

עקידת יצחק

לרבי יצחק עראמה

ספר שמות

על פי מהדורת לבוב תרכ"ח – 1868

עריכה, עיצוב וכותרות: יהודה איזנברג

אתר דעת תשע"ז

מהדורת ניסוי

סדר הספר:

2	על מהדורה זו של "עקידת יצחק"
5	תוכן העניינים
17	מפתח הנושאים
22	עקידת יצחק

על מהדורה זו של "עקידת יצחק"

רבי יצחק עראמה (1420-1494) חי בדור גירוש ספרד, והיה מן המגורשים. חי בתקופתו של רבי יצחק אברבנאל, וכמוהו עסק בפילוסופיה, בפרשנות ובדרשנות, והיה מנהיג לקהילתו.

את תולדות חייו של רבי יצחק עראמה ניתן לקרוא באנציקלופדיה יהודית דעת, בקישור הבא: <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=1668>

על שיטתו הפרשנית של רבי יצחק עראמה ניתן לקרוא במאמר של חיים ראובן רבינוביץ, בקישור הבא: <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sinay/baal-4.htm>

מהדורות הספר

הספר עקידת יצחק נפוץ בשלוש מהדורות:

מהדורת פרסבורג תר"ט [1849], חזרה ונדפסה בירושלים בשנת תשכ"א.

מהדורת לבוב תרכ"ח [1868], חזרה ונדפסה בירושלים בשנת תשל"ד.

[שתי מהדורות אלה כוללות פירושים לספר, והן זהות].

מהדורת ירושלים תשע"ד [2014] – שנדפסה בסדר חדש ובאותיות מרובעות.

המשותף לשלוש מהדורות אלה שהטקסט אינו מוגה כהלכה, והלימוד בספר קשה ללומד.

יש להזכיר גם את מהדורת פרנקפורט על האודר, משנת 1784, הכוללת מפתחות חשובים. וזה הקישור למהדורה: <http://www.hebrewbooks.org/49507>

על מהדורה זו

מהדורה זו של עקידת יצחק מצטרפת למהדורות מעובדות של פרשני מקרא שנכללו במדור 'שבילי התנ"ך' שבאתר דעת. הקישור למדור הוא זה:

http://www.daat.ac.il/daat/olam_hatanah/index.asp

את רשימת הפרשנים המלאה שבאתר דעת ניתן לראות בקישור זה:

http://www.daat.ac.il/he-il/tanach/parshanut_hamikra

במהדורה זו של עקידת יצחק, שלחנו יד בספר, כדי לעשותו נגיש לקורא: הכתיב הוסב במידה רבה לכתיב מלא.

סעפנו את הטקסט לסעיפים קצרים. הוספנו כותרות כדי להכין את הלומד לנושא העומד לפניו. כותרות שנוספו על ידי העורך ניתנו **[בסוגריים מרובעים ובצבע]**. כותרות שנדלו מן הספר עצמו, מופיעות ללא סוגריים. במקומות בהם מסביר ר' יצחק עראמה פרקי מקרא שאינם מהספר אותו הוא מפרש, הוספנו את הפרק בשלמותו, **באות כחולה** ובניקוד. לעתים הסתפקנו בקישור אינטרנטי לפרק במדור תנ"ך של אתר דעת.

יצרנו הבחנה בין סוגי המקורות הכלולים בספר: פסוקים מן הטקסט הראשי אותו מפרש רי"ע **ניתנו בצבע ירוק**. מקורות מצוטטים, **הובאו באות כחולה** ובשורות קצרות. פסוקים שאינם מהפרק הנדון, ניתנו אף הם **בצבע כחול**. שמות המקורות הובאו **באות אדומה**, כדי לאפשר ללומד להבחין מי מדבר אליו בכל מקום.

משפטים בעלי חשיבות, מקוריים או בלתי שגרתיים, הובאו בצבע חום. במקרים שהיה צורך בהדגשה נוספת, ניתנו המשפטים בצבע אדום.

מקורות חז"ל של הספר

רי"ע מצטט באופן שוטף מקורות חז"ל: תנחומא, מכילתא, שוחר טוב, מדרש חזית, ילקוט, תלמודים ו"מדרשים" שלא ציין את שמם. מן הפרשנים הוא מצטט הרבה את אונקלוס, רש"י, רמב"ן, אבן עזרא ורלב"ג.

רי"ע והפילוסופיה

רי"ע מצטט מדברי רב סעדיה גאון. כמו כן הוא מזכיר הרבה את הרמב"ם – בעיקר מתוך מורה נבוכים, אבל גם ממשנה תורה ומשמונה פרקים. הוא מביא את רבי חסדאי קרשקש שחי כחמישים שנה לפניו, וחיבר את הספר 'אור ה'!. הוא מצטט מתוך ספר העיקרים של רבי יוסף אלבו, שחי בספרד דור אחד לפניו. מזכיר ברוח אהדת את ידעיה הפניני הברדשי, שחי כמאה שנים לפניו, והיה מחסידי הרמב"ם. מדברי רבי ידעיה מצטט הוא מתוך הספר 'בחינות עולם' – ספר הגנה על שיטת הרמב"ם, וכן מ'בקשת הממיי"ם' – טקסט פילוסופי מוזר, שכל מילה בו מתחילה באות מ'.

פרטים עליו ראה: <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=208>

רלב"ג (נפטר 1344), היה פרשן ופילוסוף, וגישתו הפילוסופית לא תאמה את הזרם הראשי של המחשבה היהודית. הוא נטה לאפלטון בנושא של חידוש העולם, שלדעתו היה "מחומר בלתי שומר צורתו" (מין כלאיים בין חומר קיים לחומר שאינו קיים), הוא גם

הסתייג מנסים כפי שהם מובנים בפרשנות המסורתית. רי"ע מזכיר את רלב"ג פעמים רבות, לעתים מביא את דבריו בהסכמה, ולעתים מותח עליו ביקורת קשה:

ויתד תהיה לך על אזניך לבלתי שמוע דבר ממה שכתב הרלב"ג ז"ל בזה ובכל כיוצא בזה, אם בסיפורי השליחות הזה ואם בזולתם, [53]

וכך גם:

זהו תורף דבריו, ואם הוא האריך הרבה וחשבו לתועלת נפלא בסודות הנבואה... וחלילה מהיות דבר ה' על זה האופן, שהוא לעג וקלס בערך אחד מקטני הנביאים כ"ש אצל רבן של כולם. [332]

עוד על רלב"ג ראה: <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=1026>

רי"ע שלט בפילוסופיה יוונית וערבית, והוא מצטט פילוסופים אלה, לעתים בקיצור רב מידי. בעת הצורך, נוספו בסוגריים הבהרות למקורות סתומים בדבריו. עולמו של רי"ע נטוע בפילוסופיה היוונית, בקוסמולוגיה האריסטוטלית, בעולם הגלגלים וארבע היסודות, בהשגותיו של אלגזאלי לפילוסופיה. חלק מטיעונים אלה אינו מדבר ללב של הלומד בן זמננו. עם זאת, יש יופי בנושאים אלה, והבוחר יבחר.

רי"ע היה חסיד גדול של **ספר המידות של אריסטו**. הוא מגדיר את אריסטו "החכם" (מונח משותף לאריסטו, שלמה המלך, דוד ואנטגונוס), והוא מצטט אותו קרוב ל-130 פעמים (כפליים משהוא מצטט את מורה נבוכים!).

מהדורת ספר המידות הנפוצה היום, בתרגומו של יוסף ליבס (שוקן תשל"ג) שונה מזו שרי"ע מצטט ממנה. הוא החזיק כנראה את הנוסח שנדפס בשני חלקים בשנת 1790 בברלין, בשם "ספר המדות לאריסטוטליס". גם חלוקת הפרקים אינה שווה בשני תרגומים

אלה. הקישור לספר זה הוא: חלק א: <http://www.hebrewbooks.org/38876>

חלק ב' <http://www.hebrewbooks.org/38877>

רי"ע מזכיר את נרבוני ומותח עליו ביקורת קטלנית. הוא כותב עליו דברים חריפים אלה: והנה הנרבוני כתב במאמר הזה בפירוש פרק כ"ה מח"ג מהמורה דבר שהיה ראוי לישרף עליו עם כל ספריו, והס כי לא להזכיר כדי שלא לעפש האויר, והרי הוא מכלל דעותיו שקנאתי עליו ועל חבריו במקומות אחרים. (שער נד).

יש לציין שלא כל הספר נהיר, ומקומות לא מעטים בו סתומים ועמומים. ועדיין מחכה הספר לחוקר שיקדיש לו את ימיו, ויפיק מהדורה מדעית שלמה. עבודה זו היא ניסיון לקרב את הספר ללומד, בהתאם ליכולות שעמדו לרשותנו.

תוכן העניינים

22	שער לד (הקדמה ופרשת שמות).....
22	[מבוא לספר שמות].....
24	מזמור לדוד הבו לה' בני אלים - תהלים כ"ט.....
29	[האנשים שהשתדלו בתיקון עולם במלכות שדי].....
29	והתחיל מעניינו של אברהם אבינו.....
30	בא אנוש והיו דורו עובדי עבודה זרה.....
30	באו דור המבול שהיו חוטאים בזימה.....
30	בא דור הפלגה.....
30	באו הסדומיים צרי העין.....
30	בא אמרפל הוא נמרוד.....
31	[תיקון החטאים הראשונים].....
33	[תכונות משה אדוננו].....
34	[דוגמה מגדעון וממלחמת שאול בעמלק].....
34	[שלוש מעלותיו של המלך המשיח ושל משה].....
36	[הספקות הנופלות בסיפור [שמות א-ב].....
38	[ביאור הפרשה [שמות א-ב].....
38	הקדמה.....
39	ואלה שמות בני ישראל.....
48	שער לה (פרשת שמות-וארא).....
48	[הנבואה ותכונות הנביא].....
48	[שלוש הדעות בקדמות העולם דומות לדעות בנבואה].....
50	[דעתו של ר"י עראמה על סוגי הנבואה וקבלת נבואה].....
51	[תכונות הנביא ודרכי ההכשרה של נביאים].....
52	[אין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר].....
55	[חינוכו של אלישע לנביא].....
56	[למשה היו המעלות הנדרשות מנביא].....
59	[תכונה נוספת נדרשת לנביא: ענין].....
60	[תכונות הנביא בדרשה 'כל אמרת אלוה צרופה'... שבדקו בדבר קטון].....
61	[סיכום: הכנתם של משה ודוד לנבואה והנהגה].....
61	[הערה: ייתכן שנביא בתחילת שליחותו יחשוב במושגים אנושיים].....
64	[השאלות – שמות ג-ו].....
68	[ומעתה נבוא אל הביאור [שמות ג-ו].....
68	[מראה הסנה, האש וחליצת הנעל].....
70	[דבר ה' בסנה].....
72	[מה שמו?]
73	[השליחות]
76	[הנסיים להוכחת שליחותו של משה].....
76	זה שהדבר אשר יאמר עליו שהוא נסיי הוא באחד משלושה פנים:
77	[מה מוכיחים הנסיים לעם?]
78	[לא איש דברים אנכי].....
80	[משה חוזר למצרים, ועניין המלון].....
81	[משה ואהרן במצרים].....

82[גזירות פרעה].
84 פרשת וארא [שמות ו']
84 וידבר אלוהים אל משה ויאמר אליו אני ה' וארא וכו'.
86 [שלוש סיבות המחייבות גאולה].
88 [מפקד בני ישראל – שמות ו, יד-ל].
89 [מדוע נבחרו משה ואהרן לשליחים?].
90 [סיכום].
91 שער לו (פרשת וארא-בא) [שמות ז-יב]
91 [הכבדת לב וסילוק הבחירה החופשית]
91 [משל: החוק לקבוע מידות ומשקלות].
91 [הנמשל: כי פלס ומאזני משפט ביד ה'].
92 [חכמת שלמה במשפט הנשים].
94 [שאלות על הצדק האלוהי].
95 [שאלה על הצדק האלוהי: מדוע נגזרה גלות מצרים?].
96 [תשובה: לא חטא גרם לירידה למצרים].
97 [ספק קשה: הכבדת לב פרעה].
97 [תשובת רמב"ם ושאלות עליה].
98 [פסוקים מעידים על אפשרות תשובה בכל עת].
100 [תשובה].
101 [תשובת רמב"ן ודחייתה].
104 [תשובה לבעיית הכבדת הלב] ואולם הדרך הנכון בזה.
107 [הקשיית הלב של סיחון].
107 [המשמעות הפנימית של דברי משה כוללת ארבע כוונות].
109 [ארבע לשונות הגאולה וארבע הכוסות כנגד כוונות משה].
110 [ביטול הסברות המנוגדות להסבר שניתן להכבדת הלב].
112 הספקות הנופלות בכתובים [שמות ז-יב]
115 [תשובות לשאלות – שמות ז-יב]
123 פרשת בא אל פרעה [שמות י-יא]
123 כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו אשר דברת על לבם למען שיתי אותותי אלה בקרבם.
132 שער לו (פרשת בא – שמות י)
132 [תועלת הנמשכת מקידוש לבנה – שמות יב]
132 [החדש הזה לכם ראש חדשים].
133 [ירמיהו ו' על היחס לעבודת השמים]
134 [הנביא התחיל באותות ממשיים, וסיים בהבל עץ ואבן].
135 [מדוע עבדו את צבא השמים?].
135 [תשובה לעובדי השמים].
137 [בין חכמי ישראל לחכמי האומות]
137 [מדוע קידוש החודש הוא מצווה ראשונה?].
138 [תשובה].
139 [קידוש החודש – מעביר את הטומאה של עבודת השמים].
139 [שלשה עניינים השייכים לעניין העיבור].
140 [מדיני קידוש הלבנה ומסלול הלבנה].
141 [סוד מצוות קידוש לבנה – לתקן את עוות המהלך האמיתי].
142 [מוסף ראש חודש וסמליו].
143 [לכי ומעטי את עצמך]
143 [הדרשה על הלבנה שנדרשה למעט עצמה ומשמעותה].

146.....	[אבן עזרא על הוויכוח בין הלבנה לשמש, ודחיית דבריו].
146.....	[תשובה נוספת לשאלה למה לא התחיל ב"החודש הזה לכם"].....
147.....	[שנים עשר תכונות הלבנה משקפים את ישראל]
152.....	[המשך פירוש המדרש קטרוג של הלבנה].
153.....	[רעיונות ברכת הלבנה].
155.....	שער לח (פרשת בא – שמות יב)
155.....	[סדר ניהול העולם – שמות יב]
156.....	[חלקי העולם: שכל, גלגלים והעולם השפל].
157.....	[פעולות ה' ושליחיו לצורך המונהגים].
158.....	[מתן ממשלה לבני אדם – לתועלת כבודם ושלמותם].
160.....	[סיכום: האל נתן סדרי המערכות לשליטת האנשים השלמים].
160.....	[שני סדרי שלטון במציאות – הטבע הפשוט והחסד].
161.....	[החודש הזה לכם – סדר קבוע – שמות יב]
162.....	[יום הראשון בניסן – כולל עשרה מקבילות למאמרות הבריאה].
164.....	[מדוע אין יום מקביל לסימון בריאת הטבע – ראש השנה].
164.....	[משמעות קרבן פסח למצרים – שמות יב]
165.....	[מכת בכורות בזמן כוחו של מזל טלה].
166.....	[אני ולא מלאך, אני ולא שרף].
167.....	[מצוות הפסח והמצות].
169.....	[ארבע פרשיות הפסח מאשרות קיום סיבות למאורעות].
169.....	הספקות אשר ראוי לזכור אותם תחילה [שמות יב-יג]
171.....	[ביאור הפרשה – שמות יב-יג]
171.....	[מכת בכורות מאמתת מציאות ה' השגחה ויכולת].
172.....	[שאלת הרשע – ערעור על התכלית].
173.....	[פרשיות הפסח – שמות יב - יג]
173.....	[זאת חוקת הפסח].
178.....	שער לט (פרשת בשלח – שמות יג - יד)
178.....	פרשת ויהי בשלח [שמות יג – יד]
178.....	[השלמות האנושית – מבוא]
178.....	[השלמות האנושית היא בין מדרגת העליונים והתחתונים].
180.....	[הטוב האנושי].
180.....	[הפעולות יתחלקו לשני מינים: שלמותם בעצמם, ושלמותם מחוץ להם].
182.....	[הישגי האדם נובעים מהפעולות שמחוץ לנו].
182.....	[אלוהי אריסטו (=העילה הראשונה) - פסיבי וחסר כח].
184.....	[תהלים קל"ט - ה' חקרתני ואדע – השגחה אישית]
188.....	[ספר המידות על ההבחנה בין פעולות ופעולים].
189.....	[תהלים צ"ב - מזמור שיר ליום השבת]
194.....	[השגותיו של משה ושל יורדי הים].
195.....	[הספקות בסיפורי הפרשה – שמות יג, יז - יד]
197.....	ונבוא אל הביאור – [תשובות לשאלות - שמות יג, יז - יד].
197.....	ויהי בשלח פרעה. ולא נחם אלוהים וכו'.
201.....	[ישועת ה' על הים].
205.....	שער מ (פרשת בשלח – שירת הים)
205.....	אז ישיר משה – שמות טו
205.....	[בין חטא בגלל רצון רגעי לחטא אידיאולוגי].

206	[חטאו של מנשה המלך]
207	[השיטה הפילוסופית המביאה לעזיבת האמונה]
208	[ויכוח בין פנחס בן יאיר לנהר על רצון לעומת טבע]
209	[הטבע נכנע לתורה ולעבודה]
210	[הללו עבדי ה' - תהלים קל"ה – ויכוח עם הפילוסופים]
212	[סיכום]
213	[חלוקת שירת היים לחמשה חלקים]
214	[הספקות בפרשה – שמות טו]
215	[ביאור השירה - שמות טו]
215	[א. סגולת השירה]
216	[השם 'יה' – אמיתת מציאותו ולא ידיעה והשגחה]
217	[מן המיצר קראתי – תהלים קי"ח]
217	[המאמרים הקצרים שבשירה]
220	[ב. הנס כנגד הטבע]
221	[ג. הסיבה הפועלת]
223	[ד. מהות העניינים וצורתם]
224	[ביאור השירה: ה. התכלית האחרון]
225	[יסע משה את ישראל [שמות טו, כב-כז]
226	[כי אני ה' רופאך]
227	[ויבאו אלימה ושם שתיים עשרה עינות מים – שמות טו, כו]
228	[שער מא (פרשת בשלח – שמות טז)
228	[הנני ממטיר לכם לחם מן השמים [שמות טז]
228	[כל מין ניזון מדרגה נמוכה ממנו]
229	[ואכלת את כל העמים]
230	[שלשה סוגים של בני אדם וסוג מאכליהם]
232	[שאלות בפרשת המתלוננים – במדבר יא]
233	[פרשת המתלוננים והיחס לאכילת בשר – במדבר יא]
235	[ספקות בפרשת המן – שמות טז, יא-לו]
237	[אחר זיכרון הספקות נבוא אל הביאור]
241	[והנה שנעשו במן האלוהי הזזה שלשה מיני נסים]
242	[הסעודה הגדולה: הקב"ה מסב בראש, והאבות סועדים בה]
244	[פירוש סימבולי של הסעודה שעושה הקב"ה]
246	[תלונות במסה ומריבה, על העדר מים – שמות יז, א-ז]
249	[שער מב (פרשת בשלח – מלחמת עמלק, שמות יז)
249	[ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידיים [שמות יז, ח-טז]
249	[מה מיוחד דבר שאדם עושה ברצונו העצמי]
254	[שלוש התכונות במעשה עמלק – שמות יז, ח-טו]
255	[שאל במלחמת עמלק – שמואל א, טו]
255	[שאל חטא בשלוש החסרונות]
257	[טעותו של שאול]
257	[תוכחתו של שמואל הנביא]
258	[מלחמת שאול בפלשתי מול מלחמתו באגג]
258	[בין שאול לדוד]
259	[אמרו במדרש שוחר טוב במזמור כ"ז]
261	[אחאב ובן הדד ודוגמאות נוספות]
261	[סיכום התנהגותו של שאול]

- 263.....[שאלות בסיפור מלחמת עמלק - שמות י,ח-טו]
- 264..... והנה אחר זיכרון אלו הספקות נבוא אל הביאור
- 268.....[בין גאולת מצרים לגאולה לעתיד לבוא]
- 269.....[בן זומא: וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח?]
- 271..... שער מג (פרשת יתרו – שמות יח)
- 271.....[מבוא: שלשה תחומים ביחס הפרט לציבור]
- 271.....[הנהגת האדם עם עצמו]
- 272.....[שני כוחות מנוגדים בנפש האדם]
- 272.....[בין אדם לטביבתו הקרובה]
- 273.....[בין אדם לזולתו]
- 274.....[מה בין חסיד וצדיק?]
- 275.....[סטייה מההלכה הרגילה בשל נסיבות ייחודיות]
- 276.....[סדר הלימוד מחייב להגיע לשלמות האנושית]
- 277.....[היחס בין אמת וחסד במשפט התורה]
- 278.....[הצדק והמשפט מתנגדים לחסד]
- 279.....[ביטל האמת והשליכה לארץ]
- 280.....[ההנהגה התורנית כוללת דין אמת ושלוש - חסד]
- 281.....[הספקות הנופלים בפרשת יתרו – שמות יח]
- 283.....[ביאור הפרשה – שמות יח]
- 283.....[תפקיד האשה ומעמדה]
- 287.....[דרך המשפט של משה ועצת יתרו]
- 287.....[מדוע עמד העם על משה מבוקר עד ערב?]
- 289.....[עצת יתרו – חוקים ידועים ולא שיפוט לפי התרשמות]
- 290.....[מתי בא יתרו?]
- 291.....[עצת יתרו וטוב כוותה]
- 291.....[תהלים פ"ב: אלהים נצב בעדת אל]
- 293.....[חזרה לפירוש הפרשה]
- 293.....[תכונות הדיינים]
- 295.....[סיכום עצת יתרו ומעלותיה]
- 297..... שער מד (פרשת יתרו – הקשר בין המצוות והצלחת האדם)
- 297..... א. [שיתוף בין עליונים לתחתונים להצלחת האדם]
- 297.....[קיים פער בין הטוב העליון לאדם]
- 298.....[החקירה הפילוסופית מעלה שאין לערב את שני התחומים]
- 299.....[שיתוף הזיו העליון עם האדם – כנר ושלחבת]
- 300.....[הנר תלוי בשמן, ושמן נמצא לאור הנר – מעגל נמנע]
- 300.....[הסבר לקשר בין האומה והתורה האלוהית]
- 302.....[נעשה ונשמע – השמיעה היא שמיעת הלב הבאה אחרי המעשה]
- 304.....[יום בוא השם הגדול והנורא]
- 305.....[הקשר שבין העולם העליון לעולם התחתון]
- 308.....[אספקלריה או מחיצות]
- 310..... ב. יבאר איך ימצא זה השיתוף על ידי המצוות האלוהיות
- 311.....[איך פועלת הדבקות עם העליונים?]
- 312.....[בקשה צריכה לכלול ששה יסודות]
- 314.....[החכמה האלהית כללה את ששת היסודות]
- 315.....[מבנה מעמד סיני הכין את העם לקבל את דבר ה']
- 318..... הנה מזה נמשכו הארבעה תועלות עצמן שזכרנו.

- ג. באיזה אופן יקנו אלו המצות הצלחה הנפשית..... 319
- 319..... [מה תכלית עשיית המצוות?]
- 319..... [התכלית – קיום רצון ה', או תועלת האדם?]
- 321..... [הסבר הסתירה בין עבודה לשם ה' לעבודה לצורך אישי].
- 322..... [מהו הפרס שמקבלים על עבודת ה'?]
- 323..... [איזה שכר ראוי לצפות מן המצוות?]
- 324..... [שני פנים בשכר המצוות: תועלת לחיים הזמניים ותועלת נצחית].
- 326..... [מעמד סיני: השלמת השאלות על הפרשה – שמות יט]
- 328..... [אחר זיכרון הספקות נבוא אל הביאור [שמות יט]
- 331..... [כפה עליהם הר כגיגית]
- 333..... [שתי תשובות שהשיב משה].
- 334..... [תשובת רלב"ג].
- 335..... [הנה אנכי בא אליך בעב הענן].
- 340..... [שער מה (פרשת יתרו – שמות יט-כ)]
- 340..... [יידבר אלוהים את כל הדברים... אנכי ה' אלוהיך]
- 340..... [מעמד הר סיני – שמות יט]
- 340..... [דבר הנעשה על ידי חכם ונבון יעיד על גודלו].
- 341..... [טענת משה: חרון אף ה' בישראל יאשר שיציאת מצרים הייתה ללא תכלית].
- 342..... [שאלות פילוסופיות הנפתרות במעמד סיני].
- 343..... [הדיברות מ'כבד' ואילך מסבירות דברים טבעיים הכרחיים].
- 343..... [מה מטרת מעמד סיני?]
- 343..... [התגלות סיני נגד הפילוסופים הכופרים ביכולת ה' = אריסטו].
- 344..... [דמות האלהים בשיטה הפילוסופית].
- 344..... [דמות האלהים בעשרת הדיברות].
- 345..... [הדיברות שמטרתן לשחררם מכבלי האמת הפילוסופית].
- 346..... [העיון בדברות הראשונות מזמן עיון פילוסופי מתסכל].
- 347..... [מדרש חזית על מסירת עשרת הדיברות ומשמעו].
- 348..... [ביאור עשרת הדיברות – שמות כ]
- 348..... [מדוע עשר דברות?]
- 349..... [התעלות העם לקראת שמיעת הדיברות].
- 350..... [הדיבר הראשון].
- 351..... [הדיבר השני].
- 353..... [לא תעשה].
- 354..... [לא תישא].
- 356..... [זכור את יום השבת לקדשו].
- 357..... [כבד את אביך ואת אמך].
- 358..... [לא תרצח].
- 359..... [הלבנת פנים וגרימת נזק לחבירו].
- 359..... [לא תנאף].
- 360..... [לא תגנוב].
- 361..... [לא תענה ברעך עד שקר].
- 362..... [לא תחמוד].
- 363..... [תגובת העם לדברות – שמות כ, טו-כג]
- 365..... [מה שמעו מפי הגבורה, ומה מפי משה?]
- 367..... [שער מו (פרשת משפטים – שמות כא-כד)]
- 367..... [פרשת ואלה המשפטים]

- 367.....[חשיבות החקירה תלויה בנושאי המחקר]
- 368.....[חקירת משה את הסנה]
- 369.....[הישרת האדם – חקירת המעשים הנאותם]
- 369.....[תיאור האשה בספר משלי]
- 370.....[דרכי הפיתוי במשלי ו-ז – הטיות פילוסופיות]
- 373.....[תשובת התורה]
- 376.....[החלק המשפטי שבתורה נראה עוסק בדברים נחותים]
- 376.....[התועלת שבמשפטים לקיום החברה]
- 378.....[משפטים אלוהיים מועילים יותר]
- 379.....[דוגמה למשפט טבעי: שחרור עבד, ושמיטה במחזור 7 שנים]
- 379.....[משפטים שאין מבינים את שורשיהם הטבעיים]
- 380.....[אריסטו על צדק טבעי ודתי]
- 381.....[המשפט כולל את עמודי העולם: דין, אמת ושלוש]
- 382.....[הגמול והשכר למצוות התורה]
- 383.....[לפניהם ולא לפני כותים]
- 384.....[סיכום: התועלת של החלק המשפטי בתורה]
- 386.....[תחלה אעיר הספקות הנופלות על העניינים ההם כמנהגנו]
- 388.....[ביאור הפרשה – שמות כא-כב]
- 388.....[שלש עקרונות הצדק והפעלתם על עבד עברי]
- 390.....[דין אמה עבריה]
- 391.....[צדק במשפטי רצח בשוגג או במזיד]
- 392.....[מעם מזבחי תקחהו למות: הריגת יואב]
- 394.....[פגיעה באנשים שונים]
- 396.....[בין צדק מחלק לצדק מאמת]
- 397.....[עין תחת עין]
- 398.....[נזקי ממון]
- 398.....[ארבע אבות נזיקין – שמות כא]
- 399.....[תשלומי כפל, ארבעה וחמישה]
- 400.....[גנב במחתרת]
- 400.....[נזקי ממון]
- 400.....[דיני שומרים – שמות כב, ו-יד]
- 401.....[מצוות נוספות בפרשת משפטים, כב, טו-יט]
- 407.....[שער מז (פרשת משפטים – שמות כג, כ)]
- 407.....[מבוא: מה חשוב יותר: העיון או המעשה?]
- 409.....[הפעולות הן סיבה לעצמן]
- 415.....[סיכום]
- 415.....[הנה אנכי שולח מלאך לפניך]
- 415.....[מי עדיף, המלאך או האדם?]
- 416.....[המלאך מעולה מהאדם, והוא למען האדם]
- 417.....[פירוש הסיפור וסיכום השאלות שנשאלו]
- 418.....[תשובות לשאלות]
- 421.....[ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו]
- 425.....[שער מח (פרשת תרומה)]
- 425.....[מבוא: מעמדו של מקום בקשר אדם ואלוהיו]
- 425.....[ה' אינו מתמקם במקדש או במקום כל שהוא]
- 426.....[פירוש המושג 'המקום ברוך הוא']

- 427.....[היחס בין האל לבני אדם – שלשה עקרונות].
- 428.....[גישת התורה לעקרונות פילוסופיים אלה].
- 428.....[מדוע טעו הפילוסופים בעקרונות אלה?].
- 429.....[התורה דברה כנגד שלוש אלה].
- 430.....[המעשים האנושיים מפרסמים את המעשה האלוהי].
- 431.....[שלשה עניינים אלה הם בסיס הקשר בין איש לאשתו].
- 432.....[שלשה עניינים אלה הם גם סוד הקשר בין עם לאלהיו].
- 433.....[מה בין הקשר של ה' עם ישראל, ועם האומות הפילוסופיות?].
- 435.....[החסד והוותרנות שבהם התייחס האלוהים לישראל].
- 436.....[המשכן – תבנית העולם].
- 438.....**ויקחו לי תרומה**
- 438.....[המשכן נחלק לשלשה, כמו העולם].
- 439.....[סדר בניית המשכן על פי מבנה העולם].
- 439.....[הכרחת התורה נובעת מהכחשת מציאות המלאכים].
- 440.....[הכרובים – מבניהם וצורתם].
- 441.....[הכרובים מקבילים לסיבה הראשונה].
- 442.....[המשמעות של סיבוב הגלגלים, והשבח שהם משבחים].
- 443.....[הכלים שבהיכל מקבילים לעולם הגלגלים].
- 443.....[כלי המשכן מקבילים לעולם הגלגלים].
- 444.....[השלחן הטהור מקביל לגלגל והמזלות הקבועות בו].
- 445.....[מזבח הקטורת רמז לענייני המזלות].
- 445.....[המנורה כנגד שבעת הגלגלים].
- 447.....[הקבלה בין המשכן לגרמי הרקיע].
- 449.....[משמעות האדנים].
- 450.....[ההבדל בין עולם הנבדלים = המלאכים, לבין הגלגלים].
- 450.....[העזרה – מקבילה לעולם השפל].
- 452.....**שער מט (פרשת תרומה – שמות כה - כז)**
- 452.....**וזה מעשה המנורה [שמות כה, לא-מ]**
- 452.....[הסבר הגביעים, הכפתורים והפרחים שבמנורה].
- 453.....[התבוננות האדם במקדש – כדרך כניסתו: מהחוק על הקודש].
- 454.....**[המנורה, חלקיה ורמזיה]**
- 454.....[שבעת קני המנורה – שבעת החכמות].
- 454.....[השמים מספרים כבוד אל - תהלים י"ט].
- 457.....[השלחן והחלות ורמזיהם].
- 457.....[המנורה שראה זכריה].
- 458.....[קומת המנורה ומשמעותו].
- 459.....[רגלי המנורה].
- 460.....[חלקי המנורה ומשמעותם].
- 460.....[הכוחות השכליים והמידות לפי ספר המידות].
- 461.....[דרך התפתחות האדם ורמזיו במבנה המנורה].
- 463.....[דימוי האדם השלם לפי הקנה האמצעי].
- 463.....[סיכום].
- 464.....[מה מטרת אור המנורה?].
- 465.....[כמה צריך האדם לפקוח עיניו להתנהג בטוב לו].
- 467.....[המשכן הוא כתבנית האדם].
- 467.....[יחס הקב"ה לתורה שנתן לישראל].

- שער נ (פרשת תרומה)..... 470
- [בית המקדש]..... 471
- [שאלות על בניית המקדש]..... 471
- [אין נבין את נבואות הגאולה בעוד אנו בגלות?]..... 473
- [המקדש בספר יחזקאל]..... 474
- [מטרת ספר יחזקאל – תיאור בית המקדש]..... 474
- [תאריכי הנבואות בספר יחזקאל]..... 475
- [ה' דוחה את תכנית דוד לבנות בית מקדש]..... 476
- [תשובה לשאלה מדוע הבטיח ה' שלא יסיר חסדו מבית דוד]..... 477
- [דוד מבין ומקבל את הדחייה של בניין הבית]..... 478
- [שלמה חשב שכיוורש דוד הוא גם יורש את זכות בניין הבית]..... 479
- שיר המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית – תהלים קכ"ז..... 481
- [שלושה בתים לאלוהות:]..... 482
- [נבואת עמוס 'ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת']..... 483
- [נבואת חגי 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון']..... 483
- [מסנה: המשכן ומקדש שלמה - ארעיים. הסופי – מקדש יחזקאל]..... 484
- [שיר השירים על ארעיות המקדשים הראשונים]..... 485
- [סיכום]..... 486
- שער נא (פרשת תצוה – שמות כח)..... 488
- [בגדי הכהונה – שמות כח]..... 488
- [סוגי פעולות בני אדם]..... 488
- [הימנעות מהרגל אפשרית משלוש סיבות שאינן קיימות אצל האל:]..... 489
- [שאלה: מדוע יש מצוות זכירה?]..... 490
- [תשובה]..... 491
- [תהלים קיט - דרכי התחייבות למצוות]..... 492
- [מזמורי תהלים המשקפים רצון להתחייב למצוות]..... 492
- [חובה לקבוע עתים לתורה]..... 493
- [סיכום העיון בתהלים]..... 494
- [מצוות התורה באו בלשון זכירה]..... 494
- [השמר לך מאוד פן תשכח]..... 495
- [התועלת במצוות הזיכרון ובמצוות שאינן בכל דור ולכל אדם]..... 496
- [העיון במצוות הוא כמעשה המצוות]..... 497
- [מצוות זיכרון הקשורות בבגדים]..... 499
- ספקות בפרשה ותשובות להן – שמות כח]..... 501
- [תשובה: הדלקת הנרות על רקע בגדי זכריה והמנורה שהדליק]..... 502
- [הלימוד על בגדי כהונה מכפר]..... 502
- [החושן והאפוד והציץ מכפרים]..... 503
- [האפוד מכפר על עבודה זרה]..... 504
- [מעיל מכפר על לשון הרע]..... 505
- [כתונת מכפרת על שפיכות דמים]..... 506
- [מצנפת מכפרת על גסות הרוח]..... 507
- [אבנט מכנסיים וציץ]..... 507
- [בגדי הכהונה מפארות במעלות הנרמזות בהן]..... 508
- [כחתן יכהן פאר – חובות בני הזוג]..... 508
- [חינוך בימי המילואים ולבישת הבגדים]..... 510
- שער נב (פרשת כי תשא – שמות ל-לד)..... 512

- 512.....[העולם בכללו – חסד ואמת]
- 512.....[הכל משבחים את ה']
- 513.....[כל היסודות נותנים ומקבלים זה מזה]
- 514.....[כפוי טובה – המידה היותר פחותה]
- 515.....[מזמור לתודה – תהלים ק']
- 517.....[הסבר הקרבנות וכופר הנפש]
- 517.....[שאלות בפרשה – שמות ל-לא]
- 519.....[פירוש הפרשה – שמות כט, לח - לא]
- 519.....[חלקי הקורבן]
- 520.....[טעם הכופר – מחצית השקל [שמות ל, יא-טו]
- 522.....[הכופר דומה לאיש המכופר בו]
- 523.....[הכופר אחת לשנה להביא זיכרון]
- 524.....[תיקון האדם ששני חצאיו יהיו כמו החצי העליון]
- 524.....[מלאכת קטורת הסמים – שמות ל, כב-לה]
- 525.....[הקצאת אנשים מיוחדים למלאכת המשכן - עדות להגחה פרטית]
- 525.....[מצוות השבת – שמות לא, יב-יז]
- 527.....שער נג (פרשת כי תשא – שמות לב)
- 527.....[מעשה העגל – שמות לב]
- 527.....[מתי אדם עושה מעשה מגונה?]
- 528.....[לא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה]
- 529.....[הסבר חדש ל"ליתן פתחון פה לבעלי תשובה"]
- 531.....[סוד האדם ותכונות טבעו]
- 533.....[מדוע בחרו לעשות עגל זהב]
- 534.....[מדוע הרבו הנביאים לעג לעבודה הזרה?]
- 535.....[היתר הספק הראשון]
- 535.....[הסבר המדרש "לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה"]
- 536.....[סיפור העגל נכלל בתורה להורות על החטא והסליחה]
- 539.....[הספקות בסיפור מעשה העגל – שמות לב]
- 541.....אחר זיכרון אלו הספקות נבוא אל הביאור [שמות לב]
- 541.....[שתי גישות לתמונת האלהות בתחילת הבריאה]
- 543.....[שתי תשוקות מנוגדות: לנסות את ה' או לראות את כבודו]
- 546.....[השוואה לאליהו ונביאי הבעל]
- 546.....[התנהלותו של אהרון]
- 548.....[לך רד כי שחת עמך]
- 549.....[ויחל משה את פני ה' אלהיו]
- 553.....[משה יורד מן ההר – שמות לב, טו]
- 556.....[שריפת העגל]
- 561.....[שמות לג, ו-יא]
- 565.....שער נד (פרשת כי תשא – שמות לג, יב – לד)
- 565.....[שיטת הפילוסופים על תארי האלוהים]
- 565.....[הפילוסופים האריסטוטליים]
- 565.....[ביקורת אלגזאלי]
- 566.....[דעתנו אנו הנמשכים אחר משה רבנו]
- 567.....[תארי הפעולות]
- 568.....[וראית את אחורי ופני לא יראו]
- 569.....[החכמה האלוהית ממלאה את האדם ולהפך]

570.....	[קרני ההוד של משה]
570.....	[השיתוף במעשה הלוחות בין משה וה']
572.....	[השאלות בסיפור – שמות לג-לד]
574.....	[הצעה]
574.....	[שלשה סוגי השגחה על בני אדם]
575.....	[אריסטו על ההשגחה]
576.....	[רננו צדיקים – תהלים ל"ג]
578.....	[תשובות לשאלות – שמות לג-לד]
580.....	[תשובה לשאלת הודיעני נא את דרכיך]
581.....	[כי לא יראני האדם וחי]
582.....	[ציווי ה' למשה לאחר הסליחה]
584.....	[ביאור שלוש עשרה מידות – שמות לד]
590.....	[פירוש השם א-דני]
591.....	[ובמה יודע... הלא בלכתך עמנו]
593.....	[תפילת אברהם אבינו על סדום]
594.....	[הנה אנכי כורת ברית]
594.....	[סיום הפרשה]
594.....	[אלהי מסכה לא תעשה לך]
595.....	[כי קרן אור פניו – שמות לד, כט-לה]
595.....	[מהו קירון הפנים?]
596.....	[עניין המסווה]
598.....	[שער נה (פרשת ויקהל – שמות לה)]
598.....	[חובת האדם לעסוק בנבחר שבפעולות]
600.....	[פעולה שאינה מביאה לתכלית – היא פעולה ריקה]
601.....	[ראוי לאדם לבקש מעשים המביאים מרגוע לנפש]
601.....	[בקשת המעשה הטוב - תהלים קיט]
602.....	[דוד מבקש עזרה כדי לעשות את המעשה הנכון]
604.....	[חכמים שזנחו את כספם ולמדו תורה]
606.....	[מצוות החגים קובעות בלב אמונות אמיתיות]
606.....	[פרשת המועדים שמות לה, א-ג]
606.....	[הספקות העולות במצוות השבת – שמות לה, ב-ג]
609.....	[שלשת עיקרי אמונה הנובעים משמירת השבת]
609.....	א. החידוש. יכולת ה' לפעול בעולם, גמול ונסים
613.....	ב. מצוות השבת קובעת עתים לתורה וקבלת דבריה
617.....	ג. השבת רמז לעולם הנצחי
617.....	[שקולה שבת כנגד כל המצוות]
619.....	[תשובות לשאלות]
619.....	[שלוש שבתות]
620.....	[שלוש השבתות בתפילה]
622.....	[כל פעולות האדם בכלל ששת ימים תעבוד]
623.....	[שבת ואומות העולם]
627.....	[שער נו (פרשת פקודי)]
627.....	[הנהגת העולם – טבעית ובהשגחה]
628.....	[הנהגה הטבעית הכוללת]
629.....	[לפי המערכת הטבעית – ראוי להכנע למלך בבל]
631.....	[חשבונות הגאולה הטבעית כוזבים]

- 631.....[ההשגחה האישית גוברת על השגחת המערכת].
- 634.....[כאשר מופעלת ההשגחה – מתבלבלת עצת הגויים].
- 634.....[האם היו נביאים לאומות העולם?].
- 635.....[לאחר מתן תורה – התבלבלו הוברי השמים כי הרצון מנהיג את העולם].
- 636.....[פירוש בקשת משה שתמנע נבואה מהגויים].
- 637.....[דרגות באומות העולם].
- 638.....[תפילה למשה איש האלהים – תהלים צ']
- 641.....[הנהגה על פי שלמות יחידיים נותנת להם כוח בהנהגת העלם].
- 642.....[הקבלה בין המשכן לבריאת העולם].
- 642.....[המשכן – ציור העולם ותבניתו].
- 644.....[חמש פעולות הקשורות בהקמת המשכן].

מפתח הנושאים

בית המקדש 471	אבן עזרא על הוויכוח בין הלבנה לשמש 146
במדבר יא - המתלוננים ואכילת בשר 233	אבנט מכנסיים וציץ 507
במדבר יא - שאלות בפרשת המתלוננים 232	אברהם אבינו ותפילתו על סדום 593
בן זומא: יציאת מצרים וימות המשיח 269	אברהם אבינו 291
בניית המקדש 471	א-דני - פירוש השם 590
ברכת הלבנה 153	אדנים 449
גאולה - שלוש סיבות מחייבות 86	אהרון - התנהלותו 546
גדעון ומלחמת שאול בעמלק 34	אחאב ובן הדד ודוגמאות נוספות 261
גזירות פרעה 82	אל ויחסו לבני אדם – שלשה עקרונות 427
גלגלים, והשבח שהם משבחים 442	אלהי מסכה לא תעשה לך 594
גמול והשכר למצוות התורה 382	אלהים – דמותו בעשרת הדברות 344
גנב במחירתו 400	אלהים - דמותו בשיטה הפילוסופית 344
דבקות עם העליונים? 311	אלוהי אריסטו - פסיבי וחסר כח 182
דברות ראשונות - עיון פילוסופי מתסכל 346	אלישע הנביא 55
דוד מקבל את הדחייה של בניין הבית 478	אמה עבריינה 390
דוד מבקש לעשות את המעשה הנכון 602	אמרפל הוא נמרוד 30
דור המבול שהיו חוטאים בזימה 30	אמת וחסד במשפט התורה 277
דור הפלגה 30	אנוש ודורו עובדי עבודה זרה 30
דיבר הראשון 350	אני ולא מלאך, אני ולא שרף 166
דיבר השני 351	אנכי ה' אלוהיך 340
דיברות מ'כבד' ואילך - דברים טבעיים 343	אספקלריה או מחיצות 308
דיברות כנגד גישות הפילוסופיה	אפוד מכפר על עבודה זרה 504
הדלקת הנרות על רקע זכריה 502	ארבע אבות נזיקין – שמות כא 398
הושן והאפוד והציץ מכפריים 503	ארבע לשונות גאולה וארבע כוסות 109
החגים קובעים אמונות אמיתיות 606	ארבע פרשיות הפסח 169
החדש הזה לכם ראש חדשים. 132	אריסטו על ההשגחה 575
החידוש. יכולת ה' לפעול, גמול ונסים 609	אריסטו על צדק טבעי ודתי 380
הישגי האדם נובעים מפעולות מחוץ לו 182	אשה בספר משלי 369
הישרת האדם – חקירת המעשים הנאות 369	אשה תפקידה ומעמדה 283
הכבדת הלב - דיון 110	בגדי הכהונה – שמות כח 488
הכבדת הלב 104	בגדי הכהונה ורמז 508
הכבדת לב וסילוק בחירה החופשית 91	בגדי כהונה – לימוד עליהם מכפר 502
הכבדת לב פרעה 97	בין אדם לזולתו 273
הלבנת פנים וגרימת נזק לחבירו 359	בין אדם לסביבתו הקרובה 272
המנורה - גביעים כפתורים ופרחים 452	בין גאולת מצרים לגאולה לעתיד 268
המנורה כנגד שבעת הגלגלים 445	בין חטא רגעי לחטא אידיאולוגי 205
המשכן ובריאת העולם 642	בין חכמי ישראל לחכמי האומות 137
המשכן וגרמי הרקיע 447	בין צדק מחלק לצדק מאמת 396
הנה אנכי בא אליך בעב הענן 335	בין שאול לדוד 258
הנה אנכי כורת ברית 594	ביקורת אלגזאלי 565

כרובים – מבניהם וצורתם 440	הנה אנכי שולח מלאך לפניך 415
כרובים מקבלים לטיבה הראשונה 441	הנהגה הטבעית הכוללת 628
כתונת מכפרת על שפיכות דמים 506	הנהגה התורנית כוללת אמת וחסד 280
לא איש דברים אנכי 78	הנהגה על פי שלמות יחידים 641
לא תגנוב 360	הנהגת האדם עם עצמו 271
לא תחמוד 362	הנהגת העולם – טבעית ובהשגחה 627
לא תישא 354	הנני ממטיר לכם לחם מן השמים 228
לא תנאף 359	העגל מלמד על החטא והסליחה 536
לא תענה ברעך עד שקר 361	הקמת המשכן 644
לא תעשה 353	הקשיית הלב של סיחון 107
לא תרצח 358	השגחה האישית והשגחת המערכת 631
לבנה שנדרשה למעט עצמה 143	השגחה על בני אדם - שלשה סוגים 574
לך רד כי שחת עמך 548	השוואה לאלוהו ונביאי הבעל 546
לכי ומעטי את עצמך 143	השמר לך מאוד פן תשכח 495
למשה היו המעלות הנדרשות מנביא 56	התגלות סיני נגד אריסטו 343
לפניהם ולא לפני כותים 383	התפתחות האדם במבנה המנורה 461
מוסף ראש חודש וסמליו 142	ויהי בשלח פרעה. ולא נחם 197
מזבח הקטורת רמז למזלות 445	ויחל משה את פני ה' אלהיו 549
מכת בכורות בזמן מזל טלה 165	זיו העליון והאדם – כנר ושלהבת 299
מכת בכורות מאמתת מציאות ה' 171	זכור את יום השבת לקדשו 356
מלאך או אדם – מי עדיף? 415	חגי גדול יהיה כבוד הבית הזה... 483'
מלאך מעולה מהאדם, ולמען האדם 416	חוקת הפסח 173
מלחמת שאול בפלשתי ובאגג 258	חכמים שזנחו את כספם ולמדו תורה 604
מנורה וחלקיה 460	חסיד וצדיק 274
מנורה שראה זכריה 457	חשבונות הגאולה הטבעית כוזבים 631
מנורה, חלקיה ורמזיה 454	טבע נכנע לתורה ולעבודה 209
מנשה המלך 206	טוב אנושי 180
מסווה 596 שלבש משה	יום בוא השם הגדול והנורא 304
מסירת עשרת הדיברות ומשמעו 347	יחזקאל – מטרת הספר תיאור המקדש 474
מעיל מכפר על לשון הרע 505	יחזקאל תאריכי הנבואות 475
מעלותיו של המלך המשיח ושל משה 34	יחס הפרט לציבור 271
מעם מזבחי תקחהו למות: הריגת יואב 392	ירמיהו ו' - על היחס לעבודת השמים 133
מעמד סיני הכין לקבל את דבר ה' 315	ישועת ה' על הימים 201
מעמד סיני 343	יתרו - מתי בא? 290
מצוות – תכלית עשייתם 319	כבד את אביך ואת אמך 357
מצוות הזיכרון ומצוות שאינן בכל דור 496	כוחות שכליים ומידות בספר המידות 460
מצוות התורה באו בלשון זכירה 494	כי אני ה' רופאך 226
מצוות זיכרון הקשורות בבגדים 499	כי אני הכבדתי את לבו
מצות מקנות הצלחה הנפשית 319	כי לא יראני האדם וחי 581
מצנפת מכפרת על גסות הרוח 507	כל היסודות נותנים ומקבלים זה מזה 513
מקדש בספר יחזקאל 474	כלי ההיכל ועולם הגלגלים 443
משה אדוננו- תכונותיו 331	כלי המשכן ועולם הגלגלים 443
משה בסנה 368	כפה עליהם הר כגיגית 331
משה ואהרן כשליחים 89	כפוי טובה – מידה פחותה 514

פנחס בן יאיר 810	משה ואהרן במצרים 810
פסח והמצות 167	משה חוזר למצרים, ועניין המלון 80
פרשת וארא שמות ו' 84	משכן – ציור העולם ותבניתו 642
פרשת ויהי בשלח שמות יג–יד 178	משכן – תבנית העולם 436
פרשת משפטים 367	משכן הוא כתבנית האדם 467
צבא השמים 135	משכן נחלק לשלשה, כמו העולם 438
צדק - שלשה עקרונות בעבד עברי 388	משכן על פי מבנה העולם 439
צדק אלוהי: סיבות לגלות מצרים 95	משל: החוק לקבוע מידות ומשקלות 91
צדק ומשפט מתנגדים לחסד 278	משפט טבעי: עבד, ושמיטה במחזור שנים 379
קדמות העולם- שלוש הדעות 48	משפט כולל: דין, אמת ושלוש 381
קידוש החודש הוא מצווה ראשונה 137	משפט של משה ועצת יתרו 287
קידוש הלבנה ומסלול הלבנה 140	משפטי רצח בשוגג או במזיד 391
קידוש לבנה – תיקון המהלך האמיתי 141	משפטים אלוהיים מועילים יותר 378
קרבנות וכופר הנפש 517	משפטים לקיום החברה 376
קין עור פניו 595	נבואה ותכונות הנביא 48
קרני ההוד של משה 570	נבואה שורה על חכם גיבור ועשיר 52
קשר בין איש לאשתו 431	נבואות הגאולה בעוד אנו בגלות 473
קשר בין האומה והתורה האלוהית 300	נביאים לאומות העולם 634
רגלי המנורה 459	נזקי ממון 398
שאל - טעותות 257	נס הוא באחד משלושה פנים: 76
שאל חטא בשלוש החסרונות 255	נס כנגד הטבע 220
שאלות פילוסופיות נפתרות בסיני 342	נסים להוכחת שליחותו של משה 76
שבעת קני המנורה – שבעת החכמות 454	נעשה ונשמע – שמיעת הלב 302
שבת - רמז לעולם הנצחי 617	נפש האדם - שני כוחות מנוגדים 272
שבת ואומות העולם 623	סדום צרי העין 301
שבת כנגד כל המצוות 617	סוגי הנבואה וקבלת נבואה 50
שבת קובעת עתים לתורה 613	סיבה הפועלת 221
שומרים – שמות כב, ו-י 400	סנה 70
שיר השירים על ארעיות המקדש 485	סנה, אש וחליצת הנעלה 68
שירה 215	סעודה שעושה הקב"ה 244
שירת הים לחמשה חלקים 213	ספר המידות - בין פעולות ופעולים 188
שיתוף בין עליונים לתחתונים 297	עולם הנבדלים והגלגלים 450
שכר המצוות 323	עולם העליון והעולם התחתון 305
שכר המצוות: תועלתה 324	עולם: שכל, גלגלים והעולם השפל 156
שלחן המשכן מקביל לגלגל ולמזלות 444	עיון או מעשה מה עדיף? 407
שלחן והחלות ורמזיהם 457	עין תחת עין 397
שלמה במשפט הנשים 92	עיקרי אמונה הנובעים משמירת השבת 609
שלמה חשב שירש זכות לבניין הבית 479	עמוס' ביום ההוא אקים את סוכת דוד' 483
שלמות אנושית – מבוא 178	עצת יתרו – שיפוט לפי 289 חוקים
שלשה סוגים של בני אדם ומאכליהם 230	עצת יתרו וטוב כוונה 291
שמואל א, טו - שאל במלחמת עמלק 255	פילוסופיה המביאה לעזיבת האמונה 207
שמואל הנביא - תוכחתו 257	פילוסופים האריסטוטליים 565
שמות - מבוא לספר 227	פילוסופים על תארי האלוהים 565
שמות א-ב - ביאור הפרשה	פיתוי במשלי ו-ז – הטיות פילוסופיות 370

- שמות א-ב הספקות הנופלות בסיפור 367
שמות ג-ו - הביאור 68
שמות ג-ו - השאלות 64
שמות ו, יד-ל - מפקד בני ישראל 88
שמות ז-יב - תשובות לשאלות 115
שמות ז-יב **השאלות בפרשה**
שמות טו - אז ישיר משה 205
שמות טו - ביאור השירה 215
שמות טו הספקות בפרשה 214
שמות טו, כב-כו - ויסע משה 225
שמות טו, כו - ויבאו אלימה 227
שמות טז, יא-לו - ספקות בפרשת המן 235
שמות יב - החודש הזה לכם 161
שמות יב - יג - פרשיות הפסח 173
שמות יב - משמעות קרבן פסח למצרים 164
שמות יב - סדר ניהול העולם 155
שמות יב-יג - ביאור הפרשה 171
שמות יג, יז - יד - ביאור 197
שמות יג, יז - יד - הספקות בפרשה 195
שמות יז, א-ז - תלונות מסה ומריבה 246
שמות יז, ח-טו - שאלות בסיפור עמלק 263
שמות יז, ח-טז - ויבא עמלק וילחם 249
שמות יח - ביאור הפרשה 283
שמות יח הספקות בפרשת יתרו 281
שמות יט - הביאור 328
שמות יט - מעמד הר סיני 340
שמות י"א - פרשת בא אל פרעה 123
שמות כ - ביאור עשרת הדיברות 348
שמות כ, טו-כג - תגובת העם לדברות 363
שמות כא-כב - ביאור הפרשה 388
שמות כה, לא-מ - מנורה 452
שמות כח - ספקות בפרשה ותשובות 501
שמות כט, לח - לא - פירוש הפרשה 519
שמות ל, יא-טו - הכופר, מחצית השקל 520
שמות ל, כב-לה - מלאכת הסמים 524
שמות לא, יב-יז - מצוות השבת 525
שמות לב - הביאור 541
שמות לב - מעשה העגל 527
שמות לב - מעשה העגל 539
שמות לב, טו - משה יורד מן ההר 553
שמות לג, ו-יא 561
שמות לג-לד - תשובות לשאלות 578
שמות לג-לד השאלות
שמות לד - ביאור שלוש עשרה מידות 584
- שמות לד, כט-לה - כי קרן אור פניו 595
שמות לה, א-ג - פרשת המועדים 606
שמות לה, ב-ג הספקות במצוות השבת 606
שמות ל-לא - שאלות בפרשה 517
שער לד (הקדמה ופרשת שמות) 22
שער לה (שמות-וארא) 48
שער לו (וארא-בא) פרק ז-יב 91
שער לז (בא – פרק י) 132
שער לח (בא – פרק יב) 155
שער לט (בשלח – פרק יג - יד) 178
שער מ (בשלח – שירת היים) 205
שער מא (בשלח – פרק טז) 228
שער מב (בשלח – עמלק, פרק יז) 249
שער מג (יתרו – פרק יח) 271
שער מד (יתרו – מצוות והצלחה) 297
שער מה (יתרו – פרק יט-כ) 340
שער מו (משפטים – פרק כא-כד) 367
שער מז (משפטים – פרק כג, כ) 407
שער מח (תרומה) 425
שער מט (תרומה – פרק כה - כז) 452
שער נ (תרומה) 470
שער נא (תצוה – פרק כח) 488
שער נב (כי תשא – פרק לד) 512
שער נג (כי תשא – פרק לב) 527
שער נד (כי תשא – פרק לג, יב – לד) 565
שער נה (ויקהל – פרק לה) 598
שער נו (פקודי) 627
תהלים – התחייבות למצוות 492
תהלים י"ט - השמים מספרים 454
תהלים כ"ט מזמור לדוד הבו לה' 24
תהלים ל"ג - רננו צדיקים 576
תהלים פ"ב: אלהים נצב בעדת אל 291
תהלים צ' - תפילה למשה 638
תהלים צ"ב - מזמור שיר ליום השבת 189
תהלים ק' - מזמור לתודה 515
תהלים קי"ח מן המיצר קראתי 217
תהלים קיט - בקשת המעשה הטוב 601
תהלים קיט - התחייבות למצוות 492
תהלים קכ"ז - שיר המעלות לשלמה 481
תהלים קל"ה – ויכוח פילוסופים 210
תהלים קל"ט - השגחה אישית 184
תכונות הדיינים 293
תכונות הלבנה משקפים את ישראל 147
תכונות הנביא ב'אמרת אלוה צרופה'... 60

תשובה בכל עת 98
תשלומי כפל, ארבעה וחמישה 399

תכונות הנביא ודרכי ההכשר 51תו
תמונת האלהות בתחילת הבריאה 541

עקידת יצחק

שער לד (הקדמה ופרשת שמות)

יבאר איך יאמר שה' ית' נושא העולמות וסובלם, עד שיאמר שיש דורות לא יוכל שאת ודורות חוזר למשאו.

ואלה שמות.

[מבוא לספר שמות]

אמר ר' שמעון בר נחמן (תנחומא פ' נשא)

בשעה שברא הקב"ה את העולם נתאוהו שיהא לו דירה בתחתונים כשם שיש לו בעליונים. ברא את האדם וצוהו (בראשית ב') מכל עץ הגן וכו' ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו וכו'. ועבר על צויו. (א"ל) כך הייתי מתאוה שיהא לי דירה בתחתונים ודבר אחד צויתי אותך ולא שמרתו.

סילק הקב"ה שכינתו לרקיע הראשון. עמד קין והרג להבל.

סילק שכינתו לרקיע השני. עמד דורו של אנוש והיו עובדי עבודה זרה שנאמר (שם ד') אז הוחל לקרוא בשם ה'.

וסילק שכינתו לרקיע השלישי. עמד דור המבול שנאמר בהם (איוב כ"א) ויאמרו לאל סור ממנו ודע דרכיך לא חפצנו.

סילק שכינתו לרביעי. עמד דור הפלגה ואמרו (בראשית י"א) הבה נבנה לנו עיר וכו' מה עשה - הפיצן.

וסילק שכינתו לחמישי. עמדו הסדומיים שנאמר בהם (שם י"ג) ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאוד.

וסילק שכינתו לששי. עמד אמרפל וחביריו והכעיסוהו.

סילק שכינתו לרקיע השביעי. ואמר (תהלים צ"ד) מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און. מה עשה הקב"ה קפל את כל הדורות הראשונים והעמיד את אברהם וסגל מעשיו, ירד משביעי לששי, עמד יצחק ופשט צוארו על המזבח, ירד מששי לחמישי. עמד יעקב וירד מחמישי לרביעי. עמד שבט לוי וירד מרביעי לשלישי. עמד קהת וירד משלישי לשני. עמד עמרם וירד משני לראשון. עמד משה והורידו לארץ שנאמר (שמות י"ט) וירד ה' על הר סיני הה"ד (שיר ה') באתי לגני אחותי כלה.

ממה שיחייב השכל ויסכים הפרסום הוא, שהאל ית' נושא העולם כולו וסובלו בכוח בלתי בעל תכלית (-אין סופי). והוא מה שקיים אותו פי ה' ע"י הנביא, באומרו (ישעיהו מ"ו) אני עשיתי ואני אשא אני אסבול וכו' והיה מהמבואר כי הוא ית' אינו סובלו ונושאו על ידי משוש, כאדם הנושא המשא אשר עליו, או כעמוד הסובל הבית, כי הוא ית' אינו גוף ולא כוח בגוף.

אמנם יאמר שיישא ויסבול על שני פנים:

הראשון על דרך האדנות והשררה, כמו הסיבה אל המסובב, שיאמר תשא המסובב וסובלתו ומניעתו. ועל זה הדרך יאמר שהרוכב נושא את מרכבתו. כי מצד שהיא נמצאת על אופן מציאותו והולכת על הדרך ההוא, הנה הוא באמת נושא אותה, אלא שהיא נושאת בגוף שלו הנושא האדנות הנמצא בו. וכן יאמר שהאלוהים ית' להיותו סיבת הסיבות כולם, הוא נושא העולם כולו וכל הנמצאות אשר בקרבו מקטנם ועד גדולם. כי מציאותו יתברך המציאתם, וכולם בעבורו. וכמו שאמרו שוח"ט (תהלים צ') **ש הוא מקומו של עולם כי הכול בו ובעבורו.**

אמנם הפנים השניים הוא על צד הדיבוק וההשכלה. דרך משל שאתה כבר תעמיד ותעכב איש אתך, או תישא ותסבול אותו במה שתדבר אליו דברי חן ושיר או הלצה, או שתנגן באזניו, וכל שכן במה שתשכילוהו דבר שכל ומדע, אם הוא מאנשי החכמה ומזה המין. אלא שהוא יתברך על צד היותר משובח לבלי ערך. סובלו ומשאו את העולם בכלל. אלא שהראשונים בזה הם השכלים הנבדלים רואי פני המלך היושבים ראשונה, כי הם מתאחדים כמעט בהשכלתו ודבקים בזוהר מציאותו, ועומדים תמיד לפניו. עד שכבר היו הגרמים השמימיים, עם היותם גשמים מתנועעים תנועה תמידית לרגלו בכוח השכלת נפשותיהם, כפי מה שהניחו החכמים. והם סיבת כל שאר התנועות.

ומאלה השני מינים מהסבל והנשיאות שאמרנו, הורכבה גזרתם ז"ל באומרם (סוטה ל"ה א) שהארון נושא את נושאו. אם מצד שהארון הוא סיבת מציאות הנושאים אותו, כי לא היה הארון נושא בעבורם אבל היו הם נושאים בעבורו. והוא העניין האחד שהוא נושא אותם בדרך הסיבה.

אמנם התנועה אשר הם מתנועעים עמו על פני המים אל בזולת המקומות, הוא מצד היות נפשות הנושאים ההם דבקה בארון הברית אדון כל הארץ, שהוא העניין השני. והיא הייתה נסיבה אשר נפח הש"י נשמת רוח חיים שכליים בגוף האדם, שהוא ניצוץ מהשכלתו הנפלאה, כדי שישכיל בו להעמיד ולקיים עצמיותו ולהתמיד עמו תנועות גופו בכל מה שימשך צרכו, עד שיהיה הוא אצל תנועות גופו, וכל הדברים הנלווים אליו,

כנפשות השמים עם תנועות גשמייהם והיסודות הנמשכים אחריהם. ויהיו עם זה תנועות כל המתנועעים מתחילתן ועד סופו כולן בכוחו ית' אין זר אתו. ובמדרש (ש"ר פ' ל"ו) בארבעה דברים נכסף למעשה ידיו, שנאמר (איוב י"ד) למעשה ידיך תכסוף, שהוא סובל את העולם, שנאמר ואני אשא וכו'. וצוה את הכהנים שיסבלו את ארון הברית וכו' כמו שאנו עתידים לבארו בשער מ"ט ב"ה.

והמשורר בראותו זה העניין הנפלא מתנועות גרמי השמים כולם, ומתנועות היסודות והמורכבים מהם, גם בתנועות האדם בכל עניינו היותן כולן בכוחו וגבורתו ית' על האופן שאמרנו, סדר בעניין הזה מזמור מיוחד ביאר בו העניין כולו למי שמתבונן בו כהוגן, וייחס בו הכרת זה לשרידים אשר ה' קורא. והוא אומר:

מזמור לדוד הבו לה' בני אלים - תהלים כ"ט

א מְזֻמֹּר לְדָוִד הָבּוּ לֵה' בְּנֵי אֱלֹהִים הָבּוּ לֵה' כְּבוֹד וְעֹז :

ב הָבּוּ לֵה' כְּבוֹד שְׁמוֹ הַשְּׁתַּחֲוּוּ לֵה' בְּהַדְרַת-קֹדֶשׁ :

ג קוֹל ה' עַל-הַמַּיִם אֶל-הַכְּבוֹד הַרְעִים ה' עַל-מַיִם רַבִּים :

ד קוֹל-ה' בִּפְתַח קוֹל ה' בְּהַדְרַת :

ה קוֹל ה' שֹׁבֵר אֲרָזִים וְיֹשֵׁבֵר ה' אֶת-אֲרָזֵי הַלְּבָנוֹן :

ו וַיִּרְקִדֵם כְּמוֹ-עֵגֶל לְבָנוֹן וַשְּׂרִיזוֹן כְּמוֹ בֶן-רֵאמִים :

ז קוֹל-ה' חֲצַב לְהַבּוֹת אֵשׁ :

ח קוֹל ה' יַחִיל מִדְּבַר יַחִיל ה' מִדְּבַר קֹדֶשׁ :

ט קוֹל ה' יַחֲלַל אֵילֹת וַיַּחֲשֵׁף יַעֲרֹת וַיִּבְהִיכְלוּ כָּלֹּ אֲמֵר כְּבוֹד :

י ה' לְמַבּוֹל יָשָׁב וַיֵּשֶׁב ה' מֶלֶךְ לְעוֹלָם :

יא ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן ה' יִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם :

הנה שכיון דבריו אל בני אלים, כי הם השלמים שביצירה, ובדברי האבות יתאר כן.

ואמר שיתנו בשבחיהם לאל ית' שני מיני העילוי וההילול:

האחד הכבוד הראוי מצד היותו ממציא כל הנמצאים, וכלם כמראה הכבוד אשר ראינו שחייבה התורה להורים מצד מה שהם הורים ויולדים האדם. **והשני** העוז והגבורה אשר לו להיותם כולם עומדים בכוחו וגבורתו, וכל מעשיהם ופעולותיהם אשר הם עושים שם הוא היה עושה בעוזת עצמות מציאותו ורצונו. וכמו שאמר המשורר בפירוש (שם ק"ג) ברכו ה' מלאכיו גיבורי כוח עושי דברו לשמוע בקול דברו.

ואחר שכלל בפסוק הראשון כוונת המזמור ועניינו, התחיל לפרט העניין בכל מדרגות הנמצאים כולם אחת לאחת, ומהגדולה החל ובקטנה השלים, על הדרך שאמרנו כמו שאבאר.

אמר הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש אמר כי השבח היותר מיוחד אליו יתברך והיותר מיוחס לכבוד שמו הוא מה שישבחוהו ויפארוהו בעולם המלאכים אשר למעלתם על כל זולתם מהנמצאים נתייחד עולמם להיות כארמון המלך אשר בו הכין מושבו ושם חביון עוזו והדרת קדשו.

וענין השבח וההליל, הוא מה שמשתחוים לפניו מצד מה שמכירין בעלתן ואינם מכירים לעצמם שום מציאות וקיום רק במציאותו וחפצו ית' על כל אחד משני הפנים שאמרנו.

ואחר שכלל בזה העולם הנבדל התחיל בעולם הגלגלים בזיכרון תשע קולות כמספרן, להורות כי אף שהמה גרמים גשמיים, הוא ית' הסובל והנושא והמניע אותם בקול מאמרו, אין שום אחד מהם שיעשה דבר מעצמו.

ועל הראשון קרא ואמר

קול ה' על המים. כבר נתפרסם בדברי החכמים ומנהג התורה האלוהית, בהשתמשה במילת מים לשום אותה כינוי אל כלל נמצאות, אם עליונות ואם תחתונות, וכמו שאמר הכתוב (בראשית א') יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים, כמו שביארנו שם היטב שער שלישי מאמר שני.

ועל זה העניין אמר בכאן קול ה' על המים על הגלגל הראשון החלק, אשר אין בו כוכב כלל, ואמר שתנועתו הנמרצת הנמצאת בו בכל יום תמיד היא מקול גבורתו ית' אשר על צד השכלת נפשו כמו שאמרנו. ולפי שלא הורגש ממנו פועל אחר והיותו משולל מהכוכבים והצורות, לא אמר רק על המים סתם.

אמנם על הגלגל השני

הקרוב אליו הוא הסובב עם כל המון צבא השמים מהכוכבים הקיימים הכוללות אל י"ב מזלות אשר בחגורה ושאר הצורות הדרומיות והצפוניות, אשר עליהם נאמר (שם ט"ו) אם תוכל לספור אותם. אמר **אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים.** אמר כי אף על פי שהם המונים מגופים נוראים, אל הכבוד הוא ירעם עליו בכוחו להניע אותם בכל אשר יתהלכו שם כפי הנזכר. והנה החליף הקול ברעם, להוסיף קול עוז כפי אומץ הנמצאים ההם ורביים. ואחר שדבר על שני אלו על זה האופן כמו שיאות להם, דבר על ז' הגלגלים בעלי הכוכבים הנבוכים, כל אחד לפי עניינו וטבעו המיוחד.

ועל השלישי אשר בו הכוכב הנקרא שבתאי

אמר קול ה' בכח. וזה למה שהוא מיוחד משאר הכוכבים כפי מה שכתבו החכמים בשיש לו כוח וגבורה לעורר מלחמות ולהחריב ארצות ולעקור ממלכות, ואמר שקול ה' הוא המניח אותו לעשות מעשהו זר מעשהו. ואין לומר כוח ידו עשתה זאת.

ועל הגלגל הרביעי אשר בו הכוכב הנקרא צדק

אמר קול ה' בהדר לפי מה ששמוהו החכמים שהוא כוכב הרצון והאהבה, והוא ירבה שובע ושלוש בעולם, שכל הבריות נראות יפות והדורות והוא משבית מלחמות. ואמר כי מפיו ית' הייתה זאת, לתת במציאות וחכמת אדונינו הוד והדר לפניו.

ועל הגלגל הה' אשר בו הכוכב הנקרא מאדים

אמר קול ה' שובר ארזים וישבר ה' את ארזי הלבנון. וזה מפני שהמציאות החכמים שנפקד מאתו יתברך להשמיד להרוג ולאבד בני אדם ולגרשם מארצם ולהגלותם לארץ אחרת. וגם להביא בצורת על הארץ רעב ושדפון ושרפת אש ורעמים ואבני אלגביש.

והנה ייחס אליו שני העניינים האלו ושם האחד משל אל השני.

ועל האחד אמר כי כאשר יפיל אבנים גדולות וברד אש וגפרית וכל חלקה טובה יכאיב וכל ארזי הלבנון ישבר על פי ה' הוא עושה.

ועל השני אמר וישבר ה' את ארזי הלבנון, ירצה שכאשר ישמיד ויהרוג נכבדי ארץ ואציליה מלכיה ושריה, או יגרשם ויטרידם ממעמדם וממצבם, יהרסם הוא ית' הגוזר עליהם והמקיים.

ועל זה העניין אמר **וירקידם כמו עגל לבנון, ושריון כמו בן ראמים.** כי האנשים הגדולים אשר גובה להם ויראה להם, כהרים הגבוהים הידועים בעולם לבנון ושריון, עוקר אותם ממקומם וישלחם מעל פני כל הארץ נעים ונדים ואין מאסף.

ועל הגלגל השישי הוא אשר בו השמש

אמר קול ה' חוצב להבות אש, מפני שהפועל המיוחד והיותר מפורסם ממנו הוא החום הגדול המורגש בכל העולם בקו ניצוצי מאורו, כמ"ש (תהלים י"ט) ואין נסתר מחמתו. והוא שהוא חוצב להבות אש אשר בחומם יתהוו כל ההיות במאמרו יתברך.

ועל הגלגל השביעי אשר בו הכוכב הנקרא נוגה

אמר קול ה' יחיל מדבר. מפני שלפי דעת החכמים היא מחדשת בעולם שמחות אהבות זווגים וחופות חתנים, והיא גם כן מגדלת ומקשרת כל הצמחים למלאת פני תבל תנובה,

לזה אמר שקול ה' בה יחיל מדבר, מלשון (ישעיהו ס"ו) היוחל ארץ. (שם נ"א) שרה תחוללכם. והולידה והצמיחה הן זרע אדם ובהמה, הן זרע השדה, וכמו שאמר הכתוב (ש"ב כ"ג) מנוגה ממטר דשא מארץ.

ועל הגלגל השמיני אשר בו הכוכב הנקרא כוכב כשם מינו

אמר יחיל ה' מדבר קדש. מפני שזה הכוכב סוגל להיות חרב פפיות בידו וריב לשונות בכוחו לשלח מדנים בין אחים ולחרחר בין איש ובין רעהו, הפליג בו המליצה והמשיל לומר: יחיל ה' מדבר קדש, כי הוא הידוע אשר רבו בני ישראל אל ה', כמ"ש (במדבר כ"ז) הם מי מריבת קדש. ואמר כי כאשר על פיו יהיה כל ריב וכל נגע כי ה' יריב ריבם. ומפני שזו כוחה להשמיע קולה כנחש, אין קול ענות גבורה אין קול ענות קדושה, לא ייחד בה קול אליו ית' מפני הכבוד.

והנה על הגלגל התשיעי אשר בו הלבנה

אמר קול ה' יחולל אילות וכו'. מפני שנודע מטבעה וכוחה כי היא הממהרת להוליד האדמה ולהצמיחה, כאילה זו הממהרת אורחותיה. דכתיב (דברים ל"ג) וממגד גרש ירחים. לזה אמר שקול ה' בה יחולל אילות ויחשף יערות, כי היער כאשר עציו גדולים וגבוהים הרבה הוא חשוף ונראה למרחוק, דכתיב (יחזקאל י"ט) ותגבה קומתו על בין עבותים, וירא בגבה ברוב דליותיו. או שהוא לשון חשופת שת וגילוי ערווה, מלשון (חבקוק ג') עריה תעור. נמשך אל מה שאמר יחולל אילות, כי הוא על עניין אחד. ואמר עליו ובהיכלו כולו אומר כבוד, מפני שזה הכוכב הוא מיוחד בין שאר הכוכבים להראות פעולותיו לעיני החכמים לעבור בכל חודש במחנותיו על כל המזלות כולם, ועל כל חלקי צורותיהם, אשר עם זה ועם הבטתו אל שאר הכוכבים הנבוכים ומצבו עמהם, הוא מעורר כל חידושי העולם וקורותיו.

והנה הבקיאים בזה ומורגלים להביט פעולות ה' אלו, ומעשה ידיו יכירו וידעו את כבודו ואת גדלו במה שעשה הכול בתבונה וחכמה עצומה לטוב העולם ותועלתו. כמו שעל המעלימים עיניים ממנו אמר (ישעיהו ה') ואת פעל ה' לא יביטו ואת מעשה ידיו לא ראו, וכמו שאמר המשורר (תהלים כ"ח) כי לא יבינו אל פעולות ה' ואל מעשה ידיו וכו'. ולסגולה זו המיוחדת אל זה הכוכב אמר, ובהיכלו כולו אומר כבוד.

ואחר שהשלים מה שרצינו אליו בעניין אלו הנמצאות הנפלאות, הן בעניין מציאותם וקיומם ובהתמדת פעולותיהם דבר בפלאי היסודות המתנועעים לרגלם. ואמר שעם היותם שפלים נמצאים ומשתנים, הנה הם אינם נמצאים זולתו ית'. אבל שכחו ית' הוא המעמידם והמוציא לפועל כל מלאכתו.

ואמר ה' למבול ישב וישב וכו'. קרא להמון הנמצאות אשר נתהוו מהרכבת היסודות ועירובן מבול, כי שם בלל ה' היסודות הארבעה. ומבלילתם ועירובן הוציא כל מיני הנמצאים וחלופי מזגיהם וחלופי חלופיהן. ולסיבה זו נראה שנקרא זה העולם תבל, כי ענין הווייתו ותולדותיו כולם תבל הוא. ואמר כי הוא ית' למבול זה ישב, והוא הנותן כוח בגרמים השמימיים הנזכרים, על הדרך שאמרנו להניע, היסודות ולמזגם להכניס לקבל צורתם.

ומפני היות אלו הנמצאים מהיסודות הוויים ונפסדים, אמר **וישב ה' מלך לעולם**. כלומר שאין יחס בזה בין הפועל והמתפעל כלל, כי הוא המלך הקיים והנצחי אשר ממנו ימשכו להם העמידה והקיום הנמצא בהם כפי כללותם. אמנם האפיסה וההעדר יבואו להם מפאת עצמם, וזה מה שרצהו **הרב המורה** בזה בפ' י"א ח"א בשיתוף ישיבה.

ועד כאן מה שסדרו המשורר מהעניין הנפלא אשר זכרנו אשר עליו, יאמר שהוא יתברך נושא העולם וסובלו, וכי הוא המעמידו ומניעו תמיד בכוח בלתי בעל תכלית (אין סופי), אם על צד הסיבה ואם על צד הדיבוק וההשכלה שהם שני האופנים אשר ביארנו.

אמנם לפי שהיה חוזק זה הקיום וחולשתו הוייתו והפסדו כפי חוזק זו ההשכלה או חולשתה, עד שכבר היה מה שהיה מהעשרה הדורות הראשונים אשר נתבטלה ההשכלה מהם בשיעור שנפסדו להם סדרי בראשית ונמחו מן העולם, כמו שכתבנו בפרק ניגון עולם אשר בשער י"ב.

ואף גם זאת כי הדורות השניים היה להם צד קיום והעמדה כמו שכתבנו בשער ההוא, הנה סופר מהם מה שהשחיתו התעיבו אח"כ בדור הפלגה ואנשי סדום ובימי נמרוד בעניינים מתחלפים, שכללו כל ההפסדים אשר נמשכו אחריהם לדורות עולם, עד שכבר היה הסיפור התוריי הכולל אותם הדורות, ואם קצר הוא כולל כל מה שעתיד להמשך ממנהגי האומות עד סוף כל הדורות, שכולם נמשכו אחריהם ולא נטו ימין ושמאל. וכאלו נתאחדה הסכמתם להספיק חוט הקיום הנמשך מההשכלה ההיא, ולהחזיר העולם תוהו ובהו.

אלא שאחר שהגיע הסיפור התוריי אל סוף הדורות ההם, שהיו חזות ותמונת כל האומות העתידות אשר יחויב ממנה, גם הפסק החוט והתמוטטות העולם בכללו, אחז הסיפור בהגדת החלק מהאנשים אשר נתחזק בידם זה החוט, והיה השתדלותם לתקן עולם במלכות שדי.

[האנשים שהשתדלו בתיקון עולם במלכות שדי]

והתחיל מעניינו של אברהם אבינו

אשר היה בימי הדור האחרון מהדורות שנתחקו בהם כל הדורות העתידיים המקולקלים, ונמשך באבות עד יעקב ובניו אשר ירדו למצרים שבו נכלל הספר הקודם, והיו שם עד שהופיע האור הבהיר המפורסם והמשובח שבמין האנושי, הוא משה אדוננו אדון כל הנביאים, שהוא השלים עניין זאת ההשכלה וההדבק האלוהי, לא בעצמו לבד ככל אחד מהשלמים הראשונים, אבל הספיק לשתף עמו כלל המציאות או חלק גדול ממנו.

כמו שנתפרסם העניין בהינתן משמים על ידו תורה אלוהית, בו יוכלו כלל אנשים וכתות המוניהם להשתתף עמהם לעמוד על נפשם ולהתקיים עולם מלא על ידם, כמו שיתבאר שם במקומו שער מ"ד בעזרת האל.

והוא מה שחתם המשורר המזמור הנכבד הוא **ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום**. לומר שאם כבר נחלש החוזק אשר בו נושא העולם ביד הדורות ההם, אשר הם דוגמת כל הדורות הבאים אחריהם, הנה הוא יתברך נותן עוז ותעצומות ביד עמו הנוחלים תורתו תורת אמת, להחזיק במעוזם בעניין בו יושלם שלומם וטובתם בתמידות, על דרך שהוא נותן שלום במרומיו ע"י השכלתם הפשוטה, אשר בה התדבקו בו ויתקיימו לפניו.

ולזה היה מעלת הסיפור הזה אשר התחיל ממנו זה הסיפור מעולה מאוד, למה שמגיד בו עניין הווית זה האיש האלוהי ואופן תולדתו בימי המלך העריץ אשר חשב למחות שם ישראל מהיות עוד גוי מצוין בארץ.

ומה שהיה מהתחלת עניינו ויושר לבבו וגודלו והוכיחו אדם אחריו ולקנאתו לעמו ואלוהיו, עד אשר נתרצה האלוהים לגאול עמו על ידו מיד מלך קשה ומיד אומה קשה, אשר נתפרסם על ידו ממציאותו יתברך ויכולתו והשגחתו במציאות העולם והנהגתו מה שנשתקע בכל הדורות המקולקלים ההם, אשר כן עברו כנזכר ולא ישכח עוד לעד לעולם.

ועל זה העניין הנפלא אמרו **חז"ל** באותו המאמר המעולה שזכרנו, שהאל יתברך נתאוהו שתהיה לו דירה בתחתונים כמו שהייתה לו בעליונים. ואיך יהיה זה, אם לא בשתהיה שם השכל האלוהי, בו יתקשרו העולמות להיחשב כולם מעון אחת לשכינתו יתברך שמו. ולזה מה שהצליח לאדם בשכלתו על כל הנמצאים השפלים, ולמדו חכמה ומוסר באומרו (בראשית ב') ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. והכוונה שלא יסיח דעתו אל העניינים הזמניים, רק אל הטוב מהם לא אל הרע. גם שישמור זה החוק בעניינים העיוניים, כי פרי העץ ההוא הוא נחמד למראה ומועיל במעט טעמו. אמנם הוא ממית במאכלו כמו שכתבנו יפה בשער ז' הוא שער הגן.

והנה אדם לא אבה לשמוע ועבר ונתרחק מדרך השכל ונדבק בפתיות הבהמי אשר בו כרוך המוות. והנה לזה סילק שכינתו מהארץ, כי כולם פגרים מתים. אמנם הייתה השכינה בכלל הכדורים השמימיים, לשתי הסיבות שזכרנו ראשונה. בא קין והרג את הבל ונעשה זדוני איש הדמים וחבל את העולם. לזה סלק הש"י שכינתו מגלגל הלבנה מהצד ההוא שנעשה לפרנס העולם, כי שני אנשים היו בעולם. האחד ממית והשני מומת. ולמי יחפוץ להכין תבואות ארץ וממגד גרש ירחים.

בא אנוש והיו דורו עובדי עבודה זרה

והכניסו דוגמת קטטה ותחרות באלהות. לזה נסתלק מכוכב אשר זו כוחו ומלאכתו, כלומר שיצליח בפעולתו זאת להכניס ביניהם שנאה ותחרות לבטלם ממחשבתם.

באו דור המבול שהיו חוטאים בזימה

והשחתת דרכם, ונסתלק מנוגה שמלאכתו היא זווגים וחיבורי חתנים, לומר שנשחתה מלאכתו.

בא דור הפלגה

שבנו מגדל מגובה וגודל לבב, לומר הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים. ונסתלק מגלגל חמה שהוא כוכב המלכים והגדולים לומר אי אפשרי בהם.

באו הסדומיים צרי העין

על חבריהם לגמול להם שום חסד, כמו שהעיד עליהם יחזקאל ושלות השקט היה לה ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט"ז). ונסתלק מגלגל מאדים כלו' לשלוח אפו יומם, וחצי כוחו בהם, ולהמטיר עליהם אש וגופרית ורוח זלעפות.

בא אמרפל הוא נמרוד

אשר רדף את אברהם עבד השם אוהבו, ודיכא לארץ חייתו, ובקש לטרדו וכל חבריו החזיקו בידו. לזה נסתלק מגלגל צדק ועלה אל גלגל שבתאי, כלומר שאסף שלום צדקו מהם, וישלח להם חצי שבתאי ויהרגו אלו לאלו.

הנה שסדרו מדרגות ההסתלקות מהעולם ומהגרמים אשר פרנסתם נפקדת בידם לעניין תיקון העולם ותועלתו, כפי חולשת הדורות בהתחזקם בדרכי השכל אשר הוא העניין המשותף בין עליונים ותחתונים, שבו תלויה העמידה והקיום התמידי להם, עד שכמעט

פסקה ההשגחה מהם לגמרי. כמ"ש מי יקום לי עם מרעים מי יתייצב לי עם פועלי און, לומר שאי אפשר אל ההתייצבות והקיום באנשי רשע בדעות ובפעולות.

[תיקון החטאים הראשונים]

אלא שמעתה התחילו לסדר עניין הירידה ואופן החזרה במעלות אשר ירדה, ואמרו מה עשה? קיפל את כל הדורות הראשונים והעמיד לאברהם. כיון שעמד וסיגל מעשים, ירד מז' לו'. הכוונה כי האל ית' באלו מידת טובו העלים עין מדעת כל הדורות ההם וכבש אותם במקום, שלא יזכרו ולא יפקדו, והחזיק בידו של אברהם אבינו.

ותיקן מה שחטא אדם הראשון לחוטאים במה שלא עמד על מצות בוראו אשר צוהו לאמר לא תאכל מהמוזהר. וכמו שנאמר עליו (בראשית י"ח) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו וכו'. ונאמר (שם כ"ו) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי וכו', יען זאת ירד ירידה ראשונה.

וחזר לצדק לתקן ענייניו של אברהם על דרך ההשגחה הנאותה לו, כד"א (ישעיהו מ"א) מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו וכו'. וכמ"ש ז"ל סוף שבת (קנ"ו): מאי דעתך דקאי צדק במערב אנא אחזרנא ליה וכו'. וכל הפרשה ההיא מדברת בענייניו, עד אומרו (ישעיהו שם) אף תמכתך בימין צדקי.

בא יצחק ותיקן החטא השני אשר חטא עליו קין, כי הוא הביא צווארו לשחיטה לקבל מצות קונו, הפך ממה שעשה קין שהרג אחיו, וחשבו לית דין ולית דיין. ולזה ירד ירידה שניה אל גלגל מאדים, לתת קול ה' בכוחו שהוא להשמיד להרוג ולבטלו ממנו, כמ"ש (בראשית כ"ב) ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אל תשלח ירך אל הנער ואל תעש לו מאומה וכו'.

בא יעקב ותיקן מה שחטאו דור אנוש בחטא העבודות הנוכריות. כי הוא אסף את בניו לקבל עול מלכות שמים שלמה, עד שאמרו הבנים שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד. והוא ענה אחריהם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, כמו שכתבנו בשער הקודם. בעבורו ירד ירידה שלישית, וחזר לגלגל חמה, כי הוא כוכב החכמה ויושר האמונה, כי שם ביתו. והוא סמכו כמ"ש עליו (שם ל"ז) והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים וכו'. **ואמרו ז"ל** (ב"ר פ' ס"ח) כי עליו נאמר כי בא השמש.

בא לוי ויתקן מה שעיוותו אנשי המבול בחטא הזימה, כי הוא מבואר ממעשה אחותו. כמה הרחיק עניין הנבלה ההיא עד שסיכנו עצמם לגדור פירצת הזנות מעל הארץ. וכמו

שאמרו (בראשית ל"ד) הכזונה יעשה את אחותנו. יען זאת ירד ירידה רביעית וחזר לגלגל נוגה, שהוא הכוכב המיוחד אל ענין הזיווגים והחיבורים, לומר שכבר נתקן ענינו על ידו.

בא קהת ותיקן מה שחטאו דור הפלגה שאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים, להמרות עיני עליון בזדונם וגובה לבם. אמנם קהת היה ראש ופרנס בישראל במצרים אשר קבלו עול מלכותו. ויבן ערי מסכנות לפרעה וכו', ובכל זה לא שינו את שמם ולא המירו דתם.

ולזה ירד ירידה ה' וחזר למדבר קדש, הוא כוכב, כדי לגעור בקולו עליו שלא ירגיל מנהגו ביניהם לרגל באוהליהם, ולהכניס רוח עוועים בתוכם להיחלק לבבם מאביהם שבשמים, ועל דרך שנאמר במתי מדבר (תהלים ק"ו) וירגנו באוהליהם.

בא עמרם ותיקן מה שחטאו סדום אשר לא זכרו עשות חסד עם רעיהם עם שום דבר מה שיועילו למו, ועמד הוא וגמל חסד עם כל ישראל, לשמוע בקול בתו להזדרז לעשות לאשתו זווגים שניים אחר שפירש ממנה, כדי שתהר ותחיל למשה מושיעם ממצרים ומנהיגם בכל עניינם, אשר נאמר עליו (דברים ל"ג) צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. לזה ירד ירידה ו' וחזר אל גלגל הלבנה, שהוא הממהר בתנועתו מכל גלגלי כוכבי לכת, כלומר כי הנה הוא רוכב על גלגל קל, ובא מצרים חודש בחודשו במכה מתחדשת לכל חדשי השנה, למהר את הקץ להושיעם ולהוציאם אל היערות והמדברות אשר שם קיבלו את התורה, ונעשה בו את המשכן אשר ירד עליו ה' בענן. ובהיכלו כולו אומר כבוד.

בא משה ותיקן מה שחטא אמרפל הוא נמרוד במה שרדף אחר אוהבו ובקש להמיתו כי הוא נגש אל ה' בכל לבבו ואוהב אוהביו ועבדיו ומסר נפשו עליהם כמו שעשה בתוכחת הרשע בהריגת המצרי והצלת בנות יתרו מהרועים, שהיו עניינים כוללים ומורים על שלמות האדם מכל צדדיו, אשר עליהם יאות להימנות פרנס ורועה נאמן על עם ה' כמו שיבוא.

תחת זאת ירד ירידה ז' וחזרה שכינה לארץ כבראשונה, אחר שנולד הרועה אותם דעה והשכל, אשר ע"ז נאמר ה' למבול ישב וכו' ה' עוז לעמו יתן ה' יברך וכו'. וכמו שאמרנו ראשונה כי בזה נתקן עניינו של נחש הקדמוני, וכמו שאמרו (יבמות ק"ג) ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן.

ועם זה נתבאר המאמר הנכבד לרגל כוונת המזמור הנעלה ביאור נכון ומסכים לפי כוונתנו. וכבר נסינו לבאר בענין הירידות, שתהיה הירידה בעבור אברהם לתיקונו מה שחטא אמרפל. ובעבור יצחק לתיקונו מה שחטאו אנשי סדום. ובעבור יעקב לתיקונו אשר

חטאו דור הפלגה, וכן כולם, עד שיהיה עניין העלייה והירידה בגלגל האחד בעצמו. והיה עולה בידנו. אלא שמה שכתבנו הוא יותר נכון ויותר רחב לפי עניינם.

וכבר נשלם בזה מה שרצינו אליו בזה השער לבוא בה אל סיפור התחלת זה הספר אשר בבחינת סידורי כללות ההנהגה אשר זכרנו עניינם, היה ראוי שיקרא ספר הגאולה. כי מלבד מה שיסופר בו מפדות ישראל מיד מצרים, הגוי המר והנמהר, אשר הוא דבר הכרחי להשלים הבחירה האנושית שעליה נקראו אדם עם ה' אלה, ולא זולתם, כמו שאמר (שמות ג') וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו אל ארץ טובה, לומר כי בצאתם מן הגלות ההוא המכניעם והמטרידם מהיכולת, ובתיתם בארץ טובה ורחבה, שיהיו רשאים ושליטים לעשות כרצונם, הנה בשתיים אלה תושלם בחירתם ויבחנו שם אם יעשו הטוב והישר כאשר יצווה ואם יחדלו.

הנה על כל זה הוסיף לתת גאולה בארץ בחודש בה דבר חדש ונפלא זיכרון לכולם יהיה, בו ירצה הש"י לשאת אותה ולסובלה, ובו תתנחם מהדורות ההמה אשר בעבורם לא תוכל שאת כמו שיבוא.

[תכונות משה אדוננו]

ואולם מה שאמרנו שנמצאו בו במשה אדוננו המוריד שכירתו ית' לארץ השלמות הטבעיות אשר היה עליהם ראוי להיותו רועה ושליח נאמן אל המעשה הגדול ההוא הוא מבואר מאוד לפי השכל.

וזה שאנחנו כשנשים שום דבר לאמצעי בינינו ובין אי זה תכלית הנרצה, הנה הוא מבואר שכל עוד שיתקרב טבע האמצעי אל טבע העניין ההוא התכליתי, יהיה יותר נוח ויותר קרוב להגיע, כמו שהוא מפורסם בהגעת החום והקור וזולתם מהאיכויות ע"י הדברים התרופיים שתניחם מלאכת הרפואה. וכבר אמר הכתוב (שם ט"ו) ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים. י"א שהיה עץ מתוק, וי"א שהיה הרדופני (**מכילתא** בשלח שם).

והנה הכוונה הראשונה היא הנאותה לפי הטבע. אמנם השנייה לפי הנס. וכן הוא העניין באיזה שליח שישלח לאיזה שליחות, כל עוד שתהיה לו תשוקה וחפץ טבעי מצד עצמו אל כוונת המשלח ואל הגעת תכליתו, יהיה עניין השליחות ההוא יותר נאות אליו, וכל מה שתתחזק ביותר זאת התשוקה יתחזק יותר כוח האותות להיותו הוא השליח המיוחד לזה מכל זולתו.

[דוגמה מגדעון ומלחמת שאול בעמלק]

צא ולמד מגדעון בן יואש כאשר בא אליו מלאך ה' ויאמר לו ה' עמך גבור החיל (שופטים ו') הנה השיבו ויש ה' אתנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה כל נפלאותיו וכו' ועתה נטשנו ה' ויתננו ביד מדין. נתבאר כי העניין ההוא אשר עליו נראה אליו המלאך ההוא והוא לתת ישועת ה' בעמו מיד המדיינים, היה ג"כ חקוק בלבו מאוד עד שהסיח דעתו מדרוש התועלת הפרטי אל עצמו מהצלת תבואותיו מפני מדין אשר היה עוסק בהם ופנה לבו לקנאת הצער הכללי והצלתם אם למענם ואם למען כבוד שמו הגדול. מה נאמר אחריו (שופטים ו'): ויפן אליו ה' ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל מיד מדין ראה שלחתיך. אמר שילך בכוחו זה הנודע מפעולותיו, כי ודאי הוא האמצעי הראוי והנאות להושיע את ישראל מיד מדין, והוא אומרו ראה שלחתיך, כלומר זכית בשליחותך והלך והצליח.

[שאל ועמלק]

אמנם היות ההפך, כאשר נתחלף טבע השליח מהעניין המבוקש בשליחותו, הוא מבואר ממלחמת עמלק על ידי שאול כי כוונת הש"י לערוך עמהם מלחמה באכזריות חמה ושלא לחמול ביום נקם, כמ"ש והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור עד שה מגמל ועד חמור (שמואל א' ט"ו).

והוא נטה מכוונה זו אל הדעת ההמוני, כמו שכתוב (שם) ויחמול שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן והבקר וכו' ולא אבו החרימם וכל המלאכה נמבזה ונמס אותה החרימו ירצה שלא חבל מעשה ידיו בשליחותו רק בשיעור מה שנתחלף לבו להיותו שלם עם אלהיו בו.

ולזה בקש השם איש כלבבו אשר היה שלם עמו בכל לבבו ובכל נפשו בכל מה שיעשה בעבודתו, כמו שנאמר עליו בשלמה (מ"א י"ד) ולא היה לבבו שלם עם ה' כלבב דוד אביו.

ודרך כלל אמר הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי (תהלים קל"ט). יאמר שהוא מתאחד תשוקתו ורצונו ברצונו ית' עד שהוא אינו שונא שונאי ה' כמי ששונא לאויבי אוהבו ושונאיו שהוא בשניות אליו אלא כמי ששונא לאויביו ממש שהיא תכלית השנאה והאיבה והוא מבואר.

[שלוש מעלותיו של המלך המשיח ושל משה]

והנה במלך המשיח זכר המשורר שולש מעלות אלוהיות ואמר שבעבורם זכה לשימנה לפקיד ונגיד ומצה על פרנסת העולם באותו שיעור מהגדולה והכבוד אשר ידובר בו.

אמר ישפוט עניי עם יושיע לבני אביו וידכא עושק (תהלים ע"ב) אשר לפיהן אמר להלן שזכה בשלש מעלות כנגדן והם מה שאמר לפניו יכרעו ציים וכו'. מלכי תרשיש ואיים וכו' וישתחוו לו כל מלכים וכו'. ביאר שם היחס אשר לכל אחת מההצלחות האלה עם אלו המידות המעולות אחת לאחת בג' פסוקים רצופים להם.

כי יציל אביון משוע כו' יחוס על דל ואביון וכו' מתוך ומחמס וכו'. ירצה יאות שיכרעו לפניו ציים ויפלו אויביו תחת רגליו, יען כי הציל אביון משוע במידתו המעולה הראשונה שזכר, והוא ישפוט עניי עם, כי באמת מי שהוא זהיר במשפט ה' יעשה משפטו ודינו.

אמר דוד (תהלים קי"ט) עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי.

והנה יהושפט מלך יהודה אשר נזהר מאוד בדבר המשפט כמפורסם מענינו. אמר (ד"ה ב' כ') אלהינו הלא תשפט במ כי אין בנו כוח לפני ההמון הרב הזה הבא עלינו ואנחנו לא נדע מה נעשה וכו'. וכן עשה הש"י משפטו ודינו בתת אויביו תחתיו כמוזכר שם. וכן יאות לו שמלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וכו'. תחת אשר יחוס על דל ואביון במעלה השנית שאמר עליה יושיע לבני אביון, כי המעלה אשר יקרה בעיניו, נפשות אביוני עמו, ראוי שתתיקר נפשו מאוד בעיני הגדולים, וינשאווהו במתנות ותשורות וירוממוהו מעל ראש.

וגם ראוי שישתחוו לו כל מלכים וכו', כנגד מה שיגאל נפשם מתוך ומחמס במעלתו השלישית, שנאמר בו וידכא עושק, כי כן ראוי להשתחוות לו כל מלכים ולהכנע לפני זה האיש המעולה גדול לבב ואמיץ כוח להכניע זדים ולאבד עושי רשעה.

הנה שנתבארו השלוש מעלות האלו היקרות ושכרן בצדן באלו השבעה פסוקים על נכון. ומתוכן נכיר כוונת הכתוב בסיפור הזה אשר אנחנו מכוונים לבוא אל ביאורו במה שסדר אלו המעלות עצמן במשה אדוננו בזו אחר זו.

הראשונה במה שיצא ביום הראשון אל אחיו **וירא בסבלותם וירא והנה איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. ויך את המצרי וכו'.** הרי וידכא עושק כי קנא בחמס הנעשה ולא יכלה נפשו לסבול.

והנה ביום השני כשאמר לרשע **למה תכה רעך** הרי ישפוט עניי עם כי הבט אל עמל לא יוכל ורצה לתת רסן המשפט על פני הרשע המרים יד על חברו. ולזה מ"ש ליה מי שמך לאיש שר ושופט עלינו.

והנה במה שנאמר ויבאו הרועים ויגרשום ויקם משה ויושיען נתבאר ענין יושיע לבני אביון.

והיה סיפור אלו העניינים הנכבדים אשר באו לידו להודיע לבעלי הלב כי מצא האלוהים איש כלבבו לעשות את המעשים האלה עצמם על יד ההשגחה האלהית אם לעשות משפטים במצרים הרודים בעמו ובנחלתו בפרך והמכים אותם בכל מכה ואם להושיע עם עני ואביון משופטי נפשו. ואם לתת להם תורה ומצות בה יתנהגו על היושר האלהי בכל ענייניהם ומי כמוהו ראוי לכל המעשים האלה זולתו. והוא מה שא"ל הש"י (שמות ג') ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאוביו. ועתה לך ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי וכו'. דוגמת מה שנאמר בגדעון לך בכחך זה והושעת את ישראל מיד מדין ראה שלחתיך כי מהפעולות הנזכרות יודע כחו הגדול בעניין השליחות הגדול ההוא מאין כמוהו.

הספקות הנופלות בסיפור [שמות א-ב]

ואחר שנתיישב כל זה, נבוא אל ביאור זה חלק האחד מזה הסיפור הנפלא בזיכרון הספקות הנופלות בו ראשונה.

א. מה טעם הזכיר בכאן שמות בני ישראל, אחר שכבר נזכרו בשמותם ותולדותם כשבאו מצרימה. ואם להתחיל הסיפור מזיכרון נושאי התלאות והקורות אותם, כמו שפירשו הראשונים, איך יזכור האבות שכבר מתו, ויניח זיכרון הבנים ותולדותם אשר הם חיים עדנה.

ועוד מה עניין וימת יוסף וכל אחיו וכו' אצל ובני ישראל פרו וישרצו וכו'. הסדר הנכון שיאמר וימת יוסף כו'. ויקם מלך חדש כו'. ובני ישראל פרו כו'.

ויאמר אל עמו הן עם בני ישראל רב וכו'.

ב. אם עם בני ישראל רב ועצום ממנו, למה הוצרך לומר **הבה נתחכמה לו פן ירבה**. ועוד מה טעם **והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא** כי אפילו בעת שלום לא ישבו בטח.

וגם למה פחדו פחד שיעלו מן הארץ כי אז טוב להם לצאת מידי צערם שלא יגרשום מארצם ונחלתם.

ג. כי מה התחכמות של הבל הוא במה ששמו עליהם שרי מסים למען ענותו בסבלותם, שאמרו עליו הבה **נתחכמה לו**, הרי באכזריות חמה עשו ולא בחכמה.

ד. אחר שנאלו חכמי יועצי פרעה להמית את הבנים להתחכם למושיען של ישראל, איך סוכלה עצתם ביודעם כי לקחה בת פרעה אחד מילדי העברים, והביאתו אל בית המלך והוא גדל שם ומצליח למלוכה, ולא מיחו בידה. כי ודאי היה להם לחוש שהוא המושיע.

ה. באומרו **ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים ותחיין את הילדים**, כי הוא מאמר כפול עד שהוצרכו לומר עליו (סוטה י"א ב) מספיקות להם מזון.

ועל הישנות הדבר בפי פרעה לאמור **מדוע עשיתן את הדבר הזה ותחיין את הילדים** יראה כי נכון הוא. ועוד שיותר נכון הוא שיאמר מדוע לא עשיתן את הדבר הזה וכו'. ועוד תשובת המיילדות **לא כנשים המצריות העבריות כי חיות הנה** היא מפורסמת הביטול שאם כן למה להם מילדות כלל. וטעם ויעש להם בתים.

ו. באומרו **כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו** בסתם עד שהוצרך **אונקלוס** להוסיף ליהודאי. גם באומרו **וכל הבת תחיין ואם בת היא וחיה**, שאחר שהוא גוזר על מיתת הזכרים לא היה לו להקפיד על חיות הנקבות אלא יניחם למה שיעשו מעצמם.

ז. אומרו **וילך איש מבית לוי** וכו'. כי אנה הלך ומאין הלך. ולמה לא יזכיר מי האיש הלזה ההולך. ודברי המדרשות והמפרשים ידועים.

ח. אומרו **ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו** וכו' כי באמת כל הילדים הם טובים לאמם להתעולל כמה עלילות להצלתם. ואיך לא יכלה הצפינו עוד.

ט. אומרו **ותשם בסוף על שפת היאור** והרי היא הורגת אותו ודאי ליראתה שמא יהרגוהו ובוודאי בזה שמא עדיף. ומה טעם שיזכור הכתוב ונערותיה הולכות על יד היאור.

י"ד. כי אחר שהרג משה את המצרי לפני המוכה איך תמה באומרו אליו הרשע כאשר **הרגת את המצרי**. ומה תועלת בפנותו כה וכה והנה עדו אתו וסהדו לפניו. ואם לא הרגו בפניו והוא גם הוא פנה לכאן ולכאן וראה כי אין איש מי הגיד לרשע כי משה הרגו.

י"א. מאמר הרשע **הלהרגני אתה אומר**, כי מאומרו למה תכה רעך לא יובן שרצה להורגו. ודרך המפרשים כולם גם **המדרש** ידועה.

י"ב. מה ראו רועי מדין לגרש את בנות כהן עירם מביניהם ואין כך דרכם של בני אדם. וגם בזה דרך **המדרש** ידועה.

י"ג. למה לא קרא משה שם בנו הבכור אליעזר לאמר כי אלוהי אבי בעזרי וכו'. כי הוא היה העניין הראשון.

י"ד. באומרו **ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל וכו'**. כי לא יתכן שמת המלך בימים הרבים. ואיך יעלה על הדעת כי במות המלך חנף עריץ ומרשיע ייאנח עם הניגש והנענה ממנו. ומה שכתב **הרמב"ן** ז"ל כי הם נאנחים ממלוך תחתיו רשע ממנו. הנה הוא רחוק כי במות רשע ישמח עם על ההווה, ויחילו רחמי שמים על העתיד.

עוד אומרו **ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ואח"כ ותעל שועתם אל האלוהים מן העבודה** כי מה העבודה הזאת שתי פעמים.

אלו הן הספקות אשר ראוי לעורר אותן בזה החלק.

ביאור הפרשה [שמות א-ב]

הקדמה

אמנם קודם שנתחיל בביאור אומר, שמהידוע שלא יתכן היות גלות מצרים והמעשים המכוונים מגדולי האנשים, כל שכן שיימשך במקרה מהפחותים שבמעשיהם, אבל היה מעצה עמוקה אלוהית למען הביא ה' על אברהם את אשר דיבר עליו, מהיות זרעו זה מיוחס אחריו לשמור משמרת ה' מצותיו חוקותיו ותורותיו לא עשה כן לכל גוי.

והיה זה מהנמנע בחוק טבעם, אם לא בשיוקדם להם השעבוד הנפלא הלזה ביד אחד ממלכי האדמה העז והקשה כל הזמן ההוא, כי יקל להם אחרי זה לשמור משמרת ה' הנאותה אל כל בעל שכל. וכמו שאמר שמעיה הנביא אל רחבעם כשייעד להסגירם ביד שישק (ד"ה ב' י"ב) וידעו עבודתי ועבודת ממלכות הארצות.

וגם הקב"ה פירשו בפיו כשאמר משה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים, לומר שאינם הגונים כמו שפירשו הראשונים ז"ל, אמר לתשובת זה: בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה. ירצה כי ידע בצאתם משם, אז ייכנע לבבם, ואז ירצו לעבוד את ה' על ההר ההוא השמם לא מקום זרע וכו'. כ"ש במקומות היותר מוכנים. והוא מה שנאמר ע"י ירמיהו הנביא (ירמיהו ב') זכרתי לך חסד נעוריך וכו', לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה. ירצה לכתך אחר עצתי ומצוותי, כמו אחרי ה' אלוהיכם תלכו (דברים י"ג) וזולתו.

וכל זה ביארוהו **חז"ל** במ"ש (ב**מדרש תנחומא** פ' וישב)

לכו וראו מפעלות אלוהים וכו' (תהלים ס"ו). אפשר שבשביל לשון של ארגמן שהוסיף יעקב ליוסף משאר אחיו גזר הקב"ה הגלות על בניו? אלא בקש הקב"ה לקיים מה שאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה וכו' (בראשית ט"ו).

והוא ענין הגלות אל הכוונה עצמה שאמרנו וכבר פירשנו המאמר הזה כולו בפרשת וישב שער כ"ח.

ונתבאר שם שאין הכוונות האלוהיות האלו הכוללים מכריחות את כיתות האנשים לעשות מה שיעשו בהם, אבל שהם נשארים בבחירתם החופשית לקבל עליהם עונש ושכר. ולזה כמו שכתב סיפור מעשה יוסף ואחיו כולו, שהוא היה במדרגת הסיבה החומרית לרדתם שם, אשר ייוחס הדבר כולו להם ולפעולתם, כך סיפר עכשיו וכתב הסיבות החומריות אשר מהם נעשה זה הגלות, אשר היה ברשע פרעה וסכלותו אשר בקש כמה עלילות להחזיק בהם לעבודת עולם.

ולזה היה תחילת הספר מאמר -

ואלה שמות בני ישראל

כי להיות ריבוי בני ישראל והפרות זרעם סיבה ראשונה אליו אל גלותם ועוצם שעבודם כמו שהודה בפירוש, הן עם בני ישראל רב ועצום ממנו, הבה נתחכמה לו. הקדים להורות ענין ריבויים בזמן קצר מספר רב. ואמר כי שמות השבטים בני ישראל הם אלו הי"ב שזכר לבד. וכבר ירדו למצרים מהם שבעים נפש בזמן מעט. ומזה יתחייב שאחר שימות יוסף וכל אחיו כל הדור ההוא לפי הערך, יהיו באופן שיאמר עליהם ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו'. ובזה הותר ספק (א), וזאת הייתה נסיבה כי כשקם מלך חדש על מצרים אמר אל עמו הן עם בני ישראל רב ועצום ממנו. מלת ממנו אינה חוזרת רק אל עצום. והכוונה שכבר היו פרים ורבים במספרם יותר מהמנהג הטבעי.

(ב) וגם כי העם ההוא היה עצום וגיבור בטבעו יותר מעם מצרים. כי יתכן שהיו חלושי המזג בערך שאר העמים אשר בערך העם ההוא הנמשלים לאריות. כי על כן בחרו לנהוג בחכמת הקסמים ולאחוז בכשפים, להשלים ע"י התחבולה מה שחסר טבעם. על דרך שנאמר (משלי ל') הנמלים עם לא עז וכו'. וכן נאמר (קהלת ז') החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים וכו'. וכן נאמר עליהם בישעיה (ישעיהו י"ט) ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע. ודרשו אל האלילים ואל האובות ואל היידעונים. וכן עתה אמר הבה נתחכמה לו וכו'. ניקח כלי אומנותינו בידנו. והוא להתחכם בתחבולות כנגדן פן ירבה עוד.

ויראה שכל מחשבותיו הפחותות היו להחזיק בהם להיותם לו לעבדים, לעולם בהם יעבודו הוא ועמו, ויעשו בהם סחורה להיות משם מוצא העבדים לכל הארצות, כמוצא הסוסים להיות להם לשם ולקניין. וסוף דבריהם יוכיח באומרו (שמות י"ד) מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו.

ולזה אמר הן עם בני ישראל רבים מהמנהג, וחזקים בטבעם ממנו, ואין אנו בטוחים מהם שלא יתקוממו להם בהתחדש סיבה מהסיבות. והיה כי תקראן לנו מלחמה באחד ממלכי האדמה, ונוסף גם הוא. ירצה טורח שמירת העם הזה על המלחמה שתהיה לנו על שונאנו. ולתרתי לא יכלנא. ובעוד שנלחם בנו השונא, הוא יעלה מן הארץ מעבודתנו. ואפשר כי מאמר ונלחם בנו, יסוב ג"כ אל העם. והכוונה שמתוך כובד מלחמת השונאים יוכלו הם להתחזק בעצמם ויתקפו באדוניהם וישמטו מהם וילכו להם, כעבד שתוקף באדונו המחזיקו, ונשמט ממנו בעל כורחו. ואם זאת הייתה כוונת **רש"י** ז"ל כבר ניצל ממה שהשיגו **הרמב"ן** ז"ל.

(ג) וישומו עליו שרי מסיים וכו'. זהו ההתחכמות שהתחכמו להם בהמציאם לתת עליהם עבודה שתכניעם לקנות אותם לעבדים, וגם שהערים אשר המה בונים בעבודתם יהיו להם ערי מבצר בשני קצות הגבול, למנוע האויבים מבוא עליהם. וכבר תתחזק נפשם ממגורותם בעמל ישראל, וגם מאלו הערים הבצורות היו שומרים שלא יצא משם עבד בלי רשות.

וכאשר יענו אותו וגו'. יאמר שלא נמשכו כוונתם בהכנעתם, כי אדרבא היו מתאמצים בעצמם לאמר עשר ידות לנו במלכות, כמונו כמוהם, ויותר מהמה אנו משתדלים להחזיק את בדקו. ולזה ויקוצו מפני בני ישראל, וחשבו מחשבה אחרת להכביד את עולם ולהעביד אותם בפרך. והוא מה שפירש באומרו וימררו את חייהם בעבודה קשה וכו'. והוא מה שסיים בו את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך.

(ו) ועוד באו עליהם בעצה עמוקה להשלים חזקתו בהם, והיא כשימעית הזכרים והשאיר הנקבות לתתם לעבדיהם להוליד מהם עבדים ילידי בית לעבוד עבודתם, והותר לעשות מהם סחורה כמו שאמרנו. ובחר בזה על דרך תפסת מעט תפסת. אלא שסיכל השם עצתו במה שציווה כן למיילדות העבריות אשר יראו אלוהים.

ויאמר בילדכן וכו'. כתב **רש"י** ז"ל, כי בילדכן הוא כמו בהולידכן, אלא שזה לשון קל וזה לשון כבד.

ואני אומר כי בהולידכן הוא לשון מוסב על היולדת, ומשמעו שהיא יולדת על ידן. אמנם בילדכן הוא מוסב אל הילוד. ומשמעו שהוא נולד על ידן. והראשון הוא יוצא לג' פעולים והשני לשנים. ולזה אמר בילדכן הילוד אשר הוא נזכר בכוח המלה, וראיתן על האבנים, אם בן הוא והמיתן אותו. ולא ראה לצוות שיעשו בפרהסיה, כדי שלא ימנעו העם מהוליד וגם בנות לא יהיו להם, ואין זאת כוונתו.

(ה) ותיראן המיילדות וכו'. הירא את דבר ה' גם הוא נזהר מאוד מעבור מצות פי המלך, כמו שאמר החכם (משלי כ"ד) ירא את ה' בני ומלך. ובמקום אחר (קהלת ח) אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת האלוהים. ירצה שאפילו בדברים שמושבע ועומד עליהם מפאת האלוהים, נתן רשות לשמור מצות המלך באופן מה. וראיה גדולה מאמר שמואל (ש"א ט"ז) ואיך אלך ושמע שאול והרגני, ותשובת הש"י אליו עגלת בקר תיקח בידך וכו'. ולזה אמר בכאן, כי לפי שיראו המיילדות את האלוהים, לא רצו לחטוא במצות המלך שציווה אותן בילדכן את העבריות וראיתן וכו', והתחכמו בדבר ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים בענין ההתיילדות, וחדלו מהתעסק בו כדי שלא תחול עליהן מצוותו, אבל התעסקו בהחיות הילדים בהאכילם וכל צרכי חיותן. ולפי שלא ידע פרעה ניקיון כפיהם, נאמר ויקרא מלך מצרים למיילדות ויאמר אליהן מדוע עשיתן הדבר הזה, רצונו עסק ההתיילדות, ותחיין את הילדים, ולא המיתן אותם כאשר צויתני אתכם.

(ה) ותאמרנה המיילדות אל פרעה וכו'. כי לא כנשים המצריות וכו'. אין דרך העבריות לקרות המיילדות להולידן, כי בטרם תבוא אליהם המיילדת כבר ילדו להם, ואין מביאין המיילדת רק לרחוץ הילוד ולחתלו ולספק מזונו, ואין לנו שום מקום לראות זה על האבנים, רק אם יקרה בשום אחת מהנה שתקרא אותנו ללדת, כי אז לא נמרה דבריך.

וייטב אלוהים למיילדות וירב העם וכו'. ירצה שהטיב ה' דבריהם אל פרעה וקבל תשובתן וחדל מדבר אותן מטוב עד רע עם שלא נעשתה עצתו. וירב העם ויעצמו מאוד הפך שני העניינים שכוונו. **ובמדרש** (ש"ר פ' א')

שאפילו הרגילים למות בשעת הלידה, או להיות סומין או חיגרים, לא היו כן בכל הזמן ההוא לתפילתן של צדקניות, כדי שלא יאמרו שבדבר המלך עשו.

(ה) ויהי כי יראו המיילדות את האלהים ויעש להם בתים.

אז"ל (שם) כי על בתי כהונה ומלכות ידבר.

ורד"ק ז"ל בפסוק (תהלים ס"ח) אלוהים מושיב יחידיים אמר, כי יעש להם בתים, הוא על דרך ויסתירם ה' בירמיהו (ירמיהו ל"ו)

והנכון כי כאשר יראו המיילדות את האלוהים ולא נמצא עליהם עילה ושחיתה להענישם, כמו שאמרנו, מה עשה? תיקן וייחד להם בתים ידועים, שם תשבנה ולא תצאן להוליד את העבריות או להחיות הילודים בלי שירגישו במ המצרים.

(ו) ויצו לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכהו. והכוונה שכל איש שיראה המיילדת נכנסת בבית העברי, שייקחו את הילוד ההוא הנמצא שם איך שימצא וישליכוהו אל היאור, רק הבנות תשארנה לסיבה שאמרנו. ומה נכבד הטעם כל הבן הילוד בלי פי' והנה ראה לגלות דעתו אל בני עמו לעשות כן מרוב חפצו שימעטו וישווחו. אמנם לא יצא כרוז בפומבי כדי שלא ימנעו מהוליד הבנות.

(ז) וילך איש מבית לוי וכו' הרמב"ן ז"ל כתב, כי מפני זירוזו לקחת אשה כנגד גזירת פרעה אמר כן. אמנם לפי פשוטו שכתב שעל ליקוחין הראשונים מדבר, הקושיה במקומה עומדת.

ולדעתי כי מפני שהמנהג באנשים כשייקחו אשה ממשפחתם שיבחרו מהנה האשה השווה לאיש במעלות המשפחה או למטה ממנו, כגון בת אחי אביו או בת אחיו, וירחיקו להפך הסדר להיות היא למעלה והוא למטה, והדת תוכיח. ומפני שזה שינה את דרכם, וקפץ לקחת אשה למעלה ממנו, אמר כי הלך איש מבית לוי, כלומר בן בנו לפחות, ויקח את בת לוי דודתו. ולזה האיש קרה מה שיספר והולך. ואולם לא זכר מי האיש הלזה ההולך, לומר שעדיין לא היה עמרם ניכר ונודע בשררה וכבוד יותר מבני שבטו כמו שהיה אחר שגדלו בניו ויתנבאו במחנה העברים. ושלזה נמשך מה שיספר אחרי כן מהיות אשתו קרואה להניק את הבן על דבר בת פרעה ולא הכירו אותה רק כאשה מנקת מן העבריות.

(ח) ותהר האשה ותלד בן ותרא אותו כי טוב כו' זאת אומרת שילדתו למקוטעים, ולפי שרוב הנולדים כן הם נופלים מבני תשעה שקדמו, והאמהות מתייאשות מהם בתחילה. אמר שראתה אותו טוב ויפה בהשלמת יצירתו וגמר שערו וציפורניו ותיקון איבריו, ולא נתייאשה ממנו, אבל נתנה לבה על הצלתו.

והוא טעם מאמר כי טוב בששת ימי היצירה, רצוני שיאמר על מה שיחשב לסיבה מהסיבות שאינו טוב, ואחר נמצא שהוא טוב, כמו שכתבנו שם שער ג', ותצפנהו שלשה ירחים, הוא הזמן שבין תחילת ז' לסוף ט', כי כל אותו זמן הערימה להראות עצמה כמעוברת. ולא יכלה עוד הצפינו, אם מפני שהיו הליקוחין השניים מפורסמים, והיו השומרים עוינים לה. אם מפני שהילד הולך ומתחזק וקולו נשמע.

(ט) ותקח לו תיבת גמא כו'. ראתה בחכמתה להחביאו במקום שמבקשים האורבים להשליכו שם, על דרך שנאמר (ישעיהו מ"ב) ובבתי כלאים החבאו וכו'. אמנם האשה הזאת עמדה לה חכמתה, ותשם בסוף על שפת היאור. ואולי כוונה ג"כ שאם נגזרה גזרה עליו, תתקיים על זה האופן, ואחר ינצל. ולזה ותתייבב אחותו מרחוק וכו'. שאינה מונעת עצמה מן הרחמים.

ובמדרש (ש"ר שם)

למה השליכו ביאור, כדי שיהיו חושבים האצטרולוגין שכבר הושלך למים ואל יחפשו עוד אחריו. וגדולה מזו אמרו (שם) שמהיום הוא נתבטלה הגזירה, מפני שראו אצטגניני פרעה שכבר לקה מושיען במים.
אמנם כבר כתבנו בספקות שרחוק הוא שיחושו לזה ולא ימחו בבת פרעה.

(ט) ותרד בת פרעה וכו' ונערותיה הולכות וכו'. אמר כן להודיע שלא נמצא עמה מי שימחה בידה מעשות זאת, כי לא נשאר עמה רק השפחה המיוחדת לשירותה אשר אין לה רשות לפני גבירתה מטוב ועד רע. ולזה כשפתחה וראתה את הילד בוכה ותחמול עליו, נגשה אחותו על בת פרעה לדבר עליה אשר בלבבה ואין מכלים, ואמרה מן העבריות, כי מפני גזירת המלך להשליך בניהם אל היאור ימצאו רובם שכולות ובטלות, ולזה תמהר להביא מהם יותר מזולתם.

(ד) ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה וכו'.

ישתבח אל דעות ה' לו נתכנו עלילות להשיב נקם לצריו. ובחרדת רשע זה, הכין לו כלי מוות ע"י בתו אשר אהבתו, להביא אל ביתו לגדל ולרומם מהרסו ומחריבו. יתעלה הדרו ותינשא מלכותו.

(י) ויהי בימים ההם ויגדל משה וגו'. וירא איש מצרי מכה וכו'. כלומר שראה המצרי שהיה מכה תמיד איש עברי מאחיו וכו'. לא שעכשיו היה מכה אותו. וכבר **אז"ל** (שם) סיבת זה, **ויפן כה וכה וירא כי אין איש כלל, ויך את המצרי** וכו'. ולזה תמה אחרי כן ואמר אכן נודע הדבר.

וחז"ל אמרו (שם) נסתכל שאין עתיד לצאת ממנו בן הגון, אם מפני שהם סוברים שהרגו בפני המוכה, או שהרגו בשם המפורש, או שהיה לו לומר ויפן כה וכה ולא ראה איש. אמנם לפי הפשט יראה, שבמקומות שפנה לא היה איש, אבל היה איש במקום שלא פנה. ועכ"פ זאת הייתה **המעלה הראשונה מהשלוש** אשר זכרנו בדברים אשר בשער.

ויצא ביום השני וכו'. הרי זו **המעלה השנית** שנוססה בו רוח צדקה ומשפט לשפוט בין איש ובין אחיו. ולזה **ויאמר לרשע למה תכה רעך מי שמך לאיש שר וכו'.** למה שאמרו בתחילת **ספר המידות** שהנער אינו תלמיד הגון למדינית, אמר מי שמך **לאיש**. ועל זה שנהג בהריגת המצרי כשר וגדול במאן דצבי מחי ומאן דצבי קטיל, אמר **שר**. ועל היראותו עצמו כשופט מוכיח ומייסר, אמר **ושופט**.

(יא) הלהרגני אתה אומר, כו' לפי שלא ניתן להרוג הרודף רק בעת רדפו להציל הנרדף ממנו ואפילו בנפשו. אמנם אחר שהיכהו כבר נמסר הדבר לב"ד, ואין רשות לשום אדם ליגע בו. לזה דקדק הרשע מאמרו של משה באומרו למה תכה בלשון עתיד, כי יאמר זה לבא עליו להרגו, קודם שיכה רעהו ויהרגהו, מה שלא יכול לעשות כן אם היה שכבר הכהו. ולזה אמר האתה אומר דברים אלו, להרגני מטעמ' כאשר הרגת את המצרי.

ויירא משה כו'. אכן נודע הדבר. דרך **המדרש** (שם) ידועה בעניין הגלות. ולפי דרכנו אין צורך, שכבר חשב שלא נודע בשום פנים. **ומדרש** אחר (שם)

א"ל והלא אתה בן עמרם, ומי שמך לאיש שר ושופט עלינו אני אלך ואלשין כו'. וע"ז ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר. הרי שסבבו פני דבריו אל היותו בן עמרם, לא אל הריגת המצרי. והוא נכון מהטעם שאמרנו.

(יב) ויברח משה וכו' וישב בארץ מדין ימים רבים. ויהי היום נזדמן לו לישיב אצל הבאר. **ולכהן מדין שבע בנות ותבאן ותדלנה וכו'.** כי מן הבאר הוא ישקו העדרים. ואחשוב כי הנערות האלו מפני צניעותן היו מקדימות וממלאות את הרהטים כולן ומשקות את צאן אביהן בבת אחת, לפי שאם לא ימלאו רק שוקת אחד, והרועים ימלאו את השקות כולם וישקו איש שלו, יימצאו שם ביניהם זמן עד אשר ישקו כל העדרים, ואין דרך ארץ לבתולות הצנועות להיות אצלם כל כך, וכ"ש שיבואו יחד להשקות. והנה מצד ריבויין יוכלו להזדרז לעשות כן.

אמנם הרועים דנו אותם לכף חובה, וחשבו כי מגאווה וגודל לבב, להיותן בנות הכהן היו עושות כן, כאלו כל הארץ לפנייהן לעשות הישר בעיניהן. ולזה קדמו אותו היום, ואחר שדלו הנערות כמנהגן ותמלאן את הרהטים להשקות את צאנם, באו ויגרשום מאצל הרהטים והשקו את צאנם במים אשר דלו להן. ויקם משה ויושיען לפי שעה ולימים הבאים, והוא במה שהטעים להם טעם מעשיהם, וטעמו כי טוב הוא, והמה קבלו התנצלותם. הוא מה שאמרו איש מצרי הצילנו מיד הרועים וגם דלה דלה לנו. וזאת הייתה **המעלה השלישית** כי יעמד לימין עשוק להושיע משופטי נפשו.

ויאמר אל בנותיו ואין וגו'. יתכן ששלחו אחריו והפצירו בו והביאוהו אל הבית לאכל לחם ויואל משה וגו'.

(יג) ותלד בן ויקרא שמו גרשום וגו'. לא קרא אותו אליעזר לאמר כי אלוהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה, לפי שעדיין הוא ברוח מחמת מלך מלאכי מות, והוזקק להתהלך מגוי אל גוי. וגם שם לא היה בטוח, ואיך יאמר ויצילני מחרב פרעה. אך קרא אותו גרשום לרמוז שהוא מגורש מארצו ומעמו.

וזהו מה שפירשו באומרו כי אמר גר הייתי בארץ נכריה, תאר עצם הגירוש. וזה כי מי שדר חוץ לארץ מולדתו ברצון נפשו יקרא גר לא מגורש. אבל מי שדר שם על כורחו או חוץ מרצונו, הוא מגורש באמת. וכמ"ש (ש"א כ"ו) כי גרשוני מהסתפח וגו'.

ואמר הטעם שאני קורא אותו גרשום מלשון גירושין, שהוא מפני שאיני גר בארץ זרה ונכריה לי ולחפצי, אלא שאיני רשאי לשוב ממנה. אמנם כשהובטח מזה קודם בואו למצרים שנאמר לו לך שוב מצרימה כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, אז קרא לו אל הבן הנולד לו אז אליעזר כי אלוהי אבי בעזרי כו' (שמות י"ח). וזה טעם (שם) ושם האחד, כי הוא היה השם הראוי להיות ראשונה.

ומה נאה זה הפירוש, וכמה יועיל בפירוש וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, כמו שיבוא שם בשער הבא בע"ה.

(יד) ויהי בימים הרבים ההם כו'. הרמב"ן ז"ל דחק עצמו בפירוש הפסוק בזה, ואמר כי מפני שנמשך מהזמן כששים שנה מיום צאת משה מפני פרעה עד שהיה אליו הדיבור מאת הש"י שישוב למצרים בשליחותו, והיה נראה מהסיפור שכל הדברים האלה היו נזכרים ונעשים תכופים בשעה אחת, בא הכתוב לרמוז לנו העניין כאשר היה. ואמר ויהי בימים הרבים ההם, שעמד משה בורח מפני פרעה ועמד במדין, וימת בימים הרבים ההם בסופם מלך מצרים כו' כמו שכתוב בפירושו.

ואני לא ראיתי בזה צורך ולא קצת צורך, כי זה נתבאר היטב בקרוב כשיאמר (שם ז') ומשה בן שמונים שנה ואהרן כו'. בדברם אל פרעה.

והנה הרלב"ג ז"ל כתב גם כן, שעל הימים הרבים שעברו מצאת משה ממצרים עד שהוליד גרשום, אלא שהוסיף שבהם מת מלך מצרים וקם תחתיו מלך אחר שהכביד את העבודה עליהם מאוד, עד שנאנחו בני ישראל ממנה ותעל שועתם וגו'. כי לפי הנראה מהכתובים לא היה צרה גדולה בעת אשר נולד בו משה, שהיו מחדשים עליהם גזירות תכופות וצרות זו לזו.

והנה לפי דבריו חסר העיקר, שהיה לו להודיע שאם מת מלך רשע שקם תחתיו רשע הימנו.

ובמדרש (ש"ר שם)

מפני שהיו ימים של צער קורא אותם רבים. וכן ואשה כי תזוב זוב דמה ימים רבים. ועל הימים שמת בהם מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה, אף על פי שהיו מעטים הכתוב מדבר.

זהו הוא דבר מוסכם מהחכמה הטבעית שכל מי שירגיש יותר בתנועה ירגיש מאוד בזמן, עד כי לזה יאריך מאוד בעיני הסובלים העניינים המכאיבים, כמו שהוא נראה קצר בעיני היושבים על דברים מענגים, כאשר כתבנו אצל ויהיו בעיניו כימים אחדים שער כ"ה (ח"ב).

ואולי ירצה לפי דרך **חז"ל** כי בימים ההם שמת בהם מלך מצרים ועברו ימי בכייתו ימים רבים, כי כן ימלאו ימי החנוטים דכתיב (בראשית נ') ויבכו אותו מצרים שבעים יום, ק"ו למלכם כפלי כפלים. כי אבל כבוד היה למצרים כמנהגם לאמר על המלכים והשרים. ובימים האלה נתקבצו כל מצרים לספוד למלך ולבכותו, והטילו על ישראל שיעשו הספד מר, הוי אדון והוי הודו כמשפט העבדים. והנה הם הסיחו את דעתם מהספד המלך ובכייתו. ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויצעקו צעקה גדולה ומרה וכי רבה צעקת העם טף ונשים, לא ננעלו שערי שמים אל דמעם, ותעל שועתם אל האלוהים מן העבודה.

(יד) **אמנם הנכון בדרך הפשט**, כי הכתוב הזה הוא כעניין (שם כ"ח) ויצא יעקב מבאר שבע וגו' וכעניין (שם ל"ט) ויוסף הורד מצרימה וכו' וכדומה. כי לפי שכבר פסק מסיפור שעבוד ישראל במצרים, ומה יעשה במ לספר בלידתו של משה ותוצאותיו ובריחתו אל מדין ושאר ענייניו.

ורוצה עכשיו לחזור להשלים סיפור העיניו והשעבוד ולהודיע עניין גאולתם כחוזר אל תחילת העניין הראשון. אמר ויהי בימים הרבים ההם שאמרנו תחלה, שמתו בהם יוסף ואחיו וכל הדור ההוא. ובני ישראל פרו וישרצו כו', ושמת בהם מלך מצרים הראשון האוהב אותם, ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידעם, וחידש עליהם גזירות קשות ורעות לאמר הן עם בני ישראל כו' הבה נתחכמה לו וישימו עליו וגו' וימררו את חייהם כו'. עד כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. כי באמת בכל אלה הימים הרבים נלחצו עד מאד. ויאנחו בני ישראל מן העבודה וכו'.

והנה הפירוש הזה הוא נכון מאד.

(יד) ותעל שועתם אל האלוהים וכו'. הסובל הצרה והצער גם כי יזעק וישוע כי גדל כאבו. לא יסור ממנו נגע לבבו. אם לא שיכוון על דרך התחינה והבקשה לזעוק אל ה' ויענהו וממצוקותיו יוציאהו.

הוא מה שאמרו דוד (תהלים קט"ז). אהבתי כי ישמע ה' וגו'. כי הטה אזנו לי וגו'. אפפוני חבלי מות וגו' ובשם ה' אקרא. חנון ה' וצדיק וגו'. ירצה: אהבתי את תחנוני לאשר ישמע ה' את קולי בעבורם.

וכן פירשו חכמינו ז"ל זה הפסוק במסכת ראש השנה (י"ז א). כי אף על פי שיטה אזנו לי וישמע צעקתי ובכיי, ובכל ימי לא אחשוך פי מזעוק, אפפוני חבלי מות ומצרי שאול מצאוני כל עוד שלא אבקש מלפניו על ההצלה מהם, צרה ויגון אמצא ולא תועילני הצעקה. ואם אמנם בשם ה' אקרא, להתחנן לפניו לומר אנה ה' מלטה נפשי חנון ה' וצדיק וגו'.

ועל זה העניין כל עוד שישראל היו נואקים נאקת חלל מן העבודה, ולא היו מכוונים לזעוק לפניו על בקשת הצלתם, לא נזקק אליהם. אמנם בשכונו אליו בתפילותיהם, כעניין שנאמר ותעל שוועתם אל האלוהים מן העבודה, מיד וישמע אלוהים את נאקתם ויזכור אלוהים את בריתו וגו'. וזהו וירא אלוהים את בני ישראל וגו'. כי ראה שנתחדש בהם עניין התשובה ותוכן התפלה והצעקה לפניו ית', מה שלא עשו כן בימים הראשונים רק שנאנחו מן העבודה.

וידע אלוהים. והכוונה שהוציא אל הפועל מה שידע מעניין גאולתם מהם כך יתכן לפרש הכתוב הזה מצד מה שיראה ממנו.

ועוד נתבאר אמיתתו בפירוש ראה ראיתי את עני וגו'. ועתה צעקת בני ישראל באה אלי וגו'. כמו שיבוא בשער אשר אחרי זה.

וזהו מה שרצינו אליו בפירוש זה החלק מהסיפור.

שער לה (פרשת שמות-וארא)

בבאור דעת תורני בנבואה. והמעלות המחויבות שיוקדמו אליה, אשר לפיהן אי אפשר שיטעה הנביא לפעמים לדבר דבר שלא כהוגן.

ומשה היה רועה וגו'.

במדרש (ש"ר פרשה ב')

מאי דכתיב (משלי ל') כל אמרת אלוה צרופה, אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבדקו בדבר קטון, ואחר מעלהו לגדולה. והרי לך שני גדולי עולם שבדקם ומצאן נאמנים והביאן לגדולה.
בדק לדוד בצאן, ולא נהגן אלא במדבר כדי להתרחק מן הגזל. שכן א"ל אליאב (ש"א י"ז) ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר. א"ל הקב"ה, אתה נאמן בצאן בא ורעה את צאני שנאמר (תהלים ע"ח) מאחר עלות הביאו.
וכן במשה הוא אומר וינהג את הצאן אחר המדבר, להוציא מן הגזל. ולקחו הקב"ה לרעות את עמו, שנאמר (שם ע"ז) נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן.

[הנבואה ותכונות הנביא]

[שלוש הדעות בקדמות העולם דומות לדעות בנבואה]

הנה **הרב המורה** בפרק ל"ב ח"ב החל ואמר, זה לשונו:

דעות בני האדם בנבואה כדעותם בקדמות העולם. אני רוצה בזה כי כמו מי שיתבאר אצלם מציאות האל, יש להם ג' דעות בקדמות העולם וחידושו כמו שביארנו, כן הדעות גם בנבואה ג' וגו'. כמו שנמשכו דבריו בסיפור הדעות ההם אחת לאחת בפרשה ההוא.

אמנם ייראה שהכוונה לו לומר כי יחס גדול ואיכות עצום יש בין הדעות בקדמות ובחידוש שזכר בפרק י"ג, ובין הדעות ההנה שיזכור שם בעניין הנבואה. ואמר שהוא עניין שנמשך לפי רצונו ודעתו.

[א] וזה כי כאשר יאמינו חיוב הקדמות יאמינו ג"כ חיוב הנבואה במוכנים לה כי היא אצלם ככל המון הנמצאות הטבעיות המחויבות מסיבותיהם, אם לא ימנעו מצד מונע טבעי מחוץ. וכבר ביאר בפרק ל"ו תארי הסיבות המחויבות ומהותם, אשר מכללם היות עצם מוח האיש הנביא בעיקר בריאתו על תכלית שוויו בכללו וחלקיו ובשיעורו והנחתו ושלא מנעוהו מונעים מזגיים מפני אבר אחר.

[ב] **אמנם אשר יאמינו חידוש העולם מהאפס המוחלט** אחר שלא היה כלל לפי מה שעלה ברצונו ית', יאמינו שהנבואה ג"כ היא תלויה ברצון האלוהי ישפיענה על מי שירצה מהאנשים, בין שיקדימוהו הסיבות ההנה המחויבות או לא, כי הייתה הנבואה אצלם בכלל הנמצאות, או בכל אחת מהם שימצאו איך שירצה ומתי שירצה, בין במציאות הסיבות הטבעיות או זולתם. עד שאפשר שיתנבא כל אדם, אחד חכם ואחד שאינו יודע כפי אשר יעלה ברצון. וכבר ייחס זה הדעת לפתאים מהאנשים ולקצת המון בני תורתנו.

[ג] **אמנם הדעת השלישי** שזכר אצל הקדמות, והם אשר יאמינו בחידוש העולם אך מדבר, כמו שהיה דעת הרב המורה והנמשכים אחריו שגזרו בחידוש העולם אחר שלא היה, אבל לא מהאפס המוחלט אלא מחומר דק קדמון שלא סר מהיות, לפי שאי אפשר שיתהווה דבר מלא דבר, ולא שייפסד אל לא דבר. והם אשר חשבו כמו כן בנבואה, שהיא מושפעת ברצון ית', אך לא בלא דבר, כי אם בהקדים הסיבות ההנה הטבעיות.

והנה הרב עם שיראה מדבריו שהוא משהו זה הדעת האחרון בעניין היות העולם אל הראשון מהם, עד שאומר שחויב כל בעל דעת תורני לשקצו ולתעבו להיות חכם כמוהו כמו שכתב שם פרק י"ג. הנה באמת ייראה שלעניין הנבואה הוא מחזיק בעניינו ומיחס אותו לעצמו.

ולא עוד אלא שכבר נראה שסמכו אל הראשון, כמ"ש כי המוכן אל הנבואה לפי הסיבות ההנה ולא יתנבא, הוא אצלו פלא גדול כעיוורון מחנה מלך ארם ע"י אלישע (מ"ב ו') ויבושת ידו של ירבעם וכדומה (שם א' י"ג).

ופלא הוא שיפלא מזה, היפלא מבעל הרצון כשלא ירצה הדבר שהוא רצונו עליו? אלא אם תאמר שחויב הרוצה לרצות בדבר אחר שהושלמו סיבותיו. והנה א"כ חזר הדין לשהוא **מחויב**, והוא הדעת הראשון כמו שנראה שחזר הוא מדינו אצל המניעה ממנה, כמ"ש שאפשר שהייתה הנבואה אצל ברוך בן נריה (**מכילתא** ר"פ בא) בקשת גדלות, וזה היה לחיסרון אחד מתנאיו מהתלואים בו או ביצירתו, שכבר אמר שאף כי יחסר המזג באבר ההוא המיוחד אל הכוח המדמה, שהוא עוות שלא יוכל לתקן בשום תיקון והנהגה.

וכן נראה ממנו בכל מה שיזכור עניין הנבואה שיקראהו שלמות טבעי וכל זה מה שיותש בו כוח הרצון האלוהי שפרסם אצל הנבואה, כשיושקף בטוב ההתבוננות. גם דבר בליעל יצוק בו, שיאמר שהדבר הגדול והנבחר יבוא מהצלחה מקרית, כמו שאמר זה **אריסטו** **פ"ז מהא' מהמידות**. כי באמת טוב המזג ותיקון הטבע, סיבתו המולד הטוב התלוי במזל, כמ"ש פרק י' מאמר ג'. וע"כ באמור שלם מאוד ואמיתי יהיה המולד הטוב. ואף גם

זאת שהוא קורא לזה פי"ד מאמר י' **סיבה אלוהית**, אמר אשר הוא בטבע, גלוי הוא, כי אין היכולת בנו כי אם לאיזו סיבה אלוהית, וזהו כאשר הם טובי המזל. הנה כבר הודה שאין היכולת בנו. ומכל מקום לא יתכן דעת בזה כזה לפי דעת תורתנו האלוהית, השמה נפשנו בכפנו ושלימותנו בבחירתנו.

[דעתו של ר"י עראמה על סוגי הנבואה וקבלת נבואה]

והנה בעיני הוא מבואר כי כל שלושת הדעות הללו בנבואה הם פסולות לכל בעל תורת משה רבינו עליו השלום.

אם הדעת האמצעי, למה שיחויב בו מהגנות אצל הנבואה לנבואות במחנה הנביאים, יחד כסיל ובער, כי הוא שווה להינבאות חמור או צפרדע כמו שאמר. וכבר היה ראוי ליחס זה הדעת לכת מכתות הישמעאלים, שהגיד עליהם שהם סובלים בכמו אלו הגנאים ממה שיוחס להמון אנשי תורתנו.

ואם השתי דעות הנשארות למה שנמשכו מדעת בטל, שהוא דעת הקדמונים שתמאנה התורה האלוהית בכל אחד משני האופנים שזכרנו.

ואולם בני ברית ה', החופשים מממשלת אלו הדעות הנוכריות ה**פילוסופיות**, נקיים אנחנו מאלו הסברות כולם, אך אמנה נמשך אחר אמונתנו בענין החידוש המוחלט ברצונו יתברך, אחר שלא היה כלל עם מה שנמשך ממנו משומו ית' פרנסת העולם על שתי הנהגות:

האחת הטבעית הנמצאת אצל כל הפילוסופים.

והשנית אשר היא למעלה ממנה, אשר המה לא הודו בה ולא ראו את כבודה. וכבר זכרנו ענין שתיהם באמת מציאותן וסדר מנהגן בשערים ג' ד' ה' י"ג ט"ו ל"ג. ועוד ייזכר בפרשת הברית שער ע' בע"ה.

ונקבל באמנה שהנבואה היא מן העניינים היותר מיוחדים אל הפלאים הנעשים למעלה ממה שיחייבהו הטבע האנושי, ושהיא מושפעת מרצונו ית' על הראוי לה ומוכן אליה, לא לפי ההכנות הטבעיות אשר זכרום לבד, כי אם במה שילווה אליהם טוב הכוונה ועוצם הכוסף והתשוקה להתהלך אל האלוהים ולקרבה אליו להפיק רצונו ואהבתו, לפי הדעות והמעשים האלוהיים התוריים. כי בהצמיח האיש השלם בטוב בחירתו ורוב השתדלותו אלו הזכיות והשלמויות משפל ארצו ומצבו, הנה באמת אז צדק משמים נשקף עליו בתורת גמול, כמו שיתבאר זה בייחוד בשער צ"ד בע"ה.

[תכונות הנביא ודרכי ההכשרה של נביאים]

והנה הנבואה הוא השכר היותר גדול שאפשר לו לקבל מאת האלוהים חלף עבודתו. ולזה היה הצורך גדול במציאות מצוות אלוהיות לאדם הראשון בתחילת ענינו.

וכבר נתחזק זה העניין בהתרבות והתחזק כוח המצות במספרם ואיכותם כמו שהיה העניין בנח, ויותר בשלמות אצל אברהם, כמו שנתבאר בו באומרו (בראשית י"ח) כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגו'. יאמר שידעו השם בעניין הנבואה למען אשר יצווה וגו'. לא למען זכות מוחו, ומה שהתחכם בכוח פילוסופיתו לבד. וכן אמר (שם כ"ו) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרת וגו'. ולזה נמצאה זאת המעלה אצל ישראל, ולא בזולתם מהאומות, כי היא לבדה אשר קבלה דת אלוהית אשר בה ידעון רצון לא עשה כן לכל גוי וגו' (תהלים קמ"ז).

[הזוכים לנבואה צריכים סיוע מהחברה שהם חיים בה]

ואי אפשר מבלי שיהיה לזה סיוע או מניעה משלימות העם אשר הוא יושב בקרבו, או חסרונו. כמו שאמרו ז"ל (סוכה כ"ח א) על תלמידי הלל הזקן ראוי שתשרה עליהם שכינה כמשה רבנו, אלא שאין הדור ראוי לכך. לפי שאין ראויים זכאים להשתלח אליהם נביא. כמו שהיה העניין במשה זולתו מהנביאים. וכאשר תהיה השתדלות הנביא בעם ויצליח להישירם ולהנחותם בדרך טובה, אין ספק שתרבה מעלתו ושלמותו בהם.

כמו שאמר הש"י לירמיהו אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד, ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה וגו' (ירמיה ט"ו). יאמר שלא ירע בעיניו על שליחותו אל העם ההוא ולא יתעצל בהם. ואם יראה לו שהם לבטלה לפי רשתם, כי אם הוא ישוב משליחותו, ויחזור האל ית' להשיבו להם. וזה יהיה בתמידות. כבר הגיע אליו שלמות העמידה לפניו, שהוא הדבר היותר מעולה שאפשר בחוק האדם.

ואם תוציא יקר מזולל כפי זה הערך תהיה במה שתגיע אליו מהמעלה. והרי אתה קרוב אל השכר הגדול ורחוק מאוד מההפסד, כי לא תירא משתהפך אליהם ואל רשתם. כי ישובו המה אליך, ואם הוא רחוק, ואתה לא תשוב אליהם כלל. וזה מה שחויב ממה שאין הקב"ה משרה שכינתו על מי שידוע לפניו שעתיד לקלקל.

הנה שנתבאר הסיבה העצמית והיותר מיוחדת אל זאת המעלה הנפלאה אשר בה יתקשר הרצון האלוהי, ולא ייפרד ממנה בשום עניין. ובזאת הסיבה ייבדלו הנביאים ג"כ זה מזה, ובה יתחלפו עניני זמניהם, רצוני בהימצא להם חוזק או חולשה בזה העניין. ואי

אפשר ג"כ מבלי שיהיה לזה סיוע או מניעה ממציאות הסיבות הטבעיות או מאופן מציאותם, כי המוסיף בטוב הוא יותר טוב, ודלא מוסיף גרע. אמנם הוא מבואר אצלנו כי התוספת בשלמויות הנפשיות אשר זכרנו מעוצם הכוונה והפלגת התשוקה באהבת האלוהית והחריצות המופלג להפיק רצון ממנו ית', ימלא הרבה מהחסרונות אשר יפלו בכוחות האדם מטבע היצירה או בענייני מולדו, כמו שהוא העניין ביתר ההצלחות, ועל הדרך אשר כתבנו בשער כ"ב וכו'. והוא מבואר מאוד ממעמד הר סיני הנכבד והנורא, אשר אי אפשר לפקפק בו, כמו שיתבאר במקומו ב"ה.

[אין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר]

והוא הטעם ולא זולתו אשר **אמרו ז"ל** (נדרים ל"ח א) אין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר, לפי שהוא מבואר שהרצון האלוהי לא יסכים להשרות השפע הנבואי כי אם על הזריז ומהיר וחרד על דבריו להוציא אל הפועל. אם מצד שכלו. ואם מצד כוחותיו הגופיות. ואם מצד העניינים החיצוניים, כל מה שבאפשרותו להוציא מהשלמות. כי הנה כי כן יבורך גבר, ברכות שמים מעל. וזה טעם חכם גיבור ועשיר, כי החכמה היא הנותנת שלמות צורתו בדברים העיונים והדעות האמתיות האלוהיות. וכמו שאמר החכם (קהלת ז') החכמה תחיה את בעליה. כי זולתה כל הנמצאות כולם הם פגרים מתים, ולא המתים יהללו יה, וכל שכן שאינן מתנבאים.

אמנם כשהאדם משלים עצמו בזה השלמות, יוכל לעלות משם במדרגות השלמות והצורה, וישפע עליו שכר פעולותיו וגמול מעלליו השפע הנבואי. והוא מה שאמרו דניאל בפירוש, באומרו (דניאל ח') ויהי בראותי אני דניאל את החזן ואבקשה בינה והנה עומד לנגדי כמראה גבר. אמר כי סיבת ראותו המראה ההיא והדומות לה היה היותו מתעורר מעצמו לבקש בינה, כי בזה זכה לראות לנגדו כמראה גבר, והוא האיש גבריאל שזכר ראשונה המלאך השלוח אליו להשפיע עליו רוח קדשו.

וכמו שאמרו **ז"ל** (ברכות נ"ה א) על יהב חכמתא לחכימין ומנדעה לידעי בינה. והוא טעם המשל שהשיב למטרונה על זה (מ"ר קהלת א') משל לסוחר עשיר שאינו מקיף סחורותיו אלא אצל העשירים, לא אצל המאבדים ממונם. וכן הקב"ה אינו משפיע השפע הנבואי על ריקים ופוחזים אשר אצלם תאבד כל חכמה וכל בינה תסתתר. ולזה אמר (שמות ל"א) ובלב כל חכם לב נתתי חכמה, כי החכמה העליונה הנבואית מצטרפת אל החכמה האנושית ומשלימה.

ואמרו **גיבור**, כי מלבד מה שיתכן שיהיה בריא היצירה וחזק ההרכבה ושלם במזגו וטבע כוחותיו לסבול תושיית התורה והעיון, ואין צריך לומר בריאות החושים וכוחותיהם, לפי

שהמוחשות הם התחלת המושכלות ומתבארות במופת. ולזה היה מהכרח כי מי שנפקד ממנו חוש מן החושים, תפקד ממנו ידיעה מן הידיעות, כמו שכתב החכם בא' מספר המופת, אשר לפי זה אמרו (**מכילתא** יתרו פ' מ"ת פ' ט') שלא היה במעמד הר סיני לא סומא ולא חרש, כי היה נמנע לאנשים כאלה לעלות בהר ה'. וזה ג"כ יתבאר ממראת דניאל, אמרו (דניאל י') וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה, אבל חרדה גדולה נפלה עליהם ויברחו בהחבא.

כי הנה ה**רלב"ג** ז"ל כתב כי זה נתדמה אליו במראה ההוא לא שהיו שם אנשים. אמנם לא כתב טעם הדמיון ההוא ותועלת סיפורו.

ואני אומר כי גילה לנו בזה אופן הגעת שלמות ההשגחה אצל המשיגים על העניין ההוא. וזה שמתחילה קיבל השכל לבדו שפע ההשגחה. אמנם לא עבר השפע אל שאר כוחותיו. אבל נתבלבלו כולם ונפסדו, כמו שאמר (שם) ולא נשאר בי כח. והנה עם זה היה נמנע אצלו להשיג השגחה שלמה נבואית, עד ששבו כוחותיו אליו לגמרי.

ואמר כי בתחילה עמד על ברכיו וכפות ידיו.

ואח"כ עמד על עמדו, אבל עומד מרעיד.

ובשלישית נתקיים על עמדו אבל נאלם דומיה.

וברביעית אמר לו חזק וחזק וגו',

ואז ענה ואמר דבר, כי חיזקתני. יורה ששלמות השפע ההוא בלתי מושג כי אם ע"י **התחזקות הכוחות הגופיות**, אשר יחסם אל השכל יחס האנשים אשר היו שם עמו. **ועשיר** הוא גם כן הכנה ושלמות מהדברים אשר מחוץ ההכרחיים לו מצד החומר להכין אותו ולסעודו במעשה שלחנו מאכלו ומשתיו ומלבושיו ויתר צרכיו אשר בהם ייעזר אל **השתדלות העין והלימוד**, כי על כן אמר (דברים כ"ט) ואולך אתכם מ' שנה במדבר לא בלו שמלותיכם מעליכם ונעלך לא בלתה מעל רגליך לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם למען תדעו כי אני ה' אלוהיכם. יראה שסיפוק הצרכים הוא הכרחי לרדוף לדעת את ה' כי היא ההשגחה היותר שלמה מכל ההשגות.

והנה שלשה הדברים האלה תמצאם מכוונים בפי מלך בבל, כשציווה להביא מבני ישראל ומזרע המלוכה -

ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה ומשכילים בכל חכמה ויודעי דעת ומביני מדע ואשר כוח בהם לעמוד בהיכל המלך וללמד ספר ולשון כשדים וימן להם המלך דבר יום וכו' (דניאל א')

כי אחר שתיארם דרך כלל בעניינם החיצוני בשני התארים הראשונים, זכר הזריזות בהשגת החכמה בשלושת הסמוכים להם.
ובאומרו **ואשר כוח בהם** וגו' ביאר על שלימות יצירתם מצד כחותם הגופיות. אמנם על הסיפוק אמר וימן להם המלך.

והנה רושם העניין בעצמו כפי מה שאמרוהו ז"ל מצאנוהו בעינו על סדרו ומשפטו בעניינו של שאול, רצוני באותות שנתן לו שמואל בלכתו מעמו, כי שם נאמר (שמואל א' י') - בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בצלצח ואמרו אליך נמצאו האתונות אשר הלכת לבקש וגו', וחלפת משם והלאה ובאת וגו', עד ונתנו לך שתי לחם ולקחת מידם. אח"כ תבא אל גבעת האלוהים וגו' ולפניהם נבל ותוף וחליל וכנור. והמה מתנבאים ונאמר וצלחה עליך רוח ה' וגו'.

הנה האות הראשון הוא סימן מבואר **לעושר**, כמה שאמר (בראשית ל"ב) ויהי לי שור וחמור וגו'.
והשני צורך **בריאותו וסיפוק חיותו**, ולזה אמר ונתנו לך שתי לחם ולקחת מידם כדי שתאכל ותתחזק ויכלת עמוד.
והג' סימן **להכנת הנפש והתעוררותה** אל השלמות על ידי כלי הנגון כמו שאמר (מ"ב ג') והיה כנגן המנגן וגו'.

ועל מה שתמשך מאלו השלוש הכנות השגת הנבואה אמר, **וצלחה עליך רוח ה' והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר**.

והנה דבר גדול ונפלא הנביא דבר אליו, באומרו (שמואל שם) והיה כי תבאינה האותות האלה לך, עשה לך אשר תמצא ירך, כי האלוהים עמך.
למדו וזרזו כי כאשר יוקדמו שלשת האותות האלו לכל בעל שכל שלא ירצם לעצמם להסתפק במה שיושג לו מהם, לא זולת אלא שיחשבן כמשרתות ולהגיע ע"י שמושן אל ההצלחה האלוהית הקרובה אליהם, כמו שאמר ירמיהו עליו השלום (ירמיה ט') אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגיבור בגבורתו וגו' כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע וגו'.

ירצה שלא יחשב המעלות ההן לתכליות בפני עצמן, אבל להכנות ומדרגות לעלות אל הר ה' להשכיל וידוע אותו יתברך במדרגות הנביאים, כי הוא העושה חסד משפט וצדקה בארץ, ואמר כי באלה חפצתי נאם ה'. ירצה כי באלו ההשגות העליונות חפצתי, בהמצאת אלו המעלות, לא בהן עצמן.

או שירצה כי באלו הפעולות, רצוני חסד ומשפט וצדקה, חפצתי בתורת חפץ ורצון, ולא בדרך חיוב, כמו שחשבו כתות ה**פילוסופים**. והוא עיקר גדול בפנת ההשגחה.

ושני הפירושים נכונים לפי עניינינו. ואמנם לפירוש הראשון יהיה המאמר הזה שווה למאמר (מ"א כ') אל יתהלל חוגר כמפתח. כי המעלות הללו הם אמצעיים להגיע בעליהן אל סוף השלמות, במדרגת החוגר. וכשישכיל וידע את ה' כבר הוא מפתח.

[חינוכו של אלישע לנביא]

ורושם זה הדבר השני הנפלא מצאנו אותו ג"כ בחינוכו של אלישע עם אליהו רבו זצ"ל, באותן ג' מסעות אשר זכר. ה' שלחני בית אל. ה' שלחני יריחו. ה' שלחני הירדנה. (מלכים ב' ב') כי צריך שנשים לב אל זכר המסעות האלו ואל סדרן בהיותן מארץ ישראל לחוצה לארץ, ומהראוי בתחילת המחשבה שיהיו בהפך כי הארץ הקדושה יותר מוכנת לכל שפע שלמות אלהי.

אמנם יראה שנרמז שם שאליהו ז"ל היה משתוקק להשגות של משה רבן של נביאים. ולזה שלחו ה' אל הארץ ההיא מעבר הירדן מזרחה, כי שם חלקת מחוקק ספון. ושליחותו לבית אל יורה על כי הכוח הגופני אשר בו הגבורה והחוזק אין ראוי ליהנות ממנו בהתהלכו בארץ לארכה ולרחבה למראה עיניו ומחמד לבו. כי אם להביאו בית אל להתישו שם בתושייה של תורה ועבודה, כמו שמתישים כוח הנערות והבחרות בהביאם אל בית הספר. ועל דרך שאמר המשורר (תהלים פ"ד) בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי רשע.

וזוהו עצמו מה שרמז אל תלמידו באומרו ה' שלחני בית אל, כלומר ראה גם ראה כי לא שלחני אלוהים הנה רק להתהלך לפני ה' ולהסתופף בביתו. ועתה אמוד נפשך אם תוכל לעמוד על זה כמוני.

והייתה תשובתו הנכונה חי ה' וחי נפשך אם אעזבך אם לא באשר תלך אלך ובזה נדר פרישות כל תענוגי הגוף וחמודותיו. ואח"כ אמר לו ה' שלחני יריחו. ומהידוע כי שלל יריחו כולו היה חרם לה', רק מה שהביאו אל אוצרו שנאמר (יהושע ו') והעיר שרפו באש וכל אשר בה רק הכסף והזהב וכלי הנחושת והברזל נתנו אוצר בית ה'. והנה עם זה רמז אליו רמז מבואר, שאין לדורך מהלך השלמות להשתמש בענייני העושר, רק באשר יהיה פרוי קודש לה' והיותר יחרים.

וגם בזה אמר חי ה' וחי נפשך אם אעזבך כמו שביארנו.

ואחר כך אמר ה' שלחני הירדנה, והוא ודאי רמז אל תשוקת החכמה כי אין מים אלא תורה כעניין (משלי ה') שתה מים מבורך וגו' (שם) יפוצו מעינותיך חוצה וגו' (ישעיהו י"ב) ושאתם מים בששון וגו'. אמנם רמז במי הנהר העצומים והרבים לרמוז על החכמה האלהית, וכמו שאמר (תהלים צ"ג) מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ה'. ואמר כי הראוי לו להדבק בחכמה בהפלגה עצומה, ולא יאמר די בשום צד, כי כן עשה.

הוא עצמו כששלחו ה' הירדנה, ושיתבונן בעצמו אם יוכל ללכת לרגלו, וגם בזה אמר חי ה' וחי נפשך אם אעזבך. כי בכל אלו המעלות נמצאת לו ההשערה השלמה בשמשם יותר מכל בני הנביאים אשר בדורו, כי קצתם לא באו בית אל וקצתם לא הגיעו ליריחו ואיש מהם לא עבר הירדנה כשיעורו. ולזה זכה ונחה רוח אליהו על אלישע ולא על זולתו מתלמידיו.

ויושלם ענינו אצל פטירת מרע"ה שער ק"ד בע"ה.

ומה גם עתה בהשתמש בקניינים אלו בדרך זר ורע כי יוסיף רעה על רעה ובלעם יוכיח כי לפי מה שספרו עליו חכמינו ז"ל (סנהדרין ק"ה א) מפחיתותיו. אם בגופו ואם בממונו ואם בחכמתו. שחת לו להפוך דברי אלוהים חיים לולי ה' שהיה לנו וחסם את פיו להפוך דבריו מקללה לברכה כמו שיתבאר במקומו שער פ"ב בע"ה. הנה שההבדל בין השימושים האלה מבואר.

[למשה היו המעלות הנדרשות מנביא]

והנה אין ספק כי לפי שהיו לו למשה אדונו ע"ה אלו המעלות באופן היותר שלם שאפשר כמו שהורו מהכתובים ושהיה שמושו בהם על צד היותר נאות מכל האדם אשר על פני האדמה זכה לעלות במדרגה העליונה מן הנבואה אשר לא עלה אליה זולתו מהנביאים כמו שהעיד עליו קונו בפרשת מרים (במדבר י"ז) ועל הדרך שיתבאר שער ע"ו בע"ה.

אמנם זה העניין כווננו אליו חכמינו ז"ל באומרם **במדרש** (ויקרא רב' פ"א)

א"ר שמואל בר נחמן, י"ח ציוויים שבהקמת המשכן כנגד י"ח חוליות שבשדרה, וכנגד י"ח ברכות שבתפלה, וכנגד י"ח אזכרות שבפרשת שמע, וכנגד י"ח אזכרות שבמזמור הבו לה' בני אלים כו'.

כי יש להתבונן מה עניין לנושאי המספרים האלו זה אצל זה, וכולן אצל צוויי מעשה המשכן.

אמנם יראה שכווננו אל כל מה שאמרנו, מהשתמשו במעלות הנזכרות בתכלית השלמות, ושלא נהנה מהן רק ככל אשר צווה מאת הש"י. ואל מעלות הגבורה הנתלית בטוב מזגו ויופי בנינו והתייצבות קומתו אמרו, שהוא כנגד י"ח חוליות שבשדרה כי השדרה וחוליותיה הם ודאי עיקר בנין ומנין גוף האדם, ובהם תלוי היותו נאה וחזק ובעל קומה בלי ספק. ואמר שהציוויים היו כנגד החוליות, והחוליות כנגד הציוויים, כלומר שהוא עובד בכל כוחו את אלוהיו.

ועל השתמשו על זה הדרך בקנייני העושר ויתר הדברים המדיחים את רוב האנשים, אמרו שהיו הציוויים כנגד י"ח ברכות שבתפלה, כי הדברים הללו מהעושר והצלחת

הקניינים הם המבוקשים על הרוב בתפלה. וכמו שאמרו על זה (שבת י' א) מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. והנה המליצה הראשונה נאה וקרובה.

ועל מעלת הדעות ושלמות המושכלות אשר תכללם החכמה, אמרו כנגד י"ח אזכרות שבפרשת שמע. כי מהמבואר שאין בשלשת פרשיותיה רק עניני אמונה ודעת ויראת ה' אשר בהם תתפאר כל חכמה. ועל השלמות האחרון התכליתי הוא ההגשה אל ה' אמר כנגד י"ח אזכרות שבמזמור הבו לה' בני אלים. כי הוא שיר נאה ומשובח, עניינו במעשה מרכבה ובמעשה בראשית, כמו שנתבאר עניינו בשער שקדם, אינו יכול לשבח בשלמות רק השלם הקרב אל ה' במה שיעלה בגובה שכלו ושפע נבואתו על גרם המעלות ההם, וידע עניינם וישבח את בוראם. וסוף דבר בכל אלו הארבעה עניינים הוא חי חיים אלהיים, ואינו יוצא מכל אשר יצווה מפי הש"י. ולזה נקרא אל על כמו שאמר (רבות שם):

ויקרא אל משה. מה כתיב למעלה, כאשר צווה ה' את משה. למלך שציווה את עבדו ואמר לו בנה לי פלטין, ועל כל דבר ודבר שהיה מביט היה מוצא שמו עליו וכו'. כן אמר הקב"ה, כל הכבוד הזה עשה לי משה. ואני בפנים והוא בחוץ, אקראנו כדי שיכנס לפנים. לכך נאמר ויקרא אל משה.

והנה לזה לוקח ראה חזקה לכל הנביאים שאין הנבואה שורה עליהם רק בהגיעם אל אלו המעלות והשתמש בהם על האופן הנזכר, כל אחד כפי כוחו כמו שאמרנו ראשונה.

ולזה אמר וכולן במשה, כי הוא קל וחומר נכון ללמוד קל מחמור. וזה כי **החכם** ביאר בספר השמים והעולם, שהנמצא הנכבד מוציא פעולותיו יותר בנקלה מהנמצא הפחות, כי על כל הגלגל העליון מניע גלגלים רבים בכדור אחד. והשפלים עושים תנועה אחת גלגלים רבים. והנה משה לפי גודלו היה לו להגיע אל שלמותו בלי צורך אלו העניינים, אבל כשנצרכו לו מכ"ש לכל זולתו אשר תחתיו. אמנם היה העניין בו למה שחויב מהיות היותר שלם שבאנשים גשם וכוח בו כי על כל פנים ישיגוהו משיגיו וידביקוהו חסרונותיו בכל חלקי פעולותיו. אם מצד הדברים המושגים בעיוניו. ואם מצד המושגים בנבואה. ואם מצד הכוחות המשיגות. אם מצד צורך הגופות ואם מצד התשוקות החיצונות.

כמו שכווננו בזה **חז"ל** במה שאמרו ב**מדרש שוחר טוב** מזמור י"ט -

כתיב (שמות ל"ד) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה. והלא כתיב (חבקוק ג') ונוגה כאור תהיה וכתיב (דניאל ב') ונהורא עמיה שרא. וכתיב (תהלים קל"ט) גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר וגו'.
מנין היה יודע משה אימתי יום ואימתי לילה?
אלא בשעה שהיו הקב"ה מלמדו מקרא, יודע שהוא יום ובשעה שמלמדו משנה יודע שהוא לילה.

דבר אחר: כל זמן שהמלאכים מקלסין להב"ה בקדוש בקדוש קדוש, יודע שהוא יום ובשעה שמקלסין אותו בברוך יודע שהוא לילה.

דבר אחר: בשעה שרואה את המלאכים טוחנין את המן להוריד להם לישראל, יודע שהוא יום וכשהוא יורד להם יודע שהוא לילה.

דבר אחר: כשרואה גלגל חמה בא וכורע, יודע שהוא לילה. וכשרואה לבנה וכוכבים ומזלות משתחווים להקב"ה, יודע שהוא יום שנאמר (נחמיה ט') וצבא השמים לך משתחווים.

דבר אחר: כשהיה שומע ק"ש קודם תפלה, יודע שהוא יום. וכשהיה שומע תפלה קודם לשמע יודע שהוא לילה.

ויש לדקדק בשאלתם ולהשיב מי אמר להם שהיה יודע שם משה להבדיל בין היום ובין הלילה? מי לא כתיב ביונה (יונה ב') ויהי שם במעי הדגה וגו', ולא היה מההכרח שידע אימתי יום ואימתי לילה. אלא שהם דרשו ייתור המקרא, כי מאחר שהיה שם ארבעים יום בידוע שהיו לילותיהם עמהם. ולמה יזכיר ארבעים לילה, אלא ללמד שאף במחיצתו הקדושה והמאירה נמצא רושם הלילה, שהוא כינוי אל החיסרון ההיולאני, כמו שהיום הוא רושם אל שלמות השכלי.

והם המשלים המורגלים על הרוב זכרו העניינים הללו, אשר בבחינתם יודע לו ויזכר בו בין היום ובין הלילה:

הראשון מצד העניינים המושגים בעיון. ואמרו כי בהשיגו אלו העניינים המושכלים על דרך כללותם מבלי שיצטרך לירד אל חלקי פרטיותיהם, הנה הוא יודע שהוא מפאת החלק השכלי המוחלט. אמנם היותו צריך אל הפרדה וביאור יודע שהוא מפאת החומר. וזהו טעם ההבדל שבין המקרא והמשנה כי המשנה פירוש המקרא והפרדת כוונותיה.

השני מצד העניינים הנבואיים כי מה שיושג אליו שמץ דבר ממהותו ית' הוא ודאי מהחלק השכלי. אמנם כשלא היה משיג אלא מצד פעולותיו יודע שזה גרם לו החלק החמרי. וזה טעם הקלוס הנשמע מפי המלאכים אשר הם אמצעיים בנבואה כי הקדושה תיחוס אל עצמותו ית'. אמנם הברכה אל היותו משפיע כטעם כל ברכות הנהנין זהו מבואר.

השלישי מצד צורך הגופות כי במה שהיה רואה שהמלאכים מכינים צרכי האנשים בהנעתן גופי הגלגלים תמיד, הנה בזה תשוער מעלת השכלים האנושיים הנשואים בהם. אמנם בהצטרך אל פעולותיהם לקיומם ולתמורת התכתם ואפילו ליותר שלמים שבהם יודע שהם חומריים.

הרביעי מצד ליאות הכוח המשיג כי במה שמרגיש שהשכל שהוא באדם כגלגל חמה בין שאר גרמי השמים, לפעמים הוא כורע ומשתחוה ורובץ תחת משאו, יודע ודאי שליל היולניונו גובר עליו כמו שנודע. כי כשיחלשו שאר הכוחות הגופיות הנמשלות ליתר הכוכבים, זורח הוא שם ועומד על עמדו ושלמותו.

החמישי מצד התשוקות החיצונות כי כשהאדם מקדים בקשת העניינים השכליים אל הזמניים הנה הוא גובר בכוח שכלו על רצונו. אמנם כשיקדים העניינים הזמניים יודע שהוא לו מכוח החומר והוא מה שימליצוהו בקדימת ק"ש לתפלה או תפלה לק"ש, כי קריאת שמע קבלת מלכות שמים שלמה היא. אמנם התפלה היא על צורך חיי שעה כמו שאמרנו למעלה.

[תכונה נוספת נדרשת לנביא: ענין]

והנה אחר שנתבארה בידינו כוונתם ז"ל במה שאמרו (נדרים ל"ח א) אין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר. שא עיניך וראה שכבר צרפו עמהם התנאי העיקרי בנבואה, במה שאמרו ועניו, כי הוא התואר המיוחד והמשלים הגעתה על הדרך שאמרנו בלי ספק, וכמו שהזכירו בפירוש בגרם המעלות. (ע"א כ' ב)

טהרה מביאה לידי זריזות זריזות לידי נקיות נקיות לידי חסידות. חסידות לידי

ענוה. ענוה מביאה לרוח הקדש.

וכבר עלה בידינו בזה מה שכוונו אליו בתחילה מענין הנבואה. ונתבאר כי הוא שפע רצון אלהי למעלה מהטבע האנושי בתורת שחר וגמול, אם מהפרט או בצירוף הכלל, שופע על האיש החסיד העניו תחילה באמצעות החכמה הגבורה והעושר, כמו שנזכר אני רוצה ג"כ בזה כדי שיוסכם גדר הנבואה אל גדר הנפש האנושית שהיא נושאה, כמו שכתבנו במקומו שער ששי.

ועתה ראה גם ראה, שכבר נמשך מקדימת קצת אלו המעלות, ובפרט במעלת החכמה, תועלת נפלא הכרחי אליו מצד מה שהוא נביא. וזה כי מלבד שהחכמות האנושיות הם התחלת הדעת את ה', כמו שכתבנו בשער המאמרות שבהם נברא העולם, הנה הוא מבואר שעיקר מה שנתייחד בו הנביא הוא לחדש האותות והמופתים האלהיים בשעת צרכן, והוא העניין הנפלא שנתפארה בו תורתנו האלהית בכל ייעודיה, שכולם באין כנגד המנהג הטבעי וסדרי מערכותיו. ואיך יתכן הכרת זה העניין הנפלא למי שלא פקח עיניו לדעת משפט הטבע ומעשהו ועד היכן ידו מגעת, כי מי שיסכל הכרחיות האבן מטבעה לרדת למרכז, איך ייפלא בעיניו כי תעמדה אבני אלגביש באוויר ולא תיפולנה ארצה (ברכות נ"ד ב). ומי שיסכל הכרחיות השרפה מהאש, איך ישתומם ממעשה חנניה מישאל ועזריה, או איך יאמר אסורה נא ואראה המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה כמו שיבוא. והקש על זה על כל המעשים התוריים האלהיים, כי כל עוד יוסיפו חכמה ודעת

בהכרת הנמצאות מצד טבעם, יוסיפו הכרה וידיעה את מעשה ה' כי נורא הוא בכל מה שנמשך אל השכר והעונש.

כי המון העם לא ירגישו בהם רק כשיהיו מפורסמים מאוד, כבקיעת הים והארץ ונסי מצרים וכיוצא, ואין ספק שייחשב להם לפלא. ונס הפיכת המטה לנחש מהפיכת המים לדם וכ"ש מהשיב היד מצורעת. וכבר נראה מהכתוב שהעניין בהפך, באומרו והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון, והיה אם לא יאמינו לשני האותות האלה ולקחת ממימי היאור וגו'.

אמנם הזקנים ההם והחכמים המכירים טבעי הדברים וסדר ההיות ומנהגם, יכירו וידעו בכל אלה העניינים מה פעל אל, כי הנס אינו תלוי לא בפרסומו ולא בהמשך זמנו ולא בגודל שיעורו, כי שווה הוא בעיני החכם שיעמוד השמש שעה אחת או שתים כאלו יעמוד שנה או שנתיים. או שירפא נגע הצרעת מהאיש הרמוז, כאלו ריפא את כל העולם כלו. וכן בהחיות איש אחד וכיוצא, וכמו שאמר הנביא (ש"א י"ד) כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט, כי הכול עניין שווה לפניו.

וכמה דברים טבעיים חייבם הכרח סיבותיהם, וההשגחה האלוהית מנעה מציאותם על דרך השכר או החמלה, אשר קראום החכמים נסים נסתרים.

ומי ידע בכל אלה זולתי החכם הטבעי המשגיח בהם והגוזר מציאות קצתם או מניעות קצתם. ואחר תעוף עינו בהם ואינם. ואז יודע ומכיר כי גבוה מעל גבוה רוכב ומנהיג.

וכמו שאמר הנביא בפירוש, מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו, אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (ישעיה מ"ו). ירצה שהאיש החכם היודע בסדרי העולם ומערכתיו הטבעיות, אשר לפיהן מגיד מראשית שנה את אשר יהיה עד באחריתה, ומקדם מייעד דברים ועניינים אשר בסוף לא נעשו ולא יצאו אל המציאות כמו שגזר עליהם, אם מהמציאות או המניעה, הוא האומר והמכיר כי עצתי העולה היא על הטבע תקום, וכל חפצי אעשה מבלי שיעכב הטבע ההוא על ידי כלל. והוא העד כי הוא יתברך לבדו המניע והמונע אין עוד.

[תכונות הנביא בדרשה 'כל אמרת אלוה צרופה'... שבדקו בדבר קטון]

וכל זה מה שכוונתו חכמים ז"ל במאמר ההוא שזכרנו תחלה, מאי דכתיב **כל אמרת אלוה צרופה, אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבדקו בדבר קטון** וכו'. כי הם פירשו מלת **אמרת אלוה** מלשון (דברים כ"ו) את ה' **האמרת וה' האמירך** כלומר מעלת אלוה. ויאמרו שאין הקב"ה נותן גדולת מעלה ושררה לעניין פרנסות הדור בדרך ההנהגה הנבואית עד שבדקו איך הוא אצל הדבר הקטון, והוא קדימת המעלות שזכרו במאמר שביארנו, והיותו בקי בכל מה שימשך לכל אחת מהן: אם מהמידות הנאותות התלויות

בגבורה ובעושר, ואם מעניין החכמות הטבעיות אשר הם דבר קטון בערך הדברים האלוהיים. וכמו שאמרו (סוכה כ"ח א) דבר גדול מעשה מרכבה ובלי ספק דבר קטון הוא בערכו מעשה בראשית. וכ"ש אם הוא חכמת הטבע, כמו שחשבו קצת (הרמב"ם ה' יסה"ת פ"ה), כי בהשתדלם עצמן בהם יכירו וידעו בין קודש לחול.

[סיכום: הכנתם של משה ודוד לנבואה והנהגה]

והרי לנו שני גדולי עולם שבדקו במלאכת הרעיה ומצאן נאמנים והביאן לגדולה. ומהידוע כי המלאכה ההיא תכלול שני העניינים יחד, אם מה שיצטרך להשגיח בענייני הצאן ולפקח ברוב החריצות בכל חלקי צרכיהם והנהגתם כפי הראוי לכל אחד מהם הקטנים עם הגדולים החזקים עם החלשים, כי הוא דבר מתייחס מאוד אל פיקוח הנהגת העם וההשגחה בכל צרכיהם ומדיניותם.

כמו שאמר הנביא (ישעיהו מ') כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא עלות ינהל. וגם מה שתקיף זאת המלאכה מסודות המציאות וטבע היצירה שיעור רב, כמו שנודע מסיפורי יעקב אביר הרועים, אשר זה מה שיועיל להכיר כל מה שיוצא מההיקש הטבעי מעט או הרבה. וכמ"ש (בראשית ל"א) ואשא עיני וארא והנה העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים, כי ראיתי את כל אשר וגו'. שכבר ראה והכיר ברוח הקודש שעליו שלא הספיקה תחבולת המקלות כפי טבעה לכמו זה השיעור מההצלחה ואופן הגעתה, עד שיראה שהושגה מפאת ההשגחה העליונה אשר למעלה מהטבע. וזה דבר שיאות מאוד לגדולים המנהיגים האומה הקדושה הזאת אשר כל ענינה בזה האופן.

ולזה מה שאמר בדוד (תהלים ע"ח) מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו. להראות על ההעתק המחויב ממלאכה אל מלאכה יקרה ושלמה ממנה לא אל חלוף כבוד המעלה לבד.

וכן במשה נאמר ומשה היה רועה את צאן יתרו חתנו וינהג את הצאן אחר המדבר ויבא אל הר האלוהים חרבה. וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה וגו' יורה שכבר עלה ממעלת הרעיה אל שנהג את הכוחות החיוניות אחר הדבריות עד עלותו הר האלוהים. ומשם וירא אליו ה', והוא דומה למה שנאמר (שמות י"ט) ומשה עלה אל האלוהים ויקרא אליו ה' מן ההר וגו', שקדמה העלייה אל הקריאה, וכמו שיתבאר שם בע"ה. ובפירוש הסיפור יתבאר עוד על נכון.

[הערה: ייתכן שנביא בתחילת שליחותו יחשוב במושגים אנושיים]

ואולם טרם נבוא אל הביאור אעיר על עניין יועיל זכרוננו לביאור קצת דברי הסיפור הזה שאנחנו עליו. וזה כי הוא מבואר כי הרגל הנביא מתחילתו בדבר הקטן ההוא שאמרו

חכמינו ז"ל, רצוני מקדימת הידיעה בעניינים הטבעיים וחוקיהם ומשפטם, יקרה ג"כ שימשך לפעמים אחר הדעות וההקדמות הטבעיות הקבועות בלבן. ויטה בהן מהדרך העליון אשר הוא דורך בו וימצא בו לזה עוון אשר חטא ראוי לגערה ותוכחה עליו, כמו שקרה לאברהם ושרה במה שצחקו על דבר ה', זה אמרו (ברא' י"ז) הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד. והיא גם היא אמרה (שם י"ח) אחרי בלותי הייתה לי עדנה וגו', עד שהייתה התשובה לשניהם לדעתי היפלא מה' דבר, כמו שפירש שם שער י"ט.

וכבר השיב כיוצא בזה לירמיהו (ירמיה ל"ב) אני ה' אלוהי כל בשר, הממני יפלא כל דבר. לפי שנתפלא עליו מהסכימו יתברך עם דעת חנמאל בן שלום דודו. ונסתפק אם מאתו היה הדבר לפי מה שראה מהסיבות הטבעיות כנגדו כנזכר שם שער ס"ט.

וכן היה העניין במשה בתחילת שליחותו, כשראה קושי לב פרעה בקבלת דבריו וכובד עולו אשר הוסיף עליהם בדבר התבן, אמר למה הרעות לעם הזה למה זה שלחתי. והנה היה עניין מאמרו סמוך על הקדמה מפורסמת מקויימת ביד החכמים הטבעיים, האומרים שלא כל דבר שיזדמן יתהוה מאי זה דבר שיזדמן. וזה אם בהוויות הטבעיות ואם במלאכותיות, ואם בעסקים האנושיים כפי תוכן כל אחד מהעניינים ההם. ולפי שנשאר רושם הקדמה זה בלבן, הנה הוא עדיין לא גזר על ביטולה לגמרי. וכ"ש שיעשו ויתהוו העניינים ע"י הסיבות וההתחלות ההפכיות ההם לגמרי. שאם אמרו (ילקוט איוב רמז תתק"ד) כל התחלות קשות סימן יפה לדבר, ירצו שהדברים אשר יעשו ע"י התחלות קשות הקושי ההוא יהיה סימן להם שסופן להתקיים מפני שיורה על חוזק הסיבה ותקפה שהספיקה לדחות הקושי ההוא. אבל שיהיו ההתחלות הקשות סיבות הדבר לא אמרו בשום עניין.

ולזה כשראה קושי ההתחלות הנמשך משליחותו הקשה לדבר ולומר: למה הרעות לעם הזה, כי אחר שדברת להטיב להם איככה אוכל וראיתי שימצא להם רעה בשליחותי. כי מאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה, הפך מה שנראה מכוונתך שאמרת ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו, עד שהייתה התשובה בקצת גערה ותוכחה: עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וגו'. כלומר עתה תראה כי לא כהתחלת הטבעיות האלוהיות, כי ביד חזקה ועליונה על כל המעשים ישלחם, ובזרוע רמה על כל מערכות השמים יגרשם מארצו.

וכבר ייחסו **חז"ל** קושי התשובה הזאת וגערתה במאמרו (שמות ו')

וידבר אלוהים אל משה ויאמר אליו אני ה' וגו'. כמו שאמרו (ש"ר פ"ו) חבל על דאבדין ולא משתכחין. ויש שם ר"מ אומר, משל למלך בשר ודם שהיה משיא בתו. קרא לעירוני אחד להיות סרסור ביניהם. התחיל לדבר גסות כנגדו. אמר

המלך מי הגיס את דעתך, אלא אני שעשיתך סרסור בינינו. כך אמר לו הקב"ה למשה מי גרם לך שתדבר דברים הללו אני ה'.

ודי בזה גערה למבין.

ובמדרש (שם)

אמר רבי יהודה ברבי סימון מאי דכתיב (קהלת ז') כי העושק יהולל חכם זה משה ויאבד את לב מתנה. וכי תעלה על דעתך שהיה מתאבד, אלא שבשעה שעשקו אותו דתן ואבירים והקניטוהו ואמרו ירא ה' עליכם וישפוט. אף הוא הקפיד ואמר ומאז באתי אל פרעה כו'. א"ל הקב"ה אני כתבתי עליך שאתה ענו ואינך אלא מקפיד, חייך היה לך לידע (שם), טוב אחרית דבר מראשיתו. טוב אחריתן של ישראל מראשיתן אשר נתתי להם במצרים. באותה שעה בקשה מידת הדין לפגוע בו, שנאמר וידבר אלוהים אל משה. אמר לה הקב"ה וכי מידת בשר ודם יש לי, והלא מרחם אני, שנאמר אני ה'.

הנה שביארו היטב שכבר יצא משה מהשיטה הראויה לו. לא ח"ו שאבד שכלו, שהרי אין הנבואה שורה על ההוללים. רק שנעשק מההקדמות הטבעיות הקודמות בעניינו הם דתן ואבירים אשר הצו על האלוהים, והמה אשר הקניטוהו ודחקוהו בראותו צרת עמו לדבר כן. ולזה סדרו התשובה נפלאה מאוד:

אני כתבתי עליך שאתה ענו, ושכבר שיערת עצמך בדברים הללו, וידעת עד היכן ידם מגעת, כמו שהודעתך בהנה. והנה עדיין אתה מבחוץ. חייך היה לך לידע כי המקום אשר אתה עומד עליו הוא עליון, משימשך אחרית הדבר אל התחלותיו אם טוב ואם רע בדרך העניין הטבעי. אבל כבר יהיה וימשך אחרית דבר טוב מהתחלות קשות ורעות בלי ספק. תדע כי טוב אחריתן של ישראל ממה שיחייב אותו טבע ההתחלות שעשיתי להם במצרים, כי הנה מהעוני והשעבוד ההוא ימשך להם טוב גדול ותשועת עולמים.

וכבר הודיע ישעיהו עליו השלום העניין הזה עצמו בפסוק -

האזינו ושמעו קולי וגו' הכל היום יחרוש יחרוש וכו'

עד אומרו גם זאת מעם ה' צבאות יצאה וגו' (ישעיהו כ"ח).

ירצה שעם היות שלא ימצא תכן המעשים האנושיים ושלמותן על ידי איזה פעולות שיזדמנו חמורות או קלות מאותן אשר זכר כמו שחשבו הסכלים, רק בהתייחסם אל תכליותיהן קלות תהיינה או כבדות. אמר כי גם זאת ההשערה והכרחיותה מעם ה' צבאות יצאה, ולא התמידה להיות עמו במחיצתו, כי הוא הפליא עצה הגדיל תושיה במדרגה עצומה על אלו המנהגים הטבעיים. וכל זה היה לו לידע למשה, ועל נטותו ממנו היה ראוי

לפגוע בו כתלמיד השוכח תלמודו, אלא שהגינה עליו מידת רחמים, כי ראתה העושק אשר עשק אותו.

והנה משה סבר וקיבל הוא מה שאמרו חכמים ז"ל (ש"ר פ' כ"ג):

נפת תטפנה שפתותיך כלה וגו' (שיר ד'). אמר משה לפני הקב"ה בדבר שחטאתי אני מקלסך אני חטאתי באז שנאמר ומאז באתי אל פרעה וגומר ובאז אני משבחך אז ישיר משה וגומר (שמות ט"ו).

והדברים נחמדים מאוד, שעיקר השירה לשבח ולרומם אותו יתברך, כי גאה גאה על כל המערכות הטבעיות עליות ותחתיות כמו שיתבאר שם בעזרת האל.

ואפשר שרמזו במילת אז היותו מורה על הזמן העבר. כי הוא מה שחטא משה בהמשכו אחר מה שנתקיים אצלו מאלו העניינים מאז בואו אל ההתחלות העיוניות במלאכה הקטנה ההיא שאמרנו.

ואפשר שלזה אמרו חכמינו זכרונם לברכה (ב"ב י"ב א) חכם עדיף מנביא. כי בשעה שהנביא מושפע מהנבואה הנה הוא יותר מחכם. אמנם בשעה שאינו מושפע ממנה, אף חכמתו לא עמדה לו בשלמות כשאר החכמים, כי העושק שנעשקה החכמה הטבעית בידו פעמים רבות, ומה שלומד שלא לנהוג על פיה יהולל אותו בה ולא תתקיים בידו. וטעם אחר נכתוב בפרה אדומה שער ע"ט ב"ה.

והנה עם זה נשלם מה שרצינו אליו בזה השער הנכבד, אשר בו נבוא לבאר הסיפור בתחילת ענין נבואתו של משה אדוננו רבן של כל הנביאים, והוא תחילת מקראי קודש זכר ליציאת מצרים, אשר הוא היה הענין המיוחד אליו לפי גדלו ותעצומו. כמו שאמר (דברים ל"ד) לכל האותות והמופתים וגו' ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל.

[השאלות – שמות ג-ו]

ומעתה נבוא אל הביאור בזיכרון הספקות ראשונה.

א. **אומרו ומשה היה רועה וגו' וינהג את הצאן וגו' וירא מלאך ה' וגו'** כי למה יזכור דברים הללו שיוורה כאלו היה הענין במקרה להיותו נמצא שם, ומה טעם אומרו הר האלוהים חרבה מהיכן נתייחס ההר ההוא אליו יתברך עדין וכבר נתבאר קצת זה.

ב. באומרו **מדוע לא יבער הסנה עם מה שקדם הפכו באומרו וירא והנה הסנה בוער באש**. עם שכבר תיקן אונקלוס בו מה שנודע.

ג. טעם **של נעליך מעל רגליך** וגו' וכן ביהושע. אלא שביהושע נזכר של נעלך בלשון יחיד.

ד. אומרו **ראה ראית את עני עמי ואת צעקתם שמעתי** וגו' ואח"כ חוזר ואומר **ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ** והרי הוא דבר מותר.

ה. למה היה משמיט משה עצמו משליחות זה באומרו **מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא** וגו'. והלא מראש שבטי ישראל הוא ולא נודעו שם אנשים גדולים ממנו כי כלם היו בעבודת פרך. כל שכן שכבר גדל בבית המלך ומי יודע אם לעת כזאת הגיע למלכות. מכל מקום לא היה לו לדחות תשועת ישראל.

ו. מאמר **זוה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם** וגו' כי האות ראוי שיקדם אל המעשה. וכבר הופלגו בהיתר ספק זה דברי הראשונים והאחרונים.

ז. אומרו **הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת אליהם אלוהי אבותיכם שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו** וגו'. יראה באמת כי לא מחכמה ומוסר שאל על זה, כי היה לו להמתין עד שישמע מה ידבר בו ואת הדברים אשר ישים בפיו על שליחותו. כי עדיין לא אמר רק ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וכו'. ואחר כשיאמר לו כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוהי אבותיכם אלוהי אברהם ואלוהי יצחק ואלוהי יעקב שלחני אליכם, לא יישאר אצלו שאלה כלל. ולמה לא השיבו האל ית' כן, שאמר לו אהיה אשר אהיה, ומה טעם אומרו אח"כ כה תאמר אל בני ישראל אהיה שלחני אליכם, היה לו לומר מתחילה כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. ולא עוד אלא שחזר לומר ויאמר עוד אלוהים למשה כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוהי אבותיכם אלהי אברהם וגו' שלחני אליכם זה שמי לעולם וגו'.

ח. כי אחר שאמר לו **כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוהי אבותיכם** וגו', איך אמר **לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם ה' אלוהי אבותיכם נראה אלי** וגו' היה לו לצוות לאוספם תחלה.

ט. בדבר השליחות שאמר **נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר** וגו' כי ודאי אינו דרך כבוד למעלה לעשות כן רק להוציאם ביד רמה מתחילה ועד סוף. וקשה עוד מזה אומרו **ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב** וכו'. והגנאי מפורסם כי מי כמוהו מורה דרך גנבות או קוביוסטות.

ועוד שאין עתה עת מעשה זה עד סוף כל המכות במקום אשר נאמר (שמות י"א) **דבר נא באזני העם ושאלו** וגו'. גם מאמר וניצלתם את מצרים הוא לשון בלתי מבואר.

י. אומרו **ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך** שלא היה עדיין עת בשורה זו שהייתה עת ראשונה לשליחותו די במה שיאמר אח"כ בלכתך לשוב מצרימה ראה כל המופתים כו' ואני אחזק וגו' ומה טעם אומרו ולא ביד חזקה.

יא. אומרו **והן לא יאמינו לי ולא ישמעו לקולי** אחר שהודיעו השם יתברך ושמעו לקולך ובאת אתה וגו'.

יב. אומרו **והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון. והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה ולקחת וגו'.** והלא לפי הנראה הראשונה נפלאות מהנשארות והוא ספק שנאמרו עליו ג"כ דברים הרבה. ועוד שכבר נאמר בראשונה למען יאמינו כי נראה אליך ה' ואם כן תו לא צריך.

יג. אומרו **לא איש דברים אנכי** וגו' כי אחר שכבר קבל עליו השליחות במה שאמר הנה אנכי בא אל בני ישראל וגו' מה אומר אליהם והוא השיב אותו דבר ושם האותות בידו על פי שאלותיו. הנה באמת יראה צד סרבנות. ואיבעית אימא עזות. וכל שכן במה שאמר בסוף שלח נא ביד תשלח.

יד. תשובת השם יתברך אליו **מי שם פה לאדם או מי ישום אלם** וגו' כי היא עצמה עיקר התלונה שידוע שיש בידו לעשות כרצונו ואינו עושה ומה חרי האף ההוא במשה אחר שלא דבר אתו אלא פיוסין.

טו. אומרו **ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו** על מה ועל מה, והלא שלוחי מצוה אינן נזקין. ואם על עסקי מילת בנו עדין לא חלה עליו מצוותו כיון שעודנו בדרך, ומה רצה רבי יוסי באומרו (נדרים ל"א ב) על שנתעסק במלון תחילה, שהרי לא יתכן שימול אותו במלון ויצא לדרך, קל וחומר מביתו. ומה רצתה צפורה בשני מאמריה. ועוד למה נכנס מאמר בלכתך לשוב מצרימה וגו' בין המעשה הזה.

טז. מה רצה פרעה באומרו **לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח** אחר שאמר **מי ה' אשר אשמע בקולו** הרי הם דברי מותר.

וקשה עוד מזה מה שחזרו לומר לו **אלוהי העברים נקרא עלינו נלכה נא** וגו' והרי אמר שלא ידעו ולא ישמע בקולו. ולא עוד אלא שאמרו פן יפגענו בדבר או בחרב. שאם כפשוטו מאי איכפת ליה ואם לתקון **רש"י** ז"ל איננו ירא מפני אלוהים.

יז. אומרו **הן רבים עתה עם הארץ** וגו' כי מפני היותם רבים סובלים הבטלה יותר כי ימהרו לעשות את אשר בטלוהו. ואם כדברי **רש"י** ז"ל שאומר שהפסד גדול הוא. עדיין יש לדקדק במלת עתה שתראה יתירה.

יח. למה לא הרבה אליהם פרעה את מתכונת הלבנים בפירוש, כי ירד היום עמהם לדקדוקי עניות, אם יינתן להם תבן מבית המלך או לא, ואיך אמרו נוגשיו עתה לכו קחו לכם תבן מאשר תמצאו, כי אין נגרע מעבודתכם דבר, היא הנותנת שלא היה להם ללכת לקושש אחר שהסכום עליהם בשווה.

יט. בחלוף הנמצא בזיכרון השוטרים בעניין הזה פעם יזכרם בלשון שוטרים סתם ופעם שוטרי בני ישראל. ולא עוד אלא שאמר ויכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם נוגשי פרעה וגו' כי היה ראוי שיזכור כן בפעם ראשונה שזכרם להודיע מי הם הנזכרים בכל הסיפור.

כ. באומרו **נרפים הם על כן הם צועקים לאמר נלכה** וגו' אדרבא מי שהוא יושב בשלוח והשקט אינו מתאוה לצאת משם ומה טעם ואל ישעו בדברי שקר דהכא שוא ושקר לאו כחדא נינהו.

עוד איך קבלו זה העניין עליהם תחלה בסבר פנים ומי עוור עיניהם שלא הביטו את אשר יהיה באחרונה מקוצר רוח ומעבודה קשה שיראה שהקיצו משנתם אחר שהוכו שוטריהם. ואחר שאמר להם המלך ועתה לכו עבדו ותבן לא ינתן לכם ותוכן לבנים תתנו.

כא. צעקת משה **ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך** וגו' והלא נאמר לו מתחילה ואני ידעתי כי לא יתן אתכם וגו'.

כב. מה טעם **וידבר אלוהים אל משה ויאמר אליו אני ה'**. ועוד איך אמר **ושמי ה' לא נודעתי להם** אם פרסום ההפך באומרו בין הבתרים **אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים** כי פירוש הראשונים גם פירוש **רש"י** ז"ל לא יצאו ידי חובת יישוב הכתובים וקשרן בזה אחר זה כמו שהוא נראה מתוכן. ובפי' תוכן כוונת **רש"י** ז"ל במה שהקשה להם ומה רצה באומרו ואם תאמר לא הודיעו שכך שמו וגו'.

כג. באומרו **לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי וכו' והצלתי וגו' וגאלתי וכו' ולקחתי וכו'** כי איך נמשכו כל אלו העניינים מהקודם כמו שיתחייב ממלת לכן.

כג. שאחר שנאמר **ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה** איך אמר משה הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה הרי יש עליו תשובה שכן פרעה אין לו קוצר רוח וגו'.

כה. למה יזכור יחס שלשת השבטים הראשונים לכאן שאם לכבוד משה יספיק בשיזכור יחס לוי לבד גם הזכירו שני חיי לוי קהת ועמרם ולא זולתם. ודברי **המדרש** ידועים (פסיקתא גדולה הובא ברש"י ישן פ' זה).

כו. אומרו **הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' וגו' הם המדברים וגו' הוא משה ואהרן** כי לפי הפשט הם דברי מותר ו**חז"ל** אמרו (ב"ר פ' א') להשוותן במעלתן. אלו הן הספקות אשר ראינו לזכרם בזה החלק מהסיפור.

ומעתה נבוא אל הביאור [שמות ג-ו]

ומשה היה רועה וגו'. (א) כבר כתבנו טעם רעה זו ושעניין הנהגת הצאן אחר המדבר הוא מליצה שלימה להנהגת הכוחות הטבעיות החיוניות, אשר הכוח הדברי אשר כל זה הוא הדרכה ישרה לעלות אל הר האלוהים בניקיון כפים ובר לבב, המעלה לרוח הקודש ואל הנבואה, כמו שנשמך וירא מלאך ה' אליו וגו'.

[מראה הסנה, האש וחליצת הנעל]

אמנם על היות תחלה היראותו בלבת אש מתוך הסנה, כבר נאמרו דברים רבים ב**מדרש חז"ל** (ש"ר פ' ב') ויש אומרים רמז לעמו אנכי בצרה. ויש (שם) להבטיח למשה שלא יינזק בשליחותו ההוא כמו שהסנה איננו אוכל בלבת אש הנאחזת בו. ויש אומרים דברים אחרים, ואלו ואלו דברים צודקים.

והקרוב לדרך הפשט כפי העניין הוא, כי בא להגיעו אל המדרגה העליונה האלוהית שהוא העלייה אל הגדולה, שאמרו רז"ל במאמר אשר ביארנוהו. ולזה נתראה אליו עניין מבהיל שייפלא מאוד עליו, כמו שאמר אסורה נא ואראה המראה הגדול הזה וגו'. ויודע לו ע"י כן כי יש הנה הנהגה עליונה נפלאה על אותה שגדל עליה מנעוריו, כי זה מה שחויבה לו ידיעתו מצד שהוא נביא, כי הנבואה עצמה היא מהמין ההוא כמו שאמרנו. ויותר ייתכן מצד השליחות ההוא המוכן לפניו, כמו שבא ויבוא עוד ביאורו. ולזה אמר וירא והנה הסנה בוער באש וגו', כי נראה לו בזה שבהנהגה ההיא העליונה אין שום כוח אל ההקדמה המונחת מחכמת הטבע המחייבת הנמשך מאמות הקודם, ותבטל הקודם מסתירת הנמשך. לפי שכבר ראה הסנה בוער באש ולא נמשך אליו האיכול המחויב בדרך הטבע.

והנה אז נכנס בלב ספק גדול, שלא ידע אם נתאמת מציאות הקודם, והוא היות שם אש ממש טבעי. ויהיה הפלא מה שלא נמשך ההתאכלות.

או אם היה הבלתי התאכלות טבעי, והיה הפלא במהות הקודם, רצונו שהיה נראה שהוא בוער באש, ואינו כן על דרך האמת. כי חקירה זו מחוייבת אליו לעמוד על אמיתת המעמד שהיה בו.

(ב) והנה על העיון הראשון אמר, וירא והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל. אמנם על הספק השני אמר, אסורה נא ואראה המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה. ירצה אם הנמשך איננו כנגד הטבע, ודאי המראה הזאת הוא עניין גדול ממה שחשבתי, וראוי להשתדל לדעת מדוע לא יבער הסנה, כלומר מה הוא זה שנראה אש בוער ואיננו כן, רק מראה גדולה ממנו.

והנה לפי שהחילוק וההפרדה על זה האופן בחקירה הוא מה שמגיע החוקר אל אמיתת עיוניו, ולמעט יתקרב אל האמת מזולתו, אמר וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלוהים מתוך הסנה, להודיע לו עניין המראה ההוא. והנכון כי לפי שכבר הגיעה לו זאת הידיעה, רצוני מהכזבת אלו ההשגות הטבעיות כאשר הוא שם, אלא שהוא משתדל להתקרב עוד לדעת מהות המראה הגדול ההוא, כמו שאמר אסורה נא ואראה המראה הגדול הזה, והעיון או ההשגה היא הייתה נמנעת לו אז. לזה נאמר וירא ה' כי סר לראות, ויקרא אליו אלוהים, והיא מידת הדין המשערת הדין והמשפט הראוי לכל אדם. ויאמר משה משה, כלומר, כי משה צריך שיישאר משה בחוקו, ושעתה אין עת ליקרב הלום לראות, ושאז אין הכוונה רק להודיע שצריך שישלוף נעליו מעל רגליו.

(ג) והוא משל נמרץ למה שרצהו שם לפי מה שאמרנו. וזה כי המנהג הטבעי הוא לעשות המנעל כפי מידת הרגל, לא הרגל לפי המנעל. ומשל הוא בפי התלמוד (קידושין מ"ט א). מסאנה דרב מכרעה לא בעינן והוא כנוי נכבד לכל העניינים הטבעיים שמנהגם שימשכו המסובבים אחר טבע הסיבות ומידתן, לא שימצאו הסיבות לפי טבע המסובבים. ולפי שבזאת ההנהגה העליונה על הרוב יתהוו ויתחדשו הסיבות הקרובות לצורך המסובבים, ולא יקווה בה אל שימשכו המסובבים מהסיבות הטבעיות הקדומות, כמו שיבוא קצת זה בדבר האותות. לזה אמר לו של נעליך מעל רגליך כי המקום וגו', כלומר צא מאצטגנינותך והעתק מדעותיך במה שתחשוב שחויב להיות המנעלים שהם המסובבים למדת הרגלים, שהם הסיבות. כי המקום והמדרגה אשר אתה עומד שם עכשיו, אדמת קודש הוא, משידרכו שם בנעלים. אבל שם יעשו ויתחדשו הסיבות בעבור המסובבים כמו שאמרנו.

והנה להיות הדברים האלו ביד משה תמיד לשני עניינים: אם לצורך ניצחון האויבים כמו שהיה לו בפרעה ובמצרים ובמלחמות סיחון ועוג וזולתם. ואם בפרנסת העם אשר ברגליו שכל ימי היותם לפניו נתפרנסו שלא על המנהג הטבעי, כמו שזכר שני העניינים האלה בסוף פרשת הברית השני.

אמר (דברים כ"ט) אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים וגו' המסות הגדולות וגו', וסמך ליה ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר, לא בלו שלמותיכם מעליכם וגו' לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם וגו'. לזה אמר לו שישלוף שני הנעלים מעל שתי רגליו, לרמוז אל שני מיני עניינים אלו.

(ג) אמנם ביהושע שלא נשתמש בזה העניין רק בעניין ניצחון המלחמות, נאמר לו (יהושע ה') של נעלך מעל רגליך לשון יחיד.

זוהי מה שנרמז אליו ברמז מבואר בעניין הסנה, כי האש השמימי הוא, עם היותו חזק מן האש היסודי, כמו שנראה מעניין הקרבנות וממעשה גדעון ואליהו ז"ל, הנה לא נאכל בו הסנה כמו שחויב מטבעו, וכ"ש בזולתו, והוא עניין נכבד מאוד.

ואם לעניין הבטחתו שלא יינזק בשליחותו, היה המאמר הזה ג"כ נכון מאוד. וזה שנעילת המנעלים בכלל כל המלבושים והתיקונים, הנה הם עניינים הכרחיים, עשאוהו האנשים להגן עליהם מהנזקים המזומנים להם, פן תגוף באבן רגלם, או פן יקבלו נזק הקור או החום המחויבים להם מצד חומרם. אמנם השרידים הניגשים אל ה' אינן צריכים לדבר מזה, כי תורתם ושלמות צורתם משמרתם, כמו שאמרו עליו (תהלים צ"א) **כי מלאכי יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, על כפים ישאונך פן תגוף באבן רגליך, על שחל ופתן תדרוך תרמוס כפיר ותנין**. שאין ערוד ממית וגו'. (ברכות ל"ג א) ולזה רמז אליו על תורת השמירה הכוללת במשל הנכבד הזה, לומר של נעליך מעל רגליך, כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא. והקדושים אשר בארץ אינם ניזוקים בה רגליהם ואינם צריכים שימור. וכן בכל הנזקים, כי הם כמלאכי עליון. ולזה הרמז **אמרו ז"ל** (פר"א פ' מ"ו) שישראל הם יחפי רגל ביום הכפורים כמלאכי השרת.

[דבר ה' בסנה]

ויאמר אנכי אלוהי אביך אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב. הודיעו כי הוא יתברך, אשר נתפרסמה ידיעתו לו מפי אביו וזולתו המזכירים אותי בשם אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב, הוא הנראה אליו שם בתכונת המראה ההיא. והוא טעם מה שאמר לו אל תקרב הלום. ולזה ויסתר משה פניו מראות במראה הגדול ההוא, כאשר אמר כי ירא מהביט אל האלוהים. וכן ביעקב נאמר (ברא' כ"ח) אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי. ויירא ויאמר וגו'.

ויאמר ראה ראיתי וגו' וארד להצילו וגו' ועתה הנה צעקת וגו'. הודיעו מעלת ההשגה ההיא הנפלאה, כי לא לבד הייתה הגעת שלמות בעצמותו, כי אם שג"כ ישפע משם חסד ורב טוב לבית ישראל אשר הם בכור הגלות העצום, הצריכים אל נביא כמוהו להצלתם.

(ד) ואמר כי עד עתה ראה ראה את עמי אשר במצרים אשר לא לכבוד היה לו מעמדם לשם מצד מה שהם עמו. וגם שכבר שמע את צעקתם אשר הם צועקים מפני נוגשיהם, מצד שהוא יודע את מכאובם, כי אין כל דבר נעלם ממנו, לא מצד מה שהיו נותנים לב לצעוק אליו להצילם מידם. ומטעם זה כבר נתתי את לבי וארד בדעתי להצילו מיד מצרים ולהעלותו לעתיד מהשעבוד הצר והמצוק ההוא אל ארץ טובה וכו'. אמנם עתה מקרוב עלתה צעקתם לפני לאמר קומה והושיענו, כמו שאמר ותעל שועתם אל האלוהים מן העבודה כמו שפירשנו שם, וגם ראיתי את הלחץ אשר עתה מחדש לוחצים אותם, כמו שאמרת ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם וגו', לזה ועתה מיד אשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים, כי מה אוחיל עוד. אמנם מהעלייה אל ארצם שזכר, לא אמר לו דבר, כי ידוע וגלוי לפניו את אשר יהיה באחרונה.

(ה) מי אנכי כי אלך אל פרעה וגו' לפי שכבר יצא משה ברוח לפני פרעה אשר בקש להרגו, ועתה הוא שולחו אליו, הייתה תשובתו נכונה לשאול לו: מי אנכי כי אלך אל פרעה, על דרך 'מה זה בידך', כלומר: כמדומה שאתה מתנכר בי ואיך יודע שאנכי מוכתב למלכות. והרי זה דוגמת מאמר שמואל (ש"א ט"ז) ואיך אלך ושמע שאול והרגני.

ובמדרש (ש"ר פרש' ג')

אמר לפניו ריבון העולמים: **היאך אני יכול ליכנס? מי יכנס למקום לסטים למקום**

הורגי נפשות, הוי מי אנכי כי אלך וגו' וכי אוציא וגו'.

ירצה, ועוד מה טעם יש בהוצאה ממצרים לבד, אחר שאין אתה מזכיר לי העלייה אל ארצם. הנה שחשש השלם אל מה שהיה.

ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כו' השיבו על ראשון ראשון. ואמר לא תירא ולא תחת מן פרעה ומהמבקשים את נפשך מקרובי המת ומגואלי דמו, כי אתך אנכי להצילך מהם.

(ו) וזאת ההצלה שתראה בעיניך טרם בואך שם, תהיה לך לאות כי אנכי שלחתיך ותצליח את דרכיך. והוא הדבר אשר אמר לו במדין בדרך בשורה, לך שוב מצרימה כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, שכבר נגפם ה' ומתו כל קרובי המת ומיודעיו, ואין דורש ואין מבקש, והמלך הראשון כבר מת.

וכבר כתבנו בשער הקודם כי בשורה זו הייתה סיבת קראו הבן השני אליעזר, כי אלוהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה, מה שלא יכול לומר כך על הבן הראשון.

אמנם על מה שאמרת כי מה צורך ההוצאה מבלי זיכרון העלייה, תדע כי בהוציאך את העם הזה ממצרים, אתה והם תעבדון את האלוהים על ההר הזה. ואמר כן על קבלת התורה ומעשה המשכן וסדר הדגלים ויתר העניינים אשר על כולם אמר לסוף (דברים א') רב לכם שבת בהר הזה, לפי **מדרש** חכמינו ז"ל. (ספרי דברים שם) והפירוש הזה הוא נכון מאוד בעיני.

ובעל הטעמים הכריחו בשהטעים **שלחתיך** באתנח. אמנם מה שתהיה זאת תשובה אל היותם בלתי הגונים אל ההוצאה כדרך הראשונים ז"ל, כבר כתבנוהו בתחילת פירש פרשת ואלה שמות עיין עליו, כי הוא נכון מאוד. ותרוייהו איתנהו.

(ו) **ויאמר משה אל האלוהים הנה אנכי בא** וגו'. כמדומה לי שכשראה משה שקיים לו האל יתברך בתשובתו מה שחשש מעניין העלייה, ולפחות שלא הבטיחו עליה, נתחזק אצלו החשש ההוא מאוד, וחשב כי הוא יוציאם ממצרים, ותיכף ומיד יבוא אחר ויעלם אל ארצם, וכבר יגיע לו מזה חיסרון גדול. ולזה היה מעורר שאלות וטענות רבות כנגד השליחות הזה, ושישלח מיד אותו שעתיד לשלוח לצורך העלייה. והיה הכול דרך פיוס והרצאה, שיודה הוא יתברך על השליחות כולו, והוא ענין זריזות וחריצות אל המעלות האלוהיות, כמו שכתבנו אצל הבכורה שער כ"ד.

אמנם הוא יתברך נהגו על פי דרכו, כמו שיבוא עד דסבר וקביל.

[מה שמו?]

(ז) **הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרתי** וגו' לפי שכשנגלה עליו אמר לו אנכי אלוהי אביך אלוהי אברהם אלוהי יצחק וגו', ולא הזכיר לו שם המיוחד, מצא מקום לטעון ולשאול שמא לא הרשהו להשתמש בו בעניין השליחות. והוא אומר **הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרתי אליהם אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב שלחני אליכם**, ולא אזכר המשלח בשמו המיוחד המסור להם, **ואמרו לי מה שמו הידוע להם והשגור בפיהם מה אומר אליהם**, הרי מכאן מודעא רבא לשליחות.

ויאמר אלוהים אל משה, **איה אשר אהיה**.

הרב המורה כתב בפ' ס"ב חלק א'

כי משה כששמע ששלחו אל בני ישראל אמר שמה שיתכן שישאלוהו תחילה, הוא שיאמת להם מציאות האל תחילה, ואח"כ יהיה להם אפשר להאמין בשליחותו. ולזה הודיע לו סוד אמיתת מציאותו במאמר הקצר הזה, אשר הוא כולל התואר והמתואר במלה אחת בעצמה, עם אות הקשר **איה אשר אהיה**, המתואר שהוא התואר בעצמו. והכוונה, הנמצא אשר הוא נמצא. כלומר שהוא נמצא ולא במציאות, והוא תכלית מה שנתבאר אמיתת מציאותו ית' על ידי כל החקירות

כולן. ולזה אמר שיאמר כן לזקנים שקנו חכמה ביניהם, והם אשר ישמעו לקולו ויאמינו שליחותו. והשיב משה כי אעפ"י שיקבלו ממנו אמיתת מציאותו, עדיין צריך אימות שהוא שלוחו כ' כמו שנתבאר שם.

ואני לא ראיתי טעם על זה העניין במקום הזה. כי איך יתכן שהיו זקני ישראל וחכמיהם משוללים מהידיעה הזאת, ואף כי יהיו משוללים ממנה מה יוסיף ומה ייתן יופי המליצה הזאת וקיצורה אימות בעניין, זולת המאמר לבד. אלא אם נאמר שהיה לו ללמד כל המופתים הפילוסופיים ההם, אשר מכולם יתבאר זה הכלל הנפלא.

ולכן אני אומר, שהנכון הוא מה שימשך ביאורו לפי דרכנו, והוא כי לפי שמשה היה מבקש שישינה השם דיבורו במה שלא היה מצוהו על העלייה אל הארץ, בעילת שאילת שמו, כמו שאמרנו. הייתה תשובתו כי שמו הוא אהיה אשר אהיה, ירצה: הקיים בעצמותו ונאמן במאמרו ובלתי משתנה בדיבורו. כלומר אל תוסף דבר על זה, ושכה יאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. כלומר שלא יוסיף על דבריו הראשונים, כי בהווייתו יהיה אצלם.

(י) ויאמר עוד אלוהים אל משה הוסיף עוד על תשובת שאלת שמו ואמר, אני לא מנעתך מהזכיר השם, **כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוהי אבותיכם אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב שלחני אליכם**. אמנם יפה דקדקת שצריך שתדע שיש בהזכרת השם דבר סתרי, שאין כוח לשום בריה לעמוד עליו. והוא מה שיורה זה השם על אמיתת המהות בעניין הגדרים כנגדרים, או התוארים כמתוארים, כי זו היא הוראת השם המפורש על פי עומק סודו המופלאף אשר עליו דקדקו חכמינו ז"ל (פסחים נ' א): זה שמי לעולם - לעלם כתיב. אמנם מה שנתן להשתמש בזה השם, הוא בעניין השמות הנפרדים המורים על המציאות לבד, כלומר כראובן ושמעון יהיו לי, ועליו אמר וזה זכרי לדור דור.

[השליחות]

והנה אחר שנשלם ענין זאת השאלה הראשונה, נעתק לדבר אליו מעצם השליחות. ואמר **לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם ה' אלוהי אבותיכם נראה אלי וכו'.** ועתה ראה כי הקפיד האל יתברך להישירו בעצה נכונה מאוד, והוא במה שבדברים הראשונים אמר שיאמר להם **שלחני אליכם** כמו שיצא מפיו. הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרתי להם אלוהי אבותיכם וגו' שלחני אליכם וגו' לפי שהמאמר הזה הוא לשון משותף יסבול שייאמר על דרך הנעת הסיבות וגלגולם, כמו (בראשית מ"ד) וישלחני אלוהים לפניכם (שם) למחיה שלחני אלוהים (ש"א כ"ה) ברוך ה' אלוהי ישראל אשר שלחך היום וגו' והדומים כמו שכתב **הרב המורה** פרק מ"ח חלק ב'.

ועם זה לא יפקפקו המונייהם על שליחותו, כמו שיפקפקו אם יאמר להם ה' אלוהיכם נראה אלי, כי עניין הראות האל יתברך אל האנשים לדבר עמהם היה זר וקשה או נמנע בעיניהם, ומעמד הר סיני יוכיח, שנאמר בו (שמות י"ט) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך, וגם בך יאמינו לעולם. והם אמרו בסוף העניין (דברים כ"ה) היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים את האדם וחי. ולפי זה אם יראו שיכנה עצמו לנביא בלשון מבואר, יאמרו אעיקרא דדינא פירכא. וסדר בפיו הלשון ההוא המשותף, שיובן ממנו שמהשם יתברך הייתה **נסיבה** בואו, הנה ויקבלו ממנו ולא ירחיקו מאמרו.

(ח) אמנם שיאסוף הזקנים אשר בשער, שקנו חכמה ויראה ודעת אלוהים, וקבלו מאבותיהם הקדושים אמיתת מציאות זה השפע הנפלא על האיש ההגון ובעבור העניין הראוי, ושיאמר להם בפירוש:

ה' אלוהי אבותיכם נראה אלי אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב לאמר פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים ואומר אעלה אתכם מארץ מצרים אל ארץ הכנעני וגו' ושמעו לקולך.

כי הם לא ירחיקו אפשרות זה, אבל יגזרו על אמיתתו. וכבר ידמה זה למה שדקדק עליו במעמד הר סיני, באומרו (שמות שם) כה תאמר אל בית יעקב ותגיד לבני ישראל. אך כמו שאבאר שם בעזרת השם.

(יא) ולזה הייתה סוף תשובתו **והן לא יאמינו לי ולא ישמעו לקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה'**, שהרי הזקנים ידעו שהנבואה היא אפשרית בראויים לה, אבל במה יודע להם שאני ראוי אליה. ולזה מלא בידו האותות כמו שיבוא. והוא פירוש מפואר.

ובאת אתה זקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו וגו'. לפי שחזר בשליחות לומר ואומר אעלה אתכם מארץ מצרים אל ארץ הכנעני וגו'. אמר אמנם ובאת אתה זקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו ה' אלוהי העברים נקרא עלינו נלכה נא דרך שלשת ימים וכו', כלומר כי על זה הפקדתיך שליח לשעה ולא זולת.

(ט) **ועתה נלכה נא דרך שלשה ימים וגו' ואני ידעתי וגו' ושלחתי את ידי וגו' ונתתי את חן העם וגו'** זאת הייתה עצה עמוקה אלוהית, להראות לכל חוזק לבו וקושי עורפו של פרעה הידוע אליו, אשר עליו יצדקו משפטי השם יתברך ומכותיו הנאמנים אשר ישלח בו ובעמו. והוא כאשר צווה שלא יבקשו ממנו, רק שירפה מהם כעשרה ימים ללכת שלשת ימים במדבר לזבוח לאלוהיהם, ומסתמא יובן מדבריהם שאחר ישובו, ועם כל זה לא ישמע, וכ"ש אם יאמרו לו לשלחם כלה.

(י) וזה אומרו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, כי ידעתי את מריו ואת ערפו הקשה.

(י) ולא ביד חזקה. ירצה: וכ"ש שלא יתן אתכם להלוך, אם תשאלו ממנו ביד חזקה ובזרוע רמה לשלוח אתכם קוממיות. וכבר יהיה האשם המושב אליו על סירובו על זה האופן מהשאלה גדול מאוד, ממה שיהיה על האופן השני. אמנם ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבן. ואחרי כן ישלח אתכם שלוח ופטור גמור. וכל זה להודיע כי לא לחולשת השליחות, ולא לחיסרון כוח המשלח אמר זה, רק להראות כוחו וגבורתו עם יושר משפטו. כי האיש הקשה והעריץ, אשר מתחילה ישאלו ממנו רפיון ימים אחדים ולא יאבה שמוע, לסוף ישלחם כלה, גרש יגרש ולא שווה לו.

ויתד תהיה לך על אזניך לבלתי שמוע דבר ממה שכתב **הרלב"ג** ז"ל בזה ובכל כיוצא בזה, אם בסיפורי השליחות הזה ואם בזולתם, בכל מה שיקיים. כי בחירת האנשים בכל מעשיהם, והעניינים הנמשכים להם על צד בחירתם, אפשר שיהיו זולת מה שידע האל ית'. חלילה ממנו. ולפי שכבר ביארנו סותרו אצל ארדה נא ואראה וגו', שער י"ט, גם דברנו בענין הידיעה האלוהית הכוללת והפרטית מה שבידנו בשער כ"א אצל העקידה, שהם מקומות מיוחדים לזה, לא אחוש לדבר בו בכל מקום ומקום, ויספיק זיכרון זה.

(ט) ונתתי את חן העם וגו'. למה שהוא מבואר כי על דרך השאלה הזאת שראתה חכמתו לסיבה החזקה שקדמה, ימשך להם הפסד גדול מפורסם. והוא כי כשילכו מעמהם על מנת לחזור עד עשרה ימים, איך יוציאו עמהם את ממונם ונכסיהם וכלי בתיהם, הרי הם מוכרחים לעזוב את כל רכושיהם ואהליהם כאשר המה. לזה אמר שלתיקון זה ייתן את חן העם בעיני מצרים, והיה כי תלכון, לא תלכו ריקם, ושאלה אשה וגו'. כי הכלים היקרים ההם, אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב, והשמלות החשובות אשר ישאלום להתקשט בהם לפני אלוהיהם, שיהיו קלי המשא, יהיו לכם שכר חלף כלי בתיכם הכבדים אשר תעזבו לאותם השכנים או שאתם גרי בתיהם. לזה אמר וניצלתם את מצרים, שכבר יהיה לכם זה התנצלות גדולה לפני כל מי שיגנה מעשה זה, לפי שכבר עזבתם אצלם כל נכסיהם. או שירצה כיון שישאלום לכם בלב טוב ועין יפה, לא תחושו על חיוב החזרה, כי לא ימשכו העניינים ביניכם באופן שתתביישו עליהם, כי כאשר ראיתם את מצרים עכשיו לא תוסיפו וגו'. ואין התנצלות גדולה מזה.

(ט) והנה עתה לא עת המעשה היא, אך יודיעם העניין כדי שלא יקשה עליהם אופן השאלה שאמר, ולזה בשעת מעשה אמר דבר נא באזני העם וישאלו וגו' כי הגיעה שעה.

ותכלול עצה זו כוונה אחרת, והוא שכבר יתעוררו לצאת אחריהם בשביל ממונם, ויבואו למקום דינם, כמו שיבוא עוד.

יען משה ויאמר והן לא יאמינו וגו'. כפי פירשתיו.

[הנסים להוכחת שליחותו של משה]

ויאמר אליו ה' מזה בידך וגו' והיה אם לא יאמינו וגו' לפי שכבר שם עניין הכרתו עם הזקנים שאמר שאף על פי שהם יודו במציאות הנבואה, הנה יספקו בנבואתו כמו שאמרנו. לזה נתן בידו שלושת המופתים האלו, והיו לאותות נאמנות לעיני בחינת' היודעים והמכירים באות עניין המנהג הטבעי, ומשיגים עד היכן ידו מגעת, ולא יתפשו ברשת ההמוניים המשתוממים לעצירת המים בעציץ הנקוב וכדומה, מהעניינים המחויבים אצל הטבע. ולא ייפלא בעיניהם שידודו המוחלט, אם לא יהיה בעניין זר ונפלא מאוד כמו שהקדמנו בדברים אשר בשער.

(יב) ולזה כבר היו להם אלו האותות בטוב הבחינה, זו נפלאה מזו כמו שיתבאר.

זו שהדבר אשר יאמר עליו שהוא נסיי הוא באחד משלושה פנים:

[א'] אם שיהיה נמנע אצל הטבע בשום צד, כמו שיהיה ההפך הברזל גזת צמר, או אפרוח וכיוצא.

[ב] או שיהיה נמנע אצל הטבע בזמן מה, אבל אינו נמנע בהחלט. דרך משל ההפך קב חטים אל אפרוח, שהוא נמנע אצלו בעתה אבל הוא אפשר שיהיו החיטים מאכל לעוף השמים, ותתהווה מהם הטפה הזרעית ויוליד ביצה וממנה אפרוח.

[ג] או שיהיה הנס מורכב משני העניינים יחד, כהתהוות מביצת תרנגול חצי תרנגול חצי צפרדע, שהוא נמנע מצד כללותו, שכבר נתבאר בחכמה הטבעית שלא כל דבר שיזדמן יתהווה מאי זה דבר שיזדמן. אמנם כבר ייפול בזה צד אפשרות מצד קצתו.

[המופת הראשון] והנה הוא מבואר כי אות המטה שנהפך לנחש הוא מהמין השני כי המטה כשיותך אל העפר, ונחש עפר לחמו, כבר אפשר שייהפך זה לזה באורך הזמן. ויהיה הנס בו ההפך לו בזולת זה הזמן.

המופת השני הוא מבואר שהוא מהמין הג', והוא שימצא האדם בריא וחולה בזמן אחד. כי בדרך הטבע אי אפשר להיות יד האדם מצורעת, רק שיהיה הוא עצמו מצורע, והוא ההמצא בו הפסד הכוח המשנה בכלל. ואם שיוכר זה בקצת חלקיו וראשי איבריו, לא יאמר לפי זה שידו או רגלו או חוטמו מצורעת והוא בריא, כי היות כוחו בריא ושלם בכל

פעולותיו, ואבר אחד מצורע, זה יהיה כמו חצי תרנגול חצי צפרדע, ויהיה נמנע אצל הטבע יותר מהראשון אצל חכמים המתבוננים בסודות הטבעים. אמנם לפי שכבר אפשר שטיפול הצרעת ביד בצד מהצדדים כמו שאמרנו.

בא האות הג', אשר הוא **מהמין האחד**, שהוא נמנע ליעשות בשום צד ובשום זמן, כי ההפך היסוד הפשוט לדם הוא כמו ההפך הברזל אפרוח או חתיכת בגד או ספר וכיוצא, שאף בגוף האדם לא יוקחו המים למזון כי אם להעביר המאכל במעברים הצרים. כי היסוד הפשוט אי אפשר ליהפך אל מזון, וכ"ש שיהיה מיטב הליחות שבניזון, וכ"ש חוצה לו, שהוא שווה לשיעשה מהאבן לב הבעל חיים, או כבד או מוח וכיוצא, נפרדים מכלל הגוף, שהוא בתכלית הנמנעות. וכבר יצדקו מאוד בעיני היודעים דברי השם שאמר, **והיה אם לא יאמינו וגו' והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות וכו'.**

[מה מוכיחים הנסים לעם?]

ואפשר שכבר יוקחו האותות האלה לפי פרסומם אצל ההמון, אלא שתבוא הוראתם על שלושה עניינים נפרדים, אשר כללם מאמר שליחותו, באומרו ה' אלוהי אבותיכם נראה אלי לאמר פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים, שהרי יש לו לאמת שלשה עניינים:

הא' שהש"י הוא הנראה אליו.

והב' שהעם ההוא נמסר לפקידה.

והג' שירצה הש"י לפקוד על המצריים על העול והחמס העשוי להם שם.

והנה עם שהוא, עליו השלום, לא ספק אלא בעצמו, באומרו והן לא יאמינו לי וגו', כי יאמרו לא נראה אליך ה', הנה הוא ית' נתן לו האותות על שלשת העניינים. וכבר קרה לו כמו זה העניין במאמר (שם) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם וגו' כמו שיתבאר שם ב"ה.

והנה על זה האופן אין מן הצורך שיוקחו זאת נפלאה מזו, אבל איך שיהיו מעניין יוצא מההיקש הטבעי, תהיה כל אחת הוראה על ענינה.

זוה שמעשה הנחש יהיה ראיה אצלם שהוא נביא ה' הנראה אליו, כי מי אלוה מבלעדיו בורא נפשות בפגרים מתים כמו רגע.

אמנם האות הב' יורה כי פקד ה' עמו ומחץ מכתו ירפא, כמו שירפא היד המצורעת. וכמו שאמר (דברים ל"ב) ראו עתה כי אני הוא אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא.

אמנם האות הג' מה שיורה שיפקוד ה' על המצריים ועל אלוהיהם אשר הם בוטחים בו להשחית מימיהם, ומעתה יתנו הדין על העשוי להם שם בלי ספק.

ותהיה הכוונה באומרו והיה אם לא יאמינו וגו' לומר אם לא יאמינו אליך לקול האות הראשון בכל עסקי השליחות, כי יערערו ויאמרו הרי שנתברר לנו כי נראה אליך ה', אבל לא יאמינו שהם יהיו ראויים ומזומנים לגאולה, כמו שיחויב מאומרך פקד פקדתי אתכם. ולזה כשתעשה השנייה יאמינו זה.

והיה אם לא יגמרו האמונה גם בשני האותות האלה, שיפקפקו ויאמרו כבר אפשר שאתה נביא הש", ושאנו ראויים לגאולה, אבל עדיין לא נדע אימות מה שאמרת שייקח הש"י נקמתנו ממנו, כי הוא מלך עצום וחזק מאוד. לזה ולקחת ממימי היאור, שהוא אות ומופת שקשתה יד האל ית' עליו ועל אלוהיו. ועם זה תאמת כל חלקי המאמרים האלה. והוא נכון בעיני בדרך הפרסום.

ואפשר שכבר יהיו בלב המוניהם ספקות אחרים, אם מצד עצמם, ואם מצד עוצם מלכם ועמו ועבדיו, שכבר יועילו למו בבחינתם בשיהיו שוות. ולא עוד אלא שתהיה הכוונה להראות להם קלות העניין ההוא וקירובו מצד היכולת האלוהי, עד שיהיה האות השני קל מהראשון. והשלישי קל משניהם, כמו שיראה מהפרסום.

ואין להאריך באלו העניינים כי הם דברים נמסרים אל לב כל מעיין. ואשר כתבתי הוא מה שיספיק בזה לפי הכוונה.

והיה כל זה מהחסד האלוהי לזכותם לישועה בזכות האמונה והביטחון על דרך שאמר יהושפט (ד"ה ב' כ') שמעוני יהודה ויושבי ירושלם, האמינו בה' אלוהיכם ותאמנו, האמינו בנביאיו והצליחו. וכמו שאמר אח"כ ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל, וכי ראה את ענים ויקדו וישתחוו.

הנה שפירש הכתוב הנזכר העניינים שאמרנו, ועל כולם הודו והמליכו.

[לא איש דברים אנכי]

(יג) ויאמר משה בי אדני לא איש דברים אנכי וגו'. אחר שהודיע לו האל ית' את כל זאת, כמו שאמר לו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך וגו' ושלחתי את ידי וגו', נראה כי המלאכה לא ליום אחד היא ולא לשנים, אבל שתמשך לזמן הרבה. בוא יבוא לפני פרעה וגדולי שריו חכמיו ויועציו פעמים רבות בדרך הניצוח. ולא עוד אלא שאפילו לבני ישראל אשר בא להושיע אותם, הוצרך להרבות אותות ומופתים למען יאמינו. בצירוף התלונה הראשונה שאמרנו שהייתה בלבו, מצא עילה מצד כובד לשונו להשמט. ואמר בי אדוני לא איש דברים אנכי לעשות את כל המעשים האלה על האופן הנפלא הזה. ואמר גם מתמול גם משלשום, לומר שלא חידש עכשיו טענה ששתק ממנה מתחילה, עם היותו

יכול לטעון אותה, שזה יהיה עזות גדולה. אבל שהוא כבר ידע בכובד לשונו למן היום הראשון, אלא שהוא לא יחשב עד הנה שהיה זה מזיק לו בשליחותו.

(יד) ויאמר אליו ה' מי שם פה לאדם או מי ישום וגו' ירצה, אם תשער שישים פה לאדם זולתי והוא אשר מנע ממך צחות הלשון ולא ידעתי, או שיהיה זולתי המשים האילמות והחרשות, והוא אשר האלים אותך ולא ממני, היה לך להודיעני ולבקש ממני אתקן את אשר עיוותו שום אחד מהם, כדי שלא יתקלקל השליחות. אמנם אם שמת לבך כי אני אני הוא השם פה לאדם, ושמתי לך על זה האופן, וגם אני הוא השם אילם או חרש, ורציתי שיהיה בך זה החלק מהאילמות, ועם כל זה אני בוחר בך לעשות שליחותי - היה לך לסמוך עלי כי ידעתי אשר אני עושה. ואם יתקלקל עסק השליחות ע"י זה, לא עליך תלונתי כי אם עלי.

ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך וגו' ירצה, אין אני מתקן כובד פיך ומילול לשונך, כדי שיוודע לכל כי אנכי תמיד עם פיך, ומורה אותך את אשר תדבר בכל עת הצורך, כי לא על יופי דיבורך וצחות לשונך אתה בוטח.

ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח לפי שאין במשמעות אומרו **אנכי אהיה עם פיך** שילך עמו שם כאשר ילך איש עם רעהו. רק שישלח עמו מי שימלא את חסרונו, כמו שהיה העניין באומרו וארד להצילו מיד מצרים, כי אמר לו ועתה לך ואשלחך אל פרעה והוציא וגו', וכבר יהיה זה ע"י אחד הנביאים השלמים בכלי הדבור. ולכאורה ירצה שלא לכבוד יהיה לו להיותו טפל אצל זולתו. אמר **בי אדני שלח נא ביד תשלח**, ירצה שלח נא השליחות כולו ביד אותו שתשלח להליץ בעדי, ולמה אהיה עליו למשא. ויש במשמעות דבריו ג"כ שישלח נא ביד אותו השליח שעתיד להעלותם לארץ הנרמז מתוך דבריהם כמו שאמרנו.

ולזה העניין לדעתי היה עיקר מה שיוסב אליו מה שנאמר ויחר אף ה' במשה, כי הקפיד עליו על דקדוקו יותר על זה העניין. מצורף למה שכלל בדבריו מהתפיסה על דבריו יתב'. אמנם לעניין השליחות אמר לו, **הלא אהרן אחיך הלוי, ידעתי כי דבר ידבר הוא וגו' ודברת אליו וגו' ודבר הוא לך וגו'**. ירצה, עם שכבר היטבת לראות שכוונתי לשלוח עמך איש יודע דבר ונבון לחש, מ"מ היה לך להתערב עלי שלא נקל בכבודך בדבר השליחות. ובאמת אין עיני ולבי לזה, רק על אהרן אחיך הלוי, כי ידעתי דבר ידבר הוא. וגם הנה הוא יוצא לקראתך, ואפילו בביאה ראשונה לא תהיה אתה לבדך, וראך ושמח בלב, שלא ירע בעיניו גדולתך. וגם אותו לא אשימנו לנביא כמוך ושווה אליך, כי אתה תהיה המדבר אליו בשמי, והמשים את הדברים בפיו. ומה שאמרתי לך ואנכי אהיה עם פיך והורתיך וגו', דבר

גדול מזה אכלול בו, אשר תצטרכו אותו גם שניכם, כי אנכי אהיה עם פיך ועם פיהו והוריתיך את אשר תעשון. סוף דבר עיקר השליחות כולו תלוי עליך, כי הוא אשר ידבר לך אל העם, כלומר בשליחותיך. והיה אם הוא יהיה לך לפה, אתה תהיה לו לאלוהים המשלח נביאו או שלוחו למי שירצה.

ואת המטה הזה וגו' ירצה ובהיות מטה האלוהים בידך אשר תעשה בו את האותות הנה הדבר נכר שאתה הוא עיקר השליחות בלי ספק.

ובמדרש (ש"ר פ' ז')

הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר (איוב ל"ג). ג' פעמים ממתין הב"ה את האדם, שאם עשה תשובה מוטב. ואם לאו הוא מגלגל עליו את הראשונות. וכן אתה מוצא במשה, כשאמר לו הקב"ה לכה ואשלחך אל פרעה, אמר תחלה והן לא יאמינו לי וכו'. ואח"כ בי אדני לא איש דברים וכו' אח"כ שלח נא ביד תשלח הרי ג' פעמים. וכיון שלא חזר, ואמר הן בני ישראל לא שמעו אלי וכו' נתייחד הדיבור על אהרן, שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן.

יראה שעשו הרושם מצירופו של אהרן, אלא שבתחילה היה לו דרך כבוד יותר מבאחרונה ששיתף עמו הדיבור. ואשר כתבנו הוא נכון.

[משה חוזר למצרים, ועניין המלון]

(טו) וילך משה וישב אל יתר חתנו יראה שמתחילה רצה משה להסתיר עניין השליחות מחותנו. ולזה אמר לו אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העודם חיים. והוא אמר לו לך לשלום, משמע שפוטר אותו לבד, אבל לא להוליך אשתו ובניו. אבל אח"כ כשנאמר לו שם במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, והוא מה שהבטיחו תחילה כשאמר לו כי אהיה עמך וזה לך האות וגו' כאשר פירשנו, הנה אז גילה הדבר אל יתרו, ואז הרשהו להוליך אשתו ובניו עמו.

(טו) ויקח משה את אשתו וגו' לדעתי זה היה עוון אשר חטא ביד משה, עליו נאמר ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. כי באמת היה לו למול את בנו בזמנו, ולהניח אשתו ובניו אצל חתנו, כי מה חפצו בביתו אחריו. ושתצא אשתו עמו, הנה נראה שהייתה חביבה עליו בראשיתו יותר מבאחריתו. ואחשוב שזהו דעת מי שאמר (נדרים ל"ב א) על שנתעסק במלון תחילה, שהלשון הזה הוא כינוי לעסק אהבת הבית הכוללת חברת האשה והבנים. כי לפי שהיה העסק ההוא בעצם וראשונה במחשבתו, נסתתמה ממנו חלוקת חלופיו. כי הוא אמר (שם ל"א ב) אם אמול ואצא - הרי סכנה לילד. אם אמול ואמתין עד שיבריא -

הרי עיכוב בשליחות. והצד היותר נאות הינו נסתר מעיניו, והוא למולו ולהניחו שם עם אמו. ואם היה הטוב והישר אח"כ להחזירם שם בדבר אהרן, כ"ש שהיה לו להניחם מתחילה, והוא מה ששירמז באומרו, **ויהי בדרך במלון ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו** שלא היה הפגע רק למה שהיה בדרך במלון הנזכר, אשר היה לו להניחו במדין ולא לעכב המצווה.

ותקח צפורה צר ותכרת וכו'. כי היא מעצמה הבינה שעיקוב המילה היה חטא בידו, וכ"ש אם ראת' סימנים ע"י מלאך שרף או נחש כמ"ש ז"ל (שם ל"ב א).

(טו) ותאמר כי חתן דמים אתה לי כשראתה בסכנת בעלה, אמרה על בנה כבר נולדת לסימן דמים בביתי ולרעתי. אמנם כשראתה שרפתה ממנו הסכנה והצער, אמרה חתן דמים למולות. ירצה שנהפכו הדמים האלו לדמי ברית מילה ושמחה. וכל זה להודיע כי מתחילה ועד סוף לא ייחסה הדבר רק בדבר בנה.

והנה הבן הזה הנולד לו, אחר שנאמר לו כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, קרא אליעזר (שמות י"ח) כי אלוהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה. כי מאותה שעה סמך לבו בה' ואין שטן ואין פגע רע, ולא עוד אלא שהוא אות על הצלחת השליחות כמו שפירשנו. ואין צורך שיבוא תחילה למצרים, כמו שכתב **ה' רמב"ן** ז"ל, כי שם שם לו זה השם.

ויאמר ה' אל אהרן וכו' גילה את אזנו שילך לקראתו כאשר ייעד לו. וכבר הסכים בזה למה שכתב **ה' החוקר בפ' י"ג מהט' מהמידות**, שראוי למהר לקרות האוהב ביום הטובה כדי שימהר לשמוח עמו. וכמו שאמר ראשונה וראך ושמח בלבו.

[משה ואהרן במצרים]

וסיפר כי באו משה ואהרן תחילה אצל זקני ישראל, ודברו להם את כל דברי ה', ויעשו האותות לעיניהם, ויאמן העם בדבר ה' כאשר אמרנו. ואחר באו משה ואהרן וכו'.

ויאמר פרעה וכו' והוא דבר ה' אשר דבר, כי גם כי ישאלו ממנו דבר קטון יענה עזות. ועתה יגדל נא כוח מידת הדין כנגדו.

(טז) מי ה' אשר אשמע בקולו. ירצה מי ה' אשר אשמע בקולו מצד אלהותו, וכ"ש לשלח את ישראל, שהוא דבר גדול לעשותו בצווי שום אלוה אם הונח שימצא. ולזה לא ידעתי את ה' לשום צווי כלל, וגם את ישראל לא אשלח במאמר שום אלוה. והנה בזה דבר ה' אם מצד המצווה ואם מצד הדבר אשר עליו באה המצווה. ובשער הבא אצל צורך עשר המכות ותועלתם תתבאר עוד כוונת זה הרשע במאמריו אלו.

(טז) ויאמרו אלוהי העברים וגו' הודיעו לו כי זה אשר נקרא עליהם, הוא אלוהי העברים אשר פרסם אותו אברהם העברי אבי יחסם. ושהן חייבים להזדקק אליו לעבוד עבודתו, שמא יחרה אפו עלינו ויפגענו בדבר או בחרב, וכבר יגיעך בזה נזק והפסד העבדים יותר ממה שתפסיד בעבודת ימים מועטים. והם דברו דברים של טעם, אבל לא נכנסו באזניו כי ראה רשע רע נגד פניו, לאמר היום ישאל עבודת דרך שלשת ימים, ומחר ישאל חודש ופעם אחר ישאלם לגמרי. ולזה סגר עליהם, וגם כי לא יאמין שיפגעם במיאונם שום פגע כלל.

ויאמר אליהם וגו'. הנה בראות העם אתכם שאתם בטלים, יפנו לבם גם הם אל הבטלה, לכן אם אין אתם נושאים סבלות מצרים לכו לסבלותיכם אשר בבתיכם, שבטלתכם מביאה אותם לידי שעמום.

[גזירות פרעה]

(יז) ויאמר פרעה הן רבים עתה וגו' אמר הרשע בלבו כמדבר עמהם, הנה כשלא היו העם רבים על זה השיעור, אמרנו הבה נתחכמה לו פן ירבה, ושמנו עליהם שרי מסים למען ענותו בסבלותם. ועתה שכבר הם רבים, והשבתם אותם מסבלותם. זה לא יתכן, ובאמת מהיום ומעכשיו אכביד עליהם יותר.

ולזה **(כ) ויצו ביום ההוא** וגו' לא ראה הרשע ההוא להוסיף עליהם מתכונת הלבנים בפירוש, כי ידע שלא יקבלו ויכרעו ויפולו תחת משאם, אבל כיון להתעולל עליהם ברשע ובדברי אונאה, כדי שיקבלו עליהם באין מבין. ואחר עבור זמן מה יבקשו מהם במקל ורצועה מה שקבלו על עצמם.

ולזה אמר שציווה פרעה את הנוגשים בעם, **(כ) ואת שוטריו**, כולם משרתיו רשעים אשר מנה עליהם. לא תוסיפון לתת תבן וגו' ואת מתכונת הלבנים וגו' כי נרפים הם ונוחי נפש, על כן הם צועקים נלכה נזבחה לאלוהינו אשר נתן לנו מנוחה. ובאופן זה תכבד העבודה על האנשים מבלי שיעזבו ממנה, והוא אומר ויעשו בה ואל יפנו אל דברי השקר לאמר אלוהים עזרם.

אמנם היה מרוע עצתם שלא יאמרו להם זה בפירוש, כי אם בלשון שיהיה בו שתי משמעיות. וזה שיובן ממנו שהיה להם דבר המלך למנוחה, ואחריתה שמחה תוגה. והוא מה שנאמר ויצאו נגשי העם ושוטריו ויאמרו אל העם לאמר כה אמר פרעה אינני נותן לכם תבן, אתם לכו קחו לכם תבן מאשר תמצאו, כי אין נגרע מעבודתכם דבר. שמשמעות דבריו לכאורה שהמלך יכווין להמציא להם מרגוע במה שילכו לשוטט הנה והנה לקושש קש מאשר ימצאו. וכבר יהיה זה להם צד טיול ורפיון מה ליגיעתם, יותר משהיהו תמיד על

עבודת החומר בהיות התבן מזומן, כי על כן לא ירימו ראש. ומקום העלילה והרשע הוא אומרם כי אין נגרע מעבודתכם דבר, שנראה שהוא נתינת טעם לעיקר הליכתם, ואי אפשר שיובן רק בשירצה, כי אין המלך נגרע בהליכה זו מעבודתכם דבר, שמה שיחסר מתכונת הלבנים ירוויח במה שלא יינתן התבן מביתו.

ויפץ העם וגו' יאמר כי תומת ישרים תנחם, ולא הבינו רשע כוונתם. ולזה נפוצו כל העם להניח מעצבם ומעבודה הקשה קצת היום, ולשוב קצתו למלאכתם, כסבורים שלא יבקשו מהם מתכנת הלבנים כבתחילה.

(כ) והנוגשים אצים לאמר וגו' ויוכו שוטרי וגו' מדוע לא כליתם חקכם ללבון כתמול שלשם גם תמול גם היום. יראה באמת שהעלימו עיניהם מהם ביום הראשון כדי שלא ירגישו ברשעתם. וביום השני תבעו מהם מלאכת יומיים. אז הבינו רשעתם, אבל לא חשבו כי המלך היה בעצה הרעה הזאת. ולזה נאמר ויצעקו אל פרעה לאמר **למה תעשה כה לעבדיך תבן אין נתן לעבדיך ולבנים אומרים לנו עשו והנה עבדיך מוכים בחמס וחטאת עמך** אלה המכים אותנו שלא מדעתך.

ויאמר נרפים וגו' כבר שמעו מטה ומי ייעדה, כי הנה גילה להם שמרשעתו יצא רשע להכביד להם העבודה.

ובאר להם הדבר ואמר, ועתה לכו עבדו ותבן לא ינתן לכם, ותכן לבנים תתנו. והוא הדבר שאמרו להם הנוגשים, כי אין נגרע מעבודתכם דבר. והכוונה שתלכו במהירות וזריזות, כי אין נגרע ממתכונת עבודתכם דבר. וכבר שמעתם וקבלתם ויצאתם ופשטתם, ומה תצעקו עוד על זה.

והוא אומר **ויראו שוטרי בני ישראל אותם ברע**, לאמר לא תגרעו מלבניכם דבר יום ביומו, כי אז הכירו כי כוונתם באומרם כי אין נגרע מעבודתכם דבר, היא לא תגרעו מלבניכם דבר יום ביומו, והרי היא רעה חולה שאינן יכולים לעמוד עליה. ועם זה הודיע כמה עמקו מחשבות רשע זה להרשיע ולהתריס כנגדם, לפרסם צדקת ה' ומשפטיו בכל מה שיעשה עמו.

ויפגעו את משה ואת אהרן וגו' שהיו נצבים שם סמוך לבית המלך כשיצאו ממנו בזעף ובמר רוחם התריסו כנגדם. ויתכן שדברו נכונה לאמר אם אין אנו ראויים לשידרוש השם יתברך עלבוננו מיד אויבנו זה, ירא ה' בשבילכם וישפוט אותנו לתבוע עלבונכם, שאתם חשבתם להיטיב אותנו. וכבר הבאשתם את ריחנו וגו' ועל דרך העיקר העלבון והצער הוא לכם.

(כא) וישב משה אל ה' ויאמר למה הרעותה לעם הזה וגו' ומאז באתי וגו'. כבר פירשנו טעם מאמרו אליו, ותשובת האל יתברך עליו בסוף דברי השער.

פרשת וארא [שמות ו']

וידבר אלוהים אל משה ויאמר אליו אני ה' וארא וכו'.

כבר התפרסם דעת **חז"ל** שאמרו **במדרש** (סנהדרין קי"א א) שדבר אתו קשות על שהקשה לומר למה הרעותה וגו' וא"ל חבל על דאבדין ולא משתכחין וגו'. ומה שהשיב **רש"י** ז"ל עליהם מפני כמה טעמים ואמר, אי אפשר שלא נאמר ושמי ה' לא שאלו לי ואם תאמר לא הודיעם שכך שמו, הרי מתחילה וגו'.

(כב) והכוונה לכאורה שאם היה שלא הודיעם כלל, כבר יסבול מאמר ושמי ה' לא נודעתי להם, כוונת ושמי ה' לא שאלו לי, כלומר לא שאלו לי שאודיעם כמו שהודעתי לך על פי שאלתך. השתא שכבר הודיעם מזולת שישאלו ממנו, לא היה לו שום מקום לומר רק ושמי ה' לא שאלו לי, או ושמי ה' לא נודעתי להם על פי שאלתם. ומזה חייב הרב ז"ל שעל דבר שלא הודיעם הכתוב מדבר, וזהו קיום הבטחתו כפי מה שפירש הוא ז"ל.

וזאת הקושיה היא כל כך חזקה, שאי אפשר להם לסובלה. וכי נעלם מהם הכתוב האומר לו לאברהם בין הבתרים (בראשית ט"ו) **אני ה' אשר הוצאתיך וגו'.** ועוד, שאף לפי דרכם לא היה לו לומר אלא וארא אל אברהם לבד, ושמי ה' לא שאל לי, כי לא היה לו להחזיק טובה על זה כי אם לו לבד שהודיעו מבלי שישאלנו. אבל אחר שהודיעו, והוא הודיע לשאר האבות, למה ישאלו עוד. ואם כן מהנחתם שלא הודיעם שמו, לא הותר הספק אבל הוכפלו להם ספקות.

(כב) ולזה יראה שהכוונה להם ז"ל שלא בקריאת השם לבד ידברו, רק בהודעת סודו. ולזה מה שהקשה שהיה לו לומר **ושמי ה' לא שאלו לי**, כלומר סוד אמיתת שמי. וזה שהאומר לא גליתי סודי לזולתי, לא יובן ממאמרו שלא שאלו ממנו, כמו אם יאמר שלא הודיע שמו. ולזה אם ירצה לשבחו שלא שאל סודו, יש לו לבאר ולומר לא שאל ממנו. ואם תאמר לא הודיעם שכך שמו, ואל הודעת השם לבד יכונו אשר עליו יהיה מאמר **לא נודעתי**, שווה לשיאמר **לא שאלו לי**, זה אי אפשר, שהרי הכתוב לא נעלם מהם, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך וגו'. וא"כ הדרן קושיא לדוכתא, שהיה לו לומר ושמי ה' לא שאלו לי. ועוד יקשה מיישוב הכתובים כמו שמפורש בפירושו.

והנה הרב ז"ל החל לאחוז במידת הדין, ואח"כ השיב הדברים למה שאמר לא נכרתי להם במידה אמתית שלי, שעליה נקרא שמי ה', שהרי נדרתי להם ולא קיימתי. והשתדל להביא ראייה על מידה זו.

והנה באמת גם הוא ז"ל טרח מאוד ליישב הכתובים האומרים **וגם הקימותי וגו'**, **וגם אני שמעתי וגו'**, ועלו בידו בדוחק כמו שהוא מבואר בדבריו.

ואשר יאות שיתבאר בזה לפי דרכם הוא מה שאומר: וזה כי מהידוע כי שם ה' הנכבד והנורא, הוא שם העצם המורה על עצמיותו יתברך, אשר בו יוכלו כל שאר שמות התארים אשר נקרא עליהם. כי אתה כשתקרא ראובן, כבר תכללהו מצד מה שהוא רופא או סוחר או נגר. אמנם כשתקראהו נגר או רופא, לא תכלול רק אותו התואר לבד. וכן כשנקרא בשם ה', כבר כללנו כל תאריו יתברך, ובפרט העיקרים הראשיים אשר זכרם משה אדון הנביאים, כשאמר (דברים י') כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי האלוהים ואדוני האדונים, האל הגדול הגיבור והנורא. כי הגדול אינו עניין אחר רק היותו נמצא מחויב המציאות, כי הוא היותו גדול מכל האלוהים וסיבה ראשונה לכלהם. והגיבור הוא עניין היותו משגיח ומנהיג בכוח גבורתו העולם. והנורא הוא היותו יראוי ומאויים ונורא על כל סביביו להעניש ולישר כל עושי רשעה.

והנה לזה אמר לו בדרך תוכחה: אני כשנגליתי אל האבות, אמנם נגליתי להם ראשונה באחד מהתארים האלה. והוא באל שדי מצד מה שיורה על חיוב מציאותו. ושאיני די בעצמי להספיק המציאות לכל זולתי. ועם זה שמי ה' לא נודעתי להם מצד כללותו. וגם אח"כ נמשכו העניינים אל שכבר הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען וגו', והוא עניין התואר השני, כי מצד כוח גבורת השגחתי והנהגתי העולם עשיתי זאת, ועדיין לא הגיעו עד סוף כללות זה השם, למה שלא הספיק הזמן להתנהג בתואר המורא הגדול הראוי לבוא על עוברי רצוני.

ועתה מכוח זאת גם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם, ואזכור את בריתי להראות שלמות השם בכללו וללבוש בגדי נקם לתת לאיש כדרכיו, כי רוב שנים יודיעו זה. ואתה חשבת כשהגדתי לך שמי, שכבר באת לתכלית הידיעה, ולכן הקשית לשאול כסבור שאין לי לעשות רק מה שעלה על דעתך מעלות העם הזה ממצרים. ואינו כן, כי צריך אני להודיע כל ענייני שמי הגדול הזה בעולם. וכבר גליתי אוזנך כי זה שמי לעולם, לעלם כתיב. לכן עתה אמור לבני ישראל אני ה' כי הוא שמי הכולל כל העניינים האלה הנכללים באל הגדול הגיבור והנורא כמו שאמרנו. ומצד גדולתי אסבב סיבות לתועלתם וטובתם. והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם. ואמר כן על שתי כתותם, על הנאותים לשבת ביניהם, כי שמה מיעכו שדיהן וגו' (יחזקאל כ"ג), ועל המתאווים לצאת מקרבם. ומצד המורא הגדול - וגאלתי אתכם

בזרוע נטויה ובשפטים גדולים. ומצד כוח הנהגת גבורתי, ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוהים. ועם זה וידעתם כי אני ה' אלוהיכם, שם שלם הכולל כל העניינים הללו המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים והמביא אתכם אל הארץ אשר נשאתי את וגו' והמעמיד אתכם בה לירושת נחלה, אני ה'. כי כל זה הוא מה שחויב שידעו אותו. והנה זה הוא סדר נכון לפי כוונתם.

[שלוש סיבות המחייבות גאולה]

והנכון בעיני בדרך הפשט שהייתה הכוונה במאמרים הללו להודיעו שלוש סיבות המחייבות במידת הדין להמשיך העניינים על האופן ההוא. **האחד** מצד הטוב והישר והוא מה שיאות שתגיע הכרתו וחיבתו עם האבות לבניהם אחריהם.

והב' למה שהייתה ביניהם שבועת ה' לקיים דבר. **והג'** מצד חיוב המשפט למה שנתחדש שם מהעול והחמס אשר יחויב שם התעוררות הצדק האלוהי משני פנים אם בבחינת העושה ואם בבחינת הסובל.

(כב) והנה על הסיבה הראשונה אמר **אני ה' וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם**. ומלת להם חוזרת אל בני ישראל המוזכרים בכינוייהם בפסוקים הסמוכים למעלה, כשאמר ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם. והכוונה שכבר נראה אל האבות והתיידע אליהם, לא הודעת שמו המורה על מציאותו לבד, אבל שכבר השיגו מעניין תארו עד שידעו כי הוא אל שדי, שהוא העיקרי משמות התארים. ומדרך התארים שידעו דבר נוסף על מה שידעו שם העצם מצד מה שירשם בו עצם הנקרא להורות מציאותו לבד. כי מי שידע שראובן חכם או רופא או נגר כבר הוסיף בו הכרה וידיעה ממי שידע שהוא ראובן. ולזה אמר הנה אל אבות נראיתי עד שהשיגו וידעו בענייני תארי. ואפילו שמי שהוא מורה על מציאותי לא הודעתי להם לבנים, בשלא נמצאתי להם ולא הורגלתי עמהם בשום עניין מצוין. והנה יחויב מצד הטוב והראוי שאודע להם. ויהיה ושמי ה' לא נודעתי להם, וידעתם כי אני ה' הנזכרים בכאן כשאר כל הדומים להם, שנאמר וידעו מצרים כי אני ה' (שמות י"ד) למען תדע כי אני ה' (שם ח') וזולתם רבים שיאמרו על אמיתת המציאות ופרסומו, לא על עומק הסודות הנכללות בשם הנכבד והנורא, או על קיום הבטחות בייחוד.

ועל הסיבה השנית אמר **וגם הקימותי את בריתי אתם**, רצוני עם האבות לתת להם לבנים את ארץ כנען את ארץ מגוריהם אשר גרו בה. ודבר הנדר והמושבע חויב לקיימו, כמו שאמר משה אפילו בשעת הכעס (שם ל"ב) אשר נשבעת להם בך וגו'. ותשובתו (שם ל"ג) לך עלה מזה וגו' אל הארץ אשר נשבעתי וגו'.

ועל הג' אמר וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל, כי משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' (תהלים י"ב).

ועל הד' אמר אשר מצרים מעבידים אותם, כי בדבר אשר זדו עליהם אשפוט אותם. ואמר ואזכור את בריתי, כי אין שעת הכשר כזאת לכך כי בה אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה' בהקיים מעפר הדלות ומאשפות העבדות להושיבו עם נדיבי עולם והם על במותמו ידרוכו.

(כג) והנה על פי ד' דברים הללו אמר לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי וגו'. על הודעת השם על הדרך שאמרנו אמר אמור להם אני ה', והכוונה שתגלה ותראה מציאותו עליהם מן הוא והלאה להיות עמהם כאשר היה עם אבותיהם ולהקים להם את הברית ואת השבועה אשר נשבע להם, כמו שחויב מהסיבה השנית. אלא כי לפי שקיום זה לא יתכן רק בשיעשה תחילה מה שחויב מהשתי סיבות האחרונות, הקדימן ואמר: והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם, כי זהו המחייב להציל עשוק מיד עושק. וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים, כמו שיתחייב לעשות נקמה ושפטים רעים לעושה הרעה כרעתו.

והנה השני עניינים אלו יהיו המביאים אל התכלית, שהוא קיום הברית אשר לאבות כי עם זה -

ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוהים וידעתם כי אני ה' אלוהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים להביא אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אותה לכם מורשה אני ה'. **שמות ו, ז-ח**

והכלל שיחזיק לבם ויודיעם כי קושי לב פרעה וחוזק מריו הם הכלים הנאותים אשר על ידם יגיעו אלו העניינים הנפלאים בצדק ובמשפט, כמו שבא ויבא עוד בשער הבא בע"ה. וברוך אל דעות אשר לו נתכנו עלילות.

(כד) וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו וכו'. עם שהאמינו לא יכלו לתת לב ולהתנחם בבשורות טובות. כל כך היה עליהם עול העבודה קשה ולא הונח להם. וכן **פירש"י** ז"ל, כדי שיהא מאמר הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ק"ו שאין עליו תשובה. שלפי פירוש זה לא ע"ז המאמר נתייחד הקל וחומר, שהרי האמינו. אלא שלא יוכלו להתאפק רק על קצת אנשים שהיו בהם בלתי מאמינים. ואם לא הזכירם הכתוב זולתי בזה, וכבר אמרו חכמים ז"ל (נדרים ס"ד ב) שדתן ואבירם אמרו ירא ה' עליכם וישפוט ואין ספק שרבו כמותן בישראל.

וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל וגו'. אחר שחזר משה להתרעם מערלת שפתיו, באומרו ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים, תיקן האל ית' עניינו משני פנים:

האחד במה שכלל הדיבור אל משה ואל אהרן כי ידע דבר ידבר הוא. **והשני** במה שציווה אליהם אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים, כלומר שנתן חינם וכבודם ומוראם בעיניהם באופן שיקובלו להם דבריהם בכל מה שיצטרך להוציא את בני ישראל ממצרים.

ויהיה אומרו ויצום, כאומרו (תהלים ל"ג) הוא צווה ויעמוד (ישעיהו י"ג) אני צויתי למקודשי (מ"א י"ז) ואת העורבים צויתי לכלכלך. (שם) הנה צויתי שם אשה אלמנה וגו'. כי כל מה שיקבע השם בלב כל פועל מדבר ובלתי מדבר או בטבע כל נמצא, הוא ציווי ומאמרו באמת. והעד הנאמן לזה הפירוש מה שאמר ליה להלן כשחזר על זאת השאלה ראה נתתיך אלוהים לפרעה, ירצה שכבר נתתי יראתך ואימתך וכבודך עליו, ואתה תראה ותשמח.

[מפקד בני ישראל – שמות ו, יד-ל]

(כה) אלה ראשי בית אבותם וגו'. נכתב זה היחס על זה האופן להורות איך הודיע ה' את אשר לו ואת הקדוש והקרוב אליו, מבלי שיהיה שום משוא פנים בדבר, רק מתוך מה שנבדק ונמצא אתו משלמות וזכות מזולתו. ולזה לקוח החיפוש מראשן והתחיל מראובן וזכר ראשי בית אבותם חנוך ופלוא חצרון וכרמי, ועבר מהם כי לא נמצא בהם איש כלבבו. ולסיבה זו לא מנה שני חיי שום אחד מהם, כמו שהוא המנהג בסיפורי התורה בכל השלמים, כמה שאמר (תהלים ל"ז) יודע ה' ימי תמימים.

ואח"כ הזכיר ראשי בית אבות שמעון ימואל וימין וגו', ועבר מהם ג"כ. אמנם כשבא אל השלישי אמר, ואלה שמות בני לוי לתולדותם גרשון וקהת ומררי.

ולפי שראה ללוי ראש היחס צדיק לפניו לעניין המבוקש, אמר ושני חיי לוי וגו'. כלומר כבר מצאתי איש כלבבי ראוי שימצא לי בבניו מלך ונביא. ואמר בני גרשון לבני ושמעי למשפחותם וגו'. ולא הזכיר מנין שני חיהו, ולא משום אחד מהם. אמנם אמר ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל ושני חיי קהת, כלומר זהו הנמשך אחר אביו, והרי הוא סימן שימצא בבניו בחיר ה' רצתה נפשו.

והנה אחר שהזכיר גרשון וקהת ומררי הוצרך לומר ובני מררי מחלי ומושי. אם מפני הכבוד ואם להורות שגם בהם לא היה איש ראוי לבוא בפקודים לעניין הזה. ולזה חזר ואמר ויקח עמרם את יוכבד דודתו ותלד לו את אהרן ואת משה כי הם האנשים השלמים אשר בחר ה' בהמה ולחשיבותו גם הוא כאבותיו אמר ושני חיי עמרם וגו'. ואמר ובני יצהר קרח ונפג וגו' ובני עוזיאל מישאל ואלצפן וגו' לסיבה שנזכרה. ולזה לא חשב שנותם כמ"ש.

ואח"כ אמר ויקח אהרן את אלישבע וגו'. מפני כבוד הכהונה ואגבן השלים זיכרון ראשי הלויים מפני הכבוד.

סוף דבר כי מבני יעקב בגדול החל ולא נבחר איש עד לוי ומבני לוי לא נבחר רק קהת וגם לא מבני קהת רק עמרם וכל בני עמרם בחר ה' לנביאים. דומה ממש למה שנעשה במשיחת דוד המלך ע"ה ע"י שמואל, כי בראותו את אליאב נאמר לו (ש"א ט"ז) אל תבט אל מראהו וגו'. וכן בשני ובשלישי ובכל בניו לא בחר ה', עד שבא דוד והוא הקטן ויאמר קום משחהו כי זה הוא. וכן אמר דוד (ד"ה א' כ"ח) כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל ומכל בני כי רבים בניו נתן לי ה' ויבחר בשלמה בני לשבת על כסא מלכות ה' על ישראל. וכן אמר משה (דברים י') רק באבותיך חשק ה' ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים וגו'.

[מדוע נבחרו משה ואהרן לשליחים?]

ואחר שהשלים סיפור היחס על זה האופן חזר למה שהייתה סיבה ראשונה לסיפורו ואמר:

(כו) הוא אהרן ומשה אשר דבר ה' להם הזכיר ג' מעלות נפלאות עליהן זכו את כל הכבוד הזה.

האחד שלמות ההכנה אל הנבואה כפי מה שביררנו תוארם בדברים אשר בשער ועליה אמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו וגו'. ולפי שקדם אהרן לנבואה אל משה כמו שנודע מדברי **חז"ל** (ש"ר פ' ג') ע"פ יחזקאל הנביא (יחזקאל כ') הקדימו בה.

והב' ההתאמצות וגבורת הלב הצריכה לכל שליח כמו שנתבאר מירמיהו (ירמיהו א') ויחזקאל (יחזקאל ב') ועל זה אמר הם המדברים אל פרעה מלך מצרים להוציא וגו'. כי לפני מלכים יתיצבו ידברו ויוכלו עמוד.

והג' שלמות התכונות והמעלות המדותיות, ולפי שסופר משה שהיה ענו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה, שהוא תכלית השלמות בזה מכל זולתו ממינו, הקדימו ואמר הוא משה ואהרן.

ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים. לפי שהשווה אותם כשאמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו וגו' חזר ופירש שהיה זה ביום אשר דבר ה' אל משה בארץ מצרים, כי הדיבור שהיה לו במצרים על זה נחשב כאלו נאמר לשניהם. אמנם עיקר הדיבור לא היה רק למשה, וכן למדו חכמים ז"ל (תו"כ ויקרא פ' ב') שכל הדיבורים לא היו אלא על ידו. ואמנם היה השיתוף הזה למה שדבר ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל

פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך, וחזר משה לומר לפני ה' הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה, אשר לזה השיב לו ראה נתתיך אלוהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך. אתה תדבר את כל אשר אצווק ואהרן אחיך ידבר אל פרעה וגו'. והנה עם זה נתבארה הסיבה אשר בה שיתף לאהרן, כמ"ש אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל וגו'.

והוא הילוך ישר ונאות אל הכתובים האלו.

והנה עם שחשב משה עניין זה אצלו לקצת חיסרון שיצטרך לזולתו שימלא חסרונו, אלוהים חשבה לטובה להוציאו מכלל הנביאים שדרכם להיות רגילין בין כתות האנשים יומם ולילה, לא יחשו מהודיעם והזהירם. וזו היא סיבה עצומה שימעט כבודם בעיניהם ויקלו בם, עד שכבר הוחזקו קצתם למשוגעים בעיני קצת כמו שאמר (הושע ט') אויל הנביא משוגע איש הרוח, וכן ביהוא (מ"ב ט') מדוע בא המשוגע הזה אליך, ותשובתו אתם ידעתם את האיש ואת שיחו.

ולהרחיקו מכל זה, ראה הוא ית' לסלקו מן אלו הדיבורים התמידיים, עד שיהא הוא במדרגת האלוהים המשלח את הנביא והנביא הוא דבר ידבר את אשר יצווה, כמו שאמר בפירוש ראה נתתיך אלוהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך, והכתוב מעיד כי יצאה כוונה זו אל הפועל כמו שאמר (שמות י"א) גם האיש משה גדול מאוד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם. וחתם ושלח את בני ישראל מארצו להודיעו כי לא ישוב ריקם כי אם עשה את אשר חפץ ויצליח את אשר שלחו.

[סיכום]

עד כאן מה שרצינו ביאורו בזה החלק מהסיפור הנפלא אשר יכלול תחילת נבואתו של משה רבן של נביאים וראשית שליחותו, המפורסם עם מה שנמשכו מהדברים החוברים בינו יתברך ובינינו, וחברנו אליו מאמר וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב וגו' עם הכתובים הנמשכים שהם קשי הביאור וביארנום על שני פנים. והנה לפניך מה שפירשו הראשונים. תראה תבחר ותקרב.

וכבר נמשך העניין עד סיפור היחס ותואר עניינם כמו שנתבאר. ומעתה יבוא העיון במשפטי הש"י ויושר דרכיו עם הגוי אשר לא ידעוהו בשער הבא ב"ה:

שער לו (פרשת וארא-בא) [שמות ז-יב]

[הכבדת לב וסילוק הבחירה החופשית]

יבאר שסילוק הבחירה לאיזו סיבה שיהיה איננו ראוי שיתואר ה' ית' בה, כמו שהניח **הרב המורה** ז"ל ויפתח בעניין דרך נכונה וישרה.

ואני אקשה את לב פרעה וגו'.

(ש"ר פ' ט') רבי פנחס הכהן בר חמא פתח מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (ישעיהו מ"ד) כל הקורא פסוק זה סבור שמא פלונקיא יש למעלה, ומהו וכל חפצי אעשה שהוא חפץ להצדיק בריותיו שנאמר (שם מ"ב) ה' חפץ למען צדקו. ואינו חפץ לחייב שנאמר (תהלים ה') כי לא אל חפץ רשע אתה. וכן אתה מוצא שהגיד הקב"ה למשה מראשית אחרית, אם ידבר אליכם פרעה אין כתיב כאן, אלא כי ידבר אליכם, עתיד הוא לומר כן.

אמר ר' יהודה בר שלום כהוגן הוא מדבר אליכם, תנו לכם מופת. וכן אתה מוצא בנח וחזקיה כו', הצדיקים בקשו אות, פרעה על אחת כמה וכמה.

[משל: החוק לקבוע מידות ומשקלות]

חוק מלכיי ומשפט נימוסי לכל עיר ועיר ממלכה וממלכה להעמיד להם קצב נכון במידה במשקל ובמשורה, יהיה להם במשמר למדוד ולשקול כל דבר המדוד והנשקל כמצווה וכתורה. אחרי כן כי יהיה חמס ועושק בעיר או במדינה, להוסיף או לגרוע המידות והמשקלים אשר בתוכנה בקצב ההוא השמור, ישיבום אל היושר הכללי ויצדקו אותנה חוקה אחת תהיה לכל. הנה אמנם בנפול בלי צדק במידה ההיא הראשונה, הנה יהיה העוול הנפול בכל שאר המידות והמשקלים עוות שלא יוכל לתקון.

הנמשל: כי פלס ומאזני משפט ביד ה'

הוא הצדיק הוא הצדק, הוא הישר הוא היושר, הוא האמתי הוא האמת. באמיתתו ישוערו ויוצדקו כל הנמצאים, ובו נתכנו צדק ומשפט ומישרים. וכן משה רבן של נביאים (דברים א') ויהושפט מלך יהודה (ד"ה ב' י"ט) פה אחד אמרו כי המשפט לאלוהים הוא לומר כי לו ית' המשפט הראשי אשר אליו חוייבו כל רודפי צדק ומשפט לשום מגמתם וכוונתם ולצמצם ע"פ כל מידותיהם ושיעוריהם. והמשורר גם הוא אמר בזה הסגנון עצמו באמרו (תהלים צ"ט) ועוז מלך משפט אהב אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב

אתה עשית. אמר כי מצד שהמלך ה' הוא אוהב המשפט בכל עוז, הנה הוא ית' הכין תחילה שיעור ומידת המישרים. וזה עשה משפט וצדקה ביעקב הנמשכים אחר שלמות מעלותיו, אשר עליהם אמר הנביא כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי נאם ה' (ירמיהו ט'). אמר שלא יתהלל האדם לשום קצב ושיעור במידת החסד והמשפט והצדקה. כי לא כאשר יראה האדם, רק המשפט לאלוהים הוא. והשערותם היא כפי אשר הוא ית' יחפוץ ולא באופן אחר. ולזה צריך להשכיל ולידע אותו כי הוא עושה חסד וגו'.

והמליצה עצמה הנה אמרה בלשון הזה ממש, כשאמר **פלוס ומאזני משפט לה' מעשהו כל אבני כיס** (משלי י"ז). אמר שהוא ית' הפטרון הגדול אשר לו פקודת פלוס ומאזני משפט היושר והצדק, ומלאכתו הוא לעשות כל אבני כיס המצודקים, אשר בהם ימדד וישקל כל דבר שבמידה ושבמשקל.

ולפי שהמנהג באנשי פקידות הלזה, כי הם ילכו וישוּבו לערב ולבקר יסובבו עיר לשוטט עיניהם על כל המידות והמשקלים אשר בארץ, להצדיק המצודקות ולאבד המזויפות, אמר ג"כ (תהלים י"א) **ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם**. וסמך ליה **ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו**. כי הנבחן הוא המתקיים, ואשר שנאה נפשו אבד ושבר מן העולם. ומפני יראתו של דוד המלך פן יחטא ואשם בהצדיק ובכוון מידותיו, עם זה הצדק הראשי האלהי והגבלתו בכל אשר יעשה במשפטו ומשפט עמו, היה מבקש מאתו ית' (שם ה') ה' נחני בצדקתך למען שוררי וגו'. וזה עצמו היה מתפלל על בנו אהובו להיות משפט כל ישראל עליו. לשלמה אלוהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך (שם ע"ב). כאלו יבקש ממנו יתברך שיפקיד בידו הקצב הראשי והגבלתו המשוער והמצודק בדעת האלהית, אשר עם זה ידין עמו בצדק ועניו במשפט אמתי לפי מה שיאות בכל עניין ועניין אשר יקרה, מבלי שיסבלו משפטיו ודיניו הבלי צדק, אשר יקרה לפעמים לפי הצדקה נימוסי הכללי, אשר אי אפשר להימלט ממנו, כמו שיתבאר אצל המשפטים הדתיים שער מ"ג ב"ה.

[חכמת שלמה במשפט הנשים]

ועל הודאת השאלה הנפלאה הזאת נאמר (ד"ה א' כ"ט): וישב שלמה על כסא ה' למלך, והוא ענין האלהות אשר התחיל להשתמש בו במעשה השתים נשים זונות (מ"א ג'), כשיתבונן האדם בו והחי יתן אל לבו. וזה שמהראוי שיושקף בו, כי אחר שהנדון מצד עצמו היה בלתי מקבל החלוקה, הנה שהיה לו להכריח מכוח טענה חזקה שתחייב אותה. ולא היה לו לבוא בטענה שמבטלה, במ"ש (שם) זאת אומרת זה בני החי וזאת אומרת וגו' ועתה קחו לי חרב וכו'. והרי טענתו מכחשת גזר דינו. כי אחר שהאחת מוחזקת בחפץ כמו

שהיה הוא טוען בעדה, באומרו זאת אומרת זה בני החי, כלומר זה אשר בידי ורשותי. הנה על התובעת להביא ראיה להוציאו מידה, ואין אומרים יחלוקו רק כשיד שניהם שווה כהיא דשנים אוחזים בטלית וכו' (ב"מ ב'). ואיה פה פני הראות דינו שפסק גזרו את הילד החי, לכשתתחכם האשה ההיא או אל הנצבים לחלוק עליו. ולמה יזכיר בחכמתו טענה חזקה שתסתור דינו. ואף כי למדו מכאן ז"ל (ירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ט) שצריך הדיין לחזור טענות בעלי הריב, והכוונה כדי שיראה כוון הדין כפי מה שמתברר מתוכן. והא הכא איפכא מסתברא.

אמנם האמת הברור, כי רוח ממרום הערה בו להוציא לאור משפט מתוך טענות נכונות. וזה כי הוא ראה חוזק טענת הנתבעת מצד החזקה. אמנם לא נעלם ממנו חוזק טענת התובעת מצד חומר התביעה, כי מה טעם שתרצה האשה להניק ולגדל בן חברתה. ולמה זה לה עמל ויגיעה רבה ולסוף לא לה יהיה הזרע. ומזה הסביר פנים אל טענתם, ועשה שתי הטענות שוות בחוזק, וכאלו יד שתייהן שווה בנדון. והוא מה שהטעים יפה באומרו **זאת אומרת זה בני החי**, כלומר זה שבידי כמו שאמרנו, וזאת אומרת **לא כי בנך המת ובני החי**, והרי היא טענה שאין הפה יכולה לדבר אותה אם לא באמת ובתמים. ולזה שם פני פרסום הדין לשפוט אותן בדין חלוקה, ואמר קחו לי חרב וגו'. וזה טעם חזרת הטענות מכאן ולדורות להטעים מתוכן עומק הדין. והנה עם זה שתחילת דברי פיהו חכמה עצומה ואחרית פיהו רוח הקודש.

ובמדרש שוחר טוב (תהלים ע"ב)

גזרו את הילד החי. א"ר יהודה בר' אלעאי, אלו הייתי שם פקדין אני נותן על צווארו: לא די לו לאחד שמת לשני היה גוזר? כיון שראו סנקליטין כן, התחילו אומרים אי לך ארץ שמלכך נער (קהלת י'), אלו לא היה נער לא היה עושה כן. כיון שאמר תנו לה הילוד החי, יצאת בת קול ואמרה **היא אמו**. כיון שראו ישראל כך אמרו: אשריך ארץ שמלכך בן חורין (שם). הוי: משפטיך למלך תן.

(תהלים ע"ב) הנה זה המדרש יליץ על המעשה הזה מצד מה שהוא מבואר שאין שום שווי טענות מספיק לשייפול בנדון הזה גזר דין של חלוקה. כי אפילו בקרקעות בכגון זה הוא נדון בדינא דגוד או אגוד, ושלזה השתוממו עליו כל בני דעת, עד שראו סוף דבריו באומרו תנו לה את הילד החי והמת אל תמיתוהו, כי אז הכירו הכול וידעו חכמתו כי הוציא לאור שהיא אמו, מצד מה שנכמרו רחמיה על בנה וכו'. הפך אשר כנגדה.

והיא הייתה הבת קול (מכות כ"ג ב) כי הכול הסכימו באמיתתו ואמרו אשריך ארץ וגו' שמלכותו בן חורין, מהילכד ברשת גבולי הנימוסים הכוללים.

זוהי המשפט היא ראשית לו לכל משפטי ה' אמת אשר שפט בהיותו יושב על כסאו, כמו שאמרנו כי הוא הצדק והנימוס הישר והאמתי, אשר ממנו שואבים כל בתי דינין שבישראל הישרים והטובים.

והנה כאשר יפול התוספת והחיסרון בסדר החלקי הראוי להימצא בכתות הנמצאים בחלקיותם או בכללם, לא יצויר בזה שיתבטל ויפסד היושר והצדק בכללו כי אמרנו יש תקוה וצדק משמים נשקף לתקן עוותתם ולהחזירם לכשרותם. אמנם אם ח"ו ישוער התוספות והחיסרון במידות האלוהיות, ואותו הקצב הראשי אשר הוא פטרוננו של עולם ימצא בו הבלתי שווי, מה נדבר ומה נצטדק. וזהו עצמו אשר אמתו אברהם אבינו באומרו (בראשית י"ח) חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט. כי אם לא נמצא ההצדק במשפט השופט הכולל, מיד מי נבקש צדק ומשפט ומישרים.

ולפי שהמחויב באנשים הראשיים להיותם כמו כן קצבה והשערה נכונה, בה ישוערו עצמן כל אשר תחתיה, אמר יוסף (שם מ"ד) חלילה לי מעשות זאת האיש אשר נמצא הגביע בידו וגו'. כי אף על פי שכדבריהם כן הוא, המשפט הנימוסי על כל אחד להחזיק עצמו כחסיד ולהתדמות לקונו בהתנהג לפנים מן השורה, ולמחול קנס שלו לעשות הטוב והישר. וכמו שאמר המשורר צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו (תהלים קמ"ה). ירצה אם שהוא ידריך בני העולם לדרכי המשפט, הנה הוא אינו מתנהג עמהם בכל מעשיו אשר יעשה, רק בתורת חסד ורחמים כמו שנתבאר בשער י"ד.

[שאלות על הצדק האלוהי]

ולוהיות מהמחויב ההמצא הצדק בתכלית היושר בכל מעשיו יתברך שמו מבלי שיתוף שום עול כלל, כמו שאמר אדון הנביאים (דברים ל"ב) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט וגו', כמו שיתבאר בשער הנזכר, הוא מה שהוכרח כל בעל דעת להתבונן במשפטים האלוהיים בכל מה שימשך מסידור ההשגחה האישיית. לא חס ושלום להעלות על לב שום ספק ביושר דיניו ומשפטיו חלילה, אך בהניח תחילה אימותו ויושרו על קיומן ולשאול ולפשפש על טעמן עד מקום שיד השכל משגת.

והוא מה שאמר ירמיהו בכיוצא צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך וגו' (ירמיהו י"ב). אמר ההנחה הראשונה המחויבת לי להניח תחילת בנדון הזה הוא כי צדיק אתה ה', ולזה לא אריב אליך לחלוק ולקנטר על מעשיך, אך משפטים אדבר אותך לומר שתודיעני דרך משפטי צדקך בהצלחת הרשעים כי נעלמות מעיני כל מעיין, כי תורה היא וללמוד אני צריך. וזו היא הדרך הישרה הנכונה לכל שלם צדיק ובר לבב אל החיפוש הזה, ומובטח יהיה בה שלא ישוב ריקם מחקירתו ותמצא נחת רוח לנפשו.

והנה כאשר ידרוש הדורש ויחפש ולא נתיישרה דעתו אבל תתחזק בלבו השאלה וגבר אליו הספק, הנה זהו לו לרוע מזגו והפסד דעותיו כי הוא מהמפקפקים לא מהחוקרים. וזהו עצמו מה שהושב לחבוקוק כשעמד על משמרתו לראות מה ידבר בו, נאמר שם (חבוקוק ב')

ויענני ה' ויאמר כתוב חזון ובאר על הלוחות למען ירוץ קורא בו, כי עוד חזון למועד וגו' הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה.

הנה, אחר שדבר אליו החזון למועד ארוך, כמו שנאמר אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא ולא יאחר בבוא עתו. ואם אולי יספק המספק לומר הרוצה לשקר ירחיק עדיו, אמר הנה עופלה וגו'. ירצה הנה כי עפלה ותתחזק התלונה בלב החוקר, ולא תתקררה דעתו עליה, אינו רק שלא ישרה נפשו בו והוא מהמערערים והמהגים. אמנם הצדיק באמונתו השלמה כי ישרים דרכי ה' יחיה וימצא נחת רוח לנפשו.

[שאלה על הצדק האלוהי: מדוע נגזרה גלות מצרים?]

והנה אחר הדברים האלה, אף אנחנו נניח ונאמר הפעם, ה' הצדיק אמת ויציב ביום אמת ואמונה בלילה, כי צדיק ה' צדקות אהב צדיק וישר הוא. אך משפטים נדבר אותו בתורת שאלה ולימוד, לדעת ולהודיע מה גדלו דרכיו ומחשבותיו ביושר משפטיו בעניינים המסופרים בזה החלק שאנו בביאורו.

זהו כי יש לשאול ולומר על מה ועל מה גזרה צדקתו על אבותינו הגלות המר והאכזר של מצרים כי לא נמצא שקדם להם עוון אשר חטא יחייבם בו כשאר הגליות.

ואין טעם למה שכתב הרמב"ן ז"ל (בראשית י"ב) שבעוון אברהם אביהם עם אשתו הצדקת נגזר עליהם זה הגלות, כי א"כ היה עונש כבד ועצום על חטא קל כזה, וכ"ש למה שכתבנו אנחנו שם וביררנו, שנהג כהוגן ואף כי אין מהצדק האלהי להמית בנים על אבות.

וקרוב לשמוע דברי האומר (שבת י' ב) שהיה בעוון השבטים במכירתו של יוסף, כי הוא מה שיראה מתייחס לפי חומר הנושא.

אלא שיכחישהו הדעת מצדדים.

האחד שהיה מהראוי ששבט יוסף בכללו, והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה יוכר להם שם יתרון חרות וחופשיות על כל שאר השבטים, כי הם לא חטאו בעוון ההוא, אבל חטאו לאביהם. ולא עוד אלא שלשבט בנימן חויב כן ולא נמצא, אדרבא נמצא ששבט לוי האיש אשר כלהו ואשר דמהו כפי קבלת חז"ל (ש"ר פ"ה) מהוראת הכתובים היה נקי וחפשי מהעבודה ההיא, וזה לא יתכן מהצדק האלוהי בשום פנים.

והשני שכבר חויב שייזכר ויפקד עוון זה בתורה או במקרא. והנה לא נמצא שנחשב להם לשום עוון כמו שכתבנו שם כ"ש שנגזר עליהם על זה הגלות הזה.

וקשה עוד מזה אומרם **חז"ל** (שבת פ"ט ב) ראוי היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות של ברזל ובקולרין, ועשה הקדוש ברוך הוא כמה עלילות כדי שירד שם, שנאמר (תהלים ק"ה) לעבד נמכר יוסף. כי אם בניו חטאו וישלחם שם ביד פשעם, הוא מה חטא שירד וקולרין בצוארו.

ועוד שכבר ביארו בדבריהם (שבת י' ב) שהמכירה טובבה מצורך הירידה, ולא הייתה הירידה בחטא המכירה.

והנה א"כ נמצא גלות כבד בלא חטא, ועונשים קשים ורעים בלי עוון וזה פלא בחק המשפט האלוהי.

[תשובה: לא חטא גרם לירידה למצרים]

והנה זה הספק ממה שלא יקשה היתרו, כשנעמוד על מה שכתבנו בשער כ"ו מעניין ההנהגה בכתות האנשים, ובשער כ"ח בסיפור מכירתו של יוסף. כי שם נתבאר היטב שהם בבחירתם עשו מבלי הכרח כלל, וכי המכירה היא הייתה סיבה ראשונה מהסיבות הפועלות ירידתם לשם, כמו שאמר **ז"ל** (שם) שע"י כן נתגלגלו הדברים וירדו למצרים. לא כי בחטאם ירדו, כמו שלא נאמר כי בעוון ששמו אש בנעורת – נשרף.

וזה טעם ארמי אובד אבי וירד מצרימה (דברים כ"ו) כמו שיבוא שם. ולזה נאמר (במדבר כ') וירדו אבותינו מצרימה. (דברים י') בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ולא אחד שיאמר שהוא הורידם לשם, אדרבה נזהר מזה ע"י יהושע שנאמר (יהוש' כ"ד) כה אמר ה' אלוהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם וגו'. ואקח את אביכם את אברהם וגו'. וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו וגו', ויעקב ובניו ירדו מצרימה. ראה כי כל המעשים ההם ייחס לעצמו זולת זה. ומאמר אל תירא מרדה מצרימה (ברא' מ"ו) הנה הוא רשות לבד ובטחון, כעניין וישלח אותם משה וכו' (במדבר י"ג). כי הנה הוא יתברך לא מיחה בדבר, לפי שהירידה תהיה להם לסוף לשם תפארת, כמו שכתבנו בתחילת הספר. ולפ"ז יתחייב כי מאמר גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וגו' (בראשית ט"ו). יהיה הודעה לא גזרה בלי ספק, וקרא דיקא שאמר יהיה זרעך ולא אמר אתן או אשים.

[ספק קשה: הכבדת לב פרעה]

אמנם הספק היותר קשה, והיותר מבהיל בחוקו ית', הוא מה שנתפרסמה תמיהתו באומרו ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים. ואמר (שמות י') כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שיתי אותותי אלה בקרבו, וכל שאר הכתובים המעידים על זה, שהוא מבואר מדרכיו הצדיקים והישרים שאע"פ שירשיע ויתריס נגדו, גם כי ירבה לפשוע פעמים שלש עוד יוסיף שש ושבע על חטאותיו, אם ישוב ונחם כדי רשעתו במספר ובערך חטאתיו ירבה הכנעותיו בכל לבו ובכל נפשו ובכל מאודו, למה לא תקובל תשובתו ותשמע קול צעקתו ובכייתו? ואיה פה ימין ה' רוממה ופשוטה לקבל פושעים וחטאים, ואי זה בית תפלה תבנו לשמו, ואי זה מקום שבעלי תשובה עומדים. כ"ש שיתהלל ויתפאר מי שכלו מלא חסד ורחמים ויאמר שיקשה ויחזיק לב החוטא מתחילה לבלתי שמוע אל דבריו כדי להענישו על זה, כי הוא מבואר כי אם הוא הקשה לבו עול גמור הוא שיקבל עונש עליו.

[תשובת רמב"ם ושאלות עליה]

והיסוד אשר יסדו בזה אביר הרועים **הרמב"ם** ז"ל בהקדמת אבות (ח"פ פ"ח) ובספר המדע (ה' תשובה פ"ו) אשר נמשכו רבים אחריו הנה הוא רעוע בעיני. וזהו שאמר

ואפשר שיחטא האדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיינתן את הדין לפני דיין האמת שיהיו נפרעים מזה החוטא על חטאים אלו שעשה מרצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאים שעשה. הוא שהקב"ה אמר ע"י ישעיה הנביא ע"ה (ישעיהו ו') השמן לב העם הזה עד ושב ורפא לו. וכן הוא אומר (ד"ה ב' ל"ו) ויהיו מלעיבים במלאכי האלוהים וגו'. עד לאין מרפא. כלומר חטאו ברצונם והרבו לפשוע, עד שנתחייבו למנוע מהם התשובה שהיא מרפא. לפיכך כתוב בתורה (שמות ד') ואני אחזק את לב פרעה, לפי שחטא מעצמו תחלה והרג לישראל הגרים בארצו, שנאמר (שם א') הבה נתחכמה לו וגו', נתן הדין למנוע ממנו התשובה עד שנפרעים ממנו, ולפיכך חזק הקב"ה את לבו.

והוקשה לו ז"ל:

א"כ לריק היו כל השליחיות ההנה אשר היה אומר אליו כפעם בפעם שלח את עמי וגו'. ואם אינך משלח וגו'.

והתיר:

כדי להודיע לבאי עולם שבזמן שמונע הקב"ה התשובה מהחוטא, אף על פי שאם ישוב וכזב מאמר השם אין לו שום יכולת להכזיבו ולשוב, אלא יעמוד במרדו עד שימות ברשעו אשר עשה מתחילה מרצונו, ודבר ה' לא ישוב אחור.

והמשיך זה הדעת בסיחון ועוג ובכל מה שנזכר שהקשה השם רוח כל בשר איש ואמץ את לבבו לבלתי שמוע בקולו.

והנה באמת קשה מאוד בעיני להולמו מפני כמה דברים.

האחד שבביאור נאמר בתחילת השליחות (שם ד') ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך. הרי שביאר שידע הוא שהוא מעצמו לא יתן אותם להלוך, מבלי שיחזק הוא את לבו. ועל כורחנו יש לנו להודות במה שאמר אחר כך, ואני אחזק ואני אקשה, שיאמר על העתיד, או שיובן בעניין אחר לא שמתחילה הקשה את לבו.

ובמדרש (ש"ר פ"ג) ואני ידעתי וגו'.

ראה הקב"ה מה פרעה הרשע עתיד לעשות ולהכביד העבודה על העם מעת שילך בשליחותו, וכדי שלא יטעה בדבר הודיעו הקב"ה כך וכך עתיד פרעה לעשות, כדי שלא יטיח דברים כלפי מעלה. ואף על פי כן הטיח דברים כלפי מעלה, ועליו נאמר (קהלת ז') כי העושק יהולל חכם.

ראה כמה הרחיקו בלשון הזה היות עונשם על מה שחטאו בתחילה.

והשני כי מאוד נפלאו בעיני דבריו אלה אשר דבר על סיחון שאמר זה לשונו (ח"פ שם) ועל זה הצד בעצמו יהיה עונש סיחון מלך חשבון, כי למה שקדם ממריו שלא הוכרח עליו, ענשו השם שמנעו מהפיק רצון ישראל עד שיהרגוהו. והוא אומרו (דברים ב') ולא אבה סיחון וגו'.

וכי מה פשעו ומה חטאתו בזה ממלך אדום ומואב (שם) שלא נתנו אותם עבור בגבולם ונטו מעליהם.

ועוד, כי הכתוב אומר בפירוש ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו ואמץ את לבבו וגו'. הורה בלי ספק כי מה שלא אבה היה לסיבת שהקשה השם את לבו ולא שהקשה ה' את לבו יען כי לא אבה.

[פסוקים מעידים על אפשרות תשובה בכל עת]

והדבר הקשה מכל זה, כי הוא דבר שינגדוהו כמה כתובים מהתורה ומהנביאים. כי כל הנביאים פה אחד נבאו כי לא יחפוץ במות רשע כי אם בשובו מדרכיו. ואף כי שוב בה העם משובה ניצחת אמר (ירמיהו ג') שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם. והקב"ה פירשו בעצמו (בראשית ד') הלא אם תטיב שאת. ועל השורש עצמו תרגם **אונקלוס**

(שמות ל"ד) ונקה לא ינקה - סלח לדתייבין לאוריתיה וגו'. והמשורר (תהלים כ"ה) אמר טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך.

והנה יש לנו במידה הזאת המעולה כמה עדים במקרא, אבל נביא מהם שנים היותר נאמנים, והם אחאב ומנשה, המגידים דבר אמת בנדון אשר לפנינו ולא כחדו. באחאב נאמר (מ"א ט"ז) ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר היו לפניו, ונאמר ויהי נקל לכתו בחטאת ירבעם בן נבט וגו'. וסיום מעשיו ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלוהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו. והנה כאשר היה מה שנאמר בו (שם כ"א) ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה ויקרע את בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט. מה כתיב ביה (שם): ויהי דבר ה' אל אליהו וגו'. הראית כי נכנע אחאב מלפני לא אביא הרעה בימיו.

ובמנשה (שם ב' כ"א) ויעש הרע בעיני ה' כתועבות הגוים וגו'. עוד: ויעש אשרה כאשר עשה אחאב מלך ישראל וישתחו לכל צבא השמים וגו'. עוד: ויבן מזבחות לכל צבא השמים בשתי חצרות בית ה' והעביר את בנו באש ועונן ונחש ועשה אוב וידעוני הרבה לעשות הרע בעיני ה' להכעיס וישם את פסל האשרה אשר עשה בבית אשר אמר ה' אל דוד ואל שלמה בנו וגו'. עוד: וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאוד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה לבד מחטאתו אשר החטיא את יהודה לעשות הרע בעיני ה'. עוד נאמר: (ד"ה ב' ל"ג) וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו, עד אשר נגזרה עליו גזירה בשבועה (ש"ר פ"ו) לכן כה אמר ה' אלוהי ישראל הנני מביא וגו'. עד ונטיתי על ירושלים את קו שומרון ואת משקולת בית אחאב וגו' (מלכים שם).

ואחרי כל זה נאמר (ד"ה שם) ובהצר לו חלה את פני ה' אלוהיו ויכנע מאוד מלפני אלוהי אבותיו ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו ירושלים למלכותו. הרי שבכל החטאים והפשעים והמרדים העצומים והתמידים אשר עשו לא מנע מהם מרפא התשובה. ולא ידעתי למי יחפוץ למנוע יותר מאלו אם היה שדרכו בכך.

ומהתימה כי גם הרב ז"ל עצמו בספר ההוא, אחר שאמר (ה' תשובה פ"ג)

ואלו הם שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתין ואובדין מן העולם ונדונים כפי רשתתם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים. המינים והאפיקורסים והכופרים בתורה. והכופרים בתחיית המתים. והכופרים בביאת הגואל. והמומרים ומחטיאי הרבים. והפורשים מדרכי צבור. ועושים עבירה ביד רמה כיהויקים. והמוסרים ומטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים. ושופכי דמים. ובעלי לשון הרע. והמושך בעורלתו.

כתב ואמר:

במה דברים אמורים שכל אחד מאלו אין לו חלק לע"ה, כשמת בלא תשובה. אבל אם שב מרשעו ומת והוא בעל תשובה, הרי זה מבני העולם הבא, שאין לך דבר שעומד בפני תשובה. אפילו כפר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב, יש לו חלק לעולם הבא שנאמר (ישעיהו נ"ז) שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו. ע"כ.

ראה דברים אלו טובים ונכוחים ומסכימים למה שאמרו ז"ל (אבות פ"ב) ושוב יום אחד לפני מיתתך. והפך מה שכתב (ה' תשובה פ"ו) על ושב ורפא לו ועל לאין מרפא. ואם יהויקים ואחאב ומנשה והדומים להם, וכל אותם אשר זכר לא הגיעו לשיעור נעילת שערי תשובה, אי זהו החטא הגדול או החטאים הרבה אשר כתב הרב ז"ל שיתן הדין למנוע מבעליהן דרך התשובה שיהיו גדולים ועצומים מאלו, באמרו יבקש עוון כזה ואיננו וחטאת כהנה ולא תמצאנה. ולא מצא הרב לזה שום תיקון רק בשאמר שאין לנו לחקור ולשאול למה תמנע הבחירה על זה ולא על זה כמו שלא נשאל על שנוי צורות הנבראות. ועינינו הרואות שאין הנדון דומה לראיה.

[תשובה]

אמנם האמת יורה דרכו שאין ממידת הדין של מעלה לאמר לרשע הוסף רשע חלילה. ואף על פי שיהא בתכלית המרד והפשע, כל עוד יוסיף סרה ונאצה, ואחרי כל טומאתו בא לטהר בחרטה גדולה ובהכנעה עצומה ובדמעות שלישי יכסה את מזבח ה' ההרוס. מי גם בנו ויסגור בעדו שערי דמעה ותשובה אשר לא יסגרו מפני כל, כי הוא קילוסו של מלך המלכים, ובכך תפארתו מתפרסמת.

יראו צדיקים וישמחו פושעים יקחו מוסר לבלתי התייאש מעמוד על נפשם לאמר איך נשוב אל ה', ואנה נבוא והשער סגרו. הוא שישעיה אומר (ישעיהו נ"ה) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו ירצה שיעזוב הרשע דרך רשעו. וגם האיש החושב מחשבות און לאמר מה בצע כי נשוב אחר שהרבינו לפשוע, אל יאמר כן ואם הוא ראוי לרחם עליו ישוב וירחמהו. ואם הרבה לפשוע ישוב אל אלוהינו כי ירבה לסלוח. ועל מחשבות כאלה אמר (שם) כי לא מחשבותי מחשבותיכם וגו'. כי כגבוה שמים וגו' עד כן יהיה דברי אשר יצא מפי וגו'. כי דבר הש"י לא ישוב ריקם, כי אם יעשה את אשר חפץ לקבל פושעים וחטאים ויצליח את אשר שלחו להשיב בנים שובבים. והשער הזה לא ייסגר לעולם. והיא אשר תעמוד לנו בסוף התלאות שנאמר (דברים ד') בצר לך ומצאוך וגו' ושבת עד ה' אלוהיך כי אל רחום ה' אלוהיך וגו'. והוא מה שסמך בכאן (ישעיהו שם) כי בשמחה תצאו וגו'. כלומר המידה הזאת תביא אתכם עד הנה.

וכמה קיים הרב ז"ל הדעת הזה במה שאמר בפרק ד' כ"ד דברים המעכבים את התשובה כי בכולן נתן טעם מטבע העניין ואיכותו, לא שנמנעה לו התשובה מפאת ההשגחה חלילה. ומה שאמרו (ירושלמי חגיגה פ"ב ה' א') חוץ מאלישע-אחר שידע כבודי ומרד בי. הוא הדין והוא הטעם כי הוא מכלל שאין מספיקין בידו לעשות תשובה, כי היודע כבודו ומורד בו רוח שטות ומינות נזרקה בו, אשר עליו נאמר (משלי ב') כל באיה לא ישובון, וכמ"ש (סנהדרין ל"ח ב). כ"ש ישראל מומר דפקר טפי. אבל אם נותן אל לבו לשוב, אין מונעים ממנו. וכמו שאמר הרב (ה' תשובה פ"ג) ואפילו כפר בעיקר.

תדע שהרי נאמר (בראשית י"ג) באנשי סדום רעים וחטאים לה' **ואמרו ז"ל** (סנהדרין ק"ט א) יודעין ריבונן ומכוונים למרוד בו. ואפילו הכי נאמר (בראשית שם) הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה וגו'. ותרגם **אונקלוס** אעביד עמהון גמירא אם לא תיבין ואם תיבין לא אתפרע. סוף דבר אפילו יהושע בן נון מפומיה אמרן לן, שאין ביד האדם בהחלט להביא עליו את הטוב ואת הרע לא נקבל.

ואולם מה שפירש בהשמן לב העם, הוא אינו הכרחי כלל. אדרבה המאמר ההוא מורה על הפלגת התוכחה בתכלית ההערה והזריזות על התשובה כמו שיבוא.

[תשובת רמב"ן ודחייתה]

והנה ה**רמב"ן** ז"ל (שמות ז') הסכים אל זה התירוץ, ותלה אותו במדרש שאמרו (ש"ר פ' ו') גלה לו שעתיד לחזק את לבו, בעבור לעשות בו הדין תחת שהעבידים בעבודה קשה. והנה הוא באמת תלה תניא בדלא תניא, כי הם לא אמרו זה במקום זה הספק, רק אצל תלונת הש"י על משה אמרו בלשון הזה. וכי מה היה לו למשה להרהר אחר מידותיו של הב"ה את אשר כבר עשוהו, מה שכבר גילה לו הב"ה שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו את הדין וגו'. ועל דבר זה בקשה מידת הדין לפגוע בו. הדא הוא דכתיב וידבר אלוהים אל משה וגו'. הנך רואה שלא הייתה בזה עיקר כוונתם להתיר זה הספק ולא לדבר בו כלל, גם כי מאמרם זה יסבול זולת זאת הכוונה כמו שיבוא.

אמנם מה שכוונו בו להתיר זה הספק הוא ה**מדרש** השני שזכרו שחושבו הרב (ה**רמב"ן** שם) לטעם השני.

כי אני הכבדתי את לבו (שמות י') א"ר יוחנן מכאן פתחון פה לרשעים לומר לא הייתה ממנו שיעשה תשובה. אמר ריש לקיש יסתם פיהם של רשעים. אלא אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן (משלי ג'), מתרה בו פעם ראשונה ושנייה ושלישית ואינו חוזר בו, והוא נועל דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא, כך פרעה הרשע כיון ששיגר הב"ה אצלו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, א"ל

הקב"ה אתה הקשית את ערפך והגבתה את לבך, הריני מוסיף טומאה על טומאתך (ש"ר פי י"ג).

וכתב הרב ז"ל עליו, והטעם השני כי היו חצי המכות עליו בפשעו כי לא נאמר בהם רק ויחזק לב פרעה ויכבד את לבו, והוא לא רצה לשלחם לכבוד הבורא. אבל כאשר גברו עליו המכות ונלאה לסבול אותם, ארך את רוחו ואמץ את לבבו למען ספר שמו, כעניין שנאמר (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי וגו'. ואשר אמר קודם המכות ואני אחזק את לב פרעה וגו' - הודיע למשה העתיד לעשות במכות האחרונות וגו' כמו שכתוב בפירושו.

והכוונה בזה הפך הראשונה. וזה כי לא יאמר בשום צד שיקשה הש"י את לב האדם למנוע ממנו התשובה האמתית, אבל יאמרו שקשתה ידו על האנשים הרשעים הצועקים בפיהם חטאנו ולבם עקש ופתלתול. והוא יתברך יטיל זמם על שפתותיהם לשום דבר בפיהם כאשר בלבבם, למען הביא עליהם גמול רעתם, שלא יסתרו מחרון אף ה' תחת כנפי זיופי הוראתם החיצונה.

וזה עצמו טעם **רש"י** ז"ל שכתב (שמות ז') מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות לתת לב שלם לשוב, טוב לו שיתקשה לבו למען הרבות מופתי וגו'. כי לכאורה יקשה על מאמרו זה, אם גלוי וידוע לפניו שלא ישוב, למה יקשה את לבו הרי הוא מוקשה ועומד. אלא שכוונתו שידוע לפניו שמה שישוב בשפתיו אינה תשובה שלמה, ולזה היה מקשה את לבו עד שיהיו פיו ולבו שווים.

ובעיני זה התירוץ בעניינו של פרעה גם הוא לא יתכן כי הוא קשה וכבד מאוד אלי. דמאי איכפת ליה לקודשא בריך הוא שישווה לבו לפיו בהודאתו זאת, וכי חפץ למען צדקו, והלא כ"ש שתראה גדולתו וכוח ידו יתברך, כשיביאנו לעשות בעל כורחו בכפל רסנו, כי הוא עצמו שאמרו יתרו (שם י"ח) עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלוהים כי בדבר אשר זדו עליהם וכמו שיבוא במקומו ב"ה.

ודי הוא שיהא נחת רוח באומות שיעשו מיראה. וכמו שנאמר (תהלים ב') ועתה מלכים השכילו וגו' עבדו את ה' ביראה וגו'. ולמה זה לו כל זה הטורח להוסיף טומאה על טומאתו. אם לענוש אותו על הטומאה הראשונה, יכול להכות כסיל מאה. ואם להודיע גבורתו ית' להביאו לידי הודאה גמורה, והוציא יקר מזולל, מאן אמר לן שמה שאמר לסוף (שמות י"ב) קומו צאו מתוך עמי, היו דברים שבלבו יותר ממה שאמר ראשונה כמה פעמים שישלחם. ולדבריהם ודאי היה משלחם לולי שהקשה השם את לבו. סוף דבר אין אני מוצא נחת רוח במידה זו לכאן כלל.

באמת אם היה זה בינו יתברך לבין עמו חבל נחלתו או איש מאישיהם. הייתה מידה נאותה ומחשבה טובה או אלהות לטהר טומאת הנפש ולהתם פשעי ההפצר. כי תראה יד

השגחתו להכות ולפצוע פעמים רבות, או אז ייכנע לבבם הערל לשוב בתשובה שלמה מבית ומחוץ, כמו שנמצא לירמיהו פרשה שלמה על זה, אמר שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם (ירמיה ג'). והם ענו ואמרו (שם) הננו אתאנו לך, כי אתה ה' אלוהינו אכן לשקר וגו', והבשת אכלה את יגיע אבותינו וגו' נשכבה בבשתינו ותכסנו וגו'.

שהכוונה בכל זה שהיו אומרים בפיהם, שאם היו שבים אליו לא היה אלא מחמת הרעות העצומות שמצאום בסורם ממנו, ובקרבתם אל העבודות הנוכריות, אם מהפסד קנייניהם ואם מכיליון בניהם ובנותיהם ויתר רעותיהם, ולא נשאר להם כי אם בושתם וכלימתם אשר הם כסותם לבדם, ושימושי ערסותם אשר חשבו להינצל מזה בשובם אליו.

ולזה היה דבר הנביא אליהם (שם ד') אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב. ירצה אם תרצה לשוב בתשובה שלמה, אלי תשוב. כלומר, לשמי ולכבודי בהכרתך שפשעת בי ועליך לשוב לפייסני לבד, לא לבקשת תועלותיך, כי זאת היא התשובה המזויפת שאמרנו. ואם תסיר שקוציך, תסירם מפני ולא מפני הרעות המגיעות אותך מהם, ולא תסור מזה הדעת. ועם זה (שם) ונשבעת חי ה' באמת וגו'. וכל זה כדי לזכותם, כי הוא עם מרעיתו וצאן ידו ורצה בטוב השגחתו להקריבם אליו.

ואפשר כי מזה המין הוא עניין השמן לב העם הזה (ישעיהו ו') שכתב הרב ז"ל, כי אחר שהשבים מהם אינם שבים ביושר ואמונה, ראוי שיושמן לבם ויוכבדו אזניהם ועיניהם מהרגיש העונש העתיד לבוא עליהם, כדי שלא יחזרו בהם מחמת יראה, ולבם בל נכון עמם עד שיקבלו עונשם משלם. כמו שנאמר (שם) עד מתי ה' עד אשר אם שאו ערים.

האמנה כי פרשה זו בעיני תוכחה נפלאה, לא ראיתי כמוה בכל התוכחות להורות דרך התשובה ולפתוח פתחיה הרבה מאוד. כי מאמרו זה באמת הוא כמי שאומר על בנו או תלמידו בשעת כעסו עליו, אל יפגעוני בעדו פלוני ופלוני פן ישיבו חמתי ממנו, כי עם שהוא מודה בפנים שירצה ברעתו, הרי הוא פותח פתח גדול שיפגעו עליו בו וירצוהו. וכן הדבר הזה. כי אף על פי שהוא אומר (שם) שמעו שמוע ואל תבינו וגו' השמן לב העם הזה וגו' פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע וגו' עד מתי ה' ואומר עד אשר אם שאו ערים וגו'. מ"מ הורה הוראה עצומה שאם יראה וישמע ויבין שהם כלי התשובה, כמו שיבוא במקומו שער ק' בע"ה ירפא מחוליו בלי ספק.

והנה זה ממש כאמרו ית' (שמות ל"ב) ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה וגו'. יש במאמר ההוא עוררת על התפלה והתחינה, ולומר מיד (שם) למה ה' יחרה אפך וגו'. והנה באמת אם היה רוצה בקלקולם ייחרש מהם ולא ידבר להם דבר והם כלים מאליהם. כי מה שהוצרך הרב לומר על הרבות השליחות אצל פרעה חנים, שהיה להודיע עוצם כוח המניעה כמו שנזכר למעלה, הנה באמת הדבר ההוא קשה להולמו שם, כ"ש בכאן שלא

נכנסו בזה המין מההפצר. והנה שבאמת הפרשה הזאת אינה מכרעת הדרך ההוא כלל ולא עוד אלא שהיא סותרת אותו.

ואף הדרך הראשון שכתבנו בה, הנה הוא לא יתכן לעניינו של פרעה כלל מהטעם שכתבנו. ועוד כי זולת מה שהוקשה לו להרמב"ן ז"ל מה שאמר במכות הראשונות ואני אקשה את לב פרעה, וטרח לתקנו, הנה באמת עדיין יש להקשות שלא היה לו לומר לא בראשונות ולא באחרונות שיקשה או יחזיק או יכביד את לבו, שכבר הוא חזק וקשה לפי דבריהם אבל היה לו לומר שיקשה את פיהו וירשיע את לשונו בעניין שלא תוכל לדבר רק רע כאשר עם לבבו.

[תשובה לבעיית הכבדת הלב] ואולם הדרך הנכון בזה

אשר יאותו אליו דברי המדרשות כולן בעיני לא זה ולא אותו אבל הוא היה משפט אמתי נכון בלי נעילת שערי תשובה כלל לא במין ראשון ולא בשני, מיוסד על שלושה עיקרים אמתיים, לקוחים מטבע העניין ומנהגו אשר אי אפשר להכחיש אותם כלל.

האחד כי הוא מהמבואר שכבר יתחייב אדם לפי רשעותיו בכמה עונשים וייסורין מתחלפים במשפטם ומספרם, כמו שאומרים עליו במשפטי התורה לעבור עליו בכמה לאוין; וכמו שאמרו (מכות ט"ז ב) אכל צרעה לוקה שש. וכבר ירבה לפשוע חטאים גדולים ומגונים עד שיגמר דינו לענותו זמן בכבלי עוני ולהלקותו, ואחר לקצץ רגליו היום, ולמחר יקצצו ידיו, וכן אבר אבר עד שימות בזמן רב. ואפשרות זה הוא מבואר ונמצא בבתי דיני האומות פעמים הרבה.

והשני כי מי שנתן דינו על זה האופן, או באיזה אופן שיהיה, הנה הוא באמת לא נמסר לתשובה, שאם כן בטלת כל מיתות בית דין האמורות בדתות. כי מי גבר יראה מות לפניו ולא ימהר לשוב בכל לבבו. אבל התורה שאמרה (דברים י"ג) ובערת הרע מקרבך (שם י"ז) וכל העם ישמעו וייראו, כוונה לשני עניינים:

האחד שיבערו הרע במיתת החוטא.

והשני שיוסרו רבים ולא יעשו כדבר הרע ההוא.

ואם יקובל החוטא בתשובה, יהיו הכול מתירין רסן היראה מעל פניהם, כי יאמרו נחטא היום ומחר נשוב. וזה עניין מבואר.

ולא תאמר כי זה יצדק בדיני אדם לבד, אמנם התשובה נמסרה לשמים, והוא הנדון שאנו דנים בו. כי הנה באמת בכל מקום שיהיה בו קידוש שם שמים, הדין בו אז שווה לדיני אדם בשלא ינתן למחילת תשובה כלל. צא ולמד מחטא מי מריבה שנאמר בו (במדבר כ') יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו וגו'. ואח"כ ננעלו שערי תשובה גם כל תפלה וכל תחינה. **וחז"ל** החליטו המשפט ואמרו (יומא פ"ו א) אבל מי שיש

בידו חילול השם, אין כוח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא בייסורין למרק, אבל כולן תולין ומיתה מכפרת. ומזה העניין היה עוון בני עלי שלא נתן למחילה כמו שנודע מסיפורם.

אמנם העיקר השלישי הוא, כי כאשר יתחייב החוטא הרבה מכות ועונשים על האופן הנזכר, ועל הרוב לא יספיק כוח הסבל לשאת אותם כי יתקלקל או ימות, הנה אז הוכרח השופט לסדר העניינים באופן שיוכל לסובלם בהגעת הכוונה בפרסום עונשו. וזה אם בתת ריווח בין מכה למכה, ואם להאכילו או להשקותו כדי להחזיק את גופו. ומעשים בכל יום בסובלי הייסורים בבית האסורים, שכן עשו וכל זה אינו צריך לפנים.

והנה באמת שלשה אלה בעצמן נמצאו בעניינו של פרעה. כי יען אשר הרשיע והתריס במה שהרע מאוד עם ישראל, ולא זכר את החסד אשר עשה יוסף עם מלכותו, והפר בריתו עמהם בכמה מיני הרעות והרדיפות, וכ"ש במה שאמרו (סוטה י"א א) הבה נתחכמה למושיעם, כי הכירו כי שם ה' נקרא עליהם תמיד וכווננו למרוד בו, הנה באמת נתחייב במכות גדולות ונאמנות. וכמו שאמר (בראשית ט"ו) וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. וכן אמר לו למשה בתחילתם: וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם ואזכור את בריתי, לכן אמור לבני ישראל אני ה' וגו'. וסוף וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים. הרי העיקר הראשון מבואר.

ומזה יתחייב מציאות השני, והוא שזה המרד לא ניתן לתשובה, כי הוא דבר שנתחייב בדינו לבריות הנואקים מתחת ידו, וגם יש בו קידוש השם מיד ולדורות, להודיע בהם כוח גבורתו והשגחתו בעולם, כמו שסיים וידעתם כי אני ה'. וכן בכל מקום וידעו מצרים כי אני ה' (שם י"ד).

וא"כ בהכרח ראוי שימצא שם העיקר השלישי והוא לתת ריווח בין המכות, וכן לתת לו אומץ לב וחוזק שיוכל לקבלם על האופן היותר נאות שאפשר, כדי שיגיע תועלתם המכוון במה שיוכר מהם בבואם על הסדר ההוא, מה שלא יוכר אם יבואו כולם יחד בלי הפסק. והוא אומרו ואני אחזק את לב פרעה וגו', ואני אקשה את לב פרעה, והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים, וכמו שפירשו הב"ה בעצמו, באומרו כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר ותכחד מן הארץ, ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כוחי ולמען ספר שמי בכל הארץ. יראה בבירור כי רצה בקיומו וחיזוקו, כדי שיהא בו כוח להרבות מופתיו בו, למען יסבול עונשו הראוי לו ולמען יגיע תועלתו בכל הארץ.

אמנם זה העניין מההתחזקות והקושי אינני רואה שיהיה בו מניעת תשובה משני המינים שאמרו, כי הוא כבר שב ברוב המכות, וגם לא כתב בו מניעה כלל רק קושי וחיזוק כמו שאמרנו. אבל הוא דרך אחרת קרובה זכרוה **חז"ל** בפ"ק (דמכות י' ב)

אמר רבה בר רב הונא אמר רב הונא ואמרי לה אמר רב הונא א"ר אלעזר: מן התורה מן הנביאים מן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו: מן התורה, שנאמר לא תלך עמהם קום לך אתם. מן הנביאים, דכתיב אני ה' אלוהיך מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך. מן הכתובים, דכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן.

והוא באמת מין אחר מהתחבולה האלוהית, להביא על רשע רע גמול ידיו מבלי שיקשה את לבו ומבלי שיעשה לו שום הכרח, על אחד מהאופנים הנזכרים, רק לשלחו ביד פשעו להוציא ע"י חופשיות בחירתו ושילוח דמיונו ורצונו כל מה שבכוחו מהרשע. והיא דרך פשוטה וסלולה כבשוה רבים מהחוטאים, ולא כהה בהם האל יתברך, על דרך שאז"ל (יומא ל"ח ב) בא לטמא פותחין לו.

והנה כאשר תחייב מידת הדין על האיש ההוא הדורך בה להמשיכו בחבלי מחשבותיו ולהביאו שובב בדרך לבו עד מקום משפטו. כבר ייפול אז עליו שום קושי או חוזק לב, לא שהקב"ה מקשה את לבו, חלילה. רק שבהמשיכו על פי דרכו, הוא מעצמו תועה בדעתו ומקשה את רוחו. על דרך שאמר (משלי כ"ח) ומקשה לבו יפול ברעה. ומפני שהוא יתברך נותן לו מקום לטעות ולהתקשות, ייאמר עליו שהוא מחזיק ומקשה לב האדם, על דרך שנאמר (במדבר י"ג) וישלח אותם משה עפ"י ה'. והדומים באבשלום (ש"ב י"ז) וה' צווה להפר וגו'. וכן ברחבעם בעצת הזקנים. (מלכים א' י"ב). וכבר נתבארה אמיתת הדרך הזו עם פרעה עצמו במה שנזכר בפ' (שמות י"ד) **דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו וגו' ואמר פרעה וגו' וחזקתי את לב פרעה וגו'**. והוא מבואר שלא היה החוזק ההוא רק מה **שנתן לו מקום לטעות** ולומר נבוכים הם בארץ סגר עליהם המדבר לסיבה מהסיבות.

ועוד נאמר (שם). **ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים וגו'**. ויבאו בני ישראל ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם וגו'. כי מהמבואר ג"כ שהחוזק שהיה שם הוא מה שנאמר אחריו (שם)

ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, וישם את הים לחרבה ויבקעו המים, ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, וירדפו מצרים ויבאו אחריהם וגו'. וזה כי כשראו הרוח החזק ההוא כל הלילה, חשבו שקפיאת הים הייתה על דרך הטבעי ושתהיה הבקיעה שווה לכולם.

וכבר כתבו **הרמב"ן** ז"ל בפ' וברוח אפך נערמו מים (שם ט"ו), ובמקומו יתבאר עוד ב"ה. ומכל מקום נתבארה הכוונה.

[הקשיית הלב של סיחון]

וגם אנכי הנה ראיתי זה העניין בעצמו בסיחון, שנאמר בו (דברים ב') כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו ואמץ את לבבו. עם שאח"כ מצאתיו אל החכם בעל **ספר העיקרים** שקדמני בו בצלמו ודמותו, עם המשך הכוונה אל קושי לב פרעה בכלל כמו שיבוא. וזה, כי נטות ישראל מעל מלך אדום ומעל מלכי מואב ועמון, אשר לא נתנו אותם לעבור בגבולם, הייתה הסתה ופיתוי נפלא אל סיחון לשאת ק"ו בעצמו ולערוך עמם מלחמה לתתו בידם כאשר עם לבבו.

וכמה הטעים משה רבנו הדברים האלה עצמם כאשר סדר זיכרונם במשנה תורה, ואמר:

ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו' ונשמרתם מאוד אל תתגרו וגו' ונפן ונעבור דרך מדבר מואב ויאמר ה' אלוהים אל תצר את מואב וגו'.
וקרבת מול בני עמון אל תצורם ואל תתגר במ וגו'.

ואח"כ אמר:

קומו סעו ועברו את נחל ארנון ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון וגו'. ואשלח מלאכים וגו'. ולא אבה סיחון וגו'.

ירצה ראה שעם הנטיות הללו שצוותיך לעשות מעל שלשת המלכים האלה, נתתי בידך את סיחון כי יתפתה לצאת לקראתך להילחם, ונפל בידך ונקל. והעניין הזה הוא ממש כעין המארב הנהוג במלחמות, לגנוב דעת המנגד כשאינו חזק בדעתו ואמונתו.

אמנם הדרך המיוחד הזה שאמרנו אצל פרעה יתבאר כשנשים לב אל מה שאמרו **חז"ל** בהגדה בזיכרון סדר אלו המכות, **ר' יהודה היה נותן בהם סמנין דצ"ך עד"ש באח"ב**. כי באמת כוחו של ר' יהודה אתא לאשמועין, כי סימן גדול מסר בידנו להעיר שנשים לב אל אלו החילוקים, ושכל אחד ואחד מהם הוא סימן בפני עצמו. כי על כן אמרו היה נותן בהם סימנים, ושנמצא כי סוף כל שלושה ושלושה מהם באה המכה בלי שאלה והתראה. והוא מה שיורה הוראה עצומה, שכל מכה ומכה הנה היא סיום וחיתום העניין המכוון בשתי המכות הקודמות באותו סימן.

[המשמעות הפנימית של דברי משה כוללת ארבע כוונות]

וא"כ היו שם בלי ספק ארבע כוונות, כוונה אחת לכל שלוש, והרביעית במכה אחרונה שהיא הייתה תחילת המחשבה וסוף המעשה. והנה ארבעתן נכללו בתוך דברי משה הראשונים אליו במלאכות ה', ובתשובתו החצופה כפי מה שאומר. וזה כי במה שאמר לו משה (שמות ה') כה אמר ה' אלוהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר, יכלול לו ארבעה דברים המחויבים אל שליחותו. השלשה מהם הם העיקרים ההכרחיים להאמין ולקבל המצווה מהמצוה. והרביעי הוא עניין הציווי המיוחד.

והוא, כי באומרו **כה אמר ה'**, **הניח לו מציאות סיבת הסיבות** ועילת העילות ברוך הוא.

ובאומרו **אלוהי ישראל, קיים לו כי זה המחויב המציאות** הוא משגיח ומבחין בנמצאות העולם הזה וכתותם, עד שמזה הצד הוא נקרא אלוהי ישראל מזולתם מהאומות. ובאומרו **שלח את עמי, יורה כי זה הנמצא העליון המשגיח לא יופסק יכולתו** באומה ההיא אשר נקרא שמו עליה, אבל שכבר יהיה לו יכולת מוחלט לצוות ולרדות לכל מי שירצה ממלכי הארץ ומאציליה. ומטעם זה הוא מצוה עליו, ואם לא מבני ישראל הוא. ובאומרו **ויחוגו לי במדבר, יאמר כי זה הנמצא המשגיח והיכול הוא רוצה עתה בעבודה** הזאת המיוחדת ומצוה שתעשה עכ"פ.

והנה לא הייתה תשובת פרעה בתחילת דברי פיהו סכלות, רק הכפירה בארבעתן אחת לאחת.

כי באומרו **מי ה' כפר בעיקר**.

ובאומרו **אשר אשמע בקולו, לשלח את בני ישראל כפר בשתיים**.

האחד **שאינו מאמין שישראל הם שלו**.

והשני שאע"פ שיהיה כן הוא **אינו חייב לשמוע בקולו** כי אינו משועבד לאלהותו.

ולפי שאף כי יתאמתו אליו שלשה אלה עדיין יש לספק אם הוא נאמן על זה הציווי הפרטי. ואם יתכן שיבוא לו אלוהים זה לקחת לו גוי מקרב גוי לעבוד אותו ולחוג לפניו, כי הוא מה שהוכחש אל הדעת בתחילת העניין מצדדים מתחלפים, אבאר אותם להבא בפ' מכת בכורות המיוחדת לה ב"ה.

לזה הייתה תשובתו כנגד העניין הפרטי הזה: **לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח**. ירצה לא ידעתי אותו בשימצאו בו אלו השלושה עיקרים שהנחת, כדי שאתחייב לשמוע בקולו. וגם אם הונח שימצאו, את ישראל לא אשלח כי **לא נתברר בזה שאתה שליח נאמן מאתו על זה. ואולי אתה בודה דברים אלו מלבך**.

והנה מעתה כבר נתחדשו ביניהם מחלוקות וויכוחים נפרדים אשר חויב משה לקיים אמיתת דבריו, ולבטל כפירותיו של פרעה בכל אחד ואחד מהם, להיכבד ולהקדש בעיני כל באי עולם, וגם שלא יטמאו בני ישראל השוכנים אתם בתוך טומאתם, אבל שיראו ויכירו הלכה למעשה.

והנה היה דרך הלמוד הישר וההוראה הנכונה בהם מן הקודם אל המתאחר, ומן הכולל אל הפרטי. רצוני שיתבאר אצלו תחילה מציאות הש"י, ואח"כ השגחתו, ואח"כ יכולתו, ואחר בירור שלשתן שיברר לו אמיתת השליחות הפרטי. ולזה מה שבאו שלוש מכות מורות על מציאות הש"י. והשלוש השניות על השגחתו, והשלישיות על יכולתו המוחלטת, והאחרונה על הציווי הפרטי מהצדדים אשר יכחישם, כמו שיתבאר אמיתת כל זה כלל ופרט על סדר הכתובים ב"ה.

והנה לא היה שם קושי לב אחר זולתי סדר הלימוד הזה אשר היה מכוון ביניהם. כי אעפ"י שנתאמת אצלו במכות הראשונות מציאות הש"י, עדיין נשאר לו פתחון פה שאינו אלוהי ישראל, וגם כשנתאמת לו זה בשניות, עדיין לא נתברר אצלו שהוא יכול עליו. וגם כי נתברר לו זה בשלישיות, עדיין מכביד את לבו על אימות הציווי הפרטי.

והוא מ"ש בפירושו: **ואני אקשה את לב פרעה (שם י"א) למען רבות מופתי ואומר (שם י') כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שיתי אותותי אלה בקרבו ולמען תספר וגו'.** וידעתם כי אני ה'.

יראה כי הקושי וההכבדה אינה רק שימת אותותיו אלה בקרבו על האופן ההוא הנכון והישר בסדר הלימוד המחייב שיעשה כן למען יהיה לנו לאות ולמופת אשר נספר באזני בנינו ובני בנינו את אשר התעלל במצרים. כלומר, שביקש עלילה אצלם להביא עליהם אלו האותות והמכות על סדר אלו הסימנים, לקיים העיקרים הגדולים האלו בזה אחר זה, אשר תכלית הכול הוא אומר **וידעתם כי אני ה'**, מה שלא ימשך התועלת הזה הנפלא מהכות כסיל מאה על שלוח העם לבד.

וזהו עצמו מה שהודיע בתחילה כשאמר **לכן אמור לבני ישראל והוצאתי וגו' וגאלתי אתכם וגו' עד וידעתם כי אני ה'.** ירצה שימשכו העניינים ודרך המופתים בגאולתם באופן שיספיקו להכניסם תחת כנפי השכינה בקניין דעות ואמונות אמתיות בידיעת האל יתברך. ובשער ל"ט ב"ה ילווה אל זה טעם לשבח עוד ב"ה.

[ארבע לשונות הגאולה וארבע הכוסות כנגד כוונות משה]

ואולי היו ארבע לשונות של גאולה וארבע כוסות (ב"ר פ' פ"ח) כנגד אלו הארבעה עניינים נפרדים שזכרנו.

וזהו עצמו שאמר (שמות י"א) לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים. ירצה שימשך סדר הלימוד וההודאה בעניין שלא ישמע אליכם על עסקי השליחות עצמו עד שירבו מופתיו בהם, רצוני ארבעה מיני המופתים והראיות שנעשו על ארבעה העניינים אשר זכרנו. והנה על זה וכיוצא בו אמר החכם (משלי י"ד) יש דרך ישר לפני איש ואחריתה וגו'. כי הדרך הזאת היא דרך ישרה ונכוחה לבאר העיקרים האלה בדרך המופת, אמנם הייתה לו אחרית ישרה דרכי מות. וכגון דא ודאי ישרים דרכי ה' ופושעים יכשלו בם. ולסיבת המכשלה הזאת אשר שמה תחת ידו החכמה האלוהית נתייחסו כל מיאוניו ומרדיו והפצרו לאל ית', כמו שכתוב בכולן ויחזק ה' את לב פרעה. כי באמת למתבונן בהם אין שום הפרש בין אומר **ויחזק ה' את לב פרעה** ובין אומר **ויחזק לב פרעה כאשר דבר ה'.** שהטעם שנתחזק לב פרעה כאשר דבר ה' בראשונה שיחזיק את לבו, דכתיב בתחילת העניין: (שמות ד') בלכתך לשוב מצרימה ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה, ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם.

וראיה גדולה לזה מה שאמר בסוף כל המכות (שם י"א) **ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה ויחזק ה' את לב פרעה ולא שלח את בני ישראל מארצו**. הנה שייחס אליו יתברך חוזק כל המופתים כולם בשווה.

וגדולה מזאת, כי במכת הברד השביעית, שנאמר בה **ויחזק לב פרעה**, פירש בה ואמר בא אל פרעה כי אני **הכבדתי** את לבו ואת לב עבדיו כמו שיבוא במקומו.

סוף דבר זה המין מהקושי והחוזק הוא הראוי ליחסו לו יתברך לא זולתו. זה דרך ישכון אור לפי ראות עיני בהיתר הספק העצום הזה ובכל הדומה לו, והוא הנאות מצד טבעו, ואשר לא ינגדוהו מאמרי **חז"ל** כמו שיבוא.

וכבר כתבתי כי בזה האופן מההתחזקות מצאתי לי עזר מהחכם בעל **ספר העיקרים**, אלא שהוא לא השתדל בביטול הסברות המנוגדות, גם לא ביאר תוכן העניין בהוראת אופני ההטעאה וההמעדה בדרך הוויכוח אשר הביאו לאחריתו, שכל זה הוא עיקר הדרוש ועצמותו.

ואחרי שנתיישב כל זה נבוא ליישבו על המאמרים הנזכרים בדרוש.

[ביטול הסברות המנוגדות להסבר שניתן להכבדת הלב]

וראשונה נאמר שכל מה שאמרנוהו יחויב הבנתו מהמאמר (ש"ר פ"ט) שזכרנו בפתח השער. מגיד מראשית אחרית וגו'. כל הקורא פסוק זה סובר שיש מחלוקת למעלה שהוא יתברך מתנשא לאמור עצתי תקום, כמי שמתגבר על גיבור כיוצא בו, שמתקומם כנגדו לעשות כרצונו חלילה. רק הכוונה לומר כי מה שנמלך מראשית הבריאה, וחשב לעשות את האדם בעל דעת ובחירה שלימה ויכולת גמורה להשלים את נפשו ולהצדיק את עצמו, כי לא ישוב ממנו בסוף, כי הוא חפץ להצדיק בריותיו למען צדקו, ואינו חפץ לחייבם ולהרשיעם, שנאמר (תהלים ה') כי לא אל חפץ רשע אתה.

וא"כ חלילה לאל מהרשיע והקשות לב אדם הבא לטהר ולהצדיק את עצמו, ולבטל חופשיות בחירתו ממנו, על כל אי זה דבר שיהיה בעולם, שאין עוול וחמס גדול מזה בחוק היושר האלוהי.

ואחר שהקדים זה, והוא עיקר מה שעמד כנגדנו בזה הדרוש, אמר, וכן אתה מוצא שהגיד הקב"ה למשה מראשית אחרית, **אם** ידבר אליכם פרעה אין כתיב כאן אלא **כי** ידבר, עתיד לומר כן. ירצה שמה שהיה לו עם פרעה, לא כנגד מידת חפצו הקדומה עשה. רק מה שאמר לו ואני אחזק את לב פרעה ואני אקשה וגו', הוא שהודיעו מראשית דבר את אשר יהיה באחריתו, והוא מה שימשך במעט הכרחיותו מדרכי המופת והלימוד על הדרך שאמרנו למעלה לא זולת זה.

ולפי שלא נתבארה אמיתת כוונתו מעצם הדברים האלו, רק מכלל מה שהקדים בפ"ה הכתוב שזכר, בא רבי יהודה בר שלום, וביארו על השלמות במ"ש כהוגן הוא מדבר

אליכם: תנו לכם מופת. ולא על המופת הראשון אמר, רק על כל פעם ופעם. כי אחר שהתחיל להראות לו את ידו ואת גבורת מופתיו בדרך הניצוחיות, כבר נפתח לפניו פתח היתר לבקש אותות ומופתים על כל מה שהונח אליו מהחידוש, עד השלים כל מה שנתחדש ביאורו אצלו.

זה אינו חוזק לב וביטול בחירה, רק דרך שהוא ישר ונאות בצדיקים. שאפילו הצדיקים מבקשים אות על מה שנאמר להם, כנגד מה שידמוהו או ישכילוהו מעצמם. אדרבא מי שצריך אות ואינו תובעו, הוא מכלל החוטאים המלאים את אלוהיהם ומסרבים בכוונתו, כמו שהושב אחז כשאמר (ישעיהו ז') לא אשאל ולא אנסה את ה', על ידי ישעיהו באומרו (שם) המעט מכם הלאות אנשים כי תלאו גם את אלוהי. לומר שמלאים אותו יתברך, בסרב מה שהוא נאות וצריך אליהם, כלומר שיקבלוהו באונס. וכ"ש שיהיה הדבר ראוי ונאות לפרעה וכיוצא בו בעניינים המתחדשים אליו חידוש גמור, שהיה יודע מאליו שילך שובב בדרך לבו, עד סוף כל המופתים ההם ומכותם.

והוא עצמו מה שנתבאר (מכות י' ב) מהתורה ומהנביאים ומהכתובים, שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, כי הב"ה טוב וישר ומורה חטאים בדרך טובה. ואם מאן ימאן ללכת בה, מוליכו באותו דרך שהוא חפץ בו. כמו שעשה לבלעם: בראשונה אמר לו, לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא, וכי ראה כי ירט הדרך לנגדו אמר לו אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם ואפס וגו'.

והוא עצמו מה שנאמר בנביאים, אני ה' מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך. ירצה אני מלמדך להועיל ראשונה, ואם אין אתה רוצה ללכת רק בדרך עיקש, אני מדריךך בדרך ההוא שאתה רוצה בו. והוא מה שהושלש בכתובים: אם ללצים הוא יליץ, ולענויים יתן חן.

וכן בכאן. כיון שאמר לו (שמות ה') כה אמר ה' אלוהי ישראל שלח עמי וגו', היה לו לשמוע ולקבל בתום לבבו לעשות מה שצווה, מפאת האדון אשר כבר שמע את שמעו מפרסום מעשי האבות, ובפרט המצריים לא יוכלו להתעלם ממציאותו מענייני יוסף הצדיק אשר נתפרסמה השגחתו יתברך עליו. שנאמר (בראשית ל"ט) וירא אדוניו כי ה' אתו. כ"ש בדבר שאינו שלו, אלא השבת פיקדון לבד, ולא עוד אלא שעשה לפניו אות התנין אשר בלע בו מטה אהרן את מטות חכמיו וחרטומיו. והנה לא שמע, רק התחכם להעז פניו ולדקדק שמועותיו להכחיש הפינות ההן האלוהיות בדרך ההפצר והניצוח. הנה האל יתברך לימדו להועיל, ואחר שלא רצה והיה הדרך ההוא אשר בו רצה לילך גם הוא מועיל מאוד לפרסם האמונה בעיקרים ההכרחיים בעולם, וללמד לבני ישראל הלימודים

ההכרחיים להם, הנה הוא הדריכו בדרך זו ילך ע"פ דרכו ורצונו. ולפי שאחז דרך לץ להתלוצץ, גם הוא יליץ להנהיגו בדרך עיקש.

ועתה תראה שכוונת ריש לקיש (ש"ר פ' י"ג) במאמר ההוא שזכרנו, אשר יסדו על הכתוב הזה בעצמו, שלא ימלט אם משרצה בו זה העניין ממש כמו שאמרנוהו, שהוא דומה לנעילת שער. לא שהוא כן ממש, אלא שנתן מקום להוסיף טומאה על טומאתו, להוליכו למקום משפטו, והוא פירוש נכון.

או שיהיה, והוא היותר נכון בעיני, כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין ל"ח ב) בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה לאפיקורוס, אתה מוצא תשובתו בצדו. ולזה כשא"ר יוחנן (ש"ר שם) מכאן פתחון פה לאפיקורוס, השיב הוא ייסתם פיהם של מינים.

והאמת בזאת המידה רמזו באומרו בתחילת דבריו אלו, אם ללצים הוא יליץ, כמו שהוא במאמר הזה של מכות, אמנם מה שאמר משם ואילך היה דרך דחייה למינים לבד כמנהגם בכל מקום, לומר שדי להם ויותר מדאי שינהוג הש"י עם פרעה הרשע כמנהגו עם בני בריתו. ועל הדרך שאמרנו למעלה. לא שתהיה כן המידה עמהם על דרך האמת, כי לא תועיל כלל, וגם שהדרך ההוא ישיגוהו ספקות אחרות, כמו שאמרנו. והוא נכון מאוד.

ואין צ"ל שהמאמר אשר תלה הרמב"ן ז"ל הטעם הראשון אינו מכריח כלל, שהוא יקבל הצורה שיתנו עליו עם שכבר נתבאר שהאומרו לא כן יחשוב. והנה עם זה נכלל במאמרים האלה הנכבדים כל מה שאמרנוהו, ונתיישבו יפה כל העניינים, והוסכמו אל היושר הצדק האלוהי. ונתבאר כי זאת הפעם ובכל פעם ופעם ה' הצדיק.

ואחר שנתבאר כל זה על נכון, נבוא אל ביאור הסיפור הנפלא הזה כולו, הכולל כל עשר המכות המסומנות ע"י רבי יהודה דצ"ך עד"ש באח"ב, בהורות על דרך הכתובים אמיתת כל מה שיעדנהו.

יתבאר כי תוכן העניינים ואופן סיפורן הם אשר דברו על לשוני ורוח מבינתם דבר, כי לא מלבי.

הספקות הנופלות בכתובים [שמות ז-יב]

ואזכור ראשונה הספקות הנופלות בכתובים בכל הסיפור הזה הכולל הדרוש הנזכר כמנהגנו.

א. במאמר **ואני אקשה את לב פרעה והרבתי וגו'**. וסמיך ליה ולא ישמע אליכם פרעה ונתתי את ידי במצרים וגו'. כי מלבד הספק המפורסם אשר כבר השתדלנו בהתירו, יראה שהם מאמרים שלא יתחלפו בדיבורם, רק בשזה מקיים ושזה שולל, והרי הם דברי מותר.

ב. היות מופת התנין בלי שאלה ובלי מכה רק עניין התפארות לבד כמו שאמר כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת וגו'. ולמה צריך מופת אחר זולתי התחיל במכות המופתיות. ואחר שנתפאר למה ציווה לעשות דבר שיעשו כן החרטומים כמו שעשה בזאת ובדם ובצפרדעים.

ג. בסדר המכות שהשלוש הראשונות יותר מופלאות מהשניות והשניות מהשלישיות, מה שהיה ראוי ובמחויב שיהיה בהפך, כמו שאמרנו אצל האותות אשר מסר ביד משה בשער הקודם.

ד. מה נשתנו קצת המכות מקצתן בהתחלפות המפורסם שנפל בעניינם: יש שאומר בה **למען תדע כי אני ה'**. יש **כי אין כה' אלוהינו**. ויש **כי אני ה' בקרב הארץ**. ויש **מחר יעשה ה' את הדבר הזה בארץ**. ויש **כי אין כמוני בכל הארץ**. ולמען **ספר שמי בכל הארץ**. ובקצתן הפלאה, ובקצתן ייחוד זמן, ובקצתן שכמותן לא היה. כל זה ממה שצריך להתבונן בו, כי לא נפלו אלו העניינים כפי ההזדמן, רק בכוונה עצומה. וכבר דברנו בטעם בא התראה בקצתן ולא בקצתן ובטעם סימני רבי יהודה במכות.

ה. שנראה שייחס חוזק לב פרעה לסיבות הפכיות: פעמים למה שיעשה להתחזק מהראוי, כעניין **יעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם ויחזק לב פרעה וירא פרעה כי הייתה הרוחה ויכבד את לבו**. ופעמים להפך **ויבלע מטה אהרן את מטותם, ויחזק לב פרעה, אצבע אלוהים היא, ויחזק לב פרעה, והנה לא מת ממקנה ישראל וגו' ויכבד לב פרעה וגו'**. ולמה נאמר אחר חמש המכות הראשונות ויחזק לב פרעה כמו שנמצא בברד, כי לפי דעת הראשונים (ש"ר פ' י"ג) מהחמישית ואילך היה לו לומר ויחזק ה'. וקשה עוד מזה כי עליה עצמה נאמר בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו וגו'.

ו. למה נאמר בברד **כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך** והלא מגפה אחת היא להם. ואחר שחפץ ה' להמיתם למה יזרזם לומר ועתה שלח העז וגו'.

ז. אומרו **ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה' אלוהים** כי הנה המפרשים הוצרכו לפרש ידעתי כי קודם המכה תיראון אבל לא אחרי כן. וכבר כתב **רש"י** ז"ל אצל טרם יהיה בארץ (בראשית ב') מה שיורה שאין מלת טרם כמלת קודם. ואולם הוא ז"ל כתב עדיין לא

תיראון. ובאמת שלא נמצאת מלה זו באה רק בסמיכות דבר: טרם יצמח, (שם) טרם אכלה (שם כ"ד) טרם ישכבו (שם י"ט) טרם אענה (תהלים קי"ט) והראוי שתהיה זאת כאחת מהן.

ויש עוד הרבה גמגומים בלשונות מיותרים באים בזה הסיפור. אם בדברי משה אל פרעה או בדברי פרעה אליו וזולתם. יתבאר לפי דרכנו.

ח. מה טעם יזכור במכה השמינית **בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו** וגו'. והלא יודע כי הוא המכביד בכולן. ולמה זכר את עבדיו כי לא נסה באלה. וקשה עוד כי במכה ההיא עצמה הראו העבדים מורך לבבם, במ"ש עבדי פרעה אליו (שמות י') עד מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את האנשים וגו' הטרם תדע וגו'. ועוד בטעם ויושב את משה ואת אהרן אל פרעה, כי היה לו לומר ויושב משה ואהרן. או שקראום לומר להם כן.

ט. בטעם מאמר **בנערינו ובזקנינו נלך** וגו'. שאינה תשובה נכונה לשאלת מי ומי ההולכים. היה לו לומר כל העם כאחד, גם צאנם גם בקרם. ומה טעם לכו נא הגברים כי אותה אתם מבקשים. היכן בקשו אותה.

י. בטעם היות מכת החושך האחרונה שבגמר הסמנים. וטעם המשורר שאמר (תהלים ק"ה) **שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו**, כי הוא מבואר שלא סרו מהמרי עד מכת בכורות.

יא. באומרו גם אתה תתן בידינו זבחים וגו'. וגם מקננו ילך עמנו וגו'. שנראה שהיה לו לומר בהפך. וגם שלא היה כדברו.

יב. איך מלאו לבו לומר (שמות י') **לך מעלי השמר לך אל תוסף ראות פני כי ביום** וגו'. וכי עד עתה ברשותו הוא בא או על פיו יוצא ונכנס.

יג. בטעם אומרו (שם י"ב) **קומו צאו גם אתם וגו'. ולכו עבדו את ה' כדברכם גם צאנכם גם בקרכם לנו כאשר דברתם**, היה לו לכלול שני העניינים תחת מאמר כדברכם או תחת כאשר דברתם או שיאמר בשניהם לשון אחד. והוא דקדוק יפה ואם נראה נקל.

יד. במכת בכורות שהורה הכתוב בתחילה (שם ד') ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך. ולבסוף (שם י"ג) ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרוג ה' כל בכור וגו'. כאלו היא

לבדה באה על זה השליחות, הפך מ"ש (שם ז') ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי וגו'.

טו. בטעם (שם י"ב) **ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ וגו'.** שנראה שלא אפאוהו עוגות מצות אלא מפני שלא הספיק להחמיץ כי גורשו ממצרים, וכמו שיראה שלמד מכאן (פסחים קט"ז ב) רבן גמליאל מצה זו שאנו אוכלין על שום מה על שום שלא הספיק וגו'. שנאמר ויאפו את הבצק וגו'. והלא בפרשת החדש נצטוו על המצות, שנאמר (שמות י"ב) שבעת ימים מצות תאכלו, אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם. ונאמר (שם) כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש היא וגו'. ועוד, מה שסמך לו (שמות י"ב) ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים וגו' כי יראה שאינו ענין אצלו מלבד מה שהחשבון הוא יותר מהמיועד בין הבתרים. ואין צריך לומר ממה שישבו שם.

אלו הן הספקות אשר ראיתי לזכרם מחיבור הפרשיות הבאות על מספר אלו המכות. ואם דלגתי קצת עניינים אשוב להם אקבצם בשערים הבאים ב"ה. ואחר זה נבוא אל הביאור כפי אשר יעדנו.

[תשובות לשאלות – שמות ז-יב]

ואני אקשה את לב פרעה וגו' ולא ישמע אליכם פרעה וגו'. (א) סמיכות הכתובים אלו מעיד על מה שפירשנוהו מענין הקושי. יאמר שיקשה את לב פרעה במה שירבה אותותיו ומופתיו לברר ולאמת על הסדר ארבע הכפירות אשר העז פניו בהנה. וכדי שלא יובן שהוא יתעלה ימציא קושי בלבו ממש כמו שחשבו קצת, ביאר שלא יהיה שם קושי אחר רק מה שלא ישמע אליכם פרעה, בהראותו פני הראות אל דברי תעצומותיו כאשר יתבאר, עד שתושלם הכוונה במה שייתן יד במצרים ויוציא עמו משם בשפטים גדולים וידעו מצרים וגו'. שזהו תכלית כל המעשים כולם כמו שאמר ראשונה.

ויעש משה ואהרן וגו'. במקום שספר הכתוב ציווים, סיפר שעשו כל המעשים האלה עד סופן ולא חסרו דבר.

והזכיר שני חייהן עד היום ההוא, להפסיק בין מיני חיותן. כי עד הנה היו כשלמים שבאנשים, ומכאן ואילך היו אלוהיים.

(ב) ויאמר ה' וגו'. כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת וגו', רצה לקרוא לו לשלום ואמר שאם אולי נסתפק בשליחותם למה שלא נתנו להם מופת, אין להאשימו בכך. ולכן כי ידבר אליכם שתתנו להם מופת, צו את אהרן נביאך ואמרת אליו קח את מטך וגו'. ואף על פי שעשו החרטומים בלטיהן כן, די להם מופת במה שבלע מטה אהרן

את מטותם. אמנם רוע לבו וזדונו הטעהו במה שעשו כן על כל פנים, כי חשב שמא היה ההבדל ביניהם בפחות ויתר בחכמה ההיא, כי סירובו ומיאונו לשלח את העם יביאהו לבקש עילות יתלה בהם המופת, כדי שיישאר בסרבנות, והוא מה שידע האל ית' מעניינו.

(ב) ואולם יראה שבמופת הזה הודיע פתרון כל המעשה, שכבר היה פרעה כעץ יבש וברצון הש"י נעשה תנין גדול רובץ בתוך יאוריו. אמנם שע"י אלו הצדיקים יבולע ממקומו ולא ימצא עוד.

והנה אחר שלא שמע אליהם כאשר דבר ה', באו סדר המכות כנזכר. ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה מאן לשלח העם לך אל פרעה בבקר וגו'. ירצה: הראית כי כבד לב פרעה ולא שמע לשלח את העם כאשר דברתי לך, ומעתה ראוי להתחיל עמו בביאור הדברים שכפר אליך, ולכן תחזור להזכירם לו בשעת מעשה, ואמרת אליו ה' אלוהי העברים שלחני אליך לאמר שלח את עמי ויעבדני במדבר, והם עצמם המאמרים הראשונים. והנה לא שמעת עד כה, כלומר עד שנתבררו לך במופת, לכן התייצב והכון לך, כי הנני מברר אותם לך על הסדר.

כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה' הנה אנכי מכה וגו'. (ד) הנה הוא החל בשם ה' אשר כפר בו בתחילת דבריו, שאמר (שם ה') מי ה', והוא הכחשת מציאותו יתברך. כמו שאמר החכם (משלי ל') פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה'. ולזה אמר לו, בזאת תדע כי אני ה', והוא הוראת מציאותו ית' על אופן חיוב מציאותו, כמו שזכרנו עליו זה השם שאין כאן מקומו.

(ג) ולפי שבא ללמד שיש אלוה מצוי אשר הוא המציא המצויים כולם, והוא סיבתם הראשונה, חויב שיבוא המופת על אמיתת מציאותו בהמציא הדברים מחודשים והויות פליאות שלא היו ולא נבראו, כמו שהוא הפיכת המים לדם, שכבר נתבאר בשער הקודם שהוא דבר מופלא אצל הטבע משני המופתים הנזכרים שם. או שירוץ היאור צפרדעים והויית הכינים, ששלושתם יבואו על זה העיקר הראשון כמו שאמרנו.

(ב) ואולם באו שתי המכות הראשונות ממין שיוכלו החרטומים לעשות כמותם, כמו שהיה העניין במופת התנין לבוא עליהם בעניינים שכבר ידעו חכמיהם עד היכן יד חכמתם מגעת בהם. והיה מהראוי שכאשר יראו אותם יוצאים מהקש השגתם, יכירו ויודו כי יד ה' עשתה זאת, מה שלא הגיע הכרתם בדבר שלא ידעו ממנו כלל. ולזה כשראו שיפה כוחם בעניין הראשון לבלוע מטה אל מטה אחר, וגם בשהם יכלו להוות הדם וסורו והשריץ הצפרדעים וסורם. מה שהם לא ידעו עשות כזה, היה להם להודות ולומר מעשה אלוהים הוא. אלא

שהוכו בסנוורי ההפצר והחמדה להחזיק בעם ההוא לעבדים, והיו תולים העניינים בחכמה מחמתם, אלא שהיו יודעים יותר מהם, כמו שאמרנו. והוא אומר ויעשו כן חרטומי מצרים וגו' ויחזק לב פרעה ולא שמע אליהם כאשר דבר ה' ויפן פרעה וגו'.

(ה) **ולא שת לבו גם לזאת.** לפי שכבר היה עניינם קרוב לעניין התנין במה שהגיע להם ממנה נזק מועט, שכבר היו חופרים מצרים סביבות היאור מים לשתות, ולא ישיגם בזה רק נזק הלאות והיגיעה, כמ"ש ונלאו מצרים לשתות וגו'. ולזה יכלו לסבול ז' ימים, ואחר שב היאור לאיתנו. ואף על פי שלא חזר בו פרעה, שהכוונה לא הייתה בזה להכות לגמרי, כי אם להפליא, והוא דבר נאות לפי העניין.

אמנם במכת הצפרדעים שהייתה מכה רבה מאוד, אף על פי שעשו אותה החרטומים ג"כ בלטיהם, הנה כאשר לא יוכלון שאת התחילו לחזור, וקרא פרעה אל משה ואהרן ויאמר להם העתירו אל ה' ויסר הצפרדעים וגו' ואשלחה את העם. כלומר העתירו אל ה' אלוהיכם, ואם תוכלו להסיר הצפרדעים בתפלתכם, מה שלא יוכלון החרטומים לעשות - אאמין שהוא היה העושה ואשלח את העם לזבוח לפניו.

ולפי שהכיר משה בדבריו שהיה השואל כמנסה את אלוהיו, אמר התפאר עלי למתי אעתיר לך וגו'. כדי שלא יישאר לך פתחון פה שסרו הצפרדעים במלאת זמן מה כמו שהיה עניין היאור. והוא אמר למחר, לומר שאינו מדקדק עמו להבחין לרגעים או עתים, רק שאם לא תמשך מידת ימים יספיק לו לפי מיעוט חזקתו בו.

(ד) **ויאמר כדברך למען תדע כי אין כה' אלוהינו.** ומהידוע כי אומר למען תדע כי אין כה' אלוהינו, הוא העניין עצמו שאמר במכה הראשונה למען תדע כי אני ה'. כי לא יתקיים מציאות האל רק בשיתקיים העדר זולתו. שהמודה בשני אלוהיות יכפור במציאות שום אלוה, לפי שאין עניין האלהות בעצמו אלא היותו מחויב המציאות. ולזה מה שפירש"י ז"ל שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד (דברים ו') זה לשונו:

ה' אלוהינו עכשיו, ואינו אלהי העכו"ם, עתיד שיהיה ה' אחד דכתיב (צפני ג') כי

אז אהפוך אל עמים וגו'. ונאמר (זכריה י"ד) והיה ה' למלך וגו'.

הנה שפירשו על זה הדרך הנכבד למה שנראים לו דברי מותר באופן אחר. שאחר שנתקיים בהיותו ה' אלוהינו, אי אפשר שיהיה אלא אחד. אמנם באלו המופתים רצה שיבוא עליו המופת בפני עצמו, כמו שהשתדלו ה**פילוסופים**. וכמו שנראה מפשט הכתוב האומר ה' אלוהינו ה' אחד, שחושבו לשני עיונים עם שעניינו הוא דבר אחד.

וסרו הצפרדעים וגו'. חזר לומר זה לקיים מה שאמר ראשונה רק ביאור תשארנה, כי אף על פי שהוא מקום שמצויים שם רבים מעבדיו ומעמו, וידגו לרוב בקרבו או לרחוץ ולשאר המלאכות, עם כל זה לא יכרתו ממנו כי אין הכוונה רק להסיר המכה המחודשת.

ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים אשר שם וגו'. נראה כי לפי שהייתה המכה עולה ומתגברת אף אחרי דברו, נצטער כי חשב שמא לא יסכים הש"י עם דברו. שאם הסכים היה מפסיק ההתגברות מיד. ולזה מה שצעק בחרדה על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה אחרי התפארו עליו.

ויעש ה' כדבר משה וימותו הצפרדעים מן הבתים - כמ"ש מבתיך. ומן החצרות - כמו שאמר ומעבדיך. כי מעמד העבדים בחצרות ומעמד העם בשדות.

ויצברו אותם וגו'. להגיד על ריבויים.

(ה) וירא פרעה כי הייתה הרווחה והכבד את לבו. ירצה וכבר ראה שהייתה הרווחה כמו ששאל, ואפילו הכי לא קיים דברו לשלוח את בני ישראל, אבל הכביד את לבו ולא שמע כאשר דבר ה', כי תלה הדבר להיותו ע"י תחבולה מהכישוף, לפי שראה החרטומים שהיה להם יד בעליית הצפרדעים אף על פי שלא יכלו בהסרתם, כמו שאמרנו ראשונה עד שבאת מכת הכנים, שנאמר בה ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכולו. כי אז הודו ואמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלוהים היא, כי בזה כבר ראו והכירו יש אלוה מצוי עושה נפלאות למעלה מחכמתם. ממנו הייתה זאת בלי ספק. ואם כה יעשה באצבע מה יעשה בחזקת היד.

(ד) והנה באה המכה השלישית הזאת וכל הדומות אליה בלא התראה לשתי סיבות: **האחת** שידמה זה למי שרודה בעבודה קשה ומכריחו לעשות דבר שפעם ראשונה מתרה בו שיעשה. ואם מאן ימאן מכה אותו וחוזר ומתרה בו שנייה. אם אינו שומע מכה אותו מכה אחר מכה ולא יסיר שבטו ממנו עד שיודה. וכן בכאן כשהתרהו ראשונה ולא קבל, הכהו מכה ראשונה והתרהו שנית ולא קבל, אין לו כי אם הכה ופצוע עד שיודה. ואחר שהודה בעיקר אשר היו עליו, נגמר הסימן ההוא.

והשנית לקוחה מהטבע. והוא כי כמו שהיסוד כל עוד שיתקרב אל מקומו הטבעי תהיה תנועתו לשם יותר ממהרת. כן כל פועל כל עוד שיגיע אל התכלית יהיו פעולותיו יותר מהירות וחרוצות.

וזו היא ראייה שכל אחד מהמכות אשר לא נתעכב בה בהתראה, אבל הוא שוקד עליה וממהר להביאה, היא סוף דבר וגמר עניין.

הנה בזה הושלם סימן דצ"ך הבא על הוראת מציאות האל יתעלה.

אמנם עדיין נתחזק לב פרעה, כי אף על פי שאמרו לו אצבע אלוהים הוא, הנה הוא הודה במה שאמר (שמות ה') מי ה', אבל עדיין לא נתברר לו כי זה ה' הוא אלוהי ישראל, ושיש לו שום זכות עליהם לומר שלח את עמי. ולזה צריך להתחיל סימן אחר שיתברר לו בו זה העיקר.

ויאמר ה' אל משה השכם בבקר והתייצב לפני פרעה הנה יוצא המימה וגו'.
אז"ל במדרש (ש"ר פ' י"א) שלא היה צריך לצאת המימה כמו במכת היאור, אלא מפני שמבריח פרעה עצמו בבוקר בבוקר, והיה משכים ויוצא המימה להשמט מהם, היה מגלה האל ית' אוזן עבדיו שישכימו יותר ממנו וימצאוהו בביתו קודם שיצא. והוא נכון. וגם שאינו דרך ארץ לבוא אחריו אל המקום אשר יבוא שמה בלא צורך.

ואמרת אליו כה אמר ה' שלח עמי ויעבדני כי אם אינך משלח את עמי הנני משליח בך ובעבדיך ובעמך ובבתיך את הערוב וגו', והפלתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב למען תדע וגו'. ושמתי פדות וגו'.

(ד) הרי הדבר מבואר נגלה, שזאת המכה ורעותיה המה מובאות לברר וללבן כי זה האלוה אשר הודו במציאותו יש לו בחינה והשגחה בקרב הארץ, להפליא ולהבדיל עמו ועבדיו ממכות הארץ והיא ותחלואיה אשר חלה בה. וכן בשנייה נאמר מחר יעשה ה' את הדבר הזה בארץ וגו'. והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים. וכן יתבאר בשחין.

(ג) ולהיות זאת הכוונה המיוחדת באלו המכות, לא הוצרך אל שיעשו בה בריאות חדשות בהפך המנהג הטבעי לגמרי, רק שתתבאר ההבדלה וההכרה אפילו בדברים שקצתם הורגלו להתרגש בעולם. אמנם נזכר אליהם התפארות הזמן שהתחיל בצפרדעים כי לא ישוב אחור, כמו שאמר ושמתי פדות בין עמי ובין עמך למחר יהיה האות הזה. וכן ירגיל זה בכל המכות הבאות כמו שיבוא היטב. וכבר **פרש"י** ז"ל, שהפדות יהיה הדבר המבדיל ביניהם.

ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר לכו זבחו לאלוהיכם בארץ. כיון שאתם אומרים שבקרב הארץ יצאה השגחתו, לכו זבחו לאלוהיכם בארץ הזאת. ולמה לכם ללכת אל מקום מיוחד.

והנה משה ענהו כאיוולתו ואמר: **הן נזבח לה' אלוהינו וגו'.** דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו לה' אלהינו כאשר יאמר אלינו.

נזהר בדבריו שלא נזהר בהן כשיתברר שאין כוונת הש"י שישבו, והוא השיב שישלחם שיזבחו באחד המדברות להסתר שם מעיני המצרים, רק שהרחק לא ירחיקו ללכת דרך שלשת ימים בלא צורך, ושתועיל הזביחה הנעשית לארצו להיות גם לו גם להם עתרת שלום להסיר המכה ההיא מעליו. והוא אומרו רק הרחק לא תרחיקו ללכת העתירו בעדי.

ויאמר משה הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל ה' וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר, רק אל יוסף פרעה התל וגו'. אחר שהודה לשלוח להם לזבוח במדבר, לא רצה לדקדק עמו עוד. וגם נתחסד עמו בענין התפלה שלא ימתין עד שילכו שם להעתיר, כי למחר יעתיר עליו, רק שלא יוסיף להתל לבלתי שלחם כשיראה הרווחה.

ויעש ה' כדבר משה ויסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו וגו'. (ה) ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת. ירצה שהכביד את לבו גם בסימן הזה השני כמו שעשה בראשון, עד שהוצרך להשלים בבארו שלשת המכות המיוחדות בו.

והנה היה עניין כובד לבו כי תלה העניין במזל המקום, ושזה העניין נמשך מההבדל אשר בין מצרים לארץ גושן. ולפי שידע משה זה, אמר והפלתי ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב, ושזו היא תחבולה ממנו לברר מתוך זה מה שרצה מההשגחה האלוהית. ולזה באה מכת הדבר להוציאו מהשיבוש הזה בייחוד אשר נאמר בה, כי אם מאן אתה לשלח ועודך מחזיק בם בטענה זו, **הנה יד ה' הויה במקנך וגו'.** והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים ולא ימות מכל לבני ישראל דבר. והרי זו הפלאה נפלאה מהראשונה, שאפילו במקום אחד יפלה ה' בין מקנה למקנה. זהו שנאמר וישלח פרעה והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד.

(ה) ויכבד את לבו כי עדיין פקפק בלבו שמא מזל הבעלים גורם והם תולים באלוהיהם. והנה לא הוצרך עוד אל התראה מהטעמים שכתבנו. והוסיף להכותו מכת השחין אשר בה הודו בעיקר השני הזה, כמו שנאמר ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים. ירצה שלא עמד עוד בם טעמם ולא יכלו לכלכל דבריהם מפני המכה הזאת שהייתה בחרטומים, ובכל ארץ מצרים לבדם. שאם היו גם אהרן ומשה וכל ישראל מוכי שחין, איך נבהלו מפניהם ולא יוכלו עמוד.

אמנם היה כוח המכה הזאת יתר על הקודמות לה, במה שנגעה יד ה' בעצמם ובשרם של המצריים וגם בחרטומים. ונלאו מבקש עלות לתלות בהם. ולזה לא יכלו לעמוד והודו בעבורה בעיקר השני הזה, אשר כפר עליו באומרו לשלח את בני ישראל כמו שפירשנו. ובזה נשלם סימן עד"ש בפניה זו.

אמנם עדיין חיזק את לבם כי לא נתברר להם העיקר השלישי, והוא שתתפשט יכולתו והשגחתו על הארץ כולה ועל כל מלכיה לעשות בהם כרצונו, כמו שעשה בו. כי הוא מה שכפר בו בתחילה באומרו (שם ה') לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח כמו שכתבנו.

וצריך שיתברר לו עוד, כי זה אלוהים אלוהינו אלוהי כל הארץ יקרא, וזה בהביא עליהם מכות מופלאות חדשות בכמות ואיכות, אשר לא נבראו כמותם מימות עולם, כי זה מה שיורה היותם ביכולת מוחלט הרודה על ממשלת הטבע כולו. שאם היו לפי המנהג הטבעי או ממשפט אלוהי הארץ ומזלה, יתחייב בהכרח כי מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש, כי סיבוב מערכות השמים הם חוזרים תמיד על משפטם, וכן יסבו בלכתם.

(ד) ולזה הביא עליהם סימן **בא"ח**, שנתייחדו מהקודמות לבד בזה העניין עצמו, כמו שאמר בברד אשר לא היה כמוהו למן היום הוסדה ועד עתה. ובארבה (שמות י') לפניו לא היה כן ארבה כמוהו וגו'. אמנם באו בצירוף התפארות הזמן, גם ההפלאה כי תמיד הגדיל והפליא לעשות כמו שיתבאר.

ויאמר ה' אל משה השכם בבקר וגו'. ואמרת אליו כה אמר ה' וגו'. כי בפעם הזאת אנכי שולח את כל מגפותי אל לבך ובעבדיך ובעמך למען תדע כי אין כמוני בכל הארץ. במאמר הזה ביאר תכלית הביאור כי הוא דורך במכות ההנה הסדר והמהלך שאמרנו, כי הוא יקרא השלשה סמנין הללו ג' פעמים. כי במכת הערוב הראשונה לסימן השני אמר ויכבד את לבו גם בפעם הזאת. שירצה שכבר יתחיל לנהוג בכבודות בסימן ההוא, כמו שעשה בראשון כאשר פירשנו. ועל זה הדרך אמר בכאן כי בפעם הזאת אנכי שולח וגו'. (ו) ירצה כי בסימן השלישי הזה ישלח את כל מגפותיו אל לבו, עד שישלים זה הסדר אשר בו יודה בפנות האלוהיות כאשר הנחנו.

ובאר לו שהעניין המתברר בכאן הוא למען תדע כי אין כמוני בכל הארץ, והוא הוא הדרוש כי עתה שלחתי את ידי וגו', ואולם בעבור זאת העמדתך וגו', ירצה אם הייתה הכוונה לבד לברר לך שיש לי יכולת מה בארץ, כבר יתאמת זה כשהייתי מכה אותך ואת עמך בדבר ותכחד מן הארץ. אמנם העמדתך ליפות כוח זה המופת, ולהודיע וללמד כי לא לבד יש לי כוח בארץ, אבל שתתפשט ממשלתי ויכולתי בכולה, ואין בכל שריה ומלכיה שלא יחויב לעשות רצוני. והוא אומרו בעבור הראותך את כוחי ולמען ספר שמי בכל הארץ.

עורך מסתולל בעמי. לדעתי הוא כאומרו עורך מתעולל, לשון נשים מסוללות, מדברי **חז"ל** (שבת ס"ה א) אמר: כל דברך היו דברי צחוק והיתול לבלתי שלח את העם. אמנם

על פי דבריך הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאוד לא היה כמוהו במצרים וגו'. כי זהו המופת החותך על היכולת המוחלטת כמו שאמרנו.

ועתה שלח העז וגו'. (ו) לפי שאין הכוונה בזה בעצם וראשונה להכותם, רק להראות כוחו וגבורתו כמו שנזכר הודיעם כן. והירא נזהר ונשמר, ואשר לא שם לבו הוא רשע, קבל הרע בעונו.

והנה להיות הדבר המתבאר בזה הסימן הוא היכולת המוחלטת האלוהי כמו שהונח, ייחס אליו ית' העניינים אשר בו יחס מיוחד ופרטי מכל אשר היו לפניו. אמר וה' נתן קולות וברד ותהלך אש ארצה וימטר ה' ברד על ארץ מצרים. ייחס ב' פעמים המעשה אל עושהו, להורות שלא נעשה כן בשום זמן ע"י מנהיג ממנהיגי הטבע. כמו שיאמר בארבה (שמות י') וה' נהג רוח וגו'. ולזה פירש ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד כבד מאוד, אשר לא היה כמוהו בכל ארץ מצרים מאז הייתה לגוי, שהוא הדבר המיוחד שבסימן, באומרו כעת מחר תפס כבוד ההתפארות. וההפלאה נתבארה באומרו רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל לא היה ברד.

וישלח פרעה וגו' חטאתי הפעם ה' הצדיק וגו'. אמר שכיון שנתבררו לו השני סימנים הראשונים הנקראים פעמים כנזכר, הנה הוא היה חוטא בנפשו להמתין עוד אל מה שאמר לו, כי בפעם הזאת אנכי שולח וגו'. כי היה לו להודות כי הוא הצדיק בכל מה שיאמר, והוא ועמו הרשעים הכופרים בעיקרים האלוהיים. וזהו עד שלישי מוכיח למה שאמרנו.

העתירו אל ה' ורב מהיות קולות אלוהים וגו'. ירצה, רב עתה במה שנתן קולות וברד לברר זה העיקר השלישי, ואין צורך למכות אחרות. ולזה העתירו על הפסקתם ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד.

ויאמר אליו משה כצאתי את העיר וגו'. למען תדע כי לה' הארץ בכללה והוא העיקר המבוקש.

(ז) ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה' אלוהים. שיעורו: ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תדע כי לה' הארץ תיראון מפני ה' אלוהים. והכוונה שייודע בהם כי טרם יבואו לידי הכרה זו על השלמות, יגורו עוד פעמים אחרות מפני ה' אלוהים וכלי זעמו אשר ישלח בהם. ואמר להם זה כדי לזרזם וליראם, אולי יכנעו לגמרי.

(ח) וגם ראה בחכמתו לשתף עבדיו עמו לעוררם לתת לב על אבדם, ושלא יעזבו ביד לב מלכם, כסבור שכבר היה הדבר תלוי בהם ובמלכם. ומזה מה שאמרו (שם) עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את האנשים וגו'. מה שלא נמצא שדברו עד הנה דבר. וגם הזכירו לו אלו הדברים עצמם, כשאמרו (שם) שלח את האנשים, הטרם תדע כי אבדה מצרים. האם תמתין ליפול במה שאמר לך משה, כי טרם תדע תיראון מפני ה' אלוהים, אין לך להמתין לזה כי כבר אבדה מצרים. אמנם מפני שלא השיבו כן תכף ומיד, היה דבר ה' אליו **בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו** וגו' כמו שיבוא.

והפשתה וגו' והחטה וגו' לפי שאמר שהכה כל עץ השדה, וגם כל העשב, יבאר איך התבואות קצתם אבדו וקצתם ניצולו, וזכר הסיבה.

(ה) **וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות** וגו'. אמר שעם שראה שחדל המטר והברד והקולות ע"פ תפלתם, הוסיף לחטוא ולעמוד במרדו בבקשו עילה ושחיתה בה יתלה זה העניין הנפלא. והנראה בעיני שטעה בו, לפי מה ששירו הכתובים הוא שכבר חשב שזה העניין היה מחויב לסיבות מחייבות מהאותות הנפלאות ההוות בעליוני השמים. ואם לא היו עד עתה, אולי שלהיות העולם מחודש כדברי המנגדים אליו, עדיין לא הגיע מצב הכוכבים אשר מכוחם יולדו להם עד הנה. וזה לא היה רחוק להיות כן, ולזה יכבד את לבו הוא ועבדיו, עד שהיה דבר ה' שנית אליו.

פרשת בא אל פרעה [שמות י-יא]

כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו אשר דברת על לבם למען שיתי אותותי אלה בקרבם.

(ח) ירצה, כי שימת האותות על זה הסדר שהושמו הוא היה עניין הכבודות לא זולת כמו שביארנו ראשונה. והיה הכוונה בזה למען תספר באזני בנך וגו'. ותכלית הכול וידעתם כי אני ה'. וציווה שייבואו לפני פרעה ויאמרו לו, עד מתי מיאנת לענות מפני וגו'. כי אם מאן אתה לשלח את עמי, הנני מביא מחר ארבה בגבולך וכסה את עין וגו'. עד אשר לא ראו אבותיך ואבות אבותיך וגו'.

והנה היה מה שנתחדש בזה המופת השני שכבר יהיה כולו ארציי, לא מאותות השמים אשר לא יתלה מציאותו בסדור המצבים השמימיים כראשון, כמ"ש וכסה את עין הארץ ולא יוכל לראות את הארץ ואכל את יתר הפלטה וגו'. גם במה שאמר לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן, כי בראשון נאמר שלא יהיה כן בארץ ההיא לעולם. וזה מה שיחליט שלא נעשה בשום סדר טבעי רק מכוח יכולת אלוהי מוחלט. וזה שאע"פ שיודה בחידוש העולם, ויאמר שאפשר שעדיין לא הגיע מצב שמימי שיחייב כן, מ"מ הנה

הוא עתיד להגיע כיוצא בו בימים הבאים שלא יכלו לעולם. אמנם כאשר תפאר שלא יהיה כן לעולמי עולמים, הוא עניין נפלא בהחלט. וזה מה שאפשר שיתברר להם כשיביטו חכמיהם במלאכת האצטגנינות וביתר החכמות וימצאו שהוא כן.

ויפן ויצא מעם פרעה, לתת להם מקום אם ירצו עבדי פרעה לדבר דבר בינם לבינו כמו שעוררם מתחילה וכאשר חשב כן היה.

(ח) ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה המנהג, שאנו נוהגים לבקש עילות באלו המופתים בצד מהצדדים, לנו למוקש. שלח את האנשים ויעבדו את ה' אלוהיהם, כי די בשני העיקרים שנתבאר להם. הטרם תדע וגו' התרצה לקיים דברי משה שאמר, טרם תדע כי לה' הארץ, תיראון מפני ה' אלוהים כמו שכתבנו כבר, זה לא יתכן שכבר אבדה מצרים ואין לנו על מה שנסמך.

(ח) **ויושב את משה ואת אהרן אל פרעה** וכו'. לפי שדברו אלו העבדים אליו תכף שיצאו משה ואהרן, אמר שיצא מביניהם דבר וצווי על הנצבים שם, שישבו את משה ואת אהרן אל פרעה. ומי שלא ירגיש ההבדל בין נפעל או פעול להופעל בשימוש, לא יתיישב אצלו טעם ויושב את משה ואת אהרן, גם לא יטעום דברי **רש"י** ז"ל, שכתב ששלחו אחריהם והחזירום.

ויאמר אליהם לכו עבדו את ה' אלוהיכם מי ומי וגו' הראה את עצמו כמודה בשליחות, אבל שהוא מבואר כי כאשר ילכון, לא ילכו רק האנשים החשובים הראויים לעבודה מתי מספר.

(ט) ולזה הייתה התשובה נכונה מאוד: תדע שההולכים ממנו יש לנו לילך עם נערינו וזקנינו בכלל ועם בנינו ובנותינו וכל מקננו. ואח"כ אתה תחזה מי ומי הם עיקר ההולכים, כלומר שחויב לפי כן שילכו הגברים כל אנשי המלחמה, נמצא בין ההולכים ובין אשר ילכו לרגלם לא יישאר אחד. והוא אומרו יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם כאשר חשבתם. ובזה יוכר כי מגמת פניכם לעשות רעה, והוא ההליכה בלא חזרה.

לא כן לכו נא הגברים וכו' ירצה, אם לא כן שרעה נגד פניכם, כמו שאמרתי לכו נא הגברים ועבדו את ה' כי אותה עבודה אתם מבקשים בפיכם, לא הבריחה. או שיאמר כי אותה אתם מבקשים, על מה שאמרו בנערינו ובזקנינו נלך וכו' שרמזו שהגברים הם עיקר ההולכים כמו שאמרנו.

ויתכן ג"כ לפי רשעתו כי לפי שאמר תחילה יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם, שיובן מדבריו שלא ישלח לא אותם ולא את טפם. וחזר ואמר לו כן יהיה ה' עמכם, שכבר אני משלח את הגברים, וכיון לקללה תחשב לו. והנה מטעם זה ההתחלפות הרב בטענותיהם גירש אותם מפניו, ולא אבה שמוע, עד שהוצרך להביא המכה.

ויט משה וגו' וה' נהג רוח קדים וגו' כבר ביארנו טעם זה ההתייחסות אליו יתברך.

הבקר היה וכו' כמו שנתבאר הנני מביא מחר וגו' לא היה כן וגו' והוא עיקר ייחוד המכה כמו שאמרנו. אבל עניין ההבדלה לא נזכר, כי למה יהיה כן במציאות שלמחר יצאו ישראל מתוכם ולא להם יהיה יתר הפלטה מעץ השדה וצמח האדמה. ולפי שאין לה מבוא בזאת המכה זכרה בשלישית באר היטב כמו שיבוא.

וימרה פרעה לקרא למשה ולאהרן ויאמר חטאתי לה' אלוהיכם ולכם. יורה שהוא חוטא לה' מצד שלא נכנע מפני המופתים הקודמים, ושחטא להם מצד שחשדם על הברירה, ושביזה אותם והקל בכבודם באומרו יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם וכו'. ולזה אמר שא נא חטאתי אך הפעם, כי בפעם הזאת השלישית יהיה לו המרד יותר גדול מבסימנים הראשונים בלי ספק. או שכיון אליו ממש לומר שישא חטאתו, כי זאת היא הפעם הראשונה שהקל בכבודו ולא יוסיף.

והעתירו אל ה' אלוהיכם ויסר מעלי רק את המוות הזה. ויצא מעם פרעה ויעתר אל ה' ויהפך ה' רוח ים חזק מאוד וגו' ויחזק ה' את לב פרעה וגו'.

(ה) ירצה שהחזיק השם את לבו, כמו שאמר וה' נהג רוח קדים עזה וגו' ורוח הקדים נשא את הארבה. וכן ויהפך ה' רוח ים חזק מאוד ויתקעהו ימה סוף, כי נכנס בלבו רוח עוועים לומר שהעניין ההוא נמסר אל טבע הרוחות, ברוח בא וברוח הלך ולא ברוח ה'. וזה מה שהחזיק את לבו.

(י) ולא נגמר לו המופת בעיקר אשר היו עליו, עד שהביא עליהם חושך שהוא מכה באויר עצמו. ונתבאר שהיה דבר חדש שלא היה כן מעולם. וגם נאמר לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלושת ימים, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. והוא תשלום בא"ח, אשר בו נשלמו העיקרים האלוהיים ואז הודו וקבלו בלי שום פקפוק.

רק שנתחדש ספק אחד חיצוני כמו שיבוא, שעליו קבל מכת בכורות כאשר דבר ה'. ואולם מה שנראית הודאתו בה מכל המכות, הוא מצד שנראה שכל מה שהודו עד הנה לא הודו בו רק בשעת ההתראה או בעמידת המכה. ולזה היה מה שהיה שבסור המכה יחזור לסורו.

אמנם בזאת הכתוב העיד שלא קמו איש מתחתיו כל ימי היותה, וש אחרי סורה מבלי שתקדם לו התראה על זולתה, נאמר ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו את ה', ואמר גם טפכם ילך עמכם. כי זה מה שיסבול דעתו שירצהו האדון אשר הם מבקשים. אלא כי לפי שאמר לו משה בהתראת מכת הארבה בצאננו ובבקרנו נלך. מה שחשב שאמר לו כן מלבו להקניטו על שאמר לו מי ומי ההולכים, לזה עכשיו שמשלחם מדעתו ראה לבאר ולומר, רק צאנכם ובקרכם יוצג, שלא יתכן כלל שילך המקנה, כי למה יהיה עליהם למשא בדרך אשר הם הולכים ושבים מיד.

ועוד, שלא הוזכר מתחילה ועד סוף רק שלח את עמי ויעבדני. ואם לפעמים אמרו ונזבחה לה' אין הכוונה שיוציאו המקנה, רק שיזבחו לפניו מאשר יצודו ציד חיה או עוף או דבר מועט. ולזה היה סבור שכבר הודה על דברו לגמרי מה שלא עשה עד הנה. וברוך אלוהי ישראל אשר עמקו מחשבותיו לעשות עמהם להפליא במה שלא צווה לומר לו בפירוש כוונת גאולת העם בהחלט, למען עשה כיום הזה להביאו בכפל רסנו לקבל אלו התשע מכות בשלשה הסמנים הנזכרים, ועוד בה עשירה אשר ייעד עליה בתחילה.

(י) והנה על כוונה זו אמר המשורר (תהלים ק"ה) **שמו בם דברי אותותיו ומופתים בארץ חם. שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו.** כי בכלן היה להם מרד גמור. אם ממיאון. או היתול בסור המכה. עד החושך שבסורה נכנע לבבו ומעצמו הודה כמו שאמרנו. והנה לפי שבמכות הדבר והשחין לא נזכר בהם לא מרד החזרה ולא חוזק המיאון על אותו שיעור כמו בנשארות כמו שתמצא בעניינם, לזה השמיט זיכרון המשורר בזכרו אחת אחת דברי אותותיו אשר מרו בהם, עד שבאו לכלל הודאה. והנה עם זה היו דברי המשורר נכונים מאד.

וכבר הייתה מכת החושך ראויה לבא באחרונה, להורות כי עד עתה היה דרך רשעים באפלה ולסוף בחושך ידמו. כי המצרים והדומים להם מהעכו"ם היו בעניינים האלוהיים האלו באפלת העיוורון, עד כי לא יוכלו לראות איש את אחיו ואת רעהו לבקרו ולהישירו בהן. ולא קמו איש מתחתיו להדליק נרו בבית חברו. אמנם לכל בני ישראל היה אור במושבותם, ואינן צריכים לצאת מדלתי ביתם החוצה להדליק את נרם, כי אור התורה האלוהית נוצץ וזורח תמיד עליהם, להוציא אל הפעל כוח הראות השכלי שהוא החלק הנכבד אשר בנו. כמו שע"י אור השמש והכוכבים או האש יוצא אל הפועל הראות החושים. והותר כמו שאמר החכם (משלי ו') כי נר מצוה ותורה אור. ויצדק על זה ודרך חיים תוכחות מוסר (שם) כי תוכחות מוסר שעשה בפרעה ובכל עבדיו בדרושים האלו, הוא דרך חיים לכל בני ישראל ולכל הנמשכים אחריהם ממאמיני תורת משה רבינו ע"ה כמו שאמר ולכל בני ישראל היה אור במושבותם.

ובמדרש (ש"ר פ' י"ד)

ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. בארץ גושן אשר שם בני ישראל לא נאמר, אלא בכל מושבותם, שבכל מקום שהיהודי נכנס, נכנס האור לפניו, ורואה מחבואות ומטמוניות וכו'. ואף לעתיד לבוא עתיד הקב"ה להחשיך את העכו"ם ולהאיר את ישראל, דכתיב (ישעיהו ס') כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים, ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה.

יראה שהם מפרשים במושבותם של מצרים. והנה שאם ירמזו המחבואות ומטמוניות המצריים, הלא עיקר כוונתם הוא אל אור השכל אשר בו יחפשו הדרושים העמוקים והנסתרים, והאור האחרון של העתיד יוכיח על הראשון בלי ספק. והטה אזנך ושמע אומרם בכל מושבותם, שבכל מקום שהיהודי נכנס - נכנס האור לפניו. וכן הוא באמת אם לא יעוור הוא את עיניו והוא עצמו מה שאמרנו.

ועתה אחר שנתיישב כל זה, נבוא לתשובתו של משה על שיבושו בענין המקנה, באומר גם אתה תיתן בידינו זבחים ועולות וכו' וגם מקננו וכו'. להיות הראוי שיהפוך את דבריו לומר: מקננו ילך עמנו, וגם אתה תתן בידינו וגו'. ועוד שלא נמצא שנתן זבחים ועולות כדבריו כמו שאמרנו בספקות, והוא מגונה שיבואו דברי הנביא לריק.

(יא) **ואני אומר**, שהוא עליו השלום הרגיש בפרעה שהיה קוהה את שיניו על הזביחה לה' מתועבת מצרים. ולזה אמר לו קודם לכן (שמות ח') **רק אל יוסף פרעה התל לבלתי שלח את העם לזבוח לה'**. ולזה כשאמר לו עכשו **רק צאנכם ובקרכם יוצג**, השיב לו לא די שנלך לנפשנו כאשר דברת, אלא שגם אתה תיתן ותכין בידינו זבחים ועולות ממקננו שאתה חשבתו כשלך, ועשינו לה' אלוהינו בהודאתך. כלומר, כי תועבת מצרים נזבח לפניו בהסכמתך. וגם במה שאמרת שאין הכוונה לאלוהינו בלתי על גווייתנו, אין הדבר כן. כי גם מקננו ילך עמנו, לא תישאר פרסה, כי ממנו ניקח לעבוד וגו'. ואחר שאמר שלח עמי ויעבדני, הרי המקנה בכלל, כי ממנו נקח וגו' ולפי שלא נדע עד היכן תגיע העבודה, לא תישאר פרסה.

(ה) ויחזק ה' את לב פרעה ולא אבה לשלחם ויאמר לו פרעה לך מעלי וגו'.

וענין זה החוזק לא היה רק מה שחשב בלא ספק שמשה היה בודה מלבו דברים אלו שהוא חדשם עכשיו, ולא מאת ה' הייתה זאת, כי לא עלה על שום דעת שיצווה אליהם להביא המקנה לפניו לחוג את חג ה' עד בלי השאר פרסה. אלא שהשליח התל במלכו ובאלוהיו.

(יב) ולזה חרה אפו עליו וא"ל, לך מעלי השמר לך אל תוסף ראות פני וגו'. כלומר אחר שעשיתי כל מה שעלי לעשות למלאת את מצות דבר ה' אלוהי ישראל, ואתה מוסיף דברים אשר לא ציווה ולא עלה על לבו, הרי נתחייבת בנפשך והותר דמך אצלי אם תוסיף.

(יג) וכמה יתברר זה במה שאמר בסוף: קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל וגו' כדברכם, גם צאנכם גם בקרכם קחו כאשר דברתם. על העניין הראשון אמר כדברכם, שכן היו נוהגים לומר תמיד, והיא הייתה הכוונה ביניהם. אמנם על הצאן והבקר אמר כאשר דברתם, כלומר שהוא מה שדברו באחרונה כמו שהבין הוא מדבריהם.

ויאמר משה כן דברת וגו'. דבר יציב ונכון דברת, כי באמת אין מהראוי לכבדך עוד לראות פניך.

ולהצדיק דבר נביאו היה דבר ה' אליו במקום ההוא, עוד נגע אחד אביא על פרעה כדי שיודיענו טרם צאתו. והעיר את אזנו שכבר הגיע העת שעליו אמר בשעת השליחות הראשונה ושאלה אשה משכנתה. ולזה אמר דבר נא באזני העם ירצה שידבר עכשיו מה שאמר לו ראשונה ויתן ה' את חן העם וגו'. גם האיש משה גדול מאוד כי הכול סיוע לדבר השאלה וכבר כתבנו שם שלא היה בזה שום גנאי.

ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים וגו'. ומת כל בכור וגו'. אחר שבא פרעה לכלל דעת כי ה' אלוהי ישראל אלוהי כל הארץ יקרא, ולא נסתפק לו רק אם היה השליח נאמן בשליחות הזה הפרטי או אם בדהו מלבו. מה לעשות עוד כי אם להביא הסימן המיוחד אל השליחות עצמו ביחוד, כמו שאמר מתחילה בני בכורי ישראל, ואומר אליך שלח את בני ויעבדני, ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך. ומעתה לא יוכל להכחיש.

(יד) וזהו טעם ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרג ה' כל בכור וגו' שנראה בפ' שהיא המכה המיוחדת לקושי השליחות, וכאלו לא היה שם זולתה. אך ראה נא איך כלל כל ענייני שלשת הסימנים הנזכרים במכה הזאת העשירית, עם העניין המיוחד בה שהוא מכת בכורות, כמו שהיה המנהג בכל הסימנים, אלא שהיו העניינים בכאן על צד יותר נפלא מבראשונות. והוא דבר שיאות שימצא כן במה שהוא תשלום העניין הזה הנפלא וסיומו, שיוכללו בו כל דברי השליחות, שאמר (שם ה') כה אמר ה' אלוהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר.

וזה כי העניין המיוחד **בסימן הראשון** אשר בו נתבאר מציאות הש"י הוא לבראת בריאות חדשות, שהוא עניין מיוחס לו ית' עם ההתפארות הזמני שנתגלגל במכת הצפרדעים, והוא מה שנמצא בכאן עם המכה הזאת הנפלאה המיוחדת לו התפארות הזמן, כמו שאמר כה אמר ה' בחצות הלילה אני יוצא וגו' ומת כל בכור וגו'. ונאמר ועברתי בארץ מצרים וגו'. וכמה דקדקו **חז"ל** לייחס לו ית' זה העניין הנפלא באומרו (**מכילתא** בא פ"ז) אני ולא המלאך אני ולא השרף אני ולא השליח אני ה' אני הוא ולא אחר, יבוא ביאורו בשער ל"ח ב"ה.

וגם שההתפארות הזמני הוא קביעות זמן יותר דק מכל הקביעות הקודמות.

והעניין המיוחד **בסימן השני** הוא ההפלאה, כמו שנתבאר. ועליה אמר בכאן ומת כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השפחה. וזו היא הבחנה יותר עצומה, וכמו שאמרו **חז"ל** (ב"מ ס"א ב) אני הוא שהבחנתי בין טפה של בכור וכו'. וכן נאמר אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל. ונאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, למען תדעוון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל.

והעניין המיוחד **בסימן השלישי** הוא, אשר כמוהו לא הורגל להיות כאשר נתבאר. והוא מה שאמר בכאן והייתה צעקה גדולה במצרים אשר כמוהו לא נהייתה וכמוהו לא תוסיף.

הנה שכלל שני העניינים מהעבר והעתיד, כמו שהיה העניין בסימן ההוא. כי בראשונה מהמכות אמר אשר לא היה כמוהו במצרים למן היום הווסדה ועד עתה, ובשנייה הוסיף לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן. והנה שהוא מבואר שהסימן הראשון לקח עניין אחד. והשני לקח העניין ההוא והמיוחד אליו. והשלישי השנים הראשונים והמיוחד אליו. והמכה העשירית לקחה השלשה העניינים הקודמים והמיוחד אליה.

והוא מה שיאמת הדרך אשר דרכנו בו, מלבד שאר ההכרחיות אשר הכרחנו לפי דרכנו.

והנה אחר שהשלים לו דבר המכה המסיימת, חזר להשלים תשובתו על אומרו אל תוסיף ראות פני. ואמר וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר צא אתה וכל העם וכו', ירצה אני לא אוסיף עוד לבוא אליך. ואולם אתם תשובו ותבואו לבקש פני על זה בבקשה ותחנונים, ואח"כ אצא ותתקיים גזרתך לא בי לבדי כי בכל העם אשר בארצך, כי כולנו נקיים מה שאמרת אל תוסיף ראות פני. ועל גזרה זו שגזר משה נאמר להלן (שמות י"ד) כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. ועם זה יצא מלפניו בחרי אף ולא חשש לרצותו, כי ראה כי כלתה אליו הרעה וממהר האלוהים לעשותו.

ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים ומשה ואהרן וגו'.

(ה) ויחזק ה' את לב פרעה וגו'. לפי שכבר יראה מפרסום אופני זה השליחות וסרבנות פרעה והיתוליו כי כהתל באנוש יהתלו בו, ושכבר נתאווה בו ובכזביו פעמים ח"ו, לזה טרח וכתב בסוף כולם מה שהודיעו הש"י למשה בתחילה כי הוא ית' אשר יסבב שלא ישמע אליהם פרעה לסיבת רבות מופתיו. כלומר שהמופתים ההם עצמם היו עניין סרבנותו, כמו שפירשנו כבר. ושכן נמשך המעשה כי משה ואהרן עשו כל המופתים האלה לפני פרעה באופן שנשאר לו תמיד דבר שיפקפק בו, ויסרב בשלוח העם בתואנת אמיתת הדבר ההוא שמפקפק בו. ושעל זה האופן היה מה שהחזיק הש"י את לבו לבלתי שלחם עד הנה.

והנה אחרי כן באה פרשה בפני עצמה, להורות מעשה אלו הדברים המיועדים במכה הזאת העשירית, כמה שנאמר אחר פרשת החדש, אשר ראינו לחלקו לדרוש בפני עצמו פרשת ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו', ובה באה ההודאה השלמה באומרו **קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל ולכו עבדו את ה' כדברכם, גם צאנכם גם בקרכם קחו כאשר דברתם.** וכמו שכבר ביארנוהו ואמר וברכתם גם אותי. כי אחר שהמקנה היה מוחזק בידו ובדעתו, הנה הנזבח ממנו לה' ראה שייקחהו לברכה מאתו.

(טו) וישא העם את בצקו טרם יחמץ וגו'. הנה הם ודאי עשו עיסותם מצות כמצותן. אמנם לפי שיראה שנתעכבו בידם כדי חימוץ. ועוד העיד הכתוב כי נשא העם את בצקו טרם יחמץ, ושהוליכו אותם צורות בשמלותם על שכמם, וכל עוד שהתעסקו בהם לא החמיצה. והוא מה שהעיד הכתוב אחרי כן ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ. אלא שאם יאמר אומר ומי הכניסם לזה הדוחק, יעזבו העיסות ההנה במצרים ויעשו אחרות כתקונן, אמר כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה. ירצה, הוצרכו לאפות הבצק אשר הוציאו ממצרים אשר לא חמץ, ולא חזרו אחר בצק אחר, כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתעכב לעשות צדה אחרת. והנה יש בכתוב שתי עילות לשני עלולים והפירוש נכון.

והנה לפי שיש בעניין הזה צד נס, שבו נתקיימה המצווה הזאת בתחילתה, כיון רבן גמליאל (פסחים קט"ז ב) לצרף אותו בטעמה לומר מצה זו שאנו אוכלים על שום מה על שום שלא הספיק כו'. כאלו הנס הוא קיים מאמר המצווה הזאת בראשיתה, ומשם ואילך קיימו וקבלו היהודים את אשר החלו לעשות. וכוונתו גם היא נכונה.

או שיהיה מאמרו דרך דרש, לומר שזכו לאכול מצה של חירות על שם שלא הספיק שאור שבעיסתן להחמיץ עד שנגלה וכו'. וכמו שאמרו ז"ל (ויקרא רבות פ' ל"ב) שלא שינו את שמם ולא גילו את מסתוריהם וכו', וכמו שאמר עוד (בהגדה) ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדין אנו ובנינו וגו', וסמך אותו למקרא הזה. ואיך שיהיה המשיך העניין ואמר כי בכל החיפזון ההוא לא הפסידו כלום שכבר היה להם פנאי לעשות כדבר משה, וישאלו וגו', וה' נתן את חן העם וגו'. וכבר כתבנו טעם וינצלו את מצרים.

(טו) וסמך לזה **ומושב בני ישראל אשר ישבו**. לומר שאעפ"י שגורשו ממצרים על זה האופן מהמהירות, וגם שלא היו שם כי אם רד"ו מהשנים, הנה בעבור זה לא ישוב דבר ה' אחור אשר דבר (בראשית ט"ו) גר יהיה זרעך בארץ לא להם, שהרי יש לו יתברך דין וחשבון או חשבונות רבים בהם יוכל לכוון הזמן כמו שירצה, עד שכבר יחשוב מעת הבשורה או זולתו, עד שצדק באומרו שהיו במצרים כל הארבע מאות שנה ועוד שלושים, והם דרכי ה' וחסדיו עם אוהביו ושומרי בריתו. כי על כן **אמרו ז"ל** (שמות רבה פ' ב') יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו (תהלים ק"ג) והוא אומרו ז"ל (בהגדה) שהקב"ה מחשב את הקץ לעשות מה שאמר לאברהם אבינו וכו'.

והנה בזה נשלם מה שראינו לבארו בעניינים החמורים האלה אשר בהם נודעה גבורתו ועוצם יכולתו של אלוהינו עם יושר דרכיו וצדקתו הנורא, ורב טוב וחסד לכל בית ישראל אשר גמלם ברחמיו להורידם למצרים לקבל עול השיעבוד וההכנעה על השיעור ההוא העצום תחת יד פרעה, מלך עז וקשה, כדי שיבינו וידעו מה טוב ומה נעים עבוד את ה'. כמו שאמר שמעיה הנביא (ד"ה ב' י"ב) וידעו עבודתי ועבודת ממלכות הארצות. וכבר כתבנו זה העניין בתחילת פירוש ואלה שמות שער ל"ד, ויבא עוד בשער מ"ד ב"ה.

והוא מה שא"ר יהודה בעל הסימנים הנזכרים, ראוי היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות של ברזל (שוח"ט תהלים ק"ה) כי השם ית' באהבתו אותם לא מנע מהם הירידה לשם באחד מאופני ההשגחה, אבל העבה את החבלים וכפל אותם עד שעשה אותם עבותות וסיבות חזקות לרדתם שם, כדי להמשיכם ג"כ בחבלי אדם ובעבותות אהבת עבודת האל יתברך אל טוב ההצלחה האמתית הצפונה לעבדיו ובני בריתו.

וכבר נתבאר זה המאמר בשער ל"א.

והתהילה לאל אשר עזרנו אמן:

שער לז (פרשת בא – שמות י)

יבאר התועלות הנמשכות מקידוש הלבנה באמונה. ויזכיר היחסים אשר לאומה זאת עמה.

[תועלת הנמשכת מקידוש לבנה – שמות יב]

החדש הזה לכם ראש חדשים.

ש"ר פרשה ט"ו

למלך שקדש אשה וכתב לה מתנות מועטות, כיון שבא ללקחה כתב לה מתנות הרבה. כך העולם הזה אירוסין היו, שנאמר (הושע ב') וארשתיך לי לעולם. ולא מסר להם אלא לבנה בלבד, שנאמר החדש הזה לכם ראש חדשים. אבל לימות המשיח יהיו בנשואין, שנאמר (ישעיהו נ"ד) כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו. ואותה שעה ימסור להם הקב"ה את הכול, שנאמר (דניאל י"ב) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

להיות נשמת האדם נפש יקרה. לא לבד ראוי להרחיק הדברים המזיקים לה כי גם הדומים להם והמביאים אליהם. וזה דבר שהישיבה אותו התורה האלוהית בכלל האיסורים הפוגמים את הנפש, אשר שמה אב לכולם תורת הנזיר. כי עם היותו דבר שקבל אדם מעצמו לפי רצונו, שם שם לו דרכי ההרחקה והפרישות, כי לא יחל דברו בכל אשר יעשה מגפן היין מחרצנים ועד זג. וכמו שאז"ל (שבת י"ג א) לך לך, אמרין לנזירא, סחור סחור, לכרמא לא תקרב.

ולמדו מכאן קל וחומר לכל שאר האיסורים הנאסרים מפי הגבורה, כמו שהוא מבואר מדבריהם ומהרחקותיהם. וכ"ש אמרו בחמורים מהם כגלוי עריות שהרבו להזהיר ולומר (אבות פ"א) כל המרבה שיחה וכו' באשתו אמרו וכו'. והחכמים הראשונים היו אומרים (קידושין פ"א ב) לתלמידיהם היזהרו בי בבתי היזהרו בי באחותי וכדומה. וגם לשפיכות דמים אמרו (ב"מ נ"ח ב) בתוך הרחקותיהם, שהמלבין פני חברו הרי הוא כשופך דם האדם באדם. תדע דאזיל סומקה ואתי חיורא. וכן בכל כיוצא בזה.

ומה לעשות בעניין עבודה זרה החמורה, שהמודה בה כופר בכל התורה (חולין ה' א). כי אם יחטא איש באיסורים רבים, אף כי יהיה בהם גלוי עריות או שפיכות דמים או שניהם יחד, ופללו אלוהים בשובו אליו בכל לב ובכל נפש, כמו שהיה העניין בדוד (ש"ב י"ב) ויאמר דוד את נתן חטאתי לה' ויאמר נתן אל דוד גם ה' העביר חטאתך לא תמות, כי כשעיקר האמונה האלוהית קיים בידו צדיק באמונתו יחיה. והוא מה שייעד הנביא אל זמן שלימות הדעת את ה', אמר והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד ובית דוד כאלוהים כמלאך

ה' לפנייהם (זכריה י"ב). ירצה שלא יחטא אדם מהם מחוסר אמונה שהוא עוות שלא יוכל לתקון. אבל אם יקרה שיחטיא, והיה מתגברת תאוות מה ולעתים רחוקים. ומיד ישוב ונחם על רעתו, כמו שהיה העניין בדוד בעניין ההוא, הנה יהיה דוד והדומים לו בעת ההוא כמלאך אלוהים לפנייהם, שלא ימצאו בם עוון אשר חטא כלל, כי מולים יהיו מערלת לב כמו שייעד הכתוב (דברים ל') ומל ה' אלוהיך את לבבך. אמנם אם יחטא איש בהכחישו אלוה ממעל והתייחדו העבודה והיראה לזולתו מי יתפלל לו, הנה הוא בעניין יכרת ואין מציל. ולזה באו כמה אזהרות בתורה האלוהית לא באיסור עבודת אלילים כי אם בכל העניינים הדומים לה והמביאים אליה.

והנה **הרב המורה** טרח וכתב כמה פרקים מהחלק השלישי להודיע כמה מצות באו בתורה מעשה ולא תעשה נתגלה לו טעמם מהספרים ההם החיצונים, שכולן היו להרחיק מעשים הנמשכים אחר העבודות ההם הנוכריות ואם המה רחוקים מהם. ומהמבואר כי גופה של עבודת אלילים, והיותר מפורסם מעניינה היא העבודה הנעשית לצבא השמים, והמיוחדים בהם השמש והירח שני המאורות הגדולים אשר טעו אחריהם האנשים מעולם, והיא מה שהפליגה התורה הרחוקה תמיד בעצם וראשונה, אמר (שם ד') ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים ואת כל צבא השמים ונדחת והשתחווית להם ועבדתם וגו'. וכן נאמר (שם י"ז) וילך ויעבד אלוהים אחרים וישתחו להם ולשמש או לירח או לכל צבא השמים אשר לא **צויתו**. והוגד לך וגו' ופרסמה והודיעה לנו שאין בהם שום ממש כדי שיעבדו, באומרו (שם כ"ט) אלוהים אשר לא ידעום ולא חלק להם.

וכל הנביאים השתדלו לעקור עבודתם ולפרסם חולשת יכולתם בהראות שהם אינם כי אם כלים ביד האומן יוצר הכול ב"ה, לייאש האנשים מעבודתם ותוחלת תועלותם. והנה ירמיהו הנביא הפליג בזה באומרו (ירמיהו י') אלוהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומתחות שמיא אלה. הורה כי השמים והארץ הם מכתות הנפעלים והנבראים ברצונו יתעלה, שיותר ראוי לייחס להם ההפסד והכיליון משישוער אליהם צד אלהות, וכמו שאמר כי שמים כעשן נמלחו וגו' (ישעיהו נ"א). אמנה לזה סדר פרשה שלמה אשר באר בה העניין יפה יפה.

[ירמיהו ו' על היחס לעבודת השמים]

א שְׁמַעו אֶת-הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עֲלֵיכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל :

ב פֶּה אָמַר ה' אֶל-דָּרֶךְ הַגּוֹיִם אֶל-תִּלְמָדוֹ וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֶל-תַּחְתּוֹ פִּי-יַחְתּוֹ הַגּוֹיִם מִהֵמָּה :

ג פִּי-חֲקוֹת הַעַמִּים הֶבֶל הוּא פִּי-עַץ מִיַּעַר כָּרְתוּ מַעֲשֵׂה יְדֵי-חָרֶשׁ בְּמַעַצֵּד :

ד בְּכֶסֶף וּבְזָהָב יִפְהוּ בְּמִסְמְרוֹת וּבְמִקְבוֹת יַחְזְקוּם וְלֹא יִפִּיק :

ה כְּתָמֵר מִקְשָׁה הִמָּה וְלֹא יִדְבְּרוּ נְשׂוּא נְשׂוּא כִּי לֹא יִצְעָדוּ
 אֶל-תִּירָאוּ מֵהֶם כִּי-לֹא יִרְעוּ וְגַם-הֵיטִיב אֵין אוֹתָם :
 ו מֵאֵין כְּמוֹךְ ה' גְּדוֹל אֶתְּהָ וְגְדוֹל שְׁמֹךְ בְּגְבוּרָה :
 ז מִי לֹא יִרְאֶךְ מִלֶּךְ הַגּוֹיִם כִּי לֶךְ יֵאָתֶה כִּי בְּכָל-חֻקֵּי הַגּוֹיִם וּבְכָל-מַלְכוּתָם מֵאֵין כְּמוֹךְ :
 ח וּבְאַחַת יִבְעֶרוּ וְיִכְסְלוּ מוֹסֵר הַבָּלִים עֵץ הוּא :
 ט כֶּסֶף מִרְקַע מִתְרַשֵּׁשׁ יוֹבֵא וְזֶהָב מֵאוּפֹז מַעֲשֶׂה חֲרָשׁ וַיְדִי צוֹרֶךְ ת
 כֶּלֶת וְאַרְגָּמֶן לְבוּשֶׁם מַעֲשֶׂה חֻקִּים כָּלָם :
 י וְה' אֱלֹהִים אָמַת הוּא-אֱלֹהִים חַיִּים וּמִלֶּךְ עוֹלָם
 מִקְצָפוֹ תִרְעַשׂ הָאָרֶץ וְלֹא-יִכְלֹ גוֹיִם זְעֵמוֹ :

[הנביא התחיל באותות ממשיים, וסיים בהבל עץ ואבן]

ממה שראוי שנתעורר אליו בכוונת הנביא במאמרים אלו, כי הנה הוא התחיל בדברי ממש באומרו ומאותות השמים אל תחתו, ואח"כ סיים בדברי רוח והבלי עץ ואבן אשר אין בהם שום ממשות.

והנה **רד"ק** ז"ל תיקן, כי משיבוש האנשים בעניין הראשון יבואו אל השני היותר פחות והיותר מגונה. אבל זה לא יתכן מפני רוב אריכותו בכל החסרונות האלו הפרטיות שהזכיר. כי מאחר שהוא עץ מיער, ידוע הוא שלא ידבר ולא יצעד ולא ירע ולא ייטיב. וגם באומרו **כתמר מקשה** המה, והלא הם תמר ממש. אלא אם תאמר שרצה כתמר שלא נפסל ולא נעשה בו מלאכה ולא יהיה בו שום טעם במאמר. ועוד כי למה יאמר אח"כ מוסר הבלים עץ הוא כסף מרוקע וגו' מעשה חרש וידי צורף וגו' ועד השתא במאי סלקינן ונחתינן. והיותר קשה מכולן הוא אומרו על זה מאין כמוך ה' גדול אתה וגו', כי אין זו גדולה וגבורה נודעת לו לבלתי דמותו לאלו הצלמים הנעשים מעץ ואבן.

ולזה נראה מהמבואר שבצבא השמים וכסיליהם הוא מדבר בכל דבריו עד כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך. אמנם הוא דבר על דרך משל הקרוב, ודי לו במה שביאר כוונתו בהתחיל לדבר בנמשל בפירוש. והנה הוא בא על הדרוש לבטל דמוי האנשים מכל הצדדים אשר יתארו ויתפתו אחריהם. וזה שכבר תוכר מעלת הנמצא המורגש מזולתו ממינו או מסוגו בתארים מיוחדים לו, מהם המשל כי יתרון המין האנושי משאר המורכבים הוא ניכר בהרבה עניינים. אם בדקות חומר מזולתו אמר המשורר (תהלים קל"ט) גלמי ראו עיניך, כי הכוונה על שבירר לו החומר היותר נקי וזך לקבל זאת הצורה. ואם בשיעורו היות על ההגבלה הנאותה מהאורך והרוחב והעובי, כמו שאמר ארחי ורבעי זרית וגו' אחר וקדם צרתי וגו' (שם). וזה רצה **רש"י** ז"ל באומרו (בראשית א') בצלמנו - בדפוסנו. ואם בהדר תמונתו היותו בדמות שמתראין בו המלאכים לעיני בני האדם, כי גם על זה אמר המשורר (תהלים שם) אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ, ירצה שעשאו שם

ביופי התמונה מעשה רוקם וחשב. ואם להיותו בריא וחזק ההרכבה, כי על זה נאמר (בראשית שם) וירדו בדגת הים וגו', ירצה שהוא רודה בהם מצד חוזקו וכחו. וזהו דבר שימשך אל ההתמדה והקיום הזמני, עד שמין האדם ימצא על חיים יותר ארוכים מכל שאר בעלי חיים, זולת מעט מזער שאמרו מהם הטבעיים.

ואם בבחינת צורתו השכלית אשר הוא עיקר עצמותו, אשר עליה נאמר על דרך האמת אדם בצלמו. ואם בבחינת שלמות פעולותיו ותקונו שעליה נאמר גם כן כדמותנו, וכמו שאמרו (שבת קל"ג ב) מה הוא רחום אף אתה היה רחום.

[מדוע עבדו את צבא השמים?]

וכבר ראו הפקחים שבדורות להודות אלהות אל צבא השמים, להיותם רואים אותם מעולים ושלמים בכל הבחינות האלו הששה שאמרנו: אם מצד זכות ונקיות חומרם. ואם מצד הגבלת שיעורם היותם על התמונה הכדורית שהיה היותר נכבדות שבתמונות. ואם מצד טוהר זיום וזהרם מאירים ומזהירים כזהר הרקיע. ואם מצד התמדתם ונצחיותם. ואם במה שיראו בעלי דעת ומחשבה גם מצד יושר פעולותיהם אשר בהם ישק העולם.

[תשובה לעובדי השמים]

לזה אמר להם שאין ראוי לאומה הזאת החכמה לתעות בתעותי העמים ולהתפתות בהבליהם ולהתפעל מאותותיהם שהמה מהם נחתים, כי חוקות העמים הבל הוא. ונתן הטעם מכל הששה צדדים שאמרנו.

ועל הראשונה אמר כי עץ מיער כרתו. כלומר כי כעץ מיער כרתו כמו כי האדם עץ השדה (דברים כ'). והכוונה שלא יפלאו בעיניהם שכל אחד מצבא המרום קורץ מחומר משותף לו ולזולתו מהם, כמו שאמר (ב"ר פ' א') את השמים - לרבות תולדותיהם. ואותו החומר הוא במדרגת היער לעצים אשר ממנו חוטבו. ועל דרך שאמר החכם (שיר ב') כתפוח בעצי היער כן דודי וגו', כי שם על הנמצאים העליונים ידבר. והנה אשר כן לו אין ראוי ליעבד אבל חויב לו להכנע לבוראו. ועל זה הדרך אמר אליהו (איוב ל"ג) הן אני כפיץ לאל מחומר קורצתי גם אני הנה אימתי לא תבעתך ואכפי עליך לא יכבד. יורה כי הקורץ מחומר אין לו חק שררה וממשלה מוחלטת, וגם כי מאחר שמזה הטעם אין לאלו הנמצאים שום אלהות זה על זה, הנה אין שום אחד מהם אלוה.

ועל השנית אמר מעשה חרש במעצד. אמר כי ההגבלה היא הנאותה שלהם לא הייתה מעצמם רק מעשה חרש חכם שהגבילם ותקנם בחכמתו ותבונתו, כאומן זה שמגביל שיעור הכלי לארכו ולרחבו וגדלו וקטנו. וכמו שאמר (בראשית א') ויעש אלוהים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול ואת המאור הקטון וכמו שתקנו (בסדר התפלה) ראה והתקין צורת הלבנה.

ועל השלישי אמר בכסף ובזהב ייפהו. ירצה שאם הם מלאים זיו ומפיקים נוגה הוא יתברך אשר לו הכסף והזהב הידוע והנכבד אצלנו נתן בהם זה הזוהר כדמותם, עד שקצתם יזהירו זוהר לבניי כזוהר הכסף, וקצתם ירוק ואדום כזהב, כמו שהוא ידוע מהשמש והירח ושאר הכוכבים, שכן קראו בשמותם עלי אדמות.

ועל הרביעית אמר במסמרות ובמקבות וגו' כי החוזק והקיום אינו שלהם, רק בוראם חזקם ואמצם בכוח וחוזק קיים שלא יפיק.

ועל החמישי אמר כתמר מקשה המה ולא ידברו. ירצה שלא נמצא להם הדיבור ולא ההשכלה מעצמה, רק מחכמת בוראם כמ"ש (בסדר התפלה) יצרם בדעת בבינה ובהשכל. על דרך שאמר הכתוב (משלי ג') ה' בחכמה יסד ארץ וגו'. והנה הם עושים במאמרו ואין להם לשנות. וכבר כתבנו בשער השני מה שיסופק בהם אם הם בעלי נפש שכלית וכי בדרך התורה אין הכרח לזה.

ועל הבחינה הששית אמר נשוא ינשאו כי לא יצעדו. וזה שאם יתנועעו גופי הכוכבים ממקומותיהם, כמו שחשבו חכמי ישראל האומרים (פסחים צ"ד ב) מזל חוזר וגלגל קבוע, כבר ישוער מהם שהם רצים ושבים מדעתם ורצונם, ותוכל לטעות בהם שעושים מעצמם. אבל מאחר שהם אינם רק כמסמרות נטועים בגלגלי הקפותיהם הנושאים אותם שאותם הגלגלים גם הם נשואים בגלגל הגדול הנושא של כל אחד מהם, כן על שני ענייני הנשיאות כאחד יכווין, באומרו נשוא ינשאו כי לא יצעדו מעצמם אותם המצעדים שמיחסים להם חכמי התכונה.

ואחר שמכל אלו הטעמים אינן רק ככלי ביד היוצר, אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטב אין אותם - רצוני מעצמם. ועל דרך שאמר החכם (קהלת ד') וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח כי אינם יודעים לעשות רע. ירצה, קרוב לשמוע ולהבין מאופן תת כוכבי השמים וכסיליהם טרף לכל בשר וטבוח טבח והכין לפניהם לפי אכלם, כי אינם יודעים לעשות רע ולמנוע טוב מבעליו. כי אל אשר יהיה שמה רוח המקום ילכו לא יסבו בלכתם. וכבר נמשך הפירוש הזה יפה לפניו ולאחריו כמו שפירשנו שם.

והנה על כל זה יתכן לומר מה שהמשיך מאין כמוך ה' גדול אתה וגדול שמך בגבורה. לא כאלו ששם גדול והם אינם גדולים. מי לא ייראך מלך הגוים אשר מעוצם גדולתך חלקת גדולה וכבוד על אלו הנמצאים העליונים עד אשר חשבום האנשים לאלוהים. אמנם בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם נתבאר שאין כמוך, ואמר זה לכונן למה שאמר למעלה נשוא ינשאו כי לא יצעדו.

[בין חכמי ישראל לחכמי האומות]

כי הא דתנו רבנן חכמי ישראל אומרים מזלות חוזרים וגלגל קבוע, וחכמי האומות אומרים גלגל חוזר ומזלות קבועים, נצחו חכמי אומות העולם והודו להם חכמים. כדאיתא במסכת (פסחים שם) כי העניין הזה, רצוני מהיות הכוכבים גופים נחים בלתי מתנועעים מעצמם ולא נעתקים ממקומם, אשר מזה נתבאר מיעוט יכולתם ושכל מה שעשו, לא עשו אלא מדעתו כמו שאמרנו, נתבאר אמיתתו ראשונה לחכמי הגויים ולמלכיהם מצד עוצם השתדלותם בענייני פרטי המלאכה ההיא אשר כווננו אליה לעבוד עבודתה ולשמור משמרתה, כמו שנתפרסם מעבודתם הנוכריות אשר אסרה אותם התורה תכלית האיסור, מה שלא הוצרך כל זה לחכמי ישראל רק לדעת מה שכוון מהמלאכה ההיא לחכמת העיבור ולחשבון תקופות ומולדות כתורה וכמצווה כמו שיבוא. והנותר מהם היה להם לזרה ולאבוד זמן בעניינים חיצוניים שלא הותר להם להתעסק בהם, רק בזמן שאינו מן היום ולא מן הלילה (מנחות צ"ט ב) כי בתורה כתיב (יהושע א') והגית בו יומם ולילה והוא ינוקא (חגיגה י"ג א) דהוה דריש בחשמל נפק פולסא דנורא לאפיה וכו'.

ואחר שאמר כל זה העניין מגילוי הדעת על אלו הנמצאים העליונים על זה האופן מההודאה על פי חכמי הגוים עצמם שהוא הודאת בעל דין, אמר כי הנכשל בזה השיבוש הוא שווה לתועה אחר אלוהי עץ ואבן בסכלותו. ואמר (ירמיהו שם) ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא. לומר, כי בשיבוש הזה, יחד כסיל ובער יפלו באחת. וייחס הכסילות לחכמים בעיניהם החוזים בכוכבים. והבוער לפתאים המאמינים בפסילים אשר הם מעץ ממש. והכוונה שכמעט אין יתרון לאלו הפקחים על כל אלו הטיפשים שהדיבור עמהם על דעתם הוא מבואר שהוא מוסר הבלים, מצד שעץ ממש הוא וכסף מרוקע וגו'. ולא כראשונים אשר אמר עליהם כתמר מקשה המה וגו' ודי להם חרפה וכלימה.

[מדוע קידוש החודש הוא מצווה ראשונה?]

והנה מכל זה ומכל הדומה לו הכתוב בתורה נביאים וכתובים, יש תמיהה נפלאה למצווה ראשונה זו שנצטוו בה ישראל, באומרו החדש הזה לכם, והוא קידוש החודש על ידי

חידוש הלבנה, כמו שאמרו ז"ל (ר"ה כ' א) החדש הזה מלמד שהראה לו לבנה בחידושה ואמר לו כזה ראה וקדש.

ומכל הכבוד ההוא אשר צווה לעשות ביום חידושה מהקרבות וההלל וכל הדברים הנמשכים, כי הדברים האלו ודאי הם גופי העבודות. ואין להשיב למה שנאמר (במדבר כ"ח) ובראשי חדשיכם תקריבו עולה לה', שכן במעשה העגל נאמר (שמות ל"ב) חג לה' מחר וישכימו בבקר ויעלו עולות ויגשו שלמים. ונאמר על זה (שם) עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו. ועל כל פנים יש מקום לטעות בעניין עבודת אליל או בדומה לה, אשר הרחיקה התורה דברים יותר רחוקים מהנה הפלא ופלא בלי ספק, ובאמת אלמלא מקרא כתיב לא יאמן שיצווה השם יתברך על כך.

וקשה עוד מאמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה לכם וגו' (ילקוט בא רמז קפ"ז). כי הנה באמת זה העניין מהחידוש או קידוש הלבנה נראה הפך המכוון מהודעת הכתוב, כי בריאה יברא ה' את השמים ואת הארץ. והוא מבואר ולא די לנו זה הצער אלא שאמר בן עזאי (חולין ס' ב) שקטרגה הלבנה על קטנותה עד שאמר הקב"ה הביאו עלי כפרה על שמעטתי את הירח שנאמר (במדבר שם) ושעיר עזים אחד לחטאת לה'.

ועניינים הללו לא נוכל להתעלם מעיין בהם ולשום לב על כוונתם בהגיע העיין אל מקומם המיוחד, ואם לא אפוא מי הוא.

[תשובה]

ואומר כי הוא מהמבואר שהמניעה והאזהרה מהדבר המוחזק טוב תועלתו לרבים, הנה היא קשת השמירה והזהירות וקלת ההריסה מאד. המשל אם ימנע מהמון עם רב רעבים גם צמאים אוצר רב שהוא מוחזק אצלם שהיה מחזיק רוב אוכל ומשקה, הנה באמת תתרבה התלונה ותקרר ההריסה, אם לא שתהיה שם חכמה עצה וגבורה. והנה באמת כל בני עולם הם משתוקקים ונכספים למלאת צרכיהם במה שיצטרך אליהם מכל מיני חפציהם, והנה הם נושאים עיניהם השמימה אל הכוכבים והמזלות כי הם מוחזקים בהם כי משם רועה המציאות בכללו, כי על כן קדמו פניהם הדורות הראשונים בכל מיני עבודות צורות והיכלות להפיק מהם רצונם, אשר מהם למדו רשעי בני עמנו וסכליהם לומר לירמיהו הנביא (מ"ד)

הדבר אשר דברת אלינו בשם ה' איננו שומעים אליך, כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים והסיך לה נסכים כאשר עשינו אנחנו ואבותינו מלכנו ושרינו בערי יהודה ובחצות ירושלים, ונשבע לחם ונהיה טובים ורעה לא ראינו. ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים, חסרנו כל בחרב וברעב תמנו.

והנה כאשר ימנעו אותם מעשות זאת ויחדלום מבקש צורכיהם מהם, יהיה העניין כמפרישים אותם מן החיים ויהיו כמתאוננים ומתלוננים ולא יאבו שמוע. והנה העצה הנכונה בזה הוא לקחת שנים שלשה ראשים מזקני העם וחכמיו, אשר כוח בהם לבוא בהיכל ההוא, להודיעם כי האוצר ההוא נעור וריק מכל הטובות ההנה אשר חשבו המונייהם, ושכבר טעו ברעיוניהם. ואחרי כן הם יעצרו בעמם וימנעום מסכלותם.

[קידוש החודש – מעביר את הטומאה של עבודת השמים]

ועתה כמו כן זאת העצה היעוצה מאת ה', להעביר טומאת העבודה השמימית הנכספת לכל מן האומה הזאת הנבחרת על ידי המצוה הנפלאה הזאת כשיעויין בה כראוי.

וזה כי העבודה אל צבא השמים תהיה על אחת משלשה פנים:
האחד שיחשבום שהם עצמם אלוהות, ותהיה העבודה להם עבודה ויראת אלהות.
או שיחשבום כשרים קרובים למלכות להפיק רצון ממנו לזולתם ולכן ראוי שיעבדום.
או שיחשבום ככלים טבעיים מחויבים להמצע ביניהם ובין צרכיהם כעניין האש שהוא אמצעי בינך ובין כל אוכל אשר יבושל או אשר יצלה וכדומה. ותהיה לפי כן העבודה להם כעניין מלאכה לבד, וכמו שאמרו הסכלים לקטר למלכת השמים. והוא על דרך האמת כל מלאכת עבודת האדמה הכתובה בספרי הצאבא אשר זכרם **הרב המורה** ז"ל.

[שלשה עניינים השייכים לעניין העיבור]

ועתה ראה כי להרחיק אותם מהעבודה הזאת הזרה בכללה וחלקיה הנה הוא יתברך ראה לקרוא חסידיו ואנשי סודו קריאי עדה אנשי שם, ונפתחו להם שער שמיו ומסר להם סוד קידוש החודש, להיות הלבנה היא היושבת ראשונה פתח השער ועל פיה יוודע כל אשר אתה בבית. כי בהיוודע להם חוקיה ומשפטיה על פי תהלכותיה וסיבוביה, ובשומם לב אל כל דיבוקיה לכל תולדותיה, יבואו להכיר מבלי שום ספק שאין ראוי שיעבדו כל צבא השמים בשום עבודת עבודה מהשלשה מינים שזכרנו.
 וזהו כי כשעוין בענייני הלבנה כפי מה שיאות ממנה למלאכת הקידוש והעיבור, ימצאו בה שלשה עניינים.

האחד מצד גופה עצמה.

והשני מצד תנועותיה.

והשלישי מצד המעשה ההוא המיוחד הנעשה בה.

אמנם מה שנמצא בה מצד עצמה הוא עניין תוספת אורה וחסרונה מיום ליום, שבזמן החיסרון ההוא הוא שעת חידושה וקדושה, וזה מה שיהא מופת חותך שהיא אין לה אור מעצמה, ושאינה מאירה רק פניה אשר נוכח השמש, כי על כן לעינינו נכרת אורה ולעינינו

נוסף כפי מה שיקביל החלק ההוא הנראה אל השמש ולמקום הבטתנו או כפי מה שיסתר מהם.

והנה עם זה, עת המולד יעיד עדות נאמנה כיון שהיא עלולה באורה ומושפעת מזולתה, כי היא אינה אלוה בעצמה, כי מי שיתואר באלוהות לא יקבל מאחר ולא יחסר זיוו ממנו, וכ"ש שיראה זה ממנה בשעות לקיוותיה אשר תישאר חשוכה משני עברים, אם בכולה ואם בחלק ההוא הנלקה ממנה.

והנה העדות הזו לא על עצמה בלבד יועיל, כי אם על כל צבא השמים אשר תקראן אותם כזה העניין מהעלולות, כמו השמש עם היותו הגדול שבהם, שילקה פעמים רבות בשעה ההיא ממש, כי היא מקום משפטו. **ודי בזה לביטול הדעת הראשון**, והוא שראוי שתעשה לה עבודה לשום יראת אלהות כלל. וכמו שאמר הנביא (שם י') אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטב אין אותם.

אמנם אשר יראה בה מצד תנועותיה כי הנה הוא מבואר ונראה לעין כי בשעת עיון המולד עצמו שהוא נראה אל פאת המערב סמוך לשקיעת החמה כבר נדבקה הלבנה עם השמש ועברה ממנו אל פאת המזרח, ונשאר השמש מערבי אליה מה שיעיד שתנועתם (כלפי מזרח). ועל דרך האומר תנועת שניהם היא כלפי המזרח, אלא שתנועת הלבנה יותר מהירה כמוהו בכמו י"ג פעמים, והנה בשעה ההיא מיד שני המאורות כל אחד הן נשקעין במערב. והנה הוא מבואר לעיני הרואים כי הם מוכרחים בתנועה ההיא המערביית על ידי לגלג עליון עליהם וחזק מהם. והעדויות הזו הוא ג"כ כולל כל הכוכבים והמזלות בלי ספק, והוא מה שיורה עליהם דרך כלל שאינם ראויין ליעבד מצד שהם כשרים קרובים למלכות להפיק רצון ממנו לזולתם. כי מי שלא יכול להפיק רצון להציל עצמו מחזק ממנו המכריחו ללכת אחורנית מטבעו ומהלכו, איך יועיל לזולתו. ודי עיון זה לבטל הדעת השני.

אמנם אשר ימצא לה מצד המעשה ההוא המיוחד מה שהוא מבואר שמצות הקדוש הזה אינה לצורך הירח, ולא לכוון דבר מהמעשים והפעולות אליה ואל טבעה, רק לעשות אותה סימן נאות קבוע מיוחד לקבוע ממנו כל מועדי השנה, אשר הם יתדות נאמנות תקעה אותן התורה לקבוע בליבנו אמיתת היכולת האלוהי על המנהג הטבעי ועל שדוד כל המערכות עליות ותחתיות, כי הוא שורש מונח לתורה האלוהית ולכל מצותיה. כי על כן אמר ראשון הוא לכם לחודשי השנה, כי ניסן הוא אב לכל החדשים בעניין הזה הנפלא כמו שיבוא ביאורו בשער הבא ב"ה.

[מדיני קידוש הלבנה ומסלול הלבנה]

הסימן הגדול לזה מה שאמרו בעיקר מצותיה כזה ראה וקדש (ר"ה כ' א). והנה באמת לא תתכן ראייתה עד שיעברו י"ח שעות לחידושה לפחות, כמו ששינוי תלתין ושתא שעי

מכסי סיהרא וכו'. (שם ב ועיי' **רמב"ם** ק"ה פ"א ה"ג) וכל שיקרה החידוש פחות משמונה שעות קודם השקיעה צריכים להמתין עוד כ"ד שעות עד השקיעה השנית הרי הם מ"ג שעות אחר החידוש.

ובזה תדע שנשתגעו האנשים שמפקפקים על מועדים כשמרגישים שקדם המולד אל הקידוש בזמן הזה. אבל האמת כי המצווה נעשית כתקנה ומצוותה בלי ספק. והנה הוא מבואר כמה הוא רחוק לפי זה להודות ולהאמין כי טבע שום כוכב שולט על שום פועל מפעולות האומה הזאת הנבחרת, עד שיצטרכו לכוון עבודת מלאכתם לפי ענינם. אדרבא המצווה הזאת אשר בידם תישירם אל הפך זה הישרה גמורה.

וכ"ש לפי דעת רבינו **סעדיה** גאון והנמשכים אחריו ז"ל, האומרים כי מעולם לא נשתמשו ע"פ ראיית הלבנה לבדה לקדש החדשים (גם ר"ח כתב כן) כי הנה הוא מצד יציאת גלגליה, אשר בעבורם ינטו מעגליה עם שיבוש מהלכיה אחר וקדם בגלגל הקפתם. הנה היא משרכת דרכיה ומשבשת נתיבותיה, פעמים ממהרת פעמים מתאחרת עד שאפילו בשעת המולדות, שאז נתמעטו חילופיה פעם מקדמת ותעשה חודש קצרי ופעם מתעכבת ותעשה חודש ארוך, וכמו שאמרו פעמים בא בארוכה פעמים בא בקצרה (שם כ"ה א).

ומלבד זה היו להם טעמים הכרחיים לפי צורך הקביעות הנזכרים, בעבורם חויב להם שתדחה ראיית הלבנה לפעמים יום או יומים, כפי מה שיחוברו הסיבות כמו שנודע מדבריהם ז"ל במלאכה הזאת, עד שלזה הוכרחו לצרף עם ראיית הלבנה חשבונות וכוונות אחרות, יש בהם תלי הלכות בעבורם ישתקו העדים לפעמים לנהוג על פי הקבלה המסורה בידם. וגדולה מזו אמרו שם ר' חייא חזייה לסיהרה דקאים בצפרא בעשרים ותשעה באלול, שקלקלה שדא ביה קלא, אמר: לאורתא מקדשנא בך ואת קיימת הכא, זיל ואיכסי. אזל ואיכסי.

ראה כמה כוחן גדול, כי הדבר נמסר לבית דין ולא על פיהם חיינן. וכמו שאמר הכתוב אשר תקראו אתם וגו' (ויקרא כ"ג). ואמרו רבותינו ז"ל (ר"ה שם) אתם אפילו מוטעין אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מזידין אין לי מועדין אלא אלו.

[סוד מצוות קידוש לבנה – לתקן את עוות המהלך האמיתי]

והכלל כי סוד המצווה הזאת כולו הוא להעמיד שם אנשים חכמים ויושבים בישיבה ומסורת החכמה בידם לתקן בה אשר יעוותהו המהלך הירחי על שני מיני ההשתבשות שאמרנו. והוא מה שיראה כוונתם ז"ל (מנחות כ"ט א) באומרם החודש הזה לכם ראש חדשים. שנתקשה משה בחידוש הלבנה, עד שהראה לו לבנה בחידושה ואמר לו כזה ראה וקדש. כי מה קושי יש בשיצווה עליו כי כשתעבור הלבנה מדבוקה עם השמש עד שתראה עליה קשת אור דק מאוד שיקדש החודש. אלא הכוונה על רוב התנאים והדברים

הדקים שראוי לצרף עמה, עד שהראה לו העניין במשל המלאכה עצמה, ואמר כזה והעניין ראה וקדש.

והנה אם כן על פי העיונים האלה הוא מבואר כי היושבים לפני ה' המצויים אצל המצווה הזאת הנפלאה, הם אשר יתרחקו ראשונה משיבושי הדעות האלו שלשתן, כי הם יראו אמיתתן, והם אשר יזהירו את העם ויביאום להוסיף כוח דעת ויראת ה' להכין לפניו כל עבודתם כי הוא ית' הפועל כל והמושל בכל.

[מוסף ראש חודש וסמליו]

והוא עצמו טעם המוסף הקבוע ביום החידוש בשיר והלל לפניו, אשר לו הגדולה והגבורה על כל מערכות השמים כולם. ומספרי האישים אשר בקרבן יוכיח על זה הוכחה גדולה. נאמר ובראשי חדשיכם תקריבו עולה לה' פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים יורה שהם מייחדים העבודה לו יתברך אשר הוא מושל בשבעה ככבי לכת אשר בשבעה הכדורים הראשונים, ועל שני הגלגלים הגדולים שעליהם גלגל המזלות והגלגל היומי החלקי, ושהוא איל אחד מכריח את כולן וכמו שאמר רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים (דברים ל"ג).

ולזה אמר שאלמלא לא זכו ישראל אלא להקביל פני שכינה פעם אחת בחדש דיין (סנהדרין מ"ב א). ועל דרך שאמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה לכם ראש חדשים. כי המביטים בפועל ה' ורואים במעשה ידיו יכירו וידעו כי גבוה מעל גבוה שומר אין עוד מלבדו ברוך הוא וברוך שמו.

עוד יש תועלת נפלא בעיון הזה, אשר מצד עצם התנועות עצמם עליו יצדיקו מאוד דבריו של רבי יצחק במאמר ההוא הנזכר. וזה כי המצוה הזאת מצד מה שתרגלם ותדריכם אל העיון וההשכלה בהתהלכות שני המאורות הגדולים, ואגבן בשאר התנועות השמימיות התמידיות והמכוונות מאוד בעיניהם בתנועותיהם הפשוטות ובחילופיהם ובחילופי חילופיהם, וישכילו טעמן ברוב תועלותיהם וסוד פליאותיהם אשר לא זרו מהן ולא יסירו לעולמים. הנה בזה תוציאם ממין אחר מהסכלות אשר טעו בו קצת הקדמונים המעיינים בעניינים הטבעיים ובמלאכת השמים. כי כאשר קצרה ידם לדעת מופת סיבה או ראייה באלו הנמצאות הנכבדות, גזרו בדעתם הגס והמשובש, כי אלו הנמצאים לא הגיעו למעלת אלהות כלל בשום מין מהג' שזכרנו. אדרבא, שכבר היה מציאותה חלוש בעצמו ובלתי ראוי להתייחס אל הכוונה מהכוונות כי אל הקרי וההזדמן, או שהיו כן מפאת עצמם, וכיוצא מאלו הדברים המפקירים את האנשים לעשות אותם הפקר בגופם ונפשותם, והוא דעת אפיקורוס והנמשכים אחריו.

וכבר הזכיר אריסטו גנות סכלותם בשני מספר השמע ז"ל.

ומי שהיה יותר קרוב מהם דבר בהזדמן, וייחס דבר מהעניינים הנמצאים אליו. ואמנם ייחס אותו דבר אליו, לפי שלא יתבאר לו דבר יוחס אליו זה הדבר. ולזה ייחסו רבים מאיברי האדם אל ההזדמן, לפי שהם סכלו סיבותיהם, ולזה היו קצתם ייחסו השמים ותנועותיהם וסידוריהם אל ההזדמן, וזה מפני סכלותם בסיבות אלו הדברים וכו'.

ואמר, ומי שייחס היות רבים מהדברים אשר יחודשו אל ההזדמן, כי יש לו התנצלות יותר ממי שייחס מהגרמים השמימיים מהצדק והיושר אל ההזדמן, כי לא יראה בזה הסוג מהנמצאות חידוש דבר בהזדמן, כמו שיראה בסוג ההיות שתחת הגרמים השמימיים. עד כאן.

הנך רואה בעיניך כמה כלל זה החכם מיושר הדעת והרחקת האפיקורסות באלו העניינים, עם שכל זה איננו שווה אל האיש התורני, עד שיצרף אל זאת הסברא הנכונה ענייני הרצון האלוהי השלם, כמו שכתבנו זה העניין יותר בשלמות בשער הראשון המיוחד אליו אשר תראנו משם.

כי אין הכוונה עכשיו רק להודיע כי מתחילה היו מתפקדים קצת הראשונים באלו הדעות הזרות, ועכשיו זה המינות מבצבץ ועולה במצחות האנשים, כי רבים שתו ולעו והיו המים למרים בקרבם, כי שם פחדו פחד מלפרסם בלשונם. וכמו שאמר המשורר אמר נבל בלבו אין אלהים (תהלים י"ד).

ולזה כבר יהיה מהראוי לייחד שם ביום המעשה קרבן מיוחד לכפר על הרהור הלב, בכמו אלו העניינים, וכמ"ש בכלל הקרבנות הנזכרות, ושעיר עזים אחד לחטאת לה' והוא לכפר על מה שחטא האדם אשר לא נודעה חטאתו בלתי לה' לבדו. והם הנאמר בהם והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם וכו' (ישעיהו ה'). הא למדת כי אשר לא יביטו אל פעולות ה' ואל מעשה ידיו על זה האופן, הם המתפקדים בחייהם בהתהלך אחר מלוי תאוותיהם, כי יאמרו אין רואה ואין יודע. ואין ספק כי כל המתפקדים לצאת מהמחיצה הראויה במעשיהם אי אפשר ששמץ מינות זה לא נוססה בו, ועל כן הכול צריכין כפרה.

[לכי ומעטי את עצמך]

[הדרשה על הלבנה שנדרשה למעט עצמה ומשמעותה]

ואחשוב שאל הדרוש הזה בעינו כיוון בן עזאי באותו מאמר החמור שהזכיר (בגמרת חולין ס' ב).

דרש בן עזאי, מאי דכתיב (בראשית א') ויעש אלוהים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים. אמרה ירח לפני הקב"ה, ריבונו של עולם אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחת? אמר לה הקב"ה לכי ומעטי את עצמך. אמרה לפניו ריבונו של עולם

בשביל שאמרתי לפניך דבר הגון, אלך ואמעיט את עצמי? אמר לה: לך ומשול ביום ובלילה. אמרה לפניו: שרגא בטיהרא מאי מהניא. אמר לה: לימנו בך ישראל ימים ושנים. ימים בדידה נמי מימנו מנו דכתיב והיו לאותות ולמועדים לימים ושנים (שם). אמר לה: זיל ליתקרו צדיקים על שמך, יעקב כי קטון הוא (עמוס ז'). ודוד הוא הקטן (ש"א י"ז). לא הוה מתיבא דעתיה. אמר הקב"ה: הביאו עלי כפרה על שמיעטתי את הירח. כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש מה נשתנה שער ראש חדש שנאמר בו, חטאת לה', אמר הקב"ה שער זה יהא עלי לכפרה על שמיעטתי את הירח.

והוא כי הנה זה החכם שם במאמר הזה פקפוק מציאות ההזדמן וחקירתו, ולקח לנושא החקירה הזאת הקטנת הלבנה, רצוני היותה משונה מכל שאר הכוכבים לבלתי היות לה אור מעצמה. אם היה זה בכוונת מכווין, אשר כיון לתכלית או תכליות מה, כמו שיאות למעשה הגדול ההוא, כמו שנתבאר מדברי החוקר והושלם על פי התורה כנזכר. או אם היה זה מההזדמן, כמו שחשב אפיקורוס וסיעתו. ויהיה מה שיחקר בזה החלק נאמר על הכל.

והנה הוא סדר כל הפקפוקים אשר יעלו על לב בזה, ותשובתם במשל נכבד כאלו הלבנה עצמה הייתה תחילת זאת החקירה, והיא אשר שאלה אם היה אפשר או יתכן שיהיו כל הנמצאות העליונות משתמשים בכתר אחד, עד שלא יהיה יתרון ומעלה לזה על זה, אלא שכלם יפלו תחת ההזדמן ומקרה אחד לכל, וא"כ לא תתרעם מקטנותה כי מקרה הוא היה לה. או אם נתחייב לומר שכל מה שנמצא הנה היה בכוונה עצומה מיוחדת לתכלית מהתכליות, וא"כ תשוב תתפלא בה למה נעשה זה העניין מקטנותה.

והנה באה התשובה נכונה לך ומעטי את עצמך, כלומר שכן משפטה כמו שגזרה בחלוקה השנית, כי הוא ית' אשר צווה לה לך ומעטי את עצמך בענין זה האור לתכלית או תכליות גדולים, וחלילה שיהיה שם דבר בקרי ובהזדמן.

והנה אחר שהניחו לפניך לאמיתת זאת החלוקה, חזרה ואמרה בשביל שאמרתי לפניך וגו' כלומר אחר שהודית לי בחלוקה ההוגנת והראויה, עתה יש לי לשאול למה הייתה ההקטנה הזאת בעצמי יותר מבזולתי, כי לא יספיק שתאמר שעשית בכוונה, אלא שתבאר הכוונה המיוחדת היא באותו הדבר החלקי עצמו שאפשר שיהיה כן. או שנאמר שהיה הכרחי המצא נמצא מה על זה האופן, וקרה מקרה שהיה לה זה מזולתה, והוא מגונה.

לזה הושבה לך ומשול ביום ובלילה. כלומר לא היה אפשר שיקבל העולם תועלת זה הכוכב ביום ובלילה כמו שהוא צריך בהשקפה אל הדברים המושפעים מכוחו, כי אם כשיהיה על זה האופן והעניין, מבואר שאם הייתה כאור השמש אי אפשר לה לשמש על האופק, כי אם בהמשך היום עכשיו היא משמשת קצת ביום וקצת בלילה. הוסיפה

לפקפק, שרגא בטיהרא מאי מהניא? וזה כי מצא מקום מצד אומרו שהיא תמשול ביום, כי הממשלה היא אינה כלום אחר שאור השמש יקימנה והוא יפירנה. ולאותו עניין כבר היה ראוי שיהא לה ממשלה גמורה, או שלא תשמש כלל. וחזר והשיב: לימנו בך ישראל ימים ושנים. ירצה כי יש בהקטנה זו תועלת נפלא, אשר אליו יכוון, והוא בשיימנו במילואה וחסרונה החדשים אשר בם ימנו שנות עולם. וכמו שנתבאר מקידוש החודש אשר אי אפשר מציאותו בעניין אחר.

הוסיפה לקטרג באומרה, ימים נמי בדידה וגו'. לומר, כי עיקר מידת הימים בגוף החמה מימנו, כי הוא העושה רושם יותר נראה בזריחת הגלגל היומי ובשקיעתו, וכבר אפשר שיעשה זאת ההקטנה בו, ויקובל ממנו התועלת שזכר מהחידוש, ולמה נעשה בה. והייתה התשובה: יקראו צדיקים על שמך. כלומר שכיון שצורך ההקטנה הוא גדול, מהראוי והנאות שלא תעשה רק בכוכב שהוא בכדור היותר קטן והיותר קרוב לכדור הארץ, שאין ראוי להיות המשפיע למטה והמושפע למעלה. ושכן יתכן לקבל המיעוט הזה מדרך המוסר כדרך הצדיקים המכירים את מקומם ומקטינים עצמם לפני נדיבים אשר ראו עיניהם.

והנה אחר שנזכרו בחיפוש הזה על דרך השאלה והתשובה ד' תועלות אשר לא ימצא החוקר זולתם, אמר כי הם תשובות נכונות לכל חכם אשר ישרה נפשו בו. אמנם שעדיין אצל המפקקים יישאר בזה וכל כיוצא בו קצת גמגום פורה ראש מהדעות הנפסדות שכתבנו, כי לזה אמר הביאו עלי כפרה על שמיעטתי את הירח. כלומר, סוף סוף אתם צריכים להביא כפרה מדי חודש בחודשו על מה שחטאתם עלי, על ידי הרהורכם מצד מה שמיעטתי את הירח, כי אנכי כיוונתי לטוב העולם ולתועלתו, ואתם חשבתם עלי כזבים. ולישנא על דוקא, כמה דאת אמר מאשר חטא על הנפש (במדבר ו'). וזהו מאמר הכתוב, ושעיר עזים אחד לחטאת לה' על מה שחטאו לה'.

והנה אם כן צריך שיהיו בקרבנות היום הזה מה שיהיו לרצון ולפיוס ולבקשת החסד והרחמים לפי ההשקפה הראשונה, ומה שיהיה לכופר נפש וניקוי עוון על זאת ההשקפה השנייה, והוא עצמו מה שביארוהו מתקני התפילות באומרם: ראשי חדשים לעמך נתת וגו' בהיותם מקריבים לפניך זבחי רצון שעירי חטאת לכפר בעדם. ופירוש זבחי רצון, כמו שאמר זיכרון לכולם יהיה, ופירוש שעירי חטאת, באומרו תשועת נפשם מיד שונא, והשונא האמתי הוא שטן הוא יצר הרע המפקפק תמיד על אלו העניינים ומדיח את בעליו אחריהם. אמנם לעתיד, בהימול לנו כל ערלות לבב, והשונא הזה כרות ייכרת, מזבח חדש בציון תכין, ועולת ראש חודש נעלה עליו, והוא הזבח אשר הוא מהעניין הראשון. אמנם שעיר עזים לא יהיה עוד לחטאת לה', כי אם לרצון, כי לא יהיו שם עוד הרהורי עבירה כלל כמו שיבוא.

ככה נראה בעיני שעולה יפה פירוש זה המאמר בכללו וחלקיו, מסכים למה שאנו בעניינו מתועלת זאת המצווה הנפלאה.

[אבן עזרא על הוויכוח בין הלבנה לשמש, ודחיית דבריו]

והנה הרב רבי אברהם **אבן עזרא** ז"ל כתב:

כי טעם הקיטרוג הזה נאמר על שעת ההקבלה, שהמאורות כאלו הם עורכים קטטה זה לעומת זה בדוחק חצי הגלגל ביניהם, ואז שניהם מלאים אורה וזיוה, כאלו אז הירח מתנשא לומר אני אמלוך, ומאותה שעה מיד בנטותה מהנכחיות ההוא התחיל לחסר אורה, והרי הוא הקטנתה. וציווה השם יתברך שיביאו קרבן ביום חיסרון כל אורה, ורמזו טעם לחטאת לה' בעבור שהשם ית' הוא הסיבה הראשונה להמעייט אורה, כי בראה מקבלת אור השמש ואין לה אור מעצמה.

וחתם ואמר והנה לא נפל דבר ארצה מקדמונינו ז"ל. וזה תורף דבריו.

ואני ראיתי שכן הוא כדבריו, כי לא נפל דבר אחד מדבריהם, כי אם הכול בכללו. אם מצד השאלות והתשובות הבאות במאמר, כי כולם הם בטלים ודברים שאין להם שחר. ואם מצד לא נתחדש לו במאמר ההוא עניין, וזה כל פריו שחיסרון הירח הוא תכף למלואו מי לא ידע בזה.

הנה לא נתחדש בו זולתי אומרו בלשון חידה, וזה לא יתכן. וגם שההקטנה היא אשר אמר אינה הקטנה לפי האמת, רק לעינינו. כי הנה היא תמיד במלואה כל חצייה הנוכחי הרואה פני החמה כמו שאמרנו. וכמו **שאמרו ז"ל** מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה וכו' (ר"ה כ"ג ב).

וב**מדרש** מצאתי פתח פתוח לדרוש המאמר הזה על כנסת ישראל וזרעו של עשו אזכור אותו בקרוב בעזרת האל.

ומכל מקום כבר יראה שאפשר שתהיה זאת כוונת ר' יצחק באומרו לא היה צריך להתחיל התורה כי אם מהחדש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה, מצד שכבר תהיה לנו זאת המצוה לעדה על שלא נפלו הנמצאות במקרה כי אם בכוונה עצומה, כי זה היה עיקר מה שכיוון בזיכרון מעשה בראשית בתחילתה.

[תשובה נוספת לשאלה למה לא התחיל ב"החודש הזה לכם"]

יש עוד תועלת שלישי מועיל מאוד אפשר שיכוונוהו ר' יצחק במאמר ההוא הנכבד, והוא שכבר היו סיפורי האבות וקורותם אשר באו בספר ההוא הקודם, מלבד מה שיוכלל בכוח

מעשיו הגיד לעמו במגלת ספר כתוב עליו, זכר ורמז לכל מה שיקרה לבנים עד סוף כל הדורות, וכמו שנתפרסם מאמרם כל מה שאירע לאבות סימן הוא לבנים (ב"ר פ' מ'). וכמה נשתדל הרמב"ן ז"ל בעניינים ההם החלקיים כמוזכר בפירושו (פ' לך לך). וגם אנחנו ביררנו יפה כוונה זאת בסיפור יוסף ואחיו שער כ"ח.

והנה בבחינה זאת יצדק ג"כ שלא היה צריך להתחיל התורה רק מהמצוה זו ראשונה. כי בהמצא אצלה ובלמוד בעניינה נלמד כי לכן נתנה לנו לנחלה, למה שנתחקו בה כל ענייניהם וקורותיהם יותר ממה שנחקו באבות. ולא לחינם אמרו חכמינו ז"ל (חולין ס' ב), שצורת יעקב אבינו חקוקה בתוכה. רק להיות כל תולדותיה וקורותיה מוצאה ומבואה אם על ידי עצמה אם על ידי זולתה, כלם מורים על תולדות יעקב וקורותיהם ותלאותיהם, אשר יש בזה סעד וסמך גדול לאמץ הביטחון וטוב התוחלת אל ההצלחה המיועדת מכל הנביאים לאחרית הימים.

[שנים עשר תכונות הלבנה משקפים את ישראל]

והנה הדברים אשר נתפרסם במ דוגמתם ויחסם לפי מה שיעיד עליו הדעת, עם מה שדיברו בהם חכמינו ז"ל, ראיתם במספר שבטי יעקב שנים עשר.

הדבר הראשון, הנה זכרו הרמב"ן ז"ל, בשם רבי נחוניא בן הקנה בפרשת וישב והוא כי כמו שהלבנה היא נפרצת ונבנית נפרצת ונבנית.

כך הוא ענין האומה הזאת ומלכות בית דוד מתחילת היותם עתים נפרצים עתים נבנים עד יבא זמן בנינו לעד, שנאמר ובניתי לדור ודור כסאך סלה (תהלים פ"ט). והנביא נבא גם כן בסגנון הזה, ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת וגדרתי את פרציהן והריסותיו אקים ובניתיה כימי עולם (עמוס ט'). וגם על הירח נאמר ג"כ בדרך משל והיה אור הלבנה כאור החמה (ישעיהו ל'), כלומר שלא תקבל עוד חיסרון וכמו שאמר במקום אחר וירחך לא יאסף (שם ס'). לומר שהאומה הנמשלת אליה ומלכותה תהיה קיימת בממשלתה ואורה לא יסור.

הדבר השני, כי כמו שנתייחדה הלבנה מזולתה מהכוכבים, להיותה מורה ומישרת דרך נכונה בפני הלומדים בחכמת הכוכבים, להיות תנועתה יותר מהירה ועקבותיה יותר נודעים, עד שכבר קראוה בשם בעלי החכמה ההיא המורה, כי ע"פ מהלכה ומסעיה יכירו כל המחנות ומזלותיהם ושאר כוכבי לכת, אם ישימו אליהם לב.

כן ועל הדרך הזה האומה הזאת הנבחרת, הייתה מקדם כלי חמדה ביד ה', על ידה הכירו וידעו כל באי עולם אמיתת מציאותו ועוצם יכולתו והשגחתו על כל ענייני העולם, כמו

שהיה העניין בימי אברהם ראש יחסה ונמשך לפרעה ולמצרים ולכל ממלכות האדמה, כמו שהוא מבואר על ידי הפרסום.

הדבר השלישי, כי כמו שהלבנה בהיותה נוסעת על פי דרכה והולכת בתומה במסלולה המכוון, כמעט נוכח גלגל המזלות בפוגעה בכל כתות צבא השמים, אם מן הצורות המזלות ואם בכוכבי לכת על ידי דיבוקיהם וניגודיהם ושאר המצבים, יתחדשו על כן עניינים נפלאים ושינויים מפורסמים באלו הנמצאות השפלות, כמו שנתבאר אצל בעלי המשפטים;

כן ועל הדרך הזה מצד שינויי הפעולות אשר תעשה האומה הזאת, אם לטוב ואם לרע, יתחדשו עניינים חדשים נפלאים בכל העולם. וכאשר גברה ידם ממעשים טובים יגרש גוים גדולים ועצומים מפניהם, וכאשר יעצלו וירפו ידיהם, וגבר עמלק פלשת וצור עם כוש, כמו שהוא מבואר מכל הנבואות, וכמו שאמר **ז"ל** בזמן שישראל עושין רצונו וכו' (ר"ה כ"ט א).

הדבר הרביעי, כי כמו שהלבנה, כל עוד שתתיישר לעמוד נוכח השמש תוסיף לקבל מאורה חלק יותר גדול בפניה הנראים לנו ממנה, עד שבהיותה נכחו לגמרי תתמלא כולה אורה, וכל עוד שתצדד עצמה לצדדים יעלם אורה ממנה עד שכאשר יהיו פניה אל הנסתרים ממנו לגמרי לא נראה באורה כלל.

כן ישראל, בהתיישר לעמוד נכח פני ה' יאר ה' פניו להם ויחנם, ובהסתר ממנו לנטות מפניו כן הסתר יסתיר גם הוא את פניו, עד שישובו אליו כבתחילה. ואז ישוב ה' לשוב עליהם באורה ושמחה וששון. והוא טעם ופניתי וכו' (ויקרא כ"ו). ובתוכחה (דברים ל"א) ואנכי הסתר אסתיר פני וגו', והסתרתי פני מהם והיה לאכל. ונאמר האר פניך ונושעה (תהלים פ').

הדבר החמישי, כמו שהלבנה עם היותה קטנה הפלא ופלא מגוף השמש תספיק בשיעורה כשתעמוד בתוך משופע קווי ההבטה שתלקה החמה על ידה לאותו אקלים שהקווים ההם ניצוצי הבטתם, כמו שנודע מסיבות לקיות השמש.

כן ישראל אף על פי שהם מעטי האומות, כמו שאמר הכתוב כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז'), יספיקו לשיילקו על ידם גוים גדולים ועצומים מהם, כעניין שנאמר ויוכח עליהם מלכים (תהלים ק"ה). ונאמר לרשת גוים גדולים ועצומים ממך מפניך (דברים ט'). וכן בכל דור ודור.

הדבר הששי, כי כמו שבהלקות הירח לא ילקנה השמש ולא יעשה לו מאום רע, כמו שהוא העניין בלקות החמה שהלבנה תלקה אותה במה שעמדה לפניו, ובהסתר ממנה

אורו. אבל היא תלקה מעצמה בהכנסה על פי דרכה ונטיית שבילה אל צל הארץ הנטוי על פני מקום מעברה.

כן כשהאומה הזאת תלקה על ידי אומה מהאומות על דרך הכתוב, אין הלקות בא אליה מצדם כי אם מצד הכנסם בדרכיהם המקולקלים אל מקום החושך הענן והערפל, ועל זה נאמר והעם לא שב עד המכהו (ישעיהו ט').

הדבר השביעי, כי כמו שיתחלפו לקיות הלבנה בשיעורם לפי מעמדה בגבולי חוק מרחבה, פעם תלקה פחות מחציה ופעם חציה או יותר מחציה ופעם כל אורך אלכסונה. כך ישראל כשמקבלים לקיותיהם על ידי השונאים, פעם ילקו בקצתם, כגלות יהויכין ושריו והחרש והמסגר וכו' על ידי נבוכדנצר (מ"ב כ"ד), ופעם יגלו גלות שלמה, כגלות צדקיהו וכל יהודה על ידי נבוזראדן (שם כ"ה), ואז יאמר שנתפשטה החושך בכלה, כמו שאמר ונבט לארץ והנה חושך (ישעיהו ה').

הדבר השמיני, כי כמו שבשיעורו זמני לקיות הלבנה הכוללים יש חלוף רב, והוא כי כשתהיה עוברת ונוטה מנקודות ראש התלי או זנבו אל הצדדים כבר תעבור במקום צד מעגולת האופל, שישווה למידת אלכסונה, ולא תתעכב אז בלקות כלל, ולא יהיה לו שיעור זמן אפלה.

ככה יהיה להם לישראל בקצת צרותם, והוא כאשר לא ישקעו בחשכת הפשעים, שיצאו מיד מאפלה לאורה. כמו שאמר בזמן מרדכי ליהודים הייתה אורה וכו' (אסתר ח'). וכמו שבהתקרב מהלכה אל הנקודות הנזכרות, תעבור בעגולת האופל במקום יותר רחב ממידת אלכסונו, ואז ימצא לה שיעור זמן אפלה, כל מה שיוסיף לקותה על שנים עשר אצבעות שהיא שיעורה;

כן היה בגלות בבל, שהיו בחושך זמן מה כעניין שנאמר לפי מלאת לבבל ע' שנה (ירמיהו כ"ט). אמנם אפלות גלות מצרים הייתה הרבה מזה מאוד.

וכאשר תגיע עניינה לעבור בנקודת הראש או הזנב עצמה, וכל שכן אם תהיה אז בשפל גלגלה שכבר תתעכב בשיעור אפלתה זמן שווה אל לקות שיעור אלכסונה, ואז יאמר שלקתה כ"ד אצבעות שהוא כדי גופה פעמים.

כך היה עניין האומה הזאת בגלות המר הזה והארוך, אשר נשתקעה באפלתו זמן רב ועצום, אשר תיארו הנביא בנחמה ממנו בזה התואר עצמו, באומרו (ישעיהו מ') כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה, ירצה שקבלה בחטאתיה כפלים מכדי כוחה מהייסורים בגלות הארוך הזה. כמו שהלבנה כך דרכה בגדול שבלקיותיה, שתלקה כפלים משיעורה. וכאשר הגיעה אל זה השיעור, כבר מלאה ונרצה עוונה וראויה לצאת מהלקות. והוא מה שאמר הנביא אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז'). והכוונה, כי כשתהיה בתכלית האפלה, מיד היא בטוחה לקבל אורו ית'.

הדבר הט', כי כמו שהלבנה לא תלקה כי אם בהיותה בתוך חוקי המרחב שאצל ראש התלי או הזנב כמו שאמרנו.

כן האומה הזאת לא תלקה כי אם בהיותה במצרי עוניה. וכמו שאמר כל רודפיה השיגה בין המצרים (איכה א'), וכן גם כן אז ילקו אחרים על ידה, כמו שאמר (תהלים ק"ו) וירא בצר להם בשמעו את רינתם ויזכור להם בריתו וגו'. וכן נאמר וייאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו (שמות ב'). מה כתיב בתריה, וירא אלוהים את בני ישראל וידע אלוהים. וכן היה משפטו בהילו נרו עלי ראשנו, כי כל שהיה מיצר לישראל היה נופל על ידה. וכן לעתיד לבוא, נאמר (ישעיהו נ"ט) כי יבא כנהר צר, וסמיך ליה ובא לציון גואל וגו'. **ואמרו ז"ל** (סנהדרין צ"ח ב) אם ראית דור שהצרות תכופות בו, חכה לו. כי כן דרכה של לבנה ללקות לזולתה בעודה במצריה.

הדבר העשירי, כי כמו שהלבנה תמיד היא מלאה אור מצדה האחד ולא יחסר ממנה כלום, רק שבהתחלף מקומות מעמדה מיום ליום מסתרת מנגד עינינו חלקי אורה, עד שיסתירם כולם, ואחר חוזרת ומראה אותנו את אורה מעט מעט עד שתראה כולה - ככה ועל זה הדרך יהיה ענין האור המגיע מהאל ית' אל האומה הזאת. כי תמיד לא סרה ולא תסור השגחתו ואור פניו מעליהם. ואפילו בהיותם בתוך חשכת אפלתם. כמו שאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו' להפך בריתי אתם (ויקרא כ"ו). ולזה לא נאמר בתוכחות והסירותי פני, או אסיר, אלא והסתרתני או הסתר אסתיר, כי תכלית הזעף הוא היות לו עמהם אהבה מסותרת עם תוכחה מגולה. וכן אמר הכתוב כי אל רחום ה' אלוהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם (דברים ד'). כי אפילו בשעת ההסתר יזכור רחמיו. וכן נאמר בשצף קצף הסתרתני פני רגע וגו' (ישעיהו נ"ד).

הדבר האחד עשר, הוא מה שאמרוהו חכמינו ז"ל (ש"ר פ' ט"ו) בפרשת החדש הזה, הדא הוא דכתיב (תהלים ע"ב) יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח. עד שלא הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים ברמז, הודיע להם המקום שאין המלכות באה להם אלא עד שלשים דור, שנאמר החדש הזה לכם. הלבנה שלכם שלשים יום, מלכות שלכם שלשים דור. הלבנה יום ראשון של חודש מתחילת האור, וכל שהיא הולכת מאירה עד חמשה עשר יום, ודיסקוס שלה מתמלא. מחמשה עשר ועד שלשים אורה הולך וחסר, ובשלושים אינה נראית;

כך ישראל מאבריהם עד שלמה חמשה עשר דורות.

אברהם התחיל להאיר שנאמר (ישעיהו מ"א) מי העיר ממזרח צדק וגו'. וכן הוא אומר אני ה' קראתיך בצדק וגו' (שם מ"ב).

בא יצחק אף הוא האיר, שנאמר אור זרוע לצדיק (תהלים צ"ז), וכתוב ויזרע יצחק (בראשית כ"ו).

בא יעקב והוסיף אור, שנאמר והיה אור ישראל לאש (ישעיהו מ').

ואחר כך יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד.

כיון שבא שלמה נתמלא דיסקוס של לבנה, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך (ד"ה א' כ"ט). וכי יכול לישב בכסאו של מקום, שנאמר בו כרסייה שביבין דינור (דניאל ז'). אלא מה הקב"ה שולט מסוף העולם ועד סופו, שנאמר יודוך ה' כל מלכי ארץ וגו' (תהלים קל"ט) כך שלמה שלט מסוף העולם ועד סופו, ומשל בכל המלכים שנאמר (ד"ה ב' ט') וכל מלכי ארץ מבקשים את פני שלמה, והמה מביאים איש מנחתו. לכך וישב שלמה על כסא ה' וגו'. הרי נתמלא דיסקוס של לבנה.

ומשם התחילו המלכים הולכים ופוחתים: רחבעם אביה אסא יהושפט אחזיה אמציה עוזיה יותם אחז חזקיה מנשה אמון יאשיהו יהויקים. כיון שבא צדקיהו, נאמר (מ"ב כ"ה) ואת עיני צדקיהו עיור, חסר אורה של לבנה. וכל אותם השנים, אף על פי שהיו ישראל חוטאים, היו האבות מתפללים עליהם ומשימים שלום בין ישראל למקום, שנאמר (תהלים ע"ב) ישאו הרים שלום לעם. ואין הרים אלא אבות שנאמר (מיכה ו') שמעו הרים את ריב ה'. היו ורב שלום עד בלי ירח.

הנה שראו הלבנה סימן גדול לכל מדרגותיה בעליותיה וירידותיה, והיה סוד כמוס נרמז להם עד הזמן ההוא שלא היה האור שלם תמיד, אלא מוסיף וגורע כאור הלבנה. אמנם בשוב ה' את שיבת ציון, עלינו יזרח ה' וכבודו עלינו יראה, הולך ואור לא יחסר לעולם, ולא יהיה לנו עסק בדוגמתה. אמר הכתוב (ישעיהו כ"ה) וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלם ונגד זקניו כבוד. אמר, כי לא יהיה כזמן העבר במלך המלכים ההם המוסיפים והגורעים בממשלתם כמו הלבנה, כי מעתה תחפור ותבוש, ולא תהיה לסי' למלכות ישראל, לפי שהמלך ה' צבאות בציון ומלכותו נכון וקיים לעד. וענין המלכים שיהיו אל האומה לא יהיו אלא כזקנים וסגני מלוכה מופקדים מאתו יתברך לנהוג בהם כבוד, אבל הוא יתברך יהיה יושב תמיד על כיסא מלכותו. ועל זה הענין נאמר (שם ס') לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף.

הדבר השנים עשר, מה שכתבו עוד שם (ש"ר שם) למה נקראו ישראל בני בכורי, לפי שכתוב בתורה (דברים כ"א) כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים – כך ישראל יורשים שני עולמות העולם הזה והעולם הבא. ולכך מסר צורה של לבנה לישראל, שיהיו הם מונין בה. והעכו"ם מונין למנין החמה, לומר מה חמה אינה אלא ביום, כך העכו"ם אינן מושלים כי אם בעולם הזה; מה חמה היא של אש,

כך עתידים לידון בה שנאמר הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג').
 וכשם שהלבנה נראית ביום ובלילה,
 כך ישראל מושלים בעולם הזה ובעולם הבא.
 וכשם שהלבנה היא של אור,
 כך ישראל נוחלין אור שנא', אור זרוע לצדיק (תהלים צ"ז) ונאמר (ישעיהו ס') קומי אורי כי
 בא אורך.
 ולכך נאמר החדש הזה לכם ראש חדשים, שהוא שלכם, שאתם כדוגמא החדש הזה
 לכם.

הנה באמת דוגמא זו יותר נפלאה ומועילה מכולן, לפי שהוא בעק' עצמותנו, והוא מה
 שראיתי שדורשין עליו **במדרש** (חולין ס' ב) קטרוג של לבנה אשר זכרנוהו למעלה, לומר
 שכנסת ישראל קיטרגה על זרעו של עשו, לומר שאי אפשר לשני הבנים האלה שישתמשו
 בכתר ההצלחה הנפשית, לפי שהתחלפם בתכונותיהם יחייב חילוף בעניין עצמותם.
 והטוב ההוא, אם יהיה משותף, ראוי שימשך מסיבה עצמית משותפת ואינה. ושעל כן
 באה התשובה לכי ומעטי עצמיך בעולם הזה, כדי שתתעטרי בכתר ההוא לעולם הבא.
 כלומר שאי אפשר לזכות בשתי שלחנות.

[המשך פירוש המדרש קטרוג של הלבנה]

ואם שלא מצאתי להם פירוש לשאר השאלות והתשובות, אשלים אותו לפי הנראה בעיני
 לפי המשך הכוונה, כי טובה היא.

אמרה: ובשביל שאמרתי דבר הגון בעניין זאת ההצלחה אלך ואמעיט את עצמי,
 והלא אפשר הוא שאזכה לשתי שלחנות. אמר לה: לך משול ביום ובלילה. כי
 שלמים וכן רבים מישראל אשר זכו להם. אמרה: שרגא בטיהרא וכו', אמרה שלא
 נכרה ממשלתה בעולם הזה כנגד גדולות שאר האומות. אמר: לימנו בך ישראל
 וכו' כי פמליא של מעלה מסכימים עמה בכל מעשיה, וכאומרם ז"ל (פרקי היכלות
 דר' ישמעאל) חיה אחת עומדת באמצע הרקיע וישראל שמה וכו'. וכמו שאמר
 (ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב) בעניין הקביעות אקרא לאלוהים עליון לאל גומר עלי,
 ודי כבוד ומעלה בעוה"ז.

והייתה תשובתה: לחמה נמי מימנו מנו. לומר כי גם בית דין של מעלה מסכימים
 בחשבונות ההם עם המונים לחמה לצורך האביב, כמו שדרשו (ילקוט ר"פ מסעי
 מפסיקתא) על עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו (תהלים ק"ד).

אמר לה: יקראו צדיקים על שמך וכו'. כלומר רב לך, אל תוסף לשאול יותר מזה, כי אי אפשר להגיע אל ההצלחה ההיא, אם לא כשתוקדם ההקטנה בענייני העולם.

ועדיין אולי והראיה מיעקב ודוד כמה הקטינו עצמן בתחילה להגיע אל מעלתם בעולם הזה, וכל שכן שיהיה זה להצלחת העולם הבא. ראה שלא נתיישרה דעתה, כי עול הגלות וצרות השעבוד כבדו מנשוא, אמר הביאו עלי כפרה על שמיעטתי את הירח, כלומר עלי יש עוד הביאו נוסף על שמיעטתי את הירח. והכוונה, כי עם כל זה בכל מה שמיעטה לא סר קושי ערפה, ולא רוככה לבה כראוי, עד שעדיין תצטרך להביא עליה כפרה, כל שכן אם לא מיעטה. או שיאמר כן דרך הלצה, כלומר שיפרעו בעדו מה שחטא לה בהמעטה כלומר שלא חטא לה אלא שהועילה.

ועתה אחר שהלבנה הייתה דוגמא שלמה לכל ענייני אומתנו, וכאלו היא כמגלת ספר כתוב עליה כל תלאותינו וקורותינו. יפה אמר רב יצחק אם כיון לומר שלא היה צריך להתחיל התורה לעניין הצורך הזה כי אם מהחדש הזה וגו'. עד שיהיה זה המאמר כולל כל השלש תועלות שזכרנו בעניין המצווה הזאת:

הראשון להרחיק ענייני עבודת עכו"ם וכל מיניה.

והשני לבטל אפיקורסות ההזדמן.

והשלישי לחזק הביטחון ולהיטיב התוחלת בהצלחות המקוות.

[רעיונות ברכת הלבנה]

ואתה תחזה כי שלשה העניינים האלה בדמותם וצלמם הזכירום חכמים ז"ל (סנהדרין מ"ב א) בברכת הלבנה בלי תוספת ומגרעת. אמרו: **אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם חק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם.**

הנה בזה תארוהו יתברך בשהוא אשר ברא השמים וכל צבאם ושהוא מצוה אותם בכל פעולתם ושאין להם רשות לשנות את תפקידם. ואחרי שהשלימו התואר על זה האופן אמרו: **ששים ושמיים לעשות רצון קונהם.**

והוא ממש מה שיורה שאין בהם ממש מצד עצמם לעניין אלהות, ולא לעניין אמצעיות, כי כל מה שעושים אינו אלא רק למלאות רצון קונהם. ואח"כ אמר: **פועלי אמת שפעולתם אמת**, והוא מה שיורה שאין עניינם תחת ההזדמן בשום פנים, כי הפעולות אשר יעשו על ידי ההזדמן אין בהם שום קיום ולא הבטחה כלל, כמו הפעולות האלו שהם פעולות קיימות ואמתיות. ועל היותה דוגמא לזאת האומה ולטוב תוחלתם, כמו שאמרנו, אמר: **ולבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן** כלומר כי חידושה מסר בידם לעטרת

תפארת, והוא כדי שיובטחו וידעו נאמנה שאף הם עתידים להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו והנה הדבר הזה נכון וקיים.

ועתה מפני שהמתנה הזאת אשר כן נתנה לנו להישרתנו על הפנים שנזכרו, היא צריכה אלינו מצד קיצורנו ומיעוט השגתנו בידיעות האלוהיות, וזדוננו ורוע לבנו בתשוקות הזמניות, לזה מה שאמרו במדרש שזכרנו ראשונה שהייתה מתנה זו מתנה מעוטה בשעת אירוסין, כלומר שהלימוד הזה וכיוצא בו הוא צורך המקצרים, כמו שהעולם הזה הוא כולו אירוסין, כלומר יראה שלא נגמר הדבק בו יתברך לגמרי.

אמנם לזמן הנישואין שיהיה במהרה בימינו, הנה אז נוגה הירח לא יאיר לנו לכל אלו העניינים, כי כלם ידעו אותם למקטנם ועד גדולם, ואז המשכילים עצמם יזהירו כזה הרקיע, ומצדיקי הרבים ככוכבים אשר יאורו בעצמם ולא יצטרכו לזולתם. וזו היא המתנה הראויה מאת השם יתברך לאוהביו הדבקים אליו בשעת הנישואין והדבקות השלם, כמו שאמר על העת ההיא (ישעיהו י"א) כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.

וזה מה שרצינו ביאורו בזה השער על הכתוב שזכרנו.

שער לח (פרשת בא – שמות יב)

יבאר כי כמו שמציאות הטבע יעיד על אמיתת מציאותו יתברך, כן עניין סידורו והריסתו יעיד על היותו פועל ברצון. והסימנים הנמסרים בזה האומר.

ראשון הוא לכם לחדשי וגו'. אשרי הגוי אשר וגו' (תהלים ל"ג).

במדרש (ש"ר פרש' ט"ו)

אשרי הגוי אשר ה' אלוהיו וגו', משבחר הקדוש ברוך הוא בעולם, קבע בו ראשי חדשים ושנים. וכשבחר ביעקב ובניו, קבע בו בר"ח של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים, ובו עתידים ליגאל. שנאמר (מיכה ז') כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. בו נולד יצחק, בו נעקד על גבי המזבח, ובו קיבל יעקב את הברכות, ובו רמז להם לישראל שהוא ראש לתשועה. שנאמר: ראשון הוא לכם לחדשי השנה. משל למלך שהוציא את בנו מבית האסורים, אמר עשו אותו יום טוב כל השנים. שבני יצא בו מחושך לאור מעבדות לחירות ומשעבוד לגאולה.

[סדר ניהול העולם – שמות יב]

כמו שסדר המציאות לפי הטבע הנהוג יעיד על אמיתת מציאותו ית'. כן עניין שידודו והריסת טבעו לפעמים, יגיד גודל שם כבוד מלכותו.

הנה טעם המשפט הזה וצרכו יתבאר כפי מה שאומר.

כי הנה ה**פילוסופים** אשר מעולם בעוצם חקירתם הנה הם הודו והמליכו האל יתברך, בשאמרו שהוא יתברך סיבת כל הסיבות ועילת כל העילות והעלולים כולם, ושאם ישוער סילוקו - לא ישוער להם שום מציאות כלל. ואמנם אם ישוער סילוקם והעדרם, לא מפני זה יבטל מציאותו בשום צד. אך אמנם הנה הם לא שמו לו ית' שום מציאות בפועל, זולתי כי שמו כל הנמצאות כולן מחויבות מציאותו ושוות אליו. לא כמו החום מהאש או האור מהשמש, שאינם בני ידיעה, אך כמו השכל והמושכל.

והנה באמת על פי הדברים האלה כבר שיתפו הסיבה והמסובב בעניין המציאות, במה שנתחייב להימצא יחד המסובב עם הסיבה, כמו שחויב להימצא המושכל עם השכל. ואי אפשר להיפרד, כי הם דבר אחד בעצמו. וכבר ברחו המדברים מזה השם, רצוני סיבה, כדי שלא יובן ממנו זה העניין מהקדמות, והיו קוראים אותו יתברך פועל, כמו שכתב **הרב**

המורה פרק ס"ח (ח"א), ושם ביאר כי טעם קראם אותו סיבה ולא פועל, אינו להורות על הקדמות, רק כדי שיכללו בשם ההוא השלוש סיבות כולם, כמ"ש בשער ה'.

אבל אנחנו לא מפני דקדוק השם לבד ניכנס לזה, כי אם מפני עצמות העניינים. כי הנה הם באמת גזרו בזה השתמש המלך המרום והנמצאים בכתר אחד, רצוני שיהיה האל יתברך מצד עצמו צריך למציאות הנמצאות כולן, כדי שיהא הוא אלוה מצוי, כמו שהיו הם צריכים למציאותו כדי שיהיו נמצאים. כמו שיהיה זה העניין כן לפי המשל אשר יחשב שיחסו יתברך אצל העולם, הוא כנפש או כשכל הנהנה אצל הגוף כשיעוין היטב.

ואולם אנחנו, עם תורת ה' בלבנו, היונקים משוד לימודיה ומתענגים מזיו כבודה, יודעים נאמנה שהוא ית' היה קודם שנמצא העולם המשך אין לו גבול וקצבה, והיה נמצא על השלמות מסתפק בעצמו ובמציאותו מבלי שום צורך אל שום נמצא כלל. וכשעלה ברצונו המוחלט לברוא את העולם ולהמציא המצואים כולם, לא היה זה לשום צורך אליו חלילה, כי הוא שלם ומספיק בעצמו. אמנם נדבה חכמתו אותו לתת מציאות אל האפס לצורך הנמצאים ההם ותועלתם, לא זולת זה. כמו שאמר החכם **כל פעל ה' למענהו** (משלי ט"ז). ירצה, שלא פעל שום דבר רק בשביל לתת מציאות אל הנפעל ההוא, כי הוא טובו ושלמותו.

ואם תאמר והרע, איך פעלו למען הרע בעצמו? יאמר וגם רשע ליום רעה. כי הרשע הוא נכון ונאות ליום רעה, וראוי שיברא היום הרע למענו.

סוף דבר שלא נברא שום דבר לצרכו, כי אם לצורך הנברא עצמו, כדי שימצא על צד היותר נאות שאפשר בו, ויתיישר להכיר את בוראו. ועל זה האופן אפשר שישוב מילת **למענהו** אל הפועל עצמו.

[חלקי העולם: שכל, גלגלים והעולם השפל]

והנה הוא יתברך בחכמתו העצומה ראה לחלק בריותיו **לשלוש ממשלות**: **הממשלה הראשונה** היא קצה המעלה, והוא עולם השכלים הנבדלים אשר הם שכל בפועל עומדים לפניו ראשונה.

הממשלה השלישית היא הקצה האחר, והוא זה העולם השפל אשר הנמצא היותר נכבד והמורם ממנו הוא החי מדבר, אשר שופע עליו ראשונה השכל בכוח ואחר בעזר האלוהי ובהישרתו התוריה שב שכל בפועל וכמעט משותף אל אותו הקצה העליון.

אמנם הממשלה השנית הוא העולם האמצעי, עולם הגלגלים עם הארבעה יסודות הנטפלים אליהם והמתנועעים לרגלם נתנה בין שתי הממשלות השכליות הנזכרות, כדי שתמשך בפעולותיה אליהם ושימצאו לה לפי זה שני מנהגים:

האחד המנהג הרביי הנוהג ע"י השפע המושפע מהשכלים העליונים, והוא הטבע הקיים המפורסם, כמו שהמשפיעים עליו הם קיימים בלתי משתנים. **אמנם המנהג השני** יהיה להם כפי אלו השכלים האנושיים השלמים, המחויב להתחלף ולהשתנות כמו שהם נמצאים משתנים, והוא סדר מציאות האותות והמופתים אשר ספרה אותו התורה האלוהית, ואשר שמהו לעונש ושכר מצותיה, והוא אשר יסודר ויהיה מנהג ע"י שלמי האנשים הדבקים אליו יתברך כמו שביארנו בשער ט"ו ול"א. כי האלוהים במידת חסדו עשה אותם ראשים ושרים על כל הנמצאות כולן, לרדות בהם בכבוד אלהות ואדנות, כפי מה שיאות לצורך הנהגתם ותועלתם. לא שיהיה דבר מכל זה לצרכו ולצורך מציאותו כלל.

ובמדרש (ש"ר פרש' ח')

מי זה מלך הכבוד (תהלים כ"ד) למה נקרא שמו של הקב"ה מלך הכבוד? שהוא חולק כבוד ליריאיו.

כיצד? מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו ואין משתמשין בשרביטו ואין יושבין על כסאו ואין לובשין עטרה שלו. אבל הקב"ה הרכיב את אליהו על סוסו, דכתיב (נחום א') אשר בסופה וסערה דרכו, ונאמר (מ"ב ב') ויעל אליהו בסערה השמים. ומסר שרביטו למשה, שנאמר ויקח משה את מטה האלוהים בידו. והושיב לשלמה על כסאו, שנאמר (ד"ה א' כ"ט) וישב שלמה על כסא ה' למלך, ומלך המשיח עתיד ללבוש עטרה שלו, שנאמר תשית לראשו עטרת פז (תהלים כ"א) ונאמר ראשו כתם פז (שיר ה').

[פעולות ה' ושליחיו לצורך המונהגים]

הונה מפרש ההגדות פירש זה המאמר בעניין רוממותו ית', שאינו מתקנא בזולתו לפי שכל התארים האלו מההנהגה הם לו ית' בעצם וראשונה, ולא ייאמרו בזולתו כי אם בשיתוף השם לבד ומה קנאה יש בהם.

והוא דבר הגון בפני עצמו רצוהו חכמינו ז"ל במאמר אחר שאמרו (**תנחומא** קדושים):

אמר להם הקב"ה לישראל: אני איני כמלך בשר ודם. מלך בשר ודם אין רשות להדיוט להיקרא בשמו, אבל הקב"ה כל שם חביב שהיה לו ישראל נקראים בו. הוא נקרא אלוהים, וקרא אותם אלוהים שנאמר (תהלים פ"ב) אני אמרתי אלוהים אתם. הוא נקרא דוד, שנאמר (שיר שם) דודי צח ואדום. וקרא אותם דודים דכתיב (שם) אכלו רעים וגו'. הוא נקרא חסיד, שנאמר (ירמיהו ג') כי חסיד אני נאם ה', וקרא אותם חסידים שנאמר (תהלים נ') אספו לי חסידי כורתני בריתי עלי זבח. הוא נקרא קדוש, וקרא אותם קדושים שנאמר (ויקרא י"ט) קדושים תהיו כי קדוש

אני. הוא נקרא חכם דכתיב (איוב ט') חכם לבב ואמיץ כוח, וקרא אותם חכמים דכתיב (דברים ד') ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה.

אמנם אם ירצו בזה כזה המאמר, היה להם לומר מלך בשר ודם אין רשות להדיוט לרכוב על סוסו, וכן כולם. או אינו מרכיב ואינו מושיב ואינו מלביש וגו'.

אמנם מה שיראה שכיוונוהו, הוא העניין הנכבד שעמדנו עליו, מהיות הנהגת אלו הנמצאות אשר על זה האופן, לצורך המונהגים לא לצורך מציאותו כלל, כמו שאמרנו ראשונה. ושהוא יתעלה נבדל בזה ממלכי האדמה, כי מלך בשר ודם כל הכבוד אשר יעשה לזולתו אינו עושה אלא לצורכו ולהשלים בו חסרונותיו בענייני מלכותו. כיצד? הוא צריך לעשות מלחמה, יפקיד אחד מעבדיו ויעשהו שר צבא על כל חילו. צריך לעשות צדקה ומשפט? יושיב אחד מחכמיו על כיסא המשפט. צריך להכות ולרדות המורדים והפושעים? יעמיד שוטר אחד ושבת מושלים בידו. צריך לצאת מהמלכות? יעמיד סגן ממלא מקומו.

והנה כאשר יפקיד כל אחד מאלו איש על מלאכתו, הממונה ההוא ודאי אינו משתמש בגדולת המלך, אדרבא המלך משתמש בו ועושה בו צרכי עצמו, אשר לא יכון הוא ומלכותו זולתו, ואין הממונה ההוא רק כגרזן ביד החוצב בו. תדע, שכאשר לא תכון מלכותו בידו, הנה הוא יסיר את ראשו. והרבה ראיות יש.

[מתן ממשלה לבני אדם – לתועלת כבודם ושלמותם]

אמנם בתת האל ית' ממשלת ההנהגה לכל אחד מהשלמים, על אחד הפנים אשר זכר, אינה לצורך עצמו ומציאותו כלל, כי אם לתועלתם ושלמותם וכבודם. ולזה כשכל אחד מהם משתמש ממנו, הרי הוא משתמש בתכסיסי מלכות של מעלה, כאלו הוא מלך בפני עצמו, כביכול שותפו של הקב"ה שמשתמשים בכתרו.

כי אליהו ז"ל, להיותו שלם בעצמו לקנאתו קנאת האמת ועושה מלחמותיה, זכה שהרכיבו הב"ה על סוסו להידמות לעליון, אשר בסופה ושערה דרכו. ולא על העלייה לבד אמרו זה, כי אם על מה שהיה רודה בנמצאות בעצירת המטר כל השנים ההם, ובפקוד על הארץ כאשר רצה, ובהוריד אש מן השמים, ובהחיות בן הצרפית, ובכל אשר עשה בכוח המרכב ההוא אשר הרכיבו בתכסיסי מלכות.

וכבר הורגל בפי כל החכמים, שאח"כ היה במדרגת מלאך ה' הנראה אליהם במראה או בהקיץ כמראה כבוד ה'. וכבר קראנו אותו בתפילותינו מהרה יבא אלינו, כעניין שאמר הכתוב (תהלים נ') יבא אלוהינו ואל יחרש.

גם האיש משה איש האלוהים אשר העלנו מארץ מצרים באותות ובמופתים, באמת עשאו האל יתברך שוטר לרדות ולהכות לפרעה, ונתן שרביטו בידו לתת עליו הוד כבוד אלהות, כמו שאמר (שמות ד') ומטה האלוהים בידו. ונאמר (שם ז') ראה נתתיך אלוהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך, כמו שכתבנו במקומו.

ומה נפלא מאוד טעם מה תצעק אלי וגו' (שם י"ד) לעניין זה. כלומר מה לך ולבקש ממני, אתה הרם את מטך ונטה את ירך מעצמך ובקעהו, כי הרשות נתונה כמו שיושלם ביאורו במקומו.

והנה שלמה בבחינתו הטובה אשר היטיב לשאול מאת ה' זכה ליישב על כיסא המשפט, ונתחכם בעניין ההוא כחכמת מלאך האלוהים, כמו שנאמר (ד"ה ב' ט') וכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה לשמוע את חכמתו אשר נתן האלוהים בלבו. וכבר אמר (שבת י' א) כל הדין דין אמת לאמתו, נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. שותפין ממש, שמשמש בכתרו, כמו שנאמר בביאור וישב שלמה על כסא ה' למלך.

אמנם מלך המשיח הוא עתיד להיות משנה או סגן למלכו של עולם להנהיג ההנהגה הזאת שאמרנו בתמידות, כמו שנתבאר מהנבואות, ובפרט בסוף נבואות של ישעיהו. כי על כן אמרו שילבש עטרה שלו, וכמו שאמר (תנחומא פ' תולדות) על העניין הזה עצמו (ישעיהו נ"ב) ונשא וגבה מאוד ממלאכי השרת כמו שביארנו שער כ"ח.

הנה שכל אלו השלמים והדומים להם, כולם תורה ממשלתם על היותה בידם לצורך עצמם ולכבוד מעלתם, לפי ששלמותם בחותמם זכין להם שלא כמנהג מלכי בשר ודם.

אמנם כשהייתה הממשלה והרדייה בעניין עבדות ושירות בעניינם, מה נאמר (שם י'): הוי אשור שבט אפי וגו' בגוי חנף וגו' והוא לא כן ידמה וגו' עד סוף הפרשה, שנאמר והיה כי יבצע וגו' היתפאר הגרזן על החוצב בו היתגדל המשור על מניפו כהניף שבט אל מרימיו כהרים מטה לא עץ.

הנה הכלי ביד הפועל בו ישנו על שני פנים. או הוא כלי מת, יניעהו הפועל כגרזן וזולתו מכלי האומנות; או הוא כלי חי, יניע עצמו ואת מניעו, כשבט המלך ומטה השררה אשר ביד אחד מעבדיו. ולזה אמר היתפאר האיש אשר הוא כגרזן ביד החוצב בו, או כמשור ביד מניפו, שהם כלים מתים, כשיאמר שהוא מניף עצמו כהניף שבט, שהוא הכלי החי, שלא לבד הוא מניף את עצמו כי גם את מרימיו.

ולהשלים הביאור אמר: כהרים מטה לא עץ. כי המטה מצד שהוא מטה, הוא מרים את מרימיו, לא מצד שהוא עץ. והיה לו לידע כי הוא בידי כעץ והיכולת אשר בידו הוא המטה, ואין לו להתפאר על המטה הזה. אבל המטה יתפאר עליו.

[סיכום: האל נתן סדרי המערכות לשליטת האנשים השלמים]

מכל מקום, הנה נתבאר זה המאמר על נכון לפי כוונתנו, ואיך שיהיה מכוונתם ז"ל בו הנה הוא מבואר בכל העניינים האלו. כי האל יתברך נתן סדרי המערכות כולם מדרך תחת כפות רגלי האנשים השלמים לרדות בהם כפי מה שיאות אל הנהגתם השלמה הנוהגת לפי כשרון המעשים וחילופו.

ואולם לפי שכבר יתעורר ממצאות אלו האותות בלב האנשים דבר בלייעל יצוק בו, לאמור שכיון שאלו הנמצאות, בין זה ובין זה נמצאו מתחלפים ומשתנים בעניינם, פעם יתנהגו על עניין אחד פעם בחילופו או הפכו, והנה א"כ תועלת קיום טבע המציאות המורה על אמיתת המציאות המנהיג העליון כבר חלף הלך לו. והנה שבה דעת אפיקורוס האומר בהזדמן במקומה, ונחלשה בידנו אמיתת מציאות האלוהי, והיה ההפסד באלו האותות יותר על השבח.

הנה לזה היה מאתו יתברך שלא יהיו אלו העניינים היוצאים מההיקש הטבעי, כי אם על פי נביא המפורסם המייעד הדבר ההוא, והמגלה צרכו ותכליתו הגדול לפי שעתו. כמו שנתפרסם העניין מהאותות והמופתים אשר נעשו ע"י רבן של נביאים, ומשם ואילך בכל זולתו מהם, כי זה מה שירחיק מאוד טבע ההזדמן כמו שכתבנו בשער ההוא הראשון.

[שני סדרי שלטון במציאות – הטבע הפשוט והחסד]

כי אז בהיות העניין על זה האופן, כבר ימצאו שני סדורים נכונים ונאותים, לפי שני העניינים הנמצאים במציאות:

האחד הטבע הפשוט הנברא במידת הדין, שנוהג בתמידות על טבעו מידה אחת לכל האנשים והזמנים.

והשני אשר נמצא במידת החסד, והוא טבע חכם המבחין בין צדיק לרשע ובין עובד אלוהים לאשר לא עבדו, כי על שניהם נאמר (תהלים ק"ח) כי גדול מעל שמים חסדך ועד שחקים אמתך, כמו שכתבנו אמיתת זה העניין ושלמותו בשער ט"ו הנזכר.

והנה הוא מבואר שאין שום מעמד באלו העניינים להיפקד ההזדמנות בשום מקום. אבל כמו שהסדר הראשון הוא מורה על אמיתת מציאותו יתברך, כפי מה שאמרנו, כן הסדר השני המעולה על שם כבוד מלכותו, רצוני היות כל מה שנעשה מהמציאות כולו ומהעניינים המתחדשים מהם תמיד, לא על דרך חיוב. כמו שאמרו האומרים בקדמות עד

שכבר יהיה לו ולמציאותו בהם צורך או קצת צורך, כפי מה שאמרנו. אלא שהכל בראו לפי רצונו ונדבה חכמתו לפי תועלת הנמצאים לבד. וכבר יהיה זה השבח השני כולל העניין הראשון וגדול ממנו להפליא.

ובמדרש (ילקוט יהושע רמ"ז כ"ב)

כשאמר יהושע (יהושע ג') שמש בגבעון דום, אמר לו השמש: ולי אתה אומר שאדום? אמר לו: הן. אמר ליה: ואם אני שותק, מי יאמר קילוסו של הקב"ה? אמר לו: דום אתה, ואני אומר שירה. דכתיב (שם) אז ידבר יהושע, ואין אז אלא שירה, שנאמר (שמות ט"ו) אז ישיר משה.

אתה רואה יופי מאמר זה בכוונם לכל מה שאמרנו. כי הנה השמש יאמר שקילוסו של מלך המורה על אמיתת מציאותו ית', יתפרסם מהיות אלו הנמצאות נוהגות תמיד על סדר אחד קיים, מבלי שום חילוף ושינוי כלל, עד כי החילוף והשינוי בו יטעה האומרים בהזדמן, ומכחישים מציאות הסיבה הראשונה.

אמנם יהושע נתחזק עליו מהעניין השני המעולה ממנו, והוא היות החילוף והשינוי ההוא נעשה על ידו באותו פומבי ולצורך נפלא כמוהו, ושלזה ראוי שיידום השמש מקילוסו, והוא יאמר שירה שתכלול קילוסו של מלך, ועוד שם כבוד מלכותו, להיות כל אלו הנמצאות בראות ממנו יתעלה לנהוג במנהגם הסדר הראוי והנאות לפי המנהיגים השלמים.

והעניין הזה הוא מבואר מכוונת השירה אשר הביא ממנה ראה. ובנוסחאות כתיב (ילקוט שם)

וכי יש קטון שיאמר לגדול דום, והלא אני נבראתי ברביעי ואתה בששי. אמר ליה: וכי בן חורין שיש לו עבד זקן אינו אומר לו דום?! והלא לא נבראת אלא בשביל אברהם זקני דכתיב (ברא' י"ד) ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. ולא עוד אלא שהשתחוית ליוסף, דכתיב (שם ל"ז) והנה השמש והירח משתחוים לי. אמר ליה: ואם אני שותק מי יאמר. וכו'.

הנה הם דברים נפלאים וכוונה נכבדת מאוד כוונה **חז"ל** ג"כ באותו ויכוח שאמרו (חולין ז' א) שהיה בין רבי פנחס בן יאיר ובין גינאי נהרא, כי הוא אמר ליה אתה ספק עושה ואני ודאי עושה. והוא אמר ליה חלוק, ואם לא גוזרני עליך וכו'. יבוא שער מ' ב"ה.

[החודש הזה לכם – סדר קבוע – שמות יב]

ועתה כדי לגדל ולחזק זה העניין הנפלא הזה, הוא יתעלה ראה לקבוע לו מסמרות במה שנתן לאומה הזאת זמן קבוע ומיוחד להתחלת הסדר המעולה הלזה, באומרו החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה. כי הכוונה כולה בשיהיה להם סימן

קבוע שיהיה תחילה למקראי קודש זכר ליציאת מצרים, שהוא ראש לכל האותות והמופתים הנעשים בסדר ההוא המופלא, והוא הסדר הניתן להם לבדם להתנהל בכל מעשיהם, במקום סדרי בראשית אשר בהם יתפרסם העולם בכללו בעניין ההנהגה הכוללת.

[יום הראשון בניסן – כולל עשרה מקבילות למאמרות הבריאה]

וכמה נפלאו בזה דברי **חז"ל** במסכת שבת פרק ר' עקיבא (פ"ז ב) ובסדר עולם במה שאמרו שיום זה הנזכר בכאן נטל י' עטרות כנגד י' מאמרות שבהן נברא העולם. אמרו:

יום שמיני למילואים אחד בשבת היה, ואחד בניסן היה. ובו ביום מעמד אהרן ובניו, ורחצו ידיהם ורגליהם במי הכיור, ומנו העיבורים וסידרום על הסדר. בו ביום התחילו הנשיאים להקריב את קרבנם, דכתיב ויהי המקריב ביום הראשון - ראשון למעשה בראשית, ראשון לנשיאים. ראשון לאסור במות. ראשון לשכון שכינה בישראל. ראשון לכהונה. ראשון לעבודה. ראשון לברכה. ראשון לחדש. ראשון לשחיטת צפון. ראשון לאכילת קדשים. ראשון לירידת האש שנאמר (ויקרא ט') ותצא אש מלפני ה' וגו'. בו ביום הקריבו ישראל תמידין ומוספין. ועל אותו היום נאמר (שיר ד' ה') עורי צפון עד אכלו רעים זה משה ואהרן שתו ושכרו דודים זו כנסת ישראל.

ועתה ראה איך כווננו לסדר ביום הזה הנכבד לפי הסדר המעולה המסומן בו עשרה עניינים נפרדים במספר העשרה מאמרות, שכתבום ה**פילוסופים** שכוללים כל טבעי הנמצאות הטבעיות אשר אנחנו ביארנו זיכרונם במאמרות הבריאה בשער השלישי מבלי ספק. ואמר שהיום הזה הוא כמוהו בעניין ההנהגה, אשר לפי המעשים ראשון למעשה בראשית, ושכבר נתחדשו להם בו חידושים תורניים יעמדו במקום עשרה מאמרות הטבע בהיותן על מספרם ומשפטם.

ובאמרו ראשון לנשיאים יורה על חידוש עניין ממאמר ה'איך' - כי הגדולה והשררה ואי זה תואר שיהיה, הוא מבואר שהוא ממאמר האיך. כמו שהמאמר הזה נתרשם לשם במאמר (בראשית א') נעשה אדם בצלמנו כדמותנו.

ואיסור הבמות הוא חידוש ממאמר ה'כמה' במה שאסר להם להעלות עולותיהם וזבחיהם בכל מקום, ולא התיר להם כי אם מקום מיוחד. והנה המעיט את המרובה. והעניין מיוחד למאמר הכמה, כמו שבמאמרות היצירה יוחד זה למאמר (שם) ויברא אלוהים את התנינים הגדולים ואת כל נפש וגו'. כמו שנתבאר שם חיובו. והפלא ששמו

בכאן השניים האלה ראשונים על הדרך שסידרום החוקרים להיותם לחלק אחד, והם מין שלא יצטרך אחד מהם בציור עצמותו אל ציור חוץ ממנו.

ואחרי כן המשיכו השבעה אשר הם לחלק אחד הצריך השקפה על עניין חוץ מהם, כמו שנתבאר להם.

ושכון השכינה הוא ממאמר ה'אנה'. כי זה אינו לפי הפרסום, רק העתק השכינה מהמעלה אל המטה, והוא ההעתק היותר מפורסם אשר במקום הנרמז במעשה בראשית בהיבדל הרקיע בין המים אשר מעל לרקיע ובין המים אשר מתחת.

והכהונה הוא ממאמר המצטרף, שהוא עניין שירות ולא נמצא משרת כי אם בהימצא מקבל השרות, והוא הנזכר במעשה בראשית באומרו (שם) וירדו בדגת הים וכו'.

והעבודה הוא עצמו מאמר שיפעל הנזכר במאמר (שם) תדשא הארץ דשא וגו'.

והברכה אינו אלא מאמר שיתפעל כי המתברך יתברך וזה העניין מההפעלות נרמז במאמר (שם) ויעש אלוהים את חית הארץ וגו'. כמו שנתבאר שם.

ואומרם ראשון לחדש הוא חידוש מפורסם ממאמר המתי הנזכר באומרו והיו לאותות וגו'.

שחיטת הצפון הוא מבואר מעניין המצב כהאי דאמרינן בסוף סוכה (נ"ו ב) בלגה לפי ששוה משמרתה קנסוה בחלוקה ובחלונה ובטבעתה. ועניין הטבעת שהיו לכל המשמרות טבעות של ברזל קבועות שם בבית שחיטתן פתוחות מצד אחד שמכניסים בתוכן צוארי הנשחטים כדי שיהיו באותו מצב הנאות לישחט בלי טורח. וקנסו למשמרת בלגה, שסתמו טבעתה, כדי שלא ייהנו ממנו. והנה א"כ שחיטת צפון היה עניין מיוחד למאמר המצב המוזכר במאמר יקוו המים (בראשית שם).

אכילת קדשים הוא ממש מאמר הלז כי הם קניינים שהקנה להם השם יתעלה, דכתיב (במדבר ה') ואיש את קדשיו לו יהיו. והוא הנזכר באומרו (בראשית שם) הנה נתתי לכם את כל ירק עשב וגו', כי היא הבחינה היותר מפורסמת מזה המאמר כמו שכתבנו שם.

אמנם ירידת האש הוא עצמו מאמר העצם, כי הוא אש רוחני אינם מרגישים בו דבר מהמקרים הגשמיים החומריים, רק חידוש עצמיותו לבד, והוא המוזכר שם במאמר יהי אור וגו'.

והכוונה בכל זה לומר כי די באלו העשרה המאמרות התוריות להנהיג העולם באותה הנהגה המיוחדת לבעלי התורה ושומרי משמרתה, כמו שעשרה מאמרות הבריאה נהגה לפי העניין הטבעי.

ולכל זה העניין הנפלא הוקבעה (מגילה כ"ט א) פרשה זו בכל שנה לקרות אותה בצבור בספר בפני עצמו בזמנה בכלל פרשיות כיוצא בה במנהגה ואם לא בתועלתה, כי הוא עיקר שההבדל אשר בין ישראל להעכו"ם תלוי בה.

[מדוע אין יום מקביל לסימון בריאת הטבע – ראש השנה]

ומהפלא שלא עשה כן לפרסם ולקבוע יום מיוחד לסימן הטבע הראשון, רצוני שיהא ראש השנה לבריאת עולם, אבל כיסתה אותו וכבשה זכרונו, באומרו (ויקרא כ"ג) בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זיכרון תרועה מקרא קדש וגו'. והיה זה לפי שהסימן הזה כולל העניין הראשון הטבעי, ועוד המעולה המיוחד לפי שיטת התורה האלוהית והנהג מנהגה כמו שאמרנו. וזאת הנהגה המיוחדת היא אשר יחסה התורה האלוהית לו יתברך בייחוד בכל סיפוריה למען ספר שמו והראות את כל כוחו על כל מעשיו בכל מה שזכרה מהנסים והייעודים עד הנה, ובכל מה שתזכור מכאן ולהבא בביטול הכוח ההוא הטבעי וכל העניינים המחויבים אליו והנמשכים ממנו.

[משמעות קרבן פסח למצרים – שמות יב]

ועל זה העניין בא מאמר הכתוב הזה אשר עמדנו עליו, וכל הפרשה כולה. אמר החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה וגו', לפי שכבר נתפרסם להם שהמצריים היו מכוונים עבודתם למזל טלה, שהוא ראש המזלות, ובכוחו זה חשבו להשתרר גם השתרר על זולתם, ואין צריך לומר על ישראל שהיו נמסרים ונכנעים תחת ידם. כי מעתה יהפוך להם עניינם וכוח מבטם במה שהחודש הזה הוא חודש ניסן, שמזל טלה הוא המצווה והמולך לפי המנהג הטבעי יהיה להם תחילה וראש לישועתם ולפדות נפשם, וייהפך לאויב וצר לעבדיו המצריים העובדים אותו עד הנה. והוא אומרו החדש הזה לכם - לטובתכם ולהנאתכם. וכן ראשון הוא לכם ולעזרכם כי עזרכם אלוהיכם.

ועוד אמרו דברו אל כל עדת בני ישראל לאמור בעשור לחדש הזה וייקחו להם איש שה לבית אבות וגו'. לפי שכבר נתפרסם להם שהמזל ההוא אשר בחרו להם היה שופע

עליהם מעלה וכבוד וחוזק יד באמצעות הכבוד והעילוי שהיו נוהגים הם במקנה ההוא אשר נקרא שמו עליו והוא על דמותו.
וטעם עבודות כאלה זולתם ידובר בו במעשה העגל שער נ"ד.

ואיך שיהיה כבר היה מפורסם בין המוניהם כי הנוגע באחד אחוז מן הכשבים או מן העזים כנוגע בבבת עינו של אלוהיהם, אחת דתו להמית. שיראו ויכירו שיתהפך הדבר כמו רגע, עד שהיהודים האומללים ישלחו ידיהם במקנה המשובח והנעבד מאדוניהם והקרוב לאלוהיהם. ועם בזוי ושסוי תחת עבודת עבדיהם, ירימו יד בעדר אשר בחרו להם לאלוהים, ולוקח איש שיו ובכרעי מיטתו יאסור אותו לעיניהם (כלים פי"ט מ"ב), ויניחוהו במשמר שלושת ימים ואין לאל ידם להציל, יומו יבוא ושחט אותו לפניו בעוד השמש בצהרים, וקול דמיו צועקים על כל דלת ועל כל מזוזה ואין מושיע.

יען כל ראוי יכירו בו, אינו נאכל אלא צלי, פן יבולע ונתח אותו לנתחיו, לא יבושל במים כי אם גלוי לכל העמים כדמותו וצלמו ראשו על כרעיו ועל קרבו, ובדרך עראי ובזיון יכרו עליו לאכול את כל בשרו, ועצמותיו יגרם עד בלתי השאיר מן הבשר מאומה עד אור הבקר, והנותר שרוף ישרף.

והכלבים עזי נפש לא יוכלו לנבוח, וכדי בזיון וקצף בעיני כתות ההמון המורגלים בעניינים ההם. ואף כי חכמי חוזהים המעמיקים בחכמתם הרואים בכוכבים את צורת טלה למזל למו, החושבים אותו היותו ראשונה למלכות לכל דבר שבגדולה וכבוד, ושהוא הנותן להם כוח לעשות את החיל ההוא עד הנה, הם המכירים בעצם וראשונה ומרגישים את כל מפלתו בעשור לחדש הזה ראשית ממלכתו עודנו בבחרותו, ושליש זמנו גם, כי שחיטתו ואכילתו ביום י"ד שהוא תכלית גבורתו על ידי המאור הגדול העומד עמו במחיצתו.

ואף גם זאת בהיותו זכר תמים בן שנה, ולא נמצא אתו כל מום להסתיר פניו ממנו, אל ידרשהו אלוה ממעל להציל אותו מרעתו, כי אלו העניינים והדומים להם ממינם היו מכוונים בכתובים הנאותים לשתי הכתות האלה, עד אומרו ואכלתם אותו בחיפזון פסח הוא לה'.

[מכת בכורות בזמן כוחו של מזל טלה]

ואחר זה אמר ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, לומר כי האלוהות והבכורות מכה אחת להם, רגע אחד ובחצות לילה להראות לעיני חוזהים ויודעי עתיהם, כי לא הייתה שעה אשר שגבה ממנו יתברך לעשות כרצונו, כי חצי הלילה ההוא היה תקפו וגבורתו של מזל טלה, לפי מידת ימי חודשו כפי השנים המצריות, ולהיות אז השמש שוקע בטבור הים וסר כוחו ממנו, שלא יאמרו שלהיות המאור הגדול שם בביתו, נוסף גם הוא על אכסניא שלו להילחם בו נצחו, שהרי השמש אינו מושל רק ביום, כמו שאמר בפ"י (בראשית א') את

המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטון לממשלת הלילה ואת הכוכבים. וכן בדברי המשורר ע"ה (תהלים קל"ו), הכוונה שהשמש לבדו הוא המושל ביום בעודו על הארץ. אמנם הירח והכוכבים נתנה ממשלתם אף בלילה, וכמו שאמרו ז"ל (חולין ס' ב) לכו ומשול ביום ובלילה. ואמרו (ב"ר פ"ו) לפי שהמעטה הרבה צבאיה. והוא מה שדקדק במשנה תורה באומרו (דברים י"ד) כי בחדש האביב הוציאך ה' ממצרים לילה, וכמו שביאר (שם) **אונקלוס** דעבד לך נסין בליליא, זמן היות המזל בתכלית חזקו, ושלא נחלש שום חולשא מכח השמש אשר עמד עמו ולא משום זולתו.

וזה הדבר אשר בו נתפאר דניאל על מלכו, כשאמר (דניאל ו') אלוהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני. כי לפי שיובן מדבריו שאמר אליו (שם) אלהך די אנת פלח ליה היכיל לשיזבותך וגו', שהיה מסופק אם יכול להצילו אם לא, אמר ליה אין צורך לו יתברך לשיתירו בכבודו ובעצמו בדברים כאלה, אבל אלוהי שלח מלאכיה ובעודם בתקפם וגבורתם סגר פיהם ולא חבלוני, שהיא גבורה עצומה יותר משאם הרגם בשום תחבולה. ומזה הצד ייחשב לגיבור המציל את עצמו או את חברו מיד רודפו בחוזק ידו עליו, או באחד מאיבריו ממה שימיתוהו בלי ספק. ולזה הטעם אמר מלך ארם לגדודיו, ולא תלחמו את קטון ואת גדול כי אם את מלך ישראל לבדו (מלכים א' כ"ב). כי בגובה לבו ראה שהיא גבורה גדולה להמית המלך מבלי הפיל שום אחד מאנשי חייליו. ולב מלך ביד ה' לאשר חפץ הטוה בזכות יהושפט שהיה שם.

[אני ולא מלאך, אני ולא שרף]

והנה **חז"ל** ייחדו אלו הפעולות כולן אליו יתעלה בתכלית ההתייחסות, באומרו (מכילתא בא פ"ז) אני ולא מלאך אני ולא שרף וגו'. ואין הכוונה להם שלא תהיה מכה זו ע"י שום שליח ומלאך ממית, שהרי נאמר ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף. אלא כאמרך שהמלך בכבודו ובעצמו ילך למדינה פלונית לעשות משפט מה, ושלא ישלח לשם שר ושופט גזבר ופרנס, שאין הכוונה בזה בשילך המלך לבדו, ושהוא בעצמו יהרוג את הנשפט, אלא שילך הוא וגדוליו שריו ושופטיו אשר בבית המלכות.

ואפשר שכוונו **חז"ל** בד' שלילות אלו לומר, שלא הייתה מכה זו ע"י שום סיבה טבעית מהארבע המיוחדות שבהם ינגף האדם מאחת אחת מארבעה רבעיו. וזה שנפש כל בשר תעמוד בו כלהבה הנאחזת בפתילה ע"י השמן והכלי המעמידן, ועל דרך שאמר החכם (משלי כ') נר ה' נשמת אדם, כי החום הטבעי אשר הוא מיסוד האש הוא שלהבת, והרוח הנושא אותו הוא הפתילה, והלחות השורשי שהוא מיסוד המים הוא השמן, והיסוד העפרי שהוא רוב בניינו הוא הכלי הנושא את הכל.

וכמו שכבר יכבה הנר בבוא פגע בשום אחד מהם, כמו שהוא מבואר. כן מות האדם כשיגע הפסד בשום אחד מאלו, אם בהפסד הרוח או הכבות החום או יבושת הלחות או בפרוק חיבור יקרה בבשר או שום הפסד.

ובאומרו אני ולא מלאך - ירמוז אל הפסד הרוח, כמה דאת אמר (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות. אני ולא שרף - ירמוז אל יסוד האש. אני ולא השליח - אל יסוד המים כמה דאת אמר (איוב ה') ושולח מים על פני חוצות (תהלים קמ"ז). השולח אמרתו ארץ וגו' וסמיך ליה הנותן שלג כצמר. והנה לא נשאר רק אחד, ועליו נאמר: אני ה' אני ולא אחר. וכמה דאת אמר (ויקרא י"ד) ועפר אחר יקח. וכל זה להפליג פלאי מעשי ה' הגדול אשר עשה כנגד כל הסיבות הטבעיות. ואם כווננו לזה מוטב, ואם לא - יהיה דרך הלצה [-דרשה].

והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם וגו'. חלילה שיהא הדם הזה לו יתברך כתקוות השני אל בית רחב (יהושע ב'). אלא כמו שאז"ל (מכילתא שם) לכם לאות ולא לאחרים לאות. אמר שיהיה לכם הדם הזה לאות ברית בלבכם ביני וביניכם, וראיתי אותו בבתי מושבותיכם אלה, כי אעבר עליכם ופסחתי עליכם, ולא יהיה בכם נגף בהכותי את מצרים. כי הפרש הדעות והאמונות יהיה פדות ביניכם לבינם.

ולפי צורך העניין הזה הנפלא כמו שביארנו אמר, והיה היום הזה לכם לזיכרון וחגותם אותו חג לה' וגו'.

[מצוות הפסח והמצות]

וציווה על עשות ימי הפסח בשמירת המצות מכל מיני הפסד שאור וחמץ ומחמצת, והם הוראה גדולה למה שיאות לאדם בעצמו, כי הלשונות הללו כבר גילו חז"ל הוראתם עליו, באומרם (ברכות י"ז א) שאור שבעיסה מעכב. גם הכתוב אומר (ישעיהו א') אשרו חמוץ (תהלים ע"א). מעול וחמוץ ירמוז להרחיק שאור התכונות הרעות אשר בנפש הזנה, וחמוץ הדעות אשר בנפש הדברית מחמצת המעשים אשר בחיונית.

ונגדם גזר עליהם שלשה כריתות: שנים בפסח ראשון (שמות י"ב) ואחד בפסח שני (במדבר ט'), כי על כן ראוי לבדוק בחורין ובסדקין, בנר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן. וכמו שאמרו (פסחים ב' א) אור לי"ד בודקין את החמץ לאור הנר, כי הוא הזמן אשר יחל רוח ה' לפעמו לפי המנהג. וחייב המצות יוכיח. וסוף דבר אמר ושמרתם את היום הזה לדורותיכם חוקת עולם בראשון וגו'.

והוא העניין הראשון שכווננו אליו בזיכרון המדרש שזכרנו בפתח השער:

משבחר הקב"ה בעולם קבע בו ראשי חדשים ושנים, והוא עניין הטבע הראשון, אשר לפי נוהג שבעולם, שהרי תשרי הוא ראש השנה אצלו, וכל חדש וחדש הוא נמנה ממנו. אמנם, כשראה שאין העולם מתקיים ע"י מידת הדין זו, והיה רצונו לבחור ביעקב ובניו, כלומר שבחר בצדיקים ובמעשיהם, ונדבה חכמתו לשלם להם שכר טוב, שיתף מידת החסד לעולם, וקבע להם הנהגה חדשה מעולה ממנה, וקבע אליה סימני ראש חדש ושנה, שהוא רושם הטבע החכם והיותר מעולה אשר בו נתגלה ידו הגדולה עליהם, כי גדולים מעשי ה' הנעשים ונזכרים בחדש הזה.

[יום ה' הגדול]

ועל כן יקראו (תוס' שבת פ"ז ב) יום לקיחת הפסח, **יום ה' הגדול**. לא להיותו גדול מימים, ולא להתייחד ליטול כתרו של אלוהינו, האל הגדול הגיבור וכו' (דברים י'), אלא שהוא גדול בעניינו. וכמו שאמר (מ"ב ד') ושם אשה גדולה - גדולה במעשים. וכבר היה גדול היום ההוא שבמצווה לשלוח יד להבזות אלוהיהם לעיניהם, כעין מה **שאמרו ז"ל** (ילקוט יואל ב') כי גדול יום ה' ונורא מאוד (יואל שם) זה יום הכפורים, שבו צווה האל יתעלה לקחת את השעיר החי ולהוליכו אל ארץ גזירה, ולהפילו על אחד ההרים בחרפה ובזיון, תחת עבודתו אשר היו זובחים את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם. כמו שיזכר שם שער ס"ג ב"ה.

ויתכן שיקרא יום הגדול לפי שהוא יום לה' הגדול, כמו שאמר הנביא (ירמיהו י') גדול אתה ה' וגדול שמך לומר כי כשמו כן הוא. לא כמלכים והשרים שמקלסין אותם קילוסין גדולים. ואחר כאשר ישפטו על פניהם נמצאים חסרים מהם. אמנם הוא יתעלה כל עוד שתחפש בקילוסו, תמצא שאתה מקצר.

ובמדרש (תנחומא פ' משפטים)

לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת וגו' (ד"ה א' כ"ט). אין מידת הב"ה כמידת בשר ודם. מידת בשר ודם כל זמן שהוא בעל זרוע אינו אוהב משפט, אלא סומך בזרועו ומעביר את הדרך, אבל הב"ה אינו כן. לו זרוע עם גבורה, ועם כל זה הוא אוהב משפט, דכתיב (תהלים נ"ט) ועוז מלך משפט אהב.

הנה מפרש ההגדות ז"ל פירש מאמר זה על חפצו בקיום חוקות ומשפטי המערכת כסדר הטבעי בכל מה שאפשר, אפילו בהרבות כוחו וגבורתו עליו.

ועם שהדרוש הזה הוא אמתי, אני הנה ראיתי שכוונתם למה שהיינו בו. וזה כי כל השלמים והמעולים שבנבראים לא ימצא שלמותם בהחלט, ולזה אינם חפצים ליכנס

במאזני המשפט פן ימצאו חסרים. אמנם האל יתברך שהוא בתכלית השלימות, הנה הוא אוהב משפט, ושיביאו כל החכמים הגדולה והגבורה והתפארת אשר לו ית' בכור הבחינה, ויכירו וידעו כי לו יתעלה לבדו יאתה, כמו שאמר הנביא ע"ה (ירמיהו שם). ועל כחו ועוצם ידו אנו סומכין לעתיד, כמו שאמרו (ש"ר שם), ובו עתידין ליגאל, שנאמר (מיכה ז') כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. והמשל גם הוא יכווין לעשות יום טוב אל הזמן אשר בו יצאו מחושך לאור מעבדות לחירות ומשיעבוד לגאולה. והם שלשה לשונות כנגד השלשה עניינים שנזכרו למעלה אצל שמירת המצות, שבכולן קבלו שם התיקון הראוי, מלבד מה שיצאו משעבוד הגופים והכנעתם מתחת סבלות מצרים, אל החירות והחופשיות מהם.

הנה אחר שביארנו בשער הזה טעם המצוה הזאת הנפלאה שנצטוו בה ישראל ראשונה, ותועלותיה הנפלאים, אם לקיים במציאות האותות והמופתים אמיתת האלהות האלהות כפי טבעה, ואם לסלק בקביעות זמן וסדרן, עם סידור המצוות המיוחדות אל הפסח אשר כללנו זיכרוןם הפסד הדעת בשילוח ההזדמן. ולהודיע כי יש סדר נכון וישר אל ענין ההנהגה הזאת היוצאה מההקש הטבעי, וסיבות מחייבות וממשיכות אותה, והם המצוות האלוהיות התוריות. כי על כן נתייחדה זאת ההנהגה אליה התייחדות עצומה.

[ארבע פרשיות הפסח מאשרות קיום סיבות למאורעות]

עתה בוא ואראך איך נמשכו אחרי כן בחלק הזה אשר עמדנו בביאורו ארבע פרשיות מסודרות אצל הפסח וחוקיו ומשפטיו, אשר בהן יכווין לסלק שלוח ההזדמן מכתות האנשים, כי הוא דבר שרבים מתפקרים בו לומר בכל דבר אולי מקרה הוא, ולקבוע תשובות ושאלות לכל כת וכת מהם לפי כוחו, בהראות לו הסיבה המחייבת הפלא. והנה הוא לפי הסיבה הנכונה לפי טבעו והקרובה אליו, כי זהו מה שידחה ויסלק שיבוש ההזדמן כפי מה שאפשר. ויתבאר על נכון טעם מאמרם ז"ל (**מכילתא** בא פ' י"ח) כנגד ארבעה בני דברה תורה וכו'.

וקודם שנבוא אל באור זה נזכור הספיקות אשר ראוי לזכור אותם תחלה.

הספקות אשר ראוי לזכור אותם תחילה [שמות יב-ג]

- א. כי בכל פרשה ופרשה מהשלושה נזכר צורך הגדה או אמירה לבנים: בפרשת משכו והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה וכו'.
- ובפרשה קדש לי וגו' והגדת לבנך ביום ההוא וגו'.
- ובפרשת והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר.

הנה בפרשה זאת חוקת הפסח שבאמצע, עם שיראה שהיה יותר צריכה לפירוש מכולם במה שתכלול החוקים הבלתי נודע טעמם וענינם - לא נזכר בה לא הגדה ולא שאלה כלל.

ב. כי כולם באו בתורת שאלה והגדה גם בלשון יחיד והגדת לבנך והיה כי ישאלך בנך וגו'. ובפרשת משכו אמרה בלשון רבים ואמירה: והיה כי יאמרו אליכם בניכם.

ג. שכבר בא דבר ה' אל משה ואהרן בפרשת החדש הזה לכם בדיני הפסח כלם גם במצות החגיגה ומצות מצה ואיסור חמץ לא נפל דבר כמו שנתבאר. והנה משה כאשר סיפר לישראל בפרשה משכו, לא אמר להם רק:

ושחטו הפסח ולקחתם אגודת אזוב וגו' ועבר ה' לנגוף את מצרים וגו' ושמרתם את הדבר הזה וגו' והיה כי תבואו אל הארץ וגו' והיה כי יאמרו אליכם בניכם וגו' ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקוד העם וישתחוו וילכו ויעשו וגו'.

ואלו מעניין החגיגה והמצות וכל הדברים הנלווים אליהם לא נזכר דבר. גם בסדר ההגדה יש לדעת למה ייחסו **חז"ל** שאלת מה העבודה הזאת לכם אל הרשע, ואמר שהוציא עצמו מן הכלל, והלא החכם אמר (דברים ו') מה העדות וגו' אשר צווה ה' אלוהינו אתכם. ומאמר אלוהינו אינה תשובה גמורה, שכבר אפשר שהוא מודה באלהות ולא במצות.

ועוד מה ראו שהחליפו התשובות ולא השיבו לכל אחד התשובה אשר בצדו. כי תשובת החכם היא (שם) עבדים היינו לפרעה; ותשובת הרשע ואמרתם זבח פסח וגו', ולא עוד אלא שנשתמשו בו בתשובת שאינו יודע לשאול.

ועוד שהתורה לא שמה בענין הפסח וחג רק שתי שאלות, והם שאלת הרשע ושאנו יודע כי שאלת החכם אינה רק במשנה תורה אצל התורה בכללה, כמו שאמר (שם) שמור תשמרון את מצות ה' אלוהיכם ועדותיו וחקיו אשר צוך, וסמך ליה כי ישאלך בנך מחר לאמר וגו' ואמרת לבנך עבדים וגו'.

וגם שאלת התם אינה אלא לגבי פדיון בכורות, אמר והעברת כל פטר רחם וגו' והיה כי ישאלך וגו'. והנה הם ז"ל מנו ארבעתן לענין הפסח והלכותיו כמו שנראה מסדר ההגדה.

ואולם טעם הקשירות אשר באו בארבעה פרשיות של תפלין יתבאר יפה אצל תפילי דמארי עלמא בשער צ"ח ב"ה.

ואחר זיכרון אלו הספקות נבוא אל הביאור.

[ביאור הפרשה – שמות יב-ג]

ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם משכו וקחו לכם איש שה לבית אבות שה לבית. עם היות שידיעת הדבר והכרתו מכל צדדיו בשלמות תהיה בכל ארבע סיבותיו: **החומרית והצורית והפועלת והתכליתית** כמו שנודע אצל החוקרים. הנה להיות כל אחד מהן תשובת שאלה מיוחדת לצד מצדדי העניין ההוא הנודע מארבעה רבעין, כבר יקרה שתספיק אחת ממנה או שתים או שלוש להשיב אל כתות השואלים כפי שלימות דעתו או קיצורו, מהצד אשר תעוררהו השגחתו בו.

המשל: אם ישאל לך מאיש שוגה ומפתי למה היה זה הדביר, ואתה השבותה לו לפי שהיו עזיו ואבניו, כבר יתפייס דעתו הגס ויחשוב אפשרות מציאותו למציאות חומריו בחיוב.

אמנם אם יחסר קצת פתיותו, לא ימנע בזה מלשאול שכמה פעמים הוא רואה עצים ואבנים מבלי שיהיה מהם דביר. עם כל זה אם תשיבהו אז בסיבה הפועלת ותאמר לו לפי שהיה פלוני החרש שבנאו, כבר יספיקו לו שתי הסיבות האלה לחיוב מציאותו.

אבל אם היה יותר פקח, גם בזה לא תתיישב דעתו עד שיודיעוהו הצורך המביא אל הפועל לבנותו, וכשיאמרו לו שתכליתו הוא למחסה ולמסתור כבר ישתוק משאלתו.

אמנם האיש הלבוב לא ישקוט ולא ינוח עד יעמוד על צורת הבית ותכונתו בכללו וחלקיו, עד שמתוכן ידע שאין התכלית להיות סתר לו לבד כי אם שיהיה בית זבול ומקום מקדש מלך והיא תכלית הידיעה ושלמותה.

והנה לפי שהיו כתות האנשים על זה המספר החכימה תורת האל יתעלה לדבר מהעניין אשר אמרנו מסיבות הפלאים וסדרן עם ארבע מדרגות בני האדם אשר עליהם **אז"ל** כנגד ארבעה בנים דברה תורה אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול.

כי אל החכם נתייחדה חקירת הסיבה הצוריית עם כלל שאר הסיבות.

ואל הרשע נתייחדה התכליתית עם שלא ימלט מהחומרית והפועלת.

ואל התם הפועלת עם החומרית.

ואל שאינו יודע לשאול נתייחדה החומרית לבדה.

והוא עניין נכבד יתבאר אימותו בהמשך אל הארבע פרשיות אשר ידבר בארבעתן.

[מכת בכורות מאמתת מציאות ה' השגחה ויכולת]

אולם כפי מה שאומר, וזה כי הוא מהמבואר כי מכת בכורות הנזכר בפרשת החדש להיותה גמר וסיום האותות והמופתים ההם המציא בה האל יתעלה כל סגולות שלשת

הסימנים שקדמו שנתבארה בהם אמיתת מציאותו יתעלה והשגחתו ויכלתו על הצד היותר שלם שאפשר, כמו שביארנו היטיב בשער ל"ו.

והנה לפי זה היה זיכרון זאת המכה הנפלאה עם לקיחת הפסח הנעשית על ידה עם מצות החגיגה ושמירת המצות, וכל אשר יעשה בה עניין מספיק להגעת שלמות האמונה בפינות ההם האלוהיות, וגם בקבלת עבודתו והפקת רצונו בכל מעשיו, כי על כן כלל שני העניינים הללו בפרשת החדש הנזכר. העניין הראשון עד והיה הדם לכם לאות וגו'. והעניין השני מוהיה היום הזה לכם לזיכרון, כמו שהוא מבואר מעניינים כלומר בשתיים אלו תתחתנו בי היום.

(ג) והנה אחר שנצטווה משה על זה העניין כולו בפרשה ההיא, הנה הוא יתברך בחכמתו האלוהית חלק הלמוד לעם באופן יגיע תועלתם למתלמדים על הד' פנים שאמרנו על הצד היותר נאות שאפשר. וזה כי מה שיגיע ממנו תועלת באמונות האלוהיות שהוא העיקר קבע בה מסמרות תחלה בפרשת משכו, ויחד אותו לזקנים שנאמר ויקרא משה לכל זקני ישראל, ולזה לא זכר שם רק שחיטת הפסח והזאת דמו על המשקוף ועל המזוזות, ועבר ה' ופסח ה' שזה מה שיכלול אמיתת מציאותו ויכולתו והשגחתו ועשאו ראייה מופתית כנגד הרשעים עזי נפש המערערים על אלו הפינות.

(ב) והוא מה שאמר שם והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם, כי לא כיון בכאן אל השואלים בדרך שאלה וחקירה ליסודות, רק אל הגוזרים אומר בתורת ערעור ופקפוק כי רבים הם. דוגמת מה שנאמר ואם לא מדאגה מדבר עשינו את זאת לאמר מחר יאמרו בניכם לבנינו לאמר מה לכם ולה' אלוהי ישראל וגבול נתן ה' וגו' (יהושע כ"ב). כי הוא ודאי לשון ערעור ופקפוק.

[שאלת הרשע – ערעור על התכלית]

ומכאן אחז"ל רשע מה הוא אומר, מה העבודה הזאת לכם וגו'. כי ראו שהכתוב ייחדו מכל הבנים בלשון ערעור וקנטור, ולזה הוא מבואר כי אומרו מה העבודה הזאת לכם וגו' הוא כאומרו מה לכם ולעבודה הזאת וגו' כלומר: מה בצע כי נעבוד אלוהים והוא ערעור על התכלית.

ולזה ייחד הכתוב תשובתו ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח וגו'. כי בזה נתבררו אצלנו תכלית האמות מציאותו ויכולתו והשגחתו. ולזה ראוי לכוון אליו העבודות כדי שתישאר האמונה הזאת תמיד בלב האנשים, והיא סיבה תכליתית נכבדת מאוד. אמנם הם ז"ל ראו להקהות את שניו בהחליף הכתוב הזה, ושום תשובתו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים וגו'. לאמור, שאין צריך לומר שלמדנו שם בעניין ההשגחה שהוא ית' מבדיל ומבחין בין עם לעם, כמו שאמר הכתוב בנוגפו את מצרים ואת בתינו הציל, אלא שהוא מבדיל ומבחין בין איש לאיש מהאומה לתת לאיש כדרכיו, עד שמזה יתברר שאלו

היה הוא ורעיו שם לא היה נגאל שום אחד מהם, אבל נגפים עמהם. והרי היא תשובת הכתוב אלא שחידדו אותה בחריפות זה הדקדוק שבכתוב השני. מכל מקום כל זה הוא מעניין התכלית.

[פרשיות הפסח – שמות יב - יג]

[זאת חוקת הפסח]

והנה אחר שנאמר וילכו ויעשו וגו', ונזכר עניין המעשה באומרו ויהי בחצי הלילה כמו שנתבאר בשער המכות, נאמרה פרשה אחרת, וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר זאת חוקת הפסח.

ומהכרח בעניינה שעם שלא זכר בתחילתה רק חוקת הפסח, כי בו נכללו עדותיו חוקיו ומשפטיו. כמו שאמר במקום אחר (במדבר ט') כחוקת הפסח וכמשפטו כן יעשה. והפסח בכללו הוא עדות, כאומרם (פסחים קט"ז ב) פסח זו שאנו אוכלין על שום מה וכו', גם פרשה זו יראה שתכללם כולם, כי איסור העבדים והערלים יורה ויעיד כי הנס ההוא וכל כיוצא לא נעשה אלא לבני בריתו של אברהם אבינו והבנים בניו. כי זה מה שראוי שיקובל בזה בלי ספק.

ועניין אומרו בבית אחד יאכל לא תוציא מן הבשר חוצה וגו'. ועצם לא תשברו בו, הוא מכלל החוקים אשר לא ידע טעמם יפה. ואומרם כל עדת ישראל יעשו אותו, וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה' וגו' תורה אחת יהיה לכם וגו', הוא מכלל משפטי התורה האלוהית המוטלות עליהם, וראוי היה לפי זה שיסמוך לכאן והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צווה ה' אלוהינו אתכם.

(א) אלא שעיקר השאלה הזאת ותשובתה היא יותר ראוייה בעצם וראשונה בתורה בכללה, שהוכללה בשלשה מינים אלו, וכל חכם לב ראוי שיעיין לדעת מה טיבן של חלקים אלו אצל התורה בכללה, ומה תועלתן. ויחקור אם ייפול בהם ההכפל או המותר או לא. וזה כי לפי מה שיראה בתחילת המחשבה, כי העדות והחוקים עניין אחד להם, במה שהתועלת המגיע משני המינים הוא הכנעת העושה וההשתעבד אל עשייתם בבחינת שהוא מצווה ועושה מאל עליון, שאי אפשר לו להפטר מעשות רצונו, וכאלו שני העניינים מכוונים להעיד על מציאותו. וזה יהיה מגונה מצד בא הכפל בדבר שאינו צריך.

וקשה עוד מזה כי החלק המשפטי בכל שיכלול הדינים אשר בין איש ובין אחיו ובין גרו, הנה הוא מותר גמור, כי זה וכל מה שיצטרך לחיות חיים מדיניים היה אפשר אל השכל האנושי להמציאו ולסדרו, כמו שכן נמצאו עליהם מעולם בנימוסי הגויים עם ועם ככתבו וכלשונו. ומתנאי השלם כי לא יגרע גם לא יוסיף. והרי הם שאלות עצומות מפאת צורת

המצות ומהותן, ראויות אלו כל איש נבון וחכם, כמו שאמר חכם מה הוא אומר מה העדות וגו'.

ובאה שם התשובה נכונה מאוד, ואמרת לבנך עבדים היינו וגו'. ויתן ה' אותות וגו' ואותנו הוציא משם וגו'. ויצונו ה' וגו'. וצדקה תהיה וגו'. והעניין שלמדהו דעת תועלתן והפרדתן שאין הדבר כמו שחשב.

אמנם חלק העדות הוא סימן לאשר גמלנו כל חסד ורב טוב, כי זה מה שיכריח האדם להיות לעבודתו יתברך בתכלית החיוב, והוא מה שהודיעו באומרו עבדים היינו לפרעה ויוציאנו ה' אלוהינו וגו'. כי אז קנה אותנו לעבדים נמכרים לפניו, כי נתן פדיון נפשנו ומחירנו אותות ומופתים גדולים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו. כלומר לא נוכל לכפור מה שראינו בפירעון מחירנו ואותנו הוציא וגו'. הרי שיש לו עלינו טענה חזקה להכריחנו אל כל מצותיו ולעבוד עבודתו, וכמו שאמר בכל מקום (דברים ה') וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וגו'. ועל הדרך הזה אמר המשורר אנא ה' כי אני עבדך וגו' פתחת למוסרי (תהלים קט"ז). ירצה במה שפתחת מוסרי מאויבי הרודים עלי קנית אותי לעבד עולם בן האמה שאין עבדו חזק ממנו. **סוף דבר הודיעו שזהו ענין העדות.**

ואחר נעתק אל טעם החוקים ואמר (דברים ו') ויצונו ה' לעשות את החוקים האלה ליראה את ה' אלוהינו לטוב לנו וגו'. וזה שהודיעו כי מלבד התועלת ההוא הנודע לו בהם, יש תועלת נפלא, והוא שיש בכל המצות תוחלת שכר רוחני ונצחי, נוסף על מה שיועילו לחיות חיי שעה. כי מזה הטעם כל המצות כולן נקראות חוקים, מצד שנעו מעגלותיהם ולא נדע איך יושג בהם זה התועלת הנצחי, כי מה שלא נדע עניינו מהו איך נשכיל אופן השגתו.

ולעורר על זה בא החלק המיוחד מהחוקים אשר לא יורגש מהם תועלת לחיי האדם כלל, כמו שהוא באיסור חזיר ושאר המאכלות ולבישת כלאים והדומים, כדי שנדע בהם שמזה המין יש בכל המצות כולן. וזה יתבאר עוד בפרה אדומה שער ע"ט ב"ה. והוא מה שביאר יפה באומרו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, כפי מה שפירש אותו המורה פ' נ"ז ח"ג. עם שיש לנו פירוש אחר יבוא בפרשת אם בחוקתי שער ע' ב"ה.

והנה על חלק המשפט יצווה שיודיעוהו עניין נכבד, ראוי שידע אותו כל בעל תורת משה רבינו עליו השלום, והוא כי נוסף על מה שיכללו המשפטים האלוהיים מהצדק והאמות יותר מכל הנימוסים האנושיים, יש בהם תועלת נמרץ. והוא מה שיקרה אל המתעסקים בהם ההישארות הנפשי וההצלחה האחרונה לחיי העולם, כמשפט כל שאר המצות שמחזיקים בהם ודורשים אותם ומקבלים עליהם שכר. והוא מה שביארו דוד המלך

באומרו (תהלים י"ט) משפטי ה' אמת צדקו יחדיו, הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים, גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב וגו'. והוא מבואר. ובפרשת ואלה המשפטים יתבאר הדרוש הזה על השלימות הזה ב"ה. והוא עצמו מה שכללו באומרו (דברים שם) וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת לפני ה' אלוהינו כאשר צונו והטעם מבואר.

וראוי שתדע כי לחלק שקראו החכם בשאלתו משפטים, הוא מה שקרא עכשיו מצות, כמו שקראו כן בתחילה כשאמר (שם) שמור תשמרון את מצות ה' אלוהיכם ועדותיו וחוקיו, אשר באה השאלה עליו מה העדות והחוקים והמשפטים. הרי כאן שאלת החכם בכל חלקי התורה בכללה, ותוכן תשובתו בכל חלקיה, וראויה הייתה שתיעשה בפרשה זאת חוקת הפסח אשר היינו עליה כפי מה שביארנו מעניינה, אלא שהניח עניין המצווה החלקית שיובן ויידרש מתוך העניין הכללי שהוא דרך נכון בכמו זה.

ולפי שראו חז"ל זה העניין הנכבד, זווגו השתי פרשיות יחד ושמו הפרטי תשובת הכולל להורות שגם השאלה תצדק עליו, וכאלו אין בכלל אלא מה שבפרט. ולזה אמר (במכילתא שם) אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין וגו'. כלומר שיאמר לו טעמי הפסח בעדותיו וחוקיו ומשפטיו כאשר הם בתוך הפרשה הזאת כמו שביארנו, כי אם יתבונן בהם ובטעמם הנכון, ולא יבטל אותם בטעמים חיצוניים, הכול ימצא בתוכם עד שיגיע לו מזאת המצווה הפרטית מה שרצה מכולן, כי הוא דבר ראוי שיובא לכאן לתועלת ענייני הפסח ופרסומו. והנה הוא מבואר שהשאלה והתשובה הזאת הכול היה מפאת הסיבה הצורית אשר למצות.

והנה אחרי זה נזכר פרשה שלישית, והוא קדש לי כל בכור אשר נאמר בה זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו'. היום אתם יוצאים בחדש האביב והיה כי יביאך ה' אל ארץ וגו'. ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה שבעת ימים תאכל מצות וגו'. מצות יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך וגו'.

הנה הוא ראה לחדש מצוה אחרת תהיה לזיכרון למכת בכורות, ולהמשיך ממנה תועלת הפסח לעניין האמונה האלוהית על הדרך שאמרנו, ויגיע תועלתה יותר לרוב מציאותה בבניו וקרוביו ושכיניו גם לכל אחד העם, דהיא מצוה דעבידא לאיגלויי. כל שכן בכל בכור שור או כשב או עז כי יולד ופטר חמור גם הוא. והנה מזה העניין ומשאר מצות החג והמצות אשר השאיר אצלו שלא זכרם תחילה בפרשת משכו כמו שאמרנו, עשה שני למודים אחרים כפי צורך המתלמדים.

והנה שם תחילה הלמוד כנגד האיש החסר, אשר אין ראוי לדבר עמו רק בעניינים המעשיים לבד ובתועלות המגיעים מהם בעוד בחיים האלה חייתם, והוא מה שאמר לזה

והיה כי יביאך וגו' ועבדת את העבודה הזאת וגו'. עד כל אותם המצות שנזכרו ואמר אחרי כן והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, יאמר שיסיפיק שיודיעוהו כי בעבור המעשים האלו והדומים להם שיקבל אדם על עצמו עשייתן, עשה לנו נסים ונפלאות בצאתנו ממצרים, וכן יעשה תמיד ואמר והיו לאות וגו'. למען תהיה תורת ה' בפיך, לרמוז לזה שלא יוכל לבוא עליה בעומק הלב.

ולזה אמרו ז"ל (במכילתא שם) על זה הכתוב ושאינו יודע לשאול את פתח לו, שנאמר והגדת לבנך וגו'. והכוונה שאינו יודע לשאול כמו הבן החכם הנזכר כשירגש בו צורך הלימוד בין שלא ישאל בין שישאל ולא ידע לכוון שאלתו היטב, את פתח לו. והכוונה שדי לו כשיודיענו פתח הדברים והתחלתם בהודעת העניין הראשון, עד ישכיל ויעלה אל מדרגה שידע לשאול היטב, ויודיעוהו הדברים בשלמות.

וכמה הפליגו להורות על אמיתת זה העניין במה שדקדקו (שם פ' י"ז) בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. הקפידו כי אין להזכיר לזה זולתי עניינים ממשיים חומריים לאמר לו כי בעבור קיום מצות מצה ומרור כמו שהם מונחים לפניו, אז בעת הלימוד עשה לי בצאתי וגו', מבלי השתדלות בטעמים ועניינים, והוא הלימוד הראוי לזה, כאלו אמרו עליו שסיבת הדבר הוא חומרו, כאשר אמרנו ראשונה.

וכבר נשלמו עם זה שני מיני הלימוד אשר מצד החלק המעשי לשני כתות האנשים, החכם היודע לשאול ואשר כנגדו שאינו יודע לשאול.

אח"כ עשה פרשה רביעית מעניין הבכורות, שזכר לפי פרסומה ועשה ממנה לימוד מיוחד אל האיש הבא במחקרו בעניין האמונה בכוונה הפכית מהרשע, אלא שהוא בא בתמימות ויושר השכל לא לקנטר. כי מהידוע שדרך הלימוד להם מתחלפת. ואמר כי יביאך וגו', והעברת כל פטר רחם וגו', וכל פטר חמור וגו', עד וכל בכור אדם בבניך תפדה וגו'. יאמר שניהגו בזה העניין מקידוש הבכורות ופדיון, לפי שייזכר בם מכת הבכורות שבמצרים שבשבילה הייתה מצות הפסח, כדי שיגיע מהזיכרון הזה תועלת אמיתת מציאותו יתברך וכי יש אלוהים לברי לבב.

והוא מה שסמך והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים ויהי כי הקשה פרעה וגו'. והוא במה שהודיע אליו כי טעם הכול להודיע כי יש אלוהים פועל ישועות בקרב הארץ.

ומאמר **חז"ל** (שם פ' י"ח) תם מהו אומר, מה זאת, קיים זה הפירוש בלי ספק. כי התם אינו כנגד החכם כמו שחשבו קצת, אבל הוא הפך הרשע, כמו שהורגלו לקרוא (במסכת

ב"ק) שור תם לשאינו מזיק, ועל דרך ויעקב איש תם (בראשית כ"ה). ואמר החכם (משלי י"א) תומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם. והוא ייחדו תשובתו מצד הסיבה הפועלת, כמו שאמרנו וכבר יושלמו בזה שני למודים בעניין האמונה, אל הרשע והתם, שזה לעומת זה נסדרו אלו שתי כתות באלו הלמודים.

וכבר נתבארו הפרשיות האלה בתת טעם נכון וישר לסידורם, והכל סובב על מה שאמרנו ראשונה לחזק בלבנו אמונת אמיתות מציאות אלוהי אמת שפעולותיו באמת על פי רצונו ית' ולדחות טעות ושלוח ההזדמן מכל פעולותיו מכל כתות האנשים כפי כחו בשיכירו וידעו כמה כוחה של תורה בסדור העניינים ההם יותר מכוח הסיבות הפועלות אשר לפי הטבע הקודם המפורסם.

וזהו שיעור מה שרצינו אליו מהביאור בזה החלק.

שער לט (פרשת בשלח – שמות יג - יד)

יבאר שהשלמות האנושי יושג מפאת ההשקפה במעשיו יותר ממה שיושג מצד ההשכלה במהותו או העיונים העצמותיים אליו ית'.

פרשת ויהי בשלח [שמות יג – יד]

במדרש (ש"ר פרש' כ"ג)

זה אלי ואנוהו. בא וראה כמה גדולים יורדי הים. משה כמה נתחבט ונתחנן לפני הקב"ה עד שיראה הדמות שנאמר (שמות ל"ג) הראני נא את כבודך. אמר ליה הקב"ה (שם) לא תוכל לראות פני, ולבסוף הראה לו בסימן הזה (שם) והיה בעבור כבודי והסירותי את כפי וגו'. החיות הנושאות את הכסא אינם מכירות את הדמות, ובשעה שמגיע זמנם לומר שירה הם אומרות אי זה מקום הוא, אין אנו יודעין אם כאן אם במקום אחר, אלא בכל מקום שהוא ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג'). ויורדי הים כל אחד ואחד מראה אליו באצבע ואומר זה אלי ואנוהו. אבל לעתיד לבוא, אתם אומרים אותו פעמיים: שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלוהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו (ישעיהו כ"ה).

[השלמות האנושית – מבוא]

[השלמות האנושית היא בין מדרגת העליונים והתחתונים]

אם השלמות האנושי הוא אמצעי בין מדרגת העליונים בהחלט והתחתונים בהחלט, הנה הוא אם כן ראוי ומחויב כי להגעתו מבין העיונים האלוהיים יסובבוהו רני פלט. הקודם הוא הדבר המבואר מעצמו, כי האדם יראה לעיניו, השמים ושמי השמים, רצוני כדורי הכוכבים ומניעיהם, כי רמו עליו וחזקו ממנו ונבט לארץ. והנה שם עפר ומים וצמח האדמה וכל רומש בה, כל הושת תחת רגליו, ונמצא הוא בעצמו מדרגה אמצעית ביניהם. וכן תארו הכתוב באומרו (שמות כ') לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת, כי מלות ממעל ומתחת מוסבות אל מלת לך שזכר, ולפי שתנאי האמצעי שימצאו בו תכונת שתי הקצוות בשווה, נתן לו הכוח השכלי הנכבד מן העליונים והגוף וכל כלי עבודתו מן התחתונים כמו שנתבאר במקומו, שעל שני העניינים נאמר בסוף (קהלת י"ב) וישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלוהים אשר נתנה. וזה מה שיחייב שימצא טבעו ועניו, לא למעלה ולא למטה בהחלט, אבל על ענין המיצוע במדרגה כמו שהוא כל דבר שהוא אמצעי בין שתי מדרגות היצירה, כגון המחצב והצומח

והצומח והחי זולתם, שלא יוחלט על שום אחד מהם שם אחד הקצוות, אבל הוא נמצא שלישי פחות מעט מאשר עליו, וחשוב מאשר למטה ממנו. כמו שהוא העניין במין האלמוג או האספוג הימי וכדומה.

וכן המין האנושי, עם המצא עמו שני אלו הטבעים, לא יוחלט עליו היותו אלוהים ממש, כמו שלא יוחלט היותו בהמה, אבל הוא בעניינו נמצא בפני עצמו גדרוהו חי מדבר, וכמו שפירש **אונקלוס** (בראשית ב') והוא אדם לרוח ממללא. ורצו בזה שהוא יתר מבעלי חיים וחסר מעט מאלוהים, הוא עצמו שאמרו המשורר (תהלים ח') ותחסרהו מעט מאלוהים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו.

ירצה שטבע אנוש ובן אדם שזכר, הוא להיותו בזה העניין מן המיצוע, והוא היותו חסר מעט מאלוהים אשר עליו, כי הכבוד וההדר אשר עטרהו בו ולהיותו שר ומושל על כל אשר תחתיו. ודין האמצעית הזו הנה הוא ראוי שיושקף בדרישות שלימותו, כי אין לו להרוס בעצמו לבקש מעלה אלוהית כמו שאין לו להתרשל ולהישאר בתמונת בהמות.

זוה העניין זכרו החכם פרק י"א מהמאמר הראשון מ**ספר המידות** אמר:

גלוי הוא כי ראוי לחקור מהמעלה האנושית, כי אמנם דרשנו הטוב האנושי והאושר האנושי. אמנם נאמר המאמר המעלה האנושית לא הגשמית כי אם הנפשית, ירצה שאין הכוונה בעיון הספר ההוא להעלות מעלה מעלה לחקור מהמעלה המוחלטת האלוהית שאותה אינה משוערת ואינה מקבלת התוספת והחיסרון. אמנם שהכוונה לדרוש מהטוב והאושר אנושי, אמנם אמר כי באומרו המעלה האנושית, אין הכוונה לו לחקור מההפעליות הגשמיות המשותפות לבעלי חיים, רק מהמעלה הנפשית השכליים אשר היא באמצע, שהוא האושר האנושי בייחוד, וטוב שלימותה יתייחס אל נושאה לקבל השערת התיקון וההפסד. כי אשר איננו כן איננו אושר אנושי כי אם אלוהי ואין לנו עסק בו.

וכבר תפס בפ"ב מהמאמר עשירי על מי שחשב חלוף זה באומרו

אמנם גלוי הוא, כי אם לא יהיה דבר אחד טוב בעצמו אשר עם אחר טוב בעצמו יהיה נבחר, אין זה דבר יהיה כזה אשר בו נשתתף. ובזה אמנם הוא הדרוש יאמר, שאם נניח שהטוב האנושי לא יקבל הפחות והיתר, עד שבהתחבר שנים מהם לא יוסיף טוב על האחד, מי יתן ואדע אי זהו טוב אשר כזה שבו נשתתף.

והנה בדבר המשותף לאנשים הוא הדרוש ולא בזולתו. והנה אדון הנביאים אמת מאוד העניין הזה בכל מקום אשר אמר בדרישות שלמותינו ע"י מעשה התורה האלוהית (דברים ו') למען ייטב לך (שם ה') ולמען ייטב להם ולבניהם אחריהם וכיוצא בזה. הנה שייעד לנו

בטוב המיוחס לנו לא הטוב בהחלט. והנה הוא הפליג לומר (שם י') ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלוהיך ללכת בכל דרכיו וגו' לשמור את מצות ה' ואת חקותיו אשר אנכי מצוך וגו'.

[הטוב האנושי]

והכוונה מהו זה שהש"י שואל מעמך עבודות ומעשים כאלו הבאים בתורה להשלים את עצמך, מה שלא יושאל כן מהנמצאים העליונים ממך ולא מזולתם, אשר לא נמצא שלמותם אצל מעשים אלו ודומיהם. והשיב (שם) לטוב לך, ירצה לפי שהטוב הנדרש הנה הוא הטוב האנושי אשר הוא טוב לך, לא הטוב המוחלט אשר למלאכים ולאל ית'. ואין צ"ל הפחיתות הבהמי אשר אינו טוב כלל. ולזה יחויב שיישרו מעשיך אל הטוב ההוא ויתיחסו אליו.

וכן כתב החכם פ"ב מאמר ח' מהספר ההוא -

האם הם אוהבים הטוב, או אשר הוא טוב להם. אמנם זהו מסופק אי זהו וזה הספק עצמו יהיה אצל המהנה. אמנם ירצה כי כל אחד יאהב אשר הוא טוב לו, וכאשר הוא טוב בהחלט הוא ראוי לאהוב כן, אמנם אשר הוא לכל אחד. הרי שהתיר זה הספק ואמר, שאשר הוא טוב לכל אחד, הוא אשר ראוי שיכספהו, לא הטוב בהחלט.

ולזה מה שהישירה אליו התורה האלוהית בכל הישרותיה, כמו שאמר לטוב לך. וכן אמר (שם ו') ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה וגו', לטוב לנו כל הימים וגו'. כי בשתי ההצלחות כיון אל הטוב המתייחס אלינו, לא זולת ודי בזה לאמות הקודם.

[הפעולות יתחלקו לשני מינים: שלמותם בעצמם, ושלמותם מחוץ להם]

אמנם הנמשך יתבאר ממה שקיימו בעלי החקירה שהפעולות יחלקו לשני מינים. **האחד אותם שלמותם בעצמם** בלתי יוצא לחוץ כענין הפעולות השכליות העיוניות שאין ענינם זולתי השגת המושכל ההוא והמצאו בשכל, וזהו הפועל העצמי שעליו אמרו שיצא השכל מהכוח אל הפועל.

והשני מין הפעולים שפעולתם נמצאת חוץ לשכל בחומר מן החומרים כבית והכסא והכירור וכל כלי אשר נעשה לכל מלאכת מחשבת.

והנה מעלת המין הראשון נודעת מאוד משני פנים.

האחד להיות מציאותם רוחני זך בלתי נמצא רק בשכל, אשר הוא מציאות מעולה מאוד מהמורגש, כי לסיבה זו נתעלו החכמות זו מזו. רצוני בהיות נושאי קצתם פשוטים מחמר מקצתם.

וכבר יראה שביאר איוב (כ"ח) דבר זה, באומרו והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה. אמר שהחכמה האמתית הראויה שתקרא כן בהחלט בה"א הידיעה היא אשר דרושיה ומושכליה הם רוחנים פשוטים מכל משיגי החומר ומקריו אותם שיחשבו בעיני ההמוניים לאין, מפני שאינו גשם או כוח בו.

ועל דרך האמת האין ההוא הוא היש המוחלט אצל בעלי השכל. וכבר כנו האלוהיים ז"ל זה השם אל **הכתר העליון** אשר ממנו שפע החכמה העליונה. ומזה נאמר (קהלת ג') ומותר האדם מן הבהמה אין, כי באמת המותר ההוא הוא יש מושפע מהשכל העליון ההוא כי הכול זולתו הוא הבל. ואמר ואי זה מקום בינה כי אשר יאמר עליו שהוא פועל הבינה באמת אינו מוגבל ואינו תופס מקום.

ולזה אמר (איוב שם) תהום אמר לא בי הוא, כי אם כבר היו החכמות הטבעיות מעיינות באלו הנמצאים המורגשים לא לזה ראוי שיחלט עליהם שם החכמה כזאת שמושכליה דורשיה הן מהאין ההוא הרמוז.

והשני להיות מבואר שפעולות באלו הנמצאות בשכל הם קיימות נשארות תמיד בהישארות השכל וקיומו, לא כן הפעולים הנמצאים בחומר, שהם מחויבי הכליה וההפסד בכלות הנושא או ההיולי ההוא אשר יקבל התמונה או הצורה ההיא אשר הוא הכרחי לו מבלי שום המלט וזה מבואר.

והנה שני מיני אלו הפעולות נמצאות בעצם וראשונה באל יתברך אם החכמה העצומה והפשוטה אשר היא השכלת עצמו שהיא השכלה עומדת בעצמה בלתי יוצא ממנו יתעלה. ואם היד החזקה והזרוע הנטויה אשר בה ימציא מצואים, ויברא ברואים יש מאין הכוללת הבניין הכללי, אשר בו יוכללו השלושה עולמות והפעולים ההם, אם שקצתם והם עולם השכל הקרוב אליו מן השלשה נכבד רוחני ופשוט מחומר, הנה שני שלישי הבריאה הם מגורשים ונמצאים בחומר. ואם אינם ממין אחד, אבל יתחלפו זה מזה כגבוה שמים על הארץ.

ואין ספק שיפול בין שני מיני הפעולות האלו החילוף וההבדל מהשני צדדים שאמרנו.

האחד הוא מבואר במעלת בלתי בעל תכלית מהרוממות והשבח.

והשני מצד הנצחיות, שאין צריך לומר הנמצאים אשר הם תחת ההויה וההפסד המפורסם, כי אף אותם שגזרו עליהם החכמים התורניים שאע"פ שהיו הווים שהם אינם נפסדים, הנה התורה הכתיבה עליהם בכמה מקומות וייחסה אותם אל הכליה וההפסד.

אמר שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת, כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לא תחת (ישעיהו נ"א). ירצה, כשתשאו מרום עיניכם הרואים, ותראו שהם נמצאים מוחשים ככם, ותביטו אל הארץ שהיא בתכלית החומריות שגזרו עליהם שהם מצד עצמם מחוייבי ההפסד והכליה, ויושביה כמו כן ימותון, כי מחומר קורצו גם הם, אמנם קיומם הנצחי יהיה מצד היותם מושכלים אצלו מפאת כללותם. וזהו אומר וישועתי לכולם תהיה, כלומר הישועה המגעת להם ממנו מזה הצד, הוא המשאירם לעד, והיא צדקתי אשר בעדה לא תשיג להם ממנו מחיתה והפסד. והוא עניין נצחיות המינים לדעת **הפילוסופים**, ולדעתנו אנחנו עם תורתו בלבנו עניין הנצחיות האישי לעבדיו ההולכים בדרכיו, על דרך שאמר הכתוב (שמות ל"ג) ידעתוך בשם. (תהלים ל"ז) יודע ה' ימי תמימים וגו' (שם א') כי יודע ה' דרך צדיקים וגו'. והוא עניין כתיבת ומחיית הצדיקים והרשעים בספר הזיכרון כאשר נכתוב במקומו שער ס"ז בע"ה.

[הישגי האדם נובעים מהפעולות שמחוץ לנו]

ואתה תחזה אמות מה שכווננו אליו בפתח דיבורנו, וזה שעם שכבר נתבארה מעלת המין הראשון מהפעולות האלוהיות על המין השני, והוא מין הפעולים בשיעור נמרץ, מכל מקום הוא מבואר תכלית הביאור שהצלחתנו המיוחדת לנו לפי טבע האנושות הנה היא תלויה בהיות עסקינו ועיונינו אצל ההשגה האפשרית לנו במין השני אשר מאלו הפעולים המחודשים במאמרו ית', אם הכוללים ואם החלקיים יותר, ממה שיגיענו מהמין הראשון אשר בפעולות.

והוא שהשכל יגזור בתכלית האמות מה שתקיימהו התורה, מהיות הצלחת האדם בלתי מגעת רק בדרך גמול ושכר טוב הפעולות ויושר הדעות והאמונות, וההשתעבד אל העבודות האלוהיות בכל לב ובכל נפש ובכל מאד.

[אלוהי אריסטו [=העילה הראשונה] - פסיבי וחסר כח]

והנה זה אי אפשר להגיע לאדם במה שיחכם לדעת כל מה שידעו **אריסטו** וחבריו ותלמידיו בכל מה שהשיגו, שלכל סיבות הנמצאות יש סיבה אחת ראשונה ממנו נתחייבו כל העילות והעלולים כולם, אשר קראו זאת הסיבה הראשונה בשם אלוהים. כי מה יוסיף ומה יתן ידיעת זה להצלחתו, אחר שנתאמת להם כי זה אלוהים אלוהי עולם אינו דורש ומבקש מאיש מהאנשים ולא מכולם שום יראה ועבודה קלה או חמורה, ואין פועל מהפעולות שירצה אותו או שימאסהו. גם כי אין לאל ידו לשנות שום דבר טבעי ממנהגו וכ"ש במה שיגזרו עליו, שהוא אינו משיג ולא יודע אלו הדברים האפשריים המשתנים, ואיננו מתבונן בעניינם כי יטענו כמה טענות לומר כי זה הוא עליו ותכלית מעלתו, על דרך

אשר יומרוך למזימה (תהלים קל"ט), כמו שכתבנו אצל מעשה העקידה שער כ"א ועוד נזכרם להבא, ובשער הבא ובשער נ"ד בע"ה.

והנה באמת לא נודע אל החכם טעם שום הצלחה במה שישתדל לחקור איך הוא יתעלה ואיככה היא חכמתו וידיעתו אצל עצמו או זולתו, ואיכה ידע אל אלו הנמצאים המשתנים וההפכיים, והדברים העתידיים הנתלים בהעדר והצודק משני קצות האפשר בעתיד, וכיוצא באלו העיונים אשר יגזור הדעת הנחת אמיתת מעצמם מבלי חקירה. ובא עליהם מוסר **חז"ל** (חגיגה י"ג א) במופלא ממך אל תדרוש וגו', והחכמה הלא תקרא. ואל תתחכם יותר למה תשומם (קהלת ז').

והשומם והחורבה היוצא היא הנפילה אל פחת הכפירה, בידיעתו יתעלה דבר חוץ ממנו, כ"ש שידע באלו העניינים הנמצאים בחומר ובשינוייהם ומקריהם, כי הנה באמת לא יגיע מכל זה להם רק ההתחכמות המבולבל ההוא, בעוד חייתם בחיים האלו. אמנם אחרי מותם הנה הם בטלים והולכים, כי לא יחפוץ המלך לעשות להם יקר יותר מזה.

והנה כל מה שיאמרו מענייני הישארותם הנה הוא שווא ותפל, כמו שכתבנו בשער ו' הוא שער הנפש.

אמנם מהעניינים הפעולים אשר מהמין השני, עם היותם במדרגה למטה מהעיונים הראשונים, הנה כבר יהיו יותר נאותים אלינו מצד טבענו ושלמותנו המיוחד אלינו, כמו שאמרנו שכבר יגיעו לנו אם מצד הבריאה הכוללת ואם מצד חלקיה, ויותר מצד הפעולים הפרטיים המתחדשים ע"י האותות והמופתים הנעשים כנגד המנהג הטבעי, אשר זכרנו עניינם בשלשה שערים שקדמו תועלות נמרצים מגיעים אותנו אל הצלחתנו, המחייבים אותנו ליראתו, ומישירים אותנו לאהבתו ומקרבים אותנו לעבודתו במה שנתאמת לנו בהם שרוב גודלו ועוצם רוממותו לא יעצרוהו מהיותו יתעלה צופה ורואה בין כיתות האנשים, ורוצה בקצתן ומואס בקצתן.

וכן בעניין הפעולות והמעשים האנושיים, ושהאיש המוצלח הוא אשר ילך בדרכיו ויטיישר בארחותיו בתום וביושר לבב, לא האיש אשר השתדל בידיעתו והעיז פניו בחקירת מהותו וידיעתו, ונתבלבל בהשגתו עד אשר גזר עליו כי איננו רואה את כל מאומה זולתו. והוא מה שאמר הנביא אל יתהלל וגו', כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי וגו' (ירמיהו ט'). ירצה, אל יתהלל המתהלל בשום חכמה ומעלה, כי לא יצליח בה כי אם כשישכיל וידוע כי אני ה' משגיח

ומתבונן לעשות חסד ומשפט וצדקה בארץ. כי בזה כולל כל מיני ההנהגה הראויות להתנהג בהם בין כתות האנשים בתכלית ההתבוננות. ואמר כי באלה חפצתי נאם ה', ולא במאמירים למזימה לאמר מה אנוש כי תזכרנו. כי חפצי וכבודי הוא שאהיה מצוי אצלכם ומתבונן בענייניכם כאחד מכם, וזהו מה שראוי לכם כמו שיאות לשכלים הנבדלים לדעת אותי ולהשכילני מצד שאני סיבתם וממציאם.

[תהלים קל"ט - ה' חקרתני ואדע – השגחה אישית]

והנה ראש המשוררים דיבר בזה הדרוש עצמו, רצוני מבחינת הפעולות והפעולים אצל עצמו, והודה לפניו יתברך על התועלת המופלג המגיע לו מאלו הדברים הפעולים מאתו, ממה שיגיעו מהעיון במין מהפעולות והוא במזמור ה' חקרתני (תהלים קל"ט):

- א לִמְנַצֵּחַ לְדוֹד מְזִמּוֹר ה' חִקְרַתְנִי וְתַדַּע :
- ב אֶתְּהָ יְדַעְתָּ שַׁבְּתִי וְקוּמִי בְּנִתְּהָ לְרַעִי מֵרְחוֹק :
- ג אֶרְחִי וְרַבְעִי זְרִיתָ וְכָל-דַּרְכֵי הַסִּפְּנִתָּה :
- ד כִּי אֵין מַלְאָךְ בְּלִשׁוֹנִי הֵן ה' יְדַעְתָּ כְּלָה :
- ה אַחֲזוֹר וְקָדַם צַרְתְּנִי וְתַשֵּׁת עָלַי כַּפְּכָה :
- ו (פְּלִאִיָּה) [פְּלִאִיָּה] דַּעַת מִמֶּנִּי נִשְׁגָּבָה לֹא-אוּכַל לָהּ :
- ז אָנָּה אֶלְפֵי מְרוֹיָחַד וְאָנָּה מִפְּנֵיךְ אֶבְרַח :
- ח אִם-אֶסְקֶה שְׁמַיִם שָׁמַיִם אֶתְּהָ וְאֶצִּיעָה שְׂאוֹל הַגֶּן :
- ט אֶשָּׂא כִנְפֵי-שַׁחַר אֶשְׁכְּנָה בְּאַחֲרֵית יָם :
- י גַּם-שָׁמַיִם יִדְּךָ תִּנְחַנְּנִי וְתִאחַזְּנִי יְמִינֶךָ :
- יא וְאָמַר אֶתְּ-חֹשֶׁךְ יְשׁוּפְנִי וְלִילָה אֹרֶךְ בְּעַדְנִי :
- יב גַּם-חֹשֶׁךְ לֹא-יִחְשִׁיד מִמֶּנִּי וְלִילָה כִּיּוֹם יֵאִיר כַּחֲשִׁיכָה כְּאוֹרָה :
- יג כִּי-אֶתְּהָ קִנִּיתָ כְּלִיתִי תִסְכְּנִי בְּבֶטֶן אִמִּי :
- יד אוֹדְךָ עַל כִּי נִרְאוֹת נִפְלִיתִי נִפְלְאִים מֵעֲשִׂיד וְנִפְשִׁי יְדַעַת מֵאֵד :
- טו לֹא-נִכְחַד עֲצָמִי מִמֶּנִּי אֶשֶׁר-עֲשִׂיתִי בְּסִתְּךָ רַקְמֵתִי בְּתַחְתִּיּוֹת אֶרֶץ :
- טז גְּלָמִי רָאוּ עֵינַי וְעַל-סִפְּרֶךָ כָּלִם יִכְתְּבוּ יָמַי יִצְרוּ (וְלֹא) [וְלֹא] אֶחָד בְּהֵם :
- יז וְלִי מֵה-יִקְרוּ רַעִידֶךָ אֵל מֵה עֲצָמוֹ רֵאשִׁיָּהֶם :
- יח אֶסְפְּרָם מִחֹל יִרְבוֹן הַקִּיצְתִּי וְעוֹדִי עִמָּךְ :
- יט אִם-תִּקְטֹל אֱלֹהִים רְשָׁעִים וְאֲנִשִׁי דָמִים סוּרוּ מִנִּי :
- כ אֶשֶׁר יִמְרוּךְ לְמִזְמָה נִשְׂוֹא לְשׂוֹא עֲרִיד :
- כא הֲלוֹא-מִשְׁנֵאֵיךְ ה' אֶשְׁנֵא וּבִתְקוּמְמִיד אֶתְקוּטֶט :
- כב תְּכַלִּית שִׁנְאָה שִׁנְאָתִים לְאִיבִים הִיוּ לִי :
- כג חִקְרַנִּי אֵל וְדַע לִבִּי בְּחַנְנִי וְדַע שְׂרַעְפִּי :
- כד וְרָאָה אִם-דַּרְךְ-עֲצָב בִּי וַיִּחַנְּנִי בְּדַרְךְ עוֹלָם :

כי שם שם לו ראשונה הודאתו לאל ית', כי הוא היודע ומתבונן באלו העניינים הפרטיים האישיים ומכווין אותן ומסדרן על סדרן הנכון, בתכלית מה שאפשר מה שכחוהו המעיינים **הפילוסופים**, ואחר סידר מה שיושג לו מדרך העיון במהות עצמיותו והוא מצד המין מהפעולות.

ואחר אמר כי שתחויב עליו ההודאה יותר, הוא מצד מה שהעיר עיניו באותו מין מהפעולים המפורסמים, כי הוא אשר יגיעהו אל תכלית הידיעה בו ובעוצם ידיעתו והשגחתו לא זולת.

ועל העניין הראשון אמר, כי הוא יתברך יודעו ומכירו בידיעה אישיית שלמה כאלו חקרו תכלית החקירה בכל ארבעת רבעיו והם סוגי פעולותיו.

ועל הרצוניות אמר אתה ידעת שבתי וקומי.

ועל הבחירות הנעשות בעצה אמר בנתה לרעי מרחוק כי הם מעשים מחשביים בעצות מרחוק.

ועל הטבעיות אמר ארחי ורבעי זרית וכל דרכי הסכנת. כי הוא יתברך אשר הגביל ותיקן בזרת שיעור קומתו וכל חלקיו, והוא אשר סידר פעולות כוחותיו כולן בשיעור מהשלמות והתיקון אשר אין מלה בלשונו לזכר חלקי פלאי הבנייה הזאת הטבעית, והן ה' ידעת כולה בתכלית הידיעה וההשגחה. וכמו שעל זה העניין אמר החכם ישתבח היוצר מבחר היוצרים.

ועל הפעולות ההכרחיות אמר אחור וקדם צרתני וגו'. ירצה כי מה שתרצה להכריחני עליו בנית עלי מצור וצרתני פנים ואחור ולא סרה כפייתך מעלי עד שאעשה.

והנה מאלו העניינים ובכל שהוא מזה המין לא אתפלא כלל כי הוא מה שיאות לפי טוב העולם ותועלתו. אמנם בעיונים אשר הם מצד עצמך והחקירה מצד ידיעת מהותך, אשר היא ההשגה מפאת המין מהפעולות הנה באמת פליאה דעת ממני רצוני מצד קוצר השגתי וגם מצד רוממותה נשגבה לא אוכל לה.

ושם לזה משל מעולה מאוד, לומר אם היה שיקרה דבר ועניין שאצטרך לברוח עליו ולהסתר מפני זעמך, אנה אלך מרוחק כי אם אסק שמים ברעיוני לבי להתבונן בהם ובתכונתם מצאתי ראיתי כי שם אתה ושם חביון עוזך ומקומך אשר ייחדו אליך החכמים להיותו רום עולם ומבחר מערכות הנמצאות כלן.

ואם אציעה שאול מתחת לחקור מהנמצאות השפלים וטבעם, ראיתי כי אם שאינו מקומך המיוחד כראשון, הנך שם כלומר שאין המקום ההוא משולל ממך כי משפע מציאותך הם עומדים על עמדם ואתה מחיה את כולם. וכן אם ארצה להתרחק ממך כרחוק מזרח ממערב, כשאשא כנפי שחר כזרוח השמש על הארץ ישאני על אברתו ויוליכני במעט מהזמן עד אחרית ים שהוא מקום שקיעתו.

ידעתי כי עם שאתה נח ובלתי מתנועע כלל, שאין שום מקום פנוי ממך, כי כל מתנועע לא יתנועע כי אם מכוחך ותנועת השמים הנה הוא בעזרך, ובבואי תחת כנפי שחר שם ידך תנחני, ובכל עת ומקום שתמצא תתפשני ותאחזני ימינך ואין מציל מידך. ואומר אך חושך ישופני להסתר שם, כמשפט את פועלי און עד בא הלילה שיהיה אור בעדני לנוס בו ולברוח מפני כן גם חשך לא יחשך ממך שאוכל להסתר בו ולילה כיום יאיר שאוכל לברוח בו.

והסיבה בזה כי שני העניינים האלה כחשכה כאורה הם שווים לפניך, לפי שאין אתה צריך לאור חיצוני ממך בו תראה המובטים כמונו. וכל זה דרך משל כלומר שחשכת פחיתות מציאותי לא תסתירני ממך, כמו שחשב **הפילוסוף** אשר זכרנו למעלה. והראיה העצומה לזה כי אתה קנית כליותי וגו' וכמו **שאמרו ז"ל** (ברכות ו' א) צר צורה בתוך צורה וצר בה קרבים וכו'.

ועל זה העניין עצמו אמרו מתקני התפילות ז"ל אתה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי אתה חופש כל חדרי בטן ובוחן כליות ולב. כי העניין השני ראה גדולה על הראשון.

והנה עם זה הפליג לרומם עניינו משלשה פנים: אם מצד היותו במקומות הפכיים מהמעלה והמטה. ואם מצד היותו כוח ובלתי מתנועע והוא נמצא בכל חלקי המרחקים. ואם מצד היותו יודע כל הדברים כולם, וכל זה באופנים וצדדים נסתרים ונעלמים אשר לא יכילם שום שכל ורעיון ואם שלא יוכלו להכחישם. אשר מצד העיונים ישתומם השכל האנושי ויבהל כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב.

אמנם על העיון וההשגה אשר תגיעהו מצד אלו הפעולים הנפלאים אמר אודך על כי נוראות נפלאותי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאוד. ירצה יותר על כל מה שנפלאותי נוראות בעיון אשר מצד הפעולות שעליו אמרתי פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה. ומה שהודיתי עליהם אודך ממעשיך הנפלאים אשר ראיתי בעיני מחידושי פלאות הפעולים בזה המציאות כנגד טבעו של עולם הנראים לחוש, כי הם אשר יאותו לנו לפי טבעינו לדעת מציאות אמיתתך והשגחתך, מצד שהם מורגשים אלינו. ונפשי יודעת מאוד אותם, ולא תוכל להכחישם ולא לפקפק ולהתבלבל בהם כלל, והם הידיעות וההשגות אשר יגיעונו אל הצלחתינו המיוחדת כמו שאמרנו.

ועל זה הדרך עצמו אמר הנביא (ישעיהו י"ב) זמרו ה' כי גאות עשה מודעת זאת בכל הארץ. ואמר כי למין הזה מההשגה הנה הוא לא בחוסר כוח להשגתה מכל הצדדים הצריכים לה, אם מצד הכנת שכלו ופקחותו, ואם מצד חומרו לפי טבעו, ואם מצד שלמות הלמוד והישרתו.

ועל שלמות שכלו אמר, לא נכחד עצמי ממך. אמר כי שכלו שהוא צורתו ועצמיותו ממנו נופח, ולא נכחד ממנו אם שנעשה בסתר ורוקם בתחתיות ארץ.

ועל הכנת חומרו אמר, גלמי ראו עיניך. שכבר התבוננת בתכונת הגולם הזה ושמת עיניך עליו שיהיה היותר נאות שאפשר.

ועל הגעת הלמוד השלם מאלו העניינים הפעולים אמר, ועל ספרך כולם יכתבו, כי כל אלו המעשים הנפלאים נכתבו בתורה האלוהית באופן שלם מאוד, בזיכרון הימים שיוצרו ונמצאו בהם, ולא אחד בהם בלבד כי רבים אשר בספר ההוא, כמה דאת אמר (שמות י"ב) החדש הזה לכם וגו' בעשור לחודש הזה ויקחו להם וגו'. וכן ביהושע ובזולתו מהמקומות ובמעמד הנפלא (שם י"ט) בחדש השלישי וגו'.

אמנם הקרי ירצה ועל ספרך כל אלו העניינים הנפלאים יכתבו, ולו רצוני לספר ההוא אחד מעיקריו וכוונותיו הוא בהם להודיעם ולזכור ימים יוצרו להודות על אמיתתם, כי לא ישכח זכרם.

והנה לפי שכבר ייחס לו ית' כל אלו העניינים באופן חזק מאוד, עד שכבר יובן שכל המעשים ההם יפעל אותם מבלי אמצעי כעניין הפועלים הקרובים, לזה אמר ולי מה יקרו רעך אל וגו'. ירצה לא נעלם ממני כמה יקרו רעך אל, והם האמצעים היקרים מהמניעים עליונים אמצעיים ותחתיים אשר על ידם עשית עמי כל המעשים האלה שזכרתי ראשונה. ומה עצמו מספר ראשיהם מרוב ההרחק אשר ביני ובינך, אבל לא מפני זה אייחס אותם אליהם כמו שעושים הכופרים, אבל ידעתי כי הקיצותי ממך בקצה האחרון מהרוחק, ועודי עמך, כי אתה המכווין והמסדר כל האמצעיים עד השלים עמי כל המעשים ההם. ומי יתן אלוה ותקטול הרשע המכחיש זה בטענותיו הכוזבות, ואנשי דמים הנמשכים אחריו יסורו ממני, והם אשר יומרך למזימה ומנשאים אותך לשווא בפיהם, בסלק ממך ההשגחה והידיעה באלו העניינים הפרטיים האישיים, בהראות פני הראות שהם מכוונים למעלה ורוממות בחוק האלוהית.

שאם היה שידע אלו העניינים הפעולים, או שניחסם אליו, הנה יתחייב מזה שיושלם בהם כמו שיושלם היודע בידוע, וגנאי גדול מזה שיתעצם בו. וגם שיתחייב אם יכירם וישיגם שיהיו לו כלים היולאניים, כמו שהם מורגשים חומריים. ועוד שכבר תיפול ידיעתו תחת הזמן כאשר הם נמשכים אליו ונופלים תחתיו.

והחמישית העולה על כולן, היא מה שטענו מרוע הסדר הזה הנמצא באלו העניינים האישיים הרבה מאוד, אשר ראו כי הוא טוב לסלק ידיעתו מהם ממה שניחסם אליו, כמו שזכרנו אלו הה' עניינים וביארנום בדברי איוב, כשהיה מבקש להפוך קערה על פיה, אצל סיפור העקידה שער כ"א. ושם ביטלנו דעתם בהם בהראות דרך אונאתם בטענותיהם, ואשר כולם הם תואנות למצוא מקום להפקרם ולהוציא עצמם מכלל שום שעבוד ועבודה

אלוהית. והוא אומר בכאן אשר יומרוך למזמה נשוא לשוא עריך כי באמת אין זה רק שפנה לבם אל השוא והבטלה.

ולזה אמר הלא משנאיך ה' אשנא וגו' תכלית שנאה שנאתים וגו'. ירצה כי לא ישנא אותם כאדם השונא למי ששונא אוהבו או אדוניו שאינו תכלית השנאה, כיון שהיא באה על יד אחר. אמנם שאיבי השם תכלית שנאה שנא אותם, כי לאיבים היה לי ממש ולא מחמת הזולת.

ואתה אלוהי תחקור לבבי ותבחן שרעפי וראה אם שיח ושיג ודרך לי בזה להעציב ולחרף זולתי ולא במשפט, ונחני בדרך עולם אם להוכיח אם לייסר.

הרי מבואר שכל המזמור הזה לא נתייסד רק להורות לכל מבקש הצלחתו המיוחדת להיות עיוניו במין הזה מהפועלים וכי הוא הדרך המיוחד אליו להנאתו ולטובתו לפי טבעו והשגתו מה שלא יהיה כן במין מהפועלות שעליו אמרו החכמים (חגיגה י"ג א) אין לך עסק בנסתרות.

[ספר המידות על ההבחנה בין פעולות ופעולים]

ועתה, מפני שאלו הפקפוקים והערעורים יעמדו לשטן לימין כל אחד מן האנשים, אחד המרבה ואחד הממעט בענייני אמונתם, ועל כן מספקין לייחס אליו יתעלה זה המין מהפועלים. אבל יאמרו טבע זר או מקרה זר קרה להם, וכ"ש כאשר יצרפו להם עיון אחר ממה שכתבו החוקר בתחילת **ספר המידות** -

אמר נראה שיש הפרש בין התכליות, כי מהם פעולות ואחרים זולתם פעולים, אמנם מהדברים אשר להם תכליות בלתי הפעולות, יותר טובים הם הפעולים מהפעולות ע"כ.

ראה קרא ההשכלות הנמצאות בשכל בלתי יוצאות ממנו **פעולות**, ואל העניינים היוצאים חוץ ממנו במציאות בחומרים קרא **פעולים**, וגזר שכאשר יהיו אלו הפעולים תכלית אל הפעולות השכליות הקודמות להם וממציאות אותם, כמו שתהיה המצאת הכיסא או הכינור תכלית למחשבת האומן בה ובצורה, כי הנה אז הפעולים האלו, עם היותם נמצאים חומריים, המה טובים ומעולים מפעולות השכל הקודמות להם. באשר הפעולים הם תכליות, והפעולות הם מסודרים בעבורם.

והנה א"כ יחויב לא לבד שיושלם שכל הפעול בפועל, אבל שיהיה טוב ויקר ממנו. וזה עצמו מה שיחויב להם מעניין אלו הפעולים כשניחסם מכוונים אליו יתעלה ומתבונן בהוצאתם לחוץ, עד שכבר תראה מפני כל אלו הטענות שהוא סכנה עצומה או חטא מגונה ליחס אותם אליו ולתארו עליהם בשום פנים.

[תהלים צ"ב - מזמור שיר ליום השבת]

א מזמור שיר ליום השבת :
 ב טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון :
 ג להגיד בפקר חסדך ואמונתך בלילות :
 ד עלי-עשור ועלי-נבל עלי הגיון בכנור :
 ה כי שמחתני ה' בפעלך במעשי ידך ארגן :
 ו מה-גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבתך :
 ז איש בער לא ידע וכסיל לא-יבין את-זאת :
 ח בפרח רשעים כמו עשב ויציו כל-פעלי און להשמדם עדי-עד :
 ט ואתה מרום לעלם ה' :
 י כי הנה איביך ה' כי-הנה איביך יאבדו ותפרדו כל-פעלי און :
 יא ותרים כראים קרני בלתי בשמן רענן :
 יב ותבט עיני בשורי בקמים עלי מרעים תשמענה אזני :
 יג צדיק פתמר יפרח פארז בלבנון ישגה :
 יד שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו :
 טו עוד ונובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו :
 טז להגיד כי-ישך ה' צורי ולא- (ע לתה) [עולתה] בו:

הנה לזה נתייחד הדרוש הנפלא בזה בעצמו בביטול הטענות האלו הנזכרות במזמור שיר ליום השבת, הוא שיר מיוחס אל אדם הראשון, (אדר"נ פ"א) אשר לו נאה להודות על אלו הפעולים בעצמם. וזה שיר שבח של יום השביעי (תמיד פ"ז) כי אות היא לעולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. והעד הנאמן על אמיתת זה היות ראשית דבריו.

טוב להודות לה' (תהלים צ"ב). כי מי יאמר לו שאין טוב להודות לה'? אבל יראה באמת כי הוא מאמר פוסק וגוזר בעניין שהיה לו ראשונה שום ספק ופקפוק בו, ויאמר שאחרי ראותו היטב הטעמים המחייבים ההודאה והשבח לו יתעלה ביחס אליו בכמו אלה העניינים עם הטענות, שידומה בעדם המניעה מזה, הנה הוא יגזור בשכלו ורוח קדשו העולה על כל עיון שהוא טוב להודות לה' ולזמר לשמו, מבלי שיוחס אליו שום חיסרון מהחמשה טענות שטענו עליו כלל.

והנה בזכרו שני מיני השבח האלו, רצוני הודאה וזמרה, יראה שנמשך אל כוונת מה שכתבו החכם בפרק י' מהמאמר הא' מספר המידות אמר:

נראה שכל דבר משובח ישובח בעבור דבר אשר לו אצל דבר אחר, כי הצדק ואנשי החיל ובכלל הטוב והמעלה נשבחם בעבור הפעולות והמעשים; והאמיץ והרב וכל אחד מהאחרים יש לו בטבעו דבר אצל דבר אחר טוב ומעולה, מפורסם זה אצל התושבחות אשר הם אצל האלהות, כי היו דברי צחוק או נעריכם אלינו וכו'.

עד אומרו כי נהלל האלהות ונאשרם וגם נהלל האנשים האלוהיים. אמר: כי ענין השבח בלשונו הוא מה שיתואר בו הדבר כשהוא טוב לענין מעולה ממנו, כמו שנשבח המעלות בעבור הפעולות המסודרות מהם. וכיוצא בזה ושלזה יהיה לעג שישבחו האלהות, אלא אם יהיה על דרך דברה תורה כלשון בני אדם. אבל שיהוללו כי ההילול בלשונם הוא שבח המכוון לכבודו ומעלתו מצד עצמו לבד.

וכבר תראה במקומות מה סגולת זאת המילה על זה האופן כמו שאמר הכתוב, כל הנשמה תהלל יה (תהלים ק"נ) ובשמו ראש המזמורים וסופם מילת הללו יה שאמרו רבותינו ז"ל (פסחים קי"ז א) שהוא הלשון היותר משובח שבשירים. ואמרו שכולל שם ושבח כאחת, שהכוונה שהוא שבח המתייחס והנאות לשם, ויצדקו יחד. והוא מה שיכוון מהחכם באומרו (משלי ל"א) בעלה ויהללה כמו שיעיד הכתוב הסמוך רבות בנות וגו'.

ואיך שיהיה בזה יראה שכיון המשורר היטב בחילוף הלשונות. אמר טוב להודות לה' שהוא ענין הנאות אליו מבלי צירוף אל דבר אחר. אמנם ולזמר לשמך עליון כי הוא שבח שיאמר בצירוף אל ענין מעולה ממנו. ואמר זה לפי שהשם הוא מה שיורה על הפעולים אשר עמדנו עליהם, ומהמפורסם כי מצד מעשיו המיוחסים אל שמו הגדול נבוא לדעת אותו יתעלה. ולזה היא ידיעה משובחת במה שעניינה הוא להגיע בה אל טוב מעולה ממנו. והידוע כי לשון זמרה הוא תרגום של שבח ושבח תרגום של זמרה.

להגיד בבקר חסדך וגו'. כי טוב להגיד מעשה חסדיו אשר הם מצד הפעולים האלו שבהם יוכל להגיד המגיד הגדה ברורה מפורסמת כאור בוקר, כדי שתושג לנו בה אמונת אומן לידיעה אשר מצד הפעולות שהיא אצלנו במדרגת הלילות, אם מצד קיצורנו בהם ואם מצד שהם עניינים שחויב לכסותם כלילה.

והנה אחר שגזר על זה המשפט הנכון וביאר תועלתו בקצרה, עשה משל נמרץ מאוד למה שאמרו מתועלת אלו הפעולים אשר בו תגדיל תושיה, להתיר בו רוב הספקות שטענו על זה הדרוש, שבעבורם אמרו שאין טוב להודות לה', כמו שאמרנו.

והוא אומרו עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכינור, הנה הוא מבואר שכלי הניגון כל עוד שיתרבו טורי מיתריו, וכל שיהיה בטנו יותר חלולה, יהיה מה שינגנו בו יותר נראה לניגון

אדם ויהיה קרוב להשמיע אל האוזן כוונת מה שישורר בו. וכ"ש כשיהיה הניגון עלי הגיון קודם, רצוני שישורר המנגן תחילה בפיו, כמנהג לוקחי כינור סובבי עיר בלילות, כי אז יראה כאלו הכינור אומר הדברים ממש בניגון מיתריו. ואמר שכבר ישיג המשבח והמזמר בזה המין מהפעולים השגה מה במין המעולה ממנו מן הפעולות, כמו שתושג כוונת המשורר המנגן עלי עשור ועלי נבל, שהוא מיטב הכלים גם כשיוקדם ההיגיון אל מלאכת הכינור והוא מה שפירש היטב באומרו:

כי שמחתי ה' בפעליך במעשה ידיך ארנן. כי השמחה המגעת מהפעולות הוא ע"י שירן וישבח במעשה ידיו, והם הפעולים.

והנה בזה התיר הספק היותר עצום שבעניין, וזה שאם יהיו אלו הפעולים תכלית לעצמם, כמו שהיה הנבל או הכינור מצד מה שהם פעולים תכלית אצל האומן מצד מה שהוא אומן, הנה יצדק עליהם מאמרם שישתלם השלם בפחות, כמו שיושלם האומן בהוצאת הכלי למעשהו, לפי שכבר יהיה אצלו הפעול יותר טוב מהפועל. אמנם אין העניין כן, רק הם כמו כלי הזמר אצל המנגן המצווה לעשות אותם, שלא יידרשם לעצמם רק מחמת הניגון שהוא פועל נשאר בעצמו או אל התעוררות הנפש אל פועל עליון ממנו, כי אז אין הפועל ההוא אצלו נכבד מהפעולות. אדרבה הם נכבדות הימנו למה שהוא מסודר אליהן.

וכן הוא באמת אצל כל העניינים הפעולים האלו אשר אמרנו שאינם מכוונים לעצמם, כי אם להגיע בהם אל אמיתת מציאותו יתעלה יכולתו וחכמתו העצומה. כמו שנאמר בנמצאים הכוללים (ישעיהו מ"ב) בורא השמים ונוטיהם וגו'. (ירמיהו י') עושה ארץ בכוחו וגו'. (שם) אלוהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא וגו'.

ובאלו העניינים החלקיים בכל מה שיוספר מהם נזהר מאוד בזה העניין, ולא סר מתת הסיבה התכליתית לכולם הדעת אותו יתברך, שאין דבר יקר למעלה ממנו בשום עניין. כמו שאמר (שמות ו') לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' והצלתי אתכם וגו' וגאלתי אתכם וגו'. וכוונת הכול ותכליתו - וידעתם כי אני ה'. גם אמר (שם י') למען שיתי אותותי אלה בקרבך ולמען תספר וגו', וסוף וידעתם כי אני ה'. וכן בכולם, הודיע כי תכלית כל הפעולים האלו אינם לעצמם, אבל עיקר כוונתם ותכליתם הוא הדעת את ה', שהיא פעולה מעולה נשארת בעצמה בלתי יוצאת ממנו יתעלה, אשר הוא הדעת אותו כמו שאמרנו.

וכבר עמד החוקר על זה הספק עצמו רצוני מהיות הפעולים טובים מהפעולות, והתירו על זה האופן בעצמו, כשאמר תכליות רבים לרבות מהפעולות וכו'. עד אומרו הנה אם יש שם תכלית לנפעלים וכו'. והוא פירוש נכון ודרך ישר בחלקי מאמריו שם, כמו שביארנו במקומו ת"ל.

ומזה ימשך ה**תר השנית והשלישית מהטענות**, ועליהם אמר מה גדלו מעשיך ה' מאוד עמקו מחשבותיך. ירצה כי אחר שנתבאר שאין להשקיף הפעולים האלו, ואם גדולים ונוראים הם מצד עצמם, כי אם בבחינת התכלית העליון ההוא להם, הנה הוא ראוי להפליג שבחם מאוד, ולומר כמה גדולים מעשיך ה' ממה שיחושב מהם בתחילה. כי באמת בבחינה ההיא אינם פעולים מורגשים, רק דרושים מושכלים נמצאים בשכל ועומדים בו עמידה קיימת, כמו שאמר המשורר בפירוש (תהלים קי"א) גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם וסוף שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד.

ולזה כשנניח שנתעצם היודע יתעלה במה שידעהו מהם מעניין תכליתם, לא יתעצם רק בו יתעלה מצד מה שיסודרו, להודיע ולפרסם רוממותו בעולם. ומזה הטעם עצמו יתבאר כי מאוד עמקו מחשבותיך, מהיותם מחשבות היולאניות, כמו שיטענו המטעים. וזה שהפעולים האלו מצד צורתם ותכליתם אי אפשר שיסתרו מעיני בחינתו בשום צד, כי זאת הכתיבה, דרך משל, מצד היותה על הספר בדיו היא ודאי חומרית, ונתפשה בכל אותן הטענות שאמרו. אמנם מצד צורתה ותכליתה, אם היה המובן ממנה דבר מושכל או הישרה אל הידיעה האלוהית וקיום מאמרו המביא אל ההצלחה כמו שהוא עניין התורה האלוהית, הנה צדדים אלו לא יפרדו ממנה לעולם.

ובבחינה זו לא ראתה התורה למנוע ממנו הרגשת אלו העניינים החלקיים בשום פנים. אמר דוד (ש"א י"ז) היום הזה יסגרך ה' בידי והסירותי את ראשך מעליך, וסיים וידעו כל הארץ כי יש אלוהים לישראל. וכן וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה' וגו'. כי הנה אלו הפעולים החלקיים הנפעלים על ידי איש מעבדיו בכל המון הנזכרים, כבר כולם הם נודעים אליו ומשיג אותם מצד מה שהם מסודרים אל הודעת אמיתתו. ולפי שאלו העניינים לא יבינם רק האיש הנלבב נקי הדעת משולל מהדעות המשובשות ומהאמונות הנפסדות, לזה אמר איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת. ירצה הפתי לא ידע אלו העניינים הדקים, וגם לא יבינו כל כסילים החושבים לדעת בינה, והיא רחוקה מהם. ואפשר שיהיה זה הכתוב דבק אל מה שאחריו או חציו האחרון. יאמר איש בער לא ידע מה שאמרנו, וכסיל לא יבין את זאת. **והיא הטענה החמישית** שאמרו מרוע הסדור.

ואמר עליה בפרוח רשעים כמו עשב וגו'. יאמר שאחר שהוא מבואר לכל בעל דת שסידור העולם ומנהגו הוא על פי שתי ההנהגות הידועות הטבעית וההשגחית, הנה הוא מחויב שיפלו בה לפעמים דברים מסודרים ממנהג הטבע לטוב או לרע בלתי מסכימים אל פעולות האיש ההוא, כאשר לא יספיקו מעשיו להדיחם מעליו בצד מצדדי ההשגחה כמו

שכתבנו בשערים כ"ב וכ"ו. אמנם שהעניינים שיהיו על זה האופן אי אפשר להתקיים לפי שלא יחודש ולא יעשה בעבור האיש ההוא. ולזה יתחייב שצמיחת הרשעים ופריחתם לא יהיה רק כעשב השדה שבין לילה היה ובין לילה אבד. וכמו שאמר החכם (קהלת ח') וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל וגו' כמו שנתבאר בשער שלישי. ולא עוד אלא שאפילו מעט מההצלחה ההיא תהיה להשמדם עדי עד. והנה היא זאת תשובה נכונה מאוד לא יפקפק בה כי אם איש בער וכסיל כמו שאמר.

והנה על הטענה הרביעית אמר ואתה מרום לעולם ה'. ירצה ומה שטענו שאם תתבונן באלו הנמצאים המשתנים כבר תשווה להם גם אתה בשתשיג אותך התנועה ויגבילך הזמן, זה באמת מבואר הביטול בעצמו. שכבר נתפרסם שאתה מרום ומעולה משתיכנס עם אלו הנמצאות תחת הזמן, שהוא ידוע שהזמן הוא מחודש ומוגבל ממך, ואתה מרום מעולם ועד עולם בלי ראשית ותכלית, וממך ימשך הקיום והנצחיות לכל אשר ימצא אתו. אמנם, אין שום הפסד וכיליון נמשך ממך, כי הנה אויבך ה' הנשמדים והאובדים מפניך הנה אויבך מעצמם יאבדו לעולם הבא, ומאליהם יתפרדו כל פועלי און בעולם הזה, ויתקלקל חיבורם ויאבדו מהר. כמו שאמר (איוב ט"ו) כי עדת חנף גלמוד, ומפי עליון לא תצא הרעות. אמנם הטובות באמת יתייחסו אליך מבלי שום טענה מאלו. הוא מה שאמר ותרם כראם קרני וגו'. שווה למה שאמר (ש"א ב') ועתה נאום ה' חלילה לי כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו.

ואמר שיגיע לו ולכל צדיק וצדיק שתי מיני הצלחות, הפך מה שזכר ברשעים. הא' שירים קרנם במעלה ורוממות בעולם הבא מכל זולתם. ועל הצלחת העולם הזה אמר בלותי בשמן רעון, כי עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו, על נעימות ותענוג החיים. ויתכן גם זה שרצה בשני אלו הפסוקים כי הנה אויבך ה' הדוברים אליך סרה בטענות הנזכרות, ודוגמתן הנה המה יאבדו ולא יספיקו להאביד זולתם בפחזותם ושקריהם. שאפילו כל פועלי האון יתפרדו מהם ולא ישמעו לקול דבריהם. ולי אני עבדך הסותר טענותיהם ומבטלן נתת שכר טוב ותרם כראם קרני וגו'. אמר שהגיע מאמות זה הדעת שיעור מהאמות שאפילו אויביו העוינים אליו והקמים עליו מרעים תשמענה אזניו שהם אומרים עליו צדיק כתמר יפרח וגו'. הפך בפרוח רשעים כמו עשב.

ויכון אל שלשה הבדלים גדולים:

האחד החוזק והיופי, שזה כתמר וכארז בלבנון ואלו אינם רק כעשב ייבש.

והשני כי הרשעים הם נפרדים ובלתי מסכימים אפילו לעצמם, כמו העשב שכל נימא ונימא היא בפני עצמה. אמנם הצדיקים הם מוסכמים במעשיהם, ואם רבים הם, לבם פונה בהם אל תכלית אחד, כמו התמר והארז שעם היות שענפיו מרובים הכול מתייחדים בגזע אחד.

והג' כי העשב הוא גדל בכל מקום הדיוט, ואלו שתולין בבית ה' בחצרות אלוהינו יפריחו.

וזוהו כנוי אל העמידה הנצחית לפניו. כי מצד שהיו בחייהם שתולים בחצרות ה' לעבוד עבודתו, ראוי ומחויב כי אף אחרי כן לא יעקר גזעם משם, אבל יפריחו בחצרות אלוהים לאכל פרי מעלליהם. ולזה אין ראוי לכל אוהבי האמת לשמוע טענות אלו ודומיהם ולמנוע עצמם מספר תהלות ה', כי עוד ינובון בשיבה מרוב ימים ועם כל זה דשנים ורעננים יהיו להגיד כי ישר ה' בכל מעשיו אלה, ואין דבר מהם נעלם ממנו וכי הוא צורי וישועתי, לא נייחס אליו דבר שיהיה עולתה ליחסו בו יתעלה כלל.

הנה שנתבאר מה שרצינו אליו ראשונה מהיות השלמות המגיע אלינו מהעיון בעניינים האלוהיים יותר מצד אלו הפעולים, ושההילול בהם לא לבד הוא מותר אבל מחויב, כי על כן מלא לב הנביאים והמדברים ברוח הקודש כמה הודות שירות ותושבחות עליהם, כמו שנתפרסם מכל סיפורי העניינים האלו החותמים בשירה הנפלאה שמפלטת בזה העניין, כמו שיתבאר. ושירות דוד המלך אשר לא יחשה מזיכרונו בכמה מזמורים אין צורך לזכרם.

[השגותיו של משה ושל יורדי הים]

והחכמים צוו עלינו תמיד על זה באומרם (בהגדה) ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. כי העניינים הנפלאים האלה הנה הם אשר השיגום אבותינו למראות העין, והשאירום בידנו כאלו ראינום בעינינו, והורגלו בהם לקחת מה שחויב לנו שיתאמת אצלנו מאמיתת מציאותו ויכולתו והשגחתו יתעלה, אשר אי אפשר לשום הצלחה זולת זה, מה שאי אפשר להגיע לזה מצד העיון מהפעולות. וכבר תהיה זאת ההשגה במה שהיא מגעת באמצעות אלו הפעולים בעניין הלימוד העיוני המגיע באמצעות המופתים ההקשיים, אשר יובדל עניינם מהמושכל הראשון, כמו שנתבאר זה בשער כ"ח.

אבל מ"מ הוא הלימוד הנאות והמועיל אל קצרי ההשגה אשר בדרכו יוכלו להשיג מה שנעלם מהם בזולתו.

וכל זה הוא מה שכיוונוהו **חז"ל** במאמר שזכרנו ראשונה (ש"ר פ' כ"ג) בא וראה כמה גדולים יורדי הים, משה כמה נתחבט ונתחנן לפני הקב"ה עד שיראה הדמות, שנאמר

(שמות ל"ג) הראני נא את כבודך. אמר לו הקב"ה (שם) לא תוכל לראות פני. וזה כי מרע"ה, למה שהייתה כוונתו לפי עוצם תשוקתו לבקש ולהשיג בלי אמצעות, שנאמר הראני נא את כבודך, כי הוא בקשת המהות כמו שאמר **הרב המורה**.

ולזה היו לו העניינים נמנעי ההשגה. כי נאמר לו לא תוכל לראות פני ולבסוף מה שהשיג הראה לו בסימן והוא עניין השגת השלילות שהיא ראיית אחורים כמו שיתבאר שם ב"ה. ואמר שגם החיות שהם נושאות הכיסא, אינם מכירות הדמות לפי שאין השכלתם ממין השכלתו. ולזה אומרים (יחזקאל ג') ברוך כבוד ה' ממקומו, כלומר ישתבח ויתרומם כפי השבח הראוי לו.

אמנם יורדי הים מצד מה שהיו השגותיהם באמצעות אלו הפעולים המורגשים בעיניהם, אשר יאמר כי הוא זה, הנה עם זה היה נקל להגיע להכרת מציאותו ויכולתו והשגחתו יתעלה, שהוא הדבר הנאות להם והמחויב לשלמותם.

אמנם לעתיד לבוא זה יאמר שני פעמים. וזה כי כשתתרבה להם ההכרה וההשגה אשר מזה המין, ובמראה עיניהם המה יביטו יראו בה כפלי כפלים כיוצאי מצרים, כבר יגיעו למעלתם זו עצמה מהשגת השלמות. והנה כאשר תושפע עליהם שפע השכל והחכמה בימים ההם כאשר נועד (ירמיהו ל"א) ולא ילמדו עוד איש את רעהו לאמור דעו את ה' כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם. ונאמר (ישעיהו י"א) כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. ונאמר (יואל ג') והיה אחרי כן אשפוך את רוחי וגו'.

הנה בלי ספק ששיגו מצד מהותו מה שלא הושג עד הזמן ההוא לכללם, והוא מה שאמר (ישעיהו כ"ה) הנה אלוהינו זה וגו' שני פעמים, כי אומרו הנה אלוהינו זה קווינו לו ויושיענו, זה העניין האחד, זה ה' קווינו לו נגילה ונשמחה בישועתו - זהו העניין השני.

והנה אחר שנשלם מה שרצינו אליו לשומו כמו שער לבוא אל ביאור אלו הסיפורים הנפלאים, אזכור הספקות הנופלות בהם קודם שנבוא אל ביאורן.

[הספקות בסיפורי הפרשה – שמות יג, יז - יד]

א. אומרו ולא נחם אלוהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא וגו'. כי לפי פירוש **רש"י** ז"ל קשיא מלחמת עמלק עד שהוצרך לתקן בראותם מלחמה כגון מלחמת העמלקי והכנעני. ופי' **הרמב"ן** ז"ל, נדחק מכל המלחמות כמו שנראה מפרושיו. וגם כי נראה כי מיראת חזרתם למצרים הביאים דרך ים סוף, וזה לא יתכן כי נסי הים הנפלאים אשר בהם באו לכלל יראה ואמונה, שנאמר שם ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו, אי אפשר שלא יכוונו להעשות כן מתחילה, אלא שיבואו על דרך המקרה. ואם היה ים אחר בדרך פלשתים, היה לו לומר ולא נחם אלוהים דרך ים פלשתים וגו' ויסב אלקים וגו'.

וטעם **וחמושים עלו בני ישראל** כי לא נתחוויר פירושו. **וחד"ל** (מכילתא פתיחת בשלח) הוצרכו לומר אחד מחמשה וכו'.

ב. אומרו **וה' הולך לפנייהם וגו' ללכת יומם ולילה**. כי למה הוצרך לו יתעלה ולהם שילכו בלילות טוב הוא שילכו (יומם) בשובה ונחת.

ג. אומרו **דבר אל בני ישראל וישבו ויחננו וגו'**. כי למה הוצרך להתנכל להם בזה לחזק את לבם לרדוף אחריהם והרי לא פטרום לגמרי כי אם לעבודת שלשה ימים, ואחר עבור זמנם הנה המה ירדפו אחריהם מעצמם. ואף כי גמרו בלבם לשלחם חפשים, בידוע שיצאו אחרי ממונם, כי לעת כזאת היו צורך שאלת הזביחה והשאלת הכלים לפי המפורסם. ואם תאמר שלא היה בלבם לרדוף אחריהם כלל, זו קשה מן הראשונים כי למה תהיה כזאת מאתו לחזק את לבם אחרי שכבר הודו וקבלו מלכותו משלם.

וכן יאמר באומרו **ויהפך לבב פרעה ועבדיו וגו'** כי אם לא היה בלבם מתחילה לשלחם כלה הנה לא נהפך לבם ממה שהיה כבר ואיך אמר מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל ומתי שלחום אלא לזמן הזביחה לבד ואם שלחום לגמרי והוא הסב לבם אחורנית הדרא קושיא לדוכתא.

ד. אומרו **וייראו מאוד ויזעקו וגו'**. כי אחר ששמעו את דבר ה' ועמדו בסוד כונתו ועשו החזרה ההיא על פיו לא היה להם להצטער כלל. וגם כי לא יסכים מאמר ויזעקו בני ישראל אל ה' עם מאמר המבלי אין קברים במצרים וגו' הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים וגו'.

ועוד כי מה שאמר שדברו אליו במצרים היה ענין אחר שפחדו אליו מהרעב והצמא וכדומה אבל זה שאירע להם מהיציאה אחריהם לא אמרו שעלה על לבם ואיך אמרו זה הדבר אשר דברנו וגו'.

וטעם מאמר המבלי אין קברים, המבלי אין אלוהים (מ"ב א').

ה. אומרו **התיצבו וראו את ישועת ה'** כי למה לא הגיד להם משה בביאור את ישועת ה' אשר יעשה להם כי יאמינו וישמחו בה אלא שדבר להם בסתם וכמי שאינו יודע. וקשה מזה אומרו כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו וגו'. כי אינם דברים נאותים להם לפי דחקם, שהרי יצדקו מאמרו אם יהרגום המצריים או יטבעו בים. וגם שגזרה זו לא נתקיימה שכבר ראו בבוא מלכי מצרים על ארצם (מ"א י"א) ובשוב ישראל לשם (ירמיהו מ"ג) בימי ירמיהו.

ועוד אומרו ה' ילחם לכם ואתם תחרישון כי למה יחרישו והלא טוב להם להודות ולהלל כמו שעשו. ואם אל המנוחה יכווין, היה לו לומר ואתם תשבו בטח או ואתם תנוחו.

ו. אומרו **מה תצעק אלי** כי היכן צעק ואם צעק אל מי ראוי לזעוק בשעת הצורך זולתו. גם מאמר ואתה הרם את מטך ונטה את ירך על הים. יראה שהיה לו לומר בהפך הרם ירך ונטה את מטך וגו'.

ז. אומרו **נטה את ירך על הים ובקעהו** ואח"כ נאמר **ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה** וגו'. **וישם את הים לחרבה ויבקעו המים**. היה לו לומר לפ"ז נטה את ירך על הרוח ויבא רוח קדים עזה וגו'.

ח. בטעם **ויסע מלאך האלוהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם** וגו'. כי היה לו לומר **ויבא מלאך האלוהים וגו'**. וטעם ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה.

ט. אומרו **ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל** ואחר כך אומר **ומצרים נסים לקראתו** והלא לא היה להם לנוס אלא דרך ארצם ואם היו מטורפים ונכנסין אל הים, לא היה לו לכתוב לומר נסים.

י. באומרו **וישב הים לפנות בקר לאיתנו ואז"ל** (ש"ר פ' כ"א) אני הוא שהתנית עמו מתחילה שאני קורעו שנאמר וישב הים לפנות בקר לאיתנו לתנאו הראשון. והלא לא שב אז אלא לטבעו, דכתיב בפירוש וישבו המים ויכסו את הרכב.

אלו הן הספיקות שראוי לעוררן בזה החלק מהסיפור הכולל העניינים הנפלאים אשר נעשו אחר שלוח העם אשר בהם נגמרה הישועה ובאו לכלל אמונה שלמה ועליהם אמר שירה והנה השירה עצמה תהיה חלק בפני עצמו כי הוא מה שיאות לה כפי העניינים המכוונים בה.

ונבוא אל הביאור – [תשובות לשאלות - שמות יג, יז - יד]

ויהי בשלח פרעה. ולא נחם אלוהים וכו'.

לפי שהיה מהשלמות האלוהי להשלים את אשר החל, כמו שאמר (שמות ג') וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו אל ארץ טובה וגו', אל מקום הכנעני והחתי והאמורי וגו', היא הארץ אשר נאמר בה (דברים ט')

שמע ישראל אתה עובר היום לרשת גוים גדולים ועצומים ממך, ערים גדולות ובצורות בשמים, עם גדול ורם בני ענקים אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק.

ומהידוע כי תולדת הענקים האלה ובית אבותם גם הם מארץ פלשתים היו כמפורסם מגלית (ש"א י"ז) ומילדי הרפה אשר נפלו ביד דוד ועבדיו (ש"ב כ"א). וכתוב (ביהושע י"א)

לא נותר ענקים בארץ רק בעזה בגת ובאשדוד נשאר, ואותה גם היא נתנה לישראל לנחלה דכתיב (שמות כ"ג) ושתי את גבולך מים סוף ועד פלשתים וגו' והיא אשר כבשה דוד וצרפה לארץ כמשפטיה והלכותיה כמוזכר (בגיטין ח' א').

והיה מאוד מבואר שניצחון המלחמות האלה היה קשה מאוד ונמנע מהם בתכלית המניעה. לזה היה מהחסד האלוהי לגמור בעדם את אשר החל לעשות, ולהמשיך עוד עניין ההתחכמות ההוא אשר כתבנו בעניין המכות, ולהתנכל בפרעה ובכל עבדיו בתת להם מקום לטעות בלבם הבלתי נכון עמו, באופן שיצאו למקום משפטם שם יתגדל ויתקדש שמו על כל מלכי הארצות ההם, ורגזו וחלו מפניו, ושם תיכבש הארץ בפניהם מבלי שימצאו עוד כל אנשי חיל ידיהם, כמו שביאר בסוף השירה נחית בחסדך וגו'. שמעו עמים ירגזון וגו' עד יעבור עמך ה' וגו'. כמו שיבוא וכמו שנתבאר מהסיפורים עצמן. וכל זה היה מצורך ההוצאה ההיא משם כאשר אמרנו כי הכול הולך אחר החתום.

(התר ספק א').

ולזה אמר כי בשלח פרעה את העם לא נחם אלוהים בדרך אשר החזיקו בה בנסעם מרעמסס סכתה, והוא דרך ארץ פלשתים שהוא העם היותר קרוב להם לפי דרכם. כי אמר אלוהים פן ינחם העם בראותם כובד המלחמה אשר יערכו לנגד העם המר והנמהר ההוא, והיה בנפול בהם בתחילה לא יקוו את ישועת ה' אשר יעשה להם ושב ממצרימה, וכ"ש משאר מלכי האמורי אשר כגובה ארזים גבהו. והפליא עצה להסב אותם דרך המדבר ים סוף לסיבה שקדמה, והיא שעמדה להם אף על פי שנתעכבו במדבר ארבעים שנה, כמו ששמה ההשגחה דבר בפי רחב הזונה (יהושע ב') ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ וכי נפלה אימתכם עלינו, וכי נמוגו כל יושבי הארץ מפניכם כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים וגו'. ונשמע וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם וגו'.

כי בפעם ההיא החל וכלה להפיל לבם לבלתי התחזק לערוך כנגדם מלחמות חזקות רק קצת חוזק וסירוב שנתן השם בלבם, למען תתם בידם. כמו שאמר (שם י"א) לא הייתה עיר אשר השלימה את בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון, את הכול לקחו במלחמה, כי מאת ה' הייתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרים וגו'.

ומזה המין הייתה מלחמות סיחון שנאמר (דברים ב') כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו ואמץ את לבבו למען תתו בידך וגו'. ומלחמת עוג אינה כדאי לחוש אליה, כי הוא לבדו נשאר מיתר הרפאים, וכל שכן עמלק. וגם ששיסהו הקב"ה בהם לחטאם הקודם. והוא מה שאמר ויסב אלוהים את העם וגו' עד בני ישראל וגו'. והוא שעלו משם מזויינין בכל כלי קרב מפחד ה' ומהדר גאווה, אשר לא נשאר עוד רוח באיש להתיצב בפניהם כו'.

(ובזה הותר ספק א').

ובמדרש (ש"ר פרש' כ') ולא נחם אלוהים וגו'.

משל למלך שהיה לו בן קטן, והוא מבקש ליתן לו ירושה. אמר: אם אני נותנה לו עכשיו, והלא קטן הוא ואינו יודע לשומרה. אמתין עד שילמוד כתבים ויעמד על עומקם, ואח"כ אני נותנה לו.
 כך אמר הקב"ה, אם אני מכניסן לארץ מיד, עדיין לא נתעטרו במצות ולא למדו תורת תרומות ומעשרות. אלא הריני נותן להם את התורה תחילה, ואח"כ אכניסם לארץ.

והנה א"כ יהיה כי אמר אלוהים טעם שני בחיסרון הוא"ו, וידרשוהו גם כן על דרך כל המחלה אשר שמתני במצרים וגו' (שמות ט"ו) כמו שיבוא. והכוונה כי בעמדם על הר סיני ולומדם תורה ומצות, יבטח משיניחם העם מהעתקם מדעות מצרים הנפסדות ולא יפחד עוד מהם שבראותם מלחמת יצר הרע והאומות ישובו מצרימה.

ויקה משה וגו'. זכר זה בכאן, אם להורות על חומר השבועות, שאפילו בשעת הדחק שהחזיקו עליהם מצרים למהר לשלחם אין להתעצל, וגם הוא דבר שהוסיף אמונה בגאולתם, למה שהייתה מצוה מיוחדת בפקוד אלוהים אותם.

ויסעו מסכות וגו' וה' הולך וגו'. משם הייתה התחלת הסיבה לדרך המדבר ים סוף כמו שאמרנו, ושם להם דרך שילכו יומם ולילה. (ב) והיה זה כדי שיחשב עליהם בתחילה שהם פוחזים לברוח, וגם כן אחר שישובו ויחננו על פי החירות, יגזור עליהם ודאי שהם נבוכים ומזה ומזה עצת ה' היא תקום.

וידבר ה' אל משה דבר אל בני ישראל וישבו ויחננו וגו'. (ג) הטעם כי מאחר שחשדם פרעה שכוונתם לברוח, במ"ש להם (שם י') ראו כי רעה נגד פניכם, ולבסוף אמר (שם י"ב) קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל ולכו עבדו את ה' כדברכם, נראה שכבר נתייאש מהם לגמרי. אמנם לא נתייאשו מממונם שחשבו שעל כל פנים יחזירוהו או ישלחוהו להם, ואם היו הולכים לדרכם בלי שום ערבוב ומבוכה לא היה ממלא לבם אותם לרדוף אחריהם בסוס ורכב להילחם בהם להחזירם, אבל יצאו אליהם במתי מעט לתבוע ממונם, אם יתנוהו להם מוטב, ואם לאו ייקחו להם תחתו נכסיהם שעזבו בבתיהם כאשר הם, כמו שכתבנו שם בתחילת העניין.

אמנם עכשיו כשראום נבוכים בארץ וסגורים במדבר, הסיעו לבם הוא ועבדיו מן הממון לבד ונהפך ג"כ אל העם לאמור, מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו. כי חשבו כי גם שלא מדעת אלוהיהם הם בורחים, והוא שסגר עליהם המדבר, והוא טעם החיזוק

שאמר וחזקתי את לב פרעה, כמו שמה שהולך את הים ברוח קדים עזה היה עניין החיזוק השני. וכבר כתבתי זה בשער ל"ו בסיפור המכות

ואפשר ג"כ כי המבוכה הזאת שהיה להם במדבר הספיקה לו לתת לב לצאת וגם לזרז עצמו בסוס ורכב. אבל עדיין היה לבו נוקפו מפני היד שנשתלחה בו, עד שהוסיף עוד חוזק בלבו ויצא. והוא מה שנאמר וישבו ויחנו וגו' ואמר פרעה וגו' ואחר כך וחזקתי וגו'. וכן במעשה: ויגד למלך מצרים וגו' ויהפך ללב פרעה וגו' ויאסור וגו' ויקח וגו' ויחזק ה' את לב פרעה וגו'.

ויאסור את רכבו ואת עמו לקח עמו, ירצה כי במה שאסר הוא את רכבו בעצמו לקח את לב עמו עימו, כי מי ראה אותו אוסר מרכבתו ואינו יוצא אחריו.

ואכבדה בפרעה וגו' לא ראתה חכמתו לפרש להם הכבוד ההוא מה עניינו וטיבו, ואיך יהיה הדבר ההוא הגדול. והם חשבו כי מדי צאתם אחריהם ירעם אלוהים עליהם בקולות וברד ואבני אלגביש וכיוצא בזה, באופן שלא יקבלו מהם לא נזק ולא שום צער, ולו יתעלה נתכנו עלילות כדי שיתרשם בלבם העניין הנפלא ההוא תכלית הרושם כמו שיבוא. ולזה מה שנאמר ופרעה הקריב וגו', וייראו מאוד ויזעקו בני ישראל אל ה' וגו'. (ובזה הותר ספק ד').

ובמדרש (ש"ר פ' כ"א)

באותו שעה אמר הקב"ה, לכך הייתי מתאוה לשמוע קולכם, שנאמר (שיר ב') השמיעני את קולך וגו'. משל לבת מלכים שצעקה מן הליסטים, והצילה המלך. ואח"כ בקש המלך לטלה לאשה, והיה מתאוה שתדבר עמו, והיא אינה רוצה. גירה בה את הליסטים וכו'.

וכוונת הכול כדי שיתרצו אליו ויכירו הצורך הגדול להם לשמוע בקולו ולקבל דברותיו. אמנם הם מכאן מצאו מקום לטעות ולחשוב כי אולי כוונת האל יתעלה הייתה לפוקדם ולהושיבם שם פדויים במיטב הארץ בארץ רעמסס, שהיא כגן ה', ושמשה מדעתו היה מוציאם משם ללכת על אשר לא ידעו, להשתרר עליהם במדבר. וזה דבר שהורגלו לאומרו יום יום, למה זה העליתנו ממצרים, המעט כי העליתנו (במדבר ט"ז) ולמה העליתנו וגו' (שם כ').

ולזה, מצד אחד צעקו אל ה', כי בטחו בו יתרצה להם גם אויביהם ישלים עמהם וישבו עמם בשלום, ולא שיערו אופן אחר מהישועה אחר שמתחילה לא הודיעם וכעת לא השמיעם כזאת.

ומצד אחר נתרעמו על משה וכמפליגים על אשמתו ומתלוצצים עליו, אמרו לו המבלי אין קברים וגו'. (ד) אמרו שמא חשבתנו מן הפתאים החרדים מאימת הקבורה אחרי מותם כאלו יקברום בחיים, ולפי שידעת שאם נמות או נהרג במצרים לא נהיה שם באין קברים, כי עכ"פ יקברו אותנו לטהר את הארץ, לזה לקחתנו למות במדבר כדי שניפול כולם שם פגרים מתים ואין קובר, מה זאת עשית לנו להוציאנו מדעתך מארץ מצרים.

וכמוהו אומרו (מ"ב א') המבלי אין אלוהים בישראל אתה שלח לדרוש וגו'. ירצה אם רוח שטות תעלה עליך לדרוש על חלייך מאין אלוהים, מה לך אל בעל זבוב אלוהי עיקרון קום קרא אל אלוהים אשר עשית לך, כי מספר עריך היו אלוהיך, והמה לא אלוהים. וכמו שאמר (ד"ה ב' י"ג) כל הבא למלא את ידו וגו' והיה כהן ללא אלוהים. (ד) הלא זה הדבר שאנו מצפים עכשיו שיושיענו בה הש", והוא החזרה עמהם לישוב שם בעבודתם. הוא אשר דברנו אליך במצרים, באמרנו כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר, כי הרע המעט בערך הרב הוא טוב, ומוטב שהיינו עושים בתחילה מה שאנו מוכרחים לעשותו באחרונה. ואם תשאל מתי, אמרו על פיהן אנו חיים.

[ישועת ה' על הים]

ויאמר משה אל העם אל תיראו. (ה) אמר בטוח אני שתעשה לכם תשועה גמורה מהם. כי אמנם התייצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה אתכם היום באופן אחר ממה שחשבתם. כי העולה על רוחכם שתשובו למצרים ותשלימו עמהם, היו לא תהיה (ה), כי יודע אני כי מצרים אלו אשר ראיתם אותם היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. ואחר שקינטרם על פי דבריהם הרעים, אמר: ה' ילחם לכם ואתם תחרישון (ה). ירצה, אל תהרהרו על אופן הישועה איך ובמה יהיה, כי ה' ילחם לכם בלי ספק, ואז אתם תחרישון מכל דברי תלונותיכם אשר העתרתם עלי, ולא יהיה לכם עוד פתחון פה. ולפי שבכלל דבריו אלה אשר דבר, הייתה צעקה לאלוהים על הצרה הצרורה אשר היה בה, כי הוא לא ידע על איזה דרך תעשה, אלא שיהיה בדבריו כמוציא עליו שטר חוב שהוא חייב לפרעו, לזה היה דבר ה' אליו על נכון (ו) מה תצעק אלי וגו', כלומר שמעתי את דבריך הצועקים אלי לאמור התייצבו וראו את ישועת ה' וגו', ה' ילחם לכם וגו', אמרתי הנני הנני, דבר אל בני ישראל ויסעו.

ובמדרש (ש"ר פרש' כ"א)

אמר רבי אלעזר בן פדת: בשר ודם, אם הוא שומע אדם יודע לעשות דינו ואם לא אינו יודע לדון דינו. אבל הקב"ה אינו כן, עד שלא ידבר האדם יודע מה בלבו. וכן הוא אומר (ישעיהו ס"ה) והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע. לכך נאמר: מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו.

ועתה ראה כמה כיון ממה שכתבנו. כי הנה הוא יתברך שמע מה שכיון אליו משה מהצעקה, ואם לא הוציא בשפתיו. והוא נכון מאוד, ויש במשמע מאמר מה תצעק אלי, כלומר כבר נתתיך אלוהים לפרעה בכל מה שיעשה בו, להוציא את בני ישראל מידו, א"כ מה תצעק אלי שום תפלה וצעקה, דבר אל בני ישראל ויסעו (ו). ואתה מעצמך הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו, כי לא ימרה את דבריך, כי אתה מהשרים הרודים בשבט על הדברים הטבעיים שישתנו על פיך. ובגזרתך, לא מכת המתפללים. כמו שנאמר (תהלים צ"ט) משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו וגו', כאשר יתבאר זה העניין היטב בפרשת בלעם שער פ"ב ב"ה.

ואתה הרם את מטך וגו', שם גילה לו סוד אופן ישועתם, שתהיה על הצד היותר נפלא שאפשר אם שיבקע הים ויבאו בתוכו בחרבה, מה שלא צויר לו מתחילה, ואם בשיסכול עצת המצריים ליכנס אחריהם ויוטבעו. (ובזה הותר הספק ו').

ובמדרש (ש"ר פרש' כ"א)

א"ר אלעזר הקפר: אמר לו משה, לא כך אמרת שאין הים נעשה יבשה, שנאמר (ירמיהו ה') אשר שמתי חול גבול לים וגו'. ונאמר (איוב ל"ח) ויסך בדלתים ים. אמר ליה הקב"ה: לא קראת בתחילת התורה דכתיב (בראשית א') ויאמר אלוהים יקוו המים, אני הוא שהתניתי עמו מתחילה שאני קורעו, שנאמר וישב הים לפנות בקר לאיתנו, לתנאו הראשון. מיד שמע משה להקב"ה והלך לקרוע את הים (ז).

וענין המאמר הזה הוא להטעים כוח הנס הזה וכיוצא בו. וזה שכבר ייפלא השלם שבאנשים ממנו לפי החוזק והקיום אשר שם הבורא בטבע הנמצאות לפי צורך העולם ותועלתו הכולל, שהוא התנאי הראשון שהתנה בכל מאמרות הבריאה. אלא שהייתה התשובה (י) כי הוא ית' אשר הוציא אותם מטבען, במאמר יקוו המים, ושעשה לו מאז תנאי שני חדש, והוא שכשם שנקווה ונתקבץ במאמרו מהיותו ניגר בכל העולם, כך יחזור להיפרד ולהיקרע בכל זמן שיצטרך לפי סדר ההשגחה, כי הוא הטבע השני החכם המשמש לרגל מלאכת התורה, כמ"ש בשער ל"ח ובזכריה ב"ה. והוא מה שנתבאר מאמרו וישב הים לפנות בקר לאיתנו, לתנאו הראשון. כי התנאי הא' הוא שיהא ניגר בטבעו, והשני הוא להיותו נקרע ועומד.

ובמדרש (ש"ר פרש' כ"א)

ויבקע הים לא נאמר, אלא ויבקעו המים. מלמד שכל המים שהיו במעיינות בבורות ובכל המקומות נבקעו, ובחזרתן חזרו.

יראה שנתנו טעם למה נתקשה משה בזה העניין, מצד שהיה משונה נס זה מכל הנסים, מצד היותו כולל בסוגו, וכאילו מבטל הטבע המימיי בכלל. ועם כל זה אמר לו ואתה הרם את מטך וגו' ואני הנני מחזק וגו', כלומר מני ומנך תסתיים שמעתא.

ויסע מלאך האלוהים (ח). לפי שנאמר ניכחו תחנו על הים, וישיגו אותם חונים על הים, וכל זמן שהיו חונים שם היה גם כן חונה מלאך ה' ההולך לפנייהם ובלתי נוסע. עכשיו שנאמר דבר על בני ישראל ויסעו, אמר שנסע עמהם מלאך האלוהים הרגיל לילך לפנייהם בעמוד אש להאיר לילה. כי בתחילת הלילה היה מסעם. אבל שלא הלך בפעם בפעם לפנייהם, שאם יראון המצריים אור יעקב לאש וקדושו ללהבה הולך ואור לפנייהם, בלי ספק יכירו כי זה האדון אשר הם הולכים לרגלו הוא יושיעם, ואימתו יבעת אותם מלרדוף אחריהם. וכל שכן אם ישים עמוד ענן אחריהם להאפיל עליהם, שימנעו מרדוף אחריהם מפני החושך (ח). ולזה הייתה העצה האלוהית שילך המלאך בעמוד האש אחריהם להנהיגם כרועה עדרו ינהיג לפניו, ושיסע עמוד הענן מפניהם כי שם היה עומד בנוחם, ויעמד מאחרי ישראל ומאחרי עמוד האש, כדי שגייע למצרים מעירוב שניהם קצת אור להאיר את הלילה, בו יראו אותם וירדפום כסבורים שהאור שווה להם, ולא יוכלו להשיגם מפני העמודים אשר ביניהם. הוא מה שנאמר ויבוא בין מחנה מצרים, ירצה כי צורך עמוד הענן שזכר שהלך אחריהם, הוא שיבוא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, כי שם הענן והחושך, ולא יהיה להם אור רק באורו של לילה, וגם שלא יקרב זה אל זה כל הלילה.

ויט משה וגו' ירצה שגם בזה הערימה החכמה האלוהית. כי הוא לא נטה את מטהו על הים, רק את ידו, וכמו שאמר ליה ואתה הרם את מטך ונטה את ידך, כלומר השלך את מטך הלאה, ונטה את ידך לבד. וזה שאם יראה אותו המצריים מרים את מטהו על הים, ידעו כי אצבע אלוהים הוא, וחדלו מבוא אחריהם (ובזה הותר הספק וי"ו).

ובמדרש (ש"ר פרש' כ"א)

ואתה הרם את מטך וגו'. א"ר שמעון: משל לבעל הזמורה שהיה מהלך בארץ והזמורה בידו. אמרו לולי הזמורה לא היה מתכבד. שמע המלך וא"ל העבר הזמורה ממך וצא לחוץ, וכל מי שאינו שואל בשלומך, נוטלין את ראשו. כך אמרו מצרים: משה לא היה יכול לעשות אלא במטה, בו הביא את כל המכות. וכיון שבאו מצרים לים וישראל עומדין, אמר הקב"ה ואתה הרם את מטך, שלא יאמרו לולי המטה לא היה יכול לקרוע את הים. הרי שהסכימו ממש אל פירוש הפסוק, וקרוב אל העניין.

ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה. גם זאת מאת ה' צבאות יצאה, כדי שיחשבו שרוח הקדים הקשה הזאת היא המחרבת ים, כנוהג שבעולם, ושהעניין יהיה שווה להם. ולזה נתחזק לבם לרדוף אחריהם, כמו שיתבאר עוד בפירוש השירה.

ויהי באשמורת הבקר וגו'. אחר שרדפום שתי האשמורות, ונכנסו שיעור גדול בתוך הים, הוציא השם חמת עמוד האש מנרתיקה ולהט אותה ויהמם, כי לא ידעו מה הוא מפני הענן העומד בפניהם. והגיע צערם לשיעור שאע"פ שסרו אופני מרכבותיהם, והיו מתנהגים בכבדות גדולה, אמר אנוסה מפני ישראל, כי עכשיו אנו מודים הודאה גמורה כי הוא היה הנלחם להם במצרים. ובעודם נסים מפניהם אל שפת הים, נטה משה את ידו והנה כל מי הים אשר עברו בתוכם שני שלישי הלילה הרודפים אחריהם חזרו לאיתנם, ונמצאו שהמים והמצרים באים אלו לקראת אלו. (ט) וזהו ומצרים נסים לקראתו, וינער אותם בחוזק המים השבים בשטף, אף ננערו עד לב הים ויכסו את הרכב וגו' וגם העת ההיא היו בני ישראל ביבשה בתוך הים והמים להם חומה וגו'.

ויושע ה' ביום ההוא את ישראל וגו' לפי שאז היה גמר העניין, וכאלו חזרו ונמסרו בידם אמר שהיום ההוא היה עיקר הישועה.

וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים וירא ישראל את היד הגדולה וגו' וייראו העם את ה' ויאמינו וגו'. כי לא נהייתה ולא נראתה להם יד גדולה כזאת, שעמדו שתי כתות במצב אחד ובעניין אחד בתוך נבכי הים, ורואים את שונאיהם מתים על פני המים, והם יוצאים חיים ונושעים, אשר כלל בזה כמה פלאים גדולים ועצומים מעניינים פרטיים אלהיים, אשר לראותם ופרסומם וההתבונן בם בינה נקבעה השירה הזאת המעולה אשר לפנינו, אשר כבר הגיע שעה להשתדל בביאורה. אמנם ראיתי לפתוח לה שער בפני עצמה כי כן יאות לה לפי טבע מעלתה וזה מה שרצינו אליו בזה החלק.

שער מ (פרשת בשלח – שירת הים)

יבאר שחטא האנשים הבאים אל חטאם בטענה ומופת הוא חטא עז וקשה מהבאים בבלי דעת. ושל תקון זה הייתה כונת זאת השירה השגורה בפי כל.

אז ישיר משה – שמות טו

במדרש (ש"ר פרש' כ"ג)

נופת תטופנה שפתותיך כלה (שיר ד'). אמר משה לפני הקב"ה: ריבון העולמים באותו הדבר שחטאתי אני מקלסך. משל למלך שמרדה עליו מדינה, אמר המלך לדוכוס שלו: נלך ונלחם עמה. אמר לו דוכוס: אין אתה יכול לה. החריש המלך והלך בלילה בעצמו וכבשה. ידע דוכוס, עשה עטרה והביאה אל המלך, אמר ליה: העטרה הזאת למה? אמר לו: בשביל מה שחטאתי לפניך. כך אמר משה: אני חטאתי לפניך באז שנאמר (שמות ה') ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך וגו', לכך אני משבחך באז ישיר משה. בא וראה שהצדיקים במה שהם סורחין הם מתקניין. הה"ד נופת תטופנה שפתותיך כלה וכו'.

[בין חטא בגלל רצון רגעי לחטא אידיאולוגי]

הבדל גדול יש בין החטא לפי הרצון המשולח, ובין החטא לפי הדעת. כי החטא לפי הרצון הנה הוא קל בטבעו, לפי שהוא בא בלא כוח טענה, אלא שתקף עליו יצרו והוא ידע ואשם. ומסגלות החוטא על זה האופן שהוא מתבייש אחר מעשה. וכבר **אמרו ז"ל** (ברכות י"ב ב) כל העושה דבר ומתבייש ממנו, מוחלין לו על כל עונותיו. שנאמר (יחזקאל ט"ז) למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך אשר עשית, נאם ה' אלוהים.

והטעם לפי שאין מטבע החטאים הנעשים על זה האופן להוציא בעליהם מכלל האנשים. כי על כן אמרו (סנהדרין ק"ד א) שנמנה אחז בעדת המלכים הצדיקים, לפי שהיה מתבייש מהנביא. כמו שדרשו (שם) ממסלת שדה **כובס**, קרי ביה **כובש**, שהיה כובש את פניו. והכוונה שאינו חטא גמור, אחר שלא הסכימה דעתו בו רק רצונו לבד.

אמנם החוטא לפי דעתו, הנה הוא חטא עצום מאוד, לפי שהוא בא על החטא ההוא בטענה ובתורת טעמא כי חכמתו עמדה להורות כמה פני הראות שהחטא ההוא לא לבד אינו מגונה, אבל שהוא מחויב לעשותו. ואלו הן המגלים פנים בתורה שלא כהלכה ומחדדין טענות וראיות להעמיד רשתו. וכמו שאמרו (סנהדרין ל"ח ב) כ"ש דפקד טפי.

ועל זה העניין אמרו (סוכה נ"ב א) כל שגדול מחברו יצרו גדול ממנו, והכוונה כי מי שיש לו התחלות יותר חזקות לחטאו, הנה יצרו החוטא הוא גדול וחזק מזולתו בלי ספק. וכבר נתבאר זה בראשון מהז' **מספר המידות**, והוא טעם שאמרו רבותינו ז"ל (יומא כ"ט א) הרהורי עבירה קשים מהעבירה, כי העבירה בהרהורים, והטענות המחזיקים אותה היא קשה מזולתם, וזה מבואר.

[חטאו של מנשה המלך]

וכמה כווננו חכמינו ז"ל זה העניין בעצמו במה שאמרו בפרק חלק (סנהדרין ק"ב ב) רב אשי אוקי על שלשה מלכים וארבעה הדיוטות. אמר למחר נפתח וניתנו בחברין. אתא מנשה איתחזי ליה בחלמא, אמר ליה: חברך או חברא דאבוך אנא? מהיכא בעית למשרי המוציא מריפתא. אמר ליה: לא ידענא. אמר ליה: מהיכא בעי מישרא ריפתא לא ידעית, וחבריא קרית לן?! אמר ליה: אגמרי לי כי היכי דאדרשנו משמך. אמר ליה: מהיכא דקדמה בישולא ברישא. אמר ליה: ומאחר דחכמיתו טובא, אמאי פלחיתו עכו"ם? אמר ליה: אי הות בהווא זמנא, הות נקיטת שפולך בשינך ורהטת.

והעניין להם בעיני להודיע ההבדל אשר בין החוטא לפי הרצון, ובין החוטא לפי היקש שכלו. וזה כי החוטא לפי השכל, הנה הוא נמשך הימשך חזק אחר ההתחלות המוחזקות לו, והוא מתחזק ומתאמץ בהם ועושה בזדון, כעניין הזקן ממרא (דברים י"ז) וכדומה. אמנם אשר אין לו אלו ההתחלות, הנה הוא חוטא כמידת החטא רפה.

והוא אשר שמוהו לטענה בפי המלך החוטא ההוא, אשר חטא בחוזק וביד רמה בחטאים גדולים ועצומים מאוד, במשל נכבד מאוד, והוא ששאלו מהיכן ראוי לבצוע המוציא מהפת, שהוא שאלה קטנה מאוד. ומשלה להודיעו כי הוא לא ידע מהיכן תחילת סעודה באלו העניינים העיוניים ודרך המשפטים המתחייבים בהם, ושהיא הייתה הסיבה למה שלא חטאו בעניינם כמו הם. אמנם, שהוא כבר ידע שהתחלת הלימוד בסעודת הנפש חויב שתהיה ממה שקדם בישול ידיעתו, בו והוא ההרגל והבקיאות בטבעיות, כמו שפירש חיובו בשער ל"ה.

והנה הוא השיב לו, שכיון שידע כולי האי, היה לו להגיע אל אמיתת מציאות יוצר הכול ב"ה ושאין אלוה מבלעדיו, ואיך היה עובד עבודה זרה בהכחיש השגחת אלוה ממעל ומתעסק בעניינים הטבעיים. והייתה תשובתו, שאילו היה שם ויודע כוח טענותיהם והוראות עיוניהם ומופתיהם, כמו שהיו יודעים, כבר היה תופש בשינוי ההתחלות ההם לאמתיות והיה נרדף מהם בכוח גדול וביד חזקה ובאמת ובאמונה.

[השיטה הפילוסופית המביאה לעזיבת האמונה]

ומזה המין היו כל כיתות הפילוסופים אשר דיברנו בהם בשער הקודם, כי בחוזק טענותיהם וכוח הקדמותיהם ותולדותיהם כיוצא בהם, השתדלו מאוד באלו העניינים, ובאו עליהם בחזקה להראות פנים מפנים שונים, שאין מן הראוי לפרוק עול תורה ואלהות מעל האנשים לבד, אבל להכריח שהחושב שהוא יתעלה יודע ומבחין בכמו אלו העניינים הפעולים שמץ דבר, שהוא חטא וסכלות עצומה בידו ליחס לו יתעלה כל החסרונות המשיגות אותו מהן אשר זכרונם שם, והיא עצמה גופה של עבודה זרה שעבדו אותה מנשה וחבריו, האומרים בכוח הטענות ההן עזב ה' את הארץ (יחזקאל ח') וילכו בשרירות לבם הרע.

וכאשר נסתרה דרכם מהם בשיבושי השגותיהם ואמונתם, גם הוא יתעלה הסתיר פניו מהם, והיו לאכול ממקרי הזמן ורוע עצתם הנבערה, עם הולכו אף הוא עמם בקרי כמו שנודע מעניינם. אמנם כבר תהיה להם ידיעתם הקודמת בחכמות האנושיות הטבעיות כסולם מוצב ופתח פתוח לצאת למרחב כשיעיקוהו רעות רבות וצרות, כי יאמר ביום ההוא אולי מאת הנמצא העליון ההוא, אשר קראוהו העיונים ההם סיבת הסיבות ועילת העילות נהיה הדבר הזה, עם היות שהעיונים ההם החליטו סותרו. ויחפש וימצא בכוח הניסיון הגובר על כל מיני המופתים העיונים שכן הוא, כי הוא פועל ועשה את כל אלה, כמו שהיה הדבר עצמו למנשה בן חזקיהו, שנאמר (ד"ה ב' ל"ג) וילכדו את מנשה בחוחים ויאסרוהו בנחושתיים ויוליכוהו בבל, ובהצר לו חילה את פני ה' אלוהיו ויכנע מאוד מלפני אלוהי אבותיו ויתפלל אליו, וייעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו ירושלם למלכותו, וידע מנשה כי ה' הוא האלוהים, כי אין דבר עומד בפני הניסיון.

ולהראות כוח המופת הזה אמרו (ירושלמי פ' חלק):

מאי עבדו ליה? שדיוה בדודא דנחשא, ושדו נורא תותיה, והוה קא מצטער טובא. אמר, היכי נעביד, נקרי להקב"ה כעיס עילויה. נקריה לעבודת עכו"ם, לית בה ממשא. מה עשה? קרא לגדולים ולא עניוה, קרא לקטנים ולא עניוה, קרא להקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע, אי ענית לי ענית, ואי לא אמרו איהו כוותיהו. מיד ענייה, שנאמר (ד"ה שם) ויעתר לו ה' וישמע תפלתו וישיבהו ירושלם וגו'.

עתה ראה כמה כללו דבריהם אלו מכוונת כוח הניסיון ותוקפו אשר ניצח בו כל שאר המופתים העיוניים, אשר בהם נתן שום ממש ומציאות, בדברים אחרים יצילו או יעילו בשעת הדחק זולתו יתעלה. אמנם, אם לא קדמה להם ידיעה על מציאותו יתעלה באותה החקירה הקודמת, שהיא במדרגת המוציא לסעודה, הנה אין מבוא לשום הוכחה וניסיון לעמוד על האמת. ולזה מה ששקדה התורה בתחילתה על הוראת ההנהגה הטבעית המחייבת אמיתת מציאותו כמו שביארנו שם, ושיעור גדול יתר מאוד על הוראת אלו

הניסיונות הנפלאות אשר בכל המעשים האלה, וקריעת ים סוף והטבעת אויביהם על הכול, כי זה מה שעשה רושם נפלא לעיני כל העמים, כמו שהעידה רחב (יהושע ב') כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם, כאשר אמרנו בשער הקודם. וכן נשנה להם זה הרושם בירדן, כמו שאמר (שם ד') והודעתם את בניכם לאמר ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה, אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם עד עברכם, כאשר עשה ה' אלוהיכם לים סוף אשר הוביש מפנינו.

עד שזכר שכבר היה להם המעשה הנורא ההוא פעמיים, ובתרתי זימני הוי חזקה גדולה לקיום ההשגחה האישיית, וחולשת קיום ההנהגה הטבעית והכרחיותה. הוא מה שנאמר בסמוך (שם) למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' כי חזקה היא, למען יראתם את ה' אלוהיכם כל הימים. ירצה, הודעתי להם חזקת היד שיש אל ההשגחה האלוהית על כל אלה הנמצאים הטבעיים, למען תדעו כי כל הימים אשר תחזקו ביראת השם תהיה ידכם תקפה עליהם בלי שום ספק.

והנה מכוח החזקה הזאת נאמר (מ"ב ב') ויקח אליהו את אדרתו ויגלם ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעברו שניהם בחרבה. ועוד התחזקה ביד אלישע תלמידו על פי שנים, כמו שנאמר בו (שם) אף הוא ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעברו אלישע. כי אחר שלא היה צורך הפעם השנייה רק שיעבור אלישע, הנה היה הנס כפלים מבפעם ראשונה שהיה הצורך פי שנים.

[ויכוח בין פנחס בן יאיר לנהר על רצון לעומת טבע]

וכמה יכוון זה העניין כולו מתחילה ועד סוף במה שזכרו בהגדת חולין (ז' א').

מעשה ברבי פנחס בן יאיר דהוה אזיל לפדיון שבויים, פגע בגנאי נהרא. אמר גנאי נהרא פליג מימיך ואעבור בך. אמר לו אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני. אתה ספק עושה ספק אינך עושה, אני ודאי עושה. אמר לו חלוק לך ואם לאו גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם. חלק ליה. הוה בהדיה האי גברא דהוה מיייתי חיטי לפסחא, אמר לו חלוק להאי נמי, דמצוה קא עביד. הוה תמן חד טייעא, אמר לו חלוק נמי לזה, דלא לימא כך עושין לבני לוייה. חלק ליה. אמר רב יוסף, כמה נפיש גובריה דהאי כמשה ושתין רבוון.

הנה עם שהעניין הזה נאמן במאמרו זה, ואין שום ספק שנעשה כן על יד החסיד הקדוש הזה לתכליות המעולים שנזכרו בו, עם כל זה ראוי לתת לב אל דברי הוויכוח הזה אשר בינו ובין הנהר ההוא, כי ודאי לא נכתב כי אם לפתוח פתח ההתבוננות בכוח הטענות אשר בין הפעולות הטבעיות אל הפעולות הראויות לפי ההשגחה, אשר טעו בהם רבים ועצומים כאשר אמרנו.

זוהי, כי הנה רבי פנחס בן יאיר לסיבת שלמותו והמצווה רבה אשר בידו להוציא אסורים מתחת עבודת עבד להיותם בני חורין לעבודת הש"י, זכר ליציאת מצרים דרך ים סוף, היה מצוה אל הנהר הגדול הוא שיחלק מימיו לו. אמנם טענת גנאי נהרא היא עצמה מה שמטעה את כל הפילוסופים, שיאמרו שהפעולות הטבעיות כעניין הגרת מי הנהר במורד אשר בנחל ודבקות חלקיהם, הוא מחויב מאוד מטבען, ושאי אפשר להם להשתנות מזה הטבע כלל. והוא הדין כל הפעולות הטבעיות, ושלזה לא יגזור הדעת אפשרות שיתבטלו או ישתנו להימשך אחר הפעולות האנושיות הבחירות והרצוניות, אשר אין להם התחלה קיימת חזקה, רק המה תלויות ועומדות באשר יהיה שמה רוח העושה אותם, אם לעשות או למנוע.

והוא טעם אתה הולך לעשות וכו' ואני הולך וכו', ירצה שנינו אנחנו יש לנו התחלות טבעיות, אשר הוא ראוי שכל אחד ממנו יימשך אל התחלותיו. והנה באמת התחלותיי אין תלויות ועומדות, אבל הם קיימות. ובהימצא הסיבה יתחייב על כל פנים מציאות המסובב. אמנם התחלת מעשיך אינה קיימת, לפי שהיא הרצון האנושי, אשר הוא נקל מאוד להשתנות. ואיך יתכן שייכנע זה הטבע הקיים אל הרצון החלוש. ולזה היו גוזרין הנמנע לטבע קיים באלו העניינים.

אמנם הייתה תשובתו נפלאה מאוד, וזה כי מהידוע כי האדם כאשר הוא בדמותו וצלמו, הנה הוא היה ראש כל הנמצאות הטבעיות והמיטב המורם מהם ותכליתן. והוא מבואר שכל הדברים אשר הם בעבור התכלית, הם מטבעם נכנעים אל אותו התכלית ומשועבדים ונשמעים אליו, כמדרגת החומר אל הצורה, כמו שאמרו חכמינו ז"ל (ב"ר פ' י"ט) כל מה שנברא אחר חברו הוא שולט עליו. וכבר ביארנו כל זה בשער ט"ו.

והנה יתחייב מזה שכל אלו הנמצאות הטבעיות, עם כל חוזק התחלותיהן, לא ישמשו כי אם לעבודת האיש השלם ותועלתו, אחר שלא נבראו אלא בשבילו. ואילו ישוער סילוקו מהמציאות, יתבטלו כולם לגמרי. והוא אומר חלוק לי, ואם לא גוזרני עליך וכו'. כלומר עשה מה שעליך לעשות על דרך ההשגחה האישיית, ואם לאו הנה שנתבטל סיבת מציאותך. ועל הדרך הזה אמרו (שבת פ"ח א) תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית שמים וארץ, אם ישראל יקבלו את התורה מוטב, ואם לאו הריני מחזיר אתכם תהו ובהו. והוא עצמו הוויכוח אשר בין השמש ויהושע, שזכרו חכמינו ז"ל (ילקוט יהושע רמז כ"ב) באותו מאמר שכתבנו בשער ל"ח והדברים קרובים ומובנים מעצמם.

[הטבע נכנע לתורה ולעבודה]

והנה הטענה חזקה, ולזה הוכרח לחלוק לו. וכן יוכרחו הדעות השלמות להודות זה העניין מן ההשמעות עכ"פ ולא לפקפק בו כלל.

ואמר דהוה תמן חד גברא להורות שלא לבד אל החלק העיוני מהשכל הם נכנעות, כמו שחשבו קצת, גם כי לחלק המעשי מהמצות התוריות, כגון האי דמצווה קא עביד, כי יש לקבוע בלב שהטבע עבד נרצע לתורה ולעבודה.

ולא עוד אלא דהוה תמן חד טייעא וכו' להורות כי לא לבד לבעלי העיון האלהי ולעושי המצות התוריות הם נכנעים, כי אם גם כן לכל הדברים אשר יצטרכו להם ואשר יתחברו וילוו אליהן כל זמן, כמו שנאמר (קהלת ח') והוא ילונו בעמלו כל ימי חייו וגו' והוא אומר כך עושין לבני לזיה.

ומאמר רב יוסף קיים כי בדבר הזה אין הבדל בין הרבים ליחיד, כי אפילו לאיש יחיד תמצא ההכנעה הזאת בבוא צרכו, עם שהוא פלא יותר עצום, כמו שאמרנו מאלישע (מ"ב ב'), וכמו שאמרו (ב"ר פ' ע"ו) על יעקב שאמר (בראשית ל"ב) כי במקלי עברתי את הירדן הזה. כי הסגולה דבקה בצורת השלם לא בריבוי, כמו שהוא ענין בסגולת העצים והאבנים וכדומה. וגם כי גדולה חזקה אשר נעשתה שני פעמים לזכות כמה רבבות מישראל שנמצאו יחד כמו שאמרנו.

והנה הוא מבואר, כי לביטול כל הדעות הנפסדות האלה ולפרסם אמיתת הטבע המעולה התוריי אשר כתבנו, היה כל השתדלות התורה והנבואה כולה בכל דבריהם מתחילה ועד סוף, גם דברי רוח הקודש באו בשפע נפלא בסדר שירות ותושבחות, ליחס לו יתעלה אלו הפעולים אשר מהאותות והמופתים בלי שינוי ותוספת, כמו שהוא במזמור (תהלים קל"ו) הודו לה' כי טוב וגו' הודו לאלהי האלוהים וגו'. ובמזמור (שם ק"ו) מי ימלל זולתם. להגיד כי בזיכרוןם ופרסומם תתקיים בנפש אמונה שלמה לכל אשר יעשה לה בהווה, ודי בזה תועלת למזכיר.

אמנם בכללם יש במזכיר התועלת המגיע מהם בפירוש, ואפרט במזמור אחד אחוז ביאר בו זה, וגם כלל הגנאי שמשיג למתפלספים באלו העניינים האלהיים, וכהתל באנוש יהתלו בו מהטעמים אשר ביארתי אותם ודחיתי את דעתם אצל הפקידה שער כ"א, והוא מזמור **הללויה הללו את שם ה' הללו עבדי ה'** וגו' (תהלים קל"ה).

[הללו עבדי ה' - תהלים קל"ה – ויכוח עם הפילוסופים]

- א הללויה הללו את-שם ה' הללו עבדי ה' :
- ב שעמדים בבית ה' בחצרות בית אלהינו :
- ג הללויה כי-טוב ה' זמרו לשמו כי נעים :
- ד כי-יעקב בחר לו יה ישראל לסגלתו :
- ה כי אני ידעתי כי-גדול ה' ואדנינו מכל-אלהים :
- ו כל אשר-חפץ ה' עשה בשמים ובארץ בימים וכל-תהמות :
- ז מעלה נשאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה מוצא רוח מאוצרותיו :
- ח שהכה בכורי מצרים מאדם עד-בהמה :

ט שלח אותת ומפתים בתוככי מצרים בפרעה ובכל-עבדיו :
 י שהקה גוים רבים והרג מלכים עצומים :
 יא לסיחון מלך האמרי ולעוג מלך הבשן ולכל ממלכות כנען :
 יב ונתן ארצם נחלה נחלה לישראל עמו :
 יג ה' שמך לעולם ה' זכרך לדור-דור :
 יד כפי-ידין ה' עמו ועל-עבדיו יתנחם :
 טו עצבי הגוים כסף וזהב מעשה ידי אדם :
 טז פה-להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו :
 יז אַזְנַנִּים לָהֶם וְלֹא יֵאָזְנוּ אֶף אֵין יִשְׁרוּחַ בְּפִיהֶם :
 יח כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עֲשִׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר-בָּטַח בָּהֶם :
 יט בֵּית יִשְׂרָאֵל בָּרְכוּ אֶת-ה' בֵּית אֱהֲרֹן בָּרְכוּ אֶת-ה' :
 כ בֵּית הַלְוִי בָּרְכוּ אֶת-ה' יְרֵאֵי ה' בָּרְכוּ אֶת-ה' :
 כא בְּרוּךְ ה' מִצִּיּוֹן שֶׁכֵּן יְרוּשָׁלַם הַלְלוּיָהּ:

יאמר שיהללו את שם ה' כל עבדיו העומדים בביתו ובחצרותיו להלל ולברך בשמו. הללויה כי טוב ה' וגו'. יאמר שתועלת ההילול והשבח הוא לקיים בדעתם ובשכלם, כי האל ית' הוא טוב ונעים לקוויו ולשומרי בריתו, כמו שיבואר באומרו כי יעקב בחר לו יה וגו'. ירצה בבחירה ורצון גמור כדי שיהא ישראל לסגולתו, להראות בהם גודלו ומוראו על דרך הרצון המוחלט. כי אני ידעתי וגו' כל אשר חפץ וגו' ירצה אני משיא עצה זאת, לפי שידעתי כי גדול ה' וסיבת הסיבות כולן.

אמנם לא שישתלשלו ממנו כל הנמצאות כולן על דרך החיוב ולא העניינים המשיגים אותם כמו שחשבו אלו המעיינים על דרך פלוסופיותם, רק בחפץ ורצון גמור על דרך הגמול והעונש מהמעשים אשר יחדשום המקבלים אותם. והוא אומר כל אשר חפץ ה' עשה. כי מלת חפץ היא הווה כמו (בראשית ל"ד) חפץ בבת יעקב (ישעיהו מ"ב). ה' חפץ למען צדקו. וכן מעלה נשיאים, מוצא רוח. להעיד כי עתה הוא רוצה וחפץ ומעלה נשיאים מקצה הארץ ומוצא רוח מאוצרותיו, לתועלת העולם בכל עת ובכל שעה שהוא צריך לו.

ואמר ברקים למטר עשה, בלשון עבר, שיורה על הטבע הקודם, לומר שאם על ידי המטר המחודש לתועלת ההוא יבאו רעמים וברקים ויוזקו בהם קצת, זה אינו מכחיש שהוא צד וענין מהטבע הקודם, והוא שכל זמן שיעלו האדים אל גבול מהאוויר ויצא הרוח, ואף על פי שיהא ברצון מחודש, לא ימנע מהיות מה שהוא בטבע להוליד הברקים לסיבות אלו. ומזה יקרה שאז הדלף הטורד יקעקע בית העני, או שיתפח שדהו וכדומה.

ואחר שזכר תועלת ההילול על הדרך שזכר, אמר העניינים הפרטיים והחלקיים אשר תתבאר אמונה זו מהם. ואמר שהכה בכורי מצרים וגו' שלח אותות ומופתים, שהכה גוים רבים וגו' ונתן ארצם לנחלה וגו' ה' שמך לעולם וגו' כי ידין ה' עמו וגו' ירצה כי מאלו הפעולים הפרטיים על האופן שהיו, נתקיים בלבנו כי אתה שמך ה' וזכרך לדור ודור הוא כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם. כי מי יוכל לכפור שכל מה שעשית באלו העניינים לא היה

מכוון לעשות משפט עמו מכל אויביהם, יען כי נחם על רעת עבדיו אשר העבידו בהם, וזה מה שיחייב מעוצם ההשגחה מכל מה שישפע ממנו יום יום.

סמך לזה אמרו עצבי הגוים כסף וזהב וגו' פה להם ולא ידברו וגו' אזנים להם וגו' כמוהם יהיו עושיהם וגו'. לומר, ואם יפקפק אדם מאלו המעיינים בזה, ויאמר שלא יתכן ליחס אליו יתברך אלו הדברים המורגשים והידיעה בהם ובמקריהם מהטעמים שזכרנו בשער הקודם, אשר יומררו למזמה כי הם חיסרון אצלו יתברך. הנה באמת כבר נפל המפקפק הזה אל פחת ופח הלעג המופלא שאמרנו, בשישיג אחד מהבעלי חיים מהכרת הנמצאות והידיעה בהם יותר מהבורא, ושתהיה מסגולת הבורא ומעלתו שלא להשיג ולהכיר דבר מהם, כמו שטועים הישמעאלים הפתאים שעצביהם כסף וזהב מעשי ידי אדם. כי בהיותם מעשי ידי אדם, הוא מבואר שאינן אלוהות.

אמנם לפי דעת אלה כבר ימצא בהם סגולת האלוה, לפי שפה להם ולא ידברו, עיניים להם ולא יראו, אזנים להם וגו', אף אין יש רוח בפיהם. וא"כ כבר ראוי לפי זה להכיר להם אלהות על האדם המשיג בכלים גשמיים. ואם אלוהים המה כמו הם יהיו עושיהם וגו'. אמנם האמת המוחלט באלו הטענות בהראות שיבושיהם כבר אמרנום בשער ההוא הנזכר, ויבא עוד בשער נ"ד ב"ה.

ולזה סיים ואמר בית ישראל ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה', כי לכולם נתן לאיש הראוי לו, כמו שראתה ההשגחה המיוחדת להפקיד אותם איש על עבודתו ועל משאו.

והנה נתבאר זה המזמור יפה לפי כוונתנו וכמו שהעיד המזמור הסמוך לו, ויצאנו מידי ספק גדול בזה המזמור וחבריו המפליגים לספר שהעצבים אשר לכסף ולזהב לעץ ולאבן אינן רואין ולא שומעין ואינם ממששין וכו' ואינן שווין לאל יתברך. כי הנה באמת דברי מותר רק אם יובן על זה האופן, ודרך ליצנותא דעכו"ם דשריא (מגילה כ"ה ב), והוא עניין נכון בכולם.

סוף דבר נתבאר מה שאמרנו בתחילה, מהיות חטא החוטאים ברצון המשולח, ושלזה הוצרכו מציאות כל אלו העניינים הנפלאים כולם וסיפוריהם עמהם לפקוח עיני חכמים להעלות ממדרגת העיון אל האמונה האמיתית, וממנה אל מדרגת הנבואה, אשר בעלות המאושרים שבמין בה יכירו וידעו מה שחסר מהם ראשונה, ויודו וישבחו עליו בלשון צח ושפה ברורה.

[סיכום]

כמו שהיה העניין ברבן של נביאים בעניין זאת השירה שאמרו עליו חכמינו ז"ל במאמר, שזכרנו ראשונה, **נפת תטופנה שפתותיך כלה**, אמר משה לפני הקב"ה, ריבון העולמים באותו הדבר שחטאתי אני מקלסך. וזה כי הדבר שחטא בו הוא מה שנמשך אחר עיונים הטבעיים שקדמו אליו להפיל ספק בשום צד מהצדדים, שמא לא היה מאתו העניין החלקי ההוא מהרע שימשך משליחותו. ועתה בו עצמו אני בא לקלסך בשירה זאת, הבאה ליחס אליך כל אלו הפעולות ופרטיהן בכל הצדדים אשר ראוי להשקיף בהם על צד היותר שלם שאפשר. משל למדינה וגו' כי הספק שיארע לאי זה דבר מאלו העניינים החלקיים, הוא עצמו ייפול על העניין בכללו, ואין הבדל בין המסופק בקצת לבין הכופר בכל. ולזה הייתה השירה הזאת כעטרה שהיא שמורה בה כלל ופרט.

כך אמר משה אני חטאתי באז. הכוונה בהוראת המלה על הזמן העבר כאמרו (בראשית י"ב) והכנעני אז בארץ. יאמר שבזמן העבר הוא חטא בדבר ההוא, כי עדיין לא הגיע לכלל שלמות ההשגה בזה, ולזה הוא מקלס באז, כשתהיה הוראת המלה לעתיד, כעניין (תהלים קכ"ו) אז ימלא. והכוונה כי מעתה ועד עולם תהיה השירה הזאת לעד נאמן על פרסום אמיתת זה העניין.

בא וראה שהצדיקים השלמים הזוכים לנבואה בשכל עצמו שהיו סורחין הן מתקניין. כי ראו במחזה שדי והכר שכלם בדרך ידיעה אמיתית, מה שהיה להם ראשונה בדרך אמונה, אחר שפקפקו בו בתחילה. וכבר ביארנו זה בשער י"ט.

הוי נפת תטופנה וגו'. אם מדקדוק מלת אז הנזכרת, ואם לפי שלמות השירה בעצמה. והנכון יותר כי במילת אז יכווין אל התחלות הפעולות לפי טבען, והיה החטא שהיה מקיים אותם כפי שקדמו בעיוניו. אמנה הקילוס הוא באותה הוראה עצמה, רצוני בשעכשו הוא מבטל כוח ההתחלות ההן, ושלפניו יתעלה ההקדמות לא יולידו מה שחויב מהן אצל הטבע, אבל שכבר ימצאו הדברים מבלי סיבותיהן, או שימצאו הסיבות בעבורם כמו שכתבנו אצל של נעליך וגו' שער ל"ה. וזה הוא מה שאמר, שבמה שהן סורחין הן מתקניין.

[חלוקת שירת הים לחמשה חלקים]

והנה לפי שהייתה השירה הזאת בפינו ובפיפיות עמו ישראל להורות על כל אלו העניינים הנפלאים שאמרנו, באופן שתורה הוראה שלמה היותו יתעלה מתבונן באלו העניינים הפעולים כולם תכלית ההתבוננות אצל צדדי סיבותיהם, הנה לפי זה יתחייב חלוקה לחמשה חלקים.

האחד להודיע מדרגתה מכל צדדיה, אשר העיקר בהם להודות את השם אשר אליו יכווין ליחס אליו כל המעשים האלה, כי זה מה שיאות לפי הכוונה, וזה עד ה' איש מלחמה.

והשני מצד שהכירו וידעו מה שכוון ממנו ית', להראות את כוחו ועוצם יכולתו בעניינים ההם מצד עצם החומרים הפעולים ממנו ית' שמו, וזה עד ימינך ה' וגו'.
והשלישי מה שהושג להם שם מעוצם השגחתו בבחינת פרטי הפעולות אשר נעשו בהם, וזה עד מי כמוכה באלים ה'.
והרביעי בהראות צורת ותכונת כל המעשים ההם לפי כוונתם אחרי שילוחם, וזה עד עד יעבור עמך ה'.
והחמישי להגיד התכלית האחרון והמעולה המכוון בכל המעשים כולם מתחילה ועד סוף, והוא עד ה' ימלוך לעולם ועד.

והנה תהיה השלמת כל חלק וחלק בזיכרון השם הנכבד והנורא אשר אליו יוחסו כל אלו הפעולות, וכמעט שלא נזכר השם בה רק באלו המקומות כמו שיתבאר. והוא הערה גדולה אל חלוקה זו.

ואולם יוכלו בה בחמשת החלקים האלה הקדמת ידיעת השם, ויחס אליו הפעולות ההם מצד ארבעה סוגי סיבותיהם, המגבילים כל פועל על השלמות, והמסלקים כל מחשבה ורעיון מצד ההזדמן, כמו שביארנו בשער הראשון אצל מציאות העולם בכללו, ובנעילת השער ההוא אצל התורה האלוהית, בפי' המזמור המיוחד שני העניינים יחד, והוא השמים מספרים. כי אלה העניינים כולם דרך אחת להם. והנה יבא ביאורה אחר זיכרון הספקות והעיונים אשר ראוי לתת אליהם לב ראשונה.

[הספקות בפרשה – שמות טו]

א. באומרו **אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים**, וכן ותען להם מרים אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים, כי מה נמצא יקר וגדולה בגבולים אלו, שבהם נשתבחה השירה המעולה הזאת על זה השיעור.

ועוד שנראים דברי מותר גמור אחר שאחר כך סופר פרט העניינים, באומרו מרכבות פרעה וחילו ירה בים ומבחר שלישי וגו'. וכל שכן שלא היה לו להקדימו אל דברי השבח שהם עזי וזמרת יה וגו' זה אלי ואנוהו וגו'.

ב. שהתחיל השבח בשם הנכבד והנורא, באומרו **אשירה לה' כי גאה גאה**, ואחר נעתק אל שמות אחרים, באומרו **עזי וזמרת יה וגו' זה אלי ואנוהו וגו'**.

ג. מה שחלק מאמריו **מרכבות פרעה וחילו וגו'**, והלא כולם יחד טבעו בים סוף, ולמה יחליף הפעולות והמקומות.

וקשה עוד מזה באומרו שם **תשלח חרונוך וגו'** כי אז ה' למבול ישב ולא באש נשפט שם.

ד. מה שהקשו הראשונים ממאמר אמר אויב וגו' כי אין שם מקומו לפי סדור הדברים. וכבר דבר הרמב"ן ז"ל בזה, ועל דבריו אוסיף.

ה. אומרו **נחית בחסדך וגו' נהלת בעזך וגו' שמעו עמים וגו'** הכול בלשון עבר עם היותו כולו לעתיד שנאמר תביאמו ותטעמו וגו'.

ו. מה שאמרנו מהיות השם המיוחד נזכר לפרקים רחוקים, ואחר בסוף נאמר מקדש אדני באל"ף דל"ת וחותרם ה' ימלוך וגו'.

ז. כי אחר כל השירה חזר ואמר **כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם וגו'**. כי הם סיפורי דברים לבד ועל הראשונים אנו מצטערים וכו'.

ח. מה שראוי לעוררו בסיפור ההוא הסמוך הנאות שילווה אל זה, הוא מה שאמר **וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים**, כי למה תהיה כזאת ממנו יתברך להיות להם התחלות קשות מחיסרון הדברים ההכרחיים. באמת היה ראוי שיסיפק לפניהם כמו שעשה באלים. ולא עוד אלא שהביאן למקום המים המרים אשר לא יכלו לשתות. ואם להורות להם נס המתקיים. נס גדול ממנו יהיה להוציא להם נזלים מסלע.

ט. באומרו **וימתקו המים שם לו חק ומשפט ושם נסהו** כי מה החק והמשפט אשר שם ומי נסה למי. כי מה ניסיון יש בעם שמבקשים מים ואין שלשת ימים במדבר שיתלוננו מזה. וגם מה ינסו את ה' בהמתקת המים יותר מכל הנסים שיראו. וכ"ש לדעת מי שאמר **(מכילתא בשלח שם)** שהיה עץ מתוק.

י. אומרו **אם שמוע תשמע לקול ה' אלוהיך והישר בעיניו תעשה וגו' כל המחלה וגו' כי הרבה עליהם מעשים והמעט להם את השכר הפך ממה שראוי לעשות בתחילה וכ"ש בהיות נפש העם מרה. וגם כי יבטיחם בכל מדוי מצרים מה יעשו לכל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בהם והם היותר מורגלים לבא על האנשים.**
גם אומרו **כי אני ה' רופאך**. רבים הקשו במקום שאין חולי, רופא למה?

[ביאור השירה - שמות טו]

[א. סגולת השירה]

הפרק ראשון אז ישיר משה ובני ישראל וגו' בכתוב הראשון תאר השירה:

אם מצד הפועלים,

ואם מצד עצם העניין המכוון בה,

וגם מצד אשר יתיישרו אליו בדברי השיר והשבח.

ואם מצד הגבולים והמאמרים אשר ידובר בהן.

ואלו הן ארבעה דברים שתבחן בו מעלת כל דבור. ואם תרצה תמצאם במאמר המשורר (תהלים מ"ה) רחש לבי דבר טוב וגו'.

והנה על מדרגת המשוררים אמר אז ישיר משה ובני ישראל.

ועל מדרגת העניין המדובר אמר את השירה הזאת כי הוא מעולה מאוד בכללות ענייניה.

ועל מדרגת המהולל והמשורר בה אמר לה' כי גדול ה' ומהולל מאד.

ועל יופי המאמרים ונעימותם אמר אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים. (התר ספק א').

ואמנם המכוון בהזכרת השם הזה הנכבד וביופי המאמרים האלה וסגולתם יתבאר כפי מה שאמרו. וזה שכבר כתבנו בשער ל"ה בפרשת וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, כי זה השם השלם של ד' אותיות כולל כל עיקרי האמונה אשר זכרם משה רבינו ע"ה, באומרו (דברים י') כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי האלוהים ואדוני האדונים האל הגדול הגיבור והנורא, מה שאינו כן זולתו מהשמות, כגון יה או אל או שדי, כי הם שמות מורים על עניינים מיוחדים לא תושלם הכרת האל ית' בשום אחד מהם. ולפ"ז ג"כ לא תגמר הצלחת האדם בידיעה ההיא.

[השם 'יה' – אמיתת מציאותו ולא ידיעה והשגחה]

וזה כי כאשר לא ישיג המשיג רק מה שיורה עליו שם יה, שהוא אמיתת מציאותו אשר ממנה נמצא המציאות אל כל הנמצאים, כמו שאמר (ישעיהו כ"ו) כי ביה ה' צור עולמים, הנה בזה לא נתחייבה ידיעתו והשגחתו ורצונו בהנהגת אלו הנמצאים הפרטים וענייניהם המתחדשים, אשר היא ידיעה מחויבת להצלחתו, אדרבא יכחישום המעיינים מהטענות שנזכרו בשער הקודם, שעליהם אמר (תהלים צ"ד) לא יראה יה. וגם כאשר ישימוהו מנהיג כולל לכל אלו הנמצאות, בתת סדר כולל במנהגם, כמו שיורה עליו שם אלוהים, כבר יצא בעינו לתת סידור הזה טבע קיים בלתי משתנה לשום סיבה מהסיבות, ושאין בחוק יכולתו ית' והשכלתו לשנותם כלל, כמו שאמר ג"כ (שם) ולא יבין אלוהי יעקב. וגם כי יודה שיש לו שום יכולת לשנותו, כמו שמורה עליו שם שדי, כשתפרשנו שודד המערכות, עדיין יש לדעת אם יהיה זה בדברים גדולים כוללים, או אם יהיה בעניינים החלקיים ופרטיהם, כמו שחויב להיות כן מהשכר והעונש התוריי.

וכ"ש אם שם שדי הוא מורה על שדי לו במציאותו כמו שיורה מעניינו. ולזה הוא מבואר שלא יצלח האדם בידיעות החלקיות ההם.

[מן המיצר קראתי – תהלים קי"ח]

אמנם באמת הם מבוא לדעת את ה' השם הגדול והנוראי כמו שכתבנו אצל מנשה. והוא העניין שרצה ביאורו המשוררי במזמור מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה ה' לי לא אירא (תהלים קי"ח), ירצה כי הידיעה החלוקה הזאת לא תצילהו משיבוא במצר ובדוחק, כמו שעשה מנשה. אמנם שכבר נענה אותו מצד הכנעתו לפניו, שם אמנם אם היה ה' לו לא ירא משום אדם וגו'. ובמעט עיון יתבאר כל המזמור על זה העניין.

אמנם אמר בביאור **פתחו לי שערי צדק אבא במ אודה יה זה השער לה' צדיקים יבואו בו**. יאמר כי בשערי הצדק האמתי שיכנס האדם בהם תחילה, הוא הכרת שם יה מצד שהוא סיבת הסיבות כולם כמו שיורה בזה, והודו על הכרחיותו כל הפילוסופים אשר מעולם, ושההשגחה הזאת הוא שער פתוח להודות לשם ה'. אך צדיקים יבואו ויודו מעצמם, לא כן הרשעים כי אם אחרי הכות ופצוע.

והנה להכרתם והשגתם השלמה על כל אלה העניינים הנפלאים, אשר יוכלו בשם הזה הגדול מאמיתת מציאותו מעוצם יכולתו מהפלגת השגחתו והכרתו המאורמים בכל העניינים האלו החלקיים, ופרטי פרטיותם שיעור מה שנבחנו אליו כל הרעיונות, לזה ייחסו השירה הזאת אשר כוונתה לפרט אותם תכלית הפרטיות אל השם הזה הנכבד והנורא משאר השמות המורים על העניינים החלקיים, כמו שתבאר היא בעצמה באומרו עזי וזמרת יה וגו' כמו שיבוא. וזה כוונתם באומרו את השירה הזאת לה' אשירה לה'.

[המאמרים הקצרים שבשירה]

(א) אמנם לבאר סגולת המאמרים הקצרים אשר זכר באומרו **סוס ורכבו רמה בים**, ראוי שנדע כי המעשים הנסיים כמו שיבואו על רוב עניינים טבעיים יהיו יותר נפלאים ומתמיהים. כי הנה אין הבא להפוך היסוד הפשוט אל יסוד אחר כל כך זר ונפלא כמו שיהיה הבא על המורכב משני יסודות, וכן יהיה יותר נפלא במורכב משלשה או ארבעה, לפי שבשנות טבע המורכב ישתנו כל הפשוטים אשר בתוכו בטבע ההמזגה אשר אינה הויה עד שכבר יהיה הנס כפי המספר במספר הפשוטים הנכללים בו.

וזה מה שדקדק רבי אליעזר בהגדה כשאמר שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים במצרים הייתה של ארבע מכות שנאמר (תהלים ע"ח) ישלח בם וגו', כי בהשתנות מטבעו הדבר המורכב מארבע יסודות יתחייב שישתנו כולם, ותיחשב המכה האחד לארבע המכות. אמנם רבי עקיבא דקדק עוד כי טבע המורכב וצורתו והוא נמצא בעצמו זולת כל אחד מהפשוטים כמו שזכר זה החכם בהקדמת המאמר רביעי לאלהיות. והנה עם זה כבר יהיו בכל מכה ומכה חמש מכות ומצא ג"כ סיוע מהכתוב.

שוב מצאתי זה העניין בפירוש ההגדה להרב **רבי יום טוב נ' שבילי** ז"ל אלא שחשב ההיולי למניין החמישי. ותמהני כי הנה ההיולי הוא משותף ושווה אצל כל הצורות, ואי זו צורה יקבל שיהיה נגד טבעו. ומה שכתבתי הוא הנכון.

ואיך שיהיה הנה על זה הדרך יחויב כי כשיבוא הנס על רוב עניינים טבעיים נמצאים יחד במצב ידוע ומיוחד לפי עניינם ומנהגם, והיכולת האלוהי עומד עליהם ומבטלם בשמירת יחס הביטול ההוא אל כלל העניין ההוא וחלקיו, אז יראה הפלא יותר עצום ונפלא בלי ספק.

(א) ולזה הפליא לומר **אשירה לה' כי גאה גאה וגו' . סוס ורכבו רמה בים**. כי הוא מאמר קצר מקיף כל העניינים הנכבדים שיכללום כל פרקי השירה מצדדים מתחלפים. כי באומרו אשירה לה', זכר כוונת זה הפרק הראשון בעינו. ואולם בשאר המלות יכלול שלשה מן הנשארים, וזה כי מצד חזקת היד השמה מעמקי מים דרך סלולה להביא שם סוס ורכבו, עם היות הטבע הסוסי מסוגל לשוט על פני המים מיתר הבהמות, וגם כי יהיו רוכבים צמדים ובמותם לא נפרדו, יורה הוראה נפלאה על היכולת המוחלט אשר לו יתעלה על החומרים האלה לשנותם לכל אשר יחפוץ, כי הוא עניין הפרק השני.

ומצד מה שיכלול המאמר הזה בבחינה אחרת, מה שהתחכם להביא סוס ורכבו לערוך מלחמה אל תוך הים, כבהמה בבקעה תרד, תתבאר הידיעה וההשגחה העצומה בתחבולות הפרטיות הראויות להביאם שם, והוא מה שיתבאר יפה מהפרק השלישי. ומצד מה שיובן מהם שיהיה מקום משפטם סוס ורכבו על הים, ולא במקום אחר מהטבעיים להם, נוסף על מה שפירשו **אונקלוס** על **כי בדבר אשר זדו עליהם**, יורה על הפרסום והאיום לכל עמי הארץ שלא יוסיפו עוד לערוץ בבניהם, והוא עצמו מה שיכללו הפרק הרביעי. והנה כל אלו ההשקפות והבחינות יחד יכללו מה שנכלל בפרק החמישי החותם ה' ימלוך לעולם ועד.

והנה עם זה אלו המאמרים הקצרים בחילוף בחינותיהם, יכללו כל דברי השירה הזאת עד שכמעט אין בכללם רק מה שבפרטם, ואיך פירושה היא.

ואחשוב שהמלות הללו הם אשר יענו אותם בין הפרקים, כמנהג בפיוטים שעונין בבית לבית מענה שהוא כולל כוונת כלל כל הפיוט.

(א) ולזה מה שנאמר ותען להם מרים אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים וגו', כי היא לקחה הכללים האלה לבד, ויספיק זה לנשים. ומשה וישראל אומרים אותם ופירושם.

ושוב מצאתי במשנה כשם שהמים בודקין (סוטה כ"ז ב) בו ביום דרש ר' עקיבא ויאמרו לאמר אשירה לה' שאין ת"ל לאמר אלא מלמד שהיו ישראל עונין אחריו (של משה) על כל דבר ודבר אשירה לה' כי גאה גאה. ואין ספק כי הוא אשר דברתי.

וראה גם ראה כי אלו הדברים קרובים אליהם מאוד הם שחזרו אותם בסוף השירה כי בא סוס פרעה ברכבו ופרשיו בתוך הים, והוא ודאי כחזרת תורפו של שטר בשיטה אחרונה וכאשר יתבאר.

וכל כך כדי לכלול במאמר הקצר הזה מכל צדדי בחינותיו ההילול והשבח המיוחד והמתייחס אל השם הנכבד והנורא הזה אשר בחרוהו משאר השמות לסיבות שיזכרו בה באומרם עזי וזמרת יה וגו'.

(ב) ירצה **אשירה לה' כי גאה גאה**, בכל מיני השבח אשר אנו מייחסים בכל זה השיעור מהגדולה והגבורה על הישועה הגמורה והנפלאה. כי מצד מה שיורה עליו שם יה כבר אפשר לבוא לידי צורך וצער שעליהם אצטרך להתחזק בכל עוז להתפלל ולזמר וכולי האי, ועדין יהיה לי לישועה מהצער ההוא לבד, כמ"ש (סנהדרין צ' א) במנשה אשר זכרנו עניינו ראשונה וישיבהו למלכותו, למלכותו השיבו אבל לעוה"ב לא השיבו, מה שלא יהיה כן בשם הגדול, רק כמו שאמר המשורר (תהלים קט"ז) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא.

וזה עצמו מה שאמרו דוד בזה הלשון עצמו (שם קי"ח) **דחה דחיתני לנפול וגו' עזי וזמרת יה וגו'**. אמר כי המושג מצד השם יה הוא הישועה אחר הצרה לבד, לא תוספת טובה על טובה. אמנם לצדיקים שהזכיר אשר באו בשערים אל בית ה', הנה אחר היות להם קול רנה וישועה ימין ה' עושה חיל, להשפיע עליהם טובה על טובה. ולזה עצמו אמר ישעיהו ע"ה (י"ב) הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה ה' ויהי לי לישועה. אמר שתכלית הביטחון מכל פחד יהיה לו כשיצורף שם ה' עם שם יה, כי אז יהיה השם שלם והכיסא שלם.

זה אלי ואנוהו וגו' ירצה וגם כשאבוא באותה השגה שיורה עליה שם אל. הנה היא תכריחני ליחס אליו הנה הזה אשר אנו בקרבו, והוא בנין העולם בכללו ושמירת סדר טבעו לבד. גם מצד **אלוהי אבי** והוא אל שדי אשר נראה להם בו כנזכר (שמות ו') ארוממנהו וזה שאגזור עליו שהוא מרומם משיעשה בעניינים האלה כמו שנתפרסם זה מהם. ועל זה הדרך אמר המשורר ג"כ (תהלים קי"ח) אלי אתה ואודך אלהי ארוממך הודו לה' כי טוב וגו'.

ה' איש מלחמה ירצה אמנם מצד מה שיורה עליו זה השם השלם, אמר כי עם שגאה גאה במעלת מציאותו מכל דרכי בני האדם בלי שום ערך ודמיון, הנה יש לו טוב ההתבוננות ועוצם ההשגחה בכל אשר נעשה בשמים ובארץ, עד שנכיר ונדע שמעשיו באלה העניינים כאשר נשיג באיש מלחמה המתבונן בה ובכל העניינים החלקיים והפרטים הצריכים אליה ובכל מה שיחודש בם מהטבע והמקרה, ונתפרסם אצלנו הקפתו אותם יותר ויותר ממה

שיתבונן בזה אחד השרים אנשי המלחמה. ולזה הפליג המליצה באומרו **ה' איש מלחמה**, כאלו כנהו בענין הקפת אלו הפרטים לאיש מהאישים תרב גדולתו ותהילתו כפי מדרגת הבדלו מהם. והוא אומרו **ה' שמו**, כלומר כי שם כבוד אלהותו במקומו מונח אשר לו תיאור גדולת ההשגחה וההשכלה בלי דופי הכלים והצדדים אשר בהם ישיגו האנשים. כמו שכתבנו בדרוש הידיעה שער כ"א וכבר רמזנו על ענינו למעלה ובשער הקודם.

ובזה נשלם הפרק הראשון אשר בו יבאר סגולות השירה בכללות והשם המיוחד יתעלה אשר לא יאתה.

[ב. הנס כנגד הטבע]

ויתחיל הפרק השני המיוחד לשורר לפניו מה שראו בנס ההוא כנגד הטבע ומנהגו אשר בו יקויים היכולת המוחלט מצד החומרים אשר בהם יראו אלו העניינים. והתחיל **מרכבות פרעה וחילו** וגו'. (ג) ירצה כי מה שיורה היותו יתברך יכול וגיבור מלחמה כנגד כל המנהגים הטבעיים, הוא היות נפילת העם הזה על זה האופן, כי מי שמע כזאת עם חכם ובנון כגוי הגדול והגיבור, כולם בחורי חמד ומלכם לפניהם, כמו שאמר ויאסור את רכבו וגו' איה איפה חכמיהם אשר יעצום לערוך מלחמה עם ישראל על המים בסוס ורכב, אי זו ספינה בנו אי זה תורן החזיקו ואי זה נס פירשו להם, מי עיוור עיני שכלם לבוא בתהומות כמדבר אם לא כי צורם מכרם. וזה ה' אשר לו הגדולה והגבורה אמר לצולה חרבי, סיכל עצתם והביא בכפל רסנו מלך ושרים חכמים וידועים את כל אשר יחפוץ כנגד טבע העולם ומנהגו, כמו שאמר, ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם ואכבדה. הוא מה שאמר **מרכבת פרעה וחילו ירה בים**.

(ג) ולא אמר בים סוף, כי זה לא יאמר רק בבחינת אי זה ים שיהיה. ופירוש ירה – השליך, מענין ותשליכהו עצתו (איוב י"ח). והנה כי עוצם כוחו וידו החזקה המחרבת ים הביאם באות נפשם אל המקום אשר יחויב להם לברוח ממנו בכל כוחם. גם החליף הטבעים ותקף אותם, במה שמבחר השלישים עם קלותם וקלות סוסייהם טובעו בים סוף כטבע החומרים הכבדים הנטבעים במים. ועל זה אמר **תהומות יכסיומו ירדו במצולות כמו אבן**. כי נהפך להם הקל לכבד והכבד לקל, עד שהתהומות - והם קרקע הים אשר היו דורסים ברגליהם - עלו מעלה ראש לכסותם. והמה שטבעם לשוט על פני המים, ואפילו אחרי מותם ירדו במצולות, כטבע האבן הנשקע שלא תזוז ממקומה. הרי שכלל בזה המאורע עניינים נפלאים שהפלא בהם הוא מצד טבעי החומרים ההם. מרכבת פרעה גם חילו ומבחר שלישי וחבורתו על צד הנפלא טובעו בים סוף.

וזה הים הגדול והתהומות אשר בלבל טבעם ומנהגם, אשר בבחינת כל זה ראוי לחתום בשם ההוא המיוחד הנזכר, ואמר **ימיך ה' נאדרי בכוח ימיך ה' תרעץ אויב**. והפכו

הלשון כנגד הנמצא אחר שדברו עד הנה בלשון נסתר, כי אמרו עם עוצם העלמך מצד עצמך איך סודרו אלו המעשים הפעולים מחמתך, לא נוכל להתעלם מהכיר גודלך וחוזק ירך, כאילו נמצאת לנו והשגנוך תכלית ההשגחה, כי ראינו בעינינו ימיך ה' נאדרי בכוח להפוך טבע החומרים החזקים לכל אשר תרצה, אם בכללם ואם בפרטם, אשר בזה ימיך ה' תערוץ אויב, כי תעלה חמתך עליו ואין מי אל יצילהו מידך. ובזה השלימו זה החלק אשר ידברו בו באלו הפעולים בבחינת הסיבה החומרית להם כאשר אמרנו. ויתחיל הפרק הג' אשר לסיבה הפועלת.

[ג. הסיבה הפועלת]

הפרק השלישי בסיפור איך יצורף אל גבורת השם ואל יכולתו המוחלטת תכלית ההשגחה בבחינת הפעולות המיוחדות אשר יעשה אותם ובחירתם מזולתם, כמו שיראה בכל הפעולות הפרטיות הנופלות בעניין ההוא, עד עשותו ועד הקימו מזימות לבו. ולזה התחיל בקשר הוא"ו, ואמר וברוב גאונך תהרוס קמירך וגו'.

(ג) ירצה **וברוב גאונך** זה אשר זכרנו בפרק הקודם ודאי יש יכולת וגבורה בידך **להרוס קמירך** באי זה פורענות שתרצה **ולשלוח** אש **חרונך** עליהם בדרך בצאתם ממצרים, ועל דרך שנאמר (תהלים י"ח) וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו ברד וגחלי אש. ועם כל זה בחרת בפעולות מחשביות בעומק העצה להביאם אל מקום המשפט. והוא מה שסדר ואמר **וברוח אפך נערמו מים**. ייחס הרוח אשר בו נשף בים ויבש אל רוח אפיו אשר בו יריח מרחוק כל פרטי המחשבות אשר ימנעו אותם מבוא לשם ויבטלם, על דרך שאמר הכתוב (ישעיהו י"א) והריחו ביראת ה'. **ואמרו ז"ל** בפרק חלק (סנהדרין צ"ג ב) על בר כוזיבא כיון דחזיוה דלא מריח ודאין - קטליה.

וזה שכבר יתחייב מהעניין שפרעה ושריו וחיליו [היה להם] למנוע עצמם מרדוף אחריהם אל תוך הים, שהיא סכנה גלויה מפורסמת, אף על פי שיראו לנרדפים שנכנסים בלב ים, היה להם לחוש שמא היו מאבדים עצמם לדעת, כדרך האנשים הנואשים מישועה שבחרים מחנק לנפשם מבוא בכף אויביהם. ואם יחשבו שיד אלהיהם הייתה עמהם, לתת להם מהלכים במים עזים, כ"ש שלא היה להם בביטחונם ביטחון כלל. וגם כאשר יחשבו שביקוע המים היה דבר טבעי, ויהיה הביטחון לשתי הכתות שווה, הרי היה להם לחוש שלא יעמד הביקוע ההוא שיעור מהזמן שבו יוכלו לרדוף ולהשיג ולשלול שלל ולבזבז. ואף כי ישערו כי היה הביקוע ההוא אפשר לעמוד יום או יומיים, כעניין הקרישות החזק אשר יהיה בימי הקרח הנורא, עדיין היה להם לחוש כי בהיקבץ שם עמים רבים הרבה ממאתיים ריבוא מהנפשות לבד המקנה, כי יתרבה שם החום המופלג מעוצם

ההבל, וכ"ש לסיבת ההתעמלות העצום אשר יהיה להם בתנועותיהם החזקות ובהתעצמם יחד עד שפוך דמים רבים עליהם, בלי ספק ירתיח מסיר מצולה וישובו המים אל טבעם פתע פתאום.

והנה עכ"פ מחשבות אלו ימנעו מבוא בדמים, לולי ה' צבאות היודע כל פרטי מחשבותיהם מרוח אפיו הרגיש והפליג לעשות מעשים גדולים ונוראים כנגד פרטי מחשבותיהם בהם נסכלה עצתם לבטוח ולבוא בגדולה שבסכנות.

והעניין הראשון הוא כי **ברוח אפך נערמו מים**, וכמו שאמר ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה וגו', כי בזה חשבו היותו דבר טבעי מכוח ורוח הקדים.

והעניין השני **נצבו כמו נד נוזלים**, כי היו המים להם חומה חזקה מימינם ומשמאלם, לא יפשרו כי אם מעט מעט ובזמן גדול אשר ירגיש בו ויוכלו להמלט.

והשלישי **קפאו תהומות בלב ים**, כי קרקע הים אשר דורכים עליו היה לו קפיאה חזקה עד מאוד, עד ששוער ממנו שאף בכל עצי הלבנון אין די בער להשיב הים לאיתנו.

ואחר שהזכיר שלשה עניינים אלו אשר כוונו מההשגחה האלהית, ביאר צורכם אחד לאחד בפסוק הסמוך באומרו, **אמר אויב ארדוף אשיג** וגו'.

(ד) ירצה מצד מה שאמר שברוח אפיו נערמו מים, אמר אויב ארדוף אשיג, שאם לא כן איכה ירדוף במים לא נאמנו. ומצד מה שאמר **נצבו כמו נד נוזלים אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל תמלאמו נפשי**, כי גזר בדעתו שקרישות כזה יספיק להיכנס בשלום ולשלול שלל ולצאת בשלום.

אמנם מצד מה שאמר **קפאו תהומות בלב ים** אמר **אריק חרבי תורישמו ידי** כי גם כי ילחמו עד שפוך דם לא היה פחד הים עליהם. והנה לפ"ז מכל אחת מהפעולות הנזכרות בפסוק הראשון נמשכו שתים מהנזכרות בפסוק השני, והוא כיון יפה מאוד.

נשפת ברוחך וגו' ירצה, הנה אחר שהשא השאת לעם הזה והסיבות את לבם אחורנית לבוא בלב ים על זה האופן נתקיים בהם, בושו כי בטח וגו' (אויב ו'). כי במה שנשפת ברוחך כאדם הנושב בשפתיו, בדרך נקלה כסמו ים כמעט רגע, וכמו שאמר (ישעיהו י"א) וברוח שפתיו ימית רשע.

ואמר **צללו כעופרת במים אדירים**, כי אפילו התהומות שקפאו בלב ים נתכו כמו רגע, עד שצללו כעופרת בתוכם, ואלו המים שהיו כמו נד, הוא חומר כבד, היו צלולין ועומדין בתוכם ואין להם רק לשוב ולכסותם. ואחר שכלל כל זה מעוצם ההתבוננות באלו הפעולות הנפלאות, חתם בשם המיוחד הנזכר ואמר **מי כמכה באלים ה'** וגו', ירצה מי כמוך בחזקים ה', שהכוונה **מי כמכה נאדר** בקדושה נפלאה אשר בה נבדלת מכל הנמצאים, ועם כל זה התבוננת בפרטי אלו הפעולים והפעולות אשר ראו עינינו, עד שראוי

להלך תהלות נוראות, כי עשית פלא. כלומר עם שגוף הפלא אחד הוא, יש בפרטיו פלאי פלאות ומעשים נוראים.

ובזה נשלם זה הפרק אשר מצד הפעולות יודעו קצת כחותיו יתעלה המיוחדות אל זה השם הנכבד כאשר אמרנו. ויתחיל הפרק הרביעי אשר מצד מהות העניינים וצורתן.

[ד. מהות העניינים וצורתם]

בתכונות אלו הפעולות בכללות כוונתם. ואמר **נטית ימינך וגו' נחית בחסדך וגו' שמעו עמים וגו' (ה)** ירצה הוספת חכמה ודעת במה שסדרת אלו המעשים על זה הסדר מזולתו. לפי שנמשך מזה כי נוסף על מה שנטית ימינך שתבלעמו ארץ, ולא יזכרו ולא יפקדו עוד על פני חוץ, הנה נשאר מפרסום אלו הנוראות רושם נפלא בעולם שבו **נחית בחסדך עם זו גאלת** בתוך הים ביבשה ו**נהלת אותם בעוזך זה אל נה קדשך** שאליו הייתה הכוונה מתחילה להפיל במעשה הזה אויביהם לפנייהם ולא יעמדו נגדם. וזה כי כל העמים אשר יעברו בהם, וגם אשר יבואו עליהם, כולם שמעו שמועה, ריפו את ידיהם מהתחזק לצאת ולבוא לפנייהם למלחמה, כמו שביארנו על **ולא נחם אלוהים וגו' ויסב אלוהים וגו'**.

והעניין שתוכן המעשה כולו וצורתו הוא הנחייה והניהול לעם הזה עד מקום מנוחתם על צד היותר מובטח שאפשר. והנה זה הרעד והפחד אשר נפל עליהם יראה שדימוהו אל **החולי הרע והכבד הנקרא בערבי פלא"ג**, הוא ביטול הכוח הגופני הכולל, עם התחלותיו ומקרייו. שהתחלת זה החלי הוא בכאב חזק באבר מהאיברים או יותר, בו ייבהל החולה בהלה עצומה, גם קרוביו ורופאיו כי לא ידעו מה יהיה בסוף. ואחר זה יבוא לו רעש האברים, ולסוף יתבטל כוחו לגמרי, כי גבר הרפיון בכל איבריו יתדותיו ומיתריו.

ולזה אמר תחלה **חיל אחז יושבי פלשת**, להיותם יושבים ראשונה, שנאמר כי קרוב הוא, וכמו שביארנו אחזם תחילת החולי ונתחלחלו חולי כיוולדה מרוב הפחד, ולא השיגם אז יותר ממנו. אמנם הבהלה וההשתוממות הוא אשר השיג ל**אלופי אדום**, כי נבהלו אל השמועה ולא ידעו אנה פניהם מועדות, ולסוף נטו מעליו. אבל ל**אילי מואב** כבר אחזם **רעד** ורעש והשתבשות התנועות במה שהשתדלו להינצל מידם, כמו שמוכיח סיפור פרשת בלעם. אמנם הביטול המוחלט הוא אשר השיג ל**יושבי כנען** כי אליהם הייתה תחילת הכוונה, ובהם נגמר החולי כמו שאמר (יהושע ב') ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם, והוא באמת ביטול הכוח בהחלט, כי זו הייתה כוונת כל המעשים האלו הנעשים חוץ למצרים.

ואחר שפירש תוכן כל העניינים האלה ומהותם, שהוא הנחייה והניהול כאשר אמרנו, ייחס אותם אל השם המיוחד שזכרנו כמנהג, ואמר **עד יעבור עמך ה' וגו'** שהכוונה לתת חתת

אלוהים עליהם ולהדימם כאבן אשר לא יחרץ אדם בלשונו, **עד יעבור עמך ה'** בכל אלו העמים, **עד יעבור עם זה קנית** בכל ממלכות כנען הרבים והעצומים מהם. ובזה נשלם זה הפרק הרביעי.

[ביאור השירה: ה. התכלית האחרון]

ומתחיל החמישי אשר מצד התכלית האחרון נאמר הפרק החמישי, כי הסיבה התכליתית לכל שאר הסיבות אשר זכרנו היה דבקות העם הזה וקורבתו אל האלוהים באופן חזק מאוד, עד יראה ביניהם השיתוף וההרגל המופלג כאלו הם דרים עמו יתברך בשכונה אחת, גם בבית אחד, הפך מה שחשבוהו חכמי הפילוסופים, כדי שימשך להם מזה תכלית היראה ואהבה ויושר העבודה הבטוחה שתהיה שם השקפה עצומה וגמול שלם.

ולזה התחילו ואמרו **תביאמו ותטעמו בהר נחלתך**, וכונן בזה עד כללות הארץ וכמו שאמר (דברים ג') ההר הטוב הזה והלבנון כי הוא **מכון** ובסיס **לשבתך פעלת ה'**. ירצה שאתה בשמך הגדול הזה שזכרנו פעלת זה המעשה הנפלא מהישיבה עמנו בבית אחד, כמו שנזכר יופי המקום המיוחד. ואמר **מקדש אדני כוננו יריך** והוא בית עולמים. ואמר כוננו יריך על מעשה הצדיקים אשר בנאוהו, כמו שאמרו **חז"ל** (כתובות ה' א). ואלו במעשה הצדיקים כתיב כוננו יריך וכבר ביארנו הכוונה בשער ט"ו. **ולדעת** כיוון בזה אל המקדש העתיד ליבנות בידי יתברך, כמו שאמרו ובאש אתה עתיד לבנותה (תפילת נחם לט"ב). כי הוא אשר יתקיים לנצח נצחים, לא אשר בנו בני אדם, כמו שאנו עתידים לבאר בשער נ' ב"ה.

(ו) ויתכן ג"כ שכוון בכאן בשם **אדני** מה שאמרו חכמי הקבלה, שהשם הזה הוא בית המקדש, ומשכן לשם ה' כעניין הארון שבו העדות, וכמו שאמר (שמות כ"ג) כי שמי בקרבנו, אזכור עניינו אצל ילך נא אדני בקרבנו וגו' (שם ל"ד) בע"ה. ואמר שיהיה בית המקדש של מטה מכון לשבתו בארץ, כמו ששם אדני הוא מכון שבתו של שם הגדול למעלה. ושיעורו **מכון לשבתך פעלת ה'**, כאשר אדני למקדש כוננו יריך והוא הנכון.

ולכל אחד מאלו העניינים תסכים מאוד חתימתו במאמר ה' **ימלוך לעולם ועד**, והוא השם המיוחד המכוון בכל שאר החלקים, כי בהיות ישיבת הבית והכיסא באופן שלם מהעבודה והיראה והאהבה, יהיה השם שלם והמלכות קיים לעולמי עד והוא מבואר. וכבר כיון ג"כ לסיים בשבח זה השם הנכבד והנורא אשר התחיל ממנו בעניין המליצים המשובחים, עד שיכלול בזה המאמר הספק הראשון והאחרון שבשירה להשתתפם בעניין.

(ו) אמנם אחר שהשלים כללי ופרטי העניינים המכוונים, חזר וכלל השלשה פרקים האמצעיים, שהם גוף המאורע בשלושה העיקרים שזכרנו, כמנהג המליצים והמשוררים המעולים שמציבים ציונים וכללים קצרים להטיב הזכירה אל כל אשר הייתה אליו הכוונה בחיבוריהם.

ולזה אמר **כי בא סוס פרעה** וגו' והוא עצמו מה שכללו בפרק השני שהתחיל **מרכבות פרעה וחילו ירה בים**.

ובמה שאמר **וישב ה' עליהם את מי הים** כלל מה שכללו הפרק הג' האומר **וברוח אפך נערמו מים** וגו' עד **נשפת ברוחך כסמו ים**.

ובאמרו **ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים** כלל כל מה שכוונו בפרק הד' מהנחיה וההנהגה השלמה והבטוחה אשר נמשכה להם מזה כל אחד מאלו העניינים כמו שנתבאר.

ועם זה נתבארה זאת השירה על נכון. ואם כבר אפשר שיפורשו דבריה פסוק פסוק ובפנים אחרים טובים יראה שלקישור דבריה וכיון ענייניה זה הנאמר הוא טוב וישר.

ויסע משה את ישראל [שמות טו, כב-כז]

ממשמעות זה הכתוב, וממה שנמצאו תמיד מתרעמים מיציאתם ממצרים נראה כמה קשה פרידתם בעיניהם, כי שמה מעכו שדיהן ושם עשו דדי בתוליהן (יחזקאל כ"ג) ונתאוו אל חוקיהם ונימוסיהם, וכ"ש להעתק אל חוקים ומשפטים צדיקים הפכיים אליהם ומתעיבים אותם, כמו שאמר (ויקרא י"ח) כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו ובחוקותיהם לא תלכו את משפטי תעשו וגו'. (י) ולזה יראה שהיה מחכמתו יתברך שיקרה להם זה המאורע סמוך למה שהסיעם מים סוף, כדי שיבואו באווה נפשם למרה, כסבורים שירוו שם צימאונם אחר שעברו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים ואחר שיהיו להם המים למרים, שמתוך כך יתבוננו במעשה ההוא הנפלא וישימו אליו לב וישאר הרושם בלבם ממה שיראו שנהפך להם במעט רגע המר למתוק, ויהיה להם לימוד והוראה נפלאה. כי אם שנפשם בחלה בתחילה במי הברכה העליונה, יש כוח בהיישרה האלהית להביאם בנקלה אל שיערב להם בנחלי נהרי דבש וחמאה. (ט) וזהו ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים, שם שם לו חק ומשפט ושם נסוהו, כי במה שנרפאו המים בעץ מר. וכ"ש אם היה מתוק היה להם לניסיון נפלא, כי בהרגלם בתורה האלוהית הנקראת עץ חיים למחזיקים בה, היה אפשר קרוב שהדבר שהיה להם מתחילה לחוק ודבר זר יהיה מהר למשפט נאות וישר בעיניהם.

ואפשר שירמוז ג"כ אל אופן ההדרכה וההגעה אל תיקונם. ולזה הורה להם עץ כי האדם עץ השדה (דברים כ') וכמוהו לא יבוקש ממנו פרוי המתוקן כי אם אחר העבודה והעבודות הצריכות לו בענין הניכוש והעידור והזימור וזולתם.

(י) ולזה סמך ויאמר אם שמוע תשמע וגו', תחילה לשמוע ואחר העשייה, אף שתהיה זולת ההתבוננות הראוי. ואחר האזנה והישמעות בטעמם, ומשם יגיע למדרגה שישמור החוקים והוא תכלית האמונה. וזה דרך קרוב לבוא בו כל עייף ויגע באופן שלא תושם עליו המחלה המצרית, והוא קושי הלב לשמוע ולעשות את דברי ה', כמו שאמר ואני אקשה את לב פרעה וגו' ולא ישמע אליכם וגו'. כי זה היה להם מסדר הלמוד ששמתו בו, כמו שביארנו שם היטב. ולזה אמר שהסדר הזה יספיק לשלא ישים בהם המחלה אשר שם במצרים בסדר ההוא מהלמוד אשר הולכים בעיקשותם עד אובדם.

[כי אני ה' רופאך]

(י) ולזה אמר כי אני ה' רופאך כי הוא היודע הסדר הנכון בזה. והנכון כי אני ה' רופאך מן החולי הרע ההוא אם קדם לך.

ויתכן שיכוון בזה ענין יפה מאוד והוא שירמוז במאמר ויורהו ה' עץ אל עץ החיים אשר בתוך הגן (בראשית ב') שהוא כינוי אל ההצלחה התכליתית. לומר כי בהשקפת התכלית המקווה יהיו לכל בעל דעת כל הפעולות הנעשות בשבילו לא בלבד נקלות אבל אהובות ומתוקות, כענין המשקים המרים הנלקחים לתרופה לבעלי השכל, שהם מתוקים עליהם או אהובים כמתוקים לתקוות הבריאות הנכסף להם. כי על זה אמר המשורר (תהלים י"ט) הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים. ויאמר שהורה להם עץ כי בו ימתקו להם המים הטובים אשר היו מתחילה למרים, לפי שהם עצמם מרי נפש וחולי התכונות ועל ידו ימתקו המים.

ועל זה הדרך דבר אליו, כרופא החכם שראה איש משוקה או משודף הולך ודל, ויאמר לו בי אדוני האחיה מחולי זה, ויאמר חיו תחיה אך בשלשה תנאים. הראשון שתשמע אל דברי הרופא. השני שתכריע רצונך אל דעתו לא שתשתדל שתכריע דעתו לרצונך, כמו שיקרה לחולים העיקשים. והשלישי שתשים בפועל כל מה שיצווך בשני מיני ההנהגה. אם בעניינים התמידיים מהאוכל והמשקה והטיול והשינה וכיוצא, ואם בבלתי תדיריין כגון ההרקות והרקחות הרופאיות. ובזה המחלה הקשה אשר הסיבותי על חולה אחר שהשתדלתי ברפואתו לבלתי שמרו כל התנאים הללו, לא אסבב אותה עליך. וכי אני ודאי רופאך מהחולי אשר אתה בו.

וזה הענין מבואר בכתוב בחולי הנפשי הלזה, שאמר לו הרופא ודאי יש תקוה לאחריתך. אך אם שמוע תשמעו לקולו, והוא קבלת עול השמיעה והלמוד, והישר בעיניו תעשה ולא הישר בעיניך שלא תהרהר לאמר מה לו שאעשה מצוה זו, טוב שאעשנה בענין אחר. וזה במה שתאזין במצות השמעיות הבאות בכל המעשים המורגלים בכל חיי האדם שהשכל יסכים עמהם וגם שתשמור החוקים הבאים בפעולות מיוחדות תוריות שאין הדעת גוזרן.

ועם זה כל המחלה אשר שמתי במצרים לבלתי שומעם לקולי ראשונה כשאמרתי להם (שמות ה') שלח את עמי ויחגו לי במדבר לא אשים עליך כי אני ה' רופאך ודאי כשתשמור הסדר.

[ויבאו אלימה ושם שתיים עשרה עינות מים – שמות טו, כו]

והנה אחר שהשלים עמהם זה העניין מהניסיון על האופן הנזכר, נאמר **ויבאו אלימה ושם שתיים עשרה עינות מים ושבעים תמרים** וגו'. להורות שאין מעצור לה' להושיע ברב ממה שהיו צריכים מהסיפוק, שהרי נהלם על מבועי מים כמספר שבטי ישראל ושבעים תמרים כמספר זקניהם. אלא שהייתה הכוונה תחילה אל הניסיון. וזה העניין מהבחינה נהג עמהם במן כי כדי שיבוא להם אחר הצורך הניכר, כי אז יהיה הדבר יותר יקר בעיניהם, היה לפניו לענותם תחלה בשיעבור עליהם חודש ימים שיצאו ממצרים, והלחם אזל מכליהם, גם הצאן והבקר מתמעטים והולכים. או שלא השליטם לבם לאכול מהם לשובע, כי אמרו לא נכרת מהבהמה. ע"כ אמר כי בחמשה עשר יום לחדש השני לצאתם ממצרים הוכרחו לצעוק מתוך הדוחק ולומר **מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע** וגו'. כי מעתה יהיה דבר ה' להם למנוחה לספק צורכיהם וללמוד נפלא לתקנת דעותיהם, כאמרו (דברים ח') ויענך וירעיבך וגו' למען הודיעך וגו'.

והדברים הנלמדים מפרשת המן המה רבים ונכבדים ומעולים מאוד לחיים הזמניים ויותר ויותר לחיים האמיתיים הנצחיים כי על כן ראיתי לבנות לו שער מיוחד וע"כ מה שרצינו בזה החלק:

שער מא (פרשת בשלח – שמות טז)

יבאר מה שחויב שימצאו בפני כל בעל נפש ערוכות שני שלחנות. באחת מספוא לחמורו והשני לשובע נפשו. ומעלת המן בשני העניינים.

הנני ממטיר לכם לחם מן השמים [שמות טז]

במדרש (ש"ר פרשה כ"ה)

הוא מרומים ישכון (ישעיהו ל"ג). הדא הוא דכתיב (דברים ח') כי ה' אלוהיך מביאך אל ארץ טובה וגו', אל שולחן שהוא ערוך בתוך הגן, שנאמר (תהלים קט"ז) אתהלך לפני ה' בארצות החיים. וכביכול הקב"ה מיסב בראש, והאבות וכל הצדיקים יושבין לרגליו, שנאמר (דברים ל"ג) והם תכו לרגליך. והקב"ה מביא לפניהם כל מיני פירות מגן עדן ומאכילן מעץ החיים, ואח"כ מברכין לבעל הסעודה, והכל חולקין כבוד להקדוש ברוך הוא שהוא צווה לברך. והקב"ה אומר למיכאל ברך. ומיכאל לגבריאל וגבריאל לאבות העולם ואבות העולם חולקין כבוד לדוד. ואומרים המלך שבירכנו הוא יברך למלכו של עולם. ונותנין את הכוס לפניו ונוטל את הכוס ואומר, כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא.

[כל מין ניזון מדרגה נמוכה ממנו]

מהיות סיפוק פרנסת כל אחת מהמדרגות הנמצאות מסודרת לפי טבען, יחויב שמזונות האנשים השלמים אשר עליהם יחיו יהיו הטובים והמעולים שבכולן. הקודם הנה יתבאר מהמציאות, הלא נראה כל אחד מההווים היות סיפוק גידולו וקיומו מה שהוא מזון לו או דומה למזון, כי הוא לקוח מהמדרגה הקרובה אשר למטה ממנו במציאות, והוא כהיולי לו.

והנה **החכם בתחילת טבעיות** אמר והצמיחה במזון הוא שיגדל הגשם הניזון מגשם אחר קרוב ממנו בכוח, ויתדמה בו בפועל, ועל זה העניין הנה היסוד הפשוט שהוא הנמצא הראשון שנברא מדבר, הנה סיפוק גודלו וצמיחתו לקוח מההיולי המשותף, אשר הוא למטה ממנו במדרגה. שמה שאמר שטבעי היסודות להיפך זה אל זה אין הכוונה שתתהפך צורת האש לצורת אויר, וצורת האוויר לצורת מים וכדומה, ולא שיהיה בעניין עקב והמרה כהתהוות היום אחר הלילה, אך כשיתהפך ההיולי להפשיט צורת זה היסוד לקבל צורת הזולת. ועל זה האופן יקרה שיחסר זה ויוסיף זה. והנה עם זה כבר היה ההיולי ההוא המשתף ובמדרגת סיפוק המזון אשר ממנו צמח וגדל הניזון מן הדבר

במדרגה אשר על היסודות שהם המחצבים וכל הדברים הדוממים שהם ההרכבה מהנמצאות, כי לא יתהוו ולא יצמחו כי אם מהתחבר אליהם היסודות הפשוטים ההם, אחד המרבה ואחד הממעיט כל אחד כפי מה שהוא, עד שכבר יהיו היסודות הפשוטים במדרגת סיפוק המזון להם. וכן מדרגת הצמחים תסתפק מהיסודות אשר בינינו הבלתי פשוטים.

והנה מדרגת החי הבלתי מדבר, אשר הוא במדרגה על הצומח, הוא מבואר שמזונותיו המיוחדים הם הצמחים אשר תחתיו. כמו שאמר הכתוב בביאור (בראשית א') ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רומש על הארץ אשר בו נפש חיה את כל ירק עשב לאכלה. והנה מה שנתן לנחש המזון משתי מדרגות למטה ממנו, שנאמר (שם ג') ועפר תאכל כל ימי חיך, קללה תחשב לו. כמו שעל זה האופן אמר אל האדם (שם) ואכלת את עשב השדה, כי מן הראוי המזון המיוחד אליו לפי טבעו הוא החי שהוא המדרגה אשר תחתיו וסמוכה לו, כמו שנאמר (שם ט') כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה, כירק עשב נתתי לכם את כל. ואולי שקודם שחטא אדם הראשון נתן לו רשות ג"כ על זה, כמו שנאמר (שם א') ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ. ומה שאמר אח"כ (שם) הנה נתתי לכם את כל עשב וגו' יהיה מוסב על הראשון, או שתהיה עצה טובה כמו שיבוא.

אמנם מה שראינו שהבעלי חיים נטרפים מזולתם ממינם, והיו לברות למו, הנה יהיה זה אם רוע מזג והשחתת הטבע הנשארת להם מימי המבול כי על זה הועד לימות המשיח (ישעיהו י"א) וגר זאב עם כבש וגו' לא ירעו ולא ישחיתו וגו', או שיש לטורף על הנטרף מעלה צוריית מספקת לשיהיה זה מזונו, ואם היא נעלמת ממנו. והפלא מכוח הגזירה האמתית הזאת, כי לפי שכבר נבדלה האומה השלמה מבין שאר האומות בסגולה והבדל, כמו שנאמר (שמות י"ט) והייתם לי סגלה מכל העמים, ונאמר (ויקרא כ') ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, כמו שיתבאר יפה בשער מ"ד הבא בקרוב ב"ה. עד שכבר יהיו במדרגה עליונה טבעית על כללות המין הנקרא חי מדבר בכלל.

[ואכלת את כל העמים]

תמצא שהפליגה התורה לדבר בעניין מזונותם, לא לבד להבדילים מטומאות המאכלות ומשיקוציהם, אלא שבפירוש נתנה להם למאכל כל שאר העמים אשר תחתיהם במדרגה. אמר (דברים ז') ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נותן לך. בלעם אמר (במדבר כ"ד) יאכל גוים צריו ועצמותיהם יגרם וחציו ימחץ. יהושע וכלב אמרו (שם י"ד) ואתם אל תיראו אם עם הארץ כי לחמנו הם, וזולתם כיוצא בהם מורים כלם על היות העכו"ם ההם מאכל לאשר למעלה מהם במדרגה המציאות. ואם אינו עניין לאכול את בשרם כי שקץ הם, די

להיות פשט הדברים למשל מה שאמר הנביא (ישעיהו ס"א) חיל גוים תאכלו ובכבודם תתיימרו. וכבר זכרנו זה בשער ט"ו עיין עליו ודי בזה לביאור הקודם.

[שלשה סוגים של בני אדם וסוג מאכליהם]

אמנם בכוונת הנמשך יש עיון נכבד וזה כי הנה האדם בטבעו ימצא אצל זה העניין על שלשה עניינים.

הראשון מי שנפשו הדברית נפסדה בו, ואינו משתמש בה כלל עד שבמעט לא הורגש בו רק הכוח החיוני לבד, והוא ודאי הכת אשר אמרו עליה **חז"ל** (פסחים מ"ט ב) עם הארץ אסור לאכול בשר, לפי שמדרגת האוכל והמאכל שווה, ולא ניתן לו לאכלה בסדר המדרגות, כמו שכתבנו אצל התר הבשר לבני נח בשער הנזכר.

השני הוא החלק מהאנשים שהורגש בו זה הכוח הדברי. אמנם לא נתעצם בו להיות בפועל עצם בפני עצמו, אבל נשאר בבחינתו מעורב עם הכוח החיוני, ומתקשר בו, כי על עניין זה ירמוז ודבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב'), כמו שנתבאר במקומו שער ח'. והיא הכת שהותר להם הבשר בימי נח, לפי שכבר הם במדרגה יתרה על הבעלי חיים.

ואולם הכת השלישית מבני עליה והנם מועטים, היא מה שנתעצם בהם זה השכל להיחשב נמצא בפני עצמו, והוא נפרד בפועל מן הכוח החיוני עד שאפשר שימות האחד בחיות השני. וכמו שאמרו (ילקוט בראשית רמ"ז י"ד) שאם יחיה ימות ואם ימות יחיה. והנה אנשים כאלה בעניין מזונם וסיפוקם הם אשר זכו לשני שולחנות, לשני חלקיהם הנפרדים איש לפי אוכלו.

אמנם במה יסעדו באלו השולחנות מי יתן ואדע. כי הנה כוח החי הנפרד מהשכל די לו בארוחת ירק אשר היא למטה ממנו במדרגה, והבשר אסור לו לפי שהם במדרגה אחת כמו שאמרנו. ואם נבא בבחינת השכל אשר בפועל, הנה באמת זה וזה אינו מאכלו ולא ניזון הימנו בטבעי כלל.

והנה באמת לסיבת זה הערעור היה מנהג האנשים השלמים אשר מעולם אנשי השם בחכמה ופרישות ואשר נבדלו שכליהם מהיולאניותם כנזכר להינזר מיישוב האנשים ולקבוע חיותם במדברות וביערים הרחק מאוד מאדם, ולהרחיק המאכלות מהבעלי חיים ולספק צרכי הנפש החי ההכרחיים במדרגה אשר תחתיה מהעשבים והזרעונים ופירות העצים ויתר הצמחים, כי קבלו בזה כפי מה שאחשוב העצה הנכונה שנתן הבורא יתברך אל המין האנושי בעת הבריאה כמו שאמרנו, והיא שישתדלו להגיע אל זה העניין מהחלוק, ובהגיעם בו יסלקו עצמם מהערעור הנזכר ואל יבואו בריב הוויכוח ויסתפקו מהירקות והפירות, כמו שאמר החכם טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב

(משלי י"ז). יאמר שהפת לבדו, וכל שהוא ממינו שהוא למטה ממדרגת החי, הוא המזון הנאכל לכמו זה האיש השלם בשלוח ובלי ערעור. אמנם אכילת הב"ח הם זבחי ריב וקינטור אליו מהטעם שכתבנו.

והיא העצה הנכונה אשר לקחון קדושים אשר בארץ מחכמינו ז"ל כגון רבי שמעון בן יוחאי ובנו ר"א בהיותם במערה כמה שנים סמוכים על מי מעיין ופירות החרוב (שבת ל"ג ב). וכבר אמרו (תענית כ"ד ב) כל העולם לא נברא אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לע"ש. וכאלה רבים אשר אתם אשר בא עדותן נאמנה לקיים מה שאמרנו מזה העניין.

אמנם סעודת השולחן השני, הנה הוא המזון הפשוט המיוחד אל השכל השלם ההוא, אם מעניינים מחשביים מכוונים בסעודה הראשונה אשר עליהם הוא מיסב אצלה, כי עליהם אמר החכם (משלי כ"ג) כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך, ושמת סכין בלועיך אם בעל נפש אתה, כי היא סעודת מצוה שמיסב בה תלמיד חכם, כמו שכתבנו אצל מאמר יעקב אבינו לא מת, שער ל"ב.

[השלחן השלישי] ואם מפעולות אחרות רצויות ושלמות הנעשות בכוח האכילה ההיא כי היא ודאי המזון המיוחד אשר יעשה לכל נפש, שעליהם אמר הכתוב (ישעיהו ג') אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (משלי י"ב). מפרי פי איש ישבע טוב. ורבים כמו אלה מעידים שהסיפוק הנאות והמיוחד אל החלק השכלי הוא פרי מעללי ידיו. וכבר חשבו שהוא משל ואינו רק דברים כהווייתן. ועל המיוחד לנפשו זה המין מהמזון אמר המשורר אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח), לומר שהמעשים הנאותים והרצויים בהליכת הדרכים הישרים דרכי ה' הוא המזון המיוחד לכל מאושר ובהם הוא ניזון ונשאר לעד. וכמה הפליגו **חז"ל** (ברכות ה' א) לומר אשריך בעה"ז וטוב לך לעולם הבא. כי באמת כאשר תיזון נפשו מיגיע כפיו על האופן שאמרנו, הנה בהכרח יהיה מזון גופו גם כן משוער על הדרך הנזכר, ויהיה לפי זה מאושר בעולם הזה שלא יהיה טרוד אחר השגת המאכלות הגסות, ולא יצטרך עליהם לבריות, וטוב לו לעולם הבא שכלו טוב, מצד מה שנהנה ואוכל מיגיע כפיו כאשר הונח.

והנה באמת על פי הדברים האלה תיודע מעלת פרשת המן הסמוכה ליציאת מצרים וקריעת ים סוף, שאנו בביאורה, שהיא נפלאה מאוד כי היא הייתה השולחן אשר לפני ה' בבואו בה מאכל מספיק ומזון נאות לב' החלקים הנפרדים הראויים ליסב בשתי השולחנות. **האחד** באשר הוא מזון אל הכוח החיוני מבלי שום תרעומת וערעור משמירת המדרגות. **והשני** מצד הלימודים היקרים מדרך חיים ותוכחות מוסר הנלמדים בו, שהוא ודאי מזון השכל וסיפוקו המיוחד.

[שאלות בפרשת המתלוננים – במדבר יא]

קישור לפרשת המתלוננים:

http://www.daat.ac.il/daat/olam_hatanah/perekT.asp?sefer=4&perek=11

אמנם הבשר הנה לא בא אל שולחן המלך רק באקראי ודרך עראי, כמו שיתבאר היטב. אך בשיעורר בעניין זה קצת ספקות עצומות שיש בתחילתה.

האחד כי הנה הכתוב יעיד על תלונות בני ישראל, שאמרו מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע. והנה הוא יתברך לא נענה להם, רק בדבר הלחם, שנאמר **הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם** וגו'.

וקשה עוד מזה, כי אף על פי שלא דבר בו פי ה', הנה משה אמר להם בתת ה' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר וגו', ואם היה הנכלל בלשון לחם, כדברי **הראב"ע** ז"ל, למה הפרידו בזמן ובמצות, שהרי בדיבור אחד נאמרו, ולא היה לו לשנות עד שיבואר האל יתברך בעצמו.

השני כי אחר שאמר האל יתברך אחר כך **דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר**, למה לא יצוה אליהם מה יעשו בו ואיך יאכלוהו, אם בנחירה או בשחיטה, כמו שאמרו **ז"ל** (חולין כ"ז ב) שנרמז, בשלו המתאווים באומרו (במדבר י"א) **וישטחו להם שטוח**, או אם יבוא להם בשבת או לא.

וקשה עוד מזה איך היו העם מתאווים אחרי כן תאוה לאמור, **מי יאכילנו בשר זכרנו את הדגה** וגו' **ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו** (שם). ומה שכתב **הרמב"ן** ז"ל (שם), שלא בא להם לשובע, והיו גדוליהם לוקטין אותו או שהיה מזדמן לחסידיהם וצעיריהם היו תואבין - חלילה לאל מכל זה. כי כשנותן האל יתברך, בנפש יפה הוא נותן. והכוונה היא יותר לפייס להמון העם וצעיריהם, מהגדולים והחסידיים. וכ"ש שאמר ותעל השלו ותכס את המחנה.

ועוד יש לעיין באמרו **למען אנסנו הילך בתורתי אם לא**. כי מה ניסיון יש בזה, והרי המצפה לשלחן אדוניו בהכרח ישמור את משמרתו, כי במה ישען לבעוט בו. ומאמר (דברים ח') **למען ענותך לנסותך, תשובתו בצדו שאמר לדעת את אשר בלבבך התשמור מצותיו אם לא כמו שפרש"י** ובמקומו יתבאר ב"ה.

ועוד בעניין התלונות הנזכרות בפרשה זו פעמים הרבה, הנה משה ואהרן אמרו ראשונה ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם וגו' ובקר וראיתם וגו' בשמעו את תלונותיכם, ואח"כ משה אמר בתת ה' לכם וגו' בשמוע ה' את תלונותיכם וגו' כי שמע את תלונותיכם, ואחר כך האל יתברך אמר שמעתי את תלונות בני ישראל. הרי תלונות הרבה. ולמה לא זכר

בראשונה תלונה כלל, וגם למה יאמרו הדבר שניהם בסתם ראשונה, ואחר יבאר אותה משה.

[פרשת המתלוננים והיחס לאכילת בשר – במדבר יא]

הנה כל זה מה שיורה מה שכוונו אליו מזה העניין הנכבד שאנו בביאורו. וזה כי עם שהם אמרו בתלונתם בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע, הנה הוא יתברך רצה להישיר אותם בהישרה הנפלאה שאמרנו, והוא שלא להכין מזונם ולספק פרנסתם מסיר הבשר, כאותם אשר כוח הדברי שבהם מתקשר ומתערב בחומריותם, אשר להם הותר הבשר בימי נח כמו שאמרנו, אבל רצה שיהיו מהכת השלישית בני עליה אשר בחרו להם הפרישות הנזכר וזכו לשתי השולחנות.

ולזה לא השיב להם עפ"י תלונתם, רק אמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתך אם לא. ביאר שהכין להם שולחן משני המטעמים כפי מה שאמרנו ראשונה. כי הנה המן יהיה להם למאכל לחלק החומרי, פת חרבה ושלוה בה כנזכר. והניסיון ההוא שיבוא בו יהיה לנפשם ללמוד זך ונקי אשר יאכל לכל נפש, כמו שיחויב עניינו מן המצות התלויות בו כמו שיבוא בפירוש.

אלא שמשה ואהרן כשראו שתלונותיהם היו על הבשר גם כן, ואם יחדל מתת להם בשר הנה יישאר להם פתחון פה לומר שלא הוציא אותם האל יתברך ממצרים, או שלא יוכל אל ערוך שולחנם כפי שאלתם, ואחר שהועד המן ליום מחר שנאמר ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו, והיה הבשר ראשון לשאלתם, הנה הם מלאו לבם אותם לאמר להם בסתם, **ערב וידעתם כי ה' הוציא וגו' ובקר וראיתם וגו'**. וביארו ואמרו הדבר אשר הם סומכים עליו בזה, והוא בשומעו את תלונותיכם כי מהראוי שיענה אותם ע"פ תלונותם, על ראשון ראשון.

ואח"כ נתעורר משה על אמיתת זה, וחזר וביאר הדבר ואמר להם, כי מה שאמרו להם סתם ערב וידעתם וגו' ובקר וראיתם וגו', הוא יהיה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע. וחזר ופירש בשמוע ה' את תלונותיכם, כלומר כי זה מה שיאות להשקיט תלונותם.

ועל זה הסמך צווה לאהרן שיאמר להם קרבו לפני ה' כי שמע את תלונותיכם. וה' אלוהים אמת קיים דבר עבדו ועצת מלאכיו, ונראה בכבודו עליהם בעת ההיא, ואמר להם בלשונם, **שמעתי את תלונות בני ישראל דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם וידעתם כי אני ה' אלוהיכם. ויהי בערב ותעל השלו ותכס את המחנה ובבקר הייתה שכבת הטל וגו'**. והנה ע"פ הספקות שזכרנו, יש לנו לומר בהכרח שהשלו

הזה לא התמיד להם, אלא שהביא אותו לפי שעה, להיותו לאות כי הוא המוציא אותם מארץ מצרים, ולא הם כמו שאמרו ונחנו מה. ולזה לא נזכר איך היו נוהגין או בחול או בשבת, ולזה היו העם המתאווים אומרים מי יאכילנו בשר. כי הנה הבשר לא רצה האל ית' בו לפי עצמו, אבל רצה לערוך להם השתי שלחנות על האופן שאמרנו.

ולזה מה שאמרו **במכילתא** (פ' המן פ"ג)

בתת ה' לכם בערב, מכאן אתה למד שבפנים חשוכות נתן השלו לישראל. והמן

ששאלו כהלכה נתן להם בפנים מאירות, דכתיב ולחם בבקר לשבוע.

יראה באמת כי אחר שנתן בפנים חשוכות, לא היה דבר של קיימא, לפי שלא יתכן לפי כוונתו עמהם כי לא היה רוצה לתת להם בשר כדי שידעו שהמזון ההוא הניתן להם שם הוא הנותן לכח החיוני לבד, ושיתעוררו שיש לחלק השכלי הנפרד מזון אחר נכבד ממנו, ומתייחס אליו, והם הלימודים אשר בו, כמו שאמרנו, והוא מה שאמר הכתוב (דברים ח') ויענך וירעיבך ויאכילך את המן וגו' למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' וגו'. ירצה שהוא הרעיבם ועינה אותה להביאם אל זה הצורך החזק, ואחר כך נתן להם את המן אשר לא ידעו מה הוא. ולא נתן להם הבשר בהתמדה למען הודיעם כי לא על הלחם ההוא לבדו יחיה החלק השכלי הנפרד שעליו נקרא אדם, שנאמר (בראשית א') נעשה אדם בצלמנו. הנה הוא יהיה למאכל לחלק החי לבד. אמנם המזון המיוחד אל החלק השכלי הנפרד, הוא כל מוצא פי ה' מהמצות התלויות בו ומההערות הנלמדות ממנו שעליהם חיו יחיה. והנה באמת אם היה נותן להם הבשר, לא יובן זה העניין, שכבר יוקח הבשר לשני הכוחות מעורבות יחד כמו שאמרנו.

וכמה נתאמת כל זה ממה שאמרו במסכת יומא (ע"ה ב)

לחם אבירים אכל איש, לחם שמלאכי השרת אוכלים ממנו. דברי ר' עקיבא.

אמר ליה ר' ישמעאל, טעית. וכי מלאכי השרת אוכלים והלא כבר נאמר, לחם לא

אכלתי ומים לא שתיתי. אלא לחם אבירים שנבלע באברים.

וזה כי הנה ר' עקיבא חשב הלחם הזה עניין דק מאוד, עד שיהיה מזון אל החלק השכלי כמות שהוא ומזככו, והוא מה שרצה באומרו שמלאכי השרת אוכלים אותו. והיה מפני שלא ירד אותה הפרדה שאמרנו. אמר ליה ר' ישמעאל שטעה בעיונו, וכי החלק השכלי הנפרד הוא אוכל משום מאכל מורגש ומוגשם ודאי לא, אלא מאי לחם אבירים, שנבלע באברים, כי הוא מאכל מיוחד לאברים, ואינו יוצא מהכוח החומרי אל השכל מצד מה שהוא מאכל גשמי. אמנם שכלם ניזון בהם מצד הבחינות וההשקפות האלוהיות הדבקות בו המיישרות אל החיים הנצחיים אשר תבאר אותם הפרשה כולה, וכמו שאמר כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם.

וכאשר נתבונן הוא הלחם אשר נתן ה' לאכלה לאדם הראשון בתוך הגן, כמו שיתבאר בפירוש המאמר אשר זכרנו ראשונה אחרי ביאור עיקר הפרשה בהראות איך נמצאו בלחם האלוהי הנזכר בה סיפוקי השתי שלחנות אשר אמרנו, כי הוא מה שרצינו אליו בה. **אמנם לביאורה צריך שנעורר תשלום הספקות הנפלים בה תחילה.**

[ספקות בפרשת המן – שמות טז, יא-לון]

א. ביחסו הלחם הזה לשמים שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. והמשורר אמר (תהלים ע"ח) ודגן שמים נתן למו. כי הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלו אלו הדברים מההוויות על דרך האמת, אבל יתהוו בחלקי האוויר כמו שראתה החכמה האלהית אם בדרך הטבעי או בזולתו.

ב. **ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו** מצורף למה שאמר אח"כ **זה הדבר אשר צווה ה' לקטו ממנו עומר לגלגלת מספר נפשותיכם** וגו' כי מה טעם שילקטו במידה ההיא מוטב שיניחהו לפניהם ויעשו כרצונם כמו שנראה שעשה בבשר.

ג. **ואמרו איש אל אחיו מן הוא כי לא ידעו מה הוא.** והרי הוא מאמר סותר את עצמו. ואם לשון שאלה הוא מה טעם שיזכיר הכתוב זה ולמה לא נקרא בשמו כי לא נתקיים לו אצלם שם אחר זולתו. ועוד שהיה לו לומר וישאלו איש לאחיו מן הוא.

ד. למה הקפיד בזה הלחם שלא יותירו ממנו עד בקר. ולמה היה מאתו ית' שהנותר ירום תולעים ויבאש. ועוד, כי אחר שהיה הנשאר עתיד לרום תולעים, יותירו ויותירו, ולמה קצף על המותירים, מוטב שיראו ויאמנו דבריהם. וכן העניין במה שיצאו ללקוט ביום השבת ולא מצאו, כי יראה שהרבה להם מצות יכשלו בם שלא לצורך.

ה. כי אחר שאמר הכתוב **ויעשו כן בני ישראל** כאשר נצטוו ללקוט עמר לגולגלת, מה בא להודיענו באומרו **וימודו בעמר ולא העדיף המרבה** וגו'. ואם תאמר, שהם לא לקטו במידה רק לפי האומדן, או כמו שנזדמן להם ברב או במעט, ואחר כאשר מדדו אותו מצאוהו מצומצם עמר לגולגלת איש לאשר באהלו. הנה יש לשאול טעם הנס הגדול הזה ומה תועלת יש בו.

ו. במה שנאמר **ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העמר לאחד ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה.** שיראה שמצאו בביתם לחם משנה שלא לדעתם.

ז. אומרו **וילקטו אותו בבקר בבקר איש כפי אכלו, וחם השמש ונמס** שיראה מפשט הכתוב כי המן הנלקט עצמו הוא מה שנמס. ואם כפירוש **אונקלוס** העיקר חסר מן הספר. וגם כי מה תועלת שהנשאר על פני השדה המס ימס, מוטב שיאכלו ממנו ליום אחר כמו שאמרנו בנלקט. ולמה לא נמס גם כן מה שבבית אלא שירום תולעים.

ח. אומרו **היום לא תמצאו בשדה** כי למה לא יהיה בו, והלא בלא עמל ויגיעה ילקטוהו והוא נאכל כמות שהוא.

ועוד למה יחזור לומר **ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו** נראין דברי מותר.

ט. למה אמר על היוצאים ללקוט עם שלא מצאו, **עד אנה מאנתם לשמור מצותי חוקתי ותורותי**. כאלו עברו בפועל על התורה כלה.

ורז"ל אמרו (ירושלמי נדרים פ"ג ה' י"ד) שהשבת שקולה כנגד כל המצות, וראוי לדעת טעמם. וטעם אומרו **ראו כי ה' נתן לכם** וגו' ולא אמר דעו.

י. אומרו **מלא העומר ממנו למשמרת** וכו' כי למה יהיה המשומר במידה ההיא אי זהו שיעור יספיק לשידעו את הלחם אשר אכלו שם ארבעים שנה.

יא. באומרו **את המן אכלו עד באם אל קצה ארץ כנען** אחר שאמר **ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד באם אל ארץ נושבת** כי הם דברי מותר ורז"ל אמרו (קידושין ל"ח א) שפסק המן בשבעה באדר, וביום שמת בו משה רבנו, ונסתפקו ממן שלקטו בו ביום עד יום ששה עשר בניסן שהקריבו העומר והרי הוא נס רביעי שלא הבאיש וכו'.

יב. בעניין מי מסה ומריבה הכתובה בצדה, שנאמר בה **וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים ונשתה ויאמר להם משה מה תריבון עמדי** וגו'. ואם אין מים לשתות ולשונם בצמא נשתה למי יצקו כי אם להם.

ועוד למה יחזור אח"כ לומר **ויצמא שם העם למים וילן העם על משה למה זה העליתנו וגו'**. והלא דבר אחד הוא. וגם למה תהיה כזאת מלפניו להביאם לידי ניסיון בזה העניין ההכרחי, עד שהוצרך משה לזעוק מהם ולומר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלוני. מוטב שיעשה בתחילה מה שעשה בסוף.

ואחר זיכרון הספקות נבוא אל הביאור

הנני ממטיר לכם לחם וגו'.

אין שום ספק שהפרשה הזאת המעולה היא מהפרשיות העצמיות שבתורה, שמספרות בהווה ורומזות אל חיי האדם והצלתו האחרונה. ומפני שהדברים המעכבים השגתה יכללו בשני מינים.

האחד חיסרון האדם מהמדברים הצריכים לו לכדי חייו.

והשני יתרונו מהם.

ואף על פי שזה וזה הם מטרידים גדולים בלי ספק מהידוע שהמין אשר מצד היתרון הוא השטן הגדול העומד מימינו ומשמאלו, המפיל נפש במהמורות לא יוכל להינצל מהם בשום התנצלות. וכבר ראינו בעינינו ושמענו בדורות אשר היו לפנינו רבים בני שוממים ועניים שמהם יצא אור תורה לעולם, ועל המעט נמצאו תורה ועושר במקום אחד לפי שכלם או רובם נמשכו אחרי עסקיו לאצור ממון רב.

אלא שנחלקו למחלקות.

יש אשר ראו אור העושר, כי טוב למלאת ספוק הבית וצורך האשה והבנים כי רב הוא, והשתדלו לקנות ממנו כדי צרכם לעמוד לשרת בשם ה', למלאות את נפשם ולהשלים את חוקם. אמנם אלו היו בני עליה, והנם מועטים אשר נאמר עליהם שהייתה תורה וגדולה במקום אחד.

ויש אשר השתדלו להסיר זה המעיק, אבל לזולתם לא לעצמם, כמו **שאמרו ז"ל** (ב"ר פ' ע"ב) בזבולון ויששכר, וכל עשירי ישראל אשר נגע אלוהים בלבם להחזיק ידי לומדי התורה וגם מאלה לא פצו לרוב.

אמנם יש רובי רבבות אשר לא חשבו השלמות האמתי כלל, אבל חזר להם הסרת זה המעיק התכלית האחרון לחייהם, מבלי שימשך ממנו תכלית אחר לעצמם ולא לזולתם. ועליהם נאמר (תהלים ע"ח) ויכל בהבל ימיהם ושנותם בבהלה, כי נפלו ברשת הזהירם ממנו הכתוב באומרו (דברים ח') השמר לך פן תשכח את הדברים וגו' פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך מאוד ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית וגו'. כמו שנבאר כוונת הכתובים האלו עם אשר לפנייהם מסגלות הארץ היא הנבחרת בפרשת מרגלים שער ע"ז ב"ה.

הנה לזה ראתה חכמתו של אלוהינו כשהתחיל לספק צרכי עמו במדבר בזה הלחם הנפלא אשר הוציא אותו חדשה בארץ להכין אותו ולסעודו באופן שיתיישרו בו האוכלים אותו ורואים את כבודו הישרה שלמה לעמוד ממנה לדעת לרדוף אחר בקשת הצרכים הכרחיים לחיים השיעור הראוי והנאות, באופן שיהיה להם מזון להווה ולימוד נכון ומועיל

אל הצלחת נפשם בכל זמן ומקום, למען יזכו אוכליו אל שתי השולחנות על הדרך שאמרנו.

(התר ספק א') ולזה אמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, כלומר שישאו מרום עיניהם, ויראו כי הוא לחם אלהי שכלי ראוי שיושכלו ממנו מושכלות נפלאות מביאות אותם אל ההצלחה, ועל דרך שאמר (שמות כ') כי מן השמים דברתי עמכם. ועיקר שהכל תלוי בו הוא מה שאמר ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו.

(ב) הנה שכמו שכיון להזמין להם ארוחת היום, כן כיון לאסור להם הזמנת המזון מיום אל יום, שרצה שלא יגרעו ולא יוסיפו. כי בהימצא להם סיפוקם יתבטל המונע אשר מצד החיסרון. וכאשר לא יותר ממנו בידם לאצור אותו ולעשות בו סחורה כדרך אוצרי הפירות והתבואות השמנים והיינות ויתר המחיות מאשר ישתדלו בו בני האדם להתעשר בהם, הנה בזה יבטל העיכוב הגדול והעצום אשר מצד היתרונות. והנה אז לא ישאר לאדם מונע שבעבורו יטרד מהתחזק בתורה ומצות, רק מרוע לבו ופחיתות נפשו למאוס בשלמותו. והוא מה שאמר למען אנסנו הילך בתורתך אם לא, כי בזאת ייבחן בלי ספק אחר שלא היה לו מטריד חוץ ממנו.

עוד אמר להם, והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו, והיה משנה על אשר ילקטו יום יום, להורות להם על קדושת יום השביעי יום המנוחה שצריכים להכין לו מע"ש, כי בזולת זה לא יאכלו בו דבר. והוא רמז גדול לענין עולם ההצלחה הנפשיות אשר אליו יכון בהיישרת הלחם ההוא וניסיונו. וכמו שאמר אצלה מי שלא טרח בע"ש מה יאכל בשבת. וזה הדמיון של שבת הגדול יתבאר יפה במקומו המיוחד בשער נ"ה ב"ה.

ועתה אחר שהיה כן דבר השם יתעלה על זה העניין, ומה שנתמצעו דברי משה ואהרן בעניין הבשר כמו שאמרנו למעלה, הנה לענין המעשה נאמר ותעל שכבת הטל והנה על פני המדבר דק מחוספס וגו' ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא.

(ג) יאמר כי להיותו על זה העניין, רצוני דק ככפור על הארץ, מלא לבם אותם לאמר איש אל אחיו מן הוא, כסבורין שהוא המן הידוע בעולם תחילה, ולפי שעל דרך הכתוב לא היה הוא ולא ממינו נתן הכתוב סיבת קריאתם בשם ההוא, כי לא ידעו מה הוא. לומר שאילו ידעוהו לא קראוהו כן, **שהרי האחד הוא תרופי וזה הוא מזוני**. והוא שאמר להם משה הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאכלה, כלומר שאינו מה שחשבוהו ממנו, אבל שהוא מסעד ומזון אלהי אשר הזמין אותו לכלכלם שם מששת ימי בראשית, והוא משומר ובא לעת הזאת. ככל היה דברים שמנו **חז"ל** (אבות פ"ה) שנבראו ע"ש בין השמשות כמו שכתבנו אצל אילו של יצחק שער כ"א.

והנה לפי שנתקיים אצלם זה השם למה שנמשכו בו אחר תמונתו וקצת טעמו, כמו שאמר הכתוב ויקראו בני ישראל את שמו מן והוא כזרע גד לבן וטעמו וגו'. והיה קשה להעתיק השם הזה מפייהם. לזה הקפיד בכל מקום לומר (דברים שם) ויאכלך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך. (שם) המאכילך מן במדבר אשר לא ידעת ולא ידעו אבותיך וגו' לומר שקראוהו כן לפי שלא ידעו מה הוא.

וכן בסוף זיכרון סגולות הנפלאות, צווה שישמרו ממנו לדורות למען יראו את הלחם וגו' ואמר ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה וגו'. והכל לומר, שאעפ"י שקראוהו כן הנה אינו המן ההוא הנודע בעולם כלל, אבל שהוא לחם אלוהי נברא לעצמו כנזכר, בעבור שיתבוננו בו דעה ובינה בכל העניינים הנפלאים הנמצאים בו, כמו שנתבאר ויתבאר עוד. ומכללם שהוא לחם אבירים, וכמו שאמר (יומא ע"ה ב) הנבלע באברים. והוא מה שישיר אל העיקר הגדול שאמרנו, שהוא אשר נתן ה' לאכלה, ולא לעשות ממנו סחורה ולא שום עסק. והוא מה שביאר באומרו זה הדבר אשר צווה ה' לקטו ממנו איש לפי אוכלו עומר לגלגלת וגו'.

ויעשו כן בני ישראל וילקטו המרבה והממעיט וימודו בעומר וגו' (ה) אמר שעשו כן בני ישראל שנתעסקו בלקיטה, וילקטו כל אחד לפי אומד דעתו, או כמו שנזדמן לו להרבות או להמעיט ממנו, על דעת למדוד אותו שם במדבר או באהליהם, ולהשיב העודף ולהשלים מה שחסר. ונעשה להם נס נפלא, כי כשמדדוהו בעומר מצאוהו מצומצם עומר לגלגלת איש לכל אשר באהלו, לא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר.

אמנם היה זה הפלא לצורך ההישרה הגדולה שאמרנו תחילה, מעניין הסיפוק יראה להם בעיניהם, ולהורות נתן בלבם כי בני אדם גם בני איש יחד עשיר ואביון בכל מה שהם חיים בעולמם אלו ואלו הם רצים לבקש אוכל לנפשם, אלא שרובם יתחלקו לשני חלקים: מהם שמחסרים לצורכם ומהם שעודפים עליו. והנה ביוצאים מן העולם נמצא שהממעיט לא חסר לו דבר, כי כבר החיה את נפשו עד עת קצו; וגם המרבה לא העדיף, כי גם כי יעשיר ירבה כבוד ביתו לא יישאר בידו מאומה מכל עמלו ולא ירד אחריו כבודו. וזה מוסר גדול לשיסתפק האדם כדי סיפוקו, אחר שהעודף הוא עניין רע נתן אלוהים לבני האדם לענות בו, לארוב דמו ולצפון לנפשו.

(ד) ולזה באה המצווה עליו איש אל יותר ממנו עד בוקר, כי לא הותר להם רק על עניין ברוך ה' יום יום (ביצה ט"ז א), והגיע מחמדת קצתם שלא שמעו אל משה וצמצמו או החסירו אכילתם, ולא השליטו עצמם לאכול ממנו כדי לשמור אותו ליום מחר, כמו שהוא עניין הרבה בני אדם שמחסרים את עצמן מכל טוב לשמור ממונם לבעלי נשותיהן, וכמו שאמר החכם (קהלת ו') יש רעה אשר ראיתי תחת השמש וגו' איש אשר נתן לו האלוהים,

ולא ישליטנו האלוהים לאכול ממנו, כי איש נוכרי יאכלנו. שנראה לכאורה שזאת היא תלונתו, עם היות שאמיתת כוונתו כתבנו שם בשער ט"ו המזכר.

(ד) ולהיות זה הפועל הוא מתכונה רעה ופחיתות הנפש קצף עליהם משה.
 (ד) אמנם עלתה בו רמה ונבאש כדי שיתעוררו אלו האנשים החטאים שסוף כל היתרונות הללו להוליך בהם למקום עפר רמה ותולעה מבלי השאיר להם נשמה.
וילקטו אותו בבקר ובקר וחם השמש. ואם על דרך **אונקלוס**, יאמר שהיה מהשגחתו יתברך כי כאשר תמו ללקוט מאז והלאה, מיד היה מתמסמס כחום היום, כדי שלא ייפול לב עליו להוסיף לקחת להותיר, מה שלא היה כן מתחילה. אלא שהולך ומתמסמס כל היום כולו.

(ז) אמנם כבר יראה שפשט הכתוב חוזר למן הנלקט למאכלם, כי הנה המן היה בתחילה גרגירים מוקשים ויבשים לפי מה שיאות לצורך לקיטתו בנקיות בכנפי בגדיהם או במה שיזדמן להם מהכלים, כמו שאמר הכתוב (במדבר י"א) והמן כזרע גד הוא ועינו כעין הבדולח.

שטו העם ולקטו וגו'. והיה זה סיבה שיעלה על לבם להותיר ממנו לשמרו. ולזה אמר כי מאז ואילך אותו הנלקט כאשר חם השמש עליו, היה מתרכך ומתמסמס עד שאינו ראוי לקיום כלל, רק לאוכלו ביומו. ובזה כבר יסוחו דעתם מזה לגמרי, והוקבעה בלבם ההישרה הנכונה שאמרנו.

ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העומר לאחד ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה חז"ל (ש"ר פ' כ"ה) למדו מכאן, שעדיין לא הודיעם משה מה שנאמר לו **והכינו את אשר יביאו והיה משנה**, ולזה הגידו למשה ראה זה מצאנו, ואז אמר **הוא אשר דבר ה' וגו'.**

(ו) ועל דרך הכתוב יראה, כי משמעות הדברים באומרו **והכינו את אשר יביאו והיה משנה וגו' הוא**, כי אחר שיכינוהו יצלח ויתברך בידיהם ובמעיהם, עד שיספיק להם ללחם יומיים, ועל זה העניין יהיה משנה, על אשר ילקטו יום יום. וכשראו שהוא משנה בשעת הלקיטה תמהו והגידו למשה, והוא השיב להם **הוא אשר דבר ה' וגו'.** ירצה הוא מה שהוגד לכם מתחילה, והוא מה שנעשה עכשיו, כי דבר אחד הוא כי מה שאמר **והכינו את אשר יביאו והיה משנה**, אין הכוונה שיהיה משנה אחר ההכנה ולא קודם. רק לזרז אתכם על ההכנה מהיום השישי למחרתו בא האלוהים, וכמו שת"א ית דאתון עתידין למיפא איפו וכו'. כי העודף מלחם משנה הנמצא ביום ההוא יהיה למשמרת וגו'.

ויניחו אותו וגו' ולא הבאיש וגו'. והנה לא צווה להם השם יתעלה שימדדו מתחילה שני העומר לאחד לפי שיהיה הנס אשר יעשה להם בזה הערה גדולה וזירוז נפלא, שכל המתנהג על הספק הנאה בכל ימי חייו שהם כדמות ששת ימי המעשה שיחויב לו כי בע"ש שהוא אחרית ימיו ימצא בידו לחם יומיים. והוא מה שיאכל וישבע בעולם הזה, וישאיר אחריו טובה וברכה לחיי העולם הבא. וכמו שאמר למעלה (תהלים קכ"ח) יגיע כפך כי תאכל וגו'. אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא (ברכות ח' א).

(ח) ולזה אמר לעניין המן, אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה. ולעניין ההישרה הנמשלת בו. חזר ואמר ששת ימים תלקטוהו, וביום השביעי שבת לא יהיה בו. כי בעולם ההוא לא יאכל אדם כי אם מהמשומר לו מקדם, כי ביום ההוא לא ימצאוהו. וכמו שאמר (ע"א ג' א) היום לעשותם ולא למחר לעשותם.

(ט) והנה כמו שנמצאו בהם מן המותרים, והיה הקצף עליהם גערה גדולה לחמדנים כמו שהונח, כן נמצאו בהן מן היוצאים ללקוט ביום השביעי, והייתה גערת ה' בהם תוכחה ומחיתה לפועלי און הממאנים לשמוע מוסר ועוזבים תורה ומצוה בחייהם, לבנות להם שווא ותפל בעולם האבדון וההפסד, כשבאו לשם באות נפשם ללקוט ולא מצאו, בושו והוכלמו חפו ראשם. והוא מה שאמר על זה עד אנה מיאנתם לשמור מצוותי חוקתי ותורותיי.

ראו כי ה' נתן לכם את השבת וגו'. (ט) יאמר כן כי העניין ההוא שחטאו עליו הוא דבר שכל התורה כולה חוקותיה ותורותיה תלויים עליו. ראו בעיניכם במה שראיתם במן כי ה' נתן לכם השבת הגדולה ההיא, שאתם צריכים לשמור ולעשות אלו התורות לשבות בו ולנוח בו, על כן אני נותן לכם ביום השישי לחם יומיים, כדי שתהא לכם הערה ועדות נפלאה לתכלית הצלחתכם. ולכן שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו הנאות לו ביום השביעי הלז.

ובמדרש (ש"ר פרש' כ"ה)

דעו לא נאמר, אלא ראו. אם יאמרו לכם אומות העולם למה אתם שומרים את השבת, תאמרו ראו כי אין המן יורד עליו.

והכוונה שכבר תהיה טענה ותשובה עצומה לכל ערעור ופקפוק שיבוא הן ע"י עכו"ם הן ע"י אפיקורוס או ע"י רוח רעה שתקשקש בקרבו על אמיתת ההצלחה הזאת הנקראת שבת הגדול, מה שראינו בעינינו שהמן יורד בכל ששת ימי המעשה ולא ירד בשבת.

והנה שנעשו במן האלוהי הלזה שלשה מיני נסים

האחד שלא ירד בשבת, והוא סימן אל השביתה המורה על חידוש העולם שעליה נאמר (שמות כ') זכור את יום השבת לקדשו.

והשני מה שמצאו בלקיטתם בכל יום די מחסורם לא פחות ולא יותר. והיא הערה נפלאה לשיוצואו זמנם בשלמות עצמן, ואל ישעו בדברי שקר העולם כזביו והבליו, כי על זה אמרו (**מכילתא** פ' המן פ"ג) לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן, רצוני שלא יחסר להם ההכרחי ושלא יטרידו עצמן אחרי המותרות וכמה שאמרו לחם אבירים שנבלע באברים. **והשלישי** מה שנמצא ביום השישי לחם יומיים, והוא סימן אל המנוחה התכליתית אשר כל העסקים והפעולות פונות אליה, אשר בו יאכל המכין וירעב העצל, וכמו שאמר הכתוב (ישעיהו ס"ה) הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, כפי מדרשו של ר"מ האלהי בסוף שבת (קנ"ג א).

והנה לזה היה הלחם ההוא מזון שתי השולחנות שקדם זכרונו, כי הוא היה הנבלע באברים הגופיים כמו שיאות למזון החי כמו שאמרנו אמנם משפטיו ותורתיו אלה הם המזון המיוחד לכל נפש שכלית שתשתכל בהם ועליהם תחיה בלי שום ספק.

(י) ולפי שיהיו הדורות כולן זוכין ליזון בזה המזון האלהי, ויקבלו היישרותיו אלו כאלו אכלוהו, אמר האל ית' שישמרו מלא העומר ממנו לדורות, כדי שיראו את הלחם עצמו ומידתו ליום אחד לכל נפש כי מראית העין תקיים אמיתת הכול ולא ישימו שום ספק בו ובעיונים הנתלים בו.

(יא) ולזה אמר **ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נוסבת את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען**. יאמר כי כמו שאכלו את המן ארבעים שנה לצורך מזון הגופים, עד בואם וגו', כן נתפרנסו ממנו ובעיוניו בעניין הישרתו למזון הנפשות כל אותו זמן. אמנם שאחרי כן כשסר מעיניהם סרו מהם ג"כ מכל הדרך אשר צוום, כמו שנראה מכל סיפורי השופטים והנביאים, עד שבא ירמיהו. והיה מראה להם צנצנת המן ומכריז באזניהם (ירמיהו ב') הדור אתם ראו דבר ה' וגו'. כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** פ' המן פ' ו').

ולפי שהמידה הוא דבר שהרבה מהמכוון תלוי בה, אמר בחתימת הכול והעומר עשירית האיפה הוא.

[הסעודה הגדולה: הקב"ה מסב בראש, והאבות סועדים בה]

והנה אחר שנתבאר מה שכיווננו אליו מסגולות המזון המעולה הזה, אשר בו קדם האל ית' אל פני בני ישראל בדרך בצאתם מארץ מצרים לכלכל בו הנפש עם הבשר איש לפי אכלו על צד היותר שלם שאפשר.

עתה תראה בפ"י שהיא הסעודה הגדולה והנפלאה שזכרוה **חז"ל** (ש"ר פ' כ"ה) בפרשה זו אשר זכרונה ראשונה, שאמר הקב"ה מיסב בראש והאבות וכל שאר הצדיקים סועדין בה.

אמנם כדי שתובן כוונתם היטב ראוי לעורר בה קצת עיונים.

הראשון למה אמר שערך להם שולחן בתוך הגן דמאי רבותיה במדבר היה לו לומר. **השני** אומרים הקב"ה מיסב בראש, והאבות וכל הצדיקים לרגליו ומיכאל וגבריאל שזכר בסדר הברכה היכא קיימי, יראה שהיה לו להזכירם בינו יתברך ובינם. **השלישי** למה חלקו פירות הגן ועץ החיים לשתי מנות. **הרביעי** מהו הכבוד שחלקו להקב"ה בשהוא יצוה לברך. ואחר שציווה לברך למיכאל הוא צווה לגבריאל וגבריאל וכו' והלא צווה ולא עשו כרצונו ואיה איפה כבודו. **החמישי** כי הנה מיכאל וגבריאל לא נמנו בסעודה ואיך יברכו עליה, ולמה אמר אלו מכל פמליא של מעלה. **הששי** מה ראה דוד ליטול את השם משאר האבות.

ואחרי זיכרון אלו הדיוקים נאמר, כי הנה הוא מבואר שכוונת כל הפעולות האלוהיות אם טבעיות ואם מופתיות, היו להדריך השכל האנושי להגיעו עד תכלית שלמותו בידיעתו אותו יתעלה, והכרתו בשהוא סיבת הסיבות ועילת העילות כולן על דרך האדנות והרצון המוחלט, אשר יעצור בהן לעשות כרצונו וכפי גזרת חכמתו בכל עת ובכל שעה, לפי תועלת המנהגים ותועלותם, כמו שנתבאר זה הרבה מסיפורי יציאת מצרים ועד הנה.

ועתה לפי שזה העניין מעוצם ההשגחה אשר נתן עיניו עליהם להכין פרנסתם על זה השיעור מההשקפה אל צורכם ואל תכלית שלמותם, אשר בה מזון לשני חלקיהם עד כי במה שתיזון הנפש ממנו יגיע השלם להכרתו יתעלה, בשיעור שכבר יהיה עמו יתעלה נדבק באמיתתו, כאלו הם אוכלים על שולחן אחד כביכול. וכן הוא כמעט כי סעודת השכל אחת היא. ולזה זכרו הכתוב ההוא, שאמרו ישעיהו על זה העניין בעצמו אמר הוא מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו, לחמו נתן מימיו נאמנים, מלך ביופיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים (ישעיהו ל"ג). יאמר כי מצד עוצם השגחתו בפרנסת העולם וכתותיהם כאשר הם, עד שכבר יקרה שיהיה עם גדול ורב ארבעים שנה במדבר, אשר נתן לחמו המיוחד לו כמו שאמרנו, וגם היו שם מימיו נאמנים כמו שנסמך לשם במים אשר בצור בחורב ובזולתו מהמקומות, הוא ניכר ומפורסם כי הוא מרומים ישכון על כל הנמצאות כולן, והוא רודה בהם ועושה בהם כרצונו. ומצודות סלעים משגבו. כלומר שאין מי שיחלוק עליו בזה, עד שכל אחד מהשלמים יאמר לחברו מלך ביופיו תחזינה עיניך כי שם נתבאר יופיו של מלך בלי ספק.

זזה נתבאר מאוד מההשקפה האלהית עליהם, במה שהביא עצות מרחוק להשכין את ישראל בארץ ההיא המיוחדת, אשר היו סגולותיה דומות לסגולות המן ממש. והוא מה שסמכו באומרו תראינה ארץ מרחקים. ולזה אמר הכתוב (דברים ח') כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו'. אשר שם דבר איך היה הסיפוק בה מסוגל מהרחקה התוספת והחיסרון המעכבים כל שלמות, כמו שאמר (שם) ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה, ואמר פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ובקרך וצאנך ירביון וגו' ורם לבבך ושכחת וגו'. והכוונה בזה להרגילים על מוסר החכם ושאלתו (משלי ל') רש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חקי, כמו שיתבאר שם במקומו שער צ"א ב"ה.

ולזה קראו הפרנסה ע"ז האופן אם מדור במדבר ואם משיבת הארץ שולחן ערוך בתוך הגן לשני טעמים:

האחד לנאמנות המזון, כי בודאי מובטח השלחן ההוא כי לא יחסר לחמו שם, והוא הצד אשר מצד החיסרון.

והשני להיות הסיפוק אשר לשם מהפירות אשר בגן הירקות והזירעונים ושאר הצמחים כי הוא המזון הנאכל לגופות השלמים אשר שכלם נפרד מהיולאניותם, כמו שאמרנו אצל המן. והוא התיקון העצום מצד היתרון, כי על זה העניין תקרא הארץ ההיא וכל מה שידמה אליה בזה העניין, ארצות החיים (תהלים קט"ז).

וכביכול הב"ה מיסב באותה סעודה בראש, והאבות וכל הצדיקים יושבין לרגליו. והוא פירוש מה שאמרנו והוא מרומים ישכון, כמו שאמרנו כי בזה יוכר רצונו המוחלט בהשפעתו טוב וחסד על השלמים אשר בארץ, ואם המה רחוקים לפי הנראה ממדרגתו יתעלה שיעור בלתי בעל תכלית.

[פירוש סימבולי של הסעודה שעושה הקב"ה]

ופירש מהות הסעודה על מה שהיא בתוך הגן. ואמר שהקב"ה מביא לפניהם כל מיני פירות מגן עדן, והוא מזון החלק הברי, ועל הדרך שנזכר, ומאכילן מעץ החיים הוא המזון המושכל הלקוח מהסעודה לחלק השכל הנפרד מתורות המוסרים והתוכחות שבו, כי עליו יאמר באמת (יומא ע"ה ב) מזון שמלאכי השרת ניזונין בו, ואחר כן מברכים לבעל הסעודה, כי הוא עצמו תכלית כל הסעודה ההיא, כמ"ש שם בארץ (דברים ח') ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך, כי תכלית הכול ההכרה האלהית. ועל זה אמרו (ברכות ל"ה א) כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאלו מעל. והוא שנפל במה שאמר החכם (משלי שם) פן אשבע וכיחשתי ואמרתי מי ה'.

והכל חולקים להקב"ה כבוד שהוא יצווה לברך, והוא עניין ההכרה ומהותה, שלא עמדו על דעת ה**פילוסופים** הרואים שכל הדברים מושפעים מאתו, ושעל זה ראוי לרוממו ולכבדו.

אבל שהוא לא יצווה על כך, כי אינו מתבונן בעניינים כמו שביארנו בשער ל"ט וזולתו מהנזכר בו. אמנם המושג לשלמים המושגחים מאתו על זה האופן, שהוא יתעלה יצווה ברצון שלם ובפקודת נדבה גמורה לשלמים לבוא בהכרתו עד יברכוהו ויודו לשמו על כל הנעשה אתם בהשגחה עצומה פרטית. וכמו שאמר המשורר (תהלים קמ"ה) יודוך ה' כל מעשיך וגו' כבוד מלכותך יאמרו וגו' להודיע לבני האדם וגו' כי הוא התכלית המכוון מאתו יתעלה בכל הפעולות והפעולים האלו.

והקב"ה אמר למיכאל וגו'. אחר שמיכאל וגבריאל לא נמנו בסעודה ההיא כמו שאמרנו רואה אני אותם ז"ל שלקחום למשל לשני מדרגות האדם: כי הנה מיכאל הוא כינוי אל השכל ההיולאני, כי מך הוא בתחילתו, בהיות כל שלמיותיו בכוח. אמנם גבריאל הוא כינוי אל השכל הנקנה אחרי בואו בשלמותו, והוא החלק הנפרד הגובר באדם ע"י השתדלותו המיוחד לו בעיוניו ובמעשיו כמו שביארנו בשער הנפש. והם שני מלאכים המלוין לו לאדם (חגיגה ט"ז א) ואינן נפרדין ממנו.

והנה הוא יתעלה תחילת ציוויו הוא על מיכאל כי הוא אשר יזמין לו החלק מהמזון המיוחד לו ראשונה. ובהשלים את חקו הנה ממנו ימשך הציווי לגבריאל ישלים גם הוא מה שמוטל עליו מהשגת השלמות כי רב הוא, עד שיגיע לתכלית הכרתו ויודה ויברך לשמו על רוב השגותיו, כענין השירות הנהוגות ע"י הנביאים במעשים האלו כמו שנתבאר בשער שעבר. ומשם ימשך הציווי אל האבות והקדושים אשר בעולם, כי מהיות סדר שני החלקים נשמר על האופן הנזכר, נמשך העניין להימצא האבות הקדושים והנביאים והשלמים אשר בארץ כל אחד ואחד כפי מדרגתו הראויים לברכה מכל זולתם מצד מה שמוסיפים ידיעה והכרה בו יתעלה.

ואבות העולם חולקים כבוד לדוד, ואומרים המלך שביררנו הוא יברך למלכו של עולם, לפי שזה השבח שתכלול הברכה היא הוא מיוחד לאשר עצמו אתו הפעולות ההשגחיות מזולתו. אמנם דוד הוא מבואר שהיה מיוחד בזה במה שהפליא חסדו לו בתכלית ההשגחה להשלים כל ענייניו מזולתו מכל השלמים אשר לפניו.

וכבר זכרו ברירה זו על זה האופן באותה מאמר במסכת פסחים (קי"ט ב)

עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שגומל חסד לזרעו של יצחק, אחר שאוכלים ושותים מביאים כוס של ברכה, ואומר לאברהם טול וברך. אומר איני מברך שיצא ממני ישמעאל. אומר ליצחק טול וברך. אומר איני מברך שיצא ממנו עשו, אומר ליעקב טול וברך, אומר איני מברך שנשאתי שתי אחיות ובאה התורה ואסרתן. אומר למשה טול וברך, אומר איני מברך שלא זכיתי ליכנס לארץ לא

בחיי ולא במותי. נותנים ליהושע, אומר אני מברך שלא זכיתי לבן, שנאמר (ד"ה א' ז') נון בנו יהושע בנו. נותנים לדוד, אומר אני מברך ולי נאה לברך, שנאמר (תהלים קט"ז) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא.

והנה לפי הנראה היה לו טענה גדולה מכולן שלא לברך, בשיזכור עוון עקביו בדבר שכבר אסרה התורה עליו ואיך קפץ לברך על ראש אנשים שלמים וטובים ממנו. אלא שהיה העניין כמו שאמרנו, כי לא נמצא ביד איש מהם כוס מלא ישועות מגיד מזה ומזה כמוהו. כי מהם שנתעקש עמהם הטבע עד שנמשכו להם עניינים שלא כרצונם, כמו שהיה לאברהם ויצחק עד שיוולדו להם בנים משחיתים מפורסמים בעולם. גם יעקב הוכרח לצאת מבית אביו ולבוא אל בית לבן ונלכד ברשת תחבולותיו עד שנתאנה בלקוחיו, והיה סיבה לשנשא שתי אחיות, מה שלא היה בדעתו ורצונו. ומשה ויהושע הוא מבואר שלא נשלם חפצם בידם. אמנם דוד המלך ע"ה, מאחר עלות הביאו לרעות בישראל עמו. ואף כי היו על כתפו קופה של שרצים, ה' העביר חטאתו והצילו מכף כל אויביו ויפילם חללים תחתיו, ולסוף כרת עול המלכות לו ולבניו ברית מלח עולם. ולמי נאה להודות ולברך יותר ממנו. ולזה אמר ברוח טהרה וענוה אני אברך ולי נאה לברך, כי הוא יודע בעצמו ורואה כוס ישועות מלא על כל גדותיו בידו, ולזה אחז תמיד מלאכת השיר בידו מכל זולתו, וכמו שאמר (שם ל"ד) אברכה את ה' בכל עת תמיד תהילתו בפי (שם קמ"ה). בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם ועד (שם ק"ד). ברכי נפשי את ה' וכל קרבי וגו' (שם ק"ג) ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו וכן עד כמה פעמים. וכמו שאמרו חכמים ז"ל (ברכות י' א) שדר בה' עולמות ואמר שירה כמו שפירשנו בשער ו' הנזכר.

סוף דבר הוא הודה ולו נאה להודות על המחיה ועל הכלכלה לפי רוב ההטבות המגיעות אליו מפאת ההשגחה, כמו שאמר (תהלים קל"ט) אודך על כי נוראות נפלאתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד.

ועם זה נודע עניין זאת הסעודה וטוב טעמה והקשרה עם פרשת המן אשר היינו בביאורה, ונתבארה כי היא הייתה שלחן מלא כל טוב ה' לתורה ולתעודה שקולה ככל התורה כולה, כל המיסב בה, אם בין יבין את אשר לפניו יזכה לאור באור ה' בארץ החיים.

[תלונות במסה ומריבה, על העדר מים – שמות יז, א-ז]

והנה אחר שביארנו עניין זאת הפרשה הנפלאה אשר עליה וכיוצא בה אמר הנביא (ישעיהו ל"ג) הוא מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו לחמו נתן. נבאר אותה תלונה הסמוכה לה. אשר בה נתבאר כי מימיו נאמנים כי גם זה הוא משלמות הסעודה ומהכרחיותה.

ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם וגו'. ואין מים לשתות העם. יאמר כי למה שהוחזקו ליסע על פי ה', וראו שבמקום חנייתם שם ברפידים לא היה מים לשתות עם היותו מהדברים ההכרחיים, הנה אז גזרו בדעתם אמות מה שהיו חושדים תחילה, שמשה מעצמו עשה את כל המעשים ההמה מלבדו, ושעכשו לא הספיקה חכמתו. ולזה נאמר וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים ונשתה. והנה הם דברו סתם, תנו לנו מים, שמכווין להשוות עבד לרבו. כמו שאמר במקום אחר (במדבר כ"א) וידבר העם באלוהים ובמשה למה העליתנו. אמנם הכוונה העצמית הייתה לריב עם משה לסיבה שנזכרה כלומר שהוא העושה כל על דרך חכמתו, ואם כדבריו כן הוא שיד ה' הייתה בם, יתנו להם מים ויבא הנס מכל מקום.

והנה משה השיב להם על פי דבריהם ואמר (ב) מה תריבון עמדי מה תנסון את ה' כלומר כיון שעיקר כוונתכם לריב עמדי, מה תנסון את ה' לשתף אותו בתלונה במאמר תנו לנו מים.

(א) אמנם כשגדלה הצמא עליהם כבר גילו את דעתם בהסיר מסווה הבושה לגמרי, ואמרו בפירוש למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי ואת מקני בצמא. ביארו היטב כי להוציאם הוא מעצמו ומדעתו השיגם רוע ההנהגה ההיא, להפיל בסכנת המוות אותם ובניהם ומקניהם, מה שאי אפשר שיהיה כן מהשגחת הבורא יתעלה. ולזה צעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלוני. יאמר כבר נמצא שום טעם בדבריהם עד שהוא ראוי שיחזיקו אותי בשקרן מחזיק עצמו בנביא ואינו. ועוד מעט וסקלוני כמשפט נביאי שקר.

(ו) והנה לבער מקרבם הדעות הנפסדות והחשדות אשר היה בלבם, סבב האל ית' את המעשה הזה כדי שיראו בביאור כי הוא ית' עושה כל הדברים האלה ולא עשאו משה מלבדו. וזה מה שיתאמת ממה שראו מה שסבל משה מהצער והחרפה על חיסרון המים, עד שצעק אל ה' ונענה ממנו. ולזה אמר לו עבור לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטך וגו' הנני עומד וגו'. רצה שיעשה מעניין ההוא בפומבי גדול לפרסומי ניסא, כי ידעו הכול ויכירו כי הנה הוא יתברך העומד שם לפניו על הצור לעשות להם שם תפארת.

וצורך הנס ההוא היותו על זה האופן ביאר אותו תכלית הביאור, באומר **ויקרא שם המקום מסה ומריבה, על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין.** כי הוא הספק אשר אמרנו שנמצא בלבם תמיד, כי על כן היה מכווין כל פעולותיו באופן שירגישו מציאותו ביניהם תמיד, כמו שכיוון העניין ההוא במן ובכל שאר המעשים אשר מהם נגמרה שלמות הסעודה אשר ברכו עליהם כל אנשי השם אשר מעולם.

וברוך הוא שאכלנו משלו ובטובו חיינו, ולעבדיו שומרי בריתו יחד אבות ובנים לחמו נתן מימיו נאמנים.
זזה שיעור מה שרצינו אליו בזה השער.

שער מב (פרשת בשלח – מלחמת עמלק, שמות יז)

יבאר החסרונות המגיעות אל הפועל אשר יעשה אותו במקרה או בהכרח.
כי על כן נאמר כי יד על כס יה וגו'.

ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידיים [שמות יז, ח-טז]

במדרש (תנחומא ס"פ אחרי)

אמר להם הקב"ה לישראל, לשעבר הייתם נושעים על ידי בני אדם. במצרים ע"י משה ואהרן. ובימי סיסרא ע"י ברק ודבורה (שופטים ד'), במדיינים ע"י שמגר בן ענת (שם ג' וע"ש), וכן בכל השופטים. ומפני שהיה ע"י בשר ודם הייתם חוזרים ומשתעבדים.

אבל לעתיד לבא אני בכבודי ובעצמי אושיע אתכם, ושוב אי אתם חוזרים ומשתעבדים. הדא הוא דכתיב (ישעיהו מ"ה) ישראל נושע בה' תשועת עולמים.

[מה מייחד דבר שאדם עושה ברצונו העצמי]

הדבר אשר יעשה אותו האדם ברצונו בו מצד עצמו. הנה הוא יתחלף מאותו אשר יעשהו בעבור זולתו בשלשה עניינים:

אם בעיקר מהותו.

ואם בעניין שלמותו.

ואם בזמן המשכו.

זזה שהדבר הנדרש מצד עצמו הוא הדבר אשר יעשה אותו העושה על דרך האמת. אמנם כשיעשהו לצורך זולתו, הנה באמת אף על פי שיתעסק בו לא יקרא הפועל ההוא על שמו, כי לא יתואר מהות המעשה כי אם על שם תכליתו.

אחז"ל (מגילה ל"א ב) בנין נערים סתירה, סתירת זקנים בנין. כי הוא מבואר שאם הבניין היה תכליתו לסתור (בנין), ההוא יקרא סתירה לא בניין. וכן בהפך, כשהסתירה תכליתה לבנות, היא תקרא בניין.

[החוטא בעיקר מהותו]

זזה העניין עצמו כתב החכם פרק ג' מאמר ח' במידות:

אם אחד ינאף בעבור ריווח, ואחד בעבור חמדה וייתן מכספו, זה יראה שהוא נואף יותר מנבל, והאחר הוא נבל לא נואף, כי גלוי הוא כי עשה להרוויח.

ביאר בבירור כי אעפ"י שחומר המעשה הוא הניאוף, אם הכוונה בו אל חמדת הממון הנה הוא **נבל בעצם** לא נואף רק במקרה. והוא הדבר אשר אמר יחזקאל הנביא בפירוש באומרו ויהי בך הפך מן הנשים בתזנותיך ואחריו לא זונה ובתתך אתנן ואתנן לא נתן לך, ותהי להפך לכן זונה שמעי דבר ה' (יחזקאל ט"ז). יאמר שהנשים אשר תזנינה לקחת אתנן, הנה הן **נבלות בעצם וזונות במקרה**, ואין ראוי להחליט עליהם שם כי אם מהנבלות. ולזה קראם נשים לא זונות וכו'. אמנם כשלא תיקח כלום, וכל שכן אם היא חוזרת אתנן לזונים, הנה היא באמת זונה בעצם וראוי להחליט לה שם מהזנות שהוא תכליתה כמו שאמר לכן זונה שמעי דבר ה'.

ומזה תראה שתורתנו הקדושה אעפ"י שלא ענשה בן סורר ומורה עד שיגנוב ויאכל טרטימר בשר וכו' (סנהדרין ע' א) עם כל זה לא תארה אותו בגנב רק בזולל וסובא, לפי שכוונתו אל הגניבה אינה אלא על הזוללות. וכמו שאמר שלמה בחכמתו לא יבזז לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב ונמצא ישלם וגו' (משלי ו'). ירצה, לא יבזז לגנב לחרף אותו לומר כי יגנוב, באשר תהיה זאת הגניבה למלא נפשו כי ירעב, כי זה יקרא רעבתן לא גנב. והראיה, כי אם ימצא אותו המזון שגנב במחיר ישלם להם שבעתים מכדי מחירם ואף כי יתן את כל הון ביתו.

וכן הוא באמת בכל הדברים שהדבר הנעשה במקרה אינה מעשה. אבל הדבר התכליתי שהוא נרצה לעצמו הוא אשר יקרא מעשה באמת, ואשר יקראו על שמו יתר המעשים. ועל כן אמרו השלמים (אבות פ"ב) וכל מעשיך יהיו לשם שמים, כי לפיכך יקראו כל המעשים אלוהיים. וזה הייתה כוונת השלם ר"מ באומרו (אבות פ"ו) כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, כי כל מעשיו יקראו על שמה. כמו שיבוא ביאורו בשער ע"ב ב"ה.

וגם בהקדמת השערים כתבנו תועלות הכוונה לשמים, כי היא המדברת אותנו במעשה הזה עד הנה ועליה אנו נשענים יגיענו אל טוב תכליתם. מכל מקום **זה העניין האחד אשר מצד עיקר מהותו.**

[החוטא בעניין שלמותו]

אמנם העניין השני אשר מעניין שלמותו, הנה הוא מבואר ג"כ מטבע עניינו. וזה כי אחר שהדבר ההוא אשר הוא עושה אינו חפץ בו מצד עצמו, הנה הוא לא יקפיד להשתדל על העניינים אשר יצטרכו אל שלמות הדבר ההוא, רק למה שיאות ממנו לצורך הדבר ההוא התכליתי אשר נעשה בשבילו.

המשל, שאם תצטרך לעץ אחד להעמיד עליו הגג לצורך שעה, הנה אתה תכווין אל חזקו ומידתו, ולא תקפיד על טוב תמונתו ריבועו או עיגולו.

זוהי העניין הוא מבואר נגלה בעובדים את השם מיראה, או לזולתו מהנעבדים. כי הנה מפני שהם אינם מכונים בעבודתם רק הצלת עצמם מהעונשים אשר שם המצוה עליהם, הנה הם לא יזהרו בעבודתם רק בשמירתם מחטוא באחת מהנה אשר בא עליה ייעוד העונש, כמו שהוא העניין בכל מצות לא תעשה שבתורה. אמנם למצות אשר הם לשלמות העבודה ולהפקת רצון המצווה לא יחושו אליהם, והם כל מצות עשה שבתורה. וכמו שאמר (סוכה נ"א א) אנשי מעשה. הנה שלא נשלמה המלאכה היא בידם והייתה העבודה היא עבודה פחותה וחסרה.

זוהו שכונו **חז"ל** באומרם (ברכות ח' א) גדול הנהנה מיגיעו מירא שמים, שנאמר יגיע כפיך וגו'. שיש לשום לב על כוונתם: כי מה טעם שהנהנה מיגיעו מבלי יראת שמים יהיה גדול מירא שמים. ואם הנהנה מיגיעו הוא ג"כ ירא שמים, פשיטא שהוא משובח מהירא שמים שאינו נהנה מיגיעו, דלפום צערא אגרא.

אמנם יראה שכונו באומרם נהנה מיגיעו אל העובד מאהבה, שלא לבד יכוון להינצל מהעונשים, אבל לעשות מעשים יסגל בהם הנאה ומזון לעולם הנשמות כמו שביארנו בשער הקודם, שהוא המזון המיוחד לשלמים אשר נאמר עליהם (ישעיהו ג') כי פרי מעלליהם יאכלו. והוא באמת גדול ומשובח מהירא שמים אשר אינו מכין רק להיות בטוב בזה העולם מבלי עונשין ויסורין, ומאומה לא ישא בעמלו לעולם ההוא הקיים.

ולומדים אותו יפה מהכתוב האומר יגיע כפיך וגו' כשנתבונן אליו על זה העניין עצמו, אמר (תהלים קכ"ח) **אשרי כל ירא ה' הולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל וגו'**. ירצה העובד מיראה, אם שאינה עבודה שלמה לקבל עליה שכר לעולם הבא, מ"מ אשרהו שהוא הולך בדרכי השם. כלומר, כי בדרך חטאים לא עמד שיענש עליהם בחבורות פצע מהמיתה או האלמנות או השכול וזולתם. אמנם **יגיע כפיך כי תאכל** במה שתטרח מע"ש לאכול בשבת ההוא הגדול והקדוש מפרי מעלליך כמו שאמרנו. **אשריך** כמו הירא שמים שגם אתה ניצול מהעונשים ומכל פורעניות כמוהו, **וטוב לך יותר ממנו**, והוא המזון הצפון לך לסיפוק נפשך וקיומה בעולמה. והוא מה שאמרו בפירוש באומרם (ברכות שם) אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, כי אושר הירא על האופן שאמרנו הוא בעולם הזה, והמיוחד אל האוהב הוא צפון לעולם הבא.

והנה הוא ביאר שני מיני השכר בפירוש באומרו (תהלים שם) אשתך כגפן פוריה ברכתי ביתך בניך כשתילי זתים סביב לשלחנך, הנה כי כן יבורך גבר ירא ה'. כי הירא הוא מכין לשלא תמות אשתו, ועל כן הוא נזהר בנדרים, כמו שאמרו (שבת ל"ב ב) שבעוון נדרים אשתו של אדם מתה, שנאמר אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתך. וכן גם כן אמר (שם וצ"ע) בעוון שבועת שוא בנים מתים, שנאמר לשוא הכתי את בניכם. והרי הוא נשמר

מאלו הפגעים אשר בהם יבורך גבר ירא ה'. והוא פירוש מאמר אשריך. אמנם פירש ע"י מה שאמר **וטוב לך**, הוא מה שאמר בסמוך יברכה ה' מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חיך, כי הם ודאי ברכות שמים מעל מתייחסות אל הנפש בשכר הרוחני לעולם שכלו טוב וכלו ארוך. הנה שזה העניין מההבדל בשלמות המעשים הנעשים בין שני מיני המעשה שזכרנו הוא מבואר מאוד.

[ואם בזמן המשכן]

אמנם העניין השלישי אשר מצד ההתמדה הוא מבואר ג"כ, לפי שהפועל הדבר אשר אינו נרצה עליו בעצם וראשונה, הנה הוא הכרחי על המעשה בלי ספק יהיה ההכרח מעט או הרבה, וכל פועל בהכרח הוא פועל בעצב וטבע האדם לברוח מהעצב. ולזה כשיסולק ההכרח ההוא או ייחלש כוחו, מיד יעזוב ממנו וינוח באשר ייטב לו.

וכך היא מידתם של האנשים החטאים בנפשותם, כי כאשר היו מוכרחים מן הייסורים ללכת בדרך ישרה זמן מה, הנה לרוב צערם ועצבם אשר ימצא להם בדרך ההוא מיד כשסר מעליהם שבט הנוגש היו חוזרים לסורם ולא יוכלו להתמיד טובם. הוא מ"ש הנביא על קצתם צרור עוון אפרים צפונה חטאתו חבלי יולדה יבאו לו (הושע י"ג). ירצה, כי החטא צרור וקשור עמו ובלתי נפרד מאהבתו. ואם נפרד קצת זמן, אינו רק שהיא צפונה עמו בעוד שחבלי יולדה יבאו לו מחמת המציק.

ועל דרך שאמר המליץ [רבי ידעיה הפניני, בספר "בחינות עולם"] בצחות המ"ם חלק ו':

**מתדמה מבכירה מצירה מחלחלת מחבליה מקללת מאבנים משכבי מזדוג
מחרתה מתנחמת מעמלה מאהביה מנשקת.**

ופירש הדבר ואמר (הושע שם) והוא בן לא חכם כי עת לא יעמוד במשבר בנים. כלומר, בהסתלק מהם חבלי יולדה שזכר, מיד הם חושבים שאני מתרצה להם ומיד שאול אפדם וממות אגאלם ולא ישיגם עוד מות ומשכלת. והעולה על רוחם היו לא יהיה, כי אהי דברך מות קטבך שאול, כי בדברך אשר היית אומר להם משמי ולא שמעו, אהי להם מות וקטבך שאול. נוחם יסתר מעיני. ירצה הדבר שהם מתנחמים בו או שמוצאים נחת רוח ממנו הוא נסתר מעיני כי אינני רואה להם שום שלום ובטחה.

וכל זה מצד הטבע הפחות שבהם, שמתעצבים ביושר והטוב, ואינם יכולים להתמיד בו. בהפך הטובים והישרים השומרים על המעשים הטובים והבט אל עמל לא יוכלו.

ומ"מ נתבאר מה שאמרנו שהדבר שלא נרצה לעושה בעצמו הטבע דוחתו מעליו לבלתי התמיד בו.

ובזה נתבארו השלשה חלופים שאמרנו אחד לאחד. אמנם שלשתן יחד זכרם האלוהים בעצמו בלשון שאלה ובקשה, שיהיו ישראל רוצים וחפצים בעבודתו לשמה עד שלא יפלו בה אלו השלשה חסרונות ולא אחד מהם, עד שאמר (דברים ה') מי יתן והיה לבבם זה

להם ליראה אותי ולשמור מצותי כל הימים. כי לפי שהגיעו במעמד ההוא הנפלא אל זה השיעור מהשלמות, עד שירצו בטוב עצמו ומבלי שום אמצעיות, כי על זה אמרו **חז"ל** (**מדרש חזית** שיר א') בשעה ששמעו ישראל אנכי בסיני נתקע תלמוד תורה בלבם וכו'. וכן כששמעו לא יהיה לך, נעיקר יצר הרע מלבם וכו' (שם) כמו שנתבאר זה יפה בפרשת וישב יעקב שער כ"ח עיין בה כי הוא נאות מאוד למה שעמדנו עליו.

[יראת עצמו]

לזה אמר מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי, לומר שיכוונו ליראת עצמו יתברך בעצם וראשונה, לא אל יראת העונשים. וכמו שאמר החכם כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלוהים אשר יראו מלפניו (קהלת ח'), מכלל שיש יראי אלוהים שאינם יראים מלפניו, והם היראים מהעונשים בעצם, וממנו יתברך במקרה. והם אשר ראוי שיקראו יראים לעצמם.

והוא הדבר אשר קטרג השטן על איוב באומרו החנם ירא איוב אלוהים וגו' הלא אתה שכת בעדו וגו' (איוב א'). כלומר הוא אינו ירא אלוהים באמת, כמו שתאות אותו, כי יש לו הרבה קניינים שהוא ירא עליהם שמא יגרום העוון באחד בהם. ולזה הוא נשמר בעצם וראשונה. ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר לו, עד אשר לא יישאר לו דבר שיירא שייענש בו, ותראה אם לא על פניך יברכך. ולזה הודה לאמור הנה כל אשר לו בידך וגו'. וכאשר היה משולל מכל קנייניו ולא נתן תפלה לאלוהים, אמר (שם ב') ועודנו מחזיק בתומתו ותסיתני בו לבלעו חינם. והכוונה, שלא נתחדש בו שום דבר רע בהשחתתו, ונתבאר כי היה ירא אלוהים באמת.

והוא הטעם עצמו שאמר המלאך לאברהם אבינו (בראשית כ"ב) עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה ולא חשכת וגו'. כי במה יפגעך בדבר או בחרב שיהיה לך קשה מהריגת בנך יחידך אשר אהבת. אבל נראה שאתה ירא אלוהים בעצם וראשונה כמ"ש בכאן (דברים שם) ליראה אותי ממש לא זולת.

[אהבת המצווה]

ועל העניין השני אמר ולשמור מצותי כי הם המצות הבאות על חיוב המעשים התוריים שהם הנעשים לאהבת המצווה לא ליראת העונש כמו שהוא בחלק האזהרות כמו שאמרנו למעלה יהיה למה שיחפצו בעבוד' מצד עצמ' וישתדלו בשלמותה כנזכר.

[עבודת המשכן]

ועל העניין השלישי אמר כל הימים כי אם היה לבבם זה להם בבחינת העבודה ישישו וישמחו בה ולא יסורו ממנו לעולם.

[שלושת התכונות במעשה עמלק – שמות יז, ח-טו]

ועתה ראה כי שלושה עניינים האלה זכרם האל ית' במעשה עמלק אשר היינו בביאורו כששם זכרונו לפני בני ישראל. ואמר (דברים כ"ה) זכור את אשר עשה לך עמלק וגו'.

יאמר שהמעשה ההוא היה להם בעצם וראשונה לא במקרה, ובבחינת דבר אחר כמו שיקרה לפעמים המלכים עורכים לקראת זולתם, לא מחמת שנאה שהייתה להם עמם אלא לקנות להם שם תפארת או לקנות עושר ונכסים לרוב, כי אז תהיה המלחמה עם הזולת ההוא במקרה, והכבוד או העושר הנרצה להם בעצם. ושלזה לא נפל במעשהו זה כפי כוחו שום חיסרון מהשלשה הנזכרים.

והנה על **כוונת המעשה בעצמו** אמר אשר עשה לך עמלק, כי לך מצד עצמך הייתה אז כוונתו ואליך תשוקתו לא לכבוד ולא לעושר כי מבואר היה שלא יגיע לו דבר מזה, כיון שבא עליהם בדרך בצאתם ממצרים מבית עבדים אשר לא היה אז שבח ומעלה בנצחונם ולא תועלת בשללם לפי המפורסם להם.

אמנם אל **שלימות המלאכה** כפי כחו אמר אשר קרך בדרך כי היא באמת הייתה עצה נכונה לבלע ולהשחית בבואו עליהם בדרך פתע פתאום בלי קדימת ידיעה עצה וגבורה וזה עדות ברורה כי רוצה הוא בהשחתתם.

אמנם על **התמדתם בפועל** ולהורות שלא היה דבר עוצב בו אמר ויזנב בך כל הנחשלים אחריו כי לא פגע אותם בנפול בהם בתחילה אך כתרם והרדיפם עד שזנב אחריהם כל הנחשלים מהם כי היו ששים במפלתם ומתמידים פעולתם זאת כל אשר יכולו.

ואחר כך נתן **הסיבה האמתית אשר בעבורה קבלו הנזק** ההוא ואמר ואתה עייף ויגע ולא ירא אלוהים. וזה כי היה לך הניצחון ראוי, אם מגבורתך ועוצם כחך ואם מפאת ההשגחה האלוהית. ואם מצד עצמך אתה היית אז עייף ויגע ובלתי מלומד למלחמה כלל ולא היה בואו עליך אלא כבוא על מחנה נשים וטף. ועל דרך שאמר (ישעיהו י"ט) והיה מצרים כנשים (שם ג') ונשים משלו בו. והוא מה שאמר שמואל לאגג כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך (ש"א ט"ז), כי הזכיר לו עוון אבותיו זה אשר הוא מת עליו אשר בא עמלק להילחם עם עם עייף ויגע, ויזנב בם כל הנחשלים אחריהם, ושלזה תשכל מנשים אמו. והוא מה שנאמר וישסף שמואל את אגג, כי מת על ידי איש נביא עוטה מעיל אשר דרך נשים לו לרחם ולחמול ולא לשכל.

והנה על ענין ההשגחה האלוהית אמר (דברים כ"ה) **ולא ירא אלוהים** בהמשך אל מלת ואתה שזכר, כי הנה אלוהיך ההולך לפניך (לא) היה בעוזרך לפי שלא היית ירא אלוהים על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין, כמו שנתבאר בסוף החלק הקודם. לכן בהניח ה' לך מכל אויביך מסביב תמחה את זכר עמלק מתחת השמים

לא תשכח, כי השונא והאויב העצמי על זה האופן אין לסלוק נזקו שום תקנה ופשרה אחרת זולת ביעורו מן העולם.

והנה היה גם זה משפט נאות למה שאמרה תורה על עמון ומואב קרובינו (שם כ"ג) לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' וגו' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים ק"ו ממלכי צדק שהוציא לחם ויין (בראשית י"ד). ולכן זה הצר שהיה קרוב מהם ולא די שלא קדמום בלחם ומים אבל שקידמום בדרך בחרב ובמלחמה וביד חזקה, ראוי שימחה זכרונו מן העולם ע"י אותם שהיו שונאי נפשו.

ולזה היה דבר ה' אל שאול בבוא עת פקודת המלחמה הזאת, פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל אשר שם לו בדרך בעלותו ממצרים (שמואל א' ט"ו), אשר בזה כלל כל הדברים האלה בעצמם, ועל פיהם אמר לו לך והכית את עמלק והחרמת את כל אשר לו ולא תחמול עליו והמתה מאיש ועד אשה וגו'.

באומרו והכית את עמלק, כיון שיכוון אליו המלחמה מצד שנאתו בעצמו, לא שיעשה דבר שיראה שהוא העיקר בפועל ההוא, וההשמד אותו במקרה, כמו שיהיה בחמדת השלל והבז. כי לא לכבוד אליו יתעלה, אלא שידעו הכול שמלחמה לה' בעמלק בעצם וראשונה.

ומזה היו נזהרים זקני ישראל וחכמיהם בימי מרדכי ואסתר, כי אעפ"י שנתן רשות להשמידם ושללם לבוז, הנה תמצא לשם נזכר שלש פעמים (אסתר ט') ובבזה לא שלחו את ידם. כי ראו שהיו צריכין להראות כי מלחמה לה' בעמלק ובזרעו בעצם וראשונה, כמו שהמן עשה מעשה אביו במה שזמם לעשות. ועל שלמות המלאכה ההיא אמר (שמואל שם) והחרמתם את כל אשר לו, ולא תכווין אל כוונה אחרת שתגמר בזולת ההשמד הזה.

ועל העניין השלישי אמר (שם) ולא תחמול עליו והמת מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שם מגמל ועד חמור לומר שלא יעצרהו דבר עוצב בו להסתלק מהמעשה ההוא לשום חמלה עד כלותם לבלתי השאיר להם נשמה כלל. והם השלושה עניינים עצמם שחטא בהם עמלק כפי כוחו.

[שאל במלחמת עמלק – שמואל א, טו]

[שאל חטא בשלוש החסרונות]

אמנם שאל חטא בשלשתם וזה כי הנה הוא לא די שלא נתעורר על המלחמה ההיא מצד עצמו ומפאת המצוה הזאת הכתובה בתורה אשר היא צווחת לפניו זכור את אשר עשה

לך עמלק וגו' עד מכה תמחה וגו' ואז"ל (סנהדרין כ' ב) שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ לבנות בית הבחירה ולהמליך עליהם מלך ולהכרית זרעו של עמלק.

והנה הייתה מצוה ראשונה וחביבה על המלך הראשון, אלא שאף כי אמר לו הנביא על זה השיעור מהחומרה והפרטיות, הנה הוא לא נתעורר אליה לעשותה מלב ומנפש בבחינת עצם השונא ההיא הקדומה, אבל בא אליה כבוא אל שאר מלחמות הרשות הנעשות בעבור הכבוד או השלל וכדומה, עד שהייתה לו המלחמה בעמלק במקרה הגמור והדרישה אל הכבוד או העושר בעצם וראשונה **והוא עצמו החיסרון האחד אשר מצד מהות הפעולה.**

ומזה נתחייב אליו **החיסרון השני והוא כי אפילו מה שעשה עשה גרוע וחסר**, לפי שהוא לא עשה רק מה שישלים בו העניין המכוון ממנו לתכלית, לא המעשה ההוא אשר הוא עושה. ולזה עם שצווה להחרימם לגמרי, הנה הוא חמל על **אגג ועל מיטב הצאן והבקר והמשנים ועל הכרים ועל כל הטוב ולא אבו החרימם וכל המלאכה נמבזה ונמס אותה החרימו**, כי כל זה מה שיאות לפי תכליתו המכוון לו, עם שהוא בלתי נאות אל הפועל עצמו אשר צווה עליו, והוא עצם החיסרון השני כמו שאמרנו ראשונה. ועל שני החסרונות האלה הוכיח אותו על פניו, באומרו הלא אם קטון אתה בעיניך וגו' וישלחך ה' בדרך ויאמר לך והחרמת את החטאים את עמלק ונלחמת בו (שמואל א' ט"ו) כלומר מצד עצמו ושנאתו.

ועל **שלמות המעשה** אמר, עד כלותם אותם. ולמה טעית בשניהם כי אתה לא כוונת אל המלחמה מצד עצמה אבל לחמדת הממון ותעט אל השלל, כי אליו הייתה כונתך בעצם וראשונה, אשר לא צווה ולא עלתה על לבו ואם בהשחתת המעשה אמר ותעש הרע בעיני ה'.

והנה הוא נתקשה בחטאו כמעט להכחיש דבר הנביא, כמו שאמר שמעתי בקול ה' ואלך בדרך אשר שלחני ה' ואביא את אגג מלך עמלק חי ואת עמלק החרמתי. ומסתמא לא ירצה האל יותר מזה, כי זהו תכלית הניצחון, וכ"ש שלקח העם מהשלל צאן ובקר ראשית החרם לזבוח לה' אלוהיך בגלגל כי זה המנהג בכמו אלו העניינים.

והנה באמת טעה בזה במה שכתב **הרב המורה** פרק מ' חלק ב' בשאמר ומהם שיהיה להם כוח לחייב לעשות את דברי הנביא והוא ולהמשך אחריו ולהוציאו לפועל, והוא המלך הלוקח הנימוס ההוא, והמתפאר בנבואה הלוקח בתורת הנביא, אם כולה ואם מקצתה. ויהיה לקיחתו הקצת והניחו הקצת, אם בעבור שזה היה יותר קל עליו, או בעבור שיחשוב שאלו העניינים באו לו בנבואה ואינו נמשך בהם אחר זולתו על צד הקנאה וכו'.

ואם שהוא ז"ל כבר פרסם שם אנשים שנפלו בחטא ההוא, מ"מ נראה ששאל חטא בשני העניינים: אם בלקחו מדברי שמואל אותו הקצת אשר ייטב לו, ואם בבקשו טעמים להצדיק אשר עשה כאלו היה נביא כמוהו.

ובדרש (יומא כ"ב ב)

ויירב בנחל - על עסקי הנחל. ומה על נפש אחד אמרה תורה להביא עגלה ערופה בנחל, על כל הנפשות האלו על אחת כמה וכמה.
ועוד, אם אדם חטא בהמה מה חטאה. אם גדולים חטאו, קטנים מה חטאו. יצאה בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה.

הנה שהיה מוותר בדברי הנביא בסמכו על דמיונו במה שחשב שהוא ראוי לעשות כנוהג שבעולם מדרך המוסר, או שחשב שג"כ היה דבר השם בלבו. וזה טעות גדולה בכמו אלה עניינים, כי הנה המלך הדבר המיוחד לו מצד שהוא מלך לסמוך על דברי התורה תמיד, כמ"ש (דברים י"ז) וכתב לו את משנה התורה הזאת וגו' למען ילמד ליראה את ה' אלוהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למען יאריך ימים וגו'.

[טעותו של שאול]

הנה שביאר שהעיקר אשר בו תלוי המשך מלכותו וקיומו הוא שמירת התורה מבלי נטות ימין ושמאל. וגם בעניינים הבאים להוראת שעה אמר (במדבר כ"ז) ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבואו וגו'.

[תוכחתו של שמואל הנביא]

אמנם שאול לא שמע את קול התורה במצוה הזאת, גם לא אל דברי הנביא, וטעה בעיוניו או בדמיוניו שהטוב והישר הוא לעשות על הדרך שעשה, ועל האופן ההוא היה שומע בקול ה' במה שנצח המלחמה בתפישת המלך, והביא מיטב הצאן והבקר לזבוח לה'. ולזה השיב לו הנביא (שמואל שם) החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה', הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים. ירצה, איך עלה על דעתך לבטל השמיעה בקול ה' בעבור הזבחים, החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקולו, הנה באמת השמוע לבד הוא הטוב המבוקש מהזבח, וההקשבה הוא הנרצה מחלב האילים לא הקרבנות מצד עצמן. וכמו שאמרו ז"ל (ספרי פ' פנחס) ריח ניחוח נחת רוח לפני שצויתי ונעשה רצוני ויהיה מ"מ מזבח ומחלב כמ"מ מהשלל (שמואל שם) והוא פירוש נכון.

וכשהוכיחו על שני העניינים מהחסרונות על זה האופן שכתבנו. הנה הוכיחו ג"כ על העניין השלישי מהיותו בלתי עומד קיים על מצותו וסוגו אחר ממנה ואמר (שם) כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר יען מאסת את דבר ה' וגו'. אמר הנה על מצות הש"י שצוך לעשות בכל פרטיה לא עמדת ומיד שהתחלת בה הוסג אחר ימינך. ועל מה שאתה בו בחטא' קסם הנך עומד במרייך ועל און ותרפים אתה עומד בהפצר ואינך חוזר בך אלא שאתה אומר ששמעת בקול ה' ועשית חפצו בעמלק, יען שלא הייתה כזאת העמידה עמך בדבר ה', אבל מאסת אותו ונעזבת ממנו מהר, גם הוא מאסך ממלך.

והנה אז אמר (שם) חטאתי כי עברתי את פי ה' ואת דבריך. והנה בזה גלה חטאתו בשפתי, שיראה בבירור שהוא חושב שדבר השם ודברי הנביא מתחלפים ושהוא כבר שמע בקול ה' אלא שלא שמע אל דברי הנביא, אלא שמ"מ היה מודה שהוא עבר על דברי שניהם לרווחא דמילתא. ולזה השיב לו בקושי ואמר (שם) לא אשוב עמך כי מאסת את דבר ה' וימאסך ממלך. כי עדיין הוא עומד במרדו, ולא חזר עמו עד שקרע את כנף מעילו ויאמר קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך. ואמר הטוב ממך בבחינת מציאות אלו השלשה עניינים בשלמות פעולותיו.

[מלחמת שאול בפלשתי מול מלחמתו באג]

הלא תראה במלחמת הפלשתי שהיא הייתה תחילת מעשיו, כמה הפליג להראות היות פניו אל המלחמה ההיא לשמה ולא לשום תועלת מהמחיר והכבוד שהיו מכריזים עליה, עד שגער בהם לאמר מה יעשה לאיש אשר יכה את הפלשתי הלז (שם י"ז) זולתי שהמעשה עצמו יהיה שכרו, כי חרף מערכות אלוהים חיים כמו שביארנו זה העניין יפה בשער ט"ו.

וזה העניין מחרפת המערכות היה מזכיר תמיד כי הוא התכלית האחרון אצלו ולא אחר. שקיים בעצמו מה שאמר אחרי כן (תהלים קל"ט) הלא משנאיך ה' אשנא וגו' תכלית שגאה שנאתים כמו שביארנו שער ל"ט ומזה חויב לתת אליו שלמות במלאכתו כי לא הספיק לו במה שהטביע האבן במצחו ונפל על פניו אלא שהתחזק עליו בקלע ובאבן עד שהמיתו שנאמר (ש"א י"ז) וימיתו וחרב אין ביד דוד ולא סר מן המלאכה עד שעמד עליו ויקח את חרבו וישלפה מתערה וימותתה ויכרת בה את ראשו.

כל זה מה שיורה על שלמות המעשה ועל עמידתו וקיומו עליו לבלתי סוגו אחר להיותו קץ בו וזה תועלת הסיפורים ההם על זה הפרטיות בלא ספק.

[בין שאול לדוד]

והנה כשקמה בידו ממלכות ישראל ובאת לידו מצות בנין ב"ה הנה הוא נתעורר מעצמו ואמר (ש"ב ז') אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון ברית האלוהים יושב

בתוך היריעה וגם כי דחה אותו (שם) לשעה שמע וקבל עצה ומ"מ לא מנע מהכין כל צרכי הבנייה (ש"ב ח') אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב נחשת וברזל ועצי ארזים אשר לא יספרו מרוב כל ולא סר מתשוקתו זאת, עד כי בסוף ימיו צווה (ד"ה א' כ"ח) לשלמה בנו ולכל השרים ונתן לו את תבנית המלאכה וחזר להתנדב נדבה אחרת. סוף דבר כי הנה הבית אשר נקרא שמו עליו כאלו עשאו שנאמר (מ"א י"ב) ראה ביתך דוד (תהלים ל') מזמור שיר חנכת הבית לדוד. גם בבוא לפניו מצות ה' לפי שעה הנה הוא שמע אותה ולא סר ממנה ימין ושמאל, כי זה עניין מיוחד למלך כמו שאמרנו, ועליו בנו **חז"ל** כל הבנין הזה.

אמרו במדרש שוחר טוב במזמור כ"ז

בשעה שהלך שמואל למשוח לדוד היה מלאכי השרת מקטרגים לפני הקב"ה ואומרים רבש"ע מפני מה אתה נוטל המלכות משאול ונותנה לדוד. אמר להם בואו וראו מה בין שאול לדוד, שאול הלך ונשאל באורים ותומים כיון שראה את הפלשתים אמר אל הכהן אסף ידיך ולא הספיק לגמור הדבר שנאמר (ש"א י"ד) ויהי עד דבר שאול אל הכהן אבל דוד בשעה שהפלשתים באים עליו בעמק רפאים באותה שעה התחיל לשאול באורים ותומים שנאמר (ש"ב ה') ויוסיפו עוד פלשתים לעלות וינטשו בעמק רפאים וישאל עוד דוד באלוהים ויאמר לא תעלה הסב מאחריהם אין לך רשות לפשוט בהם יד עד שאתה רואה ראשי האילנות מנענעין, שנאמר (שם) ויהי כשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ. מהו תחרץ - לשון חיתוך. שנאמר (איוב י"ד) אם חרוצים ימיו. ולמה נתן לו סימן בראשי הבכאים, א"ר ברכיה מפני שכולם קוצים, שכל זמן שישראל נתונים בצרה, כאלו צרה לפניו. שנאמר (תהלים צ"א) עמו אנכי בצרה כיון שבאו הפלשתים ולא היו רחוקים מהם כששים אמה אמרו ישראל לדוד למה אנו עומדין? אמר להם כבר נצטוויתי שלא לפשוט בהם יד עד שנראה ראשי הבכאים מנענעין. ואם אנו פושטים יד בהם הורגים אותנו. אלא מוטב שנמות זכאין ולא נמות חייבין. אלא אני ואתם נתלה עינינו לאבינו שבשמים. כיון שנתנו ביטחון בהש"י ברוך הוא נתנדדו האילנות מיד התחילו לפשוט יד בהם שנאמר (ש"ב שם) ויעש דוד כן כאשר צוהו ה' ויך את הפלשתים. אמר הקב"ה למה"ש ראו מה בין שאול לדוד מי גרם לו לדוד שניצול דברו של הקב"ה שהאיר לו, הה"ד (תהלים קי"ט) נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי.

הנה באמת המאמר הזה הוא יקר הערך מאוד להשקיט תלונות האנשים על ענייני שאול ודוד.

כהא דאמרינן במסכת יומא (כ"ב ב)

כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמאריה סייעיה. שאול באחת ועלתה לו. דוד בשתים ולא עלתה לו. שאול באחד מאי היא מעשה דאגג דכתיב ביה, נחמתי כי המלכתי את שאול. דוד בשתים מאי נינהו מעשה דאוריה והסתה.

זה שכבר כתבנו אצל מעשה שכם שער כ"ו, כי האנשים התורנים האלוהיים הם שממשיכים כל עיוניהם ופעולותיהם אחר התחלתם העליונה האלוהית. ולא שנמשכים בעיוניהם גם בפעולות אחר התחלתם הטבעית. ונתבאר כי הרבה מהפעולות שנראות לעיניים שהם טובות לפי המידות האנושיות, הנה הם לפי דרך התורה והנבואה פעולות נפסדות ומשחיתות העולם. והנה לזה הוא מבואר כי בזאת יבחן האיש הראוי למלוכה על זאת האומה המונהגת לפי ההשגחה האלוהית.

כי הנה האיש המדקדק בשמועתו, והעומד תמיד על עצמו לשמוע בקול ה' ולא נוטה ימין ושמאל, הוא אשר ראוי למלוך על העם אשר נקרא שמו עליו, כי בעבורו תדבק בהם ההשגחה תמיד, כי הוא העניין המיוחד לו שנאמר (דברים ל"ג) וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה.

אמנם האיש ההמוני, המהפך דברי התורה והנבואה אחר דמיוניו ותבונותיו האנושיות, הנה הוא ודאי נוטה מהכוונה האלוהית וטועה מדרך המלך, אשר נאמר בו (שם י"ז) ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל (במדבר כ"ז), על פיו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל וכל העדה, והוא גורם הסרת ההשגחה מעמו.

והנה באמת זה הוא חטא שסופג את הכול, ואין לו בו שום תקנה, לפי שהוא מוטבע בשרשו ובעיקר אמונתו. וזה היה עוון שאול בלי ספק, כי אם שהוא לא נמשך אחר חטאים עצומים אנושיים כמו עבודה זרה וגילוי עריות וכדומה, והיה נאות במידותיו האנושיות כי על זה אמרו עליו (יומא שם) שלא נמצא בו שום דופי.

כמו שאמר (יומא שם):

בן שנה שאול במלכו, כבן שנה שלא טעם טעם חטא. מתקיף לה רב נחמן בר רב יצחק ואימא כבן שנה שמלוכלך בטיט ובצואה. חזא רב נחמן בר יצחק סיוטא בחלמיה אמר נענתי לכם עצמות שאול. הדר חזא סיוטא בחלמיה, אמר נענתי לך עצמות שאול בן קיש מלך ישראל.

ושם אמרו מפני מה לא נמשכה מלכות שאול, מפני שלא היה בו שום דופי דא"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק אין ממנין פרנס על הצבור אלא א"כ קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו אומר לו חזור לאחוריך.

ואחשוב שלסיבה זו אמרו (שו"ח ט' ש"א כ"ח) שכשדבר שמואל אל שאול אחרי מותו ע"י הבעלת אוב, שא"ל התם דהוינא בעלמא דשקרא אמינא (ש"א ט"ו) **ונתנה לרעך הטוב ממך**. השתא דהוינא בעלמא דקשוט אמינא (שם כ"ח) **לרעך לדוד**.

כי אז לא רצה להחליט המשפט עליהם מצד שידעוהו לאיש צנוע ועניו ומתוקן בתכונותיו ומדותיו האנושיות אולי יותר מדוד. אבל בלי ספק לא היה בלבו הכוח האלוהי הלזה לשום ארחותיו וליזהר במעשיו על פי התורה והמצוה האלוהית, אבל היה מבטלם ומהפך אותם אל המידות והמנהגים האנושיים, כמו שעשה באותו מעשה שהביאו **במדרש** (פר"א פ' ל"ג). וגם במלחמת עמלק נתפתה אל מידת החמלה והוותרנות ואל דרכי הפרישות במה שלא היה לו רשות לעשות כן.

[אחאב וכן הדד ודוגמאות נוספות]

כמו שעל זה האופן נתפתה וניסת אחאב מלך ישראל למה שאמרו (מ"א כ') עבדי בן הדד מלכי בית ישראל מלכי חסד הם וקבל אותו בסבר פנים ושלחו וילך בשלום כי זה היה דבר נאות מצד מעלת הפרישות אבל בענייני ההנהגה המלכית אשר בידו מהכח האלוהי לא היה לו רשות לעשות כן. וכ"ש כי לא נתן האיש ההוא בידו לזכותו לבד כי אם לזכות כל ישראל בכלל, ולזה אפילו דיני אדם ובמנהגים האנושיים לא היה לו לעשות במקום שחב לאחרים.

ולזה היה מאתו יתברך שיבוא אליו הנביא נגוע ומוכה בדבר אלוהים (שם) ויאמר לו עבדך יצא בקרב המלחמה והנה איש סר ויבא אלי איש ויאמר שמור את האיש הזה אם הפקד יפקד והייתה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקול ויהי עבדך עושה הנה והנה והוא איננו ויאמר אליו מלך ישראל כן משפטיך אתה חרצת. הנה הפליא עצה בזה להורות לו כי אפילו לפי משפטו ומנהגו האנושי טעה במה שפשע בשמירת הדבר הנפקד בידו לזכות זולתו. ולזה א"ל (שם) כה אמר ה' יען שלחת איש חרמי מיד והייתה נפשך תחת נפשו וגו'. וזה מקל וחומר שאם אני לא כוונתי לשלחו אלא שפשעתי בשמירתו חייבתני בו, כ"ש אתה ששלחת אותו לדעת.

וכן ג"כ האיש ההוא שאמר אליו הנביא (שם) בדבר ה' הכני נא והוא נטה אחר שרירות רעיונו ואחר הפרסום במה שהוא מגונה לעשות כך, הנה הוא ביזה את דבר ה' ונענש עליו. כמו שנאמר לו ויען אשר לא שמעת בקול ה' הנך הולך מאתי והכך האריה, וילך מאצלו וימצאהו האריה ויכהו. אמנם אשר הכה הכות ופצוע בדבר הש"י עשה וקבל שכר, כמו שזכרו **חז"ל** בדרש (סנהד' פ"ט ב). הנה אלה הם דרכי האנשים האלו הרחוקים מהכוונה האלוהית בעניין ההנהגה אשר בהם נזהר דוד המלך מכל אשר לפניו ואחריו, כמו שנתברר מאותו העניין שזכרו **חז"ל** (ש"ט תהלים כ"ז), אשר חיובו בסכנה עצומה ולא הרימו את ידם ואת רגלם, והיה מקוה המות לבלתי עבור את פי ה'.

[סיכום התנהגותו של שאול]

לא כמו שעשה שאול כשנאמר לו (ש"א י') שבעת ימים תוחיל כי כשראה (שם י"ג) שעת הצורך לפי ראות עיניו לא המתין עוד. והוא ניסיון נפלא במה שיבחן בו האדם כמו שאמר לו שמואל אז (שם) בקש ה' לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמו כי לא שמרת את אשר צוך ה'.

ולזה אמרו (יומא כ"ב ב) ראו מה בין שאול לדוד, והוא שריצוהו במה שאמרו שאול באחת ועלתה לו, כי היא אחת אבל היא בנין אב לכל המעשים המלכיים. אמנם השתים של דוד היו עניינים פרטיים, לא נמשכה תשוקתם או תאותם לזולתם, וגם בהם מיד כשנדבר עליהם נכנע מלפני ה' ושב מהם בכל כוחו מבלי הפצר ומרי כמו שעשה שאול. ולא עוד אלא שבמספר העם הוא עצמו נתחרט מאליו, כמו שנאמר (ש"ב י"ד) ויך לב דוד אותו אחרי כן ספר את העם ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאוד אשר עשיתי ועתה ה' העבר נא את עוון עבדך כי נסכלתי מאוד. ואחרי כן אמר תהי נא ירך בי ובבית אבי ואלה הצאן מה עשו. אמנם שאול הטיל האשמה על צאנו, כשאמר (ש"א ט"ו) ויקח העם מהשלל צאן ובקר וגו' כי יראתי את העם ואשמע בקולם.

והנה לכל הבחינות האלה אשר כתבנו שהם מיוחדות אל דבר המלכות, היה דבר שמואל אל שאול (שם) קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם. הנה הוא הראוי לעשות כן מצדכם אחר שמקבל המתנה הוא טוב מאותו אשר לוקחה ממנו, וגם מצד הנותן ב"ה לא יהיה בזה צד שינוי וחסרון, כי הנה הוא יתברך עומד בנצחיותו וקיומו לא ישקר בך כי לא לקח מאשר לך מאומה כי הוא נתן והוא לקח. וגם לא ייפול בזה התנחמות כי ההתנחמות יהיה כאשר לא נשתנה המקבל. אמנם כאשר נשתנה, אין אומרים על החוזר בדברי הטוב שהוא מתנחם, כמו שכתבנו אצל וינחם ה' כי עשה את האדם בשער י"א. והוא אומר כי האל ית' לא אדם הוא להנחם, חוזר אל דוד יאמר כי מה שיתן המלכות לדוד תהיה מתנה קיימת לעד, כי נצח ישראל לא ישקר לו ולא ינחם לשוב ממנה, כמו שאמר המשורר על זה (תהלים פ"ט) וחסדי לא אסיר מעמו ולא אשקר באמונתו. והטעם כי (דוד) לא אדם הוא להנחם מהטובה אשר תנתן לו, כי הוא ג"כ קיים בבריתו ונאמן בעבודתו והוא פירוש נכון.

וכבר היה זה העניין האחרון הבדל גדול בין דוד לשאול שנמשכו אליו להצדיק דינו יתעלה, נוסף על מה שהיינו עליו מתחילה מתנאי שלמות הפעולות וחסרונו, אשר אליו הייתה עיקר הכוונה לבוא בו אל רשעו של עמלק במלחמה זו, ואל חטאתו של שאול בנקמה ממנו, אשר לפיהן קדמה השבועה הגדולה לאלוהים כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור. כי הצור תמים פעלו וכל מעשיו שלמים מבלי חיסרון. וישועתו לעולם תהיה וצדקתו לא תחת, כמו שיזכור המאמר שזכרנו תחלה.

אמנם קודם שנבוא אל ביאור זה נבאר סיפור המאורע בזיכרון הספקות תחילה.

[שאלות בסיפור מלחמת עמלק - שמות יז, ח-טו]

א. באומרו **ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק** למה אמר לו משה כן מעצמו וה' לא צווה. באמת היה לו יתעלה לצאת בצבאותיהם. או למה לא הוזקק משה עצמו אל המלחמה הזאת כאשר עשה לסיחון ועוג (במדבר כ"א), וכמו שאמר (שם כ"ד) כי ראשית גוים עמלק וההתחלות קשות. ולמה הוצרך לבחור אנשים מיוחדים וכמו **שאמרו ז"ל (תנחומא ר"פ שלח) כל מקום שנאמר אנשים – צדיקים. ולא נאמר כן אצל שני המלכים הנזכרים.**

ב. למה הוצרך לעלות להתייצב אל ראש הגבעה ומטה האלוהים בידו, ואי האי מלחמה בעיא צלותא, אן איפכא קרינן ממעמקים קראתיך ה' (תהלים ק"ל). ומה ענין כובד שהוצרך שיתמכו מזה אחד ומזה אחד. ואחר כל זה הצער והיה כאשר יניח ידו וגבר עמלק.

ג. מה טעם **וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו** היה לו לומר ויקחו אבנים וישימו תחת זרועותיו.

ד. מה טעם **ויהי ידיו אמונה עד בוא השמש** והלא כבר אמר שהוא מרים ומניח.

ה. מה טעם **ויחלש יהושע** ומה טעם אומרו **לפי חרב** כי מהידוע כי כזה וכזה תאכל החרב.

ו. מה טעם **ושים באזני יהושע** כי לא נמצא שעשה יהושע במלחמת עמלק דבר זולתי זה.

ז. כי בסיפור זה נאמר שייחד האל יתעלה זאת המלחמה אל עצמו וכבודו שנאמר **כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור.** ובמשנה תורה הטיל המעשה על ישראל ואמר (דברים כ"ה) בהניח ה' לך וגו' תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח. ולא עוד אלא שהכשיל את שאול עליה.

אמנם מה שראוי לתת לב למה הקפיד האל יתברך על הכרתת זרעו של עמלק יותר מעל הקמת המלך ובנין הבית, ששלשתן נצטוו עליהם בכניסתן לארץ (סנהדרין כ' ב) זה יתבאר בפני עצמו בשער נ' ב"ה.

והנה אחר זיכרון אלו הספקות נבוא אל הביאור

ויבא עמלק וילחם עם ישראל בריפידים. להיות עם בני ישראל אצל אביהם שבשמים, בנים גידל ורומם בכל אשר עשה להם במצרים ועל הים, ואף אשר קדם להם בלחם ובמים ובשלי. והם פשעו בו על ריבם ועל נסותם על ה' לאמר, היש ה' בקרבנו אם אין. ולא עוד אלא שהרימו יד באלוהיהם במה שבקשו לפגוע בשר צבאו נאמן ביתו, אשר צעק מהם עוד מעט וסקלוני. היה להם מלחמת עמלק בעת ההיא סכנה נפלאה ועצומה בלי ספק כי על מה יפנו לעזרה, כוח ידם אין להם, כי הידים ידי עשו, וה' הסתיר פניו מעדת יעקב כי נתנה עליו בקולה ושנאה, על הדרך שפירשנו בסוף שער שקדם. הוא שסמך פרשת עמלק לפרשת מסה ומריבה, כמו שהיו סמוכין במאורע, כלומר עודם מדברים במרד ובמעל היש ה' בקרבנו אם אין, ויבא עמלק וילחם עם ישראל.

ובמדרש (ש"ר פרש' כ"ו)

היש ה' בקרבנו אם אין. מה עניין זה לזה.

משל לתינוק שהיה רכוב על כתפיו של אביו והוא שואל עליו. א"ל: אתה רכוב על כתפי ואתה שואל, הרי אני משליכך, ויבוא השונא וישלוט בך. כך אמר הקב"ה לישראל, אני נשאתי אתכם על ענני כבוד, ואתם אומרים היש ה' בקרבנו? לפיכך יבוא השונא וישלוט בכם: **ויבא עמלק.**

ואפשר שזה המרד נודע לו לעמלק, וחשב כי בא יומו להתגבר עליו, ממאמר אביהם (בראשית כ"ז) והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך כפי תרגומו. והוא מה שנרמז באומרו זכור את אשר עשה לך עמלק וגו', וסוף אתה עייף ויגע ולא ירא אלוהים, כמו שביארנו כי ידע היותם על זה האופן עם אלוהיהם. ואפשר שכונן זה במה שאמר (ש"א ט"ו) אשר שם לו בדרך בעלותו ממצרים, שמשמע ששם לו מארבים לדעת מה טובם.

והנה באומרו **וילחם עם ישראל בריפידים**, כלל בטוב הבחינה כל מה שאמר בפרשת זכור כמו שפירשנו.

ויאמר משה אל יהושע, בחר לנו אנשים (התר ספק א') עתה שנודע הטעם אשר לא יצא השם בצבאותם לצוות למשה לעשות להם חיל, כי הוא רצה בצערם ובעונשם. הנה נתפרסם צדקת משה רבן עמהם, כי לא די שמחל על עלבונו, אלא שנתאמץ בכל עוז לעמוד בפרץ לפני אלוהיו המקנא לו, והשיב חמתו מהשחית, והתקין עצמו למלחמה למטה ולתפלה למעלה, על צד היותר נכון שיכול עליו.

ולזה אמר אל יהושע בחר לנו אנשים, (א) כי צריך היה לבחור אותם שיהיו אנשי מעשה ובעלי זכות, לא מהחוטאים, וגם שיהיו גיבורים אנשי חיל, דכולי האי ואולי לפי צורך השעה.

וכמו שתרגם **אונקלוס** (במדבר ל"א) וימסרו מאלפי ישראל, ואתבחרו. שגם אותה מלחמה באת ע"י חטא השטים. ועתה התחזק והיה לבן חיל, כי מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה ומטה האלוהים בידי, ויהיו ידי פרושות השמים בתפלה לפייס ולרצות שלא יצא קצף מלפניו יתעלה להכשילם במלחמה, כמו שיתחייב משיעור מרדם. ויעש יהושע כאשר אמר משה להילחם בכל עוז בעמלק, ומשה ואהרן וחור עלו ראש הגבעה, כי הוא היה המתפלל שם לעיני כל ישראל, והם היו שם ללוותו ולסייעו.

והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק. (ב) אמר שנתברר להם שם מאוד תועלת תפלתו על אותו השיעור שזכרו הרופאים בסגולת הפיאוניא' לנכפה, כי בשומה עליו תסור ממנו הכפייה, ובסורה תשוב. וזה כי כאשר ירים משה ידו בתפלה, היה מעביר זעם השם מהם והיו נשארים על טבעם, וגבר ישראל. כי היו רובי רבבות יותר מעמלק. אמנם כאשר יניח ידו מכובד משאה, וגבר עמלק מפאת ההשגחה שסרה מהם ומגבורת כוחו.

וידי משה כבדים. ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה, ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד ויהי ידיו אמונה עד בא השמש. (ג) אמר שכבר קרה לו למשה בזה לסיבת חיסרון שלמותם, כמקרה שאר האנשים אשר כוח אין בהם להעמיד ידיהם פרושות השמים זמן, עד שהוצרכו להביא אבן שישב עליה, כדי שיוכלו אהרן וחור לסמוך ידיו מזה אחד ומזה אחד, מבלי שיצטרכו גם הם להרים ידיהם למעלה כי לא יוכלו שאת.

ויהיו ידיו אמונה עד בא השמש. (ד) יאמר כי היות ידיו כן עד בא השמש, היה חוזק האמונה להם לישראל בה', כי בנשאם עיניהם כל היום אל ראש הגבעה מכירים כי לולי תפלת משה בחיר ה' היו נופלים לפני אויביהם בעונש מה שהכעיסו לפני אלוהיהם ויעשו תשובה.

ובאגדה (ר"ה כ"ט א)

וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה, ומכוונים לבם לאביהם שבשמים, היו מתגברין. ואם לאו היו נופלים.

כיוצא בדבר אתה אומר עשה לך שרף וגו'. וכי נחש ממית ומחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומכוונים לבם לאביהם שבשמים, היו מתרפאין. ואם לאו היו נמוקים.

והכוונה שהניצחון והנפילה והחיים והמוות בהיותם עניינים הפכיים בתכלית ההפכיות, הנה אי אפשר להם שימשכו מהתחלה אחת, עד שיהיו הידיים עצמו שוברות מלחמה ועושות מלחמה, וכן שיהיה הנחש ממית ומחיה. אלא שזה יתחייב מהתחלפות לבם בתכלית ההפכיות, והוא היותו מכווין לשמים או לשעות בדברי שקר. והנה הכרתם העניין הזה הוא חוזק אמונתם בלי ספק.

ויחלש יהושע את עמלק. (ה) אמר כי לסיבה שקדמה לא הספיק כל זה הטורח רק להחליש אותם, וגם זאת החולשה לא באת להם מפאת ההשגחה הדבקה בהם שבה נעשו מלחמות הכנענים שנאמר בהם (תהלים מ"ד) כי לא בחרבם ירשו ארץ זרועם לא הושיעה למו, כי עתה הפעם לא עמדו על נפשם כי אם בחרב ובחנית כאחד האדם.

ויתכן שעל זה אמר דוד (ש"ב א') ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר, כמו שכתבנו בשער ל"ב אצל אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. והריוח והצלה היה להם, כי שמע השם אל תפלת עבדו שלא להיות בעוכריהם. ולפי שהיה עניין זה על הדרך שאמרנו.

דוגמת בנו יחידו של מלך שמרד באביו והרים עליו יד, ויקצוף המלך עליו מאוד וחמתו בערה בו, ובשעת הזעם עמדו עליו בני אמתו להמיתו, והאוהב הנאמן השתדל בכל עוז להפר כעס המלך לבלתי השחיתו גם הוא, ויצא ונלחם מלחמתו. כי הנה מצד אחד היה לו למלך להחזיק לו טובה כי הציל את נפש בנו יחידו מיד המבקשים לכבות את גחלתו, ומצד אחד לא רצה שיודיע זה לבן, כי עדיין הוא בכעס עמו.

(ו) לזה אמר כתוב זאת זיכרון בספר ושים באזני יהושע, כי מחה אמחה את זכר עמלק וגו'. ירצה, כתוב זאת זיכרון בספר שאני מחזיק לך טובה על מעשה זה, ושים באזני יהושע משרתך הלוחם מלחמתך, לו לבד ראוי להודיע, כי עכשיו אין רצוני שיתפרסם לזולתכם שעשיתם בהצלתם הטוב בעיני. ותדע מעתה כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים להשלים ולגמור את אשר התחלתם עשוהו. ולבשורה זו בנה משה מזבח ויקרא שמו ה' נסי, כי היה ה' לו לאות ולמופת, כי רצה במעשיו וקבל לגמור על ידיהן את אשר החלו לעשות.

והנכון כי לפי שידע שאם ייפול זה המעשה על ישראל לבדם, לא ישלימוהו כראוי, כמו שכן עשו בשבעה עממין שזירזם לאבדם ולמחות זרעם והתרה בהם (במדבר ל"ג) והיה אשר תותירו מהם לשיכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם וגו', ואמר (שם) כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם, ולבסוף הותירו והותירו.

גם במלחמה זו עצמה שציווה עליה בתורה באותו שיעור שנזכר, ועוד ע"י שמואל הנביא אל שאול בכמה זירוזים, והנה הוא פשע בה לבלתי השלימה בכל האופנים שזכרנו.

והיות הכרתת זרעו של עמלק דבר שהוא צורך גדול להצלחת ישראל, כמו שיתבאר בשער נ' הנזכר, הנה לזה כשייחס האל יתעלה מעשה זה בעצמו באומרו כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים, שמח ובנה מזבח זה להודות ולהלל על השמועה, וקרא שמו ה' נסי, כלומר ה' איש מלחמה הוא בעל הניצחון הזה, כי הוא ולא אחר יישא את נסי בה. ופירוש זה באומרו **ויאמר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור**, ירצה הטעם שאמרתי ה' נסי, כי יה' ה' צור עולמים נשא ידו על כסאו לאמר מלחמה לה' בעמלק וגו'. ומעתה נצח ישראל לא ישקר.

(ו) ואף על פי שיצוה לישראל לעשות מלחמה זו הוא ישלים מה שיחסרו הם וכמ"ש ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אובד.

(ו) ויתכן עוד לומר, כי לפי שכבר פשע עמלק במעשה הזה שתי פשיעות גדולות, זו גדולה מזו:

הקטנה מהנה כי לא זכר ברית אחים ועברתו שמרה ליום פקודה אשר שברו שהיו מקדמים להם בלחם ובמים.

והגדולה כי לא זע ולא חל מפחד ה' אשר נקרא שמו עליהם, וכל מלכי הגויים נבהלו ורגזו וחלו מפניו.

וכמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** פ' תצא) שהביא ידו באמבטי רותחת. והנה באמת היה הלחמו עם ישראל בעת ההיא כשולחו יד אל כסא ה' לחלל כבודו ולהתריס כנגדו. והיה מהראוי שכל אחד מהם ינקום חלק נקמתו. לזה אמר עם היות שתחת חטאתו לישראל הוא עתיד לצוות להם לסוף, אמנם לעונש חטאתו העיקרית, והוא שהרים יד על כס יה, יהיה עונשו כי מלחמה לה' עצמו בעמלק מדור דור, כי על ידו יגמר דינם בלי שום מונע ועיכוב מכל הנזכרים למעלה ע"י שאול במלחמה זו, וע"י זולתו בזולתה מהמלחמות המוטלות עליהם.

והעניין הזה בעצמו, וכל אשר דברנו עליו, הוא מה שכיוונו **חז"ל** באותו מאמר שזכרנו ראשונה (**תנחומא** ס"פ אחרי) אמר להם הקב"ה לישראל, לשעבר הייתם נושעים על ידי בני אדם וכו'.

וזה כי לפי שכלל העם המונהג הם חסרי השלמות בעניינם, ואינם דבקים עם אלוהיהם אשר לפי זה היה מההכרח שתהיה פרנסתם והנהגתם ע"י אמצעיים, והם היותר שלמים וקרובים אל ה' שבהם, ויהיו פעולות האנשים אשר בעפר יסודם ואף כי יהיו היותר שלמים שבמין כמשה ואהרן. ואין צ"ל כל אשר נמשכו בדורות האחרונים בלתי אפשר להימלט

מהחיסרון או החסרונות בבחינה או בחינות, כמו שהיה העניין במעשה שאול שזכרנו במלחמה זו וכדומה, והיה מההכרח שלא תשתלם ישועת העם על ידם לגמרי, ושלא תתקיים הצלחתם לעד. אבל הם נושעים על ידם זמן מה, וחוזרין ומשתעבדין כפי מה שחויב מחסרון.

[בין גאולת מצרים לגאולה לעתיד לבוא]

אמנם לעתיד לבוא בשוב ה' את שבות עמו, שימול להם לבות האנשים ויהפכו כלם שפה אחת ברורה לקרוא בשם ה' ולעבדו, הנה אז הוא יתברך בכבודו ובעצמו ימלוך עליהם ויפרנסם וינהיגם ויגאלם, כי הם מעצמם יזכו לישועה וגדולה, ושוב אינם חוזרין לשעבוד בהסתלק סיבתו, מה שעד הנה לא נסתלקו סיבות השעבוד ע"י שאר הפרנסים. הוא מה שאמר הנביא (ירמיהו כ"ג)

ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם, וישבו על אדמתם.

ירצה, כי בימים ההם ובעת ההיא יכירו ישראל מעלת הגאולה ההיא הנעשית ע"י עצמו שתהיה נפלאות ונבדלת מגאולת מצרים בשלשה עיקרים גדולים:

האחד מה שיורה על כללות ממשלתו.

השני על עוצם אמיתתו ונאמנותו.

והשלישי על גדולת השגחתו.

ועל האחד אמר אשר העלה ואשר הביא מארץ צפונה ומכל ארצות אשר מזה יראה כי מלכותו בכל משלה. אמנם במצרים לא נודעה גבורתו כי אם על המצריים לבד, והוא שטענו משה בשעת הצורך (במדבר י"ד) ושמעו מצרים וגו' ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר מבלתי יכולת וגו' ועתה יגדל נא וגו'.

ועל השנית אמר את זרע בית ישראל, כי מעשה ארץ מצרים היה עם הבנים הקרובים אל האבות הניגשים אליו אשר נשבע להם בו, ומי יודע אם לדורות האחרונים ישכח בריתו ואמונתו. וכבר חשש לזה משה באומרו (שמות ל"ב) זכור לאברהם וגו' אשר נשבעת להם בך וגו'. והנביא אמר (ירמיהו י"ד) זכור אל תפר בריתך אתנו (איכה ה') למה לנצח תשכחנו וגו'.

אבל המעשה הגדול והנורא העתיד להיות באחרית הימים יהיה עניינו עם כל זרע זרוע אשר יזרע על כל פני האדמה בדורות הרבים ההם, אשר עברו עד עת קץ, ובדבר ההוא יודע בגוים כי הוא נאמן בבריתו ושומר חסדו לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור.

ועל העיקר השלישי אמר, **אשר הדחתים שם**. וזה שכבר נתבאר בשער ל"ו, שישראל מעצמם ירדו מצרים, ושלא הורידם השם יתעלה לעונש עוון אשר חטאו, ולזה לא נתברר משם עוצם ההשגחה האלוהית בגלות ההוא ובגאולה ממנו, באותו שיעור שיתפרסם מהגלות הזו וגאולתו. כי הגלות נודע שהיה להם עונש מעשיהם הרעים, כמו שנתפרסם ע"י הנביאים כולם. ואחר כשמלאה צבאם ונרצה עוונם, גאלם. וכמו שאמר (יחזקאל ל"ט) על זה עצמו, וידעו כי אני ה' אלוהיהם בהגלות אותם בין הגויים וכנסתים על אדמתם ולא אותיר עוד מהם שם. ונאמר (שם) וידעו הגויים כי בעוונם גלו בית ישראל על אשר מעלו בי ואסתיר פני מהם וגו'.

והנה לפי שלמות המעשה הגדול ההוא, ראו שהוא ראוי ליחסו אליו יתעלה שהוא שלם בהחלט, ופעולותיו שלמות מבלי שום חיסרון. לא הגאולה הראשונה של מצרים שלא הייתה גאולה שלמה, אשר חזרו ונשתעבדו אחריה. אבל ייחסו למשה ואהרן, וכן בכל שאר הגאולות הנעשות עד הנה.

[בן זומא: וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח?]

והוא מה שאמר (ברכות י"ב ב) בן זומא לחכמים, כשדרשו ימי חיך העולם הזה כל ימי חיך להביא את ימות המשיח, וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, והלא נאמר הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד וגו'. והייתה התשובה, לא שתיעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שיהיה שעבוד מלכיות עיקר.

והכוונה, שאין הרצון שלא תזכור יציאת מצרים עוד, ושאר הישועות הפרטיות, כי אין ראוי שישכחם לעד. רק שתהיה זאת הישועה האחרונה עיקר, לייחס אותה אליו יתעלה, והראשונות טפלות, לפי שהיו חסרות בעצמן מה שיחייב היותן בלתי נצחיות. והוא מה שאמר: ה"ד ישראל נושע בה' תשועת עולמים. כי מהשלם יתעלה תקווה תשועה שלמה מכל צדדיה, כמו שאמר המשורר ע"ה (תהלים ק"ו) זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך לראות בטובת בחירך לשמוח בשמחת גוייך להתהלל עם נחלתך.

ירצה כי הספיק ישועתו לשיראו בחירי ה' הטוב העצמי הנכסף להם בייחוד, והוא הטוב הנפשי והדבקות בה'. וכמו שאמר במקום אחר (שם כ"ז) לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים. והגוי כולו יראו בשמחתם המקווה להם, בצאת לחופשי מתחת סבלות הגלות. והשיג העניינים הזמניים הנדרשים להם בהשקט ובטחה, וכמו שאמר (ישעיהו ל"ה) ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה. וגם יגיע לכולם ההתפארות אשר יכספוהו הכול מנעימות הניצחון, והעביר חרפת העמים האומרים איה אלוהיהם. וכמו שאמר (תהלים נ"ו) באלוהים אהלל דבר וגו'. ונאמר (שם ט"ז) שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח. כי

בזה יכירו הכול וידעו כי ישראל נושע בה', וגם בהיות ישועתו תשועת עולמים, ולא תסור
עד עולמי עד.

זוהו שיעור מה שרצינו אליו בזה השער:

שער מג (פרשת יתרו – שמות יח)

יבאר שקדמת שלום הבית והמשפט המדיני הם הכרחיים לחיי התורה, ויבאר מהותם ויורה תועלת עצת יתרו אשר כל כך שובחה אצל האומה הזאת.

וישב משה לשפוט את העם.

במדרש (דברים רבה פ' שופטים)

הדא הוא דכתיב עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח (משלי כ"א). כזבח לא נאמר אלא מזבח. כיצד?
הקרבנות אינן מכפרים אלא בפני הבית וצדקה ומשפט בפני הבית ושלא בפני הבית.
דבר אחד הקרבנות אינם מכפרים אלא שוגג וצדקה ומשפט אחד מזיד ואחד שוגג.
ד"א הקרבנות אינם נוהגים אלא בתחתונים. וצדקה ומשפט נוהגים בתחתונים ובעליונים.
ד"א הקרבנות אינם נוהגים אלא בעולם הזה וצדקה ומשפט נוהגים בעולם הזה ובעולם הבא.

[מבוא: שלשה תחומים ביחס הפרט לציבור]

למה שהיו חיי האדם שלשה עניינים.

אם לבדו.

אם בעירוב זולתו.

והיה העירוב אם מיוחד מאנשי הבית ואם כולל לאנשי העיר.

כמו שכתב החכם בתחילת אלוהיות.

[הנהגת האדם עם עצמו]

והנה טוב היות האדם לבדו, היא בהשתלם עצמו במעלות השכליות בכל מה שיאות לדעתו להשכיל בנמצאות, עד הגיעו להודות הסיבה הראשונה יתעלה שמו. גם במעלות המידותיות מצד מה שהם קניינים מעולים, נשארים בנפשו מגבילים משערים כוחותיה על צד היותר נאות, ואם אין פעולותיהן יוצאות לחוץ. והנה המחסר את חקו בזה, הנה חוטא לנפשו ומעוול לעצמו.

ואם שכבר נתבאר בה' מספר המידות, שאי אפשר לאדם לעוול לעצמו, הנה זה יהיה באמת בחלוקות הטובות החיצוניות. אמנם בקניינים הפנימיים מן המעלות, כבר יחשב האדם אצלם לשניים, זה מעוול וזה מקבל העוול, כמו שאמר בסוף המאמר ההוא.

[שני כוחות מנוגדים בנפש האדם]

אמר כפי המשל והדמיון, יהיה האדם צדיק לעצמו, כי מהדברים אשר בו יהיו בלתי ישרים, אינו בלי צדיק כי אם מושל ומנהיג. כי באלה הדברים יהיה רחוק חלק הנפש השכלי מהחלק הבהמי אשר אליו יביטו, ויראה שהוא בלתי צדיק לעצמו, כי באלה יהיה לו סבול דבר בלתי אשר הם עצמו, בעבור תאוותו. כמו אם היו שנים, מצוה ומצוה זה לזה, אשר יהיה דבר צדק בהם, ייאמר שכבר יהיה האדם צדיק ובלתי צדיק לעצמו, על צד דמיון כוחותיו לחלקי המדינה. לפי שלא ייאמר עליו מהדברים אשר בו יהיו בלתי ישרים, שהוא בלי צדיק, מצד שהוא אחד בנושא, אלא מצד מה שימצאו בו נושאים מתחלפים, חלק מושל ומנהיג, וחלקים מקבלים ההנהגה. כמו שהוא חלק השכלי עם הבהמי, שהמה רחוקים זה מזה מאוד. וכאשר יקובל טוב ההנהגה, אז יקבל המושל והמצווה מהמצווה צדק. וכאשר ימאן בו, ויעשה דברים בלתי הגונים, יסבול בלי צדק.

וכבר הסכים החכם הזה באומרו (שם י"א) גומל נפשו איש חסד, ועוכר שארו אכזרי. הורה שיש בהנהגת אדם עצמו צדק ובלתי צדק בלי ספק. יותר מזה ביארו באומרו (קהלת ט') עיר קטנה ואנשים בה מעט, וכל המשל הוא הנמרץ, כפי מה שביארוהו **חז"ל** (נדרים ל"ב ב): עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט אלו האיברים, ובא עליה מלך גדול זה יצר הרע וכו'. והם אמרו ג"כ (תענית י"א א) מאשר חטא על הנפש. ורבו מספור המאמרים המסכימים ומורים על זה העניין מהצדק הנופל בזה **המין הראשון מהחיים**.

[בין אדם לסביבתו הקרובה]

אמנם **המין השני אשר כבר יצאה ההנהגה ממנו בעצמו, אבל לא לזולתו לגמרי**, והוא בין אדם ואשתו ובניו ועבדיו ויתר קנייניו, אשר קראוה הנהגת הבית, שכבר ייפול ביניהם צדק ועול מה מצד הקניינים והדברים החיצונים. וזה אשר יקראו החכם בפרק ח' מהמאמר הנזכר, **צדק לפי ההידמות**. לפי שאשתו היא כגופו, ובניו ובנותיו הקטנים כמו חלק ממנו, גם עבדיו ושפחותיו מקנת כספו הם לו כלים חיים, ואין להם שורת הדין עמו. אמנם ייפול ביניהם מין מהשווי, ישמר בו היחס הראוי לאדם, עם הדברים אשר לו, בהשתרר או בהשתעבד אשר אין ראוי לעוול אותו בשום צד, כמו שזכרו מסדרי התפילות בימים הנוראים **אם כבנים אם כעבדים**. והכוונה שאם לא יצדק לפניו כל חי לשאול ממנו ית' מין הצדק אשר עם הזולת, כי הבנים בניו והצאן צאנו ומקנה קנינו, מ"מ ראוי שישמר לנו מין הצדק הראוי והמחויב שישמר המעולה עם הדברים אשר לו בהשתרר והשתעבד,

כמו שהם בניו ועבדיו, אם כבנים לרחם ואם כעבדים לחונן, כמו שיתבאר יותר בשער היום
ההוא שער ס"ז ב"ה.
זוה המין השני מחיים ועניין ההצדק בו.

[בין אדם לזולתו]

אמנם המין השלישי הוא אשר יחיה האדם עם הזולת בהחלט ואצלו הוא הנהגת
המדינה, אשר בזה חויב ההצטדק בהכרח.

אם בצדק אדם עצמו עם זולתו במין מהצדק המחלק הטובות הבאות אל הכלל או אל
קצתם.

ואם בצדק המאמת והמיישר המעשים הנופלים בכל מיני העסק אשר בין האנשים.
אם הרצוניים כמו מקח וממכר חליפין ערבות שאלה ופיקדון ודיני השומרים, אשר תחילת
סברתם הוא ברצון.

ואם הבלתי רצוניים מהם נסתרים כמו הגנבה והניאוף וכדומה מהם, העשויים ביד רמה
כמו ההכאה והגזלה וכו', כמו שזכר כל זה בארוכה בפרק ד' מהמאמר הנזכר.
ובכלל יכול זה העניין מהחיים המדיניים כל דיני סדר נזיקין אשר נלמוד רובו מסדר ואלה
המשפטים אשר נדבר בהם בבוא שעריו ב"ה.

ואפשר כי אל שלשת מיני החיים האלו והיות בהם על שמירת הסדר וטוב ההנהגה, צווה
דוד לפקוד לשלום באומרו (ש"א כ"ה) ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. כי
כאשר ישלים האדם את חוקו במה שראוי להשלים עם נפשו, הנה אז הוא שרוי בעולם עם
עצמו, ויצדק עליו מאמר ואתה שלום וכן העניין עם ביתו. וכן בכל הנלווים אליו מאוהביו
ושכניו ויודעיו, אשר יצדק עליהם וכל אשר לך שלום.

אמנם הנביא מיכה כללם בלי ספק, באומרו מה ה' דורש ממך **כי אם עשות משפט**
ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך (מיכה ו').

כי הוא מבואר כי **עשיית המשפט** הוא החלק המשפטי אשר סודר לשמור הצדק עם
הזולת, אשר בו תיוושע המדינה והנהגתה. כאמור (ישעיהו א') ציון במשפט תפדה.
ואהבת חסד הוא אשר ישמש בהנהגת הבית שלא ייפול שם הצדק המדיני, אבל ההנהגה
נאה וחסודה על הדרך שאמרנו.

הצנע לכת עם אלוהיך. הוא באמת הנהגת אדם עצמו בדעות ותכונות ומידות נאותות,
להיותו עניו וצנוע בינו למקום. כי אשר לא ישמור חוקו בזה, הוא עז פנים וחצוף למעלה
ולמטה בלי ספק.

והנה להיותו הוא יתברך הוא הצדק המוחלט והמצדיק כל מיני הצדקות הללו, אמר אדון הנביאים (דברים ל"ב) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה וגו'. אמר כי הצור אשר צר ויצר העולמים, היה תמים ושלם פעלו, לפי שכל דרכיו משפט. כי בזה ישתלם מציאותם מאד.

ואחר שזכר זה דרך כלל זכר פרטם:

ועל מין הצדק אשר עם עצמו אמר **אל אמונה**, כי הוא יתברך בעצמו הוא האמת והיושר בכל מידותיו כמו שאמר (תהלים קמ"ה) צדיק ה' בכל דרכיו.

ועל הצדק השני אשר לו ית' עם בריותיו במדרגת הצדק, שהוא כהנהגת הבית, אמר **אין עול**. והוא מאמר מדויק בתכלית, כי לפי מה שאמרנו לא ייפול ביניהם צדק גמור, אבל לא יתכן לעשות להם שום עוול באותו מין מהשווי הניתן ביניהם.

ועל המין השלישי אשר הוא ההצטדק עם הזולת בהחלט, אמר **צדיק וישר הוא**.

[מה בין חסיד וצדיק?]

זה מאמר נפלא מאוד תדעהו כשאזכור לך מה שכתב החוקר בפרק י"ג מהמאמר הנזכר **מספר המידות**, בנתינת ההבדל אשר בין החסיד והצדיק. כי שם העיר ספק, זה תארו: אמר כי אחר שהצדיק והחסיד הם אצל סוג אחד מהמעלות, והוא הצדק. הנה לא ימנע אם שיהיה הצדיק הטוב שבסוגו, וא"כ לא יהיה החסיד טוב, כיון שהוא יוצא אל היתרון, והוא הפך ממה שנתפרסם משבחו אצל כל האנשים. או שיהיה החסיד הוא הטוב שבסוגו, וא"כ הצדיק אינו טוב, כיון שהוא יצא ממנו אל הפחות, והוא הפך ממה שביארו וקיימו בכל המאמר ההוא.

אמנם התיר זה הספק במה שאמר **שהצדיק** הוא השלם אצל הצדק הנימוסי המונח, שהוא על הרוב צודק בכלליו המונחים בו, כי הוא השומר אותו ונזהר בו לבלתי סור ממנו ימין ושמאל.

אמנם **החסיד** הוא אשר ישלים הנימוס הזה, ומישר אותו בכל מה שיבוא הצורך לצאת מהצדק ההוא הכולל לסיבה מן הסיבות, שהמניח עצמו אילו היה אז נמצא לא היה דן אותו לפי הנימוס הכולל ההוא.

וכגון הא דאמרין התם (ב"מ ל"ט ב) הכי דיינין לך ולכל אלמי חברך. וכמו שאמרו (יבמות צ' ב) דנין כדין ושלא כדין לצורך השעה.

והנה עם זה הצדיק הוא הטוב, אשר אצל הצדק הנימוסי הצודק על הרוב, והישר החסיד הוא טוב ממנו, מצד מה שהוא משלים ומיישר הנימוס בכל מה שלא הייתה יד הנימוס משגת אותו, שאי אפשר לו להקיף כל המקרים החלקיים אשר אין להם תכלית. והיושר ההוא הוא דינו הראוי לעניין ההוא לא זולת.

זזה עצמו מה שכוונו המשורר באומרו וחסיד בכל מעשיו (תהלים קמ"ה). ירצה כי עם שהוא צדיק בהניחו דרכי משפטים צדיקים כוללים להתנהג בהם כאשר יתכן לפי הנושאים אשר ישפטו בהם. אמנם חסיד הוא בכל מעשיו, כי לעניין המעשה לא יחפוץ שישמרו תמיד אלו הכללים, רק שישפטו לפי העניין החלקי, כשיודע שהכולל ינגד אל המשפט האמתי, ובזה לא יקבל עול הנימוס כי אם תשלום והישרה.

והוא עצמו מה שכוונו בכאן באמור אדון הנביאים (דברים ל"ב) צדיק וישר הוא. לפי שכבר תקשה למאמר כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול, כשתאמר כי גם במשפטיו ית' חוייבו הבלבול והמבוכה בכל מה שינגדו הכוללים אל המקרים הפרטיים, דרך משל כלל גדול בדיני ממונות (ב"מ ב' ב) המוציא מחברו עליו הראיה, או (ב"ב ה' א) חזקה אין אדם פורע תוך זמנו. וכבר יקרה שהתובע תובע דין אמת ואין לו ראיה, או שהנתבע פרע תוך זמנו ואין רואה, וכיוצא באלו העניינים. ואז לא ימלט אם שישפטו השופט לפי האמת הפרטי, ויעוול אל המשפט הכולל, או שישפטו צדק לפי המשפט הכולל, ויעוול אל האמת הפרטי. וכן בכיוצא בזה.

ויהיה תשובתך בזה, צדיק וישר הוא, כי הוא הצדיק המניח הנימוס, והוא החסיד המישר אותו ומשלימו בכל מה שיבוא הצורך, עד שבזה יצדק, כי הוא אל אמונה מבלי עול כלל.

[סטייה מההלכה הרגילה בשל נסיבות ייחודיות]

זזה המין מהיושר צווה אותו והקפיד עליו בשיעור נמרץ בפרשת (דברים י"ז)

כי יפלא ממך דבר למשפט וגו' ובאת אל הכהנים וגו' ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו

לך וגו' ע"פ התורה אשר יורוך וגו' והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע וגו'.

יאמר כי כשיפלא מהם הדין באי זה מין שיהיה, שזה ההעלם על הרוב יהיה כשיתברר להם שאינם מסכימים השורשים הכוללים אל העניינים הנדונים, ויפלא בעיניהם לדון בהם או חוץ להם, כי אז יהיה הדין ההוא נדון ע"פ ב"ד הגדול, כי הוא נותן בידם רשות גמורה ליישר הנימוס ולתקנו כפי מה שיראה בעיניהם לעניין החלקי ההוא. וצווה שלא יסורו מכל אשר יגזרו בו ימין ושמאל, כי אותו דין שיאמרו, אף על פי שיצאו משורת הדין הכולל, הוא האמת העצמי מצד העניין ההוא החלקי.

זזהו **שאמרו ז"ל** (ספרי פ' שופטים) אף על פי שיאמרו לך על ימין שמאל או על שמאל ימין, כ"ש שלא יאמרו אלא על ימין ימין ועל שמאל שמאל. ירצו, כי אף על פי שלפי השורשים הכוללים ייראה בתחילה שהם אומרים על ימין שמאל ועל שמאל ימין, הנה לפי העניין הפרטי ההוא, לא יאמרו אלא על ימין ימין ועל שמאל שמאל. וכדי ליפות כוחם בזה להסיר מעליהם כל שוטן וטוען מהמשפטים הכתובים, אמר (דברים שם) והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע וגו' ומת האיש ההוא ובערת הרע מישראל.

ומזה הורשו ב"ד שבכל דור ודור לדון ולייסר ולהעניש כדין ושלא כדין, שהכוונה להם כדין מצד זה הדין החלקי, ושלא כדין מצד הכוללים. וכמו שאמרו (יבמות שם) לא שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך. כלומר לא שהדין הכולל הוא כך, אלא שזה הפרטי לפי צורך שאלתו הוא כך.

ולפי זה כבר תכלול התורה כל חלקי האנשים וכל פרטי מעשיהם, כמו שיתכן אל תורה תמימה ונימוס אלוהי הכולל בידיעתו העצומה כל ענייני הנמצאים ומקריהם בכל מיני פרטיותם, כמו שאמר המשורר (תהלים ל"ג) היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם. והוא מה שאמרו ז"ל (שבת י' א) כל הדין דין אמת לאמתו נעשה שותף להקב"ה במעשה שמים וארץ, כי בזה יתקיימו האנשים על אותו הטבע והאופן שנבראו בו לפי מה שהם עצמם. ועל זה השיתוף נקראו השופטים (שמות כ"א) אלוהים בכל מקום. והנחש אמר (בראשית י"ג) והייתם כאלוהים יודעי טוב. ואמרו ז"ל (ב"ר פ' י"ט) יוצרי עולמות.

אמנם הדיינים הדנים תמיד לפי ההנחות הכוללות, עם שהם דנים דין אמת, הנה הם מחריבי עולם. וכמו שאמרו לא חרבה ירושלם אלא מפני שדנו בה דין אמת (ב"מ ל"ח ב). כלומר, לפי האמת הכולל, ובלתי מישרים אותו, אף כי יבוא הצורך, אבל אמר ייקוב הדין את ההר. ועליהם אמר המשורר (תהלים פ"ב) לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, ימוטו כל מוסדי ארץ. והיא הכת היותר מזקת בכל כיתות הדיינים המקולקלים שהזכיר ראשונה כמו שיתבאר בפירוש ואתה תחזה ב"ה.

והנה כל זה העניין הנפלא נכלל בביאור הגמור באמרו **צדיק וישר הוא**, כי על זה האופן לא בזולתו היה הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט. וכמו שכתב **הרב המורה** פרק מ"ט חלק ג' אמר:

הפלא מאוד מתוכן משפטי הש"י, כמו שתתמה מתוכן מעשיו, אמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט. יאמר, כי כמו שמעשיו הם בתכלית השלמות, כן משפטיו בתכלית היושר. ע"כ.

אמנם בפרק ל"ד מאותו חלק יראה שדבר על משפטי התורה כדבר על הדברים אשר יצדקו לפי הכללים לא לפי הפרטים. עיין עליו, כי מה שכתבנו הוא הראוי והמחויב לפי שלמות התורה האלוהית כמו שאמרנו. ומכל מקום נתבאר שלשת מיני החיים שקדמה לנו זיכרונם שהמה הכרחיים אל החיים האנושיים.

[סדר הלימוד מחייב להגיע לשלמות האנושית]

והנה לפי שקדימת ההכרחי לחיים. הנה היא מחויבת אל מה שהוא בהם על צד היותר טוב, וכ"ש אל מה שהוא הכרחי אל השלמות האחרון האלוהי, כי על כן היה סדר הלימוד מחויב להגעת השלמות האנושי, כמו שאמר החכם (משלי ח') שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו, כי בלי ספק אם מהפכין ומפריעין הסדר, להקדים הראוי לאחר, יתבלבלו לו העניינים ויעמד לפניו חזות הכול כדברי הספר החתום, ולא יעבור, ויישאר בקיצורו וסכלותו, כמו שאמר על כיוצא בזה (חגיגה י"ד ב) פלוני הציץ ונפגע, כי בקש לעבור ועמד העולם ככותל לפניו, כמו שדרשו רז"ל (ב"ר פ' ס"ח) על ויפגע במקום (ברא' כ"ח) ודאי איש כזה נוח לו שלא נברא.

אמנם בבוא בעיוניו על הסדר הטבעי, והקדימו הקודם בטבע, כבר יפתחו לפניו השערים החיצונים, ויהיה אפשרי לבוא מהם אל התיכונים גם אל השלישים. וכבר יהיו בהשקפה זאת אלו העיונים למיניהם בעניין כתות מנוגדות זו את זו על שלמות האדם ומציאותו. וזה כי הנה אלו ההנהגות אשר זכרנו, מצד שהם הנהגות ביתיות ומדיניות, לפי השיתוף ההכרחי המפורסם, אמנם הם היותר נאותים לאדם, והם המקריבים אותו ונותנים לו מקום ואפשרות להגיע אל שלימותו העליון בהשגותיו. אמנם העיונים אשר מצד השלמות האחרון לקושיים וכבודותם, בנפול בהם בתחילה יעמדו כנגדו ויסגרו הפתח לפניו, ומבקשים לטורדו מן העולם, אם לא שהייתה התורה האלוהית פשרנית גדולה ביניהן להסכימם יחד אל מציאות האדם ושלימותו.

[היחס בין אמת וחסד במשפט התורה]

כמו שכבר זכרו זה העניין ב**מדרש** בלשון צח מאוד. (ב"ר פרשה ח')

אמר רבי סימון: כשבא הקב"ה לברוא את האדם, מיד נעשו מלאכי השרת שורות שורות חבורות חבורות. אלו אומרים יברא, ואלו אומרים לא יברא. הדא הוא דכתיב (תהלים פ"ה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלוה נשקו. חסד אומר יברא, שהרי הוא גומל חסדים. ואמת אומר לא יברא, שהרי הוא מלא שקרים. צדק אומר יברא, שהרי הוא עושה צדקות. ושלוה אומר לא יברא, שהרי הוא עושה קטטה. מה עשה הקב"ה? נטל האמת והשליכה לארץ, שנאמר (דניאל ח') ותשלך אמת ארצה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבש"ע, מה אתה מבזה טכסיס טמסין שלך. תעלה אמת מן הארץ, דכתיב (תהלים שם) אמת מארץ תצמח. רבי הונא דמן צפוני אמר, עד שמלאכי השרת מדיינין אלו עם אלו, בראו הקב"ה. אמר להם מה אתם מדיינין, הרי כבר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו.

ועתה ראה כמה הפליגו **חז"ל** להורות מה שאמרנו, וזה כי הנה השלמות העיון הפנימי לאדם שנושאו הוא החלק השכלי שבו. אמנם פעולותיו הן המעלות המידותיות והשכליות,

ששמותם בלשון התורה הם חסד ואמת, כי קנייני המידות המעולות הם תורת חסד בלבן ובמעלות השכלות יוצא דבר לאמתו. אמנם השלמות החיצוני שנושאו הוא החלק החומרי, עסקו על הרוב הוא על ענייני המועיל והכבוד אשר יתעסקו האנשים בהם בין איש ובין רעהו, אשר יפלו עליהם תארי צדק ושלו. כי בשני מינים אלו יתנהגו ביניהם. אם על פי הדין הנימוסי החתוך, וזה יקרא צדק בהחלט. ואם על פי הפרשת הדין והסכמות והכתות, והוא הנקרא שלום.

והנה נפלה מחלוקת בין כל אחד משתי הכתות, כי מפאת **החסד**, אחר שהאדם הוא טבעי אליו מצד מה שהוא צריך לו מאוד מכל שאר הבעלי חיים, עד שבבוא אדם לעולם בא גם חסד לרגלו, כמ"ש (שם פ"ט) אמרתי עולם חסד יבנה. ו**אז"ל** (ב"ר פ' י"ב) ראה שאין העולם מתקיים, שיתף עמו מידת החסד.

הנה **באמת** ראוי שיברא האדם שמובטחים אנו בו שיקובל בין אישיו הברית והחסד המחויב אליו לצורך מדיניותו. אמנם זה יהיה מצד מה שהוא בשכל, כי רוב מה שיחטא בו האדם הוא בפועל. אבל כולם או רובם, ואף רשעי בני אדם, ישכילו כי מעלת המידות הוא שלמות גדולה, ויאשרו אותה ויהללוה בשערים, ואם שהם רחוקים ממעשיה.

אמנם מצד השכל העיוני אשר מזה השכל אשר הוא השגת האמת הברור בכל דרושיו, שהוא העניין המיוחד אליו יותר, אחר שהשגה זו היא קשה מאוד על האדם ועל הזרות ייפול האמת בדרושים היותר חמודים והיותר מעולים לסיבות רבות נזכרו במבוא השערים אשר בתחילת הספר, ובמקומות אחרים, עד כי בבואו ירבו שקריו ופחזותיו בכל עיוניו או ברובם. וכ"ש בכל מה שהשכל העיוני מטעה האדם בכל הדעות התלויות בידיעת האל והשגחתו והשכירו והענישו. כי על כל זה וכיוצא היה אומר דוד המלך ע"ה (תהלים כ"ז) כי קמו בי עדי שקר וייפח חמס, כמו שכתבנו שם. הנה באמת בהשקפה זו היה נוח לו ולעולם שלא נברא. ועל זה אמר חסד ואמת נפגשו, כלומר שהיו מנגדים זה את זה בדעותיהם. וכן על זה האופן צדק ושלו נשקו, מן נשקו בר (שם ב').

[הצדק והמשפט מתנגדים לחסד]

כי הנה שתי הפעולות אשר הם בשלמות החיצוני חגרו כלי זינם להילחם: **כי צדק אומר** יברא, כי האדם הוא טבעי אל פעולת הצדק הנימוסי, והוא נקל להוציאו אל הפועל. וכמו שאמר (אבות פ"ה) שלי שלי ושליך שליך זו מידת סדום, ויש אומרים זו מידה בינונית. גם שליך שליך שליך היא מידת עם הארץ, וכולם יפלו תחת שורת הדין החתוך כמו שביארנו בשער סדום. סוף דבר שאי אפשר לאדם לחיות כי אם על פי הדין. אמנם החלק השני ממנו, והיותר מעולה, שהוא **משפט שלום** המתנהג על פי מידת שלי שליך ושליך שליך בחלק או בקצת, הנה הוא קשה מאוד לקבלו, לרוע המזגתם והפסד בחירתם. גם כי הוא קשה לשפוט אותו, כי לא יעשה כאשר יזדמן, אבל בעצה וחכמה, כמו

שאמר הנביא (זכריה ח') אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. לזה אמר שהיה ראוי שלא יברא, אחר שבבואו יבואו קטטות לעולם והפסד ההנהגה ויחרב היישוב וכמו שאמרו (ב"מ ל"ב) לא חרבה ירושלם וכו' כמו שזכרנוהו.

והנה אמר שהתיקון בכל זה נגמר במה שנטל האמת והשליכה לארץ, כמלך שמשליך שבטו אשר בידו בין הלוחמים להפריד ביניהם, כלומר שהוא עתיד ליטול התורה ולהשליכה להם ארצה, בה ישלים להם באופן שבהערותיה והישרותיה ישיגו שלמותם בשני מיני העניינים שאמרנו, שהיה קשה וכבד אצלם השגתו. כי בה יתיישרו אל הדרך אשר ילכו בה בשלימות השכלי הפנימי, ואת המעשה אשר יעשון בשני החיצוני. והוא דוגמת ויראו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים, שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו (שמות ט"ו).

[ביטל האמת והשליכה לארץ]

והנה נמצא ברוב הנוסחאות ביטל האמת והשליכה לארץ, והיא הנוסחה האמתית לדעתי. וכווננו אל דבר נפלא מאוד, וזה כי העיון הפילוסופי הוא מרחיק בטענות מופתיות מהאל יתעלה כל מיני השינוי והתנועה והגבלה במקום והפעולות וכל העניינים המשיגים לגשמים הרחקה נפלאה מאוד.

והנה העיון בזה הוא אמתי מאוד בכל מה שיסולק ממנו שום חיסרון ודומה לו. אמנם לפי שבסלק ממנו אלו העניינים מהחטרונות, סלקו עמם הכוחות התלויות בהם, וגם השגותיהם, עד שאמרו שאינו יודע בחלקי אלו הנמצאות מצד פרטיותן, ושאינו מתבונן בדברים המתחדשים מצד אישיותם, גם אינו משגיח על כתות האדם לרצות ולכעוס על פעולותיהם, גם שאינו משכירם ומענישם על הטוב והרע ממעשיהם.

כי על כל אלה העניינים והנלווים אליהם גדולה צעקת האמת על האדם לאמר, לא יברא, שהוא מלא שקרים. עד כי לתקן זה ולתת מקום למציאותו ראתה החכמה האלוהית לבטל זאת האמת הפילוסופי בלשון התורה, במה שהכתיב לעצמו כל אלה העניינים בהרחבה נפלאה, וכמו שאמרו (נדרים ג' א) דברה תורה כלשון בני אדם. לא לחייב היותו כן על אלו התוארים חלילה, רק לפשר בין אלו העניינים הפילוסופיים ובין ההמונים המגשימים. והכוונה שידעו שכל אותם ההשגות שישנן באדם ע"י כוחותיו ותנועותיו ושאר ענייניו באלו הדברים הפרטיים המתחדשים בכל עת ובכל שעה, כולן ישנן בידיעתו יתעלה במציאות יותר נאה ומשובח בשיעור בלתי בעל תכלית (אין סופי) עם שאינו גוף ולא כוח בגוף. וזה העניין כבר זכרנו קצתו בסיפור העקידה שער כ"א, ויזכר ג"כ בעשרת הדיברות שער מ"ה, ויושלם אצל מעשה המשכן שער מ"ח ב"ה.

והפליגו המליצה בלשון ביטול על דרך מה שהורגלו לומר בעירוב הדברים והפרשתם: בטל ברוב, בטל בששים.

זה עניין חזרת המלאכים המקטרגים לומר: רבש"ע, מה אתה מבזה טכסים שלך וכו' כלומר כי אף על פי שכן הוא האמת הברור בעניין השגתו וידיעתו אלו העניינים הפרטיים, אבל שלא יתכן שיכתב כן באותה הרחבה, כדי שלא יקלו בני אדם בכבודו, וכהתל באנוש יהתלו בו. ולזה ראוי שתעלה אמת מן הארץ, שנאמר אמת מארץ תצמח. והעניין לומר שצריך האדם ליזהר שלא לטעות בזה כלל, רק שישכיל מן העניין המכוון ממנו על זה האופן שנזכר ולא יותר, והוא עניין נכבד מאוד.

אמנם לפי הנוסחה הראשונה תהיה כוונתם באומר תחזור אמת למקומה, לומר שכיון שעל ידי התורה יאותו האנשים לשבת אתם במחיצתה, כמו שיבוא בשער הבא אחר זה ב"ה.

הנה עם זה לא הייתה האמת נעדרת, ולא יורדת ממחיצתה, אבל היא נשארת במעלתה כקדם קדמתה.

וממה שאמר רבי הונא עד שמלאכי השרת וכו' יראה שמתוך דברי קטרוגם יצא משפטו שייברא, שאמר שהכתות שקולות ראוי להכריע לכף הזכות והחיות, ולא לכף חובה והעדר. ולזה אמר כי עד שהיו מדיינים, נמצא האדם נברא, והוא מאמרו ית' מה אתם מדיינים, הרי כבר נעשה אדם בצלמנו.

הנה שנתבאר זה המאמר בדרך נאות, ועלה בידנו ממנו מה שרצינו אליו מהיות אלו העניינים מההנהגה אשר בחיי האדם מתייחסים אליו מאוד, וקדימתם תעזור הדבר אל מציאותו ואל הדרכת שלמותו, ושאינ לשנות הסדר.

[ההנהגה התורנית כוללת דין אמת ושלו - חסד]

ועתה, לפי שתורתנו האלוהית הוא הנימוס הישר הכולל השלשה עמודים שאמרו במשנה (אבות פ"א) שהעולם עומד עליהם: הדין והאמת והשלום, על צד היותר שלם שאפשר. והיה החלק הנקרא אמת הוא החלק השכלי העיוני, אשר עליו ייפול גזרת האמת והשקר והשיבוש והבלבול בהם, ובפרט בעיונים האלוהיים מבוא לידי קלות ועזות כלפי מעלה. אמנם קבלת האמת בהם על הדרך התורני והנבואי, הוא מה שישלים האדם בעצמו להיותו שלם וצנוע ועניו ואהוב למעלה ולמטה, אשר לתועלת זה היה המעמד הנבחר והקדוש, אשר בו נאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו וגו'. וכמ"ש ותשלך אמת ארצה, כאחת הכוונת שפירשנו. כי משם ואילך למדו כל יושבי ארץ כי משה אמת ותורתו אמת וכל דבריה אמת.

וכבר ביארנו כי הוא הלימוד הראוי לאחרו לשאר העניינים מההנהגות, לזה היה מחכמת הסדור האלוהי כי בזאת הפרשה המעולה אשר בא בה הסיפור מן המעמד ההוא העצום והנפלא, יקדמו בה שני סיפורים אחרים רצופים, שיוכלו בהם שני עמודי התוך הנשארים, שהם השלום והדין, כמו שראוי להקדימם עד שתכלול זאת הפרשה כפי החילוק אשר בידנו כל ג' העמודים על דרך הקיצור והכללות.

והכוונה בשלום היא מידת החסד שאמרנו למעלה, שראוי לאדם להתנהג בה בשלום ביתו ואשתו ובניו וקרוביו בהנהגת הבית. והנה באמת הסיפור הראשון מבוא יתרו עם צפורה אשת משה ובניה אחר שילוחיה אל המדבר אשר הוא חונה שם, והדברים אשר ביניהם וכל הכבוד אשר עשו לו עם היותו החלק הנקל שבפרשה, למדנו ממנו מידות ותכונות נכבדות להמשיך חברת החשובים ואהבת שלום בין אב לבתו בין איש לאשתו ומיודעיו ומרעהו, כקטן כגדול כמו שיבוא.

אמנם חלק הדין הוא הסיפור השני, המתחיל ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם, אשר בו נתן הסדר בדבר המשפט אשר הוא הכרחי לשיתוף המדיני הכולל בלי ספק, ויכלול ברירת הדיינים וסדר ישיבתם וקימתם על פי עצת יתרו המפורסמות.

ואולם מעלת עצתו וטוב טעמו וכוח טענותיו, אשר בהם תפס על משה בהנהגתו אותם עד הנה, יתבאר כשנבוא על פי הסיפור וכוונתו בו. ולדעתי אז יודע כי ראוייה הייתה העצה לחבבה ולהחשיבה, ליתר בשבילה פרשה אחת בתורה, ולקבל אותה לעבודה רצויה יותר מהזבחים שהקריב שם, שנאמר ויקח יתרו עולה וזבחים לאלוהים. ועל דרך שאמר החכם (משלי כ') עושה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח. ועל הכול יתבאר יפה המאמר שזכרנו ראשונה בעזרת האל.

אמנם קודם שנבוא אל הביאור נזכור הספקות הנופלים בשני אלה הסיפורים הכוללים השלום והדין.

[הספקות הנופלים בפרשת יתרו – שמות יח]

א. כי אחר שנזכר חותן משה בשני שמותיו, גם עירו וכהונתו בסיפור נשואי משה בפרשת שמות, יראה שיספיק בכאן שיאמר וישמע יתרו לבד או חותן משה, ולמה לו לבאר יותר. וכל שכן ששנה ושלוש בסיפורו.

ב. אומרו **את כל אשר עשה ה' למשה ולישראל עמו כי הוציא וגו'** והלא ההוצאה בכלל כל אשר עשה היא והיא עיקר הכל.

ג. כי מאחר שלא הזכיר הכתוב שילוחי צפורה אשת משה, למה יזכיר בכאן אחר שילוחיה, לא לצורך ולא לכבוד גם לו גם לה. גם מה טעם זיכרון סיבות שמות בניו בכאן, וכ"ש גרשום שכבר נקרא שמו (שמות ב') בטעמו בעת לדתו. ועוד מה טעם ושם האחד אליעזר.

ד. מה טעם אומרו **אני חותנך יתרו בא אליך וגו'** וכי את אשר יראה יגיד. ועוד שנזכר קודם ויצא משה לקראת חותנו.

ה. אומרו **וישאלו איש לרעהו לשלום ויבאו האהלה**. כי מהידוע שדרך של בני אדם לקרוא שלום איש לרעהו. וגם למה יעמדו בחוץ.

ו. אומרו **ויספר משה לחתנו את כל אשר עשה אלוהים וגו'** והלא לשמע זה הוא בא. גם בתשובת יתרו יראה חלוף ומותר דברים.

ז. **עתה ידעתי כי גדול ה'** וגו' כי בדבר אשר זדו כתרגומו צריך ביאור ולפי' הרמב"ן ז"ל היה לו לומר עתה ידעתי כי צדיק ה' וגו'.

ח. לדעת איך יתכן שהייתה ביאתו של יתרו, אם קודם מתן תורה כמו שיראה מסדר הסיפור הזה, או אחר מתן תורה כמו שיראה מאותו סיפור של שנה שנייה שנאמר בו (במדבר י') ויאמר משה לחובב וגו' נוסעים אנחנו וגו' ושם הלך לו. וכבר נתחבטו על זה הראשונים ומצאו טענות לכאן ולכאן.

והנה **הרמב"ן** ז"ל אחז סדר המקרא ואמר שבא קודם מתן תורה והלך לו, ככתוב בכאן וישלח משה את חותנו וגו', וחזר אחר כך ועמד שם עמהם עד מות משה, שאחרי כן נמצאו בניו אצל עמלק (ש"א ט"ו) וכל אלו הם דברים רחוקים וקשה לשמוע.

ט. אומרו **ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם וגו'** והוא תחילת הסיפור השני. **ואמרו ז"ל במכילתא** (יתרו פ"ב) מחרת יום הכפורים היה. והלא אי אפשר שמחרת יום הכפורים ומחרת יום בא יתרו יהיו ביום אחד, מהטעמים שכתב **הרמב"ן** ז"ל. אמנם מה שאומר שכוונתם היה לומר שהיה אחר יום הכפורים, אין הדעת נוחה בו וכי לא היה להם לשון לפרש כן.

י. אומרו **מה הדבר אשר אתה עושה לעם מדוע אתה יושב לבדך וגו'** וכי מפני שהיה טורח יותר מדאי בשירותם יאמר לו כי לא טוב עשה בתוך עמיו, כמו שמלאו לבו אח"כ לומר לא טוב הדבר אשר אתה עושה.

ועוד שאמר לו נבול תבול גם אתה וגו' ומי ידע ומי יחוש בעמל ההוא אשר הוא עמל יותר ממנו.

יא. אומרו **עתה שמע בקולי איעצך ויהי אלוהים עמך וגו'** והלא אין עצה ואין תבונה ואין חכמה לנגד ה' אם ירצה להיות עמו או לא. וכבר כתב החכם בפרק ו' ממאמר ג' **מספר**

המידות שאין נועצים מהדברים אשר יעשו זולתם כמו שיבוא אצל איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך וגו'.

וגם מה שאמר (**מכילתא** שם) צא המלך בגבורה, היכן מצינו שנמלך. ומה טעם אומרו היה אתה לעם מול האלוהים וגו' והזהרת אתה את החקים ואת התורות והודעת להם וגו'. והלא הוא היה עושה בלי עצתו, כמו שאמר לו כי יבוא אלי העם לדרוש אלוהים, ואמר והודעתי את חקי האלוהים ואת תורותיו.

יב. והיא גדולה בעיני אומרו **ואתה תחזה מכל העם וגו' ושמת עליהם** וגו'. המבלי אין תבונה במשה ועל הזקנים שעמו לדעת שאם ימנה שופטים רבים על העם שיקל מעליו. או המבלי אין אלוהים קרובים אליו לצוותו על זה הוצרכו לעצה זו. ומי לא ידע שכאשר יבואו למנות השופטים, שהוא ראוי שימנה היותר ראויים שבהם במעלותיהם חיצוניות ופנימיות. סוף דבר אם היה צורך בעצה, ייראה חיסרון בחוק הנועצים ח"ו, שלא באו מעצמן אל דבר נקל כזה. ואם היה להם מונעים, הנה לא הורגש בעומק עצתו טעם הסרתם, ולא נודע על מה ועל מה נשתבחה העצה זו בתורה על אותו שיעור, וכמו שנאמר וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר, ויבחר משה אנשי חיל וגו'.

יג. אומרו בכאן **וישלח משה את חותנו** וגו'. כי בידוע שלא הלך לשעה ההיא כמו שאמרנו.

אלו הן הספקות הבאים באלו השני סיפורים שזכרנו ונבוא אל הביאור.

[ביאור הפרשה – שמות יח]

[תפקיד האשה ומעמדה]

וישמע יתרו, להיות עיקר מסידור הנהגת הבית להשגיח במה שיאות לאשה לפי כבודה לשבת בית בדרך מוסר וצניעות, בהכנת כל צרכי השארה כסותה ועונתה, ואף כי טורח הבנים ומזונותם מוטלים על האב, והמשנה את חוקם ומבטל מנהגם הרי הוא עושה עול לפי הסדר הדתי שזכרנו, ויישאר להם עליו תרעומת צריך להשלים ולפייס.

וכבר נפל משה בזה החטא, במה ששלח את בניו ועזבם זה ימים, וגם עתה אחר כל הכבוד ההוא, לא שם לבו עליהם אשר כל זה יגדיל עוד התלונה.

ספרה התורה ממעלת יתרו חותנו ומוסר אשתו וטוב דעתה, כי אף על פי שדרכו של איש לחזור על אבדתו ואין דרכה של אבדה לחזר אחר בעליה, אשר מזה **חויב מידתי הבית שתתנהג האשה בכבודות בכל דברים של קירוב אצל בעלה, ולבלתי בוא אליו כי אם חפץ בה ונקראתה באהבה וכבוד**. וכ"ש על אודות אשר שלחה מאליו לסיבה מהסיבות, ואין

צ"ל אם היה שם ריח גט פיטורין, שתתחייב להתייקר נפשה לבלתי שוב אליו עוד, אם לא אחר הפיוס והריצוי הנמרץ.

ומהמבואר שבהיות הבנים בניו אצלה, תתחזק סיבת המיאון והסירוב להתפייס, וכל שכן אם היה לה אב, וגם הוא נכבד וחשוב, דודאי סמכה דעתה עליו כי אז לפי הסדר הביתיי צריך לנהוג בה יקר יותר וחשיבות ותכבד לשבת בביתה. ואף אם תתעורר לשוב אליו, כי תמשך בחבלי אדם ובעבותות אהבה, אין לבוא אביה החשוב עמה. עם כל זה אמר כי להכרתם מעלתו של משה באשר הוא חונה שם הר האלוהים אשר שמעו את שמעו ואת גבורתו, וכבר נתעוררו מתחילה לחסות תחת כנפיו, ראו למחול על כבודם ולוותר אצלו כל הסיבות המעכבות את התשובה, ולבוא אליו שם כולם כאחד.

ואחשוב שהעיר השם את רוחם על זה, כדי שימצאו האשה והבנים בעדת ה' ביום הקהל הנכבד והנורא, אשר לא ישוער שיהיה בעניין אחר, כי מהמבואר שאם לא היו באים מעצמם הוא היה שולח אחריהם להביאם ליום ההוא בלי ספק.

ושיעור הכתובים (התר ספק א') וישמע יתרו, עם שהוא כהן מדין ושר וגדול מצד עצמו, וגם הוא חותן משה שהוא חייב בכבודו כאביו, את כל המעלה אשר הייתה למשה מצד מה שעשה אלוהים למשה ולישראל עמו.

(ב) עוד שמע **כי הוציא ה' את ישראל ממצרים**, והוא הסתלקות הסיבה אשר בעבורה נשתלחה על פי אהרן שאמר לו על הראשונים אנו מצטערין וכו' (**מכילתא** יתרו פ"א). והנה יתרו זה, עם היותו חותן משה, וראוי לקנאת לכבודו וכבוד בתו, לקח את צפורה אשת משה.

(ג) עם היות דרכו של איש לחזר אחרי האשה, ועוד אחר שלוחיה, וגם את שני בניה, עם שהיו יקרים מאוד בעיניו (ג) נוסף על היותם בניו, למה שעשאו סימנים למה שהוצלח אחרי נפלו. כי על זה קרא לאחד גרשם כי אמר גר הייתי וגו', ושם האחד אליעזר כי אלוהי אבי בעזרי וגו', שאפילו שהיו שני כלים מסומנים לו ע"ז האופן היה מקפיד עליהם מאוד. וכבר כתבנו טעם ושם האחד בשער ל"ד, וזה כולו מה שהטעימו הכתוב באומרו ויבוא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם וגו'.

וגם יתרו פירשה לו בעצמו, על דרך שאמרו (שבת י' ב) הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו. אמר **אני חותנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה** כי מה בא ללמד זולת זה. ואומר אני כי אמרו אל משה אל המדבר, הוא בטעם פרט וכלל, לומר כי לא באו אל משה ממש רק שבאו אל המדבר שהיה חונה שם.

(ד) והנה יתרו לבדו בא חרש לאמור להודיעו ביאתו על זה האופן. ומה שוויתר אצלו מההקפדות הנוהגת בכמו אלו העניינים, דכגון דא ודאי מילתא דלא עבידא לפרסומי הוא, וגם לגלות את אזנו כדי שיתנהג בהסברתם מה שיאות לעשות, לפי כבודו של משה שהיה

מלך ואין ראוי לוותר בכבודו, שאין כבודו מחול (קידושין ל"ב ב), והוא מכלל אומרו אני חותנך יתרו בא אליך ואשתך וגו' וכמו שאמרו ז"ל (מכילתא שם) אם אין אתה יוצא בגיני צא בגין אשתך וגו'.

והנה הוא שמע דבריו וקיבל עצתו והחזיק לו טובה על באו. ואחר ששב יתרו אל מחנהו בלט, נתפרסם שהמה באים וחונים במקום קרוב אצלם, ויצא לקראתו לפי כבודו ובאו בפומבי גדול.

ולזה סיפר הכתוב וישאלו איש לרעהו לשלום ויבואו האוהלה. (ה) לומר שבראשונה לא היה להם פנאי לזה, וגם לא באו אל אהל ומשכן רק מחוץ למחנה נתראו פנים, או שחזר ושאל בשלומו לעיני הכול להסתיר הראיה הראשונה.

ובמדרש אני חותנך יתרו וגו'. רבי יהודה אומר שלח לו ביד שליח רבי אליעזר המודעי אומר שלח לו אגרת ולפי מה שפירשנו אין צורך.

ויספר משה לחתנו וגו'. (ו) גם הכתוב הזה בשלמות זה האיש מדבר. שכשהיה מספר לו משה את אשר עשה ה' משפט, כתוב בפרעה ובמצרים על אודות ישראל ואת כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצילים ה', אמר שהוא שמח והוסיף חדוה על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל אשר הצילו מיד מצרים. כי מתנאי המעולה לשמוח בדברים כאלה בבחינת הטוב הנמשך, לא בבחינת הרע המגיע לשום אדם, וכמו שאמר הכתוב (יחזקאל י"ח) החפץ אחפוץ מות רשע נאם ה', הלא בשובו מדרכיו וחיה. ירצה שאין כוונת השם יתעלה במות רשע זה אל העדרו, רק אל תשובת רשע זולתו. ולזה אמר **ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים** וגו', וכלל עם מידת חסידותו זאת עוצם יכולתו, ואמר גם ברוך יהיה אשר הציל את העם מתחת יד מצרים, אומה קשה, כמו שיתבאר. והנה ע"פ תכונה זו יש לדרוש נעשה בשרו חידודין (סנהדרין צ"ד א).

עתה ידעתי וגו', לפי פירוש **אונקלוס** כאשר ישלם האל יתעלה לאיש כמעשהו, יתפרסם עוצם יכולתו המוחלט. כעניין הסוחר העשיר מאוד שהוא פורע לכל באי עולם במטבע מלכותו, או כגבור הנוצח באיזה מין של זין שהבא כנגדו הוא בקי בו. והמצריים כבר היו חושבים שיש להם ממשלה על המים, כמו שנשתבח מלכם (יחזקאל כ"ט) לי יאורי ואני עשיתי. ולזה אמר (שמות א') כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. וזה הפירוש הוא נאה, אלא שעיקר הגזרה חסר מן הכתוב, והיא ביה דנינון.

ו**הרמב"ן** ז"ל חשב לתקן במה שכתב שלא נפרע בהם אלא בעבור שזדו עליהם יותר מדאי, וכבר אמרנו בספקות שהיה לו לומר עתה ידעתי כי צדיק ה'.

(ז) **והנראה בעיני** כי באומרו אשר זדו עליהם, כיון כי גדולתו ניכרת מטעם שזדו המצריים עליהם, והפצירו שלא לשלחם. מה שלא היה ניכר אם היו שומעים ועושים בנחת, כי יאמרו לרצונם עשו, כי ראו שטוב הוא להשיב הפיקדון לבעליו.

משל לשתי מדינות שמרדו במלך הלך המלך עליהם האחת פתחו לו מיד וקבלוהו והאחרת עמדה במרדה וערכה עמו מלחמה ולא קבלתו עד שכבשה בכוח גדול וביד חזקה באי זו מהם נראה כבודו וגבורתו של מלך, הוי אומר בזו שמרדה והזידה כנגדו. וכמו שאמר (דברים ד') או הנסה אלוהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות וגו'.

ואפשר שלזה כיון באומרו (שמות ו') עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וגו', ירצה בעוד שידו חזקה וקשה, ולא מתוך רפיון וכישלון כוח. והוא אומר: ואולם בעבור זאת העמדתך בעבור הראותך את כוחי וגו'.

ויתכן שמאמר כי בדבר אשר זדו עליהם, שב אל האלוהים אשר הזכיר, כי בידוע שהמצריים זדו על כל אלוהי העמים להיותם עובדים אל ראש המזלות, שהוא ראשית ממלכת מערכות השמים, ולכן גברה ידם בחכמת הכישוף המכחשת פמליא של מעלה מכל עמי הארצות. ולזה אמר הנביא על מצרים (צפניה ב') האומרה בלבבה אני ואפסי עוד, שהוא מאמר של אלהות. כלומר, ואפס כמוני. והנה הנוצח את אלו שזדו על כל אלוהים, ברור הוא שהוא גדול מכולם.
ואלו הפירושים נכונים ולא יחסר כל בהם.

ויקה יתרו עולה וזבחים לאלוהים. אין ספק שהיה להם מקום וועד בו נגשים לתודה או לתפלה לפני האלוהים, ושם או סמוך אליו עשו סעודה של מצוה זו.
וחז"ל אמרו (ברכות ס"ד א) כל הנהנה מסעודה שת"ח נהנה ממנה, כאלו נהנה מזיו השכינה. וכבר כתבנו מעניין סעודה זו בפרשת המן שער מ"א.

וה**רלב"ג** ז"ל שכתב שזה יעיד שהיה זה אחר שנעשה המשכן והמזבח, איך לא זכר הקרבנות שעשו ישראל תחת ההר ביום מתן תורה (שמות כ"ד). ע"כ שיעור מה שסופר בזה, אשר לוקח ממנו מוסר השכל ועצת שלום אל חיי החברה הבייתית, כי ממה שוויתרו ומחלו אלו השלמים על דרך מוסר וענוה, כמו שאמרנו נלמוד מה שראוי לעשות בסתם אדם ושהמוחל מהם במקום הראוי הרי זה משובח.

[דרך המשפט של משה ועצת יתרו]

ומעתה למשפט נקרבה, שהוא היסוד שעליו בנוי השיתוף המדיני כולו, כמו שאמרנו וכבר זכרנו ספקותיו.

ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם וגו'. הכוונה ל**חד"ל** באומרם מחרת יום הכפורים היה, לומר שאי אפשר לישראל לשפוט עד מחרת יום הכפורים שאליו ירמוז הכתוב ויהי ממחרת וישב משה, כי משם התחילו ונמשכה התמדת העניין משם ואילך. ולזה כשהתמיד שם יתרו, וירא את כל אשר עושה בתמידות לעם הוכיחו על מנהגו. ואינו מחויב הכתוב שראהו עושה כן ביום הראשון לשיבתו, וגם לא ביום מחרת בואו ממש, אלא אם נאמר כי מאמר ויהי ממחרת יהיה נדרש לשניהם, כי גם מחרת בואו ראהו כן, ואיה היו הימים לשני המאורעים מתחלפים.

או כי באומרם מחרת יום הכפורים היה, ירצו שהכתוב האומר ויהי ממחרת יכווין למחרת יום הכפורים, כלומר שהוא מחר השלישי. כי במחרת יום הכפורים כשירד בא יתרו, וממחרתו ראהו יושב ושופט.

ואלו הן העניינים רחוקים לפי הפשט, וגם שאין להם שום מציאות, כי אם לדעת האומר שאחר מתן תורה בא יתרו, מה שהוא אי אפשר מהדעת כמו שאמרנו, וכמו שיתבאר היטב. (ח) ולזה אין לנו אלא פשוטו של מקרא, כי הוא ואשתו של משה ובניו באו מיד אחר מלחמת עמלק, וביום בואו או קרוב אליו הקריב עולה וזבחים לאלוהים, דאלו אחר מתן תורה כתיב (שמות כ"ב) זבח לאלוהים יחרם בלתי לה' לבדו וכבר נתחבט בזה **הרמב"ן** ז"ל. (ט) וממחרת זה היום ישב משה לשפוט את העם ויעמד העם על משה וגו'.

[מדוע עמד העם על משה מבוקר עד ערב?]

אמנם סיבת עמידת העם עליו מבקר עד ערב, וצורך העצה ההיא של יתרו, לדעתי היה להיות זה קודם מתן תורה, שעדיין לא נתן להם סדר המשפטים אשר ישפטו בהם. שאם אמרו (סנהדרין נ"ו ב) שבת ודינין במרה איפקוד, ודאי על דיני השבת עצמו אמרו, או קצת דינים חלקיים שעליהם אמר והודעתי את חוקי האלוהים ואת תורותיו, אבל דיני ממונות וחבלות בכלל אח"כ נתנו להם, שנאמר (שמות כ"א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם וגו', כל הפרשה כלה וכן בשאר פרשיות התורה.

והנה לזה הוכרח משה רבנו בתחילת עניינו לשפוט את העם בכל עסקיהם ובכל משאם וריבותם כפי אומד דעתו ושיקול סברתו, כמנהג קצת מלכים ושופטי ארץ. ולא היה רחוק בעיניו שיישארו על כך, כיון שאפשר להם לייסד חוקים ומשפטים כיתר העמים, עד שנתעורר על הצורך ע"י חמיו, כמו שיבוא במה שאחר זה.

זוהי הייתה סיבת כל הקושי וכל הכבודות הנמצא בעניין ההוא, וזה כי להיותו שופט משיקול הדעת ומסברא, הנה לא היה יכול למנות דינים ושופטים תחתיו, כי לא יסמוך עליהם אם יכוונו אל היושר כמוהו, או אם יטו המשפט לדעת לסיבה מן הסיבות, או שמא לא יקבלום עליהם הכתות, כי ירצו ללכת אחרי ב"ד יפה, ובזה היה נוטל עליו כל הטורח ההוא.

והנה נוסף עליו כבודות אחר מזה הצד, והוא כי כאשר ישפוט השופט מדעת עצמו כל אחת מהכתות תחשוב שמרצונו הוא מחייב ומזכה לא מדרך החיוב, ולזה הכתות המתחייבות בדינו לא יקבלו בסבר פנים יפות, ויפקפקו תמיד בדינו. כההיא (דמציעא ס"ט א) דא"ל כל אבתראי קא אזיל מר, עד אמר (שם ב) כגון דא צריך לאודועי. וכל זה מה שיחייב שיפליג השופט עמהם בהטעים להם דבריו עד שיתיישבו על הנדון וכולי האי ואולי, עד שיצא היום כולו או רובו בדינים מועטים. כי לשתי אלו הסיבות יחויב שיעמד העם על משה מבקר עד ערב.

ולסלק כל זה הטורח היה מהסכמת העמים לייסד להם חוקים ומשפטים מטעם המלך וגדוליו ויועציו, אין רשות לדון בזולתם, כי מעתה אין לדיין רק לפרש להם על פי החוק ההוא, ושוב אין עליו תרעומת. גם שיוכלו למנות כמה שופטים חכמים או הדיוסים בכל הכרכים והעיירות וערי הפרזות, כי נקל להם לשפוט על פי הדינים הנודעים. ולזה כאשר ראה יתרו עניין זה והכיר הסיבה הראשונה המביאה לכלל זה הטורח והכבודות, כמו שנאמר **וירא חותן משה את כל אשר הוא עושה לעם**, שאל לו כמי שאינו יודע מה הדבר אשר אתה עושה לעם, ומה זה שאתה יושב לבדך עמהם והם נצבים עליך מבקר עד ערב.

והנה הוא אמר אליו כל העניינים אשר יעשה להם, אשר בהם יצא היום. **האחד** כי רבים מהבאים שם יבואו לדרוש אלוהים, והכוונה שהיו הנכבדים שבהם שם לדרוש פניו ולבקר בהיכלו, ואמר דרך מוסר ועונה כי ידע כי לכבוד האלוהים הם דורשים אותו ומסבירים פניו והנה בזה יצא קצת היום. **והשני** כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטי וגו'. כי הראשונים באים לדרוש אלוהים, אמנם השניים הם באים אלי לצורך הדבר ההוא שבא אלי מעצמו, והוא דבר המשפט כנזכר כי אז ושפטי בין איש ובין רעהו, ובזה יצא חלק גדול מהיום. **ואח"כ אני מתעסק בעניין שלישי** והוא אומר והודעתי את חקי האלוהים ואת תורותיו, כי בידוע שהוא שונה הלכות בכל יום ממה שקבל במרה כמו שאמרנו, וזהו סיבת ההתייצבות הזו כל היום.

והנה לפי שראה יתרו שכל הטורח הכבודות אשר עליו הוא לסיבת המשפט, כמו שאמרנו שבהתעסקו בו יצטרך לקצר בעניינים המיוחדים אליו מהלמוד ודרישת אלוהים. (י) לזה

אמר לא טוב הדבר אשר אתה עושה, ירצה אתה נוטל כל זה הטורח עליו להנהיגם על דרך היותר טוב, והנה אינו כן במה שאתה שופט אותם על זה האופן, כי זה מה שיחייב לך שתשפוט אותם אתה לבדך לסיבות שקדמו, והוא דבר שאי אפשר להתקיים מצדך ומצדם, כי נבול תיבול גם אתה גם העם אשר אתך, כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשוהו לבדך, כמו שהוכרח לך לעשות בשתתנהג על זה האופן בעניין המשפטים כמו שקדם.

[עצת יתרו – חוקים ידועים ולא שיפוט לפי התרשמות]

ולהסיר הסיבה מעיקרה אמר, **עתה שמע בקולי איעצך ויהי אלוהים עמך היה אתה לעם וגו'.** (יא) ירצה עתה קח ממני עצה נפלאה יסתלקו כל המבוכות בה. ועומק העצה כולה וסודה הוא מ"ש ויהי אלוהים עמך, היה אתה לעם וגו' והכוונה שלא ישפוט אותם משיקול דעתו וסברתו, כמו שהיה עושה להם עד הנה, אבל שישתף בדיניהם מצות הש"י וגזרתו עד שהוא לא יהיה השופט להם, אבל המוליך דבריהם לפני האלוהים ומביא משפטם אליהם. וזה יהיה כשידרוש ממנו יתעלה סדר כולל בו ישפטו, ועל פיו יהיה כל ריב וכל נגע. וכבר יסולק בזה רוב טרחם ומשאם, כי על כרחם יקבלו עליהם את דין שמים בלי ערעור ופקפוק. וגם כשיהיה על זה האופן תוכל להזהיר אותם וללמד את החוקים והתורות ההמה, והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה בלמידת הדין ואת המעשה אשר יעשו בו, ותוכל למנות מהם אנשים הגונים לשפוט אותם, אחר שהמשפטים יהיו מסודרים בפניהם.

(יב) והוא אומר **ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלוהים אנשי אמת שונאי בצע** ושמת עליהם כל כמה שתמצא מהם שרי אלפים ושרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות, או שהיה מצורך העצה להרבות בדיינים כדי שישתתפו רבים בשררה ולא יערערו על דייניהם, והיא עצה טובה לתחילת אלו העניינים. או לצורך שעתם ומקומם כמו שיבוא כאשר נדבר מצורך התנאים האלה שהזכיר בדיינים.

אמנם עכשיו נמשיך מה שאנו עליו מעניין עיקר עצתו, ואומר כי כאשר יהיו על זה האופן מקדימת הידיעה בדינים, יהיו הדיינים בקיאים בהם ושפטו את העם בכל עת. והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך וגו', שאי אפשר שלא יקשה עליהם דבר ממה שלמדתם ותצטרך ללמדם. אמנם הדבר הקטן ישפטו הם מעצמם בלי צורך אל חידוש הלימוד.

וחתם עצתו באומר **אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלוהים ויכולת עמוד, וגם כל העם וגו'.**

(יא) ביאר כי עצתו זאת היא נכונה מאוד, אבל שהיא תלוי במה שיצווה אותו האלוהים על אלו הדינים על האופן הנזכר. אמנם שאינו מסופק על צוואתו על זה, כי באמת הציווי ההוא הוא הכרחי אם רוצה בקיומם, כי בו ולא בזולת יוכל הוא לעמוד וגם כל העם הזה כל מקומו יבא בשלום.

וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר שומע לעצה חכם (משלי י"ב). רצוני חכם כמו הנותן אותה, למה שנתיישרה בלבו והשתדל לקיימה. אמנם לא עשה כן מיד, כמו שחשבו הראשונים, כי ראשונה קבלו את התורה, שאחר מתן תורה מיד נאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, כאלו משיב על דברי יתרו שאמר איעצך ויהי אלוהים עמך, וציווך אלוהים ויכולת עמוד וגו'. ואחרי כן בחר אנשי חיל מכל ישראל ויתן אותם ראשים על העם שרי אלפים וגו'.

ואמר שנמשך מסידור הדינים לפניהם מה שיעץ יתרו, שהיו שופטים את העם בכל עת בנקל, שאם היה הדבר קשה יביאון אל משה. אמנם הדבר הקטן ישפטו הם מעצמם. ואחר שעשה כן והוציא עצת יתרו אל הפועל, מיד וישלח משה את חתנו וילך לו אל ארצו. (יג) והוא היה מה שנזכר מהליכתו בפרשת בהעלותך.

ופירוש הכתובים האלה על זה האופן נפלא מאוד, ומסלק כל הבלבול אשר נפל בשתי הפרשיות המספרות מעצתו של יתרו. וזה מה שנתבאר תכלית הביאור בסיפור משנה תורה באומרו (דברים א') ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם, כי כל זה היה אחר מתן תורה, ונאמר שם ואומר אליכם בעת ההיא לאמור לא אוכל לבדי שאת אתכם איכה אשא לבדי וגו' הבו לכם וגו' ואקח וגו' שמוע בין אחיכם וגו'.

לא תכירו פנים וגו' לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלוהים הוא. והוא ממש מ"ש לו יתרו ויהי אלוהים עמך וצוך אלוהים ויכלת עמוד, כי מעתה לא תגורו מפני איש שיהא מפקפק ומערער.

ואצוה את שופטיכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון כמו שאמר יתרו והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון. כי מעתה אין לכם לומר רק כך נצטוינו מפי הגבורה ונסע מחורב וגו'. ואז היה כשאמר ליתרו נוסעים אנחנו וגו', ואז הלך לו. והוא שנאמר בכאן ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל עד וישלח משה לחותנו וגו' כי יספר אשר נעשה בסוף.

[מתי בא יתרו?]

ולפי זה עולה הכול כהוגן ונכתבו דברים כהויתן, כי הנה יתרו חותן משה ובניו ואשתו באו קודם מתן תורה אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלוהים אשר בו קבלו את התורה, ומיד למחרת הקריב קרבנותיו נסתכל בעניין המשפט ונתן העצה הנכונה הזאת, ולא היה אפשר לשומה בפועל עד אחר מתן תורה. ומיד כשנעשתה עצתו הלך לו בשנה שנייה.

וכל טענות האומרים (זבחים קט"ז א) שאחר מתן תורה בא, אין בהם ממש, אחר שבטלה הגדולה מכולן והוא אומרו בכאן וישלח משה וגו', שדנים זמן שלוחו על כל הפרשה כולה, ואינו כן כמו שביארנו היטב.

והנה אם יקשה לבך על זה תאמר איך יתכן שעל פי עצתו של יתרו נתנו הדינים לישראל, והלא התורה כלה כהוייתה קדמה לעולם תתקע"ד דורות (שבת פ"ח ב) גם אתה אמור לו איך היה מינוי הדינין על ידו, והלא כך כתובה לפניו במרום.

ועוד מה תאמר מדין בנות צלפחד (במדבר כ"ז) ואנשי פסח שני (שם ט') וכיזא, אלא שכבר יש לנו תשובה נכונה ע"י זה מפי **חז"ל** שאמרו (סנהדרין ח' א) על כל כדומה לו ראויה פרשה זו ליכתב ע"י משה ככל התורה כולה, אלא שנאמרה על ידיהן שמגלגלים זכות ע"י זכאי. וכן על זה האופן נתגלגלה חובה ע"י חייבים במקושש (במדבר ט"ו) ובמקלל (ויקרא כ"ד) והדומים.

וכן זכה יתרו שנתיתרה פרשה זו בתורה על שמו. וכבר היה משה בלתי חושש לחסרונה כמו שלא היה מקפיד על הדינים ההם, עד שבא לו הצורך אליהם ובא יתרו והעירה על צרכה, וגם רוח המקום נוחה הימנו כדי שירגישו תועלת החלק הזה מהמשפטים היותר אלהי נוסף על שאר התועלות שיזכרו בפרשת משפטים שער מ"ו ב"ה.

ומעתה הכול שריר וקיים.

[עצת יתרו וטוב כוונתה]

ואחר שנתיישב כל זה כהוגן, נשוב להשלים עצת יתרו וטוב כוונתה בתוארים ההם שהזכיר בדיינים וסמניהם המובהקים אל המלאכה ההיא, וזה ממה שנעמוד על אמיתתו כשנזכור תחלה כוונת המשורר באותו מזמור שייחד להתרעם על הדיינים המקולקלים, באומרו (תהלים פ"ב) אלוהים ניצב בעדת אל בקרב אלוהים ישפוט, עד מתי וגו' שפטו וגו'.

[תהלים פ"ב: אלוהים ניצב בעדת אל]

יאמר כי השם יתעלה נתן המשפט ביד הדיינים, שיהיו הם הרועים והמפרנסים עדת ה' כאלוהים יודעי טוב, והוא ניצב עליהם. אמנם בקלקולם והפסדם יהיה האלוהים ניצב בעדת אל ובקרב הדיינים ישפוט לייסר ולהוכיח אותם על כל חלקי פשיעתם בדבר המשפט.

ואמר שהם לא מנעו עצמם מחטוא באחת אחת מארבעה סיבות אשר נעשה לחטוא בהנה להוציא משפט מעוקל.

האחת, להיות הדיין מצד רוע תכונתו רשע ואוהב חמס ולא ירא אלוהים, ועל זה אמר עד מתי תשפטו עול ופני רשעים תשאו סלה, כי החסרים יראת אלוהים הם אשר ישפטו עול כרצונם ונושאים פני רשעים מפני אלוהים.

והשנית, כי הונח שיהא השופט ירא אלוהים, ובבוא עם הארץ להישפט לפניו יחפוץ להצדיק צדיק ולהרשיע רשע, עם כל זה אינו חפץ בזה מצד מה שהוא אמת, שירדוף אחריו לעשות אותו בכל מקום ובכל עניין. ואנשים אשר כאלו על הרוב יסתלקו מהדברים הקלים, אם מצד שיויים אם מצד קוטן בעליהם. ועליהם אמר שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו, כי על הרוב בין הדל והיתום יהיה דין ממון מעט. ועני ורש הם שתי כתות קטני הערך ואין להסתכל אל שיעור הממון ולא אל גדולת הבעלים, רק אל הצדק מצד עצמו כמ"ש (דברים ט"ז) צדק צדק תרדוף, עד שיהא חשוב לפניו דין פרוטה כדין מאה מנה.

והשלישית, כי אף על פי שיהיו לו שתי המידות הקודמות, רצוני שיהיה ירא שמים ואוהב האמת מצד עצמו, כבר יקרה שיהיה כבודו או ממנו חשוב עליו מנפשו. ואם אחד מבעלי הדין יהיה רשע עריץ, הנה הוא ירא לאמר, פן יזיקני או יבזני וכדומה לזה, ויסתלק מן הדין. ולהם אמר פלטו דל ואביון מיד רשעים הצילו. שהכוונה שימסרו נפשם על הצלת העני מחזק ממנו, ולא יחושו לנזק הבא להם מזה.

והרביעית והיא אשר תקרה על הרוב, מה שיהיה הדיין טועה בדבר משנה או בשקול הדעת או בעניינים אחרים מחוסר הבנה או הכרה בחומר המשפט או בצורתו. ועליהם אמר לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו ימוטו כל מוסדי ארץ. כי יש מהם שלא ידעו שורש הדין ועיקרו, ואם ידעו זה לא יבינו להוציא דבר מתוך דבר, ואפילו בדברים אשר בהם ילמדו ענין מענין, בחשכה יתהלכו. ימוטו כל מוסדי ארץ - הפך מה שאמר (שבת י' א) כל הדין דין אמת לאמתו נעשה שותף להקב"ה במעשה שמים וארץ. כי באמת על הדין העולם עומד (אבות פ"א) וכתוב (משלי כ"ט) מלך במשפט יעמיד ארץ.

ולזה אמר אני אמרתי אלוהים אתם ושותפים לי להעמיד העולם ביושר ההנהגה, עד שתהיו כולכם בני עליון, כענין שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. ונאמר על כלל האומה (דברים י"ד) בנים אתם לה' אלוהיכם וזה יושלם להם על ידי הנהגת הרועים השלמה.

אכן כאדם תמותון. ירצה אכן בנטותכם מהכוונה, כאדם שאין לו שותפות עם העליונים תמותון ולא יהיה לכם יתרון על הב"ח הבלתי מדברים, כי כמות זה כן מות זה בהעדר השלמות. זולתי כי במה שהם אדם ימותו בכבוד על משכבותם והב"ח ימותו על פני השדה סחוב והשלך.

ועשה משל זה ממה שנראה ממשפטי הנימוסים, ששימו יתרון גדול בין שרים לעובדי אדמה כשיתחייבו מיתה, כי לזה יהרגו בסייף ולזה יתלו על העץ. והוא אומר **וכאחד השרים תפולו** כי אין הפרש ביניהם זולתי באופן המיתה לבד.

קומה אלוהים שפטה הארץ. ירצה יקום אלוהים וישפוט הארץ בכבודו ובעצמו, ויסלק השיתוף מאלו הדיינים הממאנים בשיתוף, כי אתה תנחל בכל הגוים ואין להם שום חלק ונחלה עמך. ולזה לך יאתה כי אין מי שישגיח על הדבר כעין בעליו.

[חזרה לפירוש הפרשה]

[תכונות הדיינים]

(יב) ואתה תחזה כי ארבעת העניינים הללו בעצמם, הם אשר זכרם יתרו בזה, באומר **אנשי חיל יראי אלוהים אנשי אמת** וגו'. כי מאמר אנשי חיל הוא כולל כל שאר המידות אשר יפרש אחר כך, וכמ"ש ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל דכלהו איתנהו ביה.

וכבר כתב זה **הרמב"ן** ז"ל, והוא לשון מובהק בכל התורה כולה על זה השימוש. אמנם על העניין הראשון אמר יראי אלוהים. ועל השני אנשי אמת.

ועל השלישי שונאי בצע וכמו **שאמרו ז"ל** (ספרי פ' דברים) אפילו אומרים לו אשרוף ביתך או גדישך וכו', והם כולם מבוארים בעצמם. אמנם על הרביעי אמר אח"כ והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם.

וזה שיעור מה שהשירו בבירור הדיינים הראויים לכך. ולזה אמר ואתה תחזה מכל העם, כלומר שאי אפשר בעם עצום ורב כמוהו, אם תחזה ברוח הקודש שעליך שלא תמצא בהם מבעלי המעלות האלו, ואם עד הנה לא היו ניכרים לך.

ועוד תשוב ותראה כי כשקבל משה עצתו ושמה לפועל, זכר אלו הארבע עניינים עצמם אחד לאחד.

כי אומר (דברים א') **לא תכירו פנים במשפט** הוא שוה למאמר **ופני רשעים תשאו סלה**. וירא אלוהים אשר זכר, יצא את כולם.

ואומר **כקטן כגדול תשמעון** הוא ממש אנשי אמת, כי אוהבי האמת מצד עצמו חביבין עליו הדיינים הקטנים עם הגדולים, והוא מאמר **שפטו דל ויתום** וגו'.

ואומר **לא תגורו מפני איש**, הוא עצמו עניין שונאי בצע, והוא יראת הנזיקין. ולזה אמר **כי המשפט לאלוהים הוא** וכמו שביארנו למעלה. והוא מה שאמר **שפטו דל ויתום**.

והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתינו, הוא עצמו והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך וגו'. **ודבר המשורר לא ידעו ולא יבינו וגו'.**

ובמלאכת החושן עניין נכבד מאוד מיוסד על אלו העניינים הארבע כי על כן אמרו חכמינו ז"ל (ערכין ט"ז א) שהוא מכפר על עוות הדין ובמקומו יתבאר ב"ה שער נ"א.

ושמת עליהם שרי אלפים ושרי מאות וגו' בהיות הדיינים על המספר הרב הזה הקשה **הראב"ע** ז"ל בפשע ארץ רבים שריה (משלי כ"ח). ופירש כי שרי אלפים ושרי מאות וכן כולם הם שהיו תחת ידם המספר ההוא מעבדים או נערים או שכירים וגו'. ולא יקבל הדעת שהיה העם היוצא ממצרים מעבודת פרך על זה האופן מהשררה מאלו על אלו. ועוד, שלפי זה לא יפורש אומרו שרי חמשים ושרי עשרות כמאמר שרי אלפים שרי מאות. וזה כי אלפים ומאות, על כורחנו ירצה כמה אלפים וכמה מאות, שהרי אי אפשר שלא ימצאו בהם שרי מאתים ושרי שלש מאות וכן עד תשע מאות. ואותם הם ראויים להימנות יותר משרי המאה. אבל שרי חמשים ושרי עשרות, על כורחך הם דווקא, כי מה טעם שיאמר שרים על שני פעמים חמשים והרי הם בכלל המאה וכן חמשה פעמים עשרה הם חמשים.

ולפי דרכו יסבול יותר כי יהיו אלו מספרים סמוכי הממון, אשר עליו ישפטו השרים האלה איש כפי גודלו וחכמתו, וכבר נהגו על זה קצת המדינות. אמנם האמת הברור הוא שהיו הדיינים רבים על המספר ההוא, כמו שקיימו וקבלו זה חכמינו ז"ל במסכת (סנהדרין י"ח א) באר היטב.

והכתוב מוכיח מאוד, שאמר ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל ויתן אותם ראשים על העם שרי אלפים וגו'. ואם כדבריו, היה לו לומר ויקח משה שרי אלפים וגו' ויתן אותם ראשים על העם. אמנם הייתה כוונתו להסיר פקפוק בירור הדיינים, וסילק המחלוקת מקנאת איש מרעהו, כדי שיתפייסו כולם ויקבלו עליהם. וגם שאופן יישובם לשם באהלים ובהתמדת המסעות והחניות יצטרכו בכל מבוי ומבוי שיתיישבו בו כמה דיינים להושיבם על מתכונתם. וכבר **אמרו ז"ל** (תו"כ אמור פ' י"ד) וינצו במחנה (ויקרא י"ד) על עסקי מחנה כלומר על עסקי חנייה, והוא מבואר כי לפי צורכם ומנהגם היו צריכין כן בכל הארבעים שנה שהלכו במדבר, והוא מה שביארו היטב, באומרו בסוף דבריו וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום.

כי על דרך האמת, במקומות זמנים אחרים, כל מה שימעטו הדיינים תהיה ההנהגה יותר שלמה, עד שנראה שציווה השם יתעלה בהניח השם להם ובשבתם על אדמתם ישימו עליהם מלך (סנהדרין כ' ב), יהיה ראש אחד ושופט אחד לכל העם. וכמו שאמר (דברים ל"ג) ויהי בישראל מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל.

[סיכום עצת יתרו ומעלותיה]

והנה בזה נתבארה היטב עצת יתרו הנכונה אשר באה בבחינה ישרה על איכות הדינים וישיבת השופטים אשר הוא עניין הכרחי אל החיים המדיניים, הראויים להקדים לסיפור מתן תורה. ובזה כבר נודע חביבות העצה הזאת ותועלתה הנפלא בעוצם השלמות המגיע אל האומה הזאת, מהיותם נשפטים על פי משפטים אלוהיים כמו שיעץ. כי לא לבד יגיע מהם שמירת הממון והגבלת האנשים לבל יהרסו לפרוץ אלו באלו בשאר המשפטים האנושיים, אלא שנוסף על שיגיע מהם זה בעניין יותר משובח, יועיל מאוד אל הקניינים השלמים אשר בנפש, ואל חיי הצלחת העולם הבא כמו שיתבאר זה במקומו המיוחד שער מ"ו ב"ה.

ולזה אם יהיו זבחיו נרצין לפני השם יתעלה כמו שאמרנו, יותר ראויה הייתה עצתו. וכמו שאמר עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח. וזאת הייתה כוונת המאמר (רבות פ' שופטים) שזכרנו ראשונה, שאמר **כזבח** לא נאמר אלא **מזבח**, כיצד הקרבנות אינם מכפרים אלא בפני הבית וכו'. יאמר שבשמירת הנכסים והממונות יועילו צדקה ומשפט מהקרבנות, למה שתתפשט תועלתם לכל הזמנים, בין בפני הבית ובין שלא בפניו. ואם בהגבלת האנשים והטלת הרסן על פניהם יועיל מהם, כי הקרבנות יכפרו על השוגג וצדקה ומשפט גם על המזיד. וזה שהמשפט יעניש על המזיד יותר מהשוגג, ולזה המתנהגים בו לא יחטאו במזיד וביד רמה.

ואלו השני עניינים, אם שישתתפו בהם שאר הנימוסים, הנימוס האלוהי יוסיף עליהם יתר שאת מהטעמים שיבוא זכרם בשער הנזכר.

והם מוסיפים עליהם שני עניינים אחרים נפלאים מהם.

האחד הוא שהם גם כן דרושים שכליים תתעלה בהם הנפש בהשכילה אמיתתם ויושרם ביתר המושכלים אשר תשמח ותתעצם מהם. ולזה אמר שהקרבנות אינם אלא בתחתונים, והוא עונש לחוטא בחלק החומרי ממנו, על דרך שאמר (משלי י"ט) לץ תכה ופתי יערים.

אבל צדקה ומשפט נוהגים בעליונים, והם האנשים האלוהיים אשר ישכילו אמיתתם וישבחו את שם כבוד מניחם. וכמו שאמר דוד (תהלים י"ט) משפטי ה' אמת צדקו יחדיו הנחמדים מזהב ומפז וגו' ואמר (שם קי"ט) שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך.

והנה על הדבר היותר מיוחד שבתועלתם, והוא השכר הרוחני, אמר שהקרבנות אינן נוהגים אלא בעולם הזה, להסיר כתם העוון ונגע הפשע מעל החוטא, לא שיוסוגל מהם שכר לעולם הבא. אמנם צדקה ומשפט, כשיהיו על הנימוס האלוהי, הנה הם עושים לשם פירות ופירי פירות במצות היותר חמורות שבתורה, כמו שפירש דוד זה באומרו אחר משפטי ה' אמת צדקו יחדיו הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש וגו' גם עבדך מזהר

בהם בשמרים עקב רב. כי הוא מייחל ומצפה חלף עבודתם עקב רב, כמו שאמר על שאר החוקים החמורים, הורני ה' דרך חוקיך ואצרנה עקב (שם) נטיתי לבי לעשות חקיך לעולם עקב. והיא כוונה נכונה מאוד מסכמת למה שרצינו אליו בזה השער מאלו השני דרושים הנקראים בשם צדקה ומשפט.

כי העניין הראשון מהנהגת הבית הנקרא שלום יצדק עליו שם צדקה כעניין (משלי כ"א) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד.

והעניין השני הוא המשפט בביאור.

זוה שיעור מה שיאמר בזה החלק מהשלום והדין ונבוא אל שער האמת ב"ה:

שער מד (פרשת יתרו – הקשר בין המצוות והצלחת האדם)

והוא נחלק לשלשה חלקים.

החלק הראשון:

א. [שיתוף בין עליונים לתחתונים להצלחת האדם]

יבאר הכרחיות השיתוף בין עליונים ותחתונים להצלחת האדם.

בחדש השלישי לצאת בני ישראל וגו'.

במדרש (ש"ר פ' י"ב)

מאי דכתיב (תהלים קל"ה) כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ. משל למלך שגזר על מלכותו בני רומי לא ירדו לסוריא, ובני סוריא לא יעלו לרומי. לימים בקש המלך לישא אשה מסוריא. עמד וביטל הגזרה, ואמר מכאן ואילך ירדו בני רומי לסוריא ויעלו בני סוריא לרומי. ואני אתחיל.

כך כשברא הקב"ה את עולמו, בתחילה אמר (שם קט"ו) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני האדם. וכשבקש ליתן תורה לעמו ישראל אמר, מכאן ואילך יעלו תחתונים אל עליונים וירדו העליונים אל התחתונים, ואני ארד תחילה. דכתיב וירד ה' על הר סיני ואח"כ (שמות כ"ד) ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים איש מזקני ישראל. הוי כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ.

[קיים פער בין הטוב העליון לאדם]

אחר שהאומר האלוהי והטוב העליון הוא זר ורחוק אל המין האנושי לפי טבעו ומזגו. באמת צריך היה לתחבולה גדולה אלוהית לתקנו ולהכשירו, עד שיהא כדאי להשיגו. הנה הקודם יסכים עליו מאוד פרסום הדעת ההמוני, גם תחייבהו החקירה העיונית. אמנם הפרסום ההמוני הוא אשר ספרו המלך שלמה בשמם כשאמר (קהלת ג')

אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם לברם האלוהים ולראות שהם בהמה המה להם כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם כמות זה כן מות זה ורוח אחד לכל וגו'.

ירצה, כי אמר בלבו על דברי בני האדם, כלומר ההמון ודעתם המפורסם בזה העניין, והוא לראות שהם בהמה המה להם, רצוני שהם מחזיקים עצמם בכך עם שבררם האלוהים והבדילים מהב"ח הבדל גדול. וזה נתקיים להם בראותם כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה בענין חייהם אחד הוא. רצוני בענין המאכל והמשקה וקצת הצרכים. גם כי

מקרה אחד להם כמות זה כן מות זה, כלומר ובמותם לא נפרדו. לזה גזרו כי רוח אחד להם, ומותר האדם מסוגו שהוא הבעל חי בכלל אין כי הכול הבל. וזה כי כולם שבו אל סוגם הראשון, והוא הגשם העפריי לבד. והוא אמרו (שם) הכול הולך אל מקום אחד הכול היה מן העפר והכל שב אל העפר.

[החקירה הפילוסופית מעלה שאין לערב את שני התחומים]

אמנם החקירה העיונית הפילוסופית, למה שיודע ממנה שאין דבר יותר רחוק לפי הנחותיה כהיכנס אחד מהנמצאים במקום חברו, רצוני בגבולו וגדרו, וזה יודע אמיתתו מגדר הגדר והשוואתו לנגדר, עד שיתהפכו זה על זה. והנה אחר שהגדר האנושי וההבדל אשר יתקיים את מינו הוא חי מדבר, והנה הדיבור הבדיל אותו מכל הבעלי חיים אשר תחת סוגו, וכל שכן שהוא נבדל בזה ההבדל עצמו מהנמצאים הרוחניים שאינם מסוגו, וזה כי החי הנאמר בהבדל הוא הנכנס תחת הגשם שהוא סוגו העליון, ואם כן הרי הוא כאמרו גשם חי מדבר, וזה לא יצדק על הגשם השכלי הנבדל, גם לא במילת מדבר, כיון שמובנה בהבדל הוא מדבר בכוח בלי ספק.

והנה אחר שהאדם והנמצא הרוחני אינם מסוג אחד, גם אין מאמר שיכללם. כי המציאות יאמר עליהם אך בספוק. א"כ איך אפשר שיהפכו זה לזה ויכנס זה בגבול זה בגדרו, כמו שיחויב מאמרנו שהאדם יאושר אושר אלוהי ויוצלח בהצלחה רוחנית נצחית, זה לא יתכן. והוא עצמו מה שביארו שלמה גם כן וייחסו לעצמו בשם וטענת המעיינים באמרו (שם ב') וראיתי אני שיש יתרון לחכמה וגו' החכם עיניו בראשו וגו' ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני וגו' כי אין זיכרון לחכם וגו'. יורה כי בכל מה שחקר לדרש בכוח העיון מיתרון החכמה על הסכלות, אשר הוא מותר האדם מן הבהמה, בלי ספק איננו מספיק להעלותו אל מדרגת הנבדל, אחר שהוא כוח מעורב בגשם, שיחויב שייפסד בהפסדו כאשר אמרנו.

וא"כ כבר הסכימו שתי הכתות וקיימו וקבלו על נפשם האבדן וההפסד הכרוך בעקבות גדרם והבדלם, כמו שהונח. ולכאורה יראה כי דינם דין שאם טבעם המיוחד והבדלם המקיים הוא מתקומם עליהם לאויב, ומאומה לא ימצא בידם משום דרך או תחבולה לשום להם שארית ופליטה, מי יצילם מידו.

כי על זה אמר המשורר ועוד מעט ואין רשע והתבוננת על מקומו ואיננו (תהלים ל"ז). ירצה כי הרשע חויב אבדון במעט רגע בבחינת פעולותיו, ואם תתבונן במקומו והוא גבולו המיוחד לו לפי גדרו וטבעו המיניי, כמו שאמרנו, ודאי איננו כי הכול הולך אל מקום אחד ועל מי יבטח.

והנה לפי זה אם כל העם הזה על מקומו יבוא, אין שלום אמר ה', כי אחר שאחריתו עדי אובד ותקותו מפח נפש מה לו ולשלום.

[שיתוף הזיו העליון עם האדם – כנר ושלחבת]

אמנם לזה היה מתפלל דוד ע"ה באומרו דבקה לעפר נפשי חייני כדברך (שם קי"ט). ירצה אחר שמטבעו וגדרו לפי הסכמת הפרסום והחקירה העיונית דבקה לעפר נפשי באומרו הכול היה מן העפר והכל שב אל העפר, חייני כדברך הטוב שאמרת נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, כי הוא הדבר אשר בו יפרד מזה הדיבוק העפריי ויעלה אל הדיבוק הרוחני אשר בו יהיה בצלם אלוהים חיים.

והנה באמת זה לא יהיה ולא יתכן להיות כי אם במציאות העצה האלוהית החכמה שאמרנו אשר הודיעתנו התורה האלוהית אמיתת מציאותה להיותה נעלמת ממנו מדרך החקירה. והוא היות האדם הלזה בלתי נכנס ומוקף תחת הגדר ההוא הנזכר אבל יגדרהו גדר אחר מיוחד מן המיוחד בו ישתתף הזיו העליון על השלמים ממינו במקומותם במושבותם, ואף כי אחרי מותם. והיה זה במה שהקדים להמציא תכונת האדם על צורת מנורה או אבוקה העשויה להעתיק האור אל המקומות האפלים על ידי הדלקת הפתילה שהיא מוכנת לקבל האור וע"י השמן והשעוה וכדומה.

זוה העניין רצהו המליץ (בחינת עולם פרק ט"ז) בצורתו, כשאמר:

לבי לבי התורה והאדם חיבורם הוא נר אלוהים בארץ. התורה היא להב מתפרד
משביב היושבי בשמים, והאדם בשני חלקיו אבוקה שואבת אורו. גיוו פתילה
נפתלת, ונשמתו שמן זית זך, בהסכמתם והיצמדם יתמלא הבית כולו אורה וכו'.

אמנם עם שהוא ז"ל שם המשל בפניו וכן חן לו, יראה באמת שהמשל הוא הפך הנמשל. כי הנה במשל, הפתילה היא קיימת אמנם השמן הוא הכלה והנפסד. ובנמשל הוא ההפך. וגם באור התורה עיקר התאחזו הוא בנפש, שהוא השמן.

ולזה אני אומר שיותר נאות הוא להמשיל הגוף הנושא אל כלי חרש או הזכוכית שהנר עומד בתוכו. כי כמוהו היה מן העפר וכמוהו בנקל חשב להישבר, ונשמתו לפתילה הדולקת כי היא באמת חוט החסד הנמשך אליו ממרום, הוא המעמיד הנר על עמדו וקיומו, והוא המקבל האור השופע ממעלה, כמו שהפתילה מקבלת אור הניצוץ המתארה בה. כמו שכתבנו אצל ויפח באפיו נשמת חיים עיין עליו (שער ח').

והשמן אשר יישאר ממנו להתמיד ולהעלות חוזק אורה, הוא לימוד התורה והמצווה, כי הוא ודאי שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד.

[הנר תלוי בשמן, ושמן נמצא לאור הנר – מעגל נמנע]

אלא שיש בזה עיון מה. וזה, שאם הנחנו שאי אפשר שיתמיד אור בפתילה כי אם ע"י השמן, אם יתברר לנו שהשמן אי אפשר מציאותו כי אם ע"י מציאות האור, כגון שהוא במקום חושך צלמות, או שהאבוקה הכרחית למלאכתו, הנה יהיה הנר תלוי בעצמו ויחויב מציאותו קודם מציאותו, עד שיחויב בלתי מציאותו כלל. וכן הוא מבואר שהשמן הזך והטהור ההוא שנמשלה התורה האלוהית בו, אי אפשר שימצא אלינו ולהעתק אצלנו, כי אם ע"י האור הלזה העליון המושפע ממנו יתברך. הנה אם כן ילך הדבר בסיבוב, ויהיה העניין תלוי בעצמו וימנע מציאותו.

[הסבר לקשר בין האומה והתורה האלוהית]

אלא שצריך שיובן כל מה שאמרנוהו מזה המשל בכללות האומה הנבחרת אנשי התורה והמצווה, אמנם יחידיה ואנשי סגולותיה, כיתות החוזים והנביאים והמדברים ברוח הקודש, אשר על יד רבן של כולם עליהם השלום נתנה התורה האלוהית, ועל ידי כללם נתפשטה אור ההנהגה, הנה הנם כעין מנורה העליונה וטהורה השואבת האור הזך והמצוחצח מהמקור העליון האלוהי שהתורה עצמה מושפעת ממנו, וכמוה מעתיקים משם אור ההנהגה והשפע ומאירים ומזהירים אל פני העולם בהישרותיהם והנהגותיהם האלוהיות.

ומה מאוד נרמז זה במנורת (זכריה ד') אשר היה בה דבר ה' אל זרובבל בן שאלתיאל לאמור שהייתה מנורת זהב כולה וגולה על ראשה ושבעה נרותיה עליה וגו' ושנים זיתים עליה וגו', כל זה להורות כי השפע המושפע על המנורה הטהורה היא שנמשל בה האיש השלם ההוא, הנה הוא משבעת הנרות העליונות. וגם שהם שואבות משנים זיתים שעליה, והכל מושפע מדבר ה' ורצונו המוחלט, כמו שאמר (שם) זה דבר ה' אל זרובבל בן שאלתיאל לאמור לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי אמר ה'. והנה עם זה כבר היו השלמים האלה במדרגת השמן הזך לנר לשידבק על ידם בהם הזמן האלוהי לאורם יראו אור.

והנה עם זה נתקיים מה שאמרנו מאמיתת המשל אשר אנו צריכים אליו, למה שיבוא מכוונתנו. האמנה כי לא נפל דבר מדבריו הטוב אשר דבר המליץ [רבי ידעיה הפניני, בספר "בחינות עולם"] באומרו:

בהיצמדם והסכמתם יחד ימלא כל הבית אורה, יגלו לעיניך אוצרות ההנהגה

הכוללת, ובבעו לך מצפוני המעשים אשר במ תתפאר.

כי בזולת השמן הטהור הזה, אי אפשר בשום פנים כמו שיבוא, אבל במציאות זה הנר על זה האופן בשני עניינים אלו שזכר, נתחתן לעולם המלאכים, ונאותה להם להיות לעם אחד בהשלים לנו נפשותינו בהם כאשר הם נשלמים ועומדים, כמו שתיארם המשורר באומרו

ברכו ה' מלאכיו גיבורי כוח עושי דברו וגו' (תהלים ק"ג), שהרצון שהם שלמים במה שהם עושים דברו הכול מה שהפקיד בוראם בידם בתיקון המעשים בעולמים הכוללים אין בהם נפתל ועיקש כנגד מה שאמר ונבעו לך מצפוני המעשים אשר במ תתפאר.

אמנם הם עושים זה לשמוע בקול דברו, והוא העניין השני המעולה ממנו, והוא היותם מעתיקים השפע וההנהגה ממאמרו יתעלה, שהוא הסיבה הראשונה, אל הנמצאים הכוללים אשר למטה בהם במדרגה. וזה אינו אלא ההשכלה בהנהגה הכוללת וידיעת אופני הגעתה במדרגות הנמצאים תכלית מה שאפשר להשכיל בה נבדלים כמותם.

ולהיות שני אלה העניינים מיוחדים ראשונה אל אלו הנבדלים, והמשלים עצמו בהם מהשלמים אשר בארץ כפי טבעם קדוש יאמר לו, כאחד מהם.

לזה היה דבר המלאך אל יהושע הכהן הגדול (זכריה ג') כה אמר ה' אם בדרכי תלך ואם את משמרת תשמור וגם אתה תדין את ביתי וגם תשמור את חצרי ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה. כי באומרו בדרכי תלך ומשמרת תשמור, כלל כל המעלות אשר במ יתבאר בסור מרע ועשה טוב. ועל השגתו תכלית מה שאפשר לו בהנהגה הכוללת והקשר הנמצאות והשתלשול אמר, וגם אתה תדין את ביתי וגם תשמור את חצרי.

כי הידיעה העליונה הזאת היא גוזרת ושופטת בבית קדשו ותפארתו יתברך שהוא העולם העליון. ושמירת החצרות הוא העיון בשני העולמות אמצעי ותחתון שהאחד חצר לבית והשני חצר לחצר. ועם זה אמר ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה כי ההשגות האלו משימים ביניכם צד צירוף ושוי.

ואין ספק שאל הקנאת שני העניינים האלה כוונה התורה האלוהית בכל דבריה והישרותיה, כי יהיו כל העם המתיישרים בה ונמשכים אחריה הנם כמלאכי השרת גיבורי כוח עושי דברו, לחיות בהם הטוב באלו החיים הזמניים, לשמוע בקול דברו בכון בהם עניינים שכליים רוחניים בסודות האלהות. ונוהגת המציאות בהשגה זו מפיקים רצון מאתו להצליחם לעד בין העומדים ההם הקיימים, כמו שאמר (דברים ו') לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה. כמו שפירשו הרב המורה ז"ל.

ולפי שבעניין זה יתחלפו קצת האדם מקצתם, להיות לקצת הבדל וסגולה על קצת, כמו שנמצא כן לכללם על שאר הב"ח, תמצא מבואר בתורה האלוהית נאמר ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ. ביאר השני עניינים בעצמם,

כי באומרו **אם שמוע תשמעו בקולי** יכוין למאמר **לשמוע בקול דברו**

ובאומרו **ושמרתם את בריתי** כיון למה שיכללו חלק המעשים אשר הם בהם **עושי דברו**.

ואמר כי בשני העניינים האלו תתייחד סגולתם מכל שאר העניינים. וכמו שאמר במקום אחר (דברים כ"ו) 'וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה. וכבר נודע כי קבול החכמה והשלמות יקרא סגולה בם, כי זה הכוח האלוהי ימצא לעם הקדוש הזה לבדו ולכולו כמו שאמר ואתם תהיה לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, כעיר שכולה כהנים. הנה ביאר שהם מיוחדים בסגולה מכל העמים. אמנם על ההבדל המיוחד נאמר במקום אחר (ויקרא כ') ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי וזה כי היותם לו יתעלה, וההקרא בשמו ע"י למוד זאת התורה האלוהית וקיום מצותיה, הוא הבדל מיוחד מן המיוחד המפריד ומחלק אתכם ממהות כל העמים, עד שכבר יהיה ההבדל המיניי הנאמר על כללותם אצלכם במדרגת הסוג לבד.

[נעשה ונשמע – השמיעה היא שמיעת הלב הבאה אחרי המעשה]

ועתה ראה כי למה שכוננו אבותינו אל שני העניינים האלה המעולים אשר בהם נפרדו מכללות המין, כאשר ירדו לסוף הכוונה האלוהית כשאמרו (שמות כ"ד) נעשה ונשמע שכוננו **בנשמע** אל מה שאמר אם שמוע תשמעו בקולי, ו**בנעשה** אל מה שאמר ושמרתם את בריתי להיותם עושי דברו לשמוע בקול דברו, כנזכר. אמרו חכמינו ז"ל במסכת (שבת פ"ח א) בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, יצאה בת קול ואמר מי גלה רזי לבני אדם לשון שמלאכי השרת משתמשים בו שנאמר (תהלים ק"ג) ברכו ה' מלאכי גיבורי כוח עושי דברו לשמוע בקול דברו, עושים ברישא והדר לשמוע.

והכוונה שאם היה דעתם במאמר נשמע לשמיעת האוזן לבד, הנה באמת היה להם לומר נשמע ונעשה שקדימות האוזן היא הכרחית למעשה, והמעשה הוא מעולה ממנה והוא תכליתה. אמנם כשהקדימו נעשה לנשמע, על כורחנו היה כוונתם אל שמיעת הלב וההשכל הבא אחר המעשה והנמשך ממנו, כמו שהוא העניין ג"כ בקנייני המעלות האנושיות. וכמו שאמרו (קידושין מ' ב) שהתלמוד מביא לידי מעשה, כאשר יתבאר יפה על זה הכתוב עצמו שער מ"ו ב"ה.

ולזה יצאת בת קול ואמר מי גלה רזי לבני אדם לשון שמלאכי השרת משתמשים בו. וזה שבהם לא נאמר לשון שמיעה רק על ההשכל, דכתיב עושי דברו לשמוע בקול דברו. והראיה ההכרחית כי נאמר עושי ברישא, והדר לשמוע. ואם על שמיעת האוזן, היה אומר לשמוע ברישא והדר עושים, כמו שאמרנו. הנה ששמעו והשכילו מעניין העלות מעלותם מכלל האנשים, ולשומם בהבדל וסגולה במעלת מלאכי השרת. והם סברו וקיבלו עליהם מילה במילה.

והוא הדבר המעולה אשר הרגישו הם באימותו היום ההוא הנכבד והנורא, אשר הגיע אליהם כשאמרו (דברים ה') היום הזה ראינו כי ידבר האלוהים את האדם וחי. ירצה שכבר היו נבדלים מכלל החי המדבר במהותם עד שלא יתכן שישולח עליהם זה הגדר המיניי כמו שישולח על המין האנושי בכלל.

אבל שהדיבור אשר יינשא על החיות בהם הוא דיבור אלוהי כי הוא אשר יצורף אל החי בגדר', רצוני כי האדם הוא מדבר דיבור אלוהי וחי, כלומר חי בדבר דיבור אלוהי. וזהו האדם שנאמר עליו (בראשית א') נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, ורדו בדגת הים ובעוף וגו' וכמו שאז"ל (ב"מ ק"ד ב) אדם אתם, ואין העכו"ם קרויין אדם. וכמו שאמר שלא יאמר עליו חי מדבר מת, רק מדבר דבור אלוהי וחי. והוא עניין מעולה אלוהי מאוד יורה על גודל שלימותם שכבר הכירו שהשיגו אותו העניין שקבלו עליהם בהקדמת נעשה לנשמע אשר בו נעשה השיתוף בעליונים וההפרדה מהתחתונים. וזאת הכוונה הנפלאה לא ישימו אליה לב הטיפשים ולזה היו תופסים עליהם. כדאיתא (שבת פ"ח)

ההוא אפיקורס דחזייה לרבה דעיין בשמעתא ויתבא אצבעותיה דידה תותי כרעיה וקא מייץ בהו וקמבען אצבעתי דמח אמר ליה עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו אכתי בפחזיתוכו קיימיתו אבעי לכו למשמע ברישא אי מציתו קבליתו ואי לא לא קבליתו. אמר לו אנן דסגינן בשלמותא כתיב בו (משלי י"א) תומת ישרים תנחם. הנך אינשי דסגיין בעלילותא, כתיב בהו (שם) וסלף בוגדים ישדם.

הנך רואה שהמין הזה נשתבש בפתינותו כשחשב שעל שמיעת האוזן אמר, והיה תופס עליהם בחיוב קדימתה. אמנם רבה סתם דבריו אצלו ואמר בלשון הכתוב כי עומק מחשבותיהם לא יבינו כל רשעים, ופתיותם תשדדם ותגזול מהם טוב כוונתם, והמשכילים יבינו ושלימותם תצילם מתפיסתם, כי היא תנחם אל סוף כוונתם להעלותם במדרגה מכללות האנשים אל מעלת המלאכים הניצולים מכל פגעי ההיולאניות ומכל תלאותיו.

ובמדרש (במדבר רבות פ' ט"ז)

בוא וראה כי כשאמרו בני ישראל נעשה ונשמע הביא הקב"ה מלאך המות ואמר לו, כל העולם ברשותך חוץ מן האומה הזאת שבחרתי וכו' עד חירות ממלאך המות חירות מן המלכיות חירות מן הייסורין. כשחטאו במרגלים אמר ותפרעו כל עצתי (משלי א') אני אמרתי אלוהים אתם וגו' אכן כאדם תמותו וגו' (תהלים פ"ב).

הנך רואה בעיניך, שאמר כי במאמר נעשה ונשמע זכו להיות כאלוהים והוא השיתוף עצמו שאמרנו. אמנם איך נפרעה עצה זו בעצת מרגלים יתבאר במקומו שער ע"ז בע"ה.

הנך רואה בעיניך כי ברא ה' חדשה בארץ אשר לא ידעת ולא ידעון שתי הכתות הנזכרות. ראשונה ע"י השמן הטוב היורד על פי מידות התורה האלוהית וטוב הישרותיה על נפשות השלמים המחזיקים בה, אשר בו נגמר השיתוף האלוהי המציל אותם מן המוות המוחלט עליהם לפי דעתם. וזה העניין בעצמו ירצה שנזכר במזמור הנכבד המיוחד לסיפור נפלאות יום מתן תורה, כמו שאמר רכב אלוהים רבותים אלפי שנאן וגו' עלית למרום שבית שבי

וגו' ברוך ה' יום יום יעמס לנו האל לנו אל למושעות ולאלוהים ה' למות תוצאות (תהלים ס"ח).

[יום בוא השם הגדול והנורא]

הנה כי כשהזכיר יום בוא השם הגדול והנורא על עמו ברבבות קודש, כמדבר עם המליץ הנאמן אשר על ידו היה הכול, אמר עלית למרום וגו' ואמר כי השבי ההוא אשר שבה מהעולם העליון הוא מתנות גדולות באדם, כי בהן אף סוררים - ירצה הסרים מן הדרך והרחוקים משיבת עליונים - יוכלו לשכן יה אלוהים, ולכן יש לברך ה' יום יום ולבקש מלפניו יעמוס לנו מאלו המתנות, יטיל עלינו מאלו המעשים לרוב, מאחר שהם ישועתנו סלה.

והשלים הביאור כמו שאמר, האל לנו אל למושעות וגו'. ירצה כי האל היה לנו אילות וכח למצוא לנו מושעות. וזה העניין הנפלא היה לאלוהים ה' למצוא תוצאות ועילות נכוחות להדיח המוות הטבעי מעלינו, ולשום נפשנו בחיים. והוא מבואר.

וענין זה, הוויכוח, נקרא בדמיונו שרמז אותו רוח הקודש ע"י מעשה שהיה לדוד כמוהו. רצוני שהיו גוזרים עליו היחידים מהמעיינים, גם ההמון, ההפסד המוחלט מבלי שום ישועה אח"כ, היה עין ה' עליו וחשב מחשבות לבלתי יידח, והוא נושע בה'. וזה (שם ג') במזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו.

קישור למזמור:

http://www.daat.ac.il/daat/olam_hatanah/perekT.asp?sefer=29&perek=3

ועל זה האופן מזמור דווקא ושיר מיבעי ליה. והכתובים אשר ירמזו על זה אצלי הם שלושה:

האחד אומרו **רבים אומרים לנפשי אין ישועתה וגו' נפשי ממש.**

והשני קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה כי הנה הר הקדוש זה סיני, אשר שם נאמר משה ידבר והאלוהים יעננו בקול.

והשלישי מה שסיים לה' **הישועה על עמך ברכתך סלה** כי הוא מאמר שלא יאות שם לפי פשוטו, אמנם יאות מאוד על התורה על הדרך עצמו שאמר על זה (שם כ"ט) **ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.**

ועל פי שלושה עדים יקום דבר ליישב שאר הדברים על העניין כי קרוב הוא.

והנה מצד זה השיתוף הנזכר היה כל מה שנמצאו האנשים האלוהיים משתתפים עם העליונים במדרגות נבואתם, אשר היא למעלה מהגדר האנושי המפורסם, ושם יהיו להם

מהלכים זה למעלה מזה, כל אחד כפי מה שהוא. כמו שעל זה נאמר (זכריה ג') ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה.

ועתה ראה כי כל זה העניין בדמותו בצביונו ובקומתו הוא שכיוונו **חד"ל** במאמר ההוא שזכרנו בתחילה כאשר נשים אליו לב משלושה דיוקים.

האחד אומרו בתחילה כשברא הקב"ה את עולמו, אמר השמים שמים לה' וגו'. והלא הפך זה אמרו ודאי במקום אחר (**תנחומא** פ' נשא), בשעה שברא הקב"ה את העולם נתאווה שיהא לו דירה בתחתונים כשם שיש לו בעליונים וכו'. וכבר פירשנוהו בתחילת הספר שער ל"ד.

והשני מאומרו ואני ארד תחלה, דכתיב וירד ה' על הר סיני, ואח"כ ואל משה אמר עלה אל ה'. והלא תחלה נאמר בפרשה ומשה עלה אל האלוהים, ואח"כ וירד ה' על הר סיני.

והשלישי כבד משניהם, שהרי אמרו חכמינו בגמרא (סוכה ה'):

תניא רבי יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה, ומעולם לא עלו משה ואליהו למרום, שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם.

ולא ירדה שכינה למטה, והא כתוב וירד ה' על הר סיני? למעלה מעשרה. והכתיב (זכריה י"ד) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים? למעלה מעשרה.

משה ואליהו לא עלו למרום, והכתיב ומשה עלה אל האלוהים? למטה מעשרה. והכתיב (מ"ב ב') ויעל אליהו בסערה השמים? למטה מעשרה. והכתיב (איוב כ"ו)

מאחז פני כסא פרשז עליו עננו, ואמר ר' תנחום שפירש שדי מזיו שכינתו ועננו עליו אישתרביב ליה כסא ונקיט ליה.

[הקשר שבין העולם העליון לעולם התחתון]

והנה מכל זה המאמר יראה, שהגזירה עצמה במקומה עומדת, ועדיין השמים שמים לה', ולא בטלה לגבי גדול וקטן להיות להם מהלכים רק למטה מעשרה, שהוא גבול העליונים בלי ספק.

אמנם כשיובן ענין השיתוף התוריי הכלל שאמרנו, עם מה שראוי שיצורף אליו ממנו, בהכרח יתבאר הכול יפה.

והוא כי ממאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, נתבאר שער מ' כי בשיתוף הזה נברא העולם בלי ספק. והוא מה שאמרו שאז נתאווה שיהא לו דירה בתחתונים, שכבר ביארנו שגדר האדם ההוא היה חי מדבר דיבור אלוהי, אלא שקפץ עליו חטאו של אדם והפרידו והבדילו. ונמשך ההבדל וההפרדה כל הדורות ההם שסלקו השכינה אל הז' רקיעים. ועל אלו הדורות כולן נאמר בזה המאמר בתחילה, כשברא הקב"ה את עולמו אמר השמים שמים לה' וגו'. כלומר, סמוך לבריאת עולמו. כי מיד חטא אדם הראשון. וכן ממש פירוש

בראשית ברא אלוהים וגו' והארץ הייתה תהו ובהו וגו' כפי המפרשים שפירשו (רש"י שם) בתחילת בריאת שמים וארץ. והארץ הייתה תהו וגו'. ומשלם יעיד על זה עדות ברורה, שהרי בני רומי ובני סוריא מצד עצמם אפשר היה להם עלות ורדת אלו לאלו, אלא מפני הגזרה שנגזרה עליהם. וכן אלו הנמצאים היה בטבעם זה השיתוף מתחילת בריאתם, רק שנסתלק מפני הגזרה, עד שבא אברהם אבינו והתחיל לבטל אותה, והוחל השיתוף. והמשיכוהו שבעה האבות להיות מקבילים אל הדורות שסלקו אותו בעיניהם, כמו שפרשנו העניין יפה בשער ל"ד הנזכר.

אמנם לא נתפשט השיתוף ההוא דרך כלל בזרעם, עד שבא משה רבן של נביאים והמשיכו המשך כללי. לא היחידים לבד, כי גם כל העם זה יעלו בשיתוף ההוא. ולזה לא למדו ממאמר ומשה עלה אל האלוהים, כי אל השיתוף הכולל הם מכוונים, לא אל הפרטי. שהפרטי כבר התחילוהו האבות הראשונים. אבל אמר שבזכות משה שעלה אל האלוהים להמשיך זה השיתוף, היה מה שהיה שנעשה כמין שושבין אל זה הזיווג הנכבד, שהיא נתינת התורה, שעליו אמרו במשל כשרצה המלך לישא אשה מן סוריא, כי כן קבלו ישראל עליהם היום ההוא לאהבה את ה' וללכת בכל דרכיו ולדבקה בו, כמו שהכלה מקבלת עליה עבודת החתן ואהבתו וייחודו.

ולזה אמר ואני ארד תחילה, כי אי אפשר בעניין אחר. וזה כי אחר שנתינת התורה מחויבת להמציא השיתוף הזה, שהיא במדרגת השמן הטהור הנזכר, חויב שתקדם ירידתו להר ואח"כ המה יעלו אליו. ולזה אמר ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו ושבעים איש מזקני ישראל, כלומר רבים עתה עם ה' אלה שיוכלו לעלות איש לפי מעלתו ומדרגתו להיות להם מהלכים בין העומדים הקיימים כנזכר, לפי שכבר נתבטלה הגזרה, והדת ניתנה לחזור הדבר אל הכוונה הראשונה, לעלות תחתונים ולרדת עליונים באותו סולם שראה יעקב אבינו במראה נבואתו, שאמר (בראשית כ"ח) והנה מלאכי אלוהים עולים ויורדים בו. ומה נפלא מאמרם ז"ל שם (ב"ר פ' ס"ח) והנה סולם - זה סיני בגמטריה. וכבר זכרנו שמץ מנהו שם בשער כ"ה.

ובמדרש פרשת נשא (במ"ר פ' י"ב)

ויהי ביום כלות וגו'. רב אמר דבר שלא היה משנברא העולם ועד עכשיו נעשה באותו היום. משנברא העולם ועד עכשיו לא שרתה שכינה בתחתונים אלא משהוקם המשכן, לכך נאמר ויהי - דבר חדש הוא. רבי שמעון בן יוחאי אומר, דבר שהיה ופסק וחזר לכמות שהוא, שכן אתה מוצא מתחילת ברייתו של עולם שרתה השכינה בתחתונים, שנאמר (בראשית ג') וישמעו את קול ה' אלוהים מתהלך בגן לרוח היום. וכיון שנסתלקה שכינה בעת

שחטא אדם, שוב לא ירדה עד שהוקם המשכן, לכך כתיב ויהי, דבר שהיה נפסק להרבה ימים וחזר לכמות שהוא. זהו שאמר (שיר ה') באתי לגני אחותי כלה.

עוד שם (פ' י"ג) בקרבנו של נחשון:

אמר רבי שמואל בר' יוסי: באתי לגן אין כתיב כאן, אלא באתי לגני. לגנוני, למקום שהוא עיקרי מתחילה, שנאמר וישמעו את קול ה' אלוהים מתהלך בגן לרוח היום.

ועוד שם ובילמדנו (פ' נשא):

אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שהקב"ה ברא את העולם, נתאוהו שיהא לו דירה בתחתונים וכו' כנזכר הנה, שעם היות שרב סובר דההיא וישמעו את קול ה' וגו' לאו יישוב שכינה בתחתונים הוא, אלא גילוי של שכינה וקרקור של נבואה לפי שעה, כמו שהיה לשאר האבות.

אי נמי, דלשון מתהלך מורה על בקשת ההליכה, לא על ההליכה ממש, כי המתהלך זולת המהלך. וירמוז למה שעתידי.

יראה שכל שאר החכמים חשבו מאמר מתהלך בגן כפשוטו, וחשבוהו לשכון שכינה ממש, אלא שפסק. והוא אומרו באתי לגני הראשון, ודרשו וא"ו ויהי לתוספת על ענין ראשון, לומר שכבר היה וחוזר עכשיו להיות. ועל כן הלכה כרבים. והכל להכריח שזה הענין מהשלמות, לא תאמר ראה זה חדש הוא ואין כל חדש, כי באמת היא הייתה הכוונה הראשונה בבריאת האדם בצלם אלוהים, אלא שמתחילה לא נמצא השמן הטהור להספיק הפתילה לשאוב האור האלוהי כדי שישותפו בו רבים כמו עכשיו, כי להתפשטותו יחויב לפי הראוי שלא ימצא בינינו מקום פנוי מהשכינה. וכמה הפליגו **חז"ל** להורות זה השיתוף, במה שאמרו (ברכות מ"ג ב) שהמהלך בקומה זקופה דוחק רגלי השכינה. והטעם שהוא מכחיש זה השיתוף, או בלתי מרגיש בו. ומה יקרו מפנינים דברי **הרב המורה** בפרק נ"ב מהחלק הג', שהתחיל:

אין ישיבת האדם ותנועתו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כשבתו ותנועתו ועסקיו לפני מלך גדול. והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדיבורו במושב המלך. ומפני זה מי שיבחר בשלמות האנושי, ושיהיה איש האלוהים באמת, נעור משנתו וידע שהמלך הגדול המחופף עליו והדבק עמו תמיד, הוא גדול מכל מלך בשר ודם. ואלו היה דוד ושלמה, והמלך ההוא הדבק המחופף הוא השכל השופע עלינו וכו'.

השומע ישמע כל דברי הפרק ההוא. כי באמת הוא לבדו יספיק להנחיל אוהביו היראה והנקיות והקדושה הראוי לפי השיתוף האלוהי הזה, וכ"ש כשנדבר על דרך התורה ולשונה כי המלך הגדול ההוא הוא מלך המלכים הקב"ה.

[אספקלריה או מחיצות]

אמנם מה שאמרו שמעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלו השלמים למעלה מעשרה, הנה הוא באמת הגבלת המהלכים ההם מהשלמים יש להם רשות להתהלך בתוכם. וזה כי מהידוע שהכבוד העליון המכונה אליו ית', הוא היותו למעלה מעשרה השכלים, כמו שנרמז מגובה הארון והכפורת (סוכה ד' ב). והעשירות כולם הם מדרגות והבדלי השגות, אשר תשוטטנה בתוכנה השגות כל הנביאים והחוזים והמדברים ברוח הקודש איש ואיש כפי מעלתו, ונקראות אורות או אספקלריות. יש רואה באחד, ויש רואה בשנים, ויש ביותר. וכל עוד שתעבור מדרגתו מהאספקלריות, עוד יוסיף מעלה ונוגה מהכבוד של מעלה. וכל עוד שמקצר בהם, יוסיף עובי, כי כמספרן כן יהיו המשכם מבדילין.

ולזה אמר אליהוא לאיוב, בהוכיחו על קוצר השגתו, מדוע אליו ריבות וגו' כי באחת ידבר אל ובשנים לא ישורנה בחלום חזיון לילה וגו' (איוב ל"ג). יאמר שהשגותיהם בנבואה הם קצרות, איש מהם לא ישיג אלא במדרגה אחת, ואם בשנים לא ישורנה לגמרי. ובכתוב הסמוך פירש אותם. והכוונה שמי שהוא מקצר בהשגותיו, אין לו להתחזק לדבר דבר נגד פני עליון. אמנם יש נביאים שרואים, ומתפשטת השגתם בארבע ובחמש ועוד.

וחז"ל אמרו (ויקרא רבות פ"א), שיחזקאל הנביא נתנבא בתשע אספקלריות שנאמר (יחזקאל מ"ג) כמראה המראה אשר ראיתי במראה אשר ראיתי בבואי לשחת העיר, ומראות כמראה אשר ראיתי על נהר כבר, ואפול על פני. והכוונה שהיה מתנבא בראשונה, והיו מתמצעות ומבדילות תשע אספקלריות בינו ובין האור האלוהי העליון אשר הוא למעלה מעשרה. וזה היה מתוך צער הגלות והיותו חוצה לארץ. ואף הנביאים המתנבאים באספקלריות רבות, כבר יישארו להם מחיצות רבות שהיו מתנבאין מתוכן, כלומר חוץ להם. כמי שרואה אחרי זכוכיות הרבה.

ולזה אמר (יבמות מ"ט ב) שכל הנביאים כלם התנבאו באספקלריא שאינה מאירה, לפי שליותר משובח שבהם נשאה מחיצה או מחיצות בינתיים, זולתי משה רבן של נביאים שנתפשטה השגתו בכל העשרה האספקלריות, ולא נשאה רק מחיצה אחת בינתיים, כי לזה נאמר עליו (דברים ל"ד) אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ונאמר (במדבר י"ב) פה אל פה אדבר בו במראה כו' ואמר במראה, לומר שלא הייתה השגתו במראה בקמץ שהוא אספקלרית הנביאים כולם, אשר נאמר עליהם (שם) אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע. ושם נתבארו ארבעה תנאים המיוחדים אל הבטת המראה אשר עליהם, ועל כל אחד מהם תקרא אספקלריה שאינה מאירה, כמו שיבוא ביאור זה במקומו שער ע"ו ב"ה. אלא במראה ממש, והיא אספקלריא המאירה מאוד מצד קורבתה אל האור העליון כאשר אמרנו.

והנה כל זה כתבו **הרב המורה** ז"ל בשביעי מפרקי הקדמת אבות, אלא שאמר שהבדל המחיצות היה לפי החסרונות אשר במידות, עד שאמר זה לשונו:

אלו המידות וכיוצא בהם, הם מחיצות הנביאים עליהם השלום, ומי שיש לו מהם שתי מידות או שלשה בלתי ממוצעות, כמו שכתבנו בפרק הרביעי, נאמר בו שראה את השם אחרי שתי מחיצות או שלוש, ולא תרחיק היות חיסרון קצת המידות ממעט במדרגות הנבואה וכו'.

והנה לפי זה היה להם להיות מספר המידות הממוצעות, כפי מספר אלו המעלות אשר בהם תתפשט הנבואה כפי מאמרם ז"ל. אמנם יראה שהכל יהיה כפי מה שיהיה החיסרון. יש מהם שמעכב ומבדיל מחיצות רבות, ויש לא כל כך, והכל בכלל אלו העשרה שזכרו חכמים זיכרונום לברכה, אשר הכבוד האלהי למעלה מכולן.

ומ"מ על פי העיון הזה אמרו, כי אעפ"י שנזכרה בו יתעלה ירידה, דכתיב וירד ה' על הר סיני וכדומה, הנה מעולם לא ירדה שכינה ממעלת קדושתה ותמיד הוא למעלה מהעשרה, ומשם הושפע השפע האלוהי על העולם הזה השפל, הכול באמצעות העשרה המתמצעים בינו לבינו, אשר נתן לנביאים ולחוזים מהלכים בתוכם כמו שאמרנו.

והוא כוונת מאמר (שמות כ"ה) ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים, ירצה בהיותי אני על הכפורת שהוא למעלה מעשרה, ואתה בין שני הכרובים, כלומר שיהיו לך מהלכים שכליים בין העומדים ההם, שהם סימן לעולם המלאכים כמו שיתבאר במקומו שער מ"ח ב"ה.

וגם אף על פי שסופר מקצתם שעלו אל ה' או לשמים, שהוא המרום המוחלט. מעולם לא עלו למעלה מעשרה. אבל היה התפשטותם בתוך העשרה בין רב למעט, כמו שאמרנו, עד שהגדולים שבהן, ואפילו משה רבינו לא עברו מתוך העשרה.

אמנם מפני שהשגת משה היא למעלה מכולן, כמו שיתבאר במאמר (שם ל"ג) אני אעביר כל טובי על פניך וגו', אמרו דאשתרבב ליה כסא ונקיט ליה. ירצה שההשגה הזאת רחבה אצלו משאר כל הנביאים שיעור מספיק, להבדיל נבואתו מנבואת כולם הבדל גדול מאוד.

והנה בזה נתבאר זה המאמר בהסכמת כוונת המאמר ראשון אשר היינו בביאורו, ולכן פה אחד יודו על אמיתת מה שרצינו אליו בזה הדרוש הנכבד וההכרחי לידיעתנו, והוא: **היות האדם לפי מה שהעיד עליו ההוראה התוריית משותף אל העליונים, ואשר המוות הכרוך בעקבות החי, הוא לבלתי היות מצורף אליו הדיבור האלוהי כמו שאמרנו.**

אמנם בשמירת התנאי ההוא, הנה לא יצדק עליו מה שאמרנו ראשונה, והתבוננת על מקומו ואיננו, כי ודאי מקומו הוא מקום גדולים. ומה יופיו ומה טובו כי יתבון עליו, ואפילו כל רוחות שבעולם נושבות בו לא יהיו מזיזים אותו ממקומו, כמו שאמרו (אבות פ"ג) על הפכו הרוח בא ועוקרתו וכו'.

ועל זה אמר החכם, אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, כי מרפא יניח חטאים גדולים (קהלת י'). ירצה, אם רוח היצר המושל ברוב בני אדם יעלה עליך להרסך ממצבך זה הנכבד, ולהדפך ממעמדך המעולה, התחזק בעצמך ומקומך זה המיוחד אל תנח, כי הרפיון מזה רצוני לבל תרחיק עצמך להיות מבני עליה במזיד שאם תרחיק המקום הנזכר יניח לפניך חטאים גדולים, כי לא תהיה יראת השותפות על פניך.

סוף דבר שהוא חובה על האדם לשמור מצבו לבלתי הרוס מקום מצבו, וכל איש שלם על מקומו יבוא.

ומהפלא שאפילו האל יתעלה המרום מכל אלו היחסים רוממות הכתיב זה היחס בעצמו, וזה כי בצאת לפניו עניינים בלתי נאותים למקבלים, שלא כמידת טובו נאמר בהרחבת ההשאלה (ישעיהו כ"ו) כי הנה ה' יוצא ממקומו, כלומר ממנהגו והרגלו, וזה הפירוש הוא נכון בכתוב מבלי מחסור דבר, באשר ירצהו **הרב המורה** פרק ל"ג חלק א'.

אמנם השבח התמידי המיוחד לו בסתם ממשרתיו הקדושים הקרובים אליו הוא: ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג').
וזה מה שיספיק שיעורו לפי הכוונה בזה החלק.

החלק השני.

ב. יבאר איך ימצא זה השיתוף על ידי המצוות האלוהיות

במדרש (שבת פ"ח א)

אמר רבי סימאי: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, מיד באו ששים ריבוא של מלאכי השרת, ולכל אחד ואחד מישראל קשרו שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. וכיון שחטאו בעגל, ירדו ק"כ רבוא של מלאכי חבלה ופרקום, שנאמר (שמות ל"ג) וינצלו בני ישראל את עדים.
אמר רבי יוחנן: וכולן זכה משה ונטלן, שנאמר בסמוך (שם) ומשה יקח את האהל.
אמר רב סימון ועתיד הקב"ה לחזרן לישראל, שנאמר (ישעיהו נ"א) ופדויו ה' ישובן ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם.

[איך פועלת הדבקות עם העליונים?]

אחר שנתבאר בחלק הראשון אפשרות הדבקות והשיתוף העליון ע"י התורה האלהית כמו שנזכר, יש עוד לחקור ולדעת כוח זה האפשרות ועניינו. רצוני אם הוא אפשר קרוב או [1] רחוק.

לפי שאם היה אפשר רחוק הנה הוא קרוב לנמנע.

גם אם היה [2] אפשר קרוב ובלתי כולל רק אל יחידי הסגולה לבד, הנה יהיה התועלת מועט לראות כי בני עליה הנם מעטים.

וגם אם היה [3] קרוב ונוח לקנותו, אמנם היה ג"כ [4] קרוב ונוח לאבדו, הנה יהיה קל ההסרה.

וכל אחד מאלו העניינים הוא מה שיחליש מציאות זה השיתוף, או ששיבנו כאלו אינו.

והנה היות אלו העניינים ארבעתן על הצדדים המרחיקים יותר מהיותו על הצדדים המקריבים, הוא מבואר מאוד מהיות נפש האדם בטבעה מתאוה אל החפשיות והשלטנות ללכת אחר שרירות לבה הרע בכל אשר יאווה מתענוגי בני אדם והתפקודות, המרחיקים אותו מזה השיתוף והקירוב תכלית הרחוק. וכ"ש לעם הזה קרוב לצאתם ממצרים, אשר היו מורגלים כל הזמן הארוך ההוא אצל האומה היותר נפסדת בזה מכל העמים אשר על פני האדמה, כמו שהוצרכה התורה אחרי כן לומר (ויקרא י"ח) כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וגו', שיחייב הדעת בהם כל ההרחקות הנכריות בלי ספק אם היה שימשך עניינם בזה על העניין הטבעי לאדם.

אמנם לזה הערימה החכמה האלוהית לכלול להם בזה העניין שלושה עניינים נפלאים.

אחד קודם מעשה.

ואחד בשעת מעשה.

ואחד לאחר המעשה ובהמשך ענינו.

והנה העניין הראשון הוא מה שראתה חכמתו בבוא עליהם בתחילה בשמירת הצדדים כולם, שראוי לשמור בכמו אלו העניינים הקשים והכבדים כדי להפיק בהם רצון שלם ובלי ערעור. וזה יתבאר בתחילת סיפור זה העניין כשנתעורר לדקדק בו קצת דקדוקים.

האחד אומרו ביום הזה באו מדבר סיני. הרי אמר בחדש השלישי לצאת בני ישראל שכונתו בראש החדש השלישי בלי ספק.

השני אחר שנודע כי מרפידים באו לסיני למה חזר ואמר ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני. **השלישי** אומרו ומשה עלה אל האלוהים ויקרא אליו ה' מן ההר היה לו לומר ויקרא אל משה ויעל אליו וגו' ועוד שיראה שהיה משה במעלה גבוהה ממה שנקרא אליה.

הרביעי על מה באה הקפידה הגדולה בסדור הדברים עד שכתב בתחילתן כה תאמר אל בית יעקב ותגד לבני ישראל, ובסופם אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל, שנראה שלא נתן לו רשות לשנות כלל (מכילתא פרשת מתן תורה פ' ב').

[בקשה צריכה לכלול ששה יסודות]

אמנם הוא מבואר כי העצה היעוצה לכל בן דעת מבקש רצון מזולתו בדבר קשה וגדול, צריך לתת לב להכשיר עניין שאלתו ולתקנה מששה צדדים, ואלו הן:
הזמן, והמקום, והאמצעי, וסדור הדברים, ואפשרות המבוקש, והיאותותו.

הזמן, הוא מבואר מדברי החכם (קהלת ג') לכל זמן ועת לכל חפץ. וכבר **אמרו ז"ל** (אבות פ"ד) אל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו ואל תרצהו בשעת כעסו ואל תנחמו בשעה שמתו מוטל לפניו. והנביא היה מתפאר באומרו ה' אלוהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר (ישעיהו נ') כי היה מכווין אל הלומדים העתות היותר הגונות ללמוד. גם שהאל יתעלה יעיר אותו בבקר בבקר לשמוע בלמודים, כי הוא הזמן היותר נאות לזה מזולתו וכמו שאמר (תהלים נ"ז) אעירה שחר.

המקום, אין ספק שהמקום גורם הרבה להפיק רצון האל, אם להיותו בית תפלה או בית הקברות, שכל אחד משבר לב האדם ומרככו, או שהוא במקום גדולים כמו שעשה אברהם אבינו לעפרון בעניין שאלתו, והיא שעמדה לו שנאמר (בראשית כ"ג) לעיני בני עמי נתתיה לך. ואין צריך לומר אם המקום מסוגל מפאת מעלה, כמו שהייתה ארץ ישראל מכל הארצות ובית המקדש מסוגל מכל.

האמצעי, כי הוא ראוי שיהיה הגון אם אצל הנשאל והשואל ואם אל דבר המבוקש. צא ולמד מה בקש הקב"ה איש כלבבו בכל העניינים להוציא את ישראל ממצרים כמו שנתבאר זה יפה בשער ל"ד עיין עליו.

סדור הדברים, אמר הכתוב (משלי י') שפתי צדיק ידעון רצון וכבר שבחו **חז"ל** (שוח"ט תהלים י"ט) אל דוד על זה באומרו (תהלים י"ט) שגיאות מי יבין וגו' עד יהיו לרצון וגו'. ואנשי הדעת דבר גדול הוא אצלם. אמנם הפתאים אינן מקפידים והם נכשלים בפתייתם. הנה רחבעם בן שלמה עמד טעמו בו, כששאל עצה על הדבר הגדול ההוא מהזקנים אשר עמדו את פני שלמה אביו, לא שאל לבד על מהות העצה, כי גם על איכות התשובה וסדור דבריה, ולזה אמר (מ"א י"ב) ויועץ המלך רחבעם את הזקנים וגו' איך אתם נועצים להשיב את העם הזה דבר, כיוון אל עצמות העצה ואל סדור דבריה, כי ידע שהשעה צריכה לכך. אמנם הזקנים על דרך המוסר אמרו לו עצמות העצה, וסמכו על דעתו בכיוון הדברים,

ולזה לא אמרו לו (שם) אלא אם היום הזה תהיה עבד לעם הזה וגו'. מה שהיה הפך זה כשנועץ עם הילדים, כי הוא לא חלק להם את הכבוד הזה, ולא אמר (שם) רק מה אתם נועצים ונשיב דבר את העם הזה אשר דברו אלי לאמר הקל וגו'. כי לא בקש מהם רק העצה והוא ישיב להם דבר. והם קפצו בראש לסדר את הדברים בפיו, לא יוסיף ולא יגרע. שנאמר וידברו אליו הילדים אשר גדלו אתו לאמר כה תאמר לעם הזה וגו' כה תדבר אליהם, קטני עבה ממתני אבי, ועתה אבי העמיס וגו'. ואין ספק כי אם היה משיב אותם דבר בלשון רכה ודברים מתוקים, כמו שאמרו הזקנים ודברת אליהם דברים טובים, לא היו מעיזים כנגדו באותו שיעור שהעיוז. מ"מ הוא מבואר כי מות וחיים ביד לשון (משלי י"ח) ונאמר (שם כ"ה) ולשון רכה תשבר גרם.

אפשרות הדבר, הוא מוכרח. הלא תראה תשובת אליהו ז"ל (מ"ב ב') הקשית לשאול. והנה בת שבע אמרה לשלמה (מ"א ב') שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך אל תשיב את פני, יורה כי השואל יש לו לכוון לשאול דבר נקל לעשות.

היאותות הדבר, הוא גם כן מבואר שאעפ"י שיהיה אפשרי או נקל לנשאל לעשות אם לא יאות לכבודו לא יעשה. הלא תראה תשובת שלמה לאותה שאלה קטנה ששאלה אמו אמר (שם) ולמה את שואלת וגו' ושאלתי לו את המלוכה כי הוא אחי הגדול ממני. והנה אמו ראתה שאינה קטנה ולא הפצירה בה.

וגם נבות היזרעאלי עם היות שבקש ממנו אחאב את כרמו בדברי רצוי ושמירת המועיל כמו שאמר תנה לי את כרמך ויהי לי לגן ירק כי הוא קרוב אצל ביתי ואתנה לך תחתיו כרם טוב ממנו אם טוב בעיניך אתנה לך כסף מחיר זה (שם כ"א). שהכוונה שיתן לו כסף במחיר שייטב בעיניו להחליף הכרם בכרם טוב ממנו שכבר ימשך לו התועלת משני פנים, עם כל זה לא קבל לטענה שביאר באומרו (שם) חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך כי גנאי גדול היה אצלם להשחית נחלת האבות וכן לא יעשה בישראל.

שש הנה הדברים העיקריים אשר ראוי לכוון אליהם כל בן דעת המבקש דבר גדול הערך מהזולת, ובכולן נתכוונה אסתר המלכה כשעמדה לבקש על עמה. הלא תראה שהכשירה הזמן מיום אל יום באומרה (אסתר ה') ומחר אעשה כדבר המלך. והמקום שיהיה בביתה שלא יהיה שם מקטרג. והאמצעי משתה היין. וסודור הדברים אשר אין למעלה ממנו תנתן לי נפשי בשאלתי וגו'. ואפשרות הדבר והיאותות - כי נמכרנו וגו'. כמו שביארתי אלו הדברים כולם בפירוש המגילה היא.

[החכמה האלהית כללה את ששת היסודות]

וכולם כוונם בכאן החכמה האלוהית בתחילת הכניסו בנו חמודו לחנוך הגדול והנורא הזה. הלא תראה ראשונה, שכיון הזמן הנכון והזכיר כוונתו אותו, באומרו **ביום הזה באו מדבר סיני, שירצה בזמן הזה, לומר שהוא היה הזמן היותר נאות** שאפשר לבוא בו תחת כנפי השכינה, והוא שיהיה כמשלוש חודשים לצאתם מהגלות המר ההוא, אשר היה עדיין עול השעבוד על חלקת צווארם, ובעוד הנסים כולם נוססים לפניהם. וקודם לכן עדיין היו יעפים ויגעים מצרת השעבוד.

וכמו שאז"ל **תנחומא יתרו** -

משל למלך שהיה לו בן חולה. ואחר שהבריא אמר, אין רצוני שילך אל בית הספר

עד שיעברו שלושה חודשים.

והנה על הגבלת זה הזמן המשוער אמר בתחילה (שמות ג') **בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה**. אמנם באומרו באו מדבר סיני, כיוון אל בחירת המקום, כי הוא ההר חמד אלוהים לשבתו, וזה שמו אשר יקראו בכל מקום הר האלוהים: ויפגשו בהר האלוהים (שם ד') ויבא אל הר האלוהים חרבה (שם ג'). ובו המערה המוצלחת אשר נאמר עליה (שם ל"ג) ושמתוך בנקרת הצור, בו ישב משה אדונינו ע"ה שלש פעמים ארבעים יום וארבעים לילה בלי אכילה ושתייה (דברים ט'). גם שם הייתה מערת אליהו ז"ל, שנאמר בו (מ"א י"ט) וילך בכוח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה, עד בא הר האלוהים חורבה, ויבוא שם אל המערה.

והנה המקום הזה הוא ראוי להשפיע על יושביו רוח חן ושכל טוב מזולתו מההרים. ולפי שהנעתק מהמקום הרע המוחלט, ויבוא על הטוב המוחלט, יקבל מזה רושם יותר נפלא וחזק מאשר יבוא אל האמצעי. לזה חזר ואמר **ויסעו מרפידים ויבואו מדבר סיני**, כי זה מה שראוי שיאמר גם בבחינת המקום. ואמר עוד **ויחן שם ישראל נגד ההר**, כי מזרח של הר היותר נכון לזה כי הוא הצד הנקרא פנים בכל דבר.

ובבחינת האמצעי אמר, ומשה עלה אל האלוהים. יאמר כי לעשות אותם במעמד ההוא אלוהיים אין סרסור ואמצעי בעולם כמשה, שכבר עלה מעצמו אל מעלת האלהות במעלות המידות והשכליות, כמו שיוורו עליו פעולותיו הראשונות והנמשכות אחריו. והיא הסיבה אשר קרא אליו האלוהים מן ההר עכשיו להיות אמצעי וסרסור אל המעשה הגדול והנורא ההוא.

והנה על הקפדת כיוון הדברים וסידורם, אמר תחלה וסוף **כה תאמר אל בית יעקב וגו'.**

אלה הדברים אשר תדבר, הקפיד שלא יוסיף ולא יגרע ולא ישנה.

אמנם תוכן הדברים אשר יכלול בו אפשרות הדבר וגדול תועלתו, הוא מה שכלל באומרו **אתם ראיתם את אשר עשיתי במצרים וגו'. ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה וגו'. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו'.**

אמנם כוונת הדברים ומה שראוי שיובן מהם לפי זמן ומקומן יתבאר כשנעמוד על פי הסיפור כולו ב"ה.

אמנם עתה יראה שבאלו העניינים המסודרים על זה האופן נמשכה כוונת האל יתעלה ועצתו, כי באמור להם משה על פי ה', מיד ויענו כל העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה. והוא מה שיטעימהו הכתוב יפה, באמורו **ויבא משה אל זקני העם וישם לפניהם את הדברים האלה אשר צוה ה', ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה**. יאמר שעם שהוא ע"ה הייתה השקפתו בשליחותו יותר אל זקני העם, כי יראה מכללם לא ישמחו בו, הנה היה מתוכן השליחות וסידורו בכל העניינים הנזכרים שכל העם יחדיו קיימו וקבלו עליהם לשמור לעשות, וזה הוא למה שנתחכם להם יתעלה קודם מעשה.

[מבנה מעמד סיני הכין את העם לקבל את דבר ה']

אמנם מה שהפליא עמהם בשעת מעשה, הנה הוא מבואר מאוד מאמרו **הנה אנכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם**. ולזה ראה שיהיה המעמד ההוא הנורא על צד החרדה וההשתוממות הנפלא מהזהירות בנקיות וקדושה, והזהרה בכבוד ובמורא, והראות קולות אלוהים וברקים רב וענן כבד וקול שופר חזק מאוד ודברות אלוהים בלהבות אש, אשר אלו הם חרדות נפלאות עשאו האלוהים לפוצץ במ לבות האבן ולהמוח שם כל גיד נחשת וברזל. וכבר ביארו הם הדבר יפה באומרם (דברים ה') **הן הראנו ה' אלוהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש. היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים את האדם וחי, ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה וגו', כי מי כל בשר אשר שמע קול אלוהים וגו' קרב אתה ושמע וגו'**. הנה שמגיע בפליאות הכוונה האלוהית בשהם יטו שכמם ולבם אל השמיעה והעבודה, כמו שאמר (שם) **ושמענו ועשינו**.

ויתר הכוונות באלו הדברים יתבאר בפירוש הסיפור ב"ה, כי עתה אין הכוונה רק לזכור מסגולת המעמד ההוא בכלל אשר כונו אליו, כי היה להכין לב העם הרחוקים ולהקריבם אל שלמותם בפעולות ועניינים חדשים אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים.

והוא מה שרצהו בזה המשורר, באמרו **אלוהים בצאתך לפני עמך בצעדך בישימון סלה ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלוהים זה סיני וגו' גשם נדבות תניף אלוהים וגו' חיתך ישבו בה וגו' (תהלים ס"ח)**.

אמר כי בצאתו לפני עמו במעמד הנכבד והנורא ההוא, ובהכין צעדיו שם בארץ ישימון לעשות את הגדולות ואת הנוראות ההם, מהרעשת הארץ והטפת השמים עניינים חדשים ונוראים, הכול היה להכין העם ההוא ולהכשירם אל קבלתם הפועל הנאות להם להצלחתם. כמי שמכין הארץ העיפה אשר לא עובד בה זה כמה, והוצרך השתדלות רבה

להולידה ולהצמיחה. ולזה אמר **גשם נדבות תניף אלוהים נחלתך ונלאה אתה כוננת** ירצה כל העניינים הללו הם במדרגת גשם נדבות אשר הנפת על נחלתך הנלאה, שתצלח לעשות ענף ולעשות פרי.

ופירש הנמשל ואמר **חיתך ישבו בה** וגו'. והכוונה כלומר שעדתך ישבו בארץ היא שרעשה והפלאות ההמה היו להכין בטובתך עם עני להקריבו אליך אלוהים. ודי בזה מענייני המעמד ההוא הנכבד בשעת מעשה לעניין כוונתו.

ואולם מה שנתחכם להם במה שיבוא ואחרי כן בתיקון עניינם בענייני השיתוף והקירוב והכללות והקיים שזכרנו ראשונה שהוא עיקר, שכל השיתוף הזה הנזכר תלוי בו, הוא במה שהפליא גם כן עצה ותושיה לשום עמודיו ואדניו יתדותיו ומיתריו, כולם עניינים ומעשים, רצוני מצות ומניעות בכל דברי התורה הזאת. כי על זה האופן לא לבד ימצא זה השיתוף. אבל יהיה מציאותו קרוב ונוח לקנות. גם יתפשט לכללם. ולא עוד אלא שתהיה קשה הסרתו, כי הם ארבעה עניינים עצומים בהגעת הכוונה על צד היותר טוב שאפשר כמו שאמרנו.

והנה עניין השיתוף כבר נתבאר בחלק א', והקב"ה פירשו בעצמו, באומרו על אלו המצות בכלל (ויקרא י"ט) קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוהיכם. וכמו שאמר בכאן **ועתה אם שמוע תשמעו בקולי וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש**. וזה גופו של שיתוף כמו שהונח.

אמנם הקירוב והקלות בו, גם כן פירשו באומרו (דברים ל') **כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא וחותרם כי קרוב אליך הדבר מאוד בפוך ובלבבך לעשותו**. ביאר היטב כי כל הקירוב ההוא היה מצד שהכל תלוי במעשה, מה שלא יהיה כן אם יהיה בדרך תושית העיון לבד.

אמנם כללותם. כי הוא מבואר שהמעשה הוא דבר משותף לכל מהעיון, אם לקושי השכל ואם לצורך התנאים המיוחדים אשר לא ישתתפו הכול בהם. ולזה **אחז"ל** (ברכות נ"ז א) אפילו ריקניין שבך מלאים מצות כרמון. וזה שהמצות באות וחלות בדברים אשר ייפול עליהם החלק החומרי ובכל מיני צורכיו ולא יכלו להימלט מהם.

ובמדרש (רבה פ' כי תצא)

כי לזית חן הם לראשך (משלי א'). א"ר פנחס ב"ר חמא: כל מקום שתלך המצווה מלווה אותך. מנין? שנאמר (דברים כ"ב) כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך וגו'. עשית דלת, המצות מלוות אותך, שנאמר (שם ו') וכתבתם על מזוזות וגו'. לבשת כלים חדשים, המצות מלוות אותך, דכתיב (שם כ"ב) לא תלבש שעטנז, אם הלכת לגלח, המצות מלוות אותך, (ויקרא י"ט) לא תקיפו וגו'.

היה לך שדה, המצות מלוות אותך, (דברים כ"ב) לא תחרוש בשור ובחמור. לזרוע, לא תזרע כרמך כלאים. לקצור, כי תקצור וגו'. אמר הקב"ה אפילו לא היית עוסק בדבר אלא מהלך בדרך, המצות מלוות אותך שנאמר כי יקרא קן צפור לפניך בדרך וגו'.

הנה שכיוונו אל תועלת הקירוב והכללות אשר מצד המעשה שכיוון הש"י בהם כאדם המזמין לבנו אהובו מזונותיו בכל מקום אשר ידיו ממשמשות בהם, כי על כל פנים יגיעו אליהם כל עייף וכל כושל במ.

והנה לזה באה ההוראה מהמשורר, צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה וגו' (תהלים ל"ו). ירצה כי הייתה צדקתו עמנו מפורסמת כהררי אל, ומדת משפטו כבושה ונסתרת בתהום רבה מצד שאדם ובהמה תושיע ה', ירצה במה ששמת תשועתנו בדבר המשותף בנו לאדם ובהמה, והוא החלק החומרי ופעולותיו. מה שלא היה כן אם הייתה תלוי בדבר המיוחד לאדם, שהוא החלק השכלי העיוני, כי לא ישתתפו בו רק מעט מזער. והוא מה שהורה עליו אדון הנביאים בסוף דבריו באומרו (דברים ל"ג) אשריך ישראל מי כמוך עם נושע וגו'. והכוונה שאין כמוהו עם שנושע כולו בכללו. והוא מבואר.

[קושי להפר את התחייבות סיני]

אמנם קושי ההסרה הנה חויב ממה שקדם מבלי ספק, כי החוט המשולש על זה האופן לא במהרה ינתק, שכבר נהפך לטבעי שני. ואשר הוא כן הוא ודאי קשה ההסרה, ועל זה אמר הכתוב (ישעיהו נ"ט) ואני זאת בריתי אותם אמר ה' וגו' לא ימוש מפיו זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם. אמר, כי ברית כרותה למצות האלוהיות על האופן הנזכר שלא ימוש מהם לדורי דורות והוא עניין נצחיות התורה ודבקות האל יתעלה עם האומה הזאת לעולמי עולמים.

ועל הוראת אלו הארבעה דברים אשר הם העיקר בהתמדת שלמות האומה הזאת אחר שכבר נכנסו תחת כנפי השכינה לסיבות שקדמו, כיוון ר' סימאי במאמר ההוא הנכבד שזכרנו בתחילה. אמר **בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע מיד באו ששים רבוא וכו'.** רצה, כי ממה שדקדקו ישראל בשהקדימו במענה הראשון לומר כל אשר דבר ה' נעשה לבד, ולא אמרו אז **ונשמע** עד הפעם השלישית, שנאמר (שמות כ"ד) ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' **נעשה ונשמע**, יראה שדקדקו היטב בעניין הזה. ולכאורה קבלו עליהם המעשה לבד, לראותם הוא עניין יותר נקל ומשותף, עד שהתבוננו עוד בינה בעניין אחר כך, ואמרו נעשה ונשמע. כל מה שראו שהמעשה התור"י מטבעו לבוא לידי השכל ועיון בו, כמו שיתבאר שם ב"ה.

הנה מזה נמשכו הארבעה תועלות עצמן שזכרנו.

ועל הראשון שהוא עצם השיתוף האלוהי, הוא מה שזכר להתקשר בכתרים ההם האלוהיים המעמידים השיתוף והמחזיקים אותו, כעניין קשר האותיות שאמר במקום אחר (שבת פ"ט א) כמו שיתבאר בשער ע"ד ב"ה.

ובאומרם שהיו הכתרים שנים לכל אחד, כיוונו אל התועלת השני, והוא דרך השגת העניינים זה בזה וקירובו.

ובאומרם שהיו מכתירי הכתרים ששים רבוא, כיוונו אל שלא נמצא בהם על זה האופן מי שיהיה נעור ורק מזה השלמות.

ובאמרו כי כשחטאו הוטרפו על ידי כפלים של מלאכי חבלה, יורה כי השלמות הזו הבא על זה האופן בקושי יוסר.

וזו שאם היה השלמות בחלק העיוני לבד, הנה בהפסד הדמיון יספיק לשיסור כוחם מהם. אמנם עכשיו שישתתף המעשה, לא יסולק השלמות עד שיתקלקל ג"כ הכוח המתעורר המניע אל המעשים. ולזה אמר שהוצרכו שני מלאכי חבלה להסירם, כי אין מדרכם להינצל מהם כי אם בזה אחר זה, וע"י מסירים מתחלפים. ואף על פי שיסורו לפי שעה, כבר ישאר הכתר בכולם או באנשים השלמים מהם, כי זה וזה ראוי לדמותו למשה. ולא עוד אלא שסופו לחזור, כי מעשה רב וכמו שאמר (ישעיהו נ"א) ושמחת עולם על ראשם.

ובמדרש עוד (ש"ר פ' כ"ז)

משל למלך שאמר לעבדו מזוג לי שתי כוסות הללו, והיה אומר לו הוי זהיר. עד שהוא נכנס לפלטין היה עגל אחד שרוי על פתח הפלטין, נגח לעבד ושבר אחד מהן. היה העבד מרתת לפני המלך. אמר לו המלך, מה לך מרתת. אמר לו שנגחני עגל ושבר אחד מהכוסות. אמר לו המלך א"כ הזהר בשני. כך אמר הקב"ה שני כוסות מזגתם לי בסיני נעשה ונשמע. שברתם נעשה כשעשיתם את העגל, היזהרו בנשמע. הד"ד (ישעיהו נ"ה) הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם.

הרי שאמרו שהיה קושי ההסרה מצד היותם שני כתרים, ואף כי יחטאו במעשה, כי רבים לוחמים לו כמו העצלה והכילות והתאוה וכדומה, הנה בהישאר חברו ישוב הכול. מה שאין כן החוטא בעיונו ובדעותיו, כי אליו אמר (משלי ב') כל באיה לא ישובו וגו'. ואלישע אחר יוכיח (חגיגה ט"ו א).

הנה נתבאר כי מרחמם ינהלם על דרכים ואופנים בהם יעלו כללם משפל מצבם לגבהי מרומו, ולא יכשלו בלכתם, ובעמדם יעמדו בקיומם. והיא מה שרצינו בזה החלק.

החלק השלישי.

ג. באיזה אופן יקנו אלו המצות הצלחה הנפשית

יבאר בזה החלק על איזה אופן ובאיזה בחינה יקנו אלו המצות ההצלחה הנפשית.

בביאור איך יגיע מהמצות התוריות זה השיתוף האלוהי והכוונה הראויה לעושה להגיע אל תכליתו.

זוהי אם צריך שתהיה כוונת העושה אותם לשמוע בקול דברו לבד, ולא הותר לו להשקיף בהנה אל שום תועלות מקווה אליו. או אם הותר לכוון בעשייתם אל תועלת עצמו והצלחת נפשו עדי עד. שאם יצויר שלא ימשך לו מהם זה התועלת - יחדלו.

[מה תכלית עשיית המצוות?]

[התכלית – קיום רצון ה', או תועלת האדם?]

והנה העניין הראשון יחייבהו השכל משני פנים. האחד ממה שחויב אל הפועל היותר נכבד להיות לו תכלית יותר מעולה, כמו שנתבאר בהקדמת הספר, וכאשר יאמן אצלנו שהמצות התוריות המסודרות מסודר האל יתעלה תהיינה הפעולות היותר מעולות שאפשר, הנה שיחויב מזה שיהיה תכליתו היותר מעולה שבתכליות, והוא האל ית' לא זולת.

והשני שאם יושם התועלת האנושי, מאי זה מין שיהיה, תכלית אל העבודה האלוהית במצות התוריות, כבר תהיה עבודתו יתעלה מהדברים המסודרים בעבור התכלית, והתועלת ההוא יהיה ראשי עליה, הפך מה שחייבהו השכל. והוא היותו יתעלה הוא התכלית הראשי אשר אליו יפנו כל ראשי התכליות כולן מראשן ועד סופן, וכמו שאמר על פי הנביא (ישעיהו מ"ד) אני ראשון ואני אחרון.

הרי שני פנים מחייבים שלא תהיה השקפת מעשה המצות התוריות רק לעבודת המצוה, שהוא סיבת הסיבות ועילת העילות ב"ה.

וממאמרי חכמינו ז"ל מקיימים זה הדעת מוסר אנטיגנוס (אבות פ"א): אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא הווי וכו'. ויש מי שפירש על זו הכוונה מאמר בן עזאי (שם פ"ד) שאמר ששכר מצוה – מצוה; לומר שמצות הם נזכרות ונעשות בעבור עצמן לא בעבור דבר אחר, כמו שהאל יתעלה הוא נמצא למה שהוא נמצא, לא לסיבה אחרת.

וממה שיוורה על זה הוראה עצומה, אומרם בספרי (פ' עקב)

יכול יאמר אדם הריני לומד תורה כדי שאעשיר, כדי שאקרא רבי, כדי שיהיה לי חלק לעולם הבא, תלמוד לומר לאהבה. לא תעשה אלא לאהבת השם יתעלה.

וכן אמר (ע"א י"ט א) במצותיו, ולא בשכר מצותיו. וכמה החזיק **הרמב"ם** ז"ל במאמרים האלו בסוף ספר המדע, וזרז מאוד להחזיק בזה הדעת ולהרחיק זולתו כמו שנודע משם.

[נימוקים לעבודת ה' למען האדם]

אמנם העניין השני הסותר לזה יחייבהו השכל ג"כ משני פנים אחרים: **האחד מצד הכוסף והתשוקה הטבעית** הנמצאים בכל נמצא מהשפלים. וזה שאם היות שמיני הצומח ומיני החי לתולדותם למשפחותם, כולם נבראו לתכליות גדולים מהם וגבוהים עליהם, כמו (תהלים ק"ד) מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם, ירצה שתכלית הכוח הצומח הנמצא בצמחים הוא הבהמה אשר הם לה למאכל. ותכלית תשוקת הבהמה אל המאכל ההוא אצל הבורא יתעלה הוא עבודת האדם המשתמש בה, להוציא לחם מן הארץ (שם). מכל מקום כבר ימצא לכל אחד מהם כוסף גדול ותשוקה טבעית לתועלת עצמו, אם בבחינת אישיותו ואם בבחינת מינו, ואיך יתכן שיהיה הכוסף האנושי רק מזה המבוקש.

והשני מצד הרפיון והרישול המחויב ליפול במעשה אשר לא יקווה ממנו שום תועלת לעצמו, עד שלא יקבל הדעת שתיפסד הצלחתו על הימנעו מעשות דברים אשר לא יועילו לו כלל, כי מעשה כזה קשה מאוד על האדם. ומעשה אונן יוכיח, והוא שלא נענש אלא על שעשה מעשה לשחת ארצה, שנאמר (בראשית ל"ח) וירע בעיני ה' אשר עשה. אבל כי יחדל לעשות, לא יהיה בו חטא.

וכבר תפסו החכמים (אדר"נ פ"ה) על אנטיגנוס לאמרו המאמר הנזכר, או שמותר לשמש על מנת לקבל שכר, או שלא יתפרסם ההפך. הנה כי שתי אלו הטענות נותנות רשות לכוון במעשה המצות לתועלת עצמו.

ומה שיקיים זה הדעת קיום גמור, הוא מה שאמרו במסכת (פסחים ח' א) תניא האומר אתן סלע זה לצדקה כדי שיחיו בני, כדי שיהיה לי חלק לעולם הבא, הרי זה צדיק גמור. יראה שהכחישו לגמרי מה שאמר בספרי, והתירו שיכווין אדם לתועלת עצמו, אם זמני אם נפשי. ואיך לא, והנה התורה בעצמה מסכמת לזה במאמרים רבים, תמיד לא יחשו מזעוק באזנו בכלל המצות ופרטם היתר זה, באומרה **ושמרת את חקי ואת מצותיו אשר אנכי**

מצוך היום למען ייטב לך ולבניך אחריך ולמען תאריך ימים.

בספר דברים (ד') למען ייטב לך והארכת ימים (שם כ"ב), למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך (שם ה'), וכן במקומות רבים מספור יזכרו קצתם במה שיבוא. ולא עוד אלא שהקב"ה פירשו בעצמו באומרו, מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי ולשמור מצותי כל הימים **למען ייטב להם ולבניהם אחריהם**. וכן אמר משה (שם י') ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', וחתם: לטוב לך.

ואם הקב"ה מתאווה שתהיה כוונתנו בעבודתו לתורתו ולהנאתנו, איך נעמוד אנחנו ונאמר כשנכווין בהם אל מה שכיוונו מניחם ומסדרם, שנפסל המעשה בזה. זה לא יתכן בשום פנים, אלא שהותר לנו.

אבל נתחייב להאמין כי חלף המעשים התוריים האלו יגיע לנו מהזכות והטוב שיעור מה שראוי לעשותם בעבורו בלי ספק. והוא מה שהוסכם מחכמינו ז"ל באומרם (מכות כ"ג ב) רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמר (ישעיהו מ"ב) ה' חפץ וגו'. ומאמר דוד (תהלים י"ט) גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב כמו שיבוא בשער מ"ט.

והנה אחרי ששני הדרכים האלה מהחקירה שניהם כאחד טובים ונכונים ומסכימים עם מאמרי **חז"ל**, והנה הם סותרים זה לזה ומקבילים, חויב לנו להשתדל בהסכמתם זה עם זה, ושניהם אל האמת אשר בזה יתבאר בטוב טעם נעשה ונשמע, על דרך עושי דברו לשמוע בקול דברו כמו שקדם, ונצא ידי חובתנו בזה הדרוש הנפלא.

[הסבר הסתירה בין עבודה לשם ה' לעבודה לצורך אישי]

ואשר אראה אני מקומות ההמעדה בזה הם שני דברים:

האחד שדברו על המצות האלוהיות כדבר על המעלות המידותיות שדברו עליהם חכמי **הפילוסופים** המדיניים בהסכמה העולה על מעיוניהם, ונמשכו אחרי דבר **אריסטו** בהם במה שכתב בפ"ט מהמאמר י' מהמידות ז"ל. אמנם יהיו הדברים הנבחרים בעבור עצמם אשר לא נדרוש מהם כי אם הפועל אמנם באלה וכו'. וחשבו כי כמו שהוא שם זה העניין לשבח ותהילה במעשים ההם, כן יחשב במצות האלוהיות.

וחלילה לנו מחשוב כזאת. כי הנה **הפילוסופים** לא יחשבו שום תועלת בפעולות המעלה כי אם היות מעולה. ולזה הייתה להם המעלה תכלית לעצמה לא זולת. אמנם אנחנו המאמינים ייעודי המצות התוריות בשכר הנפשי הרוחני, והיה האושר המיועד לנפשותינו אינו האושר המושג בפועל המידות, אבל אחר נפלא ממנו, שהוא תכלית כל המעלות כולן. לזה ראה שתהיה המצווה האלוהית מכוונת לנו להשגת התכלית ההוא הטוב לנו, כמו שאמרנו.

אמנם ההמעדה השנית היא מה שיוקבל בזאת החקירה, היות העבודה האלוהית באלו המצות זולת השכר המגיע לעושה אותם, כמו שהוא העניין בעבודת מלכי האדמה. עד שתחקור אם תהיה העבודה מכוונת לעצמה, או לתועלת העובד. וזה אינו בשום פנים. אבל העבודה והשכר הם שנים במאמר ואחד בעצמות, כי על זה אמר הנביא לרחבעם (ד"ה ב' י"ב) וידעו עבודתי ועבודת ממלכות הארצות. ירצה שעבודתו יתברך הוא תועלת

העובד, ועבודתה תועלת הנעבד. וכמו שאמר אם חטאת מה תפעל בו וגו' ואם צדקת מה תתן לו וגו' (איוב ל"ה). ירצה כי אף שתוסיף ותגרע כוח בגבורה של מעלה וכמו שאמרנו **חז"ל** (איכה רבתי פ"א) בזמן שעושין רצונו של מקום מוסיפין כוח וכו'. הנה על דרך האמת אין זה דבר שמוסיף וגורע בו דבר מצד עצמו ית', אבל השינוי נמשך ממך אליך, גם את הטוב ואת הרע אתה תקבלם, כמו שיתבאר זה שער פ"א ב"ה.

אמנם היו המצות האלוהיות לעם ה' אלה בתורת חסד ורחמים להישרים במעשים מעולים, בהם יפיקו רצונו לזכותם בתועלת שני מיני החיים אשר אמרנו. לא בתורת תמורה וחליפין ממה שקבל בהם בעבודתם כעניין עבודות המלכים, אלא שהעבודה היותר שלמה אצלו אינה רק מה שייטיב כל אחד לעצמו. ולא תקרא זאת עבודה כי אם על דרך החסד והאהבה, כמו שיקבל אדם בתורת עבודה לבנו, שיאבה שמוע מוסר ללכת בדרך טובים למען ייטב לו ויתן לו שכר על זה.

[מהו הפרס שמקבלים על עבודת ה'??]

זוהו לדעתי מה שדקדק החכם אנטיגנוס, באומרו אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא הוּו וכו'. כי לשון פרס אצלי הוא מקווה לאדם חלף עבודתו ותמורת מה שקבל ממנו הנותן, כמ"ש (ברכות ל"ד א) שנוטל פרס מאתו ויצא. עד שכבר יאמר על מה שנותנים העם המנוצחים במלחמה למלך אשר כבשם, תמורת החיותם וכופר נפשם. נאמר (ש"ב ח') ויך את מואב וימדד בחבל השכב אותם ארצה, וימדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות, ותהי מואב לדוד לעבדים נושאי מנחה. ותרגם יונתן בן עוזיאל **נטלי פרס**. וגם **אונקלוס** תרגם בערך נפשות (ויקרא כ"ז) בפורסנך, שהיא ממש כעניין מחיר הפדיון וכופר נפש.

ראה כמה רחוקה העתקה זו ממה שכתב **הרמב"ם** ז"ל (בפ' אבות פ"א) שאמר:

פרס נקרא הגמול אשר יגמול האדם למי שאין לו טובה עליו, אבל יעשה על דבר החסד וחנינה. ע"כ.

וכמה יאות מה שכתבנו מלשון פרס, שהוא הדבר הניתן בתמורה וחליפין. והנה לזה אמר אנטיגנוס כי כשתהיה העבודה האלוהית על זה האופן, ר"ל על מנת לקבל פרס, כבר יראה שהאל יתעלה קבל ממך בעבודה הזאת דבר שעליו תקבל הפרס הוא במחירו, עד שתהיה עמו כדרך הנושאים ונותנים במקח וממכר או בתורת חליפין, שלא יודו מעלה זה לזה ולא יחזיק האחד טובה לחברו בעבורה צריך לכבדו או לירוא ממנו ולהיכנע מפניו, לפי ששניהם צריכים זה לזה. אבל הוּו כעבדים המשמשים לא ע"מ לקבל פרס על זה האופן, רצוני שכר מה שהגיע לו תועלת מעבודתכם, אבל שתקוו ממנו שכר טוב בעמלכם על דרך החסד והחנינה, שרצה ברצון שלם בטובתכם ובהנאתכם מבלי שיגיע לו מכם

שום תועלת. והנה עם זה יהי מורא שמים עליכם, ותזהרו מפניו, אחר שאינו מטיב לכם לצרכו כלל. והשתדלו תמיד להיות נכונים לפניו להפיק רצון מאתו.

ומהידוע כי מלת **שכר**, עם שכבר נאמרה על זה העניין שאמרנו במילת **פרס**, שכר שכרתיך בדודאי בני (בראשית ל') שכר שכיר (דברים ט"ו) ביומו תתן שכרו (שם כ"ד) וזולתם רבים. הנה היא כוללת ג"כ הריווח המגיע מבלי בחינה תמורת דבר או חליפין. כי יש שכר לפעולתכם (ד"ה ב' ט"ו). ובלשונם (ע"א ב' ב) חוטא נשכר. זריז ונשכר (חולין פ"ב א). קרוב לשכר (ב"מ ס"ד ב) ורחוק לשכר (שם ע' א), שהכוונה בכולן הפך ההפסד. והוא הלשון המיוחד להם בכל מקום על זה העניין (אבות פ"ד) שכר מצוה מצוה (חולין קמ"ב). שכר מצות בהאי עלמא ליכא. (ע"א ג' א) היום לעשותם ואין היום לקבל שכרם (אבות ספ"ב). מתן שכרן של צדיקים. הפועלים עצלים והשכר הרבה (שם). ומעולם לא הטילו בזה לשון פרס, כמו שחויב לפי פירושו של הרב ז"ל, עם מה שהוסיף לומר שם שלשון שכר לא יאמר כי אם על מה שיינתן בדין.

אמנם זה החכם הטילו בכאן, למה שכיון בה אל הוראתו המיוחדת כמו שאמרנו. ואולי שהדקדוק הזה אשר בלשון שיבש לצדוק וביתוס תלמידיו, כי לא הבינו כוונתו וקבצו ממנו העדר השכר ויצאו לתרבות רעה.

והנה על דרך האמת כל המכוונים במצווה לשם הטוב המגיע מהם להצלחת הנפשות, כהני ה' יקראו ומשרתי אלוהינו יאמר להם.

[איזה שכר ראוי לצפות מן המצוות?]

האמנה כי בהגעת זה השכר המוצלח על ידי אלו המצות יש עיון לא מעט. וזה שאם נאמר שהיה זה השכר הטוב מגיע מאלו המצוות בטבע או בסגולה, כמו שחשבו קצת, כבר יהיה שמץ מינות. ודומה למה שאמרו **הפילוסופים** בהגעת העניינים כולם מחיוב סיבותיהם על צד ההכרח, מבלי השקיף בהם אל רצון רוצה ומצות מצוה כלל. או צד מצדדי העבודה הנכרית העושים מעשים יוצאים מההקש להגיע מהן תועלת לבד חיותן והצלחתן, כמו שסופר ממלאכת הצאב"ה, שכתב **הרב המורה** ז"ל. וזה ממה שהרחיקה עניינם התורה האלוהית בכל מה שהשתדלה תמיד למנוע אותנו מאלו הפעולות הנוכריות, ולהישיר אותנו לכוון כל מעשינו לרצון לפני ה' תמיד. כי על זה העניין הנכבד אמר בספרי אותה שזכרנו למעלה, ע"מ שיהיה לי חלק לעוה"ב ת"ל וכו'.

אבל כשנתבונן בדקדוק מאמרם הנפלא, שלא אמרו הריני לובש תפלין או עושה צדקה או שום מצוה מהמצות, כמו שאמר בההיא (דפסחים ח' א) הריני נותן פרוטה לעני ע"מ וכו'. אבל אמר הריני לומד תורה וכו'. וזה שכווננו להוציא מלב האנשים דעת ההמונים המדמים

בנפשם שהצלחת הנפש והשארותה היא נמשכת על צד החיוב אל השתדלות העיון במושכלות, מבלי שיושקף שיהיה המעיין ההוא אדם כשר ורצוי לאלוהיו, או קשה ורע מעללים. כי הסגולה הזאת דבקה בכמות ואיכות הדרושים המושגים, לא בחפץ ורצון הבורא יתעלה בשכר מעשים רצויים אליו כלל. ולפי שהתורה בכללים ופרטים תכחיש זה הדעת הנפסד כמו שאמרנו.

ויתבאר עוד אמר שאין צ"ל שאין לו לאדם ללמוד תורה ע"מ שימשך לו ממנה העושר או הכבוד, כמו שימשך הכוח והבריאות מלקיחת המזון או התרופה שהוא תועלת מגיע בטבע או בסגולה, אלא אפילו שתהיה כוונתו בלימוד אל שימשכו לו בהכרח מהעיון ההוא חיי עולם הבא על דרך החיוב, כמו שחשבו הפילוסופים הוא אסור. אלא שתהיה הכוונה בלמוד לאהבה את ה' ולהפיק רצון מאתו, כמו שיבוא.

והנה נתבאר סתירת היות השכר מגיע מהמצות בטבע או סגולה. ואם נאמר שהשכר ההוא מגיע מרצונו יתברך, והפעולות האלו אינן עיקר בדבר. הנה א"כ נשוב למה שיאמרוהו האנשים אשר לא בני דת המה לאמר, כי הכוונה לשמים בלבד הוא מה שיסיפק, ושאר המעשים כולם הנה שוא ותפל. ותצדק שאלת הבן הרשע שאמר מה העבודה הזאת לכם (מכילתא ס"פ בא).

[שני פנים בשכר המצוות: תועלת לחיים הזמניים ותועלת נצחית]

אמנם ממה שקדם בשני החלקים אשר בשער יתבאר מאוד דתרויהו איתנהו. וזה כי המצות האלוהיות נתנו להם לישראל לשתף כללותם בטוב האלוהי על שני הפנים שאמרנו, אם אל התועלת החיצוני אשר בחיים הזמניים, ואם אל הנפשי אשר הוא הצלחת העולם הנצחי.

כמו שאל שני העניינים אמר המשורר (תהלים י"ט) על האחד הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים וגו'. ועל השני גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב כאשר אמרנו ראשונה. והנה כמו שהתועלת הראשון הוא מגיע מחמד המעשה ההוא כפי חציונותו, כן התועלת הנפשית מגיע מטוב המחשבה השכלית הבאה שם בשיהיה המעשה ההוא אלוהי ושתהיה כוונתו בו למלאות רצונו יתעלה. וכמ"ש (ספרי פ' פנחס) ריח ניחוח - שצויתי ונעשה רצוני, כי הוא המזון אשר יאכל לכל נפש להתקיים לפני ה' תמיד, כמו שכתבנו בפרשת המן שער מ"א.

כי הנה על זה האופן יהיו עושי המצות הנם כמלאכי השרת עושי דברו לשמוע בקול דברו. אלא שהמלאכים הנה המה בחרו בדרך שלמותם אשר הוא הטוב להם להפיק בו רצון קונייהם אשר ברם, להיות משמשים לפניו על זה האופן, והוא התכלית הראשית להם. אמנם אנחנו נפיק רצון כוחנו בהשלמת עצמנו על זה האופן מההישרה לטוב לנו,

ולהעמידנו ברצונו יתעלה כמותם נצחיים וקיימים לפניו, והוא התכלית האחרון אלינו כמו שכתבנו.

וא"כ איפה, הוא מבואר שמה שיאות לאדם להגיע אל כוונת המצות הנעשות על ידו, הוא בשיכוון בעשייתן למלאת מצותו יתעלה, ולהפיק רצונו אשר בהפקתו יגיעו לו מחפצו ורצונו התועלות המקווים בשני העולמות, עד שאם יושאל מזולתו לאמר מה העבודות הזאת אליך, תהיה תשובתו כי כן יסד מלכו של עולם יתעלה שמו, ואין אנו רשאים להיבטל ממצותו. וכאשר יושאל שנית ומה בצע כי תעבדו עבודתו, אף הוא ישיב אמריו למען דעת בידיעה שלמה והאמין אמונת אומן, שהירא אל דבר ה' והחרד על דברו הוא הטוב והנרצה לפניו להטיבו בעולם הזה ולהשאירו ברכה לחיי העולם הבא. ולא יחסר כבודו יתעלה ח"ו בהיות הצלחה האנושית התכלית האחרון בזה, אבל יתעלה עילוי רב בהיות כל ההצלחות הדרושות מהדת תלויות ברצונו ועבודתו, והוא מה שראוי שיקובל בזה.

וזה מה שנתבאר תכלית הביאור מכל דברי התורה הבאים בעניין הזה או רובם, וכשנתבונן בהם לא נפל דבר. הלא תראה אמר (דברים י') ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלוהיך ללכת בדרכיו וגו' לשמור את מצות ה' ואת חקויו אשר אנכי מצוך לטוב לך. הרי שביאר היטב כי מה ששואל השם יתעלה מהאדם בכוונת העבודה הוא שיכוין בה ראשונה לעבודתו וליראתו והשלמת רצונו, ושתהיה הכוונה בהשלמת רצונו להמשך ממנו הטוב לו, וכן זה העניין נזכר תמיד בזה העניין.

וכן בתשובת הבן החכם (**מכילתא** ס"פ בא) ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלוהינו **לטוב לנו כל הימים** וגו' (דברים ו'). הנה ששם היראה האלוהית ממוצעת בין המעשה ותכליותיו האחרונים. ובעשרת הדברים (שם ה') כבד את אביך ואת אמך כאשר צוך ה' אלוהיך למען יאריכון ימים **ולמען ייטב לך**, ובמה שפירש הקב"ה בעצמו נאמר (שם) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי ולשמור מצותי כל הימים, **למען ייטב להם ולבניהם** וגו'. הנה שבכללם זכר שני תכליות: תכלית ראשון השלמת המצוה והיראה, והאחרון הגעת הצלחותיו.

ומה שישלם תכלית האמות בזה, הוא מה שאמר משה רבינו ע"ה אחר זכרו עשרת הדברים במשנה התורה, אמר (שם ו') וזאת המצוה והחקים והמשפטים אשר צווה ה' אלוהיכם, ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה, למען תירא את ה' אלוהיך לשמור את כל חקויו ומצותיו אשר אנכי מצוך, אתה ובנך ובן בנך כל ימי חיך, **ולמען יאריכון ימך**. הנה ששם הסיבה הראשונה למעשה המצות למען תירא את ה' אלוהיך וגו'. וסיבת הכול - למען יאריכון ימך. והוא מבואר מאוד. וזולת זאת הכוונה אי אפשר להשלימו, שהרי אין היראה שכר המעשה אבל הוא סיבתו.

ומעתה נתקיים בידינו מה שרצינו אליו מהיותנו רשאים לעשות את כל המעשיים התוריים לא על מנת לקבל הפרס, אבל על מנת שיהיה לנו בעבורם שכר ההצלחות הנפשיות, והוא אומרם ז"ל (ספרי פ' עקב) לאהבה את ה' אלוהיך. לא תעשם אלא מאהבה, כלומר שלא תעשה ע"מ שיגיע בטבע או בחיוב, רק באהבת המצוה ורצונו השלם.

ומה שאמר (ע"א י"ט א) במצותיו ולא בשכר מצותיו - לא כווננו אלא בעה"ז, וכמו שביארו (חולין קמ"ב א) שכר מצוה בהאי עלמא ליכא. ועוד אמרו (ע"א ג' א) היום לעשותם ולא היום לקבל שכרם. ויתכן שלזה כיון אנטיגנוס לומר שלא תהיה הכוונה בעבודה אל קבול השכר, עד שאם לא יקבלו השכר מיד יפרשו ממנה, אלא דום לה' והתחולל לו וגו' (תהלים ל"ז). וזה שאמרו (בפ"ק דע"א י"ט א) אמר ר' אלעזר במצותיו ולא בשכר מצותיו היינו דתנן אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס וכו'. והוא כוונה נכונה ג"כ.

מכל מקום, עם מה שאמרנו יתבאר כוח מאמרם (קדושין ל"א א) גדול מצווה ועושה מעושה ולא מצווה, כי העושה בבחינה שהוא מצווה הוא שיגיע בידו התכלית לא זולת. ויסבול שתהיה זאת כוונת שכר מצוה מצוה (אבות פ"א), כלומר ששכר מצוה הוא מצד היותה מצוה ולא מצד אחר.

אלא שכבר יש לי אצלי פירוש אחר נכבד יבוא בפ' כי תצא למלחמה שער צ"ז בע"ה.

[סיכום]

והנה בזה נתפרשו יפה כל הכתובים והמאמרים שבאו ושיבואו בכל כמו אלו העניינים, והשכל הישר מסכים מכל הצדדים, כי כאשר תובן העבודה על זה האופן, כבר תהיה התכלית לאלו המצות התוריות היותר מעולה שבתכליות האנושיות כמו שנזכר. וגם מעתה לא יאמר שהעבודה תהיה בעבור זאת ההצלחה וטפלה אליה, אחר שנתבאר שאין העבודה זולת השגת זאת ההצלחה לעובד בשום פנים. ועם זה כבר הגענו למה שרצינו אליו בענין המעמד הנכבד והנורא, אשר בו המצווה האלוהית השיתוף בין עליונים ותחתונים, ובסיבת התפשט השיתוף ההוא בכללות האומה הנבחרת והתחזקו בה, והוא בתלות הצלחתם במעשה במצות התוריות. וגם נתבארה הכוונה הראויה בהם כדי שיהיו בה עושי דברו לשמוע בקול דברו כמו שאמרו נעשה ונשמע אשר באו אלו העניינים בשלושת החלקים האלה.

[מעמד סיני: השלמת השאלות על הפרשה – שמות י"ט]

ואחר שנתיישב כל זה, נבוא אל ביאור דברי הסיפור ההוא הנורא בזיכרון הספיקות הנופלת בו ראשונה.

וכבר זכרנו בתחילת החלק השני מהם ארבעה:

האחד בחזרת אומרו היום הזה באו מדבר סיני.

הב' בחזרת אומרו ויסעו מרפידיים ויבאו מדבר סיני.

הג' באומרו ומשה עלה אל האלוהים קודם ויקרא אליו ה'.

הד' מקפידת סדור הדברים תחלה וסוף. והתרגום כפי הראוי אל כוונתינו.

ועכשיו נשלים אותם על מספרם.

א. באומרו **והייתם לי סגולה** וגו'. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים היה לו לכוללן בהוייה אחת לומר ואתם תהיו לי סגולה מכל העמים וממלכת כהנים וגוי קדוש ולמה יחלקם. ומה טעם סגולה זו.

ב. אומרו ראשונה **כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל**, אמנם בסוף אמר אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל ואלו בית יעקב לא זכר.

ג. שאמר **ויקרא אל זקני העם וישם לפניהם** וגו'. ואחר כן נאמר **ויענו כל העם** ואלו הזקנים לא נזכרו. גם בכל הפרשה כלה לא נזכר שם אחר רק העם זולתי שתי פעמים הראשונות.

ד. במה שאמר **בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם** כי היה לו לומר ובך יאמינו לעולם כי הדיבור על זה האופן צורך האמונה הוא.

ה. אומרו **ויגד משה את דברי העם אל ה'** אחר שכבר נאמר וישב משה וגו'. ומה טעם שנוי הלשונות מהשבה להגדה.

ו. אומרו **והגבלת את העם** וגו'. כי לפי שפירש **רש"י** ז"ל קבע להם תחומין וכו'. יותר נכון שיאמר והגבלת את ההר. וכבר טעו קצת בחילופו.

ז. אמרו **במשוך היובל המה יעלו בהר**, כי לשון המשך הוא הפך לשון הפסק. וגם למה שאמרו (**רש"י** שם) שהוא סימן אל ההפסק, אם כן כבר התיר העלייה קודם שיפסוק, ואין טעם להיתר זה.

ח. אומרו **היו נכונים לשלשת ימים** וגו'. כי הוא מאמר בלתי מסכים למה שא"ל הש"י וקידשתם היום ומחר. וכבר אמרו שהוסיף יום אחד משלו.

ט. באומרו **ויהי קולות וברקים וענן כבד וגו'**. והלא מנהג הכבוד בחשאי ודממה, כי לא ברעש ה' ולא באש ה' (מ"א י"ט). וכ"ש שהייתה הכוונה בעבור ישמע העם. והנה בקולות וברקים יחרדו ויבהלו מאוד, ולא יוכלו לעמוד על אשר נקהלו, ודברי חכמים בנחת ישמעון.

י. אומרו ראשונה **ויהי קולות וברקים וגו'** עד **ויחרד כל העם** אשר במחנה, ואחר כך **והר סיני עשן כלו וגו'** עד **ויחרד כל ההר** מאוד. כי מה ענין שתי חרדות אלו. ולמה חלקם לשתי מחלקות.

יא. אומרו **ויהי קול השופר הולך וחזק מאוד משה ידבר וגו'**. כי מה ענין קול השופר אצל דבורו של משה. ועוד אומרו והאלוהים יעננו בקול. מה ענין הקול הזה ודברי **רש"י** ז"ל ידועים.

יב. במאמר השם למשה **רד העד בעם** ותשובתו לא יוכל העם וגו'. וחרתו לומר לך רד ועלית אתה ואהרן וגו'. וכי משה יועץ היה והש"י אדם הוא להינחם.

יג. אחר שאמר לך רד ועלית אתה ואהרן וגו'. למה לא המתין לעלייתם אלא נאמר וירד משה וידבר אל העם וידבר אלוהים את כל הדברים האלה לאמר.

ואחר זיכרון הספקות נבוא אל הביאור [שמות יט]

בחדש השלישי וגו'. כבר פירשנו בחלק השני מהשער שכווננו בכאן ששה עניינים שצריך לכוון אותם ולסדרם בבקשת דברים כאלו. והם **הזמן והמקום והאמצעי וסדור הדברים**. ואפשרות המבוקש וכשרותו.

והנה הפסוק **ראשון** ידבר מהכשר הזמן. **והשני** מהכשר המקום. **והשלישי** מהאמצעי ומהקפדת כוון הדברים, באומרו כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל וכבר דברו **חז"ל (מכילתא פ' מ"ת פ"ב)** במה שייחד לשון אמירה לבית יעקב והגדה לבני ישראל ואמרו בית יעקב אלו הנשים וגו'. ולהלן תתבאר הכוונה.

אתם ראיתם את אשר עשיתי וגו'. לפי שלא יערב על האדם לשמוע מה שקבל מהטובות מזולתו, כי הוא לו עניין הכנעה ושעבוד. וכבר ייחס **החכם** זאת המידה אל ההמון אשר בעבורה יהיו עושי הטובה אוהבים למקבלים הטובותם, יותר ממה שיאהבו המקבלים לעושים אותם, בשמיני מהתשיעי מהמידות.

לזה קיצר הסיפור במה שעשה עמהם מהטובות, והזכירם בדרך כלל באומרו אתם ראיתם את אשר עשיתי במצרים ואשא אתכם וגו'. לומר שלקחם מקצה הרע והביאם אל קצה

הטוב ובאופן היותר נאות שאפשר, והוא על כנפי כשרים. ואחשוב שרמז להם בזה אל הקלות המגיע להם בזה המעמד להגיע אל שלמותם מבלי שיוקדמו אליהם ההתחלות הראויות להקדים בהמשך זמן רב, רק בפתע כאשר ידאה הנשר.

וכנפי נשרים הם נשרי שמים הידועים לבעלי הצורות, שהתנועה היומית תניעם עם כל המון הכוכבים תנועה שלמה בכל יום. ואפשר שעליהם אמר ירמיהו במליצת הקינה (איכה ד') קלים היו רודפינו מנשרי שמים. וירצה במדבר ארבו לנו, כי מזמן המדבר שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי, לדמם יארובו כי ידעו שבתם וקימתם.

ועתה אם שמוע תשמעו בקולי וגו'. ירצה עם היות שבעבור מה שעשיתי עמכם תתחייבו לעשות מצוותי בלי שום תגמול אחר, אבל עם כל זה איני חפץ בכך רק כי אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה וגו'. והנה קיצר להם בזיכרון המצות וסתמם בכלל. אמנם הרחיב במתן שכרם, לפי שעכשיו בא עליהם בדברי חן ופיוסים, הפך ממה שעשה במרה, שנאמר (שמות ט"ו) שם שם לו חוק ומשפט ושם נסוהו, ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלוהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו וכו', הרבה בזיכרון המעשים ומיעט בגמול כמבואר שם היטב.

(א) אמנם עניין הסגולה הזאת הוא הלצ"י מאוד, להורות שאם עכשיו יקבלו עליהם עול מלכותו בו יושלם ניסיונם להביאם באוצר סגולתו מזולתם מכל העמים, מבלי שיהיה שם ערעור ומחלוקת מהשרים אשר חלק ה' ממשלת העולם ההם, לאמר שכבר נמסרו תחת ממשלתם מתחילת אבותיהם אשר מעולם תרח ומולדתו, ומי יוציאם מתחת יד ממשלתם. ולזה אמר שהוא היה כמלך שנתן לעבדיו עיר או מקום או אחוזת נחלה, ואחר זמן נמצא באחד מהם מחצב כסף או זהב. כי מהידוע מחוקי המלוכה שהוא למלך, כי לא נתן להם רק פירות הארץ הנהוגים והנראים לעין, רק כל עושר טמון הוא למלך.

וכן מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו והיו נמסרים תחת אלוהי נכר הארץ כאשר אמרנו. אמנם כשנתעורר ממזרח שמש צדקו של אברהם אבינו, היה כמוצא מטמון יקר מזהב ומפז רב, ואז שם לו חק ומשפט ושם נסוהו לבחון אותו ולצרפו אם הוא שלם עמו וכזהב יצא מזוקק מכור הברזל, כמו שאמר (נחמיה ט') והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם ומצאת את לבבו נאמן לפניך. ואחרי כן הוסיף לנסותו עשר פעמים (אבות פ"ה). אמנם היו פסולות וסיגים רבים בתוכו, כי ישמעאל ובני קטורה רבים, ויצחק יחידי אשר מטעם זה אמר (בראשית כ"ב) את בנך יחידך. והנה ביצחק כבר נתמעטו הסיגים חלק בחלק. אמנם יעקב הייתה מיטתו שלמה, אבל עדיין לא היה טבעם יוצא עד שירדו למצרים ויהי שם לגוי, ומשם הוציאם ה' והביאם אל המקום הזה הנכבד והנורא למען נסותם כיום הזה לדעת מה יענו אותו דבר. כי בזה יושלם הניסיון לקחת אותם ממשלת

כל שרי מעלה לברור אותם לחלקו ולתתם עם סגולתו. ולזה אמר אם שמוע תשמעו בקולי וגו' והייתם לי סגולה מכל העמים, ויש לי יכולת לעשותו כי לי ממשלת כל הארץ, והמטמונות הנמצאות שם הם סגולות המלך בלי ספק.

והנכון שיאמר ומה הוא עניין הסגולה, כי לי כל הארץ בכלל, ואתם לבדכם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ובזה יודע סגולתכם.

ואולם באומרו ממלכת כהנים וגוי קדוש, כלל כל עניני הפרישות והקדושה המיוחדים אל השרידים בעם והנכספים אליהם, כמו שבלשון סגלה כלל העניין המשותף לכללם ויתכן שמהפלגת כיוון הדברים האלה ותיקן מליצתם היה לחלק המאמרים על שני קצותם.

(ב) וזה כי אומרו ראשונה **כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל** כיון לסדר שני מיני מאמרים. אחד לכללות העם הנקרא בית יעקב, והוא מה שאמר ראשונה אתם ראיתם את אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים, כי מה שיפייס מאוד החלק ההמוני הוא מה שהוציאם משעבוד הגופים אל החירות השלם, ובבחינתם הוא מה שסמך אומרו ועתה אם שמוע וגו' והייתם לי סגולה מכל העמים, לומר אמנם כי אתם עם, אבל תהיו לי סגולה מכל העמים בתת להם חקים טובים ומנהיגים נאותים אשר עליהם יחיו בחיים הזמניים על הצד היותר נאות ויותר מספיק ומצליח מכל שאר האומות אשר על פני האדמה.

(א) אבל אל השרידים אשר בשם ישראל יכנו אמר, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' שהוא חיי הפרישות והשלמות הנפשיי כלומר ועצמיכם אתם תהיו לי וגו'.

(ב) ועל המאמר הזה המיוחד סמך בסוף אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל כלומר שהעניין הזה האחרון הוא אשר ייעד ראשונה להגיד אותו ולכל אשר בשם ישראל יכנה לבד כי להם יאתה. וכמ"ש אח"כ (ויקרא י"ט) דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו וגו'.

(ג) ועל זה העניין הנכבד תמצא שלא נשתמש בכל הסיפור הזה רק בלשון **עם**, עד אחרי העשרת הדיברות, שנאמר כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם וגו', וסמך ליה אלה המשפטים וגו'. **ואמרו ז"ל** (גיטין פ"ח ב) לפניהם - ולא לפני הדיוטות.

והטעם לפי שבעניין הזה של המעמד הנכבד עסק רב היה לו עם ההמון כמו שיבוא בפירושו, ובסדר קדושים תהיו שער ס"ה יתבאר זה ג"כ ב"ה.

והנה הפירוש הזה הוא נאות אם מצד ענינו ואם מצד התכת הכתובים דוגמת מה שנאמר לו בתחילת ענינו (שמות ג') כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם לך ואספת את זקני ישראל וגו', כמו שנתבאר שם.

ובמדרש (ש"ר פ' כ"ח)

לבית יעקב אלו הנשים ולמה לנשים תחלה שהן מזדרזות למצות וכו'. אמר רבי תחליפא: אמר הקב"ה כשבראתי את העולם לא צויתי מתחילה אלא לאדם

ואח"כ לחוה ועמדה וקלקלה את העולם. עכשיו אם אין אני מצוה לנשים תחילה
הן מבטלות את התורה, לכך כה תאמר לבית יעקב.

מהמבואר שהוא דרך זר לומר שדבר עם הנשים תחילה, גם כי זה לא נזכר שנעשה. אבל
יראה שכוונתם לחילוף מדרגות העם כמו שאמרנו, כי לאדם לא אמר רק (בראשית ב')
ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו וגו' והוא הפרישות המיוחד אל החלק השכלי לבד,
ולזה לא עמד בו כי צריך התיקון החומרי תחלה, והוא עניין נכון.
גם עניין הקדימה יתכן שהיה בהקדים בעבורם כל הדברים הראויים להימצא שם להכין
החומר שהוא הנקבה והזמנתו אל הקבלה כדי שיבוא הכוח השכלי אל שלימותו בלי שום
קיטרוג, והכל עניין אחד. ועל כל פנים כלל בדברים מה שיורה בהם אפשרות הדבר
המבוקש וקירובו לעשותו, גם הפלגת תועלתו אם אל הכלל ואם אל הפרט כל אחד לפי
תשוקתו.

[כפה עליהם הר כגיגית]

ויבא משה אל זקני העם וישם לפניהם את הדברים האלה. נראה ששמם לפניהם
כשלחן ערוך, כלומר הדברים עצמן כמו שהושמו בפיו מבלי תוספת וגרעון. ואם שהוא כיוון
לדבר אל הזקנים, הנה כל העם יחדו להתחבר בדיבור ההוא שכלל, וששה העניינים
שקדמו, ולא מצאו מענה אחר כי אם להודות ולומר כל אשר דבר ה' נעשה.

ובהגדה (שבת פ"ח א)

אמר רבי אבדימי בר חמא מאי דכתיב ויתיצבו בתחתית ההר, מלמד שכפה
עליהם ההר כגיגית, ואמר אם תקבלו את התורה מוטב ואם לאו שם תהא
קבורתכם.

כוונת **חז"ל** אל עוצם ההכרח והכפייה השכלית שהיה שם מחוזק העניינים ההם אשר
הקדים אליהם הנאותים להביאם אל ההודאה, ומכוח הדברים אשר סדר לפניהם באומרו
אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם וגו'. ועתה אם שמוע וגו'. והייתם לי סגולה מכל
העמים וגו'. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. כי הודיעם כי בזה העניין תהיה
הבדלתם מכל העמים וסגולה והבדל כמו שביארנו היטב בחלק הראשון אשר בשער.

ולזה המריצו המליצה שהכריחם בסדור עניני ומתק שפתיו כאלו כפה עליהם ההר ההוא
כגיגית, לאמור אם תקבלו את התורה מוטב, שתזכו להיות מסוגלים ונבדלים מכל העמים
לחיות חיים נעימים בעולם הזה והשאיר אחריהם ברכה לעולם הנצחי. ואם לאו, אכן
כאדם תמותון ושם תקברו, ואחר קבורתכם לא יהיה לכם עוד אחרית ותקווה. ולזה סברו
וקבלו ברצון שלם.

אמנם מפני שהבחינה הזאת היא מיוחדת לבני עלייה המכוונים אל השלמות הנפשי המקווה אחר המות יותר מההצלחות הזמניות, אמרו שם אמר רב אחא בר יעקב מכאן מודעה רבה לתורה. והכוונה להמון העם, כי באשר לא ידעו הודו ובאשר לא הכירו הוסכמו, ואין אונס ואונאה גדולה מזו.

והייתה התשובה (שם) שכבר קיימו וקבלו עליהם בימי מרדכי, שנאמר (אסתר ט') קיימו וקבלו עליהם קיימו מה שקבלו תחלה. והכוונה שלא לבד בבחינת ההצלחה הנפשית הוכרח להם לעשות, כי גם בבחינת מציאות החיות הזמני אשר לא ישוער כי אם בהיותם חיים על פי התורה אשר עמה הם בעלי ברית לאלוהים ושומר אותם מכל רע ופגע. ושם לזיכרון ומשל. מה שהצילם בימי מרדכי ואסתר, אשר נגזר עליהם להשמיד להרוג לאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד וגו' (שם ג'). לולי ה' שהיה לנו. והנה בבחינה זו יחויבו לקבל כולם את אשר החלו לעשות. והנה היה ההכרח אם מצד הטוב המשותף הזמני ואם מצד הטוב המיוחד הנכסף אל השרידים והמכוון מהם. ולזה היה מענה כל העם כל אשר דבר ה' נעשה.

אמנם מה שראוי לתת לב אליו, הוא מה שהקדימו מאמר נעשה לבד למאמר (שמות כ"ד) נעשה ונשמע הנאמר אחר כך מפיהם בפעם השלישית. כי הנה זה יורה על שלמותם וטוב בחינתם במאמריהם הנכונים, והיות תשובותיהם באשר שם כהלכתן ומשפטן. וזה כי למה שראו והשכילו ששלימות כל אדם הוא כשיפעל, לא כשישב ובטל. כמו שביאר אותו על ידי אותות ומופתים החוקר ב**ספר המידות** אזכרם בסמיכות הכתובים שער נ"ה ב"ה.

ולזה הודו במעמד ההוא **בתחילת המעשה** ואמרו, **כל אשר דבר ה' נעשה**, והוא מאמר שלם כי לא קבלו עליהם אי זה מעשה. אבל שיהיה המעשה המיוחד אל האדם השלם שהוא פועל הנפש כפי המעלה. ולזה כווננו באומרם כל אשר דבר ה', כי המעשה ההוא המיוחד אשר דיבר או ידבר ה' הנעשה בעצת הנפש המשכלת והסכמתה אותו נעשה. והוא עצמו המכוון ממנו בעת הבריאה, באומרו (בראשית ב') ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה. ירצה לעבוד ולשמור משמרת הנפש הנזכר ראשונה בסיפור באומרו (שם) ויפח באפיו נשמת חיים, שהוא פירוש נכון כמו שכתבנו שם.

אמנם לפי שהכירו והשכילו עוד שפועל הנפש ישנו לפי המעלה המעשית, וישנו לפי המעלה השכלית, וזה מצד המעלה השכלית ייוחד לשכלים הנבדלים ולאנשים האלוהיים הפורשים עצמם הרחק מאוד מאדם אשר ימעט מאוד מציאותם.

והיה כוונת המעמד ההוא אל טוב ושלימות כללותם בזה השיתוף האלוהי, כאשר ביארנו בחלק השני מזה השער, בא מחמתם להשיב שלחם דבר כלבבו, לאמור כל אשר דבר ה' נעשה. לומר כי קבלתם עליהם פועל הנפש כפי המעלה המעשית יוכלו כולם לעמוד עליה.

והוא טעם ויענו כל העם יחדיו, כי כולם אפשר שישוו בזה. והוא עצמו מה שיזכור אחרי עשרת הדברים (שמות כ"ד) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה.

ואולם בפעם השלישית נזכר מה שנתייחד מהשלמות אל יחידי סגולתם על ידי אזון וחקור התורה האלוהית בטעמיה וסודותיה, שהוא ודאי פועל הנפש לפי המעלה השכלית, ולזה נאמר שם ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. וכבר כללו הפועל אשר לפי המעשה במלת **נעשה** ואשר לפי השכל במלת **נשמע** שהאחת בלי ספק הכנה לחברתה ודרך אליה. ובזה נגמר מה שאמרו **חז"ל** (שבת שם) לשון שמלאכי השרת משתמשין בו, עושין ברישא והדר לשמוע כמו שכתבנו ראשונה.

זה מ"ש שדבר עם הנשים תחלה, כי הם ענו תחלה נעשה כנגד החלק החומרי אשר בעבורו נאמר אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים כנזכר. ואחר כך אמר ונשמע כנגד החלק השכלי אשר בעבורו נאמר ועתה אם שמוע תשמעו בקולי וגו'. כמו שכתבנו למעלה או קרוב אליו.

ובשער מ"ז יתבאר עוד טעם נכבד להתחלפות המאמרים פעם נעשה פעם נשמע ונשמע פעם ושמענו ועשינו (דברים ה') נוסף על מה שכתבנו הנה ב"ה.

[שתי תשובות שהשיב משה]

וישב משה את דברי העם אל ה'. (ה) לפי שעדיין לא בא משה לתכלית כונתם באומרו כל אשר דבר ה' נעשה, כי לא שיער מהם בתחילה רק הקבלה עליהם כל אשר דבר אליהם, לזה לא נאמר ויגד משה, כי מלת הגדה כוללת תורף הדברים וכונתם. אבל נאמר וישב משה, שיש במשמע שהשיב המלות ההם בעצמם מבלי ההתבוננות בכונתם.

אמנם כשאמר לו השם יתעלה **הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם**, הבין שלא לחינם אמר ליה כן, רק מפני שגלוי וידוע לפניו שהם חפצים לשמוע מפיו דבר. ואז נתעורר לרדת לסוף כוונתם ושיער כי באומרם כל אשר דבר ה' נעשה, ירצו כל אשר יתברר לנו שדבר ה' אותו נעשה. כמו שאמר אם שמוע תשמעו בקולי. ולזה חזר ואמר ויגד משה את דברי העם אל ה', כלומר עתה ידעתי סוף כוונתם בדבריהם, כי הוא הנרצה אליהם באומרם כל אשר דבר ה' נעשה.

והנה עד עתה היה משיב דבר בטרם ישמע, ועכשיו מגיד דבר אמת. והוא עצמו **שאמרו ז"ל מכילתא** פ' מ"ת פ"ב) תשובה על דבר זה, שמעתי מהם רצוננו לראות את מלכנו. כלומר ודאי על דבר זה שאמרת הייתה תשובתם רצוננו וכו'. והנה באמת הייתה כוונתם שלמה מאוד, וכמו שבא בקבלה (**מדרש חזית** שיר א') על זה מאמר (שיר א') ישקני

מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין. ולהמשך העניין אחרי זאת ההגדה נאמר לו לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, כי לא יוכלו לשמוע כאשר רצו באופן אחר. **והפירוש הזה הוא נכון מאוד מכל מה שראיתי בו.**

[תשובת רלב"ג]

והנה ה**רלב"ג** ז"ל לישב שני אלו הכתובים המציא המציאות בעניין הנבואה אשר כלבבו ואמר שלא תושפע הנבואה לנביא מאת השם יתעלה על דבר מהדברים רק על האופן אשר תשוטט מחשבתו בדבר ההוא.

ולפי שכבר היו במאמר כל אשר דבר ה' נעשה שתי משמעיות.

האחד שיתאמת להם כי דבר ה' אתו בשום אות וסימן.

והשני שיתאמת להם כי מה שידבר להם בשם ה' הוא עצמו אשר דברו ה' בלי ספק.

ומפני שהבין משה ממאמרם בתחילת העניין הראשון שאליו כיון הכתוב באומרו וישב משה את דברי העם אל ה', לזה באה לו התשובה מתייחסת אל מה שהבין מהם, הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך כמו שהם מבקשים. והנה אחרי כן כאשר הוסיף להתבונן בדבריהם, ונפל על הכוונה השנית שעליה נאמר ויגד משה את דברי העם וגו'. באה התשובה השנית על פיה, ואמר לך אל העם וקדשתם, שכיון שהם חפצים לשמוע קול דברים ממנו ית' ראוי הוא שיתקדשו.

זהו תורף דבריו, ואם הוא האריך הרבה וחשבו לתועלת נפלא בסודות הנבואה. ועינינו הרואות שהוא המשך בזה מציאות העניינים הנבואיים למה שנתדמה אליו צרכו לישב הכתובים אחר אמיתת מציאותם. כי מי שמע כזאת. ואם משה נשתבש בדמיונו ולא הבין מאמרם, מי סכל את רוח ה' ששייב לו דבר בסכלותו. וחלילה מהיות דבר ה' על זה האופן שהוא לעג וקלס בערך אחד מקטני הנביאים כ"ש אצל רבן של כולם.

אמנם מה שכתבתי הוא נכון מאוד, כי בא דבר ה' אליו להודיעו אשר לא עלה על לבו וגם הוא חכם והבין את טעמו.

ושוב מצאתי ב**מדרש חזית** (שיר א')

משל למלך שמבקש ליקח לו אשה בת טובים ובת גנוסים. שלח אצלה שליח ואמר אליה. אמרה איני כדאי להיות שפחתו, אלא רצוני לשמוע מפיו. כיון שחזר אותו שליח אל המלך היו פניו שוחקות ושיחותיו אינם נשמעות. המלך היה פקח, אמר פניו של זה שוחקות, דומה לו שקבלה עליה. ושיחותיו אינן נשמעות, דומה לי שאמרה לו רצוני לשמוע מפיו.

כך ישראל בת טובים, השליח זה משה, המלך זה הקב"ה. בשעה שהיא אמר וישב משה את דברי העם אל ה'. ומה ת"ל ויגד משה וגו'. אלא ע"י שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם, אמר כך תבעו.

הנך רואה בעיניך כמה הפליגו לבאר העניין הזה כמו שכתבתי. כי הנה הוא ע"ה בתשובה הראשונה היו פניו שוחקות, כמי שיבין מהם שהם מקבלים על עצמם מבלי שום תנאי. אבל שיחותיו אינן נשמעות אליו, כלומר שהוא לא הבין עדיין סוף כוונתם. אמנם פקחות המלך הבין מהם שרצונם לשמוע מפיו, וע"י שאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו' הבין השליח גם כן ואמר כך תבעו. והנה לא נפל דבר אחד מכל דברינו בו. והנה תוכן הפירוש הביאנו לרדת לכוונתם ז"ל בזה המאמר הנכבד אשר לא תובן זולתו.

[הנה אנכי בא אליך בעב הענן]

ואחר שנתישב זה נשוב אל כוונת עיקר הכתוב האומר הנה אנכי בא אליך וגו'. והנרצה בזה, כי למה שהנבואה היא עיקר ושורש התורה האלוהית, ואם תוכחש הנבואה תפול התורה בכלליה ופרטיה. והיה הדבר אשר יגיע אמיתתו אל האדם מצד עצמו חזק ההתאמתות ממה שיגיע לו מזולתו. לזה היה מהחסד והרצון האלוהי שיזכו כל העם המשותפים בקבלת עול התורה האלוהית במעמד הנכבד והנורא ההוא אל מעלת הנבואה, עד שישווו כולם בענין אמותו מבלי השערת שום ספק.

(ט) אמנם לפי שהוא זר ונפלא שיהיה עם רב ועצום מוכנים תמיד אל הנבואה, כל שכן שיהיו כולם כאחד נביאים, אמנם מה שהיה אפשר לפי טבעה היא להמצא על איש מהאישים או במתי מעט בדור. כמו שנאמר (דברים י"ח) נביא מקרבך יקים לך ה' אלוהיך אליו תשמעון. והייתה הכוונה שיכירו וידעו כי סיבת היות הדבר על זה האופן המעטי הוא חסרונם והעדר הכנתם, לא קיצור יד וצרות עין של מעלה מהיטיב לטובים ולראויים לה כלל. והיה זה ע"י החרדה והמורא הגדול המחויב להיות להם שם באותו מעמד מהקולות וברקים, וזולת זה להיותם בלתי שלמים מצד עצמם אל ההשגה ההיא, כמו שנראה זה מהנביאים בזמני הטרדות ומיעוט ההכנות מהצער והחרדה, כמבואר מיחזקאל ומדניאל אשר היו השגותיהם בתוך הגולה איש כפי מעלתו. וכל שכן שיתחייב זה לכל הקהל הגדול ההוא להפשיט העניינים החמריים מהם, ולהפרידם מהדברים המורגשים כדי שתתרשם בנפשם ההשגה ההיא הנפלאה, אשר בזה יהיה להם המעמד ההוא נורא מאוד ולא ישוערו האפשרות בהתמדתם בו.

והנה אלו הכוונות ביארם הכתוב במאמר הזה, ועל האיום והמורא הגדול אמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן, כי עב הענן הוא החושך והערפל אשר ממנו היו הקולות והברקים, כמו שנאמר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר. ונאמר (דברים ה') מתוך האש הענן הערפל.

אמנם אמר שהיה זה ההיראות להם על זה האופן בעבור שימשכו משם שני עניינים.

האחד, שישמע העם את קול דברו, כמו שאמר כל אשר דבר ה' כפי מה שפירשנו, והוא אומר בעבור ישמע העם בדברי עמך. והכוונה שישמע וישכיל העם עניין דברי עמך שזה לא יהיה רק בהגיעם אל מעלת הדיבור עצמו ושומעים הדברים הנדברים שם.

(ד) **ועל השני**, והוא השמטת עצמם מהנבואה מכאן ולהבא בהוראתם חסרונם והעדר הכנתם לשיהיו כל עם ה' נביאים, והתחייבם לסמוך על נביא אחד בדור, אמר וגם בך יאמינו לעולם, שלא יהרסו עוד אל ה' רצוננו לראות את מלכנו, אבל יסמכו עליך או על נביא מקרב אחיהם כמוך. והרי הכתוב מעיד כי לא שב דבר ה' ריקם כי אם עשה את כל אשר חפץ בעניין ההוא.

וזוהו במה שאמר בסוף וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר וגו'. וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק, והרי שהיה להם המעמד נורא מאוד אשר בעבורו אמרו דבר אתה עמנו ונשמעה.

הרי העניין הראשון שעליו אמר בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. ועוד אמר ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, הודו האמנה אל הנביא המוכן יותר מהם, כי מעתה ראו והכירו שאי אפשר שיהיו הם מתמידים בדברות ההם פן ימותו עליהם. והוא עצמו מה שנזכר במשנה תורה (דברים ה') ותאמרו הן הראנו ה' את כבודו וגו' היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים את האדם וחי, שכבר האמינו במציאות הנבואה, כמו שאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך. ואמר ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה הזאת אם יוספים אנחנו לשמוע וגו'. כי מי כל בשר וגו' קרב אתה ושמע וגו' (שם) הודו כי אין בהם ולא יתכן שיהיה בכלל כל בשר כוח לעמוד בכמו המעמד ההוא. ולכן שיקרב הוא לבדו והנמשכים אחריו מהנביאים ומפיו ישמעו ויעשו.

ועל עניין אלו הכוונות נענה דבר הש"י (שם) **שמעתי את קול העם אשר דבר אליך לאמר הטיבו כל אשר דברו ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם**, הזהירים על ההזמנה בפרישות הגופות וכבוס הבגדים וזיכוך המידות הראויות להקדים לבוא לידי רוח הקודש, עם היות שהם הגיעו לזה ברצון האל יתברך בזמן קצר, כמו שרמז להם באומרו ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי, כאשר אמרנו. והוא מה שאמר והיו נכונים ליום השלישי כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם כמו שבקשו ממך.

והגבלת את העם

כל המפרשים נדחקו בפירוש הכתוב הזה, עד שיש מי שאמר שהעם נאמר חלוף ההר. אמנם כשיושם לב אל מה שכתב החכם בפ' י"א מהט' מהמידות, יודע שכל מי שכללו בספר ההוא אינו רק להגביל האנשים ולהדריכם בחיים המוגבלים, אשר אליהם יכספו האנשים המעולים. והיא עצמה כוונת התורה ומצוותיה אשר בה יגבילם ויעמידם על

הגבול הראוי ולא יעברוהו, כמו שכתב **הרב המורה** פ' ל"ג חלק ג'. והוא טעם מאמר והגבלת את העם בלי ספק, כי אזהרת השמרו לכם עלות בהר ונגוע בקצהו כל הנוגע וגו'. בין שיהיה על ההווה בין שירמוז אל כללות התורה הנתונה בהר ההוא, אינו אלא הגבלת העם לא זולת.

לא תגע בו יד וגו' במשך היובל וגו'. לפי מה שאמרו **ז"ל** (ביצה ה' ב) כל דבר הנאסר במנין צריך מנין אחר להתיירו, יראה שהיה לו לומר בפסוק היובל עד שאמרו שהמשך הקול הוא סימן להפסק. וא"כ בא הכתוב להתייר בזמן ההמשך ההוא, והוא דרך זר כמו שכתבנו בספקות.

(ז) ולזה יראה כי פשוטו הוא לצוות לב"ד, שאם יעלה על ההר איש או אשה או יגע בקצהו שלא יגעו בו יד לתפשו ולהביאו לב"ד, שמא יהרסו גם הם לעלות בהר או ליגע בו, כי סקול יסקל העולה ההוא או הנוגע או יירה מחוץ להר. גם יכווין כי על זה האופן פתאום יבא אידו, והוא אומר אם בהמה אם איש לא יחיה כלל, ואם יברחו בתוך ההר באופן שלא יוכלו לסקלו ממקום מעמדם או לירות בו חצים, אפילו במשך היובל המה יעלו בהר לסקלו. וזהו על דרך שאמר הכתוב (שמות כ"א) וכי יזיד איש וגו' מעם מזבחי תקחנו למות. וזה תראה כוונת **אונקלוס**, במיגד שופרא אינון מורשן למיסק לטורא. וכל זה להפליג האיום והמניעה שלא יבואו לשם, כי כשידעו שנתן רשות לבוא אחריו להמיתו מי מלאו לבו לגשת.

יירד משה וגו' ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים וגו'.

(ח) לפי הפשט הוא עצמו מה שא"ל הש"י וקדשתם היום ומחר, כשיובן שיהיו היום ומחר שנים, כמו שאמרו **ז"ל** (שבת פ"ז א) מה מחר לילו עמו אף היום לילו עמו. ושיעור הכתוב וקדשתם היום הראשון שלם, ומחר, כי ביום הג' ליום הראשון ירד ה' וגו' לא ליום הציווי. והוא עצמו מה שאמר כאן היו נכונים לשלשת ימים כי הוא מנה להם יום הציווי עצמו.

ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים וגו' ויחרד כל העם וגו' ואחר נאמר ויוצא משה וגו' עד ויחרד כל ההר מאד.

(ט) לפי שהקושי והמניעה בכמו אלו ההשגות הוא מבואר שיעמדו משני צדדים:

אם מצד קוצר המשיגים.

ואם מצד מעלת המושג.

לכן נרמזו בכאן שני העניינים האלה בעולם.

ועל מה ששיגים מהצער והקושי מצד עצמם אמר: ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאוד ויחרד כל העם אשר במחנה. יאמר

שכבר נפל עליהם בהתחלות מצד קצורם ומעוט הכנתם כל אלו הצערים והחרדות שהזכיר, והוא אומר ויחרד כל העם אשר במחנה. ואח"כ אמר ויוצא משה את העם לקראת האלוהים מן המחנה שכבר נעתקו מקצה שפל מצבם ובאו לקראת האלוהים.

(י) אמנם שהתיצבו בתחתית הר ה' ושם השיגם הקושי והמניעות אשר מצד מעלת המושג ורוממותו, ועל זה אמר והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל ההר מאוד, הנה שהייתה שם חרדה מצד העם תחלה, ואח"כ חרדה מצד ההר ההוא הר ה' גם כן.

וראה כי רוב המניעות והעיכובים, אשר מצד עצמם ייחס אותם אל המוחשים אשר אצל השמע, והם הקשת הגשמים הקשים והכבדים. אמנם אשר מצד ההר ייחס אותם אל המוחשים אל חוש הראות, שהם יותר דקים ופשוטים. והוא עניין נפלא מאוד כי אלו הם מצד העניינים המורגשים ואלו מצד המושכלות.

ויהי קול השופר הולך וחזק מאד.

(יא) הנה קול השופר היה מהדברים המורגשים הנזכרים אצל חרדת העם, כמו שאמר שם וקול שופר חזק מאוד, לומר שעם שהיו שם קולות וברקים וענן כבד המורים על קיצורם מצד שהם קולות בלתי מורות על דבר מובן.

הנה כבר נתחזק להם קול שופר שקולו מורה על מובן מה, והוא כינוי אל עניין התחלתם בהשגה כמו שנזכר. ולזה אמר אח"כ ויהי קול השופר הולך וחזק מאוד, על האופן ההוא מהמובן עד שהגיע מהשגתם להשכיל ולשמע כי משה ידבר והאלוהים יענו בקול.

והעניין שהיו שומעים כל ישראל את הקול בדברו עמו על דרך שואל ומשיב, והיה זה כדי שיתאמת להם שהקול אשר בו ישמעו הדיברות אחרי כן אשר עליהם נאמר (דברים ה') פנים בפנים דבר ה' עמכם, כמו שיבוא במקומו, הוא קול ה' עצמו המדבר עם משה בפניהם. כמו שאמר להם והיה אם שמוע תשמע בקולי. והם דקדקו כל אשר דבר ה' נעשה, כמו שאמרנו. והוא עצמו מה שייעד בעבור ישמע העם בדברי עמך.

והנה אחד מהעניינים אשר נדברו בפניהם, הוא מה שקרא אליו ה' אל ראש ההר ויעל משה. ויאמר ה' אל משה רד העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב. שכיון שעלו ביום ההוא אל מעלת הנבואה אי אפשר שיפול מהם רק רב כי אין עייף ואין כושל במ.

ויאמר משה לא יוכל העם. כבר כתב **הראב"ע** ז"ל בשם הגאון ז"ל, כי ימים רבים נצטער על זה הכתוב, עד שראה בנימוסי פרס שאין רשות לשליח לאמר למלך עשיתי שליחותך עד שיצוה לו דבר אחר. והוא תפס עליו מאוד לך רד ועלית אתה ואהרן.

והנה הוא הסכימה דעתו אל מה שכתב **רש"י** ז"ל שהוא חשב שאינן צריכים עוד אזהרה, אחר שכבר זרזם הקב"ה אמר שיזהירם עוד בשעת מעשה. (יב) והנראה כי למה שעלה משה אל ראש ההר סמוך אל הערפל אשר שם האלוהים, והיה מרצון האל יתעלה שיהיה בשעת הדיברות יותר קרוב למחיצת הזקנים והעם, כדי שלא יחשבו שהוא המדבר, וגם שיראוהו ויכלו לדבר עמו בשעת צערם, כמו שאמרו לו בסוף (דברים שם) דבר אתה עמנו ונשמעה וגו'.

(יג) לזה א"ל הש"י בדרך תחבולת המוסר שילך להעיד עוד בעם. וכאשר נתיירא משה כי בצאתו משם מיד יתחיל הדיבור, היה דוחה הציווי באומרו לא יוכל העם לעלות וגו'. אולי ישר בעיני האלוהים ויקבל תשובתו למלא רצונו ויניחהו שם. והנה כאשר טען עליו טענת אמת, חזר ואמר לו לך רד ועלית אתה ואהרן וגו'. והנה הוא שמח במעלת אהרן ויצא ולא יספיק לשוב אל מעמדו הראשון, עד שהתחיל הדבור, הוא מה שנאמר וירד משה אל העם וידבר אלוהים וגו'.

(א) וחפשתי ב**מדרש** ומצאתי דברים כהויתן (ש"ר פ' כ"ח)

א"ר לוי: משל למלך שבקש לעשות אפי מטיטא חוץ מדעתו של אפרכוס. אמר לו עשה דבר פלוני. אמר לו כבר נעשית. שוב אמר לו עשה דבר פלוני. במה שהלך עשה המלך מה שבקש. כך בקש הקב"ה ליתן הדיברות, והיה משה עומד מצדו ואמר לו רד העד בעם. אמר לו לא יוכל העם. ושוב א"ל לך רד ועלית אתה ואהרן. עד שמשה הלך, נגלה הקב"ה. שנאמר וירד משה וגו'. מיד וידבר אלוהים וגו'.

כמה נמלצו דברי זה ה**מדרש** ליישב פשט הכתובים בהורות על הפלגת תשוקת האיש השלם להגדיל מדרגתו וחסידות הרב במה שהערימה חכמתו לדחותו בדבר אמת, וענות צדק כאשר יאות לדחותו. וכמו שאמרו (אבות פ"ד) יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. ומאוד יתאמת זה מאמרו (שמות כ"ד) ואל משה אמר עלה אל ה' וגו', הבא בסוף אלו העניינים, כמו שיתבאר לשם ב"ה. וזה שיעור מה שרצינו ביאורו בזה החלק מהסיפור.

שער מה (פרשת יתרו – שמות יט-כ)

יבאר כי יגיע יותר תועלת היות עשרת הדברים עניינים אנושיים והמוניים, מהיותם דרושים עמוקים. ויבאר סדר הדיברות על ערך מערכות השמים וגו'.

וידבר אלוהים את כל הדברים... אנכי ה' אלוהיך

דרש ר' עולא רבא אפתחא דבי נשיאה: מאי דכתיב (תהלים קל"ח) יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך. מאמר פיך לא נאמר, אלא אמרי פיך. בשעה שאמר הקב"ה אנכי ה' אלוהיך לא יהיה לך אלוהים אחרים, אמרו אומות העולם לכבוד עצמו הוא דורש. כששמעו כבוד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך על האדמה אשר ה' אלוהיך נותן לך, חזרו והודו למאמרות הראשונות. רבה בר יצחק אמר מהכא (שם קי"ט): ראש דברך אמת ולעולם כל משפט צדקך. וכי ראש דברך אמת ולא סוף דברך? אלא מה סוף דברך אמת, אף ראש דברך אמת (קידושין ל"א א).

[מעמד הר סיני – שמות יט]

[דבר הנעשה על ידי חכם ונבון יעיד על גודלו]

אין ספק כי עוצם החרדות ורוב ההזמנות אשר תעשינה ע"י איש חכם ונבון אל דבר מהדברים, יעידו ויגידו על גודל הדבר ההוא ועוצם מעלתו. הלא תראה צווה אלישע לאמר אל השונמית הלז, **הנה חרדת אלינו את כל החרדה הזאת ומה לעשות לך, היש לך לדבר אל המלך או אל שר הצבא** (מלכים ב' ד').

כי הוא שיער שאותן חרדות לא תחדש אותן אותה אשה חכמה כי אם אל תכלית גדול מתייחס עמהן, עד שיהיה עסקו עם המלך או שר צבאו. והנה כאשר אמרה (שם) **בתוך עמי אנכי יושבת**, לא נתיישבה דעתו עד שחזר ושאל לגיחזי נערו ומה לעשות לה, שאי אפשר שאשה גדולה כזאת תעשה גדולות ללא תכלית גדול מפורסם. עד שלזה נתעורר גיחזי ואמר, **אבל בן אין לה ואישה זקן**, שהוא התכלית היותר גדול ששער אצלה. ומיד אמר לה למועד הזה כעת חיה את חובקת בן.

ועם שנתבארה הכוונה ממה שתלה הנביא החרדות ההנה בדברי עצמה, הנה יותר מזה תתבאר ממה שהעיד הכתוב מכוונתה באומרה (שם) **הנה נא ידעתי כי איש אלוהים קדוש הוא עובר עלינו תמיד נעשה נא עליית קיר** וגו'. וזה כי כאשר ראתה כי הוא מתמיד לעבור עליהם יום יום, מה שלא חשבה כן מתחילה, גזרה בדעתה שראוי להיחרד

לקראת איש האלוהים הקדוש ההוא, ולעשות לו בית וועד לכבוד קדושתו שלא תתחלל עמהם, כי ראתה כי בזה היא מרבה בכבוד שמים.
 וירא אלוהים טוב כוונתה בחרדתה, ורצה שיצורף אליה טוב גדול ותועלת מפורסם חלף עבודתה.

ושני העניינים יחד יעידו על מה שאמרנו, שההזמנות הגדולות הנעשות ע"י כל בעל דעת הן עדות לעוצם התכלית וגדולתו. וכבר נודע מה שאמר המליץ [רבי ידעיה הפניני, בספר "בחינות עולם"]:

לא יחשב פועל חכם להכין כלים משקלם עשרת אלפים ככר כסף לעשות מחט ברזל אחת.

ובקשו להם תכליות נעלמים לאלו הנמצאות הנוראים, מלבד מה שהורגש מהם מהנהגת זה העולם ותועלתו. כמו שאמר המליץ [רבי ידעיה הפניני, בספר "בחינות עולם"] פ' י"ב:
 אבל יצרם בתכונה ותבונה לא ידעה בלתו וכו'.
 וכל זה כדי שיהיו התכלית בהם מתייחסים אל ההכנות והפעולות הקודמת.
 האמנה שכבר כתבנו בזה מה שיאות לפי השכל והדת, בשער ה' ת"ל.

[טענת משה: חרון אף ה' בישראל יאשר שיציאת מצרים הייתה ללא תכלית]

והנה בטענה זו בא משה ע"ה להליץ לפני השי"ת במעשה העגל כשאמר (שמות ל"ב) למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת ממצרים בכוח גדול וביד חזקה, לומר שאם יחרה אפו בהם על זה האופן, יאמרו שכל הגדולות והנוראות ההם אשר עשה עמהם לטובתם יהיו ללא תכלית, וכבר יהיה שמץ גדול בפועל שיכין כלים עשרת אלפים ככר ללא דבר. וזה מה שיביא לאמור, שכל הגדולות ההם לא נעשו אלא בבחינה רעה, והוא שהכין כלי חצים ומות אל המצריים להוציא ישראל מתוכם להמיתם במדבר, והרי יהיו ההכנות והפעולות הקודמות מעניין התכלית ומתייחסות אליו. והוא אומרו (שם) למה יאמרו מצרים לאמור ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים ולכלותם מעל פני האדמה. וכבר יהיה זה שמץ גדול מהראשון.
 ולזה אמר שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך, שלא יאות לכבודך שיאמרו כי בבחינה רעה באת עליהם מתחילה.
 ולזה וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. כי ראה טענתו חזקה לשישא אותם וינהגם באהבה וחיבה, ושימשכו טובותיו עמהם באופן שיוכיח סופן על תחילתן.

ועל זה אנחנו סומכים באשר אנחנו שם במצב הדלות והשפלות, כי יעשה למען שמו המחולל בזרים, לאמר איה אלוהיכם ואיה כל נפלאותיו אשר עשה מימי קדם. וכמו שאמר (יחזקאל ל"ו)

וקדשתי את שמי הגדול המחולל בגוים אשר חללתם בתוכם, כי אני ה' נאם ה'
אלוהים, בהקדשי בכם לעיניהם, ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מכל
הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם וזרקתי עליכם וגו'.

הנה שיסוד הברית הזאת הוא אמיתת ההקדמה שהנחנו מהתחייב מההזדמנות וההכנות
הגדולות תכלית או תכליות גדולות ונוראות מתייחסות אליהן.

[שאלות פילוסופיות הנפתרות במעמד סיני]

ועתה כמו כן, כאשר בא האלוהים להרעיש שמים וארץ לעשות נוראות ופליאות עצומות
במעמד הגדול והנורא הזה אשר לא היה כמוהו מן העולם, וכמו שאמר (דברים ד') השמע
עם קול אלוהים מדבר מתוך האש וגו' כי מי כל בשר אשר שמע קול אלוהים חיים וגו'.
וכבר נתפרסם שם מציאות חיבור כל הדברים הגדולים בתכלית הגדולה, להשמיע להם
שם עניינים גדולים ונוראים גם כן בתכלית המעלה. אם מרוממות המלמד והרב ית' שמו,
ואם ממעלת המעמד בתכלית פרסומו ומוראו, ואם הפלגת רוב התלמידים השומעים
הלכה מפיו אשר יש בהם הרבה מששים רבוא הגברים לבד מהנשים והטף, וגם מדרגת
האמצעיים והם הזקנים שבדור, ואהרן וחור, ועל הכול משה רבן של נביאים עליו השלום,
אשר כל אלו הן הכנות והזמנות גדולות בתכלית הגדולה, כל אחת מהם לפי טבעה,
המחייבות שיתחדשו שם הלימודים היותר מעולים. וביאר הדרושים העמוקים האלוהיים,
וידוע להם אז מפי הגבורה אמיתת הדבר בכל השאלות העמוקות אשר נואלו בהם דעות
כל הפילוסופים.

כי הנה אחר שהודיע שם שהוא ית' ברא העולם בששה ימים, ראוי היה שיודיעם איך
יושפעו ריבוי הנמצאות המתחלפות, בשווי מסיבה אחת פשוטה בתכלית הפשיטות. או
איך הושפע מהנבדל הראשון הגלגל, עם היותו בעל חומר, ולא עוד כי גם צורתו ומניעו.
גם בענייני הידיעה האלוהית, איכה ידע את הדברים הרבים והמתחלפים בידיעה אחת
פשוטה מכל צד. גם הדברים המתחדשים בלי התחדש בו ידיעה כלל. גם העתידים בלי
התלות בהעדר. גם הצודק משני קצות האפשר במעשים הבחיריים מבלי הכרעת
מציאותו. או שיודיעה נאמנה אם הגלגל הוא בעל נפש או לא, ותכלית תנועותיהם
וסיבותיהם ומספרם האמת.

וכיוצא מאלו הדברים אשר נתחבטו אליהם כל החוקרים אשר מעולם, ועד היום לא
הוסכמה בהם בדעתם ולא הגיעו עד סוף תכונתם. ויהיו נא אישי העם הזה המסוגל
מיושרים בהם באור הדעת האלוהים, כמו שהיה העניין בשאלת חידוש העולם. כי הוא
לבדו נמצא בכל המאמרות מתייחס אל המעמד ההוא כפי הנזכר.

[הדיברות מ'כבד' ואילך מסבירות דברים טבעיים הכרחיים]

כי הנה מאמר כבד את אביך, ומשם ואילך הוא מבואר שהם דברים טבעיים הכרחיים אל החיים, אשר כל האומות מלפנים וגם אחרי כן נפלו על אזהרתם בהם מבלי שיעמדו רגליהם על הר סיני.

אמנם אנכי ולא יהיה לך כבר כתב **הרב המורה** פרק ל"ג חלק ב' כי **מגבורת המופת** שמעום, כמו שחייבו אותם **הפילוסופים** כולם במופתיהם המוחלטים, ומשם באמת יחויב מאמר לא תשא את שם ה' וגו'. כי כל אשר אמרו בסיבה ראשונה הודו במעלתה ורוממותה.

והנה אם כן לא נזכר שם דבר מחודש אשר לא יספיק אליו השכל האנושי זולתי מאמר זכור את יום השבת, והיה ראוי שיהיו כולם כמוהו, או מהדברים אשר נבוכו עליהם החוקרים כמו שאמרנו. ואולם היותם על האופן שהיו, הנה הוא כנגד ההקדמה שביארנו מהיותם בלתי מתייחסים אל ההכנות וההזמנות אשר נעשו אליהן במעמד ההוא הנכבד והנורא.

ועל זה האופן בעצמו יש להפלא ממה שכתב אלו העשרת הדברים בשני הלוחות האלוהיות, עם הפליגו בפלאי מעשיהם, באומרו (שמות ל"ב) והלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים הוא, שכבר נראית ההכנה ממעשה הלוחות גדולה מאוד ממה שיאות לעניינים הכתובים בהם כפי הנאמר.

[מה מטרת מעמד סיני?]

והנה באמת העיון הזה אינו קטן הערך, וראוי לשום אליו לב כי בהבנתו ובנפול על אמיתתו יובן בטוב סוד המעמד ההוא וטוב תכליתו, שהוא יתד שכל ההצלה הפרטית התורנית תלויה בו. וזה כי בטוב ההשקפה יתבאר כי עיקר המעמד הנכבד והנורא ההוא לא היה ולא נברא להשלים בו האנשים מהסכלות ההעדרי, הטועים בענייני האלוהיים בלי טענה בייחס לו ית' כפי דמיונם תוארים ופעליות, או הפעליות לא יכילם טבע האלהות כפי העיון הדק. כי השיבוש בכמו אלו העניינים לא יביאם לידי כפירה, ולא אל הקל במצווה ממצותיו.

[התגלות סיני נגד הפילוסופים הכופרים ביכולת ה' = אריסטו]

אמנם הייתה כוונת המעמד ההוא לתקן בו הסכלות הקנייני אשר נפלו עליו מעייני **הפילוסופים** בחקירתם, אשר באו בחוזק טענותיהם המזויפות לקיים אלוה בעולם כפי רצונם ועיונם. כי הנה הם מודים במציאותו, אבל כופרים ביכולתו על ממשלת הטבע, ובידיעתו באלו העניינים האפשריים, ובהשגחתו על כתות האנשים, והשכירו והענישו אותם על פי מעשיהם. וכבר כתבנו זכרם בשער כ"א ול"ט. כי הנה אלה הם האנשים

הצבועים הנושכים בעם, שונאי התורה האלוהית ואויביה, המסיגים את גבולה ומרחיבים גבול צרתה, המכלים רגלי יוצאיה ובאיה ומגרשים מאהליה כל בני מחמדיה, יותר מכל כנת האנשים החטאים בנפשותם בכל מיני עכו"ם שבעולם. ואלו הם אשר גברה ידם בזמן ההוא, אשר היו מכחישים פמליא של מעלה, כמו שנודע מכפירותיו של פרעה אשר באו עליהם שלשה סדרי המכות על דרך המופת כמו שביארנום בשער ל"ו, והמה אלה אשר נתפשט כוחם תמיד בכל הדורות הנמשכים, והם אשר צררנו מנעורינו להביא עלינו השוד והשבר, בהגלות הבנים מעל שולחן אביהם, וגם עד זקנה ושיבה לא עזבונו כי הם אשר האריכו קצינו והמשיכו תוחלתנו.

והנה לתקן עולם במלכות שדי בא האלוהים במעמד הנורא ההוא, ולהפנות מפנינו כל אלו הדעות הנפסדות אחד לאחד, כדי לקבוע אמונת ההשגחה האלוהית בעולם אשר היא יסוד כל האמונות והצלחות.

והוא העני אשר היו המון עמנו מפקפקים עליו ומספקים בו, כמ"ש במסע אשר נעתקו ממנו לסיני (שם ט'), היש ה' בקרבנו אם אין. כי תמיד כל היום היו חושדים כי מרוב גדולתו ועוצם רוממותו אינו משגיח בהם ואינו מבחין בענייניהם. וזו הייתה נסיבה למה שהיו רבים ועצומים מהם ממאנים לצאת לחופשי, כי אמרו שטוב להם עבוד מצרים ממותם במדבר בלא אדונים וייאוש הבעלים, ושאשר יתהלכו שם בפח ההפקר ילכדו ומבלי משים לנצח יאבדו.

[דמות האלהים בשיטה הפילוסופית]

והנה באמת אם היה מייחד שם הדיבור עמהם בדרושים ההם העמוקים אשר אמרנו ראשונה, הנה היה מפליג ומרחיק הכוונה מאוד, כי כל מה שיוספר מהעניין ההוא הוא מפליג אותו יתברך מן הדעת האנושי ומבהיל אותו, עד שבסוף הידיעה כולה צריך שנאמר שהוא ית' נמצא ולא במציאות מה, ולא במהות אחד, ולא באחדות קדמון, ולא בקדמות יודע, ולא בדעת רוצה, ולא ברצון חי, ולא בחיים, פועל לא ביד ולא במאמר ולא במחשבה, מניע ולא בפגישת ולא בצווי ולא בשום אופן שיפול עליו לב האדם. כי זה וכיוצא בה הוא הנרצה בענייני הדרושים ההם ודומיהם, וזה כל פרי חכמתם ופולפוליהם. השמע עם קולות אלוהים כאלה הן בעודם שם ישכילו ויציירו אותם באמיתתם ברוח הקודש אשר היה שם עליהם.

[דמות האלהים בעשרת הדיברות]

אמנם בהישאר אחר כך הדברים כפשוטן בזיכרונו, ואף כי בעט ברזל ועופרת במכתב אלוהים על הלוחות חרות יכתבון, הכול נשכח מזכרם במעט זמן והקושיות והספיקות כולן יישארו במקומן, וכל שכן לבנים ולדורות הבאים השומעים אותם, שהכל יהיה כדברי

הספר החתום, ולא יוקח משם רק מה ששיעורו ממנו ראשונה, והוא כי גבהו דרכיו מדרכנו ושאין שום השגחה בעסקנו ופרטינו, כי אם למשיגים בחושים ההיולאניים כמותנו. ומה בצע כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו.

לזה היה מחכמתו יתעלה לדבר אליהם במעמד ההוא המאמרים המיוחדים והמסוגלים להשקיט יראתם ופחדתם, ולוותר אצלם כל דקדוקי **הפילוסופיות** העמוק ההוא הנמצא בין חכמי האומות, ולתאר העניינים העיוניים ההם בדעות צודקות ואמונות אמתיות, עם הצנע לכת עם אלוהיהם, כמו שכתבנו בשער כ"א הנזכר. וכמו שמוותר בזולת זה במלאכת המשכן ועבודתו כאשר יתבאר שם שער מ"א בע"ה.

והיה כל זה כדי שיהיה מה שיישאר מהם ברעיוניהם, ומכתב החרות על הלוחות מקיים תמיד עוצם האמונה בהשגחתו יתברך הפרטית, אשר הוא עיקר ושורש הצלחת האדם. ולזה אפילו בהכרתו עמהם והודיע טבעו אליהם, לא אמר רק **אני ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים**, והוא מה שיבוא לידי חיבה וקירוב, כי הוא התירם מיד המלך העריץ אשר היה המונע קורבתם עד עתה, ומעתה הוא אלוהיהם והם לו לעם.

[הדיברות שמטרתן לשחררם מכבלי האמת הפילוסופית]

ואמר לא יהיה לך וגו' לא תעשה לך וגו'. לגמור ולהשלים חפשותם ושחרורם מכל הכנעה עבודה ושעבוד, כמו שנפרש אותו יפה בבואנו אל הביאור ב"ה.

ולא עוד אלא שאימם מאוד אם לא יישארו באותו חופשיות, כמ"ש **כי אני ה' אלוהיך אל קנא**, ואחר אמר **לא תשא** וגו'. כי זה לבדו מה שיושאל מהם שיזוהרו בכבודו, כמנהג המלכים שנזהרים מאוד מלהישבע בח"י ראשם לשקר או לשוא, כי הוא טכסיס מלכות.

מעתה הודיעם כי הוא אשר ברא את השמים ואת הארץ, אשר מטעם זה ישורש כוח בידו לעשות כל אשר חפץ בהם, לתת שכר טוב להולכים בתמים. ועם כל הגדולה והגבורה הזאת יביט אל עני ונכה רוח לעשות חסד ומשפט וצדקה בארץ כי באלה חפץ.

והתחיל בהנהגת הבית, ואמר **כבד את אביך ואת אמך** וגו'. כי הוא דבר נרצה ונחמד בעיני הכול, גם בעיקרים גדולים מהנהגת המדינה ותיקון השכנות **לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה ולא תחמוד**, שיכללו כל מיני עסקי האדם וקורותם, על דרך שאמר (תהלים ס"ח) סולו לרוכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו, וסמך ליה אבי יתומים ודיין אלמנות וגו'. וכן אמר משה (דברים י') כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי אלוהים וגו', וסמך ליה עושה משפט גר יתום וגו'.

הנה שהודיעם והשאיר זכרונו לדורי דורות כי מן השמים הביט ה' ראה את כל יושבי הארץ לתת לאיש כדרכו וכפרי מעליו. וכמעט שלא בא דבור אלא כנגד עיוני

הפילוסופים ולהרחיק דעתם כמו שיבוא עוד בפירוש, ולמען הודיעם כי לא על ידיעת הדרושים **הפילוסופים** הם יחיו כלל האנשים לפני אלוהים, כי על שומרם את כל מוצא פי ה' יזכו ויחיו לעד.

ועל זה אמר האלוהי (אבות פ"ב)

דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבין.

כי אעפ"י שהמון האנשים יחשבו הדברים האלה כפשטן, אין רע. ובלבד שתתקרב אמונת ההשגחה בלבם. כי הפקפוק או הפלפול הוא **הפילוסופי** הוא יוציאם מהאמונה התמימה ההיא אשר בלבם, ולא יביאם אל טובה הימנה. אדרבה יישארו קרחים מכאן ומכאן.

[העין בדברות הראשונות מזמן עיון פילוסופי מתסכל]

והנה באמת כל העניין הזה הנכבד בצורתו וצלמו הוא מה שהייתה אליו הכוונה במאמר אשר זכרנוהו ראשונה, שדרש אותו רבי עולא רבא אפתחה דבי נשיאה ואמר:

מאי דכתיב יודוך ה' וגו'. בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך, אמרו אומות

העולם לכבוד עצמו הוא דורש.

ואומות העולם מאן דכר שמם, והלא אמרו (יבמות ק"ג ב) אומות העולם שלא עמדו על הר סיני ולא פסקה זוהמתן מהם, ונאמר (דברים ד') השמע עם קול אלוהים מדבר מתוך האש וגו'. אמנם הכוונה לו ז"ל, כי בבחינת הדיברות הראשונות המורים על מציאותו ואחדותו, אשר הם עניינים גזר עליהם העיון הפילוסופי, וכמו שאמר הרב (מ"נ פ' ל"ג ח"ב) אנכי ולא יהיה לך מפי גבורת המופת שמעום, הנה באמת לא יקבלו במעמד ההוא שום תועלת לעניין האמונה וקבלת העבודה, אדרבא העיון ההוא הוא מטריד את האנשים ומגרשם מעבודתו. וזה כי הם גזרו בכבוד עצמו יתעלה תכלית הרוחק מכל אלו העניינים האנושיים, ואינם משערים שרוצה בדבר מהם או ימאסנו.

וגם בדיבור השבת, אף על פי שאף לדברי **אריסטו** לא בא מופת על סותרו, כמו שכתב **הרב המורה** פרק ס"ו ח"ב, הנה הוא לא היה להם בידיעה אמיתית, וגם כל העם אשר לא בעלי עיון הם כולם היו להם בתורת אמונה לבד, ויאמרו כי אמיתתן ידיעה אצלו יתעלה לבדו. ולזה יהיו הדברים רופפים בידם והמחשבות הרעות הם המכוונות בעניינים האלה באומות העולם. וכמו שאמרו במקום אחר (תו"כ פ' אחרי פ' י"ג) שהשטן ואומות העולם משיבין עליהם. כי כשהן גוברות על אנשי זאת האומה הם קשות כאומות העולם ורעות מהם.

אמנם כאשר שמעו הדיבורים המדברים בענייני העולם והשגחתו עליהם, כמו שהוא במאמר כבד את אביך ומשם והלאה, שהם במדרגת המוחשות במה שהכל ירגישו תועלתם, הנה אז יצטרפו הראשונות עם האחרונות להורות ולהודיע כי אלו ואלו דברי

אלוהים חיים וצודקים יחדו להישיר האדם אל הצלחתו המכוונת אליו מצד מה שהוא אדם בלי ספק. והנה ההשקפה בהם הוא מה שיסתום פי שטן ופיפיות כל האומות המקטרגות על זה העניין, אשר אל זה הייתה הכוונה האלוהית בזה המעמד הנבחר והקדוש הזה אשר היינו עליו.

[מדרש חזית על מסירת עשרת הדיברות ומשמעו]

וכמה הפליגו **חז"ל** לדבר עוד בזה העניין הנפלא **במדרש חזית**. אמרו שם (שיר א')

וכיצד היה הדיבור יוצא מפי הקב"ה? רשב"י ורבנין.

רשב"י אומר: מלמד שהדיבור היה יוצא מימינו של הקב"ה לשמאלן של ישראל, וחוזר ועוקף את מחנה ישראל י"ח מיל על י"ח מיל, וחוזר ומקיף לימינם של ישראל לשמאלו של הקב"ה. והקב"ה מקבלו מימינו וחוקקו על הלוח, וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, לקיים מה שנאמר (תהלים כ"ט) קול ה' חוצב להבות אש. **ורבנין אמרין:** וכי יש למעלה שמאל, והלא כתיב (שמות ט"ו) ימינך ה' נאדרי בכוח ימינך וגו'. אלא הדיבור היה יוצא מפי הקב"ה וכו' וחוזר ומקיף מימינם של ישראל לימינו של הקב"ה והקב"ה מקבלו וכו'.

והנה באמת המאמרים האלו הן לכאורה תמוהים מאוד. אלא שנראה שכווננו לומר שכבר נפלה השקפת האלוהית נפלאה על כל דיבור ודיבור מהם בעניין יעשו את אשר חפץ ה' והצליחו את אשר שלחם, וזה בבחינת עצה המקבלים אותם ודרך נטייתם אל השמאל כיצד מחשבות לבבם. ולזה אמר שהדיבור יוצא מימינו יתעלה לשמאלן אשר היו נצבים לפניו שמאל כנגד ימין, ושהיה דרך משל הדיבור מסכים ונאות לכל אחד ואחד מהם. וכן אמר שם ראשונה שהיה המלאך או הדיבור עצמו אומר לכל אחד ואחד מישראל מקובלני עליך כך וכך מצות יש בי כך וכך דינין יש בי כך וכך גזרות כך וכך עונשים וכו'. כדאיתא התם. ואחר כך חוזר מימינם לשמאלו לומר שעל דרך זה כבר יהיו מימינם בדעתם ומקבלים עליהם עול הדיבור בחומרותיו וגזרותיו ועונשיו אף כי ישלח אליהם בעדם יד שמאלו שהוא מידת הדין. אלא שרבנן אמרים ח"ו שיש שמאל למעלה וכו'.

והנה אחר כל ההשקפות האלו קבל האל ית' הדיבור בימינו וחוקקו על הלוח, כי אמרת אלוה צרופה וחוקקה מבלי שום פקפוק וערעור. וכמו שאמר שם רבי ברכיה בשם רבי חלבו, הדיבור עצמו היה נחקק. ומ"ד כתובים באצבע אלוהים, כתלמיד שהוא כותב ורבו מישב על ידו. וכולן אמרו כי כשהוא נחקק קולו נשמע מסוף העולם ועד סופו, כלומר שעדותיו נאמנו מאוד במה שנראה שנתפשטו בכל העולם, וכולם קבלום עליהם מבלי פוצה פה ומצפצף. וכמו שאמרו על זה יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך וכל זה

להיותם מושקפים בתכלית ההשקפה ועוצם ההתבוננות להמשיך הכוונה לפי כוח המקבלים ומהותם כמו שאמרנו.

וגם בדבר החקיקה כווננו לשתפם בעניין שמלאכי השרת משתמשים בו וכמו שאמר זה המליץ [רבי ידעיה הפניני, בספר "בחינות עולם"] פרק י"ג:

הנה המלאכים לא עמדו על סוד מכתבך החרות על לוחותיהם, ואיך נעמוד אנחנו די לא איתי אינשי די כתבא יכיל למיקרי.

ולזה אמר כי הייתה חקיקה זאת כאלו הייתה על לוח לבם, והרי הם על ידי זה משתתפים לנמצאים היושבים ראשונה.

ועתה אחר שנתיישב כל זה על האופן הנזכר והתרנו הספק העצום אשר עוררנו, והראנו פליאות כוונת המעמד ההוא הנורא בכלל שהוא כולו כנגד הדעות הפילוסופיות המשחיתים בעם, ולפרסם הדעות התוריות האלוהיות המבטלות אותם. הנה עתה נבוא אל ביאור העשרה מאמרות כפי מה שיאות אל הכוונה הנזכרות בצירוף העניינים הראויים לצרף שם כפי מעלת המעמד ההוא ועוצם מדרגתו עם הדברים הנלוים אליהם ובאים מכוחם כל דבר ודבר לפי מאמרו.

[ביאור עשרת הדיברות – שמות כ]

וידבר אלוהים את כל הדברים האלה לאמר.

[מדוע עשר דברות?]

עם שברוב העניינים ימשכו המספרים אחר נושאייהן, ואין לשאול טעם בהם אחר שאי אפשר לנושאים ההם שלא יפלו תחת מספר מה. הנה המספרים הנזכרים בתורת האלוהית, אם בקרבנות ואם במועדות ואם בטהרות ואם בזולתם אין לחשוב בהם שלא יבואו מכוונים ומעיינים בטוב טעמים ובחינתם, כמו שכתב הרב ר' אברהם נ' עזרא ז"ל.

והנה אין מספר יותר מפורסם במעלה כללות כמספר העשרה, כי הוא כולל כל עשרה מאמרות: מאמר העצם וט' מאמרי המקרים שמהם הושתת העולם. גם המספר הזה יכלול ט' הגלגלים הגדולים הסובבים את הארץ עם מניעיהם עם הסיבה הראשונה יתעלה, כי הוא רוכב ערבות ביה שמו ברוך הוא ומבורך.

ולזה אמרו קצת הקדמונים כי עשרת הדברים האלו נאמרו במעמד ההוא כנגדם. והשתדלו לייחס אל כל דבור ודבור כל מדרגתו בגדול החל ובקטון כלה. ויתכן לומר כי לזה כיון באמרו בסמוך אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, לומר כי מן השמים ושמי השמים ודוגמת חילם וצבאם דבר עמהם ככל אשר דבר רצוני ביחסם ומספרם ומשפטם. והוא עניין נפלא יועיל מאוד להודיעם כי הדיברות האלוהיות הם מפתחות השמים

ומניעיהם ועל פיהם הם נוסעים, כמ"ש (דברים ל"ג) רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים. **ואז"ל** (ויקרא רבות פ' ל"ט) אם בחקותי תלכו (ויקרא כ"ו) חוקים שחקתי בהם שמים וארץ, כמו שכתבנו יפה בפרשת הניגון בשער י"ב.

והנה אחר שהמספר הנכבד הזה הוא מעיד על אמיתת העניין, ועיונים כאלו מעלין בקודש ואין מורידין, אבאר אותם בצירוף העניין הזה המעולה, עם שאטה בו ביחסים ובדוגמאות ממה שכתבוהו הראשונים בכל מה שנראה שהנטייה נכונה. ודבריהם הנם לפנייהם והקורא ירא וישפוט.

גם נמצא שנחלקו הדיברות האלו לשתי מחלקות על שני הלוחות, חמשה חמשה, אשר לא היה זה לחיסרון לוח גדול שיכילם, רק ללמד על שהם מכוונים כנגד שני חלקי האדם. החמשה אלוהיות ומיוחדות אל החלק השכלי. והחמשה אנושיות ומיוחדות אל הכוח החומרי כי זה כל האדם. האמנה כי יש יחס ודמיון בדבורים אשר בשני הלוחות זה לעומת זה, והכל יבא בביאור בעוז המיישיר האמתי.

[התעלות העם לקראת שמיעת הדיברות]

הדיבור הראשון.

כבר כתבנו בשער הקודם מה שאז"ל (ב"ר פ' ס"ט) ויחלום והנה סלם (בראשית כ"ח) זה סיני וכו'. וכי היה המעמד הזה דרך סלולה לעלות תחתונים למעלה ועליונים למטה אשר בזה יושלם השיתוף שכתבנו ביניהם.

גם במקומו שער כ"ה כתבנו בהסכמת **הרב המורה** ז"ל כי כוונת עולים ויורדים בו, היא להודיע כי מטבע הסולם האלוהי הוא שיקדימו בו העלייה אל הירידה, וזה כי העלייה בעיונים הטבעיים האנושיים בנמצאות כולן מן המתאחר אל הקודם היא הכרחית לשתמשך אחריה הירידה. וההשכלה בהם מהקודם אל המתאחר שהיא השגה נבואית נפלאה הנקראת בלשון רבותינו (סוכה כ"ח א) מעשה מרכבה.

ואין ספק שבמעמד הנכבד והנורא ההוא, כולם החליפו כוח והעלו אבר כנשרים לעלות בשכלם משפל מצבם בגרם המעלות השמימיות ממדרגה אל מדרגה עליונה ממנה, עד עלותם אל השכל הנפרד מכולן, ואשר הוא הסיבה הראשונה להם. והוא יתברך אינו מסובב מזולתו, כי על כן אמר ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי כמו שאמרנו. והנה כאשר יבקשו בכוח עיוניהם חביון עוז ותעצומות המניע הכול בכוחו וגבורתו מבלי שום צירוף ושיתוף עם המתנועעים הראשונים ומניעיהם, להודות לו האלהות הממשלה והאדנות על כל הנמצאים עליונים ותחתונים באמת, עד האלוהים יבא דבר עיוניהם אשר יאמר כי הוא זה ולא יחטיאו. והוא יתברך אז נענה להם לפי עומק מחשבתם וטוב עיונם וישרו במדרגה הנבואיי בהקיץ ואמר:

[הדיבר הראשון]

אנכי ה' אלוהיך על הדרך עצמו **שאז"ל** (ב"ר פרש' ל"ט) באברהם אביהם שהיה אומר לבני דורו כסבורין אתם שאין מנהיג לעולם מיד הציץ עליו הקב"ה ואמר אני בעל העולם שנאמר (בראשית י"ב) ויאמר ה' אל אברם, כמו שנזכר שם שער ט"ז. והרי זו הייתה להם תכלית המעלה וההשגה אשר אין למעלה ממנה. ממנה ישיג האדם השגה שכלית נבואית, ובמראה אליו יתוודע התקשרות המרכבה הכוללת ויכולת הרוכב והמנהיג בה יתברך שמו.

אמנם יחד להם הכינוי באומרו אלוהיך, כי הוא העניין המכוון מכל זה המעמד כמו שאמר והייתם לי סגולה מכל העמים וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו'. והוא מה שהעיד עליהם בסוף שהשיגו אמיתותו, באומרו (שמות כ"ד) ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו וגו'. כי הוא סוד מורכבת המשנה אשר לו יתברך להנהיג העולם בהנהגה שלמה לפי ההשגחה האישיית, אשר כתבתי עניינה יפה בשער ל"א, והוא טעם דבקות האומה הזאת עמו יתברך, ועיקר סודו. ובזה ולא בזולת הייתה כל הצלחתנו תלויה עיין שם.

אמנם הוסיף עוד אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו'. כי הוא הדיבר המיוחד להם והנודע אצלם בתכלית הידיעה, כמו שאמר להם אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים. והייתה הכוונה לכלול במאמר הראשון שלושה העיקרים ההכרחיים להקדים לשום מצוה מן המצוות: **מציאותו והשגחתו ויכלתו**. והוא מבואר.

ודוגמת זה אמר משה במשנה תורה (דברים ד') ומי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו בכל קראנו אליו, שכלל בזה המציאות וההשגחה והיכולת לענות בכל עת צרה. וסמך אח"כ ומי גוי גדול אשר לו משפטים צדיקים ככל דברי התורה.

ובמכילתא (פ' מ"ת פ' פ"ו)

אנכי ה'. משל למלך שנכנס במדינה, אמרו לו עבדיו גזור עלינו גזירות. אמר להם כשתקבלו מלכותי אגזור עליכם גזרות. שאם מלכותי אינכם מקבלים גזרותי היאך אתם מקיימים.

כך אמר הקב"ה לישראל אנכי ה' אלוהיך, לא יהיה לך אלוהים אחרים וגו'. אני הוא שקבלתם מלכותי עליכם במצרים? אמרו לו הן. כשם שקבלתם מלכותי, קבלו גזרותי: לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני.

והנה מכח זה המאמר כתב הרמב"ם ז"ל בספר המצוות שלו בשם בעל הלכות גדולות כי דבור אנכי זה לא נמנה בכלל תרי"ג מצוות, לפי שמהכרחיותו שיוקדם להם מאחר שלא תצויר מצוה בלי מציאות מצוה, כמו שאמר בכאן בפירוש: אם מלכותי אין מקבלין גזרותי

היאך מקיימין. ואיך יהיה מציאות הש"י מצוה, אם לא תקדם ולו מציאות המצוה וקבלת מלכותו ראשונה. וכבר כתב זה ג"כ הרב נ' חסדאי בתחילת ספרו.

והנה לפי זה חויב לו שתעלה אזהרת לא תעשה לך פסל וכל תמונה לחשבון המצות שהרי אמר (מכות כ"ד א) אנכי ולא יהיה מפי הגבורה שמעום ובהם משלימים מתרי"א לתרי"ג.

ואנכי לא יהיה לך לאו דוקא, אלא שבמאמר ההוא יש שתי מצות, והוא ז"ל הכריע לדעת הרמב"ם ז"ל שדבור אנכי הוא מצוה, אלא שאמר שכל הלאוין הבאים שם בעבודת אלילים הם בכלל לא יהיה לך.

אמנם זהו דבר שלא תתברר אמיתתו כי אם בבוא על חשבון המצות כולן, לפי שהיות הדיבורים על מספר עשרה לא ימנע היות בדיבור שתי מצות או יותר, כמו שהוא בדיבור השבת. ועל כל פנים לדברי הכול לא ימלט משיהיה דיבור אנכי מצוה או שורש המצות כולן, ולכן הוא ראשון במעלה ובסדר במדרגת הנמצאות כמו שאמרנו. וגם לאזהרת לא תעשה לך מצאתי סימן יפה ומבואר בבואנו על סדרן כמו שיבוא לפי דרכנו.

ונאמר כי אחרי הודיע אלוהים אותם זה העיקר הנפלא, אשר הוא יסוד היסודות וראש המעלות כולן, הנה הם ממנו החלו לשוב במחשבותיהם ולהוריד עיונם והשכלתם הנבואות דרך המעלות אשר עלו בהנה כפי עיונם האנושי, והשכילם בהשתלשלות הנמצאות, ונותנם עיונם בגלגל הראשון החלק, אשר עליו נאמר (יחזקאל א') ודמות על ראשי החיות רקיע כעין הקרח הנורא, והוא הנקרא (תהלים קמ"ח) שמי השמים. והרגישם הטעות בו, אם מצד הפשטות ואם מצד עוצם תנועתו, אשר בה יכריח כל הגופים הנוראים אשר תחתיו, אשר זה מביא לחשוב כי הוא האלוה עצמו והוא הראוי ליעבד. והשכילם שסיבת הסיבות ועילת העילות אין לו שום שיעור ולא תמונה ולא תנועה ולא שום ענין מענייני הגלגל ההוא, והנה מפני זה אי אפשר שיהיה הוא האלוה, ולא גם כן הנבדל המניע אותו, עד שיצויר שבהסתלק התנועות הגלגל תסולק תנועתו. ולזה גזרו כי הוא יתעלה אין לשתף עמו שום נמצא.

ולזה בא הדיבור השני בכיוון מסכים אל טוב עיונם והשגתם.

[הדיבר השני]

לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני. לומר התקיים בעיון זה כי יפה דנת יפה זכית ויפה חייבת. ולענין כוונת הדיבור יאמר שעם שהדיבור הזה הוא אזהרת ומניעה מהודות שום אלהות לזה הנמצא העיון כ"ש למה שתחתיו. הנה הוא באמת כולל ג"כ בשורה טובה וחפשיות נפלא לומר שאחר שהוא אלוהינו קרוב אלינו והוא יכול על כל אלוהים כמו שנתבאר מהדיבור הראשון מעתה מה לנו להודות אלהות ועבודות לשום נמצא מנמצאות

מעלה ומטה עודנו חי. וכמו שאמרו ז"ל (מכילתא שם) על פני כל זמן שאני קיים. וזהו שאמרו (ש"ר פ' מ"א) חרות על הלוחות (שמות ל"ב) אל תיקרי חרות אלא חירות - חירות ממלאך המוות, חירות מהמלכיות, חירות מהייסורין.

יש בכלל זה העבודה הזרה הגדולה המצויה היום בעולם מציאות חזק והוא רפואת כל המחשבות והעסקים לקבוץ הממון והצלחות הנכסים שהמה להם האלוהים האדירים אשר עליהם הם נשענים ובאמונתם הם נסמכים ועל קדושת שמם הם מכחישים אלוה ממעל ועוזבים את תורתו ומניחין אותה עגונה ועלובה בקרן זוית.

וזו היא גופה של עבודה זרה ועיקרה, כמו שיבוא בלא תחמוד, אשר ממנה נזהר איוב, כמו שנתבאר באומרו (איוב ל"א) **אם שמת' זהב כסלי ולכתם אמרתי מבטחי אם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי.**

והדבר הקשה כי העמים אשר אנחנו גולים בארצם לא כן המה עושים, ועינינו רואות וכלות אין מושיע. וכל זה בכלל לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב לא תעשו לכם.

ועל כל זה יאמר, אחר שאני ה' אלוהיך ואתם לי לעם בדרך אישות אשר כל צורכי האשה מוטלים על בעלה, שארה כסותה ועונתה, מעתה לא תזנה לבקש צורכך מאלוהים אחרים על פני כנזכר, או שירצה ועיני רואות. והוא מליצה נחמדה שיבקש האיש מאשתו שלא תזנה בפניו, והוא עצמו מאמר בעל המוסר (חז"ל שער עבודת אלקים פ"ה) לא תמרוד באדונך והוא רואך. והוא מבואר שאם נזהר מזה לא נחטא לעולם.

סוף דבר בהזהר בכל מה שבכלל הדיבור הזה תושלם אמונת הדיבור הראשון כי לא שלם ציור מציאות האל יתעלה, עד שיסולק מעצמותו כל שום ריבוי ושיתוף בצד מהצדדים, עד שיהיה הוא והדיבור ההוא שנים. ועל כן אמרו **חז"ל** (מ"פ ר"א ס"פ מ"א) אנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו, שנאמר (תהלים ס"ב) אחת דבר אלוהים שתיים זו שמעתי. והכוונה כי אמונת הישות למחויב המציאות הוא עצמה אמונת שאין זולתו. והמחשבה בשיש שם שני אלוהות, היא עצמה הכפירה בשניהם, והרי הדיבור הראשון נכלל בזה.

ואולם בהוריד עוד מחשבותיהם אל עלול השני אשר תחת הגלגל החלק, והוא הגלגל הנושא השנים עשר מזלות בחגורתו אשר במתניו, אשר לכולם בשם יקראו טלה שור תאומים סרטן אריה בתולה מאזנים עקרב קשת גדי דלי דגים, וכן שמות שאר צורות הכוכביות המימינות והמשמאילות הרבה מאוד, אשר רבים מהקדמונים חשבו סיבות ראשונות לכל הצורות הנמצאות בארץ מתחת, והשתדלם ברוב חריצותם לעשות תמונות וטלסמאות בדמותם וצלמם, להוריד שפע טובם עליהם, כמו שכתב **הרב המורה** פרק כ"ט

ול' חלק ג'. ואבותינו הקדושים השיגו במעמד הנכבד שהוא שהמה הבל בבחינת עצמם, לזה באה האזהרה השנית בדיבור הזה השני מסכים על עיונם:

[לא תעשה]

לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים וגו'. הזהיר שלא לעשות שום תמונה מאותן אשר במדור העליון ולא מאשר במדור התחתון, ומזה שאין מעשה הכרובים בכלל, שהרי אין צורתם נמצאת בשום אחד מהמדורים.

אמנם אחר שצווה השם יתעלה לעשות אותם על הארון, לסיבה שתיזכר שם בע"ה, כבר נאסרו בשום מקום אחר, שהרי הם נמצאים במדור שהוא הנכבד.

גם הכוונה בדיבור הזה לשחרר אותם מעמל המעשים ההם אשר זכרנו מענייני הצורות והטלסמאות ויגיעת מלאכתם כי רבה היא. וזה כי אחר שהוא יתעלה הוא האלוהים, אינן צריכים להכין החומרים בפעולות ההם ולהוציא בהם כוחם וזמנם, כי הוא ית' המניע הכול והמסבב הכול כמו שירצה, ומצות תורתו האלוהית נתן להם להתעסק בהם במקום כל העבודות ההנה, כמו שביאר (ויקרא כ"ו) אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם וגו' וכל הטובות ההנה הנמשכות. וכן (דברים י"א) והיה עם שמוע וגו' ונתת מטר ארצכם וגו'. וכמו שהוא מבואר מכל דברי התורה הזאת, וכמו שאמרו חקות שחקתי בהם שמים וארץ.

ואמר לא תשתחוה להם ולא תעבדם, לומר אחר שאנכי אהיה לכם לאלוהים, למה לכם להיכנע לזולתי מכל הנמצאים ההם. ולא לבד לשום אותם אלהות, כי אפילו להיכנע להם מפני צרכם ולהשתעבד אל קניינם יותר מדאי הוא אסור. והוא לדעתי מה ששובחו בו המלקקים אשר נבחרו למלחמת גדעון (שופטים ז') כמו שיתבאר בפ' שוטרים שער צ"ו בע"ה.

ואמר כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא, לומר כיון שאני עמכם כבעל האוהב את אשתו ומרחם עליה, הנה בזה העניין ג"כ קנא שמי כי הוא עצם הניאוף והזנות אצלי כמו שמוזכר בכל הנביאים (ירמיהו ג') ותנאף את האבן ואת העץ (הושע ב') ותסר זנוניה מפניה וגו' (יחזקאל ט"ז) לכן זונה שמעי דבר ה'. ודאי אצל עוון זה קנא ונוקם ה' ובעל חמה וכמ"ש (משלי ו') כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם.

ומזה תשובה גדולה על מה שטוענים עלינו מאורך אפוא אצל מכעיסיו בעניין עבודה זרה משאר האומות. כי הנה הוא יתעלה אינו מקנא ולא נוקם על חטא עבודה זרה, רק על האומה הזאת אשר לקחה לו לאלוהים וקבלה להיות לו לעם. כמו שהאדם אינו מקנא על זנות וניאוף רק באשתו המיוחדת לו, וזה העניין יבארו משה רבנו בעצמו עם טעם תשובה אחרת בדומה לה בפרשת כי תוליד (דברים ד'), כאשר יתבאר שם בע"ה.

ואמר פוקד עוון אבות על בנים וגו'. הנה **הרב המורה** כתב פ' נד ח' א' כי כשתשמיד דתה עיר ומדינה בעוון עבודה זרה, הנה יכרתו שם האבות הזקנים עם בני בניו עד דור רביעי. והנה באמת גם זה יקרה כשיבוא העונש על אי זה עוון אחר, גם כי המידה הזאת אי אפשר שלא ישתתף בה צד רחמים, כי מזכרה בכלל מידותיו יתעלה. גם מצינו שזכרה משה ע"ה בתפילתו על עוון המרגלים. ואם היא מידת פורענות, מה לו ולה. והנה בפירוש השלשה עשר מדות יתבאר כל זה בשער נ"ד ב"ה.

אמנם עכשיו יאמר שאין עוון ופשע שעליו יפקוד השם יתעלה עוון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים, זולתי לשונאיו אשר הכעיסוהו בעוון עבודת אלילים, כשתגרום סיבה מהסיבות שלא לכלותם יחד רגע אחד. ועכ"פ חלוק העונש על כולן צד רחמנות וחנינה הוא, אשר נצטרקנו אליה בעוון העגל ומרגלים, וכל כיוצא כמו שיתבאר שם ב"ה.

ועושה חסד לאלפים, אמר שהכעס עם האבות השונאים הוא מתפשט עד ארבעה דורות. אמנם החסד אשר עם האוהבים, הוא מתפשט לדורי דורות, כמו שאמר (תהלים ק"ג) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וגו'. או שירצה כי כשיפקוד עוון עבודה זרה על הדורות ההם הארבעה, וכשתמצא שם הסיבה כזכר, יהיה סיבה בשהטיב דרכם ויהפכו לאוהבים שומרי המצות שיעשה עמם חסד ואמת לאלף דור. והוא ענין נכבד עליו אנו נסמכים ועומדים לפניו.

והנה מפני שבדרך עיונם ישכילו וירגישו לגלגל ההוא המורכב שתי תנועות הפכיות. האחת היותר מפורסמת, והיא תנועת הגלגל היומיי החלק אשר יכריחנו להשלים בכל יום תנועה אחת שלמה, והיא כלפי המערב. והשנית התנועה המאוחרת, אשר לו בעצמו כלפי המזרח. והוא הראשון מכל הגרמים אשר ימצאו לו כן שתי תנועות. והוא מהמבואר כי המודה לו האלהות מצד תנועתו העצמית, יכחישהו מצד התנועה ההכרחית. וכבר יקרה זה ההפכיות בעצמו למי שנשבע במלכו או באלוהיו לשקר או לשוא. כי מצד תנועת לשונו לישא את שמו בתורת שבועה יודה לו האדנות או האלהות, ומצד שהוא נשבע על שקר יכחישנה כמו שיבוא. לזה בא הדיבור השלישי בענין האלהות עצמו כנגד זאת הבחינה אשר בגלגל הנזכר.

[לא תישא]

לא תשא את שם ה' אלוהיך לשוא. כי הוא ענינו. מצד אחד תשא את שם ה' ומנשא אותו כמי שהוא אלוהיך. ואחר תכחישוהו בהיות הנשיאות ההוא לשוא או לשקר, הרי שתי תנועות הפכיות. והיות הנשבע לשקר קרוב לכופר, הוא מבואר כי הנשבע כוונתו להשוות בדבריו אמיתת מה שנשבע עליו אל אמיתתו ית'. ואם הוא נשבע לשקר, אף על פי שאינו

כופר בפירוש, הנה מדבריו תימשך הכפירה שיתהפך דברו שכמו הדבר ההוא אינו אמת כך הוא יתעלה חלילה.

והוא עצמו מה שאמר יתעלה לירמיהו הנביא, **שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה וגו' אם יש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה. ואם חי ה' יאמרו, לכן לשקר ישבעו** (ירמיהו ה'). יאמר בכלל תלונותיו, שלא ימצא ביניהם איש מבקש אמונת אלוהיו ודורש אותה לא בלב לא בפה. ואם חי ה' יאמרו בשבועותיהם, שיראה שהם מדברים אמת ויציב ושהם מאמינים בו, הנה כשדקדק בעניינם תמצאם שקרנים בדיבורם באומרים חי ה', לפי שהם נשבעים לשקר. והכוונה להם שהוא חי כמו שיש מציאות לדבר ההוא שנשבעים עליו, ואין שקר גדול מזה.

והנביא נענה לו יתעלה (שם), **ה' עיניך הלא לאמונה הכיתה אותם ולא חלו כליתם מאנו קחת מוסר וגו' ואני אמרתי אך דלים הם וגו'.** הליץ בעדם ואמר, ה' איך תדקדק עמהם בזה ותתן עיניך בהם על עניין האמונה, שאמרת מבקש אמונה ואסלח לה, כאלו הם שלמים בדעת ובבחירתם, הלא ראית כי הם חסרי הדעת וההרגש, אשר כבר הכית אותם ולא חלו. כעניין שנאמר (משלי כ"ג) בשכור הכוני בל חליתי הלמוני בל ידעתי. ולא עוד אלא שכליתם ומאנו קחת מוסר. ואף על פי ששיגם על פי דרכם כיליון חרוץ, חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב. ואני אמרתי בזאת התלאה ודאי דלי הדעת הם, כי לא ידעו דרך ה' משפט אלוהיהם. וזה שסכלו עניין השבועה ומשפטה עד שלא ידעו כי המשקר בה משקר באלוהיו ופתייתם תצילם התנצלות מה. ואמר לשוא, כי מכלל האדנות והאלהות לשאת אותו על שפתיו, לא בשמירתו מהשקר לבד כי גם שיזכרנו בכבדות גדולה, ועל דבר מצוה או קדושה לבד, וגם שם על המעט. וכמו שאמרו (נדרים י' ב) קרבן לה' ולא לה' קרבן. שמא לא יגמור דבורו, וימצא שם שמים נזכר לבטלה. וכבר האריך בזה ה**ראב"ע** בפירושו.

כ"ש להשתמש בו בעניין שבועה בדברי הבאי או עניינים קלים, כי השבועה באמת עניין אלוהי לא לתוהו בראה ולא לשוא יצרה, רק להשתמש בה שימוש הכרחי בכל צרכי החיים והמתים, הן לכלל הן לפרט אם לצדיקים ולרשעים ולבינוניים, כמו שמצינו בכל סיפורי התורה נשתמש בה האל ית' עם כתות האנשים להשכיר ולהעניש. גם קצת האנשים השלמים אלו עם אלו, לשמור בריתם ומצותם, כי יהיו יחדו או יסתרו אלו מאלו, וכמו שאמר הנביא (ירמיהו ד') ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה. והם שלשה עניינים אשר התיר אותה עליהם, כמו שיתבאר אצל ובשמו תשבע שער צ"ב ב"ה.

והנה כאשר תהיה השבועה על זולת האופנים האלו, הוא עוון נמרץ, ולזה אמרו (שבועות ל"ט א) שנזדעזע העולם בשעה שיצא מפי הגבורה לא תשא. וזה כי הנה העולם עומד

עליה, כמו שאמר (ישעיהו נ"ד) אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ. ואם יקלו בה עמודי עולם ירופפו. אמנם אמר כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא, **אמרו ז"ל** (שבועות כ"א א) ה' הוא דאינו מנקה, אבל ב"ד מלקין ומנקים.

אמנם על דרך האמת יראה, כי מפני שכבר יחשוב האדם שהשבועה היא מהעבירות אשר בינו למקום, ובידו לכפר ביום הכפורים או בתעניות או בתפלה, אמר שאינו כן כי על הרוב היא באה על עסקי האנשים. ובמקום שחבל אחרים, אם בגופם אם בממונם ואם בכבודם, ולזה לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא כי משורת הדין אין בידו למחול ולנקות וכמו שאמרו (יומא פ"ה ב) עבירות שאין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר.

ובמדרש פרשת יברכך (במדבר רבו' פ' י"א)

כתוב אחד אומר (שמות ל"ד) ונקה, וכתוב אחד לא ינקה. אלא בדבר שבינך לבינו הוא מנקה, בדבר שבינך לבין חבריך לא ינקה. וכן במשוא פנים וכו'.

זה מה שיראה בזה הדיבור המיוחס אל בחינת הפכיות התנועות, שהוא עניין רביעי בגרם המעלות כמו שאמרנו.

[זכור את יום השבת לקדשו]

ואחר נבוא אל **הדיבור הרביעי** ונאמר, כי בהשכילם עוד לראות בשמים התחתונים העלולים מהשמים העליונים, והם שבעת הגלגלים הנושאים את המשרתים הידועים בכוכבי לכת. ובשום עיניהם בגלגל **שבתאי** אשר הוא ראשון לכוכבים ההולכים לרגלם לעשות מלאכתם איש אל עבר פניו סביב המזלות הנחשבים כקבועים לכבדות תנועתם, וכאלו הגלגל הנושא אותם הוא המקום הקבוע אשר בתוכו ינועו כולם. וכבר יחשב מפני זה שמזה הכוכב יושפע כוח לכל המתנועעים לעשות מעשיהם איש ממלאכתו, וכ"ש ביום השבת שהוא משמרתו ומושל על שעה ראשונה שבו, וכבר הגיעו שם הקדושים לדעת כי לא בכוח שום מזל וכוכב יגבר איש איש מישראל וכל הנלווים אליהם. ולהסכים עם השגתם ועיונם זה בא הדיבור הרביעי.

זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבוד וגו' ויום השביעי שבת לה' אלוהיך לא תעשה כל מלאכה וגו'. לומר שכן הוא האמת כמו שחשבוהו, כי אין לעונן באלו המשרתים ולהמשך אחריהם ולכוון מלאכתם לשם היותר חרוץ מהם או לבטלה בעבור הזולת. אדרבה, כי ששת הימים יכונו למלאכתם, ויום השביעי המיוחד למשרת הראשון הנוסע ראשונה שבת לא יהיה בו שום מעשה. ונתן הטעם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' לומר כי הוא יתברך עושה כל אלה, והוא יכול על כל מעשיהם ומבטלן

כאשר ירצה. ולזה אין להם כי אם לשמוע בקולו ולשמור מצותיו והוא יענה את השמים והשמים יענו את הארץ וגו' (הושע ב').

והנה לפי שחידוש העולם הוא יתד ששכר ועונש כל מצות התורה האלוהית תלויים בו, הקדימו לכל הדיברות הבאות אשר לא צותה התורה אותם רק בבחינת השכר והעונש אשר הטילה עליהן, כמו שאמר בראשון הבא אחריו למען יאריכון ימים, ואחרו אל הראשונות אשר לא הוצרך להם עיקר זה. שאפילו ה**פילוסופים** האומרים בקדמות העולם יש להם אלו הדיברות הראשונות בכוח עיוניהם כמו שכתבנו ראשונה.

וזאת היא סיבה עצומה אשר בעבורה לא אמר אנכי ה' אלוהיך אשר בראתי את השמים ואת הארץ מלבד מה שכתבנו שהוצאת מצרים עניין מיוחד להם.

ולהיות האמונה במציאות החידוש הוא מה שתיתן האפשרות על עוצם יכולתו לעשות את אשר חפץ בשמים ובארץ כמעשה ארץ מצרים, עד שכבר יהיו שני העניינים האלו נזכרים ונשמרים ביום השבת. לכן נאמר בכאן זכור את יום השבת, ונתן הטעם כי ששת ימים עשה ה' וגו' וסיים על כן בירך ה' את יום השבת ויקדשהו. ובמשנה תורה נאמר (דברים ה') שמור את יום השבת וכו' וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, וסיים על כן צוה ה' אלוהיך לעשות את יום השבת. כי שני העניינים הם נצמדים והיו לאחדים, והוא אומרם ז"ל (שבועות כ' ב) זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, כמו שיבוא ביאורו היטב בדיבור אצל שמירת השבת שער נ"ה ב"ה.

אמנם בפרשת ויכלו שער ד' פירשנו כי השביתה ביום השביעי היא מה שתיתן אות ומופת לעיקר אמונת החידוש מהאין המוחלט. כי ייסכר פי דוברי שקר שעולם כמנהגו נוהג, שהרי הכתוב מעיד שהאל ית' עשה בששת ימים מעשה ששבת ממנו מאז ועד עתה. והוא עניין נכון מאוד אם תשים עינך עליו. גם בהיות זאת המצוה הישרה שלמה לקנות העולם הבא, כי על כן באה המצוה ששת ימים תעבוד וגו' ויום השביעי וגו' על דרך מי שטרח בע"ש יאכל בשבת (עבודה זרה ג' א).

כבר נכתב קצתו בפרשת המן שער מ"א וייכתב עוד במקומו ב"ה.

[כבד את אביך ואת אמך]

ועתה בבואם ברעיונם בגלגל אשר תחתיו והוא הנושא את הכוכב הנקרא צדק, ויחשב שכשמו כן הוא מעורר כל מעשה הצדק ויושר לבב, וכמו שאמרו (שבת קנ"ו א) האי דבצדק גבר צדקן. ומצדקת האיש ויושרו לכבד את ההורים הגומלים אתו כל טוב וכאילו הוא טבע מוטבע באדם, אבל הם ישכילו שם שמלבד זה הוא דבר מושכל ראוי שישותף

בו הבורא ית', אם מצד הבריאה עצמה שנתן בו הנשמה, שהוא החלק היותר משובח, ואם מצד הצווי עליה, עד שמזה ראוי כי נוסף על שהיא מידה נכונה היא מצוה שנוטלין עליה שר. ולזה בא הדיבור הה' בהסכמת מחשבתם הטהורה.

כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך. יאמר האמת כי טוב הדבר צדק הוא וצדקה תהיה. אמנם ממה שיחייבו הכוכב, לא ימשך לעושה שום שר, כמו שהוא העניין בכל הדברים הטבעיים. אבל כשתעשה במצותו תקבל שר בעולם הזה ובעולם הבא, כמו שאמר למען יאריכון ימיך וגו'.

ובמשנה תורה (דברים ה') **כבד את אביך ואת אמך כאשר צוך ה' אלוהיך למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך.** יבאר שיהיה השכר להיותו מצווה ועושה. והקש על זה על שר המצות אשר הם למטה מזו בחק האדם.

ודע כי המצוה וחומרה כבר אמר (בקדושין דף ל"א ע"ב): אי זהו כבוד מאכילו ומשקהו מלבישו ומנעילו וכו'. איזהו מורא אינו מדבר בפניו ואינו יושב במקומו. ובכלל כל הדברים המחויבים והנאותים, עד היכן יד כבוד אב ואם מגעת, וכבר נשתבחו שם קצת החכמים במצוה כמוה שם.

האמנה כי הבנים המקוים לרשת אחוזת נחלה שדה וכרם כסף או זהב מאבותם, אין להחזיק להם כל כך טובה על כבודם ויראתם, אדרבה יהיו סכלים וטפשים אם לא יעשו כן, שיגרמו שיעבירו נכסיהם לאחרים. וכמ"ש בשירת האזינו על המשל הלה' **תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלא הוא אביך קנך הוא עשך וגו' זכר ימות עולם וגו' בהנחל עליון גוים וגו' כי חלק ה' עמו וגומר.** והכוונה מבוארת.

הנה שעיקר המצוה היא לבני האנשים אשר אין להם די סיפוקם. ועל המתנכר להם בשביל עניים, אמר הכתוב (משלי ל') עין תלעג לאב ותבוז לקהת אם, יקרוה עורבי נחל. שעם שהתנכר להם אביהם ולא השתדלו בפרנסתם, כמו שאמר (איוב ל"ח) מי יכין לעורב צידו (תהלים קמ"ז) לבני עורב אשר יקראו, הנה מכל מקום הם בנים לאבותם שנתעסקו בהוייתן. ופירוש הכתוב הזה עם הסמוכים אליו כתבנו בשער י"ט.

וכבר היה זה הדיבור החמישי משותף לראשונים אשר לחלק השכלי הכתובים בלוח הראשון, ולחמשה השניים הבאים בלוח השנית, כמו שיאות בכל חיבור מדברים מתחלפים באיכות, שצריך עניין אמצעי מורכב משניהם לחברם. וכמה יאות זה לפי דרכינו שהם חמשה דיבורים מכאן וחמשה מכאן, והוא באמצעי. ועם שהוא כתוב בלוח הראשון הנה יהיה משותף לשניהם.

[לא תרצח]

ואחרי כן בבואם אצל גלגל מאדים אשר תחת צדק, ויראו ויכירו כי הכוכב ההוא זר מעשהו בעורר לבות האנשים אל הקטטות והמלחמות להרג ולאבדן, ורגליו לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם, עד שכבר נחלט שמו בלשון החוזים בכוכבים **ההורג**. וכבר יחשב הנולד בכוחו להיות איש דמים ומרמה, וכמו שאמרו (שבת קנ"ו א) האי דבמאדים יהא גבר אשיד דמא. וראו אז המאושרים והשכילו כי לא כאלה חלק יעקב, וכמו שאמרו (שם) או טבחא או אומנא או מוהלא, כי הנפש המשכלת תמשול על כל ההוראות ותטה אותם אל היושר עד שההוראה ההיא לא תצלח.

לזה בא בדיבור הששי **לא תרצח**, לומר כן הדבר, שהכול בידי שמים חוץ מיראת שמים. ואם בכוכב מאדים הולדת הישמר לך לא תרצח, כי מזלך לא יסלק העונש ממך לפי שבידך להטותו אל כל אשר יבחר החלק השכלי. והדרוש הזה עצמו כבר נתבאר בשער כ"ב.

והנה בא הדיבור ראשון בלוח השני כנגד אנכי ולא יהיה לך שבראשון. לפי שהרציחה היא הרע היותר גדול שאפשר לעשות איש לאיש, כמו שהכפירה במציאות השם או אמונת השניות הוא החטא היותר עצום שיש באמונת האלוהיות. ועוד שלא ירצח האדם רק בכפירה במציאות השם יתעלה והשגחתו. והוא מ"ש הכתוב (בראשית ט') שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלוהים עשה את האדם. ירצה וזה לא חס על דמות יוצרו וצלמו. וכן אמר המשורר (תהלים צ"ד) אלמנה וגר יהרוגו ויתומים ירצחו, ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלוהי יעקב.

[הלבנת פנים וגרימת נזק לחבירו]

והנה **חז"ל** (ב"מ צ"ח ב) כללו בכלל הרציחה הלבנת פני האדם בביישו בשום דבר שייכלם ממנו, בזכור מעשיו הראשונים או מעשה אבותיו תלאותיו וחסרונותיו. ואמר דהא אזיל סומקא ואתי חיוורא, רק אם יהיה להרחיק האדם מהעבירה. וגם ע"ז אמר (ויקרא י"ט) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. וכ"ש שיהיה בכלל זה הדיבור כל המיצר לחברו ויורד לאומנתו ומונע פרנסתו, ואף שיהיה הוא דחוק אין לו לעשות כן. וכמו שאמרו אצל שפיכות דמים (פסחים כ"ה ב) מאי חזית דמא דידך סומק מדחברך. ולכן יהרג ואל יעבור. ואין צריך לומר הגורם נזק לגופו או ממונו בשלוח יד לשונו להלשינו בסתר או בגלוי ע"י עכו"ם או ע"י לסטים וכיוצא.

[לא תנאף]

ואחר זה בהזריח במחשבתם אור החמה אשר בגלגל הרביעי לכוכבי לכת היא המדרגה השביעית למנינו, והוא אשר ע"י תנועתו וסיבוביו בתקופתו על קצותיו נעשו כל ההויות

והתולדות, וכאלו הוא האב המיוחד לכולם. כמו שאמר החכם האדם יולידהו האדם והשמש. ואלו המעולים ראו כי עם שמכוח זה הכוכב הגדול ישפע כוח ההולדה באי זה אופן שיהיה, הנה היה מחויב לאנשים השלמים החיים חיי הטהרה והנקיים לישמר מהביאות הבהמיות והטמאות, ולנהוג המותרות והראויות. לזה בא הדיבור הז' מסכים לעיונם.

לא תנאף לומר הלא כדבריכם כן הוא, איש מכם לא ינאף את אשת רעהו ולא שום ניאוף, כי לשון זה כולל כל מדרגות האיסור בזה. כמ"ש **הראב"ע** ז"ל בשם הגאון ז"ל. ולהיות הדיבור הזה כנגד זה הכוכב, בא העונש בהרבות הזימה (ויקרא כ') באש ישרפו אותו ואתה. ובת כהן וגו' באש תישרף (ויקרא כ"א) ובתמר (בראשית ל"ח) הוציאוה ותישרף.

וגם מה שאמרו (סנהדרין פ"ד ב) הבא על אשת איש מיתתו בחנק, כך הוא דינם כי החנק אינו רק שריפת הרוח החיוני בקרבם, כי בשרו של אש נהרו באש ה' נשפט.

והיה הדיבור השני בלוח השני מפני שהוא נזק שני וקרוב תחת הרציחה, והוא כנגד לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בלוח הראשון, כי הוא הניאוף הנזכר בכל הנביאים אצל האלהות. וכמו שאמר (יחזקאל ט"ז) ותעשי לך צלמי זכר ותזני במ. ומקרא מלא הוא בכל מקום.

אמנם בדיבור הזה נכללו כל הדברים אשר יחטא האדם בהם מפאת חוש המישוש אשר הוא חרפה לנו, וכל ההרחקות שאמרו (חולין מ"ד ב) הרחק מהכיעור ומהדומה לו. ובמסכת (אבות פ"א) באשתו אמרו קל וחומר באשת חברו. וכמה הפליג שלמה המלך ע"ה להזהיר על זה (משלי ו') לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו וגו'; נואף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה, ובכמה מקומות זולת זה. ואולם רבים אומרים שהאשה גרמה הרבה חטאים ועונשים בעולם, כמו שהאריך בזה **הראב"ע** ז"ל בפירוש מיוחד שחיבר לעשרת הדברים.

אבל אני רואה שאין עיקר התלונה כי אם על האנשים, כי הם הרודפים אחרי העבירה עד רדתה. וכמו שאמרו (עירובין ק' ב) זו מידה טובה באשה וגו'. ואמרו ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך.

[לא תגנוב]

הנה בהוריד עוד מחשבתם במורד המעלות ובוא רעיונם אצל הגלגל אשר למטה במעלה השמינית הנושא לכוכב נוגה, והכירו ממנו שהוא המחדש בעולם רוב טובות ומקשר פרי תבואות ושפע תנובות, כמו שאמר (ש"ב כ"ג) מנוגה ממטר דשא מארץ. וראו בכוחו וגבורתו ימלאו פני תבל תנובה בריבוי תהיה על פני השדות הבתים והחצרות ונער קטון

שומר אותם או לא כלל. וראו אז כי כל זה אינו נשמר רק באמונת האנשים העומדים על משמרתם לפחות על מידת שלי שלי ושליך שלך (אבות פ"ה).

לזה בא הדיבור כנגד מחשבה זו **לא תגנוב**, להסכים עמהם שלא יגנוב איש דבר מהמושפע מאותו כוכב הנמצא בכל מקום, או הנערים השומרים אותו. כי הגניבה היא מפחיתות המידות וחסרונם בלי ספק.

ובא שלישי בלוח הזה, לפי שהוא שלישי ג"כ במדרגה לנזקי האדם. כמו שלא תשא הוא שלישי בעניין האמונה גם הוא נכחו, מפני כי החוטא בזה יפול בזה דכתיב (משלי כ"ט) חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד. וכתיב (שם ל') פן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלוהי. גם שהחטאים שווים ודומים כי הנשבע על שקר מראה עניין אחד בנגלה והפכו עומד בפנימיותו, והוא עניין הגנב בממון או בנפשות. ובכלל זה כל גנבת הדעת באונאת המסוחרים במידה במשקל ובמשורה ובאונאת דברים, כי בכל דבר מזה ראוי לזיזהר כל אשר במעמד ההוא יתבאר.

[לא תענה ברעך עד שקר]

וכן בהעמיק עוד מחשבותם אל הכוכב אשר במדרגה התשיעית הנקרא כוכב כשם מינו והשכילו שיש לו כוח על הלשון לגלות סוד ולעורר ריבות ורגנים קטטות ומדנים. ואז ראו כמה צריך אדם להשתמש בו, יען כי הלשון הוא כלי חמדה שניתן לאדם להשלים מציאותו. אמנם בהפסדו ישחית ויכלה החברה המדינית ויפסד יישובה.

לזה בא הדיבור מתייחס אל המחשבה **לא תענה ברעך עד שקר**. לומר שישתמש בלשונו ודבורו בכל מה שהוא תועלת לחברת האנשים. ואם יידע עדות לחברו, מצווה להעידו, שנאמר (ויקרא ה') והוא עד או ראה וגו'. אמנם שישמר משוא ודבר כזב.

ויש בכלל זה גילוי הסודות והמסתרים גם כל מיני לשון הרע כי רבים הם, כמו שיתבאר בפ' מצורע שער ס"ב ב"ה.

והיה זה רביעי בזה הלוח כי הוא רביעי במדרגה ללא תרצח. כמו שחידוש העולם הוא רביעי לאנכי, ולא יהיה לך בלוח הראשון גם שידמה לו בשוה, וזה הוא עניין עדות ממש, כי מצות זכור את יום השבת היא שנזכור בפינו ונעיד שהוא יתעלה חידש העולם. וכן אנחנו עושים כל ליל שבת מעידים בעמידה ויכלו השמים וגו' (שבת קי"ט ב) והנמנע מעדות זה הוא כמעיד עדות שקר בבוראו שהעולם אינו שלו, והוא קרוב לכופר במציאותו או כופר ממש. ומכאן לכל האמונות שאמר הכתוב עליהם (תהלים י"ט) עדות ה' נאמנה מחכימת פתי.

והנה בהוריד עוד עין לבותם לשפלת המדרגות וסופן, והוא גלגל הלבנה היותר קרוב אלינו. וראו כי הוא היותר חרוץ במרוצתו מכל כוכבי לכת לפי התכונה אשר בידנו, והשכילים במה שיראה ממנה לעינינו מילואו וחסרונו, שהיה עניינו כאלו היא משתדלת בחריצות נפלאה להשלים חסרונה ולמלאות פגימתה, ושאחרי מלואה עדיין לא תתקרב דעתה ולא תנוח מתנועתה, כסבורה להגדש ולא היה אבל חוזרת וחוסרת עד יום מולדה, ותשוב שנית למלאות חסרונה, ועוברת כפעם הראשונה. ובתשוקה הזאת הולכת וסובבת עד שלש עשרה פעמים בשנה. ובמולד האחרון לא עלה בידה כלום, אבל שלולה יצאה בראשית השנה ושלולה תשוב שמה באחריתה.

[לא תחמוד]

והשכילו מזה דוגמא גדולה לאדם, כי הוא הולך סובב כל ימי צבאו מחיל אל חיל ממדינה למדינה למלאות חמדת נפשו בעושר ונכסים וכבוד, גם כי יעשיר לא ימעט תשוקתו, כמו שכתבנו בשער כ"ד, ולסוף ערום יצא מבטן אמו וערום ישוב לאדמתו, ובין כה וכה נשאר ערום וריק משלמותו.

על כן בא הדיבור העשירי מתייחס מאוד לרעיונם: **לא תחמוד בית רעך לא תחמוד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך**. לומר שיחדל מחמדת הקניינים לסיבה שנזכרה, ועל הפחות מאותם אשר הם בדברים היותר מצוין לאדם כחמדת הבית או האשה ושורו וחמורו, עם שהוא ראוי שיכלול כל דבר מאשר לו, ולא יבהל אדם להון כי לסוף לא נשאר כל מאומה בידו.

ויהיה עניין הדיבור הזה לאסור ההשתדלות בצדד צדדים שיבוא לידו בית חברו שדהו או שורו אפילו בדמיו, אם לא יהיה לתועלת הבעלים ורצונו. גם בהמציא עלילות, יעזוב איש את אשתו ויקחנה לו, וכן כל כיוצא בזה, כי דברים אלו אינן בכלל לא תגנוב ולא תנאף. והראב"ע ז"ל השתדל להראות כי יש כוח בהרגל האדם לעמוד על אזהרת לא תחמוד אפילו בלב, והוא שירגיל אדם עצמו על ההסתפקות במה שיש לו, כמו שהוא רגיל באיסור הקרובות וכיוצא. וישר חיליה.

והנה היה הדיבור הזה חמישי בזה הלוח, בעבור שהוא חמישי במדרגה ללא תרצח, כמו שהוא דיבור כבד את אביך במדרגה חמישי לדיבור אנכי ולא יהיה לך, ובא כנגדו. כי באמת החמדה תביא לאדם להכחיש אלוה ממעל ולגזול אביו ואמו מתחת, וכמו שאמר הכתוב (משלי כ"ח) גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית, כי במה שגזל מהם מה שהוא חייב לכבודם וליראתם הוא חושב שאין בכאן פשע של גזלה, ואינו כן.

וכדאי הוא לאו דלא תחמוד לסיים בו אלו הדיברות, כי בלי ספק החוטא בו חוטא בכולם ולזה הרבה בו לאוין. ולא כללם בלאו אחד כמו שהיה העניין במאמר לא יהיה לך אלוהים

אחרים על פני וגו'. כי צריך לפרש אחר החמדה וחלקיה, כמו שצריך לפרש אחר מעשה העבודה זרה. וזה יעיד כי מעשי עבודה זרה אינן נדרשים רק למלאת נפש החומד. והנה א"כ החמדן הוא עצמו עובד לעבודה זרה בלי ספק, כמו שאמרנו בדיבור לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני. ובזה נשלמו כל עשרת הדברים על האופן אשר יעדנו.

והנך רואה איך היו אבותינו הקדושים מלאכי אלוהים עולים בשלום במדרגות הסולם בהשכלות האנושיות ויורדים בשלום בהשכלות עליונות והשגות נבואיות מתייחסות לפי מדרגות הסולם ההוא הנפלא שעליו יצדק אומרו כי מן השמים דברתי אליכם כנזכר.

ואלו הן דברי **הראב"ע** ז"ל בשם זולתו:

הגלגל החלק כנגד לא יהיה לך לפי שחשבוהו רבים לאלוה בעבור שאינו גוף, ודבור לא תשא כנגד גלגל המזלות בעבור שיש בו מקום מוכב ומקום חלק. ולא תחשוב שזה היה לשוא רק בחכמה גדולה מכוונת מאתו. ודיבור השבת כנגד שבתאי, כי לא ימצא לילה ויומם שימשלו בהם שבתאי ומאדים, רק היום הזה ולזה אין ראוי לעשות בו מלאכה כי לא יצליח רק יתעסק ביראת ה' לבד. ודבור כבד את אביך כנגד גלגל צדק, שהוא מעורר אל הצדק ויראת ה'. ולא תרצח כנגד מאדים. והוא סדר נוגה למעלה מהשמש, לומר שהוא כנגד לא תנאף מפני שהוא כוכב מעורר אהבה וכו'. ולא תגנב כנגד השמש שהוא מורה על האונס. ולא תענה כנגד כוכב המורה על הלשון. ולא תחמוד על הלבנה שהוא כוכב התאווה והחמדה. ע"כ.

והנה באשר כתבתי יש נחת רוח ודברים של טעם ויראת שמים בהסכמת כל מה שאמרנו מהיות מצוות האלוהיות שרות וראשיות על כל צבא השמים, ואין שום כוח לכוכב ומזל להתיצב לנגדם, כי הוא שורש התורה ועצמותה.

[תגובת העם לדברות – שמות כ, טו-כג]

וכל העם רואים את הקולות. יאמר שהם קבלו שם מהפשטת חמריותם שיעור מה שהספיק להם לראות ולהשיג קולות הדיברות האלוהיים ההם, עם היות עדיין שם לפידיים וקול שופר, שהם כינוי המטרידים והמונעים מצד מעלת המושג, כי על כן היה ההר עשן כמו שאמרנו ראשונה, ולזה חשכו עיניהם מראות בזיו האור האלוהי המדבר בם. והוא טעם וירא העם וינועו, כי ראו הרחקתם עדיין עצומה מאוד, ונזדעזעו מהעניינים הנוראים אשר לא יכלו שאתם, ואמרו דבר אתה עמנו ונשמעה, שכבר נספיק לשמוע מפיו הדברים, ואל ידבר עמנו האלוהים האדיר פן נמות מעוצם הצער אשר נבהלנו מפניו.

ויאמר משה אל העם אל תיראו וגו'. ירצה, אל תיראו שידבר השם יתעלה עוד עם כל קהלכם על זה האופן הנורא, ושיפגע בכם בזה השיעור מהחרדה והצער, כי לבעבור נסות אתכם זאת הפעם בא האלוהים. ירצה שתהיו בעלי ניסיון לדעת כי ידבר אלוהים את האדם וחי, כמו שאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם.

ועוד שנית בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, בעבור על דברי רצונו אשר יצוה לכם ע"י עבדיו הנביאים. כי מעתה תראו תחת ותיראו כי יבקש מידכם בכוח גדול וביד חזקה בכמה עניינים נוראים ומבהילים, אשר ראיתם האלוהים עשאו כדי שיראו מלפניו. וכה יעשה וכה יוסיף להיפרע מעוברי רצונו.

ובכלל אל תיראו, מאשר אמרתם פן נמות, שאין הכונה שיימשך מזה המוות אשר יראתם מפניו. אדרבא הכוונה היא שתשאר היראה לבדה תמיד על פניכם לבלתי תחטאו לפניו חטא משפט מות אשר תמותו עליו.

משל למי שדורך קשתו כנגד זולתו והוא ירא כי חץ פתאום יהיה מכתו, ואומרין לו אל תירא כי לא חפץ להכות בחימה שפוכה, כי אם שתירא תמיד מפני קשת דרוכה. והוא פירוש נכון מאד.

ואמנם בזה ברא ה' חדשה בארץ, אשר לא נראתה ולא נשמעה בכל הדורות שעברו, אשר לא יראו את ה' מצד ראותם שהעולם מחויב, כמו שכתבנו אצל עתה ידעתי כי ירא אלוהים שער כ"א. והוא עניין נכבד מאוד יושלם עניינו במאמר ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך וגו' שער צ"ב ב"ה.

והנה עם זה ויעמדו העם מרחוק, ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלוהים. והוא להיות אמצעי וסרסור ביניהם לכל שאר המצות והאמירות, כמו שסמך ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בית ישראל וגו' אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם לא תעשון אתי וגו' ואלה המשפטים וגו'. והעניין מבואר מאוד מעדות התורה בכאן, והוא מה שביארו במשנה תורה (דברים ד'):

ויגד לכם את בריתו אשר צווה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לוחות אבנים ואותי צווה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים לעשותכם אותם בארץ וגו'.

בא מפורש שכל הדיברות העשרה שמעו מפי הגבורה. אמנם שאר המצות שמעו מפי משה, כמו שאמר בכאן אחר עשרת הדברים דבר אתה עמנו וגו'. וכן נאמר שם אחר סיפור עשרת הדברים (דברים ה') את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר וגו'. ועוד אמר (שם) אמור להם שובו לכם לאלוהיכם ואתה פה עמוד עמדי ואדבר אליך את כל המצוה והחוקים והמשפטים אשר תלמדם ועשו בארץ וגו'.

[מה שמעו מפי הגבורה, ומה מפי משה?]

האמנה שכבר נתפרסם מאמר **חז"ל** שאמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום. וכמה הוא קשה בעיני כתות החכמים.

יש שהשתוממו על החלק המחויב שבו, לפי שדעתם וסברתם הוא שלא שמעו ישראל שם מפי הגבורה דיבור מבואר כלל, והוצרכו לתת כבוד לבעלי המאמר לפרש ולומר **מפי גבורת המופת שמעום**, כמו שכתבנו בדברנו אשר בשער.

ומהם שהוקשה בעיניהם החלק השולל במה שיראה מהם שלא שמעו רק השנים, עד שהוצרך לזה **הרמב"ן** ז"ל להודות ברוב העניין, ולהתפשר בדבר ולומר ששני הדיבורים הראשונים שמעו כולם בפירוש, כמאמר **חז"ל**. אמנם שאר הדיבורים לא הגיעו אליהם אלא בהברת הקול לבד, ומשה היה מבאר אותם. ונתן לזה טעמים וראיות מהכתובים כפי מה שהכריחו המאמר ההוא המפורסם.

אמנם שם במשנה תורה, בדברות השניות שהוא מקום שנתייחד בו יותר זה העניין, אבטל כל הטענות והראיות ההם ביטול גמור, ויתבאר מבלי שום ספק ששמעו כל ישראל כל הדיברות האלה מפי הגבורה, שהם השורשים והיסודות לכל התורה כולה. ואבאר כוונת **חז"ל** במאמר ההוא הנכבד שהייתה זולת מה שחשבו עליהם. וזה בהוכחה מדברי עצמן ועל זה בשער פ"ט ב"ה.

כה תאמר אל בני ישראל כבר כתבנו בשער הקודם אצל ותגד לבני ישראל הטעם שלא הוזכר זה השם בכל המעמד עד הנה.

אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם מבלי שום אמצעי מההיכלות והצורות אשר נוהגים בהם שאר העמים להוריד להם כחות הכוכבים והמזלות. לכן לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב, כלומר להיות אמצעיים ביניכם לבני, וגם לא תעשון לכם לאלוהים אלוהי זהב. וזכר חשיבות המחצבים לפי חשיבות הצורך המבוקש מהם, הכסף לאמצעי והזהב לאלוה.

אמנם כשתדרשו אותי, **מזבח אדמה** פשוטה כמו שבראתיה **תעשה לי**, מבלי מלאכה כלל, שלא תאמר מעשיך גורמין כמשפט בעלי מלאכת הצורות. **וזבחת עליו את עולתיך** **ואת שלמיך אשר מצאנך ובקרך** אשר אין בהם גם כן מלאכה ממעשיך.

ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתה גזית מעשה אומן **כי** כלי מלאכתך **הנפת עליה ותחלליה** מעבודתי לסיבה שקדמה, שלא תאמר המלאכה היא גרמה מעניין האמצעיות. ומזה הותר השמיר שהוא מלאכת שמים (גיטין ס"ח א).

ועל זה הדרך אמר **ולא תעלה במעלות על מזבחי**, אלא כבש פשוט, כדי שלא יצטרך לבנות מלאכת גזית כדרך המעלות העשויות בהיכלות, אשר לא תגלה עליו ערות דבר ושמץ עכו"ם לומר פסילי עשה כמו שזכרנו.

והנה בהרחקת כל אלו השיבושים והדמיונות בכל מקום אשר יזכיר את שמו להיוועד עליהם יבא לברכם ולהצליחם לא להחרידם ולהבהילם כפעם הזאת. והוא מה ששאלו ממשה (דברים ה') ויותר נאות ממנו.

ואחר שהשלים זה העניין אשר יאות שם לפי שאלתם, סמך ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם כחוזר על מה שקדם, ועצת יתרו הנכונה כמו שכתבנו בשער מ"ג וזה הילוך ישר באלו הכתובים על דרך הפשט.

אמנם **חז"ל** אמרו (**מכילתא** פ' מ"ת פ"י) לא תעשון אתי אלוהי כסף בא להזהיר על הכרובים שלא יהיה מכסף בבית המקדש, ואפילו של זהב חוצה לו.

ובטעם לא תבנה אתהן גזית יש מפרשים (**ראב"ע**) שהטעם כדי שלא תהיה מקצת האבן באשפה או בבית עבודה זרה, וקצתה בבית הש"י. ויש אומרים (מ"נ ח"ג פ' מ"ה) כדי שלא יבואו לסתת ציורין. ו**חז"ל** אמרו (**מכילתא** פ' מ"ת פ' י"א) כדי שלא יונף המקצר על המארץ. ונראה שכווננו שלא יונף כלי השחתה ומפץ, ויתגדל על המזבח שהוא עשוי להעמדה וקיום, לומר אני עשיתי. כי המזבח קודם במעלה ובטבע כדברים הטבעיים על המלאכותיים. והוא קרוב למה שאמרנו.

והנה המקראות יתיישבו על פשוטן והדרשות גם הסברות לא יזוזו ממקומן.

והנה עם זה נתבארו אלו העניינים החמורים מהדיברות ושאר הסיפורים הסמוכים להם בהסכמת כל מה שכתבנו ראשונה והתרנו קצת ספקות אשר לא זכרנום בתחלה. אם בעצת הדיברות. ואם במאמר משה אל העם אל תיראו וגו' ובעבור תהיה יראתו על פניכם שנראים דברים סותרין. ואם בפרשה קטנה זו האחרונה שיש קצת פקפוקים. וזה שיעור מה שרצינו אליו בזה החלק.

שער מו (פרשת משפטים – שמות כא-כד)

יבאר שעם שהיה הנושא לזה החלק המשפטי הקניינים המדומים שהמה הבל, עם כל זה עלו במעלה על כל החכמות ההרגליות הפלא ופלא.

פרשת ואלה המשפטים

במדרש (תנחומא פ' משפטים)

מאי דכתיב (תהלים צ"ט) ועוז מלך משפט אהב. אמר ליה משה לישראל, הרי נתן לכם הקב"ה את תורתו. אם אין אתם מקבלין את הדינין, הרי הוא נוטלה מכם. למה שלא נתן לכם את התורה אלא על מנת שתעשו את הדינין, שנאמר ועוז מלך משפט אהב. ואם אתם עושים אותם, הרי הוא מחזיר בתי דינין ובית המקדש שלכם, שנאמר (ישעיהו א') ואשיבה שופטיך כבראשונה וגו'. מה נאמר בתריה? (שם) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה.

[חשיבות החקירה תלויה בנושאי המחקר]

אם מעלות המלאכות והעסקים והחקירות לפי מדרגת הנושא אשר בו יהיה העסק או העיון יהיו נבדלים, הנה באמת אלו המשפטים הנזכרים בזה החלק יראו מאוד נבזים ושפלים.

הקודם ביארו החכם בתחילת **ספר הנפש**, ועינינו הרואות שיוקר המלאכות ושפלותם אינו רק לפי החומר שבו יהיה עסקם, שאשר עסקם הוא בכסף ובזהב ובכל אבן יקרה הם חשובות למלאכות יקרות באמת, וכל המלאכה נמבזה ונמס היא בעפר בעצים ובאבנים. וכמו שאמרו **חז"ל** (קידושין פ"ב ב) אשרי מי שאומנתו בשם, ואוי לו למי שאומנתו בורסקי.

והקש על זה בחכמות ובעיונים, כי על כן שמו החוקרים **פילוסופיה** האלוהית ראשונה במעלה לכל החכמות, לפי שהנושא אשר ממנו תחקור הוא הנמצא בהחלט, ועיונה המיוחד הוא באל יתברך ובמלאכיו וכל צבאיו, מצד שהם צורות נכבדות מופשטות מחומר כלל.

ואחריה ההרגלות מצד החלק התיכוני שבה, שהנושא אשר בו תחקור הם הגשמים היותר מעולים שאפשר והם גרמי השמים הבהירים בשחקים והמאורות והמון הכוכבים שהמה עצמים יקרים וקיימים באישיהם. גם כי שאר חלקיה הלימודיות אינן צריכים להגעת דרושיהם חומר מיוחד שכבר יגיעו במחשבת ענייני המספרים והשיעורים והתמונות

וזולתם מבלי שיהיו מעץ או נחושת או משום חומר מעויין. והנה בזה היא ראויה להסמך אל הראשונה מצד הדמות שזו רחוקה מהחומר, וזו אינה צריכה אליו. אמנם הטבעית היא אחריהן במעלה, כי היא מעיינת בנמצאים מצד שהם חומרים מעוינים בעלי שנוי ותנועה.

וכבר סידר אותם החכם בהקדמה ראשונה לאלוהיות ואמר: ואולם הידיעה העיונית הנה היא שלושה חלקים: **אחת מהם** נקרא הפילוסופיה האלוהית והפילוסופיה הראשונה, ורצה בראשונה ראשונה במעלה, כמו שקראה בהקדמה השנית חכמת הרבנות. **והשנית** תקרא ההרגלית והלימודית והידיעה האמצעית. **והשלישית** תקרא החכמה הטבעית והחכמה הפחותה. וגמר ענינו בתת הסיבות כמו שאמרנו.

והנה החוקר שם המדינית ראשית על יתר החכמות, לפי שהיא לבדה מעיינת בתכלית המיוחד לאדם מצד צורתו הנבדלת מכל הבעלי חיים, ומיישרת אותו אל הטוב האנושי והגעת הצלחותיו העליונות, לפי שמעלת החכמה תהיה בלי ספק כפי מעלת בחינת חקירתם, עד שכבר יפול ספק לפעמים בהכרת מעלת החכמה כשיסופר הנושא אשר ממנו תחקור.

דרך משל, אם נשים שמלאכת הרפואה תשתדל להמציא הבריאות לגופים האנושיים להעמידם על בורים ההכרחי להשגתם שלימותם המיוחד, כבר תהיה מדרגתה במדרגת המדינית או קרוב אליה, כי נושאה הוא האדם מצד מה שהוא חי מדבר.

אמנם כשנאמר שעצם עיונה ועיקרה אינו מזה הצד, רק מצד שהוא גוף אנושי לבד, אם שלא תהיה כמדרגה הראשונה, עדיין נאמר שתהיה בין חלקי החכמה הטבעיים במדרגת גופות האנשים אצל יתר הנמצאות הטבעיות.

ואמנם אם נאמר שהיא ג"כ לא תעין בו מצד מה שהוא גוף אנושי, רק מצד מה שהוא גוף טבעי מורכב מליחות, ועסקו המיוחד הוא בהכרתם והשוואתם לפי מזג הגוף ההוא, הנה באמת תהיה מדרגתה למטה מהמדרגות הנזכרות.

הנה אם כן ההשתדלות המגיע להכרת מעלת המלאכה או החכמה הוא הכרת הנושא אשר בו יהיה העסק או החקירה.

[חקירת משה את הסנה]

זוהי מה שלחצוהו למשה אדונו בתחילת עניינו כשאמר (שמות ג') אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה, שהוא היה מסופק אם הנושא אשר בו מעיין

לשעה הוא אש טבעי, ויהא התימה בו שהסנה איננו אוכל; או אם היה המראה עניין גדול מזה, והיה הפלא עוד מציאותו בעצמו. וההבדל במעלות העיון מפורסם מאוד. והנה התורה האלוהית לא יחסר כל בה, כי בכל מה שתודיע תקיים אמיתת מציאות האל יתעלה אחדותו יכולתו והשגחתו ותאריו העצומים והנוראים ומציאות מלאכיו משרתיו עושי רצונו להשפיע על ידם אצילות הנבואה על הנביאים, ולעזור אל חסידיו הקרובים אליו ואל ילידי ביתם ומקנת כספם, כעניין שנתפרסם מן האבות ונשיהם ובניהם ועבדיהם, ועשתה והצליחה הפלא ופלא מה **פילוסופיה** האלוהית ליוונים.

[הישרת האדם – חקירת המעשים הנאותם]

ובמה שתכלול מהישרת האדם אל השלמות המעשי, בהרחקת התכונות הפחותות ופעולותיהן ולהתלמד אל הטובות ואל המעשים הנאותים המסודרים מהם בכל שלשה מיני החיים, רצוני בהנהגת האדם **עצמו וביתו ובעניין ההנהגה הכללית**, הנה בכל הפליאה עצה מה **פילוסופיה** המדינית כמו שיבוא. ונוסף עליה כל המצוות האלהיות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם לחיי עולם אשר אין להם חלק ונחלה בהנה.

וכן העניין במה שדברה בפלאי הטבע במעשה בראשית וסידורם בסיפור הווייתם דבר יום ביומו, הגדילה תושיה יותר מהחכמה הטבעית אשר לא השיגה ידה לדעת אם מציאות הטבע ההוא חודש או לא חודש. והקש על זה בכל החכמות אשר תשיג ידה לדבר בהם ואם אינן בה תכלית לעצמן.

ואם עוד רבות בהם עשו חיל, היא שתתעלה עלתה על כלנה. אם בהיות עיוניה בתכלית האמות והשלמות יותר מהם. ואם בהיות לימודיה בתכלית המוסר והענווה והתמימות ובהרחקות הזדון והעזות והחציפות, ועל הכול בהגעת התכליות העליונות הרוחניות אשר לא דברו אותן כל החכמות והדתות ולא עלה על לבן.

[תיאור האשה בספר משלי]

צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה, איך סידר כל זה השלמות בספר משלי. כי הוא התחיל להזהיר האנשים מהנפילה בדעות אשר לחקירה העיונית באלוהיות, והמשיל אותה בגזרותיה אל האשה הזרה והזונה היא לילית הראשונה הכרוכה בטבע כל נוצר, שהיא הזיווג הראשון לאדם (ב"ר פ' כ"ד), כמו שהיא נמשלת גם כן אל הזונה המפורסמת אשר הוא בזיווג השני, כמו שהוכחנו על אלה הזיווגים בשער ו' ובשער כ"ב, כי ראויות הנה שלשתן להיותן למשל זו לזו מצד עניינם. וגם כי הן יחד מעיקות וצרות אל האשה הצנועה ובעלת חן המלמדה דעת ויראת ה', והמרחקת האנשים מהנפילה תחת רגלי שלשתן, והיא גילתה מקור דמן פתויין ואונאתם בשילוח רסן היראה והעבודה, כמו שעל

זה אמר (משלי ה') נפת תטופנה שפתי זרה וגו' ואחריתה מרה וגו' כמו שיבוא ביאורן בפרשת ראה שער צ"ג ב"ה.

וביאר כוונתו במה שהמשיך דבריו ואמר (שם): ועתה בנים שמעו לי הרחיק מעליה דרכיך וגו'. וסוף: שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך. ובספרי פר' עקב: שתה מים ממי שבבורך ואל תשתה מים עכורים ותמשך לדברי המינים. ושם הרבה דברים כיוצא בהם מסכימים אל הכוונה ואמר יהיו לך לבדך וגו' (שם) כנגד מה שאמר ראשונה פן תתן לאחרים הודך וגו' כי לא יתן למורים אחרים הודו ותפארתו להסתפק בילדי נכרים ולתת להם פאר בכל דבריהם כמו שנוהגים המתפלספים שבעמינו בכל דבריהם. ואמר יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך, שיודה ויברך תמיד המקום שנתן תורה לישראל שהוא מקור מקוה מים חיים, כי אז יצליח וישכיל בלימודיו. וכמו שאמרו **חז"ל** (נדריים פ"א א) שאינו מצוי לחכמים שיהיו ביניהם תלמידי חכמים מפני שלא ברכו בתורה תחלה והוא ענין נכבד יבא ביאורו בשער נ"ד ב"ה. ואמר אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת וגו' (שם) כמו שאמרו לו (ברכות י' א) שעשה לה דדים במקום בינה כמו שנתבארה הכוונה בשער ה'.

באהבתה תשגה תמיד ולמה תשגה בני בזרה וגו' שלא תתפתה לאהבת האשה הנכריה עד שתשגה בעבורה לאילת אהביך כמו שעשו הרבה מחכמינו. אדרבא באהבתה תשגה תמיד לכל זולתה כמו שעשו חכמי האומות וכאשר כתבנו בהקדמת הספר. וחתם כי נכח עיני ה' דרכי איש וגו' והוא מה שתכפור האשה הזרה בכל ענייניה, והוא עיקר גדול שהכל תלוי עליו, כמו שהקדים בתחילת הספר (משלי א') יראת ה' ראשית דעת.

[דרכי הפיתוי במשלי ו-ז – הטיית פילוסופיות]

והנה אחרי כל דבריו אלה ייחד פרשה גדולה להרחיב הסדור בדעת שלשתן יחד וסדרן בזו אחר זו.

והקדים לזרז ולומר (שם ו') נצור בני מצות אביך וגו' קשרם על לבך וגו' בהתהלך תנחה אותך וגו' כי נר מצוה ותורה אור וגו'.

ועל הראשונה אמר לשמרך מאשת רע וגו' אל תחמוד יפיה וגו' כי בעד אשה זונה וגו' עד לא ישא פני כל כפר וגו'.

ואחר נעתק אל השנית כי הוא נמשל ראשון אליה ואמר (שם ז') בני שמור אמרי וגו' שמור מצותי וגו' קשרם על אצבעותיך וגו' אמור לחכמה אחותי את וגו' לשמרך מאשה זרה וגו' כי בחלון ביתי וגו' וארא בפאתים וגו' עובר בשוק אצל פנה וגו' בנשף בערב יום וגו' והנה אשה לקראתו עד ולא ידע כי בנפשו הוא.

ואחר התחיל בשלישי ואמר הלא חכמה תקרא וגו' (שם ח') אלא שנהג כמנהגו להקדים הזרז באומרו ועתה בנים שמעו לי לומר שעתה היא בעיקר הכוונה בזה הדרוש ואמר

(שם ז') אל ישט אל דרכיה לבך על הטענות הרחבות שבה ועם זה אל תתע בנתיבותיה הצרים והעקשים. והכוונה גלויה, כי רבים חללים הפילה, קרי ביה חלולים ורקים מלחם התורה ומשמנה, וכל הרוגיה הם הסומים העוצמים עיניהם מראות אור מצוה ותורה, כמו שאמרו (ספרי האזינו פסקא א') גברא קטלא קטל. דרכי שאול ביתה וגו' כי מלאכתה להכין כלי מות להוריד שאול אנשיה ולהביאם חדר בחדר.

ואחר זכר אופני פיתוייה בכללה וחלקיה ואמר, הלא חכמה תקרא וגו' (משלי ח'). ירצה הלא היא תקרא בפי אנשיה ותלמידיה חכמה סתם, עד שאם תשאל למי שלא שמע מהם רק **ספר המבוא**, ותאמר לו במה אתה עוסק: במקרא או במשנה או בתלמוד, ישיבך לא בדבר מזה. אלא חכמה אני לומד. וכל זה לגסות רוח וגובה לב אנשיה. וגם תבונה תתן קולה כי הוא השם המיוחס להם אל הפילוסופיה המדינית, הכוללת השלשה ספרים אשר בשלשה מיני ההנהגות שזכרנו.

בראש מרומים עלי דרך וגו' ליד שערים וגו'. כל אלו הן תחבולות ודברי חידודין, דוגמת מה שיעשו אותן הנשים הזונות להזמין עצמן לקרבה אל המלאכה, כי כהנה אנשי החכמה הזאת יצאו נצבים ויכינו דברי פיתויים לתלמידים החסרים, והילדים ריקים. **מה לכם ללמוד בדיקה ושחיטה אצל אביי ורבא, בואו ללמוד חכמה מפוארה אצל אריסטו ותלמידיו ומפרשי ספריו**, והנה הם עורכים לנגדם קצת דרושים נחמדים למראה ויפת לבם אל פת בגם ואל יין משתיהם.

ועתה התחיל לבאר דברי פיתוייהן מתוך תועלות החכמה ההיא וחלוקיה אשר מצד נושאייה.

ואמר אליכם אישים אקרא וגו' (שם ח') תחילת דברי פיה סכלות כי מצד זדונה וגובה לבה אמרה שאינה קוראה כי אם אל האישים ידועי שם, כי שאר האדם אינם רואים בה זולתי קול, ועוד מעט אמרה הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב, וכן הוא האמת שאין יכולתה ניכר כי אם באלו הפתאים והכסילים, וכמ"ש ראשונה כי רבים חללים הפילה.

וזה **הפיתוי הוא המיוחד מצד מלאכת ההיגיון** כי במלאכה ההיא אפילו הפתי והבער בכל חכמה, אם ילמוד מעט מתחבולת הניצוח ודרך ההטעה חכם יחשב בעיני הרואים, וימלא לבו אותו לדבר, עם שגדול ממנו בחכמה ולא יבוש. והוא אומרם וכסילים הבינו לב, כמו שאמר (שם י"ח) לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו.

ואחר נעתק אל **ההסתה מצד חכמת המספר**, ואמר שמעו כי נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים. יאמר שכל עסקיה עם נגידים ומלכים אשר בקשו חשבונות רבים לקנייני

אוצרותם קבלותם והוצאותם עם שרי הצבא ואנשי המלחמה וכיוצא, וכמו שנאמר ביוסף (בראשית מ"א) עד כי חדל לספור וגו' אשר מזה ימשך התועלת והכבוד ליודעיה, וכמו שאמר (משלי כ"ב) חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב וגו'. וגם שכל מפתח שפתיה בשורשיה ועיקריה הם מישרים בלתי מקבלות טעות כלל.

ועל **ההתפארות מצד ההנדסה** הנמשכת אליה אמר (שם ח') כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע. ירצה שיצורף אל האמתית המספרי הנמצא בו מדקדוק השיעורים התיקון המדיני, בהתעיב והרחיק הרשע והחמס במה שתשתדל להצדיק המידות והמשקלים להרחיק האונאה בכל מיני המשא ומתן שבין בני האדם.

ועל התועלת הנמשך מאלו השתיים, והוא העיקר המכוון מהם בחכמת התכונה אמר, בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועיקש. כי הבקיאים בחכמה היא יוכלו לבשר עתידות ולהודיע חדשות מהעניינים המתרגשים לבוא בעולם, ומצדיקים דבריהם כבוא הדברים אשר הגידו אותם למרחוק. וכ"ש בהגדת הקבוצים והניגודים בתנועות הכוכבים ולקויות המאורות ונטייתיהם ושאר הדברים התכוניים אשר צדקו מאוד דבריהם מצד חשיבותם ואין בהם נפתל ועקש.

אמנם על **מופתי החכמה הטבעית** להיותם מופתי ראייה ולא מופתי סיבה, כאלו אשר בחכמות הלימודית אמר כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ירצה שאע"פ שאינם מופתים מוחלטים, הנה הם נכוחים למבין כפי חומר הנושא וישרים למוצאי דעת אשר תתכן להם החקירה מהידוע אל הבלתי ידוע, יהיה הידוע קודם אצל הטבע או מתאחר.

והנה על **הפילוסופיה המדינית אמר**: קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר. כי דברי המוסר והדעת הלקוחים בחכמה היא הם מכבדים בעליהם מאוד מאלפי זהב וכסף.

אמנם החכמה העליונה אשר קראוה אלוהית, וגזרו עליה שהיא חכמה סתם, והיא תכלית לכולם, אמרה כי טובה חכמה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה. לומר כי כמו שהפנינים הם יקרים מכל הגשמים המורכבים, מאשר אין בהם רוח חיים, כן דרושי זאת החכמה הם היותר מעולים מכל הדרושים מצד מעלת הנושאים אשר בהם תחקור, שהוא הנמצא מצד שהוא נמצא ומהצורות הפשוטות האלוהיות אשר זכרנו.

ואמר כל חפצים לא ישוו בה, לומר שבחכמה היא יתבאר בלתי שווי מדרגת השכלים הנבדלים שהם מדרגה על מדרגה עד העלה הראשונה שהוא השכל העליון יתעלה שמו. ומלת חפצים הורגלה בפי החכמים הראשונים על השכלים, וכמו שאמר **הראב"ע** ז"ל **מאור השכל יצא החפץ**.

ובזה סיים החכם בטענות החכמה הפילוסופית אשר בם תתפאר ומלין לצד התורה האלוהית תמלל.

[תשובת התורה]

אף היא תשיב אמריה על פי דבריה ושבחיה בקנאתה לאלוהיה ובחמלתה על האנשים הבוערים בעם המתפתים בדבריה, וניסתים בטענותיה, והיא מדברת בעדה בקול רנה ותודה. אני חכמה שכנתי עורמה ודעת מזמות אמצא. זה תאמר כנגד מ"ש ראשונה הלא חכמה תקרא, וסיימה כי טובה חכמה מפנינים. אמרה אנכי היא הראויה להחליט עליה זה השם באמת, כי אין שום חכמה מהטבע והאלהות וזולתם אשר לא תכללם התורה האלוהית כמו שאמרנו ראשונה.

וכנגד מה שאמרה החכמה החיצונית הבינו פתאים עורמה, אמרה שכנתי ערמה. וכמה טובה היא עורמה עם חכמה לא עם פתיות כמו שאמרה צרתה. ואמרה ודעת מזמות אמצא על כל חלקי החכמה אשר הזכירה.

והנה להוכיחה על פניה ולשבר מתלעותיה על דרך פתוייה ומעשה חידודיה הנזכרים, גם על זדונה וגובה לבה אשר בם אמרה אליכם אישים אקרא. אמר:
יראת ה' שנאת רע גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות שנאתי. ירצה יראת ה' היא שנאת דרך רע וזר אשר תתנהג בהם לפתות האנשים ולאסוף הביתה כל איש ריק ומר נפש, להטותם מיראת ה'.

וכן **אמרו ז"ל** (מו"ק ט"ז א) מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר. וגם גאה וגאון ודרך רע לקרוא לאנשים הגאים גסי הרוח רק אל שלמי הדעת הענווים, וכמו שאמר (משלי י"א) ואת צנועים חכמה. וכמו שאמרו (כתובות ע"ח ב) על ריב"ל איכרך בבעלי ראתן ואיעסק בתורה. ופי תהפוכות שנאתי לקרוא החכמים ולהתעסק עם הפתאים כמו שאמרנו.

ואחר שהוכיחה על כלל לימודה ורמיזותיה השיב עליה על כל דבר ודבר שנתפארה בו מחלקי החכמה.

והנה **על מלאכת ההיגיון** אשר זכרה ראשונה אמר, לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה. ירצה אני אין מדרכי להעמיד ולקיים הפתיות בערמימות הניצוח, כמו שאמרת הבינו פתאים ערמה כי לי עצה ותושיה. ירצה החיצוני מועצות ודעת, והפנימי תושיה עמוקה. וגם אני בינה לי גבורה אמתית, לא במלאכת הניצוח שהיא תחבולה. וכבר כתב החכם שהמתחבלים אינם גבורים.

וכנגד מ"ש **שמעו כי נגידי אדבר**, כמו שנתבאר אמר בי מלכים ימלוכו וגו'. וכמו שאמרו ז"ל (גיטין ס"ב א) מאן מלכי רבנן. ובמה מלכו, בכוח תורת הש"י שבלבם. גם גברו חיל

עם מלכים ויועצי ארץ, כמו שנתפרסם עניין האבות (בראשית מ"ב). ויוסף הוא השליט על הארץ (שמות י"א). גם האיש משה גדול וגו' כמו שאמר בתורה (דברים כ"ח) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך.

וכנגד מה שאמרה **ומפתח שפתי מישרים**, אמר ורוזנים יחוקקו צדק. לומר כי יש ויש עמה כמה חשבונות של מצוה, כגון תקופות ומולדות וגימטריאות אשר רוזני התורה יחוקקו בהם צדק ואמת. וכמו שאמרו (שבת ע"ה א) ואת פועל ה' לא יביטו אלו שיודעים לחשוב תקופות ומולדות ואינם חושבין.

ועל מה **שנתפארה בחכמת ההנדסה** כמו שנתבאר אמר (משלי ח') בי שרים ישורו ונדיבים כל שופטי ארץ, ירצה כי יש לה מעלה נפלאה עליה כי היא אינה משערת לבד אבל המצוה ומסדרת מנוי השופטים והשוטרים להרחיק כל עוול ואונאה הנופל בין איש לאיש במידה במשקל ובמשורה, ובכל מה שיש בו שומא או דיני חלוקה ומשפטי סדר נזיקין ותשלומיהם והרחקתם הכתובים בפרשה, ודיני העסק כמה רווחה וכמה הפסדה, וכמה עניינים הנבוכים עיון ודיוק גדול בזה. מלבד כמה דינין הבאין בתורה בדיני עירובין, אשר באו בהן כמה הלכות קשות וחמורות אשר בכלם ישפטו שופטי התורה משפטי צדק.

והנה על מה **שתתפאר בחכמת התכונה** אמר אני אוהבי אהב וגו', והיא תשובה מעולה מאוד וזה שמעולם לא נודעה חיבה ושום אהבה למעמיקים בחכמה ההיא שישתנו סדריה ולא שום תנועה מתנועותיה בעבור שום איש מחכמיה, וגם היא לא נתפארה על זה. אמנם אשר יבואו אליה בלמוד התורה האלוהית כבר תיודע להם חיבה יתירה להשתנות בעבורם סדר המערכות ההם כמו שנתפרסם מיהושע (יהושע י') וישעיהו אצל אחז (ישעיהו ו'), ועניין נקדימון בן גוריון כמוזכר (בתענית י"ט ב) וזולתם.

ואומר ומשחרי ימצאוני לפי שיקרה הרבה פעמים למשחרים פני הכוכבים לראות מצבם ומעמדם אצל המזלות וקצתם אצל קצת לשפוט משפט מה צריך מאוד אליו ולא ימצאום לקדרות השמים בעבים או שכבר נשקעו או שעדין לא עלו או שכבר עלה עמוד השחר ואספו נגהם וחוזרין בפחי נפש.

וגם על **החכמה הטבעית בזתה ולעגה** מזה הצד, כי אין לאל יד חכמיהם היודעים סוד ההויית וטבען להמציא שום אחת מהנה בהם יספיקו צרכיהם, כמו שהוא העניין בעצם ותמיד על ידי יודע סודות הנמצאות על דרך התורה האלוהית.

ולזה אמר עושר וכבוד אתי הון עתק וצדקה (משלי ח'). ועל דרך שאמר (שם ג') אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. צא וראה (ויקרא כ"ו) אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם וגו' וכל הפרשה היא וזולתה. הנהיה כדבר הגדול ההוא לאחד מחכמי הטבע מכל האומות. ואם שכבר התחכמו לדעת בענייני הטבעיים להעלות המחצבים השפלים למדרגת העליונים, זה יהיה על הרוב בדרך הזיופים ובאונאות, ואין זה עושר וכבוד כי כל

רואיהם יבזום ויחשיבום לליסטים כי עשו עושר לא במשפט וצדקה. אמנם עושי התורה ולומדיה עתקו גם גברו הון עתק וצדקה. ועל מה **שהתפארה בחכמת המידות** אשר עליהם, אמרה קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר. השיבה התורה ואמרה טוב פריי מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר, בארח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט (שם).

אמר שנתעלו המעשים התוריים מכל זולתם בשלושה עניינים:
האחד בשיש להם כדי לחיות בהם חיי המדיניות על צד היותר נאות שאפשר.
והשני כדי להשאיר נפשות עושיהם לחיי עד.
והשלישי מצד הצדק והישר הטבעי הנמצא בהם משאר המעשים כמו שיבוא באור כל העניינים האלה בקרוב.

והנה על הראשון אמר טוב פריי מחרוץ ומפז. ועל דרך שאמרו (פיאה פ"א) ואוכל אדם פירותיהן בעוה"ז כי טוב הוא הפרי הנאכל מהן מיד מן החרוץ אשר זכרה צרתה באומרו קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר.
והשני והוא עיקר הקרן השמור להביא אל האוצר אמר ותבואתי מכסף נבחר כי הוא הנכסף והנבחר מהכל.
ועל השלישי אמר בארח צדקה אהלך וגו' כי כל מה שתסדר בהנהגותיה הוא הראוי להקרא צדקה ומשפט בהחלט.

והנה על מה **שתתפאר צרתה מתועלות חלקה האלוהית** השיבה היא ואמרה שהיא תתעלה ממנה מעלה נפלאה לאין שיעור במה שיש בה כדאי להנחיל אוהבי יש (שם) לחיי העולם הבא, שהוא היש המוחלט המתחלף לכל מיני היש הנודעים לכל בעלי הגופות בהתחלף יש מאין. והוא עניין ההצלחה הנפשיית אשר עמה ימלאו האוצרות מבלי שום חיסרון.

ובזה השלימה טענותיה החזקות אשר בם תנצח מלחמתה לעיני כל בעל שכל. אלא שנמשכה לתת טעם חזק לדבריה בהראות היכולת אשר בידה במה שסמכה פרשת ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (שם), כי בה תכלול כל פרק ניגון העולם שכתבנו בשער המבול, שהוא עניין נכבד עיין עליו אם תרצה.

ועתה אחר שנתבאר שכל מיני החכמות והידיעות ישנן בתורה האלוהית על צד היותר שלם שנמצאו בכל שאר החכמות אשר נתפארו בהן, והיו מעלות העיונים האלה ומדרגתן זו על זו כפי מעלת הנושא אשר בו יבוא הלימוד כמו שנתבאר.

[החלק המשפטי שבתורה נראה עוסק בדברים נחותים]

ואולם החלק המשפטי ממנה, אשר בו יבוא העסק והעיון בפרשה אשר לפנינו, מהמפורסם שנושאו המיוחד הוא אישי פרטי קניני האדם המדומים, משור עד חמור עד שה עד שלמה, או כל דבר דמקרי נכסי כסף או כלים עבד או אמה. ובכלל כל הדברים האלה בנופלים תחת משא ומתן בני האדם, שעליהם אמר הכתוב (תהלים ל"ט) אך הבל יהמיון יצבר ולא ידע כי אספם, הנה מזה יתחייב שתהיה מדרגת זה החלק מהעיון היותר שפלה שבמדרגות העיונים כולם, ואפילו מהחכמה הטבעית הנקראת אצלם החכמה הפחותה, לפי שהיא לא תעיין בנושאים ההם מצד היותם גופים משתנים אלא אף מצד נופלם תחת דמיונות האנשים בהתעסקם בהם.

ומכאן תמיהה גדולה לכל אותו יקר וכבוד שנעשה אל זה החלק משאר חלקי התורה האלוהית, בשומה אותה לראש עליהם, כי מיד אחר מתן תורה התחילה בו ואמרה: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. וכ"ש לפי מה שבא בקבלה (גיטין פ"ח ב) לפניהם ולא לפני כותים. לפניהם ולא לפני הדיוטות. כי הנה לימוד התורה בכללה חויב שמעו לכל העם האנשים והנשים והטף, והחלק הזה אסרוהו אל ההדיוטות. ואף כי החכמות כולם הותרו לעכו"ם. ועל החלק הזה נאמר (תהלים קמ"ז) מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום.

ובמדרש (דברים רבה פר' שופטים)

אמר רבי לוי: למה הדבר דומה? למלך שהיו לו בנים הרבה, והיה אוהב את הקטן יותר מן כולם. והיה לו פרדס והיה אוהבו יותר מכל אשר לו. אמר המלך אני נותן את הפרדס אשר אני אוהב יותר מכל אשר לי, אל בני הקטן אשר אני אוהב יותר מכל בני.

כך הקב"ה מכל האומות אינו אוהב אלא את ישראל, שנאמר (הושע י"א) כי נער ישראל ואוהבהו. ומכל מה שברא בעולמו אינו אוהב אלא המשפט, שנאמר (ישעיהו ס"א) כי אני ה' אוהב משפט. אמר הקב"ה יינתן מה שאהבתי לעם שאני אוהב. הה"ד (דברים ט"ז) שופטים ושוטרים תתן לך.

כי יש להשתומם מה הפרדס הזה ומה חיבה יתירה שנודעת לו. ולא די לנו כל זה אלא שאמרו במאמר שהתחלנו שלא נתנה התורה לישראל אלא בשביל זה החלק המשפטי. שיראה מדבריהם שהוא העיקרי בכל התורה כולה.

[התועלת שבמשפטים לקיום החברה]

אמנם התר זה הספק קל עלינו בשנעמוד על תועלות אלו המשפטים התוריים והבדלם מהמשפטים המונחים בעד הנימוסים האנושיים. וזה שהוא מבואר, שהתועלות ימשכו מהפעולות על שני פנים:

אם על הדרך הטבעי כחמימות מהבער האש או מהתנועה.

ואם בדרך הגמול, כהטבת העבד וכשכיר יקוה פעלו.

והנה בעניין הראשון ודאי יהיה התועלת מוגבל, כי הטבע ישערהו לפי ההשתדלות. **אמנם בעניין השני** כבר אפשר שיינתן לעובד שכר הרבה ממה שעשה הכול כפי הפקת רצון הנותן על המקבל.

הלא תראה לאברהם (בראשית ט"ו) שכרך הרבה מאוד, כי אף על פי שהוא עבד הרבה לא היה הגמול נערך עם העבודה, וזה לפי שהיה עניין גמוליי. כמו שנאמר (שם י"ח) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו'. וכן אמר בעקידה (שם כ"ב) כי ברך אברכך וגו' עקב אשר שמעת בקולי. וכן (שם כ"ו) עקב אשר שמע אברהם בקולי. בכולם הודיע כי העניינים הגדולים המיועדים לו אינן טבעיים לפי ההשתדלות, אבל הם בתורת גמול. ועל זה הדרך היה כל מה שבא בתורה האלוהית משכר המצות, שהוא חסד בלתי משוער ומוגבל, רק כיד אלוהים הטובה הנותן בעין יפה ורחבה.

והנה הוא מבואר שבחלק המשפטי התוריי הלזה ימצאו שני אלו העניינים. **האחד** מצד מה שהם משפטים אף כי יהיו אנושיים וזה כי הצדק והמשפט יועילו בטבע ליישוב העם איש על מקומו בהשקט ושלוה. והשלים הצלחת המדינה בהסכמת כתות האנשים המחויב מציאותה בין כתות האנשים מזולתם משאר המינים להיותם יותר צריכים אל זאת ההסכמה, עם ההמצא בטבעם ההתחלפות בין אישיהם יותר מבין שאר הנמצאים.

כמו שאמר **הרב המורה** פרק מ' חלק ב' שאמר בסוף דבריו כזה:

אבל ההתחלפות בין אישי כל מין מתקרב, מלבד האדם שאתה תמצא שני אישים ממנו כאלו הם משני מינים בכל מידה. עד שתמצא אכזריות איש מגיע עד שישחט צעיר מבניו מרוב הכעס. ואחר יחמול על הריגת כינה או תולעת אחד, וירך לבו בזה וכן ברוב המקרים. עד כאן.

וכ"ש שיהיה זה ההתחלפות המופלג ביניהם בענייני הממונות עד שיתקוממו קצתם על קצת, ולא יהיה להם תקומה טבעית כי אם בחיותם על סדר משפטים יכריחם לעמוד על מצבם ולבלתי הרוס אותו בשום צד.

גם ימשך משם תועלת שני טבעי, והוא הגבלת האנשים הרגילים על אלו המשפטים בתכונותיהם והשערת מידותיהם להרחיקם מהחמדה והקנאה והגאווה והכעס והכילות,

ואחריהן ריעותיהן המשלימות רוע המזג והפסד התכונה, ומרחיקים האדם מכל מיני שלמיותיו.

וכל זה נמשך מאלו המשפטים בדרך הטבע, כי לא נאמר שבשכר הריגת הרוצחים והגנבים ורדיפת הרשעים ישבו איש תחת גפנו ותאנתו, ויורחקו מהתכונות הרעות והפחיתויות, כמו שלא נאמר שבגמול הטיול בא החמימות. אבל זה ימשך מזה כפי טבע העניין בלי ספק.

[משפטים אלוהיים מועילים יותר]

האמנה כי אלו המשפטים התוריים, מצד היותם אלוהיים, ימצאו אלו התועלות הטבעיות בהם באופן יותר חזק ויותר מועיל מאוד בלי ספק. וזה שאין שום ספק שהתועלות האלו הטבעיים ימשכו מסידורי החוקים והדתות בהגבלות האלו לפי קורבתם בהם אל אמיתת טבע העניינים, עד שכבר יגיעו התועלות בחילופי השיעורים מהנימוסים כפי קירוב הנימוס אל אמיתת טבע העניינים או ריחוקו. שאם יהיה הנימוס בלתי נכון ורחוק מהאמת הטבעי, עם שכבר יתנהגו בו באופן מה אבל אי אפשר שלא יתחדשו ביניהם קטטות ומריבות בלתי התיישב בו דעת המונהגים ולבלתי קבל אותו בסבר פנים, ויתפשט העניין אל המלחמות הגדולות המפסידות היישוב.

אמנם כשתהיה ההנהגה על פי הנימוס הקרוב אל טבע האמת, אז יהיה תועלת הגבלת תכונת האנשים שלמה גם תיקון הקיבוץ הכללי מגיע, כי לפי שהמשפטים אשר ישפטום יהיו קרובים אל האמת יקבלום עליהם האנשים וישבו בשלום יחדו, כמו שאמרו בפרקא קמא דסנהדרין (ז' א) דמדינא שקול גלימא מזמר ואזיל באורחא.

ולזה ייעד הנביא ושפט בין הגויים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה (ישעיהו ב'). יורה בבירור שהריבות והמלחמות עד הזמן ההוא בין כתות עכו"ם היו לחסרונות נימוסיהם הבלתי מסכימים עם טבע האמת, אשר לסיבת זה הנשפטים בהם לא תתיישב דעתם ולא יקבלום.

אמנם בשלמות המשפט על ידי מלך המשיח והסכימו אל טבע האמת ישבו שקטים וינוסו מלחמות וקטטות מהם.

והנה להיות המשפטים האלוהיים מיוחדים בזה מכל זולתם כי מי יוכל לעמוד על אמיתת המשפטים אם מצד טבע אלו הקניינים ואם מצד טבע הקונים אותם כי אם הוא יתברך היוצר כל ויודע הכול, וכמו שאמר (תהלים ל"ג) היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם, וכמו שאמר הנביא (ירמיהו ל"ב) גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, יורה שאי אפשר לסדר דת ונימוס באלו החיים

לתת לאיש כדרכיו ממש לפי טבע המעשים והעושים, רק אותו שהוא גדול העצה ורב העליליה, אשר בכוחות אלו ברא העולם וכל נמצאיו אשר כזה יוכל לשפוט כפי טבע אמת לא בעניין תשומה לבד.

[דוגמה למשפט טבעי: שחרור עבד, ושמיטה במחזור 7 שנים]

הלא תראה בדיני עבד עברי ואמה עבריה נאמר שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחפשי חנם. ובעניין השמטה (שמות כ"ג) שש שנים תזרע את ארצך וגו' והשביעית תשמטנה. אשר אין ספק שיש לדינים האלו קשר גדול במציאות העולם הנברא בששה ימים ויום השביעי שבת וינפש. ולזה נגזר הגלות על ביטולם, לפי שיש להם יחס נפלא עם סידור המציאות אשר לא יקיף עליהם זולתי הבורא יתעלה אשר הוא עושה כל ובורא כל כמו שאמרנו.

ומהמין הזה היו כל הדברים המונחים בתורה האלוהית כלם צדק טבעי אין הפרש בהם בין קודם שהונחו לאחר שהונחו, רק הפרסום לבד כמו שאמר האל יתעלה (במדבר כ"ז) כן בנות צלפחד דוברות.

ואמרו ז"ל (ספרי שם) כך כתובה לפני במרום. מלמד שראתה עינים מה שלא ראה עינו של משה. והוא דיוק נכבד ממילת **כן**, שירצה אמת. ואינו נופל לשון אמת רק על מה שיסכים דיבורם אל האמת הנמצא בפועל חוץ לנפש, והוא הכתיבה אשר לפניו ית' במרום.

וזכור מה **שאמרו ז"ל** (פסחים קי"ט ב) כי כשנתנו ליעקב לברך, אמר לא נאה לי לברך שנשאתי שתי אחיות. הנה שחשבו לו לחטא אחר שנודע איסורו. וכבר אמר (בראשית כ"ו) ששמר אברהם מצותיו וחקותיו ותורותיו.

והכל יורה כי משפטי ה' אמת טבעי ממש.

[משפטים שאין מבינים את שורשיהם הטבעיים]

ואם שיראה בקצתם צד תשומה כמו (שמות כ"א) שלשים של עבד. (דברים כ"ב) חמשים באונס. (שמות כ"ב) ומפתה. (דברים כ"ב) ומאה של מוציא שם רע וכדומה. הנה הם צדק אמת טבעי ידוע אצלו יתעלה ונעלם ממנו.

וגם הדעת נותן שלא יתחייב האדם בנזקיו רק במה שיזיק אותו בעצם. אמנם מה שהזיקו במקרה הוא גורם לבד וגרמא בנזקין פטור. ולזה שלשים דעבד הוא סכום שוה לסתם עבד, וכן חמשים הוא המוהר הראוי לסתם הבתולות. ואם קרה מקרה שהיה העבד נוקב מרגליות או שתהיה הנערה בת טובים ועשירה, הנה היה במותר ההוא גורם ופטור. וכן אמרו (ב"ק צ"ח א) בפוחת מטבע של חברו או שורף שטרותיו וכיוצא.

והנה בתשלומי כפל וארבעה וחמשה הפליגו **חז"ל** (שם ע"ט ב) להראו' עוצם השערותו יתעלה בכמו אלו העניינים. אם מהבדילו מהגזל המפורסם. ואם בהתחלף תשלומי בקר לתשלומי צאן. וגם אנחנו נאמר בו בבא אל הביאור טעם נכון ב"ה.

והקש על זה בכל העולה ממנו בסדר נזיקין. והנה זה הכוח לא ניתן לשום חכם חרטום וכשדאי.

[אריסטו על צדק טבעי ודתי]

ושמע הודאת **אריסטו** בזה אשר החל בה פ' ט' מהמאמר ה'.

הצדק המדיני ממנו טבעי וממנו דתי.

הטבעי אשר הוא בכל מקום יש לו כוח שוה ואיננו תלוי בהראות או לא.

הדתי אמנם הוא אשר בראשונה לא היה בו חילוק שיהיה כן או בעניין אחר. אבל אחר שהושם, יש בו חילוק, כמו שהיה פדיון העבד שיעור ידוע או לזבוח עז ולא שתי צאן כו'.

ואמר עוד:

והדינין יראה לקצת כי כולם הם כן שאין טבעיים, כי אשר הוא בטבע לא יסור, ובכל מקום יש לו הכוח ההוא, כמו האש שהיא שורפת. ובפרט ביאר שהצדק הדתי המסודר מהיותר שלם שבאנשים, הוא חסר מאוד ושאינו נקרא צדק כי אם על דרך העברה, ושלא יבדיל הצדק מהבלי צדק אצלם רק בהנחה לבד. וגם שכבר היה נראה לקצת שאין טבע קיים לשום צדק כלל.

הנה גילה חרפת הצדק הדתי ההוא וריחוקה מטבע האמת, עד שלזה היה מהנמנע לפי מה שהצענו שתימשך ממנו לא ההגבלה התכנויות הנאותה לאישיים, ולא השלמת היישוב המדיני הנכון כמו שאמרנו.

אמנם ימצאו בלי ספק בהנהגת התורה האלוהית להיותה הנהגה קרובה מאוד אל טבע העניינים או טבעית ממש. כי על שני העניינים אמר (שמות י"ט) אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. כי מצד שהוא קניין תהיה מעלה לבד אשר בה יהיו סגולה מכל העמים ביושר דעותיהם ותיקון מידותיהם המישרים את האדם אל תכלית ההצלחה. וכמו שאמרו (ב"ר פ' כ"ד) זה כלל גדול בתורה (שבת ל"א א) דעלך סני לחברך לא תעביד. ואלו כלל גדול במידות לא אמרו והכוונה להעיר כי ההשערה הנאותה באלו הדינים מועיל מאוד להדריך האדם אל הפנאת מחשבותיו וזמניו אל שקידת העיון התוריי והשגתו. וכמו שאמרו (ב"ק ל"א א) האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילי דנזקין, ואין סגולה גדולה מזו שתמצא לכל אחד מאישיה. אמנם מצד שתהיה בצירוף לאחר יהיה צדק מספיק להשלים קבוצם עד

שיקראו בה ממלכת כהנים וגוי קדוש. וכמו שכתב זה החכם עצמו בפרק שני מהמאמר ה'. אמר לכן הצדק הוא מעלה תמימה, לא כאשר הזדמן כי אם בהצטרפות לאחר. ועל כן פעמים רבות יראה הצדק היותר בהיר משאר המעלות, על כן יאמרו המושלים כי הכוכב המזהיר והילל בן שחר לא דמה אליו והוא פלא. הנה באר מה שאמרנו משני מיני ההצדק. ונראה עוד שהסכים עם הכתוב שאמר (דניאל י"ב) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. והוא נכון.

[המשפט כולל את עמודי העולם: דין, אמת ושלום]

והנה על זה הדרך כבר אפשר לומר כי החלק המשפטי הלזה אשר חשבנוהו מתחילה הנקל שבחלקי התורה האלוהית יכלול יפה השלשה עמודים אשר העולם קיים עליהם, והם הדין והאמת והשלום (אבות פ"א). כי מצד הנחתו לשפוט בו איך שיהיה יקרא **דין**. אמנם מצד הסכמתו על האמת הטבעי יקרא (תהלים י"ט) משפטי ה' **אמת**. אמנם מצד שתחויב הקבלה אותו על כתות המונהגים בסבר פנים והתישבות הדעת הנה תמצא בו חברת **שלום** והסכמה חזקה מכל זולתו.

וזכור אל תשכח את אשר כתבנו בשער מ"ג בפירוש צדיק וישר הוא, כמה השתדלה התורה האלוהית להכין לפני לומדיה דרך נכון לישר משפטיה ולקרבת אל מרכז האמת בכל מה שיקרה שלא יסכים היושר הכללי עם הפרטי, עד שמסר הדבר לב"ד השלם אשר יהיה בכל עת זמן שיישירו הנימוס לעת ההוא, וכל אשר יצא מפיהם בנדון ההוא הוא משפטו האמתי הראוי לסדרו בו, ושהוא אז על האופן ההוא דין אמת לאמתו, לא אמת לבד מצד הכולל, כי אם מצד האמתי החלקי והפרטי, הכול כמו שנתבאר שם היטב מכל הצדדים, כי הוא מה שתושלם בו כוונתנו עכשיו לדעת ולהודיע כי ה' אלוהים אמת ותורתו אמת וחותרו אמת ומשפטי ה' אמת ועליהם העולם עומד כי בעצמותן הדין והשלום והאמת.

והנה בבחינת האמת המופלג הנמצא בהם על הדרך שכתבנו, אמרו **חז"ל** לפנייהם ולא לפני הדיוטות. כי ההדיוטות לא ידעו דרך לתקן הצדק וליישרו עם האמת החלקי לדון דין אמת לאמתו כמו שאמרנו. וגם כי ישפטו היטב לפי ההנחות הכוללות, אחר שלא ידעו טעמים ולא ירדו לסוף הכוונה בכל מה שיצטרך לדונו בכל אחד מהחידושים אשר יתחדשו יום יום. וכמו שאמר עליהם (תהלים פ"ב) לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, כאשר כתבנו בשער הנזכר, הנה באמת אינם דיינים צדיקים רק במקרה.

וזה לשון החכם בפ' י"ב מהמאמר הנזכר **במידות**.

אמנם א"כ הכרת הדברים צדיקים לא יחשבו שהוא צריך לחכם, יען כי הדברים הנאמרים בדתות אינו קשה למבין, אבל אינם דברים צדיקים כי אם במקרה. אבל

איך ראוי שיהיו נפעלים ואיך יהיו נחלקים הדברים צדיקים, זה אמנם צריך לדעת יותר מהבריאות, כי גם שמהדבש והיין והלבורי והשרפה וההיתוך הוא לדעת, אבל איך ראוי לחלק לבריאות ולמי ומתי הוא צריך אל פועל גדול כמו להיות רופא. עד כאן.

ראה דבריו טובים ונכוחים מאוד. כי כמו שלא יקרא האיש רופא במה שידע אלו הדברים איך שיזדמנו, אלא מצד שיפעל בהם הבריאות כאשר יאות אל זה האיש ואל זה החולי, כך לא יקרא שופט בעבור שידעו הדינים המונחים בדתות, רק כשידע לנהוג בהם כאשר יאות בכל המקרים החלקיים, כי על זה האופן יהיה דן דין אמת לאמתו.

והתרעומת הזו וגדול ממנו נתרעמו ג"כ חכמי האמת כמו שזכר בפ"ק דסנהדרין (ז' ב):
דבי נשיאה אוקמוה דיינא בתרקבא דדינרא דלא הוה גמיר ולא מדי. א"ל לר' יהודא בר נחמני מתורגמיניה דריש לקיש קום עליה באמוראה קם גחין עליה ולא א"ל ולא מדי. פתח ואמר (חבקוק ב') הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה, הנה הוא תפוס זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו. ועתיד הקב"ה ליפרע ממנו מידו, שנאמר (שם) וה' בהיכל קדשו הס מפניו כל הארץ.

הנה שהכל מסכימים שההדיוטות פסולים להעמיד ולקיים זה הצדק המדיני באשר לא יוכלו לכוון בו אל האמת הדיני, וכ"ש שיהיה זה במשפטי ה' אמת כאשר אמרנו.

מ"מ כבר נתבאר ועלה בידינו שהמשפטים התוריים יועילו תועלות טבעיות להגביל תכונות האנשים ולישר מידותיהם איש איש, גם להעמיד ולקיים הקיבוץ המדיני באופן יותר חזק ובשיעור בלתי נערך מכל מה שיועילו בהם כל הדתות והנימוסים האנושיים. וכל זה מצד האמות המתחייב להימצא בהם מפאת חכמת מניחם ב"ה.

[הגמול והשכר למצוות התורה]

ואולם עדיין ימצא בהם העניין השני שאמרנו והוא התועלת העצום והטוב הבלתי משוער בדרך הגמול והשכר בכל שאר המצוות שבתורה, אשר זה לא יערך אל הפועל.

וזה ג"כ יחלק לשנים:

האחד מה שיגיע אל הכלל מטוב ההצלחה לשם ותהילה על יתר העמים על דרך הגמול להיותם כולם שותפים במצות ההם, כמו שהוא העניין בהקמת המלך והעמדת השופטים והשוטרים וההיזהר בהם, שכל זה הוא דבר שנעשה בהקהל, וכן ראוי שיבוא גמול אלוהים על ראשם בהצלחה משותפת לכל, כאותה המקווה לקץ ימות המשיח וכדומה.

והשני מה שיגיע הגמול בהצלחה הנפשית בכל איש ואיש כפי מה שישתדל בקיומם מצד היותם מצות אלוהיות. דלא גרע מעשיית מעקה ושלוח הקן וכיוצא בזה. וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים י"ט) משפטי ה' אמת צדקו יחדו הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. יורה כי מלבד התועלת והערבות המגיעים בתקן עמהם חיי שעה הוא מקוה בשכרם וגמולם עקב רב לעולם הבא.

והוא הדבר אשר השיבה התורה אל הבן החכם (**מכילתא** ס"פ בא) כאשר שאל (דברים ו') מה העדות והחקים והמשפטים אשר צווה ה' אלוהינו אתכם, כשהשלימה תשובותיה על החלקים הראשונים. הנה על שאלת המשפטים אמרה (שם) וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלוהינו כאשר צונו. לומר שמלבד התועלות המגיעות להם בטבע, מהן יהיה להם זכות נפשי לפני ה' בעולם הנשמות בתורת גמול לעשות אותם לפניו בתורת מצוה כאשר צום. ושאר דברי השאלה והתשובה היא כבר כתבנום בשער ל"ח.

[לפניהם ולא לפני כותים]

והנה בבחינה זאת אמרו **חז"ל** לפניהם ולא לפני כותים, שאפילו במשפטים שנדע שהכותים ישפטום כמשפטינו לא נחתוך הדין על פיהם. וזה לפי שאם נשווה להם בדין, הנה נתחלף מהם, שהם אינן בני ברית לאלוהינו, ואינן נכנסים תחת מצותיו ואינן מקבלים עליהם שכר. והעושה על פיהם לא די שאינו מקבל שכר, אבל הוא עובר עבירה. כי כמו ששחיטת כותי הוא נבלה (חולין י"ג א) אף על פי שיחתוך הסימנים מבלי שום דבר מהמפסידים את השחיטה, כן החותך הדין על פי הכותי אעפ"י שישווה לדין הישראלי, נבלה עשה בישראל, כי לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום.

ובמדרש ילמדנו בפרשת שופטים:

מנין אתה למד שישראל וכותי שיש להם עסק זה עם זה שאסור לישראל לומר לכותי לך עמי לערכאות שלכם, שהוא עובר בלאו, שנאמר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום. והלא העכו"ם נצטוו על הדינים (סנהד' נ"ו א), שזו היא אחת ממצות בני נח, ומהו בל ידעום? אלא אלו דקדוקי הדין. שכך שנינו (שם מ' א) מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים.

הנה שבמאמר הזה נפסלו הכותים לבלתי היותם בני ברית כמונו. ואף אם תמצא לומר שיש להם צד מצוה להיותם מכלל בני נח, הנה הנם בכלל הדיוטות שאינן יודעין לכוון, כמו

שאמרנו ראשונה ואין להם צד מצוה כלל, שהכותים אינן מכוונים למצות בני נח כלל, אלא הם דנים על פי עצמם ומדעתם, ולזה תרוייהו איתנהו.

ולהיות כל התועלות האלו נמצאים באלו המשפטים אמר החכם (משלי כ"א) עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח. **ואמרו ז"ל** (דברים רבות פ' שופטים) כזבח לא נאמר אלא מזבח כיצד הקרבנות וכו', כמו שכתבנוהו בביאורו בשער מ"ג. והוא כולל יפה אלו העניינים כולם.

[סיכום: התועלת של החלק המשפטי בתורה]

והנה עם זה הותר ודאי היטב הספק אשר נשאל בתחילה על מעלת אלה המשפטים, ונתבאר כי גם שתהיה מעלת זה החלק המשפטי נערכת לפי החומר הנושא אותו, לא תהיה במדרגה שפלה מיתר החלקים, כי באמת נושא החלק הזה אינו הקניינים המדומים כמו שחשבנו, אבל הם אישי העם הזה המיוחד עם לבדד ישכון, ומכלל יתר הגויים לא יתחשב.

ודרך פרט כוחותיהם הנפשיות אשר בהם יוגבלו הגבלה שלמה ואמתית להיותם שלמים בעצמם. וכמו שאמרה כשיושקף בהם בתכליות הנפלאות הנמצאות בהם, אם הראשון בתיקון ושלמות ההנהגה מכל זולתם, והאחרון שהוא העיקר ותכלית הכול שהוא הצלחת הנפש הכרוכה בעקבם, כמו שאמר המשורר (תהלים י"ט) בשמרם עקב רב.

תפח רוחם ונפשם של דוברי עתק על חכמי התלמוד ז"ל, ואומרים שכל עסקם בסדר נזיקין הם דברים של חול וצורכי חיי שעה. לו חכמו ישכילו זאת ישימו יד לפה ויודו לה' חסדו.

ובמדרש (שמות רבה פ' ל')

מאי דכתיב (תהלים קי"ט) עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי? משל לסוחר שמבקש לילך בדרך. מה עשה, לקח כל פרקמטיא שלו ועשאה אבנים טובות ומרגליות ונטלן בחיקו ויצא. באו עליו ליסטים ותפשוהו. אמרו לו מה בידך? אמר אין בידי אלא כלי זכוכית אלו. אמרו לו: אלו בכמה? אמר להם: שנים בסלע ושלוש בסלע. אמרו זה לזה: ובשביל אלו נהרוג אותך? הניחוהו והלכו להם. נכנס הסוחר אל המדינה התחיל יושב ומוכר בדמים יקרים. נכנסו הליסטים אצלו אמרו לו: זו בכמה וזו בכמה? אמר להם: זה במאה מנה וזה ברבוא. אמרו לו: ואתה הוא שאמרת שנים בסלע ושלוש בסלע. אמר להם: באותה שעה במקום המוות הייתי, עכשיו אם אין אתם נותנין בדמיה אין אתם נוטלין אותה.

כך ישראל בעוה"ז מי שהוא עושה מצוה אינו יודע מתן שכרה, אבל לעתים לבוא הן תמהים ממתן שכרה, שאין העולם כולו יכול לקבלה. לכך נאמר (ישעיהו נ"ו) שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות.

כמה הפליגו **חז"ל** להמליץ במאמר הנכבד הזה אמיתת כל מה שכתבנו. כי האבנים הטובות והמרגליות ששמו דוגמתם המשפטים התוריים אשר עליהם אמר בתחילה עשיתי משפט וצדק ובסוף שמרו משפט וגו', הם אשר חשבום הליסטים הרשעים והחומסים לכלי זכוכית, שהם שתיים ושלשה בסלע. כי לא ניתן להם לב לדעת ועיניים לראות שום תכלית אלא תועלת חיי העוה"ז הנקל והחלוש, ובשבילו לבד יקיימום. אמנם הסוחר החכם ידע מכרם ומכירם, וזוכה ונוטל שכרם לעולמם בלי ספק, אעפ"י שלפעמים להכרח מונעים ומעכבים יזלזל במ זלזול מה, כעניין זה הסוחר מפני הליסטים שזלזל המרגליות באמרי פיו. אמנם דוד היה מתפאר שלא היה מזלזל בהם לשום סיבה, אפילו במאמר היה אומר משפטי ה' אמת וגו' הנחמדים מזהב וגו' גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. והוא מה שרצה בזה הפסוק אשר זה המאמר נדרש עליו, עשיתי משפט וצדק וגו' כלומר אני אפילו לפני העושקים לא גרעתי חוקם ולא זלזלתי בשיוויים, לפיכך עליך מוטל שלא תניחם שיעשקום ממני, ואעפ"י שהם יקרים מזהב ומפז רב. והכוונה היא נכונה מאוד לפי זה המשל.

ובמדרש (דברים רבות פ' עקב)

א"ר אחא: שבועה נשבע הקב"ה שלא להניח את ישראל לעולם, שנאמר (עמוס ד') לכן כה אעשה לך ישראל. ואין לכן אלא שבועה, דכתיב **לכן נשבעתי** לבית עלי וגו' (ש"א ג').

ועד היכן אני מייסר אתכם עד שתשמרו המצות התלויות בעקב, דכתיב (עמוס שם) עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלוהיך ישראל. הדא הוא דכתיב (דברים ז') והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה.

וממה שקדם נתבאר טעם אומרם ז"ל על המשפטים שהם תלויים בעקב, ועלה כולו כהוגן.

ועתה יתבאר יפה המאמר ההוא אשר זכרנו בפתח השער בדין **אמר להם משה לישראל הרי נתן לכם הקב"ה את תורתו, אם אין אתם מקבלים את הדינים הרי הוא נוטלה מכם.** כי באמת לא נתנה התורה אלא בהגבלה התכונים הראויה להקדים ללמידתה, וכמו שנאמר במעמד ההוא הנורא (שמות י"ט) והגבלת את העם וגו'. וכאשר פירשתי שם. והנה הדינים האלו כפי מה שנתבאר, יש להם כוח ויד חזקה בהגבלה והשערה הזאת מכל זולתם. וכמו שאמר זה כלל גדול בתורה, כאשר נתבאר מצד עצם האמיתות שבהם והתקרבם והתאחזם בסודות המציאות.

כי הוא הפרדס שאמרו שאהב מכל נכסיו, על דרך (חגיגה י"ד ב) ארבעה נכנסו לפרדס. ולזה נתנו לבן אשר אהב משאר הבנים, דכתיב מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי וגו'. כי מי שאין לו חלק במשפטים, אין לו נחלה בתורה, שהם אחים תאומים. דכתיב ועוז מלך משפט אהב, כי עוזו של מלך שהיא תורתו האלהית, כמו שאמר (תהלים כ"ט) ה' עוז לעמו יתן, הנה באמת משפט אהב כרע כאח לו, ולא ימצא בלתו. וכמו שאמרו (**מכילתא** משפטים פ"א) ואלה המשפטים, מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני. ולזה אמר אם אין אתם מקבלים את הדינים הוא נוטלה מכם.

ולפי שאמרו (ב"מ ל' ב) שלא חרבה ירושלם ובתי דינין שלה אלא מפני שדנו בה דין אמת. והכוונה, שלא דנו דין אמת לאמתו כמו שאמרנו, אלא שדנוהו לפי ההנחות הכוללות, בין שיסכימו אל החלקי או לאו. והדיינים האלו הם מחריבי העולם לפי האמת. לזה אמר כי כשיעשו הדיינים האלו כתקן וכוונתן, לא די שיספיקו להעמיד ולקיים קבוציהם בשלום ובמישור, אלא אפילו אחר חורבן אם יתיישרו בזה יספיק להשיבן אל יישובן על צד היותר שלם, שאפשר באופן שיקבלו שכר לפעולתם משני מיני הגמול שאמרנו, אם בהצלחת הכלל אשר יושעו ויתיישבו ביישוב וכבודם, ואם בהצלחת נפשם אשר היא עיקר הכול. אשר לשני העניינים כיון, באומרו הרי הוא מחזיר בתי דינין ובית המקדש שלכם, כי חזרת הבתי דינין הוא הצלחת הכלל ויישובו בעולם הזה, וחזרת המקדש הוא כולל העולם הזה והעולם הבא. ולשניהם אמר הכתוב (ישעיהו א') ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה, כי ציון כללות הצלחת הכלל. אמנם הצלחה איש ואיש לפי השגתו הנפשית כלל באומרו ושביה בצדקה.

זהו שיעור מה שראיתי להקדימו אל הדיבור שמשפטי התורה האלוהים אשר לפנינו הן הן גופי תורה, להודיע מדרגתן בין שאר חלקיה ולהורות על עוצם תועלתיה בכל כוונותיה, ואשר בלעדיהן מיתרי התורה ירופפו ויתדותיה גם עמודיה ואדניה יתפלצון, ועמהם דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה קרבת אלוהים יחפצון.

ולפי שפירושה צריך תלמוד רב לפי רוב משפטיה, גם שאין דרכינו לבוא על שורשי הדינים והסודות התלמודיים, לפי כוונתנו נקצר בתת טעם לשבח בתיקון סידור חלקי הפרשה וביאור משפטיה בהסכמת הנמצא כתוב בכמו אלה העניינים בפילוסופיה המדינית, כי אין בנפילת השכל האנושי על קצת טעמיה והלכותיה ובהודאת בעל דין אל דעותיה וגזירותיה רק טוב אשר יכספוהו הכל.

ותחלה אעיר הספקות הנופלות על העניינים ההם כמנהגנו

א. והוא מה שכבר התרנוהו מהשוות זה החלק המשפטי לעיקר התורה האלוהית. ולא עוד אלא ששמו בראשונה. ועטיפת הוא"ו.

ב. למה יתחיל זה החלק המשפטים מדיני עבד ואמה העבריה עם היותם דינים שלא יראה היו לשעה מצוין ביניהם שיביאם הצורך.

ג. מה טעם אם **בגפו יבא בגפו יצא**, פשיטא כי ערום נכנס וערום יצא. ועל אשתו כבר אמרו (קידושין כ"ב א) מי הכניסה שתצא. גם אומרו והוא יצא בגפו נראה מותר.

ד. מה טעם אומרו **לעם** נוכרי לא ימשול למכרה היה לו לומר **לאיש** נוכרי. וגם באומרו ואם שלש אלה לא יעשה לה, היה לו לומר אם אחד משלש אלה, לפי פי' המפרשים.

ה. אומרו **ואשר לא צדה והאלוהים אנה לידו ושמתי** וגו'. כי אשר לא צדה ולא אנה אלוהים לידו לא נתבאר מה דינו אם יומת בבית דין כדין המזיד הגמור או אם ידון בעניין אחר.

ו. למה נכנס **וגונב איש ומכרו**, בין מכה אביו וגו' ומקלל אביו ואמו וגו'.

ז. אם העבד הכנעני הוא כספו, למה יוקם אפילו מת תחת ידו. ואם לאו - למה לא ינקם אם יום או יומיים יעמוד.

ח. אחר שהקפידה התורה פעמים ושלוש לומר עין תחת עין שן תחת שן עד שאמרה כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, איך אמרו (ב"ק פ"ג ב) לשום חבלות אלו בממון ולומר (שם צ' ב) הכול כפי המבייש וכו'.

ט. אומרו **השור יסקל וגם בעליו יומת אם כופר יושת עליו** וגו' ולמה לא יצוה לפרוע הכופר מבלי שיחייבו למיתה. וזה גם כן באומרו ונתת נפש תחת נפש. וטעם כסף שלשים שקלים דעבד.

י. באומרו **או נודע כי שור נגח הוא** כי לפי פי' המפרשים ז"ל היה לו לומר ואם נודע וכו'.

יא. מה טעם בתשלומי ארבעה וחמשה כי הוא דבר זר מאוד אם כפי עצמו ואם כפי הבדל שור משה.

יב. אחר שהניח הכתוב משומרים וגונב מבית האיש ומת או נשבר או נשבה איך אמר **ונקרב בעל הבית אל האלוהים אם לא שלח ידו** כי ידוע הוא שלא שלח שהרי נגנב ונאבד.

יג. בטעם אומרו בשואל **בעליו אין עמו שלם ישלם** ואחר כך אם בעליו עמו לא ישלם שמכלל לאו אתה שומע הן בלי ספק.

יד. מה טעם מכשפה ושוכב עם כל בהמה בין פיתוי הנערה וזובח לאלוהים.

טו. באומרו אם כסף תלוח את עמי, ואמרו **מכילתא** משפטים פ' י"ט) כל אם ואם שבתורה תלוין חוץ משלושה, וזה אחד מהן. ולמה לא יאמר בפירוש בלשון מחייב. גם יש לעיין לתת טעם לשאר סדר המצות הבאות והיותו שונה במצוות הגר פעמים. ומה טעם כי באה מצות פריקה בשונא ומצות טעינה באוהב.

טז. אומרו **וכל אשר אמרתי אליכם תשמרו** והיכן אמר.

ומה עניין יש לו עם **ושם אלוהים אחרים** וגו'.

ומה טעם סמיכות **ראשית בכורי אדמתך** אל לא תבשל גדי ב' פעמים.

ומה טעם זיכרון זה העניין בתורה שלשה רגלים (שמות כ"ג ל"ד דברים י"ד).

אלו הן הספקות אשר ראינו לעורר בזה החלק ומעתה נבא אל הביאור.

[ביאור הפרשה – שמות כא-כב]

ואלה המשפטים וגו'. (א) אומרו ואלה חוזרת לתחילת פרשה של מעלה שאמר (שמות כ') **כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם לא תעשון אתי** וגו'. יאמר העניין הזה ראוי שתאמר להם, ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, ומה נכבד אומרם ז"ל **לפניהם ולא לפני הדיוטות**, שכבר נזכר שם אל בני ישראל, שהוא כינוי אל המומחים, ולא אמר עם סתם, כמו שעשה בכל המעמד ההוא שכללם כולם, כמו שכתבנו בשערים שעברו. ובאומרם לפניהם ולא לפני כותים, יכוונו אל עטיפת הוא"ו אל המעמד כולו כי העכו"ם לא עמדו רגליהם על סיני.

[שלוש עקרונות הצדק והפעלתם על עבד עברי]

כי תקנה עבד עברי כבר כתבנו בשער מ"ג כי חכמי המחקר חלקו עניין הצדק לשלשה מינים:

להנהגת האדם עצמו.

והנהגתו עם ביתו.

והנהגתו עם אנשי מדינתו.

ונתבאר כי בחלוקת אלו הטובות החיצונות לא יעוול אדם לעצמו, ושהצדק בהחלט ייפול בין האדם לזולתו מבני מדינתו. אמנם עם בני ביתו ועבדיו ובניו הקטנים, יש מין מהצדק הממוצע בין שני המינים הראשונים. והכוונה שאין להם צדק גמור עמהם כשאר האנשים. אמנם יש ביניהם צדק לפי ההידמות, והוא אשר ראוי לשמור עמהם מן השווי והיחס מה שיאות לאדם עם הדברים אשר לו בדרך ההשתרר או ההשתעבד, אשר אין ראוי לעול אותם בשום צד. ושעל זאת הבחינה תקנו **חז"ל** אם כבנים אם כעבדים וכו'. כמו שכתבנו שם עם שאר הדברים הנלווים אל העניין.

(ב) ועתה אני אומר כי מפני ששלשה מיני הצדק הללו הם נכללים בדיני העבד והאמה העבריים, כמו שיתבאר, לזה שמם תחילת דיני הצדק וראשיתם, כי ראוי הוא שיושם תחלה אותו הדין שהוא כנימוס לכל מיני הצדק אשר יבואו אחריו. אמנם המצא בהם כל שלשת מיני הצדק הוא מבואר, וזה כי מצד היות העבד יהודי אחיהו חויב לשמור עמו המשפטים אשר הניחה התורה ביציאותיו מעמו (קידושין י"ד ב) בשש וביובל ובפדיון ובמיתת אדון ולבלתי עבוד במ בפרך (ויקרא כ"ה) וכשכיר שנה בשנה, כמו שהוא חייב להשלים לכל אחד מבני ברית שאין גופו קנוי לו ובהתנהג עמו בטוב לו במאכל ובמשקה ובהענקתו (דברים ט"ו). וזולת זה ממה שיפול תחת מידות הרחמנות והנדיבות יותר המעלות הוא ממין הצדק אשר עם עצמו.

אמנם בתת לו שפחה להוליד ממנה בנים ובנות שיהיו ילידי ביתו ומקנת כספו, והם כלים חיים לו, כבר נכנס מפאת האשה ומפאת הבנים, ובקצת מפאת העבד עצמו תחת הצדק, אשר הוא לפי ההידמות אשר לאדם עם מה שיש לו בערך ההשתרר או ההשתעבד, וכ"ש מרציעה ואילך, שכבר נאמר בו ועבדו לעולם. וכשיושקף בטוב יראה שפרשה זו מתחילה ועד סוף בגנאי המוכר עצמו היא מדברת, תחת אשר העווה לנפשו בפרוק מעליו עול תורה ומצות, וקיבל עליו מוטות חבלי אדם ועבותות אהבתו, כמו שאמרו **חז"ל** (קידושין כ"ב ב) און ששמעה בסיני וכו'.

(ג) ובשרו הכתוב, שאם הוא כיון להרוויח בהסיר מעליו טורח פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו, שידע שלא יישאר לו מזה רק הבושת והחרפה לבד, אשר עליה נאמר (ירמיהו י"ז) ארור הגבר אשר יבטח באדם וגו'. ומה' יסור לבו. והוא אומר כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד, כעבד נמכר, ולסוף יצא לחופשי חנם, כלומר בלא דבר, כי אם בגפו יבוא בגפו יצא, ומאומה לא ישא בעמלו. ואם בעל אשה, וסבור להטיל פרנסתה על אדוניו, לסוף ויצאה אשתו עמו, ודוחקו וצרכו במקומו עומד.

(ג) ואם כוון שייתן לו אדוניו אשה מבלי שיכין לו מוהר ומתן כמשפט הבנות, לא לו יהיה הזרע, כי האשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא יצא בגפו. ואם ירצה להתקיים עמם, יקנה בעבורם מהדופי והפחיתות שיעור שלא יסבלו שום בן דעת, והוא הרציעה בב"ד להיותו עבד עולם. כי מהגנאי והפחיתות לא יצא ביובל. וקרוב הוא להעתיק זה העניין עצמו אל עבדי הזמן המקבלים אדנותו לבוטחם עליו יותר מעל אלוהיהם, כמו שיבוא בפרק ז' שער ס"ז אשר במועדים ב"ה.

[דין אמה עבריייה]

וגם בדיני האמה נמצאו כיוצא בהם ממש, כי במה שימכור איש את בתו לאמה, יכנס בצדק אשר לפי ההידמות כי בעודה קטנה היא תחת ידו לעשות בה כרצונו, ואין לה דין עמו. אמנם כבר יכנס עמה תחת הצדק אשר עם הזולת בכל מה שצריך לשמור לה במכירתה החסדים והאמת אשר השקיפה בה התורה, שלא למכרה ממכרת עבד ושלא למוכרה לקרובים אשר אין להם בה צד ייעוד, ושאין למכרה שתי פעמים. בכל זה צריך לשמור לה צדק גמור, אשר יכופו אותו ב"ד עליהם, גם לאדוניה בענייני היציאות כמו שאמרנו בעבד.

אמנם במשפטי הייעוד, אם לו ולבנו ושאר החסדים אשר אפשר לו לאדון להטיב עמה, הוא ודאי ממין הצדק אשר עם עצמו. שאם יעשה כן ודאי רוח המקום נוחה הימנו, ואם לאו אין כאן נחת רוח.

אמנם אמר **אם רעה בעיני אדוניה אשר לא יעדה** וגו', לומר שאין לאדון למנוע עצמו מייעודה אלא אם תהיה רעה בעיניו, שהרי אין אדם דר עם נחש בכפיפה. ואף כי לא יטיב בעיניו, יפדה אותה. וכמו שאמרו (קידושין ט"ז א) יסייע בפדיונה.

(ד) ולא ימשול למכרה לאיש אחר, כי כל איש אשר ימכרנה לו יחשב לה לעם נכרי, אחר שעל מנת ייעוד רצתה בו היא או אביה מזולתו. **ואם לבנו ייעדנה כמשפט הבנות יעשה לה. ואם אחרת יקח לו שארה כסותה ועונתה לא יגרע** כי על הרוב לא יישאר האדם העשיר באשה כזאת לבדה, והוא לוקח אשה כבודה ממנה, מ"מ שארה כסותה ועונתה לא יגרע, אף על פי שתהיינה לו כמה נשים.

(ד) **ואם שלש אלה לא יעשה לה, ויצאה חנם אין כסף**, לאותו שלקח בדרך ייעוד תצא לחפשי חינם ולא תפדה מעמו בשום דבר.

האמנה כי צריך לתת לה גט כריתות (שם י"ח ב) אחר שקנאה בדרכים שהאשה נקנית בהם. אמנם לא הזכירה התורה כך, כי אין זה מקומו, והוא ידוע מאליו כי בכל מקום שיש אישות צריכה גט. ודרך הראשונים ידועה וכבושה לרבים. וזה שכתבנו הוא פשוט הכתוב בהסכמת אמיתת הדין.

[צדק במשפטי רצח בשוגג או במזיד]

והנה אחר שזכר אלו הדינים אשר יכללו שלשה מיני הצדק ראשונה על האופן הנזכר נעתק לבאר המשפטים החלקיים על אותן החלקים החלקיים שסדרם החוקר בחלוקתו אותן בפרק ד' מהמאמר החמישי הנזכר.

אמר אמנם יש מין אחר מיושר בחברת בני אדם ובו שני חלקים: כי החלופים מהם רצוניים ומהם בלתי רצוניים.

הרצוניים כמו מקח וממכר חליפין ערבות השאלה ופקדון ושמירת שכר יקראו אלו רצוניים יען תחילת חברתם היא ברצון.

בלתי רצוניים מהם נסתרים כמו הגנבה והניאוף ונתינת סם מזיק והשגת גבול ופתוי העבד והריגה בערמה ועדות שקר. ומאלה אמנם עשויים בהכרח כמו ההכאה בשוטים והאסירה והמות והגזילה והשכול והוצאת דיבה ונשיאת חרפה.

ועתה ראה כמה כלל זה החכם מהדינים המפורשים בפרשה זו ומסודרים בה. ובגדול החל, והוא היותר מגונה מהבלתי רצוני, והיא הרציחה. אלא שגם בזה יש הבדל לא מעט בין העושה בסתר ושלא מדעת הסובל, ובין העושה מדעת ובגלוי. ובזה ובזה בין העושה בצדיה וערמה לעושה בפתע מחמת כעס ומריבה.

ואל השקפת אלו החלקים אמר:

ומכה איש ומת מות יומת. ירצה בין שידע שהוא הורג ושההורג חייב מיתה, בין שידע שהוא הורג לבד, מות יומת המכה עכ"פ.

אלא שבעניין הראשון נהרג ע"י ב"ד.

ובעניין השני ע"י גואל הדם. כי כשיתבאר מעניין ההכאה וממצב השנאה אשר ביניהם שידע בהריגה לא יקלטוהו ערי מקלט כמו שמפורש אצלנו הדבר בפ' מסעי, אבל מניחים אותו ביד גואל הדם בפגעו בו הוא ימיתנו אם יתחזק עליו, שנאמר גואל הדם הוא ימית את הרוצח וגו' (במדבר ל"ה).

אמנם אשר לא צדה להכות בכלי אשר ימות בו, ועוד שהוא לא שונא אותו ולא מבקש רעתו, אלא האלוהים אנה לידו, אז ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה, כמו שנאמר שם **ואם בפתע בלא איבה הדפו או השליך עליו כל כלי בלא צדיה או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות וגו' והוא לא שונא לו וגו'.**

ואלו השני דינים האחרונים נמסרים ג"כ לשמים כמו שאמרו (כתובות ל"א) אעפ"י שבטלו ארבע מיתות ב"ד, דין ד' מיתות לא בטלו.

והאלוהים אנה לידו במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם אחד הרג שוגג ואחד הרג מזיד לזה אין עדים ולזה אין עדים הקב"ה מזמנן לפונדק אחד וכו' (מכות י' ב).

(ה) ואין ספק כי כה יעשה אלוהים לכל מזיד שלא יחויב בב"ד מאי זה טעם שיהיה כי לא יתכן שיגלה, שהגולה גלות מכפרת עליו וזה לא ניתן למחילה עד יומו יבוא וה' יגפנו, כמו שנזכר.

[מעם מזבחי תקחה למות: הריגת יואב]

וכי יזיד איש על רעהו וגו'. למה נאמר, לפי שנאמר ומכה איש, שומע אני אפילו כותי וכו'. כמו שאמר **רש"י** ז"ל (**מכילתא** משפטים פ"ה).

וירצה שאשר יזיד - על זה התואר אין לו שום המלט מב"ד, ואפילו יהיה כהן מזומן לעבודה, מעם מזבחי תיקחנו למות.

אמנם לפי משמעות פשוטן של דברים, יאמר שאפילו הרוצח הנמסר למיתת ב"ד, אם נזדמן לו העניין ההוא פתאום, ובחמתו אשר בערה בו קבל ההתראה, ובפתע הכה, שזה אם נמלט למזבח - מזבח קולטו, כי יש לו עדיין שום טענה שלא היה במתן המחשבה והמתק העצה.

אמנם אם היה צודקו ואורב בערמה ועצה חמוצה, אז אין לו שום טענה, ואפילו מזבח אינו קולטו, כי חשב מחשבות לשפוך דם נקי, והוא יותר רע מהחיות המזיקות. ולפ"ז הוא עניין גדול שנתחדש בדיוק הכתוב הזה, ומסתייע מאוד ממה שנמצא במסכת מכות (י"ב א) אמר רב יהודה שתי טעיות טעה יואב באותה שעה, שנאמר (מ"א ב') וינס יואב אל אהל מועד ויחזק בקרנות המזבח. טעה שאין קולט אלא גגו, והוא תפס בקרנותיו. טעה שאין קולט אלא מזבח של בית עולמים, והוא תפס מזבח של שילה. וגריס **רש"י** ז"ל מזבח של במה.

אביי אמר בהאי נמי טעה, שאינו קולט אלא כהן ועבודה בידו והוא זר הוא. ואלו שאינו קולט מזיד אלא שוגג לא אמרו, כמו שהוא מפורש בכתוב האומר וכי יזיד איש על רעהו וגו'.

וכמו שאמר שם סמוך אמר ריש לקיש, שלש טעיות עתיד שרו של פרס לטעות, שנאמר (ישעיהו ס"ג) מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה.

טועה שאינה קולטת אלא בצר והוא גולה לבצרה.

טועה שאינה קולטת אלא שוגג והוא מזיד.

טועה שאינה קולטת אלא איש וזה מלאך הוא.

אבל נראה ששרו של פרס נקרא מזיד ערום, לפי שהוא רודף אחיו ואורב לו בצדיה עמד ושחת רחמיו. אמנם יואב לא חשב עצמו מזיד על זה האופן במיתת עמשא (ש"ב כ') שבפגעו בו הוא המיתתו מבלי קדימת עצה ואריבה. ולו הונח שיהיה מותרת ועומד מצד חכמתו, אלו היה מזבח קולטו מצדדים אחרים, מזה הצד לא היה קולטו. ולזה לא חשבו זה לטעות כמו האחרים. וזה היה בעיני הכרח גדול לזה הדין.

אלא מפני שיש להתיר זה בשנאמר שלא אמרו שאין המזבח קולט אלא כהן, כי אם על עסקי רציחה לבד, אבל על שאר דברים היה קולט לכל אדם. **כי נראה שהיה מנהגם להינצל בבית אלוהים ואצל מזבח, כמו שהוא המנהג היום בין האומות.** לזה מה שהוצרך הכתוב לומר שהרוצח יוקח מעם המזבח. אבל אם היה כהן ועומד על המזבח לא יוציאוהו עד שיגמור עבודתו.

והנה יואב לא חשב להימלט שם אלא מאשר נטה אחרי אדוניהו, כי חשב שלא יהרגו שלמה על מיתת עמשא מפני כבוד אביו, שלא יאמרו קטנו עבה ממתניו, כמו שנראה שחשש לזה דוד באומרו (מ"א ב') ועשית כחכמתך וגו'. הוא מה שאמר הכתוב (שם) והשמועה באה עד יואב, כי יואב נטה אחרי אדוניהו ואחרי אבשלום לא נטה, וינס יואב אל אהל ה' ויחזק בקרנות המזבח. שהכוונה שראה עצמו באשמה עצומה אצל שלמה בנטותו אחרי אדוניהו לבדו, כי אם היה נטה אחרי אבשלום יאמר כי לסיבת המלכות היה עושה, כמו שאמר חושי לאבשלום (ש"ב ט"ז) כאשר עבדתי לפני אביך כן אהיה לפניך. ועכשיו אין לו התנצלות כלל, ולזה נמלט באהל ה' ויחזק בקרנות המזבח.

ולזה כשאמר לו בניהו לצאת משם (מלכים שם), אמר: לא כי פה אמות. לומר לא אצא מכאן בשום פנים, ואם תרצה המיתני פה. אבל אם תמיתני ידעו כל העם כי על עסקי נפשות אני מת, ולא לכבוד יהיה לו. והוא מה שאמר לו בניהו לשלמה, כה דבר יואב וכה ענני. ירצה, ראה כה דבר יואב שלא יצא, וכה ענני שהטעם כדי שיתפרסם על מה הוא מת. ויאמר לו המלך עשה כאשר דבר, שלא תוציאוהו אלא שתמיתוהו שם, ודי בזה חכמה לעיני כל ישראל להעלים סיבת מיתתו. שאילו על עסקי רציחה הוא מת, היינו מקיימים בו מעם מזבחי תיקחנו למות. עכשיו שתמיתנו שם, יאמרו שעל עסקי מלחמה הוא מת.

וכך נאמר ויעל בניהו בן יהוידע ויפגע בו וימיתוהו. והנה תלה עצמו כחוט השערה לבער מעל ממלכתו דם נקי, כמו שאמר ושב דמיהם בראש יואב ובראש זרעו עד עולם, ולדוד ולזרעו ולביתו ולכסאו יהיה שלום עד עולם מעם ה' (שם). ולזה לא מנה רב יהודה כי אם השתי טעויות שהיו טעויות בידו, ואפילו לפי מחשבתו שאינו מתבקש כרוצח.

אמנם אב"י חשב טעות שלישית, כי לפי האמת לרוצח נתבקש, וטעה שאין מזבח קולט על עסקי רציחה אלא כהן. וזה דרך נאות ליישב הכתובים ומחלוקת האמוראים.

אמנם על הדרך הראשון למדנו מה שיראה שהוא פשט הכתוב באומרו וכי יזיד איש על רעהו וגו'.

ושוב מצאתי **במדרש** רבה פרשת אלה מסעי (פ' כ"ג)

ויחזק בקרנות המזבח תחכמוני ראש השלישי (ש"ב כ"ג) לא היה יודע שכתוב בתורה וכי יזיד איש על רעהו להורגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות! אלא אמר הרוגי ב"ד אין נקברים בקברי אבותיהם, אלא לעצמן. מוטב לי שאמות כאן ואקבר בקברות אבותי. וישב בניהו את המלך דבר לאמור כה דבר יואב וכה ענני. ויאמר לו המלך עשה כאשר דיבר ופגע בו וקברתו, והסירות דמי חינם וגו' (מלכי' שם).

הנה שהוקשה להם מה שהקשינו, והתירו בפנים אחרים אשר מצאו להם מקום מטעם מאמר וקברתו. אלא שהדבר סתום ותלוי, כי מי יאמר שלא רצה וקברתו בקבר ב"ד והרואה יבחר בטוב לו.

ומ"מ צריך שנלמד מכאן ק"ו לעצמנו, כי המזיד לאחד מבני האדם ובא להימלט בית אלוהים ואוחז בקרנות מזבחו לומר הושיעני, הנה הוא יתעלה לא יצילהו, אבל יסגירהו להישפט עם בעל דינו.

כ"ש החוטא אליו יתעלה באחד מהדברים שחייב עליהם מיתה או מלקות או מרדות, ובא להינצל ולהיעזר באחד מגדולי שופטינו וזקנינו, שאין לו לקבל אותו, אלא שיסגירו לפניו יתעלה לעשות בו משפט כתוב, כמו שהוא מנהג הנחשבים לאנשי חיל מזקנינו.

ואחר שדבר בגדול שבחמסים, שהיא רציחת אדם בכוונה, סמך הקרוב אליו והוא ומכה אביו ואמו. כי אם שאינו שווה במעשה שהראשונים ברציחה וזה בהכאה שיוציא בה דם לבד הרי הם שווים בעונש, כי הכאת האב והאם לרציחה דאחר תחשב.

[פגיעה באנשים שונים]

(ו) ואחרי זה סדר **וגונב איש ומכרו**, כי אם שהוא שווה לראשונות בעונש מפני גודל החמס אשר יעשה בו, מ"מ אינו שווה לרוצח, שאפשר שזה הגנב אחרי נמכר גאולה תהיה לו.

ואחריו ומקלל אביו, כי אם הוא שווה בעונש לראשונים מפני רוב העזות, אינו שווה להם בנזק, כי ברוב דברים וקללות לא יוציא דם.

ואחר שכלה לדבר בזה המין מהעוול, שהצד השווה שבהם שהחומס בו חייב מיתה, נעתק אל מין מהבלתי רצוני למטה ממנו, והוא אשר יש בו ספק עונש מיתה ודאי תשלומי נזקים. אמר וכי יריבון אנשים ואמר שאשר יכה את רעהו באבן או באגרופ הדין הוא שחובשין אותו עד שיודע אם יהיה אסון ויומת בב"ד כדין מכה איש ומת (סנהדרין ע"ח א).

אמנם **אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה** מבי' האסורין **רק שבתו יתן ורפא ירפא**. האמנה יראה שגם לאסור אותו על זה צריך שתהיה התראה בהכאה, שאם

לא כן אפילו ימות לא ימיתוהו ב"ד ולמה יאסרוהו. וסדר אחריו הדין השווה לו בספק חיוב המיתה.

ואמר **וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו נקום ינקם.** (ז) כי אף על פי שכספו הוא, ראוי לבער מן העולם איש זד יהיר אשר אין מעצור לרוחו ומכה בכעסו מכת אכזרי שימות המוכה תחת ידו. כי גם שלא יחשב זה העבד אלא כאחד מכליו, הרי אמרו השובר כליו בכעס חייב נדוי, והשווהו לעובד עבודה זרה (שבת ק"ה ב). ועל זה הדרך עצמו אמר דוד חי ה' כי בן מות האיש העושה זאת ואת הכבשה ישלם ארבעתים (שמואל ב' י"ב). ולמה יומת אלא כמו שפירשו דבריו באומרו עקב אשר עשה את הדבר הזה ואשר לא חמל, ירצה עקב אשר לקח הצאן ושחט אותה, ישלם ארבעתיים, ועקב אשר לא חמל על האיש הרש – יומת. כמו שאמר שלמה בנו (משלי כ"ב) אל תגזול דל וגו' כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש.

אמנם **אם יום או יומים יעמד,** כבר יצאה ממכת אכזרי אל מכת המוסר, **ולא יוקם כי כספו הוא,** כי אין להעניש האדם על שברו את כליו כסבור שהוא מתקנם, מדי דהוה לאב עם בנו ולרב עם תלמידו והרופא שהמית, שאעפ"י שמזידין אינן מערימין (מכות ח' ב). גם מצערו ונזקו אין לו דין עמו כי הוא מקנת כספו כמו שכתבנו ראשונה.

וכמה הסכים בזה החוקר פרק י"א **מספר המידות** אמר:

אמנם האהבה אינה לבלתי בעל חיים, ולא הצדק. וגם לא אל הסוס ואל השור, ולא אל העבד באשר הוא עבד, כי אין דבר משותף ביניהם. כי העבד הוא כלי חי, והכלי הוא עבד בלתי חי. וע"כ כפי אשר הוא עבד, אין לאדון אהבה עמו. אבל כפי אשר הוא אדם, כי יראה דבר ה' צודק בכל אדם וישתתף עם כל שליט בדת ותבונה.

והנה אחרי זה סדר **וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו וגו'.** לפי שהוא ג"כ מנזקי הגוף אלא שאין בו רק תשלומי ממון כמו שאמר **ענש יענש כאשר ישית עליו ואמרו אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש** הוא תשלומי ממון שהמכוון להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה (סנהדרין ע"ט א) ומשלם כופר נפשו ליורשיו כאילו הוא נמכר בשוק. (ט) אמנם אמר **ונתת נפש תחת נפש** לומר שכל הורג נפש חייב מיתה אלא שנתן רשות למתכוין לזה והרג לזה לפדות עצמו בכופר נפשו וכן הוא הדין באומרו **וגם בעליו יומת** והוציאם ממה שאמר על הרוצח הגמור **ולא תקחו כופר לנפש רוצח וגו' עין תחת עין וגו'.** עם שנאמנו מאוד דברי **חז"ל** במה שאמרו (ב"ק פ"ג ב) בכל הנזקין האלו תשלומי ממון.

אכתוב לי הנה דברי חמודות שנמצאו בעניין הזה אל המפורסם מחכמי החקירה אשר יסכימו אל אמיתת הקבלה הנאמנה עד שגזר שאי אפשר להצדיק המידות זולתה. בפרק ה' מהמאמר הה' **מספר המידות** אמר:

אין הפרש אם הצדיק ישלול את הרשע, או הרשע ישלול את הצדיק, ולא אם הנואף הוא צדיק או רשע. אבל תביט הדת אל הבדל הנזק לבד, ותדין כמו בשווים, כי אם זה יעשה עוול וזה יקבל עוול, ואם זה יזיק זה יהיה ניזק על כן בהיות זה בלי צדק בלתי שווה ינסה השופט לעשותו שווה. עד כאן.

הנה שביאר כי הצדק בכל אלו העניינים הוא להשוות בין המזיק והניזק בבחינת הנזק, לא בהשקפת ערך המזיק והניזק, כי אעפ"י שיהיה האחד גדול והשני קטון תדין הדת כמו בשווים, והוא הנקרא לו שם צדק מאמת.

ומהראוי שיעויין כי הוא עצמו כתב שם בפרק ו' מה שיראה ממנו הפך זה, אמר:
יראה לקצת אנשים, כי הצדק בהחלט הוא כי כאשר עשה כן יעשה לו, כמו שאמר כת פיתגוריש, אשר ביארו כי הצדק בהחלט הוא באשר יקבל כאשר עשה.
אמנם זה לא יכון לא בצדק החלוקה ולא ביושר, וזה כי במקומות רבים לא יתכן זה. כמו אם הנשיא הכה לאדם אחד, אין ראוי שיוכה הנשיא. אבל אם אחד הכה לנשיא לא יספיק שיוכה לבד, אבל שיענש עוד. ע"כ.

הרי שבמאמר הראשון הוא מסכים אל פשוטי הכתובים המשווים הדת בין כל חובל ונחבל לקבל הנזק עצמו שעשה. ובמאמר השני הוא מסכים עם קבלת **חז"ל** האומרים הכול לפי המבייש והמתבייש, אשר מזה יחויב לשום החבלות בממון. וכבר יראה שימשך מזה חלוף הצדק בהחלט שזה יחסר אחד מאיבריו וזה מעט מממונו.

[בין צדק מחלק לצדק מאמת]

ואולם כשתובן הסכמת מאמרי החוקר יראה יושר דרכי הצדיקים בלי ספק. וזה שהחכם שם שם לו הבדל בין **הצדק המחלק** הטובות אשר במדינה, ובין **הצדק המאמת** אשר בין איש לאיש.

כי **בצדק המחלק**, אין אדם נדון כפי מעשיו בשווה. אבל כבר יקרה שיקבל מהתועלת יותר או פחות ממה שהשתדל, כי הכול יהיה לפי מה שבא מהתועלת מהמדינה אשר יחלקוה ביניהם איש לפי ערכו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו.

אמנם הצדק המאמת, אינו מביט אל ערך שאר האנשים. אבל הוא משלם לאיש כמעשהו ממש. ואם הזיק בעשרה דינרים, יצווה שיוזק בעשרה דינרים. ואם קבל נזק מעשרה דינרים, ראוי שיקבל ריוח כנגדם. ולזה ראוי ומחויב אל הצדק המאמת לשער הנזק בכמות ואיכות.

כי כמו שתביט הדת אל הבדל הנזק בכמותו, כן ראוי להביט אל איכותו. שהאיכות יתחבר אל הכמות. וזה שההכאה המגעת מהנשיא להדיוט אינה שוות הבשת ופגם להכאה שתגיע מההדיוט לנשיא. וכאשר יוכה הנשיא בעונש שהכה להדיוט, כבר קבל מהבושת ופגם שיעור נמרץ מאשר עשה, והוא עוול מפורסם. וגם כשיוכה ההדיוט לבד כאשר הכה לנשיא, הנה לא סבל עונש שווה למה שעשה.

אמנם הראוי שיהיה הכול לפי המבייש והמתבייש, ובזה תדין הדת כמו בשווים. כי כאשר יקלו מהנשיא על זה האופן, לא נמחל לו מפני נשיאותו דבר מהעונש הראוי לו, אלא שלא הגיע ממנו להדיוט נזק יותר גדול מאותו העונש שהענישוהו. וגם כאשר יענש ההדיוט יותר מהכאה, לא מפני שפלותו נענש, כי אם מפני שהנזק אשר קבל הנשיא ממנו הוא יותר גדול מאשר יוכה עליו בלבד. והנה בזה העניין ישתוו כל האנשים בצדק הזה כקטון כגדול כצדיק כרשע כי כאשר עשו יעשה להם שוה בשוה.

[עין תחת עין]

והנה שהסכימה דעת החקירה אל הקבלה, (ח) ונתברר שאי אפשר להתקיים מאמר פשטי הכתובים האומרים עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל או כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו באופן אחד. אם מפני שלא יהיה עין ונפש תחת עין, וכבר יהיה העונש יותר גדול מהנזק. ואם מפני שכבר יקרה שיקבל החובל עול כאשר ינטל ממנו האבר שחבל בו, כמו שהחובל הוא כהן גדול, והכה איש מבני ישראל על אזנו ורצעו, או אי זה דבר שיקרא מום. כי כאשר ינתן בו מום כזה נפסל מכהונתו, והוא נזק מופלג. והנחבל לא יפסיד כלום, וכן בכל אחד מהאברים או איפכא. והנה יהיה תיקון כל זה כשיושם בממון כי הוא השיעור והמידה לכל הדברים, כמו שנתבאר מסגולות הטבע במאמר ההוא. וזהו מה שרצינו בזה העניין הנכבד.

ותמהני **מהרב המורה** ז"ל שהוא נותן טעם באלו החבלות כאלו היה הדין כפשוטו עין ממש תחת עין וכו' וכתב שם פרק מ"א ח"ג ז"ל:

ולא תטריד רעיוןך בהיותינו עונשין הנה בממון, כי הכוונה הנה לתת סיבות הפסוקים לא סיבת דברי התלמוד. ועם כל זה יש לי במה שנאמר בו בתלמוד דעת ישמע פנים בפנים. עד כאן.

ולפי מה שכתבנו, כוונת הכתוב **וחדל** הוא אחת בעצמה, והוא דעת **הפילוסוף** בעצמו ולא אדע מה ישמענו בפיו ולא ראיתי עליו דבר מספיק.

ואחר שכתב כל הנזיקין אשר ייקראו בין בני ברית ובין שאינו בן ברית אשר חויב עליהם מיתה או תשלומין. אמר וכי יכה איש את עין עבדו וגו'. כי היא הכאה חלקית בעבד אשר

לא ייענש עליה רק הפסד עבודת העבד המוכה, וגם בזה החמירה התורה להרחיק מידת האכזריות, שלא יורגל אדם לרדות עבדו או אמתו על זה האופן, כי אם אין להם דין כמו בשווים, כבר יהיה ביניהם צדק לפי ההידמות חייב לשמור אותו כאשר אמרנו.

[נדקי ממון]

וכאשר השלים סידור כל הנזקים הבלתי רצוניים הבאים מן האדם לאדם, הזכיר הנזק הבא לאדם מממון חברו, שהוא היותר חמור מהנזקים המסובבים מהממון, ואמר וכי ייגח שור את איש או את אשה וגו'. וגם כי החובל חייב מיתה במקצת הראשונים, בין שיהיה השור או בעליו כשיהיה נגחן. אלא שהרשתה הדת לקבל ממנו כופר נפש שאמרנו למעלה במאמר ונתת נפש תחת נפש.

ואם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן וגו'. כבר כתבנו בדברי השער טעם קנס העבד בשלושים לא יוסיף ולא יגרע. (ט) וזה כי הוא מחירו הראוי לפי סתם העבדים, וכאשר ישווה יותר הוא גורם, והגורם בנזקין פטור. והנה בזה השלים כל נדקי האדם שיש בהם צד מיתה או תשלומין.

[ארבע אבות נזיקין – שמות כא]

ומעתה התחיל בארבעה אבות נזיקין הבאים מהאדם או מממונו אל ממון חברו.

והתחיל בבור ואמר וכי יפתח איש בור וגו' ונפל שמה שור או חמור. **ואמרו ז"ל** (ב"ק נ"ג ב) שור ולא אדם חמור ולא כלים, כי האדם ראוי שישמר לעצמו, והכלים אין דרכן בכך וחייב לעושה התקלה ברשות הרבים שישלם כל הנזק שיוזק שם הרגיל להינזק כשור או חמור.

ואחר זה סדר דיני השור ואמר (שם ל"ד א) שהתם משלם חצי נזק ויהיה הפסד הנזק שווה למזיק ולניזק, כאילו שניהם פשעו בשווה בשמירת נכסיהם. אמנם כשהוחזק נגחן ישלם נזק שלם.

(י) והנה כלפי מה שאמר למעלה בשור שהמית אדם בתם סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו, ובמועד השור יסקל וגם בעליו יומת, אמר עכשיו או נודע כי שור נגח הוא שירצה הן שיהיה השור תם או שיהיה מועד דינם שווה לשלא יהיה שם אלא תשלומי נזק לזה חציו ולזה כולו, לא סקילת השור, ואין צ"ל מיתת הבעלים.

ואחר שסדר שניים אלה אשר יש בשניהם מיתת הניזק כמו שנזכר בכל אחד מהם, זכר **דיני המבעה** כמאן דאמר (שם ג' ב) מבעה זה אדם שאמר (ישעיהו כ"א) אם תבעיון בעיו.

ואמר כי יגנוב איש שור או שה וגו'. כי עיקר זה הדין לא בא במיתת הניזק רק על הגניבה לבדה, שאם המצא תמצא בידו הגניבה חיים שנים ישלם. ובזה יובדל הגנב מהמזיק כי המזיק ע"י שורו או בורו לא כיוון להזיק ולחזר ממון חברו, ולזה די שישלם חצי נזק או נזק שלם. אמנם הגנב כבר גמר בלבו לחסר ממון חברו, וכאשר זמם ראוי לעשות לו, והוא שיחסרו ממנו כשיעורו. וזה לא יתכן כי אם בתשלומי כפל.

(יא) אמנם כשלא תמצא הגניבה בידו אבל כבר נתייאש מהשיבה לבעליה וטבחו או מכרו ראוי לידון בו לפי רוב המעשה, וזה כי בכל מעשה ומעשה כבר הוא מתייאש מהשבתה ובכל פעם גומר הגנבה וכופלה עד שכבר יחשב על האדם בעוברו על עבירה אחת עוון כמה עבירות.

[מעילת עין כדוגמה לנזק מרובה]

זה העניין יתבאר יפה ממה שנאמר במעשה עין חטא ישראל וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם וגם לקחו מן החרם וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם (יהושע ז'). והלא גנבה אחת היתה, ואיש אחד הוא הגנב, ומאי כולי האי? אלא שאמר כן לפי רוב המעשים אשר עשה בה. ולברר זה הדבר לעיני הכול אמר לו יהושע בני שים נא כבוד לה' אלוהי ישראל ותן לו תודה והגד נא לי מה עשית אל תכחד ממני, כי רצה שיודיע שדברי השם אשר באו על זה השיעור מההפלגה לא באו לריק. והוא עצמו מה שהודה בפיו באומרו אמנה אנכי חטאתי לה' אלוהי ישראל וכזאת וכזאת עשיתי, כלומר כולו איתנהו. וביאר הדבר ואמר, וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה ומאתים שקלים כסף ולשון זהב אחד ואחמדם ואקחם והנם טמונים בארץ בתוך האהל והכסף תחתיה. ביאר כי הגנבות היו רבות ושכל אחת מהן גנבה הרבה פעמים. אחת במה שראם. שנית במה שחמדם. שלישית במה שלקחם. רביעית במה שטמנם. חמישית במה שכיוון להטמין הכסף בחפירה שחפר תחת אותה שהטמין האדרת. וכל זה הוא התחזקות החטא וכפילותו. והנה לברר אמיתת זה לעיני הכול נאמר וישלח יהושע מלאכים וירוצו האהלה והנה טמונה באהלו והכסף תחתיה (שם) כלומר לא נפל דבר מכל אשר דברו ה'.

[תשלומי כפל, ארבעה וחמישה]

ועתה כמו כן אחר שגנב השור מבית בעליו ונתחייב בתשלומי כפל כמו שאמרנו עדיין היה בידו להשיבו לבעליו. אמנם כשקשרו ועקדו לטבחו כבר גנבו פעם שנית וכשהרביצו פעם שלישית וכששחטו פעם רביעית כי כל מעשה מאלו הוא מעשה חשוב. וכן אצל המכירה. כי בחזרתו אחר הקונה אותו הוא מעשה אחד. והפשרה במחירו הרי מעשה שני. והמסירה לקונה הרי שלישי. והנה ג' פעמים על הכפל הרי חמשה. אמנם בשה היו תשלומי ארבעה, לפי שנח לו למצוא קונים, ויחשבו הפשרה והמסירה לבד. וכן

בטביחה ההגבהה וההרבצה יחשבו לאחת והשחיטה לשנים, והוא טעם מעולה מאוד בעיני מסכים אל טבע המעשה והזמנתו אליו. וכל זה מאמתות הצדק האלהי כמו שכתבנו ראשונה.

והרב **הרב המורה** ז"ל כתב פרק מ"ה ח"ג כי זה הקנס, גם חילופו בשור ושה היה לפי רוב מציאות אלו העניינים. אמנם מה שכתבתי נראה בעיני לפי ענינו של עקב והנה מה שייחס המעשה ההוא לכל ישראל ביארתי בפרשת השטים שער פ"ג ב"ה.

[גנב במחירת]

אם במחירת ימצא הגנב וגו'. גם בענין הזה יעניש כפי מה שהכין עצמו אל המעשה לא כאשר עשה כענין בעדים זוממים, ולזה הותר דמו אצל בעל הבית המוצא אותו שם כשיזכר מענינו שבא ג"כ על עסקי נפשות. אבל אם זרחה השמש על ענינו, שלא בא אלא על עסקי ממון, כאב אצל הבן וכיוצא אז אין לו עונש אחר רק כי שלם ישלם אם גמר המעשה, ואם אין לו ונמכר בגניבתו. ובא בקבלה (קידושין י"ח א) בגנבתו הוא נמכר אבל אינו נמכר בתשלומי כפל ותשלומי ד' וה' כי מכירתו מיסרתו.

[נדקי ממון]

ואח"כ פירש נדקי ממון שאין בו רוח חיים ע"י ממון שיש בו רוח חיים, ואמר כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה וגו'. וזהו מבעה ג"כ על דעת מי שאמר (ב"ק ג' ב) מבעה זה השן, דכתיב (עובד י') נבעו מצפוניו, וזה האיש אשר לא חס על מיטב שדה של חברו בשלחו בהמותיו ללכת אל אשר יזדמן מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם.

ואח"כ סדר הנזק הבא מממון לממון שאין בשום אחד מהם רוח חיים ואמר. כי תצא אש וגו'. והוא ההבער. ובזה נשלמו אבות נזיקין אשר כולן תחילתן וסופן הם בלתי רצוניים.

[דיני שומרים – שמות כב, ו-יד]

ומעתה יסדר המין אשר ההתחלה בהם היא רצונית, ובזה יכלול כל דיני כל ארבעה שומרים והתחיל.

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים וכיוצא מהדברים שאדם עשוי לשמרו חנם, וגונב דבר מהם מבית האיש אם ימצא הגנב ישלם שנים לבעלים כאלו גנבוהו מאתו. (יב) ואם לא ימצא הגנב, יהיה אז על הנפקד להישבע למפקיד בב"ד אם לא שלח ידו בכלים ההם להשתמש בהם. שאם שלח ידו בפיקדון להשתמש בו בלא רשות בעליו, כבר קנאו לאונסיו, ומשם ואילך אם נגנב - נגנב לעצמו.

אמנם אם לא נגנב כמו שהונח, אלא שהנפקד כחש בעמיתו ופשע לכפור בפיקדון, אז יהיה הדין על כל דבר פשע אשר בזה, בין שיהיה על שור על חמור על שה וגו' אשר יודה הנפקד, או שיתברר בעדים כי הוא זה אשר נפקד אתו, כמו שאמר המפקיד, וכבר נשבע שנגנב ממנו, אשר ירשיעון אותו אלוהים בדינו ישלם שנים לרעהו. שמי שטען טענת גנב ונשבע עליו ונמצא שקרן, הרי הוא כגנב (ב"ק ק"ח ב). אמנם אם גונב מביתו או נאבד מבלי פשיעתו, הוא פטור כיון שלא קבל שכר על שמירתו.

וכי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה שאין מדרכן לשמור אותן אלא בשכר, אז אינו פטור בגנבה ואבדה כראשון. אמנם הוא חייב באונסין בהם וכמו שאמר ואם גנוב ייגנב מעמו ישלם לבעליו, שעל שמירה מכיוצא באלו האונסין נטל שכר. אבל אם מת או נשבר או נשבה, שהם אונסים גדולים, שאין השומר יכול לעמוד כנגדם, ואין רואה שידע שהיה לפשיעות הנפקד, השומר נאמן בשבועתו אם לא שלח ידו במלאכת רעהו, באופן שתסבב ממנו המיתה או השבירה או השבי, ולקח בעליו ממנו שבועה זו בפירעון פיקדונו, ולא ישלם הנפקד. אבל אם טרוף ייטרף ע"י חיה רעה, אונס מפורסם הוא, ואם יביא ראיות הטרפה אין צריך שבועה זו ולא ישלם.

וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת שלא מחמת אותה מלאכה שהושאל עליה, בעליו אין עמו (יג) ירצה אחר שהמשאל אינו משותף עם השואל בתועלת השאלה, כמו שהיה העניין בשומר שכר, ישלם אפילו האונסין. וז"ש (ב"מ צ"ד ב) שכל הנאה שלו. ואם בעליו עמו במלאכתו בשעת שאלה, לא ישלם שמסתמא ויתר אצלו אונס השאלה, כמו שהוא מוותר אצלו שירותו אם לתקוות שום תגמול מהעתידי או העבר, והרי שניהם נהנים. ואפילו אם היה שכיר עמו, יהיה כאלו הכול בא בשכרו, ודינו כשוכר ממנו הדבר הנשאל, והשוכר פטור בכיוצא והוא השומר הרביעי.

[מצוות נוספות בפרשת משפטים, כב, טו-יט]

ולפי שכל מיני הנזיקין האלו היו תחילתן ברצון וסופן באונס וכמו שאמרנו. סמך אליהם - **וכי יפתה איש בתולה** וגו'. לפי הידמותן בעניין שעם שתפתה ותתרצה הנערה בתחילה, לסוף תשיג נזק גדול וגנאי מפורסם יותר מהאנוסה, אם מפאת המפתה ואם מפאת עצמה. אם מצדו, שהרי האונס לא אנס רק הגוף לבד, והמפתה גם הרצון והדעת, ולזה הוא נזק יותר גדול בעיני מנזק האונס, שפגם החלק היותר משובח שבה. ואם מצדה, שהיא קבלה בפיתוי דופי עצום מהאונס. וזה מה שיראה מפשט הכתוב שהחמירה עליו התורה, באומרה ואם מאן ימאן אביה לתתה לו וגו', מה שלא כתב כן באונס, אלא ולו תהיה לאשה לא יוכל שלחה כל ימיו (דברים כ"ב). אלא שלפי הדין אמרו שגם כן הוא תלוי ברצון האב כדי שלא יהא חוטא נשכר (כתובות ל"ט ב).

[מכשפה]

ולפי שהפיתונו אל הזנות ומעשי הכשוף הם קרובים מאוד, כמו שאמר הכתוב (מ"ב ט') עד זנוני איזבל אמך וכשפיה הרבים, סמך מכשפה לא תחיה. ולא אמר תומת, כדי להחמיר עליה על כל רגע שיניחוה בחיים, כי הכשוף הוא ודאי מסעיפי עכו"ם כמו שכתב **הרב המורה** פרק ל"ו חלק שלישי, והכתוב פירשו (מיכה ה') והכרתי כשפיך מידך וגו'. והכרתי פסיליך ומצבותיך מקרבך, ולא תשתחוה עוד למעשה ידיך.

ואין ספק שמעשי עכו"ם יכללו כל הפעולות הרעות והמגונות המעוררות רוח הטומאה אשר הורגלו בהם עובדי עכו"ם אשר ישבו בארצנו מלפנים. כמו שאמר הכתוב (ויקרא י"ח) כי בכל אלה נטמאו הגויים אשר אני משלח מפניכם. ובכלל המעשים שזכר, ואת זכר לא תשכב משכבי אשה, ובכל בהמה לא תיתן שכבתך וגו'. כי בכל אלה הורגלו בטומאתם לצורך מלאכתם, וכמו שזכר **הרב המורה** מהמצבים הרעים והמגונים שהיו משימים עצמם הם ונשותיהם בפעולותיהם.

והוא מה שעוררו אליו **חז"ל** (סנהדרין ק"ה ב) כשדרשו על ההסכן הסכנתי, כי בלעם היה עושה עם אתונו מעשה אישות, כי הכול נכנס במלאכת הכשוף והקסם.

(יד) ולזה סמך על שוכב עם בהמה מות יומת, ואחריו זובח לאלוהים יחרם בלתי לה' לבדו. והכוונה זובח לאלוהים הנעבדים במעשים מגואלים כאלו, יוחרם וינודה מכלל האדם כמו שהפעולות ההנהמה מאוסות ומרוחקות בטבעם, וגם היטב אין אותם. ולכן אין לעבוד רק לה' לבדו, כי הוא טהור ומשרתיו טהורים ובעבודה טהורה הוא חפץ, ובמעשים הטובים ומדות החסד והרחמים להיטיב לכל, ולעשות משפט גר יתום ואלמנה, ומזהיר על אונאתם כי הם חלקו, והנוגע בהם כנוגע בבבת עינו, כמו שידעת כי גרים הייתם בארץ מצרים, וכאשר צר לכם וצעקתם אלי הוצאתי אתכם מתוכם בעשות בהם משפטי נקמות. וכן אעשה לכל המענה אלמנה ויתום כאשר יצעק אלי, עד שאשווה הנצעק לצועק.

ולא לבד בהימנע עשות עול וחמס לאומללים ארצה תהיו כמוני. כי גם בהיטיבכם קצת לקצת כאשר אני עושה.

ומזה תתחייבו להועיל מממונכם לנצרכים ולהלוותם בלי נשך ותרבית, ובהשבת העבט לעני אשר היא כסותו לבדה היא שמלתו לעורו. ומי שלא יעשה זה יחשב כאלו גזילת העני בביתו, וכמו שאמר הנביא (מיכה ג') ועורם מעליהם הפשיטו. זהו והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני.

(טו) ומאמר אם כסף תלוה את עמי וגו' דווקא הוא לפי פשוטו, כי המצווה מן המובחר בזה העניין היא לתת לנצרך דרך מתנה. וכמ"ש (ויקרא כ"ה) ומטה ידו עמך והחזקת בו

וגו' (דברים ט"ו) נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו. ונאמר (שם) הישמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו'. ולא תיתן לו, פתוח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו. כי פירש ענין פתיחת היד שזכר ואמר, שאם לא ירצה לקבל במתנה, שיתננו לשם הלוואה, ואחר כן יגמור בעדו המתנה. כמו שמוזכר ל**חז"ל** (כתובות ט"ז ב).

ועוד אמרו (שם) אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

ולזה אמר בכאן, אם לא נדבך לבך לתת לעני במתנה אבל תרצה להועילהו דרך הלוואה לא תהיה לו כנושה, כי אז יהיה הרע במיעוטו. ואין צ"ל שלא תשימון עליו נשך כי אם הקרן הוא חסר איך יפרע קרן ורבית.

ולפי מה שהזכירו **חז"ל** על זה הענין (ב"מ ע"ה ב) שצריך המלווה שלא לבייש הלווה ולא לנגוש אותו בשום צד, הנה באמת קרוב הדבר לחזור אל המתנה.

והוא פירוש נכון מאוד.

ולא ידעתי למה אמרו (**מכילתא** ס"פ יתרו) כל **אם ואם** שבתורה רשות חוץ משלשה, וזה אחד מהם, כי הנכון שיהיה רשות בכולם. ולא עוד אלא צד חובה שלא לעשות. וכן אם חבול תחבול וגו' כבוא השמש וגו', אלוהים לא תקלל.

כלפי מ"ש זובח לאלוהים יחרם, אמר וכבר יש אלוהים שופטים בארץ שאתם חייבים בכבודם, והם האנשים האלוהיים המלמדים תורה ומשפט לכל ישראל, והנשיא אשר יהיה בראשם, כי תחת אלוהים הם להנהיגם ולנהלם בדרך ישרה, והוא ית' חלק מכבודו ליראיו. וגם הותר לעבוד עבודתם בהבאת הבכורים והתרומות והפרשת הבכורות ושאר מתנות כהונה ולויה.

וסוף דבר, בכל אלה העניינים אנשי קדש תהיו לי, מסולאים במעשים מפוארים ומרוחקים מהמגונים והמאוסים, עד שאפילו במאכלכם תתרחקו מהם, כי בשר בשדה טרפה לא תאכלו, כאשר הם אוכלים. כי יצודו ציד חיה או עוף על יד הכלבים אבל אתם לכלב תשליכון אותו לעיניהם ודי חרפה וכלימה עליה שישוו להם.

ואחר שהזהיר על כבוד הדיינים והנשיא, דבר עם כל אחד מהם לפי מלאכתו ואמר (שבועות ל"א א) לא תשא שמע שוא בדבר המשפט, והוא שמוע דברי בעל דין שלא בפני חברו, לפי שבזה תשית ידך עם מי שהוא רשע להיות עד חמס, ותשוה אליו. וזה כי כמו שיצא משפט מעוקל לסיבת הרשע ההוא אשר יהיה עד חמס, כן יחויב עוות הדין מצד קבלת דברי האחד יותר מדברי חברו.

עוד הזהיר אותו **לא תהיה אחרי רבים** כשתדע שהם מכוונים לרעות ולא תסמוך עליהם כי עתיד ליתן את הדין על כולם, ולא תטעון במענה פיך **על ריב לנטות** מדרך הישר בטענות כוזבות, ואם יהיה דקות וחדות. ובמה שסופק עליך העצה הנכונה **אחרי רבים להטות**.

ודל, אף על פי שהזהרתיך עליו, **לא תהדר** אותו **בריבו**, כי הכול שווין בדיון.

ואף כי מנעתי ממך הידור הדל בדיון. **כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבם לו**, ולא תאמר דיינא אנא, גברא רבא אנא, איך אשא פני איש. ולא עוד אלא שמא תראה **חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו**, חלילה. **עזוב תעזוב** עמו לפרוק משאו מעליו משום צער בעלי חיים, ולא תמנע עצמך בכל מה שתעשה אותו בשלך מפני כבודך ואם הדיינים כך ק"ו לאחרים.

(טו) וטעם הזכיר אלו המצות באויב ושונא, אינו ללמוד ק"ו לאוהב, רק לומר שאלו קודמים, עד שהאוהב בפריקה והשונא בטעינה השונא קודם, אעפ"י שהפריקה קודמת באוהבים משום צער בעלי חיים (שם ל"ב ב). וכל זה להכניע היצר ולשבר כוח האיבה, כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. ומפני זה מזכרה פריקה בשונא וטעינה באוהב, כמו שנאמר במשנה תורה (דברים כ"ב), לא תראה חמור אחיך או שורו נופלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עמו. כי אם בשעת פריקה היו שונאים, כשיבואו לטעון כבר ישליו זה לזה ויהיו אחים ורעים.

[משפט צדק – שמות כג, ו-ט]

אחר שהזהיר על אלו העניינים הנמשכים זה מזה, חזר לדבר המשפט ואמר **לא תטה משפט אביונך בריבו**, והוא הפך ודל לא תהדר בריבו, כי הקצוות שתיהן רעות. ואמר **מדבר שקר תרחק**, על התרשלות החקירות והבדיקות, שהיא תהיה סיבת הריגת נקי וצדיק. ולא תאמר אעשה מה שיבוא לידי, ואם הוא צדיק בדינו מן השמים יסייעוהו, **כי לא אצדיק רשע** שאפשר שהוא חייב ממקום אחר והוא רשע בעונו ימות, ואת דמו מידך אבקש.

ושחד לא תקח. אפילו לשפוט צדק. שאם לשפוט עול אין שם עורון.

וגר לא תלחץ בדבר המשפט אפילו באותן נגישות שיש לעשותן לישראל רק התנהגו עמו לאט ונחת, לפי שנפש הגר מצרה עליו להיותו בארץ נכריה, וכסבור שכל לחיצה ונגישה שיעשה לו הוא לסיבות הגרות. ואיך לא. ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם

במצרים, ועם שירדתם שם בשבעים נפש גם עושר ונכסים וכבוד הרעו לכם בעבור גרותיכם, כמו שנאמר (שם כ"ו) ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב וירעו אותנו המצרים ויענונו.

ולהמשך אל רחמנות הגרים והטבת האומללים אמר **ושש שנים תזרע את ארצך** משום **והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם** וגו'. משום ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמ"ה). ועל זה העניין זכר ששת ימים תעשה מעשיך משום למען ינוח שורך וחמורך וינפש בך אמתך והגר.

[שמות כ, יג]

והנה אחר שסיים כל המצות שנמשכו זו אחר זו מאומרו זובח לאלוהים יחרם בבחינת היותם אלילים אלמים אשר לא ייטיבו לעובדיהם ולא ישגיחו עליהם כלל כל שכן לעניים האומללים, חזר עכשיו לעיקר הכתוב ההוא בשני חלקיו.

(יו) ועל החלק הראשון אמר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו זובח לאלוהים יחרם כי במאמר ההוא יכלול מניעת כל מיני העבודות. ולא עוד אלא כי שם אלוהים אחרים לא תזכירו ולא ישמע על פיך לשום אלהות ואדנות כלל.

[שמות כג, יד-יז]

ועל החלק השני והוא בלתי לה' לבדו אמר שלש פעמים בשנה וגו' כלומר לי נאה לעבוד תחת רוב הטובות שקבלתם ושאתם מקבלים ממני אם מיוחדות ואם משותפות. ועל המין מהמיוחדות אמר את חג המצות תשמור וגו' כי בו יצאת ממצרים לכן לא יראו פני ריקם.

ועל המין מהמשותפות אמר וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע וחג האסיף באספך את מעשיך מן השדה. כי על שלש אלה ראוי שיראה כל זכורך אל פני האדון ה' בשלמי תודות וחגיגות כי כן דרכן של בני אדם בזמנים ההם אשר בהם יגיעום הטובות המשותפות.

כמו שכתב החכם פ"ט מאמר ח' **מספר המידות** אמר

והעושים הזבחים באלו הקבוצים הם נותנים כבוד לאלוהיהם ודורשים לעצמם מנוחה ועונג. כי הזבחים הקדומים וההקלות יראה שהיו נעשים אחר אסיפת התבואות לתת המעשרות. ועוד כי בימים האלה יהיו בטלים. עד כאן.

הנה הם נותנים כבוד למי שמתדמים שיועיל להם בהטבתם כ"ש אתם שתתחייבו להודות ולהלל לאשר עשה את כל הגדולות והנוראות עמכם ועם כל העולם בכלל.

ולפי שהחוב המוטל על הטובות המיוחדות הוא גדול ממה שיחויב על המשותפות, חזר לומר **לא תזבח על חמץ דם זבחי** וגו'. כי הוא קרבן מיוחד אל הפסח הנעשה בעבורם ומזה הטעם **ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלוהיך** להודות לפניו שהכל מושפע מאתו כמו שיתבאר בפרשת בכורים. ועם זה לא תעשו ככפויי טובה.

(יז) ושם לזה משל נאות מאוד במה שסמך לו **לא תבשל גדי בחלב אמו** כלומר שהגדי שהוא בועט באמו המניקה אותו ראוי לבשלו בחלבה וכן כל מי שאינו מחזיק טובה על השגחת הש"י ושומו עינו עליו לטובה ראוי שישגיח עליו לרעה.

וזוהו בעיני פירוש נאות בכאן ובפרשת כי תשא שנשנו הדברים האלה בעצמן אחר מחילת עוון העגל.

וקרוב לזה **אחז"ל** (ילקוט פ' ראה רמז תתצב) אמר הקב"ה אל תגרמו לי לבשל גדיין של תבואה בעודם שהן במעי אמותיהן וכו'.

ועל דרך הפשט אלו השנים הם למשל הזה הנזכר ואותו שבפרשת ראה אנכי שנאמר באיסורי מאכלות שנאמר לא תאכלו כל נבלה וגו' כי עם קדוש אתה לה' אלוהיך לא תבשל גדי בחלב אמו הוא נאמר לאיסור בעצמו.

אחז"ל אמרו (חולין קט"ו ב) אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בישול. ועיקר טעמא יראה משום מידת אכזריות כעין אותו ואת בנו או שלוח הקן אלא שנתפשט האיסור בכל עניין שיהא בשר בחלב וזה מה שרצינו אליו בזה החלק:

שער מז (פרשת משפטים – שמות כג, כ)

יבאר אם העיין הוא בעבור המעשה או בהפך. וכן איך יאמר שהמלאך הוא בעבור האדם ואיך יהיה זה המאמר מגונה.

הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו'.

בסוף פרק קמא דקדושין (דף מ' ב)

וכבר היו ר' טרפון והרבה זקנים מסובין בעלית בית נתזה, ונשאלה שאלה זו לפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול.
 נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול.
 נענה ר' עקיבא ואמר: תלמוד גדול.
 נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול שתלמוד מביא לידי מעשה.
 ובספרי פרשת עקב (פסקא והיה אם שמוע) מסיים:
 רבי יוסי הגלילי אומר: גדול תלמוד, שקודם לחלה ארבעים שנה. ולמעשרות חמשים וארבעה. ולשמיטין ששים ואחת. וליובלות מאה ושלוש. וכשם שענש על התלמוד יותר מן המעשה כך נותן שכר על התלמוד יותר מן המעשה שנאמר (דברים ה') ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם.

[מבוא: מה חשוב יותר: העיין או המעשה?]

הקדמה מבוארת היא אצל החכמים, והביאה **הרב המורה** פרק כ"ב ח"ב. כי הדבר הפשוט יתחייב ממנו על הדרך הטבעי דבר פשוט, נח יהיה או פועל. והדבר המורכב יתחייב ממנו דברים כמשפט אשר בו מן הפשוטים.
 והמשל: שאם היה האש פשוט בלתי נמצא בו כי אם איכות החום, הנה לא יחויב ממנו רק פועל החום. אמנם כשנמצא מורכב משתי איכויות, והם החום והיובש, חייבו ממנו שתי הפעולות, שהם שיחם בחומו וייבש ביובשו. והקש על זה בכל המורכבים.

והתפלספות הזה כבר נמצא לחכמינו ז"ל כשאמרו (**מכילתא** בשלח פ"ו) שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים במצרים הייתה של ארבע או חמש מכות. כי הם חשבו הכוחות הנמצאות מהמכה כמספר הפשוטים הנמצאים במורכב. אלא שרבי עקיבא חשב הצורה ההווה מחיבורם יחד לענין חמישי, כמו שביארנו בפרשת השירה שער מ'.
 גם נמצא להם זה מבואר בענייני ההשגחה האלוהית בדבר מהדברים או מדברים רבים, הכול כפי הכוח הפרטי או רוב הכוחות הנמצאות במושגחים.

אמרו במסכת תענית (דף ט' א):

א"ר יוחנן: מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים. מטר בשביל יחיד, דכתיב (דברים כ"ח) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך. פרנסה בשביל רבים, דכתיב (שמות ט"ז) הנני ממטיר לכם לחם וגו'.

ומבואר הוא, כי מפני שהמטר הוא דבר אחד, כבר אפשר שיתהווה בזכות איש אחד. אמנם הפרנסה שהיא כוללת כל הדברים אשר יחיה האדם עליהם, כמו שהיה נמצא במן, הנה נמצא בשביל רבים המתחלפים בזכותיהם. והעניין מבואר. וכאשר היה זה כן, היה האדם מבואר ההרכבה מהכוח החומרי, שממנו הוא יסוד הגוף ובניו, ומהכוח השכלי, אשר הוא עצם לצורתו ומהותו. הנה אם כן יחויב שימשכו ממנו שני מיני פעולות, האחד לפי השכל והאחד לפי החומר.

אמנם אשר לפי החומר, הוא מעשה מורגש ע"י תנועת הכול או החלק, כמו שנמצא לגשם הראשון שהוא הגרם השמימי שפעולתם על ידי מעשה מורגש כתנועה מתמדת, וכמו שאמרו עליהם (תהלים ק"ג) ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עושי רצונו עושים ממש. אמנם אשר כפי השכל, הוא בלתי מורגש בתנועה ומעשה חומרי כלל, אבל הוא פועל נכבד ומעולה ממנו שהוא ההשכלה בעצמם ובסיבתם ית' שמו. וכמו שאמר (שם) ברכו ה' מלאכיו גיבורי כוח עושי דברו לשמוע בקול דברו, ירצה מה שאמרתי עושי דברו לא מעשה מורגש כאשר יחשבו האנשים, אבל מעשיהם המיוחד שהם שומעים ומשכילים בקול דברו. ולחויב זאת ההרכבה הוכרחו אבותינו הקדושים לומר נעשה ונשמע - נעשה בבחינת הכוח הגופני ששלמותו בפועל מורגש. ונשמע בבחינת הכוח השכלי שהוא שמיעת השכל וההשכלה וכאשר יתבאר.

ועתה אחר שכבר נתבאר שהפעולות המחויבות מהמורכב יהיו לפי יחס הפשוטים אשר נתחייבו מהם, הנה יתחייב כי מהפשוט היותר נכבד ימשך העניין היותר נכבד, כמו שנאמר שם שהמלאך מצד השכילו בסיבתו יושפע ממנו מלאך, ומצד השכילו את עצמו יושפע ממנו גלגל.

והנה עלה בידנו מזה העיון שהקניינים המעולים הנפשיים אשר בנו יהיה להם מציאות יותר משובח ויותר מעולה ממציאות פעולות המעלות עצמן, אחר -

שהקניינים הם נמשכים אל הכוח היותר משובח אשר בהרכבתנו, והוא השכל.

הפעולות הם מיוחדות אל הכוח הפחות אשר בנו והוא החומר.

ועוד טענה שנייה, כי הקניין המשובח הנה הוא ישים הפועל משובח, ומה שישים דבר בתואר מה הנה הוא באותו התואר בעצם וראשונה.

ועוד, שהקניין הוא סיבת הפועל, והסיבה קודמת אל המסובב ונכבדת ממנו.

אמנם יש לסתור תולדה זו בשלוש טענות חזקות שעומדות כנגדה. **האחת**, שהוא מבואר שכל דבר שהוא בכוח הוא חסר ופחות מאשר הוא בפועל. אמנם שלמות הקניינים הוא בכוח, והפועל הוא שלמותם. אם כן איפה הפועל הוא נכבד ומשובח מהקניין.

השנית, כי הנה הכוח הקנייני תכליתו הוא הפועל, והתכלית הוא היותר נכבד שבסיבות, וכמו שאמר החכם בראשון **מספר המדות**. אמנם מהדברים אשר להם תכליות בלתי הפעולות, יותר טובים הם הפעולים מהפעולות, כמו שנתבאר שער ל"ט. **והשלישית**, כי הנה הקניין הנפשיי הלזה הוא מבואר שיתהווה בפועל, כי הן האדם בתחילתו הוא נעדר מאותו קניין, והוא בהרגל פעולותיו ישימהו באותו מציאות בלי ספק, עד יהיו הפעולות סיבה לעצמן.

כמו שאמר החוקר בפרק ב' מהמאמר השני מהספר הנזכר, זה לשונו:

ולא יהיו התולדות לבד והתוספות וההפסדים מהם עצמם ומסיבתם, אבל גם הפעולות עצמם יהיו מהם, כי כן יהיו בדברים יותר מפורסמים. כמו בחוזק הגוף. כי הוא נעשה מלקיחת מזון רב ומסבול יגיעות רבות, והחזק יוכל לעשות זה יותר.

וכך במעלות, כי בהרחקת התאוות נעשינו ישרים, וכשאנו ישרים יותר נוכל להתרחק מהם.

וכן באומץ כשנרגיל לבוז הדברים המבהילים והמפחידים וסבול אותן היינו אמיצים. ובהיותנו כן נוכל לסבול הבהלות והפחדים. עד כאן.

והנה המאמר הזה יקר הערך מאוד, ללמד דעת איך נקנו המעלות, ויורה איך הפעולות הם סיבה לעצמן, מה שיראה דבר זר ונמנע בתחילה שיהיה שום דבר סיבה לעצמו, שא"כ ימצא הדבר קודם שימצא וזה בטל.

[הפעולות הן סיבה לעצמן]

אמנם אמר שהפעולות הם סיבה לעצמן, ע"י העניין האמצעי שהוא הקניין. כי בהרגיל הפעולות באיזה עניין שיעשו, יתהווה הקניין וימצא בו. וכאשר נמצא הקניין יותר יוכל לפעול מהם. וכמו שהביא המשל מהעניין המפורסם. והוא:

כי כשירגיל החולה היגיעה כמו שיוכל, יוכל לקחת המזון. וכשייקח המזון יותר, יוכל לסבול היגיעה. ובהתחזק ביגיעה יתחזק לקחת המזון, וילך הדבר בסיבוב הולך וגדל, עד שיישאר הדבר אצלו בטבע חזק כמו שהוא העניין בכל כיוצא בזה.

ועל הדרך שזכרו ג"כ במאמר השני מספר המופת.

וכן כשירגיל האדם להרחיק התאוה או לבוז הדברים המבהילים, אף על פי שיעשה זה בקושי ובהכרח בהתחלת ההרגל, יביאהו לקנות הקניין ההוא בנפש. וכאשר יהיה לו בקניין, אז יוכל לפעול הפעולות האלו על השלמות. וישוב העניין ג"כ אל שיהיו הפעולות

הראשונות החסרות סיבה פועלת אל פעולות המעלה השלמות, ופעולות המעלה סיבה תכליתית אל הראשונות.

והנה העניין הנכבד הזה נמצא אל **חז"ל** בהישרותיהם בהרבה מקומות. אמרו במסכת שבת (ק"ט ב):

שני מלאכי השרת, אחד טוב ואחד רע מלויין לו לאדם מבית הכנסת לביתו בליל שבת. מצא נר דלוק ושולחן ערוך ומטה מוצעת, מלאך טוב אומר יהי רצון שיהיה כן לשבת הבאה ומלאך רע בע"כ עונה אמן. ואם לאו מלאך רע וכו' ומלאך טוב ע"כ עונה אמן.

והוא מבואר כי במלאכי עליון אין בהם רעים בשום פנים, אבל המה השתי כחות הנמצאות לאדם תמיד. אחד טוב, והוא הכוח השכלי אשר מצד צורתו. ואחד רע, והוא הכוח התאווני אשר מצד חומרו כמ"ש **הרב המורה** פ"י ח"ב, והם הנקראים בלשון **חז"ל** (ברכות נ"ד א) יצר טוב ויצר רע.

וכשאדם יכווין לעבודת יוצרו, ויזכור את יום השבת ששקולה כנגד כל המצות (ירושלמי נדרים ספ"ג) לקדשו ולכבדו, הנה כבר התחיל לענות יצרו הרע ולהרגילו אל רצון הטוב, ומעתה כל אשר יאמר לעשות כמוהו יש לו כוח גבורה מוספת יום יום, והיצר הרע אשר החל לנפול לפניו לא יוכל לו, אבל יענה אמן בעל כורחו ויסייעהו. אמנם כאשר יהיה העניין בהפך, ג"כ מלאך טוב עונה אמן שכל אחד יענה אמן למאמר חברו.

והדבר מבואר שמאמרם ז"ל קיים את כל דברי החוקר בזה.

גם מצאנו ל**ראב"ע** המליצה הזאת עצמה, באומרו אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח. וכדומה (אבות פ"ג). וזהו, ששם הקמח סיבה לתורה, והתורה סיבה לקמח. גם היראה לחכמה, והחכמה ליראה.

וכבר שם הדבר סיבה לעצמו, מאחר ששמהו סיבה למה שהוא סיבה לו ונראה בטל. אמנם דרכו בזה הוא מה שדרך בו החוקר, שהקמח סיבה לקמח ע"י הגבול האמצעי שהוא התורה, וזה שהקמח סיבה פועלת אל התורה כי זולת המזון אי אפשר לעסוק בה. והתורה סיבה תכליתית אל הקמח, כי לא נתן לאדם המזון רק כדי שיעסוק בתורה. והנה חוביב כשיעסוק בתורה יושפע עליו יותר מהסיפוק, וא"כ יצדק באומרו שהקמח סיבה לקמח, ועל זה ההיקש היראה לחכמה וכיוצא.

והוא עצמו מאמר הנביא (מלאכי ג') הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי, ובחנוני נא בזאת אם לא אפתח לכם את ארובות השמים וגו'. והכוונה שכל עוד שיזדרזו ויתחזקו להביא המעשר אל בית האוצר, עוד יוסיפו להביא. אמנם זה יהיה באמצעות הגבול האמצעי, שהוא מציאות הטרף בביתו. וזה כי טרף נתן שם לכוהנים הלויים לומדי התורה ומוריה. כמו שאמר (דברים ל"ג) יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, ישימו קטורה באפיך וכליל על מזבחיך. ובהביאם כל המעשר ישבו בטח על

לימודם כי יאכלו את חוקם, ותצא מהם אור תורה ומצוה לכל ישראל, והם ידעו תורתו וילכו באורחותיו. ומזה חויב שיושפע עליהם שיעור נפלא מהשפע, עד שיבלו שפתותיהם לומר די (תענית ט' א). שלא יאמר די לי תבואה או פירות או יין לשנה זו, כי זה לא יאמר רק כשיבוא הטוב מצומצם, ויתחייב מזה שירבו המעשרות ממה שהיו בתחילה, ויתרבה הסיפוק להם, וילך הדבר תמיד בסיבוב בתוספת טובה וברכה בלי ספק.

והנה השיאם עצה נכונה מאוד. ולסכלות האנשים יתרחקו מאוד ממנה. וזה כי בהתמוטט ממון האדם נכסיו לו יש לו לפזר מהם המחויב, ועם זה יוכלו לפזר יותר (גיטין ז' א). ולפי שייראה העניין בהפך לפי טבעו, וכאלו לא יאמין אם לא ינוסה, אמר ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות, אם לא אפתח לכם ארובות השמים והרקותי לכם ברכה עד בלי די. ולהיות העניין הזה התחלתו מפאת מעשי האדם, וסיומו מפאת ההשגחה, אמרו **חז"ל** (מכות כ"ג ב) שהוא אחד מהדברים שגזרו עליהם ב"ד של מטה, והסכימו עמהם בית דין של מעלה, כמו שיתבאר יפה בפרשת עשר תעשר שער צ"ד בעזרת האל. עם היות כי אל ההבאה אל האוצר יכוונו שם אמנם הכול בכללו ובכללם.

ומזה יתחייב כי כשיהיה הדבר בהפך, האדם ירגיל עצמו במניעת מעשות מה שחויב לו ההמנע לגמרי, וזה ג"כ על ידי הפסד הגבול האמצעי. כי אם לא יביאו כל המעשר אל בית האוצר, לא יהיה טרף לכוהנים מלמדי התורה, וכל ישראל לא ישמעו ולא יראו את ה', ולא יעשון את דברי התורה, ועצר את השמים והאדמה לא תיתן את יבולה, וימעטו עוד ההבאה, ובמעט ההבאה עוד עוד יחסר הטרף, ויהיה הדבר הולך בסיבוב עד שלא יהיה להם כלל להביא.

וכמו שזכרו חכמינו זכרם לברכה (**תנחומא** פ' ראה) מאותו עשיר שנאמר עליו שנעשה כהן, שנאמר ואיש את קדשיו לו יהיו.

ובזה נשתבשו הנשים הסכלות, שאמרו (ירמיהו מ"ד) ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל. כי מצד שלא יהיו עובדים את ה' מרוב כל, אבל היו מוציאים ממנום בעבודות הזרות והנוכריות, לוקח מהם הטוב ההוא, ומאז אשר לא היה בידם טובם נמנעו מלקטר, כי לא היה להם מה לעבוד את אליליהם. וזה הורגל ביניהם בסיבוב עד כי חסרו כל. וכן אמרו אמת, אלא שעשו מהמסובב סיבה.

משל למי שבזזו ממנו ממונו מפני שהיה מלווה בריבית, ואמר כי מאז שלא הלווה בריבית חסר כל. והוא לא ידע כי בעבור שהלווה בריבית נשלל ממנו ממונו מעט מעט, עד שנמנע מהלוות בריבית לגמרי.

והוא הדבר שהשיב להם ירמיהו הנביא (שם) הלא את הקטר אשר קיטרתם בערי יהודה ובחוצות ירושלים אותם זכר, ותעלה על לבו ולא יוכל עוד לשאת. והוא אשר סבב למנוע

הטוב מכם, ואשר חסרתם כל, כי מצד זה ותהי ארצכם לחרבה ולשמה ולקללה, לא כמו שחשבתם כי מפני שלא קיטרתם השיג הרע לכם.

סוף דבר נראה מבואר כי מהרע נמשך הרע, ומהמעשה הטוב נמשך המעשה הטוב, כמו שאמר החכם. אבל הפעולות עצמן הם מהם.

וכמו שאמרו (**תנחומא** פ' כי תבא) בת קול מברכת: הבאת בכורים שנה זו, תביאם לשנה אחרת. וכן בכל כיוצא בזה.

והנה עם זה כבר למדנו טוב כוונת אבותינו וזירוז שכלם במה שנמצא אצלם מדוייק כשניבא על המאמרים הנמצאים להם מתחלפים בקבלת התורה.

ראשונה אמרו (שמות י"ט) כל אשר דבר ה' נעשה.

ואח"כ אמרו (שם כ"ד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע.

ואח"כ נזכר שאמרו (דברים ה') ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלינו ושמענו ועשינו.

הנה שפעם הזכירו מעשה לבד. ופעם הקדימו מעשה לשמיעה. ופעם שמיעה למעשה.

וזה כי כאשר אמרו ראשונה כל אשר דבר ה' **נעשה**, כווננו אל המעשה השלם הראוי להיקרא מעשה סתם, והוא תכלית המעשים הקודמים לקניינים. וגם הקניינים עצמם כתיבה היוצאת מאומנות הסופר הבקי, והוא מה שכווננו החוקר באומרו פועל הנפש כפי המעלה, כי זולתו אין ראוי להיקרא מעשה רק בדרך העברה כמו שיבוא.

אמנם כשאמרו **נעשה ונשמע**, כווננו אל אופן הגעתם אל זה הקניין השלם, שכבר הרגישו שהנפילה על הקניין לא תתכן כי אם בקדימת ההרגל במעשים, ראשונה איך שיהיו. וכוונתם במאמרים ז"ל זה הייתה לומר נרגיל עצמנו במעשה המצווה, כעניין לימוד הכתיבה, כדי שנשמעם ונקבלם קיבול נפשי והשמעות שכלי, והוא הוויית הקניין החזק קשה ההסרה. והפירוש הזה הוא מחויב מקדימת נעשה לנשמע, שהוא לשון שמלאכי השרת משתמשים בו, כאומרם ז"ל (שבת פ"ח א) עושי ברישא והדר לשמוע, כמו שנתבאר בשער מ"ד ח"א.

ובאומרם **ושמענו ועשינו**, כיווננו אל אופן צאת המעשה השלם, שאמרו ראשונה מזה הקניין הנבחר שראו שזה לא יתכן אם לא בקדימת זאת השמיעה והקיבול כמו שאמרנו. ולזה אמר שישמעו וילמדו, באופן שתמצא נפשם שלמות מהקניינים אשר בעבורם יעשו מעשים שלמים. כמו שאמרו **ז"ל** (תו"כ אחרי פ"ט) ושמרתם זו משנה, ועשיתם כמשמעו, שכל שישנו בכלל משנה ישנו בכלל מעשה אמת.

הנה שנתבאר היטב מפי החוקר ונתקיים מכל הראיות האמתיות שסמכנו כי **הקניינים הנפשיים יתהוו מהפעולות החסרות, גם כי הפעולות השלמות הם תכליות הקניינים ואשר הם בעבורם.**

והנה א"כ הפעולות יש להם מציאות יותר משובח, והוא הפך מה שעלה בידינו מהטענות הראשונות.

והנה אחר שהטענות הראשונות והאחרונות כולן הן אמתיות, ראוי ומחויב להשתדל בהסכמתם בזה הדרוש הנכבד מצד עצמו.

ונראה שתוכן העניין כולו הוא בשנשכיל בעניין המעלה הנמצאת בנפש שתי בחינות:

בחינה מפאת המעלה בעצמה

ובחינה מצד היותה בנושא חלקי.

כי הנה מצד היותה מעלה מידתית, הנה היא תהיה עניין ראשי כולל כל המעלות, והוא שלם בעצמו בלתי הווה בפעולות ואינו בעבורם, אבל הוא טוב נמצא בעבור עצמו. קראה החכם בעשירי מהששי **מספר המידות** בהחלט מעלה מהמידות תבוניות. כי התבונה הוא מעלה ראשיית נמצאת בעצמה.

אמנם מצד היותה בנושא, הנה היא חסרה בכוחה, והנה היא הווה ע"י הפעולות ובעבורם, ובבחינה זאת קראה שם החכם **מעלה טבעית**. וביאר:

כי מצד היותה כן בנושא, נמצאו המעלות נפרדות בזה אחת ובזה אחת, כפי הכנת החומר ההוא המקבלה, להיותו יותר קרוב להרגיל אחת מזולתה. מה שאין כן מדרך המעלות מצד עצמן, להיפרד זו מזו, כי כולן מקשה אחת, תמצאנה אצל המעלה התבונית, לא תחסר אחת כמו שאמרו. אבל כפי אשר בהחלט אמר טוב לא יקרה זה, כי כולם יחד עומדות בתבונה, כולם יהיו שווים. אמנם הוא גלוי כי גם אם תהיה בבלתי פועלי תהיה. עד כאן.

וכבר זכרנו זה בשער י"ז.

יראה בבירור שקניין המעלה מהמידות המוחלטת מצד עצמה אינה תלויה בפועל. אמנם הוצרך הפועל להקנותם אל החומר ההוא אשר נמצא בו, ומזה הצד ישיגה שאר החסרונות הנזכרות. והנה אם כן מצד עצם המעלה, בהחלט צדקו כל הטענות הראשונות. אמנם האחרונות יצדקו מצד היותה מעלה טבעית בזה הנושא, וכבר קרה אליה מה שקרה לתורה האלוהית, כי היא מצד עצמה היא ראשיית על כל הנמצאות והתכלית לכולם. אמנם מצד היותה מצויה בינינו ומסירתה לנו, הנה אנחנו הסיבה כמו שכתבנו בשער הראשון.

והנה עם זה כבר באנו לסוף כוונת המאמר אשר זכרנו ראשונה. ועניין קושי השאלה אשר נשאלה ביניהם, **אם תלמוד גדול או מעשה גדול**, לפי שהעיון והמעשה זה עניינם באמת. שהעיון הוא שלמות נקנה בנפש אשר ממנו סודר המעשה.

וכבר היו שתי כתי הטענות אשר זכרנו לפנייהם מערכה מול מערכה. כי מהראשונות יתחייב היות החלק העיוני גדול ומעולה, ושהמעשי יהיה בעבורו. ומהאחרונות יראה בהפך.

והנה ר' טרפון הכריע מכוח הטענות האחרונות שמעשה גדול, כי חזקות הנה גם התורה החמירה מאוד בעניין המעשה, ולזה גזר שהתלמוד יהיה בעבור המעשה, והמעשה תכלית אליו.

אמנם ר' עקיבא הכריע מהטענות הראשונות כי התלמוד גדול, כי הוא הפועל הבא מהחלק היותר מעולה ממנו, והוא הנותן שלמות בפעולות וסיבתן. וכאלו אמרו באלו המאמרים שיש טענות להכריע לכאן ולכאן.

אמנם נענו כולם ואמרו תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה.

והרי לכאורה המאמר סותר עצמו, שאם התלמוד הוא גדול מפני שמביא לידי מעשה, הנה א"כ מעשה גדול לאחת הטענות שנזכרו. אלא שכווננו אל הסכמת הכיתות בהשקפת הבחינות עצמן שאמרנו. והוא כי בבחינת העיון בעצמו, יש לגזור שתלמוד גדול מן הצדדים הראשונים. ואף כי נודה שהמעשה הוא העיקר והתכליתי, כמו שיחייבו הצדדים השני. הנה אחר שהמעשה לא יקרא בשם המעשה על דרך האמת, אלא כשנעשה בקדימת העיון והחכמה, כמו **שאמרו ז"ל** ושמרתם זו משנה, ועשיתם כמשמעו. ועל הדרך שביארנו הנה יהיה ג"כ תלמוד גדול, מצד שמביא המעשה לידי גמר ותשלום, שבו יקרא מעשה בעצם. כי זולתו יהיה מעשה חסר ובמקרה, כמו שאמר החוקר בדבר המשפט שזכרנו בשער הקודם.

ומה שאמר ר' טרפון מעשה גדול, על המעשה המעויין, אחר שהמעשה ממנו הוא העיקר. כמו שאמר לא **המדרש** הוא העיקר אלא המעשה.

גם החוקר בראשון מהראשון **מספר המידות** אמר, כי אין התכלית אלא המעשה. והנה א"כ היה התלמוד גדול משני הצדדים.

וכבר יקרה בזה מה שיקרה למלמד עם התלמיד, כי מלבד מה שהמלמד הוא יותר מעולה מצד עצמו, הנה מצד שהוא מלמד ג"כ יש לו מעלה על התלמיד, אחר שהתלמיד אין לו מציאות מצד מה שהוא תלמיד, שהוא המציאות היותר חשוב שבו, כי אם בצירוף אל המלמד מצד שהוא מלמד. ועם שהוא המציאות הפחות חשוב ממנו, וכן בכל כיוצא בזה.

והדבר הוא מבואר ומסכים לדברי ר' יוסי הגלילי אשר נזכרו שם בספרי, כמו שכתבנו ראשונה מה שיורו משבח התלמוד ומעלתו. וצריך שנדע שזה המין מהעיון אשר דברנו בו הוא אשר בחרו להם במה שאמרו (דברים ה') קרב אתה ושמע את אשר יאמר ה' אלוהינו, ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלוהינו ושמענו ועשינו.

אמרו כי העיון השכלי המוחלט הנפרד מאלו המעשים האנושיים צריך התבודדות מופלג להיותם תמיד דבקים בו יתעלה, שאין לכללם אפשרות להישאר עליו כלל. ולזה שיקרב הוא וישמע ויישאר בו. אמנם שהעיון אשר תחתיו, והוא מה שנרצה להישיר ותקן המעשים כפי אשר תסדרם תורה האלוהית, אותם הוא אשר יוכלו לעמוד עליו, והוא אומרם ואת תדבר אלינו וגו' ושמענו ועשינו.

ומה נכבד טעם ואת תדבר לשון נקבה, שירמזו אל בחינת העיון הזה אשר ידבר אליהם שהוא למטה מן העיון המעולה ממנו, לא אל היותו נופל מהם מצד היותו רועה ומנהיג, כמו שכתב הנרבוני.

ואצל מבלתי יכולת ה', בשער ע"ז, יתבאר עניין הנקביות הזה בעניין אחר בעזרת האל.

[סיכום]

והנה אחר שנתיישב כל זה על זה האופן, וכבר נתבאר לפי דרכנו עניין נכבד מאוד במה שנאמר בסיפור אשר לפנינו, ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, אחר שדיברו בתחילה כל אשר דבר ה' נעשה, ואומרם בסוף ושמענו ועשינו, וביררנו בחינות קנייני המעלות אשר מצד עצמן או בצירוף אל אחרים, אשר בזה יובן קושי השאלה היא ותוכן תשובתה, במה שאמרו גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה, ובמשל הרועה או הנביא שאמרו. הנה באמת יהיה לנו שער גדול ופתח פתוח לבוא בו אל תוכן העניין במה שאמר הנה בתחילת זה החלק מהסיפור.

[הנה אנכי שולח מלאך לפניך]

[מי עדיף, המלאך או האדם?]

הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך וגו'. שראינו שנתחבטו עליו גאוני עולם. כי יש נמשכים אחר דברי תורה האלוהית, ואומרים כי אחר שהמלאך הושם לשליח שומר ומנהיג האומה הזאת, כמו שנתבאר מזה המקום ובכל המקומות אשר יזכור שם מלאך על עסקי האנשים, שיראה מזה שהאדם מצד נשמתו הטהורה הוא נכבד ממנו, ויביאו על זה ראיות כמו שהזכירם **הראב"ע** בשם הגאון ז"ל.

אמנם הוא חרה אפו בו, וחרפו וגידפו ולקח חרב בידו לישע המלאכים, והשתדל לטעון כמה טענות שהמה נכבדים מהאדם, ויישר כוחו. ולא עוד אלא שגזר מכל תוקף שגופי הכוכבים וגרמי השמים הם מעולים מהם לאין תכלית. ופירש עניין המלאך הזה הנזכר

בכאן וכיוצא בו, במשלים וחידות באופן רחוק מאוד מהמפורסם מהכתוב, מאמרו למשה (שמות ל"ב) ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך, הנה מלאכי ילך לפניך וגו'. וממה שהוא מורגל לאנשי התורה, נשתתף בזה עם שאר המתפלספים המכריחים את התורה שתכנס כולה תחת כנפי **הפילוסופיה**, ולא יראו ראשי הבדים חוצה לה כלל.

[המלאך מעולה מהאדם, והוא למען האדם]

ואני כבר נתרעמתי על זה בשערים י"ג י"ט כ"א, ובשער ה' כתבתי מה שייתכן שיאמר במחלוקת הזו מפאת הגרמת השמימיים. והוכחתי שאין כוח בשום טענה מטענותיהם להכריח שלא נבראו בעבור האדם ולתועלת התמדת היישוב, כמו שיעידו הכתובים. וגם כי לא נתברר להם, ואי אפשר לבררו שהם בעלי נפש ודעת, כמו שתיארום, ואף לא שהנבדלים הם מניעיהם. ואף שאם תמצא לומר שהם מתנועעים על ידי הנבדלים, שלא יהיה רחוק לומר, שנתחדשו מניעיהם בעבור ההנעה ההיא הנעשית בעבור האדם. ולא בעבור זה ייאמר שהם נבראו בעבור האדם והאדם יהיה תכלית להם, עד שיהיה האדם יותר נכבד מהם. אבל הם נבראו לשמו ולכבודו יתעלה, אשר גזרה חכמתו להניעם באמצעותם.

משל למלך היוצא לצוד ציד חיה או עוף ויצאו עמו שריו וגדוליו וכו'. כמו שנזכר שם.

ואולם הנראה שיש לנו לקבל מדברי התורה האלוהית בנדון אשר לפנינו הוא, שיש לנו לדעת ולהאמין שהמלאכים אשר תזכירם התורה לצורך הנבואה וההשגחה האלוהית האישיית, לא לצורך הנעת הגופים השמימיים, כמו שזכרנו בשער השני, כי הם שכלים נפרדים נמצאים עומדים לפניו יתעלה, מתקיימים בזיוו ובהדרו ומשרתים אותו, עושי דברו לשמוע בקול דברו. והנה הנם אמצעים בינו ובין השכלים האנושיים אשר בעפר יסודם, אשר במעמדם ובמדרגותיהם אשר היו מהלכים אל השלמים מהאנשים העולים ויורדים במעלת הנבואה לשתף עליונים ותחתונים, כמו שנתבאר בשער מ"ד.

אמנם הוא מבואר מאוד כי מצד שהם נבדלים ועצמים אלוהים פשוטים מכל ענייני החומר ומשיגיו, הנה הם מעולים מהאדם בכל המעלות ההם אשר זכרם **הראב"ע והותר. אמנם מצד מה שהוא מלאך ושליח ומצווה על דברת בני האדם, הנה העם בלי ספק בעניין ההוא חשוב מהם, אחר שאם לא יהיה האדם תבטל השליחות והמלאכות ההוא, כמו שתבטל מלאכת הרעיה אם לא נמצא הצאן, או שליחות הנביא אם לא ימצא העם.**

וכבר יצדקו בבחינה זו דברי הגאון ז"ל, ובוודאי שלא כיון להפיל עם זה צרור ארצה מכבוד המלאך ומרום מעלתו. וכבר נאמר עליו מה שאמרוהו גדול תלמוד שהתלמוד וכו'. רצוני

שגדולה מעלתו מצד עצמו, ואף מצד מה שהוא שלוח אל העם, הנה הוא רם ונשא עליהם לכבוד ותהילה כעניין שלוחי המלכות והקרובים אליו.

והוא הטעם שהנביאים משתחווים להם, כמו שעשה יהושע (יהושע ה') וזולתו, כי מלאך ה' צבאות הוא, וזה מה שיורה עליו השכל.

ואופן הסיפורים הבאים על אלו המלאכים, ובפרט במה שנאמר על זה המלאך הנזכר בכאן, הישמר מפניו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו, ומאמר משה אל האל יתעלה (שמות ל"ג) ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי, ואמר ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו, וכל הדומה לזה יסתור מה שיראה כוונת אלו המתפלספים בעניינו.

ומה נדבר עוד בזה, כי הנה עם זה ובמה שכתבנו שם בשער ה' הנזכר נתבאר מה שרצינו אליו מזה הדרוש, ולא נפליג לדבר על כל דברי **הראב"ע**, כי בכלל דבריו במקומות האלו הם תשובותינו.

ומעתה נבוא אל פירוש הסיפור בזיכרון הספקות הנופלים בזה החלק ראשונה.

[פירוש הסיפור וסיכום השאלות שנשאלו]

א. מה טעם שיאמר במקום הזה **הנה אנכי שולח מלאך לפניך** וגו'. כי עדיין לא שמו לדרך פעמיהם, ולמה לא הקפיד משה על זה השליחות כמו שהקפיד אחר מעשה העגל, שאמר ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך ואני ועמך הלא בלכתך עמנו. ועוד, מה טעם כי לא יישא לפשעכם כי שמי בקרבו. ומי הוא יוכל למחול ולסלוח כי אם אשר שמו בקרבו.

ב. בטעם **כי ילך מלאכי לפניך והביאך** וגו'. שנראה שבא בתורת טעמא.

ג. בהכניס **לא תשתחוה לאלוהיהם ולא תעבדם ועבדתם את ה' אלוהיכם** וגו'. בין כי ילך מלאכי לפניך וגו' ובין את אימתי אשלח לפניו והמותי את כל העם וגו'. וטעם לא אגרשנו מפניך בשנה אחת וגו'.

ד. מה טעם אומרו **ואל משה אמר עלה אל ה'** וגו'. ועד הנה עם מי היה מדבר. ומה טעם עלה אל ה' אתה ואהרן ונגש משה וגו'. והלא כבר עבר יום המעמד ומשם ואילך משה עלה אל ההר ועמד שם ארבעים יום וגו'.

ה. בזכור בכאן מאמר העם **כל אשר דבר ה' נעשה** כבראשונה ואח"כ אמרו נעשה ונשמע. וכבר התרנו זה.

ו. במאמר **ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו וגו'**. כי כל מה שנתבאר בו הוא דרך רחוק לפי כוונת התורה האלוהית.

ז. אומרו **ואל אצילי בני ישראל וגו'**. מה ענין שליחות יד זה ולמה. וטעם ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו כי הוא מאמר סתום.

ח. בטעם **וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי**.

והנה אחר זיכרון אלו הספקות נבוא אל הביאור.

[תשובות לשאלות]

(התר ספק א') **הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי**. לפי שעד עתה מתחילת העשרת הדברים ועד הנה, לא דבר עמהם רק בדברים אנושיים אשר בינם לבין עצמם. ומהדברים אשר בינם ובינו ית' לא דבר כלל, אדרבה הקל עליהם באומרו (שמות כ') לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם, מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך את צאנך ואת בקריך, בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. כמו שנתבאר. לפיכך סידר לפנייהם בסוף זה המעשה ממה שצריכים שיזהרו בו ביראתו ועבודתו, וזה בהראות להם עוצם התועלת אשר יגיע אליהם בזה.

וציווה שיאמר להם בשמו **הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי**.

(א) והכוונה, כיון שחרדתם מאוד מהראותי עליכם בכבודי ובעצמי, עד שאמרתם ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, אנכי אעשה כדבריכם ואנהיג אתכם ע"י מלאך שאשלח לפניכם כבראשונה, שנאמר (שם י"ג) וה' הולך לפנייהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם ולילה. ונאמר (שם י"ד) ויסע מלאך האלוהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם, ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם. ובקבלה (ישעיהו ס"ג) ומלאך פניך הושיעם, והוא ענין ההשגחה המיוחדת להם המכונה בלשון פנים, שעליה אמר (שמות ל"ג) אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, כמו שיתבאר שם בעזרת האל. ושעל יד המלאך ההוא ישמרם בכל אשר יתהלכו גם יביאם אל מחוז חפצם.

הישמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו הזהיר אותם שלא יקלו בכבודו לומר שהוא שלוחו, ואינו כמותו, כי הוא כדאי שישמרו מפניו ושיזהרו בו שלא יגרמו שימירוהו להם באחר שלא יאות להם כמוהו, (א) כי זה לא ישא

לפשעכם לבד, אבל ימחול ויעביר החטא לגמרי. כי מהמבואר לבעלי השכל כי נשיאות החטא אינו סליחה ומחילה גמורה, כי אם אריכות והמתנה מהעונש מזמן לזמן, כמו שאמר (שם ל"ד) נושא עוון ופשע וחסאה ונקה לא ינקה, כי על כן מהר שם משה לומר, אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך אדני בקרבנו וסלחת לעווננו ולחטאתינו ונחלתנו, כמו שיתברר אמיתתו במקומו יפה. והוא אומר בכאן כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבנו, וחותמו בידו, וכל מה שיעשה עשוי.

ובעלי הקבלה יאמרו כי באומרו כי שמי בקרבנו, ירמוז אל השם אשר שמו נקרא עליו והוא שם א"ד הנזכר בכתוב ובמקומות אחרים, אשר יתאמת העניין מאוד מהם, כמו שיבוא שם בעזרת האל.

ועל דרך הפשט יאמר כן כלפי מה שאמר ראשונה (שם כ') בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך, הודיעם כי זהו אשר יזכיר את שמו עליו בהיות שמו בקרבנו אשר יברכם על ידו.

כי אם שמוע תשמע בקולו וגו'. יאמר ולא תחשבו כי בשלחי אתכם מלאך אני מסתיר פני מכם, כי אני תמיד עיני פתוחה עליכם ובעיניכם, ואם שמוע תשמעו בקולו ועשית כל אשר אדבר אותך עכשיו שתצטרך לעשותו מיד, תמיד אני עצמי אהיה עמכם, ואיבתי את אויבך וצרתי את צורריך.

(ב) ולא תהיה ברכה זו קלה בעיניך, כי זאת הראויה לך יותר מזולתה לעת הזאת. כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמורי והחתי והפריזי והכנעני החוי והיבوسی והכחדתיו כמכחיד אויבים ושובר צוררים.

(ג) ואחר זה ביאר מה שאמר עליו ועשית את כל אשר אדבר, שתלה בו העניין, והוא מה שאמר **לא תשחוו לאלוהיהם ולא תעבדם ולא תעשה כמעשיהם, כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבותיהם ועבדתם את ה' אלוהיכם וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך.**

כי כל מה שבא מזה בעשרת הדברים **לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני ולא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ לא תשתחוו להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא פוקד עוון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשונאי,** הכול נאמר להם בתורת חירות וחופשיות מהם ומעבודתם כמו שפירשנו היטב.

אמנם עכשו זרזם ממנו בתורת איסור חמור, שהן צריכים לשמור מאוד מהעבודות הנוכריות ולכוון כל עבודתם לשמו יתעלה, אשר הוא יספיק צרכיהם בעניינים ההכרחיים מפרנסתם ומבריאיות גופותיהם וקיומם. ומכלל הן אתה שומע לאו.

ועוד, שבשמירתם בזה ימשך מה שאמר להם אם עשית את כל אשר אדבר ואיבתי את אויבך וצרתי את צורריך, והוא מ"ש את אימתי אשלח לפניך והמותי את כל העם אשר

תבוא בהם ונתתי את כל אויבך אליך עורף, ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את החוי את הכנעני ואת החתי מלפניך.

והנה היה צורך האזהרה הזאת גדולה לפי שלא אגרשנו מפניך בשנה אחת, אבל ההכרח יביא לגרשם מעט מעט פן תרבה עליך חית השדה, מכ"ש לפי הרחבת גבולך שיהיה מים סוף ועד ים פלשתים וגו' ורבה העזובה. וא"כ הזמן יהיה נמשך הרבה. ואם תחטאו לבלתי שמור את אשר דברתי לכם, ותכרתו להם ברית ולא לאלוהיהם, יהיו לכם למוקש, כמו שאמר בסוף, והיה אשר תותירו מהם וגו' והיה כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם.

והנה אחר שהשלים כל מה שדברו השם לאמר לבני ישראל מהמשפטים והמצות אשר דבר עד הנה, ייחד האמירה אל משה במצות מיוחדות אליו, ולזה אמר **ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים וגו'.**

(ד) **ולדעתי** זהו המאמר עצמו שנאמר קודם העשרת הדיברות, לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו וגו'. שאמרנו שלא הספיק לאומרו עד שפתח השם יתעלה אנכי ה' אלוהיך, כמו שהוכחנו שם על פי **המדרש**, ועכשיו חזר לומר אותו פעם אחרת. או שכוונת הכתוב באומרו ואל משה אמר עלה אל ה', הוא לרמוז אל מה שנאמר לו כבר עלה אל ה' וגו'. והנה במאמר הזה סדר מחיצותם במדרגותיהם, שאם הורשו לעלות לא הורשו לעמוד במחיצתך, ולא זה במחיצת חברו.

ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' מעליית היחידים ומהמשפטים ושאר המצות אשר קבל עד עכשיו. ועל הכול אמרו כל אשר דבר ה' נעשה, אם ליזהר מלפרוץ ואם לעשות משפטיו, ואם לשמור מחטוא בעניין עבודות אלוהי העמים וכו'.

כי היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים את האדם, וידענו כי כל הדברים האלה אשר אתה מדבר דברי ה' הם באמת כמו שבקשו לדעת אותו מתחילה ואותו נעשה. וכאשר שמעו וקבלו, נאמר ויכתוב משה את כל דברי ה'. שאלו לא יקבלו למה יכתבם.

וישכם משה ויבן מזבח תחת ההר וגו'. וישלח את נערי בני ישראל ויעלו וגו'. היותר קרוב בזה שבחר מהבכורות בחורי חמד שלא טעמו טעם חטא, וילדים שאין בהם כל מום רע, להקריב את קרבן אלוהיהם. והוא מה שכתבו **הרמב"ן** ז"ל.

ויקח משה חצי הדם וגו'. על חלוקת זה הדם דברו **חז"ל** נפלאות, כי המה ראו כן תמהו איך היה אפשר לצמצם חצי הדם שווה בשווה דרך לקיחתו בשחיטת הקרבן שהרי לא יתכן שחלקו במידה במשקל. ובצדדים שמצאו לזה הפליגו לדבר בשבחו של משה בכל צד מצדדי הפעולות האנושיות ואמרו (ויקרא רבות פ"ו)

וכי מנא ידע שהוא חצי הדם רבי יהודה בר רבי אלעאי אמר הדם הזה נחלק מעצמו. דבי ר"ש תנא בקי היה משה וחלקו. בר קפרא אמר מלאך ירד מן השמים בדמות משה וחלקו. רבי נתן אומר הדם הזה מעשה נסים נעשו בו חציו אדום וחציו שחור. ר' יצחק אומר בת קול יצאה ואמרה עד כאן חצי הדם.

והנה כוונת אלו החכמים לפי אומד דעתי תתבאר בפרשת פקודי על מאמר כיוצא בו שער נ"ז ב"ה.

והנה כוון בחלוקת זה הדם לחצאים שווים בתכלית השווי, לפי שהוא דם ברית נחלק בין שתי הכתות חציו על המזבח וחציו על העם. ועל דרך שנאמר במראה הנבואה (בראשית ט"ו) ויבתר אותם בתווך, כדי שיהא ברית שווה ביניהם. ולזה נאמר ויקח משה את הדם ויזרוק על העם, ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם. אמנם בין שחיטה וזריקה נאמר ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע.

(ה) וכבר פירשנו בשער מ"ד כוונתם באומרם נעשה לבד, ולמה הקדימו נעשה לנעשה ונשמע. ועכשיו בדברינו אשר בשער הוספנו ביאור על המצא שלשה החילופים באלו המאמרים, והם עניינים מעולים נשתבחו בהם ובבחינתם אלו השלמים שהגיעו בשעה קלה לתכלית הבחינה וההכרה ששמוהו במציאתו שלמי החוקרים אחר רוב העניין והטורח.

[ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו]

ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וגו'. ואל אצילי בני ישראל וגו'.

הנה **חז"ל** (ויקרא רבות פ' כ') והמפרשים כולם דברו באלו הכתובים.

ומהם שדרשום לשבח לומר שהשיגו אלו השלמים שם מראות אלוהים ומראה כמראה אשר ראה יחזקאל, כמו שנאמר שם (יחזקאל א') כמראה אבן ספיר דמות כסא. וגם במאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו אמרו, שלא הרסו אל ה' ולא חטאו ולא נתחייבו אל שליחותם יד.

ויש מהם שדרשום לגנאי, לומר שהשיגו השגות קצרות וחשבום לשלמות, וטעו בעניינים שיזדמן כן לבעלי החקירה, ושלזה אמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו. ומזה הדעת **הרב המורה** פרק כ"ז מחלק ראשון. ותמהנו מאוד שהרי נאמר ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא וע' מזקני ישראל ויראו את אלוהי ישראל וגו'. והנה נכללו כולם במראה זו.

(ו) **ואני אומר** שהכתוב הזה יספר שבחם ויתאר השגתם שם והוא מה שכוון ממנו יתעלה באותו מעמד. ומה שזכרו בדיבור הראשון באומרו אנכי ה' אלוהיך. והוא שרצה להודיעם

כי הוא יתברך נקרא אלוהי ישראל, כמו שנקרא (בראשית כ"ד) אלוהי השמים ואלוהי הארץ, לומר שכבר תהיה הנהגת העולם על ידם ובבחינת פעולותיהם, כמו שהוא מנהיג אותו ע"י השמים ושמי השמים, עד שיהיו אצלו יחידי סגולותיהם ומספרם לשבטיהם ודגליהם מרכבת המשנה, וכמ"ש (ב"ר פ' מ"ז) האבות הן הן המרכבה לעשות בה נוראות לשדד כחות המרכבה הראשונה, כמו שביאר באומרו אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.

ולזה יוסב זה המאמר שאומר ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר, יאמר כי השלמים ההם אשר בחר ה' בהם שיעלו לאותה מדרגה, ראו והשיגו בסוד המציאות ותוכן ההנהגה, כי הוא יתעלה אשר חידש העולם ברצונו עד שכבר ינהיגו על פי ההשגחה לפי מה שיתחייב מפעולות האנשים, עד שראו את אלוהי ישראל והכירו כי ישראל הם תחת רגליו, והוא רוכב עליהם להנהיג העולם כעניין המרכבה הראשונה.

שהגלגל הראשון שבה הוא כלבנת הספיר, והוא הגלגל החלק שאין בו שום כוכב והוא אשר נאמר עליו (יחזקאל שם) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא וכעצם שאר השמים. וזה יהיה לטוהר הנמצא בחסידיהם ובשלמים שבהם ובכללם יותר מכל האומות. והנה היות זאת האומה מראשיתה בנויה ומיוסדת על דמות העולם ותבניתו, ותיקון זה הסדר בהיותו בשלימותו וחזרתו כשיסור לסיבה מהסיבות להכינו אל שפע השגחתו, הנה הוא כתוב בדרוש מיוחד שער ל"א, וממנו יושלם זה העניין המעולה, כמו שעם זה יושלם הדרוש ההוא בלי ספק.

והנה לפי שנתייחדה ההשגה הזאת לשלמים המיוחדים שהזכיר, אמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, (ז) לומר שאל שאר זקני העם הנאצלים ונפרשים מאלו הנזכרים כאן, עם היות שהיו רבים ונכבדים ואצילים אצל העם, לא שלח נבואתו ששיגו במראה הנבואה זה העניין הפרטי אשר עליו נאמר ויראו את אלהי ישראל, אבל ויחזו את האלוהים סתם, והיא השגה כוללת באמיתת מציאותו יתעלה, וגם לא במראה אלא במחזה. ויש הבדל בהשגות.

(ז) ומה שאמר ויאכלו וישתו, חוזר אל עניין הסעודה של מצוה אשר זכר ראשונה, ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים. ואלו העניינים עולים יפה בזה הפירוש בעיני.

ואחרי כן אמר ה' אל משה **עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך וגו'.** ומיד **ויקם משה ויהושע משרתו ויעל משה אל הר האלוהים.** נראה שקבע יהושע שבתו בהר, והיה יושב ומשמר יום בואו. וכן נמצא ברדתו אומרו וישמע יהושע את קול העם ברעה (שמות ל"ב) לקיים מה שנאמר (משלי כ"ז) נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדונו יכובד (במדבר רבות

פ' י"ב). ואל הזקנים אמר שישבו במקומו לשפוט את העם כל ימי אשר ישכן שם בענן, ואהרן וחור יהיו עליהם לשפוט כל הדבר הקשה.

ויעל משה אל ההר ויכס הענן את ההר וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן. אמרו רז"ל (יומא ג' ב) שכל הנכנס למחנה שכינה טעון פרישה ששת ימים. כבר כתבנו ביום המעמד שהענן שעל ההר והחרדות אשר בו ירמזו אל הקושי שבהשגות מצד מעלת המושג. והנה לא נזכרו במשה עניינים מטרידים מצד עצמו כמו שנזכר בהם ויחרד כל העם אשר במחנה.

אמנם נאמר ויכס הענן את ההר (ח) והוא מה שפירשו הכתוב באומרו וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים. יאמר כי מצד שכבוד ה' שוכן שם היה מהראוי שיהיה שם הענן עד שיתקרבו לו העניינים האלוהיים. אמנם אחר שקרא ה' אל משה מתוך הענן ביום השביעי מיד ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל כי מזיו ואורו הכול יראו אור בלי ספק.

ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה. יגיד כי משעה שבא בענן ועלה להר יחשבון הארבעים יום וארבעים לילה שעמד שם.

זה העניין מהיותו שם ארבעים יום בלי אכילה ושתייה, לא ימלט משיהיה דרך פלא ונס. אמנם כשנשים לב אל מה שיקרה מזה אל רודפי ההצלחות המדומות, לא יפלא בעינינו כל כך. מצורף למה שיהיה הזמן הרב המענג נחשב למעט מאוד כפי מה שאמרו הטבעים. ומי לנו כמשה נכסף ומשתוקק אל חמודות התורה ומרגליותיה, ואיך יתכן שיעזוב מהזיו ההוא הנפלא לאכול פת לחם, חלילה לו.

ועליו דרשו רז"ל (ש"ר פ' מ"ז) טוב לי כי עוניתי למען אלמד חקיך (תהלים קי"ט) כלומר אין צ"ל שלא קבלתי מזה נזק, אלא שהוספתי עוז והדר וקירון הפנים. וא"כ הייתי משתכר משני צדדים, כלומר שלא היה שם עינוי אלא עונג.

ולזה אני אומר שעניין אכילת המלאכים למטה, ובלתי אכילת משה למעלה אחד הוא, וזה כי כמו שהמלאכים נראים כאוכלים ואינם אוכלים, כן משה היה נראה כמו שאינו אוכל והוא אוכל. כי באמת מההנאה ההיא הוא מתענג וניזון שמתוכה מתברך המזון שבמעיו כל הזמן ההוא, כמו שנאמר באלהו ז"ל (מ"א י"ט) וילך בכוח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה.

ובמדרש (ש"ר פ' מ"ח)

מאין היה משה אוכל, מזיו השכינה, שנאמר (נחמיה ט') ואתה מחיה את כלם. דבר אחר, מאין היה משה אוכל, מן התורה, שנאמר (יחזקאל ג') את אשר תמצא אכול ואוכלה ותהי בפי כדבש למתוק. דבר אחר, מלחמה של תורה, שנאמר (משלי ט') לכו לחמו בלחמי וגו'. ומנין שלא ישן ושלא נמנם, משל למלך שהיה לו אהוב אמר לו מדוד לך דינרי זהב. משמחתו לא בקש לא לאכול ולא לשתות. בקש לישן, אמר מפסיד אני אם אישן. כך היה משה מודד את התורה ולא אכל ולא שתה. ביקש לישן אמר מפסיד אני שלא אמר לי אלא ארבעים יום בלבד.

ראה כי כולם הטילו עליו לשון אכילה והזנה. אלא **שבראשון** שם אותה עניין דק רוחני באשר הוא נהנה שם מזיו השכינה אשר בה יחיו כל החיים, וכמ"ש (דברים ח') כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. **והשני** קרב העניין עוד למזון, אלא ששמהו מזון הנפש לבד, כי התורה בכללה הוא המזון המיוחד אשר יעשה לכל נפש כמו שכתבנו בפ' המן שער מ"א. אמנם **השלישי** הקריב הדבר עד היות שם מזון לגוף, ולזה אמר לחמה של תורה על דרך נותן לחם לכל בשר (תהלים קל"ו). והמשל ביאר העניין מאוד, שאף בדרך כל הארץ אם יתנו לאחד למדוד לעצמו דינרי כסף לא יאכל ולא ישתה לקחתם ואף אם בא לישן ויחליפום בדינרי זהב, הנה לא ינום כדי שלא להפסיד. ומה גם עתה אם יוסיפו לתת לו מרגליות כי אז יחליף כוח ואף כי ירבו הימים יהיו בעיניו כרגעים אחדים. וכל שכן לאבירי הרועים כשישימו לפניו הדברים היקרים מפנינים וכל חפצים שיזון עצמו בהם מכל הצדדים ויהיו הארבעים יום שעה קלה בעיניו ירע לו על מיעוטם כמ"ש. וזה מה שרצינו לבאר בזה החלק:

שער מח (פרשת תרומה)

[מבוא: מעמדו של מקום בקשר אדם ואלוהיו]

יבאר התועלות המגיעות ליחס לו יתברך בואו במשכן עם היותו נמנע אצל השכל. וההוראות אשר במעשה המשכן מתמונת העולם וחיידושו כנדבת רוח ה' ואופני הנהגתו.

פרשת ויקחו לי תרומה.

במדרש (ש"ר פ' מ"ט)

הה"ד (שיר ד') מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. מים רבים אלו אומות העולם, שנאמר (ישעיהו ז') הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון, שאפילו יתקבצו כל אומות העולם לבטל את האהבה אשר בין ישראל לאביהן שבשמים לא יוכלו. הה"ד מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. כמה דאת אמר (מלאכי א') אהבתי אתכם אמר ה'.

ונהרות לא ישטפוה, אלו המלכיות. שנאמר (ישעיהו ח') את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור.

אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבזו לו. אבל בני יעשו מקדש של יריעות וירדתי ושכנתי בתוכם, הה"ד (שמות מ') ולא יכול משה לבא אל אהל מועד, וכבוד ה' מלא את המשכן.

הקושיה והזרות הנופלים בדברים היוצאים מפי שלמי הדעת, הערה גדולה המה לגודל ערכם ועוצם תועלתם. ומה גם עתה, כי מאת ה' צבאות יצאה הפליא עצה מה קשה מסלע ומה עז מחלמיש צור אצל השכל האנושי, כדבר על אלוהי העולמים יתברך שמו כעל מלך ממלכי האדמה, או עשיר עשירה להכתיב לעצמו ענייני האכסנאי הנכבד אשר יצטרך להעתק ממקומו ולהתגורר אצל בני המדינה, ומבקש מהם עליית קיר קטנה או גדולה במטה ושלחן וכסא ומנורה ויתר הכלים אשר ישרתו במ כל עבודתו, ומעשה שלחנו ומעמד משרתיו ומלבושיהם, כמו שיאמר ויקחו לי תרומה מאת כל איש וגו' ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם וגו' ועשו ארון וגו'.

[ה' אינו מתמקם במקדש או במקום כל שהוא]

כל הפרשה הזאת וכל אשר ממינה כי רב הוא, כי חלילה לו יתברך שיתקומם במקדש או בשום מקום מכל המקומות אשר נתפרסמו בשכינתו יתברך, כי המתקומם הוא בעל שיעור ותמונה מוגבלת ומוקפת במקום ההוא. יתעלה שמו והדרו מכל זה עילוי רב.

והנה משה, להרחיק האומה החכמה מסכלות זה תכלית ההרחק, אמר (דברים ד') ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחורב מתוך האש, פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל. והפליג לזכור להם כל מיני הצורות והתמונות אשר הניחום הוברי שמים בכוכבים ובמזלות וכסיליהם, כמו שתראה משם במעט שתקדם לך מהידיעה בדבריהם, וכמו שאמר בסוף ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש וגו' אשר חלק ה' אלוהיך לכל העמים וגו' ואתכם לקח ה' וגו'. ירצה כי הבדיל ה' אותם מכל העמים להרחיקם מכל השיבושים ההם אשר נכנסו בלב הסכלים, אשר לא ישערו שום מציאות כי אם אל גשם בעל שיעור ותמונה.

והנה להרחיק זה השיבוש מדעת המונינו, התחילו **חז"ל** לכנות שמו יתברך במקום כמו שאמר ברוך המקום שנתן תורה לישראל, (שבת י"ב ב) המקום ירחם עליך וזולתם. והכוונה להודיעו שאינו מתקומם במקום כמו שיראה מהכתובים המשכינים אותו באוהל ובמשכן, אדרבא שהוא יתעלה מקומו של עולם.

אמנם עדיין צריכים אנו להתבונן בטוב כוונתם. כי הנה אחר שאחד מתנאי המקום הוא להיותו שווה למתקומם, מה לי מקיף ומה לי מוקף, מכל מקום שניהם חוייבו להיות בעלי שיעור ותמונה.

אלא שכוונתם ז"ל כפי שאחשוב היא לצדדים, מה מאותן תשעה פנים שזכר החוקר בספר השמע שיאמר בהם שהדבר בדבר. והוא שיאמר שהחלק בכל. או שהדבר במניע, כמו שנאמר שהיושר באדון, כי המה ראו כי האדון המישר הדרך והמסדר הצדק אשר בו יעמדו העם כאלו הוא המקום הנאמן אשר הם עומדים בו ונסמכים עליו. וכמו שאמרו (אבות פ"א) על שלשה דברים העולם עומד, כי הדברים ההם הם באמת מקומו של עולם והוא עומד בהם.

ואפשר שהחכם שלמה הסכים אל מאמר החוקר, באומרו (קהלת ג') מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע, כי לא על המקום מהשוק או שער העיר הוא מדבר, רק שהשר או השופט הוא מקום היושר והצדק או הפכם, וזה יתבאר עוד בפרשת עגלה ערופה שער צ"ה ב"ה.

[פירוש המושג 'המקום ברוך הוא']

והנה לפי זה כוונת **חז"ל** באומרם **המקום ברוך הוא**, לומר שנימוס היושר הכולל אשר כל הנמצאים צריכים אליו הוא באדון הכול יתעלה ובו מתקיימים. ומטעם השיתופים הללו מקלסים אותו במרום בלשון הזה, ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג') ירצו מחכמתו והיישרתו אשר בהן תלויים ועומדים כל נמצאי מעלה ומטה, ובו יתעלה הם

מתקיימים ולא בזולתו, עם היות שלא יכון לשום מקום, ומתקומם כלל במערכותם לעשות ממנו משל או דמיון.

ובמדרש (ב"ר פ' ס"ה)

ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו. מהו אחרי, אמר יחזקאל משקלסתינו אני, שמעתי שמלאכי השרת מקלסין אותו ברוך כבוד ה' ממקומו. ביארו שזה הקילוס בעצם וראשונה יאמר מפי הנביא מצד שהוא אדם, ובו יתכן המשל ההוא. ואחריו ובשנייה יאמר מפי המלאכים, עם שלא יתכן בהם כלל והוא מה שאמרנו.

והנה זאת הכוונה היא נאותה לכל מקום שיבוא זה הכינוי בכתובים, בין שיאמר שהוא יתעלה המקום או המתקומם.

לפי שאלו העניינים גם מה שכתב **הרב המורה** מעניין המדרגה, הם מקומות שכליים ימצאם השכל בנמצאים המושכלים, כמו שימצא החוש המקום המורגש בנמצאים המורגשים. ועל כל פנים תתבאר הכוונה מבלתי התקוממותו בתוך מחיצות יקיפואו, וכמו שאמר (ד"ה ב' ב') כי השמים ושמי השמים לא יכללוהו.

וגם ההעתק המחויב לנוסע ובא ממקום למקום, כמו שיאמר (שמות כ') בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. (במדבר י"א) וירדתי ודברתי אתך וגו', הוא שקר מבואר, שכבר נתבאר שכל מתנועע הוא גשם מתחלק. וחלילה ליחס לו יתעלה שום גשמות ולא שום פרוק ולא חיבור. הכתוב צווח ואומר (דברים ו') שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד. ושקר גם כן מהיות הנעתק ממקום למקום בהכרח להשלים לו שום דבר יחסר לו במקומו הראשון אשר בעבורו הוא נוסע ובא אל זולתו. והנה יתעלה האל מכל זה עלוי בלתי בעל תכלית (אין סופי).

אמר המשורר (תהלים כ"ד) לה' הארץ ומלואה וגו' (איוב ל"ה) אם צדקת מה תתן לו. והתורה מכרזת בכל מצותיה ועבודותיה, שאין דבר מהם לצורכו רק לצורכנו, כמו שאמר בכל מקום (דברים כ"ב) למען ייטב לך (שם ו') לטוב לנו כל הימים וגו'.

[היחס בין האל לבני אדם – שלשה עקרונות]

והנה כשנתבונן באלו השלשה עניינים נמצא שאלו הן עצמן השלשה חילופין שכתב המורה חלק ב' פרק ע"ב, שאמר שנמצאו לדמוי העולם בכללו לענייני העולם הקטן שהוא איש מאישי האדם.

הראשון שלא יוסב תועלת ושום הטבה בעולם הכללי משום מושפע למשפיע, כמו שיוסב בעולם הקטן מהאברים המושפעים אל המשפיעים, עד שהלב עם שהוא התחלה לכולם הוא חי בעדם, וכ"ש אליו יתעלה שהוא החונן והמטיב לכל.

והשני שהלב הוא מוקף מהאברים לישמר בתוכם, ובעולם הכללי היותר נכבד מקיף לכל אשר תחתיו במדרגה, וכ"ש האל יתעלה שאינו בתוך העולם ולא חוצה לו, עם הימצאו בכללו וחלקיו שהוא מקום הכול ואין הכול מקומו כמו שאמרנו.

והשלישי שהוא יתעלה אינו כוח בגוף העולם ולא בחלק מחלקיו, כמו שהשכל האנושי ההיולאני הוא כוח בגוף ובלתי נפרד ממנו.

[גישת התורה לעקרונות פילוסופיים אלה]

והנה דברים אלו כולם הם דברים אמיתיים **פילוסופיים**, אי אפשר להכחישם ולא שום אחד מהם בשום פנים. והנה התורה האלוהית תכחישם באלו הסיפורים, ותבטל אותם כולם יחד, כמו שהוא מבואר מעצמו. והוא דבר זר מאוד בתחילת המחשבה. אמנם בטוב ההתבוננות הנה, היו כל אלה העניינים חכמה עצומה והערה נפלאה להימלט מהפח והפחת אשר בהם יוקשים אלו האנשים בחקירותיהם, וכל הנסמכים בהם והנמשכים אחריהם. ולהביא בני התורה בדעותיה ואמונותיה אל ההצלחה האלוהית אשר אי אפשר זולתם.

[מדוע טעו הפילוסופים בעקרונות אלה?]

זוהי כי אלו **הפילוסופים** בדברם באלו העניינים הנה הם לא דברו בידיעת האל יתעלה אלו הדברים האפשריים, ולא בהתבוננותו בענייני כוחותינו והשגחתו במעשינו ועצבון ידינו. אדרבא, הם סילקו ממנו כל אלו הדברים מכוח עיוניהם כמו שכתבנו בשערים כ"א ול"ט. ולזה היו כל דבריהם אלו לפוקה ולמכשול באזני עם הארץ, לומר כי אחר שאין לו חושים כחושינו, וכחות ככוחותינו, שאינו משיג ויודע דבר. לפי שלא צויר אצלם הרגש דבר באופן אחר. וגם יאמרו כי מי שאינו יושב ושוכן בקרב העם המונהגים ממנו, אי אפשר שיוכל להשגיח ולכוון היטב בענייני הנהגתם ופרטיהם.

ועוד, כי המלך והשר אשר אינו צריך לעמו ולא יוסב לו מהם שום עבודה והנאה, אי אפשר שיקפיד עליהם וייתן אל לבו הנהגתם ותועלתם, כמנהג המלכים אשר בארץ המה.

והנה לפי שעל דרך האמת לא יבצר ממנו יתברך שום ידיעה והשגה והתבוננות בכל אלו הדברים מהשלשה סוגים שזכרנו, עם שלא ימצאו בו עם המקרים והחסרונות אשר ימצאו באנשים כמו שיחשבו ההמון. וכאשר כתבנו בשער ל"ט הנזכר, למה היה מחסדו ואמתו

עם עמו ושומרי בריתו לנהוג עמהם כדרך הרופא החכם שמשקיף אל הגעת הבריאות אל החולה, מבלי שישכילו מהות התרופות וטבעיהם וסגולותיהם, אבל יעלימם לפעמים ממנו כשידע שאין דעתו סובלתן. ולזה נסתלק האל יתברך אצלם מכל אלו העניינים הנוראים האמתיים, וויתר השגתם להם, כדי שלא יקבלו את הרע מהם לפרוק מעליהם עול מלכות שמים, ולהתיש כוחם בעבודה ויראה, ואת הטוב לא יקבלו כי הם דברים דקים לא יצוירו אצלם לפי אמיתתם, ולא יבאו עד תכונתם.

ולזה בטל אמת אלו העניינים והשליכו ארצה, והכתיב לעצמו עניינים המורים היותו יתברך אצלם כמלך החכם והחסיד הרחמן היושב בתוך עמו באהל ובמשכן, ושמח עמהם ואוהב אותם ומטיב להם בשמעם בקולו, ומוכיח ומייסר אותם בעוברם רצונו, וכמו שאמר הנביא (מיכה ו') מה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך. ירצה שלא יבקש ממנו שיטריד שכלו בעיונים הדקים ההם, רק שיישיר דרכו בעשות משפט ואהבת חסד, וזה עם הצנע לכת ביראה וענוה עם אלוהיהם. ירצה מבלי העז פנים בחקירה עליו לאמר אם יודע ואיך יודע ומה יודע, כדרך אלו הפילוסופים, לפי שזה יתד שכל יושר מעשיהם תלוי בו.

[התורה דברה כנגד שלוש אלה]

ולזה דברה התורה האלוהית בכל דבריה וסיפוריה כנגד אלו השלשה חלופים שאמרנו.

והנה כנגד השלישי מהם, נשתמשה תמיד בתארים אנושיים וכחות גופיות, ולא נמנע עצמו מהם אמר (ברא' ח') ויאמר ה' אל לבו. (שם ו') ויתעצב אל לבו. (שמות ט"ו) ימינך ה' נאדרי וגו' וברוח אפך וגו' אשר אלה וכאלה עצמו מספר.

וכנגד העניין השני אמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ושכנתי בתוך בני ישראל. (שם כ"ט) והתהלכתי בתוכם. (ויקרא כ"ו) השוכן אתם בתוך טומאותם. (שם ט"ז) תארו בלב הנטוע בתוך הגוף והמלך בתוך עמו ובאמצעיתם, והם עוטרים אותו מזה מזה והוא נותן אל לבו ומשגיח עליהם מכל צדדיו.

וכנגד העניין הראשון, והוא מה שנתברר בהשקפה שכלית שלא יוסב אליו שום טובה ותועלת מנבראיו ולא מהמושפעים ממנו, בא בתורה סידור השולחן והמנורה ומזבח הקטורת, גם מזבח העולה אשר כולם יראה מעניינם שיוסב אליו יתברך מהם שום טובה והנאה, כמו שיראה מפשרי כתוביהם.

וזה העניין עם היותו היותר זר והיותר רחוק מכולם, הנה הוא היותר אמתי שבשלתן. וביאור זה כי החיות אשר יאמר בו ית' דומה לחיות אשר בלב הגוף, הוא שיורגשו ממנו יתברך פעולות מסודרות יוצאות בעולם בחכמה ובתבונה ובדעת. אם מהטבעיות אשר

עשאים להנהיג בהם העולם כמנהגו. ואם אשר הם כנגד הטבע בכל הגדולות והנוראות אשר נעשו על ידי הנביאים תמיד. כי בכל אלו העניינים יודע חיות חי העולמים. וכמ"ש (במדבר י"ד) ואולם חי אני וימלא כבוד ה' וגו' (דברים ל"ב) ואמרתי חי אנכי לעולם אם שנותי ברק חרבי. יורה שהחיות האלוהי הוא הוראת אלו הפעולות הנכבדות בעולם.

והנה אין ספק שאין מבוא להגעת רוב הפעולות הטבעיות כי אם ע"י מעשה האנשים, כי אם לא יחרוש החורש ולא יזרע הזורע, הן לא יאסוף את תבואתו. כמו שכתב החכם באלוהיות משל כל זורע וכו' והקש על זה בכל העניינים, וכמו שאמרו (שוח"ט תהלים כ"ג) יכול אפילו יושב ובטל, ת"ל (דברים י"ד) בכל משלח ידיך וגו'. וזה מבואר מאד.

אמנם יותר מזה הוא מבואר בחיות, אשר מצד המעשים הנפלאים כי גם הם לא יעשו ולא נתנו להיעשות כי אם ע"י סיוע האנשים השלמים אשר יקבלום. כמו שאמר דניאל (ו') כל קבל די קדמוהי זכו השתכחת לי. וכן בחבריו (שם ג') עבדוהי דהתרחיצו עלוהי. כי על זה **אמרו ז"ל** (שבת פ"ט א) מכל מקום היה לך לסייעני.

ועוד אמרו מבואר (איכה רבתי פ"א) כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כוח בגבורה של מעלה, שנאמר (במדבר י"ד) ועתה יגדל נא כוח ה'. וכשאינן עושין רצונו של מקום, מתישין כוח וכו' שנאמר (דברים ל"ב) צור ילדך תשי.

ועוד אמרו הדרך עלן והדרן עלך כמו שיתבאר ענין זה בשלמות בתחילת משנה תורה שער פ"ז ב"ה.

[המעשים האנושיים מפרסמים את המעשה האלוהי]

והנה הוא מבואר כי לפרסם החיות האלוהי בפעולותיו המיוחדות יועילו מאוד המעשים האנושיים משני המינים. ולזה מה שהוצרכו בתורה אלו העניינים הנעשים במשכן ובבית עולמים ממנורות ושלחנות ומזבחות ויתר העבודות כולם, אשר הם מהשלשה סוגים אשר זכרנו, כי לא להפליג והרחיק ענייניו ונוראותיו בא האלוהים, כי להקריבם כמו שכתבנו בשער עשרת הדברים, עד שכבר תצויר שכוונתו עמהם בתפארת אדם מעולה לשבת בית עם האשה והבנים, והוא רוצה בעבודתם ושירותם.

וכמו **שאמרו ז"ל** (ש"ר פ' ל"ו) בארבעה דברים נכסף הב"ה למעשה ידיו. כי הוא מאמר נפלא מאוד כמו שיבוא ביאורו בסוף שער הבא בסמוך ב"ה.

והוא דבר מה שנתחזק דמיונו בכל דברי התורה והנביאים באופן נמרץ. נאמר (הושע ב') וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בחדס ובמשפט וגו'. **ואמרו ז"ל** בכל ברכותיהן אשר קדשנו במצותיו, קדושין ממש. כמו שיתבאר בע"ה בפרשת כי תוליד בנים שער פ"ח. ואפילו בשעת הכעס, אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתי (ישעיהו נ'). והויה זאת

הייתה התחלתה מימי האבות, שנאמר בהם (בראשית י"ז) להיות לך לאלוהים, והייתי להם לאלוהים, הויה ממש, כמה דאת אמר (במדבר ל') ואם היו תהיה לאיש. אמנם נתבאר ליעקב בפירוש במראה הסולם המופלא באומרו (בראשית כ"ח) והנה ה' ניצב עליו, ויאמר אני ה' אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק הארץ וגו' והיה זרעך וגו' והנה אנכי עמך וגו'. כי שם פרט לו כל עניני הזיווג ותנאים, כי באמרו הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך, הנה כתב לה כתובה וייחד לה קרקע למזונות ופרנסה, ולאפותיקי כתובתה.

וכמה נתבאר זה בפרשת (דברים ח') כי ה' אלוהיך מביאך אל ארץ טובה וגו' כמו שיתבאר שם ב"ה. ובאומרו והיה זרעך כעפר הארץ, הבטיח על הייחוד לבוא עליה לפרות ולרבות ממנה זרע שלא יסופר. וכמו שאמר אחרי כן (שם י"ד) בנים אתם לה' אלוהיכם (שם ל"ב) בנים לא אמן בם. והושע אמר (הושע ב') ריבו באמכם ריבו. ובאומרו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, קבל עליו ההגנה והשמירה בכל הדברים הצריכים למחסה ולמסתור.

[שלשה עניינים אלה הם בסיס הקשר בין איש לאשתו]

והנה שלשה עניינים אלו הם הנהוגים לקבל כל אחד מהאנשים אצל אשתו בהישרת התורה, שאמרה (שמות כ"א) שארה כסותה ועונתה לא יגרע, גם קבל עליו התנאי הנהוג בזיווגין, שלא לגרש ולא לפטור אותה בגט. ולזה אמר כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך. ומ"ש ירמיהו על אודות אשר נאפה משובה ישראל שלחתי ואתן את ספר כריתותיה אליה (ירמיה ג'). הנה הוא לשון מגזים לבד, לא שילוח ממש, שהרי הקדים השילוח אל הגט, הפך מה שאמר הכתוב (דברים כ"ד) וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה. והוא מה שאמר ישעיהו אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתי בו שתהיה מגורשת, שהרי כששלחתי לא היה שם גט. וכשנתתי לה הגט לא שלחתי. והוא דקדוק נכון להניצל על דרך **שאמרו ז"ל** (יבמות ק"ב ב) על חלץ מהם (הושע ה').

וכבר אמרו בזה (איכה רבתי פ"א) משל למי שנתן גט לאשתו וחטפו ממנה. באת לינשא לאחר אומר אי זה גטיך. תבעה מזונות אומר לה שהיא גרושה. ואיך שיהיה מזה כבר הובטחנו ע"י ירמיהו שלא יספיק שום גט ואפילו זנות של אחריו לשתיעזב ממנו ית' לעד, באומרו הן ישלח איש את אשתו והלכה והייתה לאיש אחר, הישוב אליה עוד, הלא חנוף תחנף הארץ ההיא, ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ה' (ירמיה ג'). וכל זה היה לו לזכות נפלא כמו שנתבאר שם במקומו. ולקיים כל דבר נדר לאלוהי יעקב על הכלל בשם הפרט (בראשית י"ז) אם יהיה אלוהים עמדי וגו', וסיים ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש ושבתי בשלום אל בית אבי וגו'.

והנה כלל כל השלשה דברים, כי **לחם** לאכול הוא כולל כל צרכי המזונות והפרנסה אשר עליהם יחיה האדם. **ובגד ללבוש** הוא הדר הכסות והלבוש המגן על המתכסה בו בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הגשמים, ובכלל כל מיני השמירה הנזכר באומרו ושמרתיך בכל אשר תלך והרי כאן שאר כסות. אמנם על **העונה**, והוא התייחד שמו עליו כעין שמתייחד אדם עם אשתו בשעת חופה אמר, ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלוהים, כי לא יתכן הייחוד ההוא כי אם לזמנו ומקומו המיוחד שהוא בארץ הקדושה. וכמו שאמרו (כתובות ק"י ב) כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה.

ולזה ייעד לו זמן הנישואין לכשישוב בשלום אל בית אמו ואל חדר הורתו, כי שם יהיה לו לאלוהים. כמה דאת אמר גם הייתי הלילה לאיש (רות א') ימים רבים תשבי לי (הושע ג'). והנך רואה כי למועד אשר דבר אותו מיד נגמר הזווג, שנאמר (בראשית ל"ה) וירא אלוהים אל יעקב עוד בבאו מפדן ארם ויברך אותו, ויאמר לו אלוהים שמך יעקב לא יקרא עוד שמך וגו' ויאמר לו אלוהים אני אל שדי פרה ורבה וגו'. יורה כי שם נזדווג אליו וברכו ברכת נישואין, ונשא את שמו למעלה וכבוד כראוי לאשה בשעת הנישואין לכבוד הבעל. ואמר פרה ורבה, כי הוא העניין הנמשך מהעונה והמיוחד אליה ועניין הפריה ורביה לשם הוא שיפריה וירבה הוד ההצלחה יתברך הוא וזרעו אחריו לכבוד ולתפארת, כי לעניין הבנים כבר היו לו אחד עשר, ורחל הייתה מעוברת מבנימין.

[שלשה עניינים אלה הם גם סוד הקשר בין עם לאלהיו]

והוא סוד ויעל מעליו אלוהים במקום אשר דבר אתו הכתוב שם, וכמו שאמר מכאן (ב"ר פ' פ"ב) האבות הן הן המרכבה והוא פלא.

וגם אתה רואה כי בשלשתן קיים בריתו לבנים בצאתם ממצרים. כי מיד נאמר (שמות ט"ז) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, ונאמר (שם) בערב תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם והוציא להם נוזלים מסלע, והם הדברים הנכללים בשאר, כמו שאמר (תהלים ע"ח) וימטר עליהם כעפר שאר.

והנה במלחמת עמלק, וקודם לזה על הים, הגינם וכסה עליהם מזרם ושטף התלאות. אמנם עניין התורה הוא עצמו עניין הזווג השלם, כי שם נתייחדו להיות לו לעם, כמו שאמר (שמות י"ט) והייתם לי סגולה וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. ולזה היה שם הקדושה והטהרה וההזמנה הנהוגים לכלות כדת משה וישראל.

וזה העניין תמצאהו בכל מקום שתרצה מציאותו בתורה ובנביאים, עד שמכל זה תתבאר הכוונה האלוהית בכל אלו העניינים ואשר להצליח האומה הזאת אשר לקחה לו לחלקו, הנה הוא יתעלה לא הפליג עמהם באלו הדברים הפילוסופיים האמתיים להרחיק השיבושים והכפירות הכרוכים בעקביהם ויוצאים לצדם, כמו שאמרנו. אבל ויתר אותם ובטלם אצלם כדי שיוכלו כללותם להשתתף בהצלחה ההיא מבלי שום מונע, כמו שכווננו

לזה **חז"ל** באומרם (ב"ר פ"ח) נטל את האמת והשליכה לארץ. כאשר כתבנו בשער מ"ג עיין עליו.

והוא מה שכוונהו **חז"ל** במאמר ההוא אשר זכרנו ראשונה, הדא הוא דכתיב מים רבים וגו'. ואמרו מים רבים אלו אומות העולם, כי אומות העולם אשר לא עמדו על הר סיני להפסיק זוהמת הכפירה מהם וחכמיהם ופילוסופיהם, הם אשר השתדלו ברוב כוחם, וכהמות ימים ברוב מופתיהם יהמיון להפר האחוה ולבטל האהבה מבינו יתעלה לשום אחד מהנמצאים השפלים, ולהתבונן במעשיהם ובעניינם כלל, רק מה שיחויב מסדור המערכות ומנהג הטבעי המחויב מאתו בזולת רצונו המיוחדת.

[מה בין הקשר של ה' עם ישראל, ועם האומות הפילוסופיות?]

ואמרו שאפילו התפלספו בזה תכלית התפלספות, הנה הם לא יוכלו לבטל מה שנתפרסם בעולם מזאת האהבה וחיבה היתרה הנודעת לאומה הזאת מכל זולתה מהאומות בתכלית ההשקפה וההשגחה בכל ענייניהם ופרטיהם לעיני כל העולם. עד שכבר הייתה האומה הישראלית עם שאר האומות **פילוסופיות** כשתי מטרונות: האחת בעלה עמה בבית, מפתו תאכל ומכוסו תשתה ובחיקו תשכב ובכבודו תתימר. והשנית לא הכירה בעל מעולם.

אמנם אמרו לה חכמיה ואוהביה ובעלי עצתה, התחזקי בלבך ואל תרפינה ידיך כי תדעי נאמנה כי גם יש לך איש נכבד ומעולה מאוד אין ערוך אליו בהדרו ואין דומה לו ביופיו, ואם בעיניך הרואות ובאזניך השומעות ויתר חושך הבשריות אינך מרגישה אותו, הלא יש לך לדעת ולהכירו בעיני שכלך ובבחינת מחשבתך אשר היא הכרה מדעית יותר מעולה מאוד.

ואמרו לה הלא ידעת בתי כי איש ואשה ממאמר המצטרף, ושלא יתכן להמצא זה בלא זה. וכיון שנתברר לך שאת אשה, א"כ יש לך איש בהכרח. ואם אינו מורגש הוא מושכל, ומכוחו אשר הוא ניצב עליך תמשך כל הנהגת ביתך ועניני פרנסתו, וגם הוא חכם כי מהפעולות יודעו הכוחות, ואת רואה כי כל עניני ביתך ומאכל שלחנך ומושב עבדיך ומשרתך כולם על נכון. ואם היה דבר מדעתיך, הוא הנותן לך עצה ותושיה לעשות.

והנה הם מחזיקים בידה כאלו וכאלה מהטענות אשר יוכל האדם למצוא לקיים בדעתה כי היא בעולת בעל. אמנם בעת צרכה, באמרה הבעל ענני, אין קול ואין עונה. וכן הוא באמת כי כל חכמי האומות **פילוסופים** והיותר מאמינים מהם, הם מאמתים מציאות השם יתעלה מהכרח הצירוף, כי לכל מתנועע יש מניע, או לכל עלול עילה, עד שיכלה העניין אל המניע הראשון או העילה הראשונה אשר הוא האלוה יתעלה. גם חכמתו וידיעתו ויכולתו ניכרים ונודעים מעוצם פעולותיו המתחייבות ממנו בעולם. גם שמוהו אצל העולם כשכל הנקנה אצל גוף המדבר, כי אמרו שאי אפשר לגוף זה בלא נפש נבדלת שתניעהו. ואמרו

שכל מה שיתיישר האדם אל החכמה ואל השלמות, הוא יתעלה אשר השפיע עליו הרצון ההוא ע"י הסיבות הטבעיות המשתלשלות ממציאותו. ובזה האופן מיחסים כל הפעולות אליו, ואומרים שיש להם אלוה.

אבל לא יצא מכל עיונם שיש כוח בזה האלהות לעשות קטנה או גדולה בתורת אהבה ונדבה, לשנות דבר מכל מה שנתחייב מהסדר הטבעי כלל, שעולם כמנהגו נוהג. אלא שאותו המנהג נתחייב מאתו, ואם כן מה יועיל אלהותם.

אמנם זה אלוהינו אשר נתפרסם אלהותו עלינו בכללו העניינים, ושהוא השוכן אתנו וכביכול מתגורר בינותינו, הוא המנהיגנו בכל צרכינו מדי צאתנו ובואנו, על דרך רצון והאהבה השלמה, כמו שאמר (משלי ח') אני אוהבי אהב וגו'. והוא שאמר משה אדוננו ע"ה כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו בכל קוראינו אליו (דברים ד'). ויפה אמרו, שמים רבים והמות ימים מכל טענותיהם לא יוכלו לכבות את האהבה והשיתוף אשר בין ישראל לאביהם שבשמים. עוד אמרו ונהרות לא ישטפוה - אלו המלכויות.

זה כי ארכו לנו הימים בשעבוד המלכויות, וכבר הסתיר השם יתעלה פניו ממנו זה כמה, והוא סיבה עצומה להתיימשך מישועתו ומפעולת אהבתו. הנה באמת הפרסום הזה מהאהבה הקודמת על האופן הנזכר יספיק לשלא ישטפוה לעולם.

זה כי ידעו כי כן דרך האישות, כי בעוד שהאשה עושה המלאכות הראויות לה בבית בעלה תיזון ותתפרנס בביתו ותשב עמו במחיצתו ותהנה ממנו וממיטב נכסיו. אמנם במרדה עליו, ולא תשרת אותו ובכל מעשה ידיה, כן תכעיסנו הנה הוא מן הדין יכול לומר לה טלי מעשה ידיך תחת מזונותיך, ותסולק השגחתו ושמירתו ממנה ואין עליו תרעומת. וכמו שאמר הנביא כמתנצל מהם על זה ואותי יום יום ידרושון ודעת דרכי יחפצון כגוי אשר צדקה עשה וגו' (ישעיהו נ"ח). ירצה שידרשו אותי בכל יום בב"ד לתבוע ממני מזונות ופרנסה, ואם אמנע מתת להם יאמרו שאינן יודעין דרכי, כלומר שדרכי לא יתכנו.

והתימה כי **כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלוהיו לא עזב ישאלוני משפטי צדק** ויחפצו להקריבני אל האלוהים לחייבני בדין. והכוונה בכל זה לומר, שהכל תלוי בה כי בשובה לעבודתו ובהתרצותה לשוב אליו, מיד תשוב אהבתו למקומה. וכמו שאמר בסוף: הלא זה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכוף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע הלזה תקרא צום ויום רצון לה' וגו', אז תקרא וה' יענה תשווע ויאמר הנני (שם).

וכתיב (הושע ב') והיה ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי ולא תקראי עוד בעלי. שהכוונה שתחזור לאהבתו ותהיה אז דבקה ומיוחדת לו בביתו עד שתקרא אישי. ואף על פי שהוא שם משותף לבעלי הכבוד כמו שאמרין (יומא י"ח א) אישי כהן גדול וכיוצא, לא יובן בצאתו מפיה כי אם על בעלה השוכן אתה בבית. ולא תקרא עוד בעלי שהוא שם מיוחד לבעל, כמו שתצטרך לזכור זה השם האשה היושבת בבית בעלה, כי אם תאמר אישי יובן על זולתו מאנשי הכבוד אשר היא מתגוררת עמהם. והוא אומרם ז"ל (פסחים פ"ב א) תקראי אישי ולא תקראי עוד בעלי ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה. כי בית חמיה הוא בית בעלה, תקרא אישי ולא תצטרך לפרש עוד, כי הכול יודעים כי על בעלה היא אומרת. אמנם בבית אביה צריכה לפרש בעלי, כדי שלא יובן על זולתו מהיושבים אצלה שם.

וסוף דבר כי האהבה הקדומה המפורסמת תספיק שלא תישטף מהם ברוב ימים ושנים, רק שתחזור לקדמותה ואיתנה.

[החסד והוותרנות שבהם התייחס האלוהים לישראל]

והנה אחר שאמר אלו שני העניינים נתן הסיבה וביאר החסד והוותרנות הנזכרים שעשה עמהם אשר ממנו נמשכו על זה האופן. ואמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו אבל בני יעשו וגו'. ירצה, וזה שאם יתן איש כל הון ביתו לאהבת זולתו ודאי יבוזו לו ויחרפוהו. אמנם הוא יתעלה לא חשש אל הלעג הזה ונתן כל הון ביתו לאהבת ישראל, וזה כי כל הון ביתו ואוצרות סגולתו אשר בהם נבדל מכל הנמצאות היו השלשה הנבדלים שחבר **הרב המורה**, שנבדל דמיונו עם עולמו בכלל בהם מדרכי שאר האישים בהרכבת גופותיהם, והם סגולותיו המיוחדות כמו שזכרנום אחת לאחת.

וכמה ויתר אותם במה שאמר להם שיעשו מקדש של יריעות וירדתי ושכנתי בתוכם, כי בצמצם שכינתי בתוך יריעותיהם ובשכני בתוך מחניהם, ובקבלתי שם מהם כל מיני עבודתם, נתוותרו אצלם כל שלש העניינים בעינם, וכל שאר הדברים הנמשכים מהם והנלוים אליהם, כי האל יתעלה חפץ בצדקתם יותר מפלפולם וחרופותם.

וראה נפלאות מאמרם: **הדא הוא דכתיב ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד וגו'.** כי בכתוב ההוא נזכרו **השלשה** דברים ההם עצמם כצורתם.

כי באומרו ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד, ויתר להם הרחקת הגשמות, למה שיורה שהיה שם דבר ממשי המעכבו לבוא לשם. וזה לפי שלא יראה להמון דבר של מציאות זולת זה.

ובאומרו כי שכן עליו הענן, ויתר אצלם עניין ההעתק ממקום למקום לקבל מהם שירות ועבודה, כי בזה יסמוך לבם על השגחתו עליהם.

ובאומרו וכבוד ה' מלא את המשכן, לא נשמר מהתקוממות במקום והיותו כמלך הקובע ישיבתו באמצע המלכות.

הנה זאת תראה כוונת זה המאמר הנכבד בהורות תכלית אלו העניינים הנפלאים המפורסמים, אשר בכללותם נמצאו שלשה תועלות הכרחיות. **האחד** הישרה והדרכה לכללות העם לקרבם אל האלוהים ולא להרחיקם. **והשני** מה שיגיע מזה תוכחת מגולה וגערה במתפלספים בעם המרחיקים ידיעתו והשגחתו בכמו אלה העניינים. **והשלישי** זירוז והערה נפלאה בלב המשכילים לדעת ולהכיר מתוך אלו המעשים האלוהיים כי יש אלוהים שופטים בארץ יודע בינינו מה טוב.

ואת היותר מכל אשר יורה על צד הגשמה או תנועה או שום חיסרון בו יתעלה אשר לא יסבלו טבע האלהות ירחיקוהו הרחק מאוד, ויהי להם למשל לבד. כאומרם ז"ל (ברכות ל"א א) על זאת הכוונה עצמה, דברה תורה כלשון בני אדם. ירצו בזה ששמה התורה השגותיו יתעלה תלויות ומיוחסות אל כלים ואופנים גשמיים, כמו שהם נמצאים בבני אדם לשכך את אזנם, עם היות שהשגותיו נמצאות בו יתעלה במציאות יותר משובח לאין ערך ודמיון, ולא בכלים ההם חלילה. ואולם כאשר ישימו לב הנה ימצאו עניין ההרחקות האלו וההישמר מחטוא בהנה מכוונות יפה במלאכת המשכן לכל כליו ועבודותיו כמו שיבוא. והרי אלו תכליות עצומות הכרחיות לחיי האדם ולהוציאו ממבוכתו ולקרבו אל הצלחתו.

[המשכן – תבנית העולם]

עוד זאת תהיה הערה עצומה ולימוד נפלא להשכיל ולהכיר מתוך מעשה המשכן תבניתו ותכונתו תכונת העולם בכללו והשתלשלותו והתקשרות חלקיו, ואיך הוא ית' סיבת הסיבות כולן והמניע הראשון לכל תנועותיו, על אותו הדמיון שאמרו חכמים שהעולם הוא כאיש אחד אשר דעת זה הוא השתדלות כל החכמות וסוף תכליתן. אלא שהעיון הזה הוא אלוהי אמתי מאוד, מורה על היות זה העולם מחודש מאתו ית' ברצונו המוחלט והמנהיג אותו בהשגחה פרטית עצומה בחפץ ורצון על פי התורה האלוהית וסדור מעשיה, כי היא הנהגת מרכבת המשנה אשר כתבנו בשער הקודם ובזולתו, כי הוא ההבדל המיוחד אשר בינינו לבין חכמי האומות **הפילוסופים** אשר זכרו **חז"ל**, במאמר אשר ביארנו אשר כל המעשים האלוהיים האלו לדעתי לא נעשו אלא להכזיבם ולבטל דעותיהם, והרחיק נזקם בזה העניין המיוחד, אשר הוא יתד שהכל תלוי בו, ולהראות לעין כל כי גבהו דרכיו ית' מדרכיהם ומחשבותיו וידיעתו כל העניינים הפרטים ממה שיחייבוהו הם בעיוניהם.

וכמה נתאמת זה בהיות יום הקמתו באחד לחדש הראשון (שמות מ') שהוא ראש השנה להנהגה השנית המיוחדת למרכבה השנית ההיא, כמו שכתבנו בפרשת החדש שער ל"ח, וכמו שיבוא במקומו בעזרת האל.

ובמדרש (תנחומא פ' פקודי)

אמר רבי יעקב ברבי יוסי: מאי דכתיב (תהלים כ"ו) ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך, שהוא שקול כנגד בריאת העולם. במשכן ועשית יריעות בבריאת העולם כתיב (שם ק"ד) נוטה שמים כיריעה וגו'.

כמו שיבוא במקומו בפרשת פקודי בע"ה.

ובמדרש חזית (סוף שיר ג')

אמר הקב"ה למשה: וראה ועשה. אמר לפניו: רבש"ע, אלוה אני שאעשה כמותו? אמר ליה כתבניתם.

רבי ברכיה בשם רבי אומר: משל למלך שנגלה לבן ביתו בלבוש נאה של מרגליטון, ואמר ליה עשה לי כמוהו. אמר ליה: אדוני המלך, וכי יכול אני לעשות כמוהו?

כך אמר ליה הקב"ה למשה עשה משכן. אמר ליה: וכי יכול אני לעשות כזה? אמר ליה: וראה ועשה. כשם שאתה רואה למעלה, כך עשה אותו למטה.

והרי הוא מבואר שהלבוש האלוהי שהוא יתעלה מתראה בו לנביאיו, הוא תמונת העולם במדרגותיו כולם, והוא ניצב עליהם רוכב ומנהיג. כמו שנראה ליעקב אבינו במראה הסולם, ואל הנביא ישעיהו באומרו (ישעיהו ו') ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל שרפים עומדים ממעל לו וגו'. ועל הלבוש הזה אמר ושוליו מלאים את ההיכל, שאם אין שם מעיל, שולים מנין, והוא נכון מאוד.

וכן במרכבת יחזקאל וזולתו. וכמו שנאמר שם (יחזקאל א') ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה. ועל זה הלבוש ההדור אמר המשורר (תהלים צ"ג) ה' מלך גאות לבש לבש ה' עוז התאזר אף תכון תבל בל תמוט נכון כסאך מאז וגו'. ואומר (שם ק"ד) הוד והדר לבשת, עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה, המקרה שמים עליותיו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח.

והוא עצמו אשר כונו בכאן כשבקש להראות לבושו בין האומה הזאת, והוא שתראה אליהם תכונת העולם בכללו ואופן הנהגתו אותו, והוא מעשה המשכן אשר כל איש שלם אשר ידבנו לבו יכול לעשותו בשכלו ורעיוני לבו, אף על פי שלא יכול להוציא בפועל בחומרים. כי על שני אלו מיני המעשים **אמרו ז"ל** (ש"ר פ' ל"ג) שכשאמר לו הקב"ה למשה על עסקי המשכן, אמר לו רבש"ע וכי יכולין ישראל לעשותו? אמר ליה והלא אחד

מהם יכול לעשותו, שנאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי. כי דברי השם יתעלה הם דברים תמוהין, אלא כשיובנו על זה האופן.
ועוד נדבר בזה בכלל השער הבא ב"ה.

ועל ההישרה הזאת אמר ישעיה הנביא (ס"ו) השמים כסאי והארץ הדום רגלי אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי ואת כל אלה ידי עשתה ויהיו כל אלה נאם ה' ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי. כי ודאי זה האיש אשר תארו בכאן איש אשר ידבנו לבו כמו שכתבנו בפרשת ויצא שער כ"ה.
וראה כמה הפליגו במושלים זה הנפלא, שאמרו שנגלה לבן ביתו בלבוש נאה של מרגליטון ואמר לו עשה לי כמוהו שהוא עניין נאה כמו שכתבנו.

ועתה אם שכבר קדם הדיבור אל הראשונים בתת זה הסדר והדמיון מלאכת המשכן עם מלאכת העולם בכללו, הנה זכור אזכרנו עוד עם מה שנזדמן לידי מתוספת הדיוק בענייניו, ותת טוב טעם לקצת פרטיו, ובהוראת זה העניין הנפלא אשר נבדל בו זה הלימוד מהלימוד הפילוסופי כאשר אמרנו. כי זה מה שיתכן ויועיל מאוד לפי כוונתנו. ומה שיאמר בכל זה יהיה על סדר הפרשה ולפי דרכה.
ולא אזכור בזה מספר ספקות כמנהג, כי הכול יכנס בכלל שאלה אחת, והיא צורך זה המעשה וכל תבניתו ומידת ארכו ורחבו וקומת יריעותיו וקרשיו וכל כליו.
ואם יהיו בם קצת שאלות חלקיות יבא זיכרונם לפי דרכינו בעזרת האל.

ויקחו לי תרומה

[המשכן נחלק לשלשה, כמו העולם]

כבר גילו חז"ל אזנינו (תנחומא פ' פקודי) שהמשכן נעשה על תמונת העולם הכללי, באשר הוא נחלק לשלשה דיורין, כמו שהעולם נחלק לתחתיים שניים ושלישיים.
אמנם מה שיעיד על זה בדרך הכלליות אומרו בתחילתו ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, ושיראה ככל אשר הוא מראה אותו בהר בתמונת העולם בכללו תבנית המשכן וכל כליו, וכן תעשו כל העניינים על זה הדמיון כמו שאמרנו. ותהיה וא"ו וכן דווקא.

אמנם אמר שיעשה המשכן בכליו ממה שירימו מאתם תרומה איש איש אשר ידבנו לבו בתורת חפץ ורצון מבלי שום הכרח, כמו שהיה העולם נברא מאתו יתעלה על זה האופן מהחפץ ובתורת נדבה, לא על דרך החיוב כמו שאמרו הפילוסופים. ויחויב מזה שנתחדש אחר שלא היה כמו שהיה זה במלאכת המשכן וכבר עשה מזה עיקר גדול בשעת המעשה כמו שיבוא ב"ה.

והנה זכר י"ג דברים הבאים בנדבה היא שבהם הושלמה המלאכה לגמרי, כמו שאמר (שמות ל"ו) מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה וגו'. כמו שנמצא במציאות העולם בנדבה הארבעה יסודות והתשעה גלגלים שמהם ובהם הושתת העולם, ונעשו כל המורכבים אשר ראתה החכמה האלוהית לברוא אותם. ושלא יתפשטו עוד כמו שאמרו רז"ל (חגיגה י"ב א) והיו נמתחים והולכים, עד שגער בהם הקב"ה שנאמר (איוב כ"ו) ויתמהו מגערותי, דוגמת מה שאמר בכאן ויעבירו קול במחנה איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה וגו' כי די באלה לעשות והותר.

[סדר בניית המשכן על פי מבנה העולם]

והנה אחר שנזכר זה העניין בכלל התחיל בהראות סדר המלאכה על פי סדר המציאות ועל מערכותיו ובגדול החל ואמר:

ועשו ארון עצי שטים. אמר שיעשו ארון כמידת הלוחות שהיו במידת אמה על אמה, וכשתהינה שתיהן בארון ימצא שיהיה רביע אמה סביבם מופנה כדי שיהיו שם מרווחות. ואמר בסוף **ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך**, כי זהו תכלית הכלי הזה המשובח. ויהיה זה תחילת המעשה, על דרך שאמרה החכמה על התורה (משלי ח') ה' קנני ראשית דרכו וגו' והיא הייתה תחילת המחשבה וכמו **שאמרו ז"ל** (ב"ר פ"א) ואהיה אצלו אמון (משלי שם) אמרה התורה בי נסתכל הקב"ה וברא העולם כמו שכתבנו בשער הראשון.

ועשית כפורת זהב טהור ועשית שנים כרובים זהב וגו' ועשה כרוב אחד וגו' והיו הכרובים פורשי כנפים וגו'. הנה בזה יורה הוראה אמתית על עולם השכל, ששם מחנה מלאכים ואראלים מתפשטים מזיו חכמתו, והמה הנמצאים הרוחניים הקרובים אליו אשר על ידם משפיע אור הנבואה על שלמי האנשים הניגשים אל ה', אשר אי אפשר להגיע נר מצוה ותורה זולתם. כמו שכתב **הרב המורה** פרק מ"ה חלק ג'.

[הכרחת התורה נובעת מהכחשת מציאות המלאכים]

אך אמנה אני מצאתיהו מבואר בכתוב, באומרו ויהיו מלעיבים במלאכי אלוהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו, עד עלות חמת ה' (דה"י ב' ל"ו). יורה כי הדרך להכחיש התורה הנתונה בארון ובמציאות הנבואה המגיעה אלינו, הוא לכפור במציאות המלאכים אשר על ידם ובאמצעותם תהיה הגעתה.

ויהיו מלאכי אלוהים מלאכים ממש. ואלו הן הכרובים שהיו על הכפורת, לרמוז ולאמת הנמצאים האלה היושבים ראשונה במלכות להיותם אמצעיים להגיע שלמות התורה לתחתונים.

ואולם היו אלו הצורות מורות על המלאכים לפי מה שנתפרסם להמון, שמלאכי עליון הם על זאת התמונה האנושית שהיא היותר נכבדת שבתמונות. וכמו שאמר (בראשית א') נעשה אדם בצלמנו. ונוסף עליהם שלמות הכנפים אשר הוא דבר נכסף מאוד לאנשים לרוב התועלות אשר בהם, וכמו שאמר המשורר (תהלים נ"ה) מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה. וזה מה שביארו ישעיהו באומרו (ישעיהו ו') שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים שש כנפים לאחד וגו'. והכוונה לו תתבאר בפרשת כהנים שער ס"ו ב"ה, לא שעל דרך האמת המלאכים הם נמצאים על זאת התמונה, ולא על זולתה מהתמונות. ולזה לא יהיה מעשיהם כנגד (שמות כ') לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל כמו שכתבנו שם.

[הכרובים – מבניהם וצורתם]

והיו מקשה זהב, להורות על העדר הריבוי האישי בהם כי הם נפשטים מהחומר וממשיגיו לגמרי אשר ממנו ייפרד הריבוי האישי. אמנם היו שנים למה שיחויב היותם רבים במין כמבואר בסוף המאמר הד' באלוהיות, וזה כדי שלא יחשב שאלו הנמצאים יהיו על טבע האחדות הפשוטה מכל הצדדים, כי לא יצויר אמות זה כי אם אל מחויב המציאות ברוך הוא.

ולזה העניין הנפלא אמרו **חז"ל** מקבלי האמתות, שהיו על צורות זכר ונקבה. ביומא (נ"ד א)

אמר רב קטינא: בשעה שעולין ישראל לרגל מגלין להם את הפרוכת ומראים להם את הכרובים שהיו מעורין זה בזה, ואומרים להם ראו חיבתם לפני הקב"ה כחיבת איש ואשה.

עוד שם אמר ריש לקיש:

בשעה שנכנסו עכו"ם להיכל מצאו הכרובים מעורין זה בזה, הוציאם לשוק ואמרו וכו'.

ובמדרש הנעלם פרשת אחרי מות

א"ר יצחק: מהכא אוליפנא דכל אתר דלא אשתכח דכר ונוקבא לא כדאי למחמי אפי שכינה שנאמר (תהלים ק"מ) ישבו ישרים את פניך. ותנן כתיב (דברים ל"ב) צדיק וישר הוא דכר ונוקבא אף הכא כרובים דכר ונוקבא, ועליהם כתיב (תהלים צ"ב) כוננת מישרים, דבגין כך ופניהם איש אל אחיו.

עוד שם:

פתח רבי פנחס: הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (שם קל"ג) כד"א ופניהם איש אל אחיו דחד בחד משגחין אפין באפין וכד מהדר דכורא אפיה מנוקבא וואי לעלמא כגוונא דא כתיב (משלי י"ג) ויש נספה בלא משפט דהא צדק ומשפט מכוון כסאך (תהלים פ"ט).

ועם שעניינים אלו הם גופי קבלה וסודותיה, מ"מ הורו הוראה גדולה על עניין רבויים שהוא להיותם עלות ועלולים, ושמדרגת כל אחד מהם נכבדת מהשגת זולתו ונבדלת ממנו, כעין התחלפות הזכריות והנקביות. ואף על פי שזה ממה שלא ייתן חילוף בצורה כמו שנתבאר במאמר הט' ממה שאחר הטבע, כיון שהחילוף וההקבלה הסוגיית ששמו להם שם אי אפשר לשומם בנמצאים המופשטים מחומר. הנה חויב ירמוז בזה אל צד החילוף אשר מצד הצורה, והיותם עלות ועלולים, כמו שאמרנו.

ומהיותם על זה האופן תמצא המשכת השפע והטוב אל העולם הזה התחתון כי משפיעים אלו על אלו ומקבלים אלו מאלו עד הורידו אל שפל מצבנו. ולזה כשהם בהסכמה ומסבירים פנים זה לזה ירבה השפע בעולם, ובהיפרדם ייפרד ויפסק. ובמעט התבוננות יגיעך תועלות רב ממאמריהם. אמנם עיקר כוונתנו הנה הוא מה שרצינו מעניין הריבוי המיניי הלקוח מהיותם על חילוף הצורות כנזכר.

ואחשוב שאל זה העניין עצמו נאמר (יחזקאל א') במרכבה העליונה, שהיו שם פני איש פני שור פני אריה פני נשר, להורות כי הריבוי אשר יאמר בצורת השמים ומניעיהם הוא ריבוי מיניי, כמו שאלו המינים מתחלפים. והושאל להם מהבעלי חיים הבלתי מדברים היותר נכבדים הפנים לבד, כי הם המורים על עצם המהות. והיא השאלה שתורה על השלמות יותר מעניין העופפות שכתב **הרב המורה** פרק מ"ט חלק א'. כלומר שנבדלים במהותם זה מזה הבדל מיניי, אשר עליו ייפול בהם הריבוי כנזכר, והוא עצמו טעם ריבוי התנועות והתחלפותם אצל הגרמים השמימיים כמוזכר שם בטענה ז'.

ויתכן שזה עצמו כיון במאמר (בראשית א') **נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ויברא אלוהים את האדם בצלמו וגו' זכר ונקבה ברא אותם**, לומר שכבר ימצא בבריאות האדם מזווג דמות פמליא של מעלה אשר עמם ידבר במה שיהיו שניהם על חלוף וההקבלה הסוגיית, לא על אמיתת הריבוי אשר לאישים לגמרי כמו שלמעלה היה הריבוי מצד מיני העילות והעלולים לא ריבוי אישי כלל.

[הכרובים מקבלים לסיבה הראשונה]

ואמר והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה וגו', להורות על אמיתת הסיבה הראשונה יתעלה שמו, שהוא גבוה על כל גבוהים שאליו הם נושאים לבם ותשוקותיהם להגביה עוף להפיק ממנו שפע שבע רצון אשר הם חיים וקיימים עליו. אמנם היו סוככים בכנפיהם על הכפורת, להורות כי עם שתשוקתם להדמות לעליון מכל מקום כבר נשארו כנפיהם שפלות ונמוכות, כי ילאו להשיג התשוקה ההיא. והנה הם נשארים תמיד במדרגת העלולים אצל העילה.

[המשמעות של סיבוב הגלגלים, והשבח שהם משבחים]

והנה לדעתי הוא עצמו יראה עניין הגלגלים בתנועתם הסיבובית המתמדת, כי מצד מה שהם בתנועה תורה על שאין עמם השלמות העצום הזה הנכסף להם, ורודפים אחריו כמו שנודע מדרכה.

אמנם היותה סיבובית מדובקת יורה שאין זה הדבר החסר מהם אפשר להימצא להם ברוב השתדלות, כי מה שיתנועעו אליו יתנועעו והם נשארים תמיד על עניין אחד. והמובן מעניינם הוא לומר, שעם שמניעהם הם היותר שלמים שבנמצאים כולם, עדיין לא הגיעו למעלת יוצרם הנכספת להם תמיד. ונמצא שאין הגלגלים אצל השכלים הנבדלים שהם מניעיהם, רק ככלי הזמר אשר ביד המשורר, כעניין שנאמר (תהלים צ"ב) להגיד בבקר חסדך וגו'. ותנועותיהם כעין הניגון עצמו.

וחיבור שני העניינים אשר אמרנו שהם בתנועה, הם הם דברי השיר והשבח שבו משבחים ליוצרם ומודים לפניו תמיד בלי הפסק, לומר שאפילו היותר שלמים שבנמצאים מרגישים חסרונם בערכו והם משתוקקים אל שלמותו כוסף תמידי ונמרץ, אשר אי אפשר להם להגיע עדיו. והוא באמת תכלית נכבד ונורא להם, מלבד מה שכוון ממנו יתעלה להמשיך מהם ע"י חלוף תנועותיהם ומיני כוכביהם הקיימים והנבוכים התועלות ההכרחיות לקיום הנמצאים השפלים והתמדתם, כי הכול מעשה ידיו. כי על עניין הראשון אמר הכתוב (שם מ"ט) השמים מספרים כבוד אל, ועל השני (שם) ומעשה ידיו מגיד הרקיע.

והנה בשער הששי כתבנו עניין נכבד מאוד מזה הקילוס, נמשך אל איחור התנועות השמימיות ומהירותם תראנו משם וייטב לך. ועכ"פ זה עניין יותר נאות ממה שכתבו **הפילוסופים** בסיבות התנועות האלו, שאמרו שהוא חשק הגלגל בעצמו שיהיו כל חלקיו בכל מיני המצב, כאשר נתבאר באלהיות בטענה הרביעית מהמאמר הרביעי.

וזה כי מלבד מה שהם חטאים ובלתי מתברר להם אם הגלגלים בעצמם הם בעלי נפש ורצון, כמו שכתב החכם בספרו בהפלה בשאלת י"ד, הנה לא יודע איפה להם בזה שום מעלה ויתרון שיתקרר בה הדעת. אבל יראה אותה וייחסה לשיגעון נפלא כמו שאמר החכם שם.

אמנם מה שאמרנו הוא עניין נכבד בשאלה ומסכים עליו מה שהיינו בו מהיות כנפי הכרובים על שני העניינים האלה. פורשי כנפים למעלה, להורות על העניין האחד. סוככים בכנפיהם על הכפורת, להורות על העניין השני והכל נכון.

וחתם זה העניין המעולה באומר. **ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים את כל אשר אני מצוה אותך אל בני ישראל.** להורות כי משם תצא ההנהגה ע"י האיש השלם הראוי לשמוע דבר מפי הגבורה אשר בהנהגה אשר על זה האופן יתנהג העולם על צד היותר משובח. וכמו שהמלאכים הם האמצעיים בין האל יתעלה ובין הנביא. כן הנביא הוא אמצעי בינם לבין העם, כי הוא המגיע להם את כל אשר יצווה לצורך ההנהגה השלמה ההיא.

[הכלים שבהיכל מקבילים לעולם הגלגלים]

והנה אחר שהשלים מלאכת הכלים אשר במחיצה הפנימית, היא קדש קדשים, נעתק אל מלאכת הכלים אשר במחיצה השנית הנקראת ההיכל, אשר צווה ליתן שם השלחן והמנורה ומזבח הקטרת, אשר כל זה יהיה דוגמת הנמצאים המסודרים בעולם האמצעי עולם הגלגלים.

ואולם טרם אדבר הכוונה בזה אומר שיש להפלא מאוד למה לא סדר בכאן מלאכת מזבח הקטרת כיון שזהו מקומו אלא שאחר גמר מלאכת המשכן כולו ומלאכת החצר גם מלאכת הבגדים וגם אחר פרשת התמידין נאמר (שמות ל') ועשית מזבח מקטר קטרת וגו' ונתת אותו לפני הפרכת אשר על ארון העדות וגו' והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר בהטיבו את הנרות יקטירנה וגו'.

ואחר שמעמדה הוא סמוך למנורה ועבודתה סמוכה להדלקתה למה לא זכר מלאכתו עמה ועם השלחן.

ועוד למה הזהיר על המזבח ההוא ביחוד (שם) לא תעלו עליו קטרת זרה וגו' ולא אמר כן על מזבח העולה שלא יקרבו עליו קרבן זר ומגואל. וכן על השלחן והמנורה ראוי ומחויב שלא יעלו עליהם רק מה שיצווה ממנו יתעלה וזולת זה שהוא דבר זר ומתועב.

[כלי המשכן מקבילים לעולם הגלגלים]

אמנם כשנתבונן בעניין נראה ממנו נפלאות מתורתו יתעלה. וזה כי כמו שאמרנו כמו שהיו הכרובים אשר במחיצה הפנימית דוגמת העולם הרוחני בהחלט, הנה ג"כ היו הכלים אשר צווה לעשות אותם במחיצה השנית ציור ורושם לעולם הגלגלים כמות שהם.

והנה היה השולחן מצד שלא נעשה בבית קבול ולא שום חלוק אחר רק לוח אחד שטוחה ועומדת. דמיון אל הגלגל החלק הראשון לכל הגלגלים אשר אין בו שום מלאכה רק עומד וסובב בשטחיותו לבד אשר עליו אמר הנביא (יחזקאל א"ו) ודמות על ראשי החיות כעין הקרח הנורא כמו שכתבנו אצל כמעשה לבנת הספיר בשער הקודם.

אמנה צווה שיתנו עליו לחם פנים לפניו תמיד נראה לשתי פאותיו להורות שעל ידו שם האלוהים פרנסת העולם בכלל על המנהג הטבעי וע"י המזלות אשר בגלגל הכוכבים

הקיימים אשר תחתיו. אך אמנה לדעת מה שאראהו בזה מהכוונה הנפלאה צריך שתשכיל מה שנמצא בזה אל חכמי התכונה אשר הוא מוכרח ידיעתו בכאן.

וזה כי אל חגורת הצורות אשר בגלגל המזלות יש שתי בחינות. **האחת** מצד היות החגורה ההיא חקוקה בגלגל ההוא החלק שזכרנו, אשר קראום המזלות הקבועים, אשר אליהם יכוונו חכמיהם בכל חשבונותיהם הזמניים אשר יזכירום בהקבלות ובדבוקים ובכל שעורי התנועות המדויקות ובמידות החדשים והשנים ותקופות הימים. לפי שהם אשר קראום המזלות הקבועים האמתיים. **והבחינה השנית** היא בהשקפת החגורה אשר בגלגל המזלות עצמן, אשר היא למטה מן הגלגל החלק, והמזלות ההם הם מתמוגגים הנה והנה על פי תנועת הכבדה פעם לפנים ופעם לאחור, ולזה לא יכוונו בהם חשבונותם רק בעלי המשפטים התיכונים ואנשי הצורות והעבודות הנוכריות אשר יצטרכו לכוון אל דקדוק המזל עצמו באשר הוא שם כמו שנודע כל זה מהמלאכה ההיא. והחכם בעל ספר יסוד עולם זכר קצת עניינם.

[השלחן הטהור מקביל לגלגל המזלות הקבועות בו]

והנה עם זה תראה גדולות ונצורות כי הנה הוא ית' שם בכאן ראשונה השלחן הטהור רמז הגלגל החלק הזה עם המזלות הקבועות בו, אשר הם צורך העולם ופרנסתו לפי שינויי הזמנים וחלופי התקופות אשר במציאותם והמשכם בזה אחר זה יושלם סדר ההיות על האופן אשר יאות בו לפי המנהג הטבעי. וכמו שאמר (בראשית ח') עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו. הנה ששם עניני שינויי הזמניים מדובקים לזאת התנועה אשר לגלגל החלק היומי הזה, אשר היא תעשה היום והלילה, ולא זולתה מהתנועות.

והוא מה שירמזהו יפה בהיות לחם הפנים המושם עליו (ויקרא כ"ד) שתיים מערכות שש המערכת, כי המזלות כן הם דרכם לעולם להיות תמיד נחלקים לשתי מחלקות הששה מהם למעלה מן הארץ והששה למטה, והם משרתים תמיד ששה ללילה וששה ליום, ועל זה העניין יתפרנס העולם תמיד.

אמנם אמר ועשית קערותיו וכפותיו וגו' לזרז אל מה שצריך לחבר ההשתדלות האנושי בכל המלאכות האלו וכמו שאמר החכם (משלי ו') לך אל נמלה עצל וגו'. **וחד"ל** אמרו (שוח"ט תהלים כ"ג) בכל משלח ידך אשר תעשה (דברים י"ד) יכול אפילו יושב ובטל וכו'. ואמר ביום השבת יערכנו לרמוז כי הוא המעשה אשר נאמר עליו (בראשית א') כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים לעשות. כי אחר שהשלים מלאכת החידוש המוחלט ושבת ממנה הנהיג המעשה הזה לתועלת העולם והשלמת מעשיו כמו שכתבנו בפרש' ויכולו שער ד'.

אמנם להיות הבחינה השנית מהמזלות אשר בגלגלם המיוחדת בלתי נדרשת ומבוקשת רק למלאכת הטלסמאות ולעניין העבודות הזרות והנכריות מהקיטורין והנסוכים והזבחים, כאלו הם האלוהות אשר מאתם יבקשו צרכיהם, אשר עליהם אמרו המכעיסים (ירמיהו מ"ד) ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל, לזה לא זכר בכאן דבר שירמוז אל הבחינה הזאת כלל. אבל כלל עניין המזלות במעשה השולחן כמו שאמרנו.

[מזבח הקטורת רמז לענייני המזלות]

אמנם אחר כל המלאכות כולם, ואחר סדר הקרבנות הנעשות תמיד על מזבח העולה לרצון לפני ה', כמו שאמר (שמות כ') מזבח אדמה תעשה לי ועשית עליו וגו' - נאמר ועשית מזבח מקטר קטורת וגו' ונתת אותו לפני הפרכת אשר על ארון העדות וגו' והקטיר עליו וגו' לא תעלו עליו וגו', יאמר שיעשו זה הכלי לרמוז אל מעשי ענייני המזלות ויניחוהו במחיצתו המיוחדת עם שאר העניינים השמימיים אשר שם. אמנם שתהיה הכוונה בו אזהרה שלא יכוונו מלאכתו רק לשמים ולזה כלפי מה שאמרו המכעיסים לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים אמר (שמות ל') לא תעלו עליו קטורת זרה ונסך לא תסכו עליו.

וכפר אהרן על קרבנותיו אחת בשנה מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר עליו לדורותיכם קדש קדשים הוא לה'. ירצה שלא תעשה בו מלאכת מזבח כמו שהיה העניין (יהושע כ"ב) במזבח בני גד ובני ראובן שהיה לא לעולה ולא לזבח. רק פעם אחת בשנה אשר יזה אהרן עליה מדם חטאת הכפורים אשר בזה יהיה סימן לו שהוא קדש קדשים לה'.

וכן אחר אותה בשעת מעשה אחר המנורה, לומר שלא תהיה ההקטרה רק לצורך הטבת הנרות כמו שבא הצווי בהטיבו את הנרות יקטירנה, כלומר שלא תהיה הכוונה כשיהיה להם שום צד בו יהיו ראויים ליעבד כמנהג עכו"ם המקטרים ומזבחים אל המזלות וכסיליהם, רק במה שהם כלי שרת ביד בוראם לפרנס עולמו על ידן, כעניין שאמרנו אצל שאר כוכבי לכת. וזה יראה בעיני עניין נכבד מאד.

[המנורה כנגד שבעת הגלגלים]

והנה אחר שנרמזו שני הגלגלים הראשונים על זה האופן רמז שבעת הגלגלים אשר לשבעה כוכבי לכת במעשה המנורה ואמר. ועשית מנורת זהב טהור וגו' וביאר עניינם באומרו וששה קנים יוצאים מצדיה שלשה קני מנורה מצדה האחת ושלושה קני מנורה מצדה השנית, והוא סידורם על סדר שצ"מ חנכ"ל.

כי הנה השמש שם אהל בהם באמצעותם, ושבתאי צדק מאדים מצדו האחד ונוגה כוכב לבנה מצדה השנית. ואמנם שכלה מקשה כגוף אחד נאחזים קניה מהקנה האמצעי מפה ומפה, כי הנהגת העולם בכללו מיוחסת אל השמש, כמו שאמר החכם האדם יולידהו האדם והשמש גם שלמה בחכמתו בספר קהלת (א') הורגל לומר תחת השמש, כאלו אמר תחת השמים, לפי שהוא עיקרי ההנהגה. אלא שנתנו לו הששה המשרתים מימינו ומשמאלו, להשלים בהם ענינו בעניינים מיוחדים חלקיים מיוחסים לכל אחד מהם, כמו שנודע מטבעיהם לפי מה שכתבו החכמים מהם. והרי עם זה נשלם מספר הגלגלים אשר בעולם הגרמים השמימיים.

אמנם מה שהיו קני המנורה על התמונה היא, וההמצא בהם שלשה גביעים משוקדים בקנה האחד כפתור ופרח וכפתור תחת שני הקנים ממנה ובמנורה ארבעה גביעים וגו' ויתר הציורים אי אפשר שלא תהיה שם כוונה אחרת מצורפת לראשונה, אשר יהיו העניינים ההם מורים עליה.

אמנם מה שאראהו בזה אבאר אותו בשער בפני עצמו אחרי זה השער שלא יסופק שזאת המלאכה האלוהית כלהו איתנהו בה.

ואולם לפי שכבר יורה שימוש הכלים האלה על מציאות החומריות בהיות שם עניינים ממשיגי הגופים כמאכל והאור והריח, לזה בא האות והמופת במעשיהם כפי מה שיאות בכל אחד מהם לפי ענינו להוציא מלב האנשים שימצא למעלה שום גוף ולא משיג ממשיגיו.

אמנם לפי שהריח אשר במזבח הקטרת עם שהוא מוחש בחוש הגופי הנה כבר יהיה ענינו הנאה נפשית וכמעט רוחנית כי על כן ישתמשו בה הרבה בדרך הכבוד כמו שהוא מורגל במקום גדולים ובבתי התפלות והכנסיות. לפי זה לא חשש שיעשה בו דבר למופת ולאות שלא נהנה ממנו. כמו שלא הקפידה תורה ביחס לו הריח בכל מעשה הקרבנות שנאמר בהם (במדבר כ"ח) ריח ניחוחי תשמרו וגו' ובכל מקום (שמות כ"ט) לריח ניחוח אשה לה' כי הוא עניין גדולה וכבוד ומי הוא מלך הכבוד זולתו.

אמנם האור אשר במנורה עם שכבר ישתמשו בו על דרך הכבוד כמו שנאמר (ישעיהו כ"ד) באורים כבדו ה' מ"מ עיקר צרכו הוא הכרחי להאיר כל חשך טמון לפני הגופים העלולים הנסתרים מאור השמש זולתו מהדברים המאירים. לזה הקפיד וצוה שהיו נרותיה מאירים אל עבר פניה, כמו שאמרו ז"ל (שבת כ"ז ב) ללמד דלא לאורה הוא צריך כמו שיבוא בשער הסמוך ב"ה.

והנה הלחם אשר על השלחן, אשר אין צרכו רק להסעיד הגופים ההווים והנתכים, יבוא בו ההיראות המופלא במה שאינו חסר ממנו כלום מה שיורה שלא הונח לשם לפרנס ממנו שום גוף ניזון, שא"כ חויב שיחסר ממנו החלק הנאכל. אבל שהונח לשם להורות כי משם יצא אוכל לעולם תמיד שלא יפסק כמו שאמרנו. וזה העניין מתפרסם מאוד שם בהחלק לכל המשמרות מדי שבת בשבתו את לחם הפנים המוסרים מלפני ה' (סוכה נ"ו א) וזה היה הטעם שבזמן החסידים היה מתברך לפנייהם (יומא לט א) כי לפי זכות הדור כן יתפשט השפע משם. והנה בעניין הזה לא היה הלחם עד לעצמו לבד כי גם לשנים הראשונים אשר ישוער קובל הנאה מהם מבלתי שיורגש בחסרונם.

והנה עם זה נתבאר עניין ההיכל וכליו ונתן צורך גדול אל השלחן ומעשהו אשר כתב **הרב המורה** פרק מ"ו חלק שלישי שלא תושג לו כוונה בו כי לפי מה שאמרנו הוא דבר שהכל בו.

[הקבלה בין המשכן לגרמי הרקיע]

והנה אחר שזכר שני אלו העניינים אשר בעולם האמצעי. רצוני האחד מציאות הכוכבים הקיימים אשר מהם נעשו צורות המזלות וזולתם הנרמזים בשלחן. והשני מציאות הכוכבים הנבוכים השבעה הנרמזים במנורה, על דרך הנזכר. נעתק לרמוז אל גרמי הרקיעים אשר בהם נקבעו ואמר. **ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר** וגו' ועל הדרך עצמו שאמר הכתוב (ישעיהו מ') הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת. כדאמרי' **במדרש** עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד). והוא משל נכבד מאוד וקרוב אל העניין.

והנה היו הרקיעים העליונים תשעה. אמנם היסוד המשותף אשר למטה מגלגל הלבנה אשר עליו אמר **הרב המורה** (ח"ג פ"ד) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים (שמות כ"ד) נחשב לשם לרקיע בפני עצמו ולזה היו עשר יריעות.

ואמר **אורך היריעה האחת שמנה ועשרים באמה** כי כן הוא נמדד מהלך הארץ בכל הגלגלים במידת שמנה ועשרים מחנות הלבנה, כי היא המשערת כל המזלות ושאר הגלגלים באלו המחנות הידועות בכל חדש וחדש, כמו שהוא מבואר ליודעיה מעט מהלכותיה. ואמר ורוחב ארבע באמה כנגד ארבעה רבועי הלבנה. ויותר נכון לומר כי מידת הרוחב הוא העניין המורה על ארבע תקופות השנה אשר במשתנה מעמד השמש במעמדותיו ברוחב הגלגל בתוך מעלות הנטייה הידועה למזלות לצפון ולדרום.

ואמר חוברות אשה אל אחותה, לרמוז על העניין הידוע בגרמים השמימיים שאין ביניהם שום ריקות, כמו שעל זה האופן נזכר זה הלשון עצמו בחיות אשר ראה יחזקאל כמו שביאר **הרב המורה** פרק שני חלק שלישי.

אמנם חלק אותם לשתי מחלקות, ואמר **חמש היריעות תהיין חוברות אשה אל אחותה** וחמש היריעות וגו' להורות על חילופיהן המפורסם, כי החמשה הגלגלים הראשונים אשר למעלה מהשמש הם מתחלפים ממנו ומאשר תחתיו. באשר הראשון מהם הוא לבדו המידה לכל התנועות. והנה הארבעה הם אשר נקראו המאוחרים בתנועותיהם והשמש וממנו ולמטה הם אשר להם תנועות מהירות. אמנם היה השמש הגבול האמצעי לפי שתנועת גלגלו נשלמת לשנה אחת תמימה והעליונים הם יותר מזה והתחתונים פחות מזה. ואמר אחרי כן **וחברת את היריעות אשה אל אחותה בקרסים והיה המשכן אחד** להורות שעל כל פנים אין שם שום ריקות. וזה כבר יסתור דעת מי ששם השמש והירח סמוכים לארץ וגם מה שאמר שחמשה כוכבי המבוכה יחשבו לכדור אחד כמו שהוכרח הרב לומר לפרש בו ענין ארבע החיות אשר ראה יחזקאל.

עם היות שבספר המדע (יסה"ת פ"ג) ובכל המקומות לא סר הרב מהסדר הזה אשר כתבנו ואשר הוא שגור בפי הכל. אמנם על היות אלו הגרמים חזקים בלתי מקבלים השבירה והקריעה כלל אמר **ועשית יריעות עזים** לאהל על המשכן כי הם מה שיגינו על יריעות האהל לבל יפסידם שרב ושמש ויסתירם מזרם וממטר גם הם אשר יסתירו אותם מעיני האנשים לבל יראו ולבל ימצאו לעיני רואים, כמו שהוא העניין בגלגלי השמים שעבים סתר להם, אשר לא יזונו מהם עיני האנשים עד שלא נתבאר להם עניינם בלי ספק.

ואולם לפי שהעיקר עדין חסר מהמלאכה, והוא נתינת בהם כוח וחוזק להיות בצביון ובקומתן על התמונה הכדורית לא יסורו ממנה, כמו שהיריעות לבדן לא יעשה מהן אוהל. לזה אמר **ועשית את הקרשים למשכן עצי שטים עומדים** על דרך (ישעיהו ו') שרפים עומדים ממעל לו כי עצי השטים מקיימים להם היריעות לעשותם אהל חזק ומעמידים אותם כמו שהנבדלים ברוחניותם הם משפיעים אלו הגלגלים ומעמידים אותם. והוא מה שביאר בסוף באומרו **והקמות את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר**. כי בהר ה' ומקום קדשו יראה כי הוא יתעלה עושה מלאכיו רוחות בהם יחיו אלו הגרמים השמימיים ויעמידם לעד לעולם. ולזה אמר **עשר אמות ארך הקרש** וגו' כי הוא ממש מה שאמרו (סוכה ה' א) לעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה והעשרה הוא מספר עולם השכליים שהנביאים יש להם מהלכים ביניהם כמו שביארנו בשער מ"ד.

ולזה אמרו (שבת צ"ב א) שגובה קומתו של משה עשר אמות, ושהוא הקים את המשכן הזה, לפי שהוא אשר עמד את פני ה' כמו שאמר (דברים ל"ד) אשר ידעו ה' פנים אל פנים. אמנם הייתה האמה התחתונה מהקרשים תחובה בשני אדני כסף לפי שהשכל העשירי האחרון הוא השכל האנושי אשר יצא מכלל המדרגות הראשונות אשר היה שלמותם בפועל ונכנס על מין מהשלמות אשר הוא בכוח והוא נגמר ויוצא אל הפועל ע"י הכוסף והתשוקה האנושית אל שלמתו כי על כן לא נתייחד גמר מעשהו אל האל יתברך במעשה בראשית כי אם אל עצמו כמו שביארנו במאמר (בראשית ב') ויהי האדם לנפש חיה שער ו'.

ועשית את הקרשים למשכן עשרים קרש לפאת נגבה וגו' כבר נודע שהיישוב הוא בכל ק"פ מעלות שהוא האורך ממזרח למערב. אמנם רוחב היישוב אינו אלא בחצי הכדור הצפוני ולא בכלול אלא ס"ו מעלות ממנו. והנה לזה מידת אורך אלו הקרשים שלשים אמות כי כשתכה אותם במספר כל הקצוות שהם ששה עולים ק"פ מעלות כאורך היישוב. וכן הרוחב שהוא עשר אמות בהכאה הנזכר עולה לששים שהוא עיקר מרוחב היישוב כי הששה הנותרים לא נתקיים בהם היישוב לגמרי אם לסיבת קורבתם אל החום הדרומי או הקור הצפוני. אמנם היריעות שהם כעין השמים כאשר אמרנו הנה הם עודפים על צדי המשכן כי הנה השמים נמתחים והולכין עוד לכאן ולכאן.

[משמעות האדנים]

ושני אדנים תחת הקרש האחד וגו'. כבר אמרנו שענין תחיבת הקרשים באדני הכסף הוא להורות על ענין השלמות האנושי היוצא אל הפועל ע"י הכוסף והתשוקה ולזה לא הקפיד כשיבואו האדנים האלו בתורת נדבה כשאר כל המלאכה אדרבא באו בחובת השקלים הבאים בתורת חיוב שווה (שמות ל') העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט כי החוב מוטל עליהם בשווה כי כל האנשים שווים בתורת האנושות בלי ספק כמו שיתבאר העניין הזה יפה בשער נ"ב בעזרת האל.

וכמה נתאמת זה העניין במה שמצינו בפרשת אלה פקודי המשכן שלא נתן לחשבון דבר מכל מה שבא לכאן במלאכה כי אם כסף האדנים האלה אשר בא בשקלים, להעיר על כי כל מעשה האדם נתן לחשבון ועל כולם חייב ליתן את הדין. וכמו שאמר החכם (קהלת י"א) ודע כי על כל אלה יביאך האלוהים במשפט ושם נדבר ממנו בעזרת האל שער ס"ו. אמנם הייתה האמה הזאת האחרונה נחלקת בשני אדני כסף כי כן הוא הכוסף האנושי נחלק לשני מינים, כוסף עיוני וכוסף מעשי. והנה בזה נשלמה המלאכה אשר במחיצה האמצעית, אם במשכן ואם בעולם בכללו.

[ההבדל בין עולם הנבדלים = המלאכים, לבין הגלגלים]

אמנם אחרי שנשלמה שם ההבדל אשר בין שני העולמות שזכר, רצוני עולם הנבדלים ועולם הגלגלים.

ולפי שההבדלים ביניהם הם מבוארים שהם ארבעה:
האחד שהמלאכים אינם בעלי גשם והגלגלים הם בעלי גשם.
והשני שמזה הצד הגלגלים נכנסים תחת המספר האישי אשר תחת המין מה שהנבדלים אינן נכנסים תחת המספר האישי כמו שזכר בכרובים.
והשלישי שהגלגלים הם בעלי תמונה כדורית אמנם הנבדלים אינם בעלי שום תמונה כלל.
והרביעי שהגלגלים הם בעלי תנועה מקומית בחלקיהם מה שהמלאכים אינם בעלי שום העתק ותנועה כלל.

[הפרוכת]

ולזה אמר ועשית פרכת תכלת וגו' ונתת אותה על ארבעה עמודי שטים וגו' והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים. והעניין מבואר היטב לומר שהפרוכת אשר על ארבעה עמודי הבחינות האלו היא המבדלת בין שתי הקדושות האלה בלי ספק.

ועל זה האופן עצמו צווה שיעשו מסך לפתח האהל על חמשה עמודי שטים לפי שהמסך הוא בין העולם האמצעי ובין השפל אשר יזכור אחרי כן אשר הם נבדלים זה מזה בחמשה עניינים. וזה שהנמצאים השפלים הם היולאניים בעלי שנוי והרכבה והויה התכה והוא מבואר.

[העזרה – מקבילה לעולם השפל]

והנה משם יתחיל בכלים אשר מן המחיצה ולחוץ, והוא החלק הנקרא עזרה כנגד העולם השפל. ואמר ועשית את המזבח עצי שטים חמש אמות אורך וגו' ועשית סירותיו לדשנו וגו'. להורות על ההתכה וההפסד התמידי כאשר היו הבעלי חיים המובאים שם כלים ואובדים ונעשים אפר. ולפי שהטובים שבעולם ההרכבה הם מוטבעים בטינוף החומר ובקלקול המעשים, היה שם הכיור וכנו אשר מהם ירחצו ידיהם ורגליהם בבואם שם. אמנם היה החצר מוקף מקלעים חמש אמות רוחב וחמש אמות מעמוד לעמוד שהוא על מספר עמודי המחיצה. אמנם היו מאה אמות אורך על דרך (שם ו') אם יוליד איש מאה כי הוא רוב שיהיה שני חייו. ורוחב חמשים כי הם עיקר חיי האדם.
אמנם אמר אדניהם נחשת והם מחושקים כסף כי עם שתולדתם שפלה תשוקתם היא עליונה וכמו שאמרנו אצל אדני הקרשים.

והנה עם זה נשלמו השלש מחיצות אשר ראינו לבארם על זה העניין הנפלא אשר הוא משכן ה' הכולל, אשר נקרא עליו שם ה' צור העולמים.
אלא שרצה ללמד ולהודיע אשר הוא נברא ומחודש ברצונו יתעלה. וכן הוא נוהג על צד הרצון בכל מה שימשך ממנו על פי המעשים התוריים כמו שהיה המשכן עצמו נוסע וחונה תמיד על פי ה' ביד משה, כמו שיבוא בסוף פקודי ובמקומו שער ע"ב ב"ה.

כי על כן היה המקום המיוחד אשר ידובר בו בין כנפי הכרובים אשר על ארון העדות כאשר ביארנו גם השלחן והמנורה סדורים שם לפני הארון, כאילו הם משמשים לפניו ומאירים אל עבר פניו.

ואין ספק כי בפרטי הענינים ובחלקיותם יש הרבה דיוקים שאפשר האדם לדון אותם מעצמו בהשלמת הענינים, ולא נתנו ליכתב מפני האריכות.
זוהי מה שרצינו אליו בזה החלק מהביאור.
אמנה מה שיראה עוד באלו הענינים יבוא בשער הבא אחרי זה.

שער מט (פרשת תרומה – שמות כה - כז)

יבאר מדרך החכמה והסכמת הנבואה כי צורת המנורה הזאת קומתה גביעיה כפתוריה ופרחיה זאת תורת האדם בלי ספק.

זזה מעשה המנורה [שמות כה, לא-מ]

במדרש (ש"ר פ' ל"ז)

בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה על עסקי המשכן, אמר לפניו: ריבוננו של עולם, יכולים ישראל לעשותו? אמר לו: אפילו אחד מישראל יכול לעשותו, שנאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו.

כבר דברנו בעניין המנורה הטהורה בכלל שאר הכלים הנוראים מה שהיה נאות על פי הדרך שדרכנו בו בשער הקודם. אמנם כבר העירונו בה שלא יספיק הדיבור ההוא לתת טעם אל כל מעשיה ודקדוקיה, ושראו לייחד עליהם הדיבור.

[הסבר הגביעים, הכפתורים והפרחים שבמנורה]

זזה, במה שנתבונן כמה הקפידה החכמה האלוהית במעשה המנורה תבניתה וצלמה, וזאת קומתה וצורתה. כי מלבד היותה קנה אחד באמצע ושלושה קנים יוצאים מצדה האחד, ושלושה מצדה השנית, כמו שביארנו, הנה יש עוד לעיין ולא מעט בהמצא שמה שלושה מיני ציורים מתחלפים, גביעים כפתורים ופרחים. וכן היות שלושה גביעים משוקדים בכל קנה וקנה, כפתור ופרח, כפתור תחת שני הקנים ממנה, מלבד מה שהיו במנורה עצמה גביעים כפתורים ופרחים.

שכל אלו העניינים לא יאמן שבאו בתורת האלוהית במקרה וכאשר הזדמן, כי אות אחת מכל הסיפור הזה אם תהיה פסוקה או בלתי מוקפת גויל - הס"ת כולו פסול, וחלילה ליוצרנו שיצווה לכתוב בתורתו התמימה כל זאת ההקפדה קודם מעשה ובשעת מעשה מדמיונות האנשים אשר יכונו בהם ליופי לא זולת. ובדין היה באמת שיתקשה משה במעשה המנורה, עד שיגלה לו סודה בלי ספק.

וקשה עוד, כי במצות בהעלותך את הנרות וגו' **ויעש כן אהרן אל מול פני המנורה העלה נרותיה וגו', וזו מעשה המנורה מקשה זהב עד ירכה עד פרחו (במדבר ח')**.
כי מה עניין מעשה המנורה אצל ההדלקה?

ועוד, מהו אומרו (שם) כמראה אשר הראה ה' את משה כן עשה את המנורה. מי הוא העושה, ולמה יזכיר זה.

ועוד מה **שאמרו ז"ל** (ספרי פ' בהעלותך) מגיד שבחו של אהרן שלא שינה. מה קושי יש בהטבת הנרות שהיה לו לשנות, והלא כל הכהנים כשרים בה.

ועוד מה שנמצא במדרשות (**תנחומא** בהעלותך) והביאה **הרמב"ן** ז"ל שם,

א"ל הקדוש ברוך הוא: לך אמור אל אהרן אל תתירא, לגדולה מזו אתה מוכן.

הקרבנות, כל זמן שבית המקדש קיים הם נוהגין. אבל הנרות, לעולם אל מול פני

המנורה, וכל הברכות שנתתי לך לברך את בני, אינן בטלים לעולם.

כי כמו שהקשה הוא ז"ל שם בהבטל הבית הכול בטל, ומה שתירץ הרב ז"ל שעל נרות חנוכה היו אומרים, הוא רחוק שיתיישב דעתו במצווה קלה מדברי סופרים תחת העבודה הגדולה ההיא, מה שלא נתיישב בכל העבודות שעשה קודם בשמונה ימי המילואים, ובעבודות כולן שהיו בידו.

לכל זה אני אומר שראוי ומחויב שיצורף אל העיון הראשון עיון או עיונים אחרים בהם יתיישב דעת השומע והמשמיע בכמו אלו העניינים הנפלאים.

[התבוננות האדם במקדש – כדרך כניסתו: מהחוץ על הקודש]

ואומר, כי עם היות שהתורה האלוהית זכרה אלו העניינים הנפלאים שנזכרו בשער הקודם לפי טבעם, וסדרה אותם מהקודם אל המתאחר, כמו שהם ידועים ומסודרים אצל חכמתו ית' שהוא הסיבה ראשונה לכל ב"ה.

הנה הוא מבואר שהגעת האדם אליהם אינה על זה האופן, רק ענינו הוא בהפך: לפי שצריך להתחיל מהקרוב אליו ראשונה, ולעלות מהמתאחר אצל הטבע אל הקודם, עד שיעלה אל מעלת הנבואה, כי אז תגיע מחשבתו וידיעתו בהם דרך ירידה, כענין שנאמר בו יתברך (בראשית י"ח) ארדה נא ואראה וגו'. (שם י"א) הבה נרדה וגו'. וכמו שנאמר במראה הסולם (שם כ"ח) עולים ויורדים בו. וכאשר נתבאר במקומו.

והנה יתכן זה כשיושקף בזה העניין הנכבד דרך מבוא הבית הגדול והקדוש הזה, מן המחיצה הראשונה אל הבית התיכון, וממנו אל קדש הקדשים.

וזה כי כבוא עיון האיש הנלבב אל **החצר החיצונה**, ויתבונן בעניינה ובמעשים אשר יעשו בה, אשר כולם מכוונים להתם פשע ולכלות חטאות הצבור והיחיד, הנה הוא ייתן אל לבו כי אין לבוא אל שער המלך והוא לבוש בגדים צואים מהמידות הרעות והתכונות הפחותות הבהמיות המטרידות מכל שלמות, וכי הוא מחויב להפשיטן ולהסירם מעליו ולכלותם מהר. כאשר נתאכלו שם על המזבח החיצון כל גופי אלו הבעלי חיים הדומים אליו בזה, לפי שהם המחטיאים האנשים והמרחיקים אותם מהצלחתו.

ואחרי כן ישתדל ללבוש בגדי נקיות וטהרה כאשר היו שמה מי כיור לרחצה, כי זה מה שיכלול לסור מרע ועשה טוב (תהלים ל"ד), המחויב קדימתו למעלת העיון. כי הבא אליו זולת זה יציץ ונפגע. וכמו שאמר (שמות ל') בבואם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו.

אמנם אחרי התיקון הזה כבר יהיה לו רשות לבוא לבית המקדש, הוא **ההיכל** אשר שם כלי הקודש הנזכר מנורה בדרום ושלחן בצפון (יומא כ"א ב). על דרך שאמר החכם **חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה** (משלי ט').

[המנורה, חלקיה ורמזיה]

[שבעת קני המנורה – שבעת החכמות]

כל החכמים הסכימו שהחכמה כולה אחת היא, כמו שהבית הוא בנין אחד בכללו. אלא שנחלקה לשבעה חלקים למספר חילופי הנושאים אשר יתחלקו אליהם מיני דרושיה, עד שלזה יקראו שבע חכמות. וכמו שאמר (שם) שלחה נערותיה תקרא וגו'.

זה ענין המנורה בעצמה כי כולה אחת מקשה אחת היא, ונחלקה לשבעה קנים. האמנה כי היותר נכון הוא שירמוז החכם במאמריו אלו אל התורה האלוהית שכך ענינה, ושתהיה היא גם כן הוראת המנורה הטהורה אשר בהיכל, על דרך שאמר החכם (שם ו') כי נר מצוה ותורה אור, כי מפני שהוטלה עליה הנהגת האדם והישרתו להדריכו באור אמיתתה, היה עניינה להיות הקנה האמצעי רומז אל כללות כוונתה, והששה קנים מפה ומפה מיוחסים אל כוונות חלקיות נפרדות, אשר בהם תושלם אותה הכוונה, עד שתהיה בזה **כמנורה העליונה אשר בשמים: השמש שהוא הקנה האמצעי הוא אשר עליו הוטל עיקר ההנהגה, וששה כוכבי לכת שלשה מפה ושלושה מפה הם עוזרות ומשרתות לשלמות הכוונה כאשר כתבנו בשער שעבר.**

השמים מספרים כבוד אל - תהלים י"ט

והנה זה הענין בעינו כונו וסדרו המפורר בדמותו וצלמו במזמור השמים מספרים (תלים י"ט).

כי אחר שזכר הנהגת העולם ע"י מנורת צבא השמים, ואמר כי השמש הוא העיקרי בכולם והשאר כאלו הם עובדים עבודתו ושומרים משמרתו, כי על זה אמר והוא כחתן יוצא מחופתו וגו', כי החתן ודאי כך עניינו הוא, העיקר כמלך בגדוד ושושביניו הולכים מימינו ומשמאלו.

אמר כי כן הוא התורה האלוהית מנורה טהורה על זאת התמונה עצמה, ואמר:

תורת ה' תמימה וגו' עדות ה' נאמנה וגו' פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה'

ברה וגו' יראת ה' טהור' וגו' משפטי ה' אמת וגו' הנחמדים וגו'.

והנה הפסוק הראשון הוא הקנה האמצעי שבה, כלומר עיקר הכוונה ותכליתה, והוא השבת הנפש אל מקום נצחיותה, אשר אי אפשר זולתה.

אמנם יחלקו כוונותיה לשני חלקים ראשונים:

הראשון אל השמאל, אשר עניינו עם הכוח החומרי.

והשני אל הימין, אשר עניינו עם הכוח השכלי.

וכל אחד מהם נחלק לשלשה חלקים נפרדים. והנה עם זה יהיו שלשה מפה ושלשה מפה והיא לבד. והנה להיות החלק החומרי נבדל מטבעו מכל שלמות, עד שיהיה זר וקשה אצלו כעניין רועה בקר או עובד אדמה, שלא יצייר בלבו יוכל להצליח למלוכה, יועיל מאוד לזה החלק התוריי ההגדיי אשר אמר עליו עדות ה' נאמנה, בהעיד מהצלחת אבותינו הראשונים והשתלשלות זרעם אחריהם, אשר כל זה מורה שאין מחיצת החומר מפרדת בין האדם ובין שלמותו.

ולזה אמר בראשון משלשה קני השמאל עדות ה' נאמנה מחכימת פתי. והנה לפי שהרצון והבחירה אשר בכוח המתעורר הם שרי צבאות של זה החומר, וכבר קדמו להם תכונות רעות ומדות פחותות וראוי להחליפם ולהמיר אותם רעות בטובות. לזה הוצרכה התורה להפריד חלק מחלקיה, והוא הבא על המצות המידותיות בהרחקת העושק והגזל והשנאה והרכילות והנקימה והנטירה ורבות כמו אלה, גם לקבוע מידות טובות כהטבת הזולת והרחמנות והחנינה בכל מה שיבוא הצורך, עד שיהיו המידות הטובות בהם בטבע ובקניין. ואל זה החלק קרא המשורר פקודי ה' ישרים משמחי לב, מפני שהוא מבואר שקנייני המעלות הם ניתנים לו לאדם בתורת פיקדון, אשר הפקיד אותו להשתמש בו בעת צרכו, ואז הם משמחות לבעליהן, ולא באופן אחר.

שכבר נתבאר אל החוקר שהשמחה היא האות והסימן אשר יורה על הקניין השלם [רבי חסדאי קרשקש, בספר אור ה']. וכמו שאמר הכתוב (דברים ט"ו) נתון נתן לו ולא ירע לבבך בתתך, לו כמו שיתבאר במקומו.

אמנם לפי שכבר יאות אל זה החלק החומרי אחרי הכבס והטהר על זה האופן, לקבל עליו **עול המצות התוריות בדברים שבינו למקום, כעניין ציצית תפילין מזוזה ופסח וסוכה ולולב וכיוצא בו**, אשר יוכל בהם לפקוח עיניו על תכליתו האחרון, אחר שלא היה עניינם מועיל אל החיים הזמניים. וזה מה שאמר עליהם מצות ה' ברה מאירת עיניים, **ואלה הם שלשה קני מנורה אשר מצדה השמאלית.**

אמנם השלשה אשר לימינה אשר הוא החלק השכלי:

העניין הראשון והיותר מיוחד הוא החלק אשר אמר עליו יראת ה' טהורה כי זה מה שיחויב מההשכלה בו יתברך ומהשגת נוראותיו, כי סוף כל מה שנאמר באברהם (בראשית כ"ב) עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה וגו', ואמר הוא יתברך (דברים ה') מי יתן

והיה לבבם זה להם ליראה אותי. **ומזה העניין באו כמה מצות בתורה (שם ו') מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' את ה' אלוהיך תירא וגו' כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי האלוהים וגו' האל הגדול הגבו' והנורא. ושלמה אמר (קהלת י"ב) את האלוהים ירא ומצותיו שמור כי זה כל האדם. ואמר עומדת לעד בהשאר השכל.**

והעניין השני אשר ראוי לישרו אליו הוא **אמונת השכר והעונש** כי לא יפול ברשת **הפילוסופים** האומרים כי מרוב רוממותו אינו מסדר אלו העניינים השפלים כי לזה סמך משה לשם (דברים י') עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר לתת לו לחם וגו'. ולזה ייחדה התורה החלק אשר תספר מכל האנשים המורדים והפושעים אשר הביא עליהם משפט כתוב, כעניין דור המבול ודור הפלגה ואנשי סדום ומצרים אנשי המדבר קרח ועדתו ורבים זולתם, אשר על כולם אמר משפטי ה' אמת צדקו יחדו. לומר כי המשפטים צדקו יחדו עם המרדים, כמו שאמר במצרים (שמות י"ח) כי בדבר אשר זדו עליהם. וזה מה שיורה על עוצם ההשגחה המוטל על השכל להשכילו.

ועוד יש להישיר זה החלק אל ההצלחה הנפשית המיוחדת אליו והוא תכלית הכול אשר עליו נאמר ראשונה תורת ה' תמימה משיבת נפש, אשר לזה החלק ייחדה התורה **החוקים אשר המקיימם לא יקווה מהם תועלת** אחר זולת זה. וכמו שאמר המשורר (תהלים קי"ט) הורני ה' דרך חקיך ואצרנה עקב. יאמר שטבע שמירת אלו החוקים הוא לשכר הכרוך בעקבם לעו"הב. ולזה אמר (שם) נטיתי לבי לעשות חקיך לעולם עקב.

ולזה אמר על זה **הקנה השלישי מהמנורה הנחמדים מזהב ומפז רב וגו' גם עבדך נזהר בהם בשמרים עקב רב**. לומר כי החוקים בייחוד וכל שאר המצות הם עניינים נחמדים מאוד מצד מה ששיגו עושיהן בהם מיד התועלת והערבות המגיעים מזהב ומפז ומהדבש ונופת צופים. אמנם גם עבדך נזהר בהם בשמרים עקב רב שהוא ההצלחה הנפשית המכוונת מהן כמו שכתבנו בפרשת משפטים שער מ"ו.

והנה על זה האופן הייתה התורה האלוהית מנורה טהורה מאירה אל עבר פניה ואשרי הזוכה להעלות נרותיה כתקן כי הנה היא מצוה תמידית לא תסור לעולם, כי על זה היה מתפלל בסמוך שגאות מי יבין מנסתרות נקני גם מזדים חשוך עבדך וגו'.

וכבר יצדק על זה מאמר **חז"ל** מלמד שבחו של אהרן שלא שינה, כי כמראה אשר צווה ה' את משה כן עשה את המנורה.

[השלחן והחלות ורמזיהם]

זהו מה שסדר סמוך אליה השלחן הטהור כמו שאמר החכם (משלי ח') אף ערכה שלחנה כי שם מערכות לחם הפנים, הוא הלחם אשר נתן ה' לאוכלה ליושבים על שולחנו, המראה בתורה פנים מאירים וצוחקים פנים נוראים תמידים.

והיה הערך האחד שש חלות (ויקרא כ"ד) כמספר חמשה חומשי תורה ותורה שבעל פה לחלק אחד. ושש חלות המערכת השנית, כנגד שתא סדרים שאליהם תחלק תורה שבעל פה. ומספר העשרונים שבהם ארבע ועשרים כנגד ארבע ועשרים ספרים שיש בתורה שבכתב, ועליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע.

ואולם לפי מה שאמרנו שהמנורה הטהורה תרמוז אל חכמת התורה האלוהית בכלליה וחלקיה הכוללים כל החכמות כמו שכתבנו בשער מ"ו, הנה מהראוי שצורתה ותכונתה בכל חלקי פרטיה וענייניה אשר זכרנו אותם ראשונה, תרמוז אל נושא זאת החכמה והתורה ושלמותה, הוא המחויב לרדוף אחריה עד השיגה. ואופן השגותיו ודרך הגעתו ממדרגה למדרגה ועניין השתמשו בכוחותיו הנפשיות המעשיות והעיוניות, אשר זה לעומת זה עשה האלוהים, להאיר אל פני השכל עצמו. ואמנם צורת המנורה תבניתה וכל מלאכתה לעבודתה, זאת תורת האדם השלם שחכמתו תאיר פניו כמו שאמר החכם (משלי כ') נר ה' נשמת אדם שעל הדרך הזה אמר המליץ (בחינות עולם פ' ט"ז) התורה והאדם חיבורם הוא נר ה' בארץ. וכמו שהשלמנו העניין בשער מ"ד.

[המנורה שראה זכריה]

ולפי שנתקיים זה השם אל האיש השלם קיום שכלי מבואר. הנה כאשר ראה זכריה **מנורת זהב כלה, וגלה על ראשה וגו' ושאל אל המלאך הדובר בו ואמר מה אלה אדוני** (זכריה ד') באה לו התשובה בתמיה וכדמות גערה, ואמר: **הלא ידעת מה המה אלה, זה דבר ה' אל זרובבל בן שאלתיאל.** כי בנקל היה לו להשכיל מזה כי האיש ההוא המתואר במנורה באלו המראות יצליח למלוכה לא בחיל ולא בכוח, כמו שראה המנורה ההיא מאירה ומסתפקת מעצמה מהזיתים אשר עליה, ולא תקוה לאיש ולא תיחל לבני אדם.

ואחר ששמה מורה על מהותה, מסכים אל מה שאמרנו, הנה הוא מבואר שחלקיה גם כן יורו על משיגים ממשיגיו. וזה כי עניין **הקנים** יורה קניין דבר מהוראת השם הקרוב שנאמר (משלי ד') קנה חכמה קנה בינה ובכל קנין קנה בינה. **והגביעים** ירמזו אל הקיבול והשמיעה, כמו שהם צורת כלים מקבלים ומחזיקים הדבר הנתון בתוכם. **והכפתורים** יורו על הגלות והראות עניין כמו שהם גשמים בולטים ונראים סביב הדבר שנעשו לו למראה. **והפרחים** הוא סימן הצמיחה מהדבר אשר לא היה מתחילה.

[קומת המנורה ומשמעותו]

ואחר שנתבארו כל אלו הגבולים הנמצאים בה, ראוי לכוון אל ענינה בצירוף מה שקבלו **חז"ל** משיעור קומתה ותוכן מעמד הגביעים והכפתורים והפרחים, הן בגוף המנורה הן בקניה, אשר לא באו עניינים אלו מפורשים בשיעורם בכתוב.

ותחילה נתעורר אל שיעור קומתה אמרו (מנחות כ"ח ב) שהוא י"ח טפחים שהוא שיעור קומת האדם הבינוני. וגם הוא כמספר י"ח, לומר שהחי המאיר המזהיר חויב להמשך אל העניין אשר תרמזנו צורת המנורה הזאת. כמו שאמר (ישעיהו ל"ח) חי חי הוא יודך כמוני היום. ואמר (ד"ה א' י"א) בן איש חי רב פעלים. (קהלת ז') והחי יתן אל לבו. ולדעתי בלשון הזה נשתמשו **חז"ל**.

כמו שאמרו במסכת סוכה בפרק ד' (מ"ה ב) ובמסכת סנהדרין בפרק חלק (צ"ז ב):

א"ר חזקיה א"ר ירמיה בשם רשב"י: ראיתי בני עלייה והנם מועטים אם אלף הם אני ובני מהם, ואם מאה הם אני ובני מהם, ואם שנים הם אני ובני מהם. ומי זוטרי כולי האי, והאמר מר תמני סרי אלפא פרסא הוו דרא קמא דקב"ה שנאמר (יחזקאל מ"ח) סביב שמנה עשר אלף. לא קשיא, הא דאסתכלי באספקלריה המאירה הא דמסתכלי באספקלריא שאינה מאירה. ודאסתכלי באספקלריה המאירה זוטרי כולי האי, דקאמר אם שניים הם, והא אמר אביי לא פחית עלמא מתלתין ושתא צדיקי דמקבלי אפי שכנתא כל יומא, שנאמר (ישעיהו ל') אשרי כל חוכי לו - ל"ו בגמטריא הכי הוו. לא קשיא הא דעיילי בבר והא דעיילי בלא בר.

הנה כי באומרם תמני סרי אלפי פרסא הוו דרא קמא, יראה שהוא שווה לאומרם שהחי המדבר הוא המדרגה הראשונה אשר יראו בפני שכינה, כי הנה השמונה עשר הוא מספר החי, כמו שהשלושים ושש אמרו שהוא מספר ל"ו, והאלף הוא סימן למדבר, שכן הוא המדבר מדרגה רביעית בנמצאות, כמו שהאלף היא מדרגה רביעית במספר.

אמנם אמר שהחי מדבר בכלל הוא מתראה באספקלריא שאינה מאירה. והנה רבים מאוד בערך העם ההולכים לאור התורה האלוהית הנתונה על ידי אספקלריא המאירה, וכל בני התורה הם מסתכלים בה אם מעט ואם הרבה, וגם בהם יש כיתות יש דלא פחית עלמא מהם מל"ו, אבל עילי ברשות. ויש בני עליה מועטים דעיילי בלא רשות.

הנה שהמספר הזה הוא יורה בדרך המשל על העניין אשר רצינו אליו מקומת המנורה. והנה כאשר תכה מספר הי"ח במספר היסודות הארבעה אשר מהם נבנה האדם החי, הנה יעלו לע"ב, והוא מספר שני חיי האדם על דרך קירוב. וכמו שאמר (תהלים צ') ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו', ואם תוציא הבזך של הפתילה יישארו מדויקים.

ודומה לזה מצאתי כתוב:

חמשה חומשי תורה כנגד המנורה נאמרו. בראשית שבעה תיבות כנגד שבעה נרות ואלה שמות י"א תיבות כנגד י"א כפתורים. ויקרא ט' תיבות כנגד ט' פרחים. וידבר י"ז תיבות כנגד גבהה של מנורה שהיא י"ז טפחים ומשהו, ואף על פי שבמנחות חשיב להו י"ח, כיון שהאחרון חסר לכך לא נכתבה תיבה. אלה הדברים כ"ב כנגד כ"ב גביעים. ע"כ.

הנה הדברים הם ערבים ומתוקים ותומכים ידנו במה שאנו בדרכו וככה היא צורתה דרך גדולה וצמיחתה.

[רגלי המנורה]

הנה **חז"ל** אמרו (רמב"ם ה' בית הבחירה פ"ג) שהיו לה בתחתיתה שלש רגלים, והנה הם רמז שלש התחלות אשר ביארם החכם, שהם התחלות כל הווה: החומר והצורה וההעדר, אשר זכרם רבי עקיביא, באומרו (רבות קהלת ר"פ י"ב) וזכור את בוראך בארץ כמו שיבוא במקום אחר.

ולמעלה מהם השדה שהיא כמו תיבה, לרמז כי מן התחלות האלו האדם בא לעולם, שכן העולם נקרא בלשון חכמינו ז"ל אכסדרה ושדה, כדאיתא במסכת בתרא (כ"ה ב). ומתוך השדה ההיא יוצא פרח, הוא הפרח הראשון אשר עליו נאמר עד ירכה עד פרחה, והיא הצמיחה הראשונה אשר בפעולות החיוניות אשר בו יתחיל האדם לבחור בטוב ומאוס ברע, כמו שאמר (ישעיהו ז') חמאה ודבש יאכל לדעתו בחור בטוב וגו', וזה מה שימשך לו עד תכלית שנים עשרה שנה, כי אם אמרו (אבות פ"ה) בן ה' למקרא וכו' הכול הוא במקרה ובהכרח.

ולזה היו ברגלים ובשדה ובפרח שלשה טפחים, אשר בהכאה הד' הם י"ב. אמנם מתחילת שנת שלשה עשר ואילך כבר יחל רוח ה' לפעמו ולהביאו לכלל מצוות, להיותו מעלה על לבו שיש שלמות אחר ותכלית יותר נכבד למציאותו מאשר חשבו עד הנה. אבל לא יתחזק בו זה העניין עד הגיעו לכלל העשרים.

וזה מה שאמרו **ז"ל** (שבת פ"ט ב) שבית דין של מעלה אין עונשין כי אם מעשרים ואילך. ולעניין זה היו בקני המנורה סמוך לפרח התחתון הנזכר שני טפחים חלק (מנחות כ"ח ב), רמז לח' שנים עד תשלום העשרים שבהם האדם חלק מהמעשים הנאותים, עם שכבר צמח בו סימן טהרה כמו שאמרנו. ואולם כאשר עברו עשרים שנה והתחיל שנת עשרים ואחת, אז כבר בא לכלל שמיעה וקבלת הלימוד והמוסר, שיעור שיראה ממנו ולחוץ. ולזה היו שם בסוף כ' ותחילת כ"א טפח שבו גביע כפתור ופרח.

וכבר אמרנו שהגביע הוא סימן הקיבול. והכפתור והפרח הם מורים על הראות בו פריחת השלמות וצמיחת בשיעור יותר גדול מהראשון.

[חלקי המנורה ומשמעותם]

אמנם היו אחר הגביע והכפתור והפרח שני טפחים אחרים חלק שהם שמונה, שנים אחרים שעומד בהם על עניין אחד, כי עד הגיעו לכלל שלשים לא יבואו מעשיו מסודרים ע"י בישול. וכ"ש בהגיעו לשלושים ושנים, כי אז יקנה לב לדעת לפעול פעולות השכל אם מהעיוניות אם מהמעשיות על אופן יותר נאות.

ולזה אחר שני טפחים אלו החלקים, היה הכפתור הראשון שבו יתחילו לצאת הקנים שלשה מפה ושלשה מפה, כי אז באמת יתחזק לעורר ולזרז כוחותיו השכליות והחושיות להתייחד לעבודת השכל ולשאת משאו לכולם יחלוק לאיש מנת חלקו וכוסו כפי מה שכוון מהבורא יתעלה ביצירתו.

[הכוחות השכליים והמידות לפי ספר המידות]

ואולם כדי לבאר זה ולבוא עד תכונתו, נצטרך להזכיר הנה מה שכתב החוקר ב**פילוסופיה** אשר במידות, כשדבר על הכוחות השכליות, מפני שלא ימלט מהיות שלמות האדם על האופן ההוא עצמו או קרוב ודומה לו.

והוא מה שביאר שם **השכל האנושי** יחלק בחלוקה הראשונה לשני חלקים. **הראשון** העיוני, והוא בדברים ההכרחיים הנצחיים. **והשני** המעשי, המתיישר בעניינים האנושיים האפשריים.

העיוני יחלק אותו לשלש מעלות זו למעלה מזו:

הראשונה הכוח **אשר בו ידע הדבר הנקנה במופת**, לקוח מהקדמות ראשונות אשר אין עליהם מופת כמו המוחשות או המושכלות הראשונות וקרא לזה הכוח דעת. אמנם בכוח הזה לא יושגו ההקדמות הראשונות במופתים ולא יתבררו באמיתתם, כי אין לו רק להמשך מהקדמות ידועות תולדות שיתחייבו מהם על כל פנים, וכמו שאמרו (חגיגה י"ד א) מבין דבר מתוך דבר.

אמנם יש כוח **למעלה מזה**, שבו יוכל לדעת ולברר אמיתת ההקדמות האלו אשר לוקחו להתחלות ראשונות, ולחקור אם הם צודקות אמיתיות או אם יהיו כן במקרה או על המעט. **ויקראו זה הכוח - שכל**, כי בו ישכיל ויאמת אותן הכוחות אשר מהן תבאנה התולדות. אבל עדיין שני אלו הכוחות ייאמרו בדברים חלקיים פרטיים, כאלו תאמר בחכמה מיוחדת מהם כמו ברפואה או התכונה וזולתן שכבר ישתמשו בהן ובאחת אחת מהן בשתי אלו הכוחות.

אמנם יש כוח אחר מעולה מאלו, והוא אשר בו ידע וישיג על השלמות כלל הנמצאות בסיבותיהן והתחלותיהן בהחלט, לא בעיון חלקי והוא הכוח העליון המעיין בנמצא מצד מה שהוא נמצא, **וקראו לזה החלק חכמה**, והיא ראשית של שתי הקודמות משני פנים. האחד שהם חלקיות והיא כוללת.

השני שהאחת משתיהן עניינה בהקדמות, והשנייה במופתיים. וזאת תשתמש משני העניינים יחד. אלו הן שלוש מעלות אשר **בשכל העיוני** לפי מלאכתן ומעשיהן.

והמעשי, והוא הכוח ההתבוני המעיין בדברים האנושיים האפשריים, יחלק גם הוא אל שלש מעלות אחרון כנגדן.

אמנם לפי שבכוח הזה ישימו שלשה מיני הנהגה זה למעלה מזה: הנהגת אדם עצמו והנהגת ביתו והנהגת מדינתו אשר זכרנו בשער מ"ג ומ"ו, צריך שנדע שהחילוקים אשר המעשי יתחלק אליהם לפי דרכנו, הוא כעניין השלישי המעולה מהם, שהוא הנהגת המדינה. כי בו נמצא חילוף השמש במנהגים על החלוקה אשר זכרנו בחלק העיוני: **האחד הוא אשר יקבל ההנחות הנימוסיות** במושלם, וישפוט כאשר יחויב מהם, בין שיהיה צודק לפרטי ההוא או לא, והוא הדין דין אמת לפי הנימוס.

אמנם יש כוח אחר מעולה ממנו, והוא השכל ויודע סודות ההנחות הנימוסיות וטעמן על נכון, עד שישכיל לישר הנימוס לפי מקומו ושעתו מבלי שינגד לכוונת המניח כלל והוא הדין המומחה הדין דין אמת לאמתו כמו שביארנו שם.

אבל עדיין לא חויב שתהיינה אלו המעלות מקיפות בכל העניינים האנושיים האפשריים לשום דת במדינה או במדינות בכל מיני החיים.

אבל יש מעלה שלישית גבוהה ורמה עליהם, והוא **הכוח התבוני הכולל**, המשים דת במדינה או במדינות, והוא הקפת ידיעת הכוללים והחלקיים לשום הנימוס בכל הדברים ובכל הלמודים ובכל המלאכות איש ממלאכתו ועבודתו, והוא ודאי דומה לחלק העליון מן השכל שהוא החכמה.

ושלמות דברים אלו הנם כתובים ב**ספר המידות** הנזכר באחד ובשני ובשלישי וברביעי ובחמישי מהמאמר הששי. ובפרקים מהחמישי והעשירי יבוקש משם.

[דרך התפתחות האדם ורמזיו במבנה המנורה]

והנה אחר שהונח כל זה, ראוי להודות ולומר שאין מדרך האדם ולא מאפשרותו לעלות אל כל המעלות האלו בבת אחת. אבל המשיג אותם ישיגם בזו אחר זו, והוא הלימוד הראוי והמשובח, אשר עליו אמר דוד (תהלים קל"א) ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני וגו' אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו וגו'.

ולהנה האדם בתחילת עניינו עיר פרא אדם יולד, והוא נמשך אל הנְעָרוֹת, וקשה להעתיק מעט מעט עד הגיעו לכלל הל' או הל"ב כאשר אמרנו למעלה. אמנם משם ואילך, שהוא שיעור מזמנו מידת הטפחים אשר בה הכפתור אשר שני הקנים הראשונים יוצאים מן המנורה, הנה כבר התחיל להראות ולהתפרסם בו פעולת השכל. אם אל העיון. ואם אל המעשה. מדרגה אחר מדרגה מאלו מדרגות שזכרנו. וזה כי ראשונה ישיג לעשות חיל בידיעת הדברים אשר בכוחו להבין מכוח ההקדמות אשר יוקחו אצלו כמושלם. ואם עדיין אין בו כוח לאמת אותן ההקדמות, כי זו היא המעלה הראשונה מהשכל העיוני, וכנגד זה ישיג מהמעשי הדעת אשר בו ישפוט ע"פ הנימוס הקבלת ההנחות המונחות שם, מבלי שידע טעם ההיראות ההם וכוונת המניח אותם. כי הנה שתי אלו המעלות זו בעיוני וזו במעשי מכוונות מתאימות זו לעומת זו. והן התחלות למה שלמעלה מהן.

ולזה במנורה אחר השמונה טפחים הנזכרים היה שם כפתור ושני קנים יוצאים ממנה אחד לימינה ואחד לשמאלה, להראות על שני אלו הקניינים שזכרנו: אחד לימין והוא קניין **הדעת**. ואחד לשמאל והוא השלמות הראשון אשר כנגדו **במעשה**. אמנם היו בכל קנה מהם שלשה גביעים, לרמוז אל שלשת מיני השמיעה: והם השמיעה **החושית**. והשמיעה **הלביית רצוני ההבנה**, והשמיעה **הרצונית** שהיא **הקבלה** לעשות. כי שלשתן יצטרכו להשלמת כל אחת משני מיני הפעולות.

כי לצורך השמיעות האלו זו לזו ולהסתבכותם זו בזו כי איך יבין מי שלא שמע, ואיך יעשה מי שלא הבין, אמר שיהיו השלשה גביעים משוקדים בקנה האחד. והיה אחריהם בטפח הרצוף (מנחות כ"ח ב) כפתור ופרח, לומר שמשם ואילך כבר יראה בשלמות צמיחת שתי אלו השלמויות צמח דעת לימין, ואל השמאל יצמח צמח צדיק, והיה טפח חלק עד הכפתור השני, כי בזה יהיה מתחילת הכפתור הראשון עד הכפתור השני ב' טפחים. ואז יהיה כולם עשרה, שהם מספר השנים לפי הנחותיו ארבעים.

ומשם יוצאים שני קנים אחרים, והם ממדרגה עליונה מהראשונים כי בן ארבעים לבינה (אבות פ"ה). וישכיל באותה ידיעה שקראה החכם שכל, וכנגדה בדברים המעשיים אל דעת וסודות ושרשי עניינים הנימוסיים, שהיא מעלת היושר המישר הנימוס כמו שנזכר ומשם אל שני טפחים אחרים שהוא כבר קרוב אל שנת החמשים התחילו שני קני מנורה אחרים שכבר הגיע ונראה בו החכמה הכוללת המקפת בכל הנמצאות ובכל הידיעות שהיא המדרגה העליונה שבעיונית וכנגדה בחלק המעשי הכוח והמעלה אשר תסדר הנימוסים הכוללים והדתות המועילות לכל מיני חיי האדם ומלאכתם ומעשיהם שבזה נעשה שותף למעשה בראשית.

הרי לך טעם נכון לששת הקנים היוצאים משני צדי המנורה עד תום י"ג טפחים ממנה שהם משנות האדם נ"ב וטעם היותם אלו לימינה ואלו לשמאלה הוא על דרך שאמר החכם (משלי ג') אורך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד.

ועוד יתבאר זה העניין במנורה אשר במזמור אלוהים יחננו ויברכנו יאר פניו וגו' בפ' העומר שער ס"ו ב"ה.

[דימוי האדם השלם לפי הקנה האמצעי]

והנה היו עוד בקנה האמצעי שהוא עצם האדם וקומתו אחר שני טפחים חלק עוד שלשה גביעים כפתור ופרח והבזך אשר בו האור מבהיק כלפי מעלה, להורות כי האיש השלם ראוי שיתיישר בכל אלו השלמויות שקדם זיכרונו, שהם מספר אלו הגביעים אל פני התכלית היותר נכבד שבתכליות, והוא השלים כוונת בוראו בבריאה מבלי נטות אל הימין ואל השמאל, כמו שיטעו בזה רוב האנשים, כמו שהיה הקנה האמצעי עמוד נצב בלתי פונה לכאן ולכאן ואורה הולך ואור נוכח פני ה'.

זה יהיה סיבה שיפנו אורות כל הקנים אליו, על דרך שאמר (אבות פ"ב) וכל מעשיך יהיו לשם שמים. ויתכן שיהיה הלהב המתיישר דרך מעלה רומז אל מה שאמרו ראשונה מעניין הקנה האמצעי שבמנורה האלוהית מהתורה שנאמר בו תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים י"ט), כי נר ה' נשמת אדם צריך שתהיה הכוונה בה להשיבה למעלה למקום מושבה וכמו שאמר בפירוש (קהלת י"ב) והרוח תשוב אל האלוהים אשר נתנה.

והוא אשר ירמזנו יפה מעשה מזבח קטרת הסמים אשר מעשהו מתמר ועולה כמקל כמוזכר במסכת יומא (ל"ח א) כי ההסתכלות בחוט המשולש הזה מהכלים יחזיק בידו לבוא מבית לפרכת העדות, אשר עד הנה היה מבדיל בינו לבינו הוא ההיכל אשר לפני שם כבוד ה', כמו שקדם. והוא סוף ההשגות ותכליתן.

הנך רואה בעיניך כי זה מעשה המנורה האלוהים עשאו בצלם ודמות האדם השלם, המאיר אל עבר פניו בכל אופני הפעולות השכליות והמעשיות כמראה אשר הראה את זכריה הנביא כאשר אמרנו בתחילה.

[סיכום]

אעפ"י שאין לי ערבות שיהיה מה שאמרנו עיקר הכוונה באלו העניינים. אך אמרתי הואיל וכל מה שהנחנו הנה הוא בנוי על גלילי שכל ועמודי חן החכמה האמתית, נחזיק טובה לחכמים אשר יסדום, וידיעתו מועילה מאוד להחכים האנשים ולזרזם אל הוצאת

פעולותיהם השכליות והמעשיות אל הפועל עד הגיעם אל הצלחתם, אין להרחיק שיהיה זה מכלל הכוונות שבה.

ואם אין, יהיה העניין הנכבד הזה נדרש לעצמו, והמנורה הטהורה תהיה תמיד ערוכה לזיכרון בין עינינו ורשפי שלהבת נרותיה מפה ומפה מאירים ומזהירים למאור פנינו, ואשה לא תכבה יומם ולילה מקירות לבבנו, להזכיר ולהזהיר ולהעיר את אזננו נחלץ חושים למלאת את ידינו ולהיות כל פעולותינו לרצון לפני ה' תמיד.

והנה כאשר יונח היות העניין כן כאשר אמרנו, יתבאר היטב כמה היא כוללת מצוה זו של מעשה המנורה והדלקת נרותיה, ושהיא מצוה לכל אדם ובכל זמן ומקום, ושעל פי הדברים האלה יותרו כל הספקות שנזכרו ראשונה. כי הנה אהרן בהעלותו את הנרות אל מול פני המנורה כאשר צווה ה' את משה הוא עצמו מעשה המנורה, כמו שאמר וזה מעשה המנורה כלה מקשה זהב עד ירכה ועד פרחו לא יחסר דבר, כי כאשר צווה ה' את משה כן עשה את המנורה.

ומלמד שבחו של אהרן שלא שינה דבר, הוא גדול מאוד, עד שכבר נתקשה משה בתחילתה, ובה ג"כ על זה האופן יוכל להתנחם בטוב מעיצבון החנוכה מצד שלמותו ושלמות כל הנמשכים אחריו, בשלמות הזה המתייחס אל המנורה, אשר לא יסור והוא הנמשך בכל זמן ובכל מקום.

[מה מטרת אור המנורה?]

ובמדרש (במ"ר פ' י"ד)

ה' חפץ למען צדקו וגו'. (ישעיהו מ"ב) אמר הקדוש ברוך הוא למשה: לא בשביל שאני צריך לאורה אני מצוה אותך על הנרות, דכתיב ידע מה בחשוכא ונהורה עמיה שריה (דניאל ב'), וכתוב (תהלים קל"ט) גם חשך לא יחשיך ממך וגו'. תדע, אדם בונה בית עושה החלונות צרות מבחוץ ורחבות מבפנים, כדי שתכנס האורה. אבל שלמה בנה בית המקדש ועשה החלונות שקופים מבחוץ אטומים מבפנים, כדי שיצא אורה מבית המקדש ולחוץ. ואם כן למה אני מצוה לכם, כדי לזכותכם. ולא עוד, אלא שאם אתם מאירים לפני הנרות אני מאיר לכם אורה גדולה לעולם הבא, שנאמר (ישעיהו ס') קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח.

ראה כמה נמלצו מאמריהם להתיישר לכל מה שאמרנו. כי הוא יתברך לאו לאורה הוא צריך להשיג דבר ממושגיו כדרך בני אדם כמו שנתבאר זה יפה בתחילת שער כ"ט ע"ן משם. אמנם הייתה הכוונה לצוות להם עליה, כדי שיהיה להם להערה ולזכות לכל זמן ומקום, כי המצווה היא עצם הזכות. ויאמרו שאם הם מאירים את הנרות יאיר להם אורה

גדולה לעוה"ב, כי הוא עניין הלהב העולה למכון שבתו כמו שאמרנו. והכתוב שהביא ראייה גדולה קומי אורי כי בא אורך, כי כשיקדים האדם להאיר נרו מיד יוכל לקום לאור באור ה' הזורח עליו תמיד. וכבר היה מתלמידיו של אהרן בהדלקת הנרות כמוהו.

ועל זה העניין עצמו (רבות שם)

משל לפקח וסומא שהיו הולכים בדרך. וכשבאו אל תוך הבית אמר הפקח לסומא, הדלק את הנר והדלק לפני. אמר ליה הסומא וכו'. אמר ליה כדי שלא תהיה מחזיק עלי טובה שהייתי מלון בדרך. כך הפקח זה הב"ה שנאמר (זכריה ד') עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ. והסומא אלו ישראל, שנאמר (ישעיהו נ"ט) נגששה כעורים וגו'. והיה הקדוש ברוך הוא מאיר להם ומנהיגם, דכתיב (שמות י"ג) וה' הולך לפניהם יומם וגו'. כיון שאמר למשה (שם כ"ז) ויקחו אליך שמן זית זך וגו'. אמר ליה אתה נרי ה', ואתה אומר שנאיר לפניך? אמר להם: לא שאני צריך לכם, אלא להעלות אתכם בפי כל האומות, שיהיו אומרים שאתם מאירים למי שמאיר לכל העולם.

והוא מבואר מאוד שעניין המעלה הזאת להם היא להיישיר אותם בדרך ישרה בה יזכו מחמת השתדלותם להוסיף כוח בגבורה של מעלה, לגדל ולחזק הצלחת נפשם לא היה כן לכל גוי.

וזוהו העניין הכוסף שאמרו שם **במדרש** (ש"ר פ' ל"ו)

בארבעה דברים נכסף הקדוש ברוך הוא למעשה ידיו, שנאמר (איוב י"ד) תקרא ואנכי אענה.

למעשה ידיך תכסוף, שהוא סובל את העולם שנאמר (ישעיהו מ"ו) אני עשיתי ואני אסבול. וציווה (במדבר ד') שיסבלו הקהתים את ארון הברית אדון כל הארץ. ובהעברת הירדן נאמר (יהושע ג') והיה כנוח כפות רגלי הכהנים, אמר רבי ברכיה הארון סובל את סובליו, הרי שנים: אחת בכהנים ואחת בלויים. והקב"ה משמר את עולמו דכתיב (תהילים קכ"א) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. וצוה שישמרוהו, דכתיב (במדבר א') וסביב למשכן יחנו. והקב"ה מאיר לעולם דכתיב (יחזקאל מ"ג) והארץ האירה מכבודו, ואמר (שמות כ"ז) ויקחו אליך שמן זית זך וגו'.

[כמה צריך האדם לפקוח עיניו להתנהג בטוב לו]

והכוונה נפלאה מאוד, להורות כמה צריך האדם לפקוח עיניו על עצמו תמיד להתנהג בטוב לו, כי הכול תלוי עליו. והורו זה באופן יפה מאוד בארבעה דברים אלו: שהשנים

הראשונים מהם מורים על שתי הנהגת העולם בכלל הטבעית וההשגחית שנזכרו ונתבארו כבר בשערים ט"ו ול"א ול"ז וזולתם. והשנים השניים על ההערה הראויה על האדם בכל אחת מהנה.

הנה סימן הטבעית שמו בתנועת העם ממסע למסע כדרך כל הארץ, כי אז צווה שיישאו הקהתים את ארון ברית ה' אדון כל הארץ, וסובלה לומר שאף המנהג הנוהג במנהגו צריך שיישאוהו האנשים על שכמם.

וסימן ההשגחית שמו בעברות הירדן, שהיה מהלך ודאי יוצא מההקש הטבעי. אמנם צווה אז שיישאוהו הכהנים המקודשים הניגשים אל ה', כי הנה מגיעי זאת ההנהגה ראוי באמת שיהיו יותר שלמים, כמו שנתבאר בשער ל"א.

אמנם ההערה הראויה על כל אחת משתייהן הנה סימן הראשונה שמה במשמרת המשכן המוטלת ג"כ על הלויים, להורות כי הנה באמת **ההנהגה הטבעית** צריכה לשמור המנהג אותה, פן ייורש כוחו בה, כי היא תלויה בברית ואמות המונהגים, כמו שאמר (תהילים ל"ג) וכל מעשהו באמונה. וכאשר יפרו המונהגים את בריתם, ייורש כוח השכל ויעודו, וכשל עוזר ונפל עזור, כמו שנתבאר זה בעניין המבול שער י"ג ובכמה מקומות שנרמזו שם וזולתם.

ואולם **על ההשגחית** צווה לסימן שיאירו לפניו בהעלות הנרות, שמצוותה בכהונה, כמו העברת הירדן. כלומר שהשלמים שבעם יעלו לפניו נרות להאיר אל עבר פניהם, באופן שיזכו בהם לשישתנה בזכותם סדר מערכות העולם. והמליצה נכונה מאוד כי הם מאירים לפני אורו של עולם בהיראות לפניו הגונים וכשרים, לכך מה שלא יראם בזולת זה. ועל דרך האמת המה יהיו הרואים את כבודם ואת תועלתם.

וכמו שאמר שם עוד (**תנחומא** פ' תצוה)

אמר להם הקדוש ברוך הוא: לא שאני צריך לאורה, אלא ויקחו אליך. האורה צריך אליך, שתהא רואה היאך אתה יוצא והיאך אתה נכנס במקדש, וע"י כן אתה רואה להיכן אתה נכנס והיכן אתה נמצא לעתיד, שנאמר (ישעיהו ס') והיה ה' לך לאור עולם.

והמאמר הזה הוא ביאור כולל לכל מה שאמרו מזה המין, ועל כל פנים נתבאר עניין הכוסף האלוהי למעשה ידיו בשני דברים הללו, שהם ארבעה, והוא עניין נכון מאוד ומסכים מכל צד למה שהיינו עליו.

ומאמר רבי ברכיה הארון סובל את סובליו כבר דברנו בתחילת ואלה שמות שער ל"ד. והכלל כי כל זה מורה הוראה אמתית על כל מה שאמרנו, כי זה מעשה המנורה זאת תורת האדם השלם בלי ספק.

[המשכן הוא כתבנית האדם]

וכבר אמר בעניין המשכן בכללו בשהוא על צורת האדם ותמונתו. **כי שמו ראש האדם** כנגד קדש הקדשים אשר הוא לעומת עולם השכלים, כי שמה ישבו החושים אשר הם התחלות להשגות השכליות והכוח המחשב אשר הוא פועל השכל המיוחד וצבאו ופקודיו מהכוחות הקרובות אליו, מהמדמה והזוכר והשומע וזולתם. **ותחתיו החזה** אשר בו הלב השולח רוח חיים אל כל הגוף ע"י כלי הנשימה אשר הם עמו במחיצתו, כנגד עולם הגלגלים שהוא עולם התנועה, וכנגד ההיכל אשר שם שלשת הכלים הנפלאים, המנורה והשולחן אשר ישרתו במ תמיד, כמו שיש במחיצה ההיא הלב והריאה והאצטומכא שהם ראשי הבית ואבות המלאכה. **ומהטרפשא** ולמטה אשר שם כלי העיכול שייפסד שם המאכל ויהפך למזון כנגד עולם ההויה וההפסד וכנגד חצר המשכן ששם המזבח אשר תוקד בו אש תמיד, כנגד הכבד שכך ענינו. ושם מי הכיור לרחוץ הקרב והכרעים. והנה באמת כאשר יכין האדם בעצמו שיהיה המשכן ההוא אשר הוא דוגמא לו בנוי כתקונו ומסודר על שלמותו בכל אחד מהאופנים שאמרנו כבר יראה שהוא בנה בית המקדש על מכונו.

ועל אלו העניינים עצמם אמרו **חז"ל** ג"כ המאמר ההוא אשר כתבנו בתחילת השער בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה על עסקי המשכן אשר לפניו, ריבונו של עולם יכולים ישראל לעשותו. כי הנה בבחינת היותו משכן לו יתעלה, היה מתפלא לו כמו שאמר שלמה (מ"א ח') השמים ושמי השמים לא יכללוך, אף כי הבית הזה. וכבר דברנו מה שיבוא מן התמה והפלא בזה בשער הקודם.

אמנם השיבו יתעלה כי בבחינה זאת כל אחד מישראל יכול לעשותו, והוא שיעשה עצמו משכן נאה מסודר כהוגן בהיות חלקיו מתייחסים אל חלקי המשכן כמו שהיה עושה אהרן עצמו מנורה טהורה כמו שאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו כי נדיבות לב צריך לדבר.

והנה כאשר היה האדם השלם על זה השיעור מההכרה הנה הוא באמת עולם קטן בדמות עולם הגדול וצלמו כמו שנתבאר ובזה הוא דמות דיוקנו של יוצרו יתעלה והוא מכירו ויודעו ומתדבק בו וכאלו הוא הביא אלוה בידו למשול כמוהו במעשה בראשית לעשות בעולם כאשר ייטב לו.

[יחס הקב"ה לתורה שנתן לישראל]

ובמדרש (ש"ר פ' ל"ג)

אמר ר' ברכיה: יש לך אדם שמוכר חפץ מביתו והוא עצב, והקב"ה נתן תורה לישראל והוא שמח, שנאמר (משלי ד') כי לקח טוב נתתי לכם וגו'. בנוהג שבעולם אדם קונה חפץ והוא מיצר לשמרו, אבל התורה היא משמרת את בעליה, שנאמר (שם ו') בשכבך תשמור עליך. בנוהג שבעולם אדם קונה חפץ מהשוק, שמא יכול לקנות עמו את בעליו, והקב"ה נתן תורה לישראל, ואמר כביכול אותי אתם לוקחים, שנאמר ויקחו לי תרומה.

יורו שהתורה האלוהית הוא חפץ הבית והרצון שיתנהג בו, כמו שאמרנו בשער הקודם שהעולם נברא בחפץ וברצון, ובהם הוא מתנהג. אמנם שעל ידי התורה שנתן לישראל נתן להם חפצו ורצונו, וכאלו העביר להם רשותו ונתעסק ממנו, לפי שבעלי התורה מפתחות העולם בידם לסגור ולפתוח כרצונם ועם כל זה הוא שמח כי הכול הוא ברצונו.

וכן התורה בבחינת גודל ערכה היה מוטל על האדם ענין שמירתה. והענין היה בהפך שהיא כלי חמדה לא יערכוהו זהב וזכוכית וכל אבן יקרה, והיא שומרת לקונה אותה. ולא עוד אלא שקונה עמו את בעליה כביכול, וזה לפי שהפעולות יודיעו הכוחות וכאשר תשכיל פעולות הנמצא וכוחותיו תשכיל את עצמו.

ואם שהוא יתעלה נתן חפץ יקר מאוד, שמסגולתו הוא שאינו צריך שמור מזולתו, אבל שהוא שומר עצמו גם בעליו עמה. הנה בזה יוכר כוח יכולתו וכי כביר מצאה ידו. וכשנראה שהוא נותן בשמחה ובטוב לבב עד שמחלה פני המקבלים שלא יעזבוהו בידו, הנה בזה יוכר גודל מעלתו בנדבת לבו.

והנה עם זה כבר השכלנו אותו יתעלה ולקחנוהו בציור שכלנו על דרך השלמות, והוא מקבל עניינים הראשונים נמשך השלישי בלי ספק. והיא כוונה נכבדת מאוד ומתפשטת לכל התורה כולה, כי הלוקח אותה עם הישרותיה כמו שנתבאר אותו הוא לוקח ובלתי יכול להיפרד ממנו כאשר הוא ענין עצמי נאצל מחכמתו ית'.

וקונה התורה קונה רבה לכל אשר יצטרך להשלים מאויי נפשו כנזכר.

וכמו שאמר עוד (ש"ר שם)

משל למלך שהייתה לו בת יחידה. וזוגה לבעלה. אמר לו המלך: לפרוש ממנה איני יכול שהרי היא בתי. לומר לך אל תטלה איני יכול, שהיא אשתך. אלא זו טובה עשה לי, בכל מקום שאתם הולכים, קיתון אחד עשו לי שאדור אצלכם. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, נתתי לכם את התורה. ולפרוש ממנה איני יכול, ולומר לכם אל תיטלו אותה איני יכול. אלא בכל מקום שאתם הולכים, בית עשו לי שאדור עמכם בתוכו, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

והכוונה כי מצוות התורה כולן מצד היותם עניינים אנושיים נפעלים למורכבים מחומר וצורה, הנה באמת הם טבעים אלינו. והתורה מפאת זה היא אשתנו הראויה לנו מששת ימי בראשית, וכמו שאמר ר' שמעון בן יוחאי על זה (ב"ר פ' י"א) זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ') קידושין ממש, כמו שזכרנוהו בפרשת ויכלו שער ד'.

אמנם באמת צורת המצות והגבלתן עם האמונות והדעות האלוהיות אשר באו בקרבה באמת היא אלוהית ממש. ולזה מהצד הראשון אי אפשר ליטלה ממנו, כי היא מחויבת אל טבענו ולצורכנו. ומהצד השני אי אפשר לו לפרוש, והנה הייתה ההמצאה להחזיק הקשר ולהתמיד מציאותו לעשות מקדש, שתשכון שכינתו שם תמיד על ידי ציורנו וזיכרוננו אותו תמיד על האופן הנזכר, ולא יסור ממנו וכל זה הוא מבואר.

ואולם מדרגות האדם באלו ההכנות על דרך מדרגות מחיצות הבית אשר עליהם **אמרו ז"ל** אתם הצאן וכו' אתם הכרם וכו'. אתם הבנים וכו'. יתבאר בסוף השער הבא בעזרת האל, מכון למה שאמר כל אחד מישראל יכול לעשותו.

וזה יספיק למה שרצינו אליו בזה השער:

שער נ (פרשת תרומה)

יבאר בראיות שכליות ונבואיות שהבית אשר הסכים ה' יתברך עליו שיבנה על ידי בנו דוד היוצא מחלציו אינו הבית שדבר ממנו יחזקאל בסוף נבואותיו.

ואת המשכן תעשה.

במדרש (ש"ר פ' ל"ד)

כך אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל:
אתם הצאן, דכתיב (יחזקאל ל"ד) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם. ואני הרועה,
 דכתיב (תהלים פ') רועה ישראל האזינה. עשו לי דיר שארעה אתכם.
אתם הכרם, דכתיב (ישעיהו ה') כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואני השומר
 דכתיב (תהלים קכ"א) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. עשו לי סכה שאשמור
 אתכם.
אתם הבנים, דכתיב (דברים י"ד) בנים אתם לה' אלוהיכם. ואני האב דכתיב (ירמי
 ל"א) כי הייתי לישראל לאב. כבוד הוא לאב שיהיו בניו עמו וכבוד הוא לבנים
 שיהיו אצל אביהם דכתיב (משלי י"ז) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים
 אבותם.
 לכך עשו לי בית שאדור ביניכם. הדא הוא דכתיב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

אופני הזירוז וההקפדה על דקדוקי ותנאי תכן הדברים הנעשים יורו על כוונת זמנם
 והתמדת המשכם אם מעט ואם הרבה. וזה כי כאשר נלין במדבר יום או יומים או נשמור
 חוקות קציר ימים או עשור, הנה יספיק לנו לזה סוכה של קנים או אהל של יריעות באי זה
 ענין שיזדמן. אמנם כאשר נכוון אל בית קבוע לשבתנו כל הימים, הלא נבנה לנו גזית
 וקורות בתינו ארזים בבניין נעים ואופנים ידועים.

וכן הוא המנהג הטבעי, כי הדברים אשר לא ימשך מציאותם אלינו רק בזמן מועט מימי
 הנעורים, כטוב הגֵּהָה ונעימות הקול וצהיבות השער וכדומה, הנה הוא תלה אותם
 בסיבות קלות ההסרה. אמנם אשר הוא הכרחי לצורך החיים, קשר אותו בסיבות חזקות
 רבות קשי ההסרה.

והנה האל ית' כאשר השקיף אל האומות באותה בחינה שאמר הנביא (ישעיהו מ') הן גוים
 כמר מדלי וגו'. הספיק לו במה שצווה להם שבע מצות בני נח, ואף אותם התיר להם אחרי
 כן כמו שדרשו ז"ל (ב"ק ל"ח א) מאומרו (חבקוק ג') ראה ויתר גוים.

אמנם לפי שרצה לזכות את ישראל ולקיימם לפניו לנצח נצחים, הרבה להם משפטים ישרים ותורות אמת חוקים ומצוות טובים, כמו שאמר (ישעיהו מ"ב) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, כי הגדיל התורה למען האדיר עניינם. וכמו שאמר בפ"י (דברים י"א) ושמתם את דברי אלה על לבבכם וגו', וסוף, למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' כימי השמים על הארץ. הכוונה שצורך האזהרות והזירוזים ההם הוא לפי שהכוונה בהם לקיימם לעד, וכמו שאמר הנביא (ישעיהו ס"ו) כי כאשר השמים החדשים וגו' כן יעמד זרעכם ושמכם.

הנה נתתי לך משלים על הכוונה ואתה תוסיף כהנה וכהנה, כי הדבר הוא מבואר.

[בית המקדש]

[שאלות על בניית המקדש]

[מדוע יש פירוט כפול לגבי המשכן, וקיצור הוראות לבניית המקדש?]

והנה יצא לנו מזה ספק עצום על הסיפורים האלה הנוראים הבאים בכל הפרשיות הסמוכות במעשה המשכן וכליו, כי כמה דיות נשפכות וכמה קולמוסין נשברו בכתוב כמה גוילים בתורה המספרים כל המעשים האלו שתי פעמים, אחד קודם מעשה, ואחד אחר מעשה, אשר בא בכל אחת מהם שיעור מופלא מההקפדה והדיוק בזיכרון החומרים אשר יעשו מהם, ובהגבלת כל חלוקיהם בצורתם ודמותם ושיעורם, הכול בהשקפה והשגחה גמורה במידה במשקל ובמשורה. והנה הכול היה לצורך מעט מהזמן. שאלמלא לא חטאו במרגלים מיד אחר מעשה המשכן ותכף להקמתו, היו נוסעים ליכנס לארץ.

והנה בבית הגדול והקדוש, אשר נקרא שם ה' עליו בירושלם הר הקדש, דכתיב (שמות ט"ו) מכון לשבתך פעלת ה', והוא אשר אמר עליו שלמה (מ"א ח') בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים. הנה באמת היה מהראוי שיבוא בכתובים דבר השם ומצוותו על תבניתו ותכונתו וצורתו ומידותיו למוצאיו ומבואיו בכפלי כפלים מהשלמויות שבאו בפרשיות הללו על מעשה המשכן וכליו. ומכל זה לא נמצא רק שמץ דבר שכתוב בדברי הימים (א' כ"ח)

ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו וחדריו הפנימים

ובית הכפורת ותבנית כל אשר היה ברוח עמו לחצרות בית ה' ולכל הלשכות סביב

לאוצרות האלוהים ולאוצרות הקדשים.

הנה ביאר שכל אלו העניינים לא בא אליו על ידי נביא ולא בנבואה גמורה רק שהיה ברוח עמו לפי שכלו המושפע מאתו יתעלה וכמו שאמר בסוף דבריו (שם) הכול בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית. ומבואר הוא כי מידת הכתובים האלו לא הייתה דיים למלאכה הזאת הנפלאה וכ"ש ביחס או ערך הבא בתורה על מלאכת המשכן הכתוב.

[מדוע לא נצטווה דוד מיד בהימלכו לבנות מקדש?]

ועוד יש לצרף במעשה ההוא ספק שני כי אחר שהיה בנין בית הבחירה אחת משלש מצוות שנצטוו ישראל בכניסתן לארץ (סנהדרין כ' ב) וסוף בואם אל המנוחה ואל הנחלה, למה לא באה מיד מצות השם יתעלה לדוד לבנות לו בית, כמו שבאה לשאול (ש"א ט"ו) למחות זרעו של עמלק.

הנה לא די שלא ציווהו, אלא שנמצא בהפך כי כשנתעורר דוד מעצמו ומתוך המצווה המוטלת עליו ואמר אל נתן הנביא ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלוהים יושב בתוך היריעה (שמאל ב' ז'). השיבו על ידי נתן בבקר השכם (שם)

כה אמר ה' האתה תבנה לי בית לשבתי, כי לא ישבתי בבית למיום העלותי את בני ישראל ממצרים ועד היום הזה, ואהיה מתהלך באהל ובמשכן. בכל אשר התהלכתי בכל בני ישראל הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל אשר צויתני לרעות את עמי ישראל לאמר למה לא בניתם לי בית ארזים, ועתה כה תאמר לעבדי לדוד וגו' עד סוף.

הנה שציווה להשיב לו אמרים סתומים שאין הדעת מקבל מהם רק כוונות הדחייה לבד.

[מדוע היה שלמה ראוי לבנות הבית?]

ועוד ספק שלישי, כי איך יתכן שלא רצה שיבנה דוד הבית מפני ששפך דמים רבים מהעכו"ם ובחר בשלמה בנו אשר נאמר עליו (מ"א י"א):

ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלוהים אחרים, ולא היה לבבו שלם עם ה' אלוהיו כלבב דוד אביו וילך שלמה אחרי עשתרות אלוהי צידונים ואחרי מלכם שקוץ עמונים, ויעש שלמה הרע בעיני ה' ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו.

ועוד תועבות גדולות כי לא להזכיר מפני הכבוד. גם שלא מצאנו שדיבר אליו גם הוא דבר גדול או קטון על המעשה, רק מצאנו שדבר אליו מה שישים ספק בבנינו כמו שיבוא. ועוד שאם לא יבנה ביתו בדמים, איך יתכן לבנותו בגזל ועוולה מכל העושר אשר הציל מכל ממלכות הארצות אשר רצח וירש, כמו שפרסמו אותו הכתובים. חלילה לו כי לו הכסף ולו הזהב אמר ה' כמו שיבוא במקומו להלן.

[מדוע התחייב ה' שלעולם לא יסיר חסדו?]

ועוד ספק רביעי שאם היה הבית ההוא תכלית הכונה האלוהית כמו שאמר לדוד על ידי נתן (ש"ב שם)

כי ימלאו ימיך ושכבת את אבותיך והקימותי את זרעך אחריו אשר יצא ממעיך והכינותי את ממלכתו, הוא יבנה בית לשמי וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם.

במה נתנחם מעוררו יתעלה על מה שנאמר שם

אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן, אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסרותי מעם שאול אשר הסרותי מלפניך ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון עד עולם.

הנה שלא השאיר לו שום פתח ותנאי אשר בו יוכל להפר בריתו עמו, שכיין שקבל עליו יתעלה כל הפשעים והעוונות, אי זו סיבה תספיק לביטול מלכותו.

וכ"ש במה שנאמר בדברי הימים (א' י"ז) והעמדתיהו בביתי ובמלכותי עד העולם, וכסאו יהיה נכון עד עולם. וזאת היא עצמה תרעומת איתן האזרחי ותלונתו העצומה באומרו (תהלים פ"ט) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתי, וכל המזמור ההוא עד אומר:

הוא יקראני אבי אתה וגו' אף אני בכור אתנהו עליון למלכי ארץ לעולם אשמור לו חסדי וגו' ושמתי לעד זרעו וגו'. אם יעזבו בניו תורתו וגו' אם חקותי יחללו וגו'. ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם וחסדי לא אסיר מעמו ולא אשקר באמונתו.

ולסוף:

ואתה זנחתה ותמאס וגו' נארתה ברית עבדך וגו' פרצת כל גדרותיו וגו'.

והנה באמת היא שאלה חזקה ראוי לעמוד על אמיתתה כי לא איש אל ויכזב. ועוד שהרי מצינו שנאמר לו לשלמה (מ"א ט') כמה פעמים בהפך זה והוא שאם לא ישמר לעשות מה שנזהר ממנו שלא יכון הוא ומלכותו כמו שיבוא.

[אין נבין את נבואות הגאולה בעוד אנו בגלות?]

הנה כל אלו הספקות ראיתי, ונתון אל לבי שבזה נתגלה אלינו סוד כמוס אלוהי מכל אלו העניינים הנפלאים אשר להסתר מלבות האנשים עלו במ כמה נבוכות בענייננו, ורבו כמו רבו הבלבולים בעיקרי תוחלתנו ונשתבשו הדעות בכתותינו, כי לא נדע במה אנחנו יושבים פה זה כמה ימים אחר חורבן ארצנו ושממות היכל בית קדשינו, והיינו כחולמים בהבנת טעם בנבואות הבאות על גאולתנו ועל פדות נפשנו.

וכאשר ניתן אל לבנו זה העניין הנכבד בו תתישב דעתנו וייטב לבנו, וזה כי הוא נראה מבואר שהאל יתעלה נתאוה שתהיה לו דירה בתחתונים, כמו שיש לו בעליונים, כמו שאמרו חכמינו זכרם לברכה (תנחומא פ' נשא) וביארנו ענינו בשער ל"ד.

והנה הוא התחיל אותה בדור המדבר סמוך ליציאת מצרים, ותכף לקבלת התורה ואף על פי שהייתה שם דירת עראי, קבע בה כל העיקרים ההם שזכרנו להראות גודל העניין ואת יקר תפארתו וכל העניינים הנלווים אליו ונרמזים בו כמו שאמרנו. והייתה הכוונה האלוהית לקבוע עוד אותה דירת קבע ביניהם, ולעשות אז בה עיקר גדול יתר מאוד מהראשון לפי הערך והיחס כמו שהקדמנו, אבל שיהיה זה כשתגלה ותראה לפנינו שעת הכושר שתהיה הדירה ההיא קבועה לעולם, אשר לא תפסק עוד לסיבת חסרונם והמרם מאחוריו.

וזאת השעה כשהתחיל לדחותה בחטא המרגלים אשר הם קבעו בכיה ואנייה לדורות בסורם מאחרי ה', השיעור הנמרץ בעבורו עלה הכעס לכלותם שם כרגע, לולי משה בחירו שעמד להאריך להם מעט. הנה היה גלוי וידוע לפניו יתעלה שלא יתכן עוד להיות עד שיעברו עליהם מי המבול הזדונים מהגליות אשר ישטפו כל טומאתם וידיחו מקרבם כל צואתם, כמו שכתוב כל זה בביאור בתורה האלוהית (דברים ל') ושב ה' אלוהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוהיך שמה ומל ה' אלוהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך וגו'. וכן כל הנביאים פה אחד דברו זה בביאור.

וכבר כתבנו זה בעניין ברית הקשת שער י"ד.

[המקדש בספר יחזקאל]

[מטרת ספר יחזקאל – תיאור בית המקדש]

ולזה הסיח את דעתו מכל הזמנים ההם אשר באמצע, לעניין זאת הדירה הקבועה על זה האופן.

אמנם בהגיע הזמן ההוא הנה הוא יתעלה דבר על בנינו, ועשה ממנו עיקר גדול על ידי יחזקאל הנביא (מ') באותו יחס ובאותו ערך שהיה ראוי ומחויב לפי יוקר העניין ועוצם מעלתו, עד שעיקר הספר ההוא לא היה אלא זה, כי הנה הוא התחיל (שם א') בפלאי מעשה המרכבה העליונה אשר היא דירת העליונים, וסיים בפלאי מעשה המרכבה התחתונה אשר היא דירתו אצל התחתונים, נמשכו בה עניינים ארוכים מתמיהים ומבהילים דעות האנשים בענייניהם ובפלאי מעשיהם ובשיעורם ובמידותיהם וכל דקדוקיהם כפלי כפלים מאשר נאמר אצל המשכן. וכל מה שנכתב בין תחילת הספר לסופו לא היה אלא לתת הסיבה העצומה אשר עליה לא היה אפשר לקבוע דירת קבע ביניהם עד השעה ההיא.

ולזה אחר שנתנבא עליהם אותה נבואה שנאמר בה (שם ל"ו)

וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גילוליכם אטהר אתכם, ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר, ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחוקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם, והייתם לי לעם והייתי לכם לאלוהים, והושעתי אתכם מכל טומאותיכם וגו'.

וכל הנבואה ההיא אשר יעיד בה אמיתת כל מה שאמרנו שהייתה אליו הכוונה באלו הגליות, מיד נעתק לדבר (שם ל"ז) בפלאי תחיית מתי הבקעה, וסמך (שם ל"ח) מלחמת גוג ומגוג, ואמר בסוף (שם ל"ט)

וידעו בית ישראל כי אני ה' אלוהיהם מן היום ההוא והלאה וידעו הגויים כי בעוונם גלו בית ישראל, על אשר מעלו בי ואסתר פני מהם ואתנם ביד צריהם, ויפלו בחרב כלם כטומאתם וכפשעיהם עשיתי אותם, ואסתר פני מהם. לכן כה אמר ה' אלוהים עתה אשיב את שבות יעקב ורחמתי כל בית ישראל, וקנאתי לשם קדשי ונשאו את כלמתם וגו'. בשובבי אותם מן העמים וגו'. ולא אסתיר עוד פני מהם אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל נאם ה' אלוהים.

הנה כשהיו ראויים לדבקה בו יתברך מבלי שאפשר שיהיה ביניהם עוד הסתר פנים, נאמר מיד (שם מ')

בעשרים וחמש שנה לגלותנו בראש השנה בעשור לחדש בארבע עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר בעצם היום הזה הייתה עלי יד ה' ויבא אותי שמה במראות אלוהים הביאני אל ארץ ישראל ויניחני אל הר גבוה מאוד ועליו כמבנה עיר מנגב ויבא אותי שמה והנה איש מראהו כמראה נחושת ופתיל פשתים בידו וקנה המידה והוא עומד בשער וידבר אלי האיש בן אדם ראה בעיניך ובאזנך שמע ושים לבך לכל אשר אני מראה אותם כי למען הראותך הובאתה הנה הגד את כל אשר אתה רואה לבית ישראל והנה חומה מחוץ לבית סביב סביב וגו'.

כל החזיון ההוא הנפלא עד אומרו (שם מ"ג)

עתה ירחקו את זנותם ופגרי מלכיהם ממני ושכנתי בתוכם לעולם. אתה בן אדם הגד את בית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית.

ואחר נתן תורת הקרבנות והכהנים בכל הדברים אשר תתחדש שם הלכה ומנהג השערים ודרך סגירתם ופתיחתם ומדות הארץ ותוצאות העיר לא חסר דבר, עד שסיים (שם מ"ח) סביב שמנה עשר אלף ושם העיר מיום ה' שמה.

כי הנה במאמר האחרון קיים כל הכוונה. וזה כי מיום ההוא והלאה יהיה ה' שמה בדירה קבועה שלא תנתק לעולם, כי היא העיר והבית אשר איווה למושב לו וזאת מנוחתו לעולם כמו שאמר (תהלים ק"ב) כי בנה ה' ציון נראה בכבודו. ונאמר (זכריה ב') ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה. כי הוא ית' יהיה השומר מחוץ והוא הנוהג השררה והכבוד בתוכה מה שאינו כן במנהג מלכי האדמה.

[תאריכי הנבואות בספר יחזקאל]

ועתה שים לבך אל שני המספרים אשר בתחילת נבואותיו ובסופן. כי הנה בתחילה אמר (יחזקאל א') ברביעי בחמשה לחדש. והוא הזמן המיוחד אשר בו קלקלו המרגלים. ואז הוקבעה הבכייה המחויבת לכל מה שיספר שם מהסתלק כבוד ה' מעל הבית ההוא לכל הזמן הארוך העתיד לימשך.

אמנם המספר האחרון. ביום הכפורים עצמו אשר בו נמחל העוון ההוא. לתת להם אריכות אפים (תענית ל' ב) כמו שאמרנו. והוא מה שנמשך עד הזמן הזה עצמו על דרך האמת. הרי מבואר כי בהשקפה אל האמת הנה צדקו הדברים בהיות נשמר היחס והערך בין דירת העראי אשר במשכן ובין דירת קבע אשר בבית עולמים.

והנה זאת הייתה הסיבה העצומה אשר לא צווה לעשות בית קבע לדירתו בכניסתו לארץ והתיישבם שמה, כי הנה הם לא הכריתו את העמים המחטיאים אותם אשר היו להם תמיד לפוקה ולמכשול להפריד האהבה והקורבה ולסלק הדירה, והן עוד היום גדול לא עת האסף עמם בדירה קבועה, כמו שאל זה הטעם עצמו לא צווה על המלך בימי שאול כי עדיין לא מצא איש כלבבו כמו שהוא מבואר בעניינו. ואף על פי שנתעורר דוד מעצמו דחהו במאמרים שזכרנו אשר בטיב ההשגחה במ גילה לו זה העניין מתחילה ועד סוף כמו שאמתיק לך תורף דבריו כולם, אשר יראו בתחילה על אותה הכוונה.

[ה' דוחה את תכנית דוד לבנות בית מקדש]

וזה שהוא אמר לו דרך תמה (ש"ב ז') האתה תבנה לי בית לשבתי, הכוונה לא תחשוב כן כי ודאי מלאכה זו מסורה לשמים לא לבריות, הלא ראית (שם) כי לא ישבתי בבית למיום העלותי את בני ישראל ממצרים ועד היום הזה, ואהיה מתהלך באהל ובמשכן בכל אותם ארבעים שנה אשר התהלכתי בכל בני ישראל. רצוני לומר במדבר. הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל, ירצה משה ואהרן ומרים השופטים אשר צויתי אותם שם לרעות את עמי ישראל בשבט מושלים, לאמר למה לא בניתם לי בית ארזים, כמו שהיה ראוי להם לעשות מדרך המוסר כשראו ששאלתי מהם משכן של יריעות. ומזה תשכיל ותדע שהבית הזה אינו נעשה בידי אדם.

ועתה כה תאמר לעבדי לדוד להודיעו את אשר יהיה בזה באחרית הימים, כה אמר ה' צבאות אני לקחתך מן הנוה מאחר הצאן להיות נגיד על עמי ישראל, ואהיה עמך בכל אשר הלכת ואכרית את כל אויביך מפניך, ועשיתי לך שם גדול כשם הגדלים אשר בארץ. והוא מה שנמשך כבוד בית דוד המפורסם בעולם בכל האומות, אשר ימשכו בזה זמנים ארוכים מאוד בהם אשר בהם לא יגמר שלמות זה העניין, לפי שלא יושלמו ישראל במעשיהם, ויסבלו בחטאתם צרות רבות ותלאות תחת האומות אשר יגלו ביניהם, ועבדום וענו אותם ימים רבים ושנים מופלגים.

אמנם לסופן יבואו לכלל שלמות, ויתוקן עניינם, ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד, ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה. כמו שעל זה נאמר (איכה ד') תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך, פקד עונך בת אדום גלה על חטאתיך.

והנה כבר ראית סימן לדבר הזה (ש"ב ז') כי למן היום אשר צויתי שופטים על עמי ישראל הניחותי לך מכל אויבך יותר מכלם, ובזה הגיד לך ה' כי בית יעשה לך ה', ירצה כי הוא יתברך יהיה הבונה הבית על שמך. וכמו שנאמר למעלה (שם ה') וילך דוד הלך וגדול וה' אלוהי צבאות עמו, וישלח חירום וגו'. ונאמר (שם) וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל וכי נשא ממלכתו בעבור עמו ישראל.

והנה אחר כל זה המשיך הדברים והודיע לו תכן העניין וסודו בדברים נסתרים מחוכמים, שיובנו מהם כל העניינים שנמשכו ושהם צריכים להמשך, להביא את אפשרות זאת הדירה הקבועה לארך ימים.

והוא מה שהודיע לו באומרו (שם ז') כי ימלאו ימיך ושכבת עם אבותיך והקימותי את זרעך אחריו וגומר. ירצה כי אחר שימלאו לו ימים רבים אחר אשר ישכב עם אבותיו, יקים אחריו את זרעו אשר יצא ממעיו, והוא יבנה הבית לשמו ויכונן את ממלכתו עד עולם. שכל זה עם שהבינוהו להווה ולא מנע מהם, מכל מקום עיקר הכוונה לו יתברך הייתה אל המשיח המקווה, שיבוא מזרעו לגאול את ישראל מהגלויות, אשר עליו בא בנבואות לסוף הישועות (יחזקאל ל"ד):

והקימותי עליהם רועה אחד ורעה אתה את עבדי דוד הוא ירעה אותם והוא יהיה

להם לרועה ואני ה' אהיה להם לאלוהים ועבדי דוד נשיא בתוכם אני ה' דברתי.

והוא באמת מה שדברו עכשיו לזמן ההוא האחרון כשישכון יעקב ושקט ושאנן ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר אמרנו.

[תשובה לשאלה מדוע הבטיח ה' שלא יסיר חסדו מבית דוד]

והוא מה שביארו עוד בדברי הימים (א' י"ז) באומרו והקימותי את זרעך אחריו אשר יהיה מבניך והכינותי את מלכותו, על הדרך עצמו שנתנבא עליו ישעיה (י"א) ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה ונחה עליו רוח ה' וגו'. עד אומרו (שם) והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו והייתה מנוחתו כבוד. וכל אותה נבואה המעידה על היות אז ישועה והצלחה אשר לא תפסק לעולם, כמו שחתם בה (שם) ואמרתם ביום ההוא הודו לה' וגו'. זמרו ה' וגו'. צהלי ורני יושבת ציון כי גדול בקרבך קדוש ישראל. כי הנה החוטר והנצר ההוא הוא הבן אשר אמר עליו (ש"ב ז') אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהעוותו והוכחתיו בשבט אנשים וגו' וחסדי לא אסיר מעמו וגו'. כי הנה החטאים והעוונות אשר נמצאו בימים ההנה יהיו ניתנים למחילה על ידי המוסר והתוכחה, לא כעוונות הראשונים החמורים אשר היו נחתמים לפניו ולא יכול לשאת. וכמו שאמר (זכריה י"ב) והיה הנכשל בהם ביום ההוא, כדוד ובית דוד כאלוהים וגו'.

ולזה לא יסיר חסדו מעמו לעולמי עולמים, כמו שלא סר מעם דוד עצמו. והבית אשר יבנה לא ייהרס לנצח נצחים. וכמה יעיד על אמיתת אלו העניינים אומרו (ש"ב שם) ככל הדברים

האלה וככל החזיון הזה כן דבר נתן אל דוד, יורה כי עניינים נפלאים לעתים רחוקים ניבא בין שנפל על כוונתם הנביא לגמרי או לא.

[דוד מבין ומקבל את הדחייה של בניין הבית]

וכבר הבין זה דוד המלך ברוח קדשו מדבריו והודה לשמו עליו כמו שנאמר (שם) ויבא המלך דוד וישב לפני ה' ויאמר, מי אנכי אדני אלוהים, ומי ביתי כי הביאותני עד הלום, ותקטן עוד זאת בעיניך ה' אלוהים ותדבר גם אל בית עבדך למרחוק. וזאת תורת האדם אדני אלוהים.

ראה כי הודה לפניו על ההווה ויותר על העתיד לבוא לעתים רחוקים, כמו שאמר בפירוש ותדבר גם אל בית עבדך למרחוק. ולפי שמטבע האדם ותוכן מזגו הוא שלא לבוא אל תכלית השלמות אשר בזה אלא לסוף ניסיונות גדולות ותוכחות עצומות וייסורים קשים ורבים, אשר יתחייב להמשך בהם המשך רב ועצום מהזמן. לזה אמר וזאת תורת האדם אדני ה'.

כי הנה הוא יתברך עשה את האדם על זה האופן, ושראוי לו מתורת האדם לקבל ולסבול התלאות ההוות, בעבור הטובות הגדולות העתידות, כי הוא מהות הבחירה האנושית וטבעה בלי ספק. והוא מה שביארו בספר דברי הימים במה שנאמר שם (י"ז) וראיתי כתור האדם המעלה ה' אלוהים. ירצה ראיתי ובחרת בי כתור האדם המעלה. וישראל קרויין אדם, בשימשך עניינם שיסבלו עצבים רבים, יגיעו בסופם אל הטוב הזה הנפלא המיועד למרחוק, כי אז בהשלמת עצמם גמול אלוהים הוא ובא ויושיעם, ואז תקום תרחם ותבנה אתה הבית לשמך, ולמעשה יריך תכסוף לא למעשה בשר ודם כמו שאמרנו.

והנה הוא גלה יותר העניין בדברו בזה ביום הקהל באומרו (ד"ה א' כ"ט) שלמה בני אחד בחר בו אלוהים נער ורך. והמלאכה גדולה, כי לא לאדם הבירה כי לה' אלוהים. עם שהם הבינו ממנו הדברים על הדרך שאמר שלמה (שם ב' ב') והבית אשר אני בונה גדול, כי גדול אלוהינו מכל אלוהים. והנה כל דבריו אשר לפני ה' מוכיחים הוכחה נפלאה על אמות זה. ועל זה חתם דבריו הראשונים (ש"ב ז') ותכונן לך את עמך ישראל לך לעם עד עולם ואתה ה' היית להם לאלוהים. והוא מה שהוסיף להתפלל (שם):

ועתה ה' אלוהים הדבר אשר דברת על עבדך ועל ביתו הקם עד עולם ועשה כאשר דברת ויגדל שמך עד עולם וגו'. כי אתה ה' צבאות אלוהי ישראל גלית את און עבדך לאמר בית אבנה לך על כן מצא עבדך את לבו להתפלל אליך את כל התפלה הזאת וגו'. ועתה הואל וברך את בית עבדך להיות לעולם.

הנה שהודה בכל דבריו שהיה מתפלל על עניין זה הנצחיות אשר גלה את אוננו עליו. ולזה היה כופל מלת לעולם כמה פעמים בדבריו.

והנה בדבר זה התיר המשורר זה הספק העצום במה שאמר בסוף דבריו
עד מה ה' תסתר לנצח וגו' זכור אני מה חלד וגו'. מי גבר יחיה וגו'. איה חסדיך
הראשונים ה' נשבעת לדוד באמונתך זכור ה' חרפת עבדיך וגו' אשר חרפו וגו'
ברוך ה' לעולם אמן ואמן (תלים פ"ט).

ירצה, אחר שעל זה האופן נשבעת ולא קוים, הנה הוא מבואר שלימים עתידים ולעתים
רחוקים כוונת. וידוע כי על כל פנים יבוא דברך, ואין הצער כי אם עלינו שאנחנו קצרי ימים
והמוות יפריד בינינו ובין תשוקתנו זאת, ולא נראה בעולם הזה ישועתך ונקמתך
מהמחרפים עקבות משיחך. זאת נחמתי כי ידעתי כי לסוף תבורך מפי כל העולם
כשיתפרסם בעולם קיום דברך בתכלית אמונה אומן. וכמו שאמר (ישעיהו י"א) **ואמרתם**
ביום ההוא הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו, הזכירו כי נשגב שמו זמרו ה' כי
גאות עשה מודעת זאת בכל הארץ.

ובמדרש חזית (שיר ב')

אמר רבי ינאי: אם ראית דור אחר דור מחרף ומגדף, תצפה לרגלי מלך המשיח.
הדא הוא דכתיב אשר חרפו עקבות משיחך. מאי כתיב בתריה, ברוך ה' לעולם
אמן ואמן.

[שלמה חשב שכירש דוד הוא גם יורש את זכות בניין הבית]

והנה עם שיש בדברים האלה כל אלו הגלויים אל זה העניין הרחוק כשראו הצלחת שלמה
במלכותו ואהבת השם יתברך אליו, ייחס לעצמו פשוטי אלו הדברים וחשב שעליו
המלאכה לגמור, כמו שפירש בדבריו אל חירם מלך צור כשאמר (מ"א ה')
ועתה הניח ה' אלוהי מסביב אין שטן ואין פגע רע, והנני אומר לבנות בית לשם ה'
אלוהי כאשר דבר ה' אל דוד אבי לאמר, בנך אשר אתן תחתך על כסאך הוא יבנה
הבית לשמי.

וכן נמצאו הדברים כהוייתן בפיו ביום חנוכת הבית אמר (שם ח')

ברוך ה' אלוהי ישראל אשר דבר בפיו את דוד אבי ובידו מלא לאמר מן היום אשר
הוצאתי את עמי את ישראל ממצרים לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל לבנות
בית להיות שמי שם. ואבחר בדוד להיות על עמי ישראל ויהי עם לבב דוד אבי
לבנות בית לשם ה' אלוהי ישראל. ויאמר ה' אל דוד אבי יען אשר היה עם לבבך
לבנות בית לשמי, הטיבות כי היה עם לבבך, רק אתה לא תבנה הבית כי אם בנך
היוצא מחלציק וגו'.

וכבר נתעוררו **חז"ל** (זוהר ויקהל) על מאמר לא בחרתי בעיר וגו'. ואבחר בדוד וגו'. והקשו דלאו רישיה סיפיה ולא סיפיה רישיה. אלא שהכוונה לו לומר כי הוא דבר אל אביו כי לא היה בוחר עדיין בעיר מכל שבטי ישראל לבנות בית, ואף כי בחר בדוד להמליכו על ישראל. וכל שכן על ידי שאול שלא היה כלבבו. אמנם היה עם לבב דוד מעצמו לבנות בית והוא יתברך דחה אותו לאמר (ד"ה ב' ו'), יען כי היה וגו' רק אתה לא תבנה וגו'. ע"כ תורף הדברים כהייתן.

אלא שהוא חשבה לעצמו, כמו שאמר בסמוך (שם) ויקם ה' את דברו אשר דבר ואקום תחת דוד אבי ואשב על כסא ישראל כאשר דבר ואבנה הבית וגו'. כי חשב כי כמו שמלך תחתיו, הוא אשר יבנה הבית הזה. והנה האל יתברך הדריכו על פי מחשבתו הנכונה ולא מנע ממנו. גם דוד נזדרז מאוד אל הבניין ההוא, לפי שהבית ההוא וכל המעשים אשר נעשו היו ראויים להקדים אותם להביאם לידי מעשה הבית האמתי אשר יכון לפניו לעולם כמו שנתבאר מעניינם.

והוא אשר הודיעו אליו יתברך, ולא סר מהודעתו בכל יום תמיד כדי שלא יחשוב שהבית ההוא היה אשר כרת עליו הברית או נשבע שבועה שלא לסותרו לעולם. ראה מה נאמר טרם כלה כל מלאכתו (מ"א ו'):

ויהי דבר ה' אל שלמה לאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי ואת משפטי תעשה ושמרת את כל מצותי ללכת בהם והקימותי את דברי אתך וגו' ושכנתי בתוך בני ישראל ולא אעזוב את עמי ישראל ויבן שלמה את הבית ויכלהו וגו'.

הנה שהטיל מודעא רבה במעשה להודיעו שהוא בנין תלוי בתנאים אשר אם יקיים אותם יהיה הוא הבן אשר נשבע לדוד עליו (ש"ב ז'). אמנם אם לא יקיימם יהיה הדבר בו למרחוק כמו שאמרנו. והוא הדבר עצמו שפטר לו בסופו ביום חנכת הבית אמר (מ"א ט') אם שוב תשובו וגו' והכרתי את ישראל וגו' ואת הבית אשר הקדשתי לשמי אשלח מעל פני והיה ישראל למשל ולשנינה בכל העמים והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום ושרק וגו'.

והנה באמת היום ההוא יום חנוכת הבית לא יום בשורה רעה זו, אלא מפני שרצה להודיעו ולגלות את אזנו שלא יטעה במחשבתו בשיהיה זה הבניין הנצחי אשר לא הוטל עליו תנאי. לפי שהיה גלוי וידוע לפניו שלא ישמרו התנאים ההם, הודיעו מה שהיה נכון מאת האלוהים וממהר לעשותו מעניין חורבנו, וכמו שביאר ירמיהו הנביא בפירוש (ל"ב) כי על

אפי ועל חמתי הייתה העיר הזאת לפני, למן היום אשר בנו אותה. ואין ספק שעל הבית היה אומר שהיא עיקר העיר.

והנה דוד המלך לא שכח העניין הזה החמור בצוואתו מחמת מיתה, כשאמר (מ"א ב') אנכי הולך וגו' ושמרת את משמרת וגו' למען יקים את דברו אשר דבר עלי לאמר אם ישמרו בניך את דרכם ללכת לפני באמת בכל לבבם ובכל נפשם וגו'. הודיעו כי בשמירת התנאים ההמה יהיה הוא האיש אשר הוגד עליו, אבל בזולתם יהיה אותו חוטר ונצר אשר הוגד עליו למרחוק, שישמור אותם בכל לבבו.

וכמה ביאר כל זה עת שאמר (תהלים קל"ב) בעבור דוד עבדך וגו'. נשבע ה' לדוד וגו'. אם ישמרו בניך וגו'. היה מתפלל כי בעוונו ובעבורו לא ישיב פני שלמה משיחו מהשכין כבוד שכינתו בבית ההוא אשר בנה, שכבר נשבע לו אמת לא ישוב ממנה, מפרי בטןך אשית לכסא לך, על כל פנים מבלי שום תנאי. אמנם אם היה תנאי בהבטחתו, לא היה כי אם בשבניהם לעד ישבו לכסא לך.

הרי שראה והכיר אמיתת העניין ברוח קדשו והודה שקיום השלשלת בתנאי אם ישמרו בניך את בריתי וגו' בלי שום ספק.

והנה על חולשת בנין זה הבית ועל התרופפות עמודיה ויסודותיה אמר:

שיר המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית – תהלים קכ"ז

שיר המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית וגו' (תלים קכ"ז) הנה שהישיר דבריו אל שלמה הבונה הבית, ואמר ברוח קודשו שמע נא בני שלמה, אם ה' לא יבנה בית בכבודו ובעצמו כמו שהועד לקץ ימים באמרו כי בנה ה' ציון ואני אהיה לה לחומת וגו' כמו שכתבנו, הנה באמת שווא עמלו בוניו בו.

ועליה אמר שווא לכם משכימי קום מאחרי שבת, כלומר מה תועיל הקדימה בעניין זה אחר שעתידה מהרה להיבטל. ולרמוז אל מה שעמלו בבנייה ובתיקונה אנשי הגולה, אמר אוכלי לחם העצבים, כי כן היו אוכלים בבנינו בימי נחמיה ועזרא דכתיב שם (נחמיה ה') ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם היהודים, ויש אשר אומרים בנינו ובנותינו אנחנו רבים, ונקחה דגן ונאכלה ונחיה. ויש אשר אומרים שדותינו וכרמנו ובתינו אנחנו עורבים, ונקחה דגן ברעב. ויש אשר אומרים לוינו כסף וגו'.

סוף דבר שהיו בונים את הבית ואת העיר מתוך צער גדול וחרפת רעב.

אמנם על הבית האמתי אמר כן יתן לידידו שינה, ירצה כי עד שיבנה הבית ההוא לא הגיע הדבר שאמר ידידו המשורר (תהלים קל"ב) אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה' וגו'.

אמנם כאשר יבנה אותו, כן ייתן לידידו שנה ערבה ומתוקה, כי אז מצא מקום לה' מכוון לשבתו עולמים. וסמך הנה נחלת ה' בנים וגו', לומר שעל ידי ברכת הבנים והמשך השלשלת מהם תתקיים בזרעו ובביתו זה העניין הנפלא מהבנין הנצחי.

אמנם ירמיהו הנביא אשר אמר כי העיר ההיא הייתה לפניו על אפו ועל חמתו מיום אשר בנו אותה, כמו שאמרנו, הנה הוא אשר קיים כל מה שאמרנו בסוף הנבואה ההיא. אמר (ירמיהו ל"ב):

הנני מקבצם מכל הארצות אשר הדחתים שם באפי ובחמתי ובקצף גדול, והשבתים אל המקום הזה, והשבתים לבטח, והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלוהים. ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים לטוב להם ולבניהם אחריהם, וכרתי להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם להיטיבי אותם, ואת יראתי אתן בלבבם, לבלתי סור מעלי. וששתי עליהם להטיב אותם, ונטעתים בארץ הזאת באמת בכל לבי ובכל נפשי.

הנה באר בפירוש הגמור כי הדבר אשר היה תחילה על אפו ועל חמתו, יהיה בסוף בהשלים כל התנאים ההכרחיים ההם בכל לבו ובכל נפשו, באופן שלא יסור לעולם.

[שלושה בתים לאלוהות:]

הנה שנתבאר מכל מה שנאמר שכבר נמצאו בכתובים אל דירת האלוהות בינינו שלשה מיני דירין:

ה**אחד** הוא המשכן אשר נתפרסם עניינו בתורה האלוהית אשר עמדנו על ענינו. וה**שני** הוא הבית אשר בנה שלמה, אשר נזכרה בספר שמואל ובספר מלכים ובדברי הימים על הדרך שנתבאר.

וה**בית השלישי** העתידה להבנות על ידו יתעלה, אשר בא עליה כל ספר יחזקאל כמו שהוכחנו ואשר נבאו עליה כל הנביאים כלם כאשר נתפרסם.

ולדעתי כי לכל הדברים האלה ואל הסוד הזה העצום כוונו **חז"ל** במאמר ההוא אשר זכרנו תחילה, שהם אמרו אתם הצאן ואני הרועה עשו לי דירה וכו'. אתם הכרם ואני השומר עשו לי סוכה. אתם הבנים ואני האב עשו לי הבית.

והנה באמת הדירה הוא רמז גדול אל המשכן שנעשה במדבר. וכי כמוהו נעשה מקרשים מטולטלים ושם היה רועה אותם כל ארבעים שנה שהיו רועים במדבר. במן. ובשלו. ובבאר. וכמו שאמר (דברים ב') זה ארבעים שנה ה' אלוהיך עמך לא חסרת דבר. אמנם הבית אשר בנה שלמה, לפי שלא נתקיימה ולא הייתה דירת קבע אל השכינה, כמו

שהייתה הכוונה לזה, קראו אותה סוכה להורות שלא הייתה הכוונה האלוהית בה רק בדרך עראי כעניין הסוכה לבד. וכן תארו דוד באומרו (תהלים כ"ז) אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבת בבית ה' וגו', וסמך ליה כי יצפני בסכה וגו'. וכל הימים אשר היה הבית נכון נמשלו ישראל לכרם והוא כמו שאמר (ישעיהו ה') אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו. (שיר ח') כרם היה לשלמה בבעל המון, ובשם ישראל יכנה (שם א') כרמי שלי לא נטרתי. והקב"ה היה שומר, כגון זה שיושב ומשמר אותם כמו שאמר בפירוש פעמים שלש (מ"ב י"ט), וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי. ועל זה העניין כשנסתלק הגנת הגן מעל סביבותיה, נאמר (ישעיהו א') ונותרה בת ציון כסוכה בכרם וגו'. והשומר הלך חלף לו. וכן נאמר על חרבנה (שם ה') הסר משוכתו והייתה לבער. ולא שכח זה ירמיהו בקוננו עליה (איכה ב') ויחמוס כגן שכו.

[נבואת עמוס' ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת']

אמנם על מה שיקווה מהתחזקות זה העניין והיותו על שלמותו לקץ הימים, כמו שביארנו, אמר הנביא עמוס ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת, וגדרתי את פרציהן והריסותיו אקים ובניתיה כימי עולם (עמוס ט'). והנה לפי שהעניין הסוכה והכשירה הוא כשתכלול שלש דפנות והסכך (סוכה ב' א'), הנה על הדפנות שהיו נפרצות במלואן אמר וגדרתי את פרציהן. ועל הריסות הסכך אמר והריסותיו אקים. ועל קיומה והעמדתה לעד אמר ובניתיה כימי עולם. הנה שהוציאה מכלל סוכה והעלה אותה לכלל בית קבוע לדירה לעד לעולם, שמאמר כימי עולם הוא שיבנה אותה קיימת ונצחית לעד כימי השמים על הארץ. והוא אשר כינו אותו **חז"ל** במשל השלישי, שאמרו אתם הבנים ואני האב, עשו לי בית. וכמו שאמר ליחזקאל אתה בן אדם, הגד את בני ישראל את הבית, ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית ירצו שייכלמו מעונותיהם אשר בעבורם לא נתישבה עדיין כי אם בתורת חצר וסוכה לבד.

אמנם מכאן ואילך יתקיים כל מה שנאמר לדוד מהנצחיות, ומה שאמר (שמות ט"ו) מקדש ה' כוננו ידיך ה' ימלוך לעולם ועד. ומה שאמר (תהלים ק"ב) אתה ה' לעולם תשב וגו'.

[נבואת חגי' גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון']

ועל זה הבית נתנבא חגי הנביא בזמן עולי הגולה, באומרו (חגי ב')

כה אמר ה' צבאות עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ את הים ואת החרבה, והרעשתי את כל הגוים ובאו חמדת כל הגוים ומלאתי את הבית זה כבוד וגו' גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון וגו'.

כי איך יעלה על הדעת שיאמר כן על שפלות הבית ההוא וחיזוק בדקיו הנעשה אז בחרפת רעב, ולא ביד חזקה בעודם תחת ממשלת מלכי הגוים שהיו עושים על פיהם. ומהם היו

לועגים להם לאמור (נחמיה ג') מה היהודים האמללים עושים, אם יעלה שועל יפרץ את חומת אבניהם. והיותר קשה שחסרו בבנין ההוא החמשה דברים העיקריים שבבית הארון והאורים ואש עליונה שכינה ורוח הקדש (יומא כ"א ב) ואיה כבודו.

אלא שהכוונה לו בהפך, והוא להמעט המעשה ההוא והבניין אשר הם מתעסקים בו, ולומר כי הכול הוא מעט וכאין בעיניו כי הוא עתיד להרעיש את השמים ואת הארץ וכו'. והוא יאה סוף המלחמות בבוא יום ה' הגדול במלחמת גוג ומגוג, שנאמר בו (יחזקאל ל"ח) בפרשת ביום בוא גוג וגו':

ובקנאתי באש עברתי דברתי אם לא ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל ורעשו מפני דגי הים ועוף השמים וחית השדה וכל הרמש הרומש על האדמה וכל האדם אשר על פני האדמה ונהרסו ההרים ונפלו המדרגות וכל חומה לארץ תפול וקראתי עליו לכל הריו חרב וגו' ונשפטתי וגו'.

וסוף והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'. ושם סמוך (מ') כתוב עניין בנין הבית כמו שכתבנו למעלה. ראה כי אל הזמן הזה כיון חגי הנביא, כי אז האל יתעלה בכספו וזהבו אשר לא יחסר כל בו כמו שהם היו אז חסרים ומבקשים אלו מאלו, אז יבנה הבית לשמו אשר יתפרסם שיהיה גדול כבוד הבית ההוא האחרון מהראשון. כי הראשון היה במדרגת הסוכה, וזה במדרגת בית גדול וקדוש. ובמקום הזה יתן שלום נצחי אשר ישב שם עם בניו דירת קבע ולא יריבו עוד לעולם.

ולזה אמרו **חז"ל** (ש"ר פ' ל"ד) כבוד הוא לאב שיהיו בניו עמו, במה שנתקיימה כוונתו הראשונה וחכמתו השלמה היא המשיכה אותה בכל הדורות ההם, עד הקים את דברו הטוב להגדיל שמו ולקדשו בפני כל באי עולם, ואז יהיה כבוד גדול לבנים שיהיו אצל אביהם, תחת אשר היו לועגים הגוים ומחרפים אותם לאמר איה אלוהיהם (תהלים ע"ט). וכמו שאמר המשורר בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים אז ימלא שחוק פינו וגו' (תלים קכ"ו). אמר כי בשוב ה' את שיבת ציון בימי עולי גולה, היינו כחולמים. ירצה דברים חלושים מאוד כאלו היה בחלום. אמנם במלאת ה' את דברו הטוב שאמרנו, אז ימלא שחוק פינו ולשונונו רנה, כי אז העמים יכירו וידו לאמר הגדיל ה' לעשות עם אלה, הפך מה שאמרו מה היהודים האמללים עושים.

ולזה יהיה הצלחה בכבוד גדול כמו שאמר (משלי י"ז) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם. ובזה יתקיים מה שאמר ומלאתי את הבית הזה כבוד כי בהיותם על זה האופן יושלם היישוב ובהיכלו כולו אומר כבוד.

[מסקנה: המשכן ומקדש שלמה - ארעיים. הסופי - מקדש יחזקאל]

הנה שעלה בידנו מכל זה, שהבית הגדול והקדוש שהייתה הכוונה בו להיותו מכוון שבתו בינותינו, עדיין לא בא לכלל יישוב. אלא הייתה התחלתה ממעשה המשכן, ונמשכה השלמתה עד סוף ימי כל הגליות. והבית אשר בנה שלמה לא הייתה כדאי להיותה דירת קבע. אם מצדו, שלא זכה לכך כנזכר. ואם מצד זכות כל הדורות שנמשכו אחריו. ואין צ"ל שלא נשלמה במה שתקנו בה עולי הגולה, וכ"ש במה שעשה הורודוס עבד בית חשמונאי אשר מלא ידיו מדם נקיים והחכמים שבישראל (ב"ב ד' א).

אלא כל ענייני הבית הזה אשר בידם מתחילה ועד סוף, היה כעין דוגמא ודמיון להעיר את לבבם ולהודיעם במה יכשלו, כדי שיקבלו הזירוז והאזהרה לכל מה שיצטרך להם בסוף, כמו שהיה העניין במצווה הראשונה שנצטווה בה אדם הראשון לעניין המצות כולן שנצטוו בהם ישראל לסוף.

וכאלו כל הזמן הארוך הזה לא היה עניינו אצלנו רק כאירוסין נמשכים, אשר נתעוררו בהם כמה בלבולים עד אשר באו לכלל האישות השלם, אשר לא יבוא עוד עליו ערעור לעולם. אשר בזה ייסתם פיהם של מערערים עלינו ועל חורבן ארצנו ושממות היכלנו. כי על דרך האמת לא נבנה ולא נתקיים דבר מכל דבריו הטובים עמנו, וכל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אשר משם תתחיל הדירה הקבועה ולא תפסק לעולם.

[שיר השירים על ארעיות המקדשים הראשונים]

וכמה נתאמת זה העניין המעולה ע"י שלמה החכם, מתורף מגילת שיר השירים במה שזכר בנעימות שירו ויזפי מליצתו כל העניינים מדבוקים וניגודים אשר אירעו לנו עם אלוהינו מיום צאתנו ממצרים עד שבנה שלמה את המקדש. כי אז נחשב כיום כניסת האומה הזאת לחופה עמו ית', כמו שאמר שם (שיר ג') צאנה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו. ונאמר שם (ד') אתי מלבנון כלה וגו' כי כל מה שנמשך ראשונה היה לו במדרגת האירוסין.

וסיפר מה שנמשך ביניהם מיד מהזלזול בכבוד הבעל סמוך לכניסתה לחופה, והמיואן והסירוב בדבריו ומוסריו ותוכחותיו, עד שנמאסה בעיניו. ואעפ"י שנכנסה לחופה לא נבעלה וברח ממנה זמן הרבה מאוד, אשר בו קבלה מהרע והצער שיעור מה שהספיק להעיר את אזניה ולהרעיש לבה על חסרונו, ולשוב בכל לב ובכל נפש לחזק אהבתו ולעורר שאר האומות עמה כמו שנרמז הכול בדברי עצמה, בפירוש (שם ה') אני ישנה ולבי ער וגו'. עד שלסוף כל אלו העניינים ישוב לב הבעל אליה, ויכמרו רחמיו עליה ויתחיל לאהבה, באומרו (שם ו') יפה את רעיתי כתרצה וגו'.

ויזכור ממנה ארבעה שבחים אשר נשאר עמה עם כל צערה ודוחקה. מהם שהזכיר בשעה שנכנסה לחופה בפירוש (שם א') הנך יפה רעיתי. ואז יבשרה בנחמה האחרונה במאמר (שם ו') מי זאת הנשקפה כמו שחר, אשר בה יאמר (שם ז') שובי שובי השולמית

שובי שובי ונחזה בך וגו'. כי אז ישיבה אליו ישיבה שאין אחריה עוד חזרה ונסיגה. והוא גמר החבור והזיווג בעניין שלא קדם כמוהו.

ולזה סדר שבחיה כמו שעשה בלקוחים הראשונים, אבל הוסיף בהם ושינה סדרם. וזה כי בשבחים הראשונים סדרם ממעלה למטה, ולא זכר רק השער והעיניים והשיניים והשפתיים והדיבור והרקקה והשדים, שהם שמונה איברים חיצוניים, אשר יוכל הרואה לראות אותם בכל כלה שירצה. והיה כן לפי שלא הייתה עמו אז אלא כעניין הארוסה שלא נגלו אליו בית סתריה, וכמו שנזכר שם (ד') גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום.

אמנם בחיבור האמתי הזה האחרון, אשר הוא גמר הזיווג השלם, אשר בו נכנסה עמו חדר בחדר, על הדרך שאמר הנביא (ישעיהו ס"ב) ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלוהיך. ונאמר (שם נ"ד) כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו וגו'. אז יוכל לגמור ההלל והשבח באיברים שלא ניתנו לראות בתחילה. ולזה התחיל הסדר דרך גבר בעלמה. ונאמר (שיר ז') מה יפו פעמיך וגו'. חמוקי ירכיך וגו'. שררך אגן הסהר. בטנך ערמת חטים כי הם ארבעה דברים פנימיים הנשארים והנסתרים בתחילה. והמשיך שני שדיך עד סוף השער.

והיא גם היא חתמה העניין, באומרה אני לדודי ועלי תשוקתו, עד אומרה שימני כחותם וגו'. מים רבים לא יכלו לכבות את האהבה. להורות כי האהבה היא קשורה בחבלי החוזק ובעבותות הקיום אשר לא ינתקו לעולם. והנה הוא באמת הלך ישר ונכון לכללות המגלה ההיא כמו שביארנוהו והארכנו בעניינו שם בפירושה.

[סיכום]

והנה הוא מורה ומסכים מאוד לכל מה שאמרנוהו הנה מעצם הדרוש אשר עמדנו עליו ומכוונת **חז"ל** במאמר שביארנו. עם היות שכבר אפשר שכינונו הם ז"ל אל שלשה חלקי המשכן. וקראו אל החצר דיר כתר גומו וצורתו, ואל ההיכל סוכה, שהרי היו בו שתי דפנות כהלכתן והשלישית בפרוכת שהייתה עומדת בפני רוח מצויה, והוא מסוכך ביריעות שנראים בו הקרסים ככוכבי החמה. וקודש הקודשים הרי הוא כבית שהיו בו שלשה כתלים מקרשים, והפרוכת הייתה המחיצה הרביעית. וסגולת המלך שהוא ארון הברית גנוז בתוכה. והנה כל איש אשר ידבנו לבו לעשות עצמו דוגמת המשכן כמו שאמר האל יתברך (ש"ר פ' ל"ג) והלא אפילו אחד מישראל יכול לעשותו כאשר ביארנו בשער הקודם.

הנה כשיהיה במדרגת החצר מופשט מהפחיתות הבהמיות הרי הוא ראוי למזון ופרנסה שבזולת זה אסור להיטפל בו שהוא פחות מחיות השדה וכמו שאמר רבי (ב"ב ח' א) אוי לי שנתתי מפתי לעם הארץ. אמנם כשיהיו בו קצת מדות הרי הוא מותר.

וכמו שאמר (שם) רבי יונתן פרנסני ככלב וכעורב ירצה שנתחברו בו שני טעמים. הראשון הכרח העורב שאין מי שיפרנסהו זולתו ית'. והשני קצת מידה טובה, כמו שהכלב הוא מכיר מי שמאכילו ומחזיק לו טובה יותר משאר החיות (הוריות י"ג א). ולזה אמר אתם הצאן ואני הרועה עשו לי דירה וגו'.

אמנם כשיכנס אל ההיכל, ויבוא אל חדרי החכמה והתורה הרמוזים בכלים ההם כאשר אמרנו, כבר הוא ראוי לשמירה מעולה. וכמו שאמר (ש"ר פ' ל"ג) תלמידי חכמים תורתן משמרתן. ולזה אמר אתם הכרם ואני השומר עשו לי סוכה וגו'. אמנם בהיכנס אל בית קדשי הקדשים, הרי הוא כבן אצל אביו שיושב עמו בצל האהבה והכבוד. ולזה אמר אתם הבנים ואני האב עשו לי בית וגו'. והוא ג"כ דבר נאות במאמר. אלא שהראשון יותר נראה ויותר מועיל ויותר מעולה בעיני כל בעל שכל מאישי האומה הזאת הקדושה, המייחלים קץ הפלאות הנרדפים מכמה פקפוקים ותשובות שהשטן ואומות העולם משיבים עליהם.

לכן ראיתי לעשות ממנו שער מיוחד ואמרתי אך טוב לישראל שיכתב ויסמך אל מעשה המשכן הנכבד שהיה התחלת העניין הלזה המעיד על סוף טובותינו והצלחותינו ויהיה לפה ותשובה לכל פוצה פה ומצפצף כנגדנו וה' יגמור בעדנו. ובזה יושלם כל מה שכווננו אליו בזה השער.

שער נא (פרשת תצוה – שמות כח)

יבאר שע"י תחבולות המעשים תיפול המצווה בדברים הנמסרים אל ההפעליות ואל הכוחות הטבעיות. ושזה תועלת אלו הבגדים לכל זמן ומקום.

[בגדי הכהונה – שמות כח]

ואלה הבגדים.

במדרש (ערכין ט"ז א)

למה נכתבו בגדי כהונה (ויקרא ח') אצל פרשת הקרבנות? לומר לך מה הקרבנות מכפרים אף בגדי כהונה מכפרים.

החושן מכפר על המשפט שכן כתיב את החושן המשפט. אפוד מכפר על עבודת אלילים שנאמר (הושע ג') ואין אפוד ותרפים.

מעיל מכפר על לשון הרע אמר הקדוש ברוך הוא יבא דבר שבקול ויכפר על מעשה הקול.

כתונת מכפר על שפיכות דמים שנאמר (בראשית ל"ז) ויטבלו את הכתנת בדם.

מצנפת מכפר על גסות הרוח יבא דבר שבגובה ויכפר על מעשה הגובה.

אבנט מכפר על הרהור הלב מהיכא דאיתיה.

מכנסים מכפרים על גלוי עריות דכתיב לכסות בשר ערוה.

והציץ מכפר על עזות פנים שנאמר (ירמיהו ג') ומצח אשה זונה וגו', ונאמר והיה על מצח אהרן.

[סוגי פעולות בני אדם]

הפעולות הנם ימצאו בנו על שלשה מינים:

אם טבעיות. ואם מידותיות. ואם לימודיות.

הטבעיות הם כחות הפעולות כפי מה שהוטבע בהם בתחילת הווייתן, ולא יפול עליהם לא לימוד ולא אזהרה, לא שכחה ולא זכירה. כי הם פועלות בכל עת ויותר שלא מדעת הבעלים, כמו שהוא בעת השינה. ולא נאמר מעולם ששכח הלב תנועתו או שזכרו, ולא האצטומכא והכבד פועלי העיכול אשר בידם, ולא שזכרם כלל אלא אם יאמר דרך הפלגה על ביטול הכוח, כמו שאמר המשורר (תהלים ק"ב) הוכה כעשב וייבש לבי כי שכחתי מאכול לחמי.

אמנם הפעולות הלימודיות הם אשר יצטוו אדם מהלמוד לעשות אותם לשום תכלית מהתכליות, ולא יחוש אם יסכימו לטבעו או שינגדו אליו, כמו שהוא ענין המצוות האלוהיות אל הדברים העיוניים אשר יקבלום האדם מרבו. הנה באמת באלה כמו שתיפול בהם מצוה או למוד, כן ייפול הזיכרון והשכחה, וכמו שאמרו (אבות פ"ה) ארבע מידות בהולכי בית ה**מדרש**, כי השכחה והזיכרון יפלו בהם לפי הכנת טבעם, כמו שיתבאר מאמרם זה בשער פ' ב"ה.

אמנם הפעולות המידותיות, הנה בהתחלתן היו ממין הלימודיות והיה נופל בהם הצווי והשכחה והזיכרון. אמנם **אחר ההרגל חזרו למין הטבעיות**, אשר לא ייפול עליהם לא צווי ולא שכחה כלל. וכמו שאמר החכם שלא ישכח האדם המעלה כמו שלא ישכח על אחת מידיהם אם הוא ימין או שמאל.

ועל זה המשל עצמו אמר המשורר, אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני (תלים קל"ו). כי ירושלם היא נזכרת ונפקדת אצלו תמיד, לא תסור מנגד עיניו על דרך שאמר הכתוב (ישעיהו מ"ט) הן על כפים חקותיך חומותיך נגדי תמיד. ואם יצויר שאשכחך כבר יצויר שאשכח יד ימיני מה שאי אפשר.

ועל זה הדרך עצמו אמר המשורר בכלל הנמנעות, שזכר ששיגו לאל יתעלה בענייני המעלה הנהוגה אצלנו מלפנים (תהלים ע"ז) השכח חנות אל וגו'. אמנם אמר ראשונה (שם) חשבתי ימים מקדם שנות עולמים אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה ויחפש רוחי הלעולמים יזנח ה' וגו'. האפס לנצח חסדו וגו'. השכח וגו'.

ירצה כי בחשבו ימים מקדם שהייתה השגחת השם יתעלה תמיד מצויה בינותינו, לעשות עמנו גדולות ונוראות ברוב רחמיו וחסדיו, ועתה זה כמה יושב ובטל, שהיה זוכר נגינתו זאת בלילה בשעת השקט שאר המחשבות המטרידות. ומפליג בו החקירה בהעביר העיון על כל צדדי האפשר, לדעת אם היה זה מצדו או מצדנו, ושלא מצא שום צד שיצדק בשהיה זה ההמנע מצדו.

[הימנעות מהרגל אפשרית משלוש סיבות שאינן קיימות אצל האל]:

זה כי ההימנע מהרגל המעלות לאיש השלם שהיה מוחזק בהם, אי אפשר שיהיה כי אם לאחד משלוש סיבות:

אם שישתנה רצונו מעשותו אל לא עשותו.

או שלא יוכל לעשות.

או שישכח מעשותו.

והנה האל יתברך לא תיפול בו שום אחת מהנה: אם השתנות הרצון מטוב לרע, הלעולמים יזנח ה' ולא יוסיף לרצות עוד לעשות טוב כאדם המתהפך מטוב לרע, חלילה לאל מרשע.

ואם מבלתי יכולת בידו להמשיך כוח גבורותיו אשר היו בידו בימים הראשונים כעשיר שנורש או כגבור שנחלש, האפס לנצח חסדו כמו שאפס כסף מידי העשיר, או אם גמר אומר גבורותיו בדור אחד או שנים כמו שיכלה כוח הגיבור במעט מהזמן. ואם בעבור שכחה, השכח חנות אל והלא אין שכחה יכולה להמצא במעלות האדם, כ"ש במעלות חנינותיו וחסדיו.

ואם תאמר כבר יקרה למעולה בשעת הכעס והאף הגדול שלא ישתמש אז במעלותיו וכאלו שכחם בעת ההיא. הנה זה לא יהיה רק במעט מהזמן שבו יכלה פתאומיות האף. ולזה לא הונח שתיפול השכחה במעלות חנינותיו, כי אם קפץ באף רחמיו סלה. והנה עם זה כבר אפשר שתשכח ימינו תמיד. וגזר ואמר ודאי אין המחלה הזאת אלא בי, ואני הוא שגרמתי שנות ימין עליון, והתחלפו מטבעו לשכחו אצלנו. על כן בתקן עצמי והטיב מעשי אבטח כי אזכור מעללי יה כי אזכרה מקדם פלאך.

והנה נתברר על כל פנים כי המעלות המידותיות תתחלפנה מהפעולות הלמודיות, במה שבאלה לא תיפול השכחה כמו בטבעיות. אמנם בלימודיות לבדם תיפול, וכבר כתב זה החוקר בפ"ח מהראשון מהמידות. אמר כי אין דבר מהפעולות האנושיות שיהיה לו קיום כמו הפעולות לפי המעלה, והם יותר נשארות מהידיעות הלימודיות. אלה יראו מהם היותר נכבדות והם יותר נשארות בעבור רוב גודל התמדת היות בהם מאושרים. וזה ידמה היות סיבה אשר השכחה לא תמצא אצלם והוא מבואר.

[שאלה: מדוע יש מצוות זכירה?]

והנה מכל זה יצא לנו ספק עצום מאוד בכל מקום שבא בתורה האלוהית מצוות זכירה על שום מעשה או למוד בשום דבר שיפול תחת שלשת המינים הנזכרים. כי אם הדבר ההוא המצווה יהיה מהמעשים המוטבעים אצלו אם בטבע או בהרגל, הנה הציווי אצלו מותר, שהמעולה לא תשכח לו המעלה כמו שלא תשכח יד ימינו. ואם הוא כנגד טבעו והרגלו. הנה אם יזכור מעצמו הרי מוטב, ואם לא יזכור מה פשעו ומה חטאתו. כי אחר שהזיכרון הוא מהפעולות הטבעיות הנמשכות מהכוח ההוא הנפקד אתו בחדר מחדרי המוח. הנה אם נפסד אצלו זה הכוח או נחלש, מה יש לו לעשות. והנה הוא מבואר כי כמו שלא יגונה האדם אם לא יראה כוחו הרואה. או לא ישמע השומע או לא יעכל המעכל. או לא ידחה הדוחה. כן ראוי שנשפוט על הכוח הזוכר כי אם הוא נעדר או חלוש או שעבר עליו זמן רב ונתחלפו הצורות הרי הוא אונס בידו.

ולפי שההכרה היא מזה המין, ולא תיפול תחת הבקשה או הציווי, כי היא תלויה בהיות הדבר ההוא נפקד בכוח השומר הצורה ההיא או העניין שנפקד אתו, לזה **אמרו ז"ל** (ב"ר פ' פ"ה) במאמר הכר נא למי החותמת וגו' (בראשית ל"ח) הכר נא פני בוראך. סיבבו הדבר לעניין ההודאה שהיא ברשותו.

[תשובה]

אמנה יותר זה הספק כשנשים לב על מנהג התורה האלוהית בכל מה שהטילה מצוות הזיכרון בכל אלו הדברים הלימודיים. כי הנה היא לא צוותה בדבר של זכירה, שלא צוותה לעשות מעשה בו תקשר הזכירה ההיא, ותתחייב לעלות לפניו דבקה עם המעשה. כמו שהיה העניין בחידוש העולם, שהפקידו אצל שמירת השבת יום אחד בשבוע, כי כל מי שישנו בשמירה ישנו בזכירה (ברכות כ' ב).

והקרקע הטבע ע"י חג הפסח בחודש האביב, כמו שאמר (שמות י"ג) שמור את חדש האביב כי בו יצאת ממצרים.

ויחוד השם יתעלה על ידי התפילין, שנאמר (דברים י"ו) והיו לזיכרון בין עיניך.

וכלל המצות ע"י הציצית, שנאמר (במדבר ט"ו) וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'. וכן נהגו אנשי כנסת הגדולה בעניין הנס ההוא הגדול שנעשה בימי מרדכי ואסתר, אמרו (אסתר ט') והימים האלה נזכרים ונעשים.

וימי חנוכה וזולתם.

והנה לפי שלא ראתה החכמה האלוהית לציין יום נועד לזיכרון מלחמת עמלק, רשם וקבע זיכרונו בעוצם שנאתו ורוע כוונתו, כמו שאמר (דברים כ"ה) זכור את אשר עשה לך עמלק וגו' על הדרך שפירשנו בשער מ"ב.

וסוף סוף חתם באומרו (שם) לא תשכח, כי ראה שהוא מעותד אל השכחה, לפי שלא נקשר במעשה מה. וכבר באו חכמינו וקבעו מעשה לזה ע"י זכירת מעשה המן (מגילה ז' א).

ראה כי נתן לפנינו דרך נכון וישר, בו יגבר אדם על כוחותיו הטבעיות להכניסם במסירת הברית, במה שלמדנו שהדבר המועיל שאנו צריכים זכרונו, ראוי ומחויב לנו לעזרו ולסומכו בכל מה שבידנו לעשותו מהתחבולות הראויות, עד שלא יחסר מזגו ותועלותיו. וכבר המציאו חכמי האומות תחבולת הזיכרון לעניין זה, כמו שאנו עתידים לזכור אותו בפרשת שמע, שער צ' בעזרת האל.

ומעתה אם לא עשה כן, הנה הוא נתפש ונענש עליו, כמי שלא שמר שבת או ביטל את הפסח או מצות תפילין או ציצית או אי זו מצוה אשר נתלה בו הזיכרון ההוא, כי הדברים האלה לא תיפול עליהם השכחה, ולא יעזבו מפניה כי אם מפני הסירוב ובזיון המצווה. כן

כל איש אשר הוטל עליו לעשות דבר, ולא הציב לו ציונים עליו, כאלו כתבום בספר זיכרונותיו הנה הוא באמת פושע בו, וחייב ליתן עליו את הדין אם שכחו. וכבר החטיא עצמו שר המשקים (בראשית מ') במה שלא זכר את יוסף וישכחהו, ואמר אחר כך (שם מ"א) את חטאי אני מזכיר היום, כי אחד מהחטאים שזכר אז בלבו היה זה בלי ספק. ולשון רבים דווקא, כמו שפירשנו שם.

[תהלים קיט - דרכי התחייבות למצוות]

[מזמורי תהלים המשקפים רצון להתחייב למצוות]

ועתה ראה כמה היה משתדל דוד ע"ה להעלות המצוות האלוהיות והלימודיות במדרגת הפעולות המידותיות והטבעיות, שלא תיפול עליהם צד שכחה. ושם אותו לפנינו למופת וראיה, כמו שלקחו גם הוא מדרכי התורה האלוהית כאשר אמרנו, והוא באות הנ"ן מהאלפא ביתא. אמר: **נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי** (תלים קי"ט). אמר כי לא לבד תאיר התורה האלוהית המקום אשר תדרוך כף רגלו. אבל כל הנתיב אשר ילך בו עד יגיע אל מקום חפצו. והכוונה שהיא תיישיר אל הכרת התכלית הטוב ותוליכהו אצלו. וזה מה שהיא נותנת לפניו התחבולה ההיא שזכרנו, אשר בה נלמד לעשות מהעניינים הלימודיים פעולות מידותיות או טבעיות. ואמר כי כשהיה קורא בתורה ורואה או זוכר דבר שנשכח בו, או שנשכח ממנו, מיד היה שוקד עליו, נשבע עליו לקיימו ולשמור אותו. כמו שאמרו (אבות פ"ג) נדרים סייג לפרישות. ולזה אמר **נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך** (שם), כי הוא נשבע ומקיים לשמור המצות והמשפטים על לבו תמיד באופן שלא תיפול בהם השכחה. כי אחר שקבל עליו בנדר או שבועה הרי הוא מוכרח ולא יעבור, וכמו שאמרו (ב"מ ה' ב) דחשיד איניש אממונא ולא חשיד אשבעתא.

וזה הדבר אשר ראוי כל אדם לעשותו ולזרז עצמו בו, כאשר ירגיש בלבו רצון טוב אל הדברים הטובים, ויחשיד את עצמו כי לא יהיה כזה ליום מחר, כדרך שהוא עושה בסיפוק ביתו, כי ייקח אותו בהימצאו, וכמו שאמר (משלי י') אוגר בקיץ בן משכיל. ועל זה האופן הנדרים והשבועות הם מדרך הצדיקים אשר נגע אלוהים בלבם רוח דעת ויראת ה'. ואין ספק כי כאשר ירגיש האדם בעצמו שהוא מצטער במעשה הטוב ההוא שקבל על עצמו בתורת שבועה, אז ראוי לו לשמוח בו ולהתחזק עליו כי ידע שתחבולתו מועילה לו.

משל ללקיחת רפואה משלשלת, שאם ירגיש ערעור במעיו וצד חלחול, אז ישמח בה כי עשתה את אשר חפץ ותצליח את אשר שלחה.

לזה אמר (תהלים קי"ט) נעניתי עד מאוד ה' חייני כדברך. ירצה, אני כבר הרגשתי בעצמי עניי הגוף בלקיחת זה הדרך על זה האופן, והוא אות גדול לרוע המזג ועוצם החולי בקלקול התכונות, לזה החלימיני והחייני, כמו שאמרת בתורתך על זה העניין עצמו (דברים ל') ראה נתתי לפניך היום את החיים וגו', וכמו שאמרו (ילקוט בראשית רמז י"ד) שאם ימות יחיה וכו'.

ועניין החיות הזה הוא שייאותו לו המעשים הלימודיים האלה כשיעור שיחיה בהם תמיד, כמו שהוא בפעולות המידותיות ויתר המעשים האנושיים אשר לא יסורו ממנו.

ולפי שבקרוב האיש אל הטוב והנאות על זה הדרך, אם היה תחילתו באונס כבר יהיה סופו ברצון ובחפץ שלם, לזה סמך (תהלים שם) נדבות פי רצה נא ה' ומשפטיך למדני. לומר שכבר יבא בתורת אהבה ונדבה, לא לבד לשמור משפטי צדקו. כמו שאמר מתחילה כי גם לבקש עוד למוד משפטים אחרים אלוהיים לשמור ולעשות אותם, עד אשר מזה יבוא למאוס עסקי העולם כדי שיהא לו פנאי להתעסק בהם, כמו שאמר (שם) נפשי בכפי תמיד ותורתך לא שכחתי, שכבר הגיע אל שיעור האהבה והתשוקה אל הלמודים ההם, כי אפילו היו רודפים אותו אויביו ורואה נפשו בסכנה עצומה תמיד, לא יסירם מלבו באופן תיפול עליהם שכחה כלל.

[חובה לקבוע עתים לתורה]

ומזה קל וחומר ליתר הטרדות אשר למטה מזאת, ולכל האנשים שאפילו יצטרך האדם למעשה ידיו ותהיה נפשו תלויה ביגיע כפיו, חויב לקבוע עתים לשמוע בלמודים. וכמו שאמרו (ברכות ל"ב ב) על החסידים הראשונים אשר כן עשו מתוך שהיו חסידים תורתן משתמרת ומלאכתן מתברכת. והנה בזה כבר יהיה עומד בפני כל הרוחות הקשות והרעות המטרדות ולא יזיזו אותו ממקומו. והוא אומר (תהלים שם) נתנו רשעים פח לי מפקודיך לא תעיתי. כי הנה הרשעים האלו אשר טמנו פח ליד מעגל הם המחשבות הרעות והדמויים הכוזבים. אשר אליהם אמר במקומות אחרים (שם) טפלו עלי שקר זדים וכו'. (שם כ"ד) כי קמו בי עדי שקר וגו'. וזולתם כמו שנתבאר במבוא השערים.

כי המזדרז בדברי התורה ושוקד על לימודה על זה השיעור, לא יספיקו דמויים משקרים וילדי נכרים להתעותו מפקודיו בשום צד. והנה כאשר הגיע אל זאת המדרגה מן השלמות, כבר הגיע למה שכיון בו מהיות לו אלו הלמודים אחוזת נחלה, כפעולות המידותיות או הטבעיות הקיימות. ואמר (שם קי"ט) נחלתי עדותיך לעולם, כי ששון לבי המה. יאמר שכבר היו לו לירושה ולנחלה, שהוא הקניין היותר חזק שבקניינים, שאין עליו שום טענה. וכמו שאמר (דברים ל"ג) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, שאין להם לומר אלא מצאתי וירשתי. ונתן האות והמופת על זה, באמרו (תהלים שם) כי ששון לבי המה כי הוא

האות החזק בקניינים, כמו שאמר החכם בשני מהשני **מספר המידות** ראוי לשום אות בקניינים בבוא הנאה או עצב בפעולות, כי אמנם הפורש מהתאוות הגשמיות ועם זה שמח הוא ישר. ואם יתעצב הוא עיקש לב.

וכבר נתבאר כי זהו האות במעלות כולם. וזהו מה שנאמר (ד"ה א' כ"ט) וישמחו העם על התנדבם כי בלב שלם התנדבו לה'. וגם דוד המלך שמח שמחה גדולה כמו שיתבאר זה יפה אצל נתון תיתן לו ולא ירע לבבך וגו' שער צ"ד ב"ה.

[סיכום העיון בתהלים]

סוף דבר אמר שכבר הגיע לו מהם ששון ושמחה, תחת מה שהיה מגיעו ראשונה מהצער והעיניו. הנה שנהפך לו העניין מרע לטוב בכוח השתדלותו. ומעתה כבר יהיו לו אלו העניינים הלימודיים בשיעור שתהיה לו נטייה טבעית ליותר זרים מהם. ולזה אמר (תהלים שם) נטיתי לבי לעשות חקיך לעולם עקב. וזה שעם שהוא קשה לאדם לעשות מעשים אשר אינו יורד לסוף דעתם ותכליתם, ואם יעשה יעשה אותם לתקוות שכרם. כמו שאמר (שם) הורני ה' דרך חוקיך ואצרנה עקב, הביני ואצרה תורתך ואשמרנה בכל לב. יאמר כי החוקים לא יעשה מלבו אלא עקב שכרם. אמנם ששאר המצות יבינם ויצרם בכל לב, לפי שישכיל תועלתן מצד עצמם. ועתה אמר שכבר נטה לבו לעשות החוקים בנטייה והכרעה טבעית לבית עם שלעולם עקב, כלומר עם שעדיין לא הוספתי בהם ידיעה על מה שידעתי עד הנה. ולעולם יש להאמין כי יש תקוה לאחריתם. או שירצה אף על פי שאני עושה אותם במה שחשקה נפשי בהם, להיות מצוים מאתך, כמו שאמרנו איני מסתלק לעולם מהשכר הכרוך להם בעקבם. והוא נכון.

הנך רואה איך טרח ומצא אדוננו דוד עליו השלום, והכין לפנינו הדרך הישר להיות לנו המצוות האלוהיות והלימודיים התוריים לעסק מיוחד, בו נחיה תמיד עד שיהיו שמורות בלבנו ונקנות לנו לנחלה, ויוכרע לבנו אליהם בנטייה טבעית אשר אי אפשר ליפול בהם השכחה כשכחת הימין או השמאל. והוא הדרך עצמו שאמר החכם באותו לשון שכתבנו למעלה, בעבור רוב גודל התמדת חיות בהם מאושרים. והוא מה שאמר דוד במקום אחר, (שם) לעולם לא אשכח פקודיך כי בם חייתי. אמר כי אחר שנתנם לו לעסק מיוחד אשר בו יחיה תמיד, יחויב שלא ישכחם בשום פנים, כי אי אפשר לבוא לידי שכחה אם לא שיסכים בלבו להיבטל מהעסק ההוא ולהרחיקו מעליו, שזה יהיה מאוד מפורסם אשר לא ייפול עליו התנצלות השכחה.

[מצוות התורה באו בלשון זכירה]

[השמר לך מאוד פן תשכח]

והנה על זה באו כל המצוות שבתורה על לשון הזכירה. כמו שאמר (דברים ד') רק השמר לך ושמור את נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייו. כי הנה בידו ורשותו לעשות סימנים וציונים ומיני תחבולות לזיכרוןם, ואם לא עשאו ענוש ייענש במרד העצלה כמו שאמרנו ראשונה.

ולזה אמרו **חז"ל** (אבות פ"ג מ"ח) כל השוכח דבר מתלמודו הרי הוא מתחייב בנפשו, שלא יתנצל לאמור למדתי ושכחתי, כי יש בידו לעשות חיל שלא ישכח. אמנם אם עשה וטרח ולא הועיל, הרי הוא שוכח תלמודו מחמת אונסו ופטור. וכמו שאמרו (שם) יכול תקפה עליו, תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך. הא אינו מתחייב אלא עד שישיב ויסירם מלבו. כי הבלי קפידה עליהם לעשות בהם ההשתדלות הנזכר, היא ודאי הישיבה וההסרה מלבו, אשר יתחייב בנפשו עליה בלי ספק.

ומן הפלא שאף האל ית' הכתיב לעצמו התחבולה הזאת בהרבה מקומות, אמר (בראשית ט') והראיתיה לזכור ברית עולם. (שם י"ז) והייתה לאות ברית בני וביניכם. (שמות י"ב) והיה הדם לכם לאות (במדבר י') והרעותם בחצוצרות ונזכרתם וגו' וזולתם. עם שעיקר כוונתם הם לראייה של זכות כמו שכתבנו בברית הקשת שער י"ד מכל מקום מפשרטי כלם יראה כן. וכל שכן ממה שאמרו **חז"ל** (ברכות ו' א) שהקב"ה מניח תפילין וזכרו מה הן פרשיותיהן כמו שיתבאר אצל את ה' האמרת וגו' בשער צ"ח ב"ה.

והנה כוונת כל זה, כי כשם שצווה אותנו להטיב זיכרוןנו על ידי מעשה במה שאנו חייבים עליו, כן הוא ית' כביכול נוהג בעצמו לזכור אותנו תמיד, במה שהוא ראוי להשפיע אותנו לטוב לנו כל הימים, ולומר שזכירתנו אליו ית' וזכירתו אלינו תלויים זה בזה, והולכים בסבוב. ולפי שהסיבוב הזה עצמו יחויב שיימשך אל השכחה, שענין ההפכים האלו אחד הוא, כמו שאמר הנביא (הושע ד') ותשכח תורת אלוהיך אשכח וגו'.

לזה מה שהפליג האזרה (דברים ד') הישמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח כמו שאמרנו וכן במקומות אחרים (שם ו') הישמר לך פן תשכח, והוא הזירוז להטיב הזיכרון ולסומכו בכל מיני התחבולות, כי באמת השכחה תניח חטאים גדולים, והיא הייתה אם כל רע והפסד. וכמו שאמר (שם ל"ב) צור ילדך תשי ותשכח אל מחוללך. (ישעיהו נ"א) ותשכח ה' עושיך וגו'. והזיכרון הוא היה אבי כל טוב וחסד הנמשך בעולם (מיכה ו') עמי זכור נא מה יעץ וגו'. (מלאכי ג') זכרו תורת משה וגו'. ובאל ית' (בראשית ח') וזכור אלוהים את נח וגו'. (שם ט') וראיתיה לזכור וגו'. (תהלים ק"ו) זכרני ה' ברצון עמך, וזולתם. הנה שנתברר לנו איך עשו העיונים הלימודיים מעלות מידותיות טבעיות, ואיך תיפול המצווה והזירוז על הפעולות הטבעיות, כמו שהוא הזיכרון אשר חשבנו בתחילה שאין זה מטבעו.

וכבר תהיה הזכירה על זה האופן גבול אמצעי, כדי שטיפול המצווה גם על היראה עם שהוא הפעלות טבעי, כמו שאמר הכתוב (דברים ז') לא תירא מהם זכור תזכור את אשר עשה וגו', כמו שיתבאר שם בשער צ' ב"ה, שהוא דרוש נכבד מאד.

[התועלת במצוות הזיכרון ובמצוות שאינן בכל דור ולכל אדם]

ועתה ראה כמה יועילו לנו אלו העיונים להבין ולדעת מהם תועלות הסיפורים האלו כולם, רצוני ממעשה המשכן. והכלים. והבגדים. והקרבת זולתם. וזה כשיעמוד לפניך ראשונה ספק גדול ועצום, וזה תוארו: מהידוע שתורתנו האלוהית היא תורת ה' תמימה. וזה התואר יחייב שלא ייפול בה שום מום בזמן מהזמנים, שזה יכול להיות נצחית, מה שיחייב שלא ימצא בה שום דבר בשום זמן שיהיה ריק מהתועלת. וכמו שאמר עליה (שם ל"ב) כי לא דבר רק הוא מכם. וזה התנאי יבוקש מלומדיה אשר על כל אחד מהם אמר המשורר כי אם בתורת ה' חפצו וגו'. והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וגו' (תהלים א'). וזה שהוא אשר ייתן פרי הלמוד בעתו בכל הדברים התלויים בזמן מיוחד. ואף שיש בהם עניינים שלא יפרדו ממנו, כמו העלה מהעץ שלא יבול ממנו ויועיל לצל או לתרופה. וכל אשר יעשה יצליח, באופן שלא ימצא לו זמן רק מהתועלת.

ואם זה משפט לומדיה, היא עצמה לא כל שכן. ואם כן איך תתקרב דעתנו ויסבול שכלנו שיהיה בתורת האלוהית דבר שאינו נוהג בשום זמן מהזמנים, או שלא יועילו לכתות האנשים? אם מפני שהיה מצוה לדור, כמו מעשה המשכן וכליו וסדר הקמתו ופריקתו, וקרבת חנוכת הנשיאים שכולם נפסקה כוונתם, ומאי דהוה הוה. או המצוות אשר לא נצטוו בהם כי אם אחר היכנסם לארץ, ובשעת יישובה וכדומה, או המצוות המיוחדות לאנשים מיוחדים, כמו טהרת הכהנים וטומאתם, ועניינים רבים כמו אלה כבר נאמר שיבואו בה חלקים רבים שלא יועילו לכל האנשים, וגם מה שלא יועילו כלל.

ומה גם עתה זה ימים רבים שגלינו מעל אדמתנו ושמים מקדשנו, ואין לנו לא בית ולא מזבח ולא קרבן ולא כהן שיכפר בעדנו. כי הנה כל המצות בטלו בעונותינו, ולא נשאר בתורה רק קצת מצוות שהם חובת הגוף, וקלה היא כאלו היא כאחד מספר הזיכרונות דברי הימים אשר עברו בעולם זה כמה וכמה.

ומה זה שאמר משה לכל ישראל (דברים ל"ב) שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום, אשר תצוו את בניכם לשמור ולעשות את כל דברי התורה הזאת כי לא דבר רק היא וגו'. והלא יש בה הרבה דברים שאינן ראויים כי אם למעט מהם. והנה כל דבר

ודבר מהם הוא ריק מרובם. וגם מה שאמר בבגדי כהונה, חוקת עולם לו ולזרעו אחריו ובחושן לפני ה' **תמיד**, ובמצות הנרות **חוקת עולם לדורותם** מאת בני ישראל.

ועוד נאמר ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך וגו'. ובמקום אחר (ויקרא כ"ד) צו את בני ישראל ויקחו אליך וגו'. ואמרו **חז"ל** (קידושין כ"ט א) כל מקום שנאמר צו מיד ולדורות. והנה לא נמשך לכל הדורות. כי כמה דורות עברו שחשכו ראותינו ועינינו ראות וכלות. אמנם מה שחויב לקבל בזה הוא כי הנה כל אלו העניינים והמצות הבאות עליהם כולם, עם שכוונתם היא להועיל בהם לעניין המעשה לאנשים המיוחדים ההם ובזמן הקבוע, הנה עיקר הכוונה בהם להיותם בספר חכמה ולמוד אלוהי, בו יעינו כל בעלי השכל וישכילו בענייניהם, עד שיעלו בנפשם בתורת למודים ועיונים מושכלים נשאים בשכלם. וכמו שאמר (דברים כ"ט) ושמרתם את כל דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון.

[העין במצוות הוא כמעשה המצוות]

כבר ידעת אומרם ז"ל (תו"כ אחרי פ"ט) ושמרתם זו משנה, ועשיתם כמשמעו. אמר שיעינו בדברי הברית הזאת ויעשו אותם באופן שלא בלבד יעלה בידם המעשה, אלא שאשר יעשו יישאר ממנו מושכל בנפש, כי הוא המעשה השלם העומד תמיד ולא יסור בעבור שעת המעשה.

וכבר יועילו אלו המעשים להם לעניין החכמה יותר מספרי החכמות החיצוניים. וכמו שאמר בפירוש (דברים ד') ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם וגו'. ואל פרסום המעלה עליהם אמר כי הם אשר יכירו ויאמרו (שם) רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. והנה בזאת המדרגה מהמעשה אשר יש בו למוד וחכמה, התייחדו היחידים והחכמים. אמנם הבורחים בעם, העושים המצווה בתנועותיהם לבד, משוללת משום כונה מן הכוונות, עליהם אמר הכתוב (ישעיהו כ"ט) ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה.

ואליהם כיון **הרב המורה** במה שכתב פרק נ"א חלק ג' אמר:

שהמון עמי הארץ העוסקים במצות, הם הרוצים לבוא אל המלך ולהיכנס אצלו, אלא שלא ראו בית המלך כלל, כמו שביאר שם דבריו באומרו, וכל אשר תעשה מצוה באיבריך כמי שיחפור חפירה בקרקע או יחטוב עצים מן היער, מבלי בחינת עניין המעשה ההוא, ולא מי צווה לעשותו, ולא מה תכלית כוונתו - לא תחשוב שהגעת לתכלית. אבל תהיה אז קרוב ממי שנאמר מהם (ירמיהו י"ב) קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם. ע"כ.

יאמר כי כאשר יעשה המצווה **בבחינתה** ובבחינת **המצווה ותכליתו** בה היא השלמה שבעבודות. וכאשר יחסרו שלושתן, הוא חסר מאוד. אמנם יודה מה שאי אפשר להכחישו, כי אף על פי שלא ידע האדם טעם המצווה ועיקרה על דרך ההשכלה ההיא שאמרנו, אלא שיכווין לעשות אותה להשלים רצון המצווה עליה יתעלה שמו, הנה כבר יהיה עם זה מן הבאים בית המלך ומרגישים ומכירים פני המלך המצווה והמזהיר בהם, אם שלא ראו אותו בלי מסך.

אמנם אל המשכילים בהם, על הדרך שאמרנו, הם אשר יועילו להם תמיד כל מצוות זאת התורה, ובבחינתם יבא זירוזם מיד ולדורות, ואין הבדל להם בשעת מעשיהם לאחר מעשיהם, כי הנה כל מה שכתבנו מענייני המשכן והמנורה, הנה הוא מועיל אצלנו היום כיום המעשה. וכן כל העניינים המושכלים, לא יתחלף אצלם האדם השלם בין שימצאו לפניו בפועל או שלא ימצאו.

המשל: כי כאשר ישכיל האדם שמצות טעינה אל השונא תהיה לעזור ולהועיל הנעזר ולהרחיק האיבה מבין האנשים, וייטע בלבו מידה זו לקניין גמור, הנה כבר יתנהג באלו המידות השלמות בכל דבר שיבוא צרכו לפניו, ואעפ"י שלא יזדמן לו חמור שונאו או שורו.

והקש על זה בכל המצות, כי הכוונה בכולן ללמד האנשים ולהרגילם אל הטוב והישר הראוי להיות בו תמיד.

ולזה אין מצוה מהמצות ומעשה מהמעשים התוריים שלא יועילו תמיד. ועל זה האופן באמת לא בטלה עבודה לעולם, כי אם מעשה הקרבנות בטלו, השכלתם לא בטלה. וכבר יקנה האדם בזיכרונו לפניו תמיד ההכנע אל האל יתעלה. ולהיותו לפניו ירא ורך לבב תמיד בכל דבריו.

וכמו שאמר דוד, זבחי אלוהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלוהים לא תבזה (תהלים נ"א). אמר אחר שידענו שהכוונה בזבחי אלוהים היא להיות לזובח רוח נשברה לפניו, הנה ידענו כי לב נשבר ונדכה, אף כי יהיה בלי קרבן כגון בזמן שאין בית המקדש קיים, אלוהים לא תבזה.

ובפרשת הקרבנות שער נ"ז יתבארו עמו עוד הכתובים הסמוכים אליו בע"ה.

והוא עצמו מה שאמר **חז"ל** (מנחות ק"ו א) זאת התורה לעולה למנחה ולזבח השלמים מלמד שכל העוסק בפרשת הקרבנות מעלה עליו הכתוב כאלו הקריבם. וזה כי כמו שיועיל

המעשה להזמין העניין ההוא ולהעמידו נכח רעיוניך להשכיל ממנו העניין הנכבד אשר אליו יתישר תכליתו כן יועיל המקרא ללומד ולמעין בלי ספק.

וכן הוא בכל המעשים התוריים. וכבר יהיו לפניו כוונת השמטות והיובלים. ויקבל תועלתם המכוון בהם כשישכילם על הדרך אשר נבאר אותם במקומם ב"ה עד שבכל אלו העניינים לא נאמר שלדבר זה הימים הראשונים היו טובים מאלה, כי הנה התורה אשר בידינו על זה האופן היא כלי אומנות בידנו להכין לפנינו את הדרך הנכון בו נהיה כאלוהים להנהיג העולם לתועלתנו ולהנאתנו לטוב לנו כל הימים ולהחיותנו בכל המקומות ובכל הזמנים.

[מצוות זיכרון הקשורות בבגדים]

עוד שנית ראוי לשום לב כמה כוונה תורה לכתוב זאת זיכרון בספר על בגדי כהונה המקודשים. באפוד ונשא אהרן את שמותם לפני ה' על שתי כתפיו לזיכרון. ובחושן ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחושן המשפט בבואו אל הקודש לזיכרון לפני ה' תמיד. וזה ראוי לדרוש אותו בכולם לפי עניינם. וזה כי מה שמצאנו ראינו כפי הלשונות שהקניינים המידותיים והמלבושים נקראים בשם אחד. (ויקרא ו') מדו בד. (שופטים ג') מתחת למדיו. (תהלים קל"ג) על פי מידותיו. (קהלת ט') בכל עת יהיו בגדיך לבנים. ורבים כמו אלה ובלע"ז נקראים שניהם אביטו"ס. ואחשוב ששאר הלשונות כן עשו.

הנה אינו בלי סיבה אבל היה כן לפי שהם מתייחסים מאוד בשלושה עניינים. האחד כי כמו שהאדם ניכר בלבשו הכרה חיצונית, אם סוחר אם פרש אם פרוש וכיוצא. כן התחלת הכרת נפשותינו הנעלמות היא בפעולותיהן החיצוניות, כי ודאי מהפעולות יודעות הכוחות. כבר נשתמשה הנבואה בזה אצל האל יתעלה, מפני שאינו ידוע רק מצד פעולותיו. (ישעיהו ס"ג) הדור בלבשו. (דניאל ז') לבושיה כתלג חיור. (תהלים ק"ד) הוד והדר לבשת. (שם צ"ג) ה' מלך גאות לבש לבש ה' עוז התאזר אף תכון תבל וגו' ובשער ק"ב יתבאר זה המזמור בע"ה.

והשני כי כמו שהמנהג בבגדים לעשות חליפות שמלות. בגדי חול. ובגדי שבת. בגדי בנה הגדול החמודות אשר אתה וגו'. (רות ג') ושמת שמלותיך עליך וגו'. כן יש לכל בן ברית לקבל עליו שני מיני מעשים: המידות האנושיות הנקראות בפי חז"ל הלכות דרך ארץ, כי הם בגדי חול אשר ישתמש בהם בדברי העולם. ועליהם מעשה המצוות האלוהיות שהם בגדי שבת קודש ודאי כמו שיתבאר אצל השבת שער נ"ה בע"ה. וכבר סידר אלו המעשים ישעיה הנביא (נ"ח) בפסוק הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע וגו' עוד אם תשיב משבת רגליך וגו' כאשר יתבאר בעניין הראשון אשר בשער ס"ג בע"ה.

והשלישי כי כמו שלא יתכן שימצא האדם ערום מבלי לבוש, כן לא יתכן לו שימצא ריקם מהמצוות כלל, אלא שיהיה תמיד לבו ומחשבתו אליהן כאלו אין לו עסק אחר זולתם. והיה כעם ככהן, שאין מלאכתו כי אם ללבוש את הבגדים ולשרת בשם אלוהיו, כי על כן נקראו כלם (שמות י"ט) ממלכת כוהנים.

וזה טעם מצות ציצית, כי יטיל סימן ורושם על בגדים שיהיו בגדי יראה וענוה ושמירת המצוות, כמו שאמר בפירוש (במדבר ט"ו) וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם כמו שיבוא בשער ע"ז בע"ה.

תדע שכן הוא, שהרי כששאלו ליונה (יונה א') מה מלאכתך ומאין תבוא וגו'. לא הייתה תשובתו רק עברי אנכי ואת ה' אלוהי השמים אני ירא וגו'. ומשם למדו כי מלפני ה' הוא בורח, כמו שיתבאר בשער ס"ג הנזכר בסוף העניין השלישי שבו.

והוא עצמו מאמר יוסף (בראשית מ"ב) את האלוהים אני ירא ומשם למדו מה שאמרו אבל אשמים אנחנו על אחינו כמו שנתבאר שם שער ל'.

והנה כל אחד מאלה תחייב שיקראו המעשים אשר משני אלו המינים בשם בגדים. ובמסכת שבת (קנ"ב א) תנה לו כמו שנתנה לך מה הוא נתנה לך בטהרה, אף אתה בטהרה.

משל למלך שחלק בגדי מלכות לעבדיו. פקחים שבהם כפלום והניחום בקופסא, הטיפשים הלכו ועשו בהם מלאכה לימים וכו'. על הפקחים והייתה נפש אדוני צרורה וגו'. (ש"א כ"ה) ועל הטיפשים את נפש אויביך וגו'. (שם) ועוד שם.

ובמדרש קהלת (סדרא תליתאה)

בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קהלת ט'). אמר רבי יוחנן בן זכאי: אם בבגדים לבנים הכתוב מדבר, כמה בגדים לבנים יש להם לאומות העולם. ואם בשמנים טובים הכתוב מדבר, כמה שמנים טובים יש להם לאומות. הא אין הכתוב מדבר אלא בתורה ובמעשים טובים.

אמר רבן שמעון בן גמליאל, משל למלך שזימן את עבדיו ולא קבע להם זמן. פקחים שבהם קשטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך. אמרו כלום בית המלך חסר כלום. טיפשים שבהם הלכו למלאכתם, אמרו כלום סעודה בלא טורח. פתאום בקש המלך את עבדיו. והללו נכנסים מקושטים. והללו נכנסים מלוכלכים. שמח המלך לקראת הפקחים וכעס על הטיפשים. ואמר המלך: הללו שקישטו עצמן לסעודה, ישבו ויאכלו וישתו. והללו שלא קשטו עצמן לסעודה, יעמדו ויראו.

זיואי חתנו של רבי מאיר אומר משום ר' מאיר אף הם נראים כמשמשים, אלא אלו ואלו יושבים, הללו אוכלים, והללו רעבים. הללו שותים, והללו צמאים, שנאמר

(ישעיהו ס"ה) לכן כה אמר ה' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו. הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו. הנה עבדי ישמחו ואתם תבושו. הנה עבדי ירונו מטוב לב. ואתם תזעקו מכאב לב ומשבר רוח תילילו.
דבר אחר בכל עת יהיו בגדיך לבנים זה ציציית. ושמן על ראשך אל יחסר אלו תפילין שבראש.

והנה הסעודה הזאת ודאי היא אשר זכרה **חז"ל** (ב"ב ע"ד ב) מנקבת ליתן המלוחה ומן היין המשומר בענביו (ברכות ל"ד ב) שהוא ממש לבוש היראה ושמירת התורה כמו שיתבאר בפרשת שמיני שער ס' בעזרת האל.
ואולם אשר נמצאו תמיד בלבושיהם הם הבאים אל שולחן המלך אבל הערומים וכל שכן אשר החליפום במטונפים הם יושבים ותוהים רואים ונכלמים.

מכל זה יראה בברור כמה וכמה היו הבגדים האלה נאותים ומיוחדים להיותם כלי זיכרון המזכירים את ה' ותורתיו וחוקותיו דרך כלל ודרך פרט על הדרך שיתבאר.

והנה אחר כל אלה הדברים המוצעים נבוא אל הדיבור בביאור מה שיכלול אותו זה החלק הבא בציווי לקיחת השמן ומעשה בגדי כהונה שאנו בעיונו על פי המאמר אשר זכרנו ראשונה.

[ספקות בפרשה ותשובות להן – שמות כח]

אך ראוי שנעורר תחלה במאמר הראשון ממנה שלוש ספקות.

האחד מה טעם אומרו ואתה תצוה, היה לו לומר צו את בני ישראל. כמו שאמר בפ' אמור אל הכהנים.

ואם כדברי **הרמב"ן** ז"ל שאמר שבא להקפיד שלא יצוה אותם על ידי שליח, היה לו לומר ואתה צוה, כמו שאמר ואתה הקרב.

והשני כי אין טעם לצוות אהרן על עריכת הנרות עד אחר עשיית המשכן והנחת המנורה וכל הכלים במקומם.

והשלישי שהרי פרשה זו עצמה נשנית שם בפרשת אמור אל הכהנים בלי שום שינוי, רק ממילת תצוה לצו, כמו שאמרנו. והרי זה מותר גמור.

[תשובה: הדלקת הנרות על רקע בגדי זכריה והמנורה שהדליק]

אלא שהכוונה היא לעורר אותנו לדעת שהבגדים האלו אשר יצוה אותם לעשות הם צורך מעשה המנורה שקדם, והדלקת נרותיה על הדרך אשר ביארנו בשער מ"ט כמו שנתבאר זה ממראה זכריה, שנאמר שם ויהושע היה לבוש בגדים צואים ועומד לפני המלאך. ומיד יען ויאמר אל העומדים לפניו לאמר, הסירו הבגדים הצואים מעליו, ויאמר אליו ראה העברתי מעליך עוונך והלבש אותך מחלצות (זכריה ג').

הנה שפירש טעם העברת הבגדים הצואים וחליפותם, כי הוא הסרת החטאים והמידות הפחותות וחסרונם.

והנה אחר שנאמר (שם) ישימו צניף טהור על ראשו וישימו וגו'. ועוד נאמר וילבישוהו בגדים ומלאך ה' עומד, שיורה שהיה כבר מלאך ה' עומד לפניו מה שהיה בראשונה הוא בלתי יכול לעמוד בפני המלאך.

הנה אחר זה נאמר (שם ד') ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגו'. הנה שלא ראה אותה דולקת על האופן ההוא רק אחר שנטהר ויחלף שמלותיו.

וכן אמר שלמה בחכמתו, בכל עת יהיו בגדיך לבנים, ואחר כך ושמן על ראשך אל יחסר. וזה מבואר מאוד שהקניינים המידתיים הם קודמים לעיונים בלי ספק. וכמו שאמר החכם (משלי ח') שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו, כאשר ביארנו במקום אחר.

והנה עם זה תהיה כונת המאמר מה שנאמר אותה. ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית וגו'. ירצה ואתה עתיד לצוות את בני ישראל שיקחו אליך שמן זית כך כתית למאור. ובאהל מועד מחוץ לפרכת אשר על העדות יערוך אותו אהרן ובניו מערב עד בקר לפני ה' חוקת עולם לדורותם, אשר לזה תצטרך להקריב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו לכהנו לי וגו'.

והנה אין מהראוי שיבואו שמה בבגדי הדיוט, לכן ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת. והנה באמת אם שהבגדים האלה חיצוניותם היה לכבוד ולתפארת, בגדי קודש הם בפנימיותם בקידוש מעשיהם ומחשבותיהם מכל פועל מגונה והדומה לו, ומכל הרהור ומחשבה פוגמת. ורמז גדול הוא לזה מה שסמך ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתיו רוח חכמה, ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי, כי באמת חכמה ותבונה יש בהמה, וכל רואיהם יכירום בהם כמו שיבוא.

[הלימוד על בגדי כהונה מכפר]

ואלה הבגדים אשר יעשו חושן ואפוד ומעיל וגו'. הנה **חז"ל** באותו מאמר שזכרנו בפתח השער אמרו, למה נכתבו בגדי כהונה אצל פרשת הקרבנות, לומר לך מה קרבנות מכפרים אף בגדי כהונה מכפרים.

ויש לשאול מה עניין בגדי כהונה אצל הקרבנות לעניין כפרה, כי הנה הקרבנות באו על החטאים, אמנם הבגדים היו לכבוד ולתפארת. אלא להגיד כי כמו שהשתדלות בענייני הקרבנות ותועלותיהם יועיל מאוד לאנשים, אפילו בשעה שאין לנו מזבח ולא קרבן כמו שאמרנו. וזה אם לכפר על החטאים ואם להרחיק האנשים מהחטא. כן הוא בעצמו עניין בגדי כהונה, שהלומד בתורתן ומעיין בתכונתם ותכליתן, יועיל לו בכל עת וזמן להסיר הבגדים הצואים מעליו ולהלבישו מחלצות טהורות ונקיות. והנה אין לך כפרה וקינוח גדול מזה.

[החושן והאפוד והציץ מכפרים]

וראה בעיניך שעם שהבגדים הם במדרגת הקניינים המעשיים אצל השולחן והמנורה שהם במדרגת הקניינים העיוניים. הנה גם בבגדים עצמם ימצאו החושן והאפוד, גם ציץ הזהב, אשר יבדלו משאר הבגדים בזה העניין עצמו, עד שנזכר שם ה' עליהם מזולתם כמו שיבוא. אמרו החושן מכפר על המשפט, שכן הוא אומר על חושן המשפט. ירצו שהמתבונן במעשה החושן ובעניינו יתקן עצמו מאוד בדבר המשפט, עד שלא יחטא בו בשום צד מהצדדים שאדם עשוי לחטוא בו. ואצ"ל שאם כבר חטא שישוב בו. וזה כי הטועים בדבר המשפט ומעוותים אותו יהיה לאחת מארבע סיבות אשר נזכרו בפרשת יתרו שער מ"ג.

והנה מעשה החושן מזהיר למתבונן בו מארבעתן, כמו שאזכרם על הסדר שסדרם משה ע"ה במשנה תורה באומרו (דברים א') לא תכירו פנים במשפט.

והנה כנגד העניין הראשון שהזהיר בו לאמר, לא תכירו פנים במשפט, שהוא סיבה חזקה לחטוא בדין. היו בחושן שמות כל שבטי ישראל כסדר לידתן, כמו שנאמר בתולדתם כי שם לא ניכר שוע לפני דל. ולא נחשבה לשם גדולה כי אם הטבעית שהיא קדימת הזמן, והיא אשר לא חשבוה האנשים לכלום, רק קדימת העושר והכבוד וכדומה, אשר לזה באה המצוה (ויקרא י"ט) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלוהיך אני ה'. והיא הישרה נפלאה למלאכת המשפט בלי ספק.

וכנגד מה שאמר כקטון כגדול תשמעון, שהכוונה שיהיה חשוב לפניו דין של פרוטה כדין של מאה מנה (סנהדרין ח' א), כי כאשר לא יהיה לו כן יראה שאינו חפץ במשפט מצד עצמו, כי אם מצד תיקון הממון התלוי בו. וכאשר לא יהיה בו ממון רב לא יחוש אל עינוי או עיוות הדין. כי על זה אמר המשורר (תהלים פ"ב) שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו, כאשר ביארנו שם.

ולהיישרה זאת היו שם בחושן ארבעה טורי אבן כנגד שבטי ישראל, אשר היו בהם מהאבנים היקרות הנמצאות בהיכלי מלך. ועמהם יחד במעלה האבנים אשר אינם בערכם

בשווי ומעלה, כמו שהיו לשם שבו וישפה זזולתם, אשר לא הושוו בערך אדם פטדה וברקת וכדומה.

וכבר אמרו קצת שהשבו הוא האלזב"ג השחור. והנה על כל פנים כבר הושוו שם אבן ואבן גדולה וקטנה, אשר זה יורה שאין משגיחין בדין בשווי הממון, אך שיהיו שווים לפניו כקטן כגדול.

וכנגד לא תגורו מפני איש (דברים שם) אשר הוא העניין הג' אשר יחטאו בעבורו, היה שם השם המפורש חקוק, כלומר: המשפט לאלוהים הוא, ומי יוכל להזיק ולהרע לעושה משפטו.

וכנגד הדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי וגו' (דברים שם). שהסיבה היותר עצומה לחטוא במשפט הוא בלא ידיעה, והיו שם האורים והתומים המאירים ומתמימים דבריהם על פי תשובותיהם בכל ספק שיסופק בהם.

וא"כ איפה לא תשאר סיבה שבה נוכל לשפוט עוול. ומזה הטעם יהיה החושן מכפר על המשפט, ואין כפרה גדולה ממה שתהיה סיבה לשפוט תבל בצדק ושלא לחטא בו ואף כי יחטא ישוב.

[האפוד מכפר על עבודה זרה]

וכן אמרו האפוד מכפר על עבודה זרה שנאמר אין אפוד ותרפים. וזה שכבר נתפרסם היות האפוד תכשיט מורגל לעובדי פסילים, כמו שנראה מראיתם אין אפוד ותרפים שכבר היו שניהם אחים ורעים לעבודה זרה. ופסל מיכה יוכיח נאמר (שופטים י"ז) והאיש מיכה לו בית אלוהים ויעש אפוד ותרפים וגו'. ולזה צווה האל יתעלה שיעשו זה האפוד בבגדי הכהן, אך שיהא תלוי ומושלך אחרי גוו של כהן מהחגורה ולמטה במקום השפל שבאדם, והוא ודאי דרך ביזיון. ועל דרך שאז"ל (מגילה כ"ה ב) כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דעבודה זרה, דשרי ליה למימר לעכו"ם טול עי"ן זי"ן שלי בשי"ן תי"ו שלך.

אמנם צווה שיהא נתלה משתי כתפות האפוד בחושן, להורות שאף כל הכוחות ואופני ההשקפות שיש לכל עובדי עבודה זרה בבקשת צרכיהם דרך עבודתם מהנמצאים העליונים, כולו הוא טפל ותלוי בחוט השערה מהחושן אשר בו האורים והתומים, כלומר ממדרגת המעלה הנבואית אשר נתנה לישראל בדרך ייחוד.

וכשנשגיח על זה האופן ונכווין אליו כראוי, ודאי תתבזה בעינינו כל עבודה זרה שבעולם ולא נחוש אליה כלל. ולזה אמר שמכפר האפוד על עבודה זרה כלומר שמבטלה ומישר להדבק באלוהים חיים ומלך עולם.

ולפי שמעשה החושן הוא חסד ורב טוב שהטיב האל יתעלה עמנו לייחד אותנו מכל עם לגלות אלינו סודותיו, כמו שאמר (תהלים קמ"ז) מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי וגו'. לזה מה שנאמר בו ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחושן המשפט על לבו בבואו אל הקדש לזיכרון לפני ה' תמיד, כי הוא למען חסדו רוצה להעלות זיכרוננו לפניו ושנהיה שם נזכרים ונעשים תמיד. ולפי שהיה האפוד הוא הגמול אשר אנחנו חייבים לגמול לפניו חלף היותנו עם אהבתו. והוא כי כאשר הבדילנו מכל העמים לנחלה לו, כן נבדילהו אנחנו מכל הגויים לנחלתנו.

לזה מה שנאמר בו ושמת את שתי האבנים על כתפות האפוד אבני זיכרון לבני ישראל, והוא שיהיה זכרוננו יתעלה לפניהם תמיד, לקבל עול מלכותו ולבלתי לכת אחרי אלוהים אחרים, ולא אחר שום עבודה מעבודתם. ועל דרך שאמר (דברים כ"ו) את ה' האמרת היום להיות לך לאלוהים וגו' וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה וגו'.

ועל זה הסדר עצמו צווה הכתוב שיעשו האפוד תחלה, כי הראוי שאמת מארץ תצמח ראשונה ואחר כך צדק משמים נשקף (תהלים פ"ו).

[מעיל מכפר על לשון הרע]

אמר הקדוש ברוך הוא וכו' למה שהיה המנהג בכל הדורות ללבוש מלבושים מתייחסים ונאותים איש לפי משפטו ומעשהו, והיה המפורסם שעטיית המעיל נתיחדה לאנשים החסידים והפרושים, כמו שנתבאר בשמואל (א' כ"ח) ויאמר לה: מה תארו, ותאמר: איש זקן עולה והוא עוטה מעיל, וידע שאול כי שמואל הוא.

ומהראוי למי שיעטה המעיל שיהיו מעשיו הפנימיים כפי מה שיורה עליו המלבוש החיצון. לא שילבש בגדי פרוש ויעשה מעשה פריץ, כמו שהיה מתפאר איוב (כ"ט) מתוך צערו באומרו צדק לבשתי וילבשני כמעיל וצניף משפטי. ירצה שאם לבש לבוש שיורה על הצדק שהוא נאות לו, ומתלבש עליו כמעיל וכצניף ההוא המתראה בו מחוץ, כן הוא משפטו בפנים. ולזה צווה השם יתעלה שיהיה הכהן עוטה מעיל זה, המורה על הפרישות והנקיות הגמור, ושהיו שוליו מלאים פעמוני זהב, לומר שיצא קולו ופרסומו ממין מלבושו, והוא אומר ונשמע קולו בבואו אל הקודש ולא ימות, כי הראוי שישמע ממנו תמיד יהיה בואו אל הקדש מיום אל יום לא חלוף זה פן ימות כמות אדם חנף.

אמנם צווה שיהיו פעמוני זהב בקרב רמוני תכלת וארגמן ותולעת שני, לפי שהענבל הנתון תוך זוג כזה שהוא מצמר ופשתים מהידוע שלא יקשקש ולא ישמע רק כאוב מארץ.

ובזה רמז נפלא לשלשה דברים.

האחד שלא ישתדל האדם לפרסם דבריו, אלא שירצה שהנשמע ממנו יהיה מעט מזער ממה שיש בו, ושאפילו אותו המעט לא יעשה ממנו עיקר, כי על כן נתנו הפעמונים בשולי המעיל שהוא המקום הטפל שבו.

והשני שממה שישמע ממנו, לא יהיה רק מעניין הרימון אשר הפעמון מקשקש בתוכו, כי הוא פרי נחמד וטוב פנימיותו מחיצונו. וגם כאשר נניח שהיו הפעמונים מסודרים בין הרימונים, כמו שכתב **רש"י** ז"ל, יורה על כי הפעמון אין לו להשמיע קולו רק מזה העניין שאצלו. והנה המעיל הזה המתקן על זה האופן יהיה סיבה חזקה לבטל חטא לשון הרע, כי יבוקש לדבריו מהעוטה זה המעיל ואיננו.

והשלישי מצד מה שילמדו הכול ממנו, שאין ראוי להשמיע קול בדבר גנאי כי אם בשבח האנשים ומהטובות שבהם. שאפילו הריקים מלאים מצוות כרמון. ולזה אמר הקדוש ברוך הוא, יבוא דבר שבקול ויכפר על מעשה הקול, כי עניין קול זה במעיל הוא הערה גדולה להעביר קול לשון הרע מהעולם וכ"ש לכפר אותו.

כתונת מכפרת על שפיכות דמים

שנאמר ויטבלו את הכתונת בדם. לפי שהאנשים הרשעים אשר רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם מדרכם ג"כ ללבוש לפי מעשיהם. וכולם יהיו בגדיהם קצוצי פאה ושוליהם לא יגיעו להם לבד משוק עד ירך, כי בזה יקלו לרדוף ולהשיג. והייתה הכתונת הפך זה ממש, כי היא מגעת עד העקב, והלובש אותה פסיעותיו מתקצרות ויצרו צעדיו מלכת.

ולכן היה לבוש מיוחד לכתולות שנאמר בתמר (ש"ב י"ג) וכתונת הפסים אשר עליה קרעה. או לאנשים המורגלים לשבת בית כמו שנאמר (בראשית ל"ז) ועשה לו כתונת פסים. לזה היה הלבוש הזה מצייר ומחקה בלב האנשים ההתעטפות וההסתבכות מלכת ברחובות קריה, וכ"ש לצאת לרדוף האנשים להרוג אותם בהרים. ולזה הייתה משבצת, כי לפי כל אחד מהפירושים הוא עניין מורה על עיכוב ההליכה או המרוצה. והנה לזה היא מונעת משפיכות דמים, אדרבה הלבוש אותה הוא מהאנשים אשר יפחדו ורגזו וחלו מפני הרוצחים, לא שירצחו הם זולתם. ולזה הביאו ראייה מאומרו ויטבלו את הכתונת, בדם כי בעל הכתונת הוזק מזולתו.

מצנפת מכפרת על גסות הרוח

יבא דבר שבגובה וכו'. אמר הכתוב (קהלת י') גם בדרך כשהסכל הולך לבו חסר, ואמר לכל סכל הוא. במה הסכל מפרסם סכלותו על הדרך אשר הולך, כי אם בתנועותיו או בתוכן מלבושיו, ואחד מדרכיו לתת על ראשו כובע מעולה ארוכה וגבוהה, נוגעת ואינה נוגעת, כמדומה שפורחת באוויר, ויחשבה כעטרה לראש כמנהג היום לרבים. אמנם האיש המיושב אשר דעתו נכונה יספיק לו מאלה העניינים ההכרחי לצורך כיסוי הראש לבד.

והנה כשנראה הכהן הגדול מאחיו עם כל יקר תפארת גדולתו, ייקח לו מצנפת שהוא שש על דרך **רש"י** ז"ל כובע קטן מתיישב על ראשו מהודק, לא יספיק לכסות כל השער, כי שם נשאר מקום להנחת תפלין, וצניף היה מלמטה. מי הוא זה ואי זה הוא אשר לא ייקח לו מוסר להרחיק הסכלות וגסות הרוח.

ואם כדברי **הרמב"ן** ז"ל שהיה צניף ארוך שהיה נצנף בו ראשו כפל על כפל, הנה אמרו שהיה משש לא מהמשי והארגמן או מרקמת זהב ואבן יקרה, וגם מדרך עיטופו יוקח ראייה על הרחקת גסות הרוח, וכמ"ש יבוא דבר שבגובה ויכפר על מעשה הגובה.

וב**מדרש** פ' צו את אהרן (פ"י)

מ"ד על הגנבים, לפי שהיה חילול כנגד הגנבים שעושים מעשיהם בסתר. ע"כ.

נראה שמסכימים לפירוש **רש"י** ז"ל כי הכובע שאמר הוא כאלו היא כיפה חלולה יוכלו להסתיר בחלילותה כל דבר.

אבנט מכנסיים וציץ

אבנט מכפר על גובה הלב. כי לפי שהתכשיט הזה אינו רק חגורה אפודה לו על לבו, הוא נראה בבירור שהאדם החשוב יש לו להיות מזורז ומופרש אפילו מהרהור הלב, בדברים האסורים או החיצוניים משלמותו. וזהו שאמרו מהיכא דאיתיה, כי צורתו ומקומו מוכיחים עליו היא הישרה מועילה מאד.

מכנסיים מכפרים על גילוי עריות אם לא היה ממנהגם אז שיביאום שאר האנשים הנה הרמז ניכר ומפורסם מאוד, ואף אם לא ניתוסף בהם רק מה שיהיו ממותננים ועד ירכיים יהיה, מפורסם תוספת הפרישות מאותו עניין ממש, שנאמר לכסות בשר ערווה. והרי הם מפרישים מעבירה זו לנזהרים, וכל שכן שנותנים להם כפרה.

הציץ מכפר על עזות פנים כי מי הוא זה אשר יראה כהן בגדולתו וציץ הזהב אשר השם המפורש חקוק בו עומד על מצחו, שלא יכבוש פניו בקרקע מהביט אל האלוהים. ומשם יוקח מוסר השכל לכל איש שלם וחכם, כי אין ספק כי שם ה' נקרא עליו וראוי לירוא מפניו.

ולזה אמר (סנהדרין ק"י א) שהחולק על רבו הוא חולק על השכינה, לפי שרבו מדעת קונו יש בו. וכמו שאמר (אבות פ"ד) ומורא רבך כמורא שמים, והיא הישרה נאותה לגרש מכתותינו העזות אשר הוא סיבה לכל עוון ולכל חטאת כמו שהוכיח ממאמר הנביא ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם.

ואמרו ז"ל (אבו' פ"ה) עז פנים לגיהנם. ומסימני הטהרה בזרעו של אברהם אבינו להיות ביישנים (יבמו' ע"ט א) כי בושת פנים לגן עדן (אבות שם).

[בגדי הכהונה מפארות במעלות הנרמזות בהן]

הנה אלה הם שמונה בגדי כהונה, אשר צווה ה' לעשות לשרת בקודש אשר ילבשם השלם שבאומה, לא לבד להתנאות מהם מחוץ, כי אם שייטעטר ויתפאר במעלות המעולות הנרמזות בהם. ובבחינה זו לא נגנזו ולא יגנזו לעולם, כי כל אדם מישראל יכול ג"כ לעשותם לעצמו לכבוד ולתפארת בכל זמן ומקום ואין שם משום זרות, כי על כן ועל כיוצא בו נאמר על כל האומה (שמות י"ט) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, כי כולם כעדי ילבשו בגדי כהונה וקדושה.

ולהיות זה עצמו התועלת הנפלא המקווה ממנו ית' בסוף כל הטובות, אמר הנביא שוש אשיש בה' תגל נפשי באלוהי כי הלבשני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני (ישעיה ס"א).

[כחתן יכהן פאר – חובות בני הזוג]

אמנם אמר כחתן יכהן פאר, לפי שהמעלות הללו עצמן לפי הראוי כבר ייאותו לאדם קודם שיישא אשה, כי האיש השלם בתחילה ישלים את עצמו מכל השלמויות הראויות אליו מהמעלות המידותיות והעיוניות, ואחר ייכנס תחת עול האשה והבנים, כמו שדרשוהו **חז"ל** (סוטה מ"ד א) על ואחר ובנית ביתך. וכבר דברנו בזה אצל הזוג המבורך של יצחק, אשר היה בן ארבעים שנה בקחתו אשה כמו שבא בשער כ"ב.

אבל בזולת זה החתן הנושא אשה הגונה הוא נעזר בה בכל שמונה עניינים הללו, וזה כי בטוב טעמה ודעתה בכל מה שיאות בצרכי הבית תיישרנו אל הטוב והישר בהנהגתו. וכמו **שאמרו ז"ל** אתתך גוצא, גחין ותלחש באודנה (ב"מ דף נ"ט א).

והנה המן הרשע היה קורא לזרש אשתו (אסתר ה') להתייעץ עמה בדבר המשפט עם שלא עמדה להם חכמתם, כי ה' הפיר עצת גוים. והנה בזה תועיל לו תועלת החושן בעניין העצה וההישרה, לדעת מה לעשות, ובהיותה עומדת לפניו לשרתו ולעבוד עבודתו בכל המלאכות שהאשה עושה (כתובות נ"ט ב), טוחנת ואופה וכדומה, כבר תצילנו מעבודה שהיא זרה לו, כמו שהוכרח האדם היושב לבדו להיות נקלה ועבד לו,

והרי תועלת האפוד על דרך השאלת המליצה, נוסף על מה שיקנה מהדעת וההיישרה, כי אחר שבעל אשה הוא, ייזהר מכל דעת נפסד נוטה לעבודה זרה, כמו שירצה שתתרחק אשתו מכל צד זנות ומהדומה לו כי העניינים קרובים ודומים, כמו שנמצא בפי כל הנביאים.

וכן האשה הכשרה העומדת לצדו, תימנע אותו משמצה ודיבה רעה, שהוא דבר שבקול. ותועלת הכתונת הוא מבואר מנפשו כי ריחיים בצווארו ואינו יכול ללכת קוממיות בדרכי ההפקר והרשע. והנה אחר שהבחור נושא אשה בת זוגו כבר הוגבל בזה ענינו ולא ילך עוד אחר רום עיניו וגובה לבו כבראשונה.

ועניין האבנט הוא מבואר, שאם תזדמן לו אשה טובה והגונה, תסיר אותו מהרהורי עבירות ותוכיחנו לבקרים ולרגעים, שהיא תמיד נמצאת עמו ונאגדת בו כאבנט. וכמו שאמרו מהיכא דאיתיה.

וטעם מכנסי הבד הוא מבואר מנפשו, כי אשתו עמו כחומה נשגבה לבל יכשל בגלוי עריות, וכמו שאמר (משלי ה') באהבתה תשגה תמיד. ולמה תשגה בני בזרה. והנה להיות כל אדם קודם שישא אשה בחזקת נער, הנה לא יבוש על המעשים החסרים כי יאמר נער אנכי, וכבר יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו.

אמנם משנשא אשה כבר יבוש ממעשי הנערות, כי ידע יוכיחו על פניו לאמר אל תאמר נער אנכי. והנה בזה הוא מבואר שיגיע לו תועלת הציץ. ולפי שכל אלו העניינים מתחדשים אל החתן לעת מצוא אשה הגונה, לזה הרכיב שני העניינים יחד, ואמר: כחתן יכהן פאר.

ועל דרך האמת הכול יוכלו בעניין זה להיות כהנים וחתנים על האופן שאמרנו. וכבר ראינו בתחילת ברוא אלוהים אדם, אמר (בראשית ב') לא טוב היות האדם לבדו. וראה לעשות עזר כנגדו להשלים טובו. ואחרי כן לא די שלא הועילה לו, אבל הייתה לו למכשול ולפוקה ללבוש בגדים פחותים וקלים, כמ"ש (שם) ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות, עד שעשה להם האל ית' בגדי ישע. דכתיב ויעש ה' אלוהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, ותרגם **אונקלוס** כיתונין דיקר. ובספרו של ר' מאיר כתנות אור (ב"ר פ' כ').

וכבר כתבנו שם בשער ט' מה שיאות לפי הכוונה שם. אמנם עתה נרצה בזה שעיקר ההדר והיופי המגיע לאדם הוא מאלה הבגדים אשר יתקנם לעצמם על פי מידותיהן של בגדי אהרן ובניו, כי הם באמת בגדי ישע ומעיל צדקה לבא בהם אל הקדש פנימה.

[חינוך בימי המילואים ולבישת הבגדים]

ועתה ראה גם ראה, איך נהג עמהם בעניין החינוך בימי מלואיהם בדרך הישרה והדרכה שלמה, אל מה שיחויב האדם לכוון תמיד בעצמו שיהא ראוי בו ללבוש את הבגדים. וזה שציווה שיביאו את קרבנם פר אחד ושני אלים תמימים ולחם מצות וגו'. סולת חטים וגו'. ושאחר שיביאום שם ילבישום הבגדים האלה הקדושים. לומר שעצם האדם הוא על דמות החיבור ההוא פר אחד, דוגמת הגוף עצמו, שהוא הגדול והיותר נראה בגלמו.

אמנם יש שם שני אלים, והם שני חלקי הכוח השכלי הם העיוני והמעשי. וקיבוץ שלושה עניינים אלו הוא אשר ילבש אלו הבגדים היקרים כל אחד לפי הראוי לו, אך בשישמור בהם עבודת קרבנם.

והוא כי הנה הפר צווה שישחטו אותו מעט מדמו יתן באצבעו על קרנות המזבח ואת כולו ישפוך על יסודו. וכן המעט מזער ממנו, והוא אמוריו לבד יקטירו על המזבח. אמנם כולו בשרו עורו ופרשו ישרף מחוץ למחנה. כי באמת מהחלק החומרי בהחלט מעט מעט ממנו יכשר והוא לבד מה שיסייע בטוב מזגו כשיזדמן שיהא נאות.

ואולם האיל האחד שיזרק דמו כולו על המזבח סביב, ושיקטרוהו כולו גם כן על המזבח, לפי שהחלק העיוני אשר לפי הדת האלוהית כולו קודש וראוי ליקרב לפנים וכמו שאמר עליו עולה הוא לה' אשה ריח ניחוח לה'.

אמנם האיל השני, שהוא דוגמת החלק המעשי, צווה שיתנו מדמו על תנוך אזנם ועל בהונות ידם ורגלם הימיניות, זכר למה שאמרנו (דברים ה') ושמענו ועשינו כי הוא המיוחד אל זה החלק, ושיקטירו ממנו על המזבח האמורים עם שוק הימין, ואחת אחת ממיני הלחם. ומהנותר שיהיה חזה התנופה למנה למכה, והנותר שיהיה למאכל לבעלים אשר נקרב עליהם.

וכן הוא באמת כי בזה החלק המעשי כלהו איתנהו ביה. ממנו קדש לה'. והוא מה שמפריש מכל מעשיו גורל לה'. וממנו לצורך החיות לו ולנטפלים אליו.

אמנם הייתה הזאת הכהונה מעירוב הדם אשר על המזבח עם שמן המשחה, לפי שכאשר יערב אדם דמו ונפשו עם השמן הטהור העליון, הנה הוא עצם הגדולה והכהונה באמת.

והרי זה למוד נכון מאוד אשר צווה להרגיל בו שבעת ימי המלואים. כי הוא הקף א' הכולל כל ימי עולם בחזרת חלילה, כי על זה הלימוד וההרגל יהיו הבגדים לו ולבניו אחריו למשחה במ ולמלא במ את ידם.

והנה החינוך הזה ביד כל אדם הוא לעשותו ולהתחנך בו, כדי ללבוש את הבגדים הטהורים והנקיים, כי הוא מה שיגיע מאלו העיונים לכל אדם ולכל זמן ולכל מקום, באופן שתהיה תורתנו האלוהית נותנת את פריה בעתו ועלה שלה לא יבול, מהיות שם למחסה ותרופה, וכל אשר תעשה תצליח כאשר אמרנו.
זזה מה שרצינו בזה מצורף אל העיונים הראשונים.

שער נב (פרשת כי תשא – שמות ל-לד)

יבאר היות המשכן הקרבנות והשקלים לעומת פרנסה מדע וחיים. ויבאר טעם מחצית השקל.

ונתנו איש כופר נפשו.

במדרש (תנחומא פ' כי תשא)

על שלשה דברים נתקשה משה לפני הקדוש ברוך הוא. כשאמר לו ונתנו איש כפר נפשו לה', אמר לפניו ריבוננו של עולם, וכי יוכל אדם לתת כפר נפשו? א"ל: משה, לא כמו שאתה סבור. איני אומר שיתנו כפי כוחי, אלא כפי כחם. זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל. וכשא"ל (שמות כ"ה) ועשו לי מקדש, א"ל: רבש"ע, הלא את השמים ואת הארץ אתה מלא, ואיך יוכלו לעשות לך בית המקדש? אמר לו: לא כמו שאתה סבור. איני אומר שיעשו כפי כוחי, אלא כפי כחם. עשרים קרשים בדרום ועשרים בצפון ושמנה במערב וכו'. וכן כשאמר ליה (במדבר כ"ח): את קרבני לחמי לאשי. אמר ליה: ריבוננו של עולם, ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיהו מ'). אמר ליה: לא אמרתי שיתנו לי כפי כוחי אלא כפי כחם, את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני וגו'. הדא הוא דכתיב (איוב ל"ז) שדי לא מצאנוהו שגיא כח.

אם הכרת החסד המקובל תעדר, והשבת הגמול הראוי לו תבטל, על מה ועל מה העולם עומד.

[העולם בכללו – חסד ואמת]

[הכל משבחים את ה']

זזה כי מהידוע שהעולם בכללו חסד ואמת בראו יוצרו ית', בתתו מציאות שלם לכל נמצא בתורת רצון ונדבה לפי מה שגזרה חכמתו. והנה הוא מבואר כי אף על פי שלא עשה כן לקבל ממנו פרס כשכיר, יקווה פועלו לצורך מחייתו ופרנסתו. כי מציאותו ית' מספיק בעצמו, ואין לו שום צורך לזולתו, הנה מ"מ טבע העניין יחייב שיקבל מכל בראיו כולם חלף מעשהו השכר הראוי שיינתן לו מהם, והוא הכרת החסד בהילול והודאה איש לפי מהללו. וזה המין מהשכר לא מנע עצמו מקבלתו. אדרבה, בקשו מהם מן הדין, לפי שהגורע חוקו בזה תהיה מציאותו לבטלה, וכאילו אינו. וזה יראה ממה שבא מבקשת זה השכר בדברי רוח הקודש לכל מדרגות הנמצאים.

הלא בכתות העליונים הקרובים אליו הנצבים לפניו אמר מבואר: הבו לה' בני אלים הבו לה' כבוד ועוז הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש (תהלים כ"ט). כלומר, אני אמרתי אלוהים אתם, ושמתי אתכם ראשונה במלכות, הבו שכרי בכבוד ועוז והשתחוואה ובסיפור המעשים הנוראים אשר אליהם ימשך המזמור, באומרו קול ה' על המים וגו'. וכל הקולות ההם הנפלאים המספרים כבוד שמו, כמו שיתבאר כולם על סדר הנמצאים העליונים בתחילת זה הספר שער ל"ו.

ועל זה העניין עצמו תקנו **חז"ל** שבח יתנו לו כל צבא מרום שרפים ואופנים וכו'. נתינה ממש, כאלו הוא מקבל מהם בזה גמול מה שהקדים להם. ובזה הלשון נאמר על השפלים, הבו לה' משפחות עמים הבו לה' כבוד שמו שאו מנחה ובאו לפניו וגו' (ד"ה א' י"ו). וכבר תיקנו בתפלה בפי ישרים תתרומם ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל. הנה שייחדו לכל כת וכת השכר הראוי להעלות לפניו ית', כפי מה שקיבלו ממנו מהטוב והשלמות. וקרוב הוא ליישבו כל אחד לפי עניינו, ולזווגם יחד זווג שלם, כזווג יצחק ורבקה הנאמרים על סדרם. ולא עוד אלא מהנמצאים אשר אין נשמת רוח חיים באפם, וכמ"ש (ד"ה שם) אז ירננו עצי היער וגו'.

והנה המשורר כלל כל השבחים האלו וסדרם על הסדר במזמור **הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים וגו' הללוהו שמש וירח הללו כל ככבי אור וגו' הללו את ה' מן הארץ** וגו' ועד סוף המזמור (תלים קמח), אשר מכל זה יתבאר שעל חיוב מתן שכרם הם עומדים לפניו ית', כי הוא תכליתם וסוף שלמותם. ואם יתבטלו ממנו, יהיו בטלין מאליהן.

וכבר קבע המידה הזאת עצמה בכל העולמות, וזה שהם יתקיימו על מידת הנתינה אלו לאלו, והקבלה אלו מאלו. כי הנה הנבדלים הם משפיעים ממה שחננם יוצרם על אשר תחתם במדרגה. והנה המשפיעים יקבלו מהם השבח והגדולה המגעת להם בפעולה ההיא, וכמו שתקנו **חז"ל** עליהם, **וכולם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה ונותנים רשות זה לזה להקדיש ליוצרם** וכו'. לפי שבסוף כל השבחים וההילולים חוזרים אל סיבתם הראשונה יתברך שמו. וכן הגלגלים כן דרכן, שהעליונים מניעים לתחתונים, והתחתונים גם הן משלימים פעולותיהם.

[כל היסודות נותנים ומקבלים זה מזה]

אמנם הדבר הזה הוא מבואר בזה העולם השפל. כי הנה היסודות כל פעולותיהם כהוויותיהם הוא על דרך הנתינה והלקיחה, שהן נותנים זה לזה מאיכותיהם, ומקבלים

ג"כ מהם. ועל זה הדרך נעשו המזגים בכל ההוויות, ואם תתבטל זאת המידה מן העירוב עד שייתן זה לזה, ולא יקבל ממנו, יתהפך הכול אל איכות אחד ויתבטל.

והנה הכרחיות זה בין כתות האנשים הוא מפורסם מאוד, לפי שאין שום מציאות למחיתם רק על דרך המשא ומתן, בתת קצתם לקצתם, וקבל קצתם מקצתם, כמו שנתבאר בה' **מספר המידות.**

והנה הוא מבואר, שאם אי אפשר לחיות על מידת שלי שלי ושליך שליך, שהוא מידת סדום (אבות פ"ה) המחרבת עיר ובנותיה להיבטל העירוב ההכרחי מביניהם, שיותר קשה ויותר נמנע היא לחיות על שלי שלי ושליך שלי, שהיא מידת הרשע המחרבת העולם, והוא הלוקח משל זולתו באי זה צד מהצדדים מבלי שישלם לו שוויו כפי חומר הדבר, וכפי טבע אשר לוקח ממנו, יהיה מחירו בדמים או בשווה להם כפי מה שהוא.

[כפוי טובה – המידה היותר פחותה]

ולזה אמר שהמידה היותר פחותה והיותר מזקת שבאנשים, היא היותו כפוי טובה לבלתי החזיק חיוב והשבת גמול למי שעשה עמו חסד, להקדים לתת לו הצריך אליו. כי הנה בזה הוא מבטל המידה שעליה נברא העולם. כי כאשר ישיב המקבל גמול מהטוב שקבל, הנה הוא נותן כוח ביד הנותן לתת, והוסיף לו עוד שפע שבע רצון ורב טוב. אמנם מהמנע מהשיב הגמול הוא מתיש את כוחו, ולא יוסיף תת אליו, ויפסד.

וזהו שאמרו בתעניות (ח' א) א"ר אמי אין גשמים יורדין לעולם אלא בשביל בעלי אמנה, שנאמר (תהלים פ"ו) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. יאמר, שאין השפע מתמיד מפאת מעלה, אלא בשביל בעלי אמנה המחזיקים טובות על מה שקבלו מהטובות, ואינם נועלים דלתייהם מהשיב הגמול הראוי להם.

והוא שנתבאר יפה מהכתוב האומר אמת מארץ תצמח. כי מתורת הדין והאמת ההוא להשיב האדם הגמול שהוא חייב לו, ואחר כך צדק משמים נשקף כבתחילה. אמנם, כאשר יעז אדם פניו לבלתי השיב חובו אשר אשם לו, הנה באמת בעונו נעצרים הגשמים. וכמ"ש (תענית ז' ב) בעוון עזות פנים הגשמים נעצרין, שנאמר (ירמיהו ג') וימנעו רביבים וגו' ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם (איכה רבת' פ"א) וגו'.

והכל הולך לפי מה שאמרו כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כוח בגבורה של מעלה, שנאמר (במדבר י"ד) ועתה יגדל נא כוח ה' וגו'. וכל זמן שאינם עושין רצונו, מתישין כוח בגבורה של מעלה, שנאמר (דברים ל"ב) צור ילדך תשי וגו'. וכל זה הוא מבואר כי על כן אמרנו כי בהיבטל זאת המידה כאלו יחריב העולם. וכמו שאז"ל (אבות פ"א) שהאחד משלושה עמודים שהעולם עומד עליהם הוא גמילות חסדים.

והנה אנחנו מקבלים מאתו יתברך הרבה צדקות וחסדים עצמו מספר. אמנם כולם נכללים בשלשה סוגים אשר הם הכרחיים למציאותנו, והם החיות והמדע והפרנסה, וכולם מבוארים מהכתובים (ישעיהו מ"ב): נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה, כי הוא ית' הזורק נשמות לפגרים באשר הם חיים על פני האדמה. וגם נאמר (משלי ב') כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה, והוא השפעת דעתו ושכלו באשר הוא מדבר בהשכל. וגם נאמר (תהלים קמ"ה) עיני כל אליך ישברו, ואתה נותן להם את אכלם בעתו, פותח את ידיך וגו'. כי הוא המכין מזונו וצרכיו אשר אי אפשר לעמוד זולתם. ועל הכול אנו חייבין להשיב הגמול הראוי להגיע מיד יצורנו אל מעלתו יתעלה. אשר לפי כן סדרום חכמינו ז"ל בסדר שבחינו ובברכותינו בבוקר, אמרו אלוהי נשמה שנתת בי וכו' וחתמו ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים, והרי הוא העניין הראשון.

ועל השני סמכו בא"י הנותן לשכוי בינה להבחין וכו'. וכמ"ש מי שת בטוחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה.

ועל הצרכים סדרו כל יתר הברכות כי רבים הם, פוקח עיוורים זוקף כפופים מלביש ערומים וכו'. עד אשר לא חסר מצרכים כלום.

[מזמור לתודה – תהלים ק']

ועל חיוב השיב גמול ההודאה והשבח על שלשתן, יסד המשורר מזמור לתודה הריעו לה' כל הארץ דעו כי ה' הוא האלוהים, הוא עשנו ולו אנחנו עמו וצאן מרעיתו (תלים ק').

א מְזֹמֵר לְתוֹדָה הָרִיעוּ לַיהוָה כָּל-הָאָרֶץ :

ב עֲבָדוּ אֶת-ה' בְּשִׂמְחָה בָּאוּ לִפְנֵי בְּרִנָּה :

ג דַּעוּ כִּי ה' הוּא אֱלֹהִים הוּא עָשָׂנוּ (וְלֹא) [וְלוֹ] אֲנַחְנוּ עִמּוֹ וְצֹאן מְרֵעִיתוֹ :

ד בָּאוּ שְׂעָרָיו בְּתוֹדָה חֲצִלְתִּיו בְּתִהְלֵה הוֹדוּ לוֹ בְּרָכּוּ שְׁמוֹ :

ה כִּי-טוֹב ה' לְעוֹלָם חֲסִדוֹ וְעַד-דָּר וְדָר אֲמוֹנָתוֹ:

כי באומרו הוא עשנו, כיון אל העניין הראשון, כי הוא יתברך אשר עשה לנו את הנפש הזאת. ולו אנחנו עמו כי לא נקרא שמו עלינו רק בהיותנו מלומדים מאתו דעה ובינה והשכל. וכמו שאמר (דברים ד') רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, וסמך ליה ומי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו וגו'. וצאן מרעיתו כמשמעו ממש. והכתיב שאומר ולא אנחנו יאמר בתמיהה. והנה על ההודאה מהעניין הראשון אשר בואו שעריו בתודה. ועל ההלול מצד הפרנסה אמר חצרותיו בתהלה. אמנם ההלול המיוחד מצד החכמה והמדע אמר הודו לו ברכו שמו כי טוב ה' לעולם חסדו ועד דור ודור אמונתו.

שלשה אלה הם אשר זכרם **חז"ל במדרש** אשר זכרנו ראשונה. אם בזיכרון ההטבות הראשיות האלה שהוא מטיב אותנו בהם תמיד. ואם בגמול אשר ראתה חכמתו לקבל מאתנו עליהם כפי כחנו, כי השקיף אלינו בתורת חן וחסד.

ונהי בעיניו כאיש אחד שהיה חולה ומסוכן וגוסס למות, ואין בו שום תקוה בפי כל רופא וחכם. ונזדמן לו איש חכם וחסיד ומעולה ומלט הוא את האיש בחכמתו. ואחר שהחיהו והבריאהו, ראה אותו שהיה נעור ורק מחכמה ומוסר, וילמדהו דעת ודרך תבונות הודיעהו. ולא עוד אלא שראהו מטופל ואין לו, והכין לו פרנסתו וקיבל כל מחסורו עליו. והנה האיש ההוא אמר אליו, אדוני איש האלוהים במה אקדם פניך או במה אשיב גמולך, כי קצרה ידי די השיב. ויאמר לו האיש האלוהי אני מבקש ממך לגמול שלשה עניינים אלה, רק דבר שתוכל לעשות אותו כפי כחך. וזה:

כי על מה שהחייתי את נפשך, תיתן דינר לעני בכל שנה ושנה כופר נפשך. ועל מה שלימדתיך חכמה ובינה, עשה לי בביתך דירה קטנה בכיסא כבוד ומנורה שם תכנס בכל יום ותשתחוהו לפני כמשפט למלמדים הטובים. ולפי שהכינותי פרנסתך, שבכל סעודותיך תפרוס לי כזית מבציעת הפת, כאחד מאוכלי שלחןך, וכזית מהבשר וכדי טעימה מכוס של ברכה. וזה שתזכור שאנכי אנכי הוא המשלים סעודותיך.

וכך הוא העניין בעינו כי הנה הוא יתעלה –

תחת אשר שם נפשנו בחיים, צווה לתת מחצית השקל בכל שנה לכופר נפשנו, לא לפי הראוי לו כפי כוחו במעשה ההוא, כי זה לא יערכהו שום מחיר, כמו שאמר משה וכי יכול אדם לתת כופר נפשו. אלא כפי כוחנו, כלומר כופר מה שיספיק להביאנו לידי הכרה זו לפי טבענו, עד שיהיה שגור בפינו כי הוא יתעלה בורא הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה וגו'.

וכן תחת אשר למדנו תורה ונתן לנו תורתו התמימה, צווה שנעשה לפניו מקדש אשר כל עיקרו שתהיה התורה נתונה בארון בקודש הקדשים, כדי שיהא שם מקום מוכן להשתחוות שמה לפני האדון המלמד והמישיר בדרך חכמה. וכמ"ש (שמות כ"ט) ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי. וגם זה לא כפי כוחו אלא כפי כוחנו, כמו שאמרנו ולזה יספיק המידה הקטנה במשכן ההוא.

וכן בעניין הפרנסה ושאר הצרכים צווה שבכל סעודת ערב ובוקר כבש אחד מכל ישראל, שלא יגיע לכל אחד מהם אחד מששים מכזית בשר. וגם הפרוסה קטנה מברכת המוציא, והיא עשירית האיפה סולת למנחה ורביעית ההין יין (שם) לטעימת כוס של ברכה. וכל זה גם כן לא לפי הגמול והשכר הראוי לפי כוחו כמעשהו, אלא לפי הראוי לנו לפי צרכנו לבוא

לידי הכרתנו. והנה הוא עניין נכבד וטעם נכון מאוד ומועיל להתמדת הטובות עלינו כמו שנתבאר.

[הסבר הקרבנות וכופר הנפש]

האמנה כי יש לבוא על אלו העניינים בדרך עיון להגיע יותר אל הכוונה הרצויה להם, באומרם באלו המעשים שהם כפי כוחנו. וזה יהיה בתת לב עוד על החלקים אשר מהם נעשו הקרבנות התמידים, אשר באו בחלק הראשון אשר אנו בביאורו, מוסף על מה שאמרנוהו עליהם, וגם בעורר קצת ספיקות על עניין זה הכופר המושם לנפשותינו מידי שנה בשנה. והוא החלק השני הסמוך אליו.

[שאלות בפרשה – שמות ל-לא]

א. אומר ונתנו איש כופר נפשו וגו' ולא יהיה בהם נגף. כי מה טעם שתהיה מגפה מצויה אצל המספר. ומה עניין מחצית השקל למניעתה. והלא כל העמים אשר על פני האדמה בפקוד פקודיהם למלחמותיהם ולכל מספרם לא שקלו שקלים ולא נתנו לאלוהים כופרם, והנה לא היה בהם נגף בפקוד אותם. וכ"ש העם הנמנים בחשבונות של מצוה שאינן ניזוקין.

ומה שנגפו בימי דוד בידוע שלא היה מפני סגולת המספר שהרי שם נאמר שלש אני נוטל עליך בחר לך כו' התבוא לך שבע שנים רעב בארצך או שלשה חדשים נוסך לפני צרך והוא רודפך (שמואל א' כ"ד). וכבר היה אפשר שתבאנה שתיים אלה מבלי שיהיה בהם נגף.

אבל האמת, שהעונש ההוא היה מפני חטא המצווה שצווה לספור אותם שלא לצורך כלל, רק להשביע את עצמו ולהגיס את דעתו במלכו עליהם, כמו שאמר (שם) שוט נא בכל שבטי ישראל מן ועד באר שבע ופקדו את העם וידעתי את מספר העם. וזה אחד מנזקי העין הרע כמו שיבוא בפ' נגעים שער ס"א ב"ה.

וכבר השתדל יואב למנוע הנזק העצום ההוא, כמו שאמר לו (שם) ויוסף ה' אלוהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדוני המלך רואות, ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה. ולא יכול כי היה לבו להוט ונלהב בבולמוס הדבר ההוא מאד.

ואולם לפי שכבר צווה המלך (דברים י"ז) לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצווה וגו'. והוא העיקר אשר עליו תסבנה שלוש המצות המיוחדות לו, והם שלא ירבה לו נשים ולא ירבה לו סוסים וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. ולזה כאשר חטא דוד במה שרם לבבו וגסה דעתו בזה, היה עונשו במה שהטיל עליו אחד משלוש אלה. אם שבע שנים רעב שמרושש את הכסף והזהב. ואם שלושה חדשים מלחמה, שתכניע ותחרים גאות הלב

ורכב וסוס. ואם מכת הדבר, שתשכל הנשים ותמעיט פרי בטנם. והנה הוא היה הבוחר בדבר, להיותו מיד בעל הרחמים לבד, לא מפני היות הדבר דבק במניין.

והדבר ידוע שאחר שהיה הדבר נתעב אל יואב, אם היה תיקונו בקבל מהם השקלים שהיה עושה כן. ומה שנאמר בשאול ויפקדם בטלאים (שמואל א' ט"ו). הנה **רד"ק** ז"ל פירש כי הוא שם מקום כמו ויפקדם בבזק (שם י"א) וכן בשטים או בקרקר. **והיותר קרוב אצלי** שהוא על דרך (שם ט"ו) ויפקד שמשון את אשתו בגדי עזים, כי לפי שהייתה מצוה ראשונה שנצטווה בה מצד שהוא מלך, נדבה רוחו אותו לפוקדם בטלאים שיאכלו שם וישמחו עמו. ועם שהיו הרבה ממאתים אלף רגלי (ש"א ט"ו) לא סר מעשות כי הנחה עשו להם כיד המלך.

ב. שאפילו נקבל שהעין שולט במניין, ולזה לא רצה שימנה לגולגולת רק ע"י הדבר ההוא הניתן לכופר, למה לא צווה שיתנו דבר כל שהוא, שיהא סמוכו שלם, אלא שיהיה הניתן מחצית דבר. והקפיד על זה כמה פעמים אמר זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל בשקל הקודש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה' וזולת זה. וכבר נתנו טעם ב**מדרש תנחומא** (פ' כי תשא) מפני שחטאו בעגל בשש שעות שהוא חצי היום. ותימא כי לפי סידור הפרשיות מצוה זו קודם מעשה העגל הייתה, וממצות מעשה המשכן שהיו קודם החטא, שהרי האדנים נעשו מהשקלים. וכן נתנו שם טעמים להיות הכופר במניין עשרה. ואיננו שווה. וכן בכפול גם כן מאמר בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם.

ג. מה פשעם מה חטאתם שנאמר בכסף זה לתת את תרומת ה' **לכפר על נפשותיכם** ונאמר ולקחת את כסף הכיפורים לזיכרון לפני ה' לכפר על נפשותיכם. שאם נקרא כופר נפש לפי שמצילו מנזק המניין, אין טעם שיקרא כפרת חטא.

ד. שאף אם הנגף מצוי במניין. הנה כשהוצרכו למנות מוטב שיתנו השקלים לכפר נפשם. אמנם כשלא הוצרכו להימנות לא למלחמה ולא לדבר אחר, למה יצווה לפקוד אותם כדי שיצטרכו ליתן שקלים, לתקן את אשר עוותו כמו שמצינו פעם בפעם. וגם למה הוקבעה לתת כן בכל שנה ושנה (שקלים פ"א).

ה. שיש להתעורר על זה העניין עצמו בשמן המשחה, שנאמר וקנמון בשם מחציתו חמשים ומאתים, שיראה בבירור שרצה שישקל הבשם ההוא לשני חצאין.

ו. בטעם ראה קראתי בשם בצלאל וגו'. ואתו אהליאב וגו'. ועשו את אשר וגו'.

ז. בסמיכות פרשת אך את שבתותי וגו' למלאכת המשכן ומעשהו.

ואחר זיכרון אלו הספקות נבוא אל העניינים ראשון ראשון לפי סדר הפרשה.

[פירוש הפרשה – שמות כט, לח - לא]

[חלקי הקורבן]

זה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה שנים ליום תמיד. הנה בראש ספר ויקרא

הסמוך יתייחד הדיבור על עניין הקרבנות וטעמן בשני מיניהן:

אם המין מהם הבא בכפרה.

אם המין מהם הבא להפיק שפע שבע רצון.

ויאמר שם כי זה המין השני כוונת המקריב בו הוראת והודאת חיוב הקרבת עצמו וכל כחות נפשו, והזמנתו אותם לעבוד בוראו, כי בזה יתרצה אל אדוניו ויעשה נחת רוח לפניו להוריד עליו שפע ברכה ושלוש, כפי מה שיאות לפי מדרגתו. ויתבאר זה מקרבנות הנשיאים וזולתם מהראיות כמו שיבוא לשם בארוכה שער נ"ז ב"ה.

אמנם עכשיו על ההנחה ההיא נעבור בקצרה על עניין אלו התמידים, ונאמר מוסף על מה שאמרנו מהיות בהם מחזיקים טובה על המחיה והכלכלה התמידית, שהכוונה בהן להקריב דוגמת עצמן בכל חלקיהן, כי על כן באו בו שלושה מינים: הקרבן עצמו, ומנחתו ונסכו. וזה כי המקריב מקריב שם את עצמו בשלשת חלקיו, כי הקרבת הבעל חי ירמוז אל הקרבת סוגו הכולל שהוא חי. והמנחה היא קמח סולת מן החטים, שהוא מאכל המדבר, לבד שהוא ההבדל המיוחד לכל מין האדם.

ושני עדים יוכיחו:

האחד עומר השעורים הנקרב ממחרת הפסח, לרמוז שעדיין לא באו לכלל אנשים עד

סוף הספירה שמקריבים שתי הלחם מהחטים כמו שיבוא שם במקומו שער ס"ז ב"ה.

והשני מנחת סוטה הבאה מן השעורים (במדבר ה') וכמו שאמרו (סוטה פ"ב מ"א) היא עשתה מעשה בהמה וכו'.

הא למדת **שהחטים** באים לסימן מאכל אדם, כי על כן הקפיד למעלה (שמות כ"ט) סלת חטים תעשה אותם. **והיין** הוא בא לרמוז השלמות הנקנה אל האדם המיוחד, שהוא הבדל האדם האמתי הישראלי, שעליו אמר (ב"מ קי"ד ב) אתם קרויין אדם וכו'. וכמ"ש (ויקרא א') אדם כי יקריב מכם קרבן, והוא אשר עליו אמרו (דברים ה') היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים את האדם, כאשר כתבנו בשער מ"ד.

והיין באמת כך עניינו: כי יש תחתיו הבוסר שברכתו בורא פרי האדמה (ברכות ל"ו ב), והוא סוג כולל. ואחריו הענבים, שברכתן בורא פרי העץ (שם ל"ה א), שהוא הבדל מינו. ואחריו היין, שהוא עיקר הכול, וברכתו בורא פרי הגפן (שם), שהוא המיוחד מהמיוחד.

והנה לזה שמה הנבואה דמיון האומה הזאת אל כרם הגפן בכל מקום. וביחזקאל מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה וכו'. וביאורו יבוא בשער פ"ד ב"ה.

והנה עם זה יהיה היין רמז אל השלמות האחרון הנקנה באדם אחר הבדלו הכולל. והוא מה שנקנה לו מהיות הסולת בלול בשמן, כי כשהכוח הדברי יתעסק בשמן זית זך למאור, יגיע אליו השלמות ההוא הנאצל בלי ספק. ועל דרך שאמר הכתוב (תהלים ק"ד) ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן, ירצה מחמת השמן. ויהיה רמז נכון מאוד. ויאמר שיקריבו כן שני פעמים ביום, כדרך הסעודות הבאות בוקר וערב, כי כן יאות הלמוד בא למזון הנפש לאלו העתות. ועל ידי זה יותמד שם הכבוד האלוהי כהתמדת הנפש בגוף על ידי המזונות כמו שיבוא ביאורו שם ב"ה.

ובפרק נסכים יקפיד על דקדוק שיעור אלו הדברים וצורך הגבלתן, כמו שיבוא בשער ע"ז ב"ה, ושיהיה זה נוהג תמיד לדורותם פתח אהל מועד לפני ה'. כי הכוונה הזאת תהיה תמידית לעולמי עד, כמו שאמרנו למעלה בשאר העניינים. ואמר (שמות כ"ט) אשר אועד לכם שמה, כמו שאמר (שם כ') בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך, ונועדתי שמה לבני ישראל וגו'. כי כשיקריבו עצמן על זה האופן, הוא יתעלה יזדמן להם ויהיו הם וכל כליהם קודש קודשים.

ושכנתי בתוך בני ישראל והייתי להם לאלוהים ירצה, אם אשכון בתוכם ובקרוב לבבם על האופן הנזכר, והייתי להם לאלוהים על דרך האמת, וידעו כי אני ה' אלוהיהם המוציא אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם וגו'. כלומר ידעו וישכילו סיבת כל המעשים אשר עשיתי עמהם ותכליתם מראשן ועד סופן. וזה מה שראינו בזה העניין.

והנה במזבח הקטרת וטעם בלתי הזכירו בתוך כלי הקודש אשר בהיכל בשעת מצוותן כבר דברנו בו בשער מ"ח.

טעם הכופר – מחצית השקל [שמות ל, יא-טו].

ומעתה נבוא אל הדיבור בעניין השני אשר הוא טעם הכופר הבא אחריו.

כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם וגו'. מטעם הספקות שעוררנו לאמר מה עניין המגפה אצל המספר, ומה עניין זה הכופר אל מניעתה, ולמה מחצית דווקא וזולתם כמו שזכרנום.

אני אומר כי זה היה גם כן להורות על עניין נכבד מאוד, השקפתו הכרחית אל כל בעל שכל, והיא מועילה מאוד אל השגת שלמותו.

והיא כי מהידוע שהנמצאות ימצאו על ארבעה פנים.

הא' מה שיהיה ענינו אחדות פשוטה מכל צד, עד שאי אפשר לשכל להשכיל בה שום ריבוי ופירוד כלל והוא האל יתעלה.

והב' מה שלא יורגש בעצמותו שום ריבוי, כמו שהוא העניין בשכל הנבדל כמו שאמר המורה בהקדמת י"ו. אמנם יושכלו בו בחינות מתחלפות מצד מה שהוא משכיל עצמו ומשכיל סיבתו, כי מזה הצד אמר האלוהי שנמשך מהנבדל הריבוי הנשוי בשווי, כמו שבא בשער הב'.

והג' מה שיורגש בעצמו ריבוי כמו שהוא בגרם השמימי, כי עצם הגלגל יראה לו מציאות מתחלף לעצם הכוכב. אמנם לא נתברר שיהיה להם חלוף עצמי, אבל חלוף מקרי כמו שיהיה לא כן יקרה מחברתה.

אמנם החלק הד' והוא כל מה שהורכב מן היסודות, יחלק לב' חלקים:

החלק הא' הוא כל מורכב שלא קיבל נפש מדברת, ואלו כולם עם היות שנתהוו מהיסודות הנפרדות, הנה כשנמזגו בהויית כל נמצא ונמצא מהם, חזר העניין לדבר אחר בלתי מקבל המספר, לפי שצורת אי זה מורכב מהם לא נפרדה מחומר, הן שיהיה מחצב או צמח או חי בהוייתו תהיה ובהפסדו תיפסד.

אמנם החלק השני הוא האדם אשר קיבל חומר הצורה המדברת, והוא אפשר לו להבדיל צורתו ולעצמה עד שתפרד מהחומר ויהיו כשני נמצאים הפכיים, במות האחד יחיה השני, כמו שהשירתנו לזה התורה האלוהית. ועל דרך שאמרו (ילקוט בראשית רמז י"ד) שאם יחיה ימות ואם ימות יחיה.

והנה לפי זה יהיה האדם השלם, ובכלל המחונך ע"פ דרכי התורה האלוהית בעצמותו, ראשון לבעלי המספר, כי הנושא לצורתו יחשב לחלק אחד, והצורה עצמה לחלק אחר. וכמו שאמרו **ז"ל** (ברכות ס"א), שהאדם נברא דו פרצופים. והוא מבואר שהשנים הוא תחילת המספר. והנה הוא מבואר שהרע וההפסד אי אפשר לבוא ולהתחדש על האדם כי אם מצד היותו בעל זה המספר. שאם היה אחד מיוחד בצורתו, כאחד מצבא המרום, לא יהיה בו רע והפסד כלל. אמנם זה החומר אשר בעבורו הוא בעל מספר, הוא המוטבע בהפסד מעצמו ככל בעלי החומר, ומצדו יזדמן האדם אל כל פגע ונגף מפאת עצמו, אשר תתפשט רעתו והפסדו לצורתו הקרובה אליו, כמו שכתב **הרב המורה** פ"ה ח"ג.

ולזה האיש הנלבב והזריז צריך תמיד לחשוך אותו ולשום עיניו על כל דרכיו להשמר מפניו פן יספה עמו.

וכמה משלים תקן החכם שלמה לזרז הזריזים בזה בצורת האשה הרעה (קהלת ד'), אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה טוב לפני האלוהים ימלט ממנה. ושם נאמר על האיש החכם (שם ט') ומילט הוא את העיר בחכמתו. ובספר משלי הזהיר להשמר מאשה רעה פעמים רבו מספר. והנה כאשר ישמע האדם לקול החכמה בזה, הנה הוא ישתדל תמיד בתיקון החלק ההוא והשערותו אותו והביאו אל עבודת החלק השני ועזרתו. והנה כאשר יתקן חצי מספרו ימצא שלם ומתוקן כולו.

(א) ועתה כשנתבונן נראה כי זה טעם **כי תישא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כופר נפשו לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם**. כי ודאי כל ראש וראש מבני ישראל, הוא נושא לאלו הפקודים אשר מצד המניין ההוא הוא נכון לאבן נגף וצור מכשול בלי ספק. אמנם ענין תיקונם הוא, שיתנו איש כפר נפשו לה' בכל פעם שיימנו, כי זה יהיה סיבה חזקה לשלא יהיה בהם הנגף המוטבע בפקוד אותם על המספר הראשון שאמרנו. והמשך התיקון הזה יבאר אותו, באומרו זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה'.

(ב) וזה כי בתת כל אחד מהם זה המחצית השקל בכל עת שיבוא עת פקודתו, יתעורר מעצמו לאמר מה טעם איום הנגף הזה אצל המספר, ומה ענין מחצית השקל שיהא כופר לו, ושאר הספקות שזכרנו, ויבוא להשכילו לדעת הענין אשר אנו צריכין בשבילו כופר נפש בכל עת ובכל שעה.

[הכופר דומה לאיש המכופר בו]

והנה כשנתבונן בענין הכופר נראה שהוא דומה ממש לאיש המכופר בו. וזה כי אחר שהאדם בכללו הוא דמיון השקל השלם, ומצד מספרו הנזכר נחלק לשנים, מחציתו האחד קודש לה' ומחציתו השני יעמד חי נכון ומזומן לשלח לעזאזל. ואם יתקן האדם זה החלק החומרי וישעבד אותו תמיד לעבודת בוראו, הנה יהיה הכול שלם לפניו. ולזה כל העובר על הפקודים יתן מחצית השקל בשקל הקודש, כי בתתו זה החצי ימצא הכול שלם. ולזה פירש ואמר עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה, ירצה תן לבך לזה כי מהדבר שהכל בשלמותו הוא עשרים גרה, אני מצוה שתיתן מחציתו. ולא אמרתי לך שתיתן שקל אחד שיהיה עשר גרה. וזה כדי להעריך על מה שראוי לך להכין ולהזמין מחצית דבר, כדי שימצא כולו שלם.

ועתה ראה כי גם כללות זה האיש ושלמותו הוא להיות עשרים גרה השקל כמותו, כי מהידוע **שהכוח החומרי** אשר בו יכלול עשרה כחות:

חמשה שבכוח הזן המושך והמחזיק והמעכל והדוחה והמוליד בדומה.

וחמשת החושים המפורסמים שבכוח המרגיש.

והחלק הנפשי יכלול עשר פנימיים כנגדם:

החמשה חושים שבמשותף, והשומר והזוכר והמדמה והמחשב והשופט.

הנה ששני החלקים האלה כל אחד ישתמש בכוחותיו המיוחדות חלק כחלק במכסת נפשות.

ולזה אמר **עשרים גרה השקל** השלם, **מחצית השקל תרומה לה'**. כי ודאי חציים לה' וחציים לכם. ולזה כאשר ישתדל האדם בתיקון העשרה שלו, אם להעמיד הכוחות הטבעיות על יושרם בתאוותם ופעולותיהם. ואם לצמצם ולשער הכוחות החושיות לבלתי התעמר להשתמש בהם בהנאות זרות ומכוערות, כמו שהזהיר הכתוב (במדבר ט"ו) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם. הנה יהיה החצי האחר כולו קודש לה' בלי ספק, דהא בהא תליא, כי החלק האחד כעניין הבית התחתונה. והשני כעליית על גביו. וכאלו הם משני בעלים, כל זמן שבעל הבית יתקן במעשיו לעשות שורש למטה, בעל העלייה יפריה וירבה פרי למעלה. אמנם בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית (קהלת י').

ועל ההתעוררות הנפלא הזו אמר כל העובר על הפקודים מן עשרים שנה ומעלה. כי עם האדם הבא לכלל דעת בבית דין של מעלה ידבר ולא עם זולתו. ולזה גם כן הקפיד העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ממחצית השקל, לפי שאם העשיר ייתן יותר מזה מדי שנה בשנה הנה כבר תתבטל צורת זה המחצית ותיפסד הכוונה כולה כי הוא עיקר זה הרושם.

[הכופר אחת לשנה להביא זיכרון]

(ד) ולזה לא צווה שיתנו המחצית הזו בכל עת שיצטרכו לימנות, אלא שימנו על ידיהם שנה בשנה להביא זיכרון לפנייהם על זה האופן. ולא עוד אלא שבכל מעשה ומעשה שיעשו מהעניינים הכוללים צווה שיפקדו אותם, כדי שיכוונו במעשה הזה אל תיקון עצמם כמו שאמרנו, וכמו שיבוא עוד טעם המספר ותועלתו בפרשת במדבר סיני שער ע"ב ב"ה.

ולזה נעשה במלאכת המשכן האדנים מהשקלים הבאים במספר מפקד העם, שכבר אמרנו במעשה המשכן שהאמה העשירית התחובה באדנים היא רמז אל המדרגה העשירית שבשכלים שהוא השכל האנושי אשר שלמותו תלוי בידו, והוא כשימלא חיובו בתת מחצית השקל על זה האופן.

ולזה נפרד עניינו לבלתי בא בתורת נדבה כמו הבניין כולו הנעשה בנדבת חכמתו ית' ורצונו המוחלט. כי באמת לא בלעגי שפה וכבדי לב ידבר בכל אלה העניינים אשר יתנועעו בהם, לא בדעת ולא בהשכל כמנהג הבהמות שרואות ואינן יודעות מה רואות ועושות,

ואינן מבינות מה עושות, כי אם אל עם בינות ובעלי מחשבות שיבינו את אשר ישמעו וישכילו את אשר יעשון. וזה כלל גדול הכרחי בכל אלו העניינים. והנה כשנתקרה בדעתנו להיותנו במעשינו כמדרגת הב"ח הבלתי מדברים, לא נצטרך לדבר מזה, ומהכל נצא לחופשי חינום. אבל חלילה שיעלה זה בלב שום בעל שכל.

[תיקון האדם ששני חצאיו יהיו כמו החצי העליון]

(ה') והנה בהשקפה זאת נוכל לומר כי מה שאמר בשמן המשחה וקינמון בושם מחציתו חמשים ומאתים, שרצה שיישקל לשני חצאין לתת בו זה הרושם בעצמו, ולומר שהאיש הנמשך ממנו צריך להיות זריז ומהיר בתיקון חציו האחד, עד שיהיה ראוי שיישקל שווה בשווה עם החלק השני העליון, כל אחד מהם לפי עניינו.

ולזה אמר **ואל בני ישראל תדבר לאמור שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם**, כי זה באמת כולו שלי. ולזה על בשר אדם לא יוסך זולת הכהן הגדול כי מלאך ה' צבאות הוא, וגם במתכונתו לא תעשו כמוהו שמן אחר, כדי שלא יאבד זיכרון זה לי מהבושם ההוא הרומז על קדושת שני אלו החלקים, אשר על זה אמר קודש הוא וקודש יהיה לכם. ואולי שבהשקפה זאת היא ההקפדה עצומה בחלוקת הדם שנזרק על המזבח ועל ראש העם לחצאין ממש, תיכף למתן תורה האלוהית (שמות כ"ד). ואיך שיהיה מאלו העניינים הנמשכים הנה העניין בדבר מחצית השקל הוא יותר מבואר.

(ג) ולזה צווה שיבואו הקרבנות וכל צרכי העבודה מהשקלים ההם הניגשים על זה האופן, כי הקורבנות עיקר הכפרה, וצריך המכופר לתת את לבו על צורך כפרתו והכרחיותה. וישכיל כי נתינת מחצית השקל הוא כופר נפש הבא לכפר ממש, כמו שאמר לתת את תרומת ה' לכפר על נפשותיכם. וכמו שחתם ולקחת את כסף הכיפורים ונתת אותו על עבודת אהל מועד, והיה לבני ישראל לזיכרון לפני ה' לכפר על נפשותיכם. וזה מה שתושלם בו כוונתנו בזה העניין השני אשר זכרוהו **חז"ל** במאמר ההוא אשר זכרנו.

והנה העניין השלישי שהוא מעשה המשכן, כבר כתבנו בשערים שקדמו בו כי מה שבקש ממנו היה שנעשה מה שיועיל לנו כפי כוחנו. וכמו שאמרו **ז"ל** (ש"ר פ' ל"ג) מאת כל איש אשר ידבנו לבו (שמות כ"ה) שכל אחד מהם יכול לעשותו, כמו שבא מבואר בשער מ"ט.

[מלאכת קטורת הסמים – שמות ל, כב-לה]

והנה אחר שגמר צווי שמן המשחה הדומה אל עניין השקלים, כמו שאמרנו, ציווה על מלאכת קטורת הסמים ומעשהו. ואין ספק שיהיה באלו המלאכות חכמה עצומה להוציא שלמות פעולתם כמו שכוון מחיבור חומרם ומספרם ומשפטם.

וכבר זכרו **חז"ל** בגמרא דיומא (ל"ח א) שלא נמצא בכל ישראל בקיאים בהם כי אם משפחה אחת לבד, אשר לא היו מגלים סודו לשום אדם, כמו שכן היה העניין גם כן במלאכת לחם הפנים, והכל היה להמשיך הכוונה בהוראת גדולת הנמשכים ומעלת הכבוד בעניין ההקטרה. ואין להאריך בזה על מה שנמצא בדברי הראשונים.

[הקצאת אנשים מיוחדים למלאכת המשכן - עדות להגחה פרטית]

ואולם סמך לייחד למלאכה אנשים חכמים מיוחדים לשלמותה, וייעד להשפיע חכמה ותבונה ודעת בלב כל מוכן מהם לעשות המלאכות העמוקות ההם, אשר אי אפשר גמר מלאכתם מבלי רוח הקודש, כי הכול מעשה אלוהים הוא. ועל פי דרכו יתעלה הודיענו, כי לא כאשר ירבו המעיינים **פילוסופים** האומרים שהוא יתעלה אינו מכיר ויודע באלו האישים הפרטיים, אלא שהוא יודעם דרך כללות, כמו שכתבנו בשער כ"א ושער ל"ט ומ' וזולתם.

(ו) והוא אומרו בדרך זירוז: **ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור וגו'. ואמלא אותו וגו'. ואני נתתי אתו את אהליאב בן אחיסמך וגו'. ובלב כל חכם לב וגו'.** והוא מה שלא שנה אופן הגדתו לעם במה שאמר להם (שמות ל"ה) ראו קרא ה' בשם בצלאל וגו'. והוא עניין נכבד מאוד, אשר כוונה אותו החכמה האלוהית כנגד **האפיקורסים** בכלל כל דברי האלוהיים.

והרמב"ן ז"ל כתב כי אמר כן, לפי שהיה פלא שימצאו בתוך העם היוצא מעבודת פרך אנשים שלמים ובקיאים אל המלאכות הדקות ההם. וכמו שאמר (שמות ט"ז) ראו כי ה' נתן לכם השבת, ויאמר שיראו שהוא נותן חכמה ותבונה בהמה לעשות. והנה הכתוב האומר **ובלב כל חכם לב נתתי חכמה**, אינו מסייעו. ועכ"פ בכלל דברי דבריו.

[מצוות השבת – שמות לא, יב-יז]

וסמך לזה **ואתה דבר אל בני ישראל וגו' אך את שבתותי תשמרו וגו'.** כ תב **רש"י** ז"ל שהכוונה לומר שמלאכת המשכן לא תדחה שבת, כלומר אף על פי שתהיו רדופים במלאכת המשכן המעיטו במעשהו בימי השבתות. וכיון בזה שיהיה המיעוט נדרש אל מצות מעשה המשכן אשר היא עיקר הדיבור. ובכל זה לא שווה לו. **והקשה עליו הרמב"ן** ז"ל כי מיעוט מילת אך צריך שיהא נדרש למלאכת השבת עצמו, והוא דרש אותו לענין המילה ולשאר הדברים שהשבת נדחית עליהם.

(ז) **ואשר יראה לי** הנאות והישר לפי דרכנו הוא, כי הוראת כל מעשה המשכן והוראת מצוות השבת אחת היא, כי כמו ששמירת השבת היא הייתה הוראה על חידוש העולם ברצונו המוחלט ית' שמו, כן הייתה הכוונה להורות באלו המעשים זה העניין עצמו, כמו

שביארנו ראשונה. כלומר אף על פי כן את שבתותי תשמרו, והוא סמיכות נפלא לפי הכוונה.

והנה פרשה הזאת הקטנה היא חמורה בעיני וקשה הפירוש לכפל דבריה וקושי סדורה. ואחשוב שתכלול עיקרים גדולים ועניינים צריך לייחד להם דיבור בפני עצמו. ולזה ראיתי לדחות ביאורה על הדרוש המיוחד לשבת, שיהיה בשער נ"ה הבא בקרוב ב"ה. ודי עתה במה שאמרנו למה שכווננו אליו בזה החלק. ועתה נבוא אל ביאור מעשה העגל.

שער נג (פרשת כי תשא – שמות לב)

יבאר תכלית עובדי אלילי עץ ואבן וזולתם. ומעשה העגל.

[מעשה העגל – שמות לב]

וירא העם כי בושש משה וגו'.

במסכת עבודה זרה (ד' ב)

אמר ר' יהושע בן לוי לא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שנאמר (דברים ה') מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה וגו'. והיינו דאמר ר' יוחנן לא היו ישראל ראויין לאותו מעשה, ולא היה דוד ראוי לאותו מעשה.

לא היה ישראל ראויין לאותו מעשה, דכתיב מי יתן והיה לבבם זה להם וגו'. ולא היה דוד ראוי לאותו מעשה, דכתיב (תהלים ק"ט) ולבי חלל בקרבי. אלא מפני מה עשו, שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד שחטא ועשה תשובה. ואם צבור חטאו, אומרים להם כלך אצל צבור שעשו תשובה, אף אתם עשו תשובה.

[מתי אדם עושה מעשה מגונה?]

אי זה דבר מגונה או בלתי נאות שיעשה אותו האדם לתקוות דבר טוב, הוא מבואר שקודם עשותו ראוי ומחויב שיובטחו לו שני דברים: **הא'** שלא יהיה הטוב ההוא המקווה נמנע להמשך מעשיית הגנאי ההוא. **והב'** שאע"פ שיהיה אפשרי, שיהיה הטוב ההוא המקווה בשיעור שיהיה ראוי לסבול הגנאי הראשון בעבורו.

המשל: איש זקן ונשוא פנים נטל קורה ושם על שכמו בתוך קהל ועדה, שהדבר הזה גנאי הוא לו כמ"ש (ברכות י"ט ב) והתעלמת מהם פעמים שאתה מתעלם, כגון זקן ואינו לפי כבודו. אמנם אם יש לו כותל רעוע או בירה שנתקעקה ופורק אין מידו, כבר היה לו למחול על כבודו שלא לקבל היזק גדול, כעצת החכם טוב נקלה ועבד לו (משלי י"ב). ירצה טוב שיקל האדם פעמים בכבודו להיות עבד לעצמו, משיתכבד ויהיה סיבה להפסד ממונו עד שיעני ויבא עד ככר לחם. אמנם אם הוא מבואר שהקורה היא לא תועיל לבנין ההוא כלל, הרי סכל לעשות, כי נשא חרפה ללא דבר. ועל כדומה לזה הכריז הנביא (ירמיהו ב') ההמיר גוי אלוהים והמה לא אלוהים ועמי המיר כבודי בלא יועיל. ירצה: אם נמצא גוי שהמיר אלוהו באלוה עם אחר, אינו מן התמה כי לא נתאנה שום אחד מהם, כי זה וזה

המה לא אלוהים. אבל עמי המיר כבודו, והוא הביטחון והחסייה באלוהים חיים, אשר ראוי להתכבד בו מכל כלי חמדה ולבלתי תועלת כלל. הנה שאין סכלות גדולה מהמרת הכבוד ללא דבר. ואף גם זאת שיהיה בטוח שתועיל הקורה לבניין ההוא, עדיין ראוי שישכיל אם הוא ראוי שיסבול בעבורו זה הגנאי. כי אם הייתה הקורה לאבוס של חמור או לול של תרנגולים שוה נ' זוז, אין ראוי לחלל עליו כבודו אם הוא שוה מאתים. ועל זה ג"כ אמר המשורר וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ו).

ואם שפשט הפסוק על החטא המפורסם אשר בסיפור הזה ידבר, הנה ג"כ אפשר ונאות לפרשו על כלל רוע הבחירה האנושית אל המבוקשים המדומים, אשר בהם ממירים כבודם האמתי. ואמר שאף אם יגיע להם התמורה ההיא אשר בקשוה, היא ודאי בלתי שווה לדבר המגונה הנעשה להגעתה. וזה שהם מניחים שלמות כבודם שהיא הנפש המשכלת, אשר עליה אמר (בראשית מ"ט) אל תחד כבודי. והמשורר אמר (תהלים ז') וכבודי לעפר ישכן סלה. ונוטלים בעבורו העניינים החומרניים אשר ישתתפו בהם אדם ובהמה. וכמ"ש ז"ל (שבת ל"ג ב) מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. וא"כ הרי שהמירו צורתם האנושית היקרה בתבנית שור אוכל עשב, אחר שכמות זה כן מות זה ומותר האדם כזה על הבהמה אין.

[לא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה]

ואחר שהנחנו זה הנה לא ימנע משכונו **חז"ל** במאמר הזה שאמרו שלא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה **לאחד משני עניינים**. **אם שיאמרו שהשם יתעלה אינה לידם זה החטא** אל התכלית ההוא, כמו שפירש **רש"י** ז"ל שם באומרו כי גזירת מלך הייתה ליתן רשות לשטן לשלוט עליהם להחטיאם, כדי שיהא פתחון פה לבעלי תשובה. **או שיאמרו שהם בעצמם בחרו בדרכיהם ובשיקוציהם לתכלית ההוא בעצמו.**

ואם רצו בו הפירוש הראשון, הנה ודאי יפול בכאן הביטול הראשון אשר אמרנו, כי ודאי הוא נמנע שימשך משם התכלית המבוקש כלל, ויישאר המעשה המגונה בידם. כי איך תוקח ראייה למחילת החוטאים בבחירתם ורצון נפשם, ממחילת החוטאים ברצון האל יתעלה אשר הכריחם לכך. כי אלה אפילו מחילה אינם צריכים, כי במקום שיש הכרח אין שם חטא, ובמקום שאין חטא אין מחילה. ועל כל פנים חטאו ברצון בוראם וראויים לקבל שכר. ומהו שאמר כלך אצל יחיד או אצל הרבים וכו'.

וקשה עוד מזה כל אותו הכעס שכעס על המחטיאים, והריגת שלשת אלפי איש מהנטפלים על עשיית רצונו ית', וכל אותו התפילה והתחינה אשר הוזקק משה על מחילתם. וכולי האי ועדיין נשאר ליום פקודתם.

ואם רצו בו הפירוש השני, הנה באמת נפלו בשני הגנאים והביטולים יחד. והוא כי הם חטאו לתכלית שהבאים אחריהם יעשו תשובה ויקובלו כמותם, ומי אמר להם שיקובלו הם עצמם להיות להם דוגמא, הרי גמרא גמירנא לה (יומא פ"ה) האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

ואפילו נניח שלא תינעל בפניהם דלת התשובה, ויישארו על אפשרותה, הנה המירו טהרת הנקיות הוודאי אשר הוא בבלי חטוא, בעד סכנת ספק התשובה. ואפילו שתהיה התשובה וודאית, נוח לו לאדם שלא יחטא משיחטא וישוב. ואם יחרדו אל הבנים העתידיים לחטוא, מה להם להטיל קולר על צוארם, היה להם להמתין עד שיחטאו הבנים וישובו וימחול להם, וישארו דוגמא לדורות.

וכ"ש במה שהוא ידוע שהחטא כל שהוא יותר קרוב אל השורש הוא יותר כולל ויותר קשה המחילה. וחטא אבינו הראשון יוכיח כמה הזיק בעולם מכל מה שחטאו הבאים אחריו. ועינינו הרואות כמה קבלו ישראל חרפה וכלימה על עגל זה שבין לילה היה ובין לילה אבד, מאותם שני עגלים שעשה ירבעם (מ"א י"ב) אשר העמיד אחד בבית אל ואחד בדרך כמה שנים.

סוף דבר נדמו עמנו לפי הנחה זאת, לאדם הממית את עצמו לספק שיחיה את זולתו הפחות ממנו.

[הסבר חדש ל"ליתן פתחון פה לבעלי תשובה"]

ולזה היה מקום לאומר שיאמר, שלא הייתה כוונת **חז"ל** במאמר הזה לתת סיבה לעשיית החטא, רק **לזכירה**. כלומר שנכתבו אלו העניינים בתורה כדי שיוקח מהם ראיה לתשובת החוטאים, אם יחיד ואם רבים. לא לומר שעשו כך אל זה התכלית. אלא שעל דרך האמת אין להתקרב בזה הדעת כלל. שאם רצו לומר כן, מי הטיל לפיהם מחסום לומר דבר שלא כוונתו.

ועוד שאומרם שלא היו ראויים לאותו מעשה לא יסכים לזה, שהרי אחר שעשו ודאי היו ראויים לכך.

ויש מי שפירש שכבר היה ממידת טובו יתעלה ליזדקק להם למונעם מן החטא הגדול ההוא, אשר לא היו ראויים אליו, על דרך שנאמר (בראשית כ') ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי. (ש"א כ"ה) אשר מנעך השם מבוא בדמים. ומפני מה הספיק בידם לעשות, כדי ליתן פתחון פה.

וקרוב הוא שיהיה זה רשות השטן שפירש **רש"י** ז"ל. וכ"ש למה שאמרו (שבת פ"ט) שטעו במעת לעת או ביום המעון, שנכון הדבר וממהר האלוהים לעשותו אם רצה, אלא שגירה בהם את השטן לסיבה שנזכרה. אבל לא יכילהו לשון **מפני מה עשו כדי ליתן פתחון פה** וגו', שיראה ממנו שהעושים החטא הם היו המכוונים לכך, ואינו כן. וגם שאם היה כן ממידת טובו, **קשה הדבר לומר שתהיה זו סיבה מספקת אל המניעה** מעשות מפני הספקות שקדמו. והנה על כל פנים נשאר ספק עצום במאמרם ז"ל.

ויש עוד ספק שני במעשה העגל עצמו, אשר פטמוהו אבותינו על האופן שנזכר בזה הסיפור, כי יש לדעת איך גואלו בו. ומה הייתה פחיתות כוונתם להמיר את כבודם בתבנית שור אוכל עשב, כי הוא דבר שישתומם עליו כל בעל שכל. וכ"ש במצב שהוא הנפלא אשר עמדו בו רגליהם עדין על הר סיני, ועדיין לא הוסרה מפת הסעודה הנפלאה ההיא מלפניהם.

ולפי דרכנו יש עוד לעיין ולשאול על עניין שלישי, והוא סכלות ופתיות העכו"ם בכלל כל עושה אלה, רצוני צורות זהב וכסף ושאר מתכות. ולא עוד אלא אפילו עץ ואבן שהם החומרים היותר פחותים שבנמצאים. ואיך עלה בדעתם לקבלם עליהם בתורת אלהות ולעבדם בכל לבבם ובכל נפשם, מבלי שירגישו בהם שום ממשות, כמו שאמר עליהם בכל מקום אשר לא יראו ולא ישמעו ולא יאכלו ולא יריחו פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו וגו' ידיהם ולא ימישון וגו' אף אין יש רוח בפיהם וגו' (תלים קטו).

וקשה עלי מאוד מאמר זה עליהם, כי מה חידוש יש במאמרים האלו. וכי מפני שציירום החרשים בציורי פה ועיניים ואזנים, היה להם לשלוח עליהם המאמר שהיו להם אלה הכלים, ולא ישתמשו בהם. הנה באמת הוא דבר בטל. **ועוד** שיראה שאם ידברו ויראו וישמעו או שהם רוח חיים שהם ראויין ליעבד.

אלא שכל זה יהיה נקל לתרץ כשנאמר שכל אלו המאמרים בטוב הבחינה לא נאמרו רק על העושים אותם, כי הם בבחינתם זאת באמת **הוא עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו**, מצד שהם אינם משתמשים בחושיהם על הכוונה המכוונת בהם, ואינם מרגישים בטוב תכליותיהם. והוא מה שאמר בסוף (תהלים שם) כמוהם יהיו עושיהם וגו'. ירצה כי העושים אותם אף על פי שיש להם הרגשים, הם נעדרים מהם, כמו הנעשים עצמם שאין מטבעם להיות להם.

והוא פירוש יפה, עם שכבר ביארנו באלו הכתובים כוונה אחרת נכונה בשער מ'. גם בשער ל"ז כתבנו כי כוונת ירמיהו באותה הפרשה שהתחיל (ירמיהו י')

כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו וגו', ואמר כי חקות העמים הבל הוא כי עץ מיער כרתו וגו'. בכסף ובזהב ייפהו וגו'. כתמר מקשה המה ולא ידברו נשוא ינשאו כי לא יצעדו אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטב אין אותם מאין כמוך וגו'.
כי כל זה על המערכות השמימיות ידבר, והוכחנו אותה בתוכחות נכונות.

ואולם היותר קשה בעיני בכל זה מה שהאריך ישעיה באלו העניינים יותר מדאי בכמה מקומות, להראות פחיתות אלוהי העכו"ם וחסרונותם והעדר הרגשתם וממשותם, ובפרט בפרשת -

כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו וגו'. ומי כמוני יקרא וגו'. יוצרי פסל כלם וגו'. מי יצר אל ופסל נסך לבלתי הועיל, הן כל חבריו יבושו וחרשים המה מאדם וגו'. חרש ברזל מעצד ופעל בפחם ובמקבות יצרהו ויפעלהו בזרוע כחו גם רעב ואין כוח לא שתה מים וייעף חרש עצים נטה קו וגו'. לכרת לו ארזים וגו' (ישעיה מ"ד)

עד סוף הפרשה שיאמר -

לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות וגו'. ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה לאמר חציו שרפתי במו אש ואף אפיתי על גחליו לחם אצלה בשר ואוכל ויתרו לתועבה אעשה לבול הרים אסגוד.

כי הנה באמת זה וכל כיוצא בו הוא מותר גמור, כי מי לא ידע בכל אלה. והנה רבה התמיהה אם על החוטאים בכמו אלו העניינים הזרים, ואם על פרטי אלו העניינים הבאים בתוכחות.

[סוד האדם ותכונות טבעו]

אמנם כל זה מה שיודיענו סוד האדם ותכונת טבעו לגמרי, וזה כי המין בכללו לעניין הכרתו את עצמו נחלק לשלשה חלקים:
האחד אשר נצצה עליו זוהר זיו צורתו האלוהית, ומכיר בעצמו זה השלמות הקיים והנצחי ומשתדל בכל עוז שלא יתבטל או יחלש בידו, והמה אלה בני עליה והנם מועטים הרואים כל קניני העולם וחמודותיו כטיט חוצות בערך צורתם וצלמם אשר במ ירדו על הכול, כמו שכתבנו בשער ט"ו שהוא מיוחד לזה העניין.

אמנם אשר לא זרחה עליהם זה האור ואינם מרגישים במציאותם לבד גויתם ואדמתם, באשר הם הווים ונפסדים יתחלקו אל שני חלקים.

הא' אשר יתחברו אל הבחינה הפחותה ההיא מה שירגישו שהם משיגים בכוח השכלי המעורב עמה בפקחות התחבולות במלאכות והשגת הקניינים הזמניים, גם בידיעות העיוניות שיעור שיוכלו להתפאר בהם, גם השתררו על כל שאר הנמצאים, וידמו שזה המין מההתפארות הוא לבדו תכלית האדם ושלמות צורתו.

ואלה הם כתות הסכלים בעלי הזדון אשר נתנו חתיתם בארץ חיים במה שתשיג ידם בכוח זה מהקניינים והכבודות מזולתם, עד שכבר גבה לב קצתם עד להשחית לחשוב ולומר שראוי שיעבדו מכל זולתם כאלוהות. כמי שאמר (ישעיהו י"ד) אעלה על במותי עב אדמה לעליון וכן (שם) השמים אעלה וגו'. ודברי סנחריב (שם ל"ו) וזולתם. שכנגד אלו השתדלו הכתובים להבזות האדם ולהשפילו עד למאוד, אמר (תהלים ח') מה אנוש כי תזכרנו וגו'. (שם קמ"ד) אדם להבל דמה וגו'. (איוב כ"ה) אף כי אנוש רמה וגו'. וכן רבים. ולאחד מהם אמר (עובדי') זדון לבך השיאך שוכני בחגוי סלע וגו'. כמו שנתבאר בשער ט"ו עיין עליו. ושם אצל אנכי עפר ואפר (בראשית י"ח) יאמר שהחשובים ממעיטים עצמם בערך הנמצאים העליונים אשר נפשם משתוקקת לעמוד במערכותם.

ואולם החלק השני מהם אשר לא יבחנו עצמם בהשקפת אלו הגדולות, כי הבל המה בעיניהם, אחר שהחכם עם הכסיל יחד עשיר ואביון לסוף יחד יכליון, אבל הם מבחינים חומריותם מצד המקרים והפגעים והפחיתות הגדולות הדבקות בו יותר מכל הנמצאים, כמו שאמר **הרב המורה** בשם קצת הסכלים פ' י"ב ח"ג.

ואלה באמת בטבעם הם פחותים וירודים למטה מכל הנמצאים כולם, לפי שאין בכללם יותר נכנע אל רוב הצרכים ההכרחיים אל חיותו ויותר עלול בהרכבתו למה שהוא הרחוק אל ההתחלות הראשונות מכל זולתו. וכמו שאמרו (ישעיהו ו') על ורחק ה' את האדם ורבה העזובה בקרב הארץ, והוא מאמר האומר (איוב י"ד) אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז והדומים.

וזה הפחיתות תרגישהו נפשו הפחותה כי היא השוממה והבזויה. ולזה יהיה האדם אשר בזה נבזה בעיניו ונמאס מכל הנמצאות, כי בראותו חסרונותיו הנמצאות עמו ורוב צרכיו להכרח חיותו ופחיתות ענייניו ברוב תחלואיו הנבזים והנמסים, וכל קורותיו ותלאותיו המשיגים אותו בחייו משאר כל הבעלי חיים, ונוסף עליו מה שהוא כלה ואובד מהרה במיתתו, הנה הוא יחליט על עצמו כי הוא הנמצא היותר פחות ושפל במדרגתו מכל שאר הבעלי חיים, ואצ"ל משאר הנמצאות מהצמחים והמחצבים, עד כי אין צ"ל שאין ראוי ליעבד מזולתו ולבטוח בו ובקיומו, כמו שהסכים בזה המשורר, באומרו אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה וגו' (תהלים קמו).

הנה על החיסרון הראשון אמר שאין לו תשועה, ירצה שאין לו תשועה מצרכי עצמותיו וחסרונותיו המשיגים אותו בחייו.

ועל השני (שם) אמר תצא רוחו וגו' וכמו שאמר ישעיה על זה (ב') חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו וגו'.

אלא שהחליטו עליו שהוא ראוי להיכנע ולעבוד לכל הנמצאות זולתו. כי ראו שאי אפשר לירד עליו השפע מפאת המזלות והכוכבים המושלים בעולם לפי דעתם, כי אם באמצעות הצורות הנעשות מהבעלי חיים שהם במעלה יתרה מהם, כמו שהונח ממיעוט צרכיהם

לענייני העולם מהאנשים. וגם שיעשו אותם מחומר המתכות והעצים הנבחרים להיותם יותר קיימים לחשבם כי להיותם על האופן ההוא מהחזק והקיום הוכנו מאוד להוריד השפע מהצורות השמימיות על ידם. ולזה מה שראו המצריים לעבוד אל מקנה הצאן (ת"א שמות ח' פ' כ"ב) להשפיע עליהם כוח מזל טלה כפי דעתם.

[מדוע בחרו לעשות עגל זהב]

אמנם אבותינו העמיקו שחתו בכוונה ההיא לעשות הצורה הקרובה אליו וההולכת לפניו בסדור האפודה היא צורת שור, ושתהיה מהמתכת היותר נכבד והיותר קיים שבכל המחצבים, ועל יד היותר נבחר שבאנשים, לחשבם כי בזה תהא יד העובדה תקיפה על המצרים.

ומאוד חביבה צורה זאת בעיני סכלי עכו"ם, כפי מה שנמצא בסיפוריהם, לפי שהוא מלך בבהמות (חגיגה יג ב), גם כי על ידו יבוא רוב תועלות בעבודות האדמה, כמו שאמר הכתוב (משלי י"ד) ורב תבואות בכוח שור.

ואולי שהיו בוחרים בצורות אריה שהוא גיבור בחיות, אלא מפני שראו שהוא במבט האיבה אל מזל גדי שהוא מזל ישראל.

ועל דרך האמת, אעפ"י שהדברים כאלה קיבולי לא מקבלין, מ"מ מיחש חיישינן, שהרי לא נפלה עטרת ראשנו ולא נשרפה בית קדשנו ותפארתנו זה פעמים אלא בחדש אב, שמזל אריה עולה בו בבוקר בבוקר. וכמו שאמר הכתוב (ירמיהו ד') עלה אריה מסבכו. (איכה ג') דוב אורב הוא לי ארי במסתרים. ובתשיעי ובעשירי ממנו, שהוא שלישי שימוש שהוא מעיקר ממשלתו, כמו שכתבנו על פסח מצרים שהיה מקחו בעשור (שמות י"ב). אמנם בחרו בצורת שור, מפני שראוהו במבט האיבה אל עקרב, שהוא מין ממיני התנינים אשר פרעה מלך מצרים נדמה להם, כאומרו (יחזקאל כ"ט) התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו. ואמרו ודאי זו כוחו לאלוהו של משה, כי הוא העושה גדולות בכוח שור, וחשבו כי לא לחינם הייתה צורת שור בפני המרכבה, אם לא מפני שהוא שליט גדול בעולם.

ובמדרש (ש"ר פ"ג)

ראה ראיתי את עני עמי. א"ל הקדוש ברוך הוא, משה: אתה רואה ראה אחת ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים תורת. ואני רואה איך מתכווין בי שאני יוצא בקרונין שלי לתת להם את התורה שנאמר (תהלים ס"ח) רכב אלוהים רבותים וגו'. ושומטין אחד מן טטרמולין שלי, שכתוב (יחזקאל א') ופני שור מהשמאל. ומכניסים אותו בו.

והנה המאמר הזה יכוין אל כל מה שאמרנו שהם מייחסים הנהגת העולם כולה אל מערכות השמים ועבודתם, לא אל ההיישרה התוריית והנהגתה, כמו שהיה העניין אחר מתן תורה. ומאלה וכאלה היו סברות נשחתות כל עובדי עכו"ם שהיו עושים צלמים מן

המחצבים והעצים מהצורות ההם, כי חשבוים לאמצעיים בינם לבין הנמצאים היקרים העליונים לרוב פחיתות עצמם בעיניהם כנזכר.

[מדוע הרבו הנביאים לעג לעבודה הזרה?]

ולדעתי כנגד הסברות הפחותות ההנה, ולשרש עיקרם ולקעקע פינותם, הרבה לעג וכדי ביזיון ישעיה הנביא עליו השלום, (מ"ד) בפרשה ההיא שזכרנו, כי הוצרך לענות כסילים כאיוולתם, פן יהיו חכמים בעיניהם. כי על זה האופן יאות לעשות ראיות ומופתים בדברים מבוארים מעצמם, כמו שהשתדלו ה**פילוסופים** לבאר שהארץ אינה מתנועעת ושהשמש כדורי, וכיוצא מאלו העניינים המבוארים מעצמם, לפי שכבר היו דעות משובשות בהם. כמו שזכר ה**רב המורה** בכיוצא בזה פרק כ"א חלק ראשון.

ודוגמת זה הייתה תשובתו אליהם לאמר, הנה אלו הסכלים חשבו שאלו החומרים להיותם יותר חזקים מהם ויותר רחוקים להפסד מהאדם, היו ראויים להיות אלוהיים או אמצעיים בינם לבין אלוהיהם. ועתה יבואו ויראו פחיתותם וחולשתם, אשר מצדם הם רחוקים מכל טוב ושלמות הרחק מאוד מאדם, אם אותם שהם של מתכת ואם אותם שהם של עץ.

ובאותם שהם של מתכת התחיל ואמר:

חרש ברזל מעצד וגו'. ירצה כי זה החרש שעושה הצלמים מהברזל החזק ושאר המתכות הקיימים הוא מבואר שהוא חזק ממנו עד כי בפחם יפעל בו להפשיר חזקו **ובמקבות יצרהו ויפעלהו בזרוע כוחו**. הנה שהחרש הוא יתר הכוח עליו בלי ספק. ועוד מעט ישיג אל החרש החזק הזה ממנו מצד ההתעמלות הגדול בפעולתו, כי ירעב ואין כוח וגם כי יצמא שאם לא שתה מים יעף.

ואם אלוהים הוא מצד חזקו וקיומו, ראוי שיחזיק ויקיים אל החרש ההוא הפועל אותו ומתקנו. ולא עשה כן רק החלישו ומייגעו, והרי החיסרון האחד מהשנים שזכר והוא חולשת ענינו ורפיונו.

אמנם שתי החסרונות יחד ימצא בחרש העצים, שאף על פי שאין בהם כל כך עמל, כי הוא נוטה קו ומתאר בשרד ובמחוגה, שהם מלאכות נעשות בבלתי יגיעה, מ"מ ישיגוהו שתיהן.

האחת מה ששיגוהו מהעמל בכרות לו ארזים והוא הגנאי בעצמו.

והשנית כי הוא רואה בעיניו שהעץ הוא הנבחר ישיגוהו ההפסד והאיכול מהר, שהוא כבר יראה שעץ אחד שכורתו מהיער, מקצתו היה לבער להתייחם בו ולאפות לחם, וממקצתו יפעל אל וישתחו עשו פסל ויסגוד למו. ואיך יתכן שיהא נמצא מקצתו נתן לאכלה, וממקצתו יעשה לו אלוהים ישתחו ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה.

והרי כאן חיסרון האיכול וההפסד בעץ אחד בעצמו, מה שלא יהיה כן באיש ממין האדם, שימות קצתו בעוד קצתו חי. ולזה יגמר הלעג לאמור, לא ידעו ולא יבינו וגו' ולא ישיב אל לבו וגו'.

זוהי נראה בעיני מציאות נכון וכוונה ראויה לאלו הכתובים וכיוצא בהם, אשר נראו בתחילה דברי שווא ותפל. ולזה השתדלנו בביאורם לתת בהם קצת טעם כמו שעשינו בדומים להם אשר זכרנו למעלה.

[היתר הספק הראשון]

הנה מכל זה יצא לנו צד גדול של היתר אל הספק הראשון אשר עוררנו במאמר אשר זכרנו ראשונה.

כי הנה האדם אשר כן יצר לבו רק רע מנעוריו, ואור נוגה צורתו לא זרח עליו אחרי כן בשיעור שייעור שיגיע אל אמיתת שלמותו, אעפ"י שתושפע עליו הישרת התורה האלוהית ע"י לימוד, הנה אין מטבעו להתקיים תמיד על הישרתו, ומדרכו לפסוח על שתי הסעיפים: פעמים יחזור לחשכו הראשון, ופעם יצא מאפלתו.

וכך הוא דרכו כמו שכן היה העניין מבואר בעושי העגל כמו שיבוא, כי לזה גזר עליו החכם (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא.

והנה לזה אמרו במדרש הזה (עבודה זרה ד' ב) שאין מטבע האדם שלא יחטא כלל, עד שאם יחטא נגזור עליו שכבר יצא מטבע אנושותו, ושוב אין מקבלין אותו, ולא תהיה לו עוד תקנה. כי האמת הוא שאין מתכונת האדם לעמוד על מידה זו אפילו יום אחד. ולזה לא יבוקש ממנו זה, אבל מה שיבוקש ממנו שאם הביאהו רוע תכונתו לחטוא חטא גדול או קטן, שישוב בו בתשובה שלמה ויקובל. וכמו שאמרו (ר"ה י"ב ב) ה' ה' - אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב. ירצה שהעניין בהם כמעט שוה.

וכמו שאמר דוד **אם עונות תשמור יה' מי יעמוד כי עמך הסליחה למען תורא** (תלים ק"ל). ירצה אם תשמור לאדם מצד נפלו בעונות, אין אחד מהם שיוכל לעמוד בזה, כי כולם מטבעם לחטוא.

אמנם בעניין הסליחה הבאה על התשובה, יש עמך טענה חזקה, למען תורא. כי מי שלא ישוב ויבקש הסליחה, ראוי שייענש עונש גדול. ולזה שמו חכמים זכרם לברכה (פסחים נ"ד א) התשובה מהדברים שקדמו לעולם כמו שנאמר (תהלים צ') **בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל וגו' ותאמר שובו בני אדם.**

[הסבר המדרש "לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה"]

והוא מה שרצוהו באומרם לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שנאמר מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה וגו'.

כלומר, אם היה אפשר לשום אדם שלא יחטא אם לטוב טבעו. ואם להישרתו מזולתו. הנה באמת לא היו ישראל עושים את העגל, כי הנה הדור ההוא היו בטבעם השלמים שבאפשרות, עד שכבר נתאוהו בוראם יתעלה שיהיו תמיד על השלמות ההוא, כמו שאמר מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי ולשמור את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעולם. והמישרים להם היו בתכלית השלמות.

אבל מתוך מה שעשו, ייראה שאין מאפשרות האדם שלא לחטוא. מזה יישאר דרך נכון ופתח פתוח לבעלי תשובה לאמר, הן בעוון חוללנו ובחטא נתייסדנו, עד שאפילו הדור השלם בישראל שזכו לעמוד על הר סיני, ובוראם אמר אליהם מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי ולשמור את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם וגו' - חטאו חטא נמרץ כזה. הנה אם כן אין כל שלמות האדם תלוי בבלי חטוא כלל, רק שכאשר יחטא שיזדרז אל התשובה וימחל.

וזה הוא ענין שהייתה ידיעתו הכרחית אל שלמות האדם והגעת הצלחתו. והוא מה שביארו רבי יוחנן, באומרו בפירוש לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה ולא היה דוד ראוי לאותו מעשה. אם ישראל מהטעם שאמרנו, ואם דוד שכבר אמר על עצמו ברוח קדשו ולבי חלל בקרבי. אלא מפני מה חטאו, שאם חטא יחיד וכו'. כלומר, מפני מה שחטאו נמשך שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד וכו'. ולא יאמר נואש מפני שזכות היחיד הוא מעט. ואם חטאו רבים, ילכו אצל צבור ולא יאמרו הואיל ונתפרסם החטא אין להשיב.

והנכון שהיה מאמר שאם חטא יחיד וכו' אם חטאו רבים וכו' מה שימשך מהתשובה העצמית. וזה שהתשובה העצמית לשאלת מפני מה חטאו היא מפני שהיה בטבעם לחטא בהנה וימשך ממנה אם כן דבר יש לומר אל היחיד וכו' ואל הרבים וכו'. אלא שהשמיט אותה תשובה, אם לביאורה ואם מצד שאין הכוונה במאמר רק אל מה שימשך ממנה. משל לאומר מפני מה נבנה הבית, כדי שיראה רבים ויעשו, ומן הידוע שאין הכוונה לו שזה הוא תכלית הבניין וכוונתו העצמית, אבל הוא דבר שנמשך לסיבה העצמית, שהיא מציאות הסיבות שאחר שנמצאו הסיבות למעשה ההוא, אם כן כבר אפשר לאחרים שיעשו כמוהו.

[סיפור העגל נכלל בתורה להורות על החטא והסליחה]

והנה זה הפירוש נכון מאוד בעיני ביישוב דברי המאמר, ואמת ויציב לפי ענינו, ומועיל הפלא ופלא בכוונתו לתת חרב ביד החוטאים, אם רבים ואם יחיד, להרוג השונא העומד להרגם, הוא שטן הוא יצר הרע המדבר באזני עם הארץ החטאים בנפשותם לאמור: עוד

תוסיפו סרה. כי המתחיל בחטא שוב אין לו תקנה. אמנם שומעי דבריהם ז"ל יזכרו וישובו אל ה'.

והנה לזה מועיל הסיפור ודוגמתו בכלל סיפורי התורה. ואם הוא מגונה, כי רצה האל יתעלה בתיקון האנשים החטאים כדי שייקחו ממנו דוגמא, כי התועלת הוא מרובה מאוד מנזק החרפה והכלימה.

ועוד כי יהיה בידנו כשטר פרוע השמור בקופתו של לווה, לפטור עצמנו מקול מחרף ומגדף, שאם לא נכתב זה העניין בתורה היה העניין עלינו לשמצה גדולה כי יאמרו צרינו לא ימלט משהייתה יד אלוהיהם במעל ההוא: או שנשא להם פנים בו אשר לא כדת. או שהיה עוון זה שמור להם בלב, ועליו מאס אותם וישליכם מפניו כיום הזה.

והנה אחר שנכתב בתורה מעשה העגל בצורתו ורוב כעסו וכל אשר נגזר עליו, הנה סרו כל הטענות, כי הרי ראינו בידנו דמאי דאזל אזל, ומכאן ואילך חושבנא. והוא מה שאמר ישעיהו הנביא:

הזכירנו ונשפטה יחד, ספר אתה למען תצדק. אביך הראשון חטא ומליצך פשעו בי, ואחלל שרי קדש ואתנה לחרם יעקב וישראל לגדופים.

ועתה שמע יעקב עבדי וישראל אשר בחרתי בו, כה אמר ה' עושך ויוצרך מבטן יעזרך, אל תירא עבדי יעקב וישראל בחרתי בו. כי אצוק מים על צמא ונוזלים על יבשה, אצוק רוחי על זרעך וברכתי על צאצאיך, וצמחו כבן חציר כערבים על יבלי מים. זה יאמר לה' אני, וזה יקרא בשם יעקב, וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה (ישעיה מ"ג ומ"ד).

הכוונה אם תאבה לעצתי אל תכחש דבר מכל אשר עשית, כי האומר לא לווייתי כאומר לא פרעתי (שבועות מ"א ב) וכן האומר לא חטאתי כאומר לא נפרע ממני החטא. לזה ספר אתה למען תצדק. כלומר, אמור כי לוויית, למען תצדק באמרך כי פרעת ותפטור.

וזה כי אם אביך הראשון חטא בעטיו של נחש הקדמוני, ומליצך פשעו בי במעשה העגל וכדומה, כי על כן אני חיללתי שרי קודש ואתנה לחרם יעקב וישראל לגדופים. הרי השטרות פרועים. ומעתה שמע יעקב עבדי, ונחזור לאהבתנו הראשונה, ולא תירא ולא תחת מהחובות הראשונות, כי עוד תתחדש ותצמח צמח צדקה על הכללים והפרטים, עד שזה יאמר לה' אני וגו'.

ובפרק הקורא את המגלה (כ"ה א)

תנו רבנן: יש נקראים ומתרגמין. מעשה בראשית נקרא ומתרגם ולא חיישין דילמא אתו לשייולי מה למעלה מה למטה וכו'. מעשה לוט ובנותיו נקרא ומתרגם ולא חיישין לכבודו של אברהם. מעשה תמר ויהודה נקרא ומתרגם דשבח הוא

ליהודה דאודי. מעשה העגל הראשון נקרא ומתרגם ולא חיישין לכבודן של ישראל, כי הכי דתהוי להו כפרה.

הנה הזכירו שתי סיבות אשר לכל אחת מהנה היה אפשר לנותן התורה ברוך הוא להעלים קצת דבריו:

האחת במה שיגע מהנזק והמבוכה בשורשי התורה והאמונה בשאלות במעשה בראשית או קודם שנברא העולם.

והשנית במה שיגיע ממנו חרפה ובוז לאדם גדול נשוא פנים שורש האומה וענף מגדולי ענפיה, כמו שהיה העניין באברהם אבינו וביהודה או לכל האומה בכלל כמו מעשה העגל. ואמרו כי לשום סיבה מאלו אין למנוע פרסום מה שנכתב בתורה בשום פנים, אם בשורשים התוריים נתפרסם האמת, והמשכלים יבינו ולא יהרסו אל ה' לראות. וגם למשוא פנים אין לחוש.

וזו מידה משובחת בתורה, כי אף על פי שלא יימשך מסיפור עניין לוט רק הודעת התחלת שתי האומות הן, עמון ומואב, אין למנוע פרסומו משום כבודו של אברהם. כ"ש כשיהיה דבר שאפילו ההמון ילמדו ממנו מידה טובה, כעניין יהודה שמתוך גנותו למדנו שבחו שהודה ולא בוש. וכ"ש כאשר תהיה ההזכרה לתועלת המבויש, ויגיע לו ממנה פרסום כפרת העוון, כי אז ודאי יצא הפסדו בשכרו, כמו שאמרו בפירוש ולא חיישין לכבודן של ישראל כי הכי דתהוי להו כפרה. והוא ראיית הפירעון שאמרנו.

אמנם, כאשר יובן מפשט הכתובים שהעוון היה חמור ומגונה יותר ממה שהיה כשיובן עניינו היטב, הנה אז חסו חכמים עליו, ואמרו שיקרא בהמון ככתבו, אמנם שלא יתורגם באזניהם, כדי שלא יבינהו הלועזים בעם כפשוטו, וייקחו ממנו כוונה שלא עלתה על לבו. והוא מה שאמרו שם **מעשה עגל שני נקרא ולא מיתרגם משום כבודו של אהרן**. ואלו הן מעשה עגל שני, מן מה עשה לך העם הזה עד וירא משה את העם כי פרוע הוא כי פרעה **אהרן לשמצה בקמיהם**. וגם ויגף ה' את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן שהכוונה בכתובים האלו היא זולתי מה שיבינוהו ההמון מפשוטם, כמו שיבוא היטב ב"ה. וכווננו שלא לייחס עוון למי שלא עשהו, לא לחוש אל כבוד מי שאינו ראוי לחוש אליו.

ולזה הדרישה ברבים לפרש ולבאר כוונת הכתובים ההם לפי מה שכוון מהמסדר אותם, היא מצוה שאם התרגום היה מענינו לפרש אותם, היה מצווה לתרגמם ברבים. והנה בזה נתבאר מה שרצינו להקדימו אל זה הפועל המגונה מאופן נפילתם עליו ותועלת זכרונו בתורה.

ומעתה נבוא אל ביאורו אך בזיכרון ספקות הנופלות בסיפור.

[הספקות בסיפור מעשה העגל – שמות לב]

א. באומרו וירא העם כי בושש משה וגו'. ויקהל העם וגו'. והלא לא נמצא שנתעבב משה אחר ארבעים יום כלום. ואף כפי מה שאז"ל כי באו שש ולא בא, כסבורין שהיה היום ההוא מן המניין (שבת פ"ט) כמו שפרש רש"י ז"ל. איך היה להם שהות באותו יום אחר חצות להיקהל על אהרן ולהרוג את חור ולעשות את העגל ולבנות מזבח לפניו, כ"ש למאן דאמר (ר"שי שם) שטעו ביום המעונן בין קודם חצות לאחר חצות, ולפי שלא נתקררה בזה דעת חז"ל אמרו (שם) שהיו שם מעשה שטן.

וגם שלא באו אל אהרן אלא בטענת כי זה משה האיש וגו' לא ידענו מה היה לו. מי שם מחסום לפיו שלא הודיעם כי בוא יבוא ולא יאחר. ואיך אפשר שלא יספיקו לו דברי רצוי ופיוסין לדחותם עד הבקר.

ב. אחר שלא הניעם אל זאת השאלה כי אם העדרו של משה הנה היה להם לבקש מאהרן שימלא מקומו ללכת לפניו, ומה להם ולאלוהים. ומה רצו לומר אלוהים אשר ילכו לפניו.

ג. כי לפי הנראה הנה הם לא זכרו שיעשה להם אלוהי זהב, וגם לא הזכירו לא טלה ולא עגל. והנה אהרן לא די שלא מיחה בידם, אלא שהקדים פניהם באומרו פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם והביאו אלי. ולא עוד אלא כשהביאו לו, הוא לקח מידם ויצר אותו בחרט ויעשהו עגל מסכה. ומי בקש זאת מידו. והקשה מכל וירא אהרן ויבן מזבח לפניו.

ד. באומרו לך רד כי שחת עמך אשר הוצאת וגו' סרו מהר וגו' עשו להם עגל מסכה ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם. כי למה לא יחס המעשה לעושהו, כמו שאמר את העגל אשר עשה אהרן. ולמה לא בקש מידו. וחלילה שיהיה משוא פנים לפניו.

ה. באומרו יתעלה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא, כי לפי ענינם יותר היה ראוי לומר כי עם כבד עוון הוא. ועוד מה טעם הניחה לי ויחר אפי בהם היה לו לומר הניחה לי ואכלם.

ו. אומרו למה ה' יחרה אפך בעמך, ואם לא עכשיו אימתי. עוד אומרו אשר הוצאת מארץ מצרים בכוח גדול וביד חזקה הלא היא המחכת הדין עליהם. וגם מאמר למה יאמרו מצרים אינה טענה וכי בשביל השוטים תלקה מידת הדין. גם כי מלת לאמר יתירה.

ז. הזכיר עתה בתפלתו **ותדבר אליהם ארבה את זרעכם וכל הארץ** וגו'. השתא גט בעי מיתב להו, כתובה בעי מיניה?! ואם נתכוון לזכור לו שבועת האבות, הרי כבר השלים עמהם, כמו שאמר **ואעשה אותך לגוי גדול**. ולמה אחר זיכרון זכות אבות בדבריו תחת שהיה לו להקדימו כמנהג בתפלה.

ח. באומרו **והלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים הוא** עם אומרם ז"ל (אבו' פ"ה) שהלוחות היו מעשרה דברים שנבראו בין השמשות ומה טעם הרבה בכאן בשבחן ולא גמר הלולם כשאמר ויתן אל משה ככלותו וגו'.

ט. מאמר **קול מלחמה במחנה ויאמר אין קול** וגו'. דמאי נפקא לן מהמאמר ומהתשובה מאי דהוה הוה.

י. אומרו **ויהי כאשר קרב אל המחנה וגו' ויחר אף משה וישלך מידיו את הלוחות** וגו'. וכי אם לא ראה לא האמין מה שא"ל האל יתברך. ולמה לא הניחם בהר או לא שברם שם בשעת חמה.

יא. אומרו **ויקח את העגל אשר עשו וישרוף באש** דמאי שרפה שייכא ביה.

יב. באומרו **מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו** וגו'. שיראה שהוא דבר שהיה לו לעשותו אם עשו לו דבר רע.

יג. בתשובתו **אתה ידעת את העם כי ברע הוא**. כי הן לו יהי כדברו היה לו לדחותם יום או יומיים כמו שאמרנו ראשונה, כל שכן שכיחש מעשה שעשה בעגל, ומה שצר אותו בחרט, ומה טעם ואשליכיהו באש ויצא העגל הזה. וסוף דבר כיון שנאמר **וירא משה את העם כי פרוע הוא כי פרעה אהרן** יש לתמוה איך לא הענישו. וכ"ש ממה שנאמר **ויגף ה' את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן** טוביה חטא זיגוד מנגד (פסחים קי"ג ב). ומה רצה באומרו מלאו ידכם וגו'.

יד. באומרו **אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלוהי זהב** כי לא הזכיר מה שידע מפיו תחלה ולפי מה שאמרו **חז"ל** (יומא פ"ו ב) שצריך לפרט החטא היה לו לומר עגל זהב. ועוד אחר שנאמר וינחם ה' על הרעה מה לו לבקש עוד עליהם.

טו. אומרו בעת ובעונה הזאת **לך נחה את העם** וגו' כי היום לא יום בשורה הוא ודי עתה במחילה לבד. ואיך יתכן עם זה אומרו ביום פקדי ופקדתי.

טז. אומרו **וישמע העם את הדבר הרע הזה** כי אחר שהדבר היה רע מפורסם אין צריך לפרש כי אבלותן מוכיח עליהם שהכירו רעתו. ואף על פי שהוא ספק נקל יש במשמעו הבנת הכתובים.

יז. אחר שאמר הכתוב **ולא שתו איש עדיו עליו** למה הוצרך אחר כך לומר **ועתה הורד עדיך מעליך** וכן נאמר עוד **ויתנצלו בני ישראל את עדיים** וגו'. וגם הוא ראוי לדעת עדי זה שדבר בו הכתוב מה הוא. ועוד אומרו **אמור אל בני ישראל אתם עם קשה עורף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך ועתה הורד** וגו'. כי מצד אחד חדש להם לשבח וחיבה והוא אומרו **בני ישראל**, מה שלא זכר זה בכל הפרשה רק **העם** או **עמך** ומצד אחר מגזמם לאמר, **רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך**. והנפש לא תמלא ממה שכתב **הרמב"ן** ז"ל בזה כמו שיבוא ב"ה.

יח. באומרו **ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה וקרא לו אהל מועד** וגו'. כי מה טעם שיזכור בכאן מה שהיו נוהגין בו בצאתו ובבואו. ושם יאמר טעם **ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל** מצורף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ע"ה א) פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה זקנים שבאותו הדור אמרו.

ואחר זיכרון אלו הספקות נבוא אל הביאור [שמות לב]

וירא העם כי בושש משה.

הצעה.

יראה לתת מסוה על פני העם. וישקיף גם כן לכבוד אהרן.

[שתי גישות לתמונת האלהות בתחילת הבריאה]

להיות תולדות השמים והארץ בהיבראם חדשים, וכל שיח סוד שרפי מעלה טרם יהיה בארץ. וכל צמח צדקה ותהילה טרם יצמח, כי לא המטיר ה' על אישיה גשם נדבות וטל אורות נרות מצוה ותורה. ואדם אין בכל הדורות הראשונים ההם יכין לו לדרוש את ה'. ואד יעלה מן הארץ, אשר מאפליה היא החכמה הטבעית אשר ע"י המחקר האנושי, והשקה את כל אנשי עיוניה יין חמר מלא סכלות, בקיום **קדמות העולם ומציאותו על החיוב, ולסלק מבורא עולם כל חפץ ורצון ושום מעשה ודעת בכל אשר נעשה תחת השמש**.

ויגר מזה ומזה רוח שקר בפי כל חכמיהם, אשר יאמרו למזימה כי לא תהיה תפארתו ותהילתו זולת זה, כמו שכתבנו בשער כ"א ול"ט ומ' וזולתם.

גם שמריה ימצו ישתו כל משפחות האדמה, להאמין ולקיים כי **עזב ה' את הארץ אל הנהגת הטבע**, אשר על פי מערכות השמים המחויב על מנהג אחד ועל טבע אחד תמיד, אל החסיד לא ירבה ולרשע לא ימעט, כי על כן למדו חכמת מלאכת עבודת האדמה בשמור לעשות את כל מלאכת השמים, והסך לה נסכים, כי ראו להתאמץ בכל כוחם להכין הגשמים התחתונים לקבל השפע מן הגרמים השמימיים כפי מתכונתם וטבעם, כמו שכתבנו ראשונה.

ונמשכו אחר זה המנהג זמנים גדולים ושנים רבים למאות ולאלפים, עד שנקבעה אמונה זו בלבם בקשר אמיץ, וגזרו כי כל השתדלות וכשרון מעשה זולתי זה הוא בטל. לכן היה מעניינם כי אפילו אחר התפשטות האמונה הנכונה וגילוי אמיתתה, אשר הייתה התחלתה ע"י אברהם אבינו ע"ה, כי הוא החל לגרש הדעות הנפסדות מהארץ ומנהו והלאה אב לבנים יודיעו אמיתתה, עד שנשלמה על ידי משה רבן של נביאים ביציאת מצרים וקריעת ים סוף וירידת המן והשלו והבאר, וגדולה שבכולן נתינת התורה האלוהית במעמד הנכבד והנורא ההוא, עדיין נשאר בעניין ההנהגה אצל כתות האנשים שני מיני מבוכה - **המין האחד** מצד גודל האמונה ועוצם התשוקה לבחון ולראות במעשה ה' כי נורא הוא; **והמין השני** מצד קוטן האמונה וביצורה ופסוח בה על שתי הסעיפים.

משל:

זה איש גדול מנביאי ה' וקדושיו, נתן עיניו באיש אחד לעיני עמים רבים והרגו, או שסמך ידו על המת והחיהו, וכיוצא.

הנה קצת הניצבים שם היודעים את גודלו ואת חסידותו וקורבתו לאלוהיו, הנה המה קיימו ויאמתו המעשה ההוא בלי שום ספק, אבל יתמהו מאוד על הפלא הגדול, ויסכלו מהותו וישתוקקו בכל כוחם להשיג בהשגתו.

וקצת עמי הארץ אשר לא יאמינו כי יש כוח בחכמה ובחסידות לשנות טבע המציאות בשום עניין, אף על פי שראו המעשה בעיניהם, כחשו ויאמרו, לא הוא כי אם אחד ממעשי התחבולות אשר יראה להם, ותאחז בהיתול עיניהם, או על ידי אי זה מעשה להט וכישוף שיהיה בו מבוא למנהג הטבעי, אלא שהוא מוסכל מהם. והם ג"כ התאוו תאוה לנסות לעשות בלטיהם כמוהו כדי להכחיש ענינו.

וזה העניין עצמו הוא מבואר מציאותו בין הכת החשובה של החסידים והמאמינים במעשה הנביאים והנביאים עצמם בכל מה שיעשה על ידם מהפלאות כנגד מערכות השמים, וכת המין המקטינים באמונה ומפקפקים בה תמיד. ואלו ואלו הם רצים.

אלו רצים לחיי עולם, ירדפו לקרבה אל ה' ולדעת דרכיו יחפצו כל היום, כמו שנמצאת שלהבת התשוקה בוערה תמיד בלב כל השלמים כמוזכר בתורה גם בנביאים גם בכתובים.

ואלו רצים לבאר שחת, לנסות עשר פעמים, כי אינם מאמינים.

[שתי תשוקות מנוגדות: לנסות את ה' או לראות את כבודו]

והנה מצאנו ראינו שנסדרו שני מינים אלו מהתשוקה והחפץ ההפכיים סמוכים ותכופים בסיפורים האלה:

הראשון תשוקת בני ישראל הרעה ונסותם את ה' במעשה העגל. והשני הכוסף העליון והאלוהי אשר למשה אדוננו לדעת דרכיו יתעלה ולראות את כבודו הבא אחריו.

אמנם המין האחד הוא מבואר, כי זה העם היוצא ממצרים אשר החלה בהם התפשטות הנבואה וההשגחה האלוהית בעולם, הם רבים עתה מהבוערים בהם מצד הרגלם של כל ימי עבודתם תחת יד מצרים, המכחישים פמליה של מעלה בכל מיני כישופיהם ופחיתות עבודותיהם הזרות והנוכריות, אשר כתבנו ראשונה רוע כוונתם ופחיתותם. הנה הנם נטו אחר המורגל בהם, עד שנשכח מפיהם שם ה' הגדול. כמו שאמר משה (שמות ג') ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, על דרך שאמר פרעה (שם ה') מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה'.

וכבר הוצרכו האותות והמופתים לשיאימינו בו. ואף על פי שהאמינו בתחילה, מיד חזרו לומר (שם) **ירא ה' עליכם וישפוט את הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה וגו'.** ומזה נתרעם ואמר (שם ו') הן בני ישראל לא שמעו אלי.

ואם חזרו להאמין בראותם מכות הארץ ההיא ותחלואיה, עוד מעט חזרו בהם **וימרו על ים בים סוף** (תהלים ק"ו), באומרם (שמות י"ד) **המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר מה זאת עשית לנו וגו',** הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר חדל ממנו ונעבדה את מצרים כי טוב לנו עבוד את מצרים וגו'.

ואף כי נאמר שם **וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו** הנה על שפת הים אמרו (שם י"ו) **מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע.** כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה וגו'. הנה שייחסו תמיד העלייה ממצרים למשה, כסבורים שבחכמת מצרים היה עושה, אלא שהוסיף חכמה עליהם, כמו שמעשיו יתרים על מעשיהם.

ועדת קרח רשעם הגידו לא כחדו (במדבר י"ו) **המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר,** וזאת הייתה סיבה עצומה להם שתמיד כל היום היו מסופקים במעשיו,

כמו שיחויב לבוא בהכרח לשום דבר מהדברים, כי בסלק ההכרח או שישב ויסירהו מלבו מיד ישוב לסורו.

וכבר נתבאר כל זה בפירוש גמור באומרו (שמות י"ז) על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר **היש ה' בקרבנו אם אין**. יורה שאעפ"י שהיו מודים בחכמתו הנפלא תמיד כל היום הם פוסחים על שתי הסעיפים, וחושבים מחשבות ומרבים הרהורים לחקור ולפשט במה היה כחו גדול. אלא שכל זמן שהיה משה עמהם, לא היה להם מקום לצרף מחשבתם למעשה, עד עתה שנאמר **וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר**. ומהידוע שלא נמצא בכתוב שייעד להם משה יום חזרתו אליהם, שלא נאמר אלא (שם כ"ד) **ויעל משה אל ההר** (שם) **ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה** ואולי למשה עצמו לא נודע יום בואו.

(א) וא"כ כוונת אומרו **כי בושש משה**, שראו שהסתיר משה פניו מהם קצת ימים, ולא אץ לבוא כפעם בפעם. ואז היה להם עיכובו זה זמן מוכן להוציא אל פועל מחשבתם הרעה, לבעבור נסות היוכלו עשות דבר שידמה למה שהיה עושה אותו משה. והיה אז להם שהות להיקהל על אהרן לא יום אחד ולא יומיים, כי אם הרבה ימים לאמר לו יום יום **קום עשה לנו אלוהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש** וגו'. והכוונה שינסה לעשות להם האלוהים אשר אמרו להם זה כמה.

[צורת מזל שור]

(ג) ויתכן שבמאמר הזה כווננו וייחדו להם אל צורת מזל שור, כי הנה הם לחשבם עצמם מכלל המצרים אשר ישבו בארצם זה כמה שנים אמרו כן, אשר ילכו לפנינו. כלומר, לפני מזלנו אשר היינו עד הנה תחת ממשלתו, כי הנה מזל שור הוא עומד תמיד לפני מזל טלה בסדר האפודה, כלומר למזרח העולם כשהם על האופק, ואם הוא אחריו בתנועה היומית. וחשבו כי בכוח שור זה ניצח משה לכוחו של טלה מזל מצרים. והוא אומרם כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו, כלומר לא ידענו באמת מה כוח היה לו, אבל אנו חוששים שזו כוחו לאלוהו. ואתה מפני היותך בעל סודו, תוכל להישירנו בזה דרך נכונה.

ולזה החליט עליהם המשורר **וימירו את כבודם בתבנית שור** וגו' (תלים ק"ו). כי הם עצמם אשר בחרו להם כן. ויסבול שירצה שהמירו את כבודם כבוד טלה בתבנית שור.

(יג) ובלי ספק כל הימים ההם היה דוחה אותם בטענות ודברים, עד שהרגו את חור לפי קבלת **חז"ל** (סנהדרין ז' א).

ולא סיפר הכתוב דבר מזה, להיישירנו אל אמיתת כוונת אהרן וחומר מעשהו בזה. שאם היה מספר פרטי היקהלותם ודחיותם מדי הפצירם בו יום יום, הנה לסוף כאשר עשה יראה שחטא חטאה גדולה, אלא שעשה אחר ההפצר, ואין ההפצר התנצלות לו מדעתו. אבל עכשיו שלא סיפר רק מה שעשה בסוף, יראה שמתוך גופו של מעשה לעמוד על

התנצלותו אם ישנו פה מה שלא יסופק אחר שנודע ששילם לו האל ית' טובה תחת זאת כמו שיתבאר.

והנה זה ממש דומה למה שעשה בפרשת מרגלים, שנאמר (במדבר י"ג) שלח לך אנשים וגו' וישלח אותם משה וגו'. מבלי שיתנצל במה שנזכר במשנה תורה מהפצירם על זה העניין ודחותו אותם ממנו בכל עוז. כי אם היה כותב כן, לא יובן עיקר חטאם במעשה ההוא כמו שיתבאר במקומו שער ע"ז ב"ה.

והנה לפי זה שתק הכתוב מכל מה שעבר ביניהם בכל הזמן ההוא, וספר מה שדבר להם בסוף. **ויאמר אליהם אהרן פרקו את נזמי הזהב** וגו'. הנה אהרן קדוש ה' כשראה אותם ברע, ושאיין לו שום טענה ותחבולה לדחותם עוד, ראה בחכמתו להסכים עמהם בנגלה ממעשיו, והראה את עצמו כאלו הוא מזדרז בכל כוחו לעשות רצונם להוציא הצורה ההיא המבוקשת מהם אל הפועל. והייתה כוונתו כי כל עוד שיעשנו על צד היותר נאות לכוונתם, ולבסוף יראו שאין בו ממש, יבושו ממחשבותיהם ותשקוט תשוקתם זאת הפחותה ולא תהיה להם עוד תקומה. מה שלא יהיה זה בזולת זה האופן.

ולזה אמר להם **פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם והביאו אלי**. הסכים עמהם לעשותו מהחומר היותר נכבד והיותר קיים, והמתייחס בגונו אל הצורה אשר שאלו אל הסיבות אשר כתבנו ראשונה. גם הראה להם פנים, כי אותו הזהב אשר נשתמשו בו הנשים והבנים והבנות בתכשיטיהן, היה היותר נאות למלאכה ההיא, כי מחשבת המשתמשים בו ברגילות מועלת בכמו אלה מעשים השמאליים. והייתה עיקר כוונתו שהנשים והבנים והבנות ימאנו להוריד עדיים מעליהן, ויהיה עיכוב בדבר. ומשפט הכתוב נראה שכן היה, שנאמר **ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם** ואלו נשים ובנים ובנות לא נאמר. וכן אמר הוא **ואומר להם למי זהב התפרקו ויתנו לי**. אמר כי הוא חשב לדחותם עד יסכימו במי ראוי לתת הזהב הראוי למלאכה, והם לא נתעכבו בדקדוק זה ויתפרקו הם עצמם ויתנו לי.

ולפי קבלת **חז"ל** (פר"א פ' מ"ה) כבר קבע הקדוש ברוך הוא לנשים שכן, לפי שלא רצו לתת נזמיהם למעשה העגל, בשהן בטלות ממלאכה בכל ראש חודש וראש חודש אשר בעליהן מקריבים שער עזים לחטאת לה' (במדבר כ"ח).

ואל הכוונה הזאת עצמה נאמר **ויצר אותו בחרט ויעשהו עגל מסכה**, כי הוא צייר וחקק אותו לעיניהם בתוך דפוס כדרך שחוקקים הצורפים חוקקי כל תמונה וכל תבנית בדפוסים של עפר או של חול לצקת בהם כל כלי. ואחשוב שאותו דפוס החלול שעשה קרא בכאן **חרט** לפי שבו היה נחרט ומחוקק מהצורה ההיא. ואמר ויעשהו עגל מסכה כי אחר

שנעשה הדפוס התיך הזהב באש והשליכו אל תוך הדפוס ויצא צורת העגל שלם לפניו, כמו שאמר להלן **ואשליכו באש ויצא העגל הזה**.

(יג) ויהיה אומרו ואשליכו באש, כמו ופעל בפחם ובמקבות יצרהו יתארהו בשרד יעשהו במקצעות וגו' (ישעיהו מ"ד) זולתם. ושם יבאר תכלית כוונתו כמו שיבוא. סוף דבר, כוונתו הייתה שלא לגרוע מחוקו דבר כדי שלא יתלו חיסרון דעתם בחוסר המעשה.

[השוואה לאליהו ונביאי הבעל]

וכמו שהוא מבואר שראה ועשה כמוהו אליהו ז"ל לנביאי הבעל שהישיר להם בדרך עבודתו וקריאתו ותפילתו, כשאמר בחרו לכם הפר האחד ועשו ראשונה כי אתם הרבים וקראו בשם אלוהיכם, וכאשר עשו ולא הועילו נאמר ויהי בצהרים ויהתל בהם אליהו ויאמר קראו בקול גדול כי אלוהים הוא כי שיג וכי שיח לו וכי דרך לו אולי ישן הוא ויקץ (מלכים א' י"ח).

וכבר כתב **הרלב"ג** ז"ל כי כל אלו העניינים קורים בעבודת הכוכבים, להיות הכוכב ההוא הנעבד פעם הולך פעם נזור פעם עומד זולתן מהמצבים. ויראה שרצה בהיתוליו, אחר שאתם עושים את הבעל בעל תמונה ובכלים גשמיים, אם כן תודו שיש לו שיחה וצפצוף דיבור כשאר האדם, ואם כן כל משיגי הגוף משיגים אותו, ואם כן דרך לו ג"כ מדרכי האדם מן היגיעה והשינה וכדומה, ולזה יש לחוש שמא מדי עלותו למרום לבקש חפצכם מפטרוננו, וכל שכן אם היה הצלם הנעשה לכוכב מאדים שהוא בגלגל החמישי, כי ירד עיף ויגע כי רב הדרך, ונשתקע בשינה.

ואפשר כי באומרו וכי דרך לו, כיון להתל בהם לומר שהבעל ההוא בעל דעת ורצון בתנועתו, כי זה מה שיבדל בו מאמר דרך מלשון תנועה, כלומר שכבר היה לו דיבור והשגה שכלית, כמו שאומרים בכוכבים עצמן. איך שיהיה, לא הניח דעת מדעותיהם הפחותות שלא הזכיר להם, והכל עשו כנזכר שם ויקראו בקול גדול ויתגודדו כמשפטם עד שפך דם עליהם. והכל כדי שלא יישאר שום פתחון פה לבעל הדין.

[התנהלותו של אהרון]

וכך הייתה כוונתו של אהרן זקנו להעתיקם משיבושיהם ולהודיעם שהם רודפים אחר ההבל שאין בו ממש, היודע ידע שיהיו מהם אנשים בוערים בלי שום דעת ותבונה, שבראותם אותו יוצא מתוך הדפוס, מיד ישתחוו לו ויאמרו אלה אלוהיך ישראל מבלי שינסו בו אם יש לו שום (צרך) [צורה] של אלוהות.

(ג) ועל זירוז הסכלות הזו הנפלא אמר הכתוב **וירא אהרן ויבן מזבח לפניו**, על דרך וירא וירץ לקראתם (בראשית י"ח) שראה והתבונן שהיותר נאות לפי צורך השעה לבנות מזבח לפניו ולקרוא חג לה' ליום מחר, כי עכ"פ יודיע השם יתעלה למשה את כל המעשה ההוא ובוא יבוא ולא יאחר. ואין ספק שאם היה יודע כי בא יומו לבוא, היה דוחה אותם מסוף המעשה עד הבוקר, עם שרוב העסק במלאכה ההיא היה בהמשך הזמן שעמד שם, כמו שאמרנו, וישכימו ממחרת ויעלו עולות וגו'. הנה אלו הבוערים בעם אשר הודו מיד באלהותו, ואמרו כי הוא המעלה אותם מארץ מצרים, וכי בכוחו עשה משה את כל הגדולות והנוראות ההן, ואשר השתחוו וזבחו לו, הם היו דלת העם כשלושת אלפי איש אשר נהרגו ע"י בני לוי. אבל יתר העם, אם שנתכוונו למה שאמרנו, הנה לא השתחוו לו ולא עבדוהו עד אשר יראו מה טיבו, ולזה לא נענשו במיתה.

(ד) כ"ש שלא יהיה עוון אשר חטא אהרן המכווין להוציא מלבם כל חשד ושיהיו נאמנים לה' ולמשה עבדו.

ובמדרש -

משל לבן מלך שזחה דעתו עליו, ונטל את הצפורן לחתור בית אביו.
אמר לו פרגוטא אחד: אל תיגע בעצמך, תן לי ואני חותר.
הציץ המלך עליו, אמר לו: יודע אני איך כוונתך. חייך איני משליט על פלטין שלי אלא אותך.
כך בשעה שאמרו ישראל לאהרן קום עשה לנו אלוהים, אמר להם פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם וגו'. אמר להם אני כהן ואני עושה אותו ומקריב לפניו. והוא לא עשה כן אלא לעכבו עד שיבוא משה. א"ל הקדוש ברוך הוא: אהרן, אני יודע היאך הייתה כוונתך, חייך איני משליט על קרבניהם של בני אלא אותך. שנאמר (שמות כ"ח) ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך וגו' (ש"ר פ' ל"ז).

הנה **הרלב"ג** הליץ בעד אהרן עניין העכבה בלבד והביא זה המאמר לראיה. אמנם רואה אני בו את כל דברי, כי הם חשבו לחתור השגתו של משה עם אלוהיו באותו המעשה הגרוע והפחות שאין בו ממש, כמו שלא היה ממש בציפורן העשויה לחרט אותיות דקות, כד"א (ירמיהו י"ז) בעט ברזל ציפורן שמיר, לחתור חומה חזקה של פלטין מאבני גזית. ואהרן אמר שהוא יעשה זה באופן היותר שלם שאפשר, מצד מה שהוא חכם ויודע לכונן כל הדברים הצריכים אל המלאכה. והכל ראה השם יתעלה ואמר לו, אני יודע כוונתך ואתה תהיה כהן לעולם, כדי שתתפרסם לכל.

[לך רד כי שחת עמך]

וידבר ה' אל משה לך רד וגו' סרו מהר וגו'. אמר שכבר קרה להם אחר מתן תורה מה שהורגלו בו מהשנויים קודם לכן, כמו שכתבנו. והוא שאף על פי שנכנסה בלבם במעמד ההוא אמונה שלמה, שעליה אמר (דברי ה') מי יתן והיה לבבם זה להם וגו', עוד מעט סרו מהר ממנה ועשו להם עגל מסכה. ואעפ"י שאין בו ממש, כבר הודו לו שלשה מיני עבודה הראשיים: **ההשתחוואה** - שהוא עניין היראה וההכנעה; **והזביחה** - שהוא ההדור והכבוד; ואמרו אלה אלוהיך ישראל הוא **השבח וההלילול**, ששלשתן כללם המשורר באומרו (תהלי כ"ב) יראי ה' הללוהו כל זרע יעקב כבדוהו וגורו ממנו כל זרע ישראל. ודי בזיון וסכלות מוחלט.

ויאמר ה' ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא.

(ה) התחיל מאמר בפני עצמו. ואמר, הנה לשעבר נסתכלתי בתכונת העם הזה וראיתי אותו עם קשי עורף, והחזקתי אותה להם למידה טובה לבלתי היותם כפתאים מאמינים לכל דבר. ולזה הוזקקתי לעשות להם את כל הגדולות והנוראות אשר ראו להעתקם מקושי עורפם אל השיווי והמיצוע בעניין האמונה, והוא להעמידם על האמונה השלמה בכל מה שיגיע להם על ידי הנביא המוחזק, כמו שאמרתי ראשונה (שמות י"ט) וגם בך יאמינו לעולם. והנה עדיין הם על טבעם הפחות, שגדל עמם מרוע הרכבתם שהולך ונמוג לבלתי עמוד על מצב אחד, כמו שנזכר בדברים אשר בשער, ועתה לפני כן הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם.

ואעשה אותך וגו'. לקיים מה שנשבעתי לאבות. אמנם עתה ראה כי הודה לו בזה מה שאמרנו בהקדמה, שלא יבוקש מהאדם שלא יחטא, שאין כך מטבעו ומהרכבתו אלא שיחטא וישוב וגו'.

(ה) ולזה אמר לו **הניחה לי ויחר אפי**. כלומר, אם אתה תניח לי, יחר אפי בהם ואכלם. ואם לאו - לא יחרה. כלומר שאין להיחרד ולכעוס על מה שהוא כן מטבעם, כמו שאין ראוי לכעוס על האש שישרוף ועל האבן שתיפול. אבל שראוי להחרידם ולייסרם ולהענישם באופן שיכירו גודל חטאתם, וייכנעו בנפשם וישובו אל ה'.

וכמ"ש **חז"ל** (ירושלמי מכות פ"ב הל"ז)

שאלו להקב"ה חוטא מה ענשו ואמר יעשה תשובה ויתודה ויתכפר דכתיב (הושע י"ד) קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ונאמר (תהלים כ"ה) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך.

ודבר ה' היה יקר ונעים על אוזן שומעת, וטרם ישוב אליהם נזדרז להליץ בעדם ולהתפלל תפילה נפלאה כפי חומר העניין והשעה.

[ויחל משה את פני ה' אלהיו]

ויחל משה את פני ה' אלוהיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך וגו'. (ו) לפי שכוּבד החטא וגדלו יבחן משלושה פנים.

אם מצד המעשה היותו מגונה מאוד מצד עצמו, כמו שאמרה תורה בכמה מקומות (ויקרא י"ח) שארה הנה זימה היא (שם), ואת זכר לא תשכב משכבי אשה תועבה היא. ודרך כלל (שם) כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו וגו'.
או מצד הפועל אותו, כמו שהיו המצות המיוחדות לכהנים משמירת הטומאה ומנהג הקדושות, כי הבלתי הזהר בם לזולתם אינו חטא. ומזה האופן הם כל העבירות הקלות הנעשות ע"י החשובים, וכמו שאמר יוסף (בראשית ל"ט) איננו גדול בבית הזה ממני וכו'.
או מצד מעלת המצווה והמזהיר בו, כי היא סכנה עצומה לעבור על דבר מלך שלטון על אי זה דבר שיהיה גדול או קטון. וכמו **שאמרו ז"ל** (במדבר רבו' פ' י"ט) גזירה גזרתי חוקה חקקתי אין לך רשות לעבור עליה.

ובשלושתן טעו ישראל בחטא הזה המגונה. וכן סדרם משה בדרך הווידוי באומרו **אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב.**

כי באומרו **העם הזה**, כיון שהעם מצד עצמו היה כבד עוון יותר מזולתו, כי הם ראו ולא זר את כל אשר עשה עמהם להפליא.

ובאומרו **חטאה גדולה** כיון אל עברם על מצות מצוה, כי בבחינה ההיא תקרא עשיית הגנאי חטא, כמו שאמר יוסף על כיוצא בזה וחטאתי לאלוהים. ויהודה (שם מ"ד) וחטאתי לאבי. ואמר **גדולה** כי גדל עוון עמו לפי ערך הכרתם.

ועל גנאי המעשה אמר **ויעשו להם אלוהי זהב** כי אין סכלות גדולה מזו, וכמו שאמר יוסף (שם ל"ט) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת.

הנה הוא ע"ה התחכם ללמד עליהם סניגוריה מפאת כל שלשה בחינות הללו אשר יראה שבאה עליהם התפישה מחמתם.

ובמדרש (ש"ר פ' מ"ג)

ויחל משה את פני ה' אלוהיו, שדבר בקלות ראש לפני הקדוש ברוך הוא מפני צרכן של ישראל. הדא הוא דכתיב (משלי ט"ז) חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה. שבשעה שעשו ישראל אותו מעשה, מיד עלתה חמתו של מלך מלכי המלכים, ושלח מלאכי חבלה להשחית את ישראל. הוי חמת מלך מלאכי מות. ואיש חכם יכפרנה, זה משה שנקרא חכם, שנאמר (שם כ"א) עיר גיבורים עלה חכם, שלמד סניגוריה עליהם, דכתיב ויחל משה את פני ה' אלוהיו וגו'.

והנה הוא מבואר כי משלחת מלאכי רעים היו הבחינות ההנה אשר כל אחת מהנה תחייבם לכיליון חרוץ. והנה חכמתו עמדה לו בנהוג קלות ראש בחלל כל הצדדים ההם, ולהפוך אותם אל צדדי הקל וסיבות המחילה, כמו שיתבאר מסידור דבריו על פי מדרשי **חד"ל** המאירים פני התורה.

ועל עצם המעשה אמר **למה ה' יחרה אפך**, ירצה אתה הוא ה' אלוהי האלוהים ואדוני האדונים, אשר אמיתת גודלך גלויה ומפורסמת בעולם, למה חרה לך כי ישאל העם הזה וכי ינסה לדעת היש ה' בקרבם אם אין. ואם קצתם לסכלותם השתחוו לו ויזבחו לו, הנה באמת עשו דבר בטל, וכלום מתקנא אלא גיבור בגיבור חכם בחכם עשיר בעשיר. והוא הדבר אשר ביארו היטב כשאמר ויעשו להם אלוהי זהב, כלומר שהמעשה ההוא בטוב הבחינה אינו כדאי שיכעס עליו השיעור ההוא, שלא עשו אלא אלוהי זהב, ומה כוחו וגבורתו שתתקנא בו.

משל לאשה שעושה צלמי זכר מעץ ואבן כסף או זהב ותנאף במ. כי עם שהוא שטות ובהמות גדולה, ראוי להעתיקה ממנו ולייסרה, אבל אינו כדאי שיקנא לה בעלה על זה.

ואינו כתוב בתורה שאתה אל קנא (שמות כ') רק על עבודת צבא השמים שיש בהם קצת ממש, כמו שנאמר (תהלים קל"ו) הודו לאלהי האלוהים.

ובמדרש (ש"ר שם)

ר' נחמיה אומר: בשעה שעשו ישראל את העגל עמד משה לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע, בניך עשו לך סיוע ואתה כועס עליהם? העגל הזה יהיה מסייעך: אתה מזריח את החמה, והוא את הלבנה. אתה את הכוכבים, והוא את המזלות. אתה משיב הרוח, והוא מוריד את הטל. אתה מוריד גשמים, והוא מעלה צמחים. א"ל: אף אתה טועה כמותם, שאין בו כוח לשום דבר. א"ל משה: אם כן הוא שאין בו ממש, למה אתה כועס על בניך? זהו שאמר הכתוב למה ה' יחרה אפך בעמך.

הנה שהורו על חכמתו הנפלאה, במה שבקש לפוטרם מצד המעשה שאין בו ממש, ולא היה כדאי לחרות אפו בהם. כמו שאמר הניחה לי ויחר אפי, כי כלפי זה אמר למה ה' יחרה אפך בעמך, כלומר צדיק אתה ה' שלא חרה אפך עדיין, וגם מכאן ואילך אין ראוי שיחרה. והנה היא טענה נפלאה.

אמנם על מה שכיוון להליץ בעדם מצד הפועלים, אמר בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים. וזה כי אחר שיצר לב האדם מעצמו הוא תמיד מהרהר ומפקפק כנוע עצי יער באמונת הדברים והעניינים הבלתי מושגים בהרגשיהם, כמו שאמרנו זה בהקדמה בתת סיבה

לאילו העניינים המדומים, (ו) ונוסף עליו כי זה העם ישבו במצרים וגדלו על קלקול המעשים מכל העמים אשר על פני האדמה, ושם מעכו שדיהן ושם עשו דדי בתוליהן, כמו שכתבנו בהצעה. א"כ הרי היו כמוכרחים מצד טבעם והרגלם. והמוכרח על זה האופן כבר יש לו צד התנצלות, וכמו שיראה שאמר דוד (תלים נ"א) הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתיני אמי.

ובמדרש (ש"ר שם)

אמר רבי הונא בשם רבי שמעון בן יוחאי: משל לאדם שפתח לו חנות של בשמים בשוק של זונות, ומנה את בנו עליו.

המבוי עשה שלו, והחנות עשתה שלה, והבחור עשה שלו. יצא הבן לתרבות רעה. ובא אביו ותפסו עם הזונה, התחיל מצעק ואמר, הורגך אני. עבר אוהבו התחיל ואמר, אתה אבדת את הנער הזה, ואתה צועק כנגדו? הנחת כל אומניות שבעולם ולא למדת אותו אלא בשם, הנחת כל המבואות ולא הושבת אותו אלא בשוק של זונות.

כך אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, הנחת כל העולם ולא העבדת את בניך אלא במצרים, והמצריים עובדי טלאים הם, ולמדו מהם ואף הם עשו. לפיכך אמר אשר הוצאת מארץ מצרים.

והרי היא טענה חזקה מצד החוטאים לקוחה מהמילות הללו עצמן. אמנם מה שכיוון להליץ מצד המצווה עצמו, הוא אומרו בכוח גדול וביד חזקה למה יאמרו מצרים וגו'. וזה כי הנה הוא ית' ביקש לפרסם אלהותו בעולם ע"י ישראל, וכל מה שעשה עמהם לא עשאו אלא לכבודו, כמו שנאמר בכל מקום (שמות ט') למען ספר שמי בכל הארץ. (שם י') וידעתם כי אני ה'. (שם י"ד) וידעו מצרים וגו'. וכבר יהיו ישראל כלי אומנותו יתעלה וכמו שאמר הנביא (ישעיהו מ"ט) ישראל אשר בך אתפאר.

והנה אם יכלה אותם על חטא זה, יפסיד כל הטורח אשר טרח להגעת זה התכלית הנכבד. ובבחינה זאת כביכול איהו דאפסיד אנפשיה, כי כל פעל למענהו, ותם לריק כחו וזרועו הנטויה אשר עשה עמהם להפליא, ויצטרך לבנות עולם חדש לעשות לו שם תפארת. ואם שעל דרך האמת לדור דורים שנותיו, מ"מ מאי דאזל אזל ללא תועלת. וגם הבאים אחריהם אינם בטוחים שלא לחטוא בהם. ומזה הצד ראוי לאדון למחול על כבודו כי איך יחל.

(ו) ולזה זכר לו מה שהוציאם בכוח גדול וביד חזקה. למה יאמרו וגו'.

ובמדרש (ש"ר שם)

א"ר אבין בשם רבי יוחנן בן יהוצדק: משל למלך שהיה לו שדה בור. אמר לו לאריס לך פרנסה. ועשה אותה כרם. הגדיל הכרם ועשה יין והחמיץ. כיון שראה המלך כן, אמר: מה אני מבקש כרם שעושה חומץ, קוץ אותה. אמר לו אדוני המלך, כמה הוצאות הוצאת עד שלא עמד, ועכשיו אתה מבקש לקצו. ואם תאמר שהחמיץ, בשביל שהוא נער לכך החמיץ, ואינו עושה יין טוב. כך כשעשו ישראל את העגל וכו' אמר משה לפניו ריבון העולמים לא ממצרים הוצאת אותם ממקום עובדי עבודה זרה, ועכשיו נערים הם, שנאמר (הושע י"א) כי נער ישראל ואוהבהו, וממצרים קראתי לבני. המתן להם ותלך לפניהם והם עושים לפניך מעשים טובים.

הרי שלמדו **חז"ל** תוקף טענה זו ממה שאמר בכוח גדול וביד חזקה, כי אמר שאם יכלם יקרה לו כמקרה בעל הכרם שיצטרך לנטוע אחרת על כל פנים ולהוציא הוצאות גדולות להגיע אל גבול הראשונה וכולי האי ואולי תהיה רעה ממנה.

ועתה ראה כמה היו דבריו אלה מעטים וגדולי האיכות.

כי באומרו למה ה' יחרה אפך כיוון אל **הטענה הראשונה**.

ועל **צירוף השנייה** עמה אמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכוח גדול וביד חזקה. והנה עצם כוח המליץ במה שעשה מעצם הקיטרוג סנגוריא גדולה. והנה על דבר התמורה הזאת אשר יטעון עליה בטענה **השלישית** הוסיף להורות לפניו שלא תיאות לו משני פנים. אחת שאעפ"י שיונח שתהיה רע בטוב, כבר ימשך לו ממנו דופי ושמץ גנאי כביכול, שכבר תיהפך לו בזה טוב ברע. והשנית שאין שום בטחון שתהיה השניה קיימת מהראשונה ואפילו כמות.

(ו) **ועל הראשונה** אמר: **למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים ולכלותם מעל פני האדמה, שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך**. והכוונה שכבר ימשך מזה רע ונזק גדול ומפורסם במה שתיתן פתחון פה למצרים לאמר אלוהיהם של אלו לא עשה כל המעשים ההם, אלא בכוח שום מחברת ממערכת הכוכבים שהייתה במבט רע. וגם מזל מצרים וההוראה הרעה היא פגעה במ, ואגבה הוציאה ממצרים. והראיה כי בשתם הכוח ההוא, או נשקע, בא עד קצו ואין עוזר לו, והוא חילול השם ית' שעליו אמר במרגלים (במדבר י"ד) מבלתי יכולת ה'. **ואז"ל** (ברכות ל"ב א) יאמרו שתשש כחך כנקבה, כמו שיתבאר שם ב"ה.

וכן אמרו כאן (ילקוט כי תשא רמז שצב) כוכב אחד עולה ורעה שמו וכו'.

ואף כי יודו כי בכוחך עשית, יבואו לטעות ולומר כי מתחילה ועד סוף כוונת ברע הזה, כמו הליסטים שנעשה שמש לסוחר ושרת לפניו ימים רבים, עד שיצא עמו אל מדבר שומם

והרגו. כי לא נאמר שהמעשים הראשונים היו טובים, כי בהם ארב לדמו של זה אשר בטח בו. ולחוזק הטענה אמר **שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך**.

ועל הטענה הב' אמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו'. וכמו שאמרו **חז"ל** (ברכות שם) כיסא של שלש רגלים אינה יכולה לעמוד וכו'. שהרי יש להם שלשת אבות, אשר לשלשתן נשבעת בך על קיום זרעם ותדבר אליהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים. והרי על דעתם נשבעת, ומהידוע שלא עלה על דעתם שיתבטלו הי"א שבטים ויישאר האחד לבדו, כמו שלא יצויר שיחסרו מספר מזלות השמים ולא אחד בהם.

(ז) ועוד אמרת **וכל הארץ הזאת אתן לזרעכם ונחלו לעולם**. וכבר חלקוה האבות לשנים עשר שבטים, כמו שנראה מברכות יעקב אשר ברכ אותם איש כברכתו ארצו ונחלתו. ועוד אמרת ונחלו לעולם, והוא לפי שמספרם מתייחס מאוד לכללות העולם בשנים עשר מזלותיו כמו שנתבאר בשער שלושים ואחד. ועם כל זה אתה אומר להשמיד אותם ולבטלם מפני רוע מעשיהם, ואיך יתקיימו הבאים תחתם אשר לא יהיה להם דבר מכל אלו והיא טענה חזקה ג"כ.

ועל **חוזק דבריו וטענותיו** נאמר **וינחם ה' על הרעה וגו'.** אמר **כי נחם ה' על הרעה** הגדולה אשר דבר לעשות כי הוא הראוי לעשות ולנהוג עמהם כפי טבעם, בשגם הוא בשר כמו שאמרנו ראשונה. אבל עדיין לא נשא חטאתם להיות עמהם ולהנחילם ארץ חמדה, עד שירד משה וביער השיקוץ ועשה משפט בחטאים, וחזר והתפלל ועתה אם תישא חטאתם וגו'. כי זה מה שיאות להכניע לב העם ולהכינם אל התשובה המבוקשת מהם, אם לעצמם ואם שיהיו דוגמא לדורות. כמו שאמרו רז"ל (עבודה זרה ד ב) במאמר שביארנו בהקדמה. והנה הועילו מאוד דברי המליץ המופלא כמו שאמר ואיש חכם יכפרנה.

[משה יורד מן ההר – שמות לב, טו]]

ויפן וירד משה. אחר שהפשיר מידת הדין למעלה, פנה לרדת לעשות משפט עמו למטה כדי שהש"י יתמלא עליהם רחמים וימחול לגמרי.

ושני לוחות העדות בידו לוחות כתובים משני עבריהם וגו'. לדעתי זה מה שפירש באומרו והמכתב מכתב אלוהים הוא חרות על הלוחות, כי הוא מכתב אלוהים אשר אין הפה יכולה לדבר איך היו כתובים בכתב המפולש מעבר לעבר, ועם זה היו כתובים מזה ומזה, ונקראת הכתיבה בתמימותה מבלי שתתהפך בעבר השני ממה שהייתה בראשון שאם תתהפך ההיא תקרא חקיקה לא חריתה.

(ח) ולזה מנו אותם חכמים (אבות פ"ה) מעשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות שלכל אחד היה בפני עצמו מציאות נס"י נורא מאוד בלתי נמצאים על דרך הטבע הכללי ולא ע"י שינויו ממה שהיה ראשונה כשאר הנסים שאמרו עליהם **חז"ל** (ב"ר פ"ז) תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה שמים וארץ וגו'. אלא שמעת הבריאה היה הגלות מציאותם הנפלא תלוי ועומד עד בוא עתם, כפי מה שימשך ממעשה המקבלים אותם כמו שכתבנו זה העניין יפה אצל אילו של יצחק שער כ"א.

ואל פליאת המציאות הזה הנכבד אמר עליהם **והלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים הוא**. ואמר כתובים באצבע אלוהים, על דרך שנאמר במעשים השמימיים (תהלים ח') כי אראה שמ"ך מעשה אצבעותיך. לא שהיו מכלל שאר הדברים הטבעיים, כמו שיראה מדברי **הרב המורה** פר' ס"ו חלק ראשון, שייחס אותה כוונה למאמרם ז"ל עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות. ואמר זה לפי שחשב עניין זה המאמר ומאמר תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עניין אחד בעצמו. ואינו כן כמו שביארנו שם.

ואולם מעניין הקדימה **שאמרו ז"ל** לא נראה מהכתובים דבר שיורה על אמיתתו, רק נאמר בתחילה (שמות כ"ד) עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. ובכאן ויתן אל משה וגו' שני לוחות העדות כתובים באצבע אלוהים. ועכשיו והלוחות מעשה אלוהים המה וגו'. וכן במשנה תורה (דברים ט') בעלותי ההרה לקחת לוחות האבנים לוחות הברית אשר כרת ה' עמכם וגו'. ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים כתובים באצבע אלוהים. ולא אחד בהם שינגד למאמרם ז"ל שאמרו שנבראו ערב שבת בין השמשות. ועל הדרך הנפלא שאמרנו.

אמנם מעשה הלוחות השניות וכתבתם ודאי היה מעשה מחודש לאותה שעה, מה שהיה במלאכה ע"י משה ומה שהיה בנס ע"י הקדוש ברוך הוא כשאר הנסים המתחדשים לפי שעתם, כמו שנזכר בפירוש **פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים וכתבתי על הלוחות את הדברים וגו'**. ויפסול שני לוחות אבנים וגו'. ולבסוף יהיה שם עם ה' וגו'. ויכתוב על הלוחות וגו'.

וכן נזכר ג"כ במשנה תורה (שם) ומשם זכה אל קירון הפנים (דברים רבה פ' עקב) כאשר יתבאר בשער הבא אחרי זה בעזרת האל.

ומה שנאמר בסוף הדיברות השניות (דברים ה') **את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם וגו' ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי**, אין ספק שעל לוחות שניות ידבר אותן שנשאר לפניהם. או שיכווין באומרו ויכתבם אל מה שנאמר כתובים באצבע אלוהים.

(ח) והנה אף על פי שבשבירתם נסתלקו יופיים ופליאותם הגדול, הפליג עתה בשבחם להודיע שעם כל זה לא חסה עיני עליהם לפי גודל צערו על קלקולם. וגם כי פליאתם הייתה סיבה לשבירתן לפי שלא היו כדאי לקבלם.

וישמע יהושע וגו'. (י) אחשוב שאע"פ שלא נסתפק למשה שחטאו חטא גדול מעניין עבודה זרה, מ"מ כבר יחשוב שלא היו דברים כפשטן שעשו להם עגל מסכה, אלא שמפני שבקשו לעשות אף על פי שלא עשו נאמר כן כי המחשבה בדברים החמורים מסוכנת ונחשבת למעשה. כאומרם ז"ל (שבת נ"ו ב) אז יבנה שלמה וגו' בקש לבנות ולא בנה. או שמא עשו דבר מגונה וכינה אותו לעגל מסכה, כעניין וישכב את בלהה (בראשית ל"ה). וגם אם עשו, שלא היו כולם בחטא, וא"ל כי שחת עמך על דרך חטא ישראל וגם גנבו וגו' (יהושע ז') ואיש אחד היה החוטא. ואפילו שחטאו, כבר יחזרו בהם או ימחו קצתם בקצתם. ואולי אלו המחשבות וכיוצא היו סיבה לשלא שבר הלוחות עד שבא אצלם והכיר שהיו דברים כהויתן, עם שזו אינה שאלה חמורה, כי ברית כרותה לעיניים שיתפעל האדם למראיהן יותר ממה שיתפעל למשמע אזניו, אף על פי שלא יהיה במה ששמע שום ספק.

ובמדרש (ש"ר פ' מ"ו)

אפשר שלא היה משה מאמין בהקב"ה, שאמר ליה כי שחת עמך? אלא הודיע לישראל, שאפילו שיהיה אדם שומע מפי יחידי נאמן לו, אסור לקבל עדותו ולעשות דבר על פיו אם אינו רואהו.

ואפשר כי ראה לעשות כן כדי להפליג במוסרם ולהרבות עגמת נפשם, כמו שאמרו **חז"ל** (שבת ק"ה ב) המשבר כליו בכעס כאלו עובד עבודה זרה. ולהטיל אימה על ביתו שפיר דמי.

אמנם לפי המחשבות הראשונות אין ספק שידבר משה מהם עם יהושע אשר עם לבבו. וכאשר שיער קול מלחמה במחנה, היה כמבשר בעיניו שיראה שאינן בהסכמה אחת לדבר עבירה, אבל שכבר הם מתגרים אלו באלו, והוא סימן יפה בדבר. **ויאמר אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה קול ענות אנכי שומע**. השיב לו משה שאם כדבריו היה לו לשמוע שני מיני קולות, קול גבורת המנצחים וקול חולשת המנוצחים. אמנם שהוא אינו מרגיש רק קול אחד מוסכם לעניין אחד.

(ט) והיה צורך זיכרון כל אלה הדברים להודיע שעד שבא אל המחנה לא נתאמת אצלו מהות העניין. וזה היה סיבה עצומה לשלא הניח הלוחות בהר או שלא שברם שם.

והעד הנאמן אומרו **ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל והמחולות**. (י) ירצה כי כאשר קרב אליהם ראה את העגל שנאמר לו כי הוא עגל ממש ולא על דרך כנוי והפלגה, כמו שחשב וראה ג"כ שקול ענות שהיה שומע, שהוא קול מחולות שהיו משוררים בחלילים לפניו.

ולזה לא היה לו לומר המחולות, כמו שכתב **הראב"ע**, כי לא נאמר לו דבר ממחולות. וגם הוא לא גזר עליהם ביחוד. וכשראה שלא היו חרדים ולא עצבים על מעשיהם, **ויחר אף משה וישלך מידו הלוחות וישבר אותם תחת ההר**, כדי שיראו ויכלמו ממעשיהם. וכמה מתאמת זה ממה שאמר במשנה תורה (דברים ט') ואפן וארד מן ההר וגו' וארא והנה חטאתם לה' אלוהיכם עשיתם לכם עגל מסכה סרתם מהר וגו'. ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי וגו'. שירצה כי למראה עיניו יצא מכל מה שנסתפק בו.

ויקח את העגל אשר עשו וישרוף וגו' הנה **הראב"ע** ז"ל הוצרך לבקש תחבולה בהישרף הזהב. **ואני אומר** שזה העם אין ספק שהוסיפו חטא על חטאתם והשתדלו לכבד את העגל הזה בבנות לו במה הדורה, ותלו עליו כל כלי תפארתם, כי ירבו העם להביא כבוד אלוהים חדשים אשר בחרו להם. כמו שאמר הכתוב עליהם (יחזקאל י"ו) ותקחי מבגדיך ותעשי לך וגו'. ונאמר (שם) ותקח את בגדי רקמתך וגו'.

[שריפת העגל]

(י"א) והנה משה כאשר ראה אותו כחתן בתוך חופה מעוטרת בעדי עדיים, לקח אותו וישרוף באש את הבמה והעליה, כדין צווי עבודה זרה ותשמישה. ואותו טחן היטב עד אשר דק לעפר. והוא עצמו מה שפירש משה במשנה תורה תכלית הביאור באומרו ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל וגו', ואכות אותו טחון היטב. לא אמר ששרף את העגל, אלא שחטאתם שהוסיפו לכבד את העגל בבמה טלואה, לקח ושרף. אמנם אותו כתת וטחון היטב כדרך שטוחנים הצורפים, וכמו שת"א (שם ט') ושפית יתיה בשופינה. וגם בכאן לא אמר ששרף אותו, אלא ויקח את העגל אשר עשו, וישרוף באש. כי את תוספת החטאת דרוש משה והנה שרף, ואחר כך טחן היטב את העגל אשר זכר. ואולי כי מה שלא אמר ויטחון אותו הוא, לכלול ג"כ בטחינה כל הזהב וכל אבן יקרה שיישאר מהשרפה. והנה עם זה השלים ביעור עבודה זרה כמשפטה, בזרות לרוח אפר הנשרפים ועל פני המים עפר הנטחנים.

אמנם מ"ש וישק את בני ישראל, **אז"ל** (שם) שבדקם כסוטות, שיבואו בקרב האנשים החטאים לצבות בטן ולנפל ירך.

ויש הוכחה לזה ממה שלא זכר משה זאת ההשקאה במשנה תורה, רק אמר (דברים שם) ואשליך את עפרו אל הנחל וגו'. כדי שלא להזכיר עונשם, כמו ששתק הריגת ג' אלפים איש שנפלו עליו.

והרמב"ן ז"ל כתב כיון להבזות אלוהיהם בעיניהם, שיוציאוהו אח"כ דרך מטה. ויש לומר שירמוז כי במעשה הזה שעשה השקם מוסר השכל ממעייני ישועתו, ויבוא כמים בקרבם ושיקוי לעצמותם ורפאות לנפשותם, להצילם משואת הכליה שבקשה לפגוע בהם. וזה מה שביארו המשורר עליו באומרו (תהלים ק"ו) ויאמר להשמידם, לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו.

ויאמר משה אל אהרן מה עשה לך. (יב)

יפה **פרש"י** ז"ל: כמה ייסורין סבלת שייסורך, עד שלא תביא עליהם חטא זה.

והנה **הרמב"ן** ז"ל כתב עליו זה לשונו:

ואיננו נכון בעיני. כי החטא הזה מן החטאים שיהרג עליהם ואל יעבור. ופירושו הוא שא"ל שנאה הייתה לך עם העם, כי החטא הזה, מן החטאים שיהרג עליהם, סבבת להשמידם ולכלותם. ע"כ.

ותמיהני עליו מאוד, אם הוא מהחטאים שיהרג עליו, איך יעשה אותו לשום שנאת אדם. והוא מבואר כי לזה נזהר **רש"י** ז"ל מזה הפירוש שהוא פשוטו של מקרא, ותפש עליו שאפילו טענת אונס, שתהיה טענה מה לבינוניים מהאנשים, לא הייתה לו.

ויאמר אהרן אל יחר בעיני אדוני אתה ידעת וגו'. (יג) ירצה אתה ידעת את העם בזה למן היום שלפניך, וכי ברע ובקושי גדול הם באים לידי אמונה, ושהם תמיד קלי ההסרה, כי מעולם לא יצאו מידי הרהור ומבוכה. ועתה כשהסתרת פניך, באה כל רעתם לפנייהם ונבהלו ונחפזו לנסות את אשר בלבבם, לאמר קום עשה לנו אלוהים סוף דבר הגיד לו מעשה שהיה על הדרך שביארנו.

ואומר להם למי זהב. הנה אם הייתה מחשבתו של אהרן יוצאה אל הפועל כאשר חשבה לטובה, אין ספק שהיה מתפאר במעשה ההוא ובכוונתו הנכונה בכל פרטיו כמו שכתבנו. (יג) אבל כאשר יצא תקלה מתחת ידו, קיצר בדבריו וסתם ואמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה. והכוונה שלא כוון ממנו התכלית ההוא כלל, חלילה לו מאל אבל שהיה פועל במקרה למה שנזדמן אח"כ.

וירא משה את העם כי פרוע הוא וגו'. (יג) ירצה שהוא פרוע מוסר מצד עצמו. אמנם שיהיה שמצה בקמיהם, שפרעה אהרן, כי אעפ"י שהוא כיוון לשמים מ"מ יישאר פתחון פה לקמים עליהם מרעים מהאומות, כי יאמרו להם עשיתם לכם עגל מסכה וגם אהרן קדושכם אחיו למשה נביאכם ידו הייתה במעל וימינו טפחתהו. או שהעם עצמו יתנו בו שמץ החטאת כשיקומו עליהם לחרפה לאמור אהרן עשאו. ושיעור הכתוב לפי אלו הפירושים וירא משה את העם כי פרוע הוא. ומה שפרעו אהרן, אינו רק לשמצה בקמיהם.

ויעמוד משה בשער המחנה וגו'. במעשה הזה נשאר תשובה ניצחת כנגד השמחה הזאת, לומר אפילו שאהרן עשה, איך משה אחיו יהרוג על זה ג' אלפי איש בחרב בני לוי שבטו של אהרן, וכל ישראל לא יעשו חיל לעמוד נגדו, להחל בגדול שהתחיל בעבירה. אבל באמת כשידעו האמת שתקו וקבלו עליהן את הדין. (יג) ודי בזה להיותו נקי מישראל.

כה אמר ה' עברו ושובו וגו'. נסמוך אהימנותיה, שכך נאמר לו, ואם לא סופר או שהוא מכלל זובח לאלוהים יחרם (שמות כ"ב) כד"א (דברים ג') החרם כל עיר מתים.

ובמדרש (ש"ר פ' מ"ב)

היכן אמר לו? אלא בשעה שאמר לו לך רד, אמר לו: שנים או שלש פעמים ירדתי מן השמים לארץ, כביכול לראות בקללות הבריות, שנאמר (בראשית י"א) וירד ה' לראות את העיר. (שם י"ח) ארדה נא ואראה. ואף אתה לך רד. דיו לעבד להיות כרבו.

זוה רמז מספיק לאוזן שומעת לעשות משפט אלוהיו, כאשר הוא יתברך עשה משפטו בירידות ההנה. ושם עוד דעות אחרות.

ויאמר משה מלאו ידכם היום וגו'. אמר משה לכלל העם שיתנו לב לשוב ולמלאות ידם לה', ולא יחס בעיניהם על הריגת החוטאים, כי המה יביטו יראו באחיהם בני לוי, כי איש איש מהשבט ההוא שלח ידו בבנו ובאחיו על קידוש ה', ויש להם לדון ק"ו בעצמם למלא ידם במשפט הזה.

ועוד שתהיה תשובתכם ומילוי ידיכם סיבה לשתסור מעליכם חמת ה' והבאתם עליכם ברכה ולא קללה.

ויהי ממחרת וגו'. אחר שהרג שלשה אלפים, כל הברכיים אשר כרעו לבעל וכל הפה אשר נשק לו, אמר אל כל העם גם אתם חטאתם לה' חטאה גדולה במה שנתתם לבבכם לשאול ולנסות את ה', וגם כי לא מחיתם בידם כאשר ראיתם סוף טעותם. ולכך אני צריך לעלות אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם.

וישב משה אל ה' ויאמר אנא חטא וגו' (יד) הנה, עם שכונת משה לפרט את החטא משלשה צדדים שזכרנו בתחילת התפילה, מ"מ כבר המציא להם מתוך וידוי טעם של מחילה, כמ"ש ויעשו להם אלוהי זהב, כלומר דבר שאין בו ממש כמו שפירשנו ראשונה. והנה הוא בחכמתו הפליג מצד והקטין מצד. משל לאומר תבוא על פלוני שנשא לבו אותו להכות כלבו של מלך.

ובמדרש (ש"ר פ' מ"ז)

וכן משה קטרג על ישראל, אנא חטא העם הזה חטאה גדולה. כשראו מלאכי חבלה שמשה מקטרג, אמרו לא יהיה לנו עסק לקטרג. כל זמן שזה מקטרג יפלו על ידו, ולא יעמדו אבותם עלינו למה קטרגתם את בנינו. כשראה משה שנסתלקו מלאכי חבלה, התחיל ואמר: ועתה אם תשא חטאתם. אמר לפניו, כל התורה שנתת לי לאמר אל בני ישראל, אם ישראל כלין מה אני עושה בתורתך? לכך מחני נא מספרך אשר כתבת.

הנה מבואר שכיוונו ז"ל לומר שמחכמת משה היה לקטרג תחילה כדי להגדיל הסנגוריה, אלא שהם באים בשני כתובים, ואנכי בא בכתוב אחד. כי חצי הכתוב הראשון הוא הקטרוג וחציו השני הוא הסניגוריה.

ועתה אם תשא חטאתם וגו' אמר, עם היות שחטאו חטאה גדולה, עכשיו שהעברנו החטאת וביערנו העבודה זרה ונעשה משפט בעובדיה, וכל העם שמעו וקבלו מוסר, אם תשא חטאתם מוטב. ואם אין מחני מספר תורתך אשר כתבת בה שע"י משה בן עמרם הוצאת אותם ממצרים וקרעת להם הים ונתת להם התורה, כי לא לכבוד יהיה לי כי אם לחרפה עצומה, אחר שהכול היה לריק. וממשמעות דבריו שכבר יגיעו לדברי תורה מזה חילול ה' לעיני העמים מק"ו. וכמו שאמר ראשונה למה יאמרו מצרים לאמור וגו'. כלומר שיסלק גם הוא ית' שמו מתורתו.

ויאמר ה' אל משה מי אשר חטא לי אמחנו מספרי. לא אמר מספרי אשר כתבתי, אלא מספרי סתם, והוא ספר החיים הנזכר בכל מקום. ואמר על מה שנזכר בסמוך ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל, והם אשר חטאו לו ולא נודעה חטאתם אל ב"ד באופן שימיתום עליה.

(טו) אמנם על החטא הכללי אני נושא אותם ליום אחר. ורמזו לו באומרו **ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי אליך, הנה מלאכי ילך לפניך וביום פקדי ופקדתי וגו'.** כי גלוי וצפוי לפניו את אשר ירגיזוהו בדרך בעניין המרגלים, וביום פקדו העוון ההוא יפקד עליהם גם את זה, כי שם ספו תמו כל העם היוצא ממצרים הזכרים.

ואחשוב כי בכלל אומרו מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, הוא מה שהתאנף על אהרן להשמידו, כמזכר במשנה תורה. כלומר, אם היה לי למחות איש מספרי אשר כתבתי, הייתי רוצה שיהיה אותו אשר חטא לי. כי אף על פי שכוונתו טובה, היה לו להתרחק מן הכיעור. וכ"ש שהיה לו להעלות על לבו כי מה שהיה הוא שיהיה, ובמקום שיש חלול השם מאוד מאוד צריך לזיזהר. ולזה אמר אשר חטא לי, ולא אמר חטא סתם. ואין ספק שאז

התפלל על אהרן התפילה שזכר שם, באומרו (דברים ט') ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא.

(יג) ולפי שמה שעשה אהרן העגל, לא עשאו אלא להכריח העם המתאווים לאלוהים אחרים כנזכר לזה, אמר **ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן**. לומר שהם עשו בעצם את העגל אשר עשה אהרן במקרה. ועם כל זה האשים עצמו עליו בפרשת שמיני באומרו (ויקרא י') ותקראנה אותי כאלה, כמו שיתבאר שם יפה ב"ה. ומ"מ לזה נתן לו למחילה ולהם לעונשים.

וידבר ה' אל משה לך עלה מזה. לפי שאחת הטענות החזקות שהליץ משה עליהם הייתה משבועתו אל האבות לתת לזרעם את הארץ, לזה אמר לו בשעת הכעס ובדיבור קשה **לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב וגו'**, כי רצוני לפרוק עול שבועה מעלי שלא תעכב עוד על ידי לכולתם כרגע אם יחטאו לפני. ואף גם זאת אעשה על ידי מלאך, ולא אעלה בקרבם פן אכלם בדרך לקושי עורפם, ויהיה לי לפוקה ולמכשול בדבר השבועה שזכרת.

וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו וגו' (טז) כי ראו שהכוונה בהעלותם אל הארץ מהר הייתה להניחם כצאן טבחה כשתעלה חמתו עליהם, ויהיה לשון וישמע העם כמו כי שומע יוסף (בראשית מ"ב) כי הבינו הכוונה מתוך הדברים. וכמוהו (שם כ"ג) וישמע אברהם אל עפרון וגו'. ולזה נתאבלו.

ולא שתו איש עדיו עליו. (יז) הנה אם יאמר ולא שת עדיו עליו או ולא שתו עדים עליהם, היה משמעו שהורידו כל העם את עדים מעליהם, ולא יישאר מקום לומר אחר זה ועתה הורד עדיך מעליך. עכשיו שנאמר ולא שתו איש עדיו עליו, תהיה הכוונה שכל אחד מהם לא שת עדיו עליו, אבל קצתם שתו וקצתם לא. וכן (שופטים כ"א) כי לא לקחנו איש אשתו במלחמה, כי לא לקחו במלחמת יבש גלעד לכל איש מאנשי בנימן אשתו, רק לקצתם. והוא פי' נכון בכתוב, וכן פי' **הרד"ק** ז"ל.

וכן מה שאמר הכתוב (שמות י') לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו וגו'. לצדדין קאמר, איש מהם שהיה יושב או שוכב או עומד בין אחיו וקרוביו לא ראה אותם, ואיש מהם שהיה יושב לא קם מתחתיו. והדבר מבואר.

והנה עם זה ראוי לדעת במה נחלק לב העם, כי קצתם שתו איש עדיו עליו וקצתם לא שתו. (י"ז) ומהראוי שנתעורר עליו תחילה, שזה העדי אינו תכשיט הדיוט של כסף או זהב אלא ודאי קודש הוא.

כדאיתא במדרש (ש"ר פ' מ"ה)

מהו הורד עדיך מעליך?

רשב"י אומר: כלי זיין שנתן להם הקב"ה, ושם המפורש חקוק עליו.

ואני אומר שהכוונה במאמר הזה על לבישת תפילין, שהיו עליהם לכבוד ולתפארת. כמו שאמר (יחזקאל כ"ד) פארך חבוש עליך. כי עדי ופאר שמות נרדפים הם. ומקודם מתן תורה נצטוו עליהם, שנאמר בפרשת קדש לי וגו' (שמות מ"ג) והיו לאות על ירך וגו'. והעדי הזה הוא ודאי כלי זיין בידם, דכתיב (דברים כ"ח) וראו כל עמי הארץ וגו' ותנא דבי ר' ישמעאל אלו תפילין שבראש (ברכות ו' א).

והנה קצת העם שלא שמו עדים זה עליהם, דנו עצמם כאבלים המתאבלים על עצמם, שנאמר ויתאבלו ולא שמו וגו'. שנחשב להם היום ההוא כיום מר, למה שראו כי כפשע בינם ובין המוות. וקצתם ששמו עדים עליהם, דנו עצמן כמנוחים ונזופים לשמים, כמו שזכרו **במדרש** (ש"ר שם), ולא חשו אל הפסדם בערך מה שנאמר כי לא אעלה בקרבך כי עם קשי עורף אתה, וראו כי המנוחים חייבין בתפילין. נמצא אלו חששו לגופם ואלו לנפשם. ולזה נאמר ויאמר ה' אל משה אמור אל בני ישראל אתם עם קשי עורף.

(יז) הנה שציווה שיאמר בלשון אמירה המורה על הפיוס על החשובים מבני ישראל החוששים לנפשם, אתם עם קשי עורף, והוא החשש הגדול שחששתם עליו, ועוד רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך, שהוא החשש השני שחששו אליו אחיכם, ובדין עשיתם מה שעשיתם שהרע הגדול דוחה את הקטן. ועתה כבר נחה דעתך, ולא ראיתי להשליך אתכם מעל פני. ולזה אל תוסיפו צער על אחיכם והשתוו להם להוריד עדיכם כמותם לחוש אל העונש הגופני ששיג אתכם לבד, בעוד שאדעה מה אעשה לך, והוא הפשרת הדין בכל מקום.

ולזה נאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים שקבלוהו בחורב, שהוא כנגד נעשה ונשמע. תפילה של יד ותפילה של ראש.

ולפי דעתי שאלו הם הכתרים **שאמרו ז"ל** שנטלו בסיני ונטלו מידם במעשה העגל (שבת פח א), כי הדברים קרובים.

עם שכאשר יוקח העניין על תיקון תכשיטיהן יפורש על זה הדרך, שקצתם הבינו הדבר הרע ונתאבלו ולא שמו איש עדין עליו, ושאר העם שלא הבינו לא שמו לבם, והקב"ה ציווה שלא ישיתו עדיים גם הם עליהם, לעוררם אל ההכנעה והתשובה, וכן עשו.

[שמות לג, ו-יא]

(יח) **ומשה לקח את האהל** כשראה שהם כנזופים לשמים, אמר מעתה צריך אני לצאת לקראת האלוהים הרחק מן המחנה, כדי שתשרה עליו רוח נבואה, כמ"ש והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד וגו' כי איננו שוכן בתוך המחנה.

והיה כצאת משה האהלה וגו'. אמר הכתוב כי נמשך מזה בירור אמיתת נבואתו וגדולתו של משה באותו שיעור שנאמר בראשונה (שמות י"ט) בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. ולזה אמר כי בצאת משה האהלה היה עובר בתוך המחנה, והיה כל העם ניצב איש פתח אוהלו, ומסתכלים אחריו עד בואו האהלה, והיו רואים בעיניהם כי בעת בואו לשם היה יורד עמוד הענן ועומד פתח האהל, וכל העם רואים ומכירים את כבוד ה' ומשתחוים איש ממקומו, והיו רואים ומכירים בלי שום ספק שהייתה שכינה מדברת עמו פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו.

ושב אל המחנה לדבר עמהם את אשר יצווה. ולא היה צריך התמדה גדולה, כי לא נעשה אלא למופת בעלמא, ודי שיהיה פעמיים שלשה. ומה שראוי שיובן בענין דיבור ה' אל משה פנים אל פנים הוא מה שכתבתי אצל מאמר **חז"ל** סוכה (ה' א) מעולם לא ירדה שכינה למטה מי' ולא עלו משה ואליהו למרום. עיין עליו בשער מ"ד חלק ראשון.

ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש וגו'. (יח) כי בבא משה אל המחנה הוא יושב ומשמר את משמרת בית ה' בדרך קילוס וכבוד, כמ"ש (ש"א ג') והנער שמואל משרת את פני ה' לפני עלי. ואפשר שירמוז ג"כ אל מה שכתב המורה בתחילת ספר המדע (ה' יסה"ת פ"ז ה' ו') מאחת ממדרגות נבואתו של משה, והוא כי מיד שדבר ה' אתו פנים אל פנים מיד שב אל המחנה, שלא נתבטלו כוחותיו הגשמיות כמו שיקרה לשאר הנביאים. ויאמר כי יהושע לא הגיע לאותה מעלה, כי בשעה ששורה עליו נבואה אין לו כוח לזוז מתוך האהל לשוב אל עניני המחנה.

ואולי שגם אל זה כוונו **חז"ל** באומרם פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה (ב"ב ע"ה א). כי גוף החמה מדרכו להיות מאיר וזורח תמיד משני צדדיו, וכן היה משה מאיר מהצד האחד, אפילו בשעה שהיה מאיר וזורח מן הצד השני. אמנם פני הלבנה מדרכה להיות תמיד מאירה מהצד האחד וחשוכה מהצד השני אשר כנגדו. וכן היה יהושע, כשהיה כוח שכלו מאיר בהשגת הנבואה היה הכוח החומרי משתומם ונבהל ובלתי משמש בו כלל, ולזה לא ימיש מתוך האהל להשיג בהרגשיו דבר. וזקנים שבדור אמרו אוי לה לאותה בושה וכו' (ב"ב שם) שאם ליהושע כן, להם לא כל שכן.

והיותר נכון שיראה לי במאמר זה הוא שרצו לבאר עד היכן מגיע כוח שימוש החכמים. וכמו שאמרו (ברכות ז' ב) גדולה שימושה יותר מלימודה, שהרי אלישע ע"י שיצק מים על ידי אליהו ז"ל זכה ומילא מקומו. וכן אמרו (במדבר רבות פ' י"ז) על יהושע נוצר תאנה יאכל פריה וגו' (משלי כ"ז). שאע"פ שהיו בדור זקנים וחכמים ממנו, כמו שהיו בדורו של אלישע, זכה לעוצם שימוש התמידי למלאת מקום רבו. ואל העניין הנכבד הזה אמרו פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה. וזה שהחמה הוא כמלך בגדודי השמים וכל צבאם

ושאר הכוכבים הנבוכים כמשרתים לה. והנה היה דרך המלך לסבוב כל אפודת המזלות שנה בשנה חודש בכל מזל, וכה משפטו כל ימי עולם, סובב סובב הולך כי שם ביתו וכמ"ש (תהלים י"ט) לשמש שם אהל בהם. והנה שאר הכוכבים אינם הולכים לרגלו ואינם שומרים משמרתו, כל אחד הולך גם הוא בדרך ההוא או קרוב לו איש אל עבר פניו ופגעו בו לא יחוש אליו. אמנם הלבנה חגרה בעוז מתניה ותרץ ותתייצב לפניו בכל מזל ומזל שתי פעמים, אחת בדיבוקה ואחד בניגודה. כלומר, הנני הנני לעמוד לפניך ולא תסור מעשות כן כל ימי עולם. והנה הלבנה נוטלת פרס מהשמש כי היא מקבלת אור ממנו ולא זולתו מהכוכבים. והוא משל מפואר מאוד אל הסיבה אשר זכה בה יהושע לקבל פרס מרבו למלאות מקומו יותר מכל זקני דורו, כמו שאמר ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האוהל.

וכבר היה עניינם בתוך הנביאים כעניין שני אלו המאורות בין שאר הכוכבים, כי כולם נקראו על שם נבואתם, ישעיה הנביא ירמיה הנביא יחזקאל הנביא וזולתם כמו שנקרא כוכב שבתאי כוכב צדק כוכב מאדים וזולתם. אמנם משה ויהושע לא נמצא לעולם שנקראו על שם נבואתם, לומר משה הנביא יהושע הנביא אלא משה ויהושע סתם בשמם, כמו שאומרים שמש ירח או חמה לבנה, כי פני משה כפני חמה, וכמו שאמר הקדוש ברוך הוא בעצמו (במדבר י"ב) אם יהיה נביאכם וגו' לא כן עבדי משה וגו'. וכן פני יהושע כפני לבנה. והנה הזקנים שבאותו הדור כבר זכו לקצת זה היחס, שלא נקראו נביאים לגדולתן אבל נקראו זקנים כתוארם הכללי, כמו שכתוב בפירוש (שם י"א) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגו' וירדתי ודברתי עמך שם וגו'. ונאמר בסוף ויאסוף שבעים איש מזקני ישראל וגו' וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו וגו' ונאמר ויהי כנח עליהם הרוח ויתנבאו ולא יספו. הנה שאף על פי שהתנבאו, לא נקראו מעולם נביאים אלא זקנים לפי שנאצל עליהם מרוחו של משה ונשתתפו עמו במעלה זו כמו שאמרנו. וזו היא מדרגת הזקנים אשר נאמר עליהם (שופטים ב') ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה לישראל. ולסדר מדרגותם במעלתם אמרו במשנה (אבות פ"א) ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ומ"מ לאותה מדרגה שירדו ממדרגת יהושע לעצלותם והתרשלם אמרו, אוי לה לאותה בושה, כלומר שאם ירגלו בהרגלו ישיגו בהשגתו.

ובמדרש (ש"ר פ' מ"ה)

דבר ה' אל משה פנים אל פנים. אמר לו הקדוש ברוך הוא, לא כך התנית עמך כשיהיו פני כעוסות יהיו פניך מרצין את פני. וכשיהיו פניך כעוסות יהיו פני מרצין את פניך. וחזור בך והכנס במחנה.
הנה שפירוש שנתרחק מהם לקנאת ה' צבאות, והיא הייתה הסיבה ששב אפו מהם עד שציווה אותו שישבו. ובעניין השבתו אמרו (שם):

אמר לו הקדוש ברוך הוא: משה שוב אל המחנה.

אמר לו: איני חוזר.

אמר לו: אם אין אתה חוזר יהושע בן נון נער, הוי יודע שהוא באוהל.

משל למטרונה שכעסה על בית המלך ויצאה לה חוץ לפלטין. והייתה יתומה אחת

מתגדלת עמה בפלטין. שלח המלך אצלה ואמר לה: חזרי למקומך, ולא בקשה

לחזור. אמר לה: אם אין את חוזרת, הוי יודעת שאותה יתומה נתונה בפלטין.

כך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: שוב אל המחנה, ואם לאו יהושע בתוך

האוהל. לפיכך כתוב ושב אל המחנה. מי גרם למשה ששב אל המחנה? משרתו

יהושע בן נון.

וכל אלו הם עניינים צחים להם ז"ל להורות על געגועו חביבותו עמהם, עד שיאמר לו שאם הוא לא יטפל בהם, הוא ית' יבקש מי שיטפל, ושלא יעזוב אותם בשום פנים. והוא מה שראוי לפרש בזה החלק מהסיפור המועיל מאוד לפתוח שערי תשובה לכל עון ולכל חטאת הן יחיד הן ציבור, כמו שאמרו ז"ל במדבר (ע"א ד' ב) שביארנוהו בהקדמה שהיסוד הזה הוא לנו פתח תקוה לכל ישועתנו כמו שכתבו כל הנביאים שזכרנו בשער ג'

ובכללם אמר ירמיהו (ל"ג)

הנני מעלה לה ארוכה ומרפא ורפאתים וגו'. והשבתי את שבות יהודה וגו'.

וטיהרתים מכל עוונם אשר חטאו לי וסלחתי לכל עונותיהם וגו', והייתה לי לשם

ששון לתהילה ולתפארת לכל גויי הארץ, אשר ישמעו את כל הטובה אשר אנכי

עושה אותם, ופחדו ורגזו על כל הטובה ועל כל השלום אשר אנכי עושה לה.

יורה כי יסוד כל הטובות המקוות הוא התשובה והסליחה. ואחד מחשובי הדור ונבוניו

הסביר לי בזה הכתוב כוונת המשורר באומרו (תהלים ק"ל) כי עמך הסליחה למען תורא

כי עניין הסליחה הוא אשר אמר (ירמיהו שם) וסלחתי לכל עונותיהם אשר חטאו לי ואשר

פשעו בי. ומאמר למען תורא הוא מה שאמר ופחדו ורגזו על כל הטובה. והוא עניין נכון

מאוד. קיוויתי ה' קיוותה נפשי ולדברו הוחלתי.

שער נד (פרשת כי תשא – שמות לג, יב – לד)

יבאר עניין תוארי האלהות. והשגחתו. יפרש גם כן הי"ג מידות. ועניין המסווה וקירון פני משה רבינו ע"ה.

ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי וגו'.

במדרש (ש"ר פ' מ"ה)

משל למערה שהיא נתונה על שפת הים, עלה הים ומילאה, לא היה הים זז משם. אלא מכאן ואילך הים נותן למערה, והמערה לים. כך וידבר ה' למשה וידבר משה לה' ויאמר ה' אל משה ויאמר משה אל ה'.

[שיטת הפילוסופים על תארי האלוהים]

[הפילוסופים האריסטוטליים]

הנה ה**פילוסופים** האומרים בקדמות העולם ומציאותו על דרך החיוב, נתבלבלו בעניין התוארים האלוהיים. לפי שמביאים אל חיבור עניינים בעצמותו או אל מקרים נוספים עליו. וזה וזה אמרו שהוא כפירה במחויב המציאות לטענות חשובים למופתיות.

והיה מהם מי שהכחישם לגמרי, ואומרים שאין לו ית' תואר כלל, עד שלא יתואר בשהוא יודע רק עצמו לבד, שידיעתו ועצמיותו דבר אחד, ושכל הנמצאות זולתו הם בלתי ידועות אליו.

[ביקורת אלגזאלי]

וכבר לעג להם החכם **בהפלת הפילוסופים** בשאלה הששית שבתוארים. כי הנה אחר שהשתדל להפיל סברת מה שהודה בקצת התוארים, וסילק קצתם, אמר זה לשונו:

ואם יאמר זה הספק אינו מתחייב אלא לפי סברת נ' סיני, שחשב שהראשון ידע זולתו. ואולם מהאמתיים מן ה**פילוסופים** כבר הסכימו שהוא יתעלה אינו יודע אלא את עצמו. ואצל זה יהיה הספק דחוי מעיקרו. הנה נאמר אחריתכן בזאת הסברה בושתי וכלימה ותכליתכן חרפה וגדופה. ולולי שהיה בתכלית הרפיון לא התרחקו האחרונים מהחזיק בה.

והנה אנחנו נעיר על אופן בושתי. וזה, כאשר באו בה תת יתרון לעלולי האל יתעלה עליו, כי המלאך והאדם וכל אחד מהמשכילים ידע את עצמו ואת התחלתו, וידע ג"כ לזולתו.

והראשון לא ידע אלא את עצמו. והנה הוא א"כ חסר בצירוף אל יחידי האנשים, כ"ש מן המלאכים. ולא עוד אלא שהבהמות, עם שהם משערות בעצמן הנה הם יודעות עניינים אחרים זולתם.

ואין ספק שהידיעה היא מעלה והעדרה היא חיסרון. ואנה הוא אם כן אומרם כשהוא יתעלה חושק וחשוק, כשיש לו ההוד והמעלה ביותר והיופי השלם בתכלית, ואי זה יופי יש אל מציאות פשוט שאין לו מהות ולא אמיתות ולא ידיעה במה שהוא רץ בעולם, ולא במה שהוא מתחייב בעצמותו ומושפע ממנו. ואי זה חיסרון יש בעולם האל יותר גדול מזה.

שמעו זאת המשכילים והתמהמהו ותמהו, מכת האנשים שהם מעמיקים במושכלות בגובה מחשבתם, ואחרי כן יכלה עיונם אל שאדון האדונים ומסבב הסיבות אין לו ידיעה כלל במה שהוא רץ בעולם. ואי זה הבדל יש בינו ובין המת, אלא במה שהוא יודע את עצמו. ואי זה שלמות יש בשידע את עצמו עם היותו סכל בזולתו. וזאת היא סברה שאין צריך בצייר נבלותה אל דבור ארוך וביאור מופלג.

ועוד יאמר לאלה, עם שום עצמיכם בדוחק אלה הכלימות, אינכם נמלטים מן הריבוי. וזה שאנחנו נאמר וכו'. כל אלו הם דבריו הישרים והנכונים לכל בעלי הדעות, וכל שכן ממקבלי התורה האלוהית. וזה לעגו הוא עצמו כמו שאמר המשורר עליו (תהלים צ"ד) בינו בוערים בעם וכסילים מתי תשכילו, הנוטע אזן הלא ישמע. כמו שיבוא בפרה אדומה שער ע"ט.

ויש שבשו והכלמו לתאר השם יתעלה בזה השיעור מההעדר והחיסרון, והודו בקצת תוארים עצמותיים, והם **חי חכם יכול רוצה**. ואמר שאלו הם עניינים ושלמויות שאי אפשר שיהיה הבורא נעדר מהם כלל, ואי אפשר שיהיו מכלל פעולותיו כמו שזכר הרב פס"ב ח"א.

ויש שהודו בידיעתו בנמצאות הנצחיות ההכרחיות, וגם בכללות האפשריות, מבלי שיכיר וידע באלה העניינים האישיים המתחדשים כלל כמו שכתבנו בשער כ"א.

[דעתנו אנו הנמשכים אחר משה רבנו]

והנה החכם המזכר השיב על כל אלו הדעות בשאלה המזכרה ובשאלות י"א י"ב, והראה קיצור דרכי החקירה בכל אלו החקירות האלוהיות, ושאי אפשר שלא לסמוך בהם על קבלת הדת.

לכן אנחנו הנמשכים אחר משה רבינו ע"ה שהוא אמת ותורתו אמת הנתונה מאל אמת, מק"ו שאנחנו נקיים מכל הבלבולים האלו, שכיון שידענו נאמנה שהוא יתעלה חידש העולם אחר שלא היה, ברצונו המוחלט, אי אפשר שלא נתארהו בתוארים צרופיים אל

פעולותיו. כי איך אפשר שברא העולם ולא יהיה בורא, או שעשאו ולא יהיה עושה, ושיעמידהו ושיקיימהו ויסדרהו תמיד ושלא יתואר במעמיד ומקיים ומסדר. והנה כשיימשכו עוד עניני הנמצאים בעלי הבחירה, אי אפשר שלא נתארה בכל התארים הנמשכים מן הרצון והכעס והחסד והחנינה והקנאה והנקמה. ובכלל כל התארים המורגלים בתורה שקראם **הרב המורה** תוארי הפעולות פרק מ"ה נ"ב נ"ג חלק ראשון.

[תארי הפעולות]

וכבר כתב שם בפ' ס"א:

כי שם בן ארבע אותיות הוא השם המורה על עצמותו ית' מבלי שום שיתוף אל עניין מפעולותינו. אמנם כל שאר השמות הם מורים על עניינים שנתחדשו בחידוש העולם, כי ע"כ נאמר בפרקי רבי אליעזר (פ"ג) עד שלא נברא העולם היה הקדוש ברוך הוא ושמו בלבד. והאריך בזה הרבה.

והנה השם יחייב תכלית החיוב אמיתת ההמצאה לו יתעלה שבחים והלולים עצמיים, מתארים ומודיעים רוממות מעלותיו ידועים לו יתעלה כמו שידוע את עצמו, ומוסכלים מאתנו כמו שסכלנו עצמותו. אבל ידענו נאמנה שהוא חי, ולא כחיותינו. חכם ולא כחכמתנו, ויכול ולא כיכולתנו. ודרך כלל תואריו אינם כתואריו. כי הוא ית' אמנם יושפעו מעצמותו הפשוט כל אלו הדברים, מבלי שיתרבו לו תארים מקריים מוסיפים על עצמותו, וכ"ש עצמותיים שיתרבו בו בעצמו. כמו שהוא ית' משיג כל אלו העניינים הנמצאים מבלי היות לו כלים חושיים משיגים כהשגתינו, כאשר כתבנו העניין אצל הידיעה, כמשל הזכוכית לחלוש הראות ומשענת הקנה לפיסח, הנו בשער כ"א הנזכר, עיין עליו. עם זה צדקו יחדו ההודאה וההרחקה בתארים, כי המודה יודה בתארים אלוהיים ידועים לעצמו יתעלה, שלא יביאו לידי ריבוי כלל, והמרחיק ירחיק אותם שהם כתארינו המביאים לידי שום ריבוי וגשמות בשום צד.

וכן הוא ראוי ליזהר מהם מאוד, כאשר הזהיר האל ית' מהם על פי הנביא, אל מי תדמיוני ואשוח יאמר קדוש (ישעיה מ'). כי ההבדל המיוחד שבייחודי **האיך** - הוא דומה ובלתי דומה, והמיוחד שבייחודי **הכמה** - הוא השווה והבלתי שווה. ולזה אמר ואל מי תדמיוני שהוא יחס האיכות, ואשוח שהוא יחס הכמות. כלומר אם תשתבשו בתארים הנופלים תחת הדמות לדמותכם, היו אהיה ככם. כמו כן מהם תבואו לטעות בנופלים תחת השווי שהם יותר מגונים ומסוכנים מהם. והנה להרחיק זאת הסכנה, החכמים שלא יוכלו להכחישם, כמו שאמרנו, השתדלו שיובנו שולליים על דרך השלילה הכוללת בהעדר הדבר ממי שאין דרך לימצא בו, כאומרך הכותל אינו רואה.

וכמה השתדל **הרב המורה** להמליץ זה העניין בפרק נ"ז וזולתו ח"א. והכוונה להישירנו בתוארים הבאים בתורה האלוהית ובפי כל חכם וחווה. כי באומרנו שהוא אחד, לא נרצה בו האחדות המחייב שהוא מקרה באחד, אבל נרצה בו שאינו יותר מאחד. וכן באמרנו ראשון, לא נרצה בו אלא שלא קדמתו סיבה, וכן בנמצא - שאינו נעדר, וכן בכלום. והיא כונה רצויה מאוד מקיימת עניין שלמות התארים בסילוק הסכנה והגנאי הנזכר.

[וראית את אחורי לפני לא יראו]

ולדעתי זה העניין הנפלא הוא מה שאמרו האל ית' למשה במעמד ההוא הנורא, כמו שאמר לו **והסירותי את כפי וראית את אחורי לפני לא יראו**. כי **הפנים** בלי ספק הוא כינוי מיוחד אל הידיעה החיובית, **ואחור** כינוי מיוחד אל השוללת, שהיא הפכה. כי אלו לעומת אלו ודאי הם כמו פנים ואחור. וכבר לוקח שמץ התארים המחייבים, שהם הפנים מצד הקבלת השוללים שהם האחורים. כי כשתאמר האל ית' **אינו נעדר**, כבר נרמזו בזה פני הקבלתו שהוא שורש מציאותו, עם שלא תושג אמיתת מהותו. וכשתאמר **אינו מחדש**, כבר יובן מזה עניין הקבלתו והוא היותו קדמון, ואם שלא תדע אמיתת עניין קדמותו.

וכן העניין בכל השליליות, עד שעל זה האופן יתבאר כי ראיית האחורים בשיעור ההוא שהישירו לשם כמו שיבוא, היא ההשגה היותר קרובה, שאפשר אל ראיית הפנים עצמם, כי אתה כשתשלוך מהדבר כל הדימויים שאפשר ליחס לו יתעלה, זולת מה שהוא בעצמו, כמעט שהגעת בכוח השלילות ההם שהם אחוריו, אל אמיתת מהותו שהוא הפנים המקבילים להם. ואם לא נראה אליך הדבר ההוא כדמותו בצלמו. וזה מה שהישירו אליו האלוהיים ז"ל, באומרם (ש"ר פ' כ"ג) ולסוף הראה לו בסימן, שנאמר והסירותי את כפי וראית את אחורי לפני לא יראו. כמו שבא פירושו בסוף שער ל"ט.

וסוף דבר אמר לו שעל זה האופן ישיג כל מה שאפשר לו להשיג בעודנו חי, ולא יהרוס במה שהוא נמנע לו, והוא אומרו וראית את אחורי לפני לא יראו.

ותרגום **אונקלוס** יוכיח על זה, באומרם ותחזי ית דבתראי וית דקדמאי לא אתחזין, ירצה כי ישיג התוארים אשר יוחסו אל האחור והם השלילות, לא החיובים שהם הפנים עצמם.

ומהמבואר **שהרב המורה** גלי חספא בעניינים הללו בפרקים הנזכרים וזולתם, ותמיה לן דלא אשכח מרגניתא תותא בפירוש זה הפסוק על זה האופן שאמרנו, שהוא נפלא מאוד. ותראה נטייתו ממנו בבירור במה שכתב בפירוש בפ' כ"א ול"ז מזה החלק, ובראשון מספר המדע (יסה"ת פ"א ה' י'). ואפשר שיסבלו דבריו שם זאת הכוונה. ואיך שיהיה משויבנו אלו התארים על דרך השלילות, אומרו שיושכלו השכלה אלוהית, הנה הוא באמת בלתי

משולל מאלו השלמויות שהפילו המליצה עליהם, לקרוא אותם תארים שחידשם הוא יתעלה בחדשו את עולמו, עד שכבר סובבו אליו ידיעות ועניינים מחודשים מצד ברואי, על הצד אשר כתבנו למעלה עניינם. והכל מאתו יתעלה כי ממנו הכול ומידו נתנו לו.

[החכמה האלוהית ממלאה את האדם ולהפך]

והוא מה שכינוהו ז"ל יפה, כמו שאמרו במאמר שזכרנו ראשונה: **משל למערה שהיא נתונה על שפת הים**, שהוא משל נמרץ לכל זה. וזה כי המערה הייתה תחילה ריקנית מעצמה. אמנם עלה הים ומלא אותה, ואחר מלואה הנה כבר באו ממנה מים אל הים, עד שנראה שהים מתמלא ממנה כמו שהיא נתמלאה ממנו, ומתמלאה ממנו תמיד.

וכן מין האדם היה נעדר וריק מעצמו מכל מציאות וידיעה. אמנם עלתה החכמה האלוהית ומלאה אותו, על דרך שנאמר (שמות ל"א) ואמלא אותו רוח אלוהים וגו' (שם ל"ה) מלא אותם חכמת לב. עד שכבר היה האדם כעין מערה חלקית מחזקת שלמות מהמעין שלמות הים הגדול והנורא ית' שמו.

והנה אחר כך כבר נמשכו עניינים מענייני האדם ותואריו ומחוייביו אליו יתעלה, עד שיראה שיתוף מה ביניהם, כמו שנראה אומרו וידבר ה' אל משה, והוא מילוי המערה מהים. ואח"כ וידבר משה אל ה', והוא מלוי הים מהמערה. וכן ויאמר ה' אל משה, ויאמר משה אל ה'. וזה כשרצה ית' להשפיע על האדם שפע רצון להשלים מציאותו בעניינים המיוחדים אל הדיבור, והן העניינים השכליים הן בעניינים המיוחדים אל האמירה, והם ההישרות בעניינים המעשיים, כן חויב שימצאו אתו ית' התארים הנאותים להשלים צרכי שיתופו, יזדמן לו בהם להשגת שלמותו, ויידרש אליו בעת בקשתו.

והוא בעיני עניין נפלא, אמרו משה אליו ית' בסיפור זה באומרו ואתה אמרת ידעתיך בשם וגו'. וזה כי הוא ע"ה בא בטענה חזקה, והיא כי לפי דעת החכמים **הפילוסופים** כמו שהאדם הוא נמנע לדעת אותו ית' מצד רום מעלתו, וכמו שאמר החכם (בחינות עולם פ' י"ג) **תכלית מה שנדע - שלא נדעך**. כן הוא נמנע בו ית' שידע זה האיש הרמוז, לפי שההשגה הזאת אינה נכנסת תחת הידיעה, רק תחת ההרגשה החושית. ולזה אמר, הנה אחר שאתה בטלת את חוקם, במה שאמרת ידעתיך בשם איש מיוחד, וגם מצאת וגו', שזהו סותר כל בניינם במה שתיפול הידיעה על האיש הרמוז, הנה עם זה כבר אפשר לך שתהרוס יסודם ג"כ בהשגתך. ולזה אם נא מצאתי חן בעיניך כמו שאמרת, הודיעני נא את דרךך, והם אלו התארים אשר במ ידעתנו, ותשלים ענייננו ואדעך ג"כ אנכי, אעפ"י שהוא נמנע בחוק החכמה האנושית. וזה למען תצדק בדברך כי מצאתי חן בעיניך.

וזה העניין המעולה הוא פירוש ממש נמשל ממילוי הים מהמערה והמערה מהים. וכמה מעלות טובות למקום על מין האדם, וכמה חיבה יתרה נודעת לו, שנעשה שותפו של יוצר בראשית כעניין הים והמערה שזכרנו.

[קרני ההוד של משה]

ובמדרש עוד (ש"ר פ' מ"ז)

מהיכן נטל משה קרני ההוד?

רבנן אמרי מן המערה שנאמר והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור.
 רבי ברכיה הכהן בשם רבי שמואל בר נחמני אמר הלוחות היה אורכן ו' טפחים
 ורוחבן ו' טפחים והיה משה מחזיק טפחיים והקב"ה מחזיק טפחיים וטפחיים
 באמצע, ומשם היו קרני ההוד.
 ר' יהודה בר נחמני אמר משמיה דריש לקיש, עד שהיה כותב בקולמוס נשתייר
 קמעא והעבירו על ראשו וממנו נעשה קרני ההוד, שנאמר ומשה לא ידע כי קרן
 עור פניו בדברו אתו.

הנה שהטעם הראשון נמשך אל משל המערה עצמו, שאמרנו כי בהיותו קרוב אליו
 יתברך במערה ההיא שקראה הכתוב בנקרת הצור, שעלה בה ים חכמה ומילא אותו זיו
 וזוהר וקירון פנים, כי נתייחד שם עם אותו של קרניים מידו לו, ושם חביון עזו, ונעשה
 שותפו.

[השיתוף במעשה הלוחות בין משה וה']

ואמנם הטעם השני הוא מבאר עניין אחר נפלא מענייני השיתוף, והוא מעשה הלוחות
 השניות, ואמרו זה במליצה עמוקה וצחה מאוד לפי מה שיראה בעיני.

זוהו שמהידוע שבלוחות הללו נכללו שלשה עניינים.

הראשון טבעי וזה מצד שהם מחצב מה.

והשני מלאכותי מצד מה שהן בעלי תמונה קנויה במעשה.

והשלישי אלוהי על דרך שאמר והמכתב מכתב אלוהים הוא.

ואין ספק שבכל אחד משלשתן ימצאו שני עניינים:

כי במה שהם טבעיות ימצא בהם ההיולי, והצורה הגשמית.

ובמה שהם מלאכותיות ימצא בהם הזמנת החומר המיוחד, וקבלת תמונתם ברבוע
 והשיעור המוגבל.

ובמה שהם אלוהיות ימצא בהם ג"כ חומר הכתיבה וכוונתם, אם כפשוטה או כצורתה
 המושכלת.

והנה אם כן יש בהם ששה עניינים, קראום אלו החכמים טפחים להסתיר דבר. ועל דרך שאמר (ישעיהו מ"ח) וימיני טפחה שמים. (איכה ב') אשר טפחתי וריביתי. כלומר ו' עניינים פעולים או עשויים.

ועתה ראה כי שני הטפחים מהם, והם הזמנת החומר ההוא והקנותו אותו התמונה המלאכותית, החזיק בהם משה, כי הוא עשאם. שנאמר פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים. ושני טפחים שבכתיבה החזיק בהם הקדוש ברוך הוא, שנאמר וכתבתי על הלוחות. הנה שלא נשאר בין מה שהחזיקו בו שניהם רק שני טפחים, שכבר החזיק בהם הטבע בחכמת בוראו כשאר המחצבים מיום ברוא אלוהים ארץ ושמים. ולזה הפליגו לומר שנשאר שני טפחים, עם שהאל ית' יוצר הכול הוא, כי מצד מה שהם לוחות הברית מה שנעשה בהם עשו שניהם בשווה, ומה שנשאר נשאר לשניהם. ולשעה זו לא עשה בו זה יותר מזה.

והשוו מידת רוחבן לארכן, להשלמת המליצה, לומר כי בכל צד שתפשו בהן ימצא העניין על זה האופן. וכבר אמרו (ש"ר פ' כ"ח) זה העניין עצמו על ומשה עלה אל האלוהים (שמות י"ט) זה לשונם: עלית למרום (תהלים ס"ח) שלא שלטה בריה למעלה כשם ששלט משה. אמר ר' ברכיה הלוחות היו אורכן ו' טפחים וכו'. הנה שקרני ההוד היו לו להיותו שותף להקב"ה במלאכה אחת, עד שיאמרו עשה אתה חציה ואני אעשה חציה כדבר איש אל רעהו השותף עמו במלאכתו.

ומי הוא ואי זהו שלא יצהבו מראיו ועוז פניו לא ישונה לטוב ולזוהר נפלא. וכן היה מתפאר באומרו (דברים י') בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך וגו', ואכתוב על הלוחות ואפסול שני לוחות וגו', ויכתוב על הלוחות. אשרי ילוד אשה שזכה לכך. ושם (רבות פ' עקב) כתבו ז"ל הדבר הזה עצמו, אלא שהוא בסגנון אחר.

ומכל מקום זהו פירוש נאה בעניין בעיני.

והנה הנרבוני כתב במאמר הזה בפירוש פרק כ"ה מהח"ג מהמורה דבר שהיה ראוי לישרף עליו עם כל ספריו, והס כי לא להזכיר כדי שלא לעפש האויר, והרי הוא מכלל דעותיו שקנאתי עליו ועל חבריו במקומות אחרים.

אמנם העניין השלישי שהזכיר רבי יודה בר נחמני (ש"ר פ' מ"ז), היה להורות שיעור השיתוף אשר להם בעניין המערה הזאת, ותת ההבדל הראוי והמחויב בין הים הגדול השופע ובין המערה הקטנה המושפעת. וזה כי כעלות הים באיתנו וכנשוא גליו העצומים, יוקח שמץ שפע אל זה האיש היושב בירכתי המערה, יספיק לתת לו אותו שלמות וזוהר פנים. ולזה מה שהמשילו כי עד שהיה כותב בקולמוס נשתייר קמעא והעבירו על ראשו וממנו נעשו קרני ההוד. הא למדת שאין שום מידה וקצב אל עניין הזוהר האלוהי. וזה דבר

שראוי שיאמר אצל הדיבור בענייני אלו השותפים שדברו בהם ז"ל, באלו המאמרים אשר ביארנום.

[השאלות בסיפור – שמות לג-לד]

זזה מה שראיתי להקדימו בחלק הסיפור הזה שראינו ששאל משה על עניין התוארים ואמר הודיעני נא את דרכיך וגו'. והייתה התשובה בסוף אני אעביר כל טובי וגו'. לא תוכל לראות פני וגו'. והיה בעבור כבודי וגו'. ולסוף ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וגו'. וכל י"ג מדות.

ואם שכבר כתב **המורה** בפנ"ד ח"א שהשאלות היו שתיים, ושהשיב לו על האחרונה בראשונה לאמר לא תוכל לראות פני וגו', ואחר השיב על הראשונה הודעת הי"ג מדות - הנהו קשה בעיני מפני שני דברים:

הראשון כי איך יתכן שישאל משה מאתו יתעלה ידיעת מהותו, הנה מלא לבו אותו להיותו הוא האלוה, וכמו שאמר החכם **אלו ידעתיו - הייתי**.

והשני כי הנה באמת לשון השאלה הראשונה האומר **הודיעני נא את דרכיך ואדעך**, כמו שדקדק הוא באומרו שם כי כשידע הדרכים ידעהו, הוא יותר חמור ויותר קל מלשון השאלה השנייה **האומר הראני נא את כבודך**.

ולזה אני רואה ששאלה אחת היא כולה אשר התלמיד שואל בו כהוגן והרב השיב כהלכה. והתשובות כולן לא נפרדו ממנה כמו שאבאר אותו היטב, אחר שאזכור הספקות הנופלות בזה החלק מהסיפור.

א. באומרו ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. כי הנה כבר נאמר לו קודם לכן (שמות כ"ג) **הנה אנכי שולח מלאך לפניך** והודיע לו ענינו עמם באומרו (שם) **כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבם**. וסבר וקיבל, למה נתרעם עליו עכשיו. וכי עלה על דעתו שיהיו חוטאים נשכרים.

ועוד כי יש לדקדק בכפלו מלת אתה כמה פעמים, אתה אומר, ואתה לא הודעתני, ואתה אמרת - כי אין צורך למדבר עם הנמצא שיאמר לו על כל דבר אתה ואתה.

ב. כי מה ראה משה לשאול בעת כזאת **הודיעני נא את דרכיך ואדעך** ומה ענה אותו האל יתעלה **פני ילכו**, שנראה שטענו דבר אחר והודה לו באחר.

ויותר קשה מה שחזר וטען אם אין פניך הולכים אל תעלינו מזה. כי למה יבקש על מה שכבר הודה לו בה. ולא עוד אלא שהשיבו השם ית' גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כאלו הוסיף על מה שהודה לו ראשונה. ולא די לנו בזה אלא שאחר ההודעות האלו חזר לסוף לבקש אם נא מצאתי חן בעיניך ילך נא ה' בקרבנו וגו'.

וכבר נתעוררו הראשונים על אלו הספקות, אבל לא נתחוויר ישוב יפה כמו שנראה מפירושיהם.

והמחוויר שבהם דעת **הראב"ע** ז"ל שדקדק מאמר והניחותי לך לך ולא להם. והוא השיב אם אין פניך הולכים, עם ישראל כולם. אמנם העיקר חסר מן הספר והוא מאמר עם ישראל, כי מאמר אל תעלינו איננו מספיק, כי הוא נשוא במאמר. ולא גם כן שאר המאמרים המורים על הריבוי והוא מבואר.

ג. מה שחזר ואמר אחר הודאה זו **הראני נא** וגו'. כי כמו שאמרנו היא הייתה השאלה הראשונה שאמר עליה הודיעני נא את דרכיך ואדעך וגו'.

ד. אומרו אליו בתחילה **אני אעביר כל טובי** וגו'. ועוד מעט השיב אחור דברו ויאמר **לא תוכל לראות פני כי לא יראני האדם וחי**. ומי בקש ממנו שידיענו מה שאי אפשר להשיגו? יודיענו מה שאפשר, והנשאר והנסתר ישתוק ממנו. וכבר הקשו הראשונים על זה, שאם השאלה היא נמנעת, למה שאלה משה. ואם היא אפשרית, למה מנעה ממנו.

ה. אומרו **הנה מקום אתי ושמתוך בנקרת הצור** וגו'. כי מה צורך להצפינו בסוכו ביום ההוא, כי מה יעשה לו שום בריה. ומה טעם וראית את אחורי ופני לא יראו, ואם שכבר פירשנו רוב ענינו.

ו. באומרו **פסל לך שני לוחות אבנים** וגו'. ולמה לא פסלם הקדוש ברוך הוא בעצמו כראשונים, שנאמר עליהם והלחות מעשה אלוהים המה, כמו שכתבנו בשער הקודם. ולמה אמר בלוחות שניות ואיש לא יעלה עמך, כי רחוק הוא שינהג קדושה יתירה באלו הלוחות, ממה שנהג במעמד הר סיני ובראשונות, כמו שאמר **הרמב"ן** ז"ל.

ז. בחשבון הי"ג מידות, שאם חשבונם הוא כמורגל אצלנו בכל קוראינו אותם בציבור עד ונקה, הנה הוא כנגד פשט הכתוב ופי' בעל הטעמים. כי באמת נראה כי מאמר ונקה לא ינקה, הוא מאמר נקשר על דרך ונקה לא אנקך (ירמיהו מ"ו). ועוד שכבר יהיה לא ינקה מידה י"ד, ופוקד עוון אבות על בנים מידה ט"ו. ואם אינה מהמידות, למה נזכר עמהם, ולמה זכרה משה במרגלים (במדבר י"ד) וכל שכן למה שיראה ממנה היותה מידת הדין והכעס וכן פוקד עוון וגו'.

ח. אומרו אחר כל אלה הדברים **אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו**, למה ישנה הוא ע"ה לזכור שם אדני שלא נזכר עדיין בכל העניין, ומה יבקש עוד.

ט. באומרו **הנה אנכי כורת ברית וראה כל העם אשר אתה בקרבו וגו' אשר אני עושה עמך**. כי לא נמצא בכתוב שנעשה עם משה אחרי זאת נפלאות שלא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים, וגם לא ראו אותם העם שהוא בקרבם על זה האופן מהפרסום שהזכיר.

י. מה צורך כל המצות שזכר, משמר לך אשר אנכי מצוך היום, עד ראשית בכורי אדמתך, וכבר זכרם כולם או רובם בסגנון שהוא עצמו אחר מעמד הר סיני, כמוזכר בפרשת משפטים.

יא. למה קרן עור פני משה ברדתו עם לוחות שניות, ולא נזכר שהיה לו כן כשירד עם הראשונות או במעמד הר סיני.

יב. מה שספר הכתוב שהיה משה מדבר עם ישראל את כל אשר יצוהו, ואחר הדיבור הוא נותן על פניו מסווה, ובבואו לפני ה' יסיר אותו, ולא היה על פניו אלא בשעה שהוא יושב לבדו. נראה שהיה לו לתתו על פניו בשעה שהוא מדבר עמהם כדי שלא יראו מגשת אליו כמו שחשב **הרלב"ג** ז"ל מזה.

אלו הן הספקות שראיתי לעורר בזה החלק. אמנם קודם שנבוא אל הביאור אציע הצעה.

[הצעה]

[שלשה סוגי השגחה על בני אדם]

ואומר כי אחד שספו תמו כל הדעות הרעות האומרות עזב ה' את הארץ, אשר כללם וכתב עניינם **הרב המורה** פי"ז ח"ג, ונשארו דעות מכירות בידיעתו יתעלה והשגחתו בעולם הזה השפל, ובפרט אנחנו עם תורת האמת בלבנו שזאת היא פינת כל בנינו, הנה עדיין יש לנו להאמין ולקיים שההשגחה אינה על עניין אחד על כיתות האנשים, אבל שתחלק על כיתותם בפחות, ויתר כפי ריחוקם וקורבתם אליו ית'. אמנם מה שראוי חלוקו ראשונה הוא לשלשה סוגים ראשיים.

הראשונה ההשגחה שלו ית' על כללות העולם. כי אף על פי שמסר אותו ביד ממשלת מערכות השמים, המחלקת אותם לשבעים אומות ושבעים ממשלות, כמו שהוא מסור בידינו (פר"א פ' כ"ד), מ"מ לא הסתיר פניו לגמרי ממנו. וכאשר יראה חמס וריב בו בכולו או בקצתו, הבט אל עמל לא יוכל ויפקוד עליהם עונם, כמו שנראה מעניין המבול (בראשית ו') וירא ה' כי רבה רעת האדם. ובהפלגה (שם י"א) וירד ה' לראות את העיר וגו' ובסודם (שם י"ח) ארדה נא ואראה וגו'. ובנינוה (יונה ג') וירא האלוהים את מעשיהם כי שבו. בכולן הזכיר לשון ראייה לבד, כאדם שעובר ורואה דבר בלתי מתוקן ונדבה רוחו

אותו להשתדל בתיקונו, על דרך שאמר במשה (שמות ב') ויצא אל אחיו וירא בסבלותם וירא איש מצרי וגו'. כי לא היה שר ושופט עליהם אלא שנפגע והציץ.

השנית והיא אשר נתייחדה אל כללות האומה הישראלית. והיא כאדם המקבל עליו לתת עיניו בדבר ולפנות אליו בסבר פנים להיטיבו ולתקנו, שעל זה האופן כבר ימסור לבו על תיקונו וידרוש על הטבתו ושמירתו, לא למה שיראנו לפניו לבד בעניין הראשון. ולזה הדבר בעצמו נאמר בהשגחה הכוללת אל האומה הישראלית (ויקרא כ"ו): ופניתי אליכם והרבתי אתכם. ונאמר (דברים ו') ישא ה' פניו אליך. (ישעיהו ס"ג) ומלאך פניו הושיעם. כי יפנה לבו אליהם כמי שיקבל עליו פקידותם וישמור משמרתם. וכן בשעת הכעס נאמר (דברים ל"א) והסתרת פני מהם וגו', ואנכי הסתיר אסתיר פני וגו'. (ויקרא כ') ונתת את פני באיש ההוא. למדנו שההשגחה המיוחדת אל כללות האומה היא המיוחסת אל הפנים.

השלישית היא המיוחדת אל חסידי ויראיו הקרובים אליו. אשר היא במדרגת האדם אל דברי עצמו, כי האנשים ההמה שלמים הם עמו בדמותו בצלמו, וכאלו הם עצם מעצמיותו ומעשיהם מוטלים עליו, והוא עושה אותם בכבודו ובעצמו כמי שעושה בשלו.

[אריסטו על ההשגחה]

כמו שאמר זה החכם בפ"ג מאמר עשירי **מספר המידות** אלו דבריו:

אמנם הפועל כפי השכל ואל זה מזימותיו, הנה הוא מוכן נבחר ויראה שהוא אהוב מאוד לאל יתעלה, כי אם אמנם קצת מחשבות האל יתעלה הוא על דבר בני האדם כמו שהוא נראה, באמת היה מהראוי שישמחו הם בדבר הנבחר במ ואשר הוא דומה לאל.

והנה זהו השכל, ראוי הוא כי האל יתעלה יגמול טוב לאוהבי השכל ומכבדים אותו, כמו לאוהביו ולשום השגחתו עליהם, ולעשות טוב לאלה העושים טוב ויושר, הנה אינו בלתי גלוי כי אלה הדברים הראויים לחכם, ולכן הוא אהוב לאל ית' מאוד. והוא אמנם כפי האמת היושר היותר מאושר, וע"כ כפי זה יהיה החכם מאוד מאושר ע"כ.

ראה דבריו אלה טובים ונכוחים מקיימים התייחדות ההשגחה לאוהבי השם ולומדי חכמתו יותר מכלל העם על הדרך שאמרנו.

ותמהני **מהרב המורה** שלא זכר זכות זה החכם בפרק הנזכר, ונתן אותו ראש הכופרים בהשגחה. ואם עשה כן לפי שתלה עיקר ההשגחה בחכמה, החרשתי. אבל כבר נוכל להליץ בעדו מאושרו ולעשות טוב לאלו העושים טוב ויושר.

ואיך שיהיה, מה שאמרנו מזה העניין הוא ברור, והוא היות ענייני עבדיו ושומרי בריתו מוטלים עליו לעשות אותם כעניינם בכבודו ובעצמו.

ולזה נאמר בישועה שנעשית בזכות האבות הדבקים אליו (שמות י"ב) ועברתי בארץ מצרים, ודרשו ז"ל (מכילתא שם) אני ולא מלאך אני ולא שרף וכו'. וכן (שם י"ג) וה' הולך לפניו. (שם י"ו) הנני ממטיר וגו'. כי כל עניינים אלו נעשו במדרגה זאת בלי ספק. ובמשה נאמר (דברים ל"ד) ויקבור אותו בגי'. וזה מה שפירשו משה עצמו בפיו בשיר של פגעים (שוח"ט תהלים צ') באומרו כי בי חשק ואפלטוהו וגו' יקראנו ואענהו וגו' (תלים צ"א). כי למעלה מזה אמר כי אתה ה' מחסי'. לא תאונה אליך רעה וגו' כי מלאכיו יצוה לך וגו'.

והכונה שיש קורבה אל השם יתעלה שתספיק להשגיח בו ובעניינו, אבל ע"י מלאך או שליח. אמנם כשתפולג הקורבה ההיא, יפלטוהו וישגבהו הוא בעצמו. ולא עוד אלא שהוא עמו בצרה, כביכול שאינם זזים זה מזה. ולזה אמר בסוף ואראהו בישועתי, כי ישועה אחת להם, והוא עניין נפלא יושלם ביאורו בשער נ"ו הבא בקרוב בע"ה.

[רננו צדיקים – תהלים ל"ג]

והנה שלשה חילוקי ההשגחה אלו שאמרנו נמצאם אל המשורר, נזכרים ומסודרים על זה האופן עצמו במזמור רננו צדיקים (שם לג). כי אחר שסיפר סיבת הפחד והיראה האלוהית המחויבת על כל יושבי הארץ מהתבוננם בתכונת העולם וטבעו, וזה עד אומרו כי הוא אמר ויהי וגו' כאשר פירשנו אצל המבול שער י"ד.

קישור לתהלים ל"ג:

http://www.daat.ac.il/daat/olam_hatanah/perekT.asp?sefer=29&perek=33

הנה הוא התחיל בעניין ההשגחה וחלוקיה, ואמר ה' הפיר עצת גוים וגו' אשרי הגוי אשר ה' אלוהיו. אמר שעניין ההשגחה הוא מוכרח מאוד לכתות האנשים, אלא שאופן ההשגחה אינה על כולם במדרגה אחת. כי על כל העמים שלא ראו אור התורה האלוהית ולא שמעו את שמעה, עם ההשגחה עליהם ועל עסקיהם אינה בעצם רק להפר עצתם ולבטל מחשבתם הנודעת לו יתעלה, כדי להעמיד ולקיים עצת חכמתו ומחשבות לבו לדור ודור בכל מה שיחשבו לעשות דבר. ולא ממנו, או לעוץ עצה ולא יעץ, כעניין דור הפלגה. או אשר נועצו על עמו רעה, כדבר שנאמר (ישעיהו ח') עוצו עצה ותופר וגו'.

אמנם הגוי אשר ה' אלוהיו, אשריו כי הם אשר יקבלו שיעור רב ועצום מהשגחתו כשיעור קרבתם אליו.

וביאר ההבדל שבין אלו שני מיני ההשגחה.

ועל הראשונה אשר על כלל האומות אמר (תהלים שם) **משמים הביט ה' ראה את כל בני האדם** וגו' ממכון שבתו השגיח וגו'. והוא מה שאמרנו שעניינו אליהם הוא כרואה אותם ממרום הרים ומסתכל בכללותם, ומשם ממכון שבתו שהוא עומד שם משגיח עליהם לתקן ענייניהם כפי מה שראתה חכמתו, לא ימיש ממקומו להתבונן בהם. ואמר **היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם**, לומר שמצד שיצרם וידע ענין התחלתם יחויב שידע כל מעשיהם שבתם וקימתם עד שכבר ישגיח עליהם באופן ההוא הכולל.

וזאת הייתה כוונתם ז"ל בזה הכתוב כשאמרו (ר"ה ל"ז א) בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, שנאמר היוצר יחד לבם וגו'. שכוונתם לבאר שלא לבד נדונים בו ביום, כי אם העולם בכלל, וכמו שאמר (שם י"ח א) וכולן נסקרים בסקירה אחת. אמנם מ"ש שהם עוברים אחד לאחד כבני מרון, לא כווננו לברר אותו מזה הכתוב.

ואחר שאמר זה דרך כלל, ביאר מה שאמר ראשונה ה' הפיר וגו' עצת ה' וגו'. ואמר אין **המלך נושע ברוב חיל וגו' שקר הסוס** וגו'. וזה שכבר יקרה להם פעמים הרבה שהמלך ברוב חילו לא נושע, וייפול ביד עבדיו או תחת מי שאינו בן חיל כמוהו. ולא עוד אלא שכבר יהיה שקר הסוס ורוע תכונתו תשועה לרוכב בו, כגון שהיה מסרב לצאת למערכה, או שנטה אל השמאל או הימין, שאלו הם תכונות פחותות בו, ובעבורם ינצל הרוכב מפגע המוות תחת אשר חשב יהיו לו למכשול ולפוקה, וברוב חילו אשר חשב להימלט בו לא ימלט.

הנה שנתבאר ענין השגחתו עליהם בדרך כללות, להפיר עצתם ולבטל מחשבתם, וזאת היא תכונת ההשגחה הראשונה הכללית.

אמנם על המין השני מההשגחה אשר לעמו המיוחד אמר, הנה עין ה' וגו' להציל ממות נפשם וגו'. הנה הבדילה בשני הבדלים גדולים ועצומים.

האחד במה שלא כללם במה שאמר ראשונה ראה את כל בני האדם, אבל ייחדם בשם יראיו המייחלים לחסדו. וייחד ההשגחה אל האבר המיוחד אל ההבטה, להפליג בה, כענין **הטה אלהי אונך ושמע, פקח עיניך וראה** (דניאל ט').

גדולה מזו דקדק, שלא אמר עיני ה' כי אם עין ה', כי זה מה שיורה על תכלית ההפלגה כדרך המפליג לדקדק בהבטתם, שמביטים בו בעין אחד ויורו בזה המורים בחצים.

ומנהג הכתוב לתאר כן ההשגחה העצומה. אמר (בראשית מ"ד) הורידוהו אלי ואשימה עיני עליו (ירמיהו ל"ט) קחנו ועינך שים עליו. (שם כ"ד) ושמתי עיני עליהם לטובה. ועל היות ההבטה החשקית על זאת התכונה אמר החושק אל תשוקתו לבבתי אחותי כלה לבבתי באחד מעיניך (שיר השירים ד). ולזה אמר הנה עין ה' אל יראיו וגו'.

ויתכן שיאמר כי אפילו באלו ההשגחות הכלליות שזכר ראשונה שהוא משגיח על כל יושבי הארץ, לא הייתה כוונתו אליהם בעצם וראשונה, אמנם עין ה' והשקפתו אל יראיו המייחלים לחסדו, כי במה שמפר עצתם ומבטל מחשבתם, הוא מכיין להציל ממות נפש עבדיו ומחיה אותם ברעב, כמו שהיה העניין במלחמות ד' מלכים את החמשה, בעבור אברם ולוט בן אחיו (בראשית י"ד). או פרעה (שם י"ב). ואבימלך (שם כ') ומצרים עם האבות והבנים, כשנצטרכו התגורר עמהם מפני הרעב וכדומה לזה.

אמנם אחר שזכר זה המין מהשגחה, שיחסונה ראשונה אל הפנים אשר **נפשנו חכתה לה' עזרנו ומגיננו הוא כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו**, והיא **מדרגה שלישית המיוחסת אליו ית' בכבודו ובעצמו** לא בעינו לבד, ואין צ"ל ולא ממכון שבתו אלא בכבודו ובעצמו, כמ"ש **עזרנו ומגיננו הוא**. ואמר **כי בו ישמח לבנו**.

כי זאת המדרגה מההשגחה היא תכלית השמחה למי שמושגח בה וכמו שאמר (תהלים צ"א) אשגבהו כי ידע שמי. כי בשם קדשו בטחנו וחתם יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך, שיהיה החסד והישועה באותו שיעור מהזמן ורוב תלאותיו שיחלנו, כי ודאי המייחלים על זה האופן הם מקוים טוב נפלא ובלתי בעל תכלית.

הנה שנתבארו אלו שלשה מיני ההשגחות שזכרנו מזה המין. ועל קדימת הידיעה תתבאר שאלת משה רבינו בעניין הנהגתו עמהם כמו שיתבאר.

[תשובות לשאלות – שמות לג-לד]

ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי. לפי שהסברת האדון פני החוטא אחר שנודע אליו חטאתו, תחייב שלא לבקש עוד ממנו נקמה, כמו שאמר (שופטים י"ג) לו חפץ ה' להמיתנו וגו' וכעת לא השמענו כזאת. וכ"ש אם יש לחוטא זה מליץ נאמן בבית המלך ראוי לישא פניו בעבורו, כמו שאמר הש"י על איוב (מ"ב) כי אם פניו אשא לבלתי עשות עמכם נבלה, (א) לזה עמד משה בתפילה זו בשתי טענות אלו ואמר: ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה, שיראה שכבר נשאת פניהם ונסתלקו פני הזעם. ומצד אחר התחלפת השטה במה שאמרת (שמות ל"ג) ושלחתי לפניך מלאך לשמרני וגו' בלא ה"א הידיעה, שיובן שאינו המלאך הידוע שאמרת לי ראשונה (שם כ"ג) שא"כ היה אומר ושלחתי לפניך המלאך.

ועוד שבמלאך הראשון נאמר (שם י"ג) וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם וגו'. (שם י"ד) ויסע מלאך האלוהים וגו' כמו שיבוא, ועכשיו אמרת כי לא אעלה בקרבך, וא"כ הרי הכעס במקומו עומד, שאתה מפקיד אותם ביד מלאך או שר כשאר האומות, שלא ידעתי מה טיבו.

(א) ועוד **שאתה אמרת ידעתך בשם וגם מצאת חן בעיני**, ואי זו מציאות חן מצאתי אחר שעדיין יעשן אפך. והנה אמר אתה אומר **ואתה לא הודעתני** ואתה אמרת להקשות מדידיה אדידיה, לומר שאין כאן חילוף המדברים שהוא הראשונה מסיבות הסתירה וההפך, כמו שכתב המורה בהקדמה, כי אתה הוא בעל המאמר הראשון ואתה הוא בעל המאמר השני והשלישי.

ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך וגו' (ב) ירצה אחר שאתה מסלק המלאך הראשון הידוע, ותעזוב הנהגתינו אל מלאך סתם כשאר העמים, הנה באמת איני כדאי אני לבדי להנהיג אותם, כי אם כשתודיע לי את דרכיך אשר אדעך בהם למען אמצא חן בעיניך לרעות אותם כראוי. **וראה כי עמך הגוי הזה** וראויים לרעות דעה והשכל מאתך. והנה באמת מצא המאושר מקום לשאול שאלה זו הנכספת לו מבראשונה מבלי ספק, כי ישירים דרכי ה' ונפלאים, וצדיקים ישמחו ויעלזו לבקש ולדרוש אותם, כי היא ההשגה היותר שלמה שאפשר להם להשיג. כמו שבא בדברנו שבשער וכמו שיבוא. ואל תשכח מה שאמרנו, שכיון להליץ טענה חזקה לשאלת הודיעני נא את דרכיך ואדעך וגו', במה שאמר ואתה אמרת ידעתך בשם, כי הוא עניין נכבד מאוד, על דרך שפתי צדיק ידעון רצון (משלי י').

ויאמר פני ילכו והניחותי לך (ב) ירצה, אף על פי שבעבור חטאם וקושי עורפם היה לי להשוותם בהשגחה על הנהגתם לכלל האומות במדרגה הראשונה הנזכרת, עם כל זה כיון שיצא מפי **העל את העם הזה**, כמו שאמרת, אני חוזר בי ומודה **שפני ילכו** עמך או עמהם, **והניחותי לך**. חוזר בזה מרגזך ומעצבך. והכוונה שיהיה עמהם בהשגחה הכוללת המיוחדת אל האומה הזאת בכלל אשר יחסנוה אל הפנים.

והנה למה שמצא משה עצמו נתפש בדבריו שלא בקש על הליכתו יתעלה עמהם, אבל שאל שיודיעוהו דרכיו, שיראה שהוא חפץ יותר בידיעת הדרכים, ממה שיחפוץ בהליכתו או בהליכת פניו עמהם, (ב) לזה נתחכם בתשובתו ואמר: **אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה ובמה יודע איפה**. ירצה ריבון העולמים, וכי היית סבור שאני חפץ בהודעה זו מקום הליכת פניך עמנו, חלילה. **כי אם אין פניך הולכים** וגו', כי לא נוכל לעלות אפילו מן הגדגד ליטבתה וכדומה.

ואם היית מודה לי לעשות בקשתי זאת להודיענו את דרכיך, באופן שאדעך למצוא חן בעיניך ולהפיק רצון מלפניך לכל אשר ארצהע לתועלת עמך הגוי הזה, הנה הדבר הראשון שהיה בלבי לבקש ממך בכוח הידיעה ההיא היא לכתך עמנו, לא לבד הליכת הפנים כמו שאמרע שהיא המדרגה השנייה, כי אם לכתך עמנו אתה בעצמךע והיא המדרגה השלישית המיוחדת אל השרידים שאתה עושה מלאכתם בכבודך ועצמך.

והוא אומר **ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו**. כלומר, במה אבחן ראשונה שמצאתי חן בעיניך לתת את שאלתי, כי אם במה שאשאל ואנסה שתלך אתה בעצמך. ועם זה **ונפלינו אני ועמך מכל העם** וגו'. וזה שאם יהיו מדרגותינו קרובות ורצופות זו לזו, הם בראשונה ואנו בשנייה, הנה אין כאן ריחוק של הפלאה. אמנם כשנעלה המדרגה השלישית, כבר נהיה נבדלים ונפרדים הבדל רב.

ויש במשמע שעדיין הוא צריך בשאלתו לשילך עמם במדרגה הזאת השלישית. והוא הדבר עצמו שאמר אחר שהודיע לו את דרכיו, אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו, כלפי מה שאמר בכאן ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך וגו' הלא בלכתך עמנו. אך יהיה תוכן העניין כמו שיתבאר שם בעזרת האל.

והנה הוא יתעלה אמר לו **גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה**, כי אנכי אעלה עמך ואנכי אעלך גם עלה באותו המדרגה שהוספת לשאול. אמנם זאת אעשה לך מהטעם שאמרת, **ואתה אמרת ידעתך בשם וגם מצאת חן בעיני**, כי מטעם מה שאמרת לך העל את העם הזה, יספיק מה שאמרת ראשונה מהליכת הפנים. והוא מה שביאר בסוף ונגד כל עמך אעשה נפלאות, כי הוא תשובת ונפלינו אני ועמך, והוא מה שאמר כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם.

והיה זה חכמה נפלאה מאתו, לפי שבא עליו בעלילות השליחות, וכדי שלא יראה שהוא נותן את שאלתו ע"י ההכרח אלא על צד הרצון והחנינה המוחלטת.

(ג) והנה כשראה משה כי השם יתעלה דחה אותו זה פעמים לתלות שאלתו בצורך העם, נעתק מהסיבה ההיא ועשה אותו שאלה בפני עצמה, ואמר: **הראני נא את כבודך**. כלומר בתורת חסד וחנינה בהחלט, ולא בשום טענה אחרת, רק מה שאמר ראשונה ואתה אמרת ידעתך בשם כמו שנזכר.

[תשובה לשאלת הודיעני נא את דרכיך]

ואולם אם נאמר שאין הפרש בין מאמר אם אין פניך הולכים למאמר בלכתך עמנו, יהיה מאמר גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, תשובה לשאלת הודיעני נא את דרכיך, לומר כיון שכך הטבת להליץ מפני הליכת פני, לא אמנע גם כן לתת שאלתך זאת, כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם. וראוי שתדע גם אתה בדרכי השיעור שאפשר לך. והוא אמר הראני נא וגו', לומר שכיון שהודה לו על הדבר שיראהו מיד ולא ידחה אותו עוד אל שעה אחרת, ויהיה הראני נא, כמו דבר נא (שמות י"א). רפא נא (במדבר י"ב) ודומיהם שפירושם עניין התכיפות.

ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך ירצה, אעביר על פניך והשגת ידיעתך מידת טובי בכללה והוא עניין קשר הנמצאות ומדרגתם והשתלשלות העולמות כולן, ודרך הימשך השפע מקצתם לקצתם, עד שתדע ידיעה אמתית שכל הטוב ההוא המושפע על הנמצאים כולן הוא מאתי, שאני סיבת הסיבות ומקור הטובות והמציאויות כולן.

ועוד **אקרא בשם ה' לפניך** והוא השם שנכתב ואינו נקרא (פסחים נ' א) שעליו אמרתי בתחילה (שמות ג') זה שמי לעולם וזה זכרי כמו שכתבנו שם, ועכשיו אקרא אותו לפניך באותיות ואגלה לך סודו. כי היודעו ומכירו בכל מקום שיזכור אותו אשמע קול הקורא (שוח"ט תהלים צ"א) לעשות אותות ומופתים בסדרי אלו הנמצאות אשר אני אעביר טובם על פניך, כי יהיו נענים לידיעת זה השם וקריאתו עליהם. ועל זה האופן **וחנותי את אשר אחון** וזה יועיל למה שאמרת ואדעך למען אמצא חן וראה כי עמך הגוי הזה.

[כי לא יראני האדם וחי]

ויאמר לא תוכל לראות פני כי לא יראני האדם וחי. (ד) לא אמר לו זה בתורת מניעה חלילה, רק בתורת הלימוד וההודעה הגדולה שבידיעות. וזה שהוא מבואר **שתכלית מה שיש בכוח החכמים לדעת בחכמה האלוהית הוא שלא ידעוהו.** וזהו הפרש שבין חכם לחכם ממנו, כי כל מה שיחכם עוד יוסיף דעת סיבות בלתי ידיעתו אותו. ולזה אמר לו תדע שההשגה העליונה שבכוחך להשיג, היא דעתך שלא תוכל לראות פני. והיא הידיעה בתארו על דרך החיוב, כי הוא הודעת מהותו, כמו שאמר הודיעני נא את דרכיך ואדעך, ונתן הסיבה ואמר כי לא יראני האדם וחי. ירצה שאין כוח בשכל האנושי, בהיותו מחובר עם החיות הסוגי, באומרך עליו חי מדבר, להשיג מהות עצם נבדל נקי מחומר. כ"ש למי שהוא בתכלית הנקיות והפשיטות מכל בחינות שום ריבוי וחיבור עניינים בעולם.

אמנם כשהדיבור מתפרד מזה החיות ההיולאני, ודאי יראני בשום צד, והוא מה שאמרו חכמינו ז"ל (ברכות י"ז א) שבעולם הבא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה. או שיאמר כי לא יראני האדם וחי - והוא חי ובריא בשכלו. כמו והביט אל נחש הנחשת וחי (במדבר כ"א). שכבר יקרה לקצת, לשיבוש שכלם, לחשוב שכבר ראו במראה אותו יתעלה שקרא להם, כמו הסומא שלא ראה מאורות מעולם וסובר לשפוט בעניין המראות. שזה לא די לו שהוא סומא, אלא שהוא סכל, כמו שכתב זה החכם בסוף המאמר הג' לאלוהיות.

ואולי כי אל החשש הזה היה מצטער ישעיה (ו') כשאמר ואומר אוי לי כי נדמתי כי איש טמא שפתיים אנכי ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב כי את המלך ה' צבאות ראו עיני. אלא שעל דרך האמת הוא כנוי אל הצורה הברואה הנראית אל הנביאים, שהיה על דמות

הכסא, כמו שכתב **הרב המורה** על מה שאמרו **חז"ל** (במדבר רבות פ' י"ט) גדול כוחן של נביאים, שמדמים צורה ליוצרה, בפרק מ"ה חלק א'. עם שפירוש המאמר ההוא לפי כוונת **חז"ל** אבאר אותו בשער ע"ו בע"ה.

ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור. לפי שאמר תחילה אני אעביר כל טובי על פניך, ואח"כ הודיעו שלא יוכל לראות פניו, הודיע איך יהיו אלו שני העניינים. (ה) ואמר **הנה מקום אתי**, רצוני מדרגה מיוחדת שבה תוכל להתייצב על אדון כל הארץ צור כל העולמים.

והיה בעבור כבודי, כאשר אמרתי אני אעביר כל טובי על פניך, **ושמתיך בנקרת הצור**, כלומר בתקרת הצור, והוא המקום היותר גבוה שאפשר לך. **ושכותי כפי עליך עד עברי**, ירצה שרום מעלת המושג יהיה לך סכך מבדיל מהשיג מעניין טובי, ההשגה המיוחדת אל הפנים שעליה אמרתי לא תוכל לראות פני.

אמנם מזאת ההשגה ואילך **והסירותי את כפי וראית את אחורי**, וזה שיוסר המסך בצד מה במה שהישר אותך להשיג מצד השלילות, כי הם אחורי הפנים בלי ספק, כמו שביארנו ראשונה.

והוא מבואר כי הוא עליו השלום השיג בזה האופן מההשגה מכל אשר היו לפניו ולאחריו, במה שהגיעה ידיעתו לשלול מהאלוהות כל הנמצאים הרבים והנוראים הידועים לו, עד שכבר ידע והשכיל כי יה' ה' צור עולמים הוא עומד עליהם, ואינו שום מהם. והיא ידיעה קרובה מאוד אל המבוקש, ואם הוא נעלם ממנו. כמו שכתב **הרב המורה** באותו משל נכבד מהספינה, שהמליץ לעניין זה בפרק נ"ט חלק א'.

[ציווי ה' למשה לאחר הסליחה]

והנה אחר שהודיענו איך יהיו אלו העניינים, רצה להוציאם אל הפועל. וציווה אותו **פסל לך שני לוחות אבנים** וגו'. (ו) לפי שהדברים האלוהיים בהחלט אין להם קיום אצל בני אדם, לפיכך לא נתקיימו הלוחות הראשונים שהלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים הוא, לכן פסל לך ועשה אתה את גופן, ואני אתן את צורתן. ועם זה כבר יהיו כדמותם וצלמם, ויתקיימו אצלם - **ואיש לא יעלה עמך**. (ו) לפי שבפעם הראשון הייתה הכוונה בעבור ישמע העם בדברו עמו, ולזה יצא העם לקראת האלוהים, ועלו אהרן נדב ואביהו והזקנים. אמנם עכשיו כבר נתפרסם להם דבור ה' את משה פנים אל פנים, ולזה לא הוצרך שיעלה איש עמו. אמנם הצאן ובקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, כמו בראשונה שהיו נאסרים גם כן מקידוש העם והגבלתם, וזה ליקרת הכבוד הנראה שם.

ויפסול שני לוחות אבנים וגו' וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני.

זה עדות גמורה לפירוש רש"י שכל הדבורים הראשונים היו באוהל, ובהשכמה עלה עם גלמי הלוחות כאשר צווה.

וירד ה' בענן וגו'. הוא מה שנאמר לו ראשונה **הנה מקום אתי ונצבת על הצור** כי משה הוא המתיצב.

ויקרא בשם ה'. הוא מה שנאמר לו ראשונה **וקראתי בשם ה' לפניך** כמו שפירשנו, כי עכשיו קרא אותו ככתבו לפניו ולימדו איך יתנהג על פי הקריאה ההיא בכל השלש עשרה מדות שיזכור.

והנה כנגד מה שאמר לו **אני אעביר כל טובי על פניך** אמר. **ויעבור ה' על פניו**. והכוונה שהשגתו מצד עצמו לא הייתה רק דרך העברה, ועל דרך שנאמר ושכתי כפי עליך עד עברי.

אמנם מה שאמר **והסירותי את כפי וראית את אחורי**, הוא מה שקרא ה' אל רחום וחנון. והכוונה שמה שיובן מכל המידות ההם שיזכור יהיה על דרך השלילות, לא על דרך החיוב, כמו שאמר לפני לא יראו. ואם נסבול שיהיה הכינוי ב'פניו' שב לו יתעלה, כמו שכתב **הרב המורה** פרק כ"א חלק א', יהיה פירושו מופלא מאוד. לפי דרכנו ייאמר שנשמט ממנו יתעלה על ענין התארים המחייבים המכונים אל פניו, והשכילהו כי כל התארים שייזכרו שם, צריך שיובנו על דרך השלילות.

וכבר כתבנו ראשונה שאפלא מהרב שלא פירש כן, והוא מבואר ממה שאמר בכאן שהשם יתעלה העלים ממנו ההשגה ההיא המכונה אל ראית הפנים, והעבירו לענין אחר, כלומר לידיעת הפעולות המיוחסות לו יתעלה, שייחשב בהם שהם תארים רבים, כמו שאבאר ב"ה. ועל כל פנים הודעת המידות האלה הוא מה שנאמר לו עליהם **וחנותי את אשר אחון ורחמתי וגו'**.

ובהגדת ר"ה (דף יז ע"ב)

אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו. מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור, והראה לו למשה ואמר לו: כל זמן שישראל חוטאים, עשה לפני כסדר הזה ואני אמחול להם. אמר רב יהודה: ברית כרותה לי"ג מדות שאינם חוזרות ריקם מלפניו, שנאמר הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך וגו'.

[ביאור שלוש עשרה מידות – שמות לד]

ועתה אבאר אלו הי"ג מידות כפי מה שהורגלו בהוראתם מפי הראשונים ז"ל, ואצרף עמהם מה שחשבו שכוונתו יתעלה להראות לו איך התנהג באלו המידות עם הדורות הראשונים, רצוני מהאבות ובניהם עד מצרים, וממצרים ועד הנה, ומה שעתידי להשלים מהם עד סוף המאמר.

ואומר כי במאמר **ויעבור ה' על פניו** נזכר שם העצם שלא ניתן לבאר בו כלל, כי הוא המורה על המהות עצמו. והוא שנאמר עליו שקודם שנברא העולם היה הוא ושמו בלבד. ולפי שאין שום השגה בו אל השכל האנושי, אמר עליו **ושכותי כפי עליך עד עברי**. אמנם כל השמות הנזכרים בכאן הם מכלל המידות והתארים שנתחדשו אליו יתעלה על ידי חידוש העולם כמו שזכרנו ראשונה.

והנה אם כן תהיה הכוונה אל **שם ה' הראשון** לכנותו יתעלה מצד מה שהוא **המהוה העולם והממציא אותו אחר שלא היה**. ומזה הצד אומרים (ברכות ס' ב) שהוא בעל הרחמים, כי כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו (תהלים ק"ג) והוא שהכירו אברהם אבינו והכריזו ופרסמו בעולם, כמו שנתבאר מאוחר (בראשית י"ג) ויקרא שם אברם בשם ה'. (שם י"ב) ויבן שם מזבח לה'. וכל זה לפרסם אמיתת מציאות הסיבה הראשונה שממנה היו כל ההיות והנמצאות כולן. ובמידה ההיא נהג בו תמיד זולתי במה שידבר עמו על בשורת יצחק (שם י"ז) ושאר ענייניו שאז ידבר בשם אלוהים כמו שיבוא.

ושם ה' (השני). היא מידה השנית נאמרת מצד מה שהוא יתעלה משגיח על בראוי ומתרצה להם על טוב מעשיהם, וכועס על זולתם, כי על כן נקרא פעמים הרבה בשם אלוהים, דתרויהו אתנהו: אדני ה' אתה החלות (דברים ג') כיוצא וכזה השם ירחם על החוטא כשיחטא וישוב, כי אין איש שלא יחטא כמו שאמרנו בהקדמה.

ואמרו ז"ל (ר"ה י"ז ב) אני ה' קודם שיחטא האדם, אני ה' אחר שיחטא וישוב. וכמו שאמר המשורר (תהלים שם) רחם ה' על יראיו כי הוא ידע יצרנו וגו'. והכוונה שאעפ"י שחטא, אם שב כראוי הנה לא יצא מכללו להתנהג עמו במידת רחמים. ולזה נאמר בדוד כששב בתשובה שלמה (ש"ב י"ב) גם ה' העביר חטאתך וגו'.

והמידה הזאת הייתה מיוחדת ליצחק שתחילת עניינו הייתה מידת הדין גמורה. כמו שנזכר אצל הבכורה שער כ"ג, שלא נמצא בכל סיפורי יצחק רק שם אלוהים, עד שנעקד על גבי המזבח שנהפכה מידת דינו לרחמים. ונאמר (בראשית כ"ב) ויקרא מלאך ה' אל אברהם, ומשם ואילך היה ענינו בשם י-הוה. אמנם אמר (שם כ"ז) ויתן לך האלוהים, אחר

שאמר (שם) כריח שדה אשר ברכו ה', להורות על השיתוף משתי המידות אשר בזה כמו שאמרנו.

אל. היא מידה שלישית הוא לשון חוזק ותוקף. כמו ואת אילי הארץ (מ"ב כ"ד) והוא ג"כ מידת רחמים כמו שאמר (דברים ד') כי אל רחום ה' אלוהיך וכמו שהוכיחו **חז"ל** (מכילתא שירת הים פ"ג) מאומרו (תהלים כ"ב) אלי אלי למה עזבתני, שאין אומרים כן למידת הדין, אבל זה השם הכובש למידת הדין בחזקה להציל ולהסתיר אשר לא חטאו, או אשר חטאו ושובו בהם. אשר מי אל בשמים ובארץ וגו' (דברים ג') יעמוד לפניו בזה. והמידה הזאת נתייחדה ליעקב אבינו, ובה ברכו יצחק אביו אחר דעתו אותו. אמר (בראשית כ"ח) ואל שדי יברך אותך, כי הוא צריך חוזק להצילו מחזק ממנו, ונאמר בו (שם ל"א) אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה. (שם ל"ה) ויקרא למקום אל בית אל. ונאמר (שם ל"ג) ויקרא לו אל אלוהי ישראל ועל כן נקרא שמו. ונאמר (הושע י"ב) וישר אל מלאך ויוכל וגו' בית אל ימצאנו וגו'. ועל זה אמר המשורר (תהלים קמ"ו) אשרי שאל יעקב בעזרו. ונאמר (שם קל"ב) נדר לאביר יעקב.

רחום. היא מידה רביעית ענינה עם כלל האנשים שלא שבו בכל לבבם ובכל נפשם כי אלו צריכים מידת רחמים גמורה כמו שאמר (דברים ד') כי אל רחום ה' אלוהיך וגו'. ונאמר (תהלים ע"ח) והוא רחום יכפר עוון ולא ישחית. והיא המידה שבה ריחם על בני ישראל בהיותם במצרים לשום להם שארית מכל הגזירות שחידשו עליהם. וכמו שאמר (שם ק"ו) ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם. ובה נתמלא רחמים עליהם וכבשו רחמיו את כעסו לרדת להוציאם משם, כמ"ש (שמות ב') וירא אלוהים את בני ישראל וידע אלוהים. כי מידת הדין נהפכה להם לרחמים. וכמו שאמר **אונקלוס** ואמר למפרקהון ה'. וכל זה נרמז שם ברמז נפלא, ויזכור אלוהים את בריתו את אברהם וגו' וירא אלוהים את בני ישראל וידע אלוהים. הנה שזכר המידות הנזכרות תכופות ורצופות. ואין ספק כי ידע אלוהים הוא מידת רחום, מלשון כי ידעתיו (בראשית י"ח). ויש מתרגם ארי ארחמיניה. (שמות ל"ג) ואדעך בשם. (רות ב') מודע לאשה, כולן לשון אהבה וקורבה.

וחנון. היא מידה חמישית ראויה למי שאין בידו מעשים שצריך לתת לו מתנת חנם. כמו שאמר רז"ל

הראה לו הקדוש ברוך הוא למשה ג' אוצרות. וא"ל ג' אוצרות אלו למה? א"ל זה ללומדי תורה ומצות, וזה לגומלי חסדים, וזה אוצר של חנם: כשאני רואה שאין לו תורה ומצות, ואין לו זכות, אני נותן לו מתנה של חנם. וכן אמר וחנותי את אשר אחון (ש"ר פ' מ"ה).

וכמו שאמרו על ואתחנן (רבו' ואתחנן): הצדיקים אף על פי שיש בידם מעשים טובים, מבקשים מתנת חינם, ובמידה הזאת נתחסד עם ישראל להבטיחם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, כמו שאמר בשעת מעשה (שמות ג') ונתתי את חן העם וה' נתן את חן העם וישאילום, שזה בתורת מתנת חינם גמורה. וכמו שאמרו (בהגדה של פסח) אלו קרע לנו את הים ולא נתן לנו את ממונם.

ארך אפים. היא מידה ששית למי שהכביד עליו חוליו, והוא מחולל מפשעיו מדוכא בעונותיו. ואם ישיב לו כפועלו אוי לו אללי לו, הוא מאריך אפו וגובה ממנו מעט מעט. ואולי בינתיים יעשה תשובה.

ועל אומרו אפים בלשון רבים **אמרו ז"ל** (ב"ק נ' ב), לצדיקים ולרשעים. ויש מפרשים שני פנים: פני הרעה ופני הטובה, שגם כן מאריך שכר המצוות, ולפעמים כל ימיהם. כמו שאמר (סוף מסכת חולין) שכר מצוות בהאי עלמא ליכא. ובמידה הזאת האריך לפרעה הרשע עד הביאו למקום משפטו. ובה האריך לישראל. כמה ימרוהו במצרים. ועל הים. ובמרה. ובאלים. וכמה ניסוהו על הים ברפידים, והכתוב הורה על אריכות זה בבירור כשאמר (שמות י"ז) עד אנה מאנתם לשמור מצוותי וגו' והוא מבואר מעצמו.

רב חסד. מידה שביעית ראויה ונאותה לאותם שעניינם שקול כלומר שחציין זכאין וחצי' חייבין (ר"ה י"ז א) כי הוא יתברך מטה כלפי חסד להכריען לכף זכות כי מידת החסד מרובה.

ובמדרש **שוחר טוב** במזמור ס"ב ולך ה' חסד כי אתה וגו'.

רבי נהוראי ורבי נחמיה אמרי: מידת פורענות עיקרה ואינה עושה פירות מידה טובה עושה פירות שנאמר (הושע י') זרעו לכם לצדקה. מה הקדוש ברוך הוא עושה, גובה מהאדם עונותיו ונותן לו שכרו.

ורבנן אמרי אפילו עונותיו אינו גובה ממנו בבת אחת שנאמר (עזרא ט') כי אתה אלוהינו חשכת למטה מעונינו.

רבי אליעזר ור' יוסי בר חנינא אמרי: כף מאזנים מעויין הוא כאן עונות וכאן זכיות ומה הקדוש ברוך הוא עושה מטה כלפי חסד.

רבי יוסי בר חנינא אומר: מה הקדוש ברוך הוא עושה חוטף שטר אחת מעונות שהם בכף ומיד הזכיות מכריעות שנאמר (בראשית ל"ט) ויט אליו חסד.

ורבנן אמרי: מסייע לכף עונות ומעליהו ומיד הזכיות מכריעות. וכן הוא אומר (מיכה ז') נושא עוון ועובר על פשע.

ראה כמה נמלצו מאמריהם בעניין המידה הזאת.

כי הנה שני החכמים הראשונים אמרו שהיא עושה פירות להכריע על הזכות יותר משיעורו.

ורבנן אמרי אף לבטל העונות. אמנם השלשה האחרים ביארו עניינים נפלאים באופני ההכרעה הזאת, נמצא צדדים צחים ונעימים, בהם יחשב המשקל המעוין למוכרע, כי הנה רבי אליעזר בא מטעם יוקר הדבר הנשקל וחשיבותו, כי הוא ידוע כי הזהב והשוהם וכיוצא כשהוא מעוין במשקלו מיד יחשב למוכרע, ולא יבוקש מהם הכרעת השקל כמו שהוא בשאר הדברים הנשקלים. וכבר הצריכו הקלבון בשקל הקודש (שקלים פ"א).

ומזה הטעם הוא מבואר כי כשיהיו הזכויות מעוינים עם העונות, שהוא ראוי שכף של זכויות יחשב למוכרע, לפי יוקר הדבר הנשקל. וכל שכן שהכוונות אשר לעומתם אינם כמוכרעים לפי פחיתותם. ולזה אמר כף מאזנים מעוין, הוא מטה כלפי חסד לומר שהוא מהראוי כי מצד חשיבות הזכויות ופחיתות העונות כשיהיה המשקל מעוין יהיה מטה כלפי חסד.

אמנם רבי יוסי בר חנינא בא מטעם השווי בהחלט. וזה כי הדבר הנשקל בכלי, אם שהוא מעוין עם מה שנשקל בלא כלי, הנה כשתוציא משקל הכלי יהיה שכנגדו מכריע כל משקל הכלי ההוא ודאי. והנה העונות בלי ספק יראה כאלו הם נשקלים בכלי כבד, והוא החומר הגופי ששם בקרבו. וכשתוציא ממשקלם קצת כוונות שאין ראוי לחשבם מצד הכרחיות חומרם ועוצם נטיתם אליו, הנה יישאר כף של זכויות מכריע מאוד. כי הם נשקלים בלי כלי כובד, לפי שנושאים ותחילתם היא הנפש השכלית, שאין לה שום כבדות. והוא מה שאמר: מה הקדוש ברוך הוא עושה? חוטף שטר אחת של עונות, ומיד כף של זכויות מכרעת, שנאמר ויט אליו חסד. כי החסד מאליו הוא נוטה להכרעה הזאת בלי ספק, והיא השקפה נכונה ועמוקה לזכות.

אמנם רבנן באו מצד חסד השוקל ודקות תחבולתו לסייע לטובה מבלי הרגשת המנגד, כי כשראה שכף מאזנים הוא מעוין, הוא מסייע כדרך התגרים הבקיאים בזה שעושים זה בנקל ובתחבולה מועטת. וזה אומרם מסייע לכף עונות ומעליהו.

ומאמר נושא עוון ועובר על פשע הוא מליצה נפלאה בזה. כי במה שנושא כף העוון על דרך הסיוע, היו הזכויות מכריעות והפשעים כולם בטלים, וכל זה הם עניינים נפלאים במידה זו לאשר הם מוכרעים במעשיהם, כי לאשר כבדי עוון לא יועילו למו אלו האופנים רק מידות אחרות כמו שיבוא.

אמנם במידה הזאת נתחסד עם ישראל להכריע לכף זכות לספק צרכיהם במדבר ולהצילם מכל התלאות, עם היותם מכעיסים לפניו. וכמו שאמר הנביא עליהם (ישעיהו ס"ג) חסדי ה' אזכיר וגו' רב טוב לבית ישראל אשר גמלם וגו'.

ואמת. מידה שמינית היא באה על אימות דבריו והבטחותיו וכמו שאמר (חבקוק ב') אם יתמהמה חכה לו וגו'.
ואמרו בברכות (ז א)

מעולם לא יצאת הבטחה מאת הקדוש ברוך הוא לטובה ואפילו על תנאי, וחזר בה. מנא לן ממשה.

וצריך שתדע שזה יהיה כאשר האיש ההוא לא הפסידה בעונו כמשה, שלא היה לו להפסיד מה שהבטיח לו מפני שנתחסד למסור נפשו על הצלת עמו. אמנם הטובות המיועדות על תנאי או בסתם, ושב האיש או הגוי ההוא ועשה הרע, גם כן יחזרו הטובות ההם בלי ספק, כמאמר ירמיהו ע"ה (י"ח), וכמו שאבאר זה היטב אצל איכה נדע את הדבר שער צ"ו בע"ה.

מכל מקום משם יראה שאמות המידה הזאת הטובה, היא לעולם מרובה על הרעה בלי ספק.

ובראש השנה (י"ז ב)

אלפא רמי: כתיב ורב חסד וקתיב ואמת. בתחילה באמת, ולסוף ורב חסד.

יראה שירצה שבתחילה יבוא לקיים מה שנגזר על האדם מהרע, ואח"כ קדמוהו חסדיו. ומידה הזאת נתנה תורת אמת לישראל ולקיים הבטחת האבות, וגם מה שאמר להם ראשונה (שמות ג') בהוציאך וגו' על ההר הזה. ומקרא מלא הוא (נחמיה ט') ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם משמים, ותיתן להם משפטים ישרים וגו' וכן דניאל (ט') ולהשכיל באמתך.

נוצר חסד לאלפים. מידה תשיעית צריכה מאוד לרוב האדם כי כמו שילדו בנות העשירים בנים עצלים שפלי יד אם לא יירשו ממון אבותיהם ימותו ברעב או יחזרו על הפתחים כן **יש ויש מי שאין לו תקומה מצד מעשיו ויועילו למו מעשי האבות.** ולזה הקדוש ברוך הוא במידה זאת אוצר ונוצר קצת חסדי הראשונים לפיקדון לבניהם אחריהם. וכמ"ש (תהלים י"ז) ישבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם. ובזו המידה נחם על ישראל בעוון העגל כאשר לא הספיק להם אריכות אפים, ואמר ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם. אמנם כשאמר זכור לאברהם ליצחק וגו' מיד וינחם ה' וגו'.

ובמדרש (ש"ר פ' מ"ד)

אמר ליה משה: ריבון העולמים תן לי רשות שאדבר אמר ליה אמור כל מה שתבקש.

אמר ליה: ריבון העולמים, המה בטלו ראשו של דיבור ואתה מבקש לבטל סופו?

אמר ליה הקדוש ברוך הוא: איך?

אמר ליה: עברו על לא יהיה לך אלוהים אחרים (שמות כ'), ואתה מבקש לבטל סופו שנאמר (שם) ועושה חסד לאלפים.

מה מתקו דבריהם ז"ל.

נושא עוון ופשע וחטאה. אלו הן שלוש מדות: י' ו"א ו"ב, והן חלוקות לפי חילוק מעשיהם וחומרם. כי גדול כוח המידה הנושאת העוון, מן הנושאת החטא; וגדול כוח נשיאת הפשע משתיהן.

ובסדרן בכתוב יש דעות לרבתינו ז"ל (ביומא ל"ו ב) מהם אומרים שהכונה נושא וסובל לא העוון בלבד, כי גם הפשע שהוא המרד, ואין צריך לומר החטא שהוא השוגג.

ואמרו שיש לאומרן כן בסדר הווידוי: עויותי פשעתי חטאתי בזאת הכוונה עצמה. וב**מדרש** אמרו (שם) שאם ישראל עושים תשובה כל העונות והפשעים נעשו להם כשגגות. ולפ"ז תהיה כוונת הכתוב נושא עוון ופשע כחטאה. וכן תרגם יונתן ב"ע (חבקוק ג') על שגינות ויהוה כל חוביהו דחבו קודמוהי כל בית ישראל כשלותא. וכבר הסכימו (טור א"ח סי' תרכ"א) לסדר הווידוי על סדרן בקולא וחומר, וכמו שאמר המשורר (תהלים ק"ו) חטאנו עם אבותינו והרשענו.

וראוי שתעיין שלא נאמר **מוחל עוון ופשע** או **סולח** אלא **נושא**. כי היא המידה שבה יישא את החוטא מזמן לזמן, לא שימחול ויסלח לו כלל.

ועם שלש מידות אלו רצה לנהוג עם ישראל בעוון זה שהיו עליו. כי לא רצה למחול לגמרי, רק להמתין להם עד זמן אחר, כמו שאמר וביום פקדי ופקדתי, כמו שפירשנו בשער הקודם.

ושלשה מינים אלו כלהו איתנהו ביה. מהם היו מורדים גמורים. ומהם מזידיים. ומהם שוגגים. וכל אחת מהכתות צריך מידה בפני עצמה לישא ענשו. ובזאת המידה בקש משה בענין המרגלים, כשאמר (במדבר י"ד) וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה, כמו שיתבאר.

ונקה לא ינקה מסדרי התפלות הפרידו ונקה מלא ינקה. וכבר זכרנו בספקות שלא יסבול כן דרך הפשט וחשבון המידות. והענין הזה הכריח **הרב המורה** פרק נ"ג חלק ראשון לומר שהוא מגזרת **ונקתה - לארץ תשב** (ישעיהו ג') והכוונה ושרש לא ישרש.

(ז) והנכון בעיני על דרך הפשט כי **ונקה לא ינקה מידה אחת נמשכת לקודמת לה**. יאמר כי הוא נושא עוון ופשע וחטאה מזמן לזמן, לא מוחל לגמרי, כי היושר והמחילה לא יצדקו יחדו מבלי תשובה נכונה. ועל ידו אמר הכתוב (תהלים כ"ה) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. ירצה כי לפי שיצדקו מידות הטוב והיושר יחדיו, על כן יורה חטאים בדרך

התשובה. כי כבר יוכל להטיב להם ביושר הצדק והמשפט. וכבר אמרו (בבא קמא נ' א) האומר הקדוש ברוך הוא ותרן הוא יותרו חייו. לכן הוא אומר נושא עוון ופשע וחטאה. אמנם נקה לא ינקה לגמרי, כי לא יתכן מהיושר האלוהי כמו שאמרנו.

וביאר איך יחברו יחד שני העניינים האלה עם הראותם הפכיים, ואמר פוקד עוון אבות וגו'. יאמר שעניין זה הנשיאות הוא שיינשא עונש העוונות והחטאים מהאבות לבנים עד דור רביעי, באופן שהם יישאו את עוונם, ולא יכלה השורש, והוא טוב להם. שאם כלה השורש, לא יישאר לו שום ענף. ולזה הוא מידת רחמנות לפי מקומה. וזה הטעם שזכרה משה במרגלים להעביר קצף הכליה הגמורה, כמו שאמר (במדבר י"ד) והמתה את העם הזה כאיש אחד, עד וישחטם במדבר, ועתה יגדל נא כוח ה' וגו', נושא עוון ופשע ונקה לא ינקה פוקד עוון וגו'. והוא מה שהודה לו באומרו סלחתי כדבריך. ולזה נשאו בניהם את עוונם בהיותם רועים במדבר ארבעים שנה עד תום פגרי האבות כמו שאמר (שם) ובניכם יהיו רועים במדבר ונשאו את זנותיכם וגו', והוא מבואר מאד. והנה ה**ראב"ע** ז"ל כתב שהיא מידה טובה שתליץ להם עד ארבעה דורות. וה**רמב"ן** ז"ל כתב (שמות כ') שהיא מידה של פורענות שנפרע מהם עד ארבע דורות. ואני אומר שהיא מידה טובה שנפרע מהם עד ארבע דורות, ואינו מכלה השורש. אלא שמכל מקום מידה של פורענות קראו אותה חכמים (תוספתא סוטה פ"ד) בערך ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו'. והוא יותר נכון בהסכמת הכתובים כולם כמו שאמרנו.

ואם נאמר שהשם הראשון אינו מן המניין. אלא שהוא שם העצם המתואר בתוארים הללו. כמו שאמר המשורר (תהלים פ"ו) ואתה ה' אל רחום וחנון ארך אפים וגו' כי זכר מילת ואתה מעמד השם הראשון. הנה תהיה מידת פוקד עוון אבות מידה י"ג, כי לבחינות שנזכרו תיחשב כל אחד בפני עצמה, והוא ג"כ נאות לפי הפשט.

והנה בזה השלים המידות הכוללות ההנהגה הצריכה לו לפי בקשתו, באומרו הודיעני נא וגו'. והודיעו עוד איך נהג עמהם במדור לדור, ובעת ובשנה ההיא הוא נוהג במידת נושא עוון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה פוקד עוון וגו'.

[פירוש השם א-דני]

ולזה נאמר וימהר משה ויקד ארצה וגו', ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך **אדני** ילך נא אדני. אפילו עיון הגס מחויב לתת לב למה בא בכאן שם חדש שלא נזכר בזאת הפרשה. ובאמת כי בו יוודע טעם השאלה זאת האחרונה.

זזה כי חכמי הקבלה יאמרו כי זה השם **אדני** הוא השער לה' שבו נכנס כל מבקש כל דבר משער לשער לדבקה בו, לפי שהוא סוף כל המעלות ממעלה למטה, והוא ההיכל ששם ה' שוכן בו, והוא בית מקדשו. על סוד (שמות ט"ו) מקדש ה' כוננו ידך. ולזה נקרא תמיד בשמו, כלומר כל מבקש ה' ימצאהו בכינוי אדני. ולזה קבעוהו בתחילת התפילה אדני שפתי תפתח. הכול כמו שכתוב בתחילת ספר **שערי אורה**.

ועוד כתוב שם בלשון הזה:

ולפעמים נקרא שם אדני בכינוי לשון כל. והטעם לפי שלא יחסר כל בו, וכל מיני השפע והאצילות וכל מיני ברכה וקיום, כולם נכנסים בתוכו ונקרא כל, שהכל בתוכו. וכל שיצטרך דבר בעולם, אין לו לבקש מאלוהים אחרים ולא ממקום אחר, וממקום זה יפיק כל שואל רצונו וכל אחד ואחד כפי חפצו, בהיותו קורא אותו באמת. עד כאן.

ועוד האריך הרבה בדברו בעניין הנפלא הזה אבל יספיק מה שזכרנו ללמוד שני דברים. **האחד** כי זה ה' הוא שנתברר להם שעליו נאמר (שם כ"ג) כי שמי בקרבו. **והשני** כי הוא היותר קרוב והיותר נמצא למלאת צרכי האדם והיותר נאות אליו להקריבו בשעת הכעס ולהעביר על המידה.

והנה מזולת מה שכתבו זה החכם מספר הנזכר מצאנוהו מבואר מהכתובים. כי כשבקש משה אדונו על עצמו אחר גזר דין אמר (דברים ג') אדני אלוהים אתה החילות וגו'. הנה שנכנס בשער התפלות וכבר קבל ממנו במקצת. והנה דניאל כשעמד לפניו על הגלות אמר (דניאל ט') ועתה ה' אלוהינו אשר הוצאת וגו' אדני ככל צדקותיך ישוב נא אפך והאר פניך וגו' למען אדני. אדני שמעה אדני סלחה אדני הקשיבה. יראה כי הוא הקרוב לכל קוראיו בעת צרתם. גם נראה שהוא המוחל והסולח העוונות, לא הנושא לבד, כמו שאמרנו בשלש עשרה מדות כמ"ש אדני סלחה. ואמר המשורר (תהלים פ"ו) כי אתה אדני טוב וסלח. (שם ק"ל) אדני מי יעמוד וגו' (דניאל שם) אדוני אלוהינו הרחמים וגו'.

והיות זה ההבדל בין לשון נשיאות חטא ובין לשון סליחה הוא מבואר מהוראת המאמרים. כי נשיאות החטא הוא סבול אותו מזמן לזמן כמו שאמר וכמו שנתבאר מעניין הסיפור שאנו בביאורו. אמנם הסליחה היא מחילה לגמרי כמו שנתבאר מאומרו (ירמיהו נ') יבוקש את עוון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה וגו'.

[ובמה יודע... הלא בלכתך עמנו]

(ח) והנה אחר שבאנו לכלל דעת זה, נאמר כי אחר שהודה לו יתעלה שאלתו בהודעת דרכיו כנזכר, בקש ממנו בכוח הידיעה ההיא על ההליכה עמהם, כמ"ש ראשונה ובמה יודע איפה וגו' הלא בלכתך עמנו כמו שאמרנו ראשונה.

אך אמנם לפי שראה משה אדוננו שסוף כל מה שהודיעו ה' מכוח השם הנכבד והנורא שהעביר על פניו, ותכלית כל המידות שהודיעו ממנו בענין שהם עליו, הוא שהיה **נושא עוון ופשע וחטאה ונקמה לא ינקה**, לא שיסלח להם כמו שאמר, לזה מיהר להשתחוות אל מול הכבוד והנורא הנראה אליו ואמר: **אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני וגו' וסלחת לעווננו ולחטאתנו ונחלתנו**. והוא שבקש מלפניו שיהיה עניינו עמו בשם ה' הקרוב והנאות למדרגת האדם, כי עם קשה עורף הוא, ואינם צריכים התלייה בנשיאות החטא לבד, כי אם המחילה והסליחה. והשם הזה הוא הסולח והמוחל, לא הנושא לבד. כמ"ש ונחלתנו. כי על זה האופן לא לבד יכניסם לארץ, אבל תתקיים לעד בידם, כמו שאמר תחילה ונחלו לעולם.

ואין שאלה זו בעיני זולת הודעת מה שאמר לו בתחילה פני ילכו והניחותי לך, כי הוא המלאך שנאמר לו ראשונה הנה אנכי שולח מלאך לפניך, כי המלאך ההוא אינו רק הוא יתעלה בהוראת זה האלוהים, כמ"ש וה' הולך לפניו, ואומר ויסע מלאך האלוהים. ואמר ומלאך פניו הושיעם, בסוד ועתה אדני אלוהינו אשר הוצאת את עמך ישראל מארץ מצרים. והוא עצמו מה שאמר לו הישמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו וגו'. ירצה הישמר לך פן תגרום לי להמיר המידה ולהחליפה באחרת, כי זה לא יישא לפשעכם, על דרך נושא עוון ופשע, אלא הוא מוחל וסולח לגמרי.

כי שמי בקרבנו, ירצה כי גבורת שמי הגדול ועוצם כוחו ותקפו, הלא הוא כמוס עמו ועצור בתוכו, והוא שיאות לכם כפי תכונתכם, והוא עצמו מה שביארו משה כשאמר (במדבר י"ד) **ועתה יגדל נא כוח אדני**, וסמיך ליה **סלח נא לעוון העם הזה וגו'**.

אמנם אמר לשם וכאשר נשאת וגו', לפי שבענין ההוא היה אריכות אף לאבות וסליחה לבנים, והוא מה שאמר (שם) ויאמר ה' סלחתי כדברך. כי הסליחה בדברו היה על זה האופן, והוא ענין זולת הסליחה סתם. ולזה ייחס אותה אל שם ה', לקיים מה שנאמר ועתה יגדל נא וגו' כאשר יתבאר שם במקומו יפה ב"ה.

סוף דבר כשראה כי במה שהוסיף לשאול שילך עמם באותה מידה המכונה לכבודו ועצמו, כמו שפירש בלכתך עמנו, ימשך להם זה הענין מתוקף ההנהגה, חזר למה שהודה לו מתחילה **פני ילכו**, וידע כי הטוב והנאות להם הוא שנתחדש לו זה מענין הראות כבודו, שעליו נאמר ויעבור ה' על פניו. מ"מ לזה נעתק מדבר בשם ה' הגדול והנורא, ודיבר בשם אדני הטוב והישר להם.

[תפילת אברהם אבינו על סדום]

ואברהם אבינו עליו השלום מצאנו כיצא בו, כשבקש על סדום ובנותיה. כי בראשונה היה עניינו בשם הגדול, שנאמר (בראשית י"ח) ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה. ואברהם עודנו עומד לפני ה' ויגש אברהם ויאמר וגו', ושם נאמר ויאמר ה' אם אמצא בסדום חמשים צדיקים בתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם וגו'. והנה שבהיות שם חמשים צדיקים עדיין לא אמר וסלחתי לכל המקום בעבורם, רק ונשאתי, כמו שאמר בכאן נושא עוון ופשע. ולזה נעתק מדבר בשם הזה אל שם אדני, כמו שעשה משה. הנה נא הואלתי לדבר אל אדני אולי יחסרון וגו', התשחית בחמשה (שם). ושם נאמר לא אשחית אם אמצא שם, ואם לא ישחית הרי הם מחולים. אכן משם ואילך לא בקש אלא משם אדני: אל נא יחר לאדני הנה נא הואלתי לדבר אל אדני אל נא יחר לאדני ואדברה אך הפעם. וכשנסתלק הסניגור (ש"ר ס"פ ל"ב) ונשאר פני הזעם עליהם, מה נאמר (שם): וילך ה' כאשר כלה לדבר. הרי שהדברים מסכימים והיו לאחדים.

ובמדרש פרשת משפטים

הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו'.

אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה: מי ששמר את האבות ישמור את הבנים. וכן אתה מוצא באברהם כשבירך את יצחק, אמר (בראשית כ"ד) ה' אלוהי השמים וגו' הוא ישלח מלאכו לפניך וגו'. ויעקב אבינו מה אמר לבניו (שם מ"ח) המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים. אמר להם. הוא גאלני מיד עשו. הוא הצילני מיד לבן. הוא זנני ופרנסני בשני רעבון. לכך אמר ליה הקדוש ברוך הוא עכשיו: מי ששמר את האבות הוא ישמור את הבנים, שנאמר הנה אנכי שולח מלאך. בכל מקום שהמלאך נראה, שכינה נראת. שנאמר (שמות ג') וירא מלאך ה' אליו בלבת אש, ומיד ויקרא אליו ה'. ולא עוד אלא בשעת הישועה לישראל כך. בסנה (שם) ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי. וכן בגדעון (שופטים ו') וירא אליו מלאך ה' ויאמר לך בכחך וגו' והושעת את ישראל. וכן לעתיד לבוא בעת הגאולה שנאמר (מלאכי ג') הנני שולח מלאכי.

הנה שהסכימו חכמי **המדרש** בזה בכל מקום שאמרנו. ועם שכבר הוזכרו שם דעות אחרות כמו שיעלו בתחילת המחשבה בזה, הנה זה סיום עניינם והעולה כהוגן.

וכבר זכרו **הרמב"ן** ז"ל שם והסכים אל כללות זה הדעת, עם שלא ביאר טעם כי לא ישא לפשעכם ולא העניינים הנלווים אליו על זה האופן הנאות שכתבנו.

[הנה אנכי כורת ברית]

ויאמר הנה אנכי כורת ברית וגו' הבטיחו על מה שבקש ממנו וכתב ברית על הדבר, כמו **שאמרו ז"ל** (ר"ה י"ז ב) ברית כרותה ל"ג מידות שאינן חוזרות ריקם, שנאמר הנה אנכי כורת ברית. ועוד כי נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו' כמו שבקשת ונפלינו אני ועמך מכל העם וגו'. וכשיושקף בטוב הוא עצמו סילוק הנבואה מהאומות **שאמרו ז"ל** (ברכות ז' א) שבקש ממנו, עם שנראית שאלה בלתי הגונה כמו שאפרש בשער נ"ו הבא קרוב ב"ה.

(ט) **ולדעתי** כי בכתוב הזה נרמזו הגדולות והנוראות שנעשו על ידי יהושע בשמש בגבעון שלא היה כיום ההוא לשמוע ה' בקול איש (יהושע י') וכל הנפלאות מהירדן וזולתם. ואמר וראה כל העם אשר אתה בקרב וגו' כי כולם יכירו וידעו כי המעשים ההם הגדולים והנוראים כולם יעשו בזכותך ובכוחך, כמו שנאמר על הכול (שם י"א) כאשר צווה ה' את משה עבדו כן צווה משה את יהושע וכן עשה יהושע. וכבר כתבנו זה וביארנו ענינו יפה בפרשת נח שער י"ג עיין עליו, כי הוא דבר שיקרר דעתך בזה הכתוב ובדרוש ההוא שבא עליו.

(י) והנה לחזק בידו ההבטחה הנזכרת בלי שום ספק, אמר שמור לך את אשר אנכי מצוך היום הנני גורש מפניך וגו', לא כמו שאמרתי בשביל מעשה העגל ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את האמורי, כי אני רצוני במלאך פני כי שמי בקרב, אלך עמך לגרש גוים מפניך, כמו שסיימתי בדברי **אשר אני עושה עמך**. וכבר כתבו חכמי האמת כי מלת אני הוא כנוי אל שם אדני שבקש עליו, ועליו אמר הנני גורש, והוא חזרת עניין המלאך הנאמר לו ראשונה לישוב הראשון כמו שאמרנו.

[סיום הפרשה]

וראה נפלאות מאמתות זה העניין הנפלא במה שלא נאמר לו בכ"ז שנמשך הנה רק אותם הדברים עצמם שהמשיך אל מאמר הנה אנכי שולח מלאך וגו', כי שם נאמר (שמות כ"ג) כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמורי וגו', לא תשתחוה להם וגו' ועבדתם את ה' אלוהיכם, עד סוף העניין ההוא, שנאמר לא תכרות להם ולא לאלוהיהם ברית לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי. כי כל זה עדות ברורה שאינו אלא חזרת העניין הראשון בעינו. כלומר, כיון שהלכו פני הזעם נחזור לעניינו הראשון.

[אלהי מסכה לא תעשה לך]

ולזה חתם אלו האזהרות באומרו אלוהי מסכה לא תעשה לך, כנגד מה שאמר עשו להם עגל מסכה. כלומר מאי דאזל אזל, מכאן ואילך חושבנא. ולא עוד אלא שסמך גם כן מה שנמשך שם לצוות ולזרז על השבת והמועדים, וראית שלשה רגלים הכול בשווה כמו

שנזכר שם, עד שסיים בשני הכתובים עצמן לא תזבח על חמץ וגו', ראשית בכורי אדמתך וגו'. שהכול עדות ברורה להצבת המצבת האחד בעינו. וכבר ביארנו שם אלו הכתובים.

ואולם הוסיף בכאן מצות פטר רחם לוי כל בכור בניך תפדה. ולא יראו פני ריקם, לרמוז להם כי מעתה בעבור חטא העגל יצטרכו כל הבכורות להיפדות בלויים, כי עד הנה הייתה עבודה כשרה בבכורות ולא הוצרכו הפדיון ההוא (זבחים קט"ו ב). והנה עם זה לא יראו פני ריקם, כי הפדיון הוא מקום העבודה. וזה העניין מהפדיון הוא מה שיבוא בחומש הפקודים (במדבר ח').

[כי קרן אור פניו – שמות לד, כט-לה]

וכמו שאמר העניין ההוא נאמר למשה (שמות כ"ד) **עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה וגו'.** כן בכאן נאמר **ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה וגו'.** אמנם נאמר **ויהי ברדת משה מהר סיני וגו' ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו עד ויראו מגשת אליו.**

(יא) להגיד שאף על פי שלא מנאן בעבירה כראשונה, מכל מקום לא חזרו לאיתן שהרי בתחילה אחרי שזבחו שלמים נאמר (שם) ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר, ועכשיו לא היה בהם כוח להסתכל בקרני הודו של משה.

וכן אמרו **במדרש** (במדבר רבו' פ' י"א)

בוא וראה כמה כוחה של עבירה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה אומר (שמות שם) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת ואינם מזדעזעים. ומשעשו את העגל, אף מקרני הודו של משה היו יראין ונרתעים.

[מהו קירון הפנים?]

וענין קירון הפנים הוא זיו עליון וזוהר אלוהי המושפע על האיש אשר מלא אותו רוח אלוהים בחכמה ותבונה ודעת כמו שאמר החכם (קהלת ח') חכמת אדם תאיר פניו. וכ"ש מי שזכה לראות פני עליון לדבר בו פנים אל פנים, שיהיה הזוהר נפלא מאוד, כמו שאמרו (ב"ב ע"ה א) פני משה כפני חמה.

ובתנחומא (כי תשא) בשעה שהקב"ה מלמדו תורה, מניצוצות שיצאו מפי השכינה נטל קרני ההוד. יאמרו כי אורו פניו מאור רבו, וקרניים מידו לו.

אמנם מה שאמרו **חז"ל** (ש"ר פ' מ"ז) בענין הזה כבר כתבנוהו בהקדמה, ושם נתבאר כי להיותו שותף להקדוש ברוך הוא במעשה הלוחות השניות, נטל זאת הפעם קירון הפנים.

כמו שאמר רבי ברכיה הכהן (שם) הלוחות היה ארכן ששה טפחים וגו' עד ומשמם נטל משה קרני ההוד, מה שלא היה כן בלוחות הראשונות, שנאמר והלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים הוא כמו שנזכר שם.

ואולי שיראה גדולה מזו הייתה להם להסתכל בו כשירד בלוחות הראשונות אלא שלא נזכרה מפני טרופ השעה וקלקולה.

ומסייע לזה מה שנאמר במשנה תורה (דברים ט') ואפן וארד מן ההר וההר בוער באש ושני לוחות הברית וגו'. ירצה שכשירד עמהם, היו קרני זיוו כאש אוכלת בכל ההר. וכאשר ראה כי חטאו, פרחו האותיות ונכבה האש ושבר אותם (ש"ר פ' מ"ו), כמו שאמר (דברים שם) וארא והנה חטאתם לה' אלוהיכם וגו' ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם לעיניכם. והנה בזה ובמה שקדם נאמר מה שראוי שיאמר בענין קרני ההוד אשר נבהלו מפניהם זקני ישראל וכל העם.

[עניין המסווה]

אמנם עניין המסווה לא תחשוב שהיא תקנה להם כדי שיוכלו לגשת אליו, שאם כן היה לו לתתו על פניו כאשר ידבר עמהם ולהסירו אחרי כן, והוא היה עושה בהפך כמו שנראה מהכתוב מבואר. אבל הוא עניין בפני עצמו נכבד מאוד, להגיד על שלמות אדוננו משה בהיותו דבק תמיד בעניינים השכליים ובלתי פונה אל אלו העניינים המורגשים כי אם זמן מועט מאוד.

(יב) וזה כי כשהיה משה לומד מפי הגבורה, היה צריך להסיר מעל פניו מסווה ומסך, אלו העניינים המורגשים, כדי ליפות כוח המושפע. וכשהיה מלמד לישראל, היה גם כן צריך להסירו, לגדל ולחזק כוח המשפיע, אשר בזה היה יוצא כמעט כל זמנו, כמו שיודע מסדר הלמוד. הנה אם כן שלא היה לו פנאי לתתו על פניו רק במעט מהזמן, שלא היה לומד ומלמד.

ושיעור הכתובים כפשוטן וכהיותן הוא מבואר:

ויקרא אליהם משה ויאמר וגו' ואחרי כן נגשו כל בני ישראל ויצום את כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני. ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסווה. ובבוא משה לפני ה' לדבר אתו יסיר את המסווה עד צאתו, ויצא ודבר אל בני ישראל את כל אשר יצוה, וראו בני ישראל את פני משה כי קרן וגו' והשיב משה את המסווה על פניו עד בואו לדבר אתו.

יעיד הכתוב כי בקרון הפנים בלי מסווה דיבר אתם. אמנם ככלותו לדבר אתם פירש זמן מועט לעניינים המורגשים מהאוכל ופקודת ביתו בשאר הצרכים, והוא זמן נתינת המסווה על פניו עד שובו לפני ה' בלי מסווה.

זזה דבר מבואר מאוד מעצמו, והזקקתי להזכירו למה שנמצא להרב **רבי לוי בן גרשון** זכרו לברכה שכתב זה לשונו:

והגיע למשה מחוזק התבודדות שקרן עור פניו, רוצה לומר שהיה לו אור השכל גם בעת חשבו לדבר עם ישראל, עד שכבר היו באים לפניו ולא היה מרגיש בהם. וכאשר ראו ישראל זה העניין וייראו מגשת אליו עד שקרא משה אליהם, ואז שבו אליו ודבר דבריו אליהם.

זזה אמנם היה כשנתן על פניו מסוה, רצוני לומר ששם השתדלות להפריד זה ההתבודדות באופן שיוכל לדבר דבריו עם ישראל.

ואולם בבואו לדבר דבריו עם השם יתעלה מסיר זה המסוה, ולא היה צריך להשתדלות אחר להגעת ההתבודדות לשכלו מבין שאר חלקי הנפש. אשרי ילוד אשה שהגיע לזאת המדרגה העצומה, מה נפלא חלקו ומה נעים גורלו.

והנה לא הסכמנו לבאר עניין המסוה כפשוטו, שאם היה כפשוטו לא היה צריך משה להסיר המסוה מעל פניו בעת הנבואה. זזה מבואר בנפשו. כל אלו דבריו.

והנה עם שיצדקו בעניין הוראת המסוה, הלא בהשתמשו בו בפני העם אני תמה מדבריו שנראה מדבריו שנזדמנה לו נוסחה אחרת בכתובים. ומה שכתבנו הוא הנכון.

ובזה יושלם מה שראיתי לכתוב באלו העניינים החמורים אשר יכללם זה החלק מהסיפור המופלא אשר באו בו כמה דברים שצריכין כוון וישוב.

וכבר השתדלתי בפירושן ויישובן על צד היותר נאות לפי קוצר השגתי במה שיראה גמגום בדברי הראשונים והרואה ידרוש ויבחר.

שער נה (פרשת ויקהל – שמות לה)

יבאר שמצות שבת הסמוכה למלאכת המשכן לימוד לעזר לאדם לעמוד כנגד המטרידים אותו להשיג שלמותו. ויבאר שלשה עיקרי הדת. חידוש העולם. ותורה. ועולם הבא.

את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה' (ויקרא י"ט), אלה הדברים אשר צווה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה וגו'

במדרש (ש"ר פרשה נ')

אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל:

אתם עשיתם לי משכן מיריעות עזים, אני אגין עליכם לעתיד לבוא, שנאמר וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר (ישעיהו ד').

אתם עשיתם כפורת, אני אכפר עליכם את כל חטאתיכם שנאמר (ירמיהו נ') בימים ההם ובעת ההיא נאם ה' יבוקש עוון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאנה כי אסלח לאשר אשאר. ונאמר (יחזקאל ל"ו) זרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם.

אתם עשיתם לפני שלחן, אני עורך לפניכם שלחן לעתיד לבא שנאמר (ישעיהו מ"ט) לא ירעבו ולא יצמאו לא יכם שרב ושמש כי מרחמם ינהגם ועל מבועי מים ינהלם. ונאמר (יחזקאל שם) לא תקחו עוד חרפת רעב בגוי'. א

תם עשיתם לפני מנורה, אני מאיר לכם לעתיד לבוא שנאמר (ישעיהו ל') והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים.

אתם עשיתם לפני ארון שהתורה נתונה בו, ואני אתן לכם לעתיד שכר טוב שאין לו הפסק, שאמר עליו (תהלים ל"א) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם.

[חובת האדם לעסוק בנבחר שבפעולות]

כיון שלא נברא האדם להיותו יושב ובטל, ראוי ומחויב שיהיה עסקו בנבחרות שבפעולותיו. הקודם ביארו **החכם** בה' מהראשון מהמידות וזה בשני מופתים.
כוח האחד מעלת המעולה על אשר למטה ממנו. וכוח השני כוח הכול על החלק.

אמנם האחד סדרו על זה האופן ואמר, ואם באורג ובמעבד העורות יש בו קצת פעולות ומעשה. ובאדם אין בו שום פועל אבל הוא בטל. והנה הוא טבעי והנזכרים מלאכותיים. זה לא יכון.

אמר שאם האדם מצד מה שהוא בעל מלאכה מרחיק היותו יושב ובטל אפילו מהיותר פחותות שבמלאכות. קל וחומר שיהיה לו כן מצד מה שהוא אדם במלאכת הטבע, שהיא המלאכה הראשונה והיותר שלימה ומעולה עליה, שחויב שתהיה לו מלאכה מיוחדת ופעולות מסודרות מצד מה שהוא אדם, שהוא היותר שלם שבנמצאות הטבעיות וחלוף זה לא יתכן.

אמנם המופת השני סדרו על זה התואר אמר: גם לחלקי האדם יראה לכל אחד מהם פועל לעין ליד ולרגל וכן מלבד אלה. עד כאן.

והכוונה, אם לכל אחד מהחושים החלקיים ימצא פועל מה, כמו שהוא הראות לעין והמישוש ליד וההליכה לרגל וכדומה. וכאשר יחסר מאחד מאלו פעולות המיוחדת הנה לא יישאר שמו עליו רק בדרך הסיפוק, כמו שתקרא עין לעין הצלם, כמו שזה עצמו אמר הכתוב על עושי הצלמים לפי דעתי (תהלים קט"ו) פה להם ולא ידברו עיניים להם ולא יראו וגו' כמוהם יהיו עושיהם וגו'.

ירצה שכאשר לא ימצא להם בכל אחד מחושיהם הפועל הנאות אליו, והוא ההשתמש בו כראוי וכמו שראוי, הנה הרי הם כמי שנפקדו מהם חושיהם, והרי הם שווים לצלמים אשר המה עושים, כמו שכתבנו בשער כ"א ובשער מ' שהוא פירוש נאות לכל אלו העניינים. וכל שכן שיהיה זה באדם בכלל, כי כשיחסר פעולתו המיוחדת מצד כללותו, לא יקרא אדם רק בשיתוף השם או בספוק לבד.

ויסבול שרצה בזה באומרו (שם) כל אשד בוטח בהם, כי לא אמר כל הבוטחים, אבל יכוון על הבוטח כולו, לומר שאם כל אחד מהחושים יתבטל שמו מעליו לחיסרון פעולותיו המיוחדות, כל שכן שיקרה זה לכולו כשיחסר מה שיאות לו מצד כללות אשר לביטולו ראוי שיקרא מת. כמו שאמר החכם תאות עצל תמיתנו (משלי כ"א). יאמר שתאוות העצל אל הבטלה מביאתו לידי שעמום, בעבורו יתואר כמת. כמו שאמרו (ברכות י"ח ב) רשעים בחייהן קרואים מתים. מה טעם, מפני שמיאנו ידיהם לעשות, כי אין המיתה רק ביטול הפעולות.

ויתכן שירצה שתאוות העצל תאווה מסופקת וחלושה, רוצה בשלמות ואינו חפץ בהתעמלות להגעתו, ועל דרך שאמר במקום אחר מתאווה ואין נפשו - עצל (משלי י"ג) כאשר כתבנו בשער כ"ב.

ואמר שהתאווה הזאת על זה האופן תמיתנו, כי מאנו ידיו לעשות בעת הפועל. והוא גם כן נכון. הנה שנתייחד לו לאדם פועל מצד כללותו בלי ספק.

והנה הפועל הזה אשר מצד הכללות הוא אשר נתברר מסוף מעשה האדם, באומרו (בראשית ב') ויניחוהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, חלופ מה שנאמר ראשונה (שם) ואדם אין לעבוד. כי הנה באמת האדם לעמל יולד ושלמותו תלויה בפעולותיו, כמו שזכרו **חז"ל** (שוח"ט תהלים כ"ג) יכול אפילו יושב ובטל, ת"ל (דברים ט"ו) בכל משלח ידך אשר תעשה. כי באמת אמרו (כתובו' נ"ט ב) הבטלה מביאה לידי שעמום.

וטוב שיובן ממאמרם זה המופת עצמו שעשה החוקר, כלומר יכול יהא האדם בכלל יושב ובטל, ת"ל בכל משלח ידך אשר תעשה. רצוני שזה תוכל ללמוד ממעשה ידך אשר הוא פועל מיוחד לאחד מחלקיך. ואם לחלק קטן ממך יש לו פועל מיוחד והאדם בכלל שיהיה יושב ובטל, זה לא יתכן.

והנה העניין הזה יותר ממה שנתבאר והמופתים הנכוחים האלה קובלה אמיתותו מהפרסום שכבר נכנסו דברי שלמה ע"ה באזני כל העם בכל מה שהפליג להרחיק ולגנות הרישול והעצלה בכמה מקומות מספר משלי וזולתו, עד שכבר היה בעיני ההמון המגונה והנמאס שבכל חטאת האדם, כמו שבא בשער כ"ה חלק ב'.

[פעולה שאינה מביאה לתכלית – היא פעולה ריקה]

אמנם הנמשך הנה הוא מבואר מעצמו. וזה שכל פועל ועסק מאי זה מין שיהיה, שלא יגיע המתעסק בו אל סוף חשקו ותכליתו, הנה הוא פועל ריק כמו שכתב **הרב המורה** פרק כ"ה ח"ג.

ומה שהוא על זה התואר הנה לא יצא האדם בו מהיותו יושב ובטל. אמנם החריצות והזירוז בכל העסקים הנופלים בתנועות אשר תחת **הכמה**, רצוני מתוספות וריבוי הקניינים המדומים הנישאים והניתנים במספר במידה במשקל ובמשורה, הנה הם בזה התואר בלי ספק, רצוני שאין להם גבול וסוף אשר ינוחו אצלו המתנועעים בעבורם, כמו שראוי שיהיה לכל המתנועע תנועת **האנה** בהגיעו אל מקום חפצו כמו שכתבנו זה בבירור אצל ברכת יעקב אבינו בשער כ"ד עיין עליו.

הנה אם כן הוא מבואר שעוצם ההשתדלות והחריצות בהם ובהשגתם לא יוציאו האדם מהבטלה והשעמום. אבל הראוי והמחויב אליו הוא מה שאמרנו שיהיה עסקו בטוב פעולותיו קריוות ההשגות אשר יושגו בתנועות **האיך**, והוא החריצות וההשתדלות בקיבוץ וריבוי הקניינים המשובחים והאמתיים מהחכמות ומעלות המידות, אשר לא יימד ולא יספר ערכם, אשר בהם יעתק האדם מהפחיתות והחיסרון אל המעלה, ומהמעלה אל עליונה ממנה, עד יגיע אל גבול מהשלמות בו ינוחו כל מבקשיו. כי הדברים השלמים כולם הם מוגבלים אצל תכלית יושלם בו המתנועע אליו, והוא אשר ייחד שם החכם לשלמות האדם, כמה שגזר הנחתו שהוא פועל הנפש כפי המעלה. אמר ששלמות האדם הוא בפועל לא בהיותו יושב ובטל כמו שאמרנו.

אמנם שהפועל המיוחד לו הוא שיהיה כפי המעלה, לא כפי התאוה והדמיון, הוא הראוי שיובן ממאמר הכתוב לעבדה ולשמרה אשר זכרנו למעלה, כשיוסב כינוי לעבדה ולשמרה אל הנשמה, הנזכרת למעלה באומרו (בראשית ב') ויפח באפיו נשמת חיים, כי הוא פועל הנפש ומעשה עבודתה, כאשר כתבנו במקומו שער ו' ואצל נעשה ונשמע בשער מ"ד.

[ראוי לאדם לבקש מעשים המביאים מרגוע לנפש]

זהו מה שראוי שיושכל ממה שאמר בתחילת פרשה זו אלה הדברים אשר צווה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה וגו' שבת שבתון לה' וגו'. כי כשיוקח על כללות המעשים והפעולות האנושיות אשר צווה ה' לעשות לכל אחד מהאדם, ישכיל מזה כי כמו שהאל יתעלה הכתיב לעצמו פועל ומלאכה אשר שבת ממנה בהגיע אל תכליתה באמרו (שמות ל"א) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש.

כן ראוי שכל אחד מהמיושרים על פי דרכיו יבקשו להם מעשים ופעולות שתמצא בהם זאת הסגולה. והוא שאחר העמל והיגיעה בהם ימצאו המתעסקים בהם מרגוע לנפשם וינוחו אצל השגת התכלית, ולא יישארו ריקים ממנו.

וכמו שאמר המשורר יגיע כפך כי תאכל אשריך וטוב לך (תלים קכ"ח). **ואמרו ז"ל** (ברכות ח' א) אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. אמנם הוא מבואר שהפעולות האלה היו קשות מאוד על האדם לסיבות רבות הם אשר זכרם **הרב המורה** פרק ל"ד חלק א'. עם תוספת אחד שלא זכרה שם, שהיא בעיני שקולה כנגד כולן. והוא מה שיחשבה רוב האדם לעיקר הצלחתם ותכלית שלמותם ברוב קנייניהם ורכושם במיני העושר המדומה שזהו המטריד הגדול והמדיח בעליו מכל כל טוב.

כמו שאמר החכם בפרק י"ד מהמאמר השביעי מהמידות, אמר:

כי טוב ההזדמנות כאשר ירבה מאוד הוא מונע האושר. ואולי אינו טוב ההזדמנות

המסיר הצדיק מהאושר אשר לו. עד כאן.

והוא דעת אלוהי מאוד כמו שאמר (דברים ח') פן תאכל ושבעת וגו' וכל אשר לך ירבה ורם לבבך ושכחת את ה' אלוהיך וגו'. וכבר כתבנו מה שראוי בזה בפרשת המן שער מ"א.

[בקשת המעשה הטוב - תהלים קיט]

והנה המשורר זכר ששה אלה באות הדל"ת מהאלפא ביתא סדורות בששה פסוקים בזה אחר זה, כשהקדים הראוי להקדים למספרם וסידורם. אמר (תהלים קי"ט): דבקה לעפר נפשי חייני כדברך דרכי ספרתי ותענני למדני חקיך.

כה דבקה לעפר נפשי חייני כדברך :

כו דרכי ספרתי ותענגי למדני חקיד :

כז דרך-פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך :

כח דלפה נפשי מתונה קימני כדברך :

כט דרך שקר הסר ממני ותורתך חנני :

ל דרך-אמונה בחרתי משפטיך שויתי :

לא דבקותי בעדוּתִיךָ ה' אל-תבישני :

לב דרך-מצוּתִיךָ ארוץ כי תרחיב לבי :

[דוד מבקש עזרה כדי לעשות את המעשה הנכון]

יבקש כי אחר שהנפש היא דבקה אל זה הגוף הנבנה מעפר, כמ"ש (בראשית ב') וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, והנה היא מעותדת להשתקע עמו ולמות כמותו, שיעזרהו שיקום ויחיה לפניו, כשדברו שאמר שם ויפח באפיו נשמת חיים, שלא כוונה חכמתו להמית הנפש בחברת הגוף. אבל להחיות הגוף בחברתה. וכמו שאמר הנביא (ישעיהו נ"ז) ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים. ואמר כי הדבר המצער אותו והמכאיבו בזה העניין, הוא העלות על לבו מספר מפקד הדרכים הנאותים הראויים להימצא אליו בהשלמת עצמו, וראה שעם שקצתם יחלץ בכל עוז להכניס לפניו, הנה קצתם אין לו בהם שום יכולת אלא שיבקשם מהאל יתעלה בהחלט. וקצת מה שיהיו צריכים שני העניינים יחד, והוא אומרו (תהילים ק"ט) **דרכי ספרתי ותענני**, מגזרת (שם קט"ז) נענתי עד מאד. אני עניתי מאד. ולזה שיטפל בו להישירו בחקיו ותורתיו כי אין זולתו לגאול.

והנה על הראשונה, והיא **עומק המושג** ורום מעלתו, **דרך פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך**, אמר אחר שמצד עומק הדרושים אשר באלו המצוות ורום כוונתיהם אין די בשכל האנושי לבוא בסודם להגיע עד תכונתם, בבקשה ממך תכין לי הדרך והבינני אתה בעצמך, כי תקרע המסכים העליונים ויגלו אלי תעלומות חכמה, בהם אוכל להשיח בנפלאותיך לבד שיח ושיג דבר מועט בערך לגודל ערכם.

אמנם כנגד השניה שהיא **קוצר המשיג** מצד עצמו, **דלפה נפשי מתונה קיימני כדברך**. יאמר שפחיתות נפשו וקיצורה הוא ידוע אליה, עד שתמיד דולפת דמעות מתונה על הרעה אשר ימצא לה מהחיבור הזה. ולזה היה מבקש מלפניו קיימני כדברך, כלומר כי על דבר אשר צעקה לפניו מחסרונה ישיעה באופן שתתקיים כאשר דבר עליה בעת הבריאה כמו שאמרנו בפסוק ראשון.

אמנם על השלישים והיא **אורך ההצעות מהחכמות** הצריכות להקדים אל הגעת שלמותו ולמה שיקרה מאוד בהם שיבקשם המבקש להצעה ודרך נכונה להגיע אל התכלית. והנה

החכמות ההם או קצת דימויים ושיבושים שנתלו לבעליהם הרחיקו ההולכים בהם משלמותם והפילום במהמורות בל יקומו, כמו שהוא מבואר מכמה עניינים שהם חולקות על אמיתת התורה האלהית. לזה אמר **דרך שקר הסר ממני ותורתך חנני**. בקש שיסיר ממנו ההטעאות והשקרים הנמשכים מדרך הלמוד המופתי הלקוח מאלו ההצעות הרחוקות ויחנהו בדרך תורתו הנבואית ששם עלו הדרושים העמוקים מבוארים בלי שום ספק והטעאה כלל.

ואחר שבקש על אלו השלשה שהם חוץ ממנו, נעתק ממנו לדבר מהשתים אשר הם מוטלות על השתדלות האדם.

על ראשונה מהם והיא **הכנעת הטבע** והבאת המזג ורוע התכונות אל היושר ואל הנקיות האלהי אמר **דרך אמונה בחרתי משפטיך שויתי**. והכונה כי עם היות שבעוון חולל ומחומר רעוע קורץ המחייב הנטייה הטבעית אל קצת התאוות והתכונות הפחותות אשר מזה תמשך לו הנטייה ג"כ בדברים הנפעלים מן הדרך הישר אל העקום.

כמו שאמר החכם פרק ג' מהמאמר הששי **מספר המידות** זה לשונו.

אמנם הדבר המהנה והמעציב לא ישחיתו כל מחשבה ולא יהפכו אותה, כמו אשר למשולש אם שלש זוויותיו שוות לשתי נצבות או לא, אבל ישחיתו המחשבה אשר היא אצל הנפעלים. כי אמנם התחלות הנפעלים בעבורם הם נפעלים. עד כאן.

ובעבור שדבריו אלה הן שרירין וקיימין אסרה התורה קבלת השוחד ופסלה הדיינים האוהבים והשונאים ואפילו הם צדיקים גמורים (סנהדרין כ"ז ב) לא עשתה כן אל העדים שהאמינם אפילו אוהב או שונא, לפי שהם אינם מעידים אלא על מה שראו או ששמעו, שזה לא יהפכה שום הפעלות כמו משפט המשולש שכתב, דלאו ברשיעי דברה תורה.

לזה אמר כי הוא היה בוחר דרך אמונה ומכניע יצרו ומשעבד נפשו ללכת בדרך ההוא אשר הכינו לפניו משה עבד ה', אשר צווה עליה לאמר (דברים ל') ובחרת בחיים. ולזה אמר **משפטיך שויתי** כי לא נפתה ולא נסת אחר מה שירצהו כוחו המתעורר, ויטהו לפי תכונתו אל אחד הצדדים, אבל שיהיו שווים אצלו חלקי הסותר בכל משפטים הבאים לפניו מבלי שום נטייה רצונית, אם מצד עצמם ואם מצד דברים אחרים. עד שכבר יכריע בנקלה אל מה שתצווה בהם הדת מבלי נטות ימין ושמאל. וזהו הדבר הרביעי מהששה שזכרנו.

אמנם על החמישי והוא גם כן **דבר שהוא תלוי בהשתדלותו והוא טורפו והטרדתו** אחר רוב ההצלחות הזמניות המטרידות האדם טרדה עצומה אמר **דבקתי בעדותיך ה' אל תבישני** יאמר שאעפ"י שנזדמנו לו עסקים גדולים ממשפטי המלוכה ומטרדות המלחמות

הנמשכים אליה והשררה והאדנות המרחיקים את בעליה תמיד מהדבק בעיון התורייה שיעור אלא יעלם עד שבזרות נפלא נמצאו תורה וגדולה במקום אחד הנה אני עושה מכל זה עראי ומתורתי קבע.

וכמו שאמרו ז"ל (ברכות ד' א)

אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: לאו חסיד אני, שכל מלכי מזרח ומערב שוכבין על מטותם וכו' ואני עוסק ודן בין דם טהור לדם טמא וכו'.
וכן אמר (תהלים ס"א) ישיחו בי יושבי שער וגו' (שם) ואני תפלתי לך וגו'. והוא אומר **דבקתי בעדותיך ה' אל תבישני**.

ירצה אחר שנעזבתי מלכת בגדולות ובנפלאות המלכות ודבקתי בעדותיך דיבוק מתמיד, פנה אלי בעיני חנינותך וחנני מאתך דעה ובינה, כדי שלא אמצא עצמי קרח מכאן ומכאן, כי אין רעה גדולה מזו והוא עזיבת הדברים הגדולים לעיני הכול בעבור תכלית שלא יושג. ואמרו **אל תבישני**, הוא כאמרו אל תעשה עמי רעה. או שירצה כיון שנטייתי עצמי מכל אלו העסקים ודבקתי בעדותיך, אל תחזיקני לאדם רע שלא עשיתי מה שעלי לעשות ודבר גדול דבר בזה כי מעט מזער היו אשר כן עשו.

[חכמים שזנחו את כספם ולמדו תורה]

ולא סופר זה אלא על רבי אלעזר בן חרסום שאמרו שהניח לו אביו אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים, ובכל יום היה נוטל משוי על כתפיו והולך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה. פעם אחת מצאוהו עבדיו וכו' (יומא ל"ה ב) וכבר שמוהו ז"ל (שם) מחייב את העשירים למה שלא הכריחו עצמן לעשות כן.

אמנם על ספוק הצרכים ההכרחיים, כי היא טרדה עצומה, ויש להם טעם מגודל צרכו אל המאכל והמשקה והלבוש ויתר הדברים, כ"ש אם יום יום יעמוס משא הבית מהאשה והבנים, ויכבד עליו יותר מכדי צורכו, וירבץ תחת משאו ולא יכול לעמוד באותו ניסיון שספרו מהלל הזקן המחייב את העניים, שאמרו עליו שכל היום היה משתכר בטרפעיקא נותן חציו לשומר בית המדרש וחציו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו פעם אחת לא מצא להשתכר ולא הניחו שומר בית המדרש וכו'.

והרבה מחכמי ישראל נמשכו אחריו כרבי חנינא בן דוסא (תענית כ"ה א) ואבא חלקיה (שם כ"ג א) ורבי יהודה בר רבי אלעאי וחבריו שאמרו שבדורו היו מתכסין חמשה או ששה תלמידי חכמים בשמלה אחת ועוסקין בתורה (סנהדרין כ').

אמנם המון האנשים לא רדפו אחריהם, ובהצר להם קצת מאלו המעיקים היה להם טענה חזקה לעזוב משא דבר ה' מעליהם, ופורקים עול תורה ונותנים עליהם עול מלכות ועול דרך ארץ, ואפילו השלמים נטרדים לחיסרון הדברים ההכרחיים, עד שאמרו (ש"ר פ' ל"א) וחיסרון כיס קשה מכולן.

ובירושלמי (תרומות ס' פ"ח)

מעשה ברבי יוחנן דאבדה ליה כיסתיה ואטריד. ובעון מיניה אוריתא ולא ידע.
 אמרין ליה: וכי בגין דאבדה כיסתך אבד דעתך? אמר להו: דעתא תליא בלבא
 וליבא תליא בכיסתיה.

והיא תשובה צחה מאד. והנה להינצל מרעה זו ומהקודמת לה אמר החכם (משלי ל') ריש
 ועושר אל תיתן לי, הטריפני לחם חוקי.
 ואבינו הזקן אמר (בראשית כ"ח) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש.

אמנם תיקון זה העניין והשלמתו הנה הוא מוטל על חריצות האדם ועל העזר האלהי יחד
 וכמו שאמרו למען יברכך ה' אלוהיך יכול אפילו יושב ובטל תלמוד לומר בכל משלח ירך.
 וכן אמר הכתוב מה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ (תלים ל"ז) ירצה שטוב ההצלחה
 בעניינים אשר יצטרך האדם אליהם לכדי חייו ושלמו בשני עניינים.
האחד בשיכון לו האל יתברך צעדיו וירחיק ממנו מעיקיו.
והשני כשיחפץ דרך זה האיש לפני אלוהיו בעניין חריצותו והשכלתו.
 כי משני הדברים יושלם העניין.

ועל זאת הששית אמר המשורר **דרך מצותיך ארוץ כי תרחיב לבי** אמר אני אעשה מה
 שעלי לעשות, באשר דרך מצותיך ארוץ, לא איעף ולא איגע כאשר תעשה מה שעליך
 לעשות, והוא שתרחיב לבי בהסרת המעיקים המטרידים החיצוניים ממני בהזמנת הפנאי
 מבלי שאצטרך אליהם.

והנה בזה בקש שיקרע לו יתברך שני סוגי המסכים העליונים והתחתונים אשר בקריעתם
 יגיע אל שלמותו. וכמו **שאמרו ז"ל** (רש"י דברים ד') אתה הראית לדעת כי ה' וגו' מלמד
 שקרע להם שמים עליונים ושמים תחתונים והראה להם כי אין עוד מלבדו.
 והכוונה שעזרם **בששה** עניינים אלו שזכרם דוד, הנחלקים לשני אלו הסוגים כאשר
 ביארנו.

והנה כאשר היו ששת הסיבות האלו עומדות בפני שלמות המין האנושי ומי הוא נקי אשר
 ימלט מידם, מה כוחו במה שיתבאר בדרך המופתים שיש לו פועל חשוב מיוחד מצד מה
 שהוא אדם, ומה גבורתו במעשה ידיו אם קמו עליו רוב המונעים וחיבלו את מעשיו, אם
 לא יקדמונו רחמי הש"י ורוב חסדיו להכין לנו את הדרך ולסקלו לפנינו בהרבות לנו תורה
 ומצות, ולהמציא המצאות בהם יקריבו אלינו הדרושים העליונים, וישלים קצור המשיגים
 ויקצר ההצעות והלמודים ויתקן המזגים, וישער לנו מידת העסקים ויטריף הצרכים, כמו
 שהוא מבואר מכללם ופרטם.

[מצוות החגים קובעות בלב אמונות אמיתיות]

וכבר התחכם לסדר בפני ההמון ספר מורגש מספר זמנים לשמחה ומועדי קודש, לקבוע בהם אמונות אמיתיות לא יסורו לעולם, כמו שיבוא עניינם בפ' אמור בשער ס"ז ב"ה ואשר הפרק הראשון ממנו אשר הוא יסוד לכולן, הוא המיוחד אל מצות השבת החמורה אשר ההשכלה וההשקפה בהבחינות תועיל מאוד להישיר אותנו בכל אלו הששה העניינים, ותגיע לנו אל תכלית השלמות אשר בזה יצדק מה שאמרנו על כללות המעשים האנושיים.

[פרשת המועדים שמות לה, א-ג]

אלה הדברים אשר צווה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון לה' כל העושה בו מלאכה יומת. וגם כאשר יוקח כפשוטו על מעשה המשכן, יש להתעורר במה שיראה שיש יחס גדול בין המעשים האלהיים ההם ומצות השבת, אחר שסמכם על זה האופן. ויותר מזה יתבאר משעת המצוה עצמה בפרשה שקדמה, כי מיד שגמר לצוות על כל המלאכה קבע שם פרשה חמורה אשר הפליג להזהיר בה באזהרות כפולות ומכופלות קשות הביאור כמו שיבוא. והנה לזה ראיתי עתה לקבוע בכאן הדיבור במצוה החמורה הזאת לבאר ענינה כפי כונת החיבור כשאר הדרושים בפירוש הפרשה ההיא שהנחונה לצרפה עם מה שיאות לה מזאת ובכוונת מה שרצינו ממנה בהקדמתנו זאת בתקון העניינים הנזכרים. וזה כשאספק ראשונה בפרשה ההיא הנזכרת הספקות הנופלות ובצירוף ספקות אחרות הנופלות בדרוש הזה הנפלא משאר המקומות אשר ידובר בו כדי שיהיה מה שיאמר בו כולל כל הפרשיות המזהירות עליו ולא אצטרך לדבר בהם במקומם.

[הספקות העולות במצוות השבת – שמות לה, ב-ג]

א. אומרו (שמות ל"א) **אך את שבתותי תשמרו.** כי אחר שהיום הזה הוא יום מיוחד בשבוע, כמו שהוא יום הכפורים אחת בשנה, וכדומה למה נזכר שבתותי בלשון רבים. אם בכאן ואם בזולתו מהמקומות, את שבתותי תשמרו (ויקרא כ'). ובנביאים (יחזקאל כ') את שבתותי נתתי להם (שם) ואת שבתותי חללו. ואין לומר שכולל שבתות שאר המועדים שבפרשה, שהרי נאמר אך את שבתותי תשמרו כי אות היא ביני וביניכם, ולא נאמר כי אות המה.

ועוד שכבר ביאר שהשבת לבד היא האות המיוחד אשר בינו לביניו באומרו (שמות שם) ושמרו בני ישראל את השבת וגו' ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. וכן הנביא אומר (יחזקאל שם) וגם את שבתותי נתתי להם להיות לאות ביני וביניהם לדעת כי אני ה' מקדשם.

ב. בבוא בפרשה זו ההכפל בעניין מצוה זו, מה שיפלא עליו כל בעל שכל. כי אחר שאמר **אך את שבתותי תשמרו כי אות היא וגו'** חזר ואמר (שמות שם) **ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם מחלליה מות יומת כי כל העושה בה מלאכה וגו'**, ואחר חזר ואמר **ששת ימים יעשה מלאכה כל העושה מלאכה ביום השבת וגו'**, ואחר כך **ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת וגו' כי ששת ימים וגו'**, והנה רוב דבריה וקושי התרתם מבואר מאוד.

והרמב"ן ז"ל כתב (כי תשא שם) שהיא מפורשת לו לפי רמזיו מענייני הקבלה. ואני בער ולא אדע. והנה בפרשת ויכלו (בראשית א') יש גם כן מזה העניין, נאמר ויכל אלוהים ביום השביעי וגו'. ואחר וישבות ביום השביעי, ואחר ויברך אלוהים את יום השביעי, ועוד ויקדש אותו כי בו שבת וגו'. ואם שכבר התבארו הכתובים האלה במקומו בשער ד'.

ג. בפרשה זו עצמה באומרו **מחלליה מות יומת כי כל העושה בו מלאכה ונכרתה הנפש ההיא וגו'**. כי איך יהיה טעם מחלליה מות יומת מאמר כי כל העושה בו מלאכה וגו'. ועוד אומרו **ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת** כי היה לו לומר ושמרו בני ישראל לעשות את השבת.

ד. כי מאחר שהמצוה היא השביתה של יום השביעי אל הטעם הנפלא שכתבנו בשער הנזכר, מה זה ועל מה זה שבכל מקום שבאת מצוה ואזהרה על השבת צווה לעשות מלאכה בששת הימים, כמו שיראה מפשוטו של מקרא, באומרו ששת ימים תעשה מלאכה. (שמות כ') ששת ימים תעבוד.

ואין לומר שהוא לתת רשות, שמהיכן יחשב בהן שום חשש איסור. וכבר באו על זה דברי חכמינו ז"ל (**מכילתא** שם) ללמד שהמחשבה בעסקיו מועלת ביום הזה, אבל מצד ריבוי ההכפל עדיין הקושיא במקומה. כל שכן שהכתוב הבא בפרשה הזאת לומר ששת ימים תעשה ודאי מצוה היא על מלאכת המשכן, שאמר עליה אלה הדברים אשר צווה ה' לעשות אותם, ויש לומר שיהיה בנין אב לכולם.

ועוד למה קיצר משה במה שנאמר לו על עניין זה בפרשה ההיא שזכרנו. ולמה זכר בראשונה מה שנאמר לו באחרונה.

ה. במה שכבר נתנה התורה למצווה הזאת שתי סיבות מתחלפות. בדברות הראשונות נאמר כי ששת ימים עשה ה' וגו' והוא זכר חידוש העולם. ובמשנה תורה (דברים ה') אמר וזכרת כי עבד היית במצרים וחתם על כן צוך ה' אלוהיך לעשות את יום השבת.

וכבר השתדל **הרב המורה** להתיר הספק הזה בפרק ל"א חלק ב' שאמר

שבאו במצוה הזאת שתי עילות מתחלפות לשני עלולים מתחלפים. כי העלול במאמר הראשון כבוד היום והגדלותו, כמ"ש (שמות שם) על כן ברכ' ה' את יום השבת ויקדשהו, והוא מה שימשך לעילות כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש (שם ל"א).

אמנם תיתנו לנו תורת השבת הוא עלול נמשך לעילת היותנו עבדים במצרים וכו' ככתוב שם. ואמת זה במה שאמר במאמר הראשון, על כן ברכ' ה' את יום השבת ויקדשהו, ובמאמר השני, על כן צוך ה' אלוהיך.

והעניין נכון והדקדוק נחמד למראה, אלא שצריך לדחוק לפי פירושו כי מה שאמר בדברות ראשונות כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו', לא יהיה מוסב למעלה כלל, ותבוא מצות השביתה בכאן בלי טעם. ומילי מילי הוא קורא וכל זה הוא דבר זר לפי הפשט.

ו. מה שבאת ההזרה בראשונות במילת זכירה, ובשניות בשמירה. וכל שכן למה שאמרו רז"ל (שבועות כ' ב) ששניהם בדיבור אחד נאמרו, שיראה שהיה זה צורך גדול למצוה זו.

ז. בטעם מאמרם זה שאמרו זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו. כי יש מי שאמר שמלת זכור תורה על מצות עשה שבשבת, ושמור על מצות לא תעשה שבו. ואמרו כי בדברות הראשונות כיון אל מצות עשה שבו להורות על חידוש העולם, כמו שאמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש. ובשניות על מצות לא תעשה שבו, שהוא השביתה ממלאכה, זכר שהשם יתעלה השביתם מעבודת מצרים, כמו שאמר וזכרת כי עבד היית במצרים וגו'. ואמרו כי שני העניינים הללו נכללו בדיבור השבת.

וכבר הקשה על זה **החכם בעל העיקרים** בפרק כ"ו מהמאמר השלישי מספרו, שאם כן היה ראוי שלא יזכור בדיבור זכור לא תעשה כל מלאכה. ואחר שזכרו, אין טעם לפירוש ההוא כלל, גם בטל דברים אחרים שנאמרו בו.

והוא ז"ל אמר, כי בדיבור זכור כיון להודיעם אמונת החידוש כמו שאמרו. ובדיבור שמור הודיע שהוא פועל ברצון, כמו שנאמר וזכרת כי עבד היית במצרים וגו', כי מי שחידש העולם כרצונו יוכל להתמיד לעשות כאלה וכאלה לא זולת. ולפי ששני אלו העניינים נזכרים ונרשמים בדיבור השבת, אמרו זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, כלומר ענין החידוש הנזכר בראשונות, וענין הרצון התמידי הנזכר בשניות, בדיבור השבת נאמרו.

והנה הוא שיבח זה הפירוש להפליא, ואמר שלא ראה כמוהו לכל המפרשים אשר קדמוהו.

ואני איני רואה בעיקרו שום טעם לשבח כי לפי דבריו לא שמשו בכאן מלת זכור ושמור בדבר שתבוא הוראתם עליו, ולא לקחום רק לסימני התחלות הדיבורים ההם, כענין שאומרים ספר בראשית או ספר ויקרא, וזה מגונה. וכמעט יצדקו ג"כ דבריהם אם יאמרו וישמע יתרו ואתחנן בדיבור אחד נאמרו והוא מבואר.

אלו הן הספקות אשר ראיתי זיכרונם.

הנה להיותם הערה וגילוי דעת להבין ולהשכיל במעלת המצווה הזאת וגודל ערכה אצל שאר כל המצוות, ואיך הישיר אותנו בשני פנים אשר במ תושלם כל הישרה שלמה.

האחד בהוראת תכלית האדם והכרתו.

והשני בהודיע הדברים המביאים אליו והתיישר אליהם.

וזה בקיים בנפשותינו אמונות נכבדות ודעות אמיתיות בשלוש פינות ועיקרים אשר ההגעה אל ההצלחה ההיא בלתי אפשרית זולתם. והם כמו מדרגות לעלות מזו לזו עד העליונה. ואחשוב שבהשקפתן יתרו אלו הספקות ויתרו פשטי הכתובים יפה לפי חומר העניין ותכונתו.

[שלשת עיקרי אמונה הנובעים משמירת השבת]

א. החידוש. יכולת ה' לפעול בעולם, גמול ונסים

העיקר הראשון מה שמגיע אל כללות שומריה מאמונת אמיתת החידוש אשר יתלו ממנה ענפים ושריגים אין מקום לשום דת זולתם, והוא יכולת השם יתברך על הנמצאים עליונים ותחתונים למה שהם מעשה ידיו, ואפשרותו לחדש אותות ומופתים בשמים ובארץ להיטיב לאוהביו ולשומרי מצותיו, או להינקם מצריו, כמו שנתבאר שם מסיפורי הבריאה והמבול.

והנה להודיע העניין הנפלא הזה ואופן החידוש המוחלט אשר עשו ידיו, באה האזהרה וההקפדה על שמירת יום השביתה, למה שהשביתה היא המבארת ומאמתת היות זה החידוש חידוש מוחלט מאפס הגמור.

וזה כי לכאורה יש לשאול, אחר שהחידוש הוא בפועל לא בשביתה, למה תהיה השביתה זכר לפועל, היה ראוי שיזכרו ימי בראשית במה שנמנה סבוב ששת ימי המעשה לעולם. אלא שבטוב הבחינה השביתה היא העדות על החידוש מאפס המוחלט, שתעיד שעשה מלאכה בתחילת הבריאה שכבר שבת ממנה משם והלאה. ואי זו היא? מלאכת חידוש יש מאין. כי להמציא מצויים יש מיש לא שבת לעולם.

וכמ"ש (בראשית א') כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים לעשות. וזה להוציא מדעת הנמשכים אחר דעת הקדמות מבני עמנו, המגלים פנים בתורה ואומרים שיסבלו

פשטי סיפוריה הדעת ההוא הנפסד חלילה. כמו שכתבנו וביארנו ענינו היטב אצל פירוש ויכלו שער ד', כי אין להם המלט משיכפרו בתורה בכללה, או שיוזו בזה החידוש הגמור אשר הוא היסוד והעיקר אל מציאות הטבע המעולה. והמתבונן במעשיו אשר בו יתפרנס העולם על פי ההנהגה ההשגחית המיוחדת לאומה זו אשר נתפרסם, מתקיים עניינו מכל האותות והמופתים הנזכרים בתורה האלוהית אשר לזיכרונם ואימותם קבע ראש השנה שני (שמות י"ב) לחדשים ולמועדות, ומסרום ביד ישראל (ר"ה כ"ה א), כמו שביארנו ענינם בשער ט"ו ובפרשת החדש שער ל"ז.

וזהו עצמו מה שכוונו חכמינו ז"ל בתיקון הקידוש שאמרו **זיכרון למעשה בראשית תחלה למקראי קדש זכר ליציאת מצרים**. כי למה לא כללו זיכרונות להדדי. אמנם רצו בזה שהשבת הוא זיכרון לחידוש העולם, שהוא מעשה בראשית, שהוא התחלה ושורש ויסוד למועדים כולם, שהם מקראי קודש הקבועים לזכור יציאת מצרים, שהוא הוראת היכולת הרצונית המוחלט. שאם לא נניח ראשונה שחידשו, לא יקובל עדות המועדים האלו. ואם כן מצות השבת היא בעצם וראשונה לטעת בלבנו אמונת החידוש, אשר ממנה תחויב אמונת היכולת הגמור. והמועדים הוקבעו לקבוע בדעתנו יציאת היכולת הגמור ההוא אל הפועל, אשר ממנה תחויב באמונת החידוש. האמנה כי שני העניינים האלו נזכרו ונפקדו במניעת מלאכה ביום השבת, כשנבוא על העניין בטוב ההתבוננות.

והוא שבמניעת המלאכה לשום אדם יש שתי בחינות.

האחד שקט ונופש האיש ההוא המזוהר.

והשני ביטול המלאכה ההיא והעדרה.

והנה כאשר תחשב בעצם אל הכוונה הראשונה, יהיה כאלו לא יחוש המצווה אם תעשה

המלאכה ההיא מאליה, אם אפשר מבלי הגיע לו ממנה עמל ויגיעה.

וכאשר תחשב בעצם אל הכוונה השנית, יהיה כאלו עיקר החשש הוא אל שלא תעשה

המלאכה בשום פנים, ולא יחוש אם יהיה המזוהר עייף ויגע ממקום אחר.

והנה במניעת מלאכת השבת חשש האל יתעלה אל שתיהן אחת אחת כפי עצמה. כי הוא

יתעלה כיוון אל שינוח ויינפש האדם ביום מנוח הזה, גם אל ביטול המלאכה שלא תעשה

בו בשום פנים, כמו שאמר בפירוש (שמות כ') ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום

השביעי שבת לה' אלוהיך לא תעשה כל מלאכה וגו'. הנה שפירש כי בששת ימים הוטל

עליו עמל העבודה, אשר עליו נאמר ששת ימים תעבוד, גם עשיית המלאכה שעליה נאמר

ועשית כל מלאכתך. וכנגד העניין הראשון אמר וביום השביעי שבת לה' אלוהיך, שהוא

השביתה והנופש כנגד העבודה. וכנגד מה שאמר ועשית כל מלאכתך, אמר לא תעשה כל

מלאכה וגו'.

אמנם התועלת אשר כווננו יתעלה בעצם וראשונה **בנופש והמנוחה** לתת להם מקום להשכיל ולהתבונן באמיתת מציאותנו יתעלה וגודל מעשיו, כי הגדול שבכולן הוא חידוש העולם והמציאו מאפס המוחלט, כמו שתורה עליו השביתה על הדרך שזכרנו. אמנם התועלת שכווננו בעצם וראשונה **בביטול המלאכה**, הוא כדי שעל ידי זה יזכרו ויפקדו הגדולות והנוראות אשר עשה כאשר הוציא אותנו מתחת סבלות מצרים ועבודתם אשר הוא אמות היכולת והרצון הנזכר וכמו שיבוא.

(ו) ומפני שלשון זכירה ייפול על דבר שיש בו מעשה, ולשון שמירה על המניעה ממנו, כמו שאמרו הראשונים (ברכות כ' ב), הנה לזה כאשר הייתה הכוונה אל המצאת המנוחה והנופש, ראוי שיאמר זכור את יום השבת, שהכוונה זכור אותו לנוח ולהינפש בו. וכאשר תהיה הכוונה אל ביטול המלאכה ומניעתה, ראוי שיאמר שמור את יום השבת, שהכוונה השמר פן תעשה בו כל מלאכה.

(ב) ולזה בא העניין כולו בתכלית הכיוון.

כי בדיברות הראשונות נאמר **זכור**, לפי שבהן הייתה הכוונה אל הנופש והמנוחה, אשר תועלתם ההשכלה בו יתברך ודעת אמונת החידוש הגמור, כמו שפירשנו. ואמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וינח ביום השביעי, וסיים על כן ברכ' ה' את יום השבת ויקדשהו. ירצה שבירך אותו במנוחת מרגוע, וקידשו להשכיל מפעליו כמו שאמרנו. **ואולם בדברות השניות** שהייתה הכוונה בעצם וראשונה אל ביטול המלאכה ומניעתה, כמו ששם תכליתה וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים. ועל כן אמר, למען ינוח עבדך ואמתך כמורך, מה שלא נזכר כן בראשונות. לומר שעיקר הכוונה בזה לזכור מה שביטל ושבר עול עבודת מצרים ומלאכתם מעליהם. לכן אמר שמור את יום השבת, שהכוונה הישמר פן תעשה בו כל מלאכה, לא על ידך ולא על ידי זולתך, לא בצווי ולא בשליחות (**מכילתא** בא פ"ט). שהכוונה שיהיה היום כל אדם בטל, ועבד חפשי מאדוניו, זכר למה שהוצאתי אתכם מעבודת מצרים ואשבור מוטות עולכם.

ועל הביטול הזה אמר על כן צוך ה' אלוהיך **לעשות** את יום השבת, להבדיל ממה שאמר בראשונות על כן **ברך** ה' את יום השבת. ולפי שהעיקר שהכול תלוי בו הוא עניין **המנוחה**, אשר לזיכרונה צווה על הנופש והמרגוע, כמו שאמרנו הקפידו אנשי כנסת הגדולה וכל **חז"ל** אשר מעולם בכל התפילות לפרש ולומר את יום המנוח הזה (נוסחת הראשונים) ולא לזכור שבת סתם, לפי שמילת שבת תכלול שני העניינים: ביטול המלאכה ועניין מנוחת הנפש.

והיה עיקר המצווה אל המנוחה הנזכרת בדברות הראשונות, שנאמר בהם וינח ביום השביעי, להוציא מלבן של אפיקורסים כאשר כתבנו בשער הנזכר. תדע שכן תרגם **אונקלוס** (ויקרא כ"ה) שנת שבתון יהיה לארץ, שנת שמטתא, שהיא שמטת העבודה

ובטולה. אמנם שבת שבתון לה' תרגם שבת נייחא, והכוונה אל הכינוי הזה, רצוני יום המנוח הזה נפלא מאוד. ואלו עלתה בעיון מי שהיה משתדל שיאמרו את יום השבת הזה בתפילות, ודאי היה יושב ודומם ומודה לדברי הראשונים המתקנים הקדושים אשר בארץ יתפאר זכרם מעולם ועד עולם.

(ז) ועתה ראה, כי לפי שהמרגוע והנופש אשר תרשמהו מלת זכור. והביטול והמניעה מהמלאכה אשר תרשמהו מלת שמור, אינן נפרדים זה מזה, ואינן נמצאים זה זולת זה. כי בביטול המלאכה ימצא המרגוע, ובהמצא המרגוע תבטל המלאכה, וכאלו הם אחד בנושא ושנים במאמר.

לזה אמרו **חז"ל (מכילתא פ' מ"ת פ"ז)** זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, שנאמר (תהלים ס"ב) אחת דבר אלוהים.

ירצה, אחת דיבר בדיבור שביתת השבת כשאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה', שתיים זו שמענו והוא מה שנשלם ביאורם במה שכתב בדברות השניות שמור את יום, ושאר החלופים, כי גילה אופן המבינים כי לשני העניינים ולשני הטעמים יחד נתבונן, ואם שבמציאותם לא נפרדו.

והנה בזה נמצא למאמרם טעם נכון לשבח ותהילה והוא התר הספק השביעי. גם נודע טעם אומרו זכירה בראשונות ושמירה בשניות עם שאר החלופים כי הוא ענין הספק השישי.

ואגבן הותר הספק שהשתדל **הרב המורה** בהתרתו כמו שזכרנו עם שכבר נתבטל מעיקרא כמה שאמרנו ראשונה שאמונת החידוש ואמונת היכולת הם שני עניינים שווים במציאות ובתועלת ומתהפכים זה לזה. כי מי שאינו יכול לא יחדש, ומי שלא יחדש אינו יכול.

ובדברות הראשונות הודיע החידוש אשר נתחייב ממנו היכולת הרצוני על שני טבע המציאות חיוב סיבה. ובשניות הודיע היכולת אשר תתחייב ממנו אמונת החידוש חיוב ראייה. ושני העניינים אינם אלא דבר אחד שלם, כלומר דעו איפה כי אני הוא הממציא העולם והמחדשו, ולכן אני יכול לעשות בו כרצוני.

ובזולת כל זה שהוא ספק חלוש וקל ההיתר, כשנאמר שאפילו נודה שנתן הכתוב שתי סיבות מתחלפות, לא יראה בזה לומר שבהסתלק אי זו מהסיבות תסתלק מצות השבת עד שתיפול סתירה בחילופם. אבל אם תסתלק, תסולק מהמצווה הבחינה ההיא.

דרך משל: ראובן נתן פרוטה לעני מפני המצווה, גם כי נכמרו רחמיו עליו. הרי שאי זו מהסיבות האלו שעלתה על לבו ראשונה הניעתה אל המעשה, והשנייה

לא חידשה המעשה, אבל חידשה בו בחינה אחרת. וכן בהסתלק אחת מהנה, תסתלק הבחינה ההיא המחודשת, לא הפועל.

וכן העניין בסיבות. סיבתו הראשונה היא מה שתרצה מהשתיים אשר נזכרו, ונטפלה אליה השנייה. וכשתסתלק הסיבה ההיא הנתפלת, לא תסתלק המצווה, אבל תסתלק הבחינה.

והנה במאמרות הראשונות תלה המצווה בסיבתה העצמית. ובשניות בסיבה הנתפלת, ואמר על כן ציווך ה' אלוהיך לעשות את יום השבת. לומר, שימשך משם זה התועלת הנפלא נוסף על מה שנזכר בראשונות.

ואולם במה שכתבנו הותר הכול התר שלם, ועלה בידינו מה שכווננו אליו מתועלת העיקר הראשון, שהוא אמונת החידוש שנתקיים אימותו בכל עם ולשון, וכל שכן בעם ה' אשר שם תורתו בלבם.

ב. מצוות השבת קובעת עתים לתורה וקבלת דבריה

העיקר השני הוא מה שתיישר אותנו זאת המצווה הנכבדת לקבוע בלבנו למוד התורה האלוהית וקבלת דבריה עם פירושה ודקדוקיה לשמור מאוד.

וזה בשתי פנים:

הפן האחד מצד מה שהוקבע יום אחד בשבוע בו ינוחו מכל העסקים הזמניים, אשר זה סיבה חזקה שהמון העם יפנה לבבם להיקהל ולעמוד על נפשם לשמוע מפי מלמד ולקרוא כולם בשם ה' מקרא משנה ותלמוד איש לפי ערכו. והמשכילים ימצאו נחת רוח כי יבקשו תורה מפייהם, ויזהירו אותם על המצוות. ודורשים להם הלכות יום ביומו ועניין שבת בשבתו כמו שנמצא בכל זה מנהג קבוע לכל בני ישראל במושבותם.

כי על זה אמרו בתלמוד ירושלמי (שבת פ' ט"ו הל"ג) לא נתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא ללמוד בהם תורה. וזה צד מיתרון הנפש שאמרו **חז"ל** (ביצה ט"ז א) שיש לאדם בשבת, כי ההכנה גדולה בו אם מצד המלמדים ואם מצד הלומדים. וזו היא אחת הכוונות שאמרו ב**מדרש** (ש"ר פ' כ"ה):

מצינו בתורה בנביאים ובכתובים ששקולה שבת כנגד כל המצוות.

בתורה (שמות ט"ז) עד אנה מיאנתם לשמור מצוותי ותורותי, ראו כי ה' נתן לכם את השבת.

בנביאים דכתיב (ישעיהו נ"ו) שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע.

בכתובים דכתיב (נחמיה ט') ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם מן השמים ותיתן להם משפטים ישרים ותורות אמת חוקים ומצוות טובים ואת שבת קדשך הודעת להם.

זוהי במה שבו מההכנה הגדולה אל כלל האומה וכתותיה אל העסק בספרים האלוהיים עם פירושיהם ודקדוקיהם, אשר עם זה ישמעו וילמדו האנשים והנשים והטף את כל מצות ה' ויעשו אותם.

והרי מצינו **ששקולה שבת כנגד כל המצוות**, מצד מה שנמצא תועלתה בהתעסקם בתורה ובנביאים ובכתובים, והיא כוונה נאותה מאוד.

וכבר נמצא בפרשה אשר לפנינו זה השקול עצמו במה שאמר אלה הדברים אשר צווה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון לה', כשיובן מאמר אלה הדברים על כל שנצטווה בהר ה'. אלא שהביאו **חז"ל** הקודם בתורה, כי כדאי הוא לרמוז אל מה שאמרנו מהמקרא. וענין השקול עצמו גם כן זכרוהו **חז"ל** בתקון הברכה רצה והחליצנו ה' אלוהינו במצותיך וכו'.

ולפי שהיום הזה הוא נועד ומיוחד אל זה העסק החמירה התורה מאוד מעשות בו שום מלאכה מאבות המלאכות ומכל תולדותיהם וחייבה בסקילה (במדבר ט"ו) לפי שתדיר חמור.

ולא עוד אלא שלמדו מריבוי הכתובים שאפילו המחשבה בעסקיו אסורה (**מכילתא** פ' מ"ת פ"ז) והוא הדין בדברי הבאי, וכ"ש שיהיה הדיבור חמור האיסור במה שיזיק. וכבר אמרו (שבת ק"נ א) ממצוא חפץ ודבר דבר (ישעיהו נ"ח), שלא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול. וכל זה בכלל כל העושה בו מלאכה יומת, כלומר העושה בו כל מלאכה. כמו שהורגל בכל מקום לומר לא תעשה בו כל מלאכה. והכוונה לא מלאכה מעשית ולא מחשבית. כי מציאות המלאכה ראשונה הוא בנפש האומן, ואחר מוציאה אל הפועל. והנה אם ייטרד ביום זה לחשוב מחשבות לעשות בזה ובכסף או בכל מלאכת מחשבת, או כי יפנה לבבו מהמלאכות המעשיות ויתעסק במשאות שווא ומדוחים אשר הורגלו בישיבת עמי הארץ, ודברי רכילות ולשון הרע המטילים שנאה וקנאה בין איש ובין אחיו ובין גרו, וכ"ש אם הם מאזרי זיקות באפס עצים לחרחר ריב ומדון על מקומותיהם וישיבותיהם, אשר בהם מטרידים את התפלה ומונעים את התורה, אשר כל זה באמת הוא אסור לפי שגורם רעה ומיתה לאנשים החוטאים בו.

וכל זה ראוי שיושכל מסמיכתו לשם לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת.

ואשר לא יועיל לו יום השבת להחיות את נפשו על הדרך שאמרנו לשמוע וללמוד את כל דברי התורה הזאת המישירים את האדם להתרחק מכל התאוות הרעות ומהמידות

הפחותות, ולהתעטר בתשוקות טובות ומידות מעולות והלבש אותו מחלצותף הנה הוא באמת ממית את עצמו.

(ד) יען כי לא נזהר בכל הכתוב (שמות כ') ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. ששת ימים תעשה מלאכה. שהכוונה שיישאר ביום השבת פנוי לגמרי מכל מעשה רק שיהיה השבת קודש לה' להשתדל בשלמות נפשו.

ועל הבלתי הישמר בזה היה מקפיד שם רבי אמי, כדאיתא התם (ירושלמי מ"וק פ"ב ה"ג) אמר רבי אמי אלמלא הייתי מוצא מי שהיה נמנה עמי הייתי מתיר מלאכה במועד. כי לא נאסרה מלאכה במועד אלא כדי שיהיו אוכלין ושותין ועוסקין בתורה, ועכשו אוכלין ושותין ופוחזין.

הפן השני הוא עניין דק רוחני נכבד מאוד, גילו אזנם עליו בעלי הקבלה האמתית. והוא המצא לזה היום הנכבד סגולה נפלאה לעזר ולהועיל לכל מבקש חכמה ותורה, לפי שהיום הגדול והקדוש הזה הוא רושם ורמז אל הספירה השביעית הנקראת שבת, והיא כפרוזדור אל הטרקלין העליון הנקרא שבת הגדול שנדבר בו אחר זה.

ולפי זה נמצא שהשבת הזו היא מקור הברכות והקדושות, וממנה יקבלו הקדושה כל מועדי ה' המקודשים. וסימן גדול לזה מצאנו בתורה במה שכולם נקראים (ויקרא כ"ג) מקרא קודש, לפי שהם נקראים אצלו ומתקדשים בקדושתו. אמנם השבת שאינו משתמש מקדושת זולתו, לא נקרא מקרא קודש בשום מקום, רק בפרשת אמור (שם), שנאמר בה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש. והיה כן לפי שהפרשה ההיא לא נתייחדה רק למועדי ה', כמו שהתחילה דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מועדי ה' אשר תקראו אותם וגו'. אמר אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם. והשבת לא נזכר שם כי אם אגבן, לפי שהוא הראש לכל הימים המקודשים. ולזה קראו מקרא קודש לומר שהוא אכסנאי לשם.

ומכל מקום השבת הוא מקום ומקור קדוש וברוך, אשר ממנו תימשך הקדושה והברכה לכל שמכין ומזמין עצמו לקבלה.

ובמידה השביעית הזאת קבלו ישראל את התורה באלה ושבועה כי הכול אצלם עניין וסוד אחד. וממנה ימשך לישראל הדבקים בה כל האצילות המושפע להם בשמרם מצוות התורה. ולזאת הסיבה הייתה באמת השבת שקולה כנגד כל המצוות, לפי שהשבת היא סוד המידה שכל המצוות נתנו בה לישראל. ועל זה נאמר (ישעיהו שם) אם תשיב משבת גלית וגו'. כמו שיתבאר בשער ס"ג עניין הראשון שבו.

ועל זה העניין אמר ר' שמעון בן יוחאי שאמר לה הקדוש ברוך הוא כנסת ישראל יהיה בן זוגך (ב"ר פרש' י"א) כי התורה והמצווה הוא זוג אמתי אל המצווה בלי ספק, כי לא יצויר מציאות זה בלא זה מכוח ההצטרפות, כי במידה הזאת נצטוו ישראל במצוות, ובה יושפעו בשמרם עקב רב.

ולזה קדמה שבת לכל המצוות באומרם (סנהדרין נ"ו ב) שבת ודינין במרה איפקוד. ועל הזיווג הזה גם כן אנו מקבלים פני שכינה בכל שבת ושבת, ואומרים בואי כלה שבת מלכתא (שבת קי"ט א). כי הכלה הזאת היא סוד השבת אשר בו אהבת כלולותיו של הקדוש ברוך הוא עמנו.

ומזה יובן מה שאמרו ז"ל (שם קי"ח ב) אפילו עבד עבודת עכו"ם כאנוש ושומר את השבת כהלכתו, מחול לו. שנאמר (ישעיהו נ"ו) אשרי אנוש יעשה זאת וגו' כל שומר שבת מחללו. וזה אמת ברורה, שאם הוא יעסוק בתורה בכל כוחו, עד ידע במידה זו וידבק בה, כבר שב בתשובה שלמה, והחזיק בכל המצוות. והוא מאשר נאמר עליהם (ברכות ל"ד ב) במקום שבעלי תשובה עומדים וכו'. ואז יקרא שמו אנוש להחל לקרוא בשם ה' באמת ובתמים, כענין שנאמר (תהלים צ') אשגבהו כי ידע שמי. וסמך ליה יקראני ואענהו וגו'. ונאמר (שם קמ"ה) קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת.

והנה הצד השווה שבשני הפנים האלו שהיום הזה הנכבד והנורא יעורר אותנו ויכין את עצמנו וישר את דרכינו אל העסק התורי, לשמור ולעשות את כל הכתוב בספר התורה אשר הוא חיינו ואורך ימינו באמת.

ורמז גדול רמזה התורה לשני העיקרים האלה, במה שנתנה התורה האלוהית לסוף שבעה שבועות ימים לומר כי ממצות השבת שהוא מספר הסיבוב הראשון לתנועה היומית, שהיא הקטנה שבתנועות השלמות, נמשך גם חויב קבול התורה בכללה לסוף שבעה סיבובים ממנו, שהוא הקף גדול. כי מי שיאמין העיקר הראשון שהוא מציאות השם יתעלה המחדש העולם, חויב לקבל עליו העיקר השני שהוא עשות מצוותיו כולם הכתובות בתורה הנתונה לסוף חמשים יום שהוא תשלום ההיקף.

האמנה כי לא הקפידה התורה שיהיו אלו הסיבובים שומרים במספרם צורת השבת עצמו, רצוני שיוחל מספר כל שבוע ממחרת שבת בראשית, ויושלם בשבת, להוציא מלבן של מינים קיום הטבע בכל מה שימשך לשמירת מצוות התורה האלוהית. כי היא באמת אף על פי שתודיע ענין הטבע ומהותו, היא נשאר גברת עליו ושולטת בו בכל מה שיצטרך למתן שכר מצוותיה ועונשיה, כמו שכתבנו בשערים הנזכרים למעלה. וזהו מה שרצו הצדוקים באומרם (מנחות ס"ה א) כי מאמר ממחרת השבת המוזכר שלש פעמים בפרשת העומר דווקא הוא, ואין הענין כן לפי הקבלה האמתית. ובמקומם יתבאר עוד אלו העניינים בעזרת האל.

ג. השבת רמז לעולם הנצחי

העיקר השלישי הוא היות היום הקדוש הזה רמז גדול רושם נפלא אל העולם הנצחי שכולו שבת (סוף מסכת תמיד) והוא השבת הגדול באמת. כי כמו שאמרנו בעיקר הראשון שששת ימי המעשה הם זכר לכל זמני השנוי והתנועה, ויום השבת זכר המנוחה אשר היא תשלום המלאכה, כן היו רמז גם כן לכל ימי האדם אשר בהם יתנועע אל הפעולות המביאות אל התכלית, ויום השביעי הוא יום המנוחה דמיון לתכלית עצמו. הוא מה שאמרו מסדרי התפלות בראשונה שלו: אתה קדשת את יום השביעי לשמך תכלית מעשה שמים וארץ עשית אותו.

והנה החוקר כתב בפ"י מי' מהמידות

יראה כי האושר הוא בשביתה. כי לא נשבות בעבור מה שנשבות ונלחם בעבור השלום וכו'.

והוא מאמר נכבד עם כל הנלווה אליו, מסכים לדעת תורתנו, אזכרם עוד אצל שמחת החג בסדר המועדות שער ס"ז בעזרת האל. יורה מכל מקום כי השביתה הוא תכלית הכול אשר לא ננוח ולא נשבות מכל המעשים להשגתה.

[שקולה שבת כנגד כל המצוות]

ולזה העניין הנכבד **אמרו ז"ל** על דרך האמת ששקולה שבת כנגד כל המצוות משתי בחינות.

האחת מצד שהשבת עם ששת ימי המעשה הוא דמיון וצורה למעשה התורה, בהיות ענינה להתנועע בפעולותיה אל המנוחה והנחלה שהוא התכלית.

והשנית כי מצד שהשבת הוא במדרגת התכלית המושג, ושאר המצוות כולן במדרגת הפעולות המביאות אליו.

והנה מדרך התכלית להיות נחשב לחלק אחד, וכל הפעולות הקודמות לחלק שני, הן יהיו הפעולות ההנה רבות או מועטות. לזה צדקו מאוד באומרם שהיא שקולה כנגד כל המצוות, כעניין שאמרו (**מכילתא** יתרו פ"א), שקול משה כנגד כל ישראל כי זקן ונשוא פנים הוא הראש. והראש יש לו סגולה להיחשב ככל הגוף, כמו שאמרו (חולין ס"ח א) יצא ראשו הוי נולד. והנה לכל אלו הבחינות היא ודאי חשובה ככל המצוות, ויתר מכולן, למה שהוא תל שכולן פונות אליו, והוא הולך מהן למדרגת התכלית והשלמות.

וזהו מה שכוונו **חז"ל** באומרם (**רש"י** בראשית א' מב"ר פ"י) מה היה העולם חסר? מנוחה. באה שבת באה מנוחה. כי זולתה היא הפועל חסר השלמות בתכלית. והיא המנוחה האמתית אשר אליה יושלמו כל שאר הפעולות.

ועל העניין הזה אמרו בהגדה (שבת י' ב) אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבתי שמה ואני רוצה ליתנה להם לישראל בוא והודיעם. והכונה שכשיוודיעם מצוה זו של שבת, ויזהירם עליה ויקבלו אותה, הוא הישרה גדולה, וסימן נכון בידם שינחלו השבת העליון הגנוז לצדיקים בבית גנזיו. כאומרו (תהלים ל"א) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, וכמו שאמרו (ברכות נ"ז ב) שבת אחד מששים מעולם הבא. והוא אומרם שם (שבת י' ב) דאע"ג דשבת מילתא דעבידה לגלויי היא, מתן שכרה לא עבידא לגלויי.

הנה מבואר שיש שם שתי שבתות אחת נגלית ואחת צפונה. והצפונה תינתן למי שתינתן בידו הנגלית. משל למטרונה שמסר המלך בידה מפתחות בית גנזיו בידוע שחפץ בה המלך להשליטה על העושר הצפון תחתיהם.

והנה מפני שהיו השני עיקרים שקדמו במדרגות לעלות אל זה השבת הגדול והקדוש, כמו שנתבאר לזה אמרו **חז"ל** (שם קי"ח ב) אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות מיד נגאלין. כי באמת אם יזכרו שבת ראשונה המקיימת מציאות השם יתעלה ויכולתו המוחלט, וישמרו השבת השנייה הרומזת על עסק התורה האלוהית ושמירתה כמו שאמרנו, מיד יזכו אל השבת השלישית הגדול והקדוש, שהוא גאולת הנפש וישועתה באמת. ובכן נתענג בשלוש סעודות השבת בלי ספק.

ומפני שזה העניין הנפלא לא יושג כי אם כשיזדרז האדם אליו בחריצות גדולה (ד) לזה מה שנאמר בכל מקום ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת, שזה למאמר רז"ל (ע"א ג' ב) מי שטרח בע"ש יאכל בשבת, ומי שלא טרח בע"ש מה יאכל בשבת. מסכים אל מה שגדר החכם האושר פועל הנפש, כפי המעלה לא כשישב ובטל כמו שאמרנו בראשונה.

וכמה אימתה התורה האלוהית זה הגדר בכל מצוותיה, ובפרט במה שהניחה מצות עשה ולא תעשה למספר אברי האדם ולחשבון ימות השנה (מכות כ"ג ב), לומר שיספר כל עצמותיו המה יביטו יראו להשתדל בהם בכל כוחם ובכל זמן מהזמנים. וכבר אפשר שייחדו מצוות לא תעשה למספר הזמן, לרמוז שימנע בכל כוחו מהבלי הזמן ועסקיו המטרידים הרודפים אחריהם מהשיג הקניינים האמתיים.

וכל זה בכלל מה שנאמר בכל מקום ששת ימים תעבוד וגו'. שצריך להתאמץ בעבודה האלוהית כל ששת ימי המעשה, שהם מספר ימי הבלו תחת השמש, כדי לזכות להתענג ביום שבת קודש.

והנה במצות השמטה אשר בה נאמר גם כן (ויקרא כ"ה) שש שנים תזרע שדך וגו' ובשנה השביעי שבת וגו', גם ביובל הבא אחר שבעה שנים שבעה פעמים (שם), ובמצוות הנלוות אליהם נפלאים רמזים לכל זה, יהא במקומו שער ס"ט ב"ה. כי הכול בא להורות לאדם אופן עסקיו ושיעור השתדליותיו, כדי שימצא אחר צאתו מזה העולם האבד מנוחת מרגוע והשקט ובטח עד עולם.

[תשובות לשאלות]

ועתה אחרי כל הדברים והאמת אשר הקדמנו יראה שתתבאר יפה הפרשה החמורה אשר עוררנו על ספקותיה ראשונה. והוא הדין לכל הפרשיות הדומות לה. אמנם יהיה מה שיאמר בה כפי טבע הנושא ותכונת עניינו כאשר אמרנו בראשונה. אמר אך את שבתותי תשמורו וגו'

[שלוש שבתות]

(א) הביטה וראה נפלאות מתורתנו איך הזהירה על ריבוי השבתות, והם השלשה שבתות שאמרנו שנאחזים זה בזה ומשתלשלים זה מזה. והנה אחר שכלל השמירה לשלשתן חזר ופירש כל אחד מהם לפי הסדר עצמו שזכרנו.

(ב) הנה על השבת הראשונה אמר כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם, אחר שישמרו את השבת בבחינת השביטה ובטול המלאכה. כי אלו העניינים הם אות וסימן לדורותם, לדעת כי הוא יתעלה מקדשם במצווה הזאת ובסגולותיה לקדשם לו לעולם ההוא הטוב הצפון המסומן בו. והנה הוא באמת בבחינותינו הנזכרות הוא המפתח והשער לבוא חדר בחדר אל שאר השבתות.

אמנם על השבת השנייה חזר ואמר ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם מחלליה מות יומת, כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה וגו', ששת ימים יעשה מלאכה וגו'.

אמר שישמרו השבת העליונה כי קדש היא, והוא כענין הישמר מפניו אל תמר בו (שמות כ"ג). וכאלו אמר ושמרתם את התורה, דתרויהו איתנהו ביה: התורה נתנה להם במידת השבת הגומלת אותם כשישמרוה, והמייסרת אותם כשיסורו ממנה. ואמר מחלליה מות יומת על העסק בתורה ובמצות שלא לשמן, כמו שלומד שלא לשם שמים שהוא ודאי חלול התורה. ובענין הזה המידה הזאת היא מתחללת.

(ג) ונתן הטעם ואמר כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה, ירצה שהעושה מהתורה והמצוות מלאכה להתעשר או להתגדל או לקנטר, לסוף תיכרת הנפש ההיא מעמיה. וכן היה הלל הזקן אומר (אבות פ"א) ודאשתמש בתגא חלף. ואלו הם דברי חז"ל (שם פ"ד כג' רש"י) כל האוכל הנאות מדברי תורה, נוטל חייו מן העולם. ולפי שזה הענין הוא עצמו צווי המעשה הזירוז על העסק התמידי המביאו אל המעלה השלישית מהמנוחה והנחלה, בהתיישרו על חיי התורה הנקיים מכל טומאה ופחיתות כמו שזכרנו.

(ד) לזה כתב בה ששת ימים יעשה מלאכה, כי יזהר על המעשה בעולמו וכמ"ש (ע"א ג' א) היום לעשותם ולא מחר לעשותם. והוא אומרם וביום השביעי שבת שבתון קדש לה' כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת. כי התנועה בזמן המנוחה אינה רק לרשעים, שנאמר עליהם (ש"א כ"ה) ונפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע, והוא המוות הנפשי אשר יקרה לה, במקום היותר בשובה ונחת צרורה בצרור החיים.

וכבר **אז"ל** (אבות פ"ד) יפה שעה אחת של תשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. ולא יצא הכתוב מדי פשוטו במה שאמר ששת ימים יעשה עסקיו ויישאר פנוי מכולם באופן שתועילנו שמירת השבת הראשונה לבוא ממנה אל השנייה הזאת. וכל שלא יזהר בזה, לא ינקה. ואם בידי אדם או בידי שמים מות יומת, כי חייו הזמניים והנצחיים תלויים לו בשמירתה.

אמנם על **השבת השלישית** הצפונה, אשר בא האות והסימן עליה כמו שאמרנו אמר ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם ביני ובין בני ישראל וגו'. אמר שישמרו בני ישראל אלו השתי שבתות הנזכרות, רצוני שישמרו הראשונה בענין השביתה וביטול המלאכה, כדי שיוכלו לעשות את השבת השנייה בעסק התורה ולימודה, אשר שמירת שתי שבתות אלו יהיו ברית עולם ביני ובין ישראל, ושיזכו לאותה מתנה טובה הגנוזה אשר נתתי להם האות והסימן עליה. כמו שאמר ראשונה כי אות היא ביני וביניכם וגו' כי אני ה' מקדשכם קידושין גמורים, שאין ענינה ומהותה להתפרסם מצד גודל מעלתו, לפי שערך כל המעשים וכל הפעולות האנושיות אצלה הוא ערך ששה הימים אשר עשה ה' בהם השמים והארץ עם היום השביעי אשר בו שבת וינפש, אשר יתחלפו הימים האלה מהיום השביעי בבחינתנו, בשאלו הם תכלית הצער והעמל, וזהו תענוג ושביתה ותכלית מנוחת הנפש וערבותה אשר עליו אמר (ישעיהו ס"ד) עין לא ראתה וגו'.

[שלוש השבתות בתפילה]

ועתה ראה איך כווננו אל שלשת שבתות אלו מסדרי התפלות כוונה עצומה, באומרם בתפילת היום:

ולא נתתו ה' אלוהינו לגויי הארצות,

ולא הנחלתו מלכנו לעובדי פסילים,

גם במנוחתו לא ישכנו ערלים וכו'.

שהם דברים משולשים ומכוונים לכל מה שאמרנו.

אמרו לא נתתו ה' אלוהינו לסימן לגויי הארצות, הוא ענין השבת הראשונה, אשר אמר עליה כי אות היא ביני ובניכם ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. לומר, שזה הסימן יספיק בינו לבינם לסימן אמנם מצד טוב טבעם והכנעתם אל התורה אשר עמדו רגליהם

על הר סיני לקבלתה, מה שלא יספיק לאפיקורוסים אשר אינם מקבלים עול תורה ואמונה עליהם.

ולא הנחלתו מלכנו לעובדי פסילים מצד בחינת השבת השנייה, אשר בה ניתנה התורה מורשה לקהלת יעקב, כי הם נרדפים ומטורפים אחר העבודות הנכריות מהאדמה ומלאכת השמים, ואין להם חלק ונחלה בתורת אלוהי ישראל. וכמו שאמר הכתוב (תהלים נ') ולרשע אמר אלוהים מה לך לספר חקי. וכמו שאמרו רז"ל (איכה רבתי פ"ב) אם יאמרו לך יש חכמה באומות האמן, ואם יאמרו יש תורה אל תאמן, שכן נאמר (איכה ב') מלכה ושריה בגוים אין תורה.

וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים כי לא יבא ערל וטמא אל המנוחה ואל הנחלה אשר בה ישכנו בטח בדד וינוחו היגעים בשמירת השתי שבתות. כי לעמך ישראל נתנו לסימן ולזרע יעקב אשר בם בחרת לתורה ולתעודה.

ובהגדת (שבת קי"ט א)

אמר ליה קיסר לרבי יהושע בן חנניה, מדוע תבשיל של שבת ריחו נודף?
אמר לו: תבלין יש לנו ושבת שמה, ואנו מטילים אותו לתוכו, ומתוך כך ריחו נודף.
אמר לו: תן לי ממנו.
אמר לו: מי שמשמר את השבת, השבת מועיל לו. ומי שאינו משמר את השבת אינו מועיל לו.

הנה קיסר זה ראה כי תבשיל של שבת הגדול ריחו נודף בעולם, שינחלוהו זרע הקודש אשר נתן להם לנחלה. ובקש ממנו יודיענו במה יזכו אליו. ואמר ליה כי תכלית של שבת גורם, והוא ענין שתי אלו השבתות שקדמו להם. א"ל תן לי ממנו על כל פנים, ואמר ליה שאי אפשר אלא בקדימת אלו השתי שבתות, שכל המצוות תלויות בהן, כלומר שיתגייר. כי חוקה אחת להם ולגר הגר בצדק האמת. אמנם יתר הגויים אשר לא נגה עליהם אור מצוה ותורה לא ישכנו רגלם במנוחה ההיא כלל.

(ב) והנה על זה האופן הוא נקל לבאר כל העניינים הכפולים הבאים באלו השבתות כשיושקף ענינם.

ובפרשת ויכולו תמצא ג"כ נזכרים אלו החילוקים במעט מהעיון, עם שכבר פירשנו הפרשה ההיא יפה בשער ד' הנזכר, שם נתבאר יפה מה שאמר (ב"ר פ' י"א) האלוהי רבי שמעון בן יוחאי מה שאמרה שבת לפני הקדוש ברוך הוא: לכל נתת בן זוג וכו' בפנים נחמדים ומה אאריך בזה עוד.

[כל פעולות האדם בכלל ששת ימים תעבוד]

והנה אחר שביארנו את כל זה, הנה באנו אל מה שרצינו אליו ראשונה מהיות כל הדברים אשר צווה ה' מהפעולות המיוחדות אשר הם פועל האדם ביחוד, כולם בכלל ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון לה'. הרי שנתן והטיל עליו שלש שמות, כנגד השלשה שבתות שאמרנו. כי באמת בבחינתם ובטוב השקפתם יסתלקו כל המונעים הששה שזכרנו ראשונה, שהם מלאכי חבלה הנצבים על האנשים.

זוה כי הנה העיקר הראשון יסלק השנים הראשונים מהם, והם אשר מצד עומק המושג ומצד קוצר המשיג.

כי במה שיגיענו מכוח השביתה מאמיתת אמונת החידוש המחייבים אמות מציאותו ועוצם יכולתו החיצוני, הקריב לנו העניינים האלוהיים שיעור נפלא ועצום אשר לא הגיע שמץ מנהו לשום חכם מהמעיינים אשר לא מבני ישראל המה.

ובמה שבטל אותנו ממלאכתנו והזמין אותנו פנויים אל הלמוד התורני כמו שאמרנו שם, שם לנו נפש יתרה ורחבה לתקן חסרוננו ולהשלים קיצורנו להשיג מה שאי אפשר לזולתנו בלי ספק.

אמנם מצד העיקר השני כבר נסתלקו עוד שנים אחרים, והם אורך ההצעות ונטיית הטבע. כי באמת התורה האלוהית אשר זה העיקר שוקד על למודה כמו שביארנו, היא **המלמדת אותנו האמתיות הנזכרות**, וכל אשר ממינם בלי הקדמות ואורך ההצעות אשר ספו תמו כל המעיינים בדרכם, ולא הגיעו אל מחוז החפץ.

וגם הישרותיה במוסריה ותוכחותיה הנלמדים בימים המקודשים ההם **תרחיק המידות הרעות והתכונות הפחותות** ושים מדות טובות ומעולות להיות תחתיהן.

אמנם מצד העיקר השלישי נסתלקו ג"כ השנים הנשארים והם טירוף העסקים המותרים ובקשת הצרכים. וזה כי כאשר יצייר האדם כי הטוב התכליתי, הוא העולם ההוא המשובח, אשר כל אלה הטובות החיצונות הבל יהמיון בעיני כל בעל שכל, עד שימצאו באומה רבים אשר יהבילום ולא יחשבו כלל. כמו שסופר מרבי אלעזר בן חרסום (יומא ל"ה ב) ודומה לו. ואין ספק שיסתפק במעט המושג מכדי צרכיו כרבי חנינא בן דוסא וחביריו (ברכות י"ז ב) ומופת גדול לזה ישיבת משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל וגו' (דברים ט'). שלא היה נמנע אצל הטבע כמו שכתבנו שם.

והנה על הישרה זו ביחוד הפליא האל יתעלה להמטיר לנו לחם מן השמים אשר ירד בו הלמוד הנפלא ברוב עניין לקיים כל מה שאמרנו. הנה מהעיקרים הגדולים, האלה ויתר הדברים הנלווים אליהם, כי הוא הלחם אשר ה' נתן לאכלה לאוהביו ולשומרי מצותיו, כמו שביארנו ענינו יפה בשער מ"א.

[שבת ואומות העולם]**ובמדרש (ש"ר פ' כ"ה)**

ראו כי ה' נתן לכם השבת. והלא לא היה לו לומר אלא **דעו**. למה אמר ראו? אם יבואו אומות העולם ויאמרו למה אתם שומרים את יום השביעי, תאמרו ראו כי אין המן יורד בו. כי ה' נתן לכם ולא לאומות. שאם יבואו בני נח וישמרו את השבת, לא די להם שאינם נוטלים שכר, אלא שחייבין מיתה, שנאמר (בראשית ח') יום ולילה לא ישבותו. ואזהרתם זו היא מיתתן (סנהדרין נ"א א). וכן הוא אומר ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. משל למלך שיושב, והמטרונא יושבת אצלו, העובר ביניהם חייב מיתה.

ואמרו כי מה שלא ירד המן בו, הוא מופת גדול לאמיתתו. לפי שהשבת הגדול אשר הוא סימנו אין עמו מחסור כל דבר. אמנם לפי שהשבת האמתי ההוא לא ינחלוהו אלא המקדימים שתי שבתות, על הדרך שביארנו. ובן נח שאינו שומר השבת השנייה, רצוני המצוות כולן אשר היא שקולה כנגדן, אין לו חלק ונחלה בעולם ההוא הבהיר הנמשך להם. לזה אמרה תורה עליהם לא ישבותו. רצוני, שלא יתבטלו ממלאכתם לחינם אחר שאין לו השבת השנייה שהיא שמירת התורה, ומעתה שביתתו לא די שאינה מזכתו, אלא שעובר על אזהרת לא ישבותו, ואזהרתו זו היא מיתתו, ועל דרך והזר הקרב יומת (במדבר י"ח).

ופירשו העניין באומרם משל למלך שיושב וכו'. וזה כי שמירת השתי שבתות הראשונות מחייבות לשומריהם הדבקות האלוהי, ועל ידן נאמר (דברים ד') ואתם הדבקים בה' אלוהיכם. ועל זה השיעור מהדבקות יורה אומרו במצווה הזאת ביני וביניכם, ביני ובין בני ישראל, שכבר היו זה אצל זה כחתן אצל כלה, שכבר נתקדשה לו בשבת הראשונה, שנאמר כי אות היא ביני וביניכם לדעת כי אני ה' מקדשכם. וכבר נכנסה לחופה בסימן השבת השנייה, והוא במעמד מתן תורה שנאמר (שמות י"ט) ויוצא משה את העם לקראת האלוהים. וודאי היום ההוא היה יום חתונתם ויום שמחת לבם.

והייחוד הגמור הוא השבת אשר בו תדבק האומה הזאת עם אלוהיה. וכבר אמרו שעל אלו המדרגות מהזיווג תקנו חכמינו ז"ל **אתה קידשת** לתפילה ראשונה, שהוא רמז לקידושין; **וישמח משה** לתפילה שנייה, רמז לשמחת החופה; **ואתה אחד** לתפילת המנחה, רמז אל הייחוד.

ואם כן העובר ביניהם וירצה ליכנס בין הדבקים מבלי שיקדים כל המעשים האלו שקדמו למטרונה, חויב שתצא אש מאת פני החתן ותאכלהו, כי אזהרתם במה שנאמר להם לא ישבותו, כלומר שלא נתנו להם השתי שבתות הראשונות, זו היא מיתתן בלי ספק. והנה הייתה כוונת **חז"ל** נכונה מאוד לפי ענין כוונתנו.

ועתה לפי שכל העניין הזה תלוי בעמוד התוך, הוא **שמירת התורה ומצוותיה, אשר הוא עניין השבת האמצעי** ועיקרו כמו שאמרנו, לזה נאמר בפרשה אשר לפנינו, כשיוקח הדיבור על כל מה שנאמר לו בסיני מדברי התורה והמצווה דרך כלל אלה הדברים אשר צווה ה' לעשות אותם, והוא עניין השבת האמצעי.

ועל הראשון אמר ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש. כי האדם חויב לעבוד בהם תמיד עבודת עבודה לפחות באותו היום אשר הוא פרוש ונועד ללמוד וללמד בו באופן שיהיה השביעי שבת שבתון לה', **והוא השבת השלישי** אשר לא יעשה בו שום מלאכה, כי כל העושה בו מלאכה ונכרתה וגו' כמו שכתבנו למעלה בפרשת אך את שבתותי.

והפליג בכאן לבאר ולומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת. לומר שאפילו מלאכת אוכל נפש לא יעשה בו כשאר המועדות, כמו שאמר בפרשת המן (שמות י"ו) את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו, והכל היא מלאכת האש. וכן הוא באמת כי אשר יאכל לכל נפש לא יעשה ביום השבת כלל, כמו שנתבאר שם, וכמו **שאמר ז"ל** ולא למחר לעשותם. והנה כלל בזה משה כל מה שנצטווה לו ראשונה.

וכבר נתבאר בזה כל מה שרצינו מהשלשה עיקרים האלו ותועלותיהם כולם אשר נדחו בהם כל המונעים והמעכבים השתדלות האדם בפעולותיו המיוחדות ויקריבום אליו, ואף גם זאת שיוקחו אלה הדברים על מלאכת המשכן לבדו. ויבוא ללמד על איסור מלאכות השבת ואפילו במלאכה ההיא כדתיא (שבת צ"ב):

ר' אומר: **דברים הדברים אלה** הדברים, אלו ל"ט אבות מלאכות שנתנו למשה בסיני. ופרש"י ז"ל: דברים – שנים. ותוספת ה"א הרי אחד, הם שלשה. **אל"ה** בגימטריא ל"ו, הרי ל"ט. וסמיך ליה ששת ימים תעשה מלאכה. ואמר (שם ע' א) הבערה ללאו יצאת או לחלק יצאת, כמו שכתבו המפרשים ז"ל.

מכל מקום הנה הוא ראוי שיושכל מהם מה שכתבנו בשער מ"ח מהיות המשכן בכללו וחלקיו צורת העולם הכללי ותבניתו בלי ספק כמו שביארנו אותו יפה. והיה אחד מהדברים המורים על אמיתתו מה שסיים כל הצווים ההם בפרשת אך את שבתותי תשמורו, כי המקדש מורה על העולם הנחלק לשלש מחיצות כמוהו, והשבת המורה על חידושו נחלק לשלשה העיקרים שזכרנו. ויחס נפלא יש בין שניהם אשר עליו נאמר (ויקרא י"ט) את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו.

(ד) ולזה התחיל משה במה שסיים האל יתעלה לעורר אותם למה שהיה להם לשום לפנייהם ראשונה התמונה אשר אליה יכוונו כל חכם לב בהם, כמ"ש (שמות ל"א) ואמלא

אותו רוח אלוהים בחכמה ובתבונה ובדעת. על דרך שנאמר (משלי ג') ה' בחכמה יסד ארץ כון שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו וגו'.

וגם יראה שכיון בהם מה שנאמר במעשה העולם (ישעיהו מ"ח) קורא אני אליהם יעמדו יחדו. וזה כמה שנאמר ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן עשר יריעות שש משזר וגו'. ובארון יעש בצלאל את הארון עצי שטים וגו'. כמדומה שמעיד עליו כי בעוד שהיו עושים כל החכמים זה מלאכת יריעות התכלת והארגמן וזה יריעות עזים וזה הקרשים, עשה בצלאל את הארון את השולחן ואת המנורה, כדי שיעשה כולו כאחד. ויוסכם מה שהוקדמו במצווה עם מה שיעשו במלאכה.

ואם היה המאמר לאיסור המלאכה לבד, היו לו לומר אותו באחרונה כאשר ציווה. ועכ"פ כבר יובן המלאכה ההיא מאמרו ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת לה' אלוהיך, שהוא חובה ממש שמוטלת עליהם לעשותה בהכרח בששת הימים, אמנם שינוחו ביום השביעי.

והרי הוא בנין אב לכולם שחייב האדם לעשות ביום השביעי, והרי הוא מלאכת עולמו כלה במידת ימיו, באופן שינוח ויעמוד לגורלו לקץ הימין, ויעלה הכול לעניין אחד ולתכלית אחת, להישיר האדם אל הפעולות המיוחדות אליו בהסרת המונעים והמעכבים כמו שכתבנו ראשונה.

וזה העניין עצמו אשר ציווהו **חז"ל** וייחסוהו אל זאת המלאכה האלוהית במאמר שזכרנו ראשונה: אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל אתם עשיתם לי משכן של יריעות וכו'. וזה שכבר ביארנו שם כי היריעות ההמה, היו רושם נפלא לגרמי השמים הגלגלים, אשר עליהם נאמר (תהלים ק"ד) נוטה שמים כיריעה. ונאמר (ישעיהו מ') הנוטה כדוק שמים וגו'. והכוונה כי במה שידעו ויכירו ראשונה כי הוא יתעלה חידש העולם בנדבת לבבו ורצונו כמו שהמה עושים המשכן ההוא מאת כל איש אשר יידבנו לבו, כמו שאמרנו שם, וכמו שהפליג לשבחם. הנה בזה העניין באומרו ויבואו האנשים על הנשים וגו' ונאמר מרבים העם להביא, עד שהעבירו קול במחנה לאמור אל יביאו עוד.

ולא לחינם נכתבו אלו הדברים, אלא להעיד ולהעיר על זה העניין המעולה. הנה בזה יגן עליהם במה שיסדר עניני העולם ההוא המחודש לטובתם ולהנאתם להצילם מכל המקרים המתרגשים לבוא, כמו שנאמר (שם ד') וברא ה' על כל מכן הר ציון וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר. כי זה מה שנתברר יכולתו עליו מאחר שחידשו, כמו שפירש זכור ושמור.

והנה בזה יגיעו להם מאלו העיונים השני תועלות אשר הגיעו **מהעיקר הראשון אשר לשבת**, והם **הקרבת המושגים העליונים, ותקנת קיצור המשיגים**. והנה האמונה והידיעה הזאת תחייב השגחת האדם על מעשיו, ולדקדק על עצמו להרחיק מעליו פחיתות המידות

ורוע התכונות הדבקים אל החומר. והוא אומר אתם עשיתם כפורת, שהוא לשון כפרה וקינוח המעשים המגונים, כי ירצו להדמות אל מלאכי עליון המצוירים על קצות הכפורת שהם נקיים מכל חטא. ולזה הבטיחם שיעלה בידם מן התועלות מה שיזכו בו, שלעתיד יבוקש את עוון ישראל ואיננו (ירמיהו נ'), ועוד זרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם וגו' (יחזקאל ל"ו). והוא באמת תועלת תיקון האדם וישרו מנטייתו אחר טבעו ומזגו, שהוא המעכב הרביעי שזכרנו בסדר המספר אשר ספרם דוד עליו השלום (תהלים קי"ט אות ד').

ומשם ימשך האדם להיכנע אל למוד התורה והמצווה אשר עליו אמרו אתם עשיתם לפני שלחן, והוא הפניית עצמם מעסקיהם והזמנתם אל שלחן התורה האלוהית שהוא ענין השבת הראשון שאמרנו. כי השולחן הוא אשר לפני ה', כך הוראתה להיות מסודרים לפניו שם מערכות הלחם האלוהי תמיד, כמו שנתבאר. על כן בשכר זה אערוך לפניכם שלחן בכל העניינים הצריכים לצורכם, להשלים אותה על צד היותר שלם שאפשר, באופן שלא תרעבו ולא תצמאו ולא תיקחו עוד חרפת רעב בגוים. והוא עצמו המעכב השישי אשר זכרו המשורר.

והנה על מה שזכרנו עליו השגת השלמות התלוי בענין השבת האמצעי, והוא בלמידת התורה והמצווה אשר היא שקולה כנגדן, אמרו אתם עשיתם לפני מנורה, שכבר ביארנו שם היא ענין הדלקת נרות התורה אל מול פנים האלוהיים, כמו שנאמר (משלי ו') כי נר מצוה ותורה אור. על כן יהיה שכרכם והיה אור הלבנה כאור החמה וגו' (ישעיהו ל'). והכוונה שישיוגו האנשים ההשגות בלי אמצעיים, כי הלבנה עד עתה היא משגת אורה על ידי החמה, ולעתיד לבוא יאמר שיהיה אורה כאור החמה בלי אמצעי, והוא עצמו ענין הסרת אורך ההצעות שהיה המעכב השלישי בסדר המשורר.

והנה על הענין האחרון, אשר הוא תכלית הכול ועיקרו, והוא ענין **השבת השלישית יום השבת הגדול והעונג המוחלט**, אמר אתם עשיתם ארון אשר התורה נתונה בו, והוא השקפתכם בכל מעשיכם אל הטוב הנפשי אשר הוא תוכיות כל העסקים הנאותים ותכליתם, כענין שהתורה היא נתונה בתוך כל הבניין הזה ובפנימיות הכלים המקודשים, כענין הנפש הנתונה ברוח החיוני אשר בלב הנתון בתוך הגוף, אף אני אשלים על ידכם בהשלים לכם הנופש והמרגוע ההוא לעולם הבא שכולו שבת בהשקפתו ובערכו, יתיאשו האנשים השלמים מכל שאר העסקים המותרים אשר עליהם יוציאו זמנם, שהוא המעכב הגדול אשר זכרו המשורר, ואשר נצחו אותו מעט מזער מהקדושים אשר בארץ המה.

והנה עם זה יכלול זה המאמר כל מה שכתבנוהו מעניני השבת ותועלותיו בשלוש הפינות התלויות בו וצירופם עם מלאכת המשכן וסודו אשר צרפה אותם התורה בדבריה זה פעמים כנזכר. ובזה נשלם מה שרצינו אליו מזה החלק.

שער נו (פרשת פקודי)

יבאר איך יסכימו יחד ההנהגה הטבעית וההשגחית בהנהגת העולם בכלל ובפרט.

פרשת אלה פקודי.

במדרש (ש"ר פר' נ"ב)

מאי דכתיב (משלי ל"א) עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון. עוז והדר לבושה זה משה דכתיב ביה (שמות ל"ד) ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. ותשחק ליום אחרון, זה משה שבשעה שאמר להם לישראל בואו ונקים המשכן, התחילו טוענים: ולא היה עומד? וכמה חכמים היו בהם שנאמר (שם ל"ו) ויעשו כל חכם לב. ולא היו יכולים להקימו, עד שהביאו אצל משה, דכתיב ויביאו את המשכן אל משה. אמרו לו, רבינו הרי קרשים הרי בריחים הרי יריעות הרי קרסים. כיון שראה משה כך, מיד שרתה שכינה עליו, והקימו. וזה שאמר הכתוב (משלי שם) רבות בנות עשו חיל ואת עלית כל כלנה. ואל תאמר משה העמידו. שהמשכן נעשו בו נסים ועמד מעצמו, דכתיב בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן. הוקם מאליו.

[הנהגת העולם – טבעית ובהשגחה]

אחר שנתבאר במה שקדם שהמלאכות האלה האלוהיות יורו הוראה חזקה על כללות העולם ושני מיני הנהגותיו. ראוי הוא שבתשלומו וסדר הקמתו יבוא סוף ביאורם ואופני שימושיהם, ובפרט אופני ההנהגה השנית האלוהית המיוחדת והמיוחסת אל המלאכות ההן.

זזה שכבר נתבאר שהיו בעולם שתי מיני הנהגות.

ההנהגה המיוחדת מהסדור הטבעי השמימי אשר לא תשקיף בין צדיק לרשע ובין עובד אלוהים ללא עבדו והיא המיוחדת לכללות העולם.

וההנהגה הנמשכת מהשגחת מעשה בעלי הבחירה לתת לאיש כדרכו וכפרי מעלליו, והיא המיוחדת למקבלים התורה האלוהית המיישרת אל ענין זאת הבחירה וטעמה.

כמו שאמרה התורה (דברים ל') ראה נתתי לפניך היום את החיים את הטוב ואת המות ואת הרע. והכוונה כי לא כאשר יראה האדם יבחר ויקרב רק אשר תישיר אותו. וכמו שאמר בסוף (שם) החיים והמוות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת וגו'. הנה יראה

שישראל קרויים אדם בעניין שלמות הבחירה וטעמה לא זולת. ולכן נתייחדה להם זאת ההנהגה. וכבר ביארנו עניין אלו ההנהגות בשער ט"ו ובשער ל"א. והנה היה מהחכמה האלוהית להאיר עינינו באלו המלאכות האלוהיות ולהודיע לנו שזאת ההנהגה העליונה השנית היא מסורה בידנו כאשר בא בשער מ"ח. הנה לזה יחויב מדין שלמות המלאכה שבתשלומה וגמר מלאכתה יושלם ביאור אלו ההנהגות ואופני שמושם כל אחת מהנה לפי טבעה וענינה כי הוא תשלום זה הדרוש וביאורו.

[ההנהגה הטבעית הכוללת]

אמנם נדבר ראשונה מההנהגה הטבעית הכוללת אשר התחילה בה התורה האלוהית ונאמר כי היא משמשת על **שלושה דרכים**.

האחד הוא דרך לכל העולם בכלל, שעליה הוטל פרנסתו, רצוני באשר לא יושקף בו שום גמול ועונש, כמו שהוא העניין אצל כל האומות אשר לא בחר ה' בהמה לתת להם תורה ומצוות, אשר עזבם לפרנסת הסדור השמימי כמו שבא בכתוב מבואר (דברים ד') את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים וגו' אשר חלק ה' אלוהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים ואתכם לקח ה'. והעניין הזה הוא מבואר בעצמו ויבא עוד ביאורו במה שאחר זה.

אמנם הדרך השני הוא לתת אפשרות ומציאות אל הבחירה האנושית אשר אי אפשר זולתה. והוא עניין נפלא מאוד ביאורו רז"ל באומרם במשנה (אבות פ"ה) בעשרה מאמרות נברא העולם, ומה ת"ל והלא במאמר אחד יכול ליבראות אלא ליפרע מן הרשעים וכו' וכדי ליתן שכר טוב וכו'. כמו שביארנו ענינו יפה בשער ג' עיין עליו.

אמנם הדרך השלישי הוא משתתף אל ההנהגה השנייה כאשר יקרה שיהיה המסודר מהטבעית מהטוב והרע הוא אשר יאות לבוא ולהגיע לפי מעשה האנשים המונהגים לפי ההשגחה. כי כשיקרה העניין כך, מה שהיה עניינו מסודר ובא מעת הבריאה הוא שתהיה הכוונה אליו עכשיו מצד ההשגחה האישית, ומה שנעשה ע"י מערכות השמים הוא אשר ייעשה לפי פעולות המקבלים, עד שאז יתהפך עניין הנביאים ממנהגו על הרוב. וזה כי מנהג הנביאים תמיד לגדל ולחזק ההנהגה ההשגחית ולפרסם וליעד גבורתה ויכולתה על סדרי ההנהגה הטבעית ומערכתיה, להתפאר ולהתהלל באלוהים על נביאי השקר היודעים בחכמת סידור מלאכת השמים וכל צבאם המתנבאים בעם לפי הסדור הטבעי ההוא כמו שיבוא, עד שימצאו תמיד נביאי השקר מחזיקים ומקיימים עניני ההנהגה הטבעית, ונביאי השם מחזיקים בחצים ובקשת לבטל אותה ולהרסה.

והנה בימים ההם ובעת ההיא יתחלף העניין ויהיה להפך, כי נביאי האמת יחזיקו ויקיימו ההנהגה הטבעית ההיא, ואם יקומו נביאי השקר לפרוץ פרץ ולעמוד כנגדם ישתדלו אז לקיים ההנהגה ההשגחית אשר תבטל אותה כמשפט לאוהבי הניצוח השקרי.

[לפי המערכת הטבעית – ראוי להכנע למלך בבל]

זוהי הדבר אשר נתבאר יפה ע"י ירמיהו עת שהיה מה שסודר מפאת המערכת ממשלת מלך בבל על כל העולם הוא אשר ראוי להגיע אל האומה הישראלית מהשעבוד וההכנעה אליו לפי מעשיהם.
נאמר שם (ירמיה כ"ז)

בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היה הדבר הזה אל ירמיהו מאת ה' לאמר כה אמר ה' אלי עשה לך מוסרות ומוטות ונתתם על צוארך ושלחתם אל מלך אדום ואל מלך מואב ואל מלך בני עמון ואל מלך צור ואל מלך צידון ביד מלאכים הבאים ירושלם אל צדקיהו מלך יהודה וצוית אותם אל אדוניהם לאמר כי אמר ה' צבאות אלוהי ישראל כה תאמרו אל אדוניכם אנכי עשיתי את הארץ את האדם ואת הבהמה אשר על פני הארץ בכחי הגדול ובזרועי הנטויה ונתתיה לאשר ישר בעיני ועתה אנכי נתתי את כל הארצות האלה ביד נבוכדנצר מלך בבל עבדי וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו ועבדו אותו כל הגוים את בנו ואת בנו עד בוא עת ארצו גם הוא ועבדו בו גוים רבים ומלכים גדולים והיה הגוי וגו'. ואתם אל תשמעו אל נביאכם ואל קוסמיכם ואל חלומותיכם ואל עונניכם ואל כשפיכם אשר הם אומרים אליכם לאמר לא תעבדו את מלך בבל כי שקר הם וגו'. והגוי אשר יביא את צוארו בעול מלך בבל ועבדו והנחתיו על אדמתו נאם ה' ועבדה וישב בה.

והנה הדבר מבואר מאוד כי על הממשלה שתחויב אליו מפאת המערכת היה מדבר, כי הוא אשר הופקד מאתו משעה שברא הארץ וכל אשר עליה בכוחו הגדול ובזרועו הנטויה. וזה מה שביארו תכלית הביאור במה שאמר וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו, כי זה לא יתכן על פי ההשגחה האישית. וכן באומרו ועבדו אותו ואת בנו ואת בנו עד בוא עת ארצו וגו'. כי מפאת הסדור ההוא חויבה ממשלת המלך הזה ובנו ובן בנו עד אשר ישתנה מצב ממשלתו לשפלות כמו שהיה אחרי כן.

ולזה אמר כי העצה היעוצה לכל אומה ולשון, אשר אין ממנהג המערכת להשתנות בעבורם, להביא צוארם תחת עולו, ולא ישמעו אל הנביאים המגידים להם על דרך הכישוף או הקסם או ע"י החלומות דבר כנגד זה. כי המחברת הגדולה זאת גוברת על הכל.

והנה מפני שההודעה הזאת לא הייתה היכוונם בה בעצם וראשונה מפני עניינם של האומות הללו כי ההשגחה האישית אינה מתבוננת בהם רק במקרה ועל המעט, כמו שיבוא לזה, אמר שישלח הדברים האלה ביד מלאכים הבאים לירושלם אל צדקיהו, כי אחר שהם מזדמנים שם אין למנוע טוב העצה מהם. כלומר, שאלמלא היו שם לא היה נזקק להם.

והנה היא השקפה נכבדת בכמו אלו ההנהגות.

אמנם עיקר הכוונה היא אל מה שאמר (שם)

ואל צדקיהו מלך יהודה דברתי ככל הדברים האלה לאמר הביאו את צואריכם בעול מלך בבל ועבדו אותו ועמו וחיו למה תמותו אתה ועמך בחרב ברעב ובדבר, כאשר דבר ה' אל הגוי אשר יעבוד את מלך בבל, ואל תשמעו אל דברי הנביאים האומרים אליכם לאמר לא תעבדו את מלך בבל, כי שקר הם ניבאים לכם כי לא שלחתים נאם ה' והם ניבאים בשמי וגו'. ואל הכוהנים וגו' אל תשמעו אליהם עבדו את מלך בבל וחיו, למה תהיה העיר הזאת חרבה. ואם נביאים הם ולא יש דבר ה' אתם, יפגעו נא בה' צבאות לבלתי בואו הכלים הנותרים בבית ה' בבית מצור יהודה ובירושלם בבלה.

ביאר כי מצד חוזק ממשלתו הכוללת, הייתה עצה טובה גם כן להם לקבל עול מלכותו אחר שאין זכות בידם לבטלה. אדרבא הם חייבים בעבודה והכנעה ההיא, והייתה העצה ההיא הישרה וגלוי דעת להם כדי שלא יקבלו מהרע יותר מהרצון האלוהי. אם בשלא יפלו בידו בחרב וברעב ובדבר כאשר חויבו ליפול כל הגויים הנלחמים בהם. ואם להודיע להם המשך זמן ממשלתו, כמו שאמר בסוף (שם כ"ט) כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה, כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אני חושב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקווה.

יבואר יפה כי העצה הזאת היא נכונה מאוד כי הוא יתעלה חושב עליהם מחשבות שלום בתת מקום להנהגה ההיא הטבעית למשול בקצת העתים, כי מתוך צרת הגלות ההוא אשר ימשך להם שבעים שנה, ייכנע לבבם הערל וישבו ויתפללו אליו וישמע אליהם ויבקשוהו וימצא להם, כמו שסיים דיבורו (שם) וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי ושמעתי אליכם ובקשתם אותי ומצאתם כי תדרשוני בכל לבבכם.

ועל העניין הזה היה עניין כורש (עזרא א') להטיב אותם ולפקדם וכן בכל כיוצא בזה.

וזה העניין משיתוף זאת ההנהגה הזכירו וביארו שלמה החכם בספר קהלת באותה פרשה שאמר (קהלת ח')

מי כהחכם ומי יודע פשר דבר וגו'. אני פי מלך שמור וגו' שומר מצוה לא ידע דבר רע וגו' כי לכל חפץ יש עת ומשפט וגו'
עד אומר: את כל זה ראיתי ונתון את לבי לכל מעשה אשר נעשה תחת השמש עת אשר שלט האדם באדם לרע לו.

הכול כמו שביארתי אותו יפה בפירושי ידרש משם.

[חשבונות הגאולה הטבעית כוזבים]

כי הוא עניין נאות מאוד לחיי האדם והכרת אופני ההשגחה האלוהית לסלק המבוכה בכל כמו אלו העניינים. לא ח"ו שיתייחסו כל עניינינו טובותינו ורעותינו אל זאת ההנהגה הטבעית, כמו שחשבו רבים, עד שכבר היו קצת מחכמי עמנו אשר בקשו חשבונות רבים מהמחברות העליונות למצוא מחמתם סיבה לכל העניינים שעברו עלינו מימות עולם, כמו שהשתדל באלו הדברים הרב **רבי אברהם בר ר' חייא הספרדי ז"ל בספרו הנקרא מגלה**, להוציא משפטים רבים מגלות מצרים וקץ גאולתו ומתגבורת כבוש הארץ וקצי גליותם ממנה פעם ראשונה ושנייה. ואמר שכיוון בכל זה לשם שמים, כדי לפלש ולעבור במשפטים ההם אל הפלגת הקץ המקווה.

והנה בכל מה שכתב במשפטי העניינים העוברים הספיקה דעתו לכוון חשבונותיו ולהעלותם כהוגן, כי את אשר ראה בעיניו ניבא בחזיונו. אמנם בכל מה שנלחץ לגזור ולשפוט לעתיד לא קויים דבר, כי הנה באמת הוא עמד בסוד ה' ולא רגל על לשונו לקיים מה שנאמר (ישעיהו ס"ג) כי יום נקם בלבי. **ואז"ל** (רבות קהלת פ"ט) לבא לפומא לא גלי.

ורבים ונכבדים טעו בכמו אלו החשבונות והאריכו בדיהם וכזביהם כמו שנתפרסם ממספריהם וממשפטיהם, אשר לדעתי כלפי שונאיהם **אז"ל** (סנהדרין צ"ב) תיפח נפשו של מחשבי קצין, מפני שמעכבין את הגאולה.

וזה כי מאחר שהם חושבים שהגאולה תלויה במצבי המערכות ההם, והיה שאלו העניינים הנפלאים לא נתלו כי אם במחברות הגדולות והעצומות אשר לא יזדמנו כי אם לעתים רחוקים, מהם למאתיים ולארבע מאות שנים, ומהם לתתקנ"ג, ומהם לאלפים תתצ"ט, כאשר כתב בספר ההוא, לזה חויב להם לעכב הגאולה עד הזמן ההוא הארוך. ואם יעבור להם זה הזמן יצטרכו למצב אחר כיוצא בו, הפך מה שאמר הכתוב (ישעיהו נ"ו) כי קרובה ישועתי לבא וגו'.

ואז"ל (סנהדרין שם א) שהגאולה היא מהדברים הבאים בהיסח הדעת, כי הכול תלוי בהגעת קץ רצונו ית', כמו שאמרו (בהגדה של פסח) שהקב"ה חשב את הקץ לעשות, כמ"ש לאברהם אבינו בין הבתרים וגו'. לכן הוא עתיד לעשות אחרית כראשית כי לא ימתין ולא יתעכב עד הגיע תור המערכות השמימיות, רק בהגיע עת רצונו המוחלט יגאלנו מיד, כמו שאמר הנביא (ישעיהו ס') אני ה' בעתה אחישנה. ונאמר (חבקוק ב') אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא ולא יאחר.

[ההשגחה האישית גוברת על השגחת המערכת]

ונשוב לכוונתנו, לומר שכבר תשתתף ההנהגה הזאת הטבעית אל ההשגחיית בכל שיהיה מה שיסודר ממנה נאות כלפי מעשי המונהגים. אמנם מה שאמרנו מהתחלפות עניין

הנביאים, בזה נתבאר גם כן בנבואה ההיא עצמה ממה שהענין פניו חנניה בן עזר להתקומם כנגדו ולומר (ירמיהו כ"ח)

כה אמר ה' צבאות אלוהי ישראל לאמור שברתי את עול מלך בבל בעוד שנתיים ימים אני משיב וגו'. ואת יכניה בן יהויקים מלך יהודה ואת כל גלות יהודה הבאים בבלה אני משיב אל המקום הזה נאם ה', כי אשבור את עול מלך בבל.

אמר כי כן חייבה ממשלת זה האיש מפאת המערכות. אמנם שההשגחה האישיית תשבור עולו מעליהם והוא הדבר אשר דברו ה' באומרו:

כי לא שלחתים נאם ה' והמה נבאים בשמי ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' צבאות לבלתי יבאו הכלים וגו' (שם כ"ז).

יורה הוראה גמורה שהמה באים מכוח ההנהגה המיוחדת אל ההשגחה האישיית המנוגדת אל הטבעית הנמשכת אל התפלה והתחנה.

ולזה הייתה תשובת ירמיהו הנביא אליו נכונה מאוד כשאמר (שם כ"ח)

אמן כן יעשה ה' יקם ה' את דברך אשר נבאת להשיב כלי בית ה' וכל הגולה מבבל אל המקום הזה אך שמע נא הדבר הזה אשר אנכי דובר באזניך ובאזני כל העם הנביאים אשר היו לפני ולפניך מן העולם וינבאו אל ארצות רבות ועל ממלכות גדולות למלחמה ולרעה ולדבר הנביא אשר ינבא לשלום בבא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת.

ירצה שמע נא חנניה ותן לבך על דבריך, כי המחויב בכל כיוצא בזה לפי שנמצא במציאות בחוק הנביאים אשר נבאו לפני ולפניך על הארצות ועל הממלכות למלחמה ולרעה ולדבר העתידות לבא עליהם לפי טבע המערכת, וכאשר נתבאר כי הנביא אשר יקום בעת ההיא ויאמר כי ההשגחה האישיית היא לחוס ולרחם ולשדד המערכות ההמה, הנה חויב שיבוא דברו הטוב בלי שום ספק. כי באשר ההשגחה האישיית תיעד כן לפי מעשה המונהגים, והיא שולטת על הטבעית, אין דבר שיעכב על ידה. וא"כ כשלא יבוא דברך, הרי נתפרסם שאתה נביא שקר מפורסם, כי למה תחזור נבואתך ריקם, הקצור קצרה יד ה' מעשות מה שתתפאר בו על פי נבואתך.

ואם מפאת מעשיהם, הרי אתה אומר כי את זכותם ואת ניקיון כפם ראה ה' ויוכח אמש לעשות להם טובה ולא רעה. א"כ מה המונע. והטענה חזקה מאד.

והדרך נכון וישר. וכבר סוקל בזה מאבן נגף וצור מכשול אשר נכשלו בו רבים מחכמינו (הרמב"ם יסה"ת פ"י ה' ד') אשר קבלו מדבריו שכל הבטחה טובה שתבוא ע"י נביא אי אפשר בשום צד לחזור ממנה. ולפי שעמד לנגדם דברי ירמיהו עצמו (י"ח) שאמר רגע

אדבר וגו' ורגע אדבר וגו'. וגם מאמר משה רבינו אשר אמר (דברים י"ח) וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה' ואמר (שם) אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה' ושם לא הבדיל בין טוב לרע. הוצרכו לומר עניינים רחוקים אל הדעת ולבאר הכתובים בפרושים זרים כמו שאנו עתידים לבאר העניין יפה שם במקומו, ושם אשמיעך עניין נכבד בכוננת ירמיהו באלו הכתובים מסכמת מאוד אל כוננת משה רבינו באותה פרשה ויבא בשער צ"ו ב"ה.

ועל כל פנים למדנו מה שרצינו אליו מהיות זה השימוש השלישי נמצא להנהגה הזאת הטבעית כפי מה שאמרנו, אשר לפי כן נתבאר היות שמושה על פי השלשה דרכים שזכרנו.

ואולם ההנהגה אשר מהמין השני אמנם היא משמשת על שני פנים ראשונים. האחד אשר תהיה בעצם וראשונה עם בעלי הבחירה התוריים בכלל כמו שאמרנו ראשונה. והשני אשר תשמש אצל האומות כולן.

וזאת אשר אצל האומות תתחלק אל שני דרכים.

אם שתהיה שימושה על המעט ובעתים רחוקים כעניין המבול וסדום וננוה וכיוצא כי הבט אל עמל לא יוכל ועל הדרך אשר כתבנו בשער נ"ד.

או שתהיה שמושה אצלם במקרה. ובשניה כשתשתמש אצל ישראל בעצם וראשונה. כעניין פרעה (בראשית י"ב) ואבימלך עם אברהם (שם כ') ויצחק (שם כ"ו) וכעניין המצריים עם ישראל וכל מלכי כנען וכל כיוצא בזה, כי בכל המעשים ההם היו הפעולות מגיעות אליהם. אמנם ההשקפה הייתה בעצם וראשונה להשלים העניינים השלמים ההם ולתקנם.

וכמו שאמר המשורר (תהלים ל"ג)

משמים הביט ה' ראה את כל בני האדם ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ
היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם אין המלך נושע ברב חיל גבור לא ינצל
ברב כוח שקר הסוס לתשועה וברוב חילו לא ימלט הנה עין ה' אל יראיו למיחלים
לחסדו להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב.

יורה בבירור כי בכל ההשגחות ההנה אשר ראה והביט גם השגיח על כללות האומות, לא הייתה הכוונה בעניינם בעצם וראשונה, אבל עין השקפתו הייתה אל יראיו לעשות חפצם ולמלאת צרכם. וכבר דברנו בזה בשער הנזכר.

[כאשר מופעלת ההשגחה – מתבלבלת עצת הגויים]

הנה כאשר היה העניין על זה האופן אז תתבלבל עצת גוים ונאלו מחשבות עמים כי לא מצאו ידיהם ורגליהם בעיוניהם אשר בכדורים השמימיים. וכל חכמתם תתבלע בכל מה שיגיע אליהם מאותם העניינים, כמו שאמר הכתוב:

כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי מפר אותות בדים וקוסמים יהולל משיב חכמים אחר ודעתם יסכל מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים האומר לירושלם תושב ולערי יהודה תבונה וחרבותיה אקומם האומר לצולה חרבי ונהרותיך אוביש האומר לכורש רועי וכל חפצי ישלים ולאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד (ישעיה מ"ד).

יאמר כי בעשותו נוראות לקיים דברי עבדיו הנביאים במה שייעדו לבוא כנגד ההנהגה הטבעית, כי אז יפר אותות בדים ויהולל הקוסמים היודעים בכדורים השמימיים, כי אותם לא יתקיימו בידם. וגם ישיב חכמים אחר ויסכל דעתם ממראה עיניהם אשר יראו עניינים הפכיים אל מה שיחייבהו הטבע, כגון האומר לצולה חרבי או האומר לכורש רועי, כי עם שהוא היה מהאומות המרדפות אותם ככפיר בעדרי צאן, הקים אותו לרועה מהנה ומועיל לעמו ומשלים עמו חפצו ורצונו, לאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד.

[האם היו נביאים לאומות העולם?]

ולפי שההנהגה הזאת ההשגחית נתיחסה לזאת המלאכה האלוהית מהמשכן ובאה ההוראה בה כאשר אמרנו, ויהיו למשתדלים בה ובעניינה עשר ידות בה כיד השם הטובה עליהם.

לכך אמרו **במדרש** (ויקרא רבו' פ"א)

אמר רבי יצחק עד שלא הוקם המשכן הייתה נבואה מצויה באומות העולם. וכשהוקם המשכן נסתלקה מהם, דכתיב (שיר ג') אחזתיו ולא ארפנו עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי. אמרו לו והרי בלעם? - ההוא לטובתן של ישראל נתנבא (במדבר כ"ג), מי מנה וכו' לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ה' אלוהיו עמו ותרועת מלך בו כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל וגו'. (שם כ"ה) מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. וירד מיעקב וגו'.

והנה המאמר הזה הוא קשה בתחילת ענינו משני פנים.

האחד שלא מצינו לאומות עכו"ם נביאים לא קודם המשכן ולא אחריו, כי מה שנאמר (בראשית כ') ויבא אלוהים אל אבימלך או אל לבן (שם כ"ה) וכדומה, כבר ביאר **הרב המורה** בפרק מ"ג מהחלק הב', שלא היה עניינם מדרגה ממדרגת הנבואה כמו שכתבנו

בשע' י"ט. ובלעם ג"כ קוסם היה לא נביא, ובמקומו יתבאר בעזרת האל שלא היה כדאי שיקרא נביא כ"ש זולתו מהעכו"ם.

והשני שאם הונח שהיו להם נביאים, לא היה מהיושר האלוהי לבטלם מפני הקמת המשכן, כי חן וכבוד יתן ה' ולא ימנע טוב מהמזומנים לו.

וכן במה שאז"ל (ברכות ז' א) על ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה, שבקש משה שלא תשרה שכינתו על אומות עכו"ם, ושהקב"ה הודה לו שנאמר (שמות ל"ג) גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה וגו' - הנה באמת התלמיד לא שאל כהוגן, והרב לא השיב כהלכה לשמוע בקול איש על הדבר הזה וכדומה לו.

אמנם הכוונה להם ז"ל היא מה שאמרנו כי לפי שהיה העולם קודם מתן תורה וטרם שהוקם המשכן נוהג בכל עניניו לפי העניין הטבעי בקיום הנתון לו בשעת הבריאה, ולא הורגל להשתנות בסדריו מצד מעשה בני האדם רק לעתים רחוקים, כעניין המבול וסדום וכיוצא. הנה לפי זה לא הכירו מנהיג בעולם זולתי זה הטבע, ולא ידעו אלוהים בלתו ואליו היו מיחסים העניינים ההם הקורים על המעט, ואמרו שמתהפכים היסודות זה אל זה עד שימצאו העניינים ההם על דרך הזרות.

ולזה הייתה הנבואה נמצאת בימים ההם באומות העולם, כי החכמים שבהם המפליגים לדעת במשפטי הכוכבים יוכלו לעונן ולנחש בהגדת העתידות ברוב דברים שיקרו להם מחמת מצבי הכוכבים ומערכותם. וכמו שאמר מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך. ולטעם הזה יקראו אותם **חז"ל** (ויקרא רבות פ"א) **נביאים**, כי כל המייעד דבר ובא שולח עליו זה השם כמו שכתב **הרב המורה** פרק נ"ב ח"ב. והנה בלעם היה קוסם בשעות ולזה קראוהו (סנהדרין ק"ו א) נביא.

אמנם אחר שנתנה התורה והוקם המשכן, שהוא היה בית ועד לשכינה וסיבת דבקותה באומה הנבחרת, ואשר היה לתבנית העולם המונהג לפי זאת ההשגחה המיוחדת, הנה מאז וע"י כן הורגל הטבע השני המעולה, ונשתנו על פיו סדרי השמים, ונתבלבלו מערכותיהם כי הוחלו לעשות נסים ונפלאות למעלה מהטבע.

[לאחר מתן תורה – התבלבלו הוברי השמים כי הרצון מנהיג את העולם]

ומנהו והלאה הוברי שמים החוזים בכוכבים נסרחה חכמתם ונתבלבלה דעתם ונכזבה תוחלתם וידעו כי החפץ האלוהי הוא המנהיג העליון בטבע מחודש אשר לא ידעו מהו. הוא מה שאמר הכתוב (ישעיהו מ"ו) מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו וגו' כאשר ביארנוהו יפה בשער ל"ה עיין עליו.

זוהו עצמו שאמר בלעם (במדבר כ"ג) כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל וגו'. ירצה שאי אפשר לדעת ולהפר דבר מדברי האומה הזאת ומהעניינים המתחדשים להם ע"י שום נחש וקסם הנהוגים לחכמי המזלות, כי בכל עת ועת יתחדשו להם חידושים נפלאים לא שערום חכמיהם בשום פנים.

[פירוש בקשת משה שתמנע נבואה מהגויים]

זוהו עצמו היה סילוק הנבואה שבקש משה מאת האל יתעלה, לא זולת. כי העכו"ם הם מעצמם מרוחקים מהנבואה האמתית. אבל הייתה כוונתו שתשרה שכונה תמיד אצל ישראל, ותדבק השגחתו בהם כשיעור שיתבטל תמיד בהנהגתם המנהג הטבעי ולא יהיה להם שום כוח להגיד עתידות טבעיות כמנהגם. והוא מה שכיון באומרו (שמות ל"ג) ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה. ירצה שיהיה עניינם בכל מעשיהם ע"י פלא ונס בכל מה שינגד להם העניין הטבעי. והוא מה שהודה לו בסוף באומרו (שם ל"ד)

הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים וראה כל העם אשר אתה בקרבך את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עושה עמך.

והנה הדבר מבואר מאוד. הלא תראה כי אמר מלך ארם מי משלנו אל מלך ישראל ויאמר לו אחד מעבדיו לא אדוני המלך כי אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל את הדברים אשר תדבר בחדר משכבך (מלכים ב' ו'). ירצה שלא הייתה עניין הנבואה אצלם על זה השיעור הנפלא, עד שניסו בו כמה פעמים כמו שהיה עניינם אצל המופתים הנסיים, עד שהחרטומים הודו ואמרו (שמות ח') אצבע אלוהים היא. וכמו שאמר יתרו (שם י"ח) עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלוהים. ורחב הזונה רחבה פיה בזה סוף דבריה, (יהושע ב') כי ה' אלוהיכם הוא אלוהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. ונעמן אמר (מ"ב ה') הנה נא ידעתי כי אין אלוהים בכל הארץ כי אם בישראל וגו'. כי כלם נבוכו ונתבלבלו בעניינים האלה האלוהיים בתפלתם עד שבחנו אלוהים וימלטו מהעדרם ומבלבול סכלותם.

ובמדרש (ויקרא רבות פ"א)

אריב"ל: אלו היו אומות העולם יודעים מה אהל מועד יפה להם, היו מקיפים אותו אהליות וקסטרויות. אתה מוצא שעד שלא הוקם המשכן היו העולם שומעין את קול הדיבור ונתרזין מתוך פניקטיהון. הדא הוא דכתיב (דברים ה') כי מי כל בשר וגו'.

והכוונה שאפילו אומות העולם קבלו בזה תועלת נפלא. כי בתחילה כשהיו מרגישים דבר כנגד טבעו של עולם היו משתוממים ונתחללו מעיהם בתוך היכליהם, כי נתבלבלו בעיוניהם וכל חכמתם תתבלע.

אמנם אחר כך כבר נתפרסם להם זה העניין הנפלא ונתישב לבם עליהם לאמר יד אלוהי האלוהים הייתה זאת.

כמו שהיה העניין מבואר ע"י מלכי בבל בימי דניאל וחבריו זה אמר (דניאל ב') מן קשוט די אלהכון הוא אלה אלוהין ומרי מלכין וגלי רזין די יכלתא למגלא רזא דנא (שם ג') אתיא ותמיהא די עבד עמי אלה עילאה שפר קדמי להחויא אתוהי כמה רברבין וגו'.

וזה אמר מן קדמי שים טעם די בכל שלטן מלכותי להוון זעאין ודחלין מן קדם אלהה די דניאל די הוא אלהא חייא וקיים לעלמין וגו'. (שם ו') משזיב ומציל ועביד אתין ותמיהין בשמיא ובארעא די שזיב לדניאל מן יד אריותא ורבים כמו אלה.

[דרגות באומות העולם]

והנה עם זה נתבאר מה שאמרנו מענייני זאת ההנהגה העליונה אצל אומות העולם וכתותיהם באשר היא אצלם במקרה ובשניה כמו שאמרנו. ואולם אצל אנשיה אשר היא מיוחדת אליהם בעצם וראשונה כאשר זכרנו בתחילה, אי אפשר שלא ימצאו ביניהם מדרגות, כי אחר שעיקר זאת ההנהגה ושרשה היא שכר וגמול עבדי ה' וצדקתם באשר הם יודעים ריבונם ומכוונים לעבדו ולאהבה אותו ולדבקה בו, הנה יתחייב שיתחלפו מדרגות ההשגחה בין כתותיהם וחכמיהם וחסידיהם כפי התחלפותם במדרגות הכרתם ואהבתם והדבקים, כי זאת ההשגחה היא חכמה מאוד ומפקחת עין עם כל אלו העניינים הנגלים והנסתרים. כמו שכן הוא העניין בהשגחת מלך צדיק וחכם על בני מלכותו המסתופפים תחת כנפיו וחוסים בצלו.

וזה שאין ספק שעם שכלל האומה הזאת הנבחרת קוראים בשם ה' ומתייחסים אליו ויושבים בצל כנפיו, לא השוו כולם בהגדיל כוח ה' והוסיף גבורתו בעניין ההשגחה ההיא.

יש מהם בשם ישראל יכונה להאמין כי יש אלוהים שופטים בארץ אשר בא לחסות תחת כנפיו. אמנם לא ישתדל בעניין העבודה והאהבה. והרי הוא כבן כפר היודע שיש מלך מושל על המלכות, ולא יחוש לדעת מי זה ואיפה הוא. וזה לא יספיק לשישתנו בעדו סדרי הבריאה, לא בדבר גדול ולא בדבר קטן, וגם לא שיברא חדשה בארץ לדעתו. והנה לא הוסיף זה על איש מטובי העכו"ם, רק מה שאינו מעותד להספה עם הרעים כמותו כי בין עם גדול וקדש הוא יושב.

ויש אשר יקרא בשם יעקב לבקש את אלוהיו ולדרוש מקום מושבו אבל עדין לא ידע את המלך ולא בא בביתו. כבן כרך היודע מקום מושב המלך ומעמדו והוא יוצא ובא להפיק

צרכיו מקטני עושי מלאכתו. שזה כבר יספיק זכותו לחזק ההשגחה היא אצלו להצילו קצת מרגשת הרעות הטבעיות על דרך הנסים הנסתרים הנעשים יום מבל ים שיתפרסם שדוד הטבע והפוכו כמו שיספיק האיש ההוא להדיח מעליו קצת מתאונות בית המלכות ועלילותיו אבל אם יתחזקו עליו לא יוכל להמלט.

ויש אשר יאמר לה' אני בכל לבבו ובכל נפשו ויכתוב ידו לו לעבוד עבודתו לאהבה ולדבקה בו. והוא כבן בית למלך שמכירו ויודעו ועושה מלאכתו כי זה האיש המלך חפץ ביקרו ובבוא אליו שום פגע הוא בכבודו משתדל בהצלתו וחוקי המלכות ונימוסיו לא יעכבו על ידו כי את הכול יבטל אצלו ואין מוחה בידו. וזה משפט האיש הזה האלוהי עם אלוהיו אשר על ידו יתפרסם כוח השם וגבורתו ומערכות עליות ותחתיות לא יתיצבו נגדו. הוא הדבר אשר ביארו משה אדוננו עליו השלום באותו מזמור שיר של פגעים המיוחס אליו על עבודת המשכן, אשר פוקד על ידו אשר על המלאכה ההיא סיים במזמור הקודם הנקרא בשמו בפירוש תפלה למשה, ואמר ויהי נועם ה' אלוהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו (תלים צ').

[תפילה למשה איש האלהים – תהלים צ']

והכוונה כי לפי שהייתה מלאכת המשכן ומעשהו צורת העולם ותבניתו לפי זאת ההנהגה החכמה כמו שאמרנו זה כמה התפלל שיהא נועם השגחתו זאת עלינו שיעור שיסכים עמנו מעשה ידינו במלאכה ההיא, והוא אומרו ומעשה ידינו כוננה עלינו. אמנם מעשי ידינו בעבודתך והתהלך לפניך כוננהו וחזק ידינו בו כי הוא העיקר לחזק כוח ההשגחה או החריצה.

ואחר שאמר זה, התחיל בחילוקי ההשגחה על הדרך שזכרנו ואמר. יושב בסתר עליון וגו' והייתה תחילת דבריו עם הכת הראשונה מאלו המסתופפים בצלו יתעלה ומתלוננים בסתרו, ואמר להם כאשר ידבר איש אל רעהו, אתה היושב בסתר עליון ובצל שדי מתלונן עם שאין לך הכרה בבית המלך יותר מזה, אומר לך בשם ה' מחסי ומצודתי אלוהי אבטח בו כי הוא יצילך באמונתך זו, לבד מפח יקוש מדבר הוות והם הרעות הגדולות אשר עשאו האלוהים לענוש בהם רשעי האומות כאשר תתמלא סאתם, כמו שאמרנו ראשונה שיהיה זה לפעמים, וכמו שאמר (תהלים י"א) ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם. כי באברתו זאת אשר אתה מתלונן בצילה יסך לך ותחת כנפיו תחסה. ואמיתו זאת שנפלאות עליה היא צינה וסוחרה להגן בעדך מרעות כאלה, על כן לא תירא מפחד לילה ומחץ יעוף יומם.

ואמר כן לפי שיריית החץ המעופף יומם הוא סתר ומחבוא לעושה הרעה ביום כמו האופל בלילה. ושתיה הרעות האלה הם משל למה שאמר בסמוך (שם צ"א) מדבר באופל יהלך מקטב ישוד צהרים, כי הם רעות משונות שלוחי ההשגחה, הן שיהיו טבעיות או חוץ

מהטבע להעניש הרשעים המלאים חמת השם. והוא מה שביאר יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש, רק בעיניך תביט ושילומת רשעים תראה. וכבר עלה זה במדרגה ללוט שנאמר לו (בראשית י"ט) המלט על נפשך אל תביט אחריו ואל תעמוד בכל הככר.

אמנם גלה את אזנו שאם יעלה ממדרגה זו אל מדרגה עליונה ממנה, כבר יהיו עניינו יותר מעולה מזה. וזה מה שאמר לו (תהלים שם) כי אתה ה' מחסי עליון שמת מעוניך, לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהליך.

ירצה, אבל אתה כאשר תהיה מהכת השניה, השמים מעוניהם בה' מחסי יותר עליון שמת מעוניך, כי לא להתלונן לבד מהמון הרעות הנזכרות בראשונה, אבל תוסיף על זה, כי לא תאונה אליך רעה מהרעות המתרגשות לבוא בעולם. ונגע מנגעיהם לא יקרב באהליך, כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, על כפים ישאונך פן תגוף באבן רגליך על שחל ופתן תדרוך תרמוס כפיר ותנין.

ואמר כן לרבובת גדולה, כי אעפ"י שתדרוך או תרמוס מינים מתחלפים מהמזיקים ההפכיים והשונאים זה לזה, שאז תצא כאש חמתם, עם כל זה לא יזיקו לך כי כן יצוה למלאכיו שמרוהו עזרוהו עזרוהו כי בי חשק ואפלטוהו.

אמנם זה האופן מהצלה לא יהיה מהעניינים המפורסמים, כמו שיקרה לפעמים שיפול האדם מן הגג ואינו ניזוק, ואינו מתפרסם אם היה נס או מקרה שקרה כאשר יקרה לפעמים שתיפול חבית של חרס או זכוכית ולא תשבר. וכן יקרה פגוש דוב שכול באיש ולא יזיקנו, ולא נדע אם היה עניין מושגח או כמו שיקרה בטלה או גדי ולא ישסענו, כי הוא שבע ולא שת לבו אליו.

ולזה הושלם נסו של דניאל כד אתרמי לגובא די אריותא כמה שנאמר שם ואמר מלכא והיתיו גובריא אליך די אכלו קרצוהי די דניאל ולגוב אריותא רמו אינון בניהון ונשיהון ולא מטו לארעית גובא עד די שלטוי בהון אריותא וכל גרמיהון הדיקו (דניאל ו').

כי אין ספק כי בראותם העניין ההוא הנפלא האנשים ההמה אשר הלשינוהו אמרו ששובע האריות גרם זה, והייתה ראית זה שיושלכו הם לשם לדעת אם הוא כדבריהם, וכאשר נתברר העניין שהיה נס מופלא, מיד נאמר (שם) באדין דריוש מלכא כתב לכל עממיא אומיא ולישניא וגו' מן קדמי שים טעם די בכל שולטן מלכותי ליהו זאעין מן קדם אלוהי די דניאל וגו' משזיב ומציל ועביד אתין וגו'.

ודכוותה גרסינן בפרק אחד דיני ממונות, אמר לו קיסר לר' תנחום תא ונהוי כולן לעמא חד אמר לו לחיי מיהו אנן דמהלינן לא מצינן דניהו כוותיכו אתון מהילו והו כוותן אמר לו מימר שפיר קאמרת אלא מאן דזכי למלכא לשדיוה לביבר שדיוה לביבר ולא אכליה אמרו לו ההוא מינא האי דלא כפין הוא שדיוהו לדידיה ואכלוהו (סנהדרין ל"ט א).

ולטעם זה נזכר ג'כ בנס חנניא מישאל ועזריא (דניאל ג') גובריא איליך די הסיקו לשדרך מישרך ועבד נגו קטל הימון שביבא דינורא. וכל זה לסלק הפקפוק בנסיים שאפשר שיאמר עליהם שאינם כנגד מנהגו של עולם כמו אלה שזכר אצל זאת הכת השנית.

אמנם יאמר לו עוד כי דברי השם עם אותם המלאכים אשר אמר להם להצילו מהרעות ההם ונתן טעם לצואתו באומרו (תהלים שם) כי בי חשק ואפלטו יהיו עוד לאמר להם אשגבהו כי ידע שמי. ירצה על זה אני מצוה אתכם כי לא תספיק מדרגתו לעשות עניניו בלי אמצעיים. אבל כאשר יהיה ממדרגה עליונה ממנה, והוא ידע שמי, והיא הקרובה המיוחסת אל **הכת השלישית** אשר אמרנו, אני בעצמו אשגבהו וכמו שאמר (משלי י"ח) מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב וכאשר יקראני אנכי אענהו. ולא עוד אלא שעמו אנכי בצרה, שחויב בזה שאחלצו ואכבדו, כשתהיה הצלתו ביד רמה ובפרסום גדול כנגד טבעו של עולם כמו אלו שזכרנו הנה וכיוצא.

ולא עוד אלא שהיטיב עמו בהשביעו ארך ימים ושנות חיים ואראהו בישועתי רצוני בישועת עצמי שכיון שאנכי בצרה צריך אני להושיע עצמי, ועל ידי אגלה כוח ידי וזרועי הנכבשים בעיני ההמון.

והוא עצמו מה שכוונו המשורר באותו מזמור שסמכוהו מסדרי התפלות אליו בתקון שבת באומרו: מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו (תלים צח). ירצה, כי ראו לשיר לפניו שיר חדש ונפלא כי נפלאות עשה. ומה הן אלו הנפלאות, כי הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו, מה שאין הפה יכולה לדבר, שיהיו ימינו וזרוע קדשו צריכין לישועה.

אמנם ביאר ענין הישועה הזאת בו יתעלה ואמר, הודיע ה' ענין ישועתו זאת, כי הוא דבר שראוי להגלות לעיני הגויים לפי כבודו, כי הוא אינו רק שזכר חסדו ואמונתו לבית ישראל, ועם זה ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלוהינו, והוא מה שסיים לפני ה', כי בא לשפוט הארץ ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים.

והכוונה בזה המשפט הוא מעולה מאוד, וזה שהצדק והיושר בהנהגה הוא שישמר יחס מדרגת הנמצאים בסדר הבריאה להיות לעליונים שררה הטבעית על אשר תחתיהן עד שיהיו כל הנמצאים לצורך האדם ולתועלתו תחת יד ממשלתו. כמו שאמר (בראשית ט') ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית השדה וגו'.

והנה זה הוא היחס עצמי שיש לאומה הישראלית ולחסידיה עם שאר האומות, כמו שאמר עליהם (דברים י"א) לא יתייצב איש בפניכם פחדכם, ומוראכם יתן ה' וגו'.

וזה הענין בעצמו הוא ענין ההשגחה אשר בזאת ההנהגה החכמה שזכרנו אשר תמשך אליהם בכל מה שהם שומרים דמותם וצלמם. אמנם בלתי שמור זה הדמות והצלם יהיה

סיבה לשנות זה הסדר ולמרוד התחתונים בסדר הבריאה בעליונים ממנה, כמו שנתבאר העניין הזה כולו היטב בשער ט"ו.

הנה באמת כאשר יהיה זה על הפך מה שכוון, אז יצא משפט ההנהגה מעוקל, ולכן בתקן המעשים ובהחזור שמירת הצלם והדמות למקומו, ישוב צדק המשפט הזה לאיתנו ויושרו, ואז ישפוט תבל בצדק ולא ירים איש את ידו על המעולה ממנו, כמו שאמר (ישעיהו י"א) לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי. וגם עמים במישרים, כי עם ה' הדבקים בו ישית לשרים על כל עמי הארץ, כמו שאמר (דברים כ"ח) ונתנך ה' אלוקיך עליון על כל גויי הארץ וגו'.

הנה שנתבארו מפי אדון הנביאים אלו החלוקים שאמרנו בעניין זאת ההנהגה המיוחדת לעם הזה הבונים למו משכני עליון לצורת העולם, ועל פי דרכה כמו שנזכר. ואם עוד רבות חלוקות ומדרגות יש בין אלו הנזכרות בין רב למעט, הנה אלו הם הראשיות הכוללות אשר זכרנום בפרשת ראה אתה שער כ"ד. ויעדנו שלמות ביאורן לכאן, ומהם נלמוד לתת הבדלים כפי היחסים כראוי בכל כמו אלו העניינים.

[הנהגה על פי שלמות יחידים נותנת להם כוח בהנהגת העולם]

הנה לפי שזאת ההנהגה תהיה על פי שלמות האנשים כיושר שכלם וזכות מחשבותיהם והצדק פעולתיהם, יתחייב שהמועטים מהם או אחד מיוחד מאישיה יוכל לעשות כוח וחיל בהנהגת העולם כולו בתת את סדרו והקימו מה שלא יוכלו עשות כמה רבבות אלפי ישראל. כמו שאמר הכתוב (משלי ז') וצדיק יסוד עולם.

כי זה העניין הנפלא ימשך יותר אל האיכות ממה שימשך אל הכמות הלא תראה אמר יתעלה (דברים ז') לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם וגו' כי אתם המעט מכל העמים. ירצה אין הכוונה בכם ליעבד מכם עבודת עבודה ועבודת משא, שבה יועילו הרבים יותר מהמועטים, כעניין מלכי האדמה כי ברוב עם יעשו חיל. אמנם אני איני מבקש מכם עבודה, רק אותה שהמועטין מצויין אצלה יותר, הלא היא **הדעת אותי ושמוע בקולי**. וכמו שאמר החכם ראיתי בני עליה והמה מועטים (סנהדרין צ"ז ב).

תדעו שכן הוא, כי אתם המעט מכל העמים וידעתם כי לא בחיל ולא בכוח יצאתם ממצרים כי אם בזכות האנשים היותר מועטים שהיו לפניכם, כמו שפירשו (דברים שם) כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, הרי שגברה יד המועטים כי הם מחזיקים את המרובה בעניין זאת ההנהגה החכמה העליונה.

ובמדרש (ויקרא רבה פ' א')

א"ר תנחום בר חנילאי בנוהג שבעולם משאוי שהוא קשה לאחד נוח הוא לשנים קשה לשנים נוח לד'. שמא משאוי שהוא קשה לשנים רבוא יהיה נוח לאחד. וכל ישראל עומדים על הר סיני, ואמרו (דברים ה') אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' עוד ומתנו. ומשה שמע את קול הדיבור עצמו וחיה. תדע שכן הוא, שהרי לא קרא הדיבור אלא למשה, שנאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר.

ראה כמה הסכים עם כל מה שאמרנו. כי באמת לפי המנהג הטבעי שהוא הנוהג שבעולם ובכל ענייניהם תגבר יד המרובים על המועטים. אמנם בעניין זאת ההנהגה החכמה אשר לפי השכל והדת יד המועטים תגבר בה כפי טבעה. והדיבור אשר דבר בו החכם הזה הוא למשל ודוגמא לכל שאר העניינים.

כי הנה באמת לפי רוב ההכנות הצריכות אל השגת הנבואה וקושי מציאותם אצל הרבים יתחייב מיעוט מציאותה אצל הרבים, עד שכבר יהיו הנביאים מתי מספר בתוך זאת האומה. והאחד המיוחד רבן של נביאים ואין שני לו.

וזה העניין נתבאר להם זכרונם לברכה ממה שאמרו (שבת צ"ב ב) אין נבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה, וכולן ממשה. וכולן הן דברים גדולים קשי השגה, כמו שביארנו עניינם יפה בתחילת זה הספר שער ל"ה.

ומזה הטעם עצמו אמרו כל העם אם יוספים אנחנו לשמוע וגו'. כי לחסרונם המעלות המוכרחת קדימתן והאותות להשתמש בהם כמוזכר שם היה המשא כבד עליהם. אמנם משה לבדו נגש אל ה' כי הוא היה יכול בזה ולא זולתו, כ"ש שיהיו כולם, כי הוא באמת המעט מכל והמרובה מכלו, כי הוא אשר כיוון כל הציורים שנעשו במשכן כוונות שלמות, כמו שאמרו במדרש (ויקרא רבות שם) כנגד י"ח חוליות שבשדרה וכנגד י"ח ברכות שבתפלה וכנגד י"ח הזכרות שבפרשת שמע וכנגד י"ח הזכרות שבמזמור הבו לה' בני אלים (תהלים כ"ט), שהם כנגד חכם גבור ועשיר ובעל קומה, כמו שנתבאר הכול בשער ההוא המיוחד אל דבור הנבואה ביאור שלם.

[הקבלה בין המשכן לבריאת העולם]

[המשכן – ציור העולם ותבניתו]

וזאת הייתה כוונת חז"ל הנפלאה במאמר הנכבד שזכרנו ראשונה. כי הנה המשכן הזה הנותן ציור העולם ותבניתו אשר לפי זאת ההנהגה הנה לא היה ביד כל העם להקימו

ולתת את סדרו, אף על פי שנמצאו שם כל חלקיו הגשמיים אשר הוקם בהם. אמנם היה היכולת ביד האיש השלם האלוהי המיוחד כי הנה באמת המעשה שעשו כולם במשכן לא היה רק הכנת החומרים ותת התחלה והזמנה למציאות צורתו הכלולה אשר יתיצב בה ויתקומם עליה בזמן שימוש והקמתו. כמו שכן היה העניין במלאכת בריאת העולם בששת הימים, למה שימשך מהתחלת יום השביעי והלאה המעשה השלם אשר הייתה אליו הכוונה כמו שאמר (בראשית א') כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים לעשות, כי היא הייתה עיקר המלאכה ותשלומה, כי על כן נאמר (שם) ויכל אלוהים ביום השביעי.

ולזה באו באלו המלאכות הכתובים האלה בשוה: ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, ואח"כ ויכל אלוהים ביום השביעי. וכאן נאמר ותכל כל עבודת הקדש וגו' ואחר כן ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן ויקם משה וגו'. כמו שנתבאר אלו העניינים היטב בפרשת ויכלו שער ד', שהוא המקום המיוחד אליהם.

ובמדרש (תנחומא פקודי)

אמר רבי יעקב ברבי יוסי למה נאמר (תהלים כ"ו) ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך, שהוא שקול כנגד בריאת העולם.
 במשכן כתיב (שמות כ"ו) ועשית יריעות. בבריאת העולם (ישעיהו מ') נוטה כדוק שמים (תהלים ק"ד) נוטה שמים כיריעה.
 במשכן (שמות שם) והבדילה הפרכת. בבריאת עולם (בראשית א') יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל.
 במשכן (שמות ל') ועשית כיור נחשת. בבריאת עולם יקוו המים. במשכן ועשית מנורת זהב וגו'. בבריאת עולם (בראשית א') יהי מאורות.
 במשכן (שמות כ"ה) והיו הכרובים פורשי כנפים. בבריאת עולם (בראשית שם) ועוף יעופף על פני רקיע השמים.
 במשכן כתיב (שמות שם) ואתה הקרב אליך וגו'. בבריאת עולם (בראשית שם) ויברא אלוהים את האדם וגו'.
 במשכן (שמות ל"ט) ותכל כל עבודת אהל מועד. ובבריאת עולם (בראשית שם) ויכלו השמים והארץ.
 במשכן (שמות ל"ט) ויברך אותם משה. בבריאת עולם (בראשית שם) ויברך אלוהים את יום השביעי.
 במשכן (שמות מ') וקדשת אותו ואת כל כליו. בבריאת עולם (בראשית שם) ויקדש אותו כי בו שבת. ולכך נזכר (שמות ל"ה) ששת ימים תעשה מלאכה (שם) קחו מאתכם תרומה לה' להודיעך שמלאכת המשכן כנגד בריאת העולם.

והנה נוסף על שזה המאמר המעולה מאמת ומקיים כל מה שכתבנוהו מאלו העניינים מתחילת זאת המלאכה האלוהית ועד עתה, ואם ייפול בעינו קצת התחלפות באלו הציורים, הנה באמת יכוין מאוד אל מה שכווננו אליו מזה העניין הפרטי המצוייר והמוזכר במאמרים האלו, רצוני ותכל כל עבודת וגו' ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. כי הוא מסכים אל כוונתנו כי גמר שתי המלאכות אשר לשעה ההיא היא התחלה והזמנה ששבתו ממנה אז, ומשם ואילך נמשך מעשה שלם.

ואל תקטן בעיניך ההשכלה הזאת באלו העניינים, כי היא יתד גדולה בעין המתפקדים מעמנו, הלוקחים לשונם וינאמו נאום שיסבול סיפור מעשה בראשית פירוש הקדמות, כמו שכתבנו בשער הנזכר אשר צריך שתדעהו לשלמות זה העניין הנפלא.

ולהיות תשלום זאת המלאכה וגמר תכליתה והקמתה על ידי אדון הנביאים, אמר (ש"ר פ' נ"ב) מאי דכתיב (משלי ל"א) עוז והדר לבושה זה משה שנאמר (שמות ל"ד) ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. כי הנה קרני ההוד אשר בעור הפנים שהוא לבוש הנשמה העליונה שבקרבו הוא סימן מדרגת נפשו הנפלאה מכל זולתו, כי אור בעד עור נתחלף ונתחדש בלבשו, והיא הייתה נסיבה למה ששמח וצחק ליום אחרון למלאכה ותחילת הקמתה, כי לא התקומם ולא נתייבב ע"י זולתו מהאנשים. ואם היו שם שלמים וכן רבים, לו לבדו ניתן היכולת על הקמתו במה שהוא משתתף אל העניינים האלוהיים והעליונים מכל זולתו.

[חמש פעולות הקשורות בהקמת המשכן]

ועתה ראה איך זכרו **חז"ל** במאמר הזה (ש"ר שם) חמשה מיני פעולות בין אותם שלא יכלו להעמידו ובין אותם שהוזכרו בהקמתו.

האחד אומרם התחילו טוענין ואינו עומד.

השני אומרם וכמה חכמים היו שם וכו' ולא היו יכולין להקימו.

השלישי עד שהביאוהו אל משה שרתה עליו שכונה והקימו.

הרביעי מה שאמרו ואל תאמרו משה הקימו שהמשכן נעשו בו נסים.

החמישי אומרם ועמד מעצמו כי הדבר העומד מעצמו הוא זולת הניסי כמו שיבוא.

וזה שלא ימלט פועל מהפעולות משיעשה על אחד מחמשה פנים.

האחד שיהיה האדם טוב המזל עד שהזדמנות הטוב יהיה מצוי אצלו ויעשו מעשיו על ידו על צד היותר טוב והנאות משיכוין בהם וזה העניין אין ספק שנמצא אצל הרבה מהאנשים המצליחים במעשיהם אלא שכאשר יהיה כן אצל השרידים השלמים ניחס אותו אליו

יתעלה כמו שאמר (בראשית כ"ז) כי הקרה ה' אלוהיך לפני. ועבד אברהם אמר (שם ל"ד) אנכי בדרך נחני ה' וכן ביוסף (שם ל"ט) וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו.

השני היא סיבה יותר חזקה מזו והוא שכבר יהיה האדם מצד שווי טבעו ומיצוע מזגו וכ"ש אם יצורף ההרגל בקי בהשערות העיניים אשר במלאכות ובאומדן הדעת כגון הסוחרים והאומנים הבקיאים לשער ולצמצם מאומדן כל דבר שבמידה ושבמשקל ולא יחטיא. וכבר **אמרו ז"ל** (רבות קהלת ט') שתפס משה על יהושע בכיוצא בזה כשא"ל (שמות ל"ב) קול מלחמה במחנה ואמר לו מי שעתיד לימנות פרנס על הציבור אינו בקי בקולות אין קול וגו' ואין קול וגו' קול ענות אנכי שומע. ואמרו (שבת ק"ד א) אי זהו חכם שמחזירין לו אבדה בטביעת עינא כל שמדקדק בחלוקו להפכו.

השלישי והיא למעלה מהקודמות והוא מה שיגיע האדם אליה על ידי חכמה מהחכמות כמו שיודע התשבורי לשער השיעורים מצד שרשי מלאכתו עם הכלים המזומנים להם או זולתם ועל דרך שאמרו (עירובין מ"ג ב) שפופרת היה לו לר"ג שבו היה מודד הרים וגבעות וגו'.

הרביעי והיא היותר מעולה מהקודמות באשר יעשו העניין בהשגחת השם יתעלה כמו שנאמר (שמות ל"א) ואמלא אותו רוח אלוהים וגו' ולחשוב מחשבות לעשות וגו'. **והחמישי** והיא הגדולה מכולן והיא מעלת הנביאים השלמים העושים כל מעשיהם ע"י הפלא הגמור די לא איתי אינש דייכיל להחויא תוכן המעשים ההם וסודם.

והנה חמשה אלו זכרום **חז"ל** בויקרא רבה אצל משה אדונינו עליו השלום אמרו (פ"ו)

ויקח משה את חצי הדם וגו' (שמות כ"ד). וכי מנא ידע שהוא חצי הדם?

רב יהודה בר אלעי אמר הדם נחלק מעצמו.

דבי ר"ש תנא בקי היה משה וחלקו. בר קפרא אמר מלאך ירד מן השמים כדמות משה וחלקו.

רבי נתן אומר הדם הזה מעשה נסים נעשו בו חציו אדום וחציו שחור.

רבי יצחק אומר בת קול יצאה ואמרה לו עד כאן חצי הדם.

ראה כי ייחסו אלה החכמים זה הפועל אל משה כל אחד מאלו החמשה שזכרנו: כי הנה הראשון ייחסו אל טוב הזדמנותו ואמר כי נחלק מעצמו כי הוא לא צדה והאלוהים אנה לידו.

והשני ייחסו לשווי מזגו וטוב השערותו שאין ספק שהיה משה בקי מזה הצד מכל האדם אשר על פני האדמה.

והשלישי ייחסו אל חכמתו שכבר ימצא כוח באדם בשרשי החכמה לעמוד על הנשחט ולשער את דמו עד שיכיר כשיגיע אל חציו והוא אומר מלאך בדמות משה כי מי שהוא שלם השכל הוא באמת מלאך בדמות אדם כמו שנאמר (בראשית א') נעשה אדם בצלמנו.

הרביעי אמר שנעשה בו מעשה נסים והוא שברא השם יתעלה אז חדשה להפוך חצי דמו לשחור כדי שיוכלו להכיר כל רואה בו.
 אמנם החמישי הוסיף מעלתו כמו שאמר שהיה הפועל ההוא מיוחד אליו מצד מה שהוא נביא והיא בת קול שיצאת ואמר לו לבדו עד כאן חצי הדם.
 הנה ששמוהו שלם בכל אלו העניינים.

ואחר שהונח זה ראה איך הוזכרו הנה (ש"ר פ' נ"ב) חמשתן בין השלילות והחיובים, כי במה שאמרו התחילו טוענין ואינו עומד, ירצו שלא היה כוח בהשערה ובקיאיות אנושי למעשה ההוא, שהרי לא היה אפשר שלא נמצא ברבבות אלפי ישראל מי שימצא בו זה כוח והבקיאיות.

ובמה שאמרו כמה חכמים היו שם ולא יכלו וכו', הורו שאף אין כוח בחכמה מצד מה שהיא חכמה אנושית למעלה ההוא, וכן הוא באמת כי לא נדעזעו ולא חלו סדרי העולם ומערכותיו מפני בקיאיות האדם במעשיו ואף לא ברוב חכמתו. השמעת מימיך שנשתנה דבר מכל מעשה בראשית בשביל חכם מחכמי עכו"ם וגדול שבפילוסופיהם.
 אמנם כשהביאוהו אצל משה ושרתה עליו שכינה הקימו והוא הכוח האלוהי המשתף אלוהים ואנשים בפעולות האלו כמו שאמרנו.

עוד אמרו ולא תאמר משה הקימו בעניין אלהי מבלי שנוי סדר הטבע ומנהגו אלא שהמשכן נעשו בו נסים, כי לפי כובד הקרשים וקומתן ואורך הבריחים וכובדן ועניין היריעות וזולתן, לא היה אפשר להקימו על כנו כי אם ע"י נסים מפורסמים. ולא עוד אלא שכבר שמש בו ההזדמנות הטוב במה שיפול בו, כי לזה אמרו ועמד מעצמו, כמו שדקדקו מהכתוב האומר הוקם המשכן הוקם מאליו. וכל זה ללמוד וללמד מה שהייתה כוונתנו אליו מעניין ההנהגה העליונה, כי הנה העולם כולו נתן ביד באי עולם, אבל אינם יכולים להקימו ולהמשיך סדרו ולואי שלא יחריבוהו, כמו שהיו כלל העם אומרים לו רבינו הרי קרשים והרי בריחים הרי יריעות והרי קרסים שהרי היו בידם החומרים וסיבות עמידתן ואינו עומד על ידם.

אמנם השלם יעמיד ארץ על מכוניה בל תמוט אם בשפע המושפע על טבע המציאות והוסיף תת כחו כעניין הנביאים המוסיפים טובה וברכה על הנמצאות, כעניין כד הקמח וצפחת השמן (מ"א י"ז) וזולתם. ואם בשנות טבעי הדברים והיפוכן כעניין הצפת הברזל (מ"ב ו') וכדומה, או בהקריב העניינים הרחוקים והזמינים יחד, שכל אלו הם דרכים ואופנים תשתמש בהם זאת ההנהגה העליונה ואין לזולתה חלק בהם.

האמנה כל זה יהיה כשיתבונן מעשי ידי האדם עליו, כמו שאמרנו על ומעשה ידינו כוננהו. שכבר כתבנו במעשה המשכן כי ללמד על זה באה כל מלאכת המשכן בנדבה כמו

שהאלוהים עשה את העולם והמציאו בנדבה וחפץ גמור, זולתי כסף האדנים שהאמה התחתונה תחובה בהם היא באה חובה במחצית השקל. כי האמה היא המדרגה התחתונה שבעשר אמות אשר באורך הקרש, וזאת תורת האדם שהוא השכל האחרון שבעשרה שכליים. והחובה מוטלת עליו להשלים את עצמו, ובהשלמתו עצמו יעמיד העולם.

ולזה באה הקפדה גדולה בפרשה זו לתת מספר מפקד הכסף הזה בדקדוק גדול. אמר: **וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל וגו'.** בקע לגלגלת מחצית השקל וגו'. ויהי מאת ככר הכסף לצקת וגו'. ואת האלף ושבע המאות וגו'. ונחשת התנופה שבעים ככר וגו'. ויעש בה את אדני פתח אהל מועד וגו' את אדני החצר וגו'.

יורה מאוד שמלאכת האדנים האלו יותן לחשבון שאם בא חשבון בשביל החשד שזכרו **חז"ל** (ש"ר פ' נ"א) יותר היה לו לחשוב מספר הזהב. ואם תאמר אין דנין אפשר משאי אפשר, כי מה שבא בנדבה אין יכולין לעמוד על חשבוננו, הנה נחושת התנופה יוכיח, שכבר בא בנדבה ונתן חשבוננו.

אמנם מה שאמרנו הוא הטוב והישר באלו העניינים המעולים כי יסוד כל העולם וקיומו הוא לדקדק אדם על חשבונותיו ולצמצם עם נפשו, כי בזה הוא מקיים את העולם שנברא בכל אלו המאמרות.

וראה נפלאות מתמונת העולם אשר בזאת ההנהגה השלמה במה שנאמר ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן, כי הוא היום אשר נטל עשר עטרות (שבת פ"ז ב) כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם אשר עשתה אותו התורה (שמות י"ב) ראש השנה לאותה הנהגה, כמו שביארנו אותו יפה בפרשת החדש שער ל"ח. ועוד תשוב ותראה כי אחר שהקים משה את המשכן וסדר הג' המחיצות ונתן הכלים המיוחדים בכל אחת מהן, כמו שספר הכתוב, נאמר:

ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' וגו'. ולא יכול משה וגו'. ובהעלות הענן מעל המשכן יסעו בני ישראל בכל מסעיהם, ואם לא יעלה הענן לא יסעו עד יום העלותו כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם.

וזה כי כמו שהיה האל ית' הוא נפש העולם בכללו כי הוא המחיה אותו ומניעו, כי על כן נקרא (דניאל י"ב) חי העולם כמו שכתב **הרב המורה**, ונזכור בשער ס"ח.

כן היה הוא יתברך בכבודו אשר שכן על המשכן הוא המחיה אותו והמניעו כי לא יסע כי אם בנסוע עמוד הענן ההוא, ובנוחה ינוח ולא יסע עד יום העלותו. האמנם כי היה שם

שיתוף שלמי האומה הנותנים כוח בגבורה של מעלה, כמו שכתוב בפרשת המסעות (במדבר ט') בפרשת בהאריך הענן על המשכן לשכון עליו יחנו בני ישראל ולא יסעו וגו' על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמעו על פי ה' ביד משה. וזהו טבע זאת ההנהגה בלי ספק, כמו שכתבנו במקומות אחרים.

זזה שיעור מה שתשיג ידי באלו העניינים החמורים אשר חשקה נפשי בהם וכתבתים לזרז המזורז להכיר עצמו והשיג שלמותו אשר הוא הטוב אשר יכספוהו הכול. וברוך אשר עזרנו עד הנה.

חסלת ספר שמות, והאל הנורא יבשרנו בנחמות.

מפתח העניינים

- אבן עזרא על הוויכוח בין הלבנה לשמש 146 -
- אבנט מכנסיים וציץ 507 -
- אברהם אבינו ותפילתו על סדום 593 -
- אברהם אבינו 290 -
- א-דני - פירוש השם 590 -
- אדני 449 -
- אהרון - התנהלותו 546 -
- אחאב ובן הדד ודוגמאות נוספות 261 -
- אל' ויחסו לבני אדם – שלשה עקרונות 427 -
- אלהי מסכה לא תעשה לך 594 -
- אלהים – דמותו בעשרת הדברות 344 -
- אלהים - דמותו בשיטה הפילוסופית 344 -
- אלוהי אריסטו - פסיכי וחסר כח 182 -
- אלישע הנביא 55 -
- אמה עברייה 390 -
- אמרפל הוא נמרוד 300 -
- אמת וחסד במשפט התורה 277 -
- אנוש ודורו עובדי עבודה זרה 30 -
- אני ולא מלאך, אני ולא שרף 166 -
- אנכי ה' אלוהיך 340 -
- אספקלריה או מחיצות 308 -
- אפוד מכפר על עבודה זרה 504 -
- ארבע אבות נזיקין – שמות כא 398 -
- ארבע לשונות גאולה וארבע כוסות 109 -
- ארבע פרשיות הפסח 169 -
- אריסטו על ההשגחה 575 -
- אריסטו על צדק טבעי ודתי 380 -
- אשה בספר משלי 369 -
- אשה תפקידה ומעמדה 283 -
- בגדי הכהונה – שמות כח 488 -
- בגדי הכהונה ומזמור 508 -
- בגדי כהונה – לימוד עליהם מכפר 502 -
- בין אדם לזולתו 273 -
- בין אדם לסביבתו הקרובה 272 -
- בין גאולת מצרים לגאולה לעתיד 268 -
- בין חטא רגעי לחטא אידיאולוגי 205 -
- בין חכמי ישראל לחכמי האומות 137 -
- בין צדק מחלק לצדק מאמת 396 -
- בין שאול לדוד 258 -
- ביקורת אלגזאלי 565 -
- בית המקדש 471 -
- במדבר יא - המתלוננים ואכילת בשר 233 -
- במדבר יא - שאלות בפרשת המתלוננים 232 -
- בן זומא: יציאת מצרים וימות המשיח 269 -
- בניית המקדש 471 -
- ברכת הלבנה 153 -
- גאולה - שלוש סיבות מחייבות 86 -
- גדעון ומלחמת שאול בעמלק 34 -
- גזירות פרעה 82 -
- גלגלים, והשבח שהם משבחים 442 -
- גמול והשכר למצוות התורה 382 -
- גנב במחירתו 400 -
- דבקות עם העליונים? 311 -
- דברות ראשונות - עיון פילוסופי מתסכל 346 -
- דוד מקבל את הדחייה של בניין הבית 478 -
- דוד מבקש לעשות את המעשה הנכון 602 -
- דור המבול שהיו חוטאים בזימה 30 -
- דור הפלגה 30 -
- דיבר הראשון 350 -
- דיבר השני 351 -
- דיברות מ'כבד' ואילך - דברים טבעיים 343 -
- דיברות כנגד גישות הפילוסופיה -
- הדלקת הנרות על רקע זכריה 502 -
- הושן והאפוד והציץ מכפרים 503 -
- החגים קובעים אמונות אמיתיות 606 -
- החדש הזה לכם ראש חדשים. 132 -
- החידוש. יכולת ה' לפעול, גמול ונסיים 609 -
- הישגי האדם נובעים מפעולות מחוץ לו 182 -
- הישרת האדם – חקירת המעשים הנאותים 369 -
- הכבדת הלב - דיון 110 -
- הכבדת הלב 104 -
- הכבדת לב וסילוק בחירה החופשית 91 -

- הכבדת לב פרעה 97 -
- ירמיהו ו' - על היחס לעבודת השמים 133 -
- הלבנת פנים וגרימת נזק לחבירו 359 -
- ישועת ה' על הימים 201 -
- המנורה - גביעים כפתורים ופריחים 452 -
- יתרו - מתי בא? 290 -
- המנורה כנגד שבעת הגלגלים 445 -
- כבד את אביך ואת אמך 357 -
- המשכן ובריאית העולם 642 -
- כוחות שכליים ומידות בספר המידות 460 -
- המשכן וגרמי הרקיע 447 -
- כי אני ה' רופאך 226 -
- הנה אנכי בא אליך בעב הענן 335 -
- כי אני הכבדתי את לבו -
- הנה אנכי כורת ברית 594 -
- כי לא יראני האדם וחי 581 -
- הנה אנכי שולח מלאך לפניך 415 -
- כל היסודות נותנים ומקבלים זה מזה 513 -
- הנהגה הטבעית הכוללת 628 -
- כלי ההיכל ועולם הגלגלים 443 -
- הנהגה התורנית כוללת אמת וחסד 280 -
- כלי המשכן ועולם הגלגלים 443 -
- הנהגה על פי שלמות יחידים 641 -
- כפה עליהם הר כגיגית 331 -
- הנהגת האדם עם עצמו 271 -
- כפוי טובה - מידה פחותה 514 -
- הנהגת העולם - טבעית ובהשגחה 627 -
- כרובים - מבניהם וצורתם 440 -
- הנני ממטיר לכם לחם מן השמים 228 -
- כרובים מקבלים לסיבה הראשונה 441 -
- הנגל מלמד על החטא והסליחה 536 -
- כתונת מכפרת על שפיכות דמים 506 -
- הקמת המשכן 644 -
- לא איש דברים אנכי 78 -
- הקשיית הלב של סיחון 107 -
- לא תגנוב 360 -
- השגחה האישית והשגחת המערכת 631 -
- לא תחמוד 362 -
- השגחה על בני אדם - שלשה סוגים 574 -
- לא תישא 354 -
- השוואה לאלוהו ונביאי הבעל 546 -
- לא תנאף 359 -
- השמר לך מאוד פן תשכח 495 -
- לא תענה ברעך עד שקר 361 -
- התגלות סיני נגד אריסטו 343 -
- לא תעשה 353 -
- התפתחות האדם במבנה המנורה 461 -
- לא תרצח 358 -
- ויהי בשלח פרעה. ולא נחם 197 -
- לבנה שנדרשה למעט עצמה 143 -
- ויחל משה את פני ה' אלהיו 549 -
- לך רד כי שחת עמך 548 -
- זיו העליון והאדם - כנר ושלמה 299 -
- לכי ומעטי את עצמך 143 -
- זכור את יום השבת לקדשו 356 -
- למשה היו המעלות הנדרשות מנביא 56 -
- חגי גדול יהיה כבוד הבית הזה... 483 -
- לפניהם ולא לפני כותים 383 -
- חוקת הפסח 173 -
- מוסף ראש חודש וסמליו 142 -
- חכמים שזנחו את כספם ולמדו תורה 604 -
- מזבח הקטורת רמז למזלות 445 -
- חסיד וצדיק 274 -
- מכת בכורות בזמן מזל טלה 165 -
- חשבונות הגאולה הטבעית כוזבים 631 -
- מכת בכורות מאמתת מציאות ה' 171 -
- טבע נכנע לתורה ולעבודה 209 -
- מלאך או אדם - מי עדיף? 415 -
- טוב אנושי 180 -
- מלאך מעולה מהאדם, ולמען האדם 416 -
- יום בוא השם הגדול והנורא 304 -
- מלחמת שאול בפלשתי ובאגג 258 -
- יחזקאל - מטרת הספר תיאור המקדש 474 -
- מנורה וחלקיה 460 -
- יחזקאל תאריכי הנבואות 475 -
- מנורה שראה זכריה 457 -
- יחס הפרט לציבור 271 -
- מנורה, חלקיה ורמזיה 454 -

- מנשה המלך 206 - נסים להוכחת שליחותו של משה 76 -
 מסווה 596 שלבש משה - נעשה ונשמע – שמיעת הלב 302 -
 מטירת עשרת הדיברות ומשמעו 347 - נפש האדם - שני כוחות מנוגדים 272 -
 מעיל מכפר על לשון הרע 505 - סדום צרי העין 301 -
 מעלותיו של המלך המשיח ושל משה 34 - סוגי הנבואה וקבלת נבואה 50 -
 מעם מזבחי תקחה למות: הריגת יואב 392 - סיבה הפועלת 221 -
 מעמד סיני הכין לקבל את דבר ה' 315 - סנה 70 -
 מעמד סיני 343 - סנה, אש וחליצת הנעל 68 -
 מצוות – תכלית עשייתן 319 - סעודה שעושה הקב"ה 244 -
 מצוות הזיכרון ומצוות שאינן בכל דור 496 - ספר המידות - בין פעולות ופעולים 188 -
 מצוות התורה באו בלשון זכירה 494 - עולם הנבדלים והגלגלים 450 -
 מצוות זיכרון הקשורות בבגדים 499 - עולם העליון והעולם התחתון 305 -
 מצות מקנות הצלחה הנפשית 319 - עולם: שכל, גלגלים והעולם השפל 156 -
 מצנפת מכפרת על גסות הרוח 507 - עיון או מעשה מה עדיף? 407 -
 מקדש בספר יחזקאל 474 - עין תחת עין 397 -
 משה אדוננו- תכונותיו 331 - עיקרי אמונה הנובעים משמירת השבת 609 -
 משה בסנה 368 - עמוס 'ביום ההוא אקים את סוכת דוד' 483 -
 משה ואהרן כשליחים 89 - עצת יתרו – שיפוט לפי 289 חוקים -
 משה ואהרן במצרים 81 - עצת יתרו וטוב כוונה 291 -
 משה חוזר למצרים, ועניין המלון 80 - פילוסופיה המביאה לעזיבת האמונה 207 -
 משכן – ציור העולם ותבניתו 642 - פילוסופים האריסטוטיים 565 -
 משכן – תבנית העולם 436 - פילוסופים על תארי האלוהים 565 -
 משכן הוא כתבנית האדם 467 - פיתוי במשלי ו-ז – הטיית פילוסופיות 370 -
 משכן נחלק לשלשה, כמו העולם 438 - פנחס בן יאיר 208 -
 משכן על פי מבנה העולם 439 - פסח והמצות 167 -
 משל: החוק לקבוע מידות ומשקלות 91 - פרשת וארא שמות ו' 84 -
 משפט טבעי: עבד, ושמיטה במחזור שנים 379 - פרשת ויהי בשלח שמות יג' – 178 -
 משפט כולל: דין, אמת ושלוש 381 - פרשת משפטים 367 -
 משפט של משה ועצת יתרו 287 - צבא השמים 135 -
 משפטי רצח בשוגג או במזיד 391 - צדק - שלשה עקרונות בעבד עברי 388 -
 משפטים אלוהיים מועילים יותר 378 - צדק אלוהי: סיבות לגלות מצרים 95 -
 משפטים לקיום החברה 376 - צדק ומשפט מתנגדים לחסד 278 -
 נבואה ותכונות הנביא 48 - קדמות העולם- שלוש הדעות 48 -
 נבואה שורה על חכם גיבור ועשיר 52 - קידוש החודש הוא מצווה ראשונה 137 -
 נבואות הגאולה בעוד אנו בגלות 473 - קידוש הלבנה ומסלול הלבנה 140 -
 נביאים לאומות העולם 634 - קידוש לבנה – תיקון המהלך האמיתי 141 -
 נזקי ממון 398 - קרבנות וכופר הנפש 517 -
 נס הוא באחד משלושה פנים: 76 - קרן עור פניו 595 -
 נס כנגד הטבע 220 - קרני ההוד של משה 570 -

- קשר בין איש לאשתו 431 - שמות טז, יא-לו - ספקות בפרשת המן 235 -
- קשר בין האומה והתורה האלוהית 300 - שמות יב - החודש הזה לכם 161 -
- רגלי המנורה 459 - שמות יב - יג - פרשיות הפסח 173 -
- שאול - טעותו 257 - שמות יב - משמעות קרבן פסח למצרים 164 -
- שאול חטא בשלוש החסרונות 255 - שמות יב - סדר ניהול העולם 155 -
- שאלות פילוסופיות נפתרות בסיני 342 - שמות יב-יג - ביאור הפרשה 171 -
- שבעת קני המנורה – שבעת החכמות 454 - שמות יג, יז - יד - ביאור 197 -
- שבת - רמז לעולם הנצחי 617 - שמות יג, יז - יד - הספקות בפרשה 195 -
- שבת ואומות העולם 623 - שמות יז, א-ז - תלונות מסה ומריבה 246 -
- שבת כנגד כל המצוות 617 - שמות יז, ח-טו - שאלות בסיפור עמלק 263 -
- שבת קובעת עתים לתורה 613 - שמות יז, ח-טז - ויבא עמלק וילחם 249 -
- שומרים – שמות כב, ו-יד 400 - שמות יח - ביאור הפרשה 283 -
- שיר השירים על ארעיות המקדש 485 - שמות יח הספקות בפרשת יתרו 281 -
- שירה 215 - שמות יט - הביאור 328 -
- שירת היס לחמשה חלקים 213 - שמות יט - מעמד הר סיני 340 -
- שיתוף בין עליונים לתחתונים 297 - שמות י"א - פרשת בא אל פרעה 123 -
- שכר המצוות 323 - שמות כ - ביאור עשרת הדיברות 348 -
- שכר המצוות: תועלתה 324 - שמות כ, טו-כג - תגובת העם לדברות 363 -
- שלחן המשכן מקביל לגלגל ולמצלות 444 - שמות כא-כב - ביאור הפרשה 388 -
- שלחן והחלות ורמזיהם 457 - שמות כה, לא-מ - מנורה 452 -
- שלמה במשפט הנשים 92 - שמות כח - ספקות בפרשה ותשובות 501 -
- שלמה חשב שירש זכות לבניין הבית 479 - שמות כט, לח - לא - פירוש הפרשה 519 -
- שלמות אנושית – מבוא 178 - שמות ל, יא-טו – הכופר, מחצית השקל 520 -
- שלשה סוגים של בני אדם ומאכליהם 230 - שמות ל, כב-לה - מלאכת הסמים 524 -
- שמואל א, טו - שאול במלחמת עמלק 255 - שמות לא, יב-יז - מצוות השבת 525 -
- שמואל הנביא - תוכחתו 257 - שמות לב - הביאור 541 -
- שמות - מבוא לספר 227 - שמות לב - מעשה העגל 527 -
- שמות א-ב - ביאור הפרשה - שמות לב - מעשה העגל 539 -
- שמות א-ב הספקות הנופלות בסיפור 367 - שמות לב, טו - משה יורד מן ההר 553 -
- שמות ג-ו - הביאור 68 - שמות לג, ו-יא 561 -
- שמות ג-ו - השאלות 64 - שמות לג-לד - תשובות לשאלות 578 -
- שמות ו, יד-ל - מפקד בני ישראל 88 - שמות לג-לד - השאלות -
- שמות ז-יב - תשובות לשאלות 115 - שמות לד - ביאור שלוש עשרה מידות 584 -
- שמות ז-יב השאלות בפרשה - שמות לד, כט-לה - כי קרן אור פניו 595 -
- שמות טו - אז ישיר משה 205 - שמות לה, א-ג - פרשת המועדים 606 -
- שמות טו - ביאור השירה 215 - שמות לה, ב-ג - הספקות במצוות השבת 606 -
- שמות טו הספקות בפרשה 214 - שמות ל-לא - שאלות בפרשה 517 -
- שמות טו, כב-כו - ויסע משה 225 - שער לד (הקדמה ופרשת שמות) 22 -
- שמות טו, כו - ויבאו אלימה 227 - שער לה (שמות-וארא) 48 -

- שער לו (וארא-בא) פרק ז-יב 91 - תהלים – התחייבות למצוות 492 -
- שער לז (בא – פרק י) 132 - תהלים י"ט - השמים מספרים 454 -
- שער לח (בא – פרק יב) 155 - תהלים כ"ט מזמור לדוד הבו לה' 24 -
- שער לט (בשלח – פרק יג - יד) 178 - תהלים ל"ג - רננו צדיקים 576 -
- שער מ (בשלח – שירת הים) 205 - תהלים פ"ב: אלהים נצב בעדת אל 291 -
- שער מא (בשלח – פרק טז) 228 - תהלים צ' - תפילה למשה 638 -
- שער מב (בשלח – עמלק, פרק יז) 249 - תהלים צ"ב - מזמור שיר ליום השבת 189 -
- שער מג (יתרו – פרק יח) 271 - תהלים ק' - מזמור לתודה 515 -
- שער מד (יתרו – מצוות והצלחה) 297 - תהלים קי"ח מן המיצר קראתי 217 -
- שער מה (יתרו – פרק יט-כ) 340 - תהלים קיט - בקשת המעשה הטוב 601 -
- שער מו (משפטים – פרק כא-כד) 367 - תהלים קיט - התחייבות למצוות 492 -
- שער מז (משפטים – פרק כג, כד) 407 - תהלים קכ"ז - שיר המעלות לשלמה 481 -
- שער מח (תרומה) 425 - תהלים קל"ה – ויכוח פילוסופים 210 -
- שער מט (תרומה – פרק כה - כז) 452 - תהלים קל"ט - השגחה אישית 184 -
- שער נ (תרומה) 470 - תכונות הדיינים 293 -
- שער נא (תצוה – פרק כח) 488 - תכונות הלבנה משקפים את ישראל 147 -
- שער נב (כי תשא – פרק ל-לד) 512 - תכונות הנביא ב'אמרת אלוה צרופה'... 60 -
- שער נג (כי תשא – פרק לב) 527 - תכונות הנביא ודרכי ההכשר 51 -
- שער נד (כי תשא – פרק לג, יב – לד) 565 - תמונת האלהות בתחילת הבריאה 541 -
- שער נה (ויקהל – פרק לה) 598 - תשובה בכל עת 98 -
- שער נו (פקודי) 627 - תשלומי כפל, ארבעה וחמישה 399 -